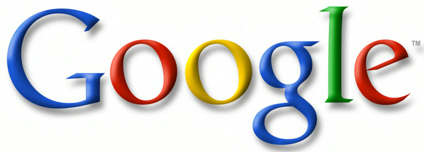

HANDBOEK

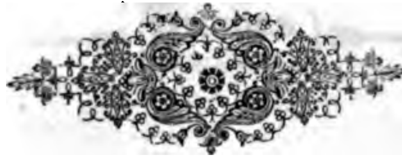
DER

LAND- EN VOLKENKUNDE,

GESCHIED-, TAAL-, AARDRIJKS- EN STAATKUNDE

VAN

Nederlandsch Indië.

HANDBOEK

DER

LAND- EN VOLKENKUNDE,

GESCHIED-, TAAL-, AARDRIJKS- EN STAATKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH INDIE,

DOOR

P. P. Roorda van Eysinga,

Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw,

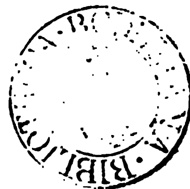
Ph. Theor. Mag. et Lit. Hum. Doctor, Hoogleeraar in de Taal-, Land- en Volkenkunde der O.-I. Bezittingen, aan de Koninklijke Militaire Akademie,

Oud *Kapitein* Adjudant, Lid van Binnen- en Buitenlandsche Geleerde Genootschappen.

Nederlandsch Indië *wordt te weinig gekend en gewaardeerd, maar is onze belangstelling en onze aandacht overwaardig.*

Mr. VAN ALPHEN.

(III. BOEK.
II. DEEL.)

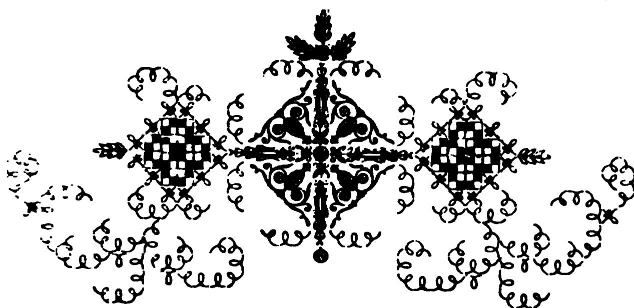

AMSTERDAM,

BIJ L. VAN BAKKENES.

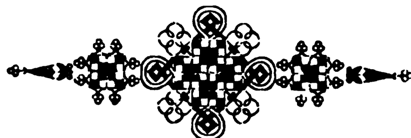
1842.

Gedrukt bij de Gebroeders NYS,
TE BREDA.

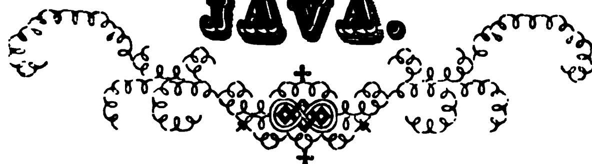

III. BOEK.

II. Deel.

JAVA.

AARDRIJKSKUNDE.
STAATKUNDE.
KRIJGSWEZEN.
OUDHEIDKUNDE.
GODSDIENSTEN.
KRONIJKEN.
GESCHIEDENIS.

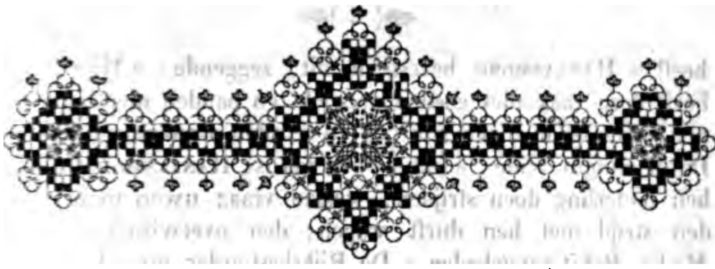

Register der Hoofdstukken

van het Tweede Deel des Derden Boeks.

I. HOOFDSTUK.

Geschiedenis van Java.

VERVOLG EN SLOT DER GESCHIEDENIS VAN DAMAR WOELAN.

INHOUD.

Strijd van Damar Woelan met Lajang Koemitir en Lajang Sétro, die hij overwint en genade schenkt. — De Koningin bemint Damar Woelan en verheft hem tot Koning. — Hij stelt Vorsten en Grooten aan. — Logender beraamt een' verraderlijken aanslag tegen den Koning. — Hij ruit de Vorsten van *Hanggris* en *Wandan* tegen hem op, en zij trekken uit om hem te beoorlogen. — Bevel van den Kluizenaar Toenggoel Maanik aan Kordo Rerang'in.— De Koning van *Madja Pahit* trekt ten strijde tegen de Koningen van *Hanggris* en *Wandan*; de Vorstinnen gaan mede.— De vijand wordt verslagen. -- Lajang Koemitir misleidt Kordo Rerang'in, die weder naar den Kluizenaar keert en deszelfs raad opvolgt.— Ontmoeting van Kordo Tilarso met zijnen broeder Kordo Rerang'in; beide bevechten onwetend het leger van *Madja Pahit*, hetwelk zij op de vlugt slaan. — Zij bevechten den Koning van *Madja Pahit* en erkennen hem als hunnen broeder — Zij verslaan nu de legers van *Hanggris* en *Wandan*. — Plegtige terugtogt naar *Madja Pahit*.-- Wegschenking van de veroverde Vorstinnen en schatten.— Logender, de verrader, wordt verbannen.— De Geestelijke Pamengger wil den Koning vermoorden.— De Kluizenaar Toenggoel Maanik verhindert dit.- Beide vangen eenen vreemden strijd aan; Toenggoel Maanik blijft overwinnaar en verbant Pamengger. — Angst en vreugde van Ni Bok Rengdo, die naar haren zoon, den Koning gaat.-- Logender bewerkt dat de Koningen van *Wandi*, *Djambi*, *Selejbar* en *Siam* naar *Madja Pahit* ten strijde trekken.-- Kordo Rerang'in en Tilarso verslaan hen en nemen hen gevangen.— De Koning van *Madja Pahit* beschikt over de gevangene Koningen, Logender en zijne zonen.— De Koning van *Madja Pahit* wordt gezegd geen evenbeeld gehad te hebben.— Beschouwing van den Schrijver over de voormelde geschiedenis van Damar Woelan.

Hij antwoordde: «Gestrenge Meesteres! mijne zonen Lajang Koemitir en Lajang Sétro hebben hem geslagen en toen hij viel, onthalsd.» Al de Vorstinnen lachten hem uit en de Koningin zeide: «Men zegt, dat Damar Woelan het gedaan

heeft.» HANJASMORO bevestigde dit, zeggende: «Mijn vader heeft deze zaak niet goed onderzocht en handelt niet regtschapen; zijne beide zonen zijn gek en worden alzoo nog geloofd.» De Koningin zeide: «Indien het zoo is, HANJASMORO, zal ik hen onderling doen strijden; welaan vraag uwen man of hij den strijd met hen durft wagen; den overwinnaar wordt *Madja Pahit* aangeboden.» De Rijksbestierder ging henen en vroeg zijnen zonen of zij den strijd zouden wagen en zij namen dit aan. HANJASMORO daalde af, vervoegde zich bij haren echtgenoot en zeide: «Mijne schoone geliefde! wanneer gij het vergunt, vraag ik u of gij den open strijd ingevolge de begeerte der Koningin, zult aangaan met LAJANG KOEMITIR en LAJANG SĔTRO, wanneer gij door hen beide aangevallen wordt, daar de laatste verzekert, MĔNAK DJINGGO gedood te hebben.» DAMAR WOELAN glimlachte en zeide zachtjes: «Naar mijn gevoelen is LAJANG SĔTRO mij vijandig, indien er een millioen strijders waren, zou ik dan vreezen? Hoe veel te minder mijne zwagers, daar hun dood tot welzijn van *Madja Pahit* zou verstrekken.» Bij de Koningin teruggekeerd, vroeg dezelve aan HANJASMORO of haar echtgenoot den strijd durfde bestaan; zij antwoordde: «Het antwoord van uwen dienaar is, dat hij, wanneer hij niet durfde, bevreesd zou zijn, maar geneigd is, bij dag en nacht zijne bereidvaardigheid te toonen.» Al de Vorstinnen kleedden zich kostbaar en verschenen met den hofstoet in de gehoorzaal om het gevecht te aanschouwen; velen begaven zich in de speelhuisjes. Al het volk van *Madja Pahit* werd gelast bij een te komen, en de Koningin beval: «Alwie in den strijd vlugt, zal door de menigte met pieken afgemaakt worden.» Al de Rijksgrooten antwoordden: «Wij gehoorzamen.» HANJASMORO verscheen met DAMAR WOELAN, die een oranjekleurig kleedje droeg, dat met prachtige randen geborduurd was. In het haar had hij fraaije bloemen en om de lendenen eenen purperen gordel met een' gebeeldhouwden kris. Hij was zoo sierlijk als eene schilderij. HANJASMORO zag hem aan en zeide: «Mijn geliefde is weergaloos schoon; hij is een man bij uitnemendheid; niemand evenaart hem.» Alom ontstond er gedruisch; groot en klein naderden; oud en jong tuurden rond; de gansche bevolking stroomde aan; de toeschouwers verdrongen elkander.

Damar Woelan verscheen op de kampplaats en zeide tegen zijne vrouw: «Verhoven, schitterend juweel! mijne beminde ziel! volg mij niet in het strijdperk en zijt niet droefgeestig.» De aanschouwers lonkten haar toe. Hanjasmoro zeide: «Indien gij bezwijkt, wil ik niet overblijven.» Zij wierp zich aan zijne voeten en omhelsde hem; hij zeide: «Telg mijner ziele, meesteres, juweel, kostbaar kleinood, voortreffelijkste onder de schoonen, volmaakt waarachtig getrouwe!»

Lajang Koemitir verscheen in krijgsgewaad, dragende eenen fraai bewerkten kris en eenen geborduurden zijden gordel. Hij danste en deed het stof opstuiven voor het aanschijn der Koningin. Lajang Sétro draalde niet; hij droeg een groen afhangend kleed, eenen zijden gordel met groene bloemen en eenen gebeeldhouwden kris; de lans gevat hebbende, danste hij in het rond, dat het stof opstoof. Groot en klein stroomden toe; *Madja Pahit* was opgepropt vol. Gedurende drie dagen had de toeloop reeds geduurd. De Dipatis stonden in rijen geschaard; al de Mantris, Menaks en Boepatis verzamelden hun volk, en gingen weddingschappen aan. Er was een hevig gedruisch door de stemmen der menschen, die elkander beantwoordden bij het doen der weddingschappen. Sommigen verwedden hunne rustbank, anderen hunnen staatiezonnescherm; deze hunne lans, gene hunnen kris en eenigen hunne vrouwen; de rijken verwedden goud- en zilvergeld en de armen hunne elzen of boren. De meesten hielden het op de hand van Lajang Sétro, weinigen op die van Damar Woelan. Sommigen zeiden in zich zelven: «Wat de overwinning betreft, Damar Woelan zal wel omkomen; de beide broeders zijn moedig en dapper.» Zij, die met de zaak niet bekend waren, zeiden: «Damar Woelan zal bezwijken;» zij, die de ware toedragt derzelve kende, zeiden: «Het is betamelijk, dat hij een ambt vordert; hij heeft een gunstig voorkomen.» Sommigen zeiden bij zichzelven: «Nu eerst hebben zich de Boepatis onderworpen.» Anderen spraken tegen hunne makkers: «Dit heeft Damar Woelan uitgerigt;» Sommigen schreven zulks toe aan Raden Boentarán en Raden Watang'an en hielden het op hunne hand. Hunne harten gloeiden bij het aanschouwen der zonen van den Rijksbestierder Logender. Men zag Lajang Sétro met de tanden zijnen vijand uittarten,

durvende den bloedstrijd wagen. Sommigen DAMAR WOELAN ziende, werden met ontferming aangedaan, zeggende bij zich zelve: «Ik smeek den Goden, dat DAMAR WOELAN, de echtgenoot van HANJASMORO, overwinnaar zij.» Al de Vorstinnen, die vooraan zaten zoo wel als hare bedienden, zeiden: «Het zou jammer zijn, indien een zoo schoon man geenen moed bezat en terugdeinsde.» SABDO PALON wedde voor zijnen meester.

De gamelan speelde den krijgsmarsch. HANJASMORO zeide: «Welaan, mijn geliefde, begin te dansen.» DAMAR WOELAN zeide: «Vooreerst kan ik niet, en ten tweede durf ik niet.» HANJASMORO zeide: «Kom schep moed; zou een zoo schoon man niet kunnen dansen?» De bevolking vermoedende, dat hij beschaamd was, begon hem toe te schreeuwen. Nu greep hij de lans en draaide in het rond als eene pralende paauw, zoodat al de aanschouwers hem toejuichten, terwijl de ronddraaijende lans een snorrend geluid maakte. HANJASMORO glimlachte van vreugde, prees hem, doch werd weldra ongerust en zeide: «Gij hebt genoeg gedanst.» Alle jonge vrouwen en dochteren verheugden zich. HANJASMORO zeide: «Ik zal u in den dood volgen, indien gij sneuvelt.» Al de vrouwen van MÊNAK DJINGGO, die op eene verhevene plaats zaten, werden ijverzuchtig op HANJASMORO en gloeiden van spijt. SABDO PALON danste en at; hij hield eene oblie in de hand en een stuk gebak tusschen de lippen; hij smakte als eene schildpad, die aan den hengel gevangen wordt. HANJASMORO wierp zich aan de voeten van DAMAR WOELAN en verzocht, dat hij haar zou dooden ten einde zij hem hare trouw mogt toonen, daar zij zonder hem niet wilde leven; zij weende zeer en hij liefkoosde haar. Nu drilden LAJANG SÉTRO en LAJANG KOEMITIR de lans met een woest getier, doch het was als of zij naar schimmen staken; DAMAR WOELAN verroerde zich niet. HANJASMORO weende, hevig aangedaan; zij geleek DÉWI NILOTOMO, die het leger volgde om naar ARDJOENO te gaan. De beide broeders staken, verwoed als tijgers, naar DAMAR WOELAN, maar raakten hem niet, terwijl hij lustig danste. HANJASMORO gilde; zij werd door hare broeders met de lans geslagen, stoof op de scharen in en werd van dezelve door hare broeders gescheiden, roepende: «Mijne broeders! gij hebt hem genoeg verdrukt.» Nu wondden zij haar in de borst. DAMAR WOELAN

gloeide van toorn, roepende: «Het zijn geene helden, die tam vee verwonden wanneer er een woudstier is. Beide trokken hunne krissen en vielen hem van weerskanten aan; hij riep: «Vliedt mijne zwagers! daar ik u nu nog ontzie.» Zij toornden en staken hem, maar te vergeefs. De Koningin glimlachte en gelastte de voedster hem aan te sporen, zich te wreken; deze deed dit, en Damar Woelan zeide: «Ik zal gehoorzamen.» Nu greep hij beide verwoed aan; en zeide: «He! Lajang Sètro gij zult sterven, ik zal u ter aarde werpen.» Lajang Sètro delfde het onderspit, werd ter aarde geworpen en lag bewusteloos. Lajang Koemitir moest bezwijken en viel tuimelend het onderst boven. De *Toebanners* slaakten eenen luiden vreugdekreet. De Rijksbestierder, die het aanstaarde, schoot toe, weende, omhelsde de voeten van Damar Woelan zeggende: «Ach Radên! ik smeek u mijn meester, voor uwe zwagers; ik bid u dringend hen te sparen en tot uwe knechten te maken; mijn schoonzoon! dood hen niet.» Hanjasmoro smeekte voor hen; Sabdo Palon verheugde zich en kneep den Rijksbestierder, zeggende: «Beloof maar om mij den losprijs te geven van taarten, oblieën, gebak en zemelen.» Hanjasmoro smeekte nogmaals het leven harer broeders af en Damar Woelan glimlachte en de beide broeders herleefden. Nu werden de scharen onstuimig; alom ontstond geschil over de weddingschappen en men beroofde elkander van de verwedde voorwerpen. Hanjasmoro weende uit vrees, dat haar echtgenoot door de Koningin zou gekozen worden, en zij snikte hevig. Hij streelde haar, zij omhelsde en zeide hem, wij zijn slechts ondertrouwd, stel het niet uit mij te huwen.» De Koningin had groot welbehagen in Damar Woelan; zij dacht aan niets dan aan hem en werd voor hem met minnesmart vervuld. Zij naderde het verhevene terrein en zag hem alleen aan, vervolgens ging zij henen en zeide aan hare vriendinnen: «Geneest mijne kwaal, ik leef niet en ben niet dood.» Zij ging waggelende in het paleis, gevolgd door de hofdames. Nu liet zij Hanjasmoro roepen en zeide haar: «Slechts u zal ik zuster noemen, laat ons eensgezind zijn.» Hanjasmoro antwoordde: «Ik vraag verschooning.» De Koningin zeide: «Ik neem u tot jongere zuster aan bij leven en bij sterven; laat ons opgeruimd leven in *Madja Pahit.*» Hanjasmoro stemde

hierin toe en de Koningin zeide: «Neem al de gevangene Prinsessen, ik vertrouw haar aan u toe, en roep nu uwen echtgenoot.» De gevangene Vorstinnen zeiden bij zichzelven: «Het is de wil der Goden, al wat ons overkomt; zij zijn ons niet zeer gunstig; van onze ouders gescheiden, zijn wij te *Madja Pahit* gekomen en ontmoeten groote hinderpalen.»

Hanjasmoro ging uit het paleis, door al de gevangene Prinsessen gevolgd wordende; al de schoonen drongen elkander op. De Rijksgrooten, edelen en minderen keerden naar huis terug. De Koningin peinsde gestadig op Damar Woelan, uit wiens borst zij eenen helderen glans had zien uitgaan, die een teeken van zijne heiligheid was. Hanjasmoro liet muzijk maken, en al de Vorstinnen roemden den lof van Damar Woelan en waren door hem verrukt. Hanjasmoro weende, daar zij de Koningin tot medeminnares had; de Vorstinnen vertroostten haar.

De Koningin verwisselde den naam van Browidjojo in dien van Prabōe Nom, welken zij aan Damar Woelan, als Koning van *Madja Pahit*, schonk; in het Koninklijk gewaad op den gouden troon gezeten, deed hij de hoogere en mindere staatsdienaren in de gehoorzaal verschijnen. Sabdo Palon en Nojo Genggong plaatsten zich tusschen de vrouwen, die hier over vertoornd, luidruchtig mompelden. Al de Grooten zaten in schitterende kleeding benevens de Prinsen Boentaran, Watangngan en Mênak Kontjar vooraan. De Koning zeide: al de, in den strijd gesneuvelde Hoofden hebben loten van hunnen stam; Radên Boentaran, aanvaard gij het bewind te *Toeban;* Mênak Kontjar, voer gij het bewind te *Loemadjang;* te *Doho* regere de Vorstin Dêwi Grahito en te *Kediri*, Radên Watang'an. De gehoorgeving duurde niet lang. De Koningin onthaalde Damar Woelan en Hanjasmoro feestelijk; zij liet de gamelan spelen; er werd lustig gedanst en de Vorstinnen zongen teederlijk. Nadat de Prinsen geroepen waren, werden zij door de Koningin aldus uitgehuwd: Radên Boentaran met Retno Dêwi Rarasati, Radên Watang'an met de Vorstin van *Doho* en Mênak Kontjar met Dêwi Sekati; allen ontvingen koninklijke geschenken en waren zeer verheugd. Sabdo Palon en Nojo Genggong werden in rang verhoogd; de eerste ontving den titel van Demang

SETJANDRIO en de laatste van SETJO JOEDO, en aan ieder werden vijf duizend huisgezinnen geschonken. DAMAR WOELAN was bereids tot Koning van *Madja Pahit* aangesteld.

De Rijksbestierder LOGENDER beraadslaagde in het geheim met zijne vrouw, in tegenwoordigheid zijner beide zonen LAJANG SÉTRO en LAJANG KOEMITIR, zeggende: «Hoe gevoelt gij u, nu gij buigen moet voor DAMAR WOELAN?» De Vorstin antwoordde: «Wij buigen nog voor den Koning van *Madja Pahit*, genaamd DAMAR WOELAN, terwijl onze dochter HANJASMORO hem aan de Koningin betwist; men mag hem wel vergiffenis schenken om den wil van HANJASMORO.» De beide zonen zeiden eerbiediglijk tegen hunnen vader: «Het zij ons geoorloofd eenen magtigen Koning te zoeken; er zijn Koningrijken genoeg en onze Koning deugt niet; wie zal DAMAR WOELAN dienen, die vroeger stalknecht was? het gemoed schaamt zich, hem te dienen, die uit een dorp afkomstig is.» De Rijksbestierder vroeg, hoe zult gij het aanleggen om DAMAR WOELAN te vermoorden?» Zij antwoordden: «Wij zullen bijstand zoeken bij den Koning van *Hanggris* (*) en bij dien van *Wandan*.» De Rijksbestierder was regt in zijn' schik en liet zijn krijgsvolk in de wapen komen. Zijne vrouwen zeiden: «Ga gij niet, want al zijn er vele Koningen, die krijgslieden hebben, blijft DAMAR WOELAN toch oppermagtig, door BATHARA begunstigd.» doch haar raad werd niet gevolgd. Het was reeds middernacht en de Rijksbestierder rukte uit en verliet zijn regentschap met duizend man om naar de landen *Hanggris* en *Wandan* te gaan.

De Koningin dit vernemende, werd ongerust zeggende: «Wat beduidt dit? Wie zal mij beschermen, indien de Rijksbestierder zulks niet doet?» HANJASMORO antwoordde: «Hij is een slecht mensch, die, ofschoon oud, geen goed kan doen.» Inmiddels heerschte in het paleis tusschen de Vorstinnen eene volmaakte eensgezindheid.

De Koning van *Hanggris* zat in staatsie, door zijne Grooten omgeven en eensklaps naderde de Rijksbestierder van *Madja Pahit*, die door den Vorst van *Wandan* geroepen en onder-

(*) Op bladzijde 504 des vorigen deels staat *Engeland* (?) omdat er in het handschrift *Hinggris* geschreven is, dit had even als hier *Hanggris* moeten zijn, dat met *Wandan* op de vaste kust van *Indië* schijnt gedacht te moeten worden.

vraagd zijnde, eerbiediglijk antwoordde: «De oorzaak, dat ik hier kom, is om u kennis te geven, dat de Koningin met een dorpeling gehuwd is, die vroeger mijn stalknecht was en thans Koning te *Madja Pahit* is. Ik word door hem onderdrukt en hij wil mij dooden. Het ware beter, dat uwe Majesteit het bewind voerde, te *Madja Pahit*.» De Koning van *Wandan* en die van *Hanggris* gloeiden van toorn, dit hoorende; hunne borst werd vuurrood, daar zij voorheen aan de Koningin hun hof gemaakt hadden, die thans met eenen dorpeling gehuwd was. Zij gaven bevel den krijgstrom te roeren; een aanzienlijk leger kwam bijeen en de beide Vorsten rukten met hetzelve op; het telde vele duizende helden; en het leger scheepte zich over zee in. Van hunnen togt wordt geen gewag gemaakt.

Er wordt melding gemaakt van eene plaats, *Pasawahkhan* genaamd, op de grenzen van *Madja Pahit*; men zag er fraaije, vrolijke gehuchten. Toen in vroegeren tijd de Patih Hoedoro van *Paloeh* ging, bezocht hij het gehucht *Pasawahkhan*, alwaar hij eene zeer schoone dochter van eenen geestelijke huwde, die hem eenen zoon schonk, welke Koedo Rerang'in genaamd werd; bij deszelfs geboorte stierf zijne moeder en hij werd door eene weduwe aangenomen; haar gehucht was zeer arm; hij bezat geene rijstvelden, die groot genoeg waren om er eenen buffel op na te houden, beslaande slechts eenige jonken; dezelve werden door het dorpvolk bearbeid. Koedo Rerang'in had een uitgebreid verstand en het duurde niet lang of zijne pleegmoeder, die arm was, werd rijk. Nu wilde hij naar den geestelijke zoeken, die zijne boetedoening reeds volbragt had; vragende naar zijnen vader, trok hij de wouden in en uit; wijders wordt het verhaal zijner reis gestaakt.

Op den berg *Mak Méroe* was de boetedoening van den Geestelijke Toenggoel Maannik, die zeer heilig was, voltooid; hij vertrok van dien berg naar den berg *Lawoe*, die eenen hoogen kruin heeft. Hij had er een akelig verblijf, er was geen plantsoen en zijne kluis was in een eenzaam, doodsch oord gelegen. Koedo Rerang'in kwam met zijnen bediende Ki Koetis aan deszelfs kluis. De Kluizenaar vroeg hem naar de oorzaak van zijne reis en hij antwoordde op eenen roerenden toon: «De rede, dat ik door de groote wildernissen vlied, is om

mijnen vader te zoeken; Ach! waar is het verblijf mijns vaders? is hij dood, dan rijze zijne tombe op! leeft hij, waar is zijne plaats?» De Kluizenaar antwoordde: «Weet, geliefde uws vaders, dat zijn verblijf onzeker is, men weet niet of hij dood of levend is; maar gij bezit eenen broeder, DAMAR WOELAN genaamd; hij gelijkt u, doch is ouder dan gij.» KOEDO REBANG'IN vroeg: «Ach! waar is zijn verblijf? Ik wil hem spoedig ontmoeten.» De Kluizenaar zeide: «Ofschoon gij in hemel en op aarde zocht, zoudt gij hem niet vinden; doch om zeker te slagen, wijs ik u op den grooten weg, alwaar gij bij den kruisweg in hinderlaag moet liggen om alle voorbijgangers te dooden; wanneer gij nu eenmaal honderd hoofden verkregen hebt, zult gij uwen broeder DAMAR WOELAN ontmoeten.» Nu nam KOEDO REBANG'IN afscheid van den Kluizenaar, daalde van den berg af en plaatste zich in hinderlaag bij den kruisweg; wanneer er een reiziger voorbijging, leidde hij dien van den weg af en onthoofde denzelven. KI KOETIS bewaarde de hoofden; weldra had hij vijftig menschen, uit twee dorpen onthoofd.

Nu wordt het verhaal van de Koningen van *Hanggris* en *Wandan* voortgezet: toen zij met den Rijksbestierder LOGENDER op het grondgebied van *Madja Pahit* in het dorp *Binarakan* gekomen waren, kwam er eene beroering in het land; *Demak* waren zij reeds voorbijgetrokken, *Koedoes* hadden zij al bezet, en die landen hadden zich aan den Koning van *Wandan* onderworpen.

Te *Madja Pahit* zat PRABOE HANOM (DAMAR WOELAN) in staatsie op den troon, door alle voorname staatsdienaren omgeven. De Vorsten WATAN'GAN, BOENTARAN en MÈNAK KONTJAR waren tegenwoordig; de laatstgenoemde berigtte de aannadering van den vijand. De Demang SÈTJANDRIO zeide: «De heil LOGENDER vergezelt denzelven.» PRABOE HANOM zeide: «Welaan, laat ons den vijand plegtig inhalen; ik zal mede ten strijde trekken. De krijgstrom werd geroerd en het volk van *Madja Pahit* liep te wapen; geweren en kanonnen en veel buskruid werden verschaft. De Koning ging in het paleis om afscheid van de Vorstinnen te nemen, doch de Koningin benevens HANJASMORO wilden even als al de overige Vorstinnen mede ten strijde trekken: de Koning stemde in haren

wensch in, en zij volgden in draagzetels. Het leger bestond uit drie duizend ruiters; Radèn BOENTARAN reed voorop, in het rood gekleed; zijne troepen hadden een krijgshaftig voorkomen; het volk van *Doho* was in het geel gekleed. Het hemellicht ging onder; de Vorstinnen schitterden; de groote krijgstrommen en koninklijke bekkens werden geslagen en de muzijk klonk ten hemel. In eene uitgestrekte wildernis gekomen, werd er een luchthuis opgeslagen; de Koning ging er in en het was bekoorlijk; de Koningin en HANJASMORO namen plaats in hetzelve en aanschouwden de krijgslieden benevens al de Vorstinnen, die mede ten strijde togen, mitsgaders de Prinsen BOENTARAN, WATANGAN en MÈNAK KONTJAR, die aan de spitse des legers als borstweringen stonden; wijders de Dipati van *Lamadjang*, het volk van MÈNAK KONTJAR, de Dipatis van *Djipang*, *Madijoen*, *Pannorogo*, *Kadoewang*, *Kapoetran*, *Patjèlan*, *Djogorogo*, *Bantal*, *Padomassan*, *Padjarakan*, *Toenggorono*, *Probolinggo*, *Wadjak*, *Watoe Hoerip*, *Djinggan*, *Kalangbrèt*, *Djapan*, *Pasoeroewan*, *Madura* en *Soerabaya* vormden den linkervleugel onder Radèn WATANGAN; aan den regtervleugel stonden de *Toebanners* met het volk van *Loemadjang* aan het hoofd. De stemmen en het krijgsgeschreeuw dezer legers vormden een druïschend geluid. De legers van *Hanggris* en *Wandan* werden oplettend en maakten zich slagvaardig, en weldra werd de strijd aangevangen, die met hevigheid gevoerd werd. De Demang SETJO JOEDO zeide, terwijl hij een stuk aangebrande rijst at: « Waar is de hond LOGENDER, die deze kuren aanvangt? Wanneer ik hem ontmoet, zal ik hem met den voet slaan.» De strijd werd bloedig; veel volk van *Doho* sneuvelde; de legers van *Wandan* en *Hanggris* waren dapper; het leger van *Doho* werd verstrooid, en de overige heirbenden van *Madja Pahit* leden veel; derzelver opperhoofden werden wankelmoedig en trokken terug naar het luchthuisje. De Dipati van *Loemadjang* dit ziende, werd zeer toornig, wierp zich in den strijd en beproefde zijne lans; de edellieden van *Toeban* en Radèn WATANG'AN volgden zijn voorbeeld; veel volk van *Wandan* werd gewond; MÈNAK KONTJAR viel hevig aan; de vijand had vele dooden; het volk van *Hanggris* werd nagejaagd en het leger van *Wandan* sloeg op de vlugt. De Demangs SETJANDRIO en SETJO JOEDO waren

niet van hunne plaats geweken, alwaar zij op hun gemak amfioen schoven. Alles werd door den nacht verduisterd. Des anderendaags werd de vijand vervolgd en vlugtende vermoord; de troepen van *Wandan* en *Hanggris* wilden het gevecht niet hervatten, en een gedeelte vlood naar den kant van het gebergte. Lajang Sètro en Lajang Koemitir vloden hals over kop, beangstigd om om te zien.

Koedo Rerang'in lag nog in de hinderlaag aan den weg en had al de voorbijgangers omgebragt en onthoofd; de hoofden had hij opgestapeld en er ontbrak er nog een aan de honderd. Dag en nacht loerde hij, doch er kwam niemand meer voorbij; dit verdroot hem en hij zeide: «In welk eenen onaangenamen toestand bevind ik mij; er ontbreekt nu nog slechts een hoofd aan het bepaalde getal, kom, ik zal mijnen knecht Ki Koetis eens vragen, welligt laat hij zich vinden en zeide tegen hem: «Het ware goed, dat ik u onthoofdde om het getal vol te maken, ten einde mijnen broeder Damar Woelan te ontmoeten.» Ki Koetis antwoordde: «Dit is een satanskind; van der jeugd af heb ik hem opgepast en nu ik oud ben, wil hij mij onthalzen; het is voorwaar een geschikte tijd; gij hebt nog niet eens met mij getwist; ik wil u tot aan den dood dienen indien gij een billijke meester zijt, en dan zal ik u nacht en dag eeren; verander dus spoedig ten goede, want zoo gaat het te erg toe: durft gij mij aan den hals komen, zoo durf ik u te staan.»

Nu kwamen Lajang Koemitir en Lajang Sètro aan, en Koedo Rerang'in, die zich reeds verheugde, riep hen toe: «Voorbijgangers, staat! een van u beide moet ik onthoofden, een uwer kan voorbij gaan, opdat ik mijnen broeder Damar Woelan ontmoete.» Lajang Koemitir sidderde en zeide: «Dood mij niet, want ik zal u inlichting geven; ik ken uwen broeder, hij is te *Madja Pahit* en wordt gevangen gehouden door de Koningin; zijne zijde kiezende, heb ik voor hem gestreden, doch ik had geene magt genoeg, dierhalve kom ik herwaarts, uit den strijd gevloden.» Koedo Rerang'in ontstelde en toornde hevig; zijne borst werd als rood koper en hij zeide: «Kom, wijs mij zijne plaats;» zij gingen op reis en hij toornde den ganschen weg over; Lajang Koemitir bragt hem bij het leger van *Wandan* en *Hanggris*, en misleid zijn-

de, bevocht hij het leger zijns broeders, hetwelk hij groot nadeel toebragt, roepende: «Waar is zij, die mijnen broeder gevangen houdt?» De *Toebanners* leden groote verliezen en de Vorsten van *Wandan* en *Hanggris* verwonderden zich over de behaalde voordeelen, zeggende: «Wie is toch die jongeling, welke zoo uitstekend dapper is?» De nacht scheidde de strijders, die hunne legerplaatsen betrokken. Het leger van *Madja Pahit* verlustigde zich den geheelen nacht en de Koning PRABOE HANOM aanschouwde de dansen.

KOEDO REBANG'IN betrok het verblijf van LOGENDER en praatte met LAJANG SÉTRO. De Vorsten van *Hanggris* en *Wandan* zaten met de opperhoofden en spraken te zamen. LOGENDER zeide: «Mijn zoon LAJANG KOEMITIR heeft zich dapper gekweten.» SOERJO DI KORO zeide: «Dat is uitmuntend; morgen zullen wij *Madja Pahit* verwoesten en hem tot schoonzoon aannemen; er zijn zeer schoone Vorstinnen, zoo als: MANIK KORO, DÉWOTO RODJO en RETNO SRENGGANI, die ik als belooning zal geven.» LOGENDER zeide: «Ik zelf heb nog niets; doch wanneer ik de aanzienlijkste personen tot mijn aandeel ontvang, zal ik mij vergenoegen.» De Vorsten van *Hanggris* en *Wandan* dit hoorende, werden toornig en zeiden: «Indien het zoo is, maak u dan voort, ik kan geene dienst van iemand hebben, die op eigen voordeel doelt, he Patih! wijk spoedig van hier. De Patih LOGENDER zeide: «KOEDO REBANG'IN! wijk spoedig van hier, daar gij door de Vorsten verjaagd wordt.» De aanwezigen werden oproerig en KOEDO REBANG'IN werd doodelijk beschaamd als of hij onwaardig was te leven; hij ging henen en steeg op naar het verblijf des Kluizenaars, HADJAR TOENGGOEL MAANNIK, gedurig uitroepende: «Het is toch zeer ellendig, Kluizenaar te zijn; ik roep den Leeraar en ontmoet hem niet.» Nu verhaastte hij zijne schreden bij het beklimmen des bergs, onophoudelijk door zijnen knecht gevolgd wordende. De Kluizenaar was naar den kruin des bergs vertrokken en zeide, toen KOEDO REBANG'IN zwoegende voor hem gekomen was: «Gij zijt afgeweken van uwe belofte om DAMAR WOELAN, mijnen bloedverwant te ontmoeten en hebt gelogen, dat gij honderd menschen zoudt dooden; het geen de Koning van *Wandan* zeide, heb ik hem door eenen boozen geest ingegeven;» de Kluizenaar glimlachte en zeide

fluisterend: «Zijt niet toornig, LOGENDER heeft u bedrogen; keer terug, zet den strijd voort en gij zult uwen broeder DAMAR WOELAN ontmoeten; ook hebt gij eenen jongeren broeder KOEDO TILARSO genaamd; doch maak u spoedig voort.»

KOEDO RERANG'IN keerde terug van de cel des Kluizenaars. De Kluizenaar lachte en dacht: «Hoe ongemanierd is mijn zoon;» vervolgens ging hij zelf ronddoolen en kwam op de grenzen des lands.

Aan de vaste kuste van *Indië* bezat weleer de Koning van *Prinkal* eene dochter, een eenig kind; zij geleek eene engelin des hemels. Toen zij door eene hevige ziekte bezocht werd, deed de Koning eene gelofte, dat hij, die haar genas, haar zou huwen. KI PATIH HOEDORO (zie blz. 505, 1e Deel, III. Boek) die gelofte vernemende, nam de genezing op zich en slaagde daarin, zoodat hij haar huwde. Zij schonk hem eenen zoon, die KOEDO TILARSO genaamd werd; in zijne jeugd ging hij dagelijks in de dorpen en liet hanen en andere vogels vechten. In de nabijheid was een groot woud, waar hem veertig lijfknechten volgden om op herten, steenbokken, wilde stieren en reën te jagen. HADJAR TOENGGOEL MAANNIK kwam eindelijk ten huize van KOEDO TILARSO, kuste zijne voeten en zeide: «Hoe geeft gij u zoo over aan het zwervende leven, en bekommert gij u niet om eenen rang te verwerven? streef naar de gunst uws Vaders, die geluk en voorspoed aanbiedt.» KOEDO TILARSO antwoordde: «Ik kan den weg daartoe niet vinden.» De Kluizenaar zeide: «Mijn teederbeminde zoon, er is een Koning, PRABOE HANOM, in de stad *Madja Pahit*, die thans oorlog voert; volg hem in den strijd en leer den krijg te voeren; zijne aanhangers zijn de bewoners van *Madja Pahit;* welaan, spoed u hem op te zoeken.» KOEDO TILARSO toog henen met zijne lijfwacht, sterk veertig man; in het woud gekomen, zag hij een wit hert, dat hij terstond achtervolgde; het vlugtte zeer snel, werd aanhoudend nagejaagd en omsingeld, zoodat het in allerlei rigtingen rondrende, doch niet getroffen werd. KOEDO TILARSO zag, dat het van verre geworpen, doch niet geraakt werd; nu toornde hij uitermate en riep: «He! welk wezen zijt gij, indien gij geen wild zijt?» KOEDO RERANG'IN antwoordde: «Kan uwe stem zeggen, welk wezen ik ben, die een wild hert genaamd word en op eenen man gelijk.»

KOEDO TILARSO wenkte zijn volk, het te grijpen. De veertig bedienden grepen het, en het stiet met de hoornen; de bedienden sloegen en staken het regts en links en hieuwen het van voren en van achteren, doch KOEDO RERANG'IN verroerde zich niet en vertoonde zich moedig als een leeuw; nu werd hij van alle zijden met lansen gestoken, en hij plaatste zich achter KOEDO TILARSO, greep de bedienden, wierp hen ter aarde, trapte hen op het hoofd, zoodat zij allen gewond werden, de vlugt namen en niet durfden terugkeeren; nu bevochten KOEDO RERANG'IN en KOEDO TILARSO elkander, doch konden elkander niet overwinnen, en nu zeide KOEDO TILARSO: «Voorwaar ik ben een zoon van PATIH HOEDORO, rondgaande, mij in mijnen overmoed te vermaken, afkomstig van *Madja Pahit;* vroeger was er eene Prinses van den overwal, wier krijgsknechten voorbeeldeloos dapper waren; zij werd door eenen geestelijke ten huwelijk gevraagd en aan hem gegeven.» Nu omhelsde KOEDO RERANG'IN hem, zeggende: «O mijn meester, gij zijt mijn broeder en hebt in de wouden rondgezworven.» KOEDO TILARSO antwoordde: «Ik zocht mijnen broeder, thans heb ik hem gevonden; doch er is noch een ouder broeder, DAMAR WOELAN genaamd, welken ik nog niet ontmoet heb, maar dien ik ingevolge den last van eenen Geestelijke onder de strijdende legers moet zoeken; welaan laat ons de legers volgen.» KOEDO RERANG'IN antwoordde: «Welaan dan broeder!» Nu gingen zij te zamen en zagen weldra de legers van *Wandan* en *Hanggris*, die tegen over de legers stonden van *Madja Pahit*, *Montjonegoro*, *Toeban* en *Doho*. De strijd ving aan en werd met woede voortgezet; van weerskanten sneuvelden er velen. De scharen van *Wandan* en *Hanggris* vloden voor de moordende *Toebanners*.

PRABOE HANOM zat op zijn gemak door eenen zonnescherm overschaduwd, bij al de Vorstinnen te midden des strijds. De slagorde werd verbroken; vreesselijk klonk het gekerm en gehuil der gewonden; de vlugtende krijgslieden stieten tegen hen aan en rolden over hen voort als de elkander opvolgende golven der zee. Sommigen vlugtten weenende en vielen dood neder, zich over het aardrijk uitrekkende. Sommige gewonden riepen aan hunne vliedende makkers: «Ach! draagt mij weg.» KOEDO RERANG'IN en KOEDO TILARSO moordden

le *Toebanners*, zoodat zij, benevens het volk van *Doho*
Mtjonegoro verslagen werden en vloden; het leger van
Pakit werd verstrooid. Radên BOENTARAN, WATANG'AN
SAK KONTJAR dit ziende, vlogen te wapen en vielen
REBANG'IN en KOEDO TILARSO aan, doch werden
n hevig gevecht door hen ter aarde geworpen, dat zij
ijm vielen: nu riep KOEDO REBANG'IN op eenen trotschen
«Het zijn alle lieve kinderen; wie lust heeft, kome uit
e sneuvelen; welaan, de Koning van *Madja Pakit* kome
» KOEDO TILARSO deed desgelijks, roepende, «Bevecht
zoon van *Pratokal*, den onvergelijkelijken held.» Deze
terij werd door PRABOE HANOM gehoord; hij toornde ui-
mate, zijne borst werd als rood koper; terstond daalde hij
i het luchthuis af, de Vorstinnen hielden hem vast; doch
zeide: «Vriendinnen houdt mij niet tegen, ik wil strij-
n;» zij antwoordden: «Gij moet niet strijden, want indien
bezwijkt, bij wien zouden wij dan inwonen?» PRABOE
NOM glimlachte, liefkoosde hen, gaf haar verhevene namen
zeide: «Wie zou mij mijn rijk ontrooven? Dit zou niet
ed eindigen, zonder mij bestaat mijn rijk niet.» Nu daalde
Koning van leven en dood af, greep de lans en werd ge-
lgd door bijwijven en danseressen; HANJASMORO bleef niet
ater. De Koningin bleef in het luchthuis zitten, in het wit
kleed, en zeide: «Indien mijn gemaal sneuvelt, zal ik hem
den dood volgen.» De strijders stonden in menigte tegen
er elkander en vingen den strijd verwoed aan. KOEDO RE-
NG'IN en KOEDO TILARSO vochten eerst met de lans en
arna met den kris; PRABOE HANOM streed tegen hen met
n kris, over en weder elkander slaande en stekende, echter
nder gevolg; PRABOE HANOM werd zeer vermoeid en
ilde zich verwijderen en tevens volhouden; eindelijk was hij
tgemat, doch had te veel eergevoel om te wijken; eindelijk
moest hij door vermoeidheid nederhuiken en gedacht het bevel
zijns vaders om de hulp van den Pelgrim LIMOENNAN in te
roepen: nu verleende die Pelgrim hem dadelijk hulp en maakte
em onzigtbaar. Nu beweenden al de Vorstinnen haren Heer
n vielen ter aarde; HANJASMORO wentelde zich over den
grond: de Koningin dit ziende, toonde zich moedig om haren
gemaal te zoeken. KOEDO REBANG'IN en KOEDO TILARSO hunnen

tegenpartijder niet meer ziende, begonnen te weenen. De Koningin zag, dat de beide Helden weenden en dacht: wat zou dit beteekenen? Praboe Hanom werd eensklaps zigtbaar en zeide: «Komt, steekt mij nog meer en weent niet; de beide broeders knielden nu voor hem neder, kusten zijne voeten en weenden. Praboe Hanom vroeg: «Wat weent gij? Welaan, zegt het mij.» Koedo Rebang'in antwoordde: «Dat ik ween, is voorwaar, dat ik mijnen broeder zoek, genaamd Damar Woelan; een Kluizenaar heeft gezegd, dat wanneer ik met eenen magtigen vijand strijd, dezelve, indien hij onzigtbaar wordt, mijn broeder is; nu heb ik u ontmoet, voorwaar gij zijt mijn broeder!» Nu werd de Koning door beide omhelsd, onder de woorden: «Gij zijt niet bezweken, o Meester en Broeder!» Onmiddellijk verzochten zij den vijand te bevechten, namen afscheid en togen ten strijde. De Koning en de Vorstinnen begaven zich in het speelhuis en verheugden zich zeer over deze gelukkige ontmoeting. De beide broeders versloegen in een bloedig gevecht de legers van *Hanggris* en *Wandan* en daagden derzelver Koningen uit, die gloeiden van toorn; Mênak Soetêdjo kwam uit en streed eenen hevigen strijd met Koedo Rebang'in, die hem greep en knevelde; hij werd door Ki Koetis ontvangen. Hetzelfde lot trof Djolodoro. Nogmaals tartten de beide broeders de beide Koningen uit; zij verschenen; Koedo Tilarso streed met den Koning van *Hanggris* en Koedo Rebang'in met dien van *Wandan*, welke door hem doorstoken en onthoofd werd; de Koning van *Hanggris* werd door Koedo Tilarso op de borst geslagen en daarna onthoofd. Nu stoven de vijandelijke troepen uit elkander en vloden naar het gebergte. Het leger van *Madja Pahit* behaalde veel buit, en de legerscharen raasden als de donder.

Koeda Rebang'in kwam weldra in de legerplaats terug, vele Vorstinnen en hare dienaressen als gevangenen medevoerende, die hij den Koning aanbood, welke zeer verheugd was, zijne beide broeders terug te zien; hij keerde naar *Madja Pahit* weder, gevolgd wordende door al de Vorstinnen, bijwijven en Prinsessen. De optogt was schitterend, regts en links baarde dezelve opzien. Al de Boepatis volgden mede; Koedo Rebang'in en Tilarso reden te paard, door zonneschermen overschaduwd; achter hen volgden Mênak Kontjar,

BOENTARAN en WATANGAN, omstuwd door de Mantries, die groote staatsie voerden; de strandvolkeren en het volk der Montjonegorosche landen volgden ten getale van negenmaal honderd duizend menschen. Het gebriesch der paarden en het geloei der olifanten mengden zich met het gekletter der lansen; bij het vrolijk gamelan-spel werden de nagemaakte reuzen en gedrogten rondgevoerd. De prachtige vlaggen en wimpels wapperden. Te *Madja Pahit* aangekomen, begaven zich de Koning, de Koningin, HANJASMORO en al de Vorstelijke personen in het paleis, alwaar zij zich feestelijk bij muzijk en dans vermaakten. Des anderen daags verschenen de edelen en grooten in de gehoorzaal, die opgepropt vol werd. KOEDO RERING'AN en TILARSO zaten vooraan; BOENTARAN, WATANGAN en MÊNAK KONTJAR zaten op eene rij. De schitterende pracht dezer gehoorgeving deed het zonlicht tanen. De Koning PRABOE HANOM kwam te voorschijn en plaatste zich op den gouden troon, omringd door al zijne bijwijven. SABDO PALON en NOJO GENGGONG namen plaats bij de vrouwen. PRABOE HANOM zeide: « Mijne broeders verhef ik tot Koning voor het aanschijn van *Madja Pahit;* aan KOEDO RERING'AN geef ik de Vorstinnen en schatten van den Koning van *Wandan*, en aan KOEDO TILARSO schenk ik de Vorstinnen en schatten van den Koning van *Hanggris*. De beide broeders deelden de veroverde schatten. KOEDO RERING'AN vestigde zich te *Kapatyan* en TILARSO aan de noordelijke stranden. RONGGO SOERÊNG PATI bewees zijne hulde aan den Koning PRABOE HANOM, zeggende: « Ik breng hulde aan den Gebieder.»

De Patih LOGENDER wilde den Koning dienen; doch PRABOE HANOM zeide tegen een' zijner broeders. « Plaats hem op de grenzen om in eene koopstad tollenaar te zijn; verwijder LAJANG SÊTRO en LAJANG KOEMITIR, dat zij hunnen vader volgen en met het veer belast worden aan den overtoom; hunne woonplaats zij aan den oever der groote rivier.» Vervolgens ging de Koning binnen in het paleis.

RERING'AN en TILARSO, die met de hun ten deel gevallene Vorstinnen en schatten naar de hun aangewezene plaatsen trokken, werden aldaar luisterrijk ingehaald en vierden vrolijke feesten.

De Geestelijke PAMENGGER wilde naar *Madja Pahit* gaan om DAMAR WOELAN (PRABOE HANOM) te vermoorden, ten einde

zich over den dood van zijnen zoon MÊNAK DJINGGO te wre
Hij verliet het gebergte, dat in wolken gehuld was, en ... in de benedenlanden.

De Patih HOEDORO, die als Kluizenaar den naam droeg HADJAR TOENGGOEL MAANNIK vernam het oogmerk van ...MENGGER en spoedde zich naar *Madja Pakit*, alwaar hij we... aankwam en zich toegang verwierf bij de Vorstinnen aan ... hof van DAMAR WOELAN. De reis van PAMENGGER w... niet vermeld; doch hij was in het paleis gekomen in de... genwoordigheid des Konings; nu trok hij een zwaard, en ... angstkreet werd door al de schoonen geslaakt; reeds zwa... hij het zwaard door de lucht; des Konings dood scheen ge... daar deszelfs hoofd bedreigd werd; TOENGGOEL MAANNIK g... naar het zwaard en vatte het. PAMENGGER dit gevoelende, v... op in den dampkring en riep: «Indien gij een man ... achterhaal mij dan.» TOENGGOEL MAANNIK steeg spoedig omh... PAMENGGER hield stil en beide sloegen en hieuwen elka... in de lucht; geen hunner bezweek, zij waren even dap... Zij toornden; eensklaps schoot de bliksem uit, en uit ... zwaarden schoten vonken en vlammen, die hen verlicht... PAMENGGER was zeer magtig en onkwetsbaar; zoo lang ... geleefd had, was hij door zijne bovennatuurlijke kracht nim... gewond geworden. Ook TOENGGOEL MAANNIK bezat ... tengewone krachten. Het zwaard van PAMENGGER werd ... brijzeld, die om bijstand riep; nu verscheen TAKSOKO in ... verschrikkelijk groote gedaante; TOENGGOEL MAANNIK w... wie hij was. Nu kwam er een griffioen, zoo groot als ... berg *Wilis;* dezelve greep TAKSOKO aan, dat hij stierf. ...MENGGER dit ziende, werd woedend van toorn en deed v... klompen nederdalen zoo groot als bergen; TOENGGOEL MAA... ziende, dat de hemel als in brand stond, opende de zw... regenwolken en deed stortvloeden nederstroomen; het vuur ... uitgebluscht. PAMENGGER werd doodelijk beschaamd en deed ... monster verschijnen; TOENGGOEL MAANNIK dit ziende, ... de gedaante van een' aap aan en bevocht het; hij beet ... in den nek en het bezweek. Beide offerden aan den dui... ren wolkenhemel. PAMENGGER was zeer vergramd. TOENGG... MAANNIK verbad den westenwind en nu daagde er een st... op, die PAMENGGER medevoerde en te *Balangbangan* ne...

wierp, alwaar hij door TOENGGOEL MAANNIK verbannen werd, die weder afdaalde.

De Koning kwam in staatsie te voorschijn, door zijnen hofstoet omgeven; KOEDO TILARSO en REBING'AN, de Radêns BOENTARAN en WATANGAN zaten voor zijn aangezigt; TOENGGOEL MAANNIK kwam en plaatste zich op zijde; allen groetten den ouden Vader, en de Koning bewees hem hulde. Zijne drie zonen omhelsden zijne voeten en kusten hem; de vader was bovenmate verrukt, zeggende: « Mijn gemoed is bevredigd, mijne zonen zijn gelukkig. » Al de bloedverwanten en Vorstinnen bewezen nu eerbiedige hulde en toegenegenheid aan den grijzen TOENGGOEL MAANNIK. Nu werden er blijde feesten met muzijk en dans van Balische dansers ten hove gevierd.

De geheele bevolking glimlachte van vreugde door het geluk der tijden; geen gemoed werd gekweld. De Kluizenaar TOENGGOEL MAANNIK zeide op eenen zachten toon: « De gemoederen zijn verheugd nu alles vereffend is; nergens bestaat onraad; mijne zonen zijn gelukkig. In opregtheid heb ik den verhevenen Goden gebeden, dat zij Koning mogten worden; thans ben ik vrolijk gestemd. » De zonen bewezen hem hunne hulde. Hij zeide: « Mijne zonen, mijne Gebieders, laat eenen lusthof aanleggen. » De Koning droeg dit werk aan het volk op, dat *Kalang* genaamd wordt, die den hof zeer fraai aanlegden; deszelfs linkerzijde had geene bewoners en was aan den oever van eene vliet gelegen, alwaar het eenzaam en stil was; wijders zeide TOENGGOEL MAANNIK: « Mijne regerende Zonen! vergeet uwe Moeder niet, die ik te *Paloeh Hambo* achterliet. » PRABOE HAMOES beval aan den Ronggo SOERÂNG PATI en aan Radên WATANG'AN: « Maakt u gereed en laat de staatsiezetels in orde zijn. » De Ronggo bewees zijnen eerbied; WATANG'AN ging henen, beleefdelijk afscheid nemende. Zij voerden de draagzetels mede en werden door het volk van *Toeban* en *Doho* gevolgd; zij kwamen aan de naburige dorpen van *Paloeh Hambo*. Overal kwam de bevolking op de been. De oude vrouw te *Paloeh Hambo* was bedrukt van gemoed; zij werd door het volk van *Toeban* verschrikt, vermoedende, dat er door hetzelve geplunderd zou worden, omdat DAMAR WOELAN volgens geruchten, gevangen zat, op bevel van den Rijksbestierder. Zij wist niet, wat er verder was voorgevallen en zeide tegen een meisje:

« Kom, laten wij ons spoedig gereed maken en ons in de woud
of in de eenzame holen verbergen, daar wij anders gew
door den Koning van *Madja Pahit* zullen gedood worder
indien gij niet gaat, zullen wij zeker onthalsd worden en l
mijnen zoon komen, die reeds dood zal zijn, door den Rijk
bestierder omgebragt. Kom, spoed u voort, anders wordt g
omgebragt, welaan, gezwind naar de wouden van het gebergte.
Nu kwam haar vader en zeide: «Gij moet niet gaan.» Z
zeide: «Van waar komt gij? Vader, gij zult door den Vor
opgeligt worden; het gerucht zegt, dat mijn zoon DAMAR WOE
LAN reeds dood is; ach! mijn geliefde, uwe moeder zal u i
den dood volgen; wie zou zulks doen, buiten uwe moeder
Ach! ziel van mijn ligchaam, ik zoek den dood; sedert lan
heb ik u niet ontmoet; thans ben ik dankbaar, den doodswe
gevonden te hebben.» Nu verschenen de twee edellieden, e
buiten de woning der oude vrouw vermengde zich het gera
der stemmen met het gebriesch der paarden en het gelo
der olifanten; nu beefde zij zeer en vlugtte, tegen het vol
aanloopende, en de Hoofden stootende, door de vrees haa
harten. Nogmaals in hare vlugt over iets struikelende, huikt
zij in eenen kuil neder. De beide Opperhoofden zaten te rus
ten en de oude vrouw vroeg hun: «Wat is uwe begeerte
Ik ben doodelijk ontsteld, wat moeten al die legerscharen
Ik gevoel niet, dat ik leef.» De beide Opperhoofden boge
zich eerbiediglijk, zeggende: «Wij worden door uwen zoo
den Koning PRABOE HANOM van *Madja Pahit* afgevaardigd.
Zij stond verbaasd, sprakeloos; eenigen tijd daarna sprak N
BOK RANGDO (zoo was haar naam) zeggende: «Wie zou h
gelooven! zijne jonge moei weet het nog niet eens.» De bei
Hoofden zeiden eerbiediglijk: «Ja, uw zoon, DAMAR WOELA
genaamd, is Koning te *Madja Pahit*. NI BOK RANGDO w
verrukt, dat haar zoon Koning was, die volgens het geruc
reeds dood en nu weder levend was; haar gemoed was uite
mate verheugd; zij genoot eene kinderlijke vreugde. Zij zeid
bij zich zelven: «Ik zal Vader gaan roepen.» Zij liep n
haastig henen en kwam bij de rijstschuur achter haar hu
bij het verblijf haars Vaders en zeide: «Vader, kom spoedi
uit; uw kleinzoon is Koning geworden in de stad *Madja Pahi*
ik word afgehaald.» De oude man kwam overhaast, lagchend

uit zijne woning, doch stiet in drift zijn voorhoofd, dat het opzwol ter dikte van eenen kleinen kokosnoot. Toen hij naar voren gekomen was, meldden de twee edellieden hem dezelfde tijding. Ni Bok Rangdo was bedwelmd van vreugde en dacht: « Nu zal mijn oude Vader nog te *Madja Pahit* komen. » Het denkbeeld, dat haar zoon aldaar Koning was, overstelpte haar door vreugde. Spoedig maakte zij zich reisvaardig en nam plaats in eenen draagzetel; de oude man steeg te paard, den geheelen weg over door eenen zonnescherm overschaduwd wordende. Bij de aankomst te *Madja Pahit* gingen zij in het paleis, alwaar Praboe Hanom hen in staatsie opwachtte; in den vorstelijken kring gekomen, zag Ni Bok Rangdo rond en omhelsde haren zoon, zeggende: « Ach, mijn dierbaar kind: ik kon dit niet denken, daar vroeger het gerucht uwen dood vermeldde; thans zijt gij in eenen staat van onafhankelijkheid en geluk; den verhevenen Goden zij mijn dank toegebragt! » De Koning kuste hare voeten, desgelijks deden al de Vorstinnen en omhelsden haar, zich uitermate verheugende. Het zonlicht daalde en werd door het maanlicht vervangen; de feesten duurden verscheidene dagen en nachten.

De Koning meldde zijner moeder, dat hij eenen lusthof had doen aanleggen en begaf zich derwaarts met haar, door al de Vorstinnen gevolgd wordende; hij plukte bloemen, waarvan zij de beeldspraak verstonden; de oude vrouw woonde met haren echtgenoot gerust en verheugd in dien hof.

Er wordt nu melding gemaakt van den verbannen Logender, die onophoudelijk, dag en nacht met zijne zonen Lajang Koemitir en Lajang Sĕtro murmureerde; zij zeiden tegen hem: « Doorluchtige Meester! wat zal er van ons worden? Is het aangenaam aldus het voedsel te verdienen? Zou het niet streelend zijn, dat gij Koning werdt? Wat zal nu het uiteinde zijn, indien gij geen Koning te *Madja Pahit* wordt? » De Vader zeide: « Och, mijne zonen! Wat beraadslaagt gij toch? » Zij antwoordden: « Weleer hoorden wij, van een' Koning, die zeer magtig en dapper was; hij had drie broeders; zijn zetel was te *Kandi* en hij voerde den titel van Rodjo Birowo; de oudste der onder hem volgende broeders, regeerde als Koning te *Djambi* onder den titel van Rodjo Goewono; te *Salejbar* heerschte de middelste zijner broeders, die zeer magtig was

onder den naam van RODJO DOERGO MORO, terwijl zijn jongste broeder, die zeer schoon was, onder den titel van SRI NORO PATI, te *Siam* het bewind voerde; zijn eigen naam was RODJO SOERO WIKROMO, hij was een man, die buitengewone krachten bezat.» LOGENDER vroeg hun: «Maar wat wilt gij dan, zoudt gij den strijd met DAMAR WOELAN willen aanvangen?» Dit zeggende was zijn hart niet bevredigd, dat hij geen Koning van *Madja Pahit* was. Zij zeiden: «Daar de zaak nu zoo staat, waarom zouden wij nog toeven?» De Vader antwoordde: «Wel nu, maakt u dan gereed.» Kort daarna trokken zij met hun volk henen. Het hart der te huis blijvenden klopte van angst. De Patih LOGENDER liet op den weg wacht houden; de wachters werden door het gedierte der groote wouden aangevallen; doch hetzelve werd door de menigte verdreven of afgemaakt. Van hunne reis afstappende, wordt het verhaal dienaangaande gestaakt en melding gemaakt van het Koningrijk *Kandi*: deszelfs Vorst BIROWO zat in luister op zijnen troon, door zijne broeders omgeven. Hij bezat honderd duizend krijgsknechten; de Koning van *Djambi* negentig duizend, die van *Salejbar* honderd en drie duizend, en de Koning van *Siam* honderd duizend; zij waren zeer eensgezind te zamen. De Koning BIROWO zeide tegen zijne drie broeders: «Mijne broeders, Koningen van *Djambi*, *Salejbar* en *Siam*, wat verneem ik? de tijding zegt, dat de Koningrijken *Wandan* en *Hanggris* verwoest zijn.» De drie gebroeders antwoordden: «Wij hebben gehoord, dat KORDO TILARSO en DAMAR WOELAN zulks gedaan hebben.» Terwijl zij aldus spraken, kwam LOGENDER, die zich liet aandienen, bij den Koning BIROWO. Nadat hij gezeten was, werd de dag door het maanlicht vervangen. Zij spraken den ganschen nacht; toen het daglicht aanbrak, zeide de Koning tegen den Patih LOGENDER: «Vriend, de Koning van *Madja Pahit* moet omkomen.» De Patih verheugde zich zeer en nadat hij eenigen tijd te *Kandi* vertoefd had, zat de Koning op den troon en op zijne vraag aan zijne drie broeders om ten strijde te trekken, gaven zij met blijdschap een toestemmend antwoord. Weldra rustten zij zich uit, en braken met het leger op, dat door vele Dipatis en Edelen werd aangevoerd en vele tooneelspelers bezat. Het had een geducht aanzien en vreesselijk klonken de stemmen der krijgslieden, vermengd met het gebriesch der paarden en het geloei der olifanten.

De Koning BIROWO en LOGENDER zaten te paard; LAJANG SÉTRO en LAJANG KOEMITIR reden regts en links van hen. De Koningen van *Siam* en *Salejbar* reden in de nabijheid op olifanten. Na eenen geruimen tijd op weg geweest te zijn, kwamen zij op het grondgebied van *Madja Pahit*. Het dorpvolk op de grenzen verschrikte. De gewoonte van het volk van den overen wal was, noch regts noch links te zien; zij slagtten buffels, ossen en hoenders; alwie wederstand bood, werd vermoord. De inwoners vloden naar *Madja Pahit;* het volk in de gehoorzaal zag de vlugtenden in het paleis komen: alle Rijksgrooten verschrikten en vernamen de tijding, dat *Poejengan* in opstand was en de vijand naderde. De Rijksbestuurder ontstelde ook, doch zeide zachtjes: «Vertel mij, wat er buiten voorvalt en hoe het verhaal van die halve gekken luidt.» Nu zeide DJARAN HATOENGKAR: «De vijand is gekomen; uwe dienaren bewaakten de grenzen en kwamen hals over kop, stotterende melden: «Meester! de vijand van den overwal komt.» Het zijn vier Koningen, die naderen, namelijk van *Kandi*, *Djambi*, *Salejbar* en *Siam;* het zijn heldhaftige Vorsten en hunne legerscharen hebben een geducht voorkomen en zijn ontelbaar; het zijn alle groote krijgshelden. De dorpen verdwijnen, verwoest wordende; vele menschen worden gedood; die in het leven blijven, worden naakt uitgeschud, weshalve ik hiervan eerbiedig kennis geef.»

KOEDO REBING'AN en KOEDO TILARSO toornden zeer en boodschapten het spoedig den Koning, zeggende: «Wij verbidden uwen toorn; wij geven u kennis, dat de vijand van den overwal op *Java* gekomen is, willende dit land bevechten; wat moet er nu gedaan worden, Gebieder! wij zijn bereid te gehoorzamen.» De Koning zeide: «Ik ben gewoon in vrede te regeren en nu er stoornis ontstaat, laat ik de zaak aan u over.» Beide namen afscheid, vertrokken en deden de groote krijgstrommen en bekkens roeren. Al de krijgsknechten vlogen te wapen; KOEDO TILARSO stond aan het hoofd van drie duizend man, gewapend met geweren en van drie duizend man, gewapend met lansen. KOEDO REBING'AN voerde negen duizend geweerdragers aan. Sommigen beproefden en drilden hunne lansen; anderen schoten hunne geweren af; eindelijk schaarde het leger van *Madja Pahit* zich in slagorde. Het leger

van *Kandi* stelde zich op; dat van *Djambi* rigtte zich; dat van *Salejbar* en dat van *Siam* maakten zich strijdvaardig. De nacht bedekte allen. Bij den dageraad werden de zware krijgstrommen geroerd. Het volk van *Madja Pahit* was waakzaam en toen de vijand aanrukte, sloeg het den stormmarsch en viel met een vreesselijk krijgsgeschrei aan, Hevig stiet men op elkander, als het graan verstuivend, dringende op elkander; niemand deed angstkreten hooren; sommigen staken met den kris. De strijd was hevig; de vijand kende zijne strijdmakkers niet. Het werd stikduister als in eenen donkeren nacht, door den dikken buskruiddamp. Men worstelde tegen elkander met den kris en het zwaard. Het leger van *Djambi* rukte gezwind op in den strijd en drilde de lansen vreesselijk: de legerscharen van *Salejbar* rukten voorwaarts en benaauwden het leger van *Madja Pahit*, dat door het volk van *Siam* regts en links gedrongen en omsingeld werd; het heir van *Kandi* omringde het tevens en viel hevig den regter- en linkervleugel aan. Van voren en van achteren werd het beschoten. Als het geluid van de branding was het gekerm der gewonden. De strijd was hevig; de lijken rezen tot stapels omhoog; de ingewanden hingen er uit; sommige hoofden waren vermorzeld, andere in vieren gespleten. De strijd werd woedend zoodat er eene bloedzee ontstond. De slagorde van de *Madja Pahiters* werd verbroken; zij hielden geenen stand en keerden niet terug, maar vloden. Koedo Rering'an toornde en wierp zich met Koedo Tilarso moordend op den vijand. Zij rigtten eene vreesselijke slagting aan; de heirscharen van *Salejbar* werden verdelgd; velen van *Kandi* sneuvelden; het volk van *Djambi* bezweek; weinigen bleven in het leven; de legerbenden van *Siam* werden vernietigd. De Koning van *Kandi* verscheen. Lajang Sétro weende van spijt en spoorde tot de vlugt; Lajang Koemitir en Logender sidderden en beefden. De Koning Birowo zeide lagchende, terwijl hij terugtrok, tegen Logender: «Vriend! gij schijnt geen held te zijn, daar gij schreijende tot de vlugt noopt; ik spoor u aan tot de slagting en een iegelijk, die het slagveld verlaat, zal ik eigenhandig aan de lans rijgen.» Koemitir en Sétro waren lafhartiglijk bevreesd. Nu riep de Koning Birowo: «Komt, verhardt u beide, welaan mijne broeders Goewono, Doergo en Soero Wikkromo laat ons niet

scheiden, vereenigd in leven en sterven.» Nu riepen TILARSO en RERING'AN den Geestelijke LIMOENNAN aan, en beiden werden onzigtbaar; vervolgens werden de vier Koningen gevangen genomen en geboeid; zij verschrikten hevig en voelden hunne boeijen niet, zij stonden roerloos. TILARSO en RERING'AN riepen: «Welaan, toont u verstandig, indien gij helden zijt.» De Koning BIROWO schaamde zich en riep verwoed uit: «Ik! Vorstelijke Helden, gij verplaatst uw strijdperk en wordt onzigtbaar; gij schijnt geene Helden te zijn; welaan doodt mij, en doet mij geene schande aan.» KOEDO TILARSO gaf een bevel hem te dooden, maar zeide: «Morgen zult gij sterven voor het aanschijn mijns Konings.» KOEDO RERING'AN beval den Demangs SETJO BORO en SETJO JOEDO: «Plundert gij spoedig.» Nu plunderden zij en roofden alles, wat er in de vijandelijke legerplaats was. LAJANG SÉTRO, LAJANG KOEMITIR en LOGENDER veinsden; maar hunne harten verteerden van bitteren toorn.

De krijgstrom werd geroerd ten teeken der overwinning; allerlei gevangenen werden vervoerd. Van de scharen van *Kandi Djambi*, *Siam* en *Salejbar* bleven alleen de dooden achter; KOEDO RERING'AN en TILARSO keerden met de Grooten terug; zich den ganschen weg over verlustigende. Het volk van *Madja Pakit* hief ten teeken der zegepraal uitbundige vreugdekreten aan, bij het slaan der trommen; hun terugtogt toonde, dat zij de meesters waren, die de overwinning voltooid hadden. LAJANG SÉTRO en KOEMITIR kwamen achteraan en zeiden tegen de Demangs SETJO BORO en SETJO JOEDO gedurende den weg: «Ach! Vaders! er rust een logenachtig vermoeden op ons;» zij zaten te paard, waren geboeid en zeer beschaamd, overal het volk van *Madja Pahit* te zien; zij weenden in hun hart. De Patih LOGENDER werd in eene hangmat gedragen; het was als of zijn hart gekorven werd, zijne eigene laaghartigheid gevoelende. LOGENDER zag zijnen glans verdoofd en gevoelde niet, dat hij bloed bezat.

De Koning PRABOE HANOM van *Madja Pahit* zat met zijnen vader op den verhevenen grond; nu kwamen eensklaps zijne broeders RERING'AN en TILARSO met de gevangenen en de veroverde schatten voor het aanschijn des Konings, dezelve met eerbied aanbiedende, zeggende: «Uwe Majesteit moge daarover

en over de vier Koningen naar welgevallen beschikken; wij leveren u de Vorsten van *Djambi*, *Kandi*, *Salejbar* en *Siam* benevens LAJANG SÉTRO, LAJANG KOEMITIR, die allen geboeid zijn, en hunnen vader LOGENDER.» De Koning antwoordde: «Mijne broeders, ik neem er welbehagen in.» De Vader des Konings zeide tegen zijne zonen: «Zijt nu niet zorgeloos.» De Koning zeide tegen zijne broederen: «Roept LOGENDER met zijne Zonen benevens de vier Koningen.» Zij werden geroepen en verschenen voor het aanschijn des Konings, bogen zich ter aarde en weenden. De Vader des Konings zeide: «Mijn Zoon! zijt bedachtzaam en denk, dat de ouders voor hunne kinderen moeten waken; verban hen dadelijk; wat zoudt gij met slechte menschen doen?» LOGENDER, die zijne schuld op zijnen ouden dag besefte, stortte tranen. De Koning gelastte de gevangenen buiten te brengen; nu bogen zich de vier Koningen met het gelaat ter aarde. De Koning PRABOE HANOM vroeg «Welke zijn uwe namen? meldt mij die.» De Koning van *Kandi* antwoordde eerbiediglijk: «Gebieder! ik ben van *Kandi*, genaamd RODJO BIROWO; mijn broeder de Koning van *Djambi*, heet RODJO GOEWONO; die van *Salejbar*, DOERGO MORO en die van *Siam*, SOERO WIKROMO.» De Koning PRABOE HANOM zeide: «Welaan LOGENDER, regeer gij te *Kandi* als Koning: en gij, Koning van *Kandi*, word hem onderdanig en koester geenen wrevel. LAJANG SÉTRO, regeer gij als Koning te *Salejbar* en DOERGO MORO worde uw Rijksbestierder, en hebbe geen hartzeer. Jaarlijks moet gij lieden alhier ten hove verschijnen en het land niet onderdrukken. LOGENDER regeerde vervolgens te *Kandi*, LAJANG SÉTRO te *Salejbar* en LAJANG KOEMITIR te *Siam*.

Wanneer men het evenbeeld zoekt van den verhevenen Koning van *Madja Pahit*, vindt men op aarde zijns gelijken niet: alle landen waren onderworpen en onderdanig aan *Madja Pahit*.

Beschouwing van den Schrijver

OVER DE GESCHIEDENIS VAN *DAMAR WOELAN*.

De *Javanen* zijn thans nog zoo gehecht aan deze geschiedenis, lat zij het handschrift met het grootste genoegen lezen en zich laarbij in de vroegere tijden terugdroomen. Dit stuk is een vreemd verschijnsel in de letterkunde, en stelt een Drama voor, dat een volkomen geheel bevat en op geschiedkundige gronden rust. Eerst had ik het doel, er eenige gebeurtenissen uit mede e deelen, doch bij de vertaling bevond ik, dat zulks brokwerk zou gegeven hebben, en het boeide mij genoeg om het geheel, ehalve eenige zeer onkiesche uitdrukkingen, mede te deelen.

In dit stuk treft ons de laagheid van den gewetenloozen ·OGENDER, maar niet minder de godsdienstige afzondering van joen, door hem verdrongenen broeder, die als een geheel n onregte beleedigd staatsdienaar, door een heilig leven de unst der Goden verwerft, en zich, daar zijn zoon Koning wordt, op eene luisterrijke wijs over het hem aangedaan onregt reekt. De eenvoudige natuurtoon geeft aan deze geschiedenis ene bijzondere waarde en behoeft weinige woorden om het evoel des harten te malen.

DAMAR WOELAN onderscheidt zich altoos even gunstig en ersmaadt het aanbod om het monster, MÊNAK DJINGGO in en slaap af te maken; altoos vertoont hij zich als de ridderlijke held. Het sidderen van MÊNAK DJINGGO, toen de Nemesis hem bedreigde, is zeer menschkundig, en de val en dood in dit onmenschelijk, gewetenloos gedrogt, bevredigt het krenkte gemoed.

De liefde van HANJASMORO is geheel oostersch en overeenomstig de gemoedgesteldheid van een meisje, dat aan niets enkt dan aan het voorwerp harer genegenheid. Alleen uit den ard der hofgebruiken en welligt uit de vrees voor het leven in DAMAR WOELAN, is het te verklaren, dat zij dulden kon, it hij met de Koningin huwde; niettemin bleef zij, volens de wijze van het Oosten zijne oudste vrouw; wijders is et niet te ontkennen, dat onderwerping aan den wil van de

verhevene Goden, die Damar Woelan langs de moeijelijkste en zonderlingste wegen tot het koningschap voerden, haar de proef deed doorstaan om eene medeminnares te dulden.

Alles is zoo echt Javaansch; de gehoorgevingen ten hove, de ridderspelen, de oorlogen, de statelijke optogten van Vorsten, worden zoo juist en eenvoudig medegedeeld, dat de lezer dezelve als het ware aanschouwt. In het geheele stuk is gestadige vooruitgang tot eene ontknooping, die bevredigend is; alles heeft eenen natuurlijken loop; enkele malen werken bovennatuurlijke magten om het bestuur van goddelijke kracht over de pogingen van stervelingen te doen zegevieren; en door dat geloof aan de geestenwereld worden er eenige wonderwerken medegedeeld, die ons geene verwondering baren, daar schier alle oosterlingen dezelven in hunne geschiedenissen mededeelen.

Tegen over den dierlijken Mênak Djinggo schittert de brave Dipati van *Toeban*, wiens heldendood bewondering wekt. De vuige drift van eerstgenoemde, doet de Koningin besluiten diengenen tot Koning te verheffen, welke hem zal dooden. In de openbaring aan de Koningin blijkt de werking eener onzigtbare hand, die de lotgevallen der menschen regelt. Menschkundig is het, Damar Woelan door die Vorstinnen te doen redden, welke door zijnen vijand onderdrukt werden. Boentaran en Watang'an staan gunstig tegen de lage Kot Boeto en Hangkat Boeto over, die met het heilige zwaard, dat Damar Woelan van den Kluizenaar ontving, geveld worden. Belooningen en straffen staan gedurig in eene schoone verhouding. De edelmoedigheid van Damar Woelan schittert bij de laaghartigheid van zijnen aartsvijand Logender; de karakters zijn juist afgeteekend en onveranderlijk volgehouden. De Koningin is hartstogtelijk en zwak; hare drift voor Damar Woelan doet hem tot Koning kiezen, doch hare weifeling is oorzaak, dat hij eerst Lajang Sétro en Lajang Koemitir moet bevechten; doch ook hierin is iets verhevens; want deze doodvijanden en logenaars worden niet alleen beide door hem overwonnen, maar hij schenkt hun het leven, dat zij dikwijls verbeurd hadden; en ook nu wordt hij door de bevolking als een, door de Goden beschermd persoon, aangezien, waardoor zij voor hem een stevig bolwerk wordt.

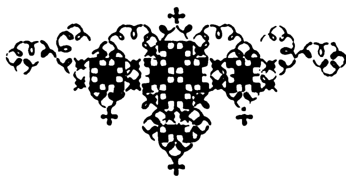
LOGENDER, die als de geest des kwaads immer onheil brouwt, rust nimmer en bedreigt telkens den troon van *Madja Pahit* en slaagt er bijna in, om op eene listige wijs KOEDO RERING'AN en KOEDO TILAKSO tegen hunnen broeder te doen strijden; maar ook ten slotte bestuurt eene hoogere magt het lot der volken; de aterlingen LAJANG SÉTRO en KOEMITIR worden door die beide broeders overwonnen. Het einde der handeling is de bevestiging van den held der geschiedenis, die op eene meesterachtige wijs door het geheele Drama de gebeurtenissen tot het bepaalde doel voert. Het doel der drie Vorsten, welke DAMAR WOELAN beoorloogden, was, om zich door zijnen val te verheffen; doch eene tegenovergestelde uitwerking heeft plaats; DAMAR WOELAN zegeviert over hen en zij worden de Vassalen van LOGENDER en zijne zonen, die hen tot het kwaad hadden aangespoord. De edelmoedige handelwijs van DAMAR WOELAN jegens LOGENDER en zijne zonen, zou te verregaande kunnen genoemd worden, indien hij zich niet boven de wraak had kunnen veheffen. LOGENDER was zijns vaders broeder en vroeger zijn meester geweest, bij wien hij als stalknecht gediend had; hem te doen sterven, kon hij niet, zonder de tederste gevoelens te kwetsen. Wijders was hij door het koningschap uitstekend gewroken en kon niet verhevener handelen, dan zijne vijanden van *Java* te verwijderen, en hen op vreemde troonen te plaatsen, waardoor in de toekomst het koningschap onder hunne nakomelingen en alzoo in zijne familie zou gevestigd blijven. Hunne verheffing was eene vreesselijke les voor de Vorsten, welke hen als werktuigen gebezigd hadden, en er thans hunne Gebieders in moesten huldigen; zoodat ook hier weder luide sprak: «Het kwaad wordt dikwerf op aarde gestraft.» De verheffing echter van LOGENDER en zijne zonen heeft iets strijdigs met het denkbeeld van regtvaardigheid; doch hunne oproerigheid vond bij DAMAR WOELAN daarom verschooning, omdat zij uit het denkbeeld zijner vroegere minderheid ontsproten was en zijne verworvene meerderheid hem het meest deed schitteren door zijnen aartsvijanden troonen te schenken; hiertoe behoorde inderdaad meer dan gewone grootmoedige genade.

SABDO PALON en NOJO GENGGONG zijn de CLOWNS der *Engelschen*, de OMAR AMYAH der *Arabieren;* zij vertoonen den

echten stempel van eenen snoepachtigen halven Javaanschen gek en geven somtijds eene scherpe tegenstelling te midden van treurige of aandoenlijke tafereelen. De angst en vreugde van Ni Bok Rangdo bij de aankomst der Afgezanten, zijn zeer menschkundig medegedeeld en boeijen de belangstelling.

Nimmer heeft er stilstand of achteruitgang in de handeling of in het voortschrijden der gebeurtenissen plaats, zoo als enkele malen zelfs bij Shakespeare voorkomt; en het mag als zeker beschouwd worden, dat wanneer die groote treurspeldichter de geschiedenis van Damar Woelan had gelezen hij dezelve bewonderd en vermoedelijk ten tooneele zou gevoerd hebben, daar dit stuk het bezielde beeld van het Drama is, waarin het kwaad voor de zegevierende deugd bukken moet.

Ofschoon deze geschiedenis als een heroïsch gedicht kan beschouwd worden, daar zij van heroïschen aard en in verschillende maten geschreven is, is zij echter geenszins in wezenlijke Javaansche poëzij voorgesteld, die, zoo als op bladz. 541 van het vorige boek, van eenen geheel anderen aard is; neen, deze geschiedenis is even als de *Babads* alleen door maat en klemtoon van den briefstijl onderscheiden, zonder zich door eene poëtische vlugt te kenmerken. In het laatst der vorige eeuw is zij uit een Javaansch handschrift, dat in eene oudere Javaansche taal geschreven was, in een Javaansch, dat aan het tegenwoordige gelijk staat, overgebragt, met behoud echter van de kawiwoorden en geschiedkundige termen, welke door den eenigzins beschaafden Javaan thans algemeen verstaan en ook in den geschiedverhalenden spreektrant gebezigd worden. De stijl dezer geschiedenis prijst zich bijzonder door kortheid en welluidendheid aan.

II. HOOFDSTUK.

Vervolg der Geschiedenis van Java,

SEDERT DE INVOERING VAN HET ISLAMISMUS TOT OP DE KOMST DER NEDERLANDERS OP *JAVA*.

INHOUD.

Onnaauwkeurigheid van Raffles. — Lotgevallen van Kebbo Kannigoro en Kebbo Kennongngo, afstammelingen van Browidjojo. — Avontuurlijke levensloop van Ki Djoko zoon van Kebbo Kennongngo, ook Kyahi Gedé Pengging genaamd. — Ki Djoko huwt met eene dochter van den Sultan van *Demak*, na wiens dood dat rijk verdeeld wordt. — Ki Djoko wordt Vorst van *Padjang* en *Mataram* en de eerste in rang. — De Soenan van *Parwolo* zijne vrouw en de Soenan van *Kali Njamat* worden vermoord. — Aanslag op het leven van Ki Djoko mislukt. — Wraakneming van de weduwe van den Soenan van *Kali Njamat*. — *Djipang* komt onder de heerschappij van *Padjang*. — De Panumbahan van *Padjang* wordt Koning van het nieuwe rijk *Mataram*. — De Vorst van *Padjang* bezoekt den Soenan van *Giri*. — Vele Opperhoofden rukken zich van *Madura* los en plaatsen zich onder *Soerabaya*. — Dood van den Vorst van *Mataram*. — Valentyn stelt ten onregte vast, dat de *Javanen* op *Madagaskar* gevaren hebben. — Komst der *Portugezen*. — Heerschzucht van den Vorst van *Mataram*. — De Vorst van *Padjang* vergiftigd. — *Padjang* onder *Demak* geplaatst. — Raden Benowo zoon des vergiftigden Sultans rukt tegen *Padjang* op, doch wordt door zekeren droom bewogen Kluizenaar te worden — *Padjang* door den Vorst van *Mataram* veroverd. — *Mataram* neemt in luister toe, de Vorst voert den titel van Sultan en voert verschillende oorlogen. — Zijn dood; hij wordt opgevolgd door Panambahan Sénopati, die zijnen broeder verbant en deszelfs Minister laat ombrengen en na een twaalfjarige regering sterft. — Onder zijne regering komen de *Nederlanders* voor het eerst op *Java*.

Bij Sir Stamford Raffles is de geschiedenis van *Java* in het XI. Hoofdstuk zoodanig medegedeeld, dat het duidelijk blijkt, dat de Javaansche kronijken, welke bij hare beschrijving zijn geraadpleegd, of niet goed verstaan of verkeerdelijk in het Maleisch of Engelsch vertaald zijn. De *Babad Noto Rat Djowo*

of *Geschiedenis der Vorsten van ganseh Java*, die ik van *Solo* ontvangen heb, is door mij, voor zoo ver het Rijk van *Demak* betreft, gevolgd. Behalve zoo vele andere onnaauwkeurigheden, springt bij den aanvang reeds dadelijk in het oog, dat Kebo Kannigara (Kannigoro) volgens Raffles vermoord werd, terwijl hij als Kluizenaar, door al te strenge levenswijs, spoedig een martelaar zijner afzondering werd en op den berg *Marapi* stierf. Wijders is de stijl bij Raffles geheel verschillende van den Javaanschen, zoodat het schijnt als of de Javaansche geschiedenis oorspronkelijk door eenen *Engelschman* geboekt was.

Het Javaansche handschrift, in hetgeen hiermede gedeeld wordt, volgende, zal bij vergelijking het onderscheid kenbaar worden. De vertaling van Raffles draagt duidelijk de kenmerken, dat de moeijelijkheden van den Javaanschen tekst, vooral ten opzigte van familiebetrekkingen, niet zijn overwonnen geworden.

De mededeeling van deze geschiedenis is niet zoo zeer eene bijdrage tot de kennis van het karakter der *Javanen*, als wel het uitgedrukte beeld van dat karakter zelve.

Na de verwoesting van *Madja Pahit* was de oudste schoonzoon van Browidjojo Dipati te *Pengging*, Handajanningrat genaamd; bij overlijden liet hij twee zonen na, de oudste, Kebo Kannigoro en de jongste Kebbo Kennongngo: beide dachten niet eenstemmig; de oudste wilde het Islamismus niet omhelzen, werd Kluizenaar en martelde zich zelven af door harde boetedoening en stierf op den berg *Marapi*. Zij, die het Islamismus wilden omhelzen, werden in hetzelve door den Pangeran Siti Djennar onderwezen. Onder zijne leerlingen was ook Kyahi Gedé opperhoofd van *Tingkir*.

Nadat Ki Gedé Pengging, de jongste der beide broeders, het nieuwe geloof omhelsd had, droeg hij den gezegden naam van Kebbo Kennongngo. Zijn vader droeg vroeger slechts den titel van Dipati, doch had, toen dezelve een schoonzoon van Browidjojo werd, er den naam van Handajaningrat bij ontvangen. Kebbo Kennongngo en Ki Gedé Tingkir, die gezamenlijk bij eenen meester geleerd hadden, waren zoodanig verbroederd, dat zij slechts eenen vader schenen te hebben. Beide versterkten

zich in het geloof en in hun bewind; het Opperwezen erkennende. De Panumbahan van *Bintoro* dit vernemende, werd opmerkzaam en achterdochtig jegens Ki Gedé Pengging, en bekommerd, dat dezelve hem naar de kroon mogt steken, weshalve hij hem door twee Rijksgrooten van *Bintoro* naar *Demak* liet ontbieden. De Afgezanten bragten hem den last huns meesters over, met uitnoodiging hen te volgen; Ki Gedé Pengging antwoordde: «Wat zou het beduiden, dat ik door den Vorst ontboden werd? waartoe zou het dienen, daar een jeugdig geestelijke de hofgebruiken niet verstaat? Ik zeg: «Niet te willen.» De Afgezanten keerden terug, het antwoord den Vorst overbrengende.

Ki Gedé Tingkir dit vernemende, ging naar Ki Gedé Pengging en vroeg hem naar de rede zijner weigering om ten hove te verschijnen; hij verontschuldigde zich zoo als vroeger, en op de vraag, hoe hij zich tegen het verbod van den Vorst, die door gansch *Java* gehuldigd werd, durfde verzetten, antwoordde hij, God te huldigen, die de wereld geschapen had en niet te beseffen, waarom hij, die een dorp bewoonde, ten hove geroepen werd.

De reeds bejaarde vrouw van Ki Gedé Tingkir schonk hem eenen zoon, dien hij besneed; zijn vriend Kyahi Gedé Kensongngo verheugde zich zeer over die geboorte, en het volk vermaakte zich bij de *Wajang bèbèr* of het tooneelspel, dat de geschiedenis van Damar Woelan voorstelt. Ki Gedé Tingkir noemde zijnen zoon Mas Karebèt en Ki Gedé Pengging sprak er zijnen zegen over uit.

Kyahi Gedé Wono Polo werd door den Panumbahan van *Bintoro* gelast naar Ki Gedé Pengging te gaan en hem ten hove te ontbieden; te *Pengging* aangekomen, deelde hij hem het bevel mede en poogde hem over te halen, hetzelve op te volgen, zeggende: «Ik ben door den doorluchtigen Vorst van *Demak* tot u gezonden, het bevel medebrengende, u op te roepen en bij u na te gaan naar de echtheid van het berigt, dat gij een Kluizenaar zijt. Daar gij nu eenvoudig door den Vorst geroepen wordt, antwoord mij alzoo duidelijk; wijders moet gij geen uitwijkend, maar een toestemmend antwoord geven; gij zoudt u zelven te veel leed berokkenen; zijt niet dubbelzinnig in deze zaak. Het is niet loffelijk door een Kluizenaarsleven gram-

schap te verwekken. Waar gij ook kiest, zult gij immer beter zijn dan in het eenzame, stille leven. Slaap niet slechts, maar ontwaak. Ki Gedé Pengging antwoordde bedaardelijk: «Welken misslag begaat toch de Vorst om hier te bevelen? gestadig word ik door opontbieding gestoord. Kyahi! bedenk, dat ik een stedehouder van God ben, die in wijsheid en verhevenheid de voortreffelijkste is. Ik bemin de eenzaamheid, maar den slaap niet; want wat beduidt het menschelijke leven, en wat is de gezondheid, die men geniet? het is de aard niet, dat iemand thans duizend jaren oud wordt; met den Profeet Adam, was het iets anders; hij bereikte duizend jaren; buiten hem had zulks geen plaats. De gelukzaligheid in den dood is nameloos, bij eenen goeden overgang. Een millioen, tien millioenen jaren, zijn daarbij niet te achten.» De Afgezant werd zeer bevreesd en verdrietig, niet wetende hoe te handelen; Ki Gedé Kennongngo beriep zich op den Profeet; de Afgezant zeide: «Welaan, verschijn aan het hof van *Demak*, al was het om de drie jaren, om de gramschap van den Vorst te verbidden;» vervolgens keerde hij naar *Demak* terug en meldde den Vorst het antwoord. De Vorst werd zeer toornig. De Vorst van *Koedoes*, die zich te *Demak* bevond, werd insgelijks zeer toornig en ging als een Geestelijke verkleed, met zes vrienden op reis naar *Pengging*, nemende een metalen bekken mede, *Matjan* genaamd.

Inmiddels stierf Ki Gedé Tingkir, en zijn vriend Ki Gedé Pengging verrigtte de Mahomedaansche plegtigheden aan zijn lijk, begroef het op den berg *Poerwo* en hield drie nachten de wacht bij hetzelve. De vrouw des overledene verzocht hem de zeven bepaalde dagen te blijven; doch hij was te onrustig en keerde naar huis.

De Pangeran van *Koedoes* was intusschen met zijne vrienden benoorden de rivier *Tjamoro* gekomen, het zonlicht daalde en hij hield te midden des wouds, aan den oever der rivier in tenten stil, langs welker beide zijden een dorp gelegen was. Hij wilde niet nabij de huizen vertoeven, ten einde niet bekend te worden; echter wilde hij vooraf het metalen bekken, *Matjan* (tijger), genaamd, doen klinken. Hij hield het vast en werd wankelmoedig; onmiddellijk sloeg hij er op en het klonk als het brullen van honderd tijgers. Al de dorpbewoners verschrikten, hoorende, den ganschen nacht regts en links de

brullende tijgers. Des anderen daags deden zij onderzoek, doch er waren geene tijgers te zien, maar alleen de zeven menschen, die zij naar dat gebrul vroegen; de Vorst van *Koedoes* antwoordde: «Hier zijn geene tijgers.» Zij verwonderden zich dit te hooren. De Vorst van *Koedoes* lachte en zeide: «Gij hebt dus ongelijk; want hier zijn geene tijgers; doch er is eene stem, die zegt, dat de dorpbewoners gehoorzamen zullen.» Vervolgens ging hij met zijne vrienden voort en trok een riviertje over; een der vrienden zeide: «Het ware goed, hier een oogenblik te vertoeven, daar ik wensch te drinken.» De Vorst zeide: «Heb nog wat geduld, want het water is hier troebel; vooruit is water, daar kunt gij drinken en uwen dorst lesschen.» Vervolgens aan eene rivier gekomen, hielden zij stil en dronken.

Nu zagen zij eene menigte kinderen, die een groot geraas maakten en hen geheel omsingelden; op de gedane vragen antwoordden dezelve niet. De Pangeran van *Koedoes* zeide: «Gij moet hen niet roepen;» eene der vrouwen zeide: «Het zijn booze kinderen; wanneer zij gevraagd worden, antwoordden zij niet. Nu kwam er een bejaard man en de kinderen omsingelden hem en bewezen hem eerbied. De Pangeran van *Koedoes* lachte en zeide: «Vrienden, gij moet hen roepen; zij handelen naar gewoonte, hun naam is JANG MANNON.» De oude ging zitten en opende zijne mand waarin, tabak was, dien hij den vreemdelingen aanbood; de Pangeran vroeg aan den ouden man: «Welk huis staat daar ginder, en wie vertoeft daarin?» die gevraagd werd, antwoordde: «Dat is de woning van den Geestelijke KI GEDÉ PENGGING; doch sedert tien nachten heeft hij voorwaar veel hartzeer; toen hij te *Tingkir* kwam, was zijn vriend KI GEDÉ TINGKIR ziek en stierf op vrijdag, op den tweeden dag der oude week. Tot nu toe komt KI GEDÉ nog niet uit, want hij heeft nog verdriet; zoo even heb ik nog zijnen vriend KI KADIM gesproken.» De Pangeran van *Koedoes* bedankte en vroeg hem naar den naam van het dorp, en de oude antwoordde: «Dat dorp heet *Kenaagjan*.» De Pangeran ging nu voort en kwam bij de omheining van eenen tuin van *Mangga Koewenniboomen*.

Er bevond zich aldaar eene vrouw, en op de vraag: «Welk huis is dat?» antwoordde zij: «Het is van KI GEDÉ, hij heeft

nog verdriet en kan geene gasten zien.» De Pangeran van *Koedoes* zeide · «Ik ben een verheven Afgezant uit den hemel.» De vrouw ging naar binnen, boog zich en zeide: «Meester! er is een gast buiten de deur, die zich een Afgezant van den Allerhoogste noemt.» Ki Gedé zeide: «Laat hem voor mij komen.» Zij boodschapte dit den Pangeran, die nu binnentrad en groette. Ki Gedé schoof de gordijn weg en beide zaten neder. Ki Gedé beval aan zijne vrouw, spijzen behoorlijk toe te bereiden en op te disschen, en zij begaf zich naar de keuken. De Pangeran vroeg hem of hij zich boven of beneden, binnen of buiten de magt des Konings stelde, en hij antwoordde: «Als ik mij binnen dezelve stel, ben ik snood en indien ik er mij buiten stel, ben ik als verdwaald; verhef ik er mij boven, dan klinkt zulks luid en plaats ik er mij onder, dan raak ik verbijsterd; zoodat deze vier punten op den dwaalweg geleiden. De Pangeran zeide: «Uw leven kan gedood worden.» Ki Gedé antwoordde: «God, de Allerhoogste stelt het geloof op de proef.» De Pangeran zeide hierop: «Voorwaar, ik kondig u uwen dood aan.» Ki Gedé Pengging verzocht in den elleboog gewond te mogen worden; hierop stak de Pangeran hem in den elleboog en Ki Gedé zeide, het ware leven des geestes te begeeren; na elkanderen gegroet te hebben, stierf Ki Gedé Pengging en de Pangeran ging naar zijne vrienden terug.

De vrouw van Ki Gedé Pengging had rijst gekookt en bragt die in huis, zij vond geenen gast, opende de gordijn en zag haren dooden man; vreesselijk gilde zij, weeklaagde en maakte het buiten ruchtbaar; het geheele dorp, alle kinderen, kleine kinderen, mannen en vrouwen, allen kwamen binnen, wetende wie dood was en getuigende, dat Ki Gedé verraderlijk vermoord was. Een iegelijk vatte de wapens op en wilde den verraderlijken gast najagen. Ki Kadim, de vriend des overledenen ging in huis en nam het metalen bekken *Hoedan haroem* (geurige regen) genaamd, hij sloeg op hetzelve en de bevolking trok naar buiten en vond den Pangeran, die zich verontschuldigde en het volk misleidde, zoodat het overal ronddoolde; eindelijk beval hij het terug te keeren en het keerde naar huis om het lijk te baden; daarna werd het noordoostwaarts van de woning begraven.

De vrouw van KI GEDÉ PENGGING had zeer veel verdriet; haar zoon was bij den dood zijns vaders zeven jaren oud; toen hij later naar zijn vader vroeg, stierf zijne moeder, welke naast zijnen vader begraven werd. De zoon, MAS KAREBET genaamd, had nu veel verdriet.

De Vorst van *Koedoes* verscheen voor den Koning van *Bintoro* en verhaalde, wat hij gedaan had; waarover de Koning zich verheugde. De Koning nu van *Bintoro* had zes kinderen, eene dochter en vijf zonen. Bij zijnen dood volgde hem zijn zoon Pangeran SABRANG LÊR in 1409 op, die niet lang regeerde en weldra stierf. Hij werd naast zijnen Vader begraven. Zijn jonger broeder RADÈN TRANGGONO volgde hem in de regering op in 1412 en huldigde de Geestelijken; hun naam van *Wali* veranderde hij in dien van *Panghoeloe*.

Bij zijne inhuldiging ontving hij den zegen van Panumbahan MAKDOEM DJATI, die met zijnen zuster NYAHI BINTORO gehuwd was. De beroemde smid SOERO maakte twee krissen en een ponjaard, (*badé-badé*) die van een stuk ijzer gesmeed waren, dat in den oorlog van *Madja Pahit* wonderen verrigt had. Een dier krissen werd als een heilig erfdeel (*Poesaka*) aan den nieuwen Vorst aangeboden, de andere werd aan den Pangeran van *Koedoes* overhandigd, die Hoogepriester geworden was. De ponjaard viel den *Soenan Benang* ten deel. Het eiland Java erkende vóór 1421 het gezag van Radèn TRANGGONO; alom heerschte rust en de Hoofden van verschillende provinciën kwamen aan zijn hof om hem hunne hulde te bewijzen. Het Mahomedaansche geloof was nu schier overal op Java bevestigd, alom werden moskeën gebouwd en met de Vorsten van *Palembang*, *Indragiri*, *Bali* en *Singapoera* verbindtenissen van vrede en vriendschap gesloten, daar die Staten zich na den val van *Madja Pahit* onafhankelijk hadden verklaard. Radèn TRANGGONO was een braaf en verstandig Vorst; hij liet het wetboek DJOJO LANGKORO vervaardigen, waarin de oude instellingen des lands met de Mahomedaansche wetten vermengd werden.

Bij de lijkplegtigheid van zijnen broeder den Sultan ontstond er een hevige storm met zwaren donder en bliksem; bij die gelegenheid was er een jongeling genaamd DJOKO SISÉLO, zoon van BROWIDJOJO bij de vrouw *Boedan Kadjawan;* hij had het

opperbestuur over de rijstvelden en zag, toen hij uit de m(
ging, eenen dondersteen naast zich vallen zonder hem te sch
Soenan Kali Djogo voorspelde uit dien steen eene gelul
toekomst voor den jongeling; en, nadat de Allerhoogste voc
bevrijding van het gevaar, dat de tempel bedreigd had, ged
was, werd er eene afteekening van dien steen op de nooi
deur der moskee gemaakt. Djoko Siselo, die getracht
opperhoofd van des Sultans lijfwacht te worden en een
slag op zijn leven gemaakt had, was genoodzaakt de hoof
te ontvlugten. De Pangeran van *Koedoes* overleed, de l
Mangkoerat stierf en zijn zoon Kyahi Patih Wono S
volgde hem op.

Toen Ki Gedé Pengging en zijne vrouw dood waren, k
de vrouw van Ki Gedé Tingkir naar *Pengging* om
het voorgevallene te vernemen; zij ontmoette Mas Kar
die onophoudelijk weende. Ni Tingkir zeide: «Ik sme
welgemoed te zijn, ik zal u mede naar *Tingkir* nemen; a
aangekomen, werd zijn naam van Mas Karebet vera
in dien van Ki Djoko Tingkir, en hij ging naar den
Poerwo, zich verdiepende in de eenzaamheid, in de rotskl
holen en wouden van het gebergte, geen voldoende sp
rust genietende; hij werd schrander en vermeerderde
oplettendheid. Zijne pleegmoeder werd over zijne afwezi
moedeloos; hij was reeds volwassen en vertoefde nog i
diepste eenzaamheid. Drie nachten, ja zelfs zeven nachten (d
zocht en klaagde zij in de wildernissen en had groot har
roepende: «Mijn kind! waar zijt gij in de tegenwoordi
der eenzaamheid? verwijder uw hart niet van mij; ik
beangstigd, mijn kind niet ziende, keer terug mijn mee
al wat gij in redelijkheid zult wenschen, zal ik arme ziel
mijn vermogen geven; martel u zelven niet af; indie
eenstemmig met mij denkt en niet naar huis wilt keeren,
gij de rijstvelden bebouwen met twee uwer bedienden.»
ging zij henen en zocht hem op het bouwland.

Haar pleegzoon, Raden Ki Djoko verliet de wouden en k
op een vlak akkerveld, bewesten eene rivier, zoekende
zijne bedienden; zij ontmoetten hem en gingen op zijn b
naar huis. Het werd reeds de tijd van zonsondergang; de v
was gaan liggen.

De Soehoenan van KALI DJOGO kwam van het zuiden met eenen staf in de hand, roepende van verre in den omtrek van het veld: « Gij, die op den akker zijt, keer spoedig naar huis, want gij zijt bestemd om Koning te worden, over het eiland *Java;* ga eerst naar *Demak* dienen, daar is uwe bestemming.» De doorluchtige Soehoenan hield niet stil, ging westwaarts en verdween.

KI DJOKO dit gehoord hebbende, zag, dat de Soehoenan zich verwijderd had, en ging het zijner pleegmoeder boodschappen. De moeder vroeg nu naauwkeurig naar zijne gestalte; de zoon zeide: « Hij was zwaar van postuur en lang; hij droeg een lang kleed en een' vorstelijken hoed. De moeder zeide: « Indien het zoo is, dan was het de Soenan KALI DJOGO, en dus moet gij spoedig vertrekken om te *Demak* te dienen;» voorts keuvelde zij den ganschen nacht tot aan den dag. Hij, benevens een volgeling, beide als jonge Geestelijken gekleed, namen nu afscheid van Nyahi TINGKIR en gingen naar *Madja Pahit*, alwaar zij zich bij KI GANDJOER, Adjudant des Konings begaven, dien zij hare groeten overbragten. Hij stelde hen in de gelegenheid den Koning te zien. Dagelijks ging de Vorst in den achtermiddag naar de moskee, door eenen aanzienlijken stoet gevolgd wordende. KI DJOKO ontving van den Adjudant eenen wenk en vertoonde zich van verre voor den Koning, die KI GANDJOER vroeg, wie de jongeling was. De Adjudant antwoordde: « Gebieder! Het is een jongeling van het gebergte, Nyahi TINGKIR heeft hem opgevoed.» De Koning zeide: « Ik neem hem aan, roep hem voor mij.» Nadat nu de Koning hem naar zijnen naam en afkomst gevraagd had, zeide hij: « Ik neem u tot mijn kind aan. Na de godsdienstoefening ging de Koning naar het paleis terug en nam KI DJOKO mede, die onder de dienaren plaats nam. Eens ging de Koning met de Koningin in den wagen en reed zelf; KI DJOKO ging mede. Onder weg werd er door het ritselen van het riet een tijger ontdekt, die door KI DJOKO vervolgd, gedood en voor den Koning gedragen werd. De Koning ontstelde en zeide: « Wij moesten liever op de rivier gaan spelevaren. Er kwam eene boot, de Vorst stuurde dezelve, en weldra een klotsend geluid hoorende, vroeg hij naar de oorzaak van hetzelve. KI DJOKO sprong in het water, dook onder, vervolgde eenen krokodil,

greep denzelven en bragt dien voor het aanschijn des Konings. De Koning verwonderde zich en benoemde hem tot bevelhebber eener lijfwacht van vier honderd man. Hij maakte zich bemind en gevreesd; de vrouwen waren hem zeer toegenegen. De Patih Wono Salam had eenen zoon, die met woudstieren en buffels vocht en dezelve versloeg. De sterkste bergbewoners kwamen, om zich met hem te meten, doch konden hem niet overwinnen. Nu kwam er een buitengewoon man van de *Kadoe* uit het dorp *Pingngit;* zijn naam was Dadoeng Ngawoek; hij was zoo stevig en hardhuidig, dat het staal op hem afschampte; zijn ligchaam was als ijzerhout.

Hij vernam, dat de Koning uitgelezene mannen voor zijne lijfwacht koos, en ging dierhalve naar *Demak*, verscheen in de gehoorzaal en ontmoette Ki Djoko, wien hij de oorzaak zijner komst te kennen gaf, zeggende, in krachten door niemand overtroffen te worden. Zij aten te zamen betel en beproefden daarna hunne wapens. Ki Djoko stak hem in de borst, dat hij stierf. Nu werd aan den Koning berigt, dat Ki Djoko een onschuldig man van *Pingngit* had afgemaakt. De Patih Wono Salam verontschuldigde hem, daar hij nog jong en driftig was; doch hij werd door den Koning gestraft, die den Patih den bloedprijs met vijf honderd geldstukken liet betalen. Ki Djoko overhandigde zijnen kris, begaf zich zonder eenen makker, met eenen buidel en één kleedje naar den berg *Wanardi* en begroef zich in de diepste eenzaamheid; hij hield zich aan het zuidoostelijke gedeelte in eene overdekte plaats op, willende niet naar *Tingkir* terugkeeren, om zich bij zijne pleegmoeder te vervoegen. Hij was zeer beschaamd, had groot berouw en zeide: «Ik leef, niemand helpt mij, mijne ouders zijn dood; ik ben hulpeloos; het ware beter te sterven.» Nu ontstond er een vreesselijk onweder van stortregens, donder en bliksem met een groot gedruisch.

Kyahi Boetoeh wilde den Kluizenaar gaan bezoeken, die op den berg *Keloed* (*Kloet*) was, en ontmoette op zijnen weg Ki Djoko, wien hij naar zijn huis vroeg, zeggende: «Ik meen u te herkennen; mijn broeder was Ki Gedé van *Pengging*. Ki Djoko zeide, dat dezelve zijn vader was. Ki Boetoeh verschrikte, omhelsde en kuste den jongeling weenende, sloeg den arm om zijn hoofd en zeide: «Ach mijn kind! Hoe beklaag

ik u, hoe vind ik u hier? Ki Djoko verhaalde hem dit en zij spraken over de vroegere dagen. Ki Boetoeh bragt hem bij Ki Ngarang, die hem liefderijk ontving. Naderhand leerde hij bij Ki Boetoeh vele wetenschappen, benevens de staatkunde. De oude lieden voorspelden hem zijne toekomstige grootheid en wezen hem op de Profeten Jozef, David, Mozes, en Abraham, die verhoogd waren geworden en op den zendeling, den voleinder (Mahomed), die eerst arm en eindelijk aanzienlijk geweest was. Vervolgens raadden zij hem naar *Demak* terug te keeren, doch vooraf naar *Pengging* en *Tingkir* te gaan; wijders gaven zij hem nuttige lessen. Hij ging op reis, kwam te *Demak*, alwaar zijne vroegere makkers hem steelsgewijs spraken. Vernemende, dat de Koning in zeven maanden niet naar hem gevraagd had, ging hij naar *Pengging* in eene ellendige gemoedsgesteltenis, trok de wildernissen door en kwam op het graf zijns vaders. Hier vertoefde hij drie nachten en hoorde eene stem, die hem gelastte bezuiden *Balak* naar Ki Banjoe Biroe te gaan en deszelfs raad op te volgen.

Te dezer tijd, zat de grijsaard Ki Banjoe Biroe met zijne jongere broeders Ki Woeragil en Ki Madjas te spreken en nu kwam Ki Mas Montjo binnen, die een zoon van den Kluizenaar Harjo Djamboelé was, welke van Browidjojo afstamde. Ki Banjoe Biroe van zijne zitplaats afdalende, zeide lagchende: «Mijne broeders, heden komt er een koninklijke gast;» voorts ging hij naar buiten en zag Ki Djoko naderen; hij snelde hem te gemoet en zeide: «Mijn Meester en Heer!» Ki Djoko wilde hem hulde bewijzen, doch hij zeide: «Laat af, Meester! bewijs gij geene hulde, die weldra gansch *Java* zult regeren.» Vervolgens bragt hij hem binnen en deed hem door Ki Mas Montjo eerbiedig groeten. Ingevolge den raad van den grijsaard, ging Ki Djoko door Mas Montjo, Ki Madjas en Ki Woeragil vergezeld wordende, met een vlot naar *Demak* terug. Deze reis was vol gevaren; het vlot draaide gedurig rond, en ging nu en dan onder water door. Er kwamen drie honderd krokodillen, die hetzelve aanvielen; Ki Woeragil viel flaauw van schrik; Ki Mas Montjo verweerde zich dapper. De krokodillen zeiden tegen Ki Djoko, dat hij voorzigtig moest zijn, daar hij in hunne magt was; nu wierp hij zich in het water, versloeg er velen en wierp sommigen op het

land, dat zij stierven. De koning der krokodillen werd hierover zeer vertoornd en viel met vele zijner onderdanen Ki Djoko en Ki Mas Montjo aan; het gevecht was vreesselijk; de groote rivier bruiste en golfde, doch de krokodillen delfden het onderspit en Ki Djoko eischte als schatting, ieder jaar eenen krokodil, hetwelk hem werd toegestaan. Ki Djoko vertoefde drie etmalen in het paleis van Bahoe Rakso, den koning der krokodillen, en werd aldaar met eerbied behandeld. De Koning deed hem uitgeleide en gaf hem veertig krokodillen mede om het vlot te bewaken; zij vergezelden het van voren en van achteren, van de regter- en van de linkerzijde.

De krokodillen bragten het vlot aan wal en Ki Djoko sloeg met de zijnen den weg, die hun door een bejaard man gewezen werd, in; dezelve geleidde naar den berg *Paruoto*. De leidsman ging terug en de reizigers trokken door wildernissen naar den kruin des bergs. Hier bevochten en versloegen zij woudstieren en buffels, die naar de benedenlanden vlugtten, de hutten omverwierpen en groote verwoestingen aanrigtten. De Koning van *Demak* werd berigt, dat zij het land in schudding bragten. De dappere lijfwacht rukte uit en maakte jagt op hen; doch zij stieten met de hoornen, sloegen achteruit en wondden velen, die zij omverliepen. De strijders en Rijksgrooten werden vermoeid, die op hen schoten, doch hen niet konden kwetsen, daar het was als of zij op ijzer schoten; nu werden zij zeer beschaamd. De Kluizenaar van den berg *Wilis* was zeer magtig en bewerkte, dat de looden en ijzeren kogels in suiker veranderden. De Sultan van *Demak* ging in het speelhuisje om de wilde buffels te zien en ontstelde door de verwoestingen, die zij aanrigtten; Ki Djoko, die met zijne makkers naderde, werd door den Sultan gezien, welke hem liet zeggen, dat, indien hij de buffels versloeg, zijne vroegere fouten zouden vergeven worden. Ki Djoko wilde gehoorzamen, al waren er ook duizend buffels. Nu vergaderden de Grooten rondom den Koning; de jongeling begon nu het gevecht en wierp de buffels en stieren op den rug, dat het aardrijk dreunde, het stof opstoof, en de wilde dieren naar het gebergte terug keerden. De Radên kwam voor het aanschijn des Sultans, die hem vergiffenis schonk en tot *Loerah* benoemde.

Er ontstond een gerucht, dat de doorluchtige Vorst Hadjeng van den berg *Parwoto* terugkeerde.

Kyahi Hageng Sasélo met eenen stier willende vechten, zou bezweken zijn, indien hij niet door Ki Djoko op last des Sultans ware ontzet geworden. Hierover beschaamd, keerde hij naar Sasélo terug, ruide de bevolking tegen *Demak* op en trok met drie honderd man tegen die stad op. De Sultan dit vernemende, liet zijn volk in de wapen komen en schoot, toen Kyahi Sasélo aankwam, deszelfs paard met een pijl onder hem dood en bespotte hem, zoodat hij zich verwijderde. De Sultan van *Demak* bragt later met dertig duizend man een bezoek aan den Sultan van *Kali Djogo*, en door den invloed van eenen Geestelijke, werden die dertig duizend man uit éénen gewonen ketel gespijsd en verzadigd, zoodat er nog spijs overbleef.

Ki Djoko van *Tingkir* huwde met eene der dochters van den Sultan van *Demak*, die hem als *Hadipati*, over *Padjang* en *Mataram* plaatste, terwijl zijne vrouw den naam van Ratoe Kambang ontving: op *Java* ontstonden verscheidene staten; *Pengging* werd eene voorname plaats en alom was welvaart. Bij den dood van den Sultan van *Demak* (Pangeran Tranggono) werd zijn zoon, die Dipati Moekmik getiteld was, Soennan van *Parwoto*, *Demak*, *Samarang* en van de oostwaarts gelegene landen.

Pangeran Hadiri schoonzoon van den overledenen Sultan werd Soennan van *Kali Njawat*, *Djapara*, *Pati*, *Djawana* en *Rembang*. Mas Timor, zoon van wijlen den Sultan, werd Vorst van *Kadoe* en *Bagalen* met den titel van *Hadipati*. De Prins van *Madura*, gehuwd met eene dochter van wijlen den Sultan, was Koning van *Madura*, *Sumanap*, *Sidajoe*, *Gresik*, *Soerabaya* en *Pasoeroewan*. De jongste zoon des overledenen Sultans werd Hadipati van *Djipang*, zijn naam was Panangsang.

De Sultan van *Cheribon*, Soenan Goenong Djati, die met Nyahi Bintoro, eene Prinses van *Demak* gehuwd was, stierf in het Javaansche jaar 1428, opgevolgd wordende door zijnen oudsten zoon Hasan, die over *Cheribon* en de *Preangerlanden* regeerde. Zijne nakomelingen werden Sultans van *Cheribon*.

Baradin tweede zoon van Soenan Goenong Djati, werd Sultan van *Bantam*, onder den titel van Moelana Hasan

OEDDIN, wiens gebied zich van de rivier van *Tangeran* over Javaas westelijk gedeelte, de eilanden in straat *Sunda* en over *Sumatra's* zuidoostkust uitstrekte. Van hem stamden de Bantamsche Sultans af, waarvan MOHAMED TSAFIE OEDDIN de laatste regerende telg geweest is.

KALI DJATAN, natuurlijke zoon van SOENAN GOENONG DJATI, voerde het bewind over de landen, die bewesten de rivier *Tjitarum* tot aan de rivier van *Tangeran* liggen, en thans de Residentiën *Batavia* en *Buitenzorg* bevatten; hij nam den titel aan van Radja van *Djakarta*, (bij verbastering *Jakatra*) en had zijne hoofdstad nabij het dorp van dien naam, alwaar zijne nakomelingen regeerden, tot dat zij om hunnen ontrouw en verraad op den 30sten Mei 1619 door de zegevierende Nederlanders gestraft en *Djakarta* vernietigd werden, op wiens puinhoopen *Batavia* luisterrijk verrees.

KI DJOKO, Hadipati van *Padjang* en *Mataram*, werd, omdat hij in het bezit der rijkssieraden was, als de eerste in rang beschouwd van al de Vorsten op het oostelijke gedeelte van *Java*, en *Padjang* nam in magt en aanzien toe. Eenigen tijd was *Java* in rust en vrede; doch weldra werd de eendragt verbroken. Wangunst, nijd en haat ontstaken vijandschap tusschen de verschillende Vorsten. De Soennan van *Parwoto* werd op aanstoking van den Soenan KOEDOES door REKOET vermoord, die, dewijl hij hem niet dadelijk dood had gestoken nogmaals naar hem stak, doch deszelfs vrouw velde, waarop de Soenan hem met den kris aanviel, doch door hem geveld werd. De moordenaar werd door het toegeschoten volk afgemaakt. De Vorst en zijne vrouw stierven spoedig en lieten hunne staten en eigendommen aan hunnen broeder de Soenan van *Kali Njamat* na, tot dat hun zoon ARIO PANG'IRI mondig zou zijn. De Soenan van *Kali Njamat* ging naar *Koedoes* om regt te eischen over den gepleegden moord, hetwelk hem door den Vorst van *Koedoes* beloofd werd, die zich over die daad zeer vertoornd toonde; doch op den terugtogt naar *Kali Njamat*, werd de Soenan op bevel van den Hadipati van *Djipang* Radèn PANANGSANG vermoord. De Soenan van *Koedoes*, die naar de opperheerschappij van Javaas oostelijk gedeelte stond, gaf bevel om den Vorst van *Padjang* te vermoorden. De moordenaars drongen des nachts tot in het slaapvertrek van den

Vorst door, doch werden ontdekt, dewijl zij op eene zijner vrouwen trapten, die eenen luiden kreet slaakte. Hij beloofde en schonk hun vergiffenis voor het noemen van hunnen lastgever.

De weduwe van den Soenan van *Kali Njamat* had eene gelofte gedaan, niet te zullen rusten, noch hare woning te verlaten, voordat de dood van haren echtgenoot, benevens die van haren broeder en zuster op Radên PANANGSANG zouden gewroken zijn. Zij beraadslaagde dienaangaande met haren broeder van *Padjang*, die krijgsvolk over de rivier liet trekken en in hinderlaag liggen. Een grassnijder van Radên PANANGSANG werd gevat, een stuk van het regteroor afgesneden en met eenen brief teruggezonden om Radên PANANGSANG tot een tweegevecht uit te dagen. Deze ontgloeide van toorn toen hij de uitdaging las, steeg te paard en rende met de lans gewapend, door twee bedienden gevolgd, naar den oever der rivier, alwaar hij den Vorst van *Padjang* afwachtte, die hem deed zeggen, dat hij, indien hij een held was, aan de overzijde der rivier moest komen. Hieraan voldoende, vond hij den zoon van den Vorst van *Padjang*, die met hem den strijd zou beproeven, doch hij weigerde zulks en zeide, terwijl hij glimlachte. « Is de Patih bang geworden ? » Nu liet een der Hoofden eene menigte merriën los, waardoor zijn paard ontembaar werd en hem ter aarde wierp, waarna hij dadelijk vermoord werd. *Djipang* kwam nu onder de heerschappij van *Padjang*, en de Vorstin van *Kali Njamat* wilde aan den Panumbahan van *Padjang*, die de zaak bestierd had, hare landen afstaan, doch hij weigerde dezelve, daar hij zeide, den last van zijnen Vorst volbragt te hebben. Zij gaf hem twee erfringen, die aan het huis van *Madja Pahit* hadden behoord en waarvan de eene eenen grooten diamant, en de andere eenen robijn bevatte. De Panumbahan ontving eene bevolking van acht honderd werklieden in het land *Mentawoek*, dat later *Mataram* genaamd werd. ARIO PANG'IRI werd Opperhoofd van *Kali Njamat*, onder den titel van Sultan van *Demak*.

De Panumbahan werd bij *Brambanam* door den Soennan ADI DJOJO ontvangen, die niet duldde, dat hij hem de voeten kuste, waarin de voorspelling van de grootheid zijner nakomelingen lag opgesloten. Onder den titel van Kyahi GEDÉ MATARAM, werd de Panumbahan te *Pasar Gedé*, destijds nog eene wildernis, ingehuldigd.

De Vorst van *Padjang* bragt in 1490 uit een godsdienstig beginsel, een bezoek aan den Soennan van *Giri*, en werd door Kyahi GEDÉ MATARAM, eene menigte Hoofden en Priesters vergezeld. Hij verscheen op eenen olifant met al de pracht van de voormalige Vorsten van *Bintoro*. De Soenan van *Giri* de afkomst van Kyahi GEDÉ MATARAM vernemende, voorspelde, dat zijn geslacht eenmaal over gansch *Java* zou regeren.

De Vorst van *Padjang* gaf bij deze gelegenheid bevel de uitgestrekte vischvijvers te *Grissik* (*Grissé*) te omdijken, waarin later de visch genaamd *Bandang* bewaard werd.

De Opperhoofden van *Soerabaya*, *Grissik*, *Sidajoe*, *Toeban*, *Wirosobo*, *Pronorogo*, *Madijoen*, *Kediri*, *Blora*, *Djipang* en *Pasoeroewan* verklaarden zich onafhankelijk van den Vorst van *Madura* en kozen den Adipati van *Soerabaya*, PANDJI WIRIO KROMO tot hun Opperhoofd, als vertegenwoordiger of *Wedono* van den Sultan van *Padjang*.

Kyahi GEDÉ MATARAM regeerde wijs en zacht, en herschiep de wildernissen van het rijk van *Mataram* in vruchtbare en volkrijke streken. Hij stierf in 1497, A. D. Zijn zoon Ngabéhi SOETO WIDJOJO werd door den Sultan van *Padjang* tot Vorst van *Mataram* verheven en tot Opperbevelhebber der troepen in het rijk van *Padjang* benoemd, onder den titel van Kyahi GEDÉ HAGOENG SÉNOPATI HINGGALOGO, met last, eenmaal 's jaars, en wel op het feest van *Moelod* aan het hof van *Padjang* te verschijnen.

VALENTYN stelt vast, dat de *Javanen* al vroeg op *Madagaskar* gevaren hebben, omdat in de Madagaskarsche taal woorden gevonden worden, die met het Javaansch overeenkomen; maar dit bewijst niets, want dan zouden de *Javanen* op bijna al de eilanden van den Indischen Archipel gevaren hebben, daar alom verwantschap tusschen de talen dezer eilanden en het Javaansch wordt waargenomen. Uit de oude Javaansche kronijken blijkt niet, dat de *Javanen* een zeevarend volk waren en nog heden ten dage kunnen zij niet als zoodanig beschouwd worden.

In 1510 kwamen de *Portugezen* voor het eerst op *Java* en vestigden zich te *Bantam* en *Japara*, alwaar zij handelsbetrekkingen aanknoopten.

De Vorst van *Mataram*, die gewoonlijk SÉNOPATI genaamd werd, was heerschzuchtig, en door de, hem gedane voorspellingen

en droomen, waarin hem de hulp der magtige Godin van de zuidzee, Nyahi GEDÉ LAUT KIDOEL beloofd werd, aangevuurd, waagde hij eene oorlogzuchtige bedreiging tegen *Padjang*, welks Vorst vijf duizend man tegen hem liet optrekken, terwijl hij daartegen slechts acht honderd man ongeregelde troepen kon stellen. Nu liet hij des nachts de dorpen in den omtrek verbranden en het hooge riet in de nabijheid des vijands in vlam zetten, waardoor eene groote verwarring bij de *Padjangers* ontstond.

Een vreesselijk onweder woedde in den nacht, en des anderen dags had er eene geweldige uitbarsting van den berg *Marbaboe* plaats; de rivieren traden buiten hare oevers en overstroomden het land, waardoor groote verwoesting in het kamp der *Padjangers* werden aangerigt.

Inmiddels was SÉNOPATI reeds naar *Padjang* opgerukt, alwaar de Sultan hem als zoon aannam en hem zijne slechte handelwijs vergaf. SÉNOPATI, die een' zijner volgelingen het voorstel om den Sultan te vermoorden, afsloeg, keerde naar *Mataram* terug, doch de Sultan werd door dien zelfden volgeling vergiftigd. In plaats van den Sultan, zou zijn zoon Radên BENOWO verkozen zijn, doch door den voortdurenden haat van den Soennan van *Koedoes*, werd de regering aan den Sultan van *Demak* opgedragen.

Radên BENOWO ontving het landschap *Djipang* tot zijn aandeel, doch daarmede niet te vreden, deed hij SÉNOPATI van *Mataram* zijne zaak omhelzen en vereenigde zijne magt met die van *Mataram* en van de ontevergenoegden van *Padjang*. SÉNOPATI rukte tegen *Padjang* op en behaalde aanvankelijk groote voordeelen. Radên BENOWO werd in eenen droom gezegd, dat alle wereldsche grootheid ijdelheid is en dat niemand zich zelven voor den dood gelukkig kan noemen. Van zijn leger opstaande, ging hij langs de rivier van *Solo* naar *Grissé* en vervolgens naar *Kendal*, alwaar hij door zijne heilige levenswijs vele navolgers en aanhangelingen had.

Toen SÉNOPATI vervolgens den *Karaton* van *Padjang* bestormde en innam, kwam de Sultane hem te gemoet met de bede om haren echtgenoot te sparen. SÉNOPATI willigde dezelve in, wees der vorstelijke familie de stad *Demak* tot woonplaats aan en verbief Radên BENOWO tot Sultan van *Padjang*.

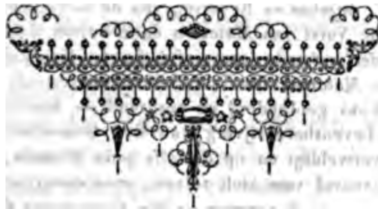
De wijkplaats van dezen Prins met moeite uitgevonden zijnde, weigerde dezelve den troon zijns vaders te aanvaarden; zijn broeder Pangeran GADJAH BOEMI werd in zijne plaats verkozen, die, bij spoedig overlijden, door den zoon van Radên BENOWO, Radên SIDAWINI, vervangen werd. Radên BENOWO, die zich op den berg *Parakan* gevestigd had, stierf op den zelven en werd aldaar begraven.

Na de bemagtiging van *Padjang*, keerde SÉNOPATI naar *Mataram* terug en nam zeer in magt en luister toe, door de medevoering van verscheidene rijkssieraden van *Padjang*, die van *Padjadjaran* en *Madja Pahit* afkomstig waren, zoo als het hoofdtooisel *Matjan goegoeh*, het zadel *Gatojo*, de gamelan of muzijkinstrumenten, genaamd *Sekar Dalimo*, het kanon *Nyaki Stomi* en andere kostbaarheden, welke nog door de Vorsten van *Java* bewaard worden. SÉNOPATI vestigde nu zijn hof te *Mataram*, nam den titel van Sultan aan en verhief zijne neven tot Pangerangs; vervolgens rukte hij, op aanraden van den Sultan van *Giri*, naar het oosten van *Java*, en zou tegen het Opperhoofd van *Soerabaya*, dat *Wedono* van *Padjang* was, den strijd aangevangen hebben; doch toen de veldslag zou geopend worden, werd er een open brief van den Sultan van *Giri* aan de beide Opperhoofden ter hand gesteld, met uitnoodiging om in eene schikking te treden, waarbij de oostelijke landen wel aan *Mataram* onderworpen, doch door den *Wedono* (de Adipati) van *Soerabaya*, zouden bestuurd worden. De Adipati nam hierin schijnbaar genoegen, doch verbond zich weldra met de Hoofden van *Pronorogo* en *Madion* en rukte naar *Mataram* op. SÉNOPATI belegerde het paleis (*Dalem*) van *Madion* en nam het in. Na verschillende oorlogen werd hij Opperheer van *Mataram*, *Bagalen*, *Banjoemas*, *Padjang*, *Djipang*, *Kediri*, *Cheribon* en *Samarang;* doch de oostelijke landen van *Java* mogt het hem niet gelukken, te onderwerpen. Hij stierf in 1601, en had zich als Stichter van het Mataramsche rijk en als handhaver van orde en tucht in zijn leger, mitsgaders door zijne werkzaamheid, bekwaamheid, dapperheid en edelmoedigheid, de achting, die hem vóór en na zijnen dood werd toegedragen, waardig gemaakt. Zijn zoon Panumbahan SÉNOPATI volgde hem op, die zijnen ouderen broeder Pangeran POEGAR, welke hem de voeten niet wilde kussen, hetwelk des daags na de inhuldiging

moest geschieden, beoorloogde, gevangen nam en naar *Koedoes* verbande, en deszelfs Minister, die des Panumbahans broeders beleedigd had, liet ter dood brengen. Panumbahan SÉNOPATI ontving na zijn overlijden, den naam van SÉDO KRAPYAK, naar de plaats *Krapyak*, alwaar hij begraven werd, en waar hij een paleis had in de nabijheid van *Mataram*, aan den voet van eene rij heuvelen, die zich langs de zuidkust uitstrekken.

Gedurende zijne twaalfjarige regering had hij de algemeene achting door de rust en vrede, die zijn krachtig bewind had weten te bewaren, verworven.

Het was onder zijne regering, dat de Nederlandsche vlag voor het eerst van Javaas kusten gezien werd.

III. HOOFDSTUK.

Geschiedenis van Java.

VAN DE KOMST DER NEDERLANDERS TOT AAN DE STICHTING VAN *BATAVIA*.

INHOUD.

Wantrouwen tegen de *Nederlanders*, Pieter Both. – Heldendaad van Wolfe Hermanszoon.— Handel op *Borneo*, *Ceylon*, *Grissé*, *Japara*, *Calicoe* *Siam*, *Celebes*, *Sambas*.— Regering van de Gouverneurs Both, Reyn en Reaal. — De Vorst van *Mataram* door Sultan Hageng vervangen.- De loge der *Nederlanders* te *Japara* afgeloopen.– Wraakneming hierover.- De Sultan van *Mataram* door de Sundavolkeren als Heer erkend.- *Japara* door Koen geplunderd en verbrand. — Aantijging van Raffl wederlegd. -- Levensbeschrijving van den Gouverneur Generaal Koe die *Jakatra* overweldigt en op deszelfs puin *Batavia*, en voor de *Nederlanders* en vooral voor zich zelven, eene onvergankelijke glorieze sticht. — Bestuur van Carpentier, vijfde Gouverneur Generaal.

1596. De komst der *Nederlanders* in 1596 op *Bantam* en ande plaatsen van *Java*, is in het eerste Hoofdstuk van het eerst boek, zoo wel als hunne tweede togt medegedeeld. De ma der *Portugezen*, die te *Bantam* een kantoor bezaten, was doo slechte daden, vooral door die, welke zij in de Molukke pleegden en die hun vele vijanden verwekten, aanmerkelij gedaald. De inboorlingen wantrouwden dierhalve de *Nederlanders* ook en achtten hen niet beter dan de *Portugezen*, die he uit eigen belang lasterden; hieruit ontstood eene vooringeno

menheid tegen de onbekende vreemdelingen, die voor ons, zeer lang nadeelig werkte.

De Heer PIETER BOTH van *Amersfoort*, welke op den 6den Augustus 1600 als Zeevoogd met vier schepen van de nieuwe Brabandsche Maatschappij te *Amsterdam* gevestigd, voor *Bantam* kwam, van waar hij PAULUS VAN CAARDEN met twee schepen naar *Priaman*, benoorden *Padang* op *Sumatra*, zond, om aldaar handelsbetrekkingen aan te knoopen, bevond, dat destijds op *Bantam* eene belangrijke handel door *Arabieren*, *Maleyers*, *Javanen*, *Mooren*, *Portugezen* en *Peguanen* gedreven werd. In 1601 keerde hij naar het Vaderland terug.

ANDREA FURTADO DE MENDOSA, dezelfde, die in 1602 groote verwoestingen op *Amboina* aanrigtte, verscheen met eene Portugesche vloot van dertig zeilen voor de stad *Bantam* om die te belegeren en de *Nederlanders* van daar te verdrijven. De dappere Zeevoogd WOLFERT HERMANSZOON, die destijds handelsbetrekkingen te *Palembang* aanknoopte en deze tijding vernam, aarzelde niet te toonen, wie hij was; zoo schielijk mogelijk, maar voor hem nog te traag, zeilt hij de rivier de *Songsang* af en stevent regtstreeks naar *Bantam*, onbewust, hoe sterk des vijands vloot was. Weldra telt hij dertig zeilen en kon er slechts vijf tegenstellen. Het mogt vermetel schijnen, den strijd te wagen, doch daaraan denkt hij niet; de eer en het belang van *Nederland* vervullen zijne borst.

De ongelijkheid der magt werd zelfs een prikkel, daar het vergaan niets dan glorie voorspelde. De trotsche MENDOSA beveelt met eenen schamperen glimlach den aanval, als of hij met een' tijgerdrom eene kudde schapen zou aanvallen; hij liet de bloedvlag waaijen en voor het eerst op zee

Slaat thans de leeuw zijn klaauw in d'Indisch' Archipel;
Hij blikt vergramd in 't rond, zijne oogen branden fel.
De lont ontvlamt 't geschut en doet zijn donders braken,
En mast en roer en romp van 's vijands kielen kraken. —
Voor vonk en vuur en vlam, en damp en smook en rook,
Scheen 't, dat de gulden zon wéer in de kimmen dook.
Het gonzend moordmetaal snort ijlings heen en weder
En velt de masten neêr, als 't bliksemvuur den Ceder.
De dood grijnst ieder aan; de ellende alom verspreid,
Die woede en wanhoop baart, verbant de menschlijkheid.

Men klampt elkaâr aan boord, de slagting woedt bij 't entren;
Des vijands sterke vloot door Neêrlands leeuw aan flentren
Gescheurd, krimpt weg, bezwijkt; doch kampt nog om den buit.
Het bloed verwt zeil en treil, het gudst het spijgat uit
En kleurt het pekelveld bij 't schuimen van de golven,
Waarin, van 's vijands vloot tien kielen reeds bedolven,
Ten afgrond zinken, daar een zestal in de lucht
Aan splinters spatten en met vogelsnelle vlugt,
Verspreiden vuur en vlam met tastbare afgrondsdampen,
Wier helsche duisternis den held vergramt in 't kampen.
«Geeft» roept nu Wolfert uit «dat rot de volle laag,
«Opdat 't voor eeuwig keer' naar de oevers van de *Taag*.»
De vijand half verplet doet nu de bloedvlag strijken,
En Neêrlands waterheld de glorievlaggen prijken
Op 't overschot der vloot van 't Portugeesch gebroed,
Dat niet in 't luchtruim sprong, noch zonk in d' open vloed.
De rest der kielen deinst om 't ruime sop te kiezen,
Door doodsangst overstelpt voor Neêrlands dappre Vriezen
En Zeeuwen, wie geen vuur des vijands ooit versaagt,
En wier ontvlamde moed aan 's vijands hartaâr knaagt.
Zóó mogt dan Neêrlands roem door 't Oosten trotsch weêrgalmen,
Zoo huldigt de Aziaat bij 't ruischen zijner palmen,
Den lof van Neêrlands leeuw, wiens onbetembare aard,
Van d' Op- tot d' Ondergang der Zon verschrikking baart.
De Vlootvoogd treedt aan wal, men kust hem blij de voeten,
Daar duizend monden hem als overwinnaar groeten,
En langs het hoog gebergte en Bantams heerlijk strand,
De vreugdezang herklinkt ter eer van Nederland.
Zóó vest zich Hollands magt door moed en trouw in 't Oosten,
En treft het ruwe hart van zwart- en bruin geroosten;
Zoo staat der vaad'ren deugd onwrikbaar vast en pal,
Daar zij, wat ooit verga, voortdurend schittren zal.

Nu werd dan ook den onzen door den Koning vergund, te *Bantam* eene steenen loge of factorij te bouwen, die tevens eenigzins versterkt werd; François Wittert werd er als Opperhoofd en Opperkoopman in geplaatst, om de belangen des handels te behartigen. Wat belangrijks er in de *Molukkos* inmiddels voorviel, is in het eerste boek aangeteekend.

Het aanzien en de magt der *Nederlanders* breidden zich spoedig in *Indië* uit.

1600. Olivier van Noord treedt in onderhandelingen met den Koning van *Borneo*.

Op *Ceylon* worden door Joris van Spilbergen betrekkingen met den Koning aangeknoopt, die aanbiedt, voor de *Nederlanders* eene vesting te doen bouwen.

In 1603 rigten de *Nederlanders*, die zich reeds te *Bantam* gevestigd hadden, een kantoor te *Grissé*, nabij *Soerabaya* op, onder het Opperhoofd Dirk Van Leeuwen, terwijl te *Japara* insgelijks een kantoor wordt opgerigt.

Steven van der Haven, die later het fort Victoria op *Amboina* innam, sluit een verbond met den vorst van *Calicoet*.

In *Siam* worden door Cornelis Specx betrekkingen met den Koning aangeknoopt.

Cornelis Matelief verslaat de Portugesche vloot voor *Malakka*, en vestigt een kantoor op *Celebes*.

Samuel Blommart sluit een verbond met den Sultan van *Sambas* op *Borneo*.

Te *Bantam* leden de *Nederlanders* veel van den verraderlijken aard der Vorsten en Hoofden, zoodat er besloten werd, zich op *Jakatra* te vestigen; Pieter Both, die vroeger als Vlootvoogd in *Indië* geweest was, verscheen nu als Gouverneur Generaal en sloot den 28sten Januarij een verbond met Widjak Rama, Koning van *Jakatra*, waarbij bepaald werd, dat aan de H. M. M. Staten Generaal en Z. H. Prins Maurits een stuk gronds aan de oostzijde der rivier, van vijftig vademen in het vierkant, of grooter, indien zulks noodig mogt zijn, tegen 1200 Spaansche realen in vollen eigendom werd afgestaan, om daarop te timmeren en te bouwen naar welgevallen; dat de Koning zich verbond de personen en goederen der *Nederlanders*, die zich daarop bevonden, te beschermen, tegen den aanval van elken vijand, wie die ook zou mogen zijn; dat de Staten Generaal hem daarentegen bij iederen aanval, of daad van geweld te water of te land door *Spanjaarden*, *Portugezen* of andere vijanden gepleegd, zouden helpen beschermen; dat de specerij- en peperhandel aan de *Nederlanders* tegen een billijk uitgaand regt werden afgestaan; dat wederzijds de vlugtelingen of overloopers zouden worden uitgeleverd, en diegene, welke eene der verbindende partijen mogten beleedigen, zouden worden gestraft, en eindelijk, dat de Koning geene *Portugezen* of *Spanjaarden* in zijn Rijk dulden, maar hen uit hetzelve weren zou.

Dit verbond, door WIDJAK RAMA en PIETER BOTH onderteekend, leidde tot gewigtige gebeurtenissen, want het gaf den *Nederlanders* regt, toen hetzelve door den Koning geschonden werd, hunne billijke vertoogen tegen die schending, gewapend te ondersteunen, waaruit die belangrijke gevolgen zijn voortgevloeid, welke den grond tot hunne grootheid gelegd hebben.

1612. BOTH vestigde den zetel in 1612 op *Ternate* in de *Molukkos*, schreef aldaar eenen brief aan Koning MODAFAR en maakte een verbond met den *Seng'adji* van *Limalau*, betreffende *Makjan*, zoo als zulks onder de geschiedenis van *Ternate* en bij de beschrijving van *Makjan* in het 1e Boek vermeld is.

Hij ging zeer eenvoudig gekleed, droeg een zwart lakensch wambuis; een' platten kanten kraag met punten om den hals, en eenen gouden riem om den middel, zonder zwaard.

1612. Op den 20sten December droeg hij de Regering aan GERRIT REYNST over en vertrok op dienzelfden dag met het schip *Delft* benevens nog drie rijk beladene schepen naar het Moederland. PIETER VAN DEN BROEK, die van de *Roode zee* terugkeerde, ontmoette hem bij *Engano*, een eiland nabij *Sumatra*, en berigtte hem zijn wedervaren op den afgelegden togt naar *Aden*, de eerste, door eenen *Nederlander* naar *Arabië* gedaan, werwaarts hij door den Heer REYNST met het schip *Nassau*, op de reis van *Nederland* naar *Indië*, gezonden, en alwaar hij te *Aden* en *Chiriri* minzaam ontvangen was. BOTH vervolgde de reis naar *Nederland*, doch verging in eenen storm met zijn schip benevens twee, der drie hem vergezellende schepen, nabij *Mauritius*, op welk eiland *de Pieter Both's-berg* naar hem genaamd is.

1614. De tweede Gouverneur Generaal GERRIT REYNST van *Amsterdam*, aldaar als Bewindhebber der Compagnie gediend hebbende, werd tot Opperlandvoogd van Nederlandsch Indië benoemd; en kwam na eene reis van zeventien maanden, in November 1614, op de rede van *Bantam* ten anker, en, na het bewind aldaar aanvaard te hebben, sloot hij op den 21sten December een verbond met den Koning van *Jakatra*, waarbij aan zijne Majesteit jaarlijks acht honderd zilveren Spaansche matten werden verzekerd, waartegen den *Nederlanders* een vrije handel op *Jakatra* werd toegestaan, zoodat zij aldaar alle schepen van alle plaatsen mogten lossen en bevrachten, zonder daarvoor eenige

tollen of lasten te betalen, met uitzondering van de specerijën en het sandelhout, die de *Hollanders* te *Jakatra* zouden koopen, waarvoor zij vijf ten honderd zouden betalen.

De *Bandanezen* werden door den Opperlandvoogd beteugeld, doch hij regeerde zeer kort, want de dood beroofde den staat van de goede diensten, welke anders van hem met regt verwacht werden; hij stierf op den 20sten December 1615, ruim vijftig jaren bereikt hebbende. Het schijnt niet te blijken, waar hij gestorven of begraven is.

De twee eerste Gouverneurs Generaal hielden zich nu eens in de Molukkos en dan weder op *Java* op, om den gang der zaak te bestieren. LAURENS REAAL van *Amsterdam*, derde Gouverneur Generaal, was de eerste, die door de Raden van *Indië* aangesteld werd.

Hij was als Bevelhebber over vier schepen in *Indië* gekomen, en toen hij de regering aanvaardde, was de handel reeds op *Amboina, Banda, Choromandel, Japan, Java* en *Arabië* gevestigd. Hij heeft den vrede en de vriendschap met zijne bondgenooten onderhouden en zeer kort geregeerd, daar hij op zijn verzoek, door de Bewindhebbers der Compagnie van zijne betrekking ontheven is; doch eerst in 1618 de tijding daarvan ontvangende, heeft hij in Junij de Regering aan KOEN overgedragen; niettemin stond hij het Indische Gouvernement met zijnen raad in de moeijelijke tijden der onlusten en oorlogen met *Bantam* en *Jakatra* bij.

Nadat hij in *Nederland* terug was gekomen, hebben de Staten Generaal hem als Admiraal over tien schepen, ten dienste van *Engeland* en als Afgezant van *Nederland* aan het Hof van *Groot-Brittanje* benoemd, alwaar de Koning hem tot ridder sloeg. Behalve in handel en staatkunde, was hij in de fraaije letteren ervaren en handteerde de lier; VONDEL heeft op zijne verheffing tot Ridder een klinkdicht vervaardigd; VALENTYN heeft zulks ook nagebootst en tusschen *Realen* (zilveren Spaansche matten) volgens de geestelooze naamspelingen, in zijnen tijd in zwang, eene vergelijking gezocht, door te zeggen:

> Waar vond men ooit *Realen*,
> Die met het hoogste allooi bij dezen konden halen?

REAAL heeft naderhand aanzienlijke betrekkingen in *Amsterdam* bekleed.

1612. Op *Java* hadden inmiddels ook belangrijke gebeurtenissen plaats; de Vorst van *Mataram*, Panumbahan MARTO POERO, die zijnen vader in 1613 was opgevolgd, werd ter zake van ziekelijken toestand, door zijnen jongeren broeder vervangen,
1618. die den titel van *Hageng* of *Hagoeng*, of de *Groote*, aannam. In verscheidene gevechten behaalde hij volslagene overwinningen over de legers van *Soerabaya* en *Madura* en bragt de oostelijke landen *Malang*, *Djapan*, *Wirosobo* en *Soerabaya* onder zijn gebied.

Hetzij nu de Sultan HAGENG geene vreemdelingen in zijn gebied wilde dulden, hetzij de Dipati van *Japara* door de *Portugezen* opgestookt of omgekocht was, of alleen op buit aasde en den naam des Keizers tot het plegen van het verraderlijk gruwelfeit bezigde, hij liep onze loge te *Japara* af, vermoordde drie van ons volk, wondde er drie, nam er zeventien door overmagt gevangen, die hij naar het binnenland voerde, en roofde *f* 60,000. Deze schanddaad, die te midden van vrede gebeurde, eischte straf, en ADRIAAN MARTENS BLOK, welken de wraakneming opgedragen werd, landde te *Japara* op den 8sten November met honderd zestig man, vermeesterde eene sterkte, stak de stad en vele vaartuigen in brand en nam eenige jonken mede. De Landvoogd van *Demak*, die dit vernam en er aanmerkelijke schade door bekomen had, deed, in afwachting van des Sultans bevelen, aan BLOK de schoonste beloften; doch daar deze niet naar die bevelen kon wachten, zeilde hij, zonder de gevangen genomene *Nederlanders*, terug.

Tusschen de *Bantammers* en het volk der Sundadistrikten ontstonden weldra oneenigheden; om hieraan een einde te maken, werd de Dipati van *Sumadang*, in dienst van den Sultan, als Opperhoofd over de Sundavolkeren aangesteld, en bij de aannadering van het Mataramsche leger, werd de Sultan als Opperheer door de Hoofden dier volkeren erkend. De Sultan verplaatste het tooneel des oorlogs op *Madura*, overweldigde dat eiland en voegde het bij zijne heerschappij, die zich nu over geheel *Java* en *Madura* met uitzondering van *Bantam* en *Jakatra*, uitstrekte; iets, waarnaar zijne voorvaders te vergeefs gestreefd hadden.

Daar de Sultan de *Nederlanders*, welke te *Japara* gevangen genomen waren, niet uitleverde en de, alzoo gedane

beloften geschonden werden, tastte de Gouverneur Generaal KOEN op den 23sten Mei *Japara* aan, dat hij liet uitplunderen en verbranden.

RAFFLES zegt: «*Er werden klagten aangeheven over den hoogen toon, dien de* Nederlanders *zich aanmatigden en over de onbeschaamdheid hunner bedreigingen;*» wijders werpt hij eene schandelijke blaam op de voorname grondvesters onzer magt in *Indië;* doch, wanneer eene bezitting afgeloopen en geplunderd, en de manschappen vermoord, gewond of gevangen genomen worden, kan dan de gezegde uitdrukking wel uit eene andere bron dan die van haat en wrevel zijn voortgekomen? doch wij zeggen met ADDISSON: «*At the same time that* VIRGIL *was celebrated by* GALLUS, *we know that* BAVIUS *and* MOEVIUS *were his declared foes and calumniators,*» en leefde RAFFLES nog, men zou hem, die als een kanker aan Neêrlands roem knaagde, met SHAKESPEARE toeroepen: «*Be thou as chaste as ice, as pure as snow, thou shalt not escape calumny.*» Zouden de *Nederlanders* reeds in het begin der zeventiende eeuw zich lafhartig hebben moeten laten vermoorden en uitplunderen, en het *Laissez faire* aankleven, om daardoor de *Britten* in magt en aanzien te doen toenemen? Het zij verre, en RAFFLES heeft door de *Nederlanders* in de algemeene achting te willen doen dalen, zich zelven eene onvergankelijke schandzuil zijns lasters gesticht. Van een' gewezen Gouverneur Generaal had men meer staatkunde mogen verwachten; *Engeland* en *Nederland* leefden in de beste verstandhouding, en het was alzoo onstaatkundig tusschen die volken zaden van haat en vijandschap te strooijen, waarvan zijn *History of Java* overloopt. Zijn doel heeft echter op het gezond verstand van *Britten* en *Nederlanders* schipbreuk geleden; beide hebben zijne aantijgingen met verontwaardiging ter zijde gelegd, en het beschaafd *Europa* heeft met ROCHEFOUCAULD te regt begrepen, dat uitstekende deugden de scherpste lasterprikkels zijn.

KOEN, de grondlegger van Nederlands magt en aanzien in *Indië*, heeft regtmatige aanspraak op onze hulde; hij toonde, dat het schenden van verbondschriften, niet straffeloos kon geduld worden, en dat de wrekende arm der geregtigheid het snoode verraad van schijnvrienden wist te straffen. Zijn levensloop wordt hier in het kort medegedeeld.

Op den 8sten Junuarij 1587 werd **Koen** te *Hoorn* uit deftige ouders geboren, die, hoezeer zij hem reeds vroeg voor den handel bestemden en bij de beroemde handelaren **Piscatori** te *Rome*, alles wat op den koophandel betrekking had, leeren lieten, geenszins zullen vermoed hebben, dat hij eenmaal eene der grootste waardigheden bekleeden en tot zegen van zijn vaderland arbeiden zou.

Reeds op zijn twintigste jaar bezat hij vele kundigheden, en werd door de kamer van *Amsterdam* als Onderkoopman op het schip *Nieuw Hoorn* geplaatst, om eene reis naar *Oost-Indië* te doen.

Op zoodanigen leeftijd was het destijds zeer eervol, eene dergelijke benoeming te ontvangen, weshalve men gerustelijk durft vaststellen, dat **Koen** als een braaf, arbeidzaam en ervaren jongeling moet bekend geweest zijn. Dit gevoelen wordt vooral daardoor versterkt, dat hij bij zijne terugkomst,
1612. in 1612, door gezegde kamer tot Opperkoopman en Bevelhebber over de schepen *de Provinciën* en *de Hoop* werd aangesteld.

Dat hij reeds vroeg veel beleid en menschenkennis bezeten heeft, kan daaruit afgeleid worden, dat **Valentyn** van hem zegt: « Hij wist zich bij de Hoofden van *Indië*, door zijne naarstigheid en zijn beleid in zaken van koophandel, zoo aan-
1613. genaam en noodzakelijk te maken, dat men in den jare 1613 goed vond, hem aan te stellen tot Raad en Directeur Generaal, of algemeen Bestuurder van den Nederlandschen handel in *Oost-Indië*, waarbij gevoegd werd de betrekking van President van *Bantam*, alwaar wij sedert eenige jaren een kantoor en verblijfplaats hadden. »

Nu was **Koen** op het standpunt, van waar hij den handel der Maatschappij in *Indië* kon overzien, vooral, daar aan alle kantoren gelast werd, op bepaalde tijden, rekening en verantwoording te doen, waaruit hij jaarlijks de balans moest opmaken. Hij verwierf dan ook weldra door zijnen ijver een zoo helder inzigt in, en oordeel over den handel, dat hij zoo wel in *Indië* als in het moederland, als gids in zaken van algemeen en bijzonder belang, voor zoo ver den koophandel betrof, geraadpleegd werd, op een tijdstip, dat hij naauwelijks zes en twintig jaren bereikt had.

Hij vergenoegde zich echter niet met den naam alleen, maar toonde met der daad, dat hij die achting, dat vertrouwen waardig was. Hij leerde de wederzijdsche behoeften der volken kennen, om ten gevolge daarvan, zegen en welvaart te verspreiden, en hij was het, die voor de Maatschappij handelkantoren in vele voorname plaatsen van het Oosten vestigde of herstelde. In *Mokka*, *Perzië*, *Suratte*, *Choromandel*, *Arakan*, *Siam*, *Cambodia*, *Sumatra*, *Java*, *Borneo* en de *Moluksche eilanden* knoopte hij betrekkingen aan, die voor den handel voordeelig werkten. Hij was het, die toegang in *China* en *Japan* wist te verkrijgen, zoodat hij een der belangrijkste grondvesters werd van den bloei der Oost-Indische Compagnie.

De *Portugezen*, wier magt in *Indië* op geweld en knevelarij gegrond was, bestookte hij, waar hij kon; getrouw aan de hem gegevene bevelen, liet hij hen, door Pieter van den Broek zoo wel te *Mauritius* als te *Madagaskar*, alle mogelijke afbreuk doen, daar de Indiaan alom hun gezag moede was. De roem van Koen werd dan ook meer en meer gevestigd en hij mogt Hooft en Van Vondel onder zijne bewonderaars en vrienden tellen.

Toen de Gouverneur Generaal Laurens Reaal als zoodanig zijn ontslag verzocht, gaf deze tevens te kennen, dat Koen het beste in staat was, de belangen der Maatschappij te behartigen en te bevorderen.

Hierop ontving hij van zijne Hoogheid Prins Maurits en van de Maatschappij zijne verheffing tot Gouverneur Generaal en aanvaardde voorloopig die waardigheid in 1618, doch had de zeldzame, opregte vrijmoedigheid, aan Heeren Bewindhebberen der O. C. te schrijven: «Dat, hoe vereerend voor hem hunne keuze ook ware, hij hunne bevelen niet mogt gehoorzamen, tenzij dat het hem blijken zou, dat zij in de algemeene Staten nagezien en goedgekeurd waren.» Welk eene regtschapenheid, welk eene zucht tot orde straalt in deze zijne handelwijs niet door, daar hij meer prijs op de wettigheid der keus dan op de eer der benoeming zelve stelde. Heeren Bewindhebberen namen dit echter euvel op en schreven hem zulks in scherpe bewoordingen; doch Koen werd er niet over verstoord, daar hij overtuigd was, zich als een man van eer gedragen te hebben.

Weldra ontstonden er gebeurtenissen, die den edelen Ko in omstandigheden wikkelden, waaruit weinige staatslied zich zouden hebben kunnen redden. Het was juist die zelf voorspoed, die zelfde welvaart, door hem aan *Nederland* v schaft, die oorzaak van naijver, list, bedrog en geweld werd

Door den naijver der *Engelschen*, die onzen bloei in *Oo Indië* met leede oogen aanzagen, werd de regerende Pr van *Bantam* tegen de onzen opgeruid en wel met dat gevo dat de *Nederlanders* op een ander punt van *Java*, den vo naamsten handel moesten verleggen. Met WIDJAK RAMA, Kon van *Jakatra*, werd een verbond gesloten, waarbij aan hem zijne Staten aan het noorderzeestrand, eene verblijfplaats verg werd, zoodat de handel aldaar weldra bloeijender dan in *Ban* werd; iets, hetwelk ten nadeel van dat rijk strekkende, den V van hetzelve alles deed beproeven, den handel op *Jakatra* fnuiken en in zijn gebied geheel over te brengen; maar K kende hem, en wilde zoo lang hij met de *Engelschen* heul zijne inzigten niet bevorderen, die zeker eenmaal den onderg van den handel der Maatschappij zouden bewerkt hebben

1618. Inmiddels trad KOEN met den Koning van *Jakatra* in derhandeling, ten einde in dezelfs rijk eene vesting te bouw die tot veiligheid van den handel zou dienen; doch deze sluiteloozе Vorst raadpleegt hierover den Regent van *Ban* in stilte, die, bevreesd, dat de *Hollanders* hunnen handel zijne Staten geheel zouden staken en welligt te zeer in m toenemen, het voornemen opvatte, hen te verdelgen. Hij du echter niet openlijk te handelen, maar trachtte op eene bed wijze zijn doel te bereiken.

Hij verzon de list, KOEN in het geheim van een groot ge te onderrigten, voorgevende en veinzende te gelooven, de *Engelschen* een verraad tegen hem smeedden, hem aan dende van *Bantam* naar *Jakatra* te gaan, ten einde zich daarte te beveiligen. KOEN gedroeg zich als of hij hem geloofde, daar hij het in de bestaande omstandigheden noodzakelijk acht al zijne magt op een punt te vereenigen, begaf hij zich zijne schepen naar laatstgenoemde plaats. Zijn toestand w hagchelijk; de list van *Bantam*, de besluiteloosheid van *Jaka* en de naijver der *Engelschen* legden hem groote beletselen in weg. Niet sterk, en alzoo niet dwaas genoeg, aan allen

hoofd te bieden, peinst hij op middelen, om zich te versterken, ten einde eenmaal met meer klem te kunnen handelen. Hij toonde echter een *Chevalier sans peur* te zijn, want aan de uitnoodiging van den Rijksbestierder van *Bantam* om met hem op het eiland *Poetrie* ter jagt te gaan, voldoet hij, en het hem aldaar geuit verlangen om zijne woning te *Jakatra* te mogen zien, willigt hij in; bij verraadde dus geene vrees, schoon hij een verraad kon vermoeden. Laat in den avond verscheen de Rijksbestierder met ruim vijf honderd man voor de loge te *Jakatra*. KOEN doet zijne vijftig manschap in de wapen komen met bevel, op alles voorbereid te zijn. Nu laat hij den *Bantammer* binnen, dien hij rustig maar met eenen doordringenden blik aanziet, die hem den moed beneemt, iets verraderlijks te ondernemen, zoodat hij als een tijger, die zijne prooi vreest, druipstaartende aftrekt, en zulks onder betuigingen van belangelooze vriendschap. Ten volle overtuigd van het tegen hem broeïjende verraad, laat KOEN de goederen der Maatschappij aan boord in veiligheid brengen, de loge versterken en al die middelen bewerkstelligen, waardoor zijne veiligheid eenigzins gewaarborgd wordt. Op dit tijdstip werd de Hollandsche bezetting op *Japara* uitgemoord en derzelver eigendom geroofd. Het bleek, dat de Keizer van *Mataram* met de Koningen van *Cheribon*, *Jakatra* en *Bantam* in verbond was getreden, ten einde den ondergang der *Hollanders* te bewerken.

Te midden dezer stormen verloor KOEN den moed niet, maar toonde, dat hij het gepleegde bloed der *Hollanders* niet ongewroken liet. Op zijn bevel zeilde AREND MARTENS BLOK met drie schepen naar *Japara*, alwaar hij de schuldige bevolking voor hare euveldaden hevig kastijdde.

De Koning van *Jakatra*, door de *Engelschen* ondersteund, wierp verscheidene batterijen rondom onze sterkte op, die van tijd tot tijd beschoten en bestormd werd. Op den 25sten December deden de onzen eenen uitval met dertig man, die echter door de aarzeling van sommigen ongelukkig afliep; zij moesten onverrigter zake terugkeeren met achterlating van vier dooden, waaronder een Luitenant, wiens hoofd door de *Javanen* op eenen hoogen paal ten toon werd gesteld. Hierdoor werd de vijand stoutmoedig en wierp nog eene versterking in de nabijheid van ons fort op.

Inmiddels zou ons schip de *Bergerboot*, dat van *Djai*
terugkeerde, door de *Engelschen* genomen zijn; dit kon K(
echter niet lijdelijk aanzien, te meer, daar elf Engelsche schep
1619. op den 2den Januarij de ree van *Jakatra* naderden, en
trachtte, het te redden; de Engelsche vloot, onder bevel '
THOMAS DAAL, die vroeger, toen KOEN de teruggave van
schip de *Zwarte Leeuw* verzocht had, een beleedigend antwo
had gegeven, kwam dadelijk opzetten, en weldra werd
gevecht algemeen; KOEN, ofschoon slechts zeven schepen
zijner beschikking hebbende, houdt het gevecht manhaftig vol
had na vier uren strijdens, het geluk, de *Bergerboot* te redd(
Tegen den avond werd het gevecht gestaakt, waarbij K(
zeven dooden en vijftien gekwetsten bekomen had.

KOEN benoemt VAN DEN BROEK tot Gouverneur van
Fort, beveelt hem ten overvloede aan (want het bleek
zulks overbodig was), zich als een Batavier te verdedig(
en zich in den hoogsten nood eerder aan de *Engelschen* (
aan de *Javanen* over te geven; daar het waarschijnlijker w
dat de eersten, bij eenen veranderden staat, het genomene te
zouden geven, dan dat de laatsten eene nieuwe bezitnemi
van het verlorene zouden dulden. Hierop zeilt KOEN naar
Moluksche eilanden ten einde aldaar eene magt te verzamel
om zijne vijanden te *Jakatra* het hoofd te bieden.

In den tusschentijd, dat de Opperlandvoogd in het Oo
zijne plannen verwezenlijkte, had er met den Gouverneur '
DEN BROEK een voorval plaats, dat waardig is herdach
worden. Op den 19den Januarij 1619 sloot hij een verb
met den Koning van *Jakatra*, die veinzende, daarover verhe
te zijn, VAN DEN BROEK uitnoodigde, bij hem te komen
te spelevaren en zich verder te vermaken; de edele VAN
BROEK toonde geen wantrouwen, en voldoet aan het verz
van den Vorst, die hem echter verraderlijk behandelt, sc
delijk mishandelt en ketenen laat. Voor het fort der Hollan
gebragt, wilde men hem noodzaken, zijn volk toe te roep
dat zij hunne sterkte zouden overgeven; maar nu vertoo
zich VAN DEN BROEK in al die grootheid, welke den wa
held kenschetst. Wel verre van aan dien eisch te vold(
vermaant hij de onzen, dat zij zich nu zouden betoonen
regte *Nederlanders* en *Batavieren* te zijn, die den dood be

de schande verkiezen. Naauwelijks had hij die koene taal te midden van het hem dreigende doodsgevaar geuit, of hij werd achterover getrokken en langs den grond naar het Hof in de gevangenis gesleept. Inmiddels had PIETER VAN RAY het kommando in het fort aanvaard en met zoovele aanslagen, listen, misleidingen en aanvallen te kampen, dat het als eene hoogstvreemde zaak moet worden aangemerkt, dat hij voor de verschillende pogingen, die tegen hem bewerkstelligd werden, niet bezweken is.

Toen de nood op het hoogste en het water tot aan de lippen gekomen was, daagde er redding op uit het Oosten. KOEN verschijnt met achttien schepen ter reede van *Jakatra* op een zeer hagchelijk tijdstip, daar de Rijksbestuurder van *Bantam* den Jakatraschen Koning verraderlijk overvallen en zijn rijk overmeesterd had. Doch de naam van KOEN maakte allen koen, en deed die geestdrift ontstaan, welke het gevolg der waardering van verhevene eigenschappen is. De moed ontvlamde in ieders borst, en het oog der uitgeputte krijgslieden vonkelde op nieuw van het heldenvuur, hetwelk weldra den schrik in het hart des vijands zou verspreiden. Het uur der wraak had geslagen!

De schoonste dag brak aan: op den morgen van den 30sten Mei 1619 werd het slagzwaard aangegord; het dralen scheen den held te tergen, terwijl zijne kling in de schede naar bloed hunkerde; de glorie lachte den strijdende toe; elk haakte naar het edel doel om het rooversslot van den verraderlijken dwingeland te sloopen. De zon, die met hare eerste stralen de aarde verwelkomde, wierp haar schitterend licht op 's krijgsmans glinsterend staal. Het uur is daar, dat de roem van *Nederland* zal zinken, of met vernieuwden glans eene luisterrijke toekomst te gemoet snellen. Ons leger rukt aan, de storm op 's vijands wal wordt dapper onder woest geschreeuw weerstaan; doch wie weerhoudt den leeuw in den gloed des strijds? Het droef geschal der *Javanen* klinkt krijschend naar het gewelf des hemels. De stormram beukt den muur, die weldra op zijne grondvesten dreunt en schudt. Het schietgeweer brandt vreesselijk los, door het schrootvuur ondersteund. Er wordt eindelijk bres geschoten, en KOEN, getrouw aan zijnen naam, stijgt met zijnen roem opwaarts, en plant de glorievaan op den overwonnen

wal. Zijne heirbende op zijn voorbeeld stout, verslaat den vijand alom, die zich weder verzamelt, doch weder verslagen en vernield wordt. Woedend holde de krijg voort, moord en verdelging waren zijne trawanten; doch te midden van de hitte des strijds beheerschte KOEN zijne drift; hij staakte den moord, en *Jakatra* behoorde aan *Nederland!* Zóó zonk dan dat beroemde rijk, door vele volken gevreesd, voor *Neêrlands* heldenkracht Zóó moest dan uit de duisternis het schoonste licht dagen zóó moesten de zangen klinken na bangen nood en dreigend gevaar; zóó moest de handel tieren, de scheepvaart bloeijen en *Nederland* gelukkig worden. Zóó dan eindelijk, verrees *Batavia* uit het puin van *Jakatra* tot eeuwige eer van *Neêrlands* onsterfelijk gestorvene Helden!

Hetzij verre, dat KOEN zich met den behaalden roem zou vergenoegd hebben, neen, als een wijs Oppergebieder wilde hij de vruchten zijner behaalde overwinning oogsten; de geschiktste middelen van verdediging tot behoud van het verkregene, werden door hem ontworpen, en in het werk gesteld; ook vergat hij zijnen vriend VAN DEN BROEK niet, maar zeilde naar *Bantam*, eischte op den toon eens gebieders, den gevangene, die derwaarts vervoerd was, terug, en slaagde in zijn doel.

Nadat KOEN zich alzoo als held had doen eerbiedigen, had hij als staatsman veel beleid en voorzigtigheid noodig, om al die middelen aan te wenden, welke de belangen der Maatschappij moesten bevorderen. Zijne eerste zorg was, zich met de *Engelschen*, die hem hunne achting niet meer konden onttrekken, te vereenigen, ten einde gezamenlijk den koophandel hunner gebieders te doen bloeijen. Zij sloten alzoo te zamen eene overeenkomst, om elkander ingeval van nood bij te staan.

Jakatra ontving den naam van *Batavia*, eene stad, die weldra zoo luisterrijk verrees, dat zij als de Koningin van het Oosten begroet, de marktplaats van den Oosterschen wereldhandel en de zetel der Hooge Indische Regering werd.

1621. Bij het uitbarsten van eenen opstand op *Banda* in 1621, verklaarden de *Engelschen*, dat zij niet in staat waren, KOEN tot demping van denzelven te ondersteunen; doch KOEN aarzelde niet, in persoon de eer en de regten van *Nederland* op nieuw te verdedigen. Hij zeilt derwaarts, verslaat de oproerigen en wordt oorzaak, dat sedert dien tijd, *Banda*, waar reeds zoo

veel bloed vergoten was, eerst volkomen veroverd, en alzoo door zijne koenheid, tot onderwerping en rust gebragt werd, zoodat het zich sedert dien tijd niet meer heeft kunnen verzetten, maar integendeel, zoo als gebleken is, naderhand aanzienlijke voordeelen aan de Maatschappij deed toekomen.

In 1623 keerde hij, na bekomen verlof, in het Vaderland terug, werd aldaar onder toejuiching, met den naam van Oosterschen Held begroet, en met een gouden zwaard vereerd; en de Bewindhebberen der Maatschappij achtten hem voor Indië zoo onmisbaar, dat zij hem door beloften, aanmoedigingen en beloningen overhaalden, het Opperbewind in *Indië* weder te aanvaarden.

Verscheidene oorzaken vertraagden zijn vertrek; nijd en afgunst trachtten zijnen roem te bezwalken; hij werd van verkeerde handelingen beschuldigd, die eerst na zijn vertrek uit *Indië*, aldaar gepleegd waren. Hoe grievend zulks voor zijn edel hart zijn moest, zal elk beseffen, die het verfoeijelijke van den laster veracht. De uitkomst bewees echter zijne onschuld, en met het volle vertrouwen zijner meesters toegerust, aanvaardde hij in 1627 andermaal het Opperbewind van Nederlandsch Indië.

Geene moeite noch zorg spaarde Koen om *Batavia* door heilzame inrigtingen en prachtige gebouwen te verfraaijen, en hetzelve tegen de hem omringende vijanden door vestingwerken in behoorlijken staat van verdediging te brengen. Het nut van den laatstgenoemden maatregel bleek weldra duidelijk; want de Keizer van *Mataram* en de Koning van *Cheribon* belegerden *Batavia* tweemaal met honderdduizend man, doch werden telkens door hem genoodzaakt met groot verlies terug te deinzen. Inmiddels werd hij door eene kwijnende ziekte ondermijnd, en het is te verwonderen, dat zijne geestkracht hem tot in zijne laatste oogenblikken bijbleef, zoodat hij van zijn doodbed nog die bevelen gaf, waardoor de nederlaag der vijanden voltooid werd.

In den nacht van den 20sten Maart 1629 voltooide hij zijne aardsche loopbaan, waardoor *Batavia* met een rouwfloers overtogen werd; in het moederland werd zijn dood met diep leedwezen vernomen. De Bewindhebberen schreven aan den nieuw benoemden Gouverneur Generaal Specx: «Dat hij zijne beste

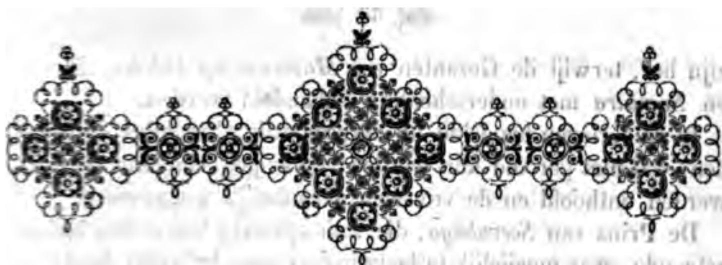
vermogens wel mogt inspannen, daar het moeijelijk zou zijn, eenen man als KOEN, in het bestuur op te volgen.»

Het leven van KOEN was hoogst nuttig geweest, en werd zeer heilzaam in de gevolgen; aan hem toch hadden de *Nederlanders* hunne bepaalde vestiging in *Indië* te danken; door hem wierden die bronnen geopend, waaruit zooveel heil voor handel en scheepvaart vloeide, en hij was het, die onze glorievlag met nieuwen luister in het Oosten deed wapperen.

KOEN bezat godsdienst, en verzaakte het gebed niet; hij was een standvastig held, die zich door betamelijke bezadigdheid, onschendbare trouw, onbewimpelde opregtheid en volhardenden ijver gunstig onderscheidde. Zijne nagedachtenis zal alzoo zeker in zegening gehouden worden, zoo lang er prijs op ware verdiensten gesteld wordt.

1623. PIETER CARPENTIER, vijfde Gouverneur Generaal, aanvaardde het bewind van *Indië*, uit handen van den aftredenden en naar *Europa* vertrekkenden Gouverneur Generaal KOEN op den 31sten Januarij en gaf het denzelven, bij deszelfs terugkomst
1627. te *Batavia*, op den 30sten September weder over. Hij had geene veroveringen gemaakt, maar het verkregene beschermd en behouden; ook had hij den handel met beleid voortgezet. Vóór zijne benoeming tot Gouverneur Generaal, was hij eerst Opperkoopman en vervolgens Ordinaris Raad en Directeur Generaal van den handel geweest.

IV. HOOFDSTUK.

Geschiedenis van Java,

VAN DE GRONDVESTING VAN *BATAVIA* TOT AAN DE KROONING VAN DEN KEIZER DOOR *ANTONI HURDT*.

INHOUD.

Keizer Hagoeng. — Onderwerping van den Prins van *Soerabaya*. — Warran Sari, Javaansche heldin. — De Keizer doet *Batavia* tweemaal belegeren. — Gouverneur Generaal Jacques Specx. — Dood des Keizers. — Gouverneurs Generaal Brouwer, Van Diemen, Van der Lyn. — De nieuwe Keizer ontvangt eenen nieuwen titel. — De Regering sluit een verbond met hem. — Zijne slechte levenswijs, wraakzucht en geveinsdheid. — 's Keizers moeder verzoent hem met Porbojo. — Bestuur van de Gouverneurs Generaal Carel Reiniersszoon en Maatsuiker. — Geschillen en oorlog met den Keizer. — Vrede. — 's Keizers wreedheid doet eenen opstand uitbarsten, die zijnen troon bedreigt. — Een Gezant van den Keizer van *Abyssinië* op *Batavia*. — *Batavia* in gevaar. — Speelman herovert voor den Keizer de strandresidentiën. — Nieuw verbond met denzelven. — Speelman verslaat Taroeno Djojo. — Lafhartigheid des Keizers. — Zijn dood. — De nieuwe Keizer sluit een verbond met de *Nederlanders*. — De Gouverneur Generaal Ryklof Van Goens. — Speelman te *Batavia* plegtig ontvangen. — Verovering van *Kediri* door Hurdt, die den Keizer kroont. — Het hoofdjuweel der kroon verloren geraakt.

De faam van Hagoeng, Keizer van *Mataram*, verspreidde zich alom; van *Banjermasing* op *Borneo*, alwaar eene Javaansche volkplanting bestond, ontving hij een gezantschap om hem hulde te betoonen. De Adipati of Opperste der Javaansche bevolking van *Palembang* verscheen in persoon aan

zijn hof, terwijl de Gezanten van *Mataram* op *Celebes*, *Borneo* en *Sumatra* met onderscheiding behandeld werden.

In de oorlogen handelde hij wreedaardig, liet alles verbranden, wat niet geroofd kon worden; de krijgsgevangene mannen werden onthoofd en de vrouwen gevankelijk weggevoerd.

1623. De Prins van *Soerabaya*, die zich oproerig tegen den Keizer betoonde, was moeijelijk te bedwingen; eene krijgslist deed hem echter in onderwerping komen. De Bevelhebber van 's Keizers troepen damde de rivier van *Soerabaya* gedeeltelijk af en verontreinigde het naar *Soerabaya* stroomende water door lijken, krengen en vergiftige kruiden, en deed het gerucht ingang vinden, dat de rivier vergiftigd was, hetwelk de onderwerping van den Vorst van *Soerabaya* ten gevolge had.

Toen de Keizer eenen Prins van *Soerabaya*, die met eene zijner dochters, WANDAN SARI gehuwd was, bevel gaf om den Geestelijken Vorst van *Giri*, die hem veel nadeel had trachten toe te brengen, te onderwerpen, toonde WANDAN SARI, wat eene Javaansche Vorstin vermag; haar echtgenoot werd door den Vorst van *Giri* tot wijken gebragt, en dit ziende, stelt zij zich aan de spits des legers, spreekt de krijgslieden aan, roemt de daden van het voorgeslacht en voert hen dermate aan, dat zij op den vijand instormen, zijne sterkte innemen en hem met zijne familie gevangen nemen.

1628. De Keizer HAGOENG, die *Jakatra* en *Bantam* wilde onderwerpen, ten einde de Opperheerschappij over *Java* te bekomen, kon de vestiging der *Nederlanders* te *Jakatra* niet dulden en zond twee legers, te zamen ruim honderd duizend man sterk, onder bevel van den Tomonggong WIRO KOESOEMOE, naar *Batavia*; kort te voren had de Keizer 59 Inlandsche vaartuigen met koeijen, rijst, kokosnoten en suiker onder geleide van 900 man naar *Batavia* gezonden om aan een verbond te voldoen, dat in het vorige jaar met hetzelve gesloten was; echter baarde een zoo sterk geleide achterdocht, te meer, daar het op den 24sten Augustus door nog zeven andere vaartuigen, wier bemanning even als de genoemde, gewapend was, gevolgd werd; weshalve de Regering niet toestond, dat de laatst aangekomene praauwen zich met de andere vereenigden, en zij gaf bevel, waakzaam te zijn. Des nachts verlieten de *Javanen* hunne vaartuigen, overrompelden de buitenwacht

en drongen met eene overmagt tot in de vesting, wier bolwerken nog onvoltooid waren: door een hevig geweervuur werden zij echter tot staan gebragt. Het gevecht duurde vijf uren; de *Javanen* betoonden ditmaal veel moed en verwoedheid, en lieten bij het aanbreken van den dag vele dooden achter. Op den 26sten werd *Batavia* van de landzijde aangevallen, doch de hevige uitvallen van de *Nederlanders* deden de *Javanen* met verlies terugdeinzen. Gedurig werden die aanvallen en soms tot ons groot nadeel herhaald. JEAN JACQUES LE FEBRE trok met 2866 *Nederlanders*, *Inlanders* en *Chinezen* tegen den vijand te veld en sloeg hem dermate, dat hij 10,000 man verloor en met een gering overschot zijns legers terug trok. Het Javaansche Hoofd Tomonggong NOTO DJOWOKO kwam nu opdagen, verzamelde de vlugtelingen en berende *Batavia*; de edellieden MANDOERO REDJO en WILO TIKTO, die van eenen ongelukkigen aanval terugkeerden, werden met hun volk op zijn bevel gebonden en ingevolge den last des Keizers onthoofd, gekrist of met lansen doodgestoken. De eerste veldtogt der *Javanen* tegen de *Nederlanders* was alzoo geheel mislukt en een ieder dacht, dat de Keizer van *Mataram* wiens leger van 100,000 man, door honger en ziekte, mitsgaders door verlies aan dooden, gekwetsten en vlugtelingen tot op 10,000 man versmolten was, geenen tweeden veldtogt tegen *Batavia* zou ondernemen. Doch een Aziatisch dwingeland, die de menschen als slagtvee beschouwt, wordt door nederlagen niet verootmoedigd zoo lang hij nieuwe legers op de been kan brengen; hij biedt wel vriendschapsbetuigingen aan, om tijd te winnen, doch loert op de gelegenheid, zich bloedig te wreken.

De Keizer zond dan ook zekeren WARGO naar *Batavia* om den vrede aan te bieden en vergiffenis voor het gebeurde te vragen.

WARGO, die teruggekeerd was, verscheen op den 20sten Junij weder te *Batavia*, ter geleide van eenige vaartuigen met goederen beladen, doch werd, daar er reeds van eenen tweeden veldtogt tegen *Batavia* gemompeld werd, gevangen genomen en bekende, dat er een geducht leger, van Artillerie voorzien, in aantogt, en dat te *Tagal* de voorraadschuur van hetzelve was. *Batavia* werd nu op alle punten versterkt, terwijl *Tagal* met de groote voorraadschuur, door den Bevelhebber BLOK verbrand werd.

1629 Op den 22sten Augustus verscheen het vijandelijke leger voor *Batavia* en belegerde die stad en hare sterkten tot op den 1sten November; er werden inmiddels verscheidene aanvallen door de *Javanen* en herhaalde uitvallen door de onzen gedaan, waarbij wij telkens overwinnaars bleven. Door gebrek aan levensmiddelen, ziekte en moedeloosheid stierven er duizende *Javanen*, en daaraan moet, onder de leiding der Voorzienigheid, de bevrijding van *Batavia* toegeschreven worden; terwijl het als ongehoord moet worden beschouwd, dat wij in dezen oorlog slechts tien man verloren.

Kort voor hunnen aftogt, hadden de *Javanen* de rivier van *Batavia* afgedamd en hunne lijken beneden de afdamming in dezelve geworpen, om alzoo het water te bederven, en op die wijs de bezetting vergiftigd drinkwater te doen gebruiken, hetwelk aanvankelijk groot ongemak veroorzaakte, doch door het graven van putten, die goed welwater opleverden, geene nadeelige gevolgen had.

Na den dood van KOEN heeft JACQUES SPECX het bewind als zevende Gouverneur Generaal aanvaard en de *Javanen*, die *Batavia* belegerden, veel afbreuk gedaan. VALENTYN zegt: « *Dat hij alleen door zijnen blikseminenden blik de Javanen verdreef, te meer, daar de* Javaan *niet gewoon was* SPEK (geestige naamspeling) *te rieken;* » echter staan er geene heldendaden van hem aangeteekend, maar wel, dat hij eene verkenning heeft laten doen. Op zijne tweede reis naar *Indië*, heeft hij den Kwartiermeester HARMEN JAKOBSZOON, die een briefje geschreven en tegen de kajuitsdeur geplakt had van den inhoud: « *Bij aldien gij ons geen meer drinkwater geeft, dan wij nu hebben, zal ik maken, dat gij allen zult sterven,* » na dat de schuldige zich zelven had aangegeven, na rijpe overweging en tot afschrik van anderen, met eenige kogels aan de beenen, levend in zee doen werpen.

1631. *Batavia* werd ten derde male door den Keizer van *Mataram* met eene belegering bedreigd; doch de Indische Regering nam zoodanige maatregelen, dat hij van zijn voornemen afzag en
1646. verder uiterlijk met haar in vrede leefde. Bij zijnen dood werd hij door zijnen zoon, Pangeran ARIO PRABOE of ARIO MATARAM opgevolgd, die destijds zes en twintig jaren oud was en ook den naam van MANGKOE RAT droeg.

De achtste Gouverneur Generaal, HENDRIK BROUWER, regeerde in rust en vrede, en handhaafde het bezit van het verkregene. Toen hij drie jaren geregeerd had, is hij naar *Nederland* teruggekeerd en later als Oppergebieder naar *West-Indië* vertrokken, alwaar hij overleden is.

ANTONI VAN DIEMEN, negende Gouverneur Generaal, geboortig van *Kuilenburg*, waar zijn vader Burgemeester was, kwam als Onderofficier uit en werd, daar hij vlug schreef en telde, tot klerk bij den Gouverneur Generaal benoemd, en, toen er later bij trommelslag, eenen algemeenen Boekhouder gevraagd werd, bood hij zich als zoodanig aan, en heeft die betrekking zoo loffelijk waargenomen, dat hij tot Raad van *Indië* en later tot Gouverneur Generaal benoemd werd.

Onder zijne Regering zijn de volgende overwinningen op *Ceylon* behaald:

Van *Punte Gale* door WILLEM KOSTER.
» *Baticalo* door ADAM WESTERWOLD.
» *Trinconomale* door KAAM.
» *Negombo* door PHILIP LUCASZOON, en
» *Malakka*, op het schiereiland, door KAARTECOK.

Hij liet de kasteel- en kruiskerk te *Batavia* voltooijen en een begin maken om uit de plakkaten der Indische Regering de Bataviasche Statuten te ontwerpen, die naderhand tot grondslag bij het wijzen van vonnissen, zijn aangenomen.

Voor zijn doodbed liet hij de Raden van *Indië* vergaderen en benoemde met hunne goedkeuring, CORNELIS VAN DER LYN tot Voorzitter van de Raden van *Indië*, en stierf op den 19den April, latende bij zijnen laatsten wil *f* 100,000 na, tot het bouwen eener nieuwe kerk.

De nieuwe Keizer van *Java* had als Erfprins zeer onzedelijk geleefd, en viel voor eenen geruimen tijd in ongenade bij zijnen vader; hij schaakte met geweld de vrouw van den Tomonggong WIRO GOENO, doch moest haar aan haren echtgenoot terugzenden, die haar door verscheidene krissteken afmaakte en haar lijk op het open veld liet werpen. Zij werd op last van den Erfprins begraven, die zich van de wereld afzonderde en door ingetogenheid zijne overtredingen boette en de gunst zijns vaders herwon, die aan den Tomonggong zijn misnoegen betoonde, en te kennen gaf, van hem verwacht te hebben,

dat hij zijne onschuldige vrouw aan den Erfprins ten geschenke zou gezonden hebben.

Korten tijd, nadat de Erfprins aan het bewind was gekomen, kwam de Sultan van *Cheribon*, die als geestelijke Vorst gehuldigd werd, te *Mataram* en gaf den nieuwen Keizer PRABOE MATARAM den titel van ABDOE RAHMAN SAJIDIN, dien dezelve achter den naam Soesoenan HAMANGKOE RAT SÉNOPATI HINGGALOGO voegde.

1646. De Indische Regering, door den nieuwen Keizer aangezocht om vrede te maken, een verbond te sluiten en het, met *Bantam* geslotene verbond, te verbreken, zond de Heeren ZEBALD WONDEREN en JAN BARENDSZOONS naar *Mataram*, alwaar zij door vier Rijksgrooten tot aan 's Keizers paleis, dat nog van bamboes was, gebragt werden. Men liet hen op matten zitten en alzoo vier uren wachten alvorens zij tabak, pinang en thee kregen. Vervolgens bragten eenige hofjuffers vruchten, rijst, peper, en eenige harer handwerken; zij plaatsten zich bij de Gezanten en sommigen zongen, terwijl anderen dansten..Tegen den middag verscheen de Keizer in eenen korten rood scharlakenschen rok, gevolgd door de genoemde Grooten en eenen Schrijver, welke laatste een boek van boombast vervaardigd, met eenen schrijfstift droeg. Zoodra de Keizer gezeten was, knielden de overige *Javanen* voor hem. De Keizer liet door de Rijksgrooten zijne groeten aan de Gezanten aanbieden en hen verwelkomen en ging daarna henen. De Gezanten werden op zijn bevel op de markt gehuisvest en sloten op den 1sten Mei den vrede met hem; echter was de Keizer verstoord, dat de Gezanten er niet in konden toestemmen, het verbond, dat met den Koning van *Bantam* gesloten was, te verbreken. De Hooge Regering van *Indië* trotseerde alzoo den magtigen Keizer van *Java*, ten einde niet bondbrekig te worden; en welk vertrouwen moest de Keizer in een volk gesteld hebben, dat het eene verbond verbrak, ten einde het andere te sluiten? Dit staatkundige voorbeeld bevestigde Nederlands gezag in *Indië* en gaf der Regering regt van spreken en handelen, wanneer eenig Indisch Vorst zijn verbond niet ongeschonden naleefde. De Keizer gevoelde dan ook zijn ongelijk en zond Gezanten naar *Batavia*, die namens hem met de Regering op den 24sten September, een verbond sloten, waarbij bepaald werd:

1°. Dat de Keizer jaarlijks berigt zou ontvangen van de vreemde kleederen en zeldzaamheden, die op *Batavia* zouden worden aangebragt en dat daarvan eene bezending aan Z. H. zou worden gedaan.

2°. Dat de Maatschappij zou gehouden zijn, personen, welke door hem naar andere landen gezonden werden, met hare schepen over te voeren.

3°. Dat de, te *Batavia* gevangen zittende *Javanen* zouden worden losgelaten.

4°. Dat men van wederzijden de overloopers of vlugtelingen zou uitleveren.

5°. Dat de Maatschappij zou verpligt zijn Z. H. tegen diegenen zijner vijanden bij te staan, waarmede zij ook in oorlog zou zijn.

6°. Dat de Maatschappij aan de Onderdanen van Z. H. eenen vrijen handel op onze bezittingen verleende, met bepaling echter, dat zij, die op de Molukkos op *Malakka* handel zouden drijven, daartoe de vereischte passen te *Batavia* moesten afhalen.

De Keizer leidde eene schandelijke levenswijs, en was een monster van wreedheid; geene vrouw, hoe aanzienlijk ook, ontzag hij tot zich te nemen, en alwie zich daartegen verzette, de Prinsen niet uitgezonderd, liet hij ombrengen: indien er eene zijner vrouwen stierf, liet hij hare dienaressen levend begraven of op eene andere wijze ombrengen, voorgewende, dat zij hare meesteres verwaarloosd hadden.

Zijn haat tegen Wiro Gorno, die hem bij zijnen Vader verklaagd had, smeulde in het geheim, en toen de *Balangbangers* tegen *Mataram* opstonden, verhief hij Wiro Gorno, ten einde hem te beter te misleiden; doch verwijderde deszelfs oude dienaren: vervolgens vertrouwde hij hem het bevel over het leger toe, dat tegen den vijand optrok, doch liet hem onder weg met zijne aanhangers vermoorden en zijne bloedverwanten, waar zij zich ook bevonden, ombrengen.

Pangeran Alit, jonger broeder des Keizers, daartoe door Ario Salingsing opgestookt, viel hem aan, doch werd gevangen genomen en, nadat zijne volgelingen omgebragt en hunne hoofden aan hem vertoond waren, naar zijnen vroegeren leermeester gezonden, om wijzer te worden; Alit dezen hoon niet kunnende verdragen, keerde met vijftig zijner dappersten terug en deed eenen verwoeden aanval onder het schreeuwen van *Amok*.

De Keizer beval, zijnen broeder te sparen, doch zijne m
makkers te dooden, hetwelk na een hevig bloedbad geschie
zoodat ALIT eindelijk geheel alleen stond en als een raze
rondmoordde, daar niemand hem, des Keizers broeders, du
vellen. Op bevel des Keizers werd het paard, dat hij ber
gedood, doch hij ging voort met velen ter neder te steken ;
ging de Keizer henen en op zijn bevel, naderde Pange
TJOKRO DI NINGRAT den woedenden Prins, kuste zijne vo
en bad hem, zich over te geven, hem bezwerende, dat l
geen letsel zoude geschieden; maar ALIT, in plaats van l
te antwoorden, trok den kris en stak hem overhoop. Pange
POERBOJO gaf nu een teeken aan de Maduresche soldaten,
in een oogenblik werd ALIT afgemaakt. De Keizer vein
hierover zeer bedroefd te zijn, liet zich het hoofd kaal sche
en betreurde zijnen broeder, doch peinsde op middelen
zijnen wraaklust den ruimsten teugel te vieren. Sommige Pri
ters hadden den aanslag van ALIT ondersteund; doch het w
onzeker, wie daaraan deel genomen hadden; om nu n
eenen schuldigen over te slaan, besloot de Keizer alle Priest
der hoofdplaats *Mataram* te doen vallen. Hij gaf order, al
Priesters en hunne makkers op te schrijven onder het vo
wendsel, dat hij hun zijne gunsten wilde betoonen, en t
nu de opschrijving had plaats gehad, liet hij een kanonsc
doen, tot teeken der slagting, en in een half uur tijds wa
er ongeveer zes duizend personen vermoord. Innerlijk hiero
verheugd, kwam hij des anderen daags, uiterlijk bedroefd,
voorschijn en liet eenige Priesters komen, die sommige Groo
noemden, welke van den aanslag van Pangeran ALIT ken
gedragen hadden. De Keizer liet die Grooten en hunne famil
onmiddellijk ombrengen. De oude Pangeran POERBOJO was hi
over zoo verontwaardigd, dat hij niet meer ten hove verscheen.

De Keizer hierover gebelgd, veinsde voornemens te zi
POERBOJO een bezoek te willen geven om hem daardoor e
buitengewone eer te bewijzen; doch 's Keizers moeders vo
kwam dit op eene schrandere en edele wijze; zij wist POERBO
te bewegen, zich naar de Vorstelijke graven te begeven
bewerkte, dat de Keizer ook derwaarts ging, zonder haar d
te verraden; nu bezwoer zij den Keizer bij de asch zijns vad
POERBOJO vergiffenis te schenken; de Keizer liet zich o

halen, POERBOBOJO verschijnt, en de, door haar afgesmeekte vergiffenis wordt hem door den Keizer geschonken.

Van den tienden Gouverneur Generaal, CORNELIS VAN DER LIJN staat aangeteekend, dat hij het voormelde verbond met den Keizer gesloten heeft; na eene regering van vijf jaren en acht maanden, legde hij het bewind op den 7^den^ October neder.

De elfde Gouverneur Generaal, CAREL REINIERSZOON, van *Amsterdam*, aanvaardde het bewind op den 7^den^ October 1650; in 1652 maande hij de Predikanten ernstig aan, om de *Chinezen* te bekeeren, en sloot in dat jaar op *Batavia* een verbond met den Koning van *Ternate*, waarbij bepaald werd, dat al de nagelboomen der oproerige Onderdanen op *Ternate* en *Amboina*, zouden uitgeroeid worden. Hij stierf op den 18^den^ Mei 1653.

Onder de Regering van JOAN MAATSUIKER, twaalfde Gouverneur Generaal, werd *Ceylon* voor het grootste gedeelte, mitsgaders de kust van *Malabar* en *Makassar* door de *Nederlanders* veroverd. Het werk van VAN DIEMEN voltooijende, heeft hij uit de Plakkaten der Regering, de *Statuten van Batavia* vervaardigd, die als wetboek langen tijd gediend hebben en nog gedeeltelijk dienen. De komst van den Heer GERARD VAN HULFT, die uit *Nederland* naar *Batavia* gezonden werd, om als algemeene Bestuurder van den handel, de zaken dienaangaande na te gaan, beviel niet aan MAATSUIKER, die hem op eene vereerende wijs tot Veldoverste wist te benoemen, om de stad *Colombo* op *Ceylon* te veroveren, bij welke belegering hij is omgekomen. MAATSUIKER, door den Heer VAN DAM, Landvoogd van *Amboina*, verzocht zijnde, om, als een bewijs van achting, zijne verloofde bruid, de rijke weduwe KOS, geboren ABBEMA, tot aan zijne komst te huisvesten, huwde haar inmiddels, hetwelk den Heer VAN DAM, met nutteloozen spijt vervulde.

Er ontstonden tusschen de *Nederlanders* en den Keizer eenige geschillen, die echter door den Gezant JOHAN VAN ZYL uit den weg geruimd werden. Toen deze ten hove verscheen, werd hem de eerste maal toegestaan, ongewapend op het buitenplein te komen; de tweede maal, om gewapend op het eerste binnenplein te verschijnen; de derde maal, om met zijn gevolg gewapend voor den Keizer te komen; bij de vierde verschijning, werd hem eene Javaansche lijfwacht van vier honderd

man gegeven, en bij de vijfde komst stond de Keizer i toe, met die lijfwacht door het land te reizen.

1664. Wij geraakten weder in oorlog met den Keizer, doch we werd de vrede gesloten en hij zond Gezanten naar *Bat* met eenen brief vol vriendschapsbetuigingen. Ten einde goede verstandhouding te bewerkstelligen, werd de Heer Abraham Verspreet, naar den Keizer gezonden, die hem van *Samar* plegtig liet afhalen en met een gevolg van duizend man te v en te paard, naar het paleis geleiden. Bij de gehoorgeving het bovenlijf des Keizers naakt, terwijl hij door vijf en tw tig vrouwen vergezeld werd, die zijne sieraden droegen. Ofsch tegen den Gezant zeer vriendelijk sprekende, gaf hij duidel te kennen, dat hij de *Nederlanders* aan zich schatpligtig wi maken, hetwelk geenszins werd ingewilligd.

De wreedheid van den Keizer kende gedurig perk no palen; niemands leven was veilig, zoodat de zucht tot ze behoud eenen opstand deed uitbarsten. De Pangeran Adipa verbond zich met Taroeno Djojo, die een natuurlijke zo des Keizers en een neef was van den Bopati van *Madur* Tjokro Ningrat. Taroeno Djojo verklaarde *Madura* als o afhankelijk van *Mataram*. Inmiddels landde er te *Pasoeroew* eene aanzienlijke magt van *Makassar* onder aanvoering v Dain Galengsong en Dain Manapok, die de magt, wel de Keizer tegen hen liet aanvoeren, versloegen, en van de land *Pasoeroewan*, *Probolinggo*, *Wirosobo* en *Japan* bezit namen.

1675. Krain Montemarani, mede een *Makassaar*, had zich l oosten *Soerabaya* met eene menigte *Makassaren* van de slecht soort, nedergezet en verwierf aldaar grooten aanhang, zoo hij zoo wel ter zee als te land, den oosthoek van *Java*, z onveilig maakte, en de Keizer, die nu zijne vijanden l hoofd niet meer kon bieden, den *Nederlanders* twee hond veertig koeijen en eenige buffels ten geschenke zond, met verz dat zij hem in zijnen benarden toestand hulp mogten verleen In de gevolgen van dit verzoek lag de oorsprong van de t komstige grootheid der *Nederlanders* op *Java*. De Regeri zond den Majoor Poleman met eenig krijgsvolk over n naar den oosthoek, alwaar de vijand van zijne komst onl wust was; nadat hij van denzelven verlof had bekomen, zi watervaten te vullen, deed hij zulks met aarde en wi

alzoo spoedig eene batterij op, waarmede hij de *Makassaren* teisterde, zoodat zij in de wouden vlugtten, alwaar hij hen vervolgde en velen hunner, waaronder KRAIN MONTEMARANI, dood sneuvelen, terwijl hij hunne vaartuigen verbrandde of bemagtigde.

De toestand des Keizers werd gedurig hagchelijker; zijn tachtigjarige oom Pangeran POERBOJO, die zich door persoonlijke dapperheid onderscheidde, werd door de overmagt van TAROENO DJOJO tot wijken gebragt, welke zich zelven tot Koning van Javaas oosthoek opwierp, onder den titel van PRABOE MADOERETNO SÉNOPATI HINGGALOGO en zijne dochter aan DAIN GALENGSONG, Opperhoofd der *Makassaren*, uithuwde. De Pangeran ADIPATI, die de heerschzuchtige bedoelingen van TAROENO DJOJO, welke naar den troon van *Mataram* stond, doorgrondde, koos de zijde des Keizers, doch kon den, in magt toenemenden vijand het hoofd niet bieden. De Keizer verzocht andermaal hulp van de Regering te *Batavia*.

De Keizer van *Abyssinië* zond aan den Gouverneur Generaal MAATSUIKER den Gezant CHODJA MORAD met eenen vriendschapsbrief, in eenen hoogdravenden stijl, waarin de Gouverneur Generaal genoemd werd: « De heerlijkheid der Christelijke Religie, derzelver kolom, schild en krijgsmantel, gekomen in plaats van de Aärons-rok enz. de brief werd vergezeld door vier heerlijke paarden en twee woudezels.

Batavia verkeerde inmiddels zelf in groot gevaar. Op *Makassar* was een oorlog tusschen den Koning van *Goa* en dien van *Palakka* ontstaan, waarin de laatste de stad *Goa* had ingenomen. Ten einde aan dezen oorlog een einde te maken, had de Gouverneur Generaal, die beide Koningen naar *Batavia* opontboden om aan hunne geschillen een einde te maken. Beide voldeden aan die oproeping; doch de Koning van *Palakka* bragt verscheidene Grooten en ruim vier duizend, en de Koning van *Goa* vijf honderd krijgsknechten mede, wier getal nog dagelijks aangroeide. *Batavia* werd door dezelve zoo veel overlast aangedaan, dat de rust en veiligheid er door bedreigd werden. Aan den Koning van *Palakka*, werd voorgesteld, om als blijk zijner verknochtheid, de Nederlandsche Regering en den Keizer van *Java* tegen den vijand te ondersteunen; de Koning nam het voorstel aan en *Batavia* werd niet alleen

van zijn lastig bezoek ontslagen, maar de Regering vond te
gelegenheid den Keizer groote diensten te bewijzen. TARO
DJOJO was in het bezit van de oostelijke landen en van
noorderstranden tot aan *Japara* toe. De Admiraal SPEELM
werd nu met eene aanzienlijke magt, vereenigd met die v
Palakka, tot ondersteuning van den Keizer gezonden en h
overde de strandresidentiën voor denzelven.

De Keizer was hierover zoo voldaan, dat op den 28
1677. Februarij een nieuw verbond met de *Nederlanders* geslot
werd, dat verscheidene voordeelen voor hen aanbood, be
vens eene schadeloosstelling van honderd vijf en twintig duize
rijksdaalders voor gemaakte oorlogskosten. Het regtsgebied v
Batavia werd bevestigd tot aan de rivier van *Krawang*, en aan
Nederlanders een vrije handel op 's Keizers landen toegesta
De Admiraal SPEELMAN werd door den Keizer gemagtig
de *Madurezen* en *Makassaren* te bestrijden en met hen ve
bindtenissen te sluiten; terwijl 's Keizers Onderdanen geb
werden den Admiraal allen bijstand te verleenen. In de maa
Mei versloeg de Admiraal den oproerigen TAROENO DJOJO, d
naar *Kediri* vlugtte, veroverde op hem honderd en vier st
ken kanon en bevestigde onze magt te *Soerabaya*.

Zoo wreedaardig als de Keizer geweest was, zoo lafhart
betoonde hij zich, toen TAROENO DJOJO in de binnenland
groote vorderingen maakte en *Mataram* bedreigde. De Kei
verliet in het holste van den nacht zijne hoofdstad met zij
vier zonen, nam de rijkssieraden mede en toog op eenen olif
in eene westelijke rigting. Op den 30sten Junij vermeester
TAROENO DJOJO *Mataram*, plunderde de hoofdstad en tr
met den buit naar *Kediri*, dat hij met eenen steenen mu
versterkte.

De Keizer vlugtte naar den kant van *Tagal*, werd ziek
zoo men zegt, vergiftigd; kort voor zijnen dood, stelde
zijnen zoon, den Pangeran ADIPATI de rijkssieraden ter ha
en beval hem aan, met de *Hollanders* bevriend te zijn, z
gende: « Door hunne hulp kunt gij de oostelijke landen h
winnen. » Te gelijker tijd droeg hij hem de heerschappij o
Java op, en verlangde in eenen welriekenden grond begra
te worden. Kort daarna stierf de, eenmaal zoo magtige K
zer, op eene lafhartige vlugt, vermoedelijk door zijn gewe

over zijne helsche wreedheid gefolterd, en door zijn nabestaanden vergiftigd. Zijn lijk werd zoo lang rondgedragen, tot dat men eenen welriekenden grond vond, waarin het begraven werd. Het is naar dien grond, dat hij den bijnaam ontving van TEGAL HAROEM of TEGAL WANGI, dat *Welriekend, vlak Land* beteekent.

De Admiraal SPEELMAN verbief den Pangeran ADIPATI die bij hem te *Japara* verscheen, tot Keizer van *Java* onder den titel van Soesoenan HAMANGKOE RAT SÉNOPATI HINGGALOGO.

De nieuwe Keizer zijnen troon aan de *Nederlanders* te danken hebbende, sloot met hen verschillende verbindtenissen; op den 19den en 20sten October werd het vorige verbond bekrachtigd en eene schuld van 310,000 rijksdaalders erkend.

De Keizer deed afstand van alle aanspraak op het Rijk van *Djakatra* en stond den *Nederlanders* eene vergrooting van grondgebied toe tot aan de rivier van *Pamanoekan*, mitsgaders het regt om amfioen en kleedingstukken aan de *Javanen* te verkoopen en den alleenhandel in suiker te drijven.

Op den 15den Januarij schonk hij aan de Maatschappij de Landvoogdij van *Samarang* en het dorp *Kali gawé* benevens al de landen en dorpen daaronder behoorende.

De Gouverneur Generaal JOAN MAATSUIKER, die een en veertig jaren in dienst der Maatschappij en vijf en twintig en een half jaar Opperlandvoogd geweest was, stierf op den 4den Januarij in den ouderdom van ruim 71 jaren, verscheidene tonnen gouds nalatende.

RIJKLOF VAN GOENS dertiende Gouverneur Generaal, na ruim dertig jaren aanzienlijke betrekkingen in *Indië* bekleed te hebben, aanvaardde op dienzelfden dag het bewind. Gedurende zijn bestuur viel de oorlog met TAROENO DJOJO en de verovering van *Ternate* voor en werd er een voordeelig verbond met den Keizer van *Java* gesloten.

Op zijn verzoek eervol ontslagen zijnde, keerde hij naar *Nederland* terug, stierf te *Amsterdam* en werd in de Kloosterkerk te *'s Gravenhage* begraven.

De Admiraal SPEELMAN werd naar *Batavia* opgeroepen om het ambt van Directeur Generaal van den handel te aanvaarden, terwijl het bevel over het leger aan den Heer MARTIN werd opgedragen.

1678. Bij de komst van SPEELMAN te *Batavia*, werd hij met zev kanonschoten begroet en ontving hij de dankbetuigingen vo de bevestiging en uitbreiding onzer magt op *Java*. Weld werd ANTONI HURDT Raad van *Indië* en Landvoogd van *Ai boina* als Veldheer en Zeevoogd naar Javaas oostkust gezonde Hij tastte TAROENO DJOJO, die zich in *Kediri* versterkt ha aan, en verdeelde zijne magt in drie kolonnes, waarvan l de eerste, Kapitein TAK de tweede, en Kapitein RENESSE derde aanvoerde. Bij eene bestorming der stad, gedroeg zi de Prins DJANGGRONO van *Soerabaya* zeer dapper, die teg het vuur des vijands in, te paard door de rivier trok, do bij het stormloopen in de poort sneuvelde. Na eene vijfdaa sche belegering werd de stad in het midden van Decemb ingenomen, TAROENO DJOJO redde zich door de vlugt do liet de meesten zijner aanzienlijke schatten achter, die in go den en zilveren staven en verscheidene kisten met Spaansc matten bestonden. De krijgslieden eigenden zich met toestemmi van den Keizer, dien buit toe. Bij deze gelegenheid werd gouden kroon van *Madja Pakit*, die uit twee, door elkand geslingerde draken bestond en met parelen en diamanten om was, mede veroverd en op verzoek van den Keizer uitgel verd, die echter verstoord was, dat de groote steen er n ontbrak. Deze kroon was eerst in handen van eenen solda en daarna in het bezit van Kapitein TAK geweest, doch h gedane onderzoek naar dien steen, heeft niet kunnen bepale waar dezelve gebleven is. Dat de Keizer den Kapitein TA als de bezitter van den steen beschouwde, die in den krijg b gemaakt was, schijnt uit zijne verraderlijke handelwijs teg dien Kapitein, niet twijfelachtig te zijn. De Heer HURI kroonde de Keizer met dien kroon, waaruit de voornaam steen ontbrak; en, alhoewel toevallig, was het niet oneige aardig, dat een Keizer wiens magt, in vergelijking van d zijner voorvaderen, zoo zeer gedaald was, dat hij van d *Nederlanders*, die vroeger als fortuinzoekers of zeeroovers w ren afgeschetst, thans zijnen troon en kroon ontving, h hoofdjuweel van zijnen diadeem miste.

V. HOOFDSTUK.

Geschiedenis van Java.

VAN DE KROONING DES KEIZERS TOT DEN VREDE VAN 1723.

INHOUD.

Taroeno Djojo onderwerpt zich en wordt op eene lage wijze door den Keizer gekrist. — Oproer der *Sumanoppers*. — Snoodheid van den Panambahan van *Giri*; de gevolgen daarvan. — *Giri* veroverd. — Pangeran Poegar onderwerpt zich. — Vrede. — Verplaatsing van het Hof van *Mataram* naar *Karta Soera*. — De Vorsten van *Cheribon* begeven zich onder de Compagnie. — De vrede gestoord door Pangeran Poerbaja. — De Gouverneur Generaal Speelman. — Onderwerping van Soerapati en Poerbaja, die door Kuffeler beleedigd worden. — Noodlottige gevolgen daarvan. — Soerapati door Kapitein Tak van den Keizer opgeëischt. — Verraderlijk gedrag van den Keizer. — De Gouverneurs Generaal Camphuis en Van Outhoorn. — Dood des Keizers. — Pangeran Dipati Anom wordt niet, doch Pangeran Poegar in zijne plaats als Keizer erkend. — Nieuw verbond. — Vijf Veldtogten tegen den ex-Keizer. — Zijne onderwerping, teleurstelling, verbanning en dood. — De Dipati van *Soerabaya* gekrist. — De Keizer erkent het Oppergezag der Regering. — De Gouverneurs Generaal Van Hoorn, Van Riebeek, Van Zwol en Van Zwaardecroon. — Oorlog tegen de oproerige Prinsen van *Soerabaya*. — Dood van den Keizer Pakoe Boewono, die door Hamangkoe Rat II opgevolgd wordt. — Aanslag tegen den Keizer. — Moordkomplot te *Batavia*. — Het Opperhoofd Erberveld en vele anderen booswichten gevonnisd. — Onderwerping der oproerige Prinsen van *Soerabaya*. — Vrede.

Na den dood van den Majoor Poleman, die ten gevolge van eenen val van zijn paard in het water, overleed, volgde Coeper hem als Kommandant op. Kapitein Sloot werd door Coeper gelast, Kadjoran, den schoonvader van Taroeno

DJOJO, die zich nabij *Wono Karto,* (thans *Karta Soera*) versterkt had, te belegeren; in vereeniging met het leger des Keizers, dat onder de bevelen van Raden ARYO SINDOK RODJO stond, voldeed hij aan dien last met het gelukkig gevolg, dat hij, behalve KADJORAN, dien hij liet krissen, zijne twee zonen en verscheidene Grooten gevangen nam.

De *Makassaren,* die zich voornamelijk te *Kakapar,* digt bij *Solo* genesteld hadden, werden door COEPER met eene magt van negen duizend man, waaronder de Koning van *Palakka* met zijn volk geteld werd, belegerd. COEPER zond eenen brief aan KRAIN GELENGSONG, die beloofde zich over te geven, zendende acht voorname *Makassaren,* dewelke op
1679. den 1sten September, de hem gedane voorstellen aannamen en de schriftelijke verbindtenissen, welke daarvan gemaakt werden, op den Koran, onder het drinken van hun kriswater of water, waarin zij hunne krissen gedoopt hadden, bezwoeren. Een der Hoofden, RAPOETSINI keerde naar KRAIN GELENGSONG terug, die, in plaats van zich volgens de gedane eeden over te geven, tijd zocht te winnen en zich meer en meer versterkte. Nu viel COEPER op den 18den September *Kakapar* aan, doch kon het niet voor den 21sten October, na verscheidene hardnekkige gevechten, bemagtigen. De Koning van *Palakka* betoonde bij dit beleg veel moed, en onder hen, die zich bij hetzelve bijzonder onderscheidden, telde men de Kapiteins ALTMEYER en JONKER. Bij het bestormen van de vesting sneuvelden er van de *Makassaren,* behalve verscheidene Grooten, vijf honderd man. De *Makassaren* onderwierpen zich aan COEPER, doch hun Opperhoofd KRAIN GELENGSONG, was reeds aan eene vroeger bekomene wonde overleden. Ingevolge de bevelen van de Indische Regering werden de *Makassaren* en hunne Hoofden naar *Makassar* teruggevoerd.

COEPER belegerde en versloeg TAROENO DJOJO te *Antang,* doch raakte deszelfs spoor bijster. Kapitein JONKER begaf zich inmiddels op aanraden van den Keizer, die te *Soerabaya* was, naar den berg *Kloet,* werwaarts TAROENO DJOJO zich gewend had. JONKER belegerde en omsingelde hem aldaar dermate, dat hij door honger en dorst gekweld, zich na eenige onderhandelingen, waarbij onze onderhandelaren kwalijk behandeld en dien ten gevolge drie van het volk van TAROENO DJOJO afge-

maakt werden, op genade overgaf. COEPER, die de eer der gevangenneming wilde genieten, schreef even te voren aan JONKER, dat hij zonder last gehandeld had en dadelijk moest terugkeeren; waarop JONKER antwoordde, dat, aangezien hij het wild bezet had, niet terug wilde komen, voor dat hij het gevangen had. TAROENO DJOJO zond eerst al zijne wapenen, hovelingen en vrouwen, kwam daarna zelf en deed eenen voetval voor JONKER, die hem ophief. Hij had het voorkomen van eenen boeteling, zijnde in het zwart satijn gekleed, dragende eenen zwarten tulband met gouddraad benevens eenen langen, zwarten staf. De Keizer schonk aan JONKER 3380 rijksdaalders, waardoor COEPERS verbittering niet weinig toenam. COEPER, die voor het lot van TAROENO DJOJO de beslissing der Indische Regering had moeten vragen, leverde hem aan den Keizer uit, die tegen hem zeide: «TAROENO DJOJO, thans vergeef ik het u, ga u behoorlijk kleeden en kom terug, dan zal ik u eenen kris geven en u als mijnen staatsdienaar in tegenwoordigheid van mijn hof huldigen.» Toen TAROENO DJOJO statig gekleed, doch zonder kris terugkeerde, beval de Keizer, dat hij met onderscheiding zou gediend worden; het gemoed van den gevangene werd opgeruimd en toen hij nader bijtrad, liet de Keizer den ontblooten kris, genaamd *Kyaki bélabar*, door eene der vrouwen brengen, en dien aangenomen hebbende, zeide hij: «Weet TAROENO DJOJO, dat ik mijn woord gegeven heb, dat ik dezen kris nimmer zal bedekken ten zij in uw ligchaam; ontvang nu den dood van denzelven tot straf van uwe beleediging.» TAROENO DJOJO bleef kalm en zweeg; de Keizer trad nader bij, stak hem met den kris in de borst, ging weder bedaard op den troon zitten en beval, het begonnen werk te voltooijen. De hovelingen vielen nu op den ongelukkige aan, staken hem overal, sneden zijn ligchaam in stukken en wierpen zijn hoofd op bevel des Keizers in eenen poel.

Het Prinsdom van *Soerabaya*, verviel na den dood van TAROENO DJOJO aan den Keizer, die het aan Pangeran TJOKRO DI NINGRAT, wegschonk; doch de *Sumanappers* hierover oproerig wordende, werd het oostelijke gedeelte van het eiland aan MATJAN WOELAN, en het westelijke aan den Pangeran geschonken.

1680. De Keizer geraakte met den Panumbahan van *Giri* in oorlog. De Panumbahan had eene slechte rol gespeeld; niet alleen had hij Taroeno Djojo ondersteund, maar ook de *Sumanappers* opgeruid. Ofschoon een neef van den Prins van *Soerabaya*, die van moeders zijde, de grootvader des Keizers was, had hij eenen zoo onverzoenlijken haat tegen den Prins opgevat, dat hij deszelfs val besloot. Om hiertoe te geraken, gaat hij naar den Keizer, veinst een groot berouw over eene gruweldaad te hebben, valt den Keizer te voet en brengt hem den kus van onbeperkten eerbied en toewijding; op de vragen van den verbaasden Keizer, antwoordt hij, deelgenoot van een eedgespan te zijn, dat besloten had, den Keizer naar het leven te staan; wijders noemt hij den Prins van *Soerabaya* en deszelfs drie zonen als aanleggers van dit snoode oogmerk. De Keizer, wel verre van deze zaak te onderzoeken, gelooft hem dadelijk en geeft in zijne onstuimige drift bevel, dien Prins en zijne drie zonen om te brengen en hunne hoofden aan hem te vertoonen. Dit bevel werd met spoed en juistheid uitgevoerd, en de schelmachtige Panumbahan ontving, benevens des Keizers dank, eene schoone vrouw ten geschenke. De Panumbahan, om allen schijn van schuld van zich af te weren, wijdde zich aan een afgetrokken geestelijk leven toe en werd weldra als een heilige beschouwd, zoodat de menigte hem den naam van Panumbahan of Aanbiddelijke gaf. Weder een armzalig bewijs voor de zoo hoog geroemde *Vox Populi!*

De Keizer, wien te laat het gruwelstuk bekend werd, liet hem ten hove ontbieden, doch hieraan te voldoen, weigerde hij even zeer als de teruggave van den heiligen kris *Kolo Moenjeng* (zie 3e Boek, 1. Deel, blz. 301), weshalve de Keizer, door Kapitein Altmeyer ondersteund, hem aantastte; de Panumbahan werd eerst gewond en weggedragen, doch achterhaald en door eenen *Madurees* gekrist. De Kapitein Altmeyer en vijftien *Nederlanders* sneuvelden bij deze gelegenheid; *Giri* werd ingenomen en het bestuur over hetzelve aan den neef des Panumbahans, Raden Hongko Kasoemoe, onder den titel van Mas Giri opgedragen.

1681. Des Keizers oom, Pangeran Poegar, die zich in *Mataram* genesteld had, wilde zich niet onderwerpen, weshalve de Keizer hem deed aanvallen. Na eenen geringen wederstand vlugtte

hij met zijne Grooten naar *Bagalen* en liet vier en veertig stukken geschut, vier honderd oude vrouwen en eenige metalen bekkens achter, die het eigendom des Keizers werden. Op den 17den November onderwierp hij zich echter vrijwillig aan den Heer COEPER, die hem minzaam ontving en naar den Keizer zond, voor wien hij zich vernederde, en die hem in genade aannam.

Zekere NIMROD, een Makassaarsche slaaf, van *Batavia*, die naar de binnenlanden gevlugt, onder TAROENO DJOJO bevel over het krijgsvolk gevoerd en zich later bij KADJORAN vervoegd had, werd door de onzen overwonnen en gedood; zoodat, daar nu de rust op *Java* hersteld was, op den 15den Januarij de vrede door vreugdeschoten en vreugdevuren begroet werd.

De Keizer, die lang te *Soerabaya* vertoefd had, dewijl zijn zetel te *Mataram* door muiters bezoedeld was geworden, koos *Karta Soera* tot hoofdplaats van zijn rijk.

De Vorsten van *Cheribon*, die zich tegen den Keizer en tegen *Bantam* te zwak gevoelden, begaven zich onder de bescherming van de Nederlandsche Regering. De oudste dezer Vorsten, Sultan SEPOEH, droeg hiertoe veel bij, omdat hij eenen doodelijken haat tegen den Keizer voedde, daar deze eene der tot hem gekomene bijwijven van den Sultan, niet terug geven wilde, maar haar aan diens broeder, Sultan ANOM, schonk.

De vrede was van korten duur en werd op de volgende wijs verstoord: de Pangeran POERABAJA, zijnen broeder, den Sultan van *Bantam* vijandig zijnde, had zich met eenen gevlugten Balineschen slaaf, Sjech JOZEF, die naar *Karta Soera* wilde trekken vereenigd; doch weldra daarover berouw gevoelende, vleide hij zich van den Gouverneur Generaal vergiffenis te zullen erlangen. Doch breken wij den draad dezer geschiedenis een oogenblik af.

CORNELIS SPEELMAN van *Rotterdam*, was de veertiende Gouverneur Generaal; na algemeene Boekhouder, en daarna Landvoogd op de kust van *Choromandel* geweest te zijn; werd hem opgedragen de *Makassaren* te teisteren, hetwelk hij met roem volbragt. Na hun bondbrekig gedrag, vernederde hij hen dermate, dat zij geheel onder de magt der Maatschappij kwamen. Hij werd eerst buitengewoon en daarna gewoon Raad van *Indië*; in den oorlog op *Java* tegen TAROENO DJOJO heeft hij

heldhaftig gestreden; na terugkomst op *Batavia* nam hij de betrekking van Directeur Generaal van den handel met onvermoeidheid waar, en hij wist de pen even goed als het zwaard te voeren, daar hij menigmaal in een etmaal een boek papier vol schreef, iets, dat, vooral in eene verzengde luchtstreek hoogst moeijelijk valt en van zijne geestkracht getuigde. Hij kon verscheidene schrijvers zijne gedachten over verschillende onderwerpen als het ware te gelijk mede deelen en inmiddels nog met andere personen spreken, zonder door de verscheidenheid van onderwerpen den draad van ieder derzelve te verliezen.

1681. Onder zijn bestuur als Opperlandvoogd, is er niets belangrijks voorgevallen, en, na ruim twee jaren geregeerd te hebben,
1684. is hij op den 11den Januarij overleden.

Zijn naam wordt nog heden ten dage met ontzag door de *Makassaren* genoemd en zijn roem leeft voortdurend in hunne gezangen. Aan mannen, zoo als hij, VAN DER HAGEN, KOEN, VAN DEN BROEK en andere, hadden de *Nederlanders* in de zeventiende eeuw, hun aanzien in *Indië* te danken; en thans, nu wij de vruchten eener vestiging plukken, die zij zoo roemrijk handhaafden, is het immer een waar genoegen hun, den welverdienden dank der nakomelingschap toe te brengen, die nog onlangs op *Sumatra* getoond heeft, dat de echte aard der *Batavieren* niet verbasterd is.

De begrafenis van SPEELMAN was inderdaad koninklijk en werd met 222 kanonschoten begroet.

Om nu op de gezegde muitelingen terug te komen, wordt het volgende medegedeeld.

1684. Kapitein RUYS naar *Krawang* getrokken zijnde, wist aldaar eenen muiteling, zijnde een Balinees, die ONTONG heette, doch zich SOERAPATI noemde, en een van *Batavia* weggeloopen slaaf was, in onderwerping te doen komen en hem genade te doen verwerven, waarna dezelve als Luitenant over de *Balinezen*, zijne landslieden, gesteld werd. De Luitenant HAPPEL, die zich als een Arabier verkleedde, ging naar Sjech JOZEF en wist hem te overreden, zich over te geven en naar *Batavia* te gaan, alwaar hij wel vergiffenis erlangde, doch tevens bevel ontving, naar de kaap *de Goede Hoop* te zeilen, alwaar hij overleden is. Nu bleef er nog over om den Prins POERBAJA te onderwerpen. De Kapitein RUYS wist door tusschenkomst

van SOERAPATI te bewerken, dat hij tot ons zou overkomen; om hem vertrouwen in te boezemen, zond de Regering eenen vergiffenisbrief aan den vaandrig KUFFELER, die te *Tandjong Poera* in bezetting lag, met last denzelven aan POERABAJA aan te bieden. POERABAJA kwam werkelijk in onderwerping en bood den vaandrig al de wapens van zijn volk aan; doch hield den kris op zijde. Nu zou de zaak een gelukkig einde gehad hebben, indien KUFFELER haar niet op eene zoo onverstandige wijze bedorven had, dat daaruit groote onheilen ontstaan zijn. Hij eischte van den Prins den kris af, die zulks weigerde; SOERAPATI trachtte KUFFELER van dien eisch te doen afzien; doch werd voor die poging door hem zeer kwalijk bejegend. De Prins beloofde aan KUFFELER zijnen kris op den dag van vertrek te zullen afgeven; doch wist in den nacht met al de zijnen te ontvlugten. Des anderen daags moest SOERAPATI dit ontgelden, die door KUFFELER gescholden en, zoo men wil, geslagen werd; nu werden de *Balinezen* oproerig en zij vielen met SOERAPATI des nachts de tent van KUFFELER aan en vermoorden acht en twintig man, waaronder vijftien *Nederlanders*. KUFFELER wist echter met eenige manschappen te ontvlugten, begaf zich naar *Batavia* en wierp daar de schuld op SOERAPATI.

De Prins POERABAJA verwierf genade, kwam te *Batavia* en werd aldaar met onderscheiding behandeld; hij legde de zaak bloot, en het bleek, dat KUFFELER zich zeer onbezonnen gedragen had.

SOERAPATI trok met zijn volk naar *Karta Soera*, doch liet een gedeelte in *Banjoe Mas* onder twee Hoofden, die om hunne rooverijen *Brandal* of *Kraman* genaamd werden. De Keizer niet wetende, dat de roovers in *Banjoe Mas* door SOERAPATI waren achtergelaten, ontving hem op eene gunstige wijze en droeg hem op, die roovers in onderwerping te brengen. Hij begaf zich naar *Banjoe Mas*, liet in het geheim de beide aanvoerders ombrengen en bragt hunne hoofden bij den Keizer, die hem in zijne gunst en bescherming nam en, zoo sommigen melden, eene zijner dochters ten huwelijk gaf.

De Kapitein FRANÇOIS TAK werd naar den Keizer gezonden om SOERAPATI dood of levend uit te leveren, en de Keizer gaf daartoe bevelen, die door zijne tegenbevelen opgevolgd werden;

hij misleidde den Gezant en liet werkelijk eenen aanval op de sterkte van SOERAPATI doen, doch had eene zeer talrijke magt bijeen, die, op den 8sten Februarij, toen SOERAPATI eenen uitval deed, zich met hem vereenigde en onder het schreeuwen van *Amok!* eensklaps verwoed met krissen en pieken op de *Nederlanders* inviel, welke hierop niet voorbereid, in verwarring geraakten, doch zich weder herstelden en velen van de verraders deden sneuvelen; de overmagt was echter te groot, en in eene wederzijdsche barbaarsche slagting werd de Nederlandsche magt, die op *Karta Soera* aanwezig, en die, welke met den Kapitein TAK gekomen was, grootendeels verslagen. Onder de gesneuvelden van onze zijde, telde men den Gezant, Kapitein TAK, de Opperkoopman VAN VLIET, de Kapitein GREVING, de Luitenants VAN DER HEER en VONK de vaandrig HERFTS
1686. en twee en zeventig soldaten, hetwelk, hoe betreurenswaardig ook, veel verschilt van elf honderd drie en tachtig gesneuvelden zoo als RAFFLES heeft opgegeven. Onze magt, welke destijds op *Karta Soera* was, bedroeg met de hulptroepen, die onder den Sultan van *Cheribon* ons bijstonden, twee duizend man, welke echter tegen de *Balinezen*, die onder SOERAPATI streden, niets belangrijks durfden ondernemen.

De Keizer, die in deze zaak verraderlijk tegen de *Hollanders* gehandeld had, was over de komst van den Sultan van *Cheribon*, dien hij als een wederspanneling beschouwde, innerlijk vertoornd; ook wil men, dat hij den Kapitein TAK, als schuldig aan de ontvreemding van het juweel uit de kroon beschouwde, en zich alzoo aan hem heeft willen wreken.

De Kapitein LEEMAN, welke zich met onze overgeblevene magt in eene verschansing te *Karta Soera* had teruggetrokken, maakte een steenen reduit, waarop hij vier stukken kanon plantte; de Keizer gaf hem een bezoek en overtuigde zich, dat de Kapitein zich tot den laatsten man zou verdedigen; doch glimlachte op eene spottende wijs. De Keizer had van hem bereids honderd *Hollanders* verzocht om SOEROPATI te laten gevangen nemen; doch de Kapitein had dit geweigerd, daar hij geene reden had den Keizer te vertrouwen, die ook nader bevonden werd, trouweloos jegens ons te handelen.

Ingevolge bevel der Indische Regering trok Kapitein LEEMAN met den Sultan van *Cheribon* terug, hetwelk de Keizer, die

daaruit de vijandschap der *Nederlanders* tegen hem voorzag, en reeds berouw scheen te gevoelen, wilde voorkomen, door hem te verzoeken op *Karta Soera* te blijven; hetwelk echter niet kon ingewilligd worden.

Er werden twee brieven onderschept, die door den Keizer aan den Sultan van *Menang Kabau* op *Sumatra*, geschreven, duidelijk blijken droegen van zijne vijandelijke plannen tegen de *Nederlanders*, terwijl hij in schijn, SOERAPATI, die, nadat hij van den Keizer vele goederen gestolen had, naar *Pasaroewan* gevlugt was, liet vervolgen om alzoo weder in gunst bij de *Nederlanders*, wier wederwraak hij vreesde, te geraken; hetwelk hem echter niet gelukte, vooral toen er berigt uit Siam ontvangen werd, dat hij aan den Koning van dat rijk ook hulp tegen hen gevraagd had.

De troepen der *Nederlanders* en ook die des Keizers dekten de noordelijke streken van het eiland *Java* tegen SOERAPATI, die in *Passeroewan*, *Madion* en *Pronorogo* een onbeperkt gezag voerde, groote strooptogten deed en menschen, vee en goederen tot in de nabijheid van *Karta Soera* wegroofde.

De vijftiende Gouverneur Generaal, JOANNES CAMPHUIS, van *Haarlem*, die in zijne jeugd zilversmidsknecht te *Amsterdam* was geweest, aanvaardde, na, van klerk af, verscheidene rangen te hebben doorloopen, op den 2den Maart, het bewind over Nederlandsch Indië. Onder zijn bestuur vielen er, behalve de verraderlijke moord aan Kapitein TAK gepleegd, geene bijzondere gebeurtenissen, voor; hij bewaarde den vrede en deed den handel bloeijen. Door zijne zachtzinnigheid, kalmte, verstand en standvastigheid beschaamde hij zijne vijanden. Zijne verheffing van eenen geringen tot eenen hoogen stand, maakte hem niet trotsch en hij liet aan den zilversmid, bij wien hij gediend had, zijne groeten doen, met verzoek een tafelservies voor deszelfs voormaligen knecht, thans Gouverneur Generaal, te vervaardigen.

Nadat hij bijna acht jaren de hoogste betrekking had waargenomen, ontving hij, op zijn verzoek, zijn eervol ontslag met behoud van zijnen rang en eene lijfwacht, bestaande uit eenen vaandrig, twee Onderofficieren en twaalf man. Hij trad op den 24sten September af. Op het eiland *Edam* bezat hij een lusthuis en allerlei zeldzame boomen, planten en dieren, en

en bij was een liefhebber van alles wat zeldzaam was. Hij
1695. stierf te *Batavia* op den 18^{den} Julij, in den ouderdom van
61 jaren.

Mr Willem van Outhoorn, geboortig van *Amboina*, al waar zijn vader Landvoogd was, beoefende in zijne jeugd de regten in *Nederland*, bekleedde vervolgens in *Indië* aanzienlijke
1691. ambten, en verving als zestiende Gouverneur Generaal, den Heer Camphuis. Hij leefde met de Indische Vorsten in goe verstandhouding, handhaafde den vrede, deed den handel van *Batavia* en deszelfs inwoners in bloei toenemen. Onder zijn bewind viel de verbanning van den Keizer van *Java* naar *Ceylon* voor. Het huwelijk van zijne dochter met den Heer Van Hoorn, die de tweede persoon in *Indië* was, mishaagde den Bewindhebberen der O. I. Maatschappij dermate, dat zij goedvonden den Heer Van Outhoorn ter zake dier naauwe
1701. vermaagschapping, op den 26sten September te ontslaan, en zijne betrekking aan zijnen schoonzoon den Heer Van Hoorn op te dragen; doch door de aarzeling van denzelven, werd er op nadere bevelen der Bewindhebberen gewacht; en dat dezelve in den vroegeren zin vernieuwd waren, gaf de
1704. Gouverneur Generaal Van Outhoorn het bestuur aan Van Hoorn op den 15^{den} Augustus over. Hem werden dezelfde voordeelen toegekend, die zijn voorganger genoten had. Hij leefde te *Batavia* op de Tijgersgracht en stierf in den ouderdom van 85 jaren, 6 maanden en 25 dagen, op den 27
1720. November.

De Keizer zijnen dood voelende naderen, riep zijnen oudsten zoon, den Pangeran Adipati, zijnen broeder Pangeran Poeger en zijne twee aanhangelingen, de Adipatis van *Soerabaya* en *Madura* bij zich, drong bij hen op eensgezindheid aan, ten einde de Souvereiniteit over *Java* (die reeds een schaduwbeeld was,) vast en sterk mogt worden; eindelijk door eene vrome, hem anders vreemde aandoening, beval hij zijnen zoon aan, de *Niti Sastro, Niti Prodjo* en andere zedelijke heilige schriften der voorvaderen te beoefenen; kort daarop, na bij zijnen zoon Pangeran Adipati Hanom met goedkeuring der
1703. Rijksgrooten, tot Opvolger benoemd had, stierf in Augustus deze Keizer, die zoo vele blijken van wreedheid, zwakheid en trouweloosheid gegeven had.

De Oostindische Compagnie, die zich inmiddels door den handel zeer uitgebreid en magtig gemaakt had, werd door het gehouden gedrag van den Keizer en van andere Vorsten van den Indischen Archipel meer en meer overtuigd, dat de ware staatkunde in *Indië* vordert, geen blind vertrouwen in geslotene verbonden van Inlandsche Vorsten te stellen, maar altijd, zelfs in vollen vrede tegen hen op zijne hoede te zijn en nimmer van eenig verkregen regt of grondgebied, de minste schending te gedoogen.

De nieuwe Keizer, was door zijne wreedheid reeds berucht, daar hij vroeger den zoon van den eersten Minister, uit afgunst over den roem des laatstgenoemden, barbaarsch liet geeselen en door mieren steken, waarover de Minister uit wederwraak des Keizers vrouw misleidde, hetwelk ontdekt zijnde, den dood der schuldigen en hunne bloedverwanten ten gevolge had. Er wordt ook verhaald, dat de nieuwe Keizer in eenen ijzeren koepel gezeten, duizend ongekleede vrouwen tegen tijgers liet vechten.

Zoodra hij den troon beklommen had, zond hij twee Gezanten met eenen brief aan de Indische Regering om kennis van zijne komst tot den troon te geven.

Pangeran POEGAR, oom des nieuwen Keizers, werd ter zelfder tijd door de Rijksgrooten van *Mataram*, *Waras* en *Bagelen* mede tot Keizer uitgeroepen, en hij zond ook Gezanten naar *Batavia* om zulks der Indische Regering mede te deelen.

De Indische Regering vond goed, den wettigen Keizer niet te erkennen en zich voor den Pangeran POEGAR te verklaren. Deze aanmatiging van gezag werd verschillend beoordeeld en gaf onzen vijanden stof tot bitsche aanmerkingen. Bij eene kalme beschouwing van deze daad, moet men erkennen, dat de Regering regtens geene bevoegdheid had den Keizer van *Java* te benoemen; doch dat zij, door het, de overhand behoudend algemeen belang, gedwongen werd den nieuwen Keizer niet te erkennen. De nieuwe Keizer toch, stond bekend als een woedaard, en uit onderschepte brieven, geschreven aan den Vorst van *Madura*, ook als een vijand van de *Nederlanders*, zoo dat van hem niets dan verraad, oorlog en welligt ondergang te duchten was. Dat hij door zijnen vader benoemd en door de Hofgrooten erkend was, kon slechts als een gevolg van ge-

woonte en vrees beschouwd worden, terwijl de verheffi
van Pangeran POEGAR door drie Provinciën, allerduidelij
aantoonde, dat de nieuwe Keizer geenszins aan de geheele l
volking welgevallig was. Er bestond wel geen verbond, (
der Regering het regt gaf, eenen Keizer niet te erkenn
doch er bestond evenmin een verbond, hetwelk haar zu
belette, en wanneer zij zich alzoo dat regt, als Souvereine m
uitoefenende, aanmatigde, moest zij, hoe die daad ook d
vriend of vijand beoordeeld werd, de gevolgen daarvan v
hare rekening nemen; iets, hetwelk zij inderdaad deed,
waardoor zij toonde, dat zij, wanneer het algemeen bel
van *Nederland* of van *Java* er door bevorderd werd, n
weifelde, maar durfde te handelen. Deze daad had ook ee
groote uitwerking: de Regering had zich boven den Kei
geplaatst; zij had zijne benoeming afgekeurd en een' an
in zijne plaats gesteld; dit klonk heinde en ver door d
Indischen Archipel, ja zelfs tot in *Perzië* en in den *Hindoest*
en door deze enkele daad verwierf zij den hoogsten rang
Indië; want voortaan zou de Keizer van *Java* als van
Nederlandsch Indische Regering afhankelijk, beschouwd wo
den. De Gezanten des Keizers, die het schriftelijk antwo
der Regering in een wit, in plaats van in een keizerlijke
geel zijden omslag ontvingen, namen het schoorvoetende, n
tegenzin en slechts met de toppen hunner vingeren, als bl
van verguizing aan, en keerden tot den Keizer terug, die t
den toon der Regering, welke er op aandrong, dat er Gezant
van hoogen rang overkwamen, opmaakte, dat hij nog n
erkend was, en, door het oprukken van eene krijgsmagt d
Nederlanders van *Samarang* naar de Vorstenlanden, zijne o
trooning voorzag.

1704. De Regering besloot op den 18den Maart den nieuw
Keizer niet, doch Pangeran POEGAR in zijne plaats te e
kennen; zij zond eene aanzienlijke krijgsmagt naar *Samara*
om POEGAR op den troon te handhaven. De onttroon
Keizer zond drie Gezanten met 70,000 rijksdaalders n
Samarang om zich staande te houden; doch de Gezant
werden te *Tingkir* gestuit en tot de vlugt genoopt, z
dat zij het geld achterlieten, zonder dat het blijkt, waar l
gebleven is.

zijne verheffing ontstond er een oorlog met den niet
a Keizer, Pangeran ADIPATI HANOM, die door de in-
kwade moesons viermalen hervat werd. De eerste
roerd door den Kapitein KNOL, welke den Pangeran op
dreef, terwijl de Kapitein BINTANG eene verschansing
vijand veroverde.

reede togt geschiedde onder bevel van DE WILDE, die
rra innam, aldaar vier honderd stukken kanon ver-
le en den nieuwen Keizer in de hoofdstad plegtig deed
en.

n 5den October werd met den Keizer een verbond ge-
waarbij, 1° de verbindtenissen van 24° September 1640
October 1667, werden vernieuwd en bevestigd; 2°
en van de *Nederlanders* aan de noord- en zuidkust
d; 3° de Vorsten en landen van *Cheribon* voor onaf-
erkend; 4° de landen van *Sumanap* en *Pamakasan*
ra, onder de bescherming van de O.-I. Maatschappij
5° de gift van *Samarang* vernieuwd, met bijvoeging
bojo en *Gamoelo*, mits de tol daarvan aan den Keizer
lijven; 6° waartegen de Maatschappij aan Z. H. zestig
rugschonk, die onder *Demak* en *Kaligawé* behoorden,
chelding aan den Keizer van verscheidene tonnen
ie zij van de kroon wegens oorlogskosten te vorderen
epaling, dat de tollen door den Keizer van Inlanders,

1704. *Batavia* en naar alle, met de *Nederlanders* bevriende volk
11° sluiting der havens van *Java* voor zoodanige *Makassa*
Boeginezen, *Maleyers*, *Balinezen* en andere vreemde inlands
volken, welke geen verlof van de *Nederlanders* zouden hebb
dezelve te bezoeken; 12° vergunning aan de *Nederlanders*,
het invoeren van opium en lijnwaden; 13° dat de, door
Compagnies kruisers te maken prijzen het eigendom van d
zelver bemagtigers zouden zijn; 14° dat des Keizers Onderda
alleen met passen van de Compagnie zouden mogen han
drijven, terwijl die handel voor hen, oostwaarts werd bep
tot *Bali* en *Lombok*, noordwaarts tot *Borneo*, westwaarts
Bantam, *Lampong*, *Djambi*, *Indragiri*, *Djohor* en *Malak*
15° door de kwijtschelding van 's Keizers schuld aan de C
pagnie, verbond hij zich, gedurende vijf en twintig ja
jaarlijks acht honderd kojans rijst met zijne eigene vaartui
op *Batavia* te doen leveren; 16° verbod aan andere Euro
sche volken, om op *Java* handel te drijven, en factorijen
dat eiland te bouwen. Op den 11den October werd er o
eengekomen, dat de Keizer de kosten zou dragen van t
honderd man Nederlandsche troepen te *Karta Soera*, voor
beveiliging van Z. H., bedragende 's maands eene som
dertien duizend Spaansche matten.

Na de sluiting van dit verbond, kon de Keizer als
Vassaal van de Compagnie beschouwd worden.

De vervallen Keizer vlood tot SOERAPATI met veel gel
juweelen, die hem door denzelven grootendeels afhandig
maakt werden.

1706 De derde veldtogt geschiedde onder het bevel van den Kapi
KNOL; de geheele magt, waaronder de legers der *Nederlan*
Sumanappers, *Madurezen* en van *Soerabaya* waren, welke
laatsten hunne Prinsen aan het hoofd hadden, bedroeg 30,
man, waaronder 5000 lastdragers waren. De Artillerie bes
uit 6 zesponders, 18 twee- en drieponders, 25 handmorti
en 6 groote mortieren. De Heer F. VALENTYN schrijver van o
en nieuw Oostindië, was als Veldprediker bij het Nederland
leger aangesteld.

Het leger brak in September op en had door den slec
staat der bruggen en wegen, mitsgaders door het weglo
van vele lastdragers en gebrek aan levensmiddelen veel te lij

Des vijands vesting te *Pananggong'an* in de nabijheid van *Djapan*, werd op den 25sten door onze hulptroepen, maar voornamelijk door den moed der *Madurezen*, veroverd. Eenige dagen later leden wij eene nederlaag en lieten veel volk op het slagveld. Kapitein De Bevere had de, hem gegevene bevelen, niet opgevolgd en daardoor groot verlies geleden. De vijand bragt de ooren der verslagenen aan Soerapati. De Bevere herstelde zijne fout op den 16den October, door het bestormen van 's vijands sterkte te *Bang'el*, op de welke, ofschoon er eenmaal afgestooten wordende, hij het eerst het vaandel plantte. De Kapitein Van der Horst gedroeg zich bij deze bestorming ook zeer dapper even als de Maduresche Prinsen Radên Poerba Nagara en Radên Soeria Nagara met hunne *Madurezen*, zoodat *Bang'el* weldra veroverd werd. Sénopati was bij deze gelegenheid zwaar gewond geworden en had zich naar *Rando Teloe* laten vervoeren.

Het regensaizoen viel in en er heerschte gebrek in het leger, dat vele zieken telde, zoodat de Bevelhebber Knol met hetzelve weder binnen *Soerabaya* rukte, zonder de veroverde posten bezet te houden, hetwelk den vijand gelegenheid gaf, gemakkelijk tot in de nabijheid van *Soerabaya* door te dringen. Soerapati overleed aan zijne wonden, waardoor de vervallen Keizer zijn steunpilaar miste, doch deszelfs zoon Pang'antin tot legerhoofd benoemde.

De vierde veldtogt werd onder het Opperbevel van De Wilde gemaakt; hij vertrok van *Samarang* op den 23sten en werd op den 27sten Junij eerst door eenige Rijksgrooten van het Hof van *Karta Soera* en vervolgens door den Keizer zelven te gemoet gegaan, verwelkomd en plegtig in de hoofdstad ingehaald. Op den 28sten werd een beruchte roover, Parwoto Sasi in eene draagbaar, over dewelke een net gespannen was, voor den Keizer en De Wilde gebragt, en op de renbaan met den kris doodgestoken.

Op den 18den Julij brak het leger op naar de rivier van Solo, de Kapitein Knol was tweede Bevelhebber. De Kapitein Wilwits veroverde op den 28sten stormenderhand eene vesting van den vijand op de grens van *Kadoewang* en *Pronorogo*; deze sterkte verdedigde den toegang tot *Pronorogo* en *Madion*, en was dus voor ons van veel belang. Het leger 60,000 man

sterk, en in acht Brigades afgedeeld, aan wier hoofd stonde de Kapiteins SERGEANT, BINTANG, VAN BEILWITS, DE ROOI VAN DER HORST, WILSTEDE, MEYER en BLANKE, kwam den 16^{den} Augustus voor de rivier van *Kadiri*, sloeg in vi dagen eene brug over dezelve, trok er den 20sten over en ruk de stad *Kadiri* binnen, waaruit de ex-Keizer sedert vier dag gevlugt was.

1706. Een Detachement van honderd man op verkenning en voo namelijk tot het zoeken van drinkwater gezonden, werd do den vijand, die zich bij den berg *Kakapar* verschanst ha overvallen en, nadat de Kommandant HERRI, de Serge RICHARD, een Korporaal, zes Europesche en twee Inlandsc soldaten gesneuveld en tien soldaten gekwetst waren, op vlugt geslagen.

Op den 15^{den} September werd de steenen vesting bij d berg *Kakapar*, na een hardnekkig en dapper berennen, « groote inspanning en volharding vorderde, veroverd, en als de toegang tot *Pananggonggan*, *Bang'il* en *Pasoeroewan* geope

Bij de rivier *Kali Anjer*, werd op bevel van DE WILDE do 2000 *Javanen* in weinige dagen eene verschansing gemaakt.

Op den 28sten rukte het leger op: Kapitein BINTANG de den linkervleugel, die uit *Madurezen* bestond en welke zi in den strijd, die weldra aanving, aanvankelijk dapper gedr gen; doch toen eensklaps de vijand, door duizenden, die in rijstvelden verscholen lagen, versterkt, eenen hevigen aan deed, begonnen de *Madurezen* en onze troepen te deinz en, daar de op ons aanrukkende ex-Keizer zich al stouter stouter toonde, werd de toestand van onzen linkervleugel z hagchelijk, die, zonder de spoedig toegesnelde magt van « Kapitein DE ROODE, het onderspit zou gedolven hebben. orde werd hersteld, doch door de herhaalde aanvallen des vij ook weder verbroken; de onzen vuurden te vroeg en al nutteloos, waardoor bij het voortrukken des vijands, eene « warde vlugt ontstond, die, hadden niet eenige matrozen eigene beweging, daar hun daartoe geen last gegeven we de kanonnen dermate op den vijand met vrucht doen spel dat dezelve gestuit werd, vele manschappen verloor, en d de onzen, die zich herstelden op de vlugt gedreven werd, z nadeelige gevolgen zou gehad hebben.

De Prins van *Soerabaya*, die zich bereids als geen getrouwe bondgenoot, maar als een vriend van SOERAPATI had doen kennen, gedroeg zich thans ten onzen voordeele zeer dapper, hetwelk niet aan belangstelling in de *Nederlanders*, maar aan wraakneming tegen den vijand, werd toegeschreven, omdat de zonen van wijlen dien oproermaker, zijne dorpen geplunderd, verbrand en zijn vee geroofd hadden. De zonen van SOERAPATI werden verslagen en namen de vlugt naar het gebergte van *Malang*; na een twintigjarig onwettig bezit van dezelve, verloren zij een en twintig landstreken, en de zegepraal op hen behaald, vermeerderde den steeds toenemenden luister van de O.-I. Compagnie, terwijl DE WILDE hierdoor grooten roem verwierf.

De afgehouwen hoofden van des vijands Opperofficieren, Ingebei LOR en Kyahi MAAS en van nog een dozijn anderen werden, mitsgaders eene menigte ooren van gesneuvelde vijanden, bij den Bevelhebber gebragt. Vele Grooten kwamen te *Pasaroewang* in onderwerping, daar zij den ex-Keizer niet meer wilden dienen. Kapitein BEILWITS voltooide in dertien dagen eene schans aan de rivier *Gombong*, nabij *Pasaroewang*, en beplantte die met 32 stukken geschut; terwijl die, welke bij Kali *Anjer* was opgeworpen er 30 bezat. DE WILDE liet het gebeente van SOERAPATI opdelven, met zijnen tempel verbranden, en de asch in zee werpen. Het leger brak op en werd te *Soerabaya*, *Japara* en *Samarang* in garnizoen gelegd. De Bevelhebbers DE WILDE en KNOL vertrokken naar *Batavia*, alwaar de eerstgenoemde weldra aan de gevolgen der vermoeijenissen overleed.

De Sumanapsche Prins SEDERMA had den vijand met allerlei krijgsbehoeften en vaartuigen ondersteund, zoodat de Regering van *Indië* den Heer VAN DER HORST met eene gewapende magt naar *Sumanap* zond om hem te straffen. SEDERMA door zijnen eigenen Raad ten volle van zijne verraderlijke handelwijs overtuigd zijnde, werd door zijnen geheimschrijver van achteren gekrist; hij viel neder; stond weder op en trok nog zijnen kris; doch werd nu door eenige Grooten afgemaakt. Een zijner getrouwe slaven wreekte zijnen dood op den geheimschrijver, dien hij doodstak.

De Heer VAN DER HORST wilde dezen slaaf genade sche
ken; maar kon niet beletten, dat de Grooten hem lieten kriss
1708 Ofschoon nu de vijand wel verslagen en op de vlugt g
dreven was, kon *Java*, zoo lang de ex-Keizer nog in de bove
landen rondzwierf en er zijnen invloed uitoefende, niet geze
worden, eenen volkomen staat van rust aan te bieden, (
voor de algemeene en bijzondere belangen zoo onmisbaar w
Er werd alzoo besloten, den ex-Keizer meester te worden,
daartoe werd de Kapitein KNOL met eene aanzienlijke ma
naar *Soerabaya* gezonden; dit was de vijfde togt tegen
rustverstoorders.

De ex-Keizer, die het zwervende en moeijelijke leven
het gebergte en in de wildernissen moede was, verzocht do
zijne Gezanten aan den Kapitein KNOL, in genade aangen
men te worden; vele leden van den krijgsraad waren van g
voelen, dat men geene genadebrieven aan den ex-Keizer mo
belooven, indien men daartoe niet gemagtigd, noch voorneme
was, dezelve naderhand te eerbiedigen; doch KNOL beslo
en werd daarin niet verhinderd, den vlugteling te ontmoete
Hem met twee Brigades, te zamen bijna 1000 man sterk, (
de grenzen van *Soerabaya* en *Djapan* te gemoet gegaan zijnd
had tusschen hen op den 21sten Julij eene ontmoeting plaat
en ten gevolge daarvan werd de ex-Keizer op den 30sten
Soerabaya binnengeleid.

Tot bevreemding van de leden van den Raad, gaf KN
in denzelven eenen genadebrief aan den ex-Keizer ove
waarbij hem niet alleen kwijtschelding van zijn gedrag, ma
tevens als Prins van den bloede, vrijheid gegeven werd, e
stuk lands onder het Oppergezag der Maatschappij te zull
regeren. De ex-Keizer op den genadebrief en het hem g
geven woord vertrouwende, ging naar *Batavia* en versche
op den 6den September in de vergadering, willende vooraf zijn
kris niet afleggen; binnengekomen zijnde, nam hij de kro
van het hoofd en legde die met zijnen rijkstaf en kris aan
voeten van den Gouverneur Generaal VAN HOORN neder, het w
niet zonder aandoening werd aangezien. Hij deed eene a
spraak, waarin hij bewees, de wettige Keizer van *Java* te zij
doch niets meer te verlangen dan dat aan den inhoud van d
genadebrief gevolg gegeven werd. De Gouverneur Gener

antwoordde, dat de Heer KNOL geenen last had gehad, hem eenen genadebrief te verleenen of beloften te doen, doch dat men zijn verzoek in overweging zou nemen. Deze teleurstelling belette den ex-Keizer te spreken; hij ging henen en werd in October met zijne drie zonen, negentien vrouwen en twee en vijftig volgelingen, niet naar *Java*, maar naar *Ceylon* vervoerd, alwaar hij in ballingschap gestorven is.

De behandeling den ex-Keizer aangedaan, streed met die trouw, waardoor de *Nederlanders* wereldberoemd waren.

De Dipati van *Soerabaya* had zich inmiddels een groot gezag aangematigd; tot oppersten raad van des Keizers binnenlanden, tot belooning voor zijne, in 1707 bewezene belangrijke diensten en dapperheid, aangesteld, werd hij nog trotscher en wreeder dan te voren. Het schijnt, dat hij den oom eener aanzienlijke Javaansche vrouw heeft laten vermoorden, waarover deze zich bij den Heer KNOL te *Samarang* vervoegde, die bij den Keizer wist te bewerken, dat hij ten hove geroepen en aldaar gekrist werd. Zijne broeders, die nu in eenen minderen rang in het bewind kwamen, zochten gedurig zijnen dood te wreken.

De Rijkssieraden van *Karta Soera* werden aan den nieuwen Keizer door den Kapitein KNOL overhandigd.

De Heer JOHAN VAN HOORN, van *Amsterdam*, was zeventiende Gouverneur Generaal; hij nam deze betrekking van 1704 tot 1709 waar, en heeft, behalve de verbanning van den ex-Keizer van *Java* naar *Ceylon*, nadat vroeger aan denzelven een genadebrief verleend en vrijheid beloofd was, niets merkwaardigs verrigt.

ABRAHAM VAN RIEBEEK, van de kaap *de Goede Hoop*, volgde VAN HOORN op en heeft, buiten hetgeen den oorlog op *Java* betrof, niets belangrijks uitgevoerd. Hij stierf te *Batavia* op den 17den November en was de XVIII Gouverneur Generaal.

De nieuwe Keizer, die zestig jaren oud was, zond Gezanten aan den Gouverneur Generaal om een besluit te verwerven betrekkelijk de troonopvolging, en verklaarde daardoor het volstrekte Oppergezag van de Regering over het hof van *Karta Soera*. De Gezanten werden ten gehoore toegelaten en op eene plegtige wijze door de krijgsmagt onder het lossen van eereschoten ontvangen.

CHRISTOFFEL VAN ZWOL, geboortig van *Amsterdam*, was
1712. de XIX Gouverneur Generaal. Onder zijne Regering werd er met den Samoryn van *Calicoet* oorlog gevoerd, veroorzaakt door het onregtmatig gezag van den Kommandant BAREND KETEL, die, strijdig met het bestaande verbond, eene steenen vesting liet bouwen, en, door den Samoryn aangevallen, op de vlugt sloeg en veertig man verloor. 1573 Man van *Batavia* naar *Malabar* gezonden, vormden met de aldaar aanwezige troepen, 3000 man; de Koning van *Cochin* voegde er 15000 man bij, en, nadat de Samoryn in eenen slag 3000 man verloren had, nam hij de vlugt; doch maakte weder vrede met de *Hollanders*. In Maart 1717 nam de Regering een besluit, dat de *Chinezen* de thee, een derde beneden den geëischten prijs moesten leveren, met bepaling, dat zij anders hunne jonken (vaartuigen) niet zouden mogen ontladen. De Keizer van *China* nam dit euvel op, riep al de *Chinezen*, die te *Batavia* niet voor vast woonachtig waren, terug, onder bedreiging, dat indien zij niet naar *China* terugkeerden, hunne vrouwen, kinderen en bloedverwanten tot slaven zouden gemaakt worden. Door dezen maatregel ondervond de voordeelige theehandel, en hierdoor *Batavia* in het bijzonder, zeer groote nadeelen.

VAN ZWOL toonde veel waakzaamheid voor de belangen zijner meesters en onder zijn bewind werden er millioenen schats meer gewonnen dan onder zijnen voorganger. Zijne regtschapenheid was lofwaardig, daar *hij alleen*, tijdens den oorlog met den ex-Keizer, zich tegen deszelfs afzetting, en naderhand tegen deszelfs ballingschap, als onwettige daden, zoo als hij die noemde,
1718. verzette. Hij is op den 12den November 1718 overleden.

De XX Gouverneur Generaal was HENDRIK ZWAARDECROON;
1722. hij zag onder zijn bewind het, te *Batavia* gesmeede verraad ont-
1723. dekt en gestraft en den oorlog van *Java* geëindigd. Hij herstelde den theehandel der *Chinezen* en bevoordeelde daardoor de O.-I. Compagnie aanmerkelijk. Hij was het, die uit *Arabië* den overvoer van koffijboomen naar *Java* liet bewerkstelligen en alzoo de oorzaak van eenen tak van landbouw en handel
1752. werd, die zulke schoone vruchten draagt. In 1725 deed hij, na bekomen verlof, vrijwillig afstand van zijne gewigtige betrekking.
1719. De zaden van oproer, sedert jaren in den oosthoek van *Java* gezaaid, hadden wortel geschoten, en begonnen vruchten te dragen.

De Prinsen van *Soerabaya* bragten een leger tegen den Keizer te veld, bij wien zij niet aan het hof verschijnen en van wien zij zich afhankelijk maken wilden. Een der Prinsen van *Madura* en de Vorst van *Balembangan* spanden met hen te zamen, zoodat de rust van *Java* weder hevig bedreigd werd. De levering van rijst te *Batavia*, werd hierdoor gestremd, hetwelk veel zorg en onrust verwekte. JOHAN FREDRIK GOBIUS werd nu tot Opperopzagbebber van Java's noordoostkust benoemd, terwijl de Kapitein PASQUES CHAVONNES, die ook onder zijne bevelen moest dienen, naar *Soerabaya* zeilde en aldaar op de ree aankwam. De oproerige Prins van *Madura* door de beide andere Madoeresche Prinsen verslagen, zocht met de zijnen, toevlugt bij CHAVONNES, die hem als gevangene, minzaam behandelde en in de kajuit door eene schildwacht liet bewaken; zijn zoon werd op het halfdek en zijn broeder op den overloop, onder toezigt van den vaandrig DE LA ROSE, geplaatst.

De getrouwe Maduresche Prinsen aan CHAVONNES kennis van hunne zegepraal willende geven, en onbewust, dat de gevlugte Prins bij hem aan boord was, begaven zich tot hem. De, in de kajuit gevangen zittende Prins, hen ziende naderen, achtte zich verloren, en toen hij zijnen zoon, die den vaandrig DE LA ROSE reeds gekwetst had, *Amok* hoorde roepen, terwijl zijn broeder ook den kris had getrokken en luid schreeuwde, riep hij ook *Amok*, stoof de kajuit uit, wondde de schildwacht van achteren doodelijk en stak den Heer CHAVONNES, die op het geschreeuw, met den ontblooten degen den trap afliep, in de linkerzijde, doch werd door denzelven onmiddellijk in de borst zoodanig getroffen, dat hij, even als CHAVONNES, nederstortte; nu bragten zij elkander nog eenige wonden toe; de Prins stierf terstond en CHAVONNES, die zijnen gevangenen, onvoorzigtiglijk de krissen had laten behouden, overleed des nachts te elf uren. DE LA ROSE kwam er gelukkig af en hieuw den zoon neder, terwijl diens oom levend gevat en aan den Heer GOBIUS gezonden werd. De Rijksbestierder des Keizers, te *Soerabaya* aanwezig, deed den oom krissen en deszelfs hoofd met die der twee andere Prinsen, mitsgaders hun gevolg aan den Keizer zenden.

In de maand October was de rust bijna weder geheel op de oostkust van *Java* hersteld, doch werd weldra op nieuw

1719, bedreigd. De Keizer Pakoe Boewono overleed in Februai
en werd door zijnen oudsten zoon Mangkoe Nagoro, d
veertig jaren oud was, onder den naam van Hamangkoe Rat I
met al de titels zijns vaders opgevolgd. Zijne twee jongste broede
1721. wisten eenen aanhang te verwerven en stonden hem naar h
leven: negen voorname oproermakers werden weldra gevat e
in de renbaan gebragt, alwaar zij, na het tornooispel, ve
smaadheden ondergingen, en daarna door eenige Grooten, o
het gezegde van den Keizer, dat zij nu hunne gehechthe
aan hunnen Souverein konden toonen, gekrist werden. I
hoe verre de muitelingen medewerkers op *Batavia* hadden,
moeijelijk te bepalen; echter is het opmerkelijk, dat in die hoof
1722. stad een helsch plan beraamd werd om alle Europesche en I
landsche Christenen te vermoorden. Drie dagen vóór den b
stemden tijd, werd dat plan ontdekt en het Opperhoofd m
de voornaamsten van het komplot gevat. Op den 22sten Apı
had de teregtstelling der schuldigen plaats. Het Opperhoo
Pieter Elberveld, oud 59 jaren, en den *Javaan* Karta Dri
werden met gloeijende tangen het vleesch uit het ligchaam g
nepen, de regterhand afgekapt, het hart uitgerukt en in h
aangezigt geslagen en het hoofd afgehouwen, waarna zij g
vierendeeld en de hoofden buiten de stad tot afschrik opg
hangen werden. Vier *Javanen* werden insgelijks met gloeijen
tangen genepen, de regterhand afgekapt en levend naar buite
gebragt. Tien andere Inlanders werden geradbraakt en zond
genadeslag, levend naar buiten gebragt, alwaar zij voor d
avonds te zes uren, stierven. Drie Javaansche vrouwen werd
geworgd.

Op dezen dag werden nog een Amokmaker geradbraakt e
een opgehangen, en twaalf Inlanders gegeeseld en gebrandmerk

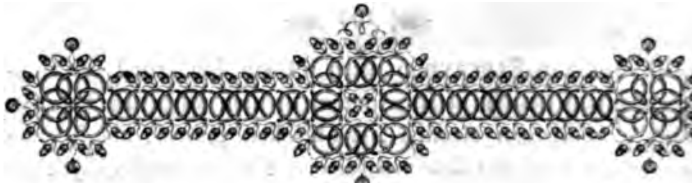
Op zondag den 24sten April werd God voor de ontdekkir
der zamenzwering in alle kerken gedankt.

Den volgenden dag werden negen kwartiermeesters ter zal
van het stelen van specerijen en vijftien Inlandsche Christene
als helers van dien diefstal, en een kwartiermeester en een kor
stabel om het stelen en verkoopen van buskruid, opgehange
Een soldaat, die manslag gepleegd had, werd dood geschoten
en eenige zwarten gegeeseld en gebrandmerkt ter zake v
verschillende misdrijven.

Het huis van ELBERVELD werd tot aan den grond toe afgebroken en op deszelfs plaats, vooraan op den weg van *Jakatra*, nabij de stad, een steenen gedenkteeken gesteld, dat ik dikwerf gezien heb, met deze woorden: « *Uit eene verfoeijelijke gedachtenis tegen den gestraften landverrader,* PIETER ELBERVELD, *zal niemand vermogen ter dezer plaatse te bouwen, timmeren, metselen of planten, nu, of ten eenigen dage.* Batavia, *den* 22sten *April* 1722.

Op den 26sten Mei werd op *Batavia* de belangrijke tijding ontvangen, dat de oproerige Prinsen zich met hunne volgelingen op genade aan de E. Maatschappij hadden overgegeven. De verschillende oorlogen hadden tot 1707 reeds drie en twintig, en sedert dien tijd, nog verscheidene tonnen gouds gekost; de algemeene, zoo lang gewenschte vrede, was alzoo na groote opofferingen verworven, en voor die weldaad werd er op den 10den Julij een dankdag gehouden.

VI. HOOFDSTUK.

Geschiedenis van Java,

VAN DEN VREDE VAN 1723 TOT DIEN VAN 1757.

INHOUD.

Gouverneurs Generaal DE HAAN, DURVEN, VAN CLOON, PATRAS. — Opstand der *Chinezen* te *Batavia*. — De Gouverneurs Generaal VALCKENIER en THEDENS. — Demping van den opstand. — Dankdag. — Nieuwe opstand. — De Keizer vlugt. — MAAS GRENDIE werpt zich als Keizer op, wordt verslagen en onderwerpt zich. — De onwettige Keizer INGABEI maakt plaats voor den wettigen Keizer. — De Gouverneur Generaal Baron VAN IMHOFF. — De Pangeran van *Madura* keert zijne wapenen tegen ons, wordt verslagen en vlugt naar *Bajermasing*. — Zijne uitlevering en verbanning. — Zijn zoon SOERA DININGRAT volgt hem op. — MAAS SAID en MANGKOE BOEMI vatten de wapens tegen den Keizer op, worden door VAN HOHENDORF verslagen, doch steken *Soerakarta* herhaaldelijk in brand. — Benoeming van den *Prins van Oranje Nassau*, tot Hoofdbewindhebber en Gouverneur Generaal der Oostindische Maatschappij. — Onderwerping van verscheidene Prinsen. — MANGKOE BOEMI handelt als Keizer. — De Keizer sterft — De Kroonprins volgt hem op met den titel van PAKOE BOEWONO III. — MANGKOE BOEMI doet zich insgelijks als Keizer huldigen. — Voortzetting der vijandelijkheden. — MANGKOE BOEMI verslaat de onzen en brengt verscheidene onzer Officieren en manschappen om, doch wordt eindelijk tot de vlugt genoopt. — Eensklaps verschijnt hij weder en verslaat den Majoor VAN BIELEFELDT. — Geschillen van *Frankryk*, *Spanje* en *Engeland* met *Nederland* vereffend. — VAN IMHOFF tot Luitenant Generaal verheven. — Zijn dood. — Hij wordt opgevolgd door JACOB MOSSEL. — Voortzetting van den oorlog. Eischen van MAAS SAID en van den Prins van *Madura*. — Onderhandeling met MAAS SAID, die naar de kroon staat. — VAN HOHENDORFF door HARTINGH vervangen, die den Keizer ontmoet en met MANGKOE BOEMI onderhandelt. MAAS SAID wil zich met MANGKOE BOEMI vereenigen. — HARTINGH ontmoet MANGKOE BOEMI, dien hij als Sultan erkent. — MAAS SAID door de vereenigde magt verslagen. — Verzoening tusschen den Keizer en den Sultan. MAAS SAID door VAN DER POLL verslagen, keert terug, overrompelt hem en brengt hem met velen der zijnen om; later wordt hij door den Sultan vervolgd: hij strijdt wanhopig en vlugt. — HARTINGH komt op *Batavia*, keert terug naar *Samarang*, opent onderhandelingen met MAAS SAID, die zich onderwerpt en trouw zweert. — De vrede eindelijk door HARTINGH bewerkt, die alom den welverdienden dank voor zijne veelvuldige en edele pogingen ontvangt.

1723. Gedurende de Regering van MATTHEUS DE HAAN, van *Dordrecht*, XXI Gouverneur Generaal, was de handel ze-

voegend: van 20 schepen, die in 1729 in *Nederland* aankwamen, bedroeg de inkoopsprijs der lading *f* 4,630,000. Hij overleed op den 1sten Junij.

De XXII Gouverneur Generaal, DIEDERIK DURVEN, Advokaat van *Delft*, die hem opvolgde, bleef slechts kort aan de Regering, daar hij door de O.-I. Compagnie opontboden, naar *Nederland* terugkeerde en aldaar uit haren dienst ontslagen werd. De rede daarvan is niet met juistheid te bepalen, schoon men vermoedt, dat zijne groote gestrengheid tegen de *Chinezen*, daartoe aanleiding gegeven heeft.

DIRK VAN CLOON, van *Batavia*, XXIII Gouverneur Generaal, leefde in goede verstandhouding met de Indische Vorsten, regeerde in rust en vrede, en stierf op den 10den Maart.

De XXIV Gouverneur Generaal, ABRAHAM PATRAS, van *Grenoble*, kwam in 1690 als soldaat in *Indië*, werd in 1696 Adsistent, bekleedde vervolgens verschillende rangen en ontving in 1732 den rang van Buitengewoon Raad van *Indië*. Na den dood van den Heer VAN CLOON, had hij en de Heer VALCKENIER even veel stemmen om dien Heer op te volgen, zoodat het lot, en wel ten zijnen voordeele, besliste.. Na zeven en veertig jaren de Compagnie gediend te hebben, stierf hij, door een ieder bemind, op den 3den Mei, en liet aanzienlijke schatten na. ADRIAAN VALCKENIER, van *Amsterdam*, XXV Gouverneur Generaal, volgde PATRAS op, en het was onder zijne Regering, dat de beruchte opstand der *Chinezen*, op *Batavia* en elders plaats had. Zij hadden eene zamenzwering beraamd om de *Europeanen* op *Java* te verdelgen; den Gouverneur en den Directeur Generaal hadden zij bestemd om de zonneschermen van hunnen Gouverneur en Gouvernante te dragen. De Raden van *Indië* zouden zij gespitst, de ouden van dagen verbrand, de Heeren VAN IMHOF en THEDENS, die zij als hunne grootste vijanden beschouwden, fijn gebakt en gegeten, de jonge dochters voor zich gespaard en de jongelingen in ketenen geklonken hebben.

NILOCO, Luitenant der *Chinezen* te *Batavia*, had dit plan ontworpen en op zijn doodbed deed hij zijnen zoon NIKOEKOENG, Kapitein der *Chinezen*, plegtig zweren, hetzelve uit te voeren. Deze had vier broeders, die grooten invloed hadden; zij waren genaamd: NI KOANGKONG, NILIKONG, NITJETKONG en NIKOEKOENG. Tot hun hoofd kozen zij een', uit *China* ge-

vlugten persoon, die gezegd werd, een natuurlijke zoon van d
Keizer te zijn en naar de kroon gestaan te hebben; hij hee
TAYOEWAN SOEY OEY; hij voerde in de bovenlanden het be
over de oproerlingen en hield van daar briefwisseling met
van *Batavia* en van de ommelanden.

In eenen onderschepten brief sprak hij van 60,000 m
die hij onder zijne orders had en over de ondrageli
mishandeling, den *Chinezen* door de *Hollanders* aangeda
ruide de bevolking op en beloofde haar te zullen bijsta
Door deze voorgewende mishandeling werd voornamelijk
de verbanning van vijftig *Chinezen* gedoeld, die om dief
of als vagebonden naar *Ceylon* gezonden waren. Op den
October, de feestdag van hunnen voornaamsten Afgod,
het plan volvoerd worden. Op den 26sten September werd ec
de Regering van dezen aanslag verwittigd door de *Chine*
LIM TSOEKO, OEY THEKO, OYET SOMKO en KHOUW SIM
Zoo wel de vreesachtige aard der *Chinezen* als de vrijheid
bescherming, die zij genoten, deden aan de waarheid
zoodanigen aanslag twijfelen.

1740. De Raad vergaderde echter en ontbood NI KOEKOENG,
plegtig zijne onschuld betuigde en weder henenging. De wa
posten werden versterkt en met scherp gewapend, met be
op die *Chinezen* te vuren, welke op zoodanige punten wil
doordringen, als hun verboden werden. Op den 27sten w
de ontsteltenis in de stad zeer groot, door het dreigend ge
van 7000 *Chinezen* binnen en 60,000 buiten dezelve; w
laatsten zamengerot, reeds *Batavia* naderden en hun s
door verwoesting teekenden.

De Regering liet ieder, die weerbaar was, wapenen
weigerde den *Chinezen* hun verzoek, om bij het aanstaa
feest, 24 schouwtooneelen of Wajangs op te rigten. In de
bijheid van *Grogol*, op twee uren zuidwaarts van *Bata*
waren 10,000 *Chinezen* gelegerd, die eene verschansing had
aangelegd en van geschut voorzien. Kapitein JAN VAN OOS
werd met eene gewapende magt tot hen afgezonden, o
geleide van de Heeren VAN IMHOF gewoon- en VAN AA
buitengewoon Raad van *Indië*; eenige aanzienlijke *Chin*
gingen als afgevaardigden mede om hun reden van hun
aanslag te vragen. Het antwoord der oproerlingen was,

bij de terugkomst van hunne landslieden, die op *Ceylon* waren, vorderden, en, bij weigering, den strijd tot den laatsten droppel bloeds zouden wagen. Op den 8sten October werden de *Chinezen* door onze troepen verslagen en verstrooid; doch zij verzamelden zich, trokken op *Batavia* aan, overrompelden den post van *Koewala* aan de monding der rivier van *Tangerang* en overvielen een detachement van ons, van 27 man, dat naar *Tangerang* trok; zij kapten den aanvoerder van hetzelve, den Vaandrig RENGERS, in stukken en vermoordden 1 Sergeant en 11 man, terwijl de overigen zich door de vlugt redden. De KOEKOENG beangst geworden door de nederlaag der *Chinezen*, deed aanwijzingen van wapens; doch bleef overigens zijne onschuld betuigen. Te *Tangerang* vielen de oproerlingen de verschansing aan en werden teruggeslagen; doch te *Bekassi*, vier uren beoosten *Batavia*, verrasten zij onze bezetting en vermoordden den Luitenant ARENDS, den vaandrig HOMPEL en [illegible] soldaten. Des nachts naderden de *Chinezen* de *Diestpoort*, alwaar zij de valbrug trachtten in brand te steken; bij de Utrechtsche poort stichtten zij brand en bij het bolwerk *Zeelandia* vochten zij hardnekkig, doch moesten voor het kanonvuur vlugten, met achterlating van drie vaandels en twee veldstukken.

Uithoofde van ziekte en door den drang der omstandigheden, droeg de Gouverneur Generaal op den 8sten October een gedeelte van zijne magt op de Raden der Regering over, die hij als bijzondere Commissarissen over de poorten en het stadhuis van *Batavia* aanstelde; zoodat hij niet in de vergadering van den 9^{den} verscheen en aan hare beraadslagingen, volgens zijne, nader te vermelden verklaring, geen deel zou gehad hebben. De *Chinezen* stichtten op den 9^{den}, zijnde de dag, die voor den algemeenen moord der Christenen bepaald was, brand, om de vlammen tot de scheepstimmerwerf te doen overslaan, de stad met vernieling te bedreigen en alzoo in de algemeene verwarring de inwoners om te brengen. De Raad vergaderde en gaf nu in dezen hoogen nood bevel, dat er niemand van de *Chinezen*, buiten hunne vrouwen, kinderen en slaven, behoefde gespaard te worden. Nu rukte een drom *Europeanen*, meerendeels matrozen, het Chinesche kamp gewapend binnen, zonder tegenstand te ontmoeten, liep de huisdeuren open en begon de slagting der *Chinezen*, zonder dat zij zich verweerden.

1740. Het Chinesche kamp werd nu een waar bloedbad; men waa op enkele plaatsen tot aan de enkels in menschenbloed; de slagt werd algemeen, en de *Chinezen* werden even als weerloos v daar zij geene poging tot zelfbehoud deden, geslagt. Diegen welke trachtten te ontvlugten, werden op straat of in de riv dood geslagen. Van zulk moorden is welligt geen tweede vo beeld in de nieuwe geschiedenis. Niemand ontkwam aan doodend staal dan zij, die op de daken der huizen vlugtten; d de buit voor hen, die alles nederstaken, aanlokkelijker was het klimmen op die daken, waarvan sommigen reeds brandden

NIKOEKOENG was behendig met zijn rijtuig, niettegenstaa er verscheidene schoten op hem gedaan werden, uit het kas ontsnapt, had zijn huis versterkt en met drie honderd sla bezet. De Kapitein VAN OOSTEN en de Luitenant VAN SUCHTE ontvingen bevel, dit huis aan te tasten. De *Chinezen* deden hetzelve hevige uitvallen, doch werden deerlijk geteisterd gedund; vervolgens werden het huis opengeloopen en de merdeuren opengehakt; nu had er eene nieuwe slagting pla en toen het huis in brand gestoken werd, kwamen velen in vlammen of in de putten om, waar zij zich in wierpen; sommi verworgden zich, of wierpen zich in de rivier, alwaar matrozen gereed stonden om hen af te maken. Gebrek offers, deed de slagting vooreerst staken. De brand nam inmidd toe en de voorsteden ten zuiden en westen der stad van de Die tot aan de Utrechtsche poort, werden door de vlammen vertee

Op maandag den 10den, werden NILIKONG en zijn broed NIKOEKOENG gevat; laatstgenoemde werd op de pijnbank maar niet tot bekentenis van medepligtigheid aan het opro gebragt. Den geheelen dag werden de ontvlugte *Chinezen* o gezocht en afgemaakt. De plundering werd door het gepeup van Inlanders en anderen doldriftig voortgezet, en alleen do ontwikkeling van eene aanzienlijke krijgsmagt, gestuit.

Met het opzamelen der lijken werd op den 11den een aanva gemaakt en daarbij bevonden, dat er in en buiten de stad te zam tien duizend *Chinezen* waren omgebragt. In de omstreken v *Batavia* werden verkenningen gedaan en de, zich in de s kermolens verschanst hebbende *Chinezen*, op de vlugt gedreven of afgemaakt. Op den 22sten vaardigde de Regering eene A van algemeene vergiffenis uit, voor diegenen, welke zich binn

ene maand onder de gehoorzaamheid der Compagnie stelden, met bepaling van eene som van 1000 rijksdaalders voor dengenen, die het Opperhoofd der muitelingen levend zou overleveren. Op den 2den November trok het Nederlandsche leger van *Tangerang* en *Kampong Melayoe* naar *Batavia* terug. Vele *Chinezen* kwamen in onderwerping, doch het grootste gedeelte bleef oproerig en bedreigde *Batavia* gedurig.

Op den 17den verspreidde zich het valsche gerucht, dat al de slaven der ingezetenen zouden geslagt worden; dit baarde schrik en verwarring; doch de Regering liet hetzelve tegenspreken, met uitloving van 300 rijksdaalders aan dengenen, die den uitvinder van dat gerucht zou aanduiden. De rust werd hersteld en op den 22sten een plegtige dank- en bededag gehouden, waarna de vlaggen ontrold, de klokken geluid en de kanonnen gelost werden.

Op den 6den December verscheen de Gouverneur Generaal VALCKENIER weder in de vergadering en aanvaardde dat gedeelte zijner magt, hetwelk hij op den 8sten October aan de andere Commissarissen had opgedragen, met betuiging van zijn misnoegen over de aanmatiging van gezag en over de eigendunkelijke handelwijs dier Commissarissen in de dagen van gevaar. Deze woorden gaven tot hevige botsingen en retwisten aanleiding; de gewapende magt werd binnen geroepen, en weder henengezonden; drie Raden van *Indië*, VAN IMHOFF, DE HAAZE en VAN SCHINNE werden eindelijk gevankelijk naar hunne woningen en later naar *Holland* opgezonden. De heeren Bewindhebberen keurden deze handelwijs van den Gouverneur Generaal af, wien zij zulks op eene zeer gevoelige wijze kenbaar maakten.

Op zijn vroeger gedaan verzoek, zijn ontslag bekomen hebbende, keerde hij naar het Vaderland terug, maar aan de kaap de *Goede Hoop* gekomen; moest hij, op bevel zijner meesters, naar *Batavia* terugkeeren, om aldaar rekenschap van zijne handelingen te geven, zoo wel ten opzigte van den moord, aan de *Chinezen* gepleegd, als van het gevankelijk wegzenden der Raden van *Indië*. Op *Batavia* werd hij in het kasteel opgesloten; zijn proces duurde zeer lang, doch werd niet uitgewezen, en hij stierf in den kerker. Aangezien hij nu één dag vóór den moord der *Chinezen*, een gedeelte van zijn gezag

had afgestaan en ziek was, is het niet bewezen, dat hij of toestemming tot dien moord heeft gegeven, te meer hij immer de belangen der *Chinezen* behartigd en zich e als een vriend dan als een vijand van hen betoond had.

Het Bestuur van *Nederlandsch Indië* kwam nu in ha van JEAN THEDENS van *Friederichstad*, die in 1698 als s te *Batavia* kwam, en na meer dan veertig jaren in *Ind* 1740. verschillende rangen gediend te hebben, tot eersten persoo Indische Regering benoemd werd; zoowel door het ontsla den Generaal VALCKENIER, als door het opzenden van den verneur VAN IMHOFF, kwam hij aan de Regering en kan als Gouverneur Generaal beschouwd worden. Hij regeerde to den 26sten Januarij 1741, en gaf het Bewind aan VAN I over. In 1748 overleed hij met den rang van Generaal.

Na het oproer van *Batavia* hadden zich vele *Chineze* den omtrek der stad in de binnenlanden des eilands vers en hunnen aanhang vergroot. Overal werden wij door omsingeld en bedreigd. Op ons verzoek aan den Keizer *Java*, om ons als bondgenoot bij te staan, beloofde hij hulp, doch doelde inmiddels op de uitroeijing der M schappij. Aan de *Chinezen* beloofde hij heimelijk zijnen bijs onder toezegging, dat zij na de verdelging der *Nederlan* in het bezit der strandresidentiën zouden gesteld worden meeste Regenten voegden zich bij de *Chinezen*. Door den v werd *Samarang* ingesloten, *Rembang* ingenomen en verw terwijl *Joana* en *Demak* door de onzen verlaten werden. T *marang* had men geen doorzigt genoeg om de geveinsdheic Keizers te doorgronden, en de oogen gingen eerst daar o toen men er tijding bekwam, dat de sterkte van *Karta S* zich na dapperen tegenstand had overgegeven, de Kom dant en Officieren op last des Keizers vermoord en in l geworpen en de overigen gevangen genomen, besneden e het omhelzen van het Islamismus gedwongen waren.

1741. De vermoorde Kommandant VAN VELZEN, van eene vaansche moeder geboren, had de Grooten ruw bejegen zich daardoor zeer gehaat gemaakt, waaraan zijn dood e zijner Officieren wordt geweten. Aan den haat van den F NITI en den Priester SEID ALOEWIE tegen de Christe moet de geveinsdheid en slechte handelwijs des Keizers voornamelijk toegeschreven worden.

Om den Keizer afbreuk te doen, werd de Pangeran van *Madura* door den Raad van *Samarang*, van zijne gehoorzaamheid aan den Keizer ontslagen en zijn aanbod, om ons in den oorlog te ondersteunen, aanvankelijk, ten einde den Keizer nog niet meer te verbitteren, van de hand gewezen, doch, toen de Keizer zich als een openbaar vijand deed kennen, aangenomen. Deze Pangeran liet al de *Chinezen* op het eiland *Madura* en ... vier honderd dier natie te *Grissé* ombrengen; wijders ... hij bezit van *Sidajoe, Toeban, Djipang* en *Lamongngan* en begaf zich naar *Samarang* om die stad te helpen ontzetten. De Kommandeur VISSCHER van *Samarang* naar *Batavia* ontboden zijnde, kwamen de Commissarissen VERYSSEL en ...ING te *Samarang* en bewerkten de verdrijving der *Chinezen*. Deze, voor ons gelukkige wending, en welligt de vrees om door de *Chinezen* van den troon gestooten te worden, bewogen den Keizer zich op nieuw met ons te vereenigen, werpende de schuld zijner verkeerde handelwijs op NOTO KASOEMO, ... naar *Ceylon* verbannen werd. Alvorens zijn aanbod aan te nemen, bedongen wij de teruggave der gevangenen, den afstand van het eiland *Madura*, mitsgaders van de noorderstranden van ..., van *Soerabaya* en wat daar beoosten ligt, tot *Balambangan* ..., alsmede van *Rembang*, *Japara* en *Samarang*.

Over deze gunstige wending der zaken op *Java*, werd op den 29sten November een plegtige dankdag te *Batavia* gehouden. De vreugde over die wending duurde kort, daar de *Chinezen*, over den afval des Keizers verbitterd, MAAS GRENDIE, zoon van TOPO SONO en kleinzoon van den ex-Keizer, tot Opperhoofd verkozen en hem den keizerlijken titel gaven. Zij rukten naar *Karta Soera*, verrasten en namen het, schier zonder tegenstand in, zoodat de Keizer zijn hof, onder geleide van den Kapitein VAN HOHENDORFF, moest ontvlieden met achterlating ... schatten; echter gelukte het hem, zijne vrouw, kinderen en zuster mede te voeren. In eenen ellendigen toestand kwam hij te *Tradji Koening* aan en verborg zich vervolgens in de wildernissen van het Pronorogosche gebergte. MAAS GRENDIE, op den 30sten Junij door de *Chinezen* tot Keizer benoemd, werd in November door den Pangeran van *Madura* van den troon gestooten, vlugtte naar *Kadiri*, doch onderwierp zich te *Soerabaya* op den 3den October; hij stond bekend onder

den naam van den *Chineschen Keizer* en werd naar *Ce*
verbannen, alwaar hij gestorven is. De Pangeran van *Mad*
stelde, uit haat tegen den wettigen Keizer, deszelfs broe
Pangeran INGEBBI, in zijne plaats, die echter door de aanzoe
der Regering en door de ontwikkeling van strijdkrachten o
den Kommandeur STEINMETS, voor den gevlugten Keizer pl
maakte, welke, nadat hij een, voor de *Nederlanders* v
deelig verbond, geteekend had, weder op zijnen troon hers
werd.

1742. Aan het hoofd der Regering stond nu GUSTAAF WIL
Baron VAN IMHOFF als XXVII Gouverneur Generaal; van *I*
in *Oost-Friesland* geboren, kwam hij in 1725 in dienst
Compagnie, als Onderkoopman te *Batavia*, alwaar hij later
Opperkoopman, Secretaris der Regering, en in 1733 tot b
tengewoon Raad van *Indië* benoemd werd. In 1736 als G
verneur naar *Ceylon* gezonden, rigtte hij aldaar eene drukk
op, waardoor hij de zaak des Christendoms bijzonder be
derde, daar hij de Evangeliën en het oude verbond met C
galesche letters liet drukken. Met den Koning van *Kandy*
hij zeer bevriend en behartigde op *Ceylon* de belangen zij
Meesters. In 1740 werd hij tot opvolger van den Gouvern
Generaal VALCKENIER benoemd, die hem, zoo als gezegd
naar *Holland* zond. Zijn regtsgeding baarde hem geene z
en in plaats van straf te ontvangen, werd hij door de Compag
in 1742 met een nieuw oorlogschip naar *Batavia* als Gouvern
Generaal overgevoerd, vergezeld door verscheidene Hoofd-
1743. andere Officieren. Op den 26sten Januarij aanvaardde hij te
tavia zijne gewigtige betrekking met eene aanspraak, wa
hij zich zelven eenen tweeden JOZEF noemde, die aan
winzieke en wreede *Midianiten* verkocht was om *Egypte*
Kanaän tevens in beider groote benaauwdheid te verkwikk
en, dat het den Almagtige alzoo dikwerf behaagde, zijne kra
te openbaren in de zwakheid zijner ellendige schepselen.
voegde er hartelijke vermaningen bij, die den aanwezigen
tranen ontpersten.

Van den Keizer van *Java* eischte VAN IMHOFF voldoe
voor den hoon en schande het Christendom, door het d
besnijden en in het Islamismus inlijven van onze gevangen
maakte bezetting van *Karta Soera*, aangedaan; in geval

weigering, zou de Keizer onttroond zijn geworden, weshalve hij den genoemden Opperpriester Seid Aloewie en den Priester Hadji Mataram, als oorzaken der gezegde grieven, aan de Regering uitleverde, waarna hij door den Baron Van Imhoff als Keizer erkend, en te *Karta Soera* plegtiglijk een verbond met hem, ten overstaan van den Commissaris en Plenipotentiaris Verijssel, gesloten werd.

De oorlog met de *Chinezen* was nu zoo goed als geeindigd, doch van eene andere zijde werd het Gouvernement weder verontrust en aangevallen. De Pangeran van *Madura*, Tjakra Diningrat, die ons groote diensten had bewezen, en zich met zijne verkregene onafhankelijkheid van den Keizer niet vergenoegende, dacht der Regering de wet te stellen en wilde de, door hem voor ons veroverde landen en kanonnen in eigendom blijven bezitten. Noch de Heer Verijssel, noch de Onderkoopman van Schtelen, noch zelfs de Scriba Hartingh, welke het Javaansch verstond en bij hem zeer gezien was, vermogten het, zijnen aanmatigenden toon lager te stemmen. Hij achtte zich verongelijkt en miskend, verwierp de hem gedane aanbieding van erkenning zijner diensten, scheepte de Commissarissen koeltjes af en belemmerde van het eiland *Manara*, dat tusschen *Java* en *Madura* ligt, onze scheepvaart door hevige aanvallen.

Hiermede niet voldaan, verwoestten zijne *Madurezen* den omtrek van *Soerabaya* en overweldigden door den Bevelhebber Wangsing Sarie de landen *Pamakassan* en *Sumanap* op het eiland *Madura*. Een zijner Hoofden, Wiha Nagara, werd op Java verslagen en naar *Malang* verdreven. Het verlies echter van *Pamakassan* en *Sumanap* was voor ons zeer gevoelig, vooral, daar die plaatsen nu schuilhoeken voor zeeschuimers en landroovers werden. De muiters in het Malangsche staken den kop weder op en het regensaizoen verijdelde het plan, hen te bestoken. In het Soerabayasche leed het leger van den Prins eene nederlaag, en beducht dat, of zijne hofstad *Sambilangang* of *Grissé* zou berend worden, versterkte hij die plaatsen en ontblootte *Pamakassan* en *Sumanap*. De Gezagvoerder Elso Sterrenberg nam *Sumanap* weldra zonder verlies in; vervolgens onderwierpen zich een zwager van den Prins en twee Balische Opperhoofden. Sterrenberg nu door de *Su-*

manappers ondersteund, versloeg met 15000 man den vij
bij *Pamakassan* en verdreef denzelven stormenderhand uit c
sterkte aan de rivier bij *Tjeljerie*. *Sumanap* en *Pamakas*
werden echter door den vijand, na het vertrek van STERR
BERG, heroverd, die echter later door denzelven geslagen w
Inmiddels werd *Rembang* zeer door de *Madurezen* benauw
die *Lassem*, *Padjangkongang* en andere plaatsen vermeester

Nu trad de Majoor VAN HOHENDORFF in dezen moeijelij
staat van zaken, op het veld van eer te voorschijn en vers
1748. den vijand in de Karta Soerasche bovenlanden. Verscheid
Hoofden kwamen in onderwerping; de Commissaris VERYS
rukte op *Grisse* aan en leed daar eene nederlaag, doch, nada
Regent van *Grisse*, die hem bevocht, gesneuveld was,
hij die plaats in, welke de vijand in brand had gestoken.
Majoor HAACHOFS rukte nu van *Samarang* op, zuiverde
stranden en voltooide de herstelling der rust op *Java*.

De Kommandant RHEHER en de Kapitein RHEISWEBER w
ten op *Madura* krachtdadig tot herstel der orde, terwijl
zeemagt de kusten in bedwang hield. *Sampang* werd door
landtroepen stormenderhand ingenomen, de vijand herhaald
geslagen en veel geschut veroverd. De vijandige Pange
vlugtte met zijne zonen SASRA– en RANA DINING'RAT n
Banjermasing.

Nu werd ook de hoofdstad *Sambilang'ang* ingenomen en ald
36 stukken geschut, goud, zilver en krijgsvoorraad vero
en aan de Compagnie afgestaan. De vrede was nu op *Java*
Madura hersteld en de Compagnie in het bezit van *Madura*
Javaas noorderstranden meer dan ooit bevestigd. De gev
Pangeran werd op den eisch der Regering, door haren bo
genoot, den Sultan van *Banjermasing*, aan haar overgele
en daarna naar de kaap *de Goede Hoop* verbannen, ter
zijne zonen SASRA– en RANA DININGRAT naar *Ceylon* gezon
werden. Zijn zoon WIRA DININGRAT, dien hij reeds vro
om hulp naar de *Engelschen* te *Benkoelen* (*Bangka Hoe*
gezonden had, is aldaar gebleven.

De Pangeran had een beter lot verdiend, en, alhoewel
zich door zijn oproerig gedrag, de hem opgelegde ballingsc
had berokkend, was het jammer, dat zijne bewezene diens
niet erkend waren geworden, dewijl daardoor de oorlog

zijn voorgekomen. Echter dient men in aanmerking te nemen, dat hij grootelijks uit eigenbelang voor de Regering heeft gevochten, ten einde zijne onafhankelijkheid van den Keizer daardoor van haar te erlangen. Hem zonder belooning voor zijne diensten te laten, was niettemin onstaatkundig, want, zonder verhooging van titel of uitbreiding van grondgebied, moest het hem harder vallen onder eene vreemde natie te staan, die hij had helpen bevrijden, dan onder den Keizer, zijnen geloofsgenoot, zijnen wettigen Souverein.

Zijn zoon SOBRA DININGR'AT, die uit vrees voor hem, ons afgevallen en bij de *Madurezen* bemind was, werd om zijne goede inborst, in zijne plaats tot Regent van *Madura* benoemd, onder den titel van SETJA DININGRAT, die als zoodanig belangrijke diensten aan de Regering bewezen heeft.

De Gouverneur Generaal Baron VAN IMHOFF ging zelf naar het oostelijke gedeelte van *Java* om den vrede te bevestigen, en plaatste den Heer HARTINGH te *Grissé*, om aldaar de belangen der Compagnie te behartigen.

De rust zou nu bestendig geweest zijn, indien de bijgeloovige *Javanen* den Keizer niet als onder een ongelukkig gesternte geboren, beschouwd hadden. Zijne wispelturigheid voedde ook gestadig het wantrouwen der Grooten, die dierhalve op zijnen ondergang doelden. MANGKOE BOEMI, broeder van PAKOE BOEWONO II, verliet het hof in den oorlog met de *Chinézen*, en zocht hulp bij de onzen; naderhand werd hij door den Keizer in genade weder aangenomen.

Later verwijderde hij zich nogmaals en zwierf bij *Groboyang* rond, echter zonder een bepaald doel, en toen hij naar het hof terugkeerde, verwierf hij andermaal vergiffenis. MAAS SAID of MANGKOE NAGORO, een zoon van den op *Ceylon* overleden Pangeran MANGKOE NAGORO, verwijderde zich reeds vroeg met zijne moeder en pleegvader KOEDOENO WERSO van het hof en begaf zich bij de rondzwervende oproerlingen. Nadat hij tot de jaren, om te kunnen handelen, bereikt en veel ervaring door het oorlogvoeren bekomen had, stond hij den Keizer naar de kroon en wees deszelfs aanbiedingen van de hand.

De Gouverneur Generaal begaf zich inmiddels naar *Soera Karta*, alwaar de Keizer zijn hof van *Karta Soera*, dat er twee uren van verwijderd ligt, uit bijgeloof verplaatst had,

daar de *Javanen* in het algemeen geloof hechten aan het denkbeeld, dat eene plaats, die door onheilen bezocht is, in den vervolge geen gelukkig verblijf meer aanbiedt.

1746. De Prins MANGKOE BOEMI werd nu door den Rijksbestierder PRINGOLOJO, die zich deszelfs landen *Soekowati* genaamd, had toegeeigend, bij den Keizer van onwettige aanmatiging van gezag betigt; dezen hoon kon hij, na het verlies zijner landen, niet verduren en ijlde onmiddellijk naar de rebellen. MANGKOE NAGORO legde zich nu met zijn volk in hinderlaag op den weg, langs welken de Gouverneur Generaal VAN IMHOFF moest terugreizen, zoodat onze magt tot diens veiligheid, moest versterkt worden. Weldra werd MANGKOE NAGORO door den Rijksbestierder op de vlugt gedreven, doch door MANGKOE JOEDO, gewezen Regent van *Kadoe*, weder ondersteund. MANGKOE BOEMI rukte inmiddels naar *Soera Karta* op, verbrandde het gedeeltelijk en begaf zich naar *Pati* en *Joana*, de oude schuilnesten der rebellen. MAAS SAID werd door VAN HOHENDORF geslagen, bij wien een Cheribonner werd opgebragt, die eenige brieven van MAAS GRENDIE en eenige Prinsen, die zich in het Cheribonsche ophielden, bij zich droeg, waaruit bleek, dat er eene poging werd aangewend om de *Hollanders* en derzelver bondgenooten te verdelgen. MANGKOE BOEMI verontrustte de stranden, en sloot KOEWALA DEMAK met 13000 man, waaronder 2500 man cavallerie, in, doch durfde dien post, welke zeer sterk was, niet aanvallen en begaf zich naar *Grobogan*.

1747. VAN HOHENDORFF verving van STERRENBERG als Kommandeur van *Java's* noordoostkust en verdreef MANGKOE BOEMI, die in het *Djapansche* eene schuilplaats zocht, doch van daar door de dragonders en *Madurezen* naar het zuidergebergte verjaagd werd, alwaar hij zich met de zijnen in schier ontoegankelijke holen en spelonken ophield.

1748. In *Pasaroewang*, dat gedurig door de rebellen geteisterd was, begon alles tot rust te keeren en in den oosthoek werd de orde van zaken hersteld. Pangeran SELARONG, een der rebellen, werd gevangen genomen, en, toen hij de schildwachten wilde overweldigen, gewond, waarop hij weldra stierf. *Soera Karta* werd door MANGKOE BOEMI en MAAS SAID andermaal in brand gestoken, doch zij werden genoodzaakt de vlugt te nemen. Van *Batavia* werden dragonders en huzaren onder

: Majoors OSSENBERGH en FAURE door het binnenland gezonden
n den vijand op te zoeken, die echter elke ontmoeting met
n zorgvuldig vermeed.

De afgebrande Residentie *Japara* werd weder opgebouwd
en met krijgsvolk bezet. VAN HOHENDORFF werd vereerd met
n titel van Gouverneur van *Java* en ging naar het hof
n de Residenten TOUTLEMONDE en BRETON voor te stellen
de leverantie van eenige voortbrengselen te regelen. Het
f werd nogmaals bedreigd, doch insgelijks weder ontzet.

De Oostindische maatschappij, om haren luister te verhoogen,
sloot op den 1sten December Z. D. H. WILLEM KAREL HENDRIK
so, *Prins van Oranje Nassau, enz. enz. enz. Erfstadhouder,
pitein en Admiraal Generaal der Unie*, het gezag en de hooge
ardigheid van Hoofdbewindhebber en Gouverneur Generaal
n de Hollandsche Oostindische Maatschappij op te dragen.

Op den 16den April werd eene Deputatie, bestaande uit
nzienlijke leden van de verschillende Kamers der Maat-
happij, op eene plegtige wijs bij Z. D. H. toegelaten, aan
ien zij het Diploma van deszelfs aanstelling in eene doos van
sterch agaat, met gouden banden, aanboden. Z. D. H. nam
t Diploma welgevallig aan met de betuiging, dat Hij als
ofdbewindhebber en Gouverneur Generaal der Maatschappij
re belangen zou behartigen. Eene jaarwedde Z. D. H. aan-
boden, werd door denzelven niet aangenomen, verklarende
D. H. dat Hij meer dan voldaan zou wezen, wanneer Hij
t gewenschte uitwerksel zijner zorgen, om haar meer en
eer te doen bloeijen, mogt aanschouwen.

BOEMI NOTO onderwierp zich en verscheidene Prinsen;
aronder HADI NEGORO, zijn zoon DANOEPOJO, de Pange-
ns INGEBEI en een andere BOEMI NOTO werden in hechte-
s genomen en naar *Samarang* gezonden. MANGKOE BOEMI,
hoewel hij den Gouverneur verzekering van trouw en
ede gezindheid liet doen, handelde echter als Keizer, en
noemde zijnen zoon tot Pangeran ADIPATI of Kroonprins
n *Mataram*. De Soesoehoennan werd inmiddels doodelijk ziek,
weshalve VAN HOHENDORFF naar het Hof reisde om bij zijn
jn overlijden, de orde van zaken te regelen en te handhaven
De Kroonprins, die aan eene oogziekte leed en bij den Keizer
gehaat was omdat hij een kleedje aan eene van deszelfs bij-

wijzen gegeven had, werd door VAN HOHENDORFF aan sterfbed gebragt. De Keizer beweerde, vergiftigd te zijn deed op den 11^{den} December plegtig en vrijwillig afstand het Mataramsche Rijk en van het regt, dat hij of de zi daarop gehad hadden, en hij droeg hetzelve aan de Ne landsche Maatschappij in handen van VAN HOHENDORFF die het nu als een leengoed aan den Kroonprins toevertrou welke op den 15^{den} als Soesoehoenan PAKOE BOEWONO III huldigd werd. Op den dag, dat de Keizer afstand deed, liet de rebel MANGKOE BOEMI, die den naam van Sultan MATA had aangenomen, tot Soesoehoenan PAKOE BOEWONO SENO MATARAM uitroepen, en zijne huldiging was veel plegt dan die des wettigen Keizers. De oude Keizer werd wroegingen over zijne meineedigheid gefolterd en stierf op

1749. 20sten December.

1750. MANGKOE BOEMI bezette *Mataram*, deed vermetele v stellen aan de Compagnie en bedreigde den Soesoehoenan ondergang. Alhoewel door de Madurezen verslagen, verzam hij weder een leger en behaalde op ons eene zegepraal; Vaandrig STERNMULDER gedroeg zich heldhaftig, doch de M FAURE werd betigt, zich onkrijgskundig en lafhartig gedr te hebben. Eene zamenzwering van MAAS RONGGO, zoon den Regent van *Samarang*, ten doel hebbende, om *Sama* te overrompelen, werd bij tijds ontdekt; gevangen genomen de, overleed hij weldra in den kerker. VAN HOHENDORFF het geluk, na eenen hardnekkigen en zeer twijfelachtigen s het vijandelijke leger, sterk 60,000 man, bij BANJOE Do verslaan. Kort daarna leden wij echter eene nederlaag bew *Bagalen*, dewijl onze hulptroepen, sterk 15,000 man, voor rebellen naar *Sélo Katon* vlugtten. MANGKOE BOEMI kon in de westelijke streken niet staande houden, en moest w naar het zuidergebergte wijken, doch wilde, ofschoon som Prinsen zich onderwierpen, hun voorbeeld niet volgen. Tel verwierf hij nieuwen aanhang, doch werd dan eens door Majoor DE CLERCQ en dan weder door VAN OSSENBERG

1751. slagen. MAAS SAID bleef echter den kamp volhouden, hij 15000 ruiters, doch vermeed alle veldslagen, zich vergenoeg met ons te verontrusten en alzoo af te matten; hij omsin ons leger, dat onder TOUTLEMONDE streed en gebrek had

dragers, kruid en andere noodwendigheden, en veel volk door sterfte verloor. VAN HOHENDORFF bragt nu met de troepen, van den Majoor SULBECQ den vijand een aanzienlijk verlies toe en ontzette alzoo het leger van TOUTLEMONDE, dat zich in eenen benarden toestand bevond. MANGKOE BOEMI, die geslagen werd, stak uit woede zijne eigene woning in brand en trok naar het zuidergebergte; het land van *Mataram* werd van oproerlingen gezuiverd.

In *Bantam* zoo wel, als in de Bataviasche bovenlanden werd de rust door boetelingen of kluizenaars, *Tapa* geheeten, die door het volk als heilig vereerd worden, dermate verstoord, dat het Bewind hen en hunnen aanhang alleen door groote inspanning van krachten kon beteugelen. Op *Madura* stond insgelijks een *Tapa* op, die groote verwoesting aanrigtte, den Regent van *Sumanap* verjoeg, doch te *Pamakasan* verslagen werd. Later versloeg hij den Regent van *Pamakasan* en nam zijne landen in. De Vorst van *Madura* liet hem, van daar verdrijven, waarop hij *Sampang*, de oude zetel der Pangerans van *Madura*, nadat hij den Prins van *Balega* verslagen had, innam. Na veel ellende verspreid te hebben, moest deze *Tapa* voor de magt van den vorst van *Madura* zwichten; hij sneuvelde in een gevecht, en vier zijner gevangen genomene Hoofden werden naar verdiensten gestraft.

De oorlog op *Java* woedde inmiddels voort; ADI WIDJOJO, MAAS SAID en MANGKOE BOEMI werden wel verslagen, doch laatstgenoemde, die door de Majoors DE CLERCQ en HOFF teruggedreven werd, overrompelde den Luitenant FORSTER op de grenzen van *Bagalen*, en maakte hem met zijne Europesche en Inlandsche Soldaten, op drie na, af. Later, toen DE CLERCQ zich met zijne ruiterij te ver van zijn korps verwijderde, werd zijne achterhoede, bestaande in eene Compagnie dragonders en 80 inlandsche soldaten, door MANGKOE BOEMI, na een hevig gevecht overwonnen; Kapitein WOUTHIER, sneuvelde, de gevangen genomene Officieren en soldaten werden in zegepraal bij MANGKOE BOEMI gebragt, die sommigen terstond en anderen naderhand deed krissen. DE CLERCQ zijnen misslag willende herstellen, viel den vijand aan, doch te zwak zijnde om deszelfs overmagt wederstand te bieden, moest hij terugtrekken en werd, toen hij met zijn paard in den modder

zakte, met 9 huzaren moorddadig omgebragt; de rest viel 's vijands handen en het leger van DE CLERCQ, dat zoo v overwinningen behaald had, werd geheel vernietigd. MANGK BOEMI werd gelukkiglijk nog door den Ritmeester der huzare VON BIELEFELDT en den Majoor HOFF in bedwang gehoude èn door den afval van de Soekowattische volkeren, èn d de nederlaag van den Radèn PANG'OELAR, de Pangerans RONG PANOELAR en ADI WIDJOJO zeer verzwakt, zoodat hij na het gebergte tusschen *Mataram*, *Bagelen* en *Kudoe* vlugtte.

1752. Onverwachts verscheen MANGKOE BOEMI in de maand Ma met eene geduchte magt en rukte naar de noorderstrand voort. VON BIELEFELDT viel hem te *Pakalongan* aan, da kon, in een hevig gevecht gewikkeld, en van alle zijde oms geld, hem niet wederstaan. Onze brave soldaten verdedigd zich als ware Helden, doch moesten bezwijken: de helft huzaren en schier al het voetvolk sneuvelden, zoodat V BIELEFELDT met een gering overschot zijner magt terugtrok.

Gedurende de Regering van den Baron VAN IMHOFF hadd er verscheidene geschillen met Europesche Mogendheden de *Nederlanders*, over, in *Indië* gebeurde daden, plaats. *Engelschen* hadden in *Indië* drie Fransche schepen genom en deselve te *Batavia* verkocht; *Frankrijk* eischte in 17 als schadevergoeding voor derzelver lading, drie millioen guldens en teruggave der verkochte schepen, aan welken eis voldaan werd. *Spanje* eischte in 1747 voldoening voor eene aa randing op de kust van *Mexico*, volgens aanklagte, op last v VAN IMHOFF gedaan, die inmiddels overleed, waardoor de za onbeslist bleef; echter hielden de *Spanjaarden* de *Nederlande* gevangen, welke hun bij die aanranding in handen gevallen w ren. *Engeland* eischte in 1748 herroeping van de bevelen, do den Gouverneur Generaal gegeven, waarbij den *Engelsche* den vrijen handel op onzijdige plaatsen in *Indië* ontzegd werd deze zaak werd tot wederzijdsch genoegen vereffend. Ko daarna werd er door *Engeland* voldoening geeischt voor de moord, door *Nederlanders* aan *Chinezen*, die op de kust va *Sumatra* met Engelsche paspoorten handel dreven, gepleeg De schuldigen werden tot handhaving van het regt en t bevrediging van *Engeland*, te *Batavia* gevonnisd. Al deze g schillen waren voor VAN IMHOFF zeer onaangenaam en h

verzocht om terug te mogen keeren; doch bleef, op het hem gedaan verzoek, in het Bestuur.

In 1748 werd hij door Z. D. H. tot Luitenant Generaal verheven. Op den 1sten November 1751 eindigde hij zijne aardsche loopbaan en werd door JACOB MOSSEL in het Bewind van *Indië* opgevolgd.

De vijand verwierf inmiddels door zijne overwinningen veel geld en buit, verwoestte het land en werd door de afvallige Regenten van *Pakalong'an*, *Batang*, *Wiradessa* en *Pamalang* versterkt, zoodat MANGKOE BOEMI zich stouter dan ooit vertoonde. Hij bedreigde *Tagal* en *Pati*, en de Regent van *Tagal*, heulde met hem, zoodat onze toestand zeer moeijelijk werd. De Majoor HOFF, wiens legerplaats in de bovenlanden eene bron van vermaak en handel was geworden, kwam langzaam naar de bedreigde punten; doch rigtte niets uit. De tijding echter, dat er hulpbenden van den oosthoek tot onze redding oprukten, deed MANGKOE BOEMI door *Kedoe* naar *Mataram* trekken. VAN HOHENDORFF nam nu weder bezit van de landen, die den vijand veroverd had.

De Hoofden der rebellen trokken naar verschillende punten, als: MAAS SAID naar *Montjonegoro;* de Pangerans RONGGO en PANOELAR naar *Bangalen;* de zoon van MANGKOE BOEMI naar *Madion;* de Pangeran ADI WIDJOJO met de *Bantammers* naar *Kadoe*, en MANGKOE BOEMI naar *Soerakarta*. MAAS SAID werd door den Regent van *Kadoewang* verslagen, doch vermeesterde *Pronorogo* en *Madion*, nadat de brave ADIPATI SOERO DI NINGRAT, Regent van eerstgemeld district, gesneuveld was.

SETJO NEGORO, een der Regenten van *Soerabaya*, spande met de rebellen zamen, verbrandde de woning van zijnen ambtgenoot INDRO NOTO en verwoestte *Lamong'an*, *Pasaroewang*, *Bangil*, *Grissé* en *Sidajoe*, doch werd door den Prins van *Soerabaya* verslagen.

MAAS SAID verzocht aan den Bevelhebber VAN HOHENDORFF, dat de Keizer mogt onttroond en een ander in deszelfs plaats benoemd worden, hetwelk regtstreeks geweigerd werd. Ons leger werd door ziekte, sterfte en zware regens genoodzaakt de kantonnementen te betrekken. Den Keizer werd eenige meerdere magt toegekend in het benoemen en afzetten van Regenten, en den Resident aan het hof gelast, niet meer naast den Vorst op den troon, maar wat lager te zitten.

1754. De Prins van *Madura* doelde voor zijne diensten o|
bezit van *Soerabaya*, en, daar hij de eenigste belangrijke
in dezen hagchelijken tijd was, werd hem voor den tijd
tien jaren, afslag van zijne schatting geschonken, die 10(
spaansche matten bedroeg. De Kroonprins BOEMI NOTO
de zich bij MAAS SAID, wiens broeder TJIRTO KOESOEMO
verwachts met het lijk huns vaders van *Ceylon* kwam;]
SAID, die aanzoek om hetzelve deed, werd later in het
daarvan gesteld en vervolgens zoo vermetel, dat hi|
geerde, dat de Keizer zich aan hem zou onderwerpe
werden nu door VAN HOHENDORFF onderhandelingen me
aangeknoopt, doch hij wilde zijne magt met de onzen
eenigen, om, na het verslaan der vijanden, zelf aan he
wind te komen. Weldra verklaarde hij openlijk Keiz
willen zijn, en zijne zendelingen noemden hem steeds S
hoenan. Hij veroverde weldra *Pronorogo*, versloeg MAN
BOEMI en zeide spottenderwijs, toen hij geschenken van
HOHENDORFF ontving: «Heden zendt men mij geschenk
morgen vechten wij weder.» Het schijnt, dat onze kri
velhebbers weinig belang of beleid in dezen moeijelijke
betoonden, ten minste werd er niets beslissends uitge
dit ontmoedigde VAN HOHENDORFF, die door groote ver
jenissen en inspanning van krachten afgemat was, we
hij, onder betuiging van zijn onvermogen om den oorl
dempen, een eervol ontslag verzocht en bekwam.

1754. NICOLAAS HARTINGH verving VAN HOHENDORFF als Go
neur van Javaas noordoostkust, en weldra had er tus
den Gouverneur Generaal MOSSEL een mondgesprek ov
belangen van *Java* met den Soesoehoenan plaats, wien
narden toestand uit het gering getal personen bleek, die
stoet uitmaakten en naauwelijks honderd man bedroeg

MANGKOE BOEMI, die bij voortduring, den op eigen
aangenomen titel van Sultan van *Mataram* voerde, ve
eene bijeenkomst met HARTINGH te *Simo* te hebben,
deze slechts tien man met zich zou nemen. HARTINGH
wantrouwende, sloeg hem eene bijeenkomst te *Tingkir*
onder belofte hem eenen Priester en eene gewapende
te gemoet te zenden en hem bij de ontmoeting, de v
schapskus te geven en een verbond te sluiten. MA

Boemi kwam echter niet over, maar toonde zich gebelgd, dat Maas Said aan den Gouverneur Hartingh het hoofd van den onlangs gesneuvelden schoonzoon van Mangkoe Boemi gezonden had, en verklaarde aan den kapitein Tollong, die hem als onderhandelaar gezonden werd, dat hij zich met het bezit van de helft van *Java* zou vergenoegen.

Maas Said door deze onderhandelingen zijnen eigenen ondergang voorziende, trachtte in *Mataram* te dringen, doch moest, nadat hij en wij eenig volk verloren hadden, weder af-trekken. Kort daarna deed hij eene poging om met Mangkoe Boemi eene lijn te trekken en bood hem de helft van *Java* aan, maar deze poging had eene verkeerde uitwerking, want Mangkoe Boemi zeide stampvoetende: « Heeft hij mij niet als Keizer gehuldigd ? en thans spreekt hij als Meester; ik zal zijnen kop, want hij heeft het den mijnen willen doen, ten toon stellen, zoodra ik met de Compagnie zal bevredigd zijn. »

De voorgestelde bijeenkomst van den Gouverneur Hartingh met Mangkoe Boemi had eindelijk plaats, die wist te bedingen, dat hij de helft van de Javaansche bovenlanden onder den titel van Sultan, zou bezitten. Maas Said rukte inmiddels op, om de onderhandeling af te breken, doch kwam gelukkiglijk even te laat; de Gouverneur was reeds vertrokken, en de Sultan onttrok zich met den Commissaris Donkel in een der holen van Marto Diporo, aan zijne wraak.

Eenigen tijd daarna vereenigde de Sultan zijn leger met het leger, dat den Kapitein van de Poll tot Bevelhebber had, en door deze gezamenlijke magt werd Maas Said, die 16000 man te velde bragt, aan de rivier *Samongko* geslagen; doch trok naar *Sedakerso* om het leger, dat onder Kapitein Steen-bilder stond, te overrompelen; de fortuin was hem ook hier ongunstig, en nog later werd hij door den Kapitein Kirchner geslagen. Hij werd nu door vele volgelingen verlaten en door het Gouvernement vogelvrij verklaard, met uitloving van 1000 rijksdaalders op zijn hoofd.

De Sultan werd nu door den Gouverneur Hartingh met de waardigheid van Plenipotentiaris vereerd en te *Giri* plegtig als Vorst van *Mataram* gekroond, onder den titel van Hamangkoe Boewono, Sěnopati Hingngalogo, Abdul Rahman, Sahdin Panotogomo, Kalifatollah.

De Gouverneur HARTINGH heeft in deze zaak veel belei
en staatkunde ontwikkeld, daar hij den Soesoehoenan, die do
de Compagnie als Keizer erkend werd, tot den vrijwilligen a
stand van de helft der Vorstenlanden bewoog, en bewerkte
dat de Keizer zich met zijnen oom, den nieuwen Sultan, ver
zoende en een verbond van eeuwigdurende trouw en vriend
schap met hem sloot, gevende de Keizer aan den Sultan al
blijk van opregtheid, den kris van wijlen zijnen vader PAKU
BOEWONO.

In het oostelijke gedeelte van *Java*, werwaarts HARTING
zich begaf, werd de rust hersteld door de onderwerping va
verscheidene Hoofden. MAAS SAID werd nu eens door de
Majoor STEENMULDER en dan weder door den Kapitein K
CHNER verslagen.

1755 De zaken kregen nu een beter aanzien, doch de plotseling
verdwijning van des Sultans zoon, verwekte weder nieuw
bezorgdheid; echter kwam hij spoedig tot inkeer en tot groot
vreugde zijns vaders, aan het Hof terug. MAAS SAID deed on
verwachts eenen inval in het district *Lassem* en werd in he
bosch van BLORA tweemaal door den dapperen Kapitein VA
DE POLL verslagen, die door het geboomte verhinderd, om zijn
ruiterij behoorlijk te doen aanvallen, dezelve liet afstijgen
ten einde den vijand te voet te vervolgen. MAAS SAID keerd
eensklaps met eene geduchte magt terug, overviel de onzen
met dat, voor VAN DE POLL rampzalig gevolg, dat deze me
een groot gedeelte der zijnen werd omgebragt. Op andere punten
was MAAS SAID ongelukkiger en hij trok weder naar het ge
1756. bergte terug; hij wilde wel in onderhandeling treden, doch
zijne eischen waren, als naar gewoonte, te onbezonnen en t
overdreven, om er gehoor aan te leenen.

Nadat MAAS SAID op verscheidene plaatsen geplunderd en
brand gesticht had, werd hij door den Majoor STEENMULDER
vervolgd en bij *Soengimaning* aangetast en verslagen. De duis
ternis scheen de vervolging ondoenlijk te maken, maar de Sultan
die zich met zijne magt bij de onzen bevond, was verwoed,
verwierf verlof hem te achterhalen, liet zijn voetvolk achter
en rende hem met de ruiterij achterna: des anderen daags te
negen ure bereikte hij hem en liet op hem aanvallen. MAAS
SAID deinsde terug, hield tegen een heuveltje stand en we-

tond den Sultan, die zijn leger in twee colonnes afdeelde, rvan de eene onder de Rijksbestierders en den Kapitein MAN en de anderen onder den Sultan zelve en den Comaris DONKEL streed. MAAS SAID deed op de eerste gende colonne twee wanhopige aanvallen, doch werd telkens lagen. Hierdoor tot woede en razernij gebragt, stoof hij met ontblooten kris op de onzen in, zoodat zij terugtrokken. Sultan dit ziende, trok het heuveltje om en viel hem zoo eldig van achteren aan, dat hij als een onzinnige met den zich zijdwaarts eenen doortogt baande en door de vlugt le, terwijl verscheidene zijner Grooten en minderen sneuen en den onzen een groote buit ten deel viel. Op zijne t deed MAAS SAID in zijne vreesselijke grimmigheid eene ng om des Sultans paleis te verbranden, doch werd door leger, dat aldaar tot dekking diende, verslagen. Kort na werd hij door den Tomonggong PRAWIRO RONO bij *naas*, met verlies aangegrepen en later bij *Doho* door den ^n Tomonggong SOBRO BROTO van *Kadoewang*, die deszelfs plaats aan de vlammen opofferde.

e Heer HARTINGH vertrok in November, toen, uithoofde der ns, niets met vrucht tegen MAAS SAID kon ondernomen len, naar *Batavia*, alwaar hij als Lid der Hooge Regering ng nam en een schriftelijk vertoog over *Java's Noordoost*-indiende. Hij werd plegtiglijk bedankt voor zijne, zoo ngrijke diensten, op *Java* bewezen, en dringend verzocht, r Gods zegen voort te gaan, om aan den zoo noodlottigen g een einde te maken, en aan *Java* den zoo noodigen e te schenken, waartoe hij zich bereidvaardig toonde en er naar *Samarang* terugkeerde. Nu opende hij met MAAS eene briefwisseling en de rebel begon aan den raad van Heer HARTINGH, die hem door zachtheid trachtte te been, meer en meer gehoor te geven, eischte nog wel een le van *Java*, doch zond zijnen broeder TIMOR en zekeren IGGOLOJO tot den Keizer, welke hen minzaam ontving. Zij ochten voor MAAS SAID vier districten; doch de Keizer ofde, dat hij over de twee districten *Kadoewang* en *Patjitan* kunnen beschikken. TIMOR zwoer nu trouw aan den Keizer aan de Compagnie, doch wilde zulks niet aan den Sultan n, het geen echter van MAAS SAID moest gevorderd wor-

den, ten einde de vrede bestendig zou kunnen zijn. Panger
TIMOR bleef als gijzelaar te *Soerakarta*, en het Opperhoofd ABR
HAMSZ. had een mondgesprek met MAAS SAID op twee ur
afstands van die stad.

1787 Deze bijeenkomst was vriendschappelijk en MAAS SAID be
tuigde in vrede en vriendschap met den Keizer en de Compag
te willen leven en sterven, en verzocht, dat de Keizer he
buiten *Soerakarta* mogt te gemoet komen, ten einde zich a
denzelven te onderwerpen, en dat hij daarna, even als de Pri
van *Madura* op eenen stoel mogt zitten, om alzoo in a
zien boven de Hofgrooten te staan, die volgens hofgebru
op den grond zitten. Des anderen daags den 10den Maart b
de ontmoeting plaats, en zoodra MAAS SAID den Keizer n
naderen, trad hij vooruit, nam zijnen krijgshoed af, ontde
zich van zijnen staf en wierp zich aan deszelfs voeten. D
Keizer bemoedigde hem, liet hem op eene bank zitten e
beloofde hem, dat hem geen leed zou geschieden; nu zwo
hij den eed van trouw en trok met 500 man benevens de
Keizer, *Soerakarta* binnen, alwaar hem eene verblijfplaats we
aangewezen. Hij liet nu zijne moeder van het gebergte hale
benevens eenen Europeaan, dien hij aan de Compagnie terug
gaf. Aan den Sultan van *Mataram* wilde hij geenen eed doen
doch beloofde nimmer tegen dien Vorst, buiten bevel van de
Keizer of van de Compagnie, te zullen optrekken.

De Heer HARTINGH vertrok op den 12den Maart met de
Majoor STEENMULDER, den Kapitein VAN-HOGEWITZ, de koop
lieden DE MAN en MUNNIK, den onderkoopman HEIMSKE
den Regent van *Samarang* en verscheidene inlandsche Hoofd
naar *Salatiga*, begeleid door den Rijksbestierder MANGKE
PRODJO, van wege den Keizer, en door Pangeran TIMOR v
van wege MAAS SAID. Des anderen daags verscheen de So
soehoenan met zijne gemalin en 4000 volgelingen te *Salatig*
alwaar hij onder het bulderen van het kanon, plegtiglijk we
ingehaald. Vervolgens kwam MAAS SAID met 400 man, g
kleed in gestreepte wambuizen en met geweren gewapend, di
schier allen onbruikbaar waren. Hij zelfs was zonderling ui
gedost, dragende eene rood lakensche broek, zijden kouse
schoenen met gouden gespen, eenen doek om het hoofd, e
een spits hoedje met vederen. Hij was klein van postuu

jaren in de wildernissen gezworven had, gedroeg zich r bezadigd, want toen de Gouverneur hem opmerkte ever, waaraan de Pangeran zich bij deze gelegenheid r toewijdde, een drank voor het gemeen was, ver- bij dien aanstonds voor rooden wijn.

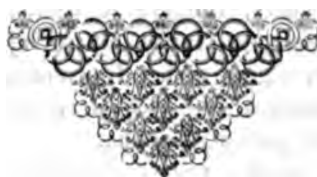
en 17den Maart werd eindelijk de algemeene vrede op sloten. Reeds vroeg in den morgen zond de Gouverneur geschenken aan den Keizer en aan den Pangeran, die zich aar den Gouverneur begaven; in eene bijeenkomst, die en duurde en waarbij het Opperhoofd ABRAHAMSZ te- rdig was, werd eindelijk tot onderling genoegen besloten, ngeran MAAS SAID 4000 huisgezinnen of *Tjatjas* tot oud te geven, gelegen in de landen *Kadoewang*, *Loro*, en in het Zuidergebergte, benevens den titel van Pan- Dipati MANGKOE NEGORO. MAAS SAID beloofde nu te *rta* te zullen wonen, op de gewone gehoorgevingen ten e verschijnen en de bevelen des Keizers te gehoor- Vervolgens zwoer hij den eed van trouw op den Koran Compagnie, den Keizer en den Sultan. Hiervan werd te opgemaakt, en, met de zegels des Keizers en der happij bekrachtigd, aan hem ter hand gesteld. De Heer GH keerde met reine zelfvoldoening naar *Samarang* terug, e reis derwaarts was een zegetogt. Te *Patjerong'an*, lf uur buiten de stad, werd hij plegtiglijk door de naren en Burgers te gemoet gegaan en reed onder het

van den algemeenen vrede, te danken, hetwelk op den 13 April plaats had. De Hooge Regering was over die gelukki redding regtmatig verheugd, en de Heer HARTINGH ontving v haar den zoo welverdienden dank. Een ieder was op gansch Ja opgetogen van blijdschap, vreugdetranen stroomden, en ook Nederland werd die blijmare des vredes met gejuich begroet.

Deze oorlog had aan duizende menschen het leven en a de schatkist vier millioen, twee maal honderd zes en tacht duizend, zes gulden en vijf en zestig cents gekost, terwijl inkomsten gedurende denzelven, in den Oosthoek van *Java* ze gering waren geweest.

De belangrijkste vrucht, van dezen oorlog geplukt, was splitsing van het Mataramsche Rijk, dat ligtelijk het bestaa der Compagnie in de waagschaal had kunnen stellen, zoo a het daartoe reeds dikwerf pogingen had aangewend. Door d verdeeling toch van dat Rijk, waaruit de Rijken *Soerakart* en *Djokjokarta* ontstaan zijn, die, uit wederkeerige vrees, d de tegenpartij weder het oppergezag zou kunnen verwerven nimmer eene lijn trekken, is het Nederlandsche gezag op *Ja* veel hechter en onwankelbaarder geworden; daar hetzelve o den bijstand van een dier beide Rijken in tijden van oorlo kan rekenen, zoodat het andere geene magt genoeg bezit o alleen de onafhankelijkheid te verwerven, en beide er alzo belang bij hebben, met het Gouvernement in vrede en vriend schap te leven.

Deze gelukkige uitkomst is door de onvermoeide pogingen van den Heer HARTINGH verkregen, die, nu eens door kracht van wapenen, en dan weder door overreding, handelde, en aa hem wordt voor zijne staatkundige volharding, ook door d nakomelingschap de verschuldigde dank toegebragt.

Geschiedenis van Java.

EN VREDE VAN 1787 TOT AAN DE LANDING DER ENGELSCHEN OP *JAVA*, IN 1811.

INHOUD.

rneur Generaal Mossel. — De Baron Von Kniphausen. — Wetten tegen
elde. — De Gouverneurs Generaal Van der Parra, Van Riemsdyk,
s Klerk en Van Alting. — Wreede straf. — De Keizer van *Soerakarta*
hoorzaamheid gebragt; zijn dood. — De Sultan van *Djokjokarta*
— De Gouverneur Generaal Van Overstraten. — De *Engelschen*
rusten *Java*, nemen sommige buitenbezittingen en verbranden
t. — Achteruitgang van *Java*. — De Gouverneur Generaal Daendels. —
nd van *Indië*. — Verrigtingen van Daendels; reorganisatie der ver-
ude Departementen, intrekking van den post van Gouverneur van
— Daarstelling eener munt, aanplanting van koffijboomen en
out; aanleg en voltooijing van den grooten weg op *Java*. — Moord
uropeanen in het paleis van den Sultan van *Bantam* gepleegd,
or Daendels overwonnen, gevangen genomen en verbannen wordt. —
ng van *Bantam*; verdeeling van des Sultans schatten. — Benoeming
enen Sultan voor de binnenlanden van *Bantam*. — Indeeling van
bon. — Intrekking van *Banjermasing*. — Verbetering der Policie. —
e bescherming voor alle kerkgenootschappen. — Daendels eischt de
len van uitlandigen op; afkeuring daarvan. — Nieuwe gebouwen. —
teringen in het krijgswezen; middelen van versterking. — Straffen
Daendels aan *Europeanen* opgelegd. — Inlandsche matrozen door
gelschen aan wal gezet, alwaar zij vermoord worden. — Roovers
Bantamsche verslagen. — Verbod voor de inlanders, om zonder
i op *Java* te reizen. — Verkoop van Gouvernementslanden aan
zen. — De Sultan van *Djokjokarta* door Daendels afgezet. — Con-
n met de beide Vorsten. — Daendels beschouwing van de inlijving van
land bij *Frankrijk*; onze nationale vlag wordt gestreken. — Valsche
tpapieren. — Daendels geeft na eenige aarzeling het bewind aan

zelven te bezigen, was men veel verpligt. De Heer MOSSEL van *Enkhuizen* geboortig, en reeds in zijne jeugd, in 1 te *Batavia* aangekomen; na verscheidene belangrijke betrek gen bekleed te hebben, werd hij in 1751 tot Directeur Gen en in November van dat jaar, na den dood van den Baron
1751. IMHOFF, door den Raad van *Indië*, tot Gouverneur Gen benoemd. De handel breidde zich onder zijn Bestuur in ga *Indië*, in *Perzië* en *Arabië* bijzonder uit, zoodat de aand der Compagnie, die beneden de 500 ten honderd stonden, w op den gewonen prijs van 600 ten honderd kwamen.

Gedurende zijne Regering deed de Baron VON KNIPHA eenen krijgstogt naar *Bassora* in de Perzische golf en ver van den *Bassa* dier stad, gewapenderhand teruggave van zienlijke geldsommen, die hem wederregtelijk onthouden wa mitsgaders de vrijheid om op het eiland *Careek*, nabij *Bas* eene vesting te bouwen, die hij weldra gereed had, me schut beplantte en met de Nederlandsche vlag deed prijke
1755. Rijkdom en weelde namen op *Java* dermate de overh dat de Gouverneur Generaal MOSSEL het dienstig achtte, w tegen de pracht en weelde uit te vaardigen, hetwelk op 1sten Januarij 1755 geschiedde; doch deze wetten, eve die, welke hij tegen bedriegelijken koophandel liet afkond hadden niet de gewenschte uitwerking.
1761. De Gouverneur Generaal MOSSEL werd bij zijn overl door den Heer PIETER ALBERTUS VAN DER PERRA vervai
1775. onder wiens Regering tot 1775 even als onder die va
1777. Gouverneurs VAN RIEMSDYK 1775—1777, VAN DE K
1780. 1777—1780, en VAN ALTING 1780—1796 geene gew
1796. gebeurtenissen plaats hadden, behalve die, waardoor de der Maatschappij zeer verachterde, en waarvan onder *de st van Landbouw* zal gesproken worden.
1776. In 1776 moesten dertien vrouwen van den Keize *Soerakarta*, die zich aan overspel hadden schuldig ge met Oepas-gift om het leven gebragt worden. Zij werd elkander, elk aan eenen paal gebonden, en in hare ontl borst werd een splinter met Oepas bestreken, gestoken minuten na de verwonding, leden zij aan bevingen, stuij kingen, geweldige pijnen en benaauwdheden, en binnen z minuten waren zij allen dood. Het hoofd was opgezw

het aangezigt vol blaauwe vlekken, terwijl de oogen geel geworden waren.

De Keizer van *Soerakarta* werd bij zijnen dood door zijnen zoon opgevolgd, die den titel van Soesochoenan PAKOE BOEWONO IV, aannam.

De Sultan van *Djokjokarta* werd bij zijnen dood door zijnen zoon HAMANGKOE BOEWONO II opgevolgd.

In 1792 deed de Keizer van *Soerakarta* weder onbillijke eischen; doch door de magt van de O.-I. Compagnie en die van den Sultan van *Mataram* in zijnen kraton belegerd, werd hij tot onderwerping gebragt, terwijl hij eenige schadelijke Prinsen en Priesters moest overleveren.

De Gouverneur Generaal PIETER GERARDUS VAN OVERSTRATEN, volgde ALTING op, en onder zijn Bestuur werd de ree van *Batavia* door een Engelsch smaldeel van den 13^den^ Augustus tot den 9^den^ November geblokkeerd. De rijst, die altijd van *Java* over zee werd aangevoerd, ontbrak weldra, hetwelk groote ongelegenheid veroorzaakte. De *Engelschen* verontrustten de strandbewoners en stroopten te *Marende*, digt bij *Batavia*, tusschen den hoek van *Krawang* en dien van *Tandjong Pryok*, weshalve zes stukken kanon derwaarts gezonden werden, die echter door gebrek aan kanonniers, den *Engelschen* weldra in handen vielen. De Inlanders dier kust begaven zich nu onder de magt der *Engelschen*. De Raad van *Indië* ENGELHARDT, die met eenige troepen te *Marende* kwam, deed hen tot het wettige gezag wederkeeren, en slaagde er ook in, de geschillen tusschen de *Javanen* en *Chinezen* te *Tangerang*, bewesten *Batavia*, ontstaan, te beslechten.

Sommige buitenbezittingen werden door de *Engelschen* genomen en *Java* bevond zich in eenen hagchelijken toestand, dewijl er geene troepen uit *Europa* konden aangevoerd worden. Alvorens de blokkade der ree van *Batavia* op te breken, verwoestten de *Engelschen* het eiland *Onrust*, op twee uren N. W. van *Batavia* gelegen. Op hetzelve waren scheepstimmerwerven, houtzaagmolens, kruidfabrieken, magazijnen en vele andere gebouwen, benevens eene kerk, welke allen aan de vlammen opgeofferd werden. *Onrust* was een toonbeeld van der vaderen zorg en vlijt, en zou den *Engelschen*, indien zij het gespaard hadden, in 1811 van zeer veel dienst geweest zijn.

Door den oorlog met *Engeland*, hetwelk voor ons de z
gesloten hield en onze schepen genomen had, verachterde
staat der Compagnie al meer en meer, en er konden va
Nederland geene troepen naar *Java* gezonden worden, zond
groot gevaar te loopen, dat zij in de magt der *Engelsche*
vielen. Gelukkig voorwaar, dat de Vorsten van *Java* in eene
staat van sluimering verkeerden; want, hadden zij de wapen
in eenen tijd opgevat, dat het leger op *Java* al zwakker e
zwakker werd, het zou hun gewis gelukt zijn, hetzelve do
hunne, meer dan tiendubbele overmagt te verslaan. De krijg
mansstand was immers op *Java* door den drang der omstan
digheden diep gezonken; gebrek aan geschikte personen, ver
pligtte den Bevelhebberen, tegen hunnen zin, Officieren t
benoemen, die in gewone tijden, geen Onderofficier zoude
geworden zijn; en, daar het leger, door de rust, die schie
gedurende eene halve eeuw op *Java* genoten werd, geen
gelegenheid had, den krijgsmansgeest aan te vuren, was het i
eenen staat van werkeloosheid verzonken, die aan verdoovin
1801. grensde. De Gouverneurs Generaal SIEBERG, 1801—180
1808. en WIESE 1804—1808, hielden den slependen gang va
zaken nog gaande, maar waren niet bij magte, de gevolgen de
groote gebeurtenissen, die in *Europa* voorvielen, van de ko
lonie af te weren.

1807. Koning LODEWIJK benoemde op den 28sten Januarij de
Kolonel Generaal HERMAN WILLEM DAENDELS, Grootkruis va
de Unie, Groot Officier van het Ligioen van Eer, tot Gouverneu
Generaal, die na eene moeijelijke reis over de *Canarische eilan-
den* en door het zuidelijke gedeelte van *Afrika*, op den 1sten Ja-
1808. nuarij te *Anjer* op *Java*, landde.

Sommigen hebben DAENDELS aan den staatkundigen heme
als eene ster van den eersten rang, en hunne tegenvoeters ben
als eene vloekkomeet beschouwd. Beide kunnen geen gelijl
hebben, doch zijn, door tegenovergestelde drijfveeren, in hunne
voor- en nadeelige beschouwing geleid geworden. Om me
onpartijdigheid te oordeelen, wordt kalmte, bij liefde tot de
waarheid vereischt, en bij de beoordeeling moet op het stand-
punt gelet worden, waarop hij stond, op den staat van zaken
dien hij in *Indië* aanvaardde, op den last, dien hem was op-
gedragen, op de maatregelen die hij nam, en gedeeltelijk o
de gevolgen, die daaruit voortvloeiden.

iet anders dan uit eenige zeer onvolkomene rapporten Zijne aanstelling, instructie en andere bescheiden bezich bij zijnen *État major* op een Amerikaansch schip, r de *Engelschen* genomen was, zoodat hij in de zitting ge Regering zonder eenig bewijs van zijne waardigheid n, en door zijnen persoonlijken invloed, alhoewel de neur Generaal WIESE te regt had kunnen weigeren, erkennen, alle zwarigheden dienaangaande uit den imende, het Bewind over *Indië* aanvaardde.

aat, waarin hij in *Indië* vond, was treurig; de toevoer epen uit *Nederland* of *Frankrijk* door de *Engelschen* len; *Java* werd zoowel als de buitenkantoren door blokkeerd, en te *Soerabaya* hadden onze Bevelhebbers eenen aanval af te wachten of eene verdediging te be-, eene vernederende Capitulatie gesloten, waarbij het n van het geschut aldaar, mitsgaders het slechten der te *Sambilangan* op de kust van *Madura*, de eenige post, oorlijk was verdedigd geworden, was ingewilligd. De ansgeest was uitgedoofd; Hoofdofficieren waren afhan- an eenen Raad van Politie, en een Kapitein ter zee, or denzelven in arrest gesteld, omdat hij tegen deszelfs g, den vijand had willen slaan. Indien er geene verdien- mannen op *Java* geweest waren, zoo als de Adjudant al voor de Militaire zaken, H. M. DE KOCK, die tot Mili-

uit eenige oude soldaten der O. – I. Compagnie. In de Molukk waren 2000 en in de overige bezittingen 500 man troepe

De verdedigingswerken waren alleen tegen eene inlandsc magt bestand, en het materieel, de magazijnen en hospitale behalve die op *Weltevreden*, in eenen slechten staat.

Het Justitiewezen werkte gebrekkiglijk, daar er over gans *Java* slechts eene Regtbank, de Raad van Justitie van *Samaran* bestond, die gewoonlijk door den Gouverneur van Java noordoostkust werd voorgezeten, zoodat in hem het burge lijke, militaire en regterlijke gezag vereenigd was Er bestond wel Raden van Politie, doch zij beantwoordden niet aan hun instelling, daar de Gouverneur er te veel invloed op uitoefend Te *Batavia* was eene bank van Schepenen, wier gebied zi over *Batavia*, de *Jakatrasche* en *Preangerlanden* uitstrekt Bij die Regtbank bestond het ongehoorde misbruik, de i landsche getuigen in criminele zaken, gedurende den loop va het proces, in de ongezonde gevangenis te *Batavia*, op t sluiten; zoodat de Inlander, daarvoor terug deinzende, gee schuldigen wilde aanklagen, maar zijn eigen Regter werd waaruit de steeds toenemende tooneelen van moord, roof e brandstichting ontstonden. Bij den Hoogen Raad van Justiti te *Batavia* werd van alle vonnissen geappelleerd; deze Raad welke niet overeenkomstig zijne hooge waardigheid bezoldig werd, genoot niet al die onafhankelijkheid, welke hij moe bezitten om vrijelijk te kunnen werken; zoodat ook het Justitie wezen geenszins was, wat het behoorde te zijn.

1808. De politie over wegen, rivieren, kanalen en stranden wa schier te niet gegaan; de gemeenschap met de verschillend deelen van *Java* zeer moeijelijk. Er bestonden geene herberge geene posten, en de hoofdstad was door de onreinheid de straten en grachten, zoo ongezond geworden, dat zij meer e meer verlaten werd.

Het financiewezen was dermate verachterd, dat de Oostin dische bezittingen in de laatste jaren, een zeer nadeelig sk hadden opgeleverd. De buitenkantoren ontvingen gelden i plaats van voordeelen af te werpen.

Al het in kas aanwezige geld bedroeg nog geene drie mil lioen gulden, terwijl de handel door de sluiting der zee, ge noegzaam dood was. Sedert de uitbreiding van het Nederlandsch

Bestuur op *Java*, was het getal Ambtenaren noodwendig aanzienlijk vermeerderd, doch zij genoten zeer geringe bezoldigingen en, om dit te vergoeden, waren hun, zeer onstaatkundiglijk, andere inkomsten toegekend, zoo als: *mingewigten*, *overwigten*, *spillagiën*, *morshandel*, *hommages*, *heerendiensten*, enz. Die Ambtenaren, welke een bekrompen geweten hadden, moesten bekrompen leven, daar zij, die ruimer dachten, ruime inkomsten hadden; hierdoor werden 's lands inkomsten onzeker, hetwelk immer heillooze gevolgen heeft.

De Vorsten van *Java* toonden wel, dat zij de zwakheid van het Gouvernement kenden, doch vertrouwden elkander niet genoeg om eenstemmig te handelen, hetwelk voor ons een groot geluk was.

Den Gouverneur Generaal Daendels was opgedragen, de misbruiken te herstellen, de ingewortelde verkeerde gewoonten uit te roeijen en eenen beteren staat van zaken in *Indië* daar te stellen, en zulks in eenen tijd, dat de kolonie door den vijand geblokkeerd werd en het geheele Indische staatsgebouw, bij den ongunstigen toestand der financiën, dreigde in te storten. Voorwaar, eene zeer gewigtige, vereerende, maar allermoeijelijkste taak.

Daendels ontbond volgens zijne magt, de hooge Regering, doch stelde haar voorloopig weder aan en verwierf daardoor grooten invloed op dezelve. De briefwisseling van de eerste Residenten aan de Hoven van *Soerakarta* en *Djokjokarta*, onttrok hij aan den Gouverneur van *Java* en belastte zich zelven daarmede. Hij bepaalde bij bijzondere besluiten de werkzaamheden, de afscheiding en verhouding van het gezag der verschillende Ambtenaren en kende hun toereikende tractementen toe, met verbod, eenige andere inkomsten, hoe ook genaamd of genoten, te mogen trekken, met verklaring, dat geene tegenkanting hierin zou worden geduld. De Ambtenaren toonden, dat zij geenszins bedorven waren, want er had schier geene tegenwerking plaats, en het bleek, dat de vroeger bestaan hebbende oogluiking alleen aanleiding tot misbruiken gegeven had.

Daendels ontwikkelde veel geestkracht; maar handelde somtijds met te veel klem en spoed, waardoor hij zijn doelwit miste. Getuige hiervan onder anderen het bevel, om de Residentie van *Ternate* in te trekken en het spoedig daaropgevolgde tegenovergestelde gevoelen; doch dit belette niet, dat

het raderwerk van staat, hetwelk verroest en hier en daar versleten was, van hem eene, hetzelve vreemde veerkracht, ontving; sommige tanden van hetzelve waren te zwak, om den schok te wederstaan en vielen er uit, anderen waren te stroef en werden vernieuwd, zoodat weldra na eenige botsingen, het werktuig in beweging kwam en meer en meer aan het doel van DAENDELS beantwoordde.

Bij sommige menschen, die sedert vele jaren in eenen staat van werkeloosheid, weelde en sluimering verkeerd hadden, verwekte het melden van de aannadering van DAENDELS, ja, het noemen van zijnen naam, eenen electriquen schok, die met angst gepaard ging.

De Gouverneur Generaal reorganiseerde het Civiele, Militaire en Regterlijke Departement, bepaalde ieders inkomsten en gaf voor allen, bijzondere instructiën, waarbij de pligten van een iegelijk werden voorgeschreven. Knevelarijen trachtte hij overal uit te roeijen, terwijl den Inlander vergund werd, zich over mishandelingen, des noods aan den Gouverneur Generaal te wenden.

1808. Het leger der *Europeanen* en Inlanders werd op 19316 man gebragt, hebbende 12 Officieren van den Generalen Staf, 11 van de Genie en 7 van den plaatselijken Staf; vijf escadrons Cavalerie, sterk 1018 man; een regiment Artillerie, sterk 2716 man; een bataljon Jagers, sterk 1000 man; en drie regimenten Infanterie van ligne, sterk 9051 man; Infanterie voor de garnizoenen te *Bantam*, *Batavia*, *Cheribon*, *Samarang* en de buitenposten, 5501 man.

De uitgaven voor het geheele leger bedroegen 2,547,315 rijksdaalders en 60 cents.

Om het voltalig te maken, werden *Madurezen* en *Javanen* geligt, *Boeginezen* en *Balinezen* gekocht, en Christenen op *Amboina*, *Menado* en *Gorontalo* aangeworven. De kustbatterijen bij *Batavia* werden op den 8sten Februarij verlaten en daarentegen 45 kruispraauwen in dienst gesteld, die tegen de zeeroovers en voor de veiligheid van den kusthandel moesten waken. Op den 22sten April werd eene Hooge Militaire Vierschaar daargesteld.

De Schout bij nacht BUYSKES, die tot Gouverneur Generaal benoemd was, indien DAENDELS niet op *Java* mogt aangekomen zijn, werd door denzelven tot Luitenant Gouverneur Generaal

maandelijks 36,000 Rijksdaalders aan duiten geslagen
De koffijcultuur werd op eenen beteren voet ingerigt
getal koffijboomen met 45,700,000 vermeerderd en
72,669,860 gebragt. Het Bestuur der houtbosschen
den 28sten Augustus geregeld en het getal der jaar-
te planten jatiboomen, op 100,000 bepaald. Onder
werken, door DAENDELS daargesteld, komt vooral in
ng, de groote landweg, die van *Anjer* in de straat
er de geheele lengte van *Java* aangelegd en tot boven
an, tot aan *Kalie tikoes* op den Oosthoek, in korten
oid werd; dezelve is 810 palen of 270 uren lang.
ngrijke weg is over de hooge bergen *Mega mendong*,
en *Bola* gelegd, hetwelk onbeschrijfelijk veel moeite
ele *Javanen* het leven gekost heeft. Het voordeel van
was in de gevolgen onberekenbaar voor het vervoer
ernementsbrieven, troepen, voortbrengselen en rei-
in *Soerabaya* tot *Batavia* was de post dikwerf vijf of
n onder weg en kwam nu in zoo vele dagen aan.
chijnlijkheid, die spoedig verwezenlijkt werd, dat de
n op *Java* zouden landen, deed het daarstellen van
zoodanig bespoedigen, dat daartegen klagten oprezen.
ordt hier geenszins betwist, dat de middelen tot het
gen van denzelven, beter hadden kunnen gekozen
echter eischt de onpartijdigheid te verklaren, dat die

niet te keer ging. Toen hij het gevaar, dat hem bedreig vermoedende, wilde terugkeeren, werd hij daarin belet en trachtte zich door de vlugt in eene der kamers van het pale aan zijne vervolgers te onttrekken; het gelukte hem onder een matras zich aanvankelijk te verbergen, en hij zou niet ontdekt geworden, had het getik van zijn zakuurwerk, dat door een Javaan gehoord werd, die onder het ledekant zocht, waar hij lag, hem niet verraden. Hij werd van onder den mat gehaald, barbaarschelijk vermoord, bij de beenen voor den Sult en vervolgens op de afschuwelijkste wijs naar de rivier gesle en in dezelve geworpen. De Luitenant KOHL, die in het pal de wacht had, werd overrompeld, des nachts in een blok sloten, des anderen daags daaruit gehaald en insgelijks sch delijk vermoord. Hetzelfde lot trof de vier genoemde Militair zonder dat de Sultan, onder wiens oog dit alles plaats had, za belette. Hij gaf daarenboven bevel om de *Europeanen*, die de bogt van *Anjer* waren, te vermoorden; het gelukte h over zee te ontvlugten. DAENDELS rukte terstond met 10 man Infanterie en eene halve batterij Artillerie, binnen d dagen tot voor het versterkte paleis des Sultans, dat op en twintig uren afstands van *Batavia* ligt. Deze plotseli verschijning verspreidde schrik en verwarring aan het H dat drie duizend *Javanen* in bezetting en eene talrijke Artille had. De voorname Rijksgrooten en vele krijgslieden namen vlugt. DAENDELS sloeg nu den Sultan voor om den Prefect V MOTMAN ten gehoore te ontvangen of om vóór het fort *Speelw* eene ontmoeting te hebben met den Directeur Generaal V YSSELDYK en den Raad van *Indië* CHASSÉ; doch de Sult sloeg beide voorstellen af. Nu beval DAENDELS het paleis geweld te nemen; het geschut bulderde, de poort werd on zijn oog opengebroken en hij nam den Sultan gevangen, hem naar het fort *Speelwijk* en vervolgens naar *Amboina* v voeren. Deszelfs naam was ABOE'L-FATAH MOHHAMM ISHHAQ, ZEINOE'L-MOTAKIN.

1808. Het Koningrijk *Bantam* werd op den 22sten November domein verklaard van de kroon van *Holland*, de Kroonpr Pangeran RATOE ALIE OEDIN als Vassaal tot Sultan verhev het landschap *Lampong* op *Sumatra*, onder het onmiddel gezag van het Gouvernement gesteld en de Rijksbestuur

d. DAENDELS trok er niets van, werd als overwinnaar ijk te *Batavia* ingehaald en ontving van de Hooge Rebet landgoed *Djasingga* ten geschenke.

nieuwe Sultan van *Bantam* was nog jong en zeer aan denheden overgegeven; hij kon, noch wilde zich tegen den der Priesters verzetten, zoodat hij de Hoofden van den breidenden opstand, beschermde. Eerst voegde DAENDELS den 7den Mei twee voogden toe, doch toen die maatregel ende bleek te zijn, splitste hij het Koningrijk *Bantam* in en benoemde tot Sultan over de bovenlanden, die hij den ontnam, eenen MOHAMMAD BIN, zoon van eenen vern Sultan, waardoor de rust hersteld werd; terwijl de rs, nu door de *Europeanen* goed behandeld wordende, ler en minder afkeerig van dezelve werden.

DELS verdeelde de Residentie *Cheribon* in twee Pre-, bevattende de eerste de Sultanslanden, en de tweede *ribonsche Preangerlanden*, *Limbangan*, *Soekapoera* en De Sultanslanden verdeelde hij onder de Sultans SEPPOEH, en CHERIBON, bekleedde hen met het gezag van Reen legde hun op, jaarlijks 2000 kojangs rijst en 30,000 alders als cijns op te brengen.

len 19den Mei werd de Residentie *Banjermasing* op ingetrokken, omdat zij een lastpost geworden was. overige buitenkantoren werden vereenvoudigingen en

hoorlijke passen voorzien en in hunne montering gekleed; wor-dende wijders aan de ingezetenen het regt toegekend, al onbekende en verdachte personen, die zich op hunne erven van des avonds half zeven tot des morgens half zes uren ver-toonden, met geweld daarvan te verdrijven, en des noods dood te schieten of op eenige andere wijs te vellen. Ter bevorde-ring der gezondheid van *Batavia*, werden de waterleidingen hersteld, de grachten en straten gezuiverd, vele gebouwen afgebroken, het kasteel, behalve de magazijnen geslecht, en nieuwe gebouwen op *Molenvliet*, *Rijswijk*, *Kampong Baroe*, *Weltevreden* en *Goenong Saharie* gesticht. De poelen en kolken op *Jakatra*, *Noordwijk* en *Rijswijk* werden gedempt, en het Euro-pesche kerkhof van *Rijswijk* naar een stuk land, bewesten den weg van *Tanah abang*, verlegd.

Aan de verschillende kerkgenootschappen werd eene gelijke bescherming verleend en vrijgelaten, ten behoeve van kerken, godshuizen en armen legaten en erfstellingen te maken.

1809. DAENDELS eischte voor 's lands kas het zilvergeld en de ka-pitalen aan uitlandigen toebehoorende, op, met bepaling, dat 160 papieren Rijksdaalders met 100 Rijksdaalders in zilver zouden worden uitgekeerd. Deze maatregel achtte DAENDELS dienstig om de Oostindische bezittingen, die door den oorlog met *Engeland* ten val neigden, voor eenen gewissen ondergang te behoeden. Het Hollandsche Gouvernement keurde deze
1810. maatregelen af, vernietigde op den 7den Junij 1810 het dien aangaande genomene besluit, met bepaling, dat de terugbe-taling in producten zou geschieden en de belanghebbenden verpligt werd, nog eene gelijke hoeveelheid producten tegen gereede betaling te ontvangen, hetwelk onbillijk was.

Verscheidene Gouvernementsgebouwen werden op *Java* ge-sticht; op *Weltevreden* werd een Gouvernementshotel bijna voltooid; eerst onder den Commissaris Generaal DU BUS DE GISIGNIES is het geheel afgebouwd en voor verschillende Gou-vernementsbureaux ingerigt.

Tot verdediging van *Java* werden door DAENDELS verscheidene middelen in het werk gesteld. De Moluksche eilanden vielen, zoo als in het I. Boek is aangetoond, den Engelschen in handen, zoodat *Java* voornamelijk, als laatste steun, moest behouden worden. Het leger werd op drie bataljons Artillerie gebragt,

en aan ieder bataljon, eene compagnie rijdende Artillerie toegevoegd; de Infanterie, werd zamengesteld uit vier regimenten van linie, ieder van drie bataljons; één regiment Jagers van twee bataljons; drie garnizoens regimenten, en één regiment Cavalerie. Het korps van den Javaanschen Prins PANDOE PRANG WEDONO was 1100 man sterk en verdeeld in een bataljon Infanterie, twee compagniën Jagers, twee stukken rijdende Artillerie en twee escadrons Cavalerie. Het was op den Europeschen voet ingerigt en stond ter onzer beschikking. Er werden steenen kazernen aangebouwd, als : éénе te *Weltevreden*, voor 3000 man, ééne op *Molenvliet*, voor 2000 man, en ééne op *Rijswijk*, voor 1000 man Infanterie, met stallen voor 400 man rijdende Artillerie en 200 man Cavalerie.

Daar alle toevoer uit *Europa* was afgesneden, liet DAENDELS kleeding en wapening voor het leger, op *Java* vervaardigen. Het ledergoed werd te *Soerakarta* en *Samarang* aangemaakt, en het linnegoed te *Samarang* en *Djokjokarta* geweven en geverwd. Te *Soerabaya* had DAENDELS in 1808 eene Constructiewinkel doen bouwen, waarin maandelijks vierhonderd geweersloten, benevens andere benoodigdheden vervaardigd werden. Te *Samarang* werd de kogelgieterij zeer uitgebreid, zoodat er kogels, granaten en bomben, mitsgaders aanbeelden, de laatsten van 800 pond, gegoten zijn. De kruidmolens te *Batavia* en *Samarang* benevens de salpetermakerij, welke laatstgenoemde op den oosthoek door den Heer D. VAN HOGENDORP was aangelegd, werden verbeterd. Jaarlijks werd er 70,000 pond salpeter vervaardigd, hetwelk dat van *Bengalen* verre overtrof, daar hetzelve slechts $^{11}/_{100}$ bij het zuiveren verloor; terwijl dat van *Bengalen* een verlies van $^{27}/_{100}$ onderging.

Boven *Simpang*, aan de rivier van *Soerabaya*, werd een nieuw hospitaal opgerigt en de hospitalen te *Samarang* en op *Weltevreden* werden van Officierspaviljoenen voorzien.

Op twee uren zuidwaarts van *Batavia*, deed DAENDELS een retranchement, bij *Meester Cornelis*, tusschen de rivier *Tjiliwong* en het gegraven kanaal of *Slokkan*, aanleggen, ter lengte van een half uur gaans, ter breedte van 200 roeden, met drie redouten op de regterflank en twee in het achterfront; de zijden waren door halve redouten gedekt. De weg vóór het retranchement was tot op eenen grooten afstand

doorsneden, en de rivier door twee grachten met het land vereenigd, waarachter, om de redouten tegen tirailleurs beschermen, een bedekte weg was gemaakt.

Door de nabijheid der *Engelschen*, werd het noodig, eene veilige haven te hebben aan het noorderstrand van Java's westhoek, en de *Meeuwenbaai* kwam den schout bij nacht Buyskes daartoe geschikt voor. Deze baai aan de straat Sunda wordt door het *Meeuweneiland* en de kust van *Java* gevormd en zou op eene gemakkelijke wijs zijn verdedigd geworden; maar de ondervinding leerde, dat het werk, daartoe vereischt, uithoofde van de ongezondheid der plaats, moest worden gestaakt; vele Inlanders stierven, terwijl de meeste arbeiders eene verlamming aan de voeten kregen; de Colonel Cowell, onder wiens opzigt, de versterking dezer baai begonnen was, werd door die ziekte aangetast, waaraan hij gestorven is.

Nu beval Daendels de *Meraksbaai* te versterken, welke door de eilanden, *groote Merak* en *kleine Merak*, aan deze straat tusschen *Anjer* en *St. Nicolaaspunt* gelegen, gevormd wordt. Deze beide eilanden liet hij aan elkander, en het laatste noemde door steenen dammen met de kust verbinden, waardoor de kom der haven ontstond, wier ingang door steenen werken en ruim 100 stukken geschut op nieuwe kustaffuiten verdedigd werd.

Tusschen *Soerabaya* en *Madura* liet hij in de zeeëngte van *Menara* een groot fort bouwen met vier Bastions; het werd onder het opzigt van den Luitenant Gouverneur Generaal Buyskes in anderhalf jaar voltooid. Hetzelve dient om de reede van *Soerabaya* en *Batavia* te verdedigen en beantwoordt thans heden aan dat oogmerk.

1810. Op den 25sten Junij deed Daendels eenen Landdrost gedurende drie maanden arrest houden in de hoofdwacht te *Soerabaya*, wegens het onwettiglijk in dienst stellen van *Javanen*, en deszelfs tractement gedurende dien tijd aan de armen vervallen, met last, dat die Landdrost inmiddels op eigene kosten zijne bediening door een ander zou laten waarnemen. Een Boschwachter, die op eigen gezag een' Javaan in den ketting geklonken had, moest denzelven 200 Rijksdaalders schadevergoeding geven, en drie maanden op eigene kosten in gevangenis zitten.

In Augustus maakten de *Engelschen* de kusten van *Java* zeer onveilig en namen de korvet *De Lynx* en de schooner *Phenix*, pleegden eenige vijandelijkheden op de ree van *Bantam*, doch werden door het kanonvuur van het fort *Speelwijk* tot den aftogt genoopt.

DAENDELS deed bij besluit van den 22sten Augustus, om overtreding op het postwagenreglement, eenen Raad extraordinair bij den hoogen Raad van Justitie, eenen Kapitein en eenen burger veertien dagen in den provoost te *Samarang* opsluiten. Op den 17den Augustus deed hij eenen Europeschen boschwachter, ter zake van pligtverzuim, door een detachement militairen uit zijne woning halen en tot Inlandschen soldaat degraderen.

De *Engelschen* zetten in deze maand zeventig inlandsche matrozen, die hun van het veroverde schip *Lynx* in handen gevallen waren, tegen hun verzoek, aan de kust van *Bantam* aan wal, alwaar dezelve, behalve twee, die het konden ontvlugten, wreedaardiglijk door eene rooverbende vermoord werden. De roovers werden door den Luitenant Kolonel EYZENBRAUN en den Kolonel VAN DIERMEN verslagen. Op den 30sten Augustus werd een voornaam roover, genaamd KANOMAN, door den Mandoer PA GAMSA achterhaald en afgemaakt, die het hoofd en het kromme been van denzelven, mitsgaders deszelfs rijpaard, piek, kris, houwer en kleederen bij het bestuur van *Bantam* bragt, het welk het hoofd en kromme been van KANOMAN aan den grooten weg van *Pasar Petej*, alwaar hij gewoond had, ten toon stelde. Aan PA GAMSA en zijnen makkers werden door DAENDELS aanzienlijke geschenken gegeven. De roovers AHMAD en MAAS MAKARYA werden nog te vergeefs vervolgd.

In de Vorstenlanden zwierven vele Priesters zonder passen rond, welke onrust stookten en plunderzucht bevorderden: DAENDELS besloot op den 16den September het reizen zonder passen op *Java*, te verbieden, met bepaling, dat de overtreders van dat besluit, in den ketting geklonken en naar de *Meraksbaai* zouden gezonden worden.

Nadat DAENDELS de landen *Besoeki* en *Panaroekan* op den Oosthoek van *Java*, aan den oud Kapitein der *Chinezen* van *Sourabaya* HAN TJANPIT, ten voordeele van den lande, had verkocht, stelde hij aan den Raad van *Indië* voor, insgelijks het

Regentschap *Probolingo*, behoorende onder *Pasaroewang*, aa
Han Tikko, Kapitein der *Chinezen*, te *Pasaroewang*, af
staan. De redenen tot het afstaan van Gouvernementslanden
waartoe in zijne instructie geene magt was verleend, werden
door hem aan drie hoofdredenen toegeschreven.

1° Het nijpende geldgebrek op *Java* en de weinige voor
deelen, welke, die landen afwierpen. 2° *Probolinggo* bragt
jaarlijks slechts twee duizend Rijksdaalders op, mitsgaders
ventig kojangs rijst en honderd veertig Rijksdaalders aan pacht
voor veertien vogelnestklippen; 3° Dat op den bestaanden
voet, door het weinige, dat de Regenten van *Probolingo* genoten,
er geene verbetering in den landbouw aldaar kon verwacht
worden, hetwelk alleen door een vrij en onbepaald
eigendom kon worden verkregen; hetwelk echter door de
latere ondervinding op *Java* regelregt is tegengesproken. Het
Regentschap *Probolingo* werd alzoo voor 1,000,000 rijksdaalders
zilvergeld verkocht, betaalbaar in twintig termijnen, ieder
van een halfjaar; behoudende het Gouvernement aan zich de
inkomende en uitgaande regten, de pacht van den amfioen,
de hanenvechterijen, speeltafels en het slagten van vee. Op den
1810. 3den December werd het besluit tot den verkoop genomen.

De Keizer van *Soerakarta* bleef bij voortduring de bestaande
vriendschapsbetrekkingen met het Gouvernement onderhouden
en had genoegen genomen in het nieuwe ceremoniëel, dat
op den 10den Julij 1808 was vastgesteld. De Sultan van *Djokjakarta*
betoonde zich echter vijandig, keurde het nieuwe hof
ceremoniëel af, en loerde op de gelegenheid, het Gouvernement
te dwarsboomen, zich van hetzelve te ontslaan, en, naar men
vermoedde, de *Hollanders*, ware het mogelijk, van *Java* te
verdrijven. In plaats van zijnen oudsten zoon, bij zijne eerste
vrouw verwekt, dien hij uit wispelturigheid had verstooten,
had hij zijnen oudsten zoon Hanom Hamangko Negoro, bij
eene tweede vrouw, tot Kroonprins benoemd en plegtig
als zoodanig uitgeroepen. Noto Kasoemo, des Sultans jongere
broeder, werd door denzelven uit hoofde van zijn verstand
gevreesd en mishandeld, en de Sultan vertoonde zich alzoo als
een onregtvaardig en ongevoelig Vorst. De derde vrouw van den
Sultan heette Kentjono Woelang, zij was van eene geringe
afkomst en had weleer te *Soerabaya* vruchten verkocht; na-

derhand was zij zijn bijwijf en eindelijk zijne echte vrouw geworden. Zij was zeer verstandig en schoon, zoodat zij den Sultan geheel beheerschte. Geenen zoon bezittende, wilde zij door het huwelijk eene harer dochters op den troon plaatsen, en huwde eene derzelven aan NOTO DI NINGRAT, broeder van NOTO KASOEMO, uit. Den Kroonprins, een braaf man, maakte zij bij den Sultan gehaat, en bewerkte, dat de Rijksbestuurder, die met de zuster van den Kroonprins gehuwd was, werd afgezet. Toen DAENDELS beval, dat de Rijksbestuurder weder hersteld werd, gevoelde de Sultane KENTJONO WOELANG daarover eenen bitteren spijt, en zij trachtte door medewerking van NOTO KASOEMO, den Prins Radên RONGGO, schoonzoon des Sultans, in hare belangen te doen handelen, hetwelk haar zeer gemakkelijk viel, daar deze Prins sedert eenen geruimen tijd naar de oppermagt van een gedeelte van *Java* stond. Als opperhoofd der Montjonegorosche landen, had hij zijne legermagt op eenen geduchten voet gebragt en zijn paleis versterkt. Hij wist zich te doen eerbiedigen, hield te *Djokjokarta* zelfs eene aanzienlijke hofhouding, en werd door de Rijksgrooten gevreesd. Radên RONGGO deed eenen inval in des Keizers landen en bedreef vele gruwelen. DAENDELS, die begreep, dat er krachtdadig moest worden gehandeld, dewijl de Sultan eene magt van 13000 man had verzameld, reisde in December naar *Samarang*, om van daar den nadeeligen stand van zaken eene gunstige wending te doen nemen. Hij schreef nu brieven aan de Prinsen, waarin hij hun het wispelturige, baatzuchtige en hardvochtige karakter van den Sultan deed opmerken, met duidelijke verklaring, dat het Gouvernement de middelen bezat om zich de noodzakelijke voldoening voor het gebeurde te verschaffen. VAN BRAAM, President der Hooge Regering, op DAENDELS bevel, naar het Hof van *Djokjokarta* gezonden, sprak aldaar in tegenwoordigheid der Hofgrooten, insgelijks op den toon eens Gebieders, en wist in afzonderlijke bijeenkomsten, de Prinsen te overtuigen, dat de Sultan, als onbekwaam voor de Regering, moest worden afgezet. NOTO KASOEMO wilde zich bij ons voegen, doch DAENDELS eischte, dat hij, benevens Radên RONGGO en NOTO DI NINGRAT moesten worden overgeleverd, waarin de Sultan bewilligde. De Radên redde zich door de vlugt. Nu zond DAENDELS 3000 man troepen van ver-

schillende punten naar *Samarang*, terwijl Radên Ronggo eene grooten aanhang verwierf en zich naar *Soerabaya* wilde be geven, hetwelk Daendels wist te beletten.

De Sergeant Leberfeld, wien het, door ijver en moe gelukte, met eenige Regenten den oproerigen Radên Ronggo te vervolgen en hem benevens den Tommonggong Somo Negoro af te maken, werd daarvoor tot Officier bevorderd.

Door eene aanhoudende briefwisseling en eindelijk door zi naar *Djokjokarta* op te rukken, gelukte het Daendels, den Sultan tot den afstand van de kroon, ten behoeve van den Kroonprins Hanom Hamangkoe Negoro, te bewegen.

1811. Op den 6den en 10den Januarij werden met de beide Hoven contracten gesloten, waarbij, de strandgelden door het Gouvernement aan dezelve betaald, afgeschaft, eenige landen aan ons afgestaan, en des Keizers schuld, groot 100,000 rijksdaalders, door het Gouvernement overgenomen werden; terwijl de onttroonde Sultan aan onze troepen, die zijne onttrooning bevorderd hadden, 196,320 rijksdaalders moest uitkeeren.

Op den 20sten Februarij, nadat de tijding op *Batavia* was aangekomen, dat *Nederland* uit de rij der volken geschrapt en bij *Frankryk* ingelijfd was, deide Daendels, in eene aanspraak dienaangaande te *Batavia* gehouden, en op zijn bevel gedrukt: «Dat het als eene bijzondere gunstige beschikking des Allerhoogste, in wiens handen het lot der volken is, moest worden »aangemerkt, dat het zijner Majesteit den Keizer en Koning »goedgunstig behaagd had, een oog van medelijden op ons »land te vestigen en *Holland* een gedeelte te doen uitmaken »van die groote natie, welke een ieder over hare daden in verbaasdheid en verwondering houdt opgetogen.»

De vlag, die twee eeuwen onbesmet te *Batavia* de nationale kleuren horizontaal naar alle oorden der wereld had doen wapperen, werd gestreken, waarna die kleuren regtstandig geheschen werden, even als of zij 's hemels gramschap uittartten, die weldra nederdalende, dat dundoek in flarden deed verstuiven.

Op den 8sten Maart vaardigde Daendels eene publicatie uit tegen het namaken van credietpapieren, dewijl er verscheidene valsche in omloop waren. Op den 17den Maart bepaalde hij dat, nademaal de zekerheid bestond van eenen kort op handen zijnde aanval der *Engelschen*, op straf des doods verboden

de, door NAPOLEON benoemden Gouverneur Generaal
LLEM JANSSENS, Divisie Generaal, Grootkruis van de
Groot Officier van het Legioen van Eer, op *Java*
, aarzelde DAENDELS het bewind aan hem over te
JANSSENS schreef nu van *Samarang*, op den 9den Mei
ENDELS: « Wat betreft, het eenigzins verschuiven van
ernemen van het Gouvernement, dit zoude met onzer
verpligtingen strijden. Buiten dat het uit den aard der
ing zelve volgt, is het een uitdrukkelijk bevel des Sou-
, dat mij hetzelve dadelijk bij mijne komst worde over-
n, en ik zal, van de missive van Zijne Excellentie den
r van Koloniën daartoe betrekkelijk, zelf brenger zijn,
ge hare bevelen. »
DELS antwoordde hierop, dat hij het bewind aan zijnen
, op zoodanigen dag, als dezelve zou bepalen, zou
gen en zond tevens eenen staat over, waarop voor-
dat 's lands kas sedert 1° Januarij 1808 met 1,723,371
lders papier en 4,593,107 rijksdaalders in zilver ver-
d was, en dat de jaarlijksche inkomsten eene verhooging
en van 7,95,660 Rijksdaalders in zilver, en 9,74,544
lders in papier.
SENS drong er nu op aan, om onmiddellijk het Gou-
ent te aanvaarden, met verzoek aan DAENDELS, deszelfs
t verdediging van de kolonie, aan hem te willen me-
. Dien ten gevolge had op den 16den Mei de overdragt

eenen gelukkigen overtogt naar *Europa* gewenscht te hebb[en]
«om in het Vaderland de vruchten te plukken van een
»driejarigen arbeid in de moeijelijkste omstandigheden, en [het]
»geluk en voordeel te genieten, van beoordeeld en beloond
»kunnen worden, door den grootsten der stervelingen, d[en]
»magtigsten der Monarchen, onzen Souverein! (NAPOLEON).
verlangde de Gouverneur Generaal JANSSENS, dat aan denzelve[n]
gedurende het verblijf in de kolonie, de uiterlijke eerbew[ij]zingen, als Gouverneur Generaal genoten, zouden word[en]
bewezen.

DAENDELS aan JANSSENS eene schriftelijke verklaring v[er]zocht hebbende, aangaande den staat, waarin hij *Java* en d[e]zelfs financiën gevonden had, ontving in antwoord, dat [de]
Gouverneur Generaal JANSSENS de groote werken door DAENDE[LS]
op *Java* daargesteld, in goeden staat gevonden had; maa[r]
dat weinige dagen ontoereikend waren om den financieele[n]
toestand van *Indië* te onderzoeken en te doorgronden, der[mits]
de administratie aldaar van die van *Europa* en *Afrika's* zui[d]kust aanmerkelijk verschilde; dat eene lofspraak daarove[r]
zonder kennis van zaken, gewis voor DAENDELS niet vereere[nd]
zou zijn, terwijl zonder die kennis, eene afkeuring van g[e]zegde administratie, evenzeer moest vermeden worden.

1811. DAENDELS verliet *Java* en werd door tijdgenoot en nakom[e]lingschap zeer verschillend beoordeeld; doch, bij eene volma[akt]
onpartijdige beoordeeling over zijn bestuur, mag vooral h[et]
allermoeijelijkst tijdsgewricht, waarin hij regeerde, niet voor[bij]
gezien worden. Het karakter van DAENDELS schijnt NAPOLE[ON]
mishaagd te hebben; ten minste wordt zulks door den Hert[og]
van SAXEN-WEIMAR in zijn «*Précis de la Campagne de Ja[va]*
en 1811,» gezegd. Zijne hier boven vermelde daden zijn u[it]
echte bronnen geput en de lezer moge daarover zelf oordeelen.

In de maand Mei werden van de griffie van den Gouverne[ur]
Generaal JANSSENS te *Buitenzorg*, verscheidene officieëele stukk[en]
gestolen, hetwelk aan vijandige oogmerken werd toegeschreve[n]
zonder dat de dader ontdekt werd. Op den 4[den] Junij werd bepaal[d]
dat, bij het in beleg stellen van *Batavia*, het drinkwater, d[at]
in de watervaten zou aanwezig zijn, tot op een vat na, zo[u]
moeten weggeworpen worden. Bij besluit van den 10[den] Ju[nij]
werd bepaald. 1° Het leger met een regiment Infanterie

meerderen, hetwelk uit de garnizoensregimenten getrokken
rd. 2°. Het leger in twee brigades af te deelen, de eerste
er het bevel van den brigadier GAUPP, en de tweede
r dat van den brigadier JAUFFRET. 3°. *Java* te verdeelen in
militaire Arrondissementen, het eerste zich uitstrekkende
Anjer tot en met *Cheribon*, gekommandeerd door den Bri-
r VON LUTZOW; het tweede van *Cheribon* tot en met *Rem-*
, onder bevel van den Brigadier VON WINCKELMAN, en het
van *Rembang* tot aan Javaas Oostkust, onder de orders
en Kolonel BOIONS. 4° Het oprigten van een Samarangsch
n Soerabayaasch Legioen, het eerste, sterk vier compa-
infanteristen, onder bevel van den Kolonel VON FRAN-
ONT, als een blijk van vertrouwen in zijne kunde om
en Inlander om te gaan, en het tweede Legioen bestaande
ee bataljons Infanterie, waar van het eerste, zou bestaan
ie compagniën Infanterie en eene compagnie Artillerie,
t tweede bataljon uit vier compagniën Infanterie, onder
lers van den Kolonel BOIONS.

e Legioenen werden uit Inlanders gevormd; het eerste
n van het Soeraboyasche, had tot Bevelhebber, den
el Pangeran ADIPATI SOTJO ADININGRAT; het tweede
onder bevel van den Luitenant Kolonel Tomonggong
KOE ADININGRAT.

het Bantamsche had een gevecht plaats tusschen onze
n, aangevoerd door den Luitenant Kolonel GRASHUIS en
gelschen van het linieschip de *Minden*. Het gedrag der
ren was daarbij zeer verschillend; want drie hunner
n om nalatigheid voor den krijgsraad getrokken, terwijl
pitein KNOTSER voor zijnen, in dat gevecht betoonden
tot Luitenant Kolonel bevorderd werd.

besluit van den 9den Julij werd het huwen van Officieren
t, met bepaling, dat een Kapitein of Luitenant geen
ijk mogt aangaan zonder toestemming van zijnen Kom-
nt, met aantooning, dat de man of vrouw een kapitaal
gt, dat jaarlijks een zuiver inkomen gaf, ten minste
staande aan het traktement van eenen tweeden Luitenant.

aannadering der *Engelschen* werd door sommigen als
, doch de gevolgen van hunne komst werden door
met vertrouwen op onze legermagt, als niet dreigend

beschouwd; maar vele zwakke zieltjes, die gedurei reeks van jaren een echt Scharitisch leven geleid sidderden op het denkbeeld van een kanonschot, van c plundering, en misten geheel dien adel der ziel, w kalmte, in gevaren, de grootste krachten ontwikkelt hetzij verre, dat het in ons leger aan brave, aan mannen ontbrak; schoon, daaraan heeft het ons nog ontbroken: getuige ook hiervan het besluit van den Go Generaal van 16den Julij, waarbij, naar aanleiding rapport, van den Generaal JUMEL, Kommandant der bij dagorder werd bekend gemaakt, dat de Aide de Kapitein VAN DER KAA door beleid en dapperheid, detachement van 70 man, op den 14den Julij de En te *Tjilintjing* ontscheept, aangegrepen, op de vlugt en op hen eenen Officier en tien soldaten krijgsgevan maakt had; wordende tevens eervolle melding gem de Luitenants GARÇON, DEFOSSE VAN GRYN en CL mitsgaders van de soldaten LASKOWITZ, GRAUL en K terwijl aan het detachement, volgens de vroegere dienaangaande, werden uitbetaald voor den gevangen ten Luitenant, 100, en voor de tien soldaten 25 daalders.

1811. Op den 15den Julij bepaalde JANSSENS de daarstel een fonds voor weduwen en weezen der in *Indië* bij l dienende Officieren; waartoe door de Officieren twe van hunne traktementen werd bijgedragen. De uitde dit fonds werd vastgesteld voor de weduwe van:

Eenen	Brigade Generaal	op	Rijksd.	Pap.	2
»	Brigade Kommandant	»	»	»	1
»	Kolonel	»	»	»	1
»	Majoor	»	»	»	1
»	Luitenant Kolonel	»	»	»	1
»	Kapitein	»	»	»	
»	Luitenant	»	»	»	
»	Sous Luitenant	»	»	»	

Deze berekening was in Rijksdaalders papieren geld waarvan de koers zeer wisselvallig was. Het Gouve nam tot maatstaf aan, dat 100 Rijksdaalders papi stonden aan 62½ Rijksdaalder zilver; doch weldra

het papieren geld door het verlies van *Java*, en dien ten gevolge, het bepaalde pensioen, voorloopig alle waarde.

Bij besluit van 16 Julij bepaalde JANSSENS, dat, voor uitstekende dapperheid, aan Onderofficieren en soldaten zou worden uitgereikt, eene zilveren madaille, waarop aan de eene zijde de Keizerlijke adelaar, en op de keerzijde de naam van den held en rondom, de woorden «*Intrépidité et dévouement*» worden gegraveerd zijn; onder genot van de helft traktementsverhooging, die ook bij het pensioen verleenen, zou blijven voortduren.

De Generaal JANSSENS schijnt de *Engelschen* niet verwacht of hunne komst als niet gevaarlijk voor *Java* beschouwd te hebben; ten minste moet zulks uit zijne Publicatie van 12 Julij, houdende bepalingen omtrent het vieren van het geboortefeest van NAPOLEON, opgemaakt worden, waarin hij onder andere zegt: «Laat ons standvastig zijn, laten wij ons van eenige ontberingen niet kwellen; wij zullen de moeijelijke tijden te boven komen, en grootheid en welvaart zullen het deel zijn van dit, door den Hemel gezegende eiland; maar ook dit geluk, deze voorspoed kunnen alleen door den grooten NAPOLEON worden daargesteld. Dit land behouden, den adelaar ongeschonden bewaard te hebben, zal deze Kolonie de gunst van onzen Souverein doen verwerwen. Zijn geboortefeest werde met geestdrift gevierd; ieder gevoelt het, dat hij het vereeren van zijnen Souverein, bij te gelijk hulde doet aan den grootsten der stervelingen.»

Wijders werd het ceremonieel voor den feestdag bepaald, doch op den 30sten besloten, dat er geene algemeene verlichting, ter zake van de duurte der olie, zou plaats hebben.

Op den 20sten Julij, besloot de Gouverneur Generaal, een of twee jongelingen als Elèves voor de Javaansche taal, bij ieder der Ministers te *Soerakarta* en *Djokjokarta*, te plaatsen, ten einde met de Hofgrooten en mindere *Javanen* om te gaan, en alzoo de Javaansche taal te leeren, zich met de Javaansche zeden en gewoonten bekend te maken en de liebbelijkheid te verkrijgen, op eene aangename wijs, maar met bewaring van de Europesche superioriteit, met de Javanen om te gaan.

Deze zoo heilzame bepaling werd door de weldra plaats hebbende gebeurtenis buiten werking gesteld.

1811. Bij besluit van den 29sten Julij werden Inlandsche Hoofde tot Officieren bij het voormelde Legioen van *Soerabaya* aan gesteld.

De zeetijdingen werden steeds meer en meer verontrustend op den 27sten Julij naderden er twee *Engelsche* sloepen ui den noord, den 29sten ankerde een brik bij het eiland *Edam* op de ree van *Batavia*, en in den avond van den 31sten kwamen er twee schepen uit het N. O. boven den hoek van *Krawang* ten anker, die als de voorboden van de *Engelsche* vloot be schouwd werden. Doch, daar deze schepen niet terstond door anderen gevolgd werden, vatte het gevoelen weldra post, da zij, even als vroeger had plaats gehad, weder vertrekken zouden. Het denkbeeld, dat een oudgast, in den echten zin van dien tijd, uit zijne verschansingen van rust, weelde en wellust zou kunnen verdreven worden, was al te pijnigend om er voedsel aan te geven. Ons leger, zeide men, is sterk en heeft nog goede Officieren; de vijand zal op de lange zeereis zijne magt, door sterfte en ziekte tot op de helft zien verminderen; de wederhelft zal ontmoedigd en afgemat aan landende, door zonnegloed en moeraskoortsen, verstoken van levensmiddelen, weldra bezwijken, en wij zullen in ons zorgeloos, lekker leven niet verontrust worden.

Deze staat van weelde werd eindelijk gestoord. De onverschilligheid, waarin men sedert twee eeuwen omtrent het land de bewoners, hunne taal, de voortbrengselen van den grond met één woord van schier alles, wat niet op eene gemakkelijke wijs veel geld aanbragt, verkeerd had, moest ophouden. Het uur der ontwaking was daar; het werd door den oorlogsdonder aangekondigd; de *Engelschen* waren te *Tjilintjing* op den 4den Augustus geland. De belangen van Regeerders en Onderdanen, moesten door den electriquen schok, dien de oorlog geeft, wel voor een oogenblik benadeeld, doch in de gevolgen onberekenbaar bevorderd worden. De sluimerende geesten moesten ontwaken, om *Java* eene betere toekomst voor te bereiden. *Java* kwijnde, de handel was schier vernietigd. *Engeland*, dat de oppermagt op zee bezat, mogt volgens deszelfs staatkunde niet dulden, dat op *Java* de Fransche vlag het uittartte. Lord MINTO, Gouverneur van *Britsch Indië*, besloot alzoo, het eiland *Java* te veroveren, dat

door DAENDELS reeds zeer versterkt was, en bij den vermoedelijken aanvoer van Fransche troepen, niet alleen onneembaar zou kunnen worden, maar zelfs de middelen daarstellen om de *Molukkos* den *Britten* weder te ontweldigen. Het bevel over de expeditie werd aan den Luitenant Generaal, Sir SAMUEL AUCHMUTY, opgedragen. Lord MINTO woonde dezelve bij. Het leger hiertoe afgezonderd, bestond uit eene voorhoede, een strijdkorps en eene achterhoede, en was aldus zamengesteld.

Voorhoede.

Bevelvoerder, Kolonel R. R. GILLESPIE.
Brigade Majoor W. THORN.

Regter Flankbataljon,	Linker Flankbataljon,
Majoor MILLER.	Majoor FRASER.

Detachement van het 89ste regiment, Majoor BUTLER.
Koninklijke Mariniers, Kapitein LARDET.
Bengaalsche voltigeur bataljon, Majoor DALTON.
Een detachement van het 22ste dragonders, Luit. DUDLEY.
Lijfwacht van den Gouverneur Generaal, Kapitein GALL.
Pioniers, Kapitein SMITHWAYTE.
Rijdende Artillerie, Kapitein NOBLE.
Detachement van het 22ste Dragonders, Majoor TRAVERSE.

Strijdkorps.

Bevelvoerder, Generaal Majoor WETHERALL.

Regter Brigade.

Kolonel GIBBS.

Z. M. 14de Regiment, Luitenant Kolonel WATSON.
Z. M. 59ste » » » Mc. LEOD.
5de Bataljon Bengaalsche Voltigeurs, Kapitein GRIFFITHS.

Linker Brigade.

Z. M. 69ste Regiment, Luitenant Kolonel Mc. LEOD.
Z. M. 78ste » Majoor LINDSEY.
6de Bataljon Bengaalsche Voltigeurs, Majoor RABAN.

Achterhoede.

Bevelvoerder, Kolonel WOOD.
Brigade Majoor WILLIAMSON.

4de Bataljon Bengaalsche Voltigeurs, Majoor GRA
1ste » 20ste Marine Regiment, Luit.-Kol. Mo
3de » Bengaalsche Voltigeurs.
Flankeur Bataljon, Majoor YULE.

De Koninklijke en Bengaalsche Artillerie stonden o
van den Majoor CALDWEL, de Genie onder Kolonel M

De sterkte van dit leger bedroeg :

Koninklijke troepen, waaronder 200 Officieren
Bengaalsche » » 247 »
Pioniers, tentdragers enz.

De Vloot, tot deze expeditie gebruikt, bestond

Linieschepen.

Scipion, Vice Admiraal, STOPFORD.
Illustrious, Commodore, BROUGHTON; Kapitein T
Minden, Kapitein HOARE.
Lion, Kapitein HEATHCOTE.

Fregatten.

Akbar,	Kapitein	DRURY.	*Hussar*,	Kap.	CRA
Doris,	»	LYE.	*Drake*,	»	HAR
Nisus,	»	BEAVER.	*Phaeton*,	»	PEL
President,	»	WARREN.	*Leda*,	»	SAY
Bucephalus,	»	PELLY.	*Caroline*,	»	COL
Phœbe,	»	HILLYAR.	*Cornelia*,	»	EDG
Modeste,	»	ELLIOT.	*Psyche*,	»	ED

Korvetten.

Barracouta,	Kap.	OWEN.	*Samarang*,	Kap.	D
Hesper,	»	REYNOLDS	*Harpy*,	»	B
Hecate,	»	PEACHEY.	*Procris*,	»	M
Dasher,	»	KELLY.			

Compagnies Kruisers.

Malabar,	Komd[t]	HAYES,
	Kap.	MAXFIELD.
Aurora,	»	WATKINS.
Mornington	»	PEARCE.
Nautilus,	»	WALKER.
Vestal,	Kap.	HALL.
Ariel,	»	MACDONALD.
Thetis,	»	Luit. PHILLIPS.
Psyche		

Hierbij kwamen nog zeven en vijftig transportschepen en verscheidene kanonneerbooten, te zamen bedragende honderd zeilen. Deze, inderdaad aanzienlijke strijdkrachten, moesten bij den toenmaligen staat van ons leger, dat grootendeels uit inlandsche, ongeoefende troepen bestond, die nimmer vuur hadden gezien, als ruim voldoende beschouwd worden, om Java te bemagtigen. De oorlogsschepen toch, konden gemakkelijk de fortjes, aan de noorderstranden van dat eiland gelegen, tot zwijgen brengen en vernietigen, daar dezelve hoofdzakelijk tegen inlandsche aanvallen bestand waren. Eene landing kon op die kusten, welke twee honderd uren lengte hebben, niet belet worden; daarenboven bestond de Britsche magt uit krijgslieden, die zoo wel in Britsch als in Nederlandsch *Indië* in de laatste jaren vele overwinningen behaald hadden en bij hunne roemzucht, dapperheid paarden; terwijl zij onder de aanvoerders vele mannen van uitstekende verdiensten en talenten telden.

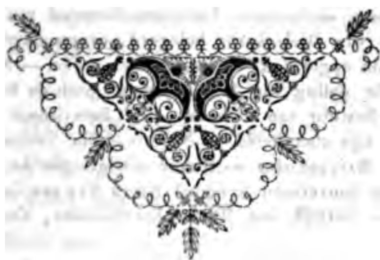
Op den 11[den] April zeilde deze vloot van *Madras*, gelegen aan de O. kust van *Voor-Indië*, uit. Des anderen daags werd dezelve door eenen vreesselijken orkaan met vernietiging bedreigd, doch ontkwam aan dat gevaar, hetwelk het verlies van veertig Cavaleriepaarden veroorzaakte, die, door het sluiten der luiken, stikten.

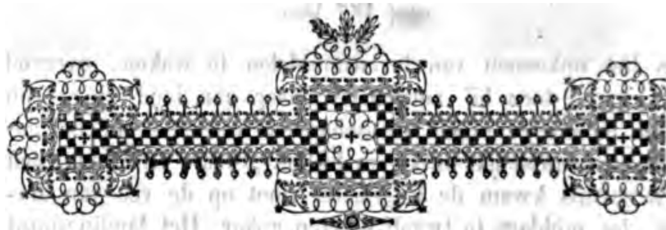
Na *Poeloe Pinang* of *Prince of Wales'* eiland, aan den ingang van de straat van *Malakka*, te hebben aangedaan, kwam de vloot in het begin van Junij te *Malakka*, alwaar de troepen, even als te *Poeloe Pienang* van ververschingen voorzien werden, die de Koning van *Quedah* verstrekte. Een der transportschepen met kruid geladen, vatte hier vuur, en vloog, nadat de bemanning van hetzelve zich gered had, in de lucht, zonder dat het vuur zich aan de vloot mededeelde.

1811. Op den 4den Junij werd de verjaring van den Koning va *Engeland* luisterrijk door de Expeditie te *Malakka* gevier Lord MINTO hield des morgens eene levée en gaf in de achtermiddag een diné aan een groot getal Officieren. Op hetzelv werden verscheidene Koninklijke toasten met geestdrift inge steld, waarna hij zelf als vrijwilliger, met het bekende gets van driemaal drie toasten, begroet werd. Het feest werd doo een bal besloten, zoo als nimmer op *Malakka* had plaats gehad en welligt nooit weder zal gehouden worden.

Op den 11den Junij ging de vloot onder zeil en kwam doo de straat van *Sing'a Poera* aan de *High Islands*, bewesten *Borneo;* na aldaar het drinkwater aangevuld te hebben, werd de vloot op den 10den Julij door eenen storm overvallen, waardoo de transportschepen, welke honderd paarden en twee honderd man aan boord hadden, bij de holle zee, nu eens naar di lucht en daarna weder ten afgrond geslingerd werden; doch wederom ontkwam de vloot aan het dreigendste gevaar en zeilde tusschen *Carimata* en *Borneo* door. De Opperbevel hebber besloot den eersten aanval op *Batavia* te doen, dewij aldaar de hoofdmagt, de magazijnen, en in de nabijheid die stad, de voornaamste sterkten waren; ten einde, na de hoofdsta en hare ommelanden genomen te hebben, zich spoedig va geheel *Java* meester te maken. Het punt van aanlanding wa nog niet bepaald, en het was te voorzien, dat indien de ge heele Nederlandsche magt zich tegen dezelve verzette, he hoogst moeijelijk, ja schier onmogelijk zou zijn, haar te be werkstelligen. *Cheribon* kon, wel is waar, gemakkelijk bemag tigd worden, doch daarna zou een marsch over het hoog gebergte, met Artillerie en Cavalerie zeer langdurig, afmatten en doodelijk geweest zijn, terwijl de *Nederlanders* dien marsc op velerlei wijzen konden belemmeren. De Luitenant Kolone Ingenieur MACKENZIE werd met den Luitenant BLAKISTO afgezonden om te vernemen of de geheele magt van de *Ne derlanders* zich te *Batavia* of wel op verscheidene punten va *Java* bevond. De vloot volgde hen, en bij hunne terugkom berigtten zij, dat eene landing te *Tjilintjing*, beoosten *Tandjo Pryok*, op drie uren van *Batavia* gelegen, het raadzaamst wa Te *Batavia* werd nu de nadering der vloot vernomen, en ee Detachement der *Hollanders*, te *Tjilintjing* gelegerd, o

tegen het opkoopen van levensmiddelen te waken, overviel MACKENZIE, toen hij andermaal aldaar aan land ging: een Officier en eenige zijner manschappen werden gevangen genomen en naauwelijks ontkwam hij het gevaar. Op zondag den 4den Augustus kwam de Engelsche vloot op de ree van *Batavia*, des middags te twaalf ure ten anker. Het landingspunt te *Tjilintjing* biedt, door de ondiepten in den omtrek, zoovele moeijelijkheden aan, dat er te *Batavia* niet aan gedacht werd, dat de *Engelschen* aldaar zouden ontschepen; zoodat de landing zonder eenig verlies geschiedde. Des avonds, niettegenstaande het terrein door moerassen, kanalen en zoutpannen vele belemmeringen aanbood, was de Infanterie met hare veldstukken aan wal: de troepen werden in twee liniën geschaard, de eene, front makende naar *Meester Cornelis*, de andere, naar *Batavia*. Een Detachement Cavalerie van *Batavia* naar *Tjilintjing* gezonden, werd door het vuur van twee zes ponders en van eenige infanteristen begroet en teruggedreven, aan gesneuvelden, eenen Officier en drie manschappen achterlatende. Op den 5den Augustus landden de rijdende Artillerie en de Cavalerie zonder stoornis te ondervinden.

VIII. HOOFDSTUK.

Geschiedenis van Java,

VAN DE LANDING DER ENGELSCHEN TOT AAN DE REGERING VAN DI GOUVERNEUR GENERAAL, BARON *VAN DER CAPELLEN.*

INHOUD.

Huisselijk tooneel van eenen Oudgast. — Landing der *Engelschen* te *Tj tjing*. — Zij nemen bezit van *Batavia*. — Een aanval der *Fransche* die stad afgeslagen. — *Weltevreden* door de *Engelschen* bezet. — Ge op den weg van *Meester Cornelis*. — Bevel van den Generaal Jansse Uitwisseling van krijgsgevangenen. — Napoleons verjaring gevier Verschillende gevechten. — *Meester Cornelis* door de *Engelschen* g men. — Generaal Janssens vertrekt naar *Samarang* en versterkt *O arang*. — De *Engelschen* nemen *Cheribon*, *Tagal* en *Samarang*. — Generaal Janssens tot de overgave der kolonie aangemaand, weigert z doch wordt bij de aannadering der *Engelschen* door zijne troepen laten en genoodzaakt eene hem voorgeschrevene capitulatie te o teekenen en naar *Engeland* te vertrekken. — De *Engelschen* wo meester van *Java*. — Raffles, Luitenant Generaal van *Java*. — De roerige Sultan van *Djokjokarta* belegerd, overwonnen, verbanne door zijnen zoon opgevolgd. — *Java* geniet vrede. — Stremming i handel door de daling van het papieren geld. — Nieuw stelsel landrenten. — Bestuur van Raffles. — Het Bataviaasch Genootschap zoekt hem om zijn standbeeld. — Nederlandsche Commissarissen n de kolonie van Raffles over — Hunne verrigtingen en wetten — H aftreding. — De Gouverneur Generaal Baron Van der Capellen aanv het Bestuur. — Vertrek van Hunne Excellenciën, Commissarissen neraal.

1811. Toen het eerste kanonschot te *Batavia* gehoord en tijding aldaar vernomen werd, dat er reeds bloed gestort v ontstond er eene groote opschudding in die stad. De or

t de aanzienlijken haar moesten verlaten, was slechts gedeelijk opgevolgd. Vele oudgasten leefden met slavinnen, inlandsche of Chinesche juffers, die *Njahi* heeten; in den waan verkeerende, dat de *Engelschen* zouden afgeslagen worden, hadden zij verkozen hunnen staat van gemak niet te verlaten en de komst zorgeloos af te wachten. SELIMA, eene schoone en vernuftige slavin, kwam bij haren Heer en riep: «*Soedah ada tumpah dârah manoesjia ka-boemi; satoe hoeloebâlang deng'an tiga orang tsoldadoe soedah di boenoh Inggris, sakârang djoega toean misti lâri*, (er is menschenbloed op de aarde geplengd, een hoofdman en drie krijgslieden zijn door de *Engelschen* gedood, nu moet Mijnheer vlugten.)» Hij antwoordde: «*Apa kira, goewa mau lâri? boekan bagtloe, goewa mau berprang, kasi goewa poenja sindjâta*, (wat denkt gij, dat ik wil vlugten, niet alzoo, ik wil vechten, geef mijne wapens.)»

SELIMA. Improviserende, zingt:

«*Toewanlah brânie, arif, bustârie,*
Akan Inggris moedah di pandang.
Kidang di hoetan mentjârie mâtjan,
Bâroe di lihat, lantas lârie.»

(Mijnheer is moedig, geestig, ervaren,
Daar hij de Britten als nietig beschouwt. —
Een reebok, zoekend een' tijger in 't woud,
Sloeg fluks op de vlugt, toen hij dien mogt ontwaren.)

«*Anakh sjéthan*,» zeide hij: «*âpa, loe menjânie sakârang. Nanti goewa mau adjar sâma loe*, (Satanskind, wat zingt gij nu, ik zal je leeren!)»

SELIMA. «*Abis santap boewah manggis,*
Râsa djâ'i songgoh pedas.
Dolo njânji, lantas nângis,
Adoh toewan, ietoe gemas.»

(Heeft men manggistan gegeten,
Dan smaakt gember al te heet. —
Eerst gezongen, dan gekreten,
Ach! mijn meester! dat is wreed.)

«*Diam sâdja*,» zeide hij, «*goewa nanti hantam sâma loe*, (zwijg! ik zal je raken.)»

SELIMA. «*Kaloe toewan brânie poekol sâma sâja, nanti sâ mau bilang sâma Njonja,* (als Mijnheer mij durft te slaan, z ik aan Mevrouw zeggen......)»

Hij. «*Apa loe mau bilang?* (Wat wilt gij zeggen?)»

SELIMA. «*Barang âpa jang Njonja, trâda soeka deng'ar* (hetgeen Mevrouw niet verlangt te vernemen.)»

BITJA, eene zeer jonge slavin, komt binnen en roept: «*Toewan! Orang Inggris dâtang, sâja tâkot sekâli, karna Orang Inggris mâkan orang.* (Mijnheer! de Engelschen komen, i ben zeer bevreesd, want de Engelschen zijn menscheneters.)»

NARISSA. «*Boekan bagitoe, Orang Inggris trâda mâkan Orang tâpi dieja soeka djoega âkan dâging Orang parampoewan.*»

Hij. «*Ini parampoewan selamânja besêndêr sâdja,* (dit vrouw mensch schertst altijd.)»

De snelle aannadering des vijands staakte dit tafereel, en d oudgast volgde met zijnen stoet, zijne vrouw, die reeds met d kostbaarheden naar de bovenlanden vertrokken was.

De brug van *Tjilintjing* was niet eens vernield, zoodat de *Engelschen* daardoor zeer bevoordeeld werden. Een Detachement van den vijand marcheerde in de rigting van *Meester Cornelis* doch rukte weldra weder in, en bekwam door de hitte ve zieken, waarvan sommigen door eenen brandenden zonnestraal getroffen, spoedig stierven. Er werd bepaald, regelregt o *Batavia* te marcheren, en wanneer de Generaal JANSSENS d hoofdmagt derwaarts liet vereenigen, eene afdeeling naar *Meester Cornelis* te zenden. Op den 6den verkende Kolonel GILLESPIE den weg en bevond, dat de Anjolsche brug was afgebroken. Op den 7den werd de rivier *Anjol* over eene bootbrug over getrokken zonder eenigen tegenstand te ontmoeten. *Batavia* werd op den 8sten opgeëischt, en de daartoe afgezondene Kapiteins TYLDEN en DICKSON keerden met den Magistraat HILLEBRINK terug, die namens de burgers om bescherming vroeg. De bruggen waren afgebroken, de watervaten geledigd en de waterleidingen onbruikbaar gemaakt. Op bevel van JANSSENS hadden de aanzienlijke burgers *Batavia* verlaten, hetwelk natuurlijk met verwarring geschiedde; ieder had getracht zijne have en goed te redden. De rijke kooplieden en anderen hadden hunne waren en goederen laten vervoeren; de wegen waren met allerlei voorwerpen, koffij en specerijen

ls bezaaid. De dragers hadden de vlugt genomen of een gedeelte van hunne vrachten weggeworpen.

De nootmuskaat en de nagelen, in *Europa* naauwelijks tegen goud te bekomen, werden hier vertreden en verpletterd. De inlanders plunderden de verlatene huizen en magazijnen, en stichtten ook brand; de Brigade Majoor, Kapitein THORN rukte Batavia met twee compagniën Infanterie binnen en zag eenige Cavalerie patrouilles, die echter naar *Weltevreden* galoppeerden. Een koninklijk Salvo der vloot kondigde de overgang der hoofdstad van Nederlandsch Indië in de handen des vijands, aan, en de Britsche vlag verving de Fransche, zonder dat daartegen de minste wederstand geboden was. Plundering en brand werden onmiddellijk gestuit. Het stadhuis werd eerst bezet en vervolgens werden de troepen, ten getale van 800 man, ingekwartierd. Kapitein ROBINSON, Aide-de-Camp van Lord MINTO, die eene opeisching van *Java* naar den Generaal JANSSENS bragt, kwam des avonds te tien uren met het antwoord terug, waarin de Generaal verklaarde, dat hij een Fransch Officier was en zijnen post tot het uiterste zou verdedigen. ROBINSON schoon geblinddoekt, had veel beweging van troepen, Cavalerie en Artillerie opgemerkt; en, daar er nu van eenen aanval der *Franschen* gesproken was, werden de Engelsche troepen des nachts op het stadhuisplein bij hunne wapens gelegerd; weldra naderde een Detachement der *Franschen* de wipbrug aan den weg van *Molenvliet*, zoodat de Kapitein Inscu, aldaar de wacht hebbende, naauwelijks tijd had dezelve te doen ophalen. Er werd nu van alle zijden gevuurd; de Kolonel GILLESPIE deed aan de westzijde der stad eenen uitval en dreef de *Franschen* terug, waarvan verscheidene sneuvelden zonder, dat zij zich weder vertoonden.

In den nacht van den 10^{den} op den 11^{den} Augustus werd een *Maleyer*, die een magazijn in brand stak, waarin veel buskruid lag, bij tijds gevat en spoedig gehangen. Te vier uren trokken 1000 *Engelschen* en 1400 *Bengalezen* onder GILLESPIE in stilte op, langs *Molenvliet* naar *Weltevreden*, dat bij het aanbreken van den dag bereikt, en verlaten gevonden werd. Het was voor de *Engelschen* van veel belang, want zij namen bezit van het kamp en de magazijnen, waarin zij drie honderd stukken kanon vonden. Zij rukten in twee colonnes langs

den weg van *Meester Cornelis* voort. De regtervleug
Franschen stond tegen het kanaal en de linker tegen
vier. Betelplantaadjen dekten hunne linie; zij hadde
grooten weg door eene verhakking versperd, waar ach
eene halve batterij rijdende Artillerie hadden geplaat
haar vuur aanving toen de *Engelschen* binnen deszelfs
kwamen.

1811. Dit vuur werd door eenen twaalf- en twee zespond
rijdende Artillerie krachtig beantwoord, terwijl de En
scherpschutters de *Franschen* veel afbreuk deden. Het g
werd hevig, de *Engelschen* trokken om de flanken der
schen, liepen storm op hunne batterij en vermeesterd
met de bajonet, hetwelk aan den Generaal JUMEL g
werd, daar hij dezelve niet door Infanterie had doen d
zoo als de Brigadier LUTZOW hem geraden had. Bij de
legenheid sneuvelden vele *Franschen*, en de Brigadier AL
Chef van den Staf van den Generaal JANSSENS werd do
gewond. De Generaal JUMEL, die geen Maleisch verstond
bij deze gelegenheid tegen de soldaten geroepen hebben. «
Lâri!» (vlugt! vlugt!) in plaats van *Lâdjoe! Lâdjoe!*
waarts! voorwaarts!) zoodat het verlies van dezen po
ten gevolge daarvan, dat van gansch *Java*, kan veroo
zijn door het verkeerdelijk bezigen van eene lettergreep
kanonvuur van *Meester Cornelis*, werwaarts de *Fransch*
trokken waren, duurde den ganschen dag voort, zonde
schade aan te rigten. De *Engelschen* bekwamen op
dag 17 dooden, waaronder 1 Officier; en 73 gewonden,
onder 7 Officieren.

De Generaal JANSSENS schreef aan de Hoofdofficiere
zijn leger eenen brief, waarin hij te kennen gaf, dat h
van *Meester Cornelis* goed gewapend was, en, indien de
pen hunnen pligt deden, niet voetstoots kon genomen w
Dat in geval van nood vier wegen voor den terugtogt n
binnenlanden openstonden; doch dat, wanneer het uite
vergeefs mogt beproefd zijn, de kanonstukken moesten
geld en de terugtogt door Cavalerie en Artillerie gede
de achterhoede door den Brigadier LUTZOW moest gecom
deerd worden, die alle bruggen, welke het laatste korp
overgetrokken, zou doen afbranden.

Er werd van weerskanten over het uitwisselen van krijgsgevangenen gehandeld, en de Heer Mr NAHUYS, destijds Ambtenaar bij de administratie der bosschen, thans Generaal Majoor en Raad van Nederlandsch Indië, welke als onderhandelaar uitging, werd aangehouden, en zou door de Engelsche Jagers gedood zijn, indien een Engelsch Officier hem niet gered had; later werd hij ingewisseld.

Op den 15den Augustus werd NAPOLEONS verjaarfeest door de Franschen gevierd, en JANSSENS, die de gansche linie van verdediging in oogenschouw nam, liet al het geschut der verschillende batterijen losbranden. Dit was de eerste en de laatste maal, dat deze geboortedag op *Java* openlijk gevierd werd.

Op den 19den deden de *Franschen* de legerplaats der *Engelschen* gedeeltelijk onder water zetten, hetwelk door eene spoedige afleiding onschadelijk gemaakt werd.

De *Engelschen* wierpen drie batterijen op, als: eene van twaalf achttienponders tegen over den linkelvleugel; eene andere van acht achttienponders en eene derde batterij van negen houwitsers en mortieren, ter linkerzijde van de eerste.

Op den 21sten werden de *Engelschen* in het maken hunner batterijen door het kanonvuur der *Franschen* zeer verhinderd, die in den volgenden nacht eenen uitval deden en een oogenblikkelijk voordeel op sommige werken der *Engelschen* behaalden, waarvan zij eenige kanonnen vernagelden; zij werden echter door den Luitenant Kolonel CLARGES terug gedreven. De *Franschen* vuurden onophoudelijk met veertig 24- en 32ponders, vernielden gestadig de werken der *Engelschen* en doodden hun op den 22sten Augustus 96 soldaten en onderscheidene Officieren. De batterijen der *Engelschen* werden onophoudend bediend en demonteerden vele stukken der *Franschen*, wier batterijen zeer beschadigd werden.

De *Engelschen* leden zeer veel door de vermoeijenissen en de ondragelijke hitte, zoodat Sir SAMUEL AUCHMUTY besloot, des vijands werken met geweld te nemen. Een, van de *Franschen* gedeserteerde sergeant, verraadde hen en gaf eene beschrijving van hunne batterijen en sterkte. AUCHMUTY beval na middernacht van den 25sten op te rukken en de batterijen der *Franschen* te nemen. Kolonel GILLESPIE werd met den hoofdaanval belast, trok voorwaarts, en moest door zijne onbekendheid met het terrein vele

omwegen maken, alvorens des vijands werken te nade
Door de schildwachten aangeroepen, antwoordde GILLE
«Patrouille», en rukte tot aan een piket voort, dat door
Officier gecommandeerd werd.» GILLESPIE riep nu «V
waarts!» waaraan zoo snel voldaan werd, dat het piket ge
tijd had terug te trekken, zoodat niemand van hetzelve
snapte; zij, die niet sneuvelden, werden gevangen genon
Nu vervolgde GILLESPIE zijne overwinningen en nam, na
vreesselijk hardnekkig gevecht, waarbij verscheidene verdi
stelijke Engelsche Officieren sneuvelden, twee redoutes s
menderhand in. Kolonel GIBBS nam op bevel van GILLES
eene andere redoute met de bajonet; de Kommandant
dezelve, Majoor MULDER, stak de lont in het kruid, en e
vreesselijke uitbarsting had plaats: *Franschen* en *Engelse*
vlogen gezamenlijk in de lucht; ligchamen en ledematen
vrienden en vijanden vielen verward door elkander. Kolo
GIBBS en nog eenige Officieren werden op eenen aanmerkelijl
afstand weggeworpen, zonder eenig letsel te bekomen.
Kapiteins der beide Engelsche Grenadiercompagniën kwan
hier bij om. Kolonel GILLESPIE nam in persoon den Brigad
JAUFFRET gevangen.

1811. De Generaal JANSSENS was reeds vroeg op het terrein
gaf den Generaal JUMEL, die veel later verscheen, eene scher
wel verdiende berisping, daar hij, de hem gegevene bevel
nog niet had uitgevoerd. De *Franschen* begonnen nu een he
kanonvuur, dat echter door te hooge rigting der stukken, wei
schaadde. GILLESPIE viel den regter- en GIBBS den linkerfl
aan. Alle batterijen werden stormenderhand, even als het
tilleriepark, genomen, en de *Franschen*, ofschoon zij op hun
terugtogt nog een levendig geweervuur volhielden, tot e
verwarde vlugt genoopt. Zes duizend krijgsgevangenen vie
den *Engelschen* in handen, die zich na een kort geve
overgaven: onder dezelven waren 2 Generaals, 2 Adjudan
van den Generaal JANSSENS, de Chef van de Genie, de Hoofd
van de Departementen, 5 Kolonels, 4 Majoors, 21 Luitena
Kolonels, 17 Kapiteins, 134 Luitenants, 7 Amboncesche en
Inlandsche Luitenants, 5 Onder Adjudanten en 1 Cadet; wijd
280 metalen kanonnen. De *Engelschen*, die roemrijk de z
bevochten, hadden 116 dooden en 620 gewonden op de

ekomen. Wanneer men den weg naar *Meester Cornelis* gaat, ziet men nog verscheidene, echter naauwelijks are heuveltjes, waaronder de brave strijders tot stof te- eerd zijn.

eraal JANSSENS, die den Generaal JUMEL niet wilde vertrok over land met den Brigadier DE KOCK, thans ant Generaal, en twee Adjudanten naar *Samarang*, na den Kapitein ROBINSON, die namens Lord MINTO de te *Buitenzorg* opeischte, een weigerend antwoord had n, met de betuiging, dat hij zulks doen zou, wanneer een enkel soldaat meer zou overblijven.

Engelsche zeemagt nam op den 31sten Augustus bezit *Cheribon*; de Generaal JUMEL hiervan onbewust, kwam aan, nadat de Generaal JANSSENS was doorgereisd en wen als de Bataljons–chef KNOTZER, krijgsgevangen ge- TAGAL gaf zich aan HILLYAR, Kapitein van het Fregat over. De *Engelschen* openden eene briefwisseling met ultan van *Madura*, die uit vrees voor de gevolgen, hen teunde; de Kapiteins der Marine HARRIS en PELLEW weldra bezit van het eiland *Madura* en verijdelden eenen , die tot herovering van hetzelve werd aangewend. De evelhebber der *Engelschen* schreef van *Samarang* op den September aan den Generaal JANSSENS, die *Oeng'arang* arts van die stad gelegen, versterkte, om zich nu ein- over te geven; daar verdere volharding alleen strekte tteloos bloed te vergieten, waarvoor hij hem verant- lijk stelde. De Generaal JANSSENS gaf bij een weige- ntwoord te kennen, dat de Javaansche Vorsten hem eunden en hij hen wederkeerig moest beschermen.

len 12den September werd *Samarang* door de *Engelschen* slag of stoot in bezit genomen. Sir AUCHMUTY gaf m naar *Oeng'arang* op te rukken en de *Franschen* aan n; Kolonel GIBBS werd met 1600 man Infanterie en zes geschut daartoe op den 16den des morgens ten twee fgezonden en bereikte vóór den dageraad de heuvelen, *ondol*, waarop de *Franschen* hunne positie genomen , die door dertig stukken kanon gedekt werd. GIBBS met de voorhoede en twee kanonnen door de vallei naar der heuvelen. De *Franschen* begonnen eerst hun vuur

toen de *Engelschen* reeds achter eenen heuvel gedekt waren (
derzelver Artillerie op de *Franschen* begon te spelen, die de
de onverwachte komst der *Engelschen* verrast, terugtrokke
Weldra werd nu ook het Fort te *Oeng'arang* veroverd; (
Franschen wierpen hunne wapenen weg en redden zich do
de vlugt. De magt van den Generaal JANSSENS bedroeg w
8200 man, maar was grootendeels uit Inlandsche troepen v
den Keizer en van den Sultan, mitsgaders uit het korps v
den Prins PRANG WEDONO en het Samarangsche Legioen z
mengesteld, zoodat dezelve niet tegen de geregelde troepen d
Engelschen bestand was, vooral na de nederlagen, die de ge
gelde *Fransche* troepen reeds geleden hadden.

De Generaal JANSSENS door zijne troepen verlaten, begeer
nu met Lord MINTO te onderhandelen; doch Sir SAMU
AUCHMUTY eischte, dat hij met hem alleen en wel onmiddelij
moest onderhandelen. Nu werd er een wapenstilstand van vi
en twintig uren gesloten, en AUCHMUTY maakte de voorwaard
der Capitulatie op, waarbij bepaald werd, 1° dat alle krijg
lieden krijgsgevangenen zouden zijn; 2° dat de Capitulat
zich tot *Java* en al deszelfs onderhoorigheden uitstrekte (
3° dat het Engelsche Gouvernement zich tot niets verpligt
ten aanzien van het toekomstig Bestuur van *Java*, den wa
borg van de openbare schulden, en de vereffening van h
kredietpapier.

JANSSENS, die te vergeefs beproefde, eene bijeenkomst m
AUCHMUTY te hebben, werd genoodzaakt die Capitulatie
onderteekenen en hij drukte in eenen brief aan AUCHMU
zijne gevoeligheid over de weigering der verzochte bijee
komst, uit, verzoekende echter, dat het lot der Fransche Of
cieren, zoo veel mogelijk, mogt verzacht worden.

1811. De Generaal JANSSENS werd onmiddellijk met die Staf-Of
cieren, welke hij koos om hem te vergezellen, naar *Engela*
gezonden, De Generaal JUMEL en de overige krijgsgevangen
werden eerst naar *Bengalen* en vervolgens naar *Engeland* ve
voerd.

Sir AUCHMUTY was ten onregte over de volharding v
den Generaal JANSSENS verstoord, die tot het laatste oogenbl
toe, dat hij nog over eenige magt kon beschikken, weiger
de Kolonie, waarover hij gesteld was, aan den vijand ov

te geven; en het was onedel een onderhoud aan eenen Generaal te weigeren, die als man van eer handelde en door het ongeluk vervolgd werd.

Op den 22sten September ging *Soerabaya* en eenige dagen later, het fort *Lodewijk* aan de *Engelschen* over, die weldra ook de, door hen nog onbezette buitenposten, bezit namen.

Sir THOMAS STAMFORD RAFFLES werd door Lord MINTO tot Luitenant Gouverneur van *Java* benoemd.

De oproerigheid van den Sultan van *Djokjokarta*, die weder naar de opperheerschappij van *Java* dong en verscheidene *Engelschen* had doen vermoorden, vorderde voldoening. Op bekomen bevel, belegerde de Kolonel GILLESPIE met 1000 man den kraton des Sultans, die door 17000 man verdedigd werd. De zekerheid, dat van de bemagtiging van die sterkte het bezit van *Java* afhing, dewijl 100,000 gewapende *Javanen* gereed stonden, om bij eenen mislukten aanslag, de *Engelschen*, zoo wel in de vorstenlanden als elders af te maken, eischte afdoende maatregelen. GILLESPIE deed de toegangen tot den kraton bezetten en op den 20sten Junij denzelven met stormladders beklimmen; hij bekwam zelf eene zware wond in den arm. De Luitenant Kolonel WATSON en de Kapitein JOHNSTONE onderscheidden zich door hun beleid en onversaagdheid, en na een hardnekkig gevecht, waarin 23 *Engelschen* sneuvelden en 76 gewond werden, ging de kraton aan de *Engelschen* over, wier lofwaardige krijgstucht zoo uitmuntend gehandhaafd werd, dat niemand in het paleis mishandeld en de vrouwen allen ontzien werden. De eigendommen werden onaangeroerd gelaten en niemand werd beleedigd. De oude Sultan werd naar *Poeloe Pinang* verbannen en zijn zoon, de Kroonprins, op den troon geplaatst, onder den naam van HAMANGKOE BOEWONO IV. De Keizer van *Solo*, die bij eenen nederlaag der *Engelschen*, hen vervolgd en den Sultan zou bijgestaan hebben, nam nu genoegen in de voorslagen, die de overwinnaars hem deden, zoodat gansch *Java* eindelijk vrede en rust genoot.

Daar de *Engelschen* de koloniale schulden en het papieren geld niet erkend hadden, daalde het laatste, waarvan ter waarde van millioenen guldens in handen der Europesche ingezetenen was, zoo zeer, dat het schier geene waarde meer had; het zilvergeld werd bewaard, en in alle takken van

handel en nijverheid had eene stremming plaats, die n
lottig werkte; en iedere poging tot herstel van het vervalle
1813. werd aanvankelijk verlamd door gebrek aan gereede penning
doch weldra kwam er tin van *Banka*, dat eenigzins in
gebrek aan geld, vooral in den handel op *China*, voorzag.

RAFFLES voerde ingevolge de bedoeling van Lord Mi
een stelsel van landrenten op *Java* in, dat zeer veel ge
bevatte en nader zal vermeld worden.

In het Justitiewezen werden verbeteringen aangebragt.
ieder der hoofdsteden *Batavia*, *Samarang* en *Soerabaya* w
een Hof van Justitie opgerigt, met bepaling, dat crimi
vonnissen zooveel mogelijk volgens de Britsche wetten moe
worden geslagen. Alle martelingen en verminkingen bij w
van straf, werden afgeschaft. Te *Batavia* werd Mr MUNTING
tweede Lid van den Raad, tot Hoofd van het Justitiewe
en Mr CRANSSEN, derde Lid van den Raad, tot Hoofd van
Policie aangesteld. Beide waren *Nederlanders* en bijzon
door de *Engelschen* geacht. De teregtzittingen werden nu v
het publiek opengesteld. De Landraden ontvingen den na
van Residentieraden en legden hunne vonnissen, die ge
lijfstraffen ten gevolge hadden, ten uitvoer; wordende and
de goedkeuring van den Luitenant Gouverneur vereischt.

Het nieuwe stelsel van landelijke inkomsten droeg wel
goede vruchten, en RAFFLES, die zeer verlicht dacht, bescher
de het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschap
en verzamelde de bouwstoffen, waaruit hij zijne *History*
Java vervaardigde, die immer, ofschoon zeer partijdig gesch
ven, belangrijk zal blijven. RAFFLES, die zich *Java* re
als een *Eldorado*, door hem geschapen, voorstelde, zag z
1814. aanvankelijk door de Conventie, den 13den Augustus te *Lon*
gesloten, zeer te leur gesteld, dewijl *Java* en onderhoorighe
aan het herboren *Nederland* moesten worden teruggegev
Hij had voor de *Britten* gezaaid en anderen zouden daar
de vruchten inoogsten; dit viel hem zeer hard en vervu
hem met wrevel.

RAFFLES was voorzitter van het Bataviaasch Genootsc
van kunsten en wetenschappen en ontving bij zijn vertrek e
adres van hetzelve, waarin ten slotte, na de verzekering v
eerbied, liefde en verkleefdheid, geschreven stond.

Anxious to retain among us some durable memorial of the distinguished honour, we are now to lose, we solicit your consent to authorize our Agents in Londen to procure your Bust for us, as soon as possible after your arrival, to be placed in the Hall of our society, in that vacant niche which was intended to receive the Bust of our late noble and revered Patron the EARL of MINTO; *the hopes we entertained on this point, having been, alas! disappointed by the fatal event which deprived us of his distinguished Patronage and protection, we turn to you, honourable Sir, as alone worthy to replace him in our attachment und veneration.*

RAFFLES beloofde zijn borstbeeld te zenden; doch is de voldoening dier belofte schuldig gebleven.

In *Nederland* werd eene Indiaansche brigade sterk 3,738 man voor *Java*, onder de bevelen van den Luitenant Generaal ANTHING in gereedheid gebragt; doch dezelve moest den veldslag van *Waterloo* bijwonen en kwam het volgende jaar eerst op *Java* aan.

Tot overneming van het bewind van *Indië* uit handen van het Engelsche tusschenbestuur, werden de Staatsraad, Mr CORNELIS THEODORUS ELOUT, de Secretaris van Staat, GODERT ALEXANDER GERARD PHILIP Baron VAN DER CAPELLEN en de Schout bij Nacht, ARNOLD ADRIAAN BUYSKES als Commissarissen Generaal over Nederlandsch Indië, benoemd. De Baron VAN DER CAPELLEN, tevens tot Gouverneur Generaal benoemd, had met Mevrouw de Barones op het schip *Amsterdam*, dat een zwaar lek bekwam, eene gevaarlijke reis; zij kwamen echter gelukkig te *Batavia* aan. De Gouverneur Generaal RAFFLES stelde de overgaaf der Kolonie eenige maanden uit, omdat hij de daartoe betrekkelijke papieren van zijn Gouvernement nog niet scheen ontvangen te hebben. Hierdoor misten wij de inkomsten, terwijl het geheele personeel van Civielen en Militairen, uit de, zich uitputtende fondsen, welke uit *Nederland* medegenomen waren, moesten betaald worden. De *Britten* leefden op eenen grooten voet op *Java*, en de waardigheid van het herboren Nederland vorderde, dat onze zedelijke invloed, bij eene zinnelijke bevolking niet daalde door het zoo ligt post vattend denkbeeld van geldeloosheid of karigheid. In de maand Junij namen hunne Excellentiën Com-

missarissen Generaal eindelijk het bewind uit handen van RA-FLES over, die ongaarne afstand van Nederlandsch Indië de nadat hij reeds de vruchten van zijn ingevoerd landelijk stel begon te plukken. De Commissarissen Generaal hadden a vankelijk vele en moeijelijke bezigheden. Onder de, in In geblevene Ambtenaren, waren er verscheidene, die de o stelsels aankleefden, en, buiten *Europa* geleefd hebbende, den geest des tijds niet waren mede gegaan: hunne ke van de kolonie en hunne veeljarige diensten maakten hen s onmisbaar; doch hunne verouderde begrippen hen minder br baar. Echter werden er onder hen mannen gevonden, de bedoelingen van Z. M. waardeerende, zich bereidvaa toonden, om in den geest van Hoogstdenzelven te arbeid

Aanvankelijk was het Bestuur van Indië op last van zi Majesteit met ruim twee millioenen schats in klinkende sp ondersteund, en ten gevolge van zijner Majesteits besluit van 8sten November 1815, werd er een *Nationale Indische Stand ning* geslagen, dragende den naam en voerende den stempel den Nederlandschen gulden, met dit onderscheid, dat ne het standbeeld geplaatst werden de letters N. O. met het schrift aan de andere zijde MO : ARG : REG : TOT : BELG : A ter gelijke waarde van den gulden. Tot gemak in den ha werd er papieren munt aangemaakt, die even als bankpa
1817. aan geenen koers onderhevig, maar tegen de volle waarde zilver verwisselbaar was; waardoor op dit punt, woeker bedrog onschadelijk gemaakt werden: 14 Januarij.

Commissarissen Generaal regelden ingevolge hunne instru aanvankelijk alle takken van bestuur; en, ofschoon al hu besluiten niet kunnen medegedeeld worden, volgen hier ee hunner belangrijke verrigtingen.

De bevordering *van het vaderlandsch Fonds ter aanmo ging van 's Lands Zeedienst*, te *Amsterdam*.

Het arresteren van eene instructie voor het Vendu De tement te *Batavia*, hetwelk alle openbare verkoopingen ho op een crediet van drie maanden; 5 Januarij.

Het daarstellen van eene lagere school en een Regle voor dezelve: 10 Februarij.

1817. Het beschermen van de Commissie op *Java* ter aanmo ging en ondersteuning van de gewapende dienst der

derlanden; zoodat reeds op den 28sten Februarij ten behoeve daarvan f 90,804 – 30 waren ingeschreven; hebbende de Sultan van *Djokjokarta* daartoe f 600 en verscheidene Chinezen ieder f 200 - Indisch bijgedragen.

Het arresteren van een Reglement voor den geneeskundigen dienst in de stad *Batavia* en ommelanden; 7 Maart.

Het bepalen van een inkomend regt van f 200 – op ieder kist opium; 15 April.

Op den 29sten Julij verlieten zijne Excellentie de Luitenant Gouverneur RAFFLES en de overige leden van het afgetreden Britsch Gouvernement, het eiland *Java*, uitgeleid door hunne Excellentiën de Commissarissen Generaal, ontvangende al de eerbewijzingen aan zijnen rang verschuldigd, wordende bij het naar boord varen, met een koninklijk salvo van de batterij buiten *Batavia*, begroet.

De Gouverneur Generaal arresteerde op den 17den Junij een Reglement voor een weduwen- en weezenfonds van civiele Ambtenaren.

De Commissarissen Generaal deden eene reis over *Java* om den toestand van dit eiland in persoon te onderzoeken en hetgeen zij ter verbetering van denzelven dienstig achtten, te bepalen.

Op den 7den November werd bepaald, dat de *Javaan* vrijelijk over zijne koffijvrucht zou mogen beschikken; doch ten opzigte van de verhuring der koffijtuinen besloten, dat die alleen aan *Javanen*, mits met hunnen vrijen wil, zonder hun die op te dringen, mogten worden verhuurd.

In de *Molukkos* werden door den Commissaris Generaal, Schout bij nacht BUYSKES, den opstand luisterrijk gedempt en de rust op de oproerige eilanden hersteld, zoo als zulks in het I. Boek is medegedeeld.

In December stond in de Bataviasche Courant een schimpdicht op NAPOLEON, die vroeger in dezelve, de grootste der stervelingen genoemd was.

In Januarij werd een besluit van Hunne Excellentiën, Commissarissen Generaal, van 5den December 1817, bekend gemaakt, waarbij tot aanmoediging en bevordering van den landbouw eene instructie werd gearresteerd voor den Inspecteur Generaal en den Adjunct Inspecteur Generaal over de landelijke inkomsten.

1818. In April kwam Zijne Excellentie de Commissaris Genera BUYSKES van zijnen roemrijken togt, in de hoofdstad terug.

In Julij werd te *Batavia* de tijding ontvangen, dat op vaste kust van *Indië* de plegtige overgave van de aldaar gel gene Nederlandsche bezittingen, uit handen van de Engelsc bewindvoerders aan den Nederlandschen Commissaris J. A. VA BRAAM, vriendschappelijk had plaats gehad.

Niettegenstaande de strenge bevelen tegen den slavenhand werd er in Augustus een schip met veertig Balinesche slav in de nabijheid van *Batavia* aangehaald. De *Balinezen* blev op hun verzoek, daar zij vreesden naar *Bali* terug te ke ren, op *Batavia*, en de schuldigen in deze zaak, werden a den Regter overgeleverd.

Op den 20sten Julij werden bij besluit van Commissaris Generaal, de Krawangsche districten van de *Preanger Regen schappen* afgescheiden en tot eene afzonderlijke Residentie ond den naam van *Krawang*, gebragt. Op den 28sten Augusta arresteerden zij een nieuw Reglement op het heffen der in komende en uitgaande regten; met bepaling, dat van de waar der goederen, verhoogd met $^{20}/_{100}$ zou worden betaald, do Nederlandsche schepen $^{6}/_{100}$, door vreemde schepen, in Nede land uitgeklaard, $^{9}/_{100}$ en door vreemde schepen uit vreem havens $^{12}/_{100}$. Van de betaling der inkomende regten werd geheel vrijgesteld: Gemunt goud en zilver, onbewerkte goud en zilveren staven en baren; paarden, rundvee, schapen e geiten; juweelen en edelgesteenten; bagaadje van Militaire passagiers en zeevarenden, voor zoo ver hunne goederen gee voorwerpen van handel zijn. Van de betaling der uitgaan regten werden geheel vrijgesteld: Gemunt goud en zilver, zou juweelen en edelgesteenten. Ten aanzien der Chinesche jonk werd het inkomend regt van de geheele lading, mits Chinesc voortbrengselen bevattende, aldus bepaald;

van	eene	groote	Jonk	van	*Nymphe*	*f* 6000.
»	»	kleine	»	»	»	» 4000.
»	»	groote	»	»	*Canton*	» 5000.
»	»	kleine	»	»	»	» 3000.
»	»	groote	»	»	*Eymuy*	» 4000.
»	»	kleine	»	»	»	» 2000.

De volgende goederen werden aan een vast uitgaand regt onderworpen.

VOORWERPEN VAN UITVOER.	Met Nederlandsche Schepen.	Met vreemde Schepen naar Nederland	Met vreemde Schepen naar elders
De pikol koffij van 125 oude ponden...... ..	f 2.	f 3.	f 4.
» » peper » » » »	» 1.	» 1.15	» 2.
» » suiker » » » »	» 1.	» 1.15	» 2.
» legger arak van 388 kan, 1e soort.......	» 10.	» 10.	» 10.
» » » » » » 2e »	» 8.	» 8.	» 8.
» » » » » » 3e »	» 6.	» 6.	» 6.
» kojan rijst..............................	» 3.	» 3.	» 3.
Een paard..................................	» 20.	» 20.	» 20.

Alhoewel hierin nu en dan veranderingen gemaakt zijn en mag gemaakt worden, kan men deze verhouding tusschen het verschil als grondslag beschouwen.

Bij Publicatie van Commissarissen Generaal van den 28sten Augustus werd bepaald, dat geene vreemdelingen mogten ontschepen, voordat de noodige inlichtingen omtrent hunne personen bij het Bestuur zouden ontvangen zijn, en dat het aan den Gouverneur Generaal zou staan, het verblijf in de Kolonie, aan vreemdelingen, te veroorloven of te ontzeggen. Bij hunne Publicatie van den 23sten October werd eene Algemeene instructie voor de Weeskamers in Nederlandsch Indië aan het publiek kennelijk gemaakt; dezelve had ten doel de regte beheering der goederen en gelden van dat Collegie, en heeft ook in den gevolge eene gewenschte uitwerking gehad.

Op den 6den Januarij werd bij Publicatie door H. H. E E. kennelijk gemaakt, het, uit kracht van des Konings magtiging, door hen op den 22sten December vastgestelde Reglement op het beleid van de Regering in Nederlandsch Indië.

Op den 16den Januarij hadden de inwijding der Hooge Regering over Nederlandsch Indië en de aftreding van Hunne Excellentiën Commissarissen Generaal plegtiglijk plaats. Zijne Excellentie de Staatsraad, Commissaris Generaal Elout, hield bij die gelegenheid eene treffende aanspraak, waarvan wij slechts eenige regelen overnemen: « Liefde tot het dierbaar Vaderland, hartelijk trouw en gehechtheid aan den Koning, onzen Vader-

lijken Vorst, welgevestigde achting voor, en vertrouwen den Gouverneur Generaal, des Konings vertegenwoordig zijn, (dit weet ik) in uwe harten gegrift. En deze gezindh brengt u reeds van zelve op het standpunt, van waar gij m uitgaan. Het kan niet missen, of zulke gevoelens moeten t een goed einde geleiden.»

«De voordeelen, welke eene maatschappelijke vereenig aanbiedt, worden meest genoten onder een bestuur, dat bil en zacht, maar regtvaardig tevens en krachtig is; dat bij h beramen van maatregelen alles wikt en weegt, en eens b raamde maatregelen onverzettelijk vasthoudt; dat de nijver en eerlijken aanmoedigt en ondersteunt, de zwakken bescher de dwalenden te regt brengt en de boozen ten schrik is. zult bedenken, dat wankelbaarheid in het regeren, slaph in het toepassen van de wetten, een groot euvel is. zult alzoo den Gouverneur Generaal met trouw en moed bijsta in het handhaven van het hooge gezag, hem door den Koni toevertrouwd.»

De Raden van *Indië* en de Secretarissen den eed afgele hebbende, verklaarde hij ten slotte, in naam van den Konin dat de Hooge Regering over Nederlandsch Indië, van stond aan, wettiglijk gevestigd was en dat hij allen gelastte, deze te erkennen en te gehoorzamen.

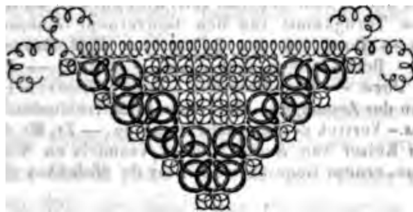
Hunne Excellentiën keerden uit de vergadering met militai eerbewijzingen en door het geschut begroet, naar de woni terug van den Staatsraad Elout; vervolgens begaf zich Secretaris van staat, Gouverneur Generaal Baron Van der Ca pellen met de Raden van *Indië*, onder dezelfde eerbewij zingen, naar het Gouvernementshuis en opende de eerste ve gadering met eene ernstige aanspraak, waarin zijne ed denkwijs zoo geheel teruggespiegeld werd; onder andere merken wij daarin op: «Ik begin mijne zware taak met g rustheid, niet, omdat ik mij niet geheel doordrongen gevo van het gewigt mijner betrekking, van de groote moeijelij heden, die ik dikwijls zal ondervinden, van mijne eige zwakheid in verhouding tot de pligten, die van mij gevorde worden; neen Mijne Heeren, niemand inderdaad kan dit bet gevoelen dan ik zelf in dit oogenblik; maar ik gevoel n tevens versterkt en bemoedigd door eenen vasten en onwri

waren wil om het goede te doen, waar ik daartoe gelegenheid vind, naar het voorbeeld mijns Koninklijken Meesters, met mijnen vasten tred voort te gaan op den weg, dien ik als den regten en waren beschouw; die grondbeginselen vastelijk aan te kleven en te handhaven, op welke de wetten, reglementen en besluiten van Commissarissen Generaal berusten; die grondbeginselen, dewelke, (ik durf het gerustelijk zeggen) al hunne daden gedurende het tijdperk hunner Regering gekenmerkt hebben.» Ten slotte riep hij den zegen van den Koning der Koningen in. De verschillende Collegiën werden nu binnengelaten en beëedigd.

Zijne Excellentie, de Staatsraad ELOUT gaf daarna eenen maaltijd aan de Hoogste Personen op de Hoofdplaats aanwezig. Te dier gelegenheid werd de beker geledigd ter eere van het Koninklijke Huis, de Hooge Staatsambtenaren van *Indië*, de Land- en Zeemagt, en Mevrouw VAN DER CAPELLEN, terwijl zijne Excellentie de Gouverneur Generaal aan Commissarissen Generaal gedacht.

Op den 17den Januarij begaven zich de Commissarissen Generaal naar Gods huis, alwaar op hun aanstaand vertrek door den Hoogleraar Ross eene leerrede gehouden werd.

De Gouverneur Generaal gaf op den 18den een groot bal en avondmaaltijd aan hunne Excellentiën, Commissarissen Generaal.

IX. HOOFDSTUK.

Geschiedenis van Java.

DE GOUVERNEUR GENERAAL, BARON VAN DER CAPELLE

INHOUD.

De Baron Van der Capellen — Vertrek van Commissarissen Generaal. Inlandsche talen. — Reinwardt. — *Padang* overgenomen. — Verorden... omtrent den invoer van zout; de koepokinënting; slaven; courant; *Pa-lembang*; Commissiën van weldadigheid. — Reis van den Gouver... Generaal over *Java*. — Mislukking der Expeditie naar *Palembang*. — On... gunstige tijd. — Schoolexamen op *Weltevreden*. — Hevige hitte. — Geneeskundige dienst. — De Generaal Majoor De Kock, Kommandant v... het Indische leger. — Kwijtschelding van de doodstraf aan vijf veroo... deelden. — Departement van Inlandsche zaken. — Dood van den Kei... Pakoe Boewono IV. — *Cholera* op *Manilla*. — Het oprigten van handel... zen op *Java*. — Het vergaan van het schip *Arinus Marinus*. — *Chole...* op *Java*. — Tweede Expeditie naar *Palembang*. — Woede der *Chol...* op *Java*. — De schulden der kolonie erkend. — *Palembang* verover... De Gouverneur Generaal tot Grootkruis der orde van den Nederlandsche... Leeuw benoemd. — Tobias in zending naar *Borneo*. — Zeerooverije... kruisprauwen. — Het pandelingschap afgeschaft op *Java*. — Papier... munt. — Tobias terug van *Borneo*. — De Kock, Luitenant Generaal. — Maleische taal — Invoer van Schietgeweer. — Zeehoofden te *Bat...* verlengd. — De Gouverneur Generaal reist over *Java*. — De Kock, Luite... Gouverneur. — Terugkomst van den Gouverneur Generaal. — De L... *Galoenggoeng*. — Dood van den Sultan van *Djokjokarta*. — Vuurber... *Mejrah Api*. — Betrekkingen met *Siam*. — Loterij. — Het huren v... landerijen op *Java*. — Een Siamsche gezant gestorven en verbrand. — Kommandanten der Zeemagt. — Het reizen in de Vorstenlanden. — *Chole...* in de *Molukkos*. — Vertrek der Siamsche Gezanten. — Zr. Ms. Geboortefeest... Dood van den Keizer van *Soerakarta*. — Vaandels en Standaards uitge-reikt. — De Gouverneur Generaal reist naar de *Molukkos* en *Celebes*.

1819. Gansch *Java*, dat eerst zoo dikwerf door binnenlandsche oorlogen geteisterd was, en daarna twee vreemde vlaggen al... op deszelfs bodem had zien wapperen, haakte naar verademing.

ßfte aan opbeuring werd gevoeld en de noodzakelijkheid vooruitgang in landbouw, fabriekwezen, handel, kunsten wetenschappen erkend en vuriglijk begeerd. Op den Goueur Generaal waren aller oogen gevestigd; in *Europa* had anzienlijke Staatsambten bekleed en stond op de hoogte zijnen tijd; zijne verlichte denkwijs, zijne edele en milde eelen waren bekend, zijne manieren en voorkomen, droegen stempel eener waardigheid, die zelden wordt aangetroffen. eer gehad hebbende, onder het Bestuur van zijne Excel: in *Indië* te dienen, en dikwerf, onmiddellijk derzelver en te ontvangen, is het mij eene behoefte, te erkennen, k altijd gaarne die jaren herdenk, waarin ik zoo veel oediging van Zijne Excellentie heb mogen ontvangen.

den 18^{den} Januarij begaven zich Hunne Excellentiën de nissarissen Generaal, met militaire eerbewijzingen en onder alve van het geschut, aan boord van Z. M. schip de *raal Evertsen*, werwaarts de Gouverneur Generaal hen wilde vergezellen.

nige der menigvuldige bepalingen, door zijne Excellentie akt, zullen hier worden medegedeeld, ten einde het wel- e van derzelver bestuur te doen opmerken.

uitbreiding van het bestuur, de bevordering van den ouw, de gedurige aanraking met inlandsche Vorsten en len, het regt verstaan van de heilzame bedoelingen des ernements, maakte de kennis der Inlandsche talen tot eene bare vereischte voor zoo vele Ambtenaren, die immer door e betrekkingen met de Indische bevolking moesten omgaan. Gouverneur Generaal bepaalde dien ten gevolge, bij tie van den 25sten Maart, in Rade genomen, dat de tent Residenten, Secretarissen der Residentiën en Inland- Regtbanken, binnen een jaar genoegzame kennis in de dsche talen moesten verkregen hebben, om zonder tolk den Inlander om te gaan, op verbeurte eener vierde hunner ldiging; en dat, ten einde aan de Regering eenige Amb- ren te verzekeren, die tot belangrijke betrekkingen, de lige geschiktheid souden bezitten, eenige Ambtenaren en elingen zouden worden benoemd en in de beste gelegenheid eld, om als Elèves in de Inlandsche talen, met de hoogere mindere standen der Maatschappij, met de zeden en ge-

woonden en het karakter van den Inlander bekend te worde Ten gevolge van deze bepaling zijn er verscheidene Ambten ren en Elèves geweest, die in het vervolg belangrijke dienst aan de Kolonie hebben bewezen.

De Hoogleeraar REINWARDT, die in *Indie* zoo oneindig v zorg en moeite aan het verzamelen van voorwerpen voor l Koninklijk kabinet van natuurlijke historie en andere openli verzamelingen in *Nederland*, aanwendde, was zeer ongeluk met de verzendingen. Drie schepen, die belangrijke voorwer bevatten, vergingen, en de meesten dier voorwerpen ging verloren. De Gouverneur Generaal beinoedigde Z. H. Gel. wendde de doeltreffendste pogingen aan om die verlies te herstellen. Een natuurkundig onderzoek over *Java* ond de leiding van Z. H. Gel. werd door Zijne Excellentie kra dadig ondersteund; ook werd aan een verdienstelijk Hoo officier eene sending in de Molukkes tot een zoodanig do opgedragen, en door die gezamenlijke pogingen werden l Museums in *Nederland* bijzonder verrijkt.

De Commissaris DU PUY werd in 1818 naar *Padang*, o de westkust van *Sumatra* gezonden, om dat Etablissement ov te nemen; doch de Britsche Luitenant Gouverneur RAFFL wilde daaraan onbestaanbare voorwaarden verbinden, zoo de Commissaris onverrigter zake terugkeerde. De Gouver Generaal, als handhaver van 's Konings regten, diende o de handelwijs van RAFFLES zulke krachtige vertoogen in, d het gedrag van RAFFLES door het Britsche Opperbestuur i *Bengalen*, afgekeurd en hem den stelligen last gegeven we de Residentie *Padang* aan de Nederlandsche Regering o te geven; zoodat de Commissaris DU PUY in April wed derwaarts trok en die Residentie van den Luitenant Gouv neur RAFFLES overnam.

1819. De invoer van *zout*, anders dan voor rekening van h Gouvernement, werd te *Palembang*, *Banka*, *Pontianak* *Sambas* verboden, ten einde het Gouvernement, al de mog lijke voordeelen van deszelfs zoutpannen te verzekeren.

De Gouverneur Generaal bevorderde de koepokinënting al in den Archipel, en op *Makassar* liet de Koning van d Rijk zijne jonge kinderen en velen zijner bedienden inënt welk voorbeeld heilzame gevolgen had.

Ten einde den aanvoer van nieuwe slaven schier onmogelijk te maken, vaardigde Zijne Excellentie op den 3[den] Julij eene Publicatie uit, waarbij de registratie van alle erkende slaven en slavinnen werd gelast, op verbeurte van de niet geregistreerden, aan welken de vrijheid zou hergeven worden.

Door aanmoediging van den Gouverneur Generaal werd de Bataviasche Courant, vooral ten aanzien van het mengelwerk, belangrijker en droeg veel bij, om onbekende of weinig bekende zaken van *Indië*, mede te deelen.

De Raad van Indië MUNTINGHE kwam, als Commissaris van *Palembang*, te *Batavia* aan, als daartoe door gebrek aan ammunitie genoopt, en zulks, nadat de Sultan van *Palembang* verraderlijk onze troepen had overvallen, die echter de aanvallers hadden teruggedreven, doch door het gezegde gebrek geene langere verdediging konden volhouden, en dierhalve naar *Java* waren teruggetrokken.

De Gouverneur Generaal, die eene inspectiereis over *Java* deed, had te *Samarang* in de maand Augustus, met den Heer MUNTINGHE, den Generaal Majoor DE KOCK en de Schout bij Nacht WOLTERBEEK, eene conferentie, waarin bepaald werd, dat de laatstgenoemde het bevel over eene Expeditie werd opgedragen, ten einde den Sultan van *Palembang* voor zijn verraderlijk gedrag te straffen, terwijl de Heer MUNTINGHE andermaal derwaarts zou gaan, om door zijne kennis van dat rijk, de noodige diensten te bewijzen.

Op den 19[den] Augustus benoemde zijn Excellentie eene hoofdcommissie benevens de noodige Subcommissiën van weldadigheid, ter verbetering van het lot van verarmde landgenooten in *Nederland*.

Zijne Excellentie en Mevrouw de Barones VAN DER CAPELLEN werden te *Soerakarta*, met de verschuldigde eerbewijzingen ontvangen. De Keizer ging de Hooge personen te *Karta Soera* gemoet, nadat het legioen van den Prins PRANG WEDONO zijne hulde aan dezelven had bewezen.

Dit korps vormde met den hofstoet van Z. H. den Keizer, een prachtig en zeer talrijk gevolg. De groote verscheidenheid van kleeding; de bonte mengeling van westerschen en oosterschen opschik en wapening; de afwisseling der Europesche en Javaansche muzijk, alles leverde een zeer vreemd, maar belang-

wekkend schouwspel op. Zijne Excellentie bezocht het Hof
Djokjokarta benevens de oudheden te *Loro Djongrang*
Brambanan.

De haven van *Padang* was door de *Britten* voor A
kaansche schepen gesloten; doch de Gouverneur Generaal
die ter bevordering van den handel, voor alle, met Neder
bevriende volken, op den gewonen voet van regten, open.

In October bezocht zijne Excellentie *Madura*, *Soera*
Djapan, *Wirosobo*, de ruïnen van *Madja Pahit* en die
Malang. Op de terugreis van *Soerabaya* deed de Gouver
Generaal *Samarang* aan en woonde aldaar het examen
Kadetten op de Militaire school bij en betuigde over de vruc
van het aldaar gegeven onderwijs, zijne tevredenheid. Op den
November keerde zijne Excellentie met Mevrouw de Bar
VAN DER CAPELLEN in de hoofdstad onder de gebruike
eerbewijzingen terug. Op de reis over *Java* had zijne Exce
tie naauwkeurig onderzocht, in hoe verre de wetten en re
menten werden opgevolgd en aan het voorgestelde doel om
eiland in bloei en welvaart te doen toenemen, beantwoord
Hier en daar werd het noodig geoordeeld, misbruiken af
schaffen en den *Javaan* van onnoodige lasten te ontheffen;
deze reis was het vertrouwen der Vorsten, Hoofden en minde
op het Gouvernement versterkt, en veel nuts gesticht.

1819. De Expeditie onder den Schout bij Nacht WOLTER
van *Batavia* vertrokken, ontmoette zoo vele moeijelijkhed
die bij de beschrijving van *Palembang* zullen vermeld word
dat de Schout bij Nacht besloot, vooreerst de rivier de *Soeng*
met de vloot te blokkeren, en de troepen, die gemist kon
worden, naar *Java* terug te zenden. De Kolonel BISSC
keerde dan ook met een gedeelte van het 18de regiment in
fanterie, in November op *Batavia* terug.

Het tijdelijk verlies van *Palembang* en het mislukken de
Expeditie, waren voor onzen zedelijken invloed in den Ar
chipel zeer nadeelig; de waardigheid van het Gouverneme
leed er door, en uit dat oogpunt werd deze nadeelige toe
stand zeer door den Gouverneur Generaal betreurd, die al
pogingen aanwendde, om het vertrouwen van Vorsten en
Volken, op de magt der *Nederlanders*, te versterken. Zijne Ex
cellentie ontving wijders in den loop van de maand December

de noodlottige tijding van het vermoorden van den Resident [illegible], op *Banka*, van de aannadering der *Cholera Morbus*, [illegible]gaders van het zien van een korvet, die in de nabijheid [illegible] de rivier van *Palembang* kruisende, nu eens de Engelsche en [illegible] weder de Hollandsche vlag vertoonde. De vereischte maat[illegible] werden nu ten aanzien dier schepen vastgesteld, welke [illegible] plaatsen kwamen, alwaar de *Cholera* heerschte; als ge[illegible]iddel voor die vreesselijke ziekte, werd voorgeschreven het [illegible] van 20 greinen Calomel aan *Europeanen* en 15 greinen [illegible] landers met 60 droppels laudanum; mitsgaders het ge[illegible] van heete baden en het wrijven van het geheele ligchaam, [illegible] de pols en een behoorlijke warmtegraad van den lijder [illegible] werden waargenomen.

[illegible]ortbrengselen van den Nederlandschen grond en nijver[illegible], met Nederlandsche bodems, op *Java* of *Madura* ingevoerd [illegible]ende, werden vrijgesteld van inkomende regten, mits der[illegible] oorsprong door deugdelijke certificaten bewezen werd.

Mijn vader, S. Roorda van Eysinga, Predikant te *Batavia*, [illegible] ijverig, altijd bezield voor het schoone, het goede, had [illegible] Secretaris der Hoofdcommissie van weldadigheid, reeds be[illegible]grijke diensten bewezen, en als Lid der commissie van On[illegible]rwijs, droeg hij zeer veel bij tot verbetering der scholen, en [illegible] op den 3den Februarij bij het openbaar examen in de [illegible] voor het lager onderwijs te *Weltevreden*, eene sierlijke [illegible]evoering in tegenwoordigheid van zijne Excellentie den [illegible]verneur Generaal en de Raden van Indië, die over de [illegible]akte vorderingen der kinderen zeer te vreden waren. Na [illegible] uitdeeling der eereprijzen, bedankte mijne zuster Jozina, [illegible] negen jaren oud, namens de leerlingen, op eene regt [illegible]oelige en kinderlijke wijze voor het geluk, dat hun ten deel [illegible].

In de maand Januarij teekende de thermometer te *Weltevreden* [illegible]iddeld, des morgens te 6 uren, 77 $^{12}/_{31}$; des middags te [illegible] uren, 86 $^{1}/_{31}$; des avonds te 9 uren, 80 $^{6}/_{31}$, en op den [illegible] des middags 92 graden.

De *Cholera Morbus* woedde sterk op *Poeloe Pinang*, 800 [illegible]oonen waren er reeds aan bezweken.

In April werd een Reglement voor de burgerlijke genees[illegible]dige dienst en een op de uitoefening der koepokinënting

gearresteerd, waardoor aan de bevolking eene onschatbare dienst en door dezelver, daaruit gevolgde aanwas, aan het Gouvernement belangrijke voordeelen verschaft werden. De Inlandsche geneesmeesters, die uit een blind geloof aan het noodlot, tegen de vaccine waren, veranderden van gevoelen, toen hun als vaccinateurs een maandelijksch inkomen werd toegelegd.

De Generaal Majoor De Kock werd ingevolge Koninklijk besluit van den 3den November 1819, tot Kommandant van het Indische leger en de Generaal Majoor J. Van Geen tot hetzelve, in zijnen rang overgeplaatst.

Het woeden van den vuurberg op *Banda* en de daaruit gevolgde onheilen, die ook, door de aanzienlijke schade, aan de specerijperken toegebragt, nadeelig voor 's lands schatkist waren, verwekten te *Batavia* eenen treurigen indruk, op het oogenblik, dat de, al meer en meer naderende *Cholera Morbus* groote bekommering baarde; en *Palembang* nog geene volkomene onderwerping gebragt was.

1820. De Gouverneur Generaal liet den verjaardag van Z. M. den Koning luisterrijk vieren, en verleende op denzelven aan twee jeugdige krijgslieden op eene plegtige wijs, kwijtschelding van de straf des doods; deze verleening van gratie werd alom met gejuich vernomen, daar zij een vernieuwd blijk gaf van de edele denkwijs des Bestuurders.

In October werd door zijne Excellentie een Departement van Inlandsche zaken daargesteld, en tot Chef van hetzelve de Kapitein C. P. J. Elout, Aide-de-Camp van den Gouverneur Generaal, benoemd. Het doel van deze oprigting was de Inlandsche talen met vrucht te doen beoefenen en daartoe eenige Elèves te benoemen; de briefwisseling met de Indische Hoven op eenen vasten voet te brengen; het onderhandelen met Afgezanten; het verrigten van zendingen bij de Vorsten; het vertalen van reglementen en publicatiën, het oprigten van eene Inlandsche drukkerij en het uitgeven van Indische geschriften en taalkundige werken.

Sedert een jaar in *Indië* geweest zijnde, had ik mij gedurende hetzelve op de Inlandsche talen onafgebroken toegelegd, en eene reis over gansch *Java* gedaan, om de studie daarvan te bevorderen.

ik had op vereerende uitnoodiging van zijne Excellentie
1 Gouverneur Generaal den krijgsstand met den civielen
wisseld. Als Elève der Inlandsche talen benoemd zijnde,
rd ik nu bij het Departement aangesteld, hetwelk mij de
oonste gelegenheid aanbood, om het alles, wat den Archipel
reft, bekend te worden. De ijver en kunde van den Heer
oUT deden het Departement aan deszelfs doel beantwoorden
mij op het ingeslagen spoor met volharding voortgaan.

Ten gevolge van het overlijden van Z. H. den Keizer van
rakarta, PAKOE BOEWONO IV, die 29 jaren geregeerd had,
gde zijn oudste zoon hem onder den gewonen titel als de V,

Hij werd door de Heeren Mr. NAHUYS, Mr. MERKUS en den
ron LAWICK VAN PABST op den 31sten October plegtiglijk in-
huldigd, hetwelk met militaire eerbewijzingen en het lossen
n het kanon vergezeld ging. Z. H. kwam in het binnenhof
n zijn paleis, geleid door den Assistent-Resident en omringd
r eenen luisterrijken hofstoet, de Commissie te gemoet en
m aan het einde der overdekte hal of *Pendopo* plaats. De
ef van den Gouverneur Generaal, inhoudende de benoeming
n Z. H. werd onder drie losbrandigen van het geweer, voor-
ezen; vervolgens werd door Z. H. de acte onderteekend en
zworen, waarbij de verpligtingen omschreven waren, onder
lke de Keizer zijne waardigheid aanvaardde. Hierop werd
eene publicatie van 's Vorsten bepaalde benoeming en be-
stiging aan de Grooten en Onderdanen afgekondigd.

Deze plegtigheid werd bij den aanvang en bij den afloop
kens met een en twintig kanonschoten begroet. Er werd
rvolgens een schouwspel geleverd van het gevecht eens tij-
rs met eenen buffel, waarna de Commissie deel nam aan een
llation, haar door Z. H. aangeboden.

Te *Batavia* werd de tijding ontvangen, dat het uitbarsten van
Cholera Morbus op *Manilla*, eene groote sterfte veroorzaakt en
ardoor heillooze gevolgen had gehad, dewijl de Inlanders
loof sloegen aan den laster, die verspreidde, dat de vreem-
lingen het rivierwater hadden vergiftigd. Op den 9den October
d deze ziekte en de woede der bevolking haar toppunt be-
ikt. Het volk werd razend, stond in menigte op, met het
ornemen om alle vreemdelingen, behalve de *Spanjaarden* en
rtugezen, te vermoorden. De woningen werden opengeloo-

pen; de verbittering tegen de onschuldigen, aangeprikkeld (
eenen helschen geest van moordzucht en plundering, volvo
het vreesselijk opzet. Alle *Engelschen*, *Franschen*, *Deenen*
Amerikanen werden geslagt. Tachtig naarstige en vreedz
Chinezen werden vermoord. Dit, gevoegd bij de woede van
Cholera, zal een denkbeeld van eene aardsche hel, vol van
twijfeling, wanhoop en vervloeking, opleveren. J. N. Campbe
Bevelhebber van een Engelsch oorlogschip, heeft van den Sp
schen Gouverneur, Don Mariano Fernandeze Folque
voldoening voor deze gruweldaden geëischt. In hoe verre daar
is voldaan, hebben wij niet vernomen. Het denkbeeld van
giftiging heeft in verschillende oorden, bij de verschijning
Cholera bestaan, en het was op *Java*, bij de ligtgeloovig
der Inlanders, niet moeijelijk geweest, hetzelve ingang bij
te doen vinden, zoodat de aannadering dier doodelijke ziel
op *Batavia* met angstvalligheid werd te gemoet gezien.

1821. Op den 9den Januarij bepaalde de Gouverneur Generaal
Rade, dat niemand zonder schriftelijke vergunning, buiten
hoofdplaatsen der Residentiën, handelhuizen of magazijnen
mogen oprigten; geschiedende zulks om voor te komen, dat
den Inlander door opkoopers de vrije beschikking van z
producten ontnomen werd, hetzij door het aanlokkelijke
voorschotten of door beloften van winst, waardoor menig l
geloovige *Javaan* zich reeds had laten misleiden. Op denzelf
dag werd bepaald, dat geen *Europeaan*, in de *Preanger*
gentschappen handel zou mogen drijven, zonder eene schriftel
vergunning van den Resident aldaar, geschiedende dit in
lijks om den Inlander niet aan het bedrog van kramers of
ringe kooplieden bloot te stellen.

In Maart werd te *Batavia* de bedroevende tijding ontv
gen van het vergaan van het Nederlandsche schip *Ari*
Marinus, Kapitein A. Langeveld, buiten straat *Sunda*, op
teruggereis naar Nederland. Slechts vier matrozen redden z
op een stuk hout: de bemanning van het schip, 40 gepasp
teerde krijgslieden, de Kolonel Boiors, de Kapitein Thys
de 2de Luitenant Plomm, de Chirurgijn Clement, de wedu
van den Kapitein Van Heck, geboren Griepman met h
zuster, Mejufvrouw Griepman, de jonge jufvrouwen Mo
E. C. W. en L. A. F. Sack, de Heeren Hommes, Matak e

jonge Heeren MEYLAN en VAN HEERDT werden allen eene prooi der golven. Ouders, bloedverwanten en vrienden, werden door deze ramp plotseling in rouw gedompeld, en op Batavia was de treurigheid dienaangaande zeer groot, dewijl aldaar de ouders van sommige verongelukten woonachtig waren. Een groote olifant met dit schip medegevoerd, was uit zijn hok gebroken en had zich door zwemmen trachten te redden; vreesselijk brulde hij te midden der bruisende golven en hujende winden, maar hij vond zijn graf in den afgrond.

Op den 4den Mei werd te *Batavia* de zoo lang gevreesde tijding van de verschijning der *Cholera Morbus* op *Java*, vernomen. Te *Japara* en *Samarang* brak zij schier gelijktijdig uit en vertoonde zich weldra te *Batavia*. Te *Samarang* maakte zij zoo vele slagtoffers en verwekte eene zoo onbeschrijfelijke vrees, dat vele Ambtenaren van die hoofdplaats, hunne posten verlieten en naar de bovenlanden vlugtten. Een voornaam Ambtenaar, die het verwisselingskantoor alzoo verlaten had, werd uit 's lands dienst ontslagen, terwijl er een onderzoek naar het gedrag der overigen, gelast werd.

De Gouverneur Generaal liet niets onbeproefd om deze moordadige ziekte te stuiten; alom werden geneesmiddelen met de voorschriften, hoe dezelve te gebruiken, beschikbaar gesteld. De ziekteverschijnselen waren hier dezelfde als in den Hindostan, doch gewoonlijk stierf de lijder veel spoediger dan naderhand de Choleralijder in *Europa*. De meesten bezweken; sommigen, die ik, bij gebrek aan Geneesheeren, zelf behandelde, en die heete baden benevens den Choleradrank gebruikten, herstelden. In een gesloten vertrek moesten de zoodanigen behandeld worden, en het is moeijelijk, een denkbeeld van de benauwdheid te geven, die ik in zoodanig vertrek, bij 92° Fahrenheit in de schaduw, buiten hetzelve waargenomen, moest verduren; de hitte van het bad, het inwrijven van den lijder en zijn ellendige toestand veroorzaakten eenen dampkring, dien ik nimmer zal vergeten.

Het saizoen was onverdragelijk, doodelijk heet; te *Batavia* stond de Thermometer des middags, gemiddeld op 92° en te *Samarang* op 98° tot 100°. De neerslagtigheid werd algemeen; vrienden en bekenden, die men zoo even verlaten had, bezweken in weinige oogenblikken en op den 9den Mei stierven

te *Batavia* 158 menschen. Ik woonde tegen over het Christenkerkhof en zag den ganschen dag de slagtoffers der vreeselijke ziekten ten grave brengen. De Gouverneur Generaal reed, om de bevolking, die hem zoo zeer beminde, vertrouwen in te boezemen, dagelijks door *Batavia* en het Chinesche kamp, in een open rijtuig, won overal in persoon berigten omtrent de ziekte in, deed alle mogelijke hulp verschaffen en sprak den Hoofden moed in.

Aan de Priesters werd van ter zijde voorgesteld om de vastemaand, die, door de onthouding van voedsel bij dag gedurende vier weken, als zeer nadeelig bij het woeden der *Cholera* beschouwd werd, uit te stellen; doch zij gaven te kennen, dat hunne leer, hun zulks verbood, terwijl hun geloof aan de voorbeschikking, elke poging tot afwering der ziekte als ijdel deed beschouwen.

1831. Te midden van dezen ontmoedigenden toestand werd alles wat er voor de Expeditie van *Palembang* noodig was, met spoed in gereedheid gebragt en aan den Generaal Majoor H. M. DE KOCK, het beleid der operatiën tegen den oproerigen Vorst opgedragen. Op den 9den Mei ligtte Z. M. Fregat *Van der Werf*, den Bevelvoerder aan boord hebbende, het anker vergezeld door de Koninklijke en Koloniale oorlogsvaartuigen *Venus* en *Calypso*, de transportschepen *Henriette Elisabeth Nieuwe Zeelust*, *Selima*, *Admiraal Buyskes*, *Waterloo*, *Koophandel*, *Mercury*, *Graaf Bulow*, *Elisabeth Johanna*, *Apollo Gezusters*, *Kumbang Djati*, *Race Horse* en *Jacoba*.

Op den 6den en 8sten dezer maand, had Zijne Excellentie de Gouverneur Generaal deze vloot in oogenschouw genomen en reden gevonden, over den geest der krijgslieden en den staat der schepen, blijken van tevredenheid te geven.

De Palembangsche Vorsten en Grooten, die sedert 1821 hun verblijf te *Tjanjor* op *Java*, hadden gehouden, keerden ten gevolge van hunne dringende verzoeken om de Expeditie te vergezellen, bij deze gelegenheid naar hunnen geboortegrond terug, aan boord van Z. M. koloniale brik *Jacoba Elisabeth*.

De Sultan kreeg de toezegging, om, na de herovering van *Palembang*, weder op den troon zijner vaderen te worden hersteld.

Kort voor het afzeilen der Expeditie vertoonde zich de *Cholera* aan boord, hetwelk als zoo noodlottig beschouwd werd, dat de Gouverneur Generaal in rijpe overweging nam, om de troepen te doen ontschepen; doch het belangrijke doel dezer Expeditie en de daaraan verbondene aanzienlijke kosten, deden Zijne Excellentie in het genomene besluit volharden, het welk in de gevolgen zeer heilzaam geweest is. Twee der transportschepen, de *Jacoba* en *Selima*, geraakten op het drooge bij een der *Duizend Eilanden*, zoodat de troepen die zich aan boord van dezelve bevonden, op andere bodems werden overgescheept. Aan het welgelukken dezer Expeditie lag zeer veel gelegen; eenmaal waren onzen troepen van *Palembang* gevlugt; de eerste Expeditie was mislukt, en indien de tweede faalde, zou het zeer moeijelijk geweest zijn, eene derde uit te rusten, en onze vijanden zouden gaarne, even zoo als zij zulks op *Sumatra* deden, de bevolking van *Java* tot opstand tegen het Gouvernement aangespoord hebben, waaruit, na de geledene nederlagen, de grootste onheilen zouden hebben kunnen ontstaan. De Gouverneur Generaal, die alles tot heil van *Indië* aanwendde, bleef te midden der vreesselijke ziekte, bij den onzekeren toestand der Palembangsche zaken, kalm en gelaten, en gaf aan alle Ambtenaren door eigene werkzaamheid en bedaardheid, het schoonste voorbeeld om in hagchelijke omstandigheden, zich den naam van Koningsdienaren waardig te toonen.

De *Cholera* maakte ontzettend veel slagtoffers; in het Regentschap *Tagal* was dagelijks de sterfte 155, in het Regentschap *Samarang* 130, in dat van *Damak* 280 en in dat van *Patty* 137 menschen. Over gansch *Java* stierven er ieder etmaal aan de *Cholera*, 1100 menschen, zonder die te rekenen, waarvan het overlijden niet bekend werd, en waarvan het getal zeer groot was. In sommige dorpen werden de lijders aan hun lot overgelaten en kwamen, daar de bevolking vlugtte, ellendig om. Er werden geene menschen gevonden om de lijken te begraven en niet dan met de grootste moeite, werden zij door kettinggangers ter aarde besteld.

De hitte was in de maand Junij onverdragelijk; van des morgens 11 tot 3 uren teekende de thermometer iederen dag boven de 90°. Geene wolk vertoonde zich aan den hemel,

die zich als gloeijend koper voordeed. De aardbodem spleet op vele plaatsen zoo wijd open, dat daar geen voorbeeld van bestond. De Inlanders hoorde ik alom klagen en het scheen, dat de engel des verderfs het schoone *Java* met zijne wieken verzengd had.

1821. De berigten aangaande de Expeditie naar *Palembang*, waren gunstig; de *Cholera* had aan boord der schepen opgehouden en aan weinige manschappen het leven gekost; de vloot werkte de rivier de *Soengsang* op, en de troepen waren met den besten geest bezield.

Op *Batavia* begon de *Cholera* zeer af te nemen, doch op andere punten van *Java* woedde zij hevig. In het Regentschap *Damak* rukte zij dagelijks 240 menschen ten grave.

Bij besluit van Z. M. den Koning van den 4den November 1820, werden de schulden, door het Nederlandsche koloniale Bestuur in *Indië*, ten behoeve der kolonie aangegaan, erkend, en bepaald, dat bij de berekening der waarde van elke vordering, de rijksdaalder zilver *acht en veertig* stuivers Indisch zou gelden, en het oude crediet-papier gereduceerd worden, volgens den maatstaf van zes en een halve Rijksdaalder voor één piaster; de piaster tot zes en zestig stuivers Indisch. Het principaal van elke schuld werd vermeerderd met het bedrag van intrest, à 6 pct 's jaars, gerekend te zijn ingegaan met den 1sten Augustus 1816 en loopende tot ultimo December 1820. Ter verevening der schuld werden certificaten afgegeven ten laste der Indische kas, à duizend Indische guldens het stuk, met eene rente van zes ten honderd in het jaar, beginnende met 1° Januarij 1821 en eindigende op het tijdstip der aflossing. Op de Indische begrooting van uitgaven werd jaarlijks eene som gebragt van 400,000 Indische guldens ter aflossing, vooreerst van de verschuldigde rente en, voor het overschietende, tot *f* 400,000 toe, ter aflossing der hiertoe, jaarlijks, bij openbare loting aan te wijzen certificaten, voor gezegde schulden afgegeven, met bepaling, dat het montant der aflossing jaarlijks met de vervallene renten der afgeloste certificaten, zou worden vermeerderd.

Op den 10den Julij werd bij den Gouverneur Generaal eene depêche van den Generaal Majoor De Kock, Kommandant der Palembangsche Expeditie ontvangen, de heugelijke tijding bevat-

van het forceeren en veroveren der vijandelijke positiën en jen, na twee zeer hevige gevechten op den 20ste en Junij. Bij dagorder aan het leger werd deze tijding bemaakt en door een salvo van 101 schoten te *Weltevreden* ndigd. De Gouverneur Generaal schreef aan den Overr eenen brief, waarin regtmatige hulde aan zijn beleid en heid werd toegebragt, en waarin niet alleen Nederlandsch maar ook gansch *Nederland* weldra hartelijk deelde.

belangrijkste mededeelingen aangaande de voormelde tie, zullen bij de beschrijving van *Palembang* worden d. De Generaal Majoor DE KOCK keerde op den 16^{den} tus te *Batavia* terug en werd met geestdrift als de handhan Neêrlands roem in Oostindië, begroet.

den 23sten Augustus werd op *Batavia* de tijding ontvangen, ne Excellentie de Gouverneur Generaal, bereids Komur, door Z. M. den Koning tot Grootkruis der Orde n Nederlandschen Leeuw was benoemd.

eptember bezocht zijne Excellentie de Residentie *Bantam* rde na eene afwezigheid van acht dagen te *Batavia* terug.

Heer J. H. TOBIAS werd als Commissaris van het Gounent, naar *Borneo* gezonden, om den staat van dat eiop te nemen en dienaangaande aan den Gouverneur aal rapport in te dienen.

Cholera Morbus hield bijna geheel op te woeden en de partijen, die eenigen tijd ten haren believe hadden staan, voerden, na dat de akeligste dagen weder voorbij een nieuw leven ten tooneele, als of die vreesselijke nimmer bestaan had.

zeerooverij begon thans de aandacht buiten *Java* te n; zij deed zich als een ware geesel voor de kustvaargevoelen; de Kommandant en Directeur der koloniale e verklaarde de ongenoegzaamheid der zeemagt om haar teugelen en te fnuiken. Nadat de Gouverneur Generaal voelens zoo wel van denzelven als van de Residenten had vonnen, bepaalde Zijne Excellentie, dat er langs de noordvan *Java* 34 kruispraauwen zouden worden vervaardigd n dienst gesteld. Ieder vaartuig werd vervolgens gewapend een drieponder, vier of meer draaibassen, zes geweren zes pieken; en voor elk man, die aan boord was, een

Klewang of zijdgeweer, en een *Assegaai* of werpspies. Op ieder vaartuig werden aangesteld, een inlandsch Hoofd, à *f* 20 – een stuurman à *f* 12 – en twee en twintig inlandsche matrozen, ieder à *f* 8 – 's maands, benevens de gewone verstrekking van rijst, zout en olie. De bemanning werd door de Residenten, zoo veel mogelijk gekozen uit *Maleyers*, *Boeginezen* en *Sumbawarezen*, omdat deze voor de beste zeevaarders van den Archipel gehouden worden. Aan hen viel een gedeelte van de gemaakte buit ten deel; de dienst der kruispraauwen en hunne stations werden voorgeschreven en zij hebben goede diensten bewezen, echter waren zij nog ontoereikende, om de zeerooverij in de zee van *Java* geheel te keer te gaan.

1822. Bij Publicatie van den 7^{den} Maart, werd verboden, eenig vrij mensch voor eene aangegane schuld in pand te nemen, zoo als tot dus verre de gewoonte was, om denzelven voor zijne schuld een zeker getal jaren in dienst van den schuldeischer te stellen; wordende bij dezelve tevens bepaald, welke maatstaf er voor de reeds bestaande pandelingen, ten aanzien van hunne dienst ter aflossing hunner schuld, moest worden in acht genomen. Door dezen maatregel herkregen verscheidene pandelingen spoedig hunne vrijheid, terwijl zij anders, het zij door den invloed hunner meesters of door zich telkens weder in schulden te wikkelen, hun geheele leven of het beste gedeelte van hetzelve, in pandelingschap zouden gesleten hebben.

De, tegen *Palembang* gevoerde oorlog, het aflossen der schulden, het aanleggen van wegen, het bouwen van Gouvernements-huizen, het aanmaken van kruispraauwen en meer andere kostbare werken, veroorzaakten buitengewone uitgaven, zoodat er in Maart voor een millioen gulden aan papieren munt werd uitgegeven.

De aanvoer van koperen duiten in *Nederlandsch Indië*, zonder bijzondere vergunning van het Ministerie van Koloniën, werd op verbeurte van dezelven, verboden.

De Heer TOBIAS keerde van *Borneo* op *Batavia* terug en berigtte het Gouvernement geene dan gunstige tijdingen en vooruitzigten aangaande dat belangrijke eiland.

Op *Batavia* werd in April met ongeveinsde vreugde en hartelijke belangstelling vernomen, dat het Z. M. behaagd had

ablicatie van 28sten Mei, werd de invoer van schietgeweer ruid, anders dan voor rekening van het Gouvernement, erlandsch Indië, verboden.

reeds vroeger te *Batavia* aangevangene werken tot verder zeehoofden en het doen wegspoelen der bank, waren en invloed der *Cholera* gestuit; doch werden in Julij ervat.

Gouverneur Generaal begon in de maand Julij eene ereis over *Java*.

en 4den October werd te *Batavia* de tijding ontvangen, M. bij besluit van den 8sten Mei den Luitenant Gene- M. De Kock, had benoemd tot Luitenant Gouverneur ederlandsch *Indië*, met bepaling, dat Zijne Excellentie t bevel over Zr Ms leger in *Indië* zou bekleed blijven.

Java werden uit de verschillende Residentiën berigt, Gouverneur Generaal alles, wat op het krijgs- en zeebetrekking had, mitsgaders den staat van alle Gouvers inrigtingen, gebouwen, den landbouw en wat met eid, landbouw en handel in verband stond, naauwkeuerzocht, en dikwerf aanleiding had gevonden, over het gen van de belangen van het Gouvernement en van zetenen te vreden te zijn. Na, daartoe verlof bekomen en, verschenen de Sultan van *Madura* en de Pangeran mekasan met een groot gevolg te *Soerabaya* en betoonden hulde aan Zijne Excellentie.

1822. Zijne Excellentie de Luitenant Generaal De Kock nam, na het afleggen van den daaraan verbondenen eed, op den 6den zitting in den Raad van Indië, als Luitenant Gouverneur.

Ten gevolge der noodlottige gebeurtenissen, veroorzaakt in de *Preanger Regentschappen*, door het springen van den berg *Galoenggoeng*, werden op *Java* liefdegiften ten behoeve der daardoor ongelukkig gewordene inlanders, ingezameld.

Op den 6den December overleed plotseling aan eene beroerte, Z. H. de Sultan van *Djokjokarta* en hij werd door den Kroonprins opgevolgd, die met de gewone titels, als Hamangkoe Boewono V, werd uitgeroepen, met bepaling, dat gedurende zijne minderjarigheid, (zijnde twee jaren oud); het rijk door den Rijksbestierder zou geregeerd worden, terwijl aan hem twee voogden werden toegevoegd.

1823. Op den 5den Januarij werd te *Batavia* de tijding uit de *Kedoe* ontvangen, dat de vuurberg *Mejrah Api* op den 30sten der voorgaande maand, hevig gewoed en aanzienlijke schade aangerigt had.

Uit het Koningrijk *Siam*, werwaarts de Pangeran Said Hassan el Habasji door den Gouverneur Generaal gezonden was, om zout voor het Gouvernement te koopen, en brieven en geschenken aan den Vorst van dat rijk, namens zijne Excellentie te overhandigen, werd tijding ontvangen, dat die Afgezant minzaam en eervol door Z. H. was onthaald, die zijne begeerte te kennen had gegeven, om, door het zenden van Gezanten naar *Batavia*, de vroeger bestaan hebbende vriendschapsbetrekkingen, met de Hooge Regering te vernieuwen; hetwelk weldra door het zenden van Afgezanten, wier belangen ik namens den Gouverneur Generaal behartigd heb, verwezenlijkt werd.

Op *Batavia* werd op den 22sten April voor de eerste maal door het Gouvernement eene loterij daargesteld, met 1500 geheele loten ieder van *f* 100, of in het geheel *f* 150,000. De prijzen in dezelve waren 1 van *f* 50,000 en 1 van *f* 30,00, 1 van *f* 10,000, 2 van *f* 5000, 10 van *f* 1000, 200 van *f* 150, benevens *f* 10,000, voor premiën; van de getrokken prijzen werd 15 ten honderd betaald. Slechts eenmaal heeft deze loterij gespeeld, waartoe welligt de meer en meer veld winnende grove hasardspelen aanleiding hebben gegeven; dewijl de Gouverneur Generaal daaraan geenszins voedsel wilde geven

en de gespeeld hebbende loterij als een maatstaf der speelzucht kon worden beschouwd.

Niet tegenstaande, de deswege bestaande Gouvernements verbodschriften, hadden verscheidene *Europeanen* in de Vorstenlanden, landerijen in huur of pacht, zoodat op den 6den Mei bij publicatie van den Gouverneur Generaal in Rade, bepaald werd, dat alle contracten door *Europeanen* met Vorsten of mindere *Javanen* aangegaan over huur of pacht van landerijen voor een tijdvak, niet te boven gaande *drie* jaren, en met een voorschot van niet meer dan *zes* maanden, zouden mogen blijven bestaan, mits uit de vroegere registratie van die contracten ten kantore van de Residenten van *Soerakarta* en *Djokjokarta*, dan wel op eene andere wettige wijze, zoude blijken, dat gemelde contracten hadden bestaan vóór den 15den November 1821 en op nieuw geregistreerd werden; dat wijders de contracten, voor eenen langeren tijd of met een grooter voorschot aangegaan, op den 31sten Januarij 1824 zouden ophouden van kracht of waarde te zijn; dat het aan geen persoon, geen *Javaan* zijnde, veroorloofd zou zijn, eenig land in de Vorstenlanden in huur of pacht te bezitten, tenzij in bijzondere gevallen ter bevordering van nuttige fabrieken, kunsten en wetenschappen; echter immer vooraf daartoe de toestemming van het Gouvernement moetende verwerven. Deze maatregelen werden in het belang der *Javanen* genomen of vernieuwd; daar de huurders zich somtijds regten hadden aangematigd, die zich over de eigendommen of regten van den inlander uitstrekten en geheel strijdig waren met eene goede administratie of policie, door het Gouvernement tot welzijn der *Javanen* en tot voordeel van den lande daargesteld.

Een der Siamsche Afgezanten, KONG ROMOET WARIE, overleed op den 30sten April te *Batavia*. De overige Gezanten verwierven van den Gouverneur Generaal de toestemming, het lijk ingevolge hunne godsdienstige gebruiken, te verbranden, hetwelk in de nabijheid dier hoofdstad, in het begin van Mei plaats had.

Op den 4den Junij keerde de gewezen Kommandant van 's Konings eskader in *Oostindië*, de Schout bij Nacht MUSQUETIER, naar *Nederland* terug, opgevolgd wordende door den Schout bij Nacht J. MELVILL VAN CARNBÉE.

1823. Bij Publicatie van den 20sten Mei werden zeer strenge palingen gemaakt omtrent het mogen wonen en reizen *Java*, terwijl aan een iegelijk, niet reizende ter dienste het Gouvernement, het bezoeken der Vorstenlanden, ten in dringend noodzakelijke omstandigheden, geheel verbo werd.

Uit de *Molukkos* werd de tijding ontvangen, dat aldaar *Cholera* was uitgebroken en dat op den 17den Mei op *Amb* reeds 243 ingezetenen en 50 militairen aan die ziekte storven waren. Ook heerschten er vele kolieken, doch in ge hevigen graad.

Op den 15den Julij keerde het Siamsche gezantschap *Batavia* naar *Siam* terug, na tot een afscheidsgehoor bij Gouverneur Generaal te zijn toegelaten, die hetzelve met schenken voor den Koning, den oudsten Prins en voo Gezanten, begiftigde. Hierover waren de Gezanten zeer daan, mitsgaders over de wijze, waarop zij zich van hu lading hadden kunnen ontdoen en hierdoor werden de onl met *Siam* aangeknoopte vriendschaps- en handelsbetrekki versterkt en verlevendigd, zoodat naderhand ook weder Siam handelaren de ree van *Batavia* bezocht hebben.

Bij Publicatiën van 11den Maart en 15den Julij werd, intrekking van vroegere dienaangaande gemaakte bepalin de invoer van, op *Java* of *Madura* ingekocht zout, op ge *Borneo* en te *Palembang*, met uitloving van eene premie *f* 15 – voor elke alzoo aangebragte kojan, aangemoedigd; vende aldaar de aanvoer van alle zout, elders, dan op J en *Madura* aangemaakt, op straffe van verbeurdverklaring schip en lading, verboden.

Op den 24sten Augustus werd Zr. Mt. geboortefeest te *tavia* door het paraderen der troepen, audientie, bal en sou luisterrijk gevierd. Zijne Excellentie de Gouverneur Gene bezocht in den vooravond de landsdrukkerij, dewelke, ter het vierde eeuwfeest van de uitvinding der drukkunst op dag aldaar gevierd werd, prachtig verlicht was. Ik had de als ook met de Inlandsche drukkerij belast, zijner Excellentie ter gelegenheid van dit dubbele feest, door mij in het Mal met Arabisch karakter vervaardigd gedicht, in druk aan te den. De Gouverneur Generaal had uit belangstelling voo

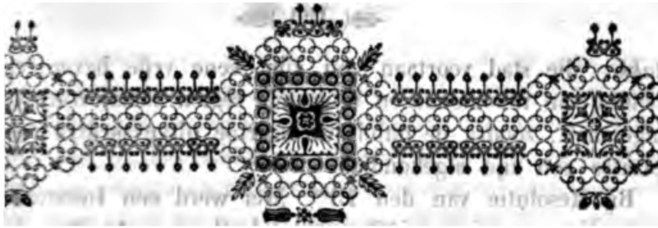
den kraton. De overledene Keizer liet geene wettige
eling na, en dierhalve werd, ingevolge bevelen van den
ıeur Generaal, zijn oudste, natuurlijke zoon, Raden
ıAPERDAN tot zijnen opvolger met de gewone namen,
OE BOEWONO VI, aangesteld en gehuldigd.
ouverneur Generaal, die den Heer VAN SEVENHOVEN
ımissaris van *Palembang* benoemde, had het genoegen
ızelven de belangen van dat rijk op eenen geregelden
den lande vereerenden voet, te zien brengen.
;evolge van 's Konings besluit had op den 14den Januarij
amp van *Weltevreden* de plegtige uitreiking plaats van
ndel en standaard aan de 18de afdeeling infanterie en
regiment Huzaren N° 7. De Officieren dier korpsen
ıarop den eed van trouw even als de troepen, welke
ıaald *Leve de Koning!* deden hooren. De Luitenant
DE KOCK maakte bij die gelegenheid in zijne aan-
et vereenigd korps Officieren indachtig aan de waarde
Koninklijk gunstbewijs en aan hunne dure verpligting,
hetzelve ten allen tijde, zoo door dapperheid voor
ıd, als door krijgstucht in vrede, waardig te betoonen;
de zijne Excellentie, eenen waarborg te vinden voor
ening aan die verpligting, in het uitstekend gedrag
dappere daden, waardoor het leger zich bij alle ge-
en in de *Molukkos*, op *Banda*, *Palembang*, *Borneo*,
of *Java* zoo luisterrijk onderscheiden had.— En deze

1824. Het korps Officieren werd door zijne Excellentie, na[ar]
den Koning, genoodigd op een diner van 160 couverts
het gebouw de *Harmonie*.

Op den maaltijd werd met geestdrift gedronken de gez[ond]heid van Z. M. den Koning en H. D. beide doorluchtige z[onen]
benevens die van den Gouverneur Generaal, welke den b[...]
edigde ter eere van den Luitenant Gouverneur, Luite[nant]
Generaal DE KOCK, hulde doende zoowel aan zijne burger[lijke]
als militaire verdiensten.

Op den 17den Februarij begaf zich de Gouverneur Gene[raal]
na het bestuur en de dagelijksche behandeling van de zaken
Regering van Nederlandsch Indië aan den Luitenant Gouver[neur]
te hebben opgedragen, naar de *Molukkos* en *Celebes* om
daar den staat van zaken in persoon te leeren kennen
dienaangaande het geen dienstig mogt bevonden worden
verordenen. In het 1ste Boek is van die reis voor zoo
de *Molukkos* betreft, gewag gemaakt. Zijne Excellentie [w]
vergezeld door Mevrouw de Barones VAN DER CAPELLEN, ee[n]
Hoofdambtenaren en Hoofdofficieren.

X. HOOFDSTUK.

Geschiedenis van Java.

GOUVERNEUR GENERAAL, BARON *VAN DER CAPELLEN*.

INHOUD.

Riouw wordt eene vrije haven. — Instituut voor jonge juffers, te *Batavia*. — De Gouverneur Generaal doet den Vorst van *Tanette* in onderwerping brengen — Oprigting der Handelmaatschappij. — Octrooi voor het bouwen van stoomschepen aan Bussess. — De Gouverneur Generaal te *Batavia* terug en plegtig ingehaald. — Vijandigheid van *Boni*. — Tractaat met *Groot-Brittanje* door vele Engelsche staatslieden bestreden. — Bepaling omtrent het verplegen van Ambtenaren. — De Sultan van *Palembang* doet eenen verraderlijken aanval. — De Generaal Majoor Van Geen, Bevelhebber der Expeditie tegen *Boni*. — Inkomende en uitgaande regten op *Java*. — *Celebes* veroverd. — Uitbarsting van den opstand op *Java*. — Aanleidende oorzaak van denzelven volgens een inlandsch geschrift. — De Luitenant Gouverneur aanvaardt het bewind over de Vorstenlanden. — Koninklijk besluit over het benoemen van civiele Ambtenaren voor *Indië*. — De schutterijen op *Java* georganiseerd. — Mijne betrekking als Kapitein Adjudant bij de Bataviasche Schutterij. — Aankomst van hulptroepen van *Madura* en van den Generaal Majoor Van Geen, te *Samarang*. — Kapitein Buschkens door een tienmaal sterkeren vijand verslagen. — De Generaal Van Geen beveiligt *Samarang*. — De Sultan van *Palembang* geeft zich over. — De Gouverneur Generaal doet de beschikbare magt naar *Java* komen. — De schrijver opent eene collegie in de Maleische en Javaansche talen. — Onlusten op *Benka* en *Sumatra*. — Paardenwedloop te *Batavia*. — Collecte op *Java* voor de slagtoffers van den watersnood van 1825 in *Nederland*. — Feest bij den Gouverneur Generaal, die den Generaal Majoor Van Geen dank betuigt voor het overwinnen van *Boni*, en den Panumbahan van *Sumanap* tot Sultan verheft. — Voor het eerst verschijnt eene stoomboot op de zee van *Java*. — De Gouverneur Generaal verwelkomt den Luitenant Gouverneur De Kock en draagt aan Zijne Excellentie de Regering van N. I. over. — Afscheid en vertrek van den Baron Van der Capellen. — De Schrijver ontvangt eenen, door Zijne Excellentie van boord geschreven brief met eene medaille

De Luitenant Gouverneur in Rade, bepaalde op den 9den 't, dat, uit aanmerking van den kwijnenden staat van *Ma-*

lakka, die stad voortaan zou zijn, eene vrije haven, en de heffing van inkomende en uitgaande regten aldaar zou worden afgeschaft, zoodra de publicatie daartoe uitgevaardigd, te dier plaatse zou zijn afgekondigd.

1834. Bij Resolutie van den 13den Mei werd een Instituut van opvoeding voor jonge juffers van 's lands wege te *Batavia* opgerigt; waarop voor iedere kweekeling *f* 60 – 's maands moest voldaan worden.

Te *Batavia* werd op den 4den Augustus de tijding ontvangen, dat de Gouverneur Generaal op de terugreis van de *Molukkos*, te *Makassar* was aangekomen, en den wederspanningen Vorst van *Tanette* op *Celebes*, in onderwerping had doen brengen.

Op den 20sten Augustus werd ter kennisse van het publiek gebragt een besluit van Z. M. den Koning van 29e Maart houdende daarstelling van eene Nederlandsche Handel-Maatschappij. De aanleidende oorzaak van dat besluit lag in den geringen bloei van handel, scheepsbouw, fabrieken en trafieken en in de niet gelukkige vaart op Nederlandsch Indië. Het doel dezer Maatschappij was dan ook vooral om de betrekking van het moederland met de Oostindische bezittingen te verlevendigen, den handel en de vaart op dezelve uit te breiden en te bevestigen en denzelven uit te strekken tot vele andere gedeelten van Indië, den theehandel op *China* en de visscherijen in de Indische zeeën. Het oorspronkelijk fonds dezer Maatschappij werd op *f* 12,000000 – bepaald, tegen eenen, door Z. M. gewaarborgden interest van 4½ pct 's jaars, schrijvende Z. M. ter krachtdadige ondersteuning voor *f* 4,000000 in. In Nederland heeft dit groote handelsligchaam, voor de leden van hetzelve belangrijke voordeelen aangebragt, maar voor de negotiehuizen op *Java* heeft het nadeelig gewerkt, daar de Maatschappij in *Indië* niet alleen schier uitsluitend met den uitvoer belast werd, maar zelfs in het klein handel dreef, hetwelk gewis het doel van derzelver oprigting niet heeft kunnen zijn. Het groote doel, dat er door beoogd werd, is echter gedurende verscheidene jaren bereikt geworden; in den handel op *Indië* kwam eene wenschelijke orde; aan de behoefte van *Indië* werd voldaan, nieuwe kantoren en trafieken werden er in Nederland bijzonder door opgebeurd; toen echter de uitloving van premiën

op den aanbouw van schepen de geldzucht te ver deed gaan, en er eindelijk veel meer vaartuigen werden aangebouwd dan er scheepsruimte vereischt werd, moesten de premiën vervallen en eindelijk de bevrachtingen gestaakt of verschoven worden, hetwelk bij reeders en verdere belanghebbenden misnoegen verwekte, even als of het Gouvernement of de Maatschappij schuldig was, of aansprakelijk was voor de dwaasheden van menschen, die schenen te wanen, dat de voortbrengselen van *Indië* bij voortduring in verhouding moesten staan tot hunnen buitensporigen aanbouw van schepen.

De ondervinding heeft bewezen, dat er een groot ligchaam zijn moet om den handel op *Indië* in het groot te drijven, dewijl anders de markten overvoerd worden met overtallige producten, of somtijds gebrek hebben aan het benoodigde, waardoor onherstelbare verliezen of stremmingen ontstaan, die eenen schadelijken invloed op den handel en vooral op het fabriekwezen uitoefenen.

Bij besluit van Z. M. den Koning van den 15den Februarij werd aan Isaac Burgess, koopman te *Batavia*, het regt verleend, bij uitsluiting van alle andere particulieren, gedurende vier en een half jaar stoomschepen te mogen bouwen en daarmede de kusten van *Java* te bevaren, met dezelfde regten in *Indië*, als de zeilschepen daar genoten.

Na het gelukkig slagen der Expeditie tegen *Tanette* op *Celebes*, werd het verblijf van den Gouverneur Generaal te *Makassar* verlengd door het mislukken van twee expeditiën tegen *Soepa*, waarvan bij de beschrijving van *Celebes* melding zal gemaakt worden. Eerst op den 18den September kwam zijne Excellentie te *Soerabaya* aan. Na aldaar acht dagen vertoefd en inmiddels *Grissé* en *Pasaroewang*, mitsgaders de werf van den Heer Burgess, alwaar het eerste stoomschip, dat in Nederlandsch Indië gezien werd, in aanbouw was en den naam van Baron Van der Capellen mogt voeren, bezocht te hebben, werd de reis over zee, naar *Batavia* voortgezet; alwaar zijne Excellentie met Mevrouw de Barones Van der Capellen en gevolg, op den 1sten October behouden ter reede aankwam. Op den 2den ontscheepten de hooge reizigers en werden met alle eerbewijzingen en met eene onbegrensde geestdrift door alle *Europeanen*, aanzienlijke Inlanders en *Chinezen* ontvangen.

Hier leerde de ondervinding op nieuw, dat liefde en hoogach door geen geweld of oppermagt afgeperst, maar alleen deugden en verdiensten kunnen verworven worden. Beh de officieële eerbewijzingen zag men hier een corps gardes d'l neurs, ginds eerebogen, sinnetten en dichtstukken en des av eene algemeene verlichting, die zoo schitterend was, als nim in Nederlandsch Indië aanschouwd is.

1824. Zijne Excellentie aanvaardde nu weder het bewind uit han van den Luitenant Gouverneur De Kock, die als Bestuu de hoogachting en toegenegenheid der bevolking, door zaamheid en behartiging der verschillende belangen verwo had, even zoo als hij vroeger en later in den krijg door be standvastigheid en moed, de dankbaarheid van *Indië* en *N land* en de hooge goedkeuring van Z. M. den Koning inoog

Tijdens het verblijf van den Gouverneur Generaal te *kassar*, was de Koningin van *Boni* weigerachtig geweest, nieuwe contract, dat met de Vorsten van *Celebes* gesloten w te onderteekenen of namens haar te doen bekrachtigen. wilde boven de Vorsten van dat eiland verheven zijn; d dit kon niet geduld worden, zonder de regten van and te bekorten; hierover wrevelig geworden, betoonde zij bij het vertrek van den Opperlandvoogd reeds vijandig gest en liet kort na zijn vertrek, eenen vijandelijken inval in Gouvernementslanden doen, waarbij vele Nederlandsche kr lieden omkwamen. Dien ten gevolge vertrok op last van Excellentie, de Kolonel Bischoff met 400 man op den 2 October naar *Makassar*, om het hof van *Boni* te doen dervinden, dat het Gouvernement de betoonde vijandschap ongestraft mogt laten.

In *Indië* werd het tractaat tusschen *Nederland* en *Gr Brittanje* gesloten, hetwelk in het I. Deel des III. Boek medegedeeld, ontvangen; dien ten gevolge werden doo *Nederlanders* de bezittingen op de vaste kust van *Indi* van *Malakka* aan de *Engelschen* overgegeven, van wie *Benkoelen* overnamen. Dit tractaat werd in *Engeland* verschillend beoordeeld; Canning, Secretaris voor het De tement van buitenlandsche zaken, verdedigde hetzelve en schouwde het als voordeelig voor *Engeland*. Hume voe zeer hevig tegen uit; hij hield staande, dat de afstand

Java was geschied in diepe onkunde omtrent het belang van *Engeland* en tot groote verbazing en vreugde van *Nederland*. Ofschoon CANNING den Gouverneur RAFFLES in een belagchelijk daglicht had willen stellen, was HUME van gevoelen dat, had het Britsche Gouvernement naar de plannen van dien Ambtenaar gehandeld, hetzelve de misslagen zou vermeden hebben, die het nu reeds had begaan. Hij voorspelde den bloei van den Nederlandschen en de kwijning van den Engelschen handel op *Indië*, en zou nimmer met de *bill* instemmen, waardoor dat tractaat zou worden geratificeerd. De Heeren ROBINSON, BRIGHT en FORBES verklaarden zich ook luide tegen het tractaat.

Daar het tractaat bereids geratificeerd en wederzijds uitgewisseld was, kon het *Huis der Gemeente* het niet vernietigen of van onwaarde maken; de *bill* dienaangaande verwekte alzoo bevreemding; maar hoe het mogelijk was, dat zeer geachte sprekers het tractaat uit een geheel verkeerd oogpunt beschouwden, kan alleen uit hunne zucht verklaard worden om alle Nederlandsche bezittingen in *Indië*, onder *Engeland* gebragt te zien. Het tractaat handelde immers niet over den afstand van *Java*; want dat eiland was bereids ingevolge de Conventie van den 13den Augustus 1814, aan *Nederland* teruggegeven, en toch werd er over dit eiland, waarvan in het tractaat geene sprake was, het hevigst gesproken. Indien er eene andere *bill* ware gelezen, zoo zou het iets anders geweest zijn; maar zaken van verschillenden aard, bij verschillende overeenkomsten geregeld, mogen niet vermengd worden, ten einde zich in geenen doolhof van verwarring te verliezen.

De Gouverneur Generaal in Rade bepaalde op den 26sten November, dat civiele Ambtenaren, eene bezoldiging van *f* 150 – of minder 's maands genietende, des verkiezende gratis konden worden behandeld door de, van Gouvernementswege aangestelde plaatselijke geneeskundigen en heelmeesters; wordende van zoodanige behandeling slechts ziekten uitgesloten. Ambtenaren, genietende een traktement van *f* 150 tot *f* 250 's maands, konden voor de helft, van hetgeen bij het tarief bepaald werd, behandeld worden.

De plaatselijke geneesheeren mogten van niemand voor een bezoek meer dan *f* 2 – vorderen, mits zij geenen verderen

afstand dan 2 palen of 40 minuten hadden af te leggen. (grooteren afstand mogten zij, behalve de transportmiddele voor elk bezoek in rekening brengen voor eenen afstand

van	3	tot	5	palen	f 4.
»	6	»	10	»	» 6.
»	11	»	15	»	» 10.
»	16	»	20	»	» 14.
»	21	»	30	»	» 20.

De geneesmiddelen moesten door de geneesheeren uit d voorraad, die hun op eigene rekening door den lande wi verstrekt, aan de zieken worden geleverd met eene winst v 50 p^ct^. van hetgeen zij uit het magazijn hadden gekost.

Deze maatregelen waren in het belang der lijders, die ss tijds bij onvermogen, van geneeskundige hulp verstoken blew daar zij den geneesheer, die naar goedvinden zijne reke opmaakte, niet konden betalen. Hoe gematigd nu het bow staand tarief ook zij, moet iemand, die op 10 uren afsta van eenen geneesheer woont, denzelven f 20 – voor den stand, f 28 – voor vier spannen paarden van vieren en ongew f 2 – voor geneesmiddelen betalen, weshalve een zoodanig bez niet minder dan f 50 – kost. Bij Resolutie van den 2^den^ Ma zijn nog eenig gunstige bepalingen gemaakt omtrent het beh delen en verplegen van zieke Ambtenaren.

1824. In de maand December ontving het Gouvernement de ding, dat de Sultan van *Palembang* eenen verraderlijken aan op den aldaar, door onze troepen bezetten kraton, had geda Afgeslagen zijnde, was hij naar de bovenlanden gevlugt, terv de Soesoehoenan gevankelijk opgezonden en bereids te *Bata* aangekomen was.

De Generaal Majoor Van Geen, benoemd tot Opperbev hebber der krijgsmagt op *Celebes*, bestemd tot de Exped tegen *Soepa* en *Boni*, vertrok den 23sten December naar zi bestemming.

1825 De Soesoehoenan van *Palembang*, Hasin Dlaja Oedd die te *Batavia* gevangen zat, overleed op den 22sten Febru ten huize van den inlandschen Ceremoniemeester.

De tijdingen van *Padang*, *Borneo* en *Palembang* wa geruststellende; doch op *Banka* heerschte eene hevige ziel waaraan vele lijders bezweken.

De bepalingen zoo wel van Commissarissen Generaal, als van den Gouverneur Generaal, betreffende de inkomende en uitgaande regten op *Java*, hadden bereids goede uitkomsten gegeven. In 1816 bedroeg de zuivere ontvangst dier middelen te *Batavia* *f* 117,842, en in 1824 de som van *f* 2,399,943 en alzoo een meerder bedrag van *f* 2,282,101. Tot opheldering hiervan, komt in aanmerking, dat gedurende 1816 en 1817 het Britsche reglement in werking was; de facturen van goederen met Nederlandsche schepen, werden verhoogd met 30 p^ct en met vreemde schepen 60 p^ct, terwijl toen 6 p^ct inkomende regten werden geheven; de uitgaande regten waren zonder onderscheid, 6 p^ct.

1818. Den 1sten September is in werking gekomen het reglement op het heffen der inkomende en uitgaande regten van 28 Augustus; zie hierboven blz. 172.

1822. Den 9^den Julij zijn de uitgaande regten voor alle schepen, bepaald op 2 p^ct van de waarde der goederen, en de voortbrengselen van den oosterschen Archipel regtstreeks aangebragt wordende, van de betaling van inkomende regten vrijgesteld; tevens werden de entrepotregten verminderd van 2 op 1/4 p^ct van het bedrag der inkomende regten.

1823. Den 1sten Julij zijn de vreemde wollen en katoenen goederen, anders dan regtstreeks ingevoerd wordende, belast met 15 p^ct voor Nederlandsche schepen en 24 p^ct voor vreemde schepen.

1824. Den 14^den Februarij zijn de wollen en katoenen goederen, vervaardigd in vreemde landen bewesten de Kaap *de Goede Hoop*, regtstreeks aangebragt wordende, met 25 p^ct van de waarde, en van plaatsen beoosten de Kaap *de Goede Hoop* aangebragt wordende, met 35 p^ct inkomende regten belast, zonder onderscheid der vlag, onder welke zij worden aangevoerd.

Op den 11^den Mei werd te *Batavia* de blijde tijding ontvangen, dat de Generaal Majoor VAN GEEN het Koningrijk *Boni* op *Celebes* had ingenomen.

Op den 2^den Augustus werd te *Batavia* de tijding ontvangen, dat in *Djokjokarta* de rust op het onverwachts was gestoord geworden. Het liet zich aanvankelijk aanzien en de ondervinding pleitte daarvoor, dat het uitgebarsten oproer

1825 niet spoedig zou gedempt worden. Voor geheel *Java*, dat eene zoo gewenschte rust genoot en de vruchten der doeltreffende bepalingen van Commissarissen Generaal en van de milde beginselen van den Baron VAN DER CAPELLEN mogt plukken, was deze tijding zeer bedreigend. De oude Vorsten van *Cheribon* en de rustverstoorders van *Bantam* boezemden wel geene groote bezorgdheid, doch gewis ook geen vertrouwen in, en bij eene ongunstige wending der zaken in de *Vorstenlanden*, konden de gevolgen daarvan onberekenbaar worden. Voor den Gouverneur Generaal, die op het punt stond, naar *Europa* terug te keeren, was ook dit oproer zeer grievend; alles had hij aangewend om Nederlandsch Indië den vrede te schenken; in de *Molukkos* was de rust hersteld; te *Palembang* de Keizer overwonnen; op de westkust van *Borneo* het oproer beteugeld; het binnenland van *Padang* bevredigd; *Soepa* en *Boni* getuchtigd; en nu, te midden van vrede en welvaart in den boezem van *Java*, onder eene zeer talrijke bevolking, het vuur des oorlogs ontstoken te zien, waarvan de blakerende vlammen spoedig wijd en zijd konden rondwoeden, moest den Gouverneur Generaal, die alles aanwendde, wat in zijn vermogen was, om het heil der bevolking te vermeerderen, diep treffen. Zijne Excellentie hield met de Hooge Regering eene vergadering, waarin besloten werd, Zijne Excellentie den Luitenant Generaal, Luitenant Gouverneur DE KOCK, naar *Samarang* af te vaardigen, met volmagt om al die maatregelen te nemen, welke tot herstel der rust dienstig zouden geacht worden. De keus kon niet gelukkiger gevallen zijn, want, zoo wel de ondervinding als het beleid en de verworven roem van den Luitenant Gouverneur, gaven den besten waarborg voor het wel slagen zijner zending, en de uitkomst beantwoordde ook aan de verwachting; de held van *Palembang* werd later de hersteller der rust op *Java*.

Pangeran DIPO NEGORO, onechte zoon van HAMANGKOE BOEWONO III, en kleinzoon van HAMANGKOE BOEWONO II, was, benevens Pangeran MANGKOE BOEMI, namens het Gouvernement met de voogdijschap van den minderjarigen Sultan HAMANGKOE BOEWONO V, belast; hij bekleedde alzoo het hoogste gezag en verdiende met onderscheiding behandeld te worden. Eensklaps stelde hij zich met den medevoogd, aan het hoofd van

t oproer, zonder dat het duidelijk bleek, hoe hij tot dien p was overgegaan. Er werd wel gegist, gezegd en geschre-, dat geestdrijverij, eerzucht en miskenning hem tot dien bewogen hadden; doch zulks is niet duidelijk uiteengezet bewezen; er werd in onbepaalde bewoordingen over deze t geschreven, zonder die daadzaken te melden, welke in een hrift van INGABEI DJOGO RASMI, geschreven te *Toeng'ilis*, den 28sten van de maand *Moharam*, (8 September) 1825, mij berustende, voorkomen. De eenvoudige verhaaltrant dit stuk, dat kort na het voorgevallene geschreven is, t allezins voor de waarheid, vooral, wanneer men het daarin melde met de omstandigheden, die bekend zijn, in verband houwt. Vertaald, luidt dat stuk aldus:

»Opgaaf van de Pangerans, welke in de Loge te *Djokjo-rta* verblijven. 1° Pangeran MANGKOE ALAM. 2° Pangeran ANGKOE KASOEMO. 3° Pangeran ARYO PANGOELAR.

»De Wedono's, welke in de Loge blijven, zijn: 1° Radên ommonggong DANOE NEGORO. 2° Radên Tommonggong WIRO EGORO. 3° Radên Tommonggong SINDOE NEGORO. De Pa-geran DIPO NEGORO heeft zich verwijderd en den naam genomen van PADOEKO GOESTI PANUMBAHAN TOEWAN ABDOEL AHMAD, SAYIDIN PANOTOGOMO KALIPATOELLAH t POERWO TJARITO.

»De Pangeran MANGKOE BOEMI heeft zich verwijderd en zijn naam verwisseld met dien van PADOEKO GOESTI PA-MBAHAN; bij hem bevinden zich de Pangerans: SOERYO POERO, ADI NEGORO, SOERYO HATMODJO, SOERYANING LANG, MANGKOENING PRANG, PAPAK, MALAYOE KASOEMAH, ARTO SOEMAH, TIMOR, te zamen . . . . 11.

»Tommonggongs.				15.
»Panghoeloes Soero Noto				18.
»Ingebeis				40.
»Gevangen genomen, Tommonggong			RONGGO	1.
»	»	»	NANGGO JOEDHO	1.
»	»	»	ROIDJO NITI. . .	1.
»	»	»	ARONG BINANG . .	1.
»	»	»	POERBO LINGGO.	1.

»Te zamen, muitende Mantries, Tommonggongs »en Pangerangs . . . . 89.

1825. »Vroeger gaf op donderdag de doorluchtige Heer Res
»bevel aan den Radèn Adipati, dat op den volgenden maa
»al de Mantries, Boepaties, Sentono's en Poetro's mo
»verzamelen in het fort; nadat dit bevel gegeven was,
»zamelden zij allen des maandags morgens; vervolgens
»op den Tomonggong DANOE NEGORO het bevel van den
»Resident over alle Sentono's, Poetro's en Boepaties, d
»de westelijke dorpen verordeningen daarstellen; naar die
»ordeningen vroeg de Heer Resident. De Radèn Tomm
»gong KASOEMAH antwoordde: «Zulks is goed, maar een
»lijk kon wel zijne huisgezinnen opgeven.» Op dit ooge
»heerschte er stilte. — Pangeran DIPO NEGORO wreef ni
»hoofd van den Resident, zeggende: «Heer Resident! gi
»het niet, die de Mantries en Boepaties van *Djokjo* aan
»alhoewel ik den naam van Pangeran draag, zijt hij het
»hoewel de Sultan bestaat, zijt gij het, die het rijk van *D*
»uitmaakt, onder den schijn van het te zuiveren: het ge
»in het land is uw schuld.» De Heer Sultan verstond
»weende en vroeg rijst; (zijnde een kind van vijf jaren.) Hij v
»omhelsd door den Pangerang MANGKOE BOEMI, die tegen
»Sultan zeide: «Gij moet niet aansprakelijk zijn.» Toen z
»de Pangerans ADI NEGORO en NOTO KASOEMAH: «He, vri
»vervolg die woorden niet;» vervolgens gingen allen
»buiten.

»De Resident liet eenen weg maken, en destijds beva
»Radèn Adipati den grond uit te graven om dien we
»maken en schond het erf van Pangeran DIPO NEGORO
»kwam een *Hollander*, die zeide: «Dit uitdelven gesc
»om den weg te maken;» Pangeran DIPO NEGORO beva
»uitgegravene weder op de vorige plaats terug te werpen
»driewerf toe geschiedde dit. Nu kwamen er nog twee
»*landers* en nu werden er twee roeden gronds uitgegra
»Pangeran DIPO NEGORO kreeg hier kennis van en z
»«Dit aanleggen van den weg, geschiedt op bevel va
»*Hollanders*, geenszins op begeerte van den Radèn Adip
»Vervolgens geslagen wordende, vlugtten die *Hollanders*
»Radèn Adipati werd nu door den Pangeran DIPO NE
»ondervraagd: «Zeg, Adipati! wie beveelt dit maken,
»den weg? Is het uw eigen verlangen of een order van

leer Resident ?» De Radên Adipati antwoordde: «Het is e begeerte van den Heer Resident.» Pangeran DIPO NEGORO ervatte: «Indien het een order van den Heer Resident is, st dien weg dan mijn huis niet raken, zeg dat aan den Heer Resident.» De Radên Adipati antwoordde: «Dat kan k niet zeggen.» Pangeran DIPO NEGORO zeide tegen DANOE lenio: «Wat meer is, mij, wien dit land toekomt, wil men doen verhuizen, gij nadert met trotschheid, wat moet h eigenaar van het land doen?» Nu viel hij den Radên Adipati aan, die vlugtte, en wiens kris DIPO NEGORO greep. De Radên Adipati vlugtte in het fort van den Heer Resident, die twee *Hollanders* zond om DIPO NEGORO af te vragen waarom hij den kris van den Radên Adipati genomen had, n hoedanig de zaak was. Pangeran DIPO NEGORO zeide tegen e *Hollanders*, dat hun die kris niet aanging. Die Hollanders hadden nu veel te zeggen tegen den Pangeran DIPO NEGORO, waarna zij tegen het hoofd geslagen werden, dat beide stierven.

Op dat tijdstip werd Radên Tommonggong DANOE NEGORO r den Resident gezonden, met aanbeveling om Pangeran o NEGORO van achteren met de *Hollanders* aan te vallen te omsingelen. De Pangeran DIPO NEGORO rukte uit, nog ewust (wat er gebeurde), toen hij buiten was, zeide hij n die *Hollanders*: «Gij zijt vermetel mij te vervolgen;» ontstond er een gevecht, en op dat oogenblik sneuvelden vele Hollanders, en de overigen vloden. Nadat dit nu geschied was, beval de Heer Resident de Pangerans te zamelen om allen gevangen te nemen; toen zij nu gereed en, gingen zij DIPO NEGORO vervolgen.

De verblijfplaatsen der Pangerans zijn thans:

»Pangeran DIPO NEGORO te *Salarong*.
» ARYO PANOELAR te *Madioen*.
» ADI KOESOEMAH te *Romo*.
» SOERYO DI POERO te *Djati Negoro*.»

e Resident heeft alzoo een lijdelijk bewind in deze zaak erd, en haar zeer flaauw behandeld; hij was onbekommerd lacht er niet aan, dat het schenden van het grondgebied eenen Prins, die als Voogd over den Sultan was gesteld, eelige gevolgen kon hebben. Hij beschouwde DIPO NEGORO

als nietig en vermoedde volstrekt niet, dat deze oproer maken en zich gewapenderhand tegen het Gouvernement zetten. Hij toonde de Inlandsche Vorsten niet te kennen, vooral omtrent het punt van schending huns gronds, zeer gemakkelijk zijn.

Had hij DIPO NEGORO in deszelfs belangen gehoord en verh of hem van dwaling overtuigd, dan zou deze zaak geen ge gehad hebben; het leven van zoo vele duizende krijgslie en de uitgaaf van zoo vele millioenen als er voor den oor op *Java* zijn opgeofferd, zouden gespaard zijn geweest. I de Resident echter geen doel heeft gehad om te beleedig moet als waarheid erkend worden, doch zijne miskenni van DIPO NEGORO, dien hij als nietig beschouwde, was e dwaling van het verstand en niet van het hart; doch e Regent moet niemand, en vooral niet iemand, die in dien betrekking tot hem staat, als nietig beschouwen, omdat da door de waardigheid van het Gouvernement, hetwelk zooda persoon heeft aangesteld, lijden moet, terwijl hij zich bo hetzelve plaatst. Er is gezegd, dat de Secretaris van *Djok karta* ook aanleiding tot het misnoegen van DIPO NEGORO I gegeven hebben; maar, indien zulks waarheid ware gewe moest de Resident hem zulks belet of daarvan rapport gema hebben, daar hij toch verantwoordelijk is, dat de onder h geplaatste Ambtenaren aan de bedoelingen van het Gouvern ment beantwoorden, om de inlandsche Vorsten behoorlijk behandelen. Dat DIPO NEGORO door andere drijfveeren ged ven werd dan die der ondervondene miskenning alleen, is twijfelbaar; want uit het oude Mataramsche stamhuis gespro en dweepzuchtig van aard, daarenboven aangeblazen d hatelijke priesters, die hem met eene schoone toekomst v den, haakte hij in zijne opgeblazenheid, naar het opperbewi van *Java*, en doelde op de alleenheersching van het Islan mus op dat eiland. De weidsche titel, dien hij al dade aannam, getuige van zijne aanmatiging; hij noemde zich zijne bevelschriften: KANGDJENG SOELTAN, NGABDOEL HAMI CHAYROS TJOKRO, KABIR IL MOEMININA, PANETEP PANOTOGO SÉNOPATI HING NGALOGO, PANGNGIRIDDING PRANG SAB 'LLAHI, KALIPATTOE 'RRASOELI 'LLAHI HING MATARAM, i is: De doorluchtige Sultan, de voortreffelijke werpschijf,

jke belastingen werd in dezelve beloofd, met aanbeveling, Chinezen, die het Islamismus niet wilden omhelzen, te rden, en indien zij het omhelsden, hen te besnijden, staarten af te kappen en hunne goederen te rooven. NEGORO werd uitdrukkelijk als de, door *Mekka* gemagersoon genoemd, die geroepen was om het ware geloof stellen en te bevestigen. — De gevolgen hebben doen in hoe veel invloed die proclamatiën onder de domme, wige *Javanen* geweest zijn, die te regt als zeer slechte iedanen te boek staan. De invloed van voorname Priesters KIJAHI MODJO, IMAM MOESKA, Panumbahan SANGKI en n, heeft bewezen, schoon zulks vroeger en zelfs later nog eld werd, hoe spoedig de bevolking in de Vorstenlanden le *Europeanen* kan opgeruid worden; en het is te hopen, schijnbare rust, het Gouvernement, bij schoonschijnende, ngegronde raadgevingen van onbevoegde mannen, die betweters opwerpen, nimmer tot maatregelen doe overwelke, in het afgetrokkene, als bespiegelingen, aan ne gouden eeuw belooven, maar, in de uitkomst hetzelve ndere dan wrange vruchten zouden verzekeren.

Luitenant Gouverneur DE KOCK aanvaardde het opperover de beide Vorstenlanden en verordende de krijgsngen tegen DIPO NEGORO; bijna vijf jaren duurde de voort, die dikwerf met veel woede gevoerd werd. en aard van denzelven zal nu en dan, en nader bij den

ongehuwde personen; het bewijzen van kunde en onbesproken gedrag; het verdeelen der benoemden in drie klassen, de *eerste*, bevattende de gegradueerde personen en die, welke een openbaar ambt, niet beneden den rang van kommies, op eene voldoende wijze hebben bekleed; de *tweede*, degenen, die zonder gegradueerd te zijn, met lof het academisch onderwijs hebben genoten, of eenig ambt, niet beneden den rang van adjunct kommies, ten genoegen hebben uitgeoefend, en de *derde* klasse, degenen, die aan de bepaalde vereischten voldoende, in de twee eerste klassen niet kunnen begrepen worden.

Aan de gezegde benoemingen en rangschikking werden hier te lande geene geldelijke voordeelen hoegenaamd verbonden; de benoemden moesten zich op eigene kosten naar *Batavia* begeven. Het nonactiviteitstractement van den dag van aankomst te *Batavia*, werd bepaald voor de 1ste klasse op ƒ 150 – voor de 2de op ƒ 100 – en voor de 3de op ƒ 75 – 's maands. Z. M. de Koning behield zich voor, aan personen, wier zending naar Indië als belangrijk beschouwd werd, reeds hier te lande, geldelijke voordeelen toe te kennen. Bij voorkeur zouden de, van hier alzoo uitgezondene Ambtenaren, bij bevordering in aanmerking komen; zullende voortaan geene, niet door Z. M. benoemde Ambtenaren, in Indië tot een hooger ambt dan dat van kommies kunnen bevorderd worden.

De destijds echter door den Gouverneur Generaal benoemde Ambtenaren, zouden ten aanzien van de opklimming in den dienst met de geklassificeerde Ambtenaren gelijk gesteld worden. Aan den Gouverneur Generaal in Rade werd bij voortduring de bevoegdheid toegekend, om, waar eene vereeniging van de burgerlijke en militaire magt, wenschelijk was, of in geval van bijzondere verdiensten, aan Officieren de tijdelijke waarneming van burgerlijke posten op te dragen. Onder de benaming van Ambtenaren, werden niet begrepen, de Leeraars der Christelijke gemeenten, de Onderwijzers, de ambachtslieden en kunstenaren, die volgens bestaande of nader aan te wijzen bepalingen, zouden bezoldigd en gerangschikt worden.

Vroeger waren vele personen naar *Batavia* zonder aanstelling gegaan; sommigen met, anderen zonder aanbevelingen; de moeijelijke toestand, waarin zij, zonder bezoldiging verkeerden, noopte dikwerf den Gouverneur Generaal oudanks zich zelven

keerde handelingen tegenwerkte. Hieruit kon op geene andere dan nadeelige uitkomst ontstaan; wes- Gouverneur Generaal dienaangaande bij het Ministerie niën voorziening verzocht, en dien ten gevolge is staande besluit genomen, hetwelk reeds uitmuntende draagt.

utterijen van *Batavia*, *Samarang* en *Soerabaya* werden, lge der ongunstige berigten van den oorlog op *Java*, eerd; bij eerstgenoemde werd ik als Kapitein Adju- oemd en had de eer als zoodanig onder den Kolonel dant, Graaf C. S. W. VAN HOGENDORP, te dienen, die net Z. H. E. G. vertrouwen geliefde te vereeren. Deze trekking was in vele opzigten moeijelijk, onaangenaam tend: de schutterij bestond uit twee bataljons Infan- vee compagniën Cavalerie en eene compagnie Artil- Officieren, Onderofficieren en Korporaals der twee Infanterie, moest ik in de theorie, den wapenhandel taljons exercitiën onderwijzen: het spoedig in activiteit er schutterijen, verpligtte mij, de parade bij te wonen f exercitiepleinen, die op meer dan een uur afstands nder gelegen waren, te bezoeken.

elslachtige deelen, waaruit de schutterij was zamen- gaf hier en daar, vooral in den beginne, aanleiding tot ind; de schutters bestonden uit *Nederlanders*, *Duit-*

1825. persoons in aanmerking komen; hierdoor toonden zich v scheidene schutters verbitterd en zoo onhandelbaar, dat zij, einde het pligtverzuim geenen voet te geven, moesten ge worden, hetwelk hen, die onverstandig redeneerden, zeer w velmoedig maakte. Door de krachtdadige ondersteuning den Kolonel Kommandant en zelfs van den Gouverneur neraal, die mij te kennen gaf, dat ik op het ingeslagen onwankelbaar moest voortgaan, werden de onwilligen, die groot in getal waren, tot rede gebragt. Weldra voerde schutterij het Pelotons- en Bataljonsvuur mitsgaders de taljonsschool zoodanig uit, dat daarover de tevredenheid bevoegde Hoofdofficieren des legers betuigd werd. *Batavia*, zetel van den Gouverneur Generaal, des Konings verte woordiger, was tegen inlandsche aanvallen bestand en doel der schutterij bereikt. Drie jaren heb ik bij die sc terij gediend, in eenen tijd, dat ik, bij afwezigheid van Heer Elout, die den krijg op *Java* bijwoonde, met Departement van Inlandsche zaken belast was, hetwelk zoo wel door de stukken op dien oorlog betrekkelijk, als door briefwisseling voor het Gouvernement met al de Vorsten den Archipel, en door de directie van de Inlandsche drukk zeer weinig nachtrust deed genieten. Met hetzelfde genoe waarmede ik den slag van *Waterloo* onder den Generaal C had bijgewoond, zou ik aan den veldtogt van *Java* he deel genomen; doch mijne betrekking, bij gebrek aan e opvolger, verhinderde zulks, en het was mij niet vergund den roem mijner vroegere wapenbroeders te deelen. mijne plaatsing als Secretaris naar het oproerige *Bantam*, ik het genoegen van den Graaf van Hogendorp, in zijne trekking als Kolonel Kommandant, eenen vereerenden over mijne dienstbetrekking als Kapitein Adjudant, te vangen, en het is mij een waar genoegen, mij die tijde herinneren, waarin ik van Z. H. Ed. Geb. zoo vele wenken en zoo vele blijken van welwillende toegenegen heb mogen ontvangen. Aan den ijver der Luitenant A danten Nolthenius, Köhler, Van Berckel en De J Hemmeryck Tak, had de schutterij zeer veel te danken; hebben de bedoelingen van het Gouvernement met de bijzonder bevorderd.

In het laatst van de maand Augustus kwam de eerste af-
ling der hulpbenden van *Madura*, sterk 1500 man, te
rang aan. De tijding omtrent den staat van rust op *Ce-
*, was allezins voldoende en de Generaal Majoor VAN GEEN
van daar te *Samarang* aan.

In het laatst van Augustus werd een Detachement onder
bevel van Kapitein BUSCHKENS, bestaande uit 100 inland-
soldaten, 50 Europesche matrozen en 40 inlandsche Huzaren
bo, op vier palen van *Mintring* door 1500 muitelingen
de vlugt gedreven, met dat noodlottig gevolg, dat meer
de helft van hetzelve op den terugtogt werd afgemaakt.
de 18 Samarangsche burgers, die vrijwillig mede ten
waren getrokken, sneuvelden er 12, waaronder verschei-
Engelschen waren, al hetwelk met diep leedwezen ver-
werd.

De Generaal Majoor VAN GEEN deed met spoed die maat-
en uitvoeren, waardoor *Samarang* tegen eenen verwachten
delijken aanval beveiligd werd.

Met genoegen werd de tijding van den 11den Augustus van
bang ontvangen, dat de gevlugte Sultan zich in de bo-
den aan de, tegen hem uitgezondene inlandsche magt,
overgegeven.

De Gouverneur Generaal Baron VAN DER CAPELLEN deed
alle oorden van den Archipel, troepen komen, waar zij
ins konden worden gemist en gaf aan de Residenten op
die bevelen, welke het gelukkige gevolg hadden, dat de
rnements Residentiën geen deel aan den opstand namen;
publicatie van den 23sten Augustus, gerigt tegen onrustsco-
zwervers en vagebonden, zuiverde ook onderscheidene
tiën van gevaarlijke voorwerpen. Op *Samarang* kwa-
op den 8sten September, 350 man troepen van *Soerabaya*,
Madurezen, benevens Z. H. de Panumbahan van *Sumanap*
1600 man aan, waarmede hij onlangs het Gouvernement bij
Expeditie op *Celebes*, had bijgestaan.

Ingevolge goedkeuring en aanmoediging van den Gouverneur
raal en op dringend verzoek van vele aanzienlijke Ambte-
, opende ik te *Batavia* in de maand November een Collegie
de Maleische en Javaansche talen, mitsgaders in de Land- en
kenkunde van den Indischen Archipel; onder de kunsten en
tenschappen, zal op hetzelve teruggekomen worden.

1825. Op *Banka* en *Sumatra* hadden weder belangrijke onlus plaats, die bij den staat van *Java*, alwaar de oorlog met hevigh gevoerd werd, regtmatige bezorgdheid verwekten, doch ge onherstelbare, alhoewel eenige noodlottige gevolgen hadden.

Te *Batavia* werd een paardenwedloop ingevoerd, die ald sedert vele jaren niet bestaan had en veel bijval vond.

De Collecte in die hoofdstad ten behoeve der slagtoff van den watersnood, welke in Februarij 1825 een voorna gedeelte van *Nederland* geteisterd had, bragt de aanzienl som van ƒ63,000 Indische guldens op en getuigde weder nieuw, hoe de *Nederlander* ook in de verste gewesten, zij noodlijdenden landgenooten volgaarne krachtdadige hulp verle

De Generaal Majoor VAN GEEN, laatst Opperbevelhel der Expeditie op *Celebes*, en die sedert zijne terugkomst *Makassar*, dienst had gedaan tegen de muitelingen in de \ stenlanden, kwam, benevens de Panumbaban van *Sumat* op den 21sten November te *Batavia* aan; de Officieren Schutterij en van het garnizoen werden aan denzelven op 22sten voorgesteld.

Op den 30sten November vereenigde de Gouverneur Gene des avonds een aanzienlijk gezelschap aan een gastmaal meer dan zeventig *Couverts*, ter verwelkoming van den neraal Majoor VAN GEEN. Na het heil van Z. M. den Ko en van het Koninklijke huis bij eenen toast te hebben v gesteld, bewees de Gouverneur Generaal hulde aan den neraal Majoor VAN GEEN en aan de troepen, welke o deszelfs bevelen, het gezag van het Gouvernement op *Ce* hadden hersteld en de eer van hetzelve gehandhaafd, betuigi daarover de tevredenheid der Regering en vertrouwende, de bijstand van den Generaal VAN GEEN en van zijne wa broeders dienen zou om het schoone *Java* tot die rust t te brengen, welke het vele jaren genoten had.

De Generaal VAN GEEN bedankte voor de eer, hem en Zee- en Landmagt onder zijne bevelen gestaan hebbende, aa daan, en aarzelde niet te verklaren, dat hij en ieder krijg van Zr. Ms. leger in Indië, immer en overal zou getrouw be den worden aan de leus voor *Koning en Vaderland!*

De Gouverneur Generaal mij van mijne plaats hebb doen roepen, droeg mij op, de aanspraak, die Zijne Exce

te hulp te snellen en alzoo bereids sedert eenige maanden
: belangrijke diensten had bewezen; dien ten gevolge,
m blijk van erkentelijkheid, hem Panumban, in naam
.onings verheffende tot Sultan van het rijk van *Sumanap*
den titel van PAKOE NATA NINGRAT, om hetzelve in
rang erfelijk te bezitten; besluitende Zijne Excellentie met
zegenwensch aan dien braven Vorst. Toen ik deze aan-
t in de hoftaal overgebragt had, kon de ontroerde Vorst,
t algemeen gejuich geene woorden vinden; hij weende
nkelijk en bedankte vervolgens in de hartelijkste taal en
r op nieuw het Gouvernement immer als een trouw en
bondgenoot te zullen bijstaan. Daarna omarmde hij mij
ide tegen mij: «Ik neem u als mijn zoon aan.» Vroeger
k reeds met Z. H. in aanraking gestaan en vervolgens
n wij ware vrienden.

stoomboot *Van der Capellen*, waarvan reeds gesproken
e op den 25sten November te water gebragt en de eerste
die langs *Java* voer, beantwoordde aan het doel en
den Heer BURGESS, die haar had doen bouwen, mits-
s den Heer KERR, die haar gebouwd had, eer aan, en
ooral gedurende den oorlog op *Java*, van groot nut
est. In 1840 is zij aan den Koning van *Siam* verkocht.

een plegtig afscheid van het Hof van *Djokjokarta* genomen
bben, begaf zich zijne Excellentie de Luitenant Gouverneur,
nant Generaal DE KOCK naar *Buitenzorg*, en werd aldaar

tenant Gouverneur Generaal DE KOCK, plegtiglijk in het gebouw de Harmonie, in tegenwoordigheid der Hooge Regering, Ambtenaren en Officieren plaats. De aftredende Gouverneur Generaal sprak over hetgeen onder zijn bewind belangrijk was voorgevallen, betreurde het nog steeds voortduren van den oorlog op *Java* en uitte, voor de kolonie, voor zijnen opvolger en alle inwoners van Nederlandsch Indië, de beste wenschen. Zoowel bij de komst als bij het vertrek van zijne Excellentie werd een salvo van 21 kanonschoten gedaan. Nadat hunne Excellentiën vervolgens de godsdienstoefening bijgewoond en elkander bezocht hadden, verleenden zij ieder afzonderlijk audientie om de gelukwenschingen bij gelegenheid van het nieuwe jaar en van de plegtigheid van dezen belangrijken dag, te ontvangen.

De oud Gouverneur Generaal vertrok vervolgens naar *Buitenzorg* en keerde kort voor zijn vertrek naar *Europa*, op *Batavia* terug, alwaar ik de eer had, zijner Excellentie de afscheidsbrieven in de inlandsche talen, voor de verschillende Vorsten van den Archipel ter teekening aan te bieden; bij welke gelegenheid ik getuige was van het aandoenlijk afscheid dat de brave Sultan van *Sumanap* van Zijne Excellentie nam; de bejaarde Vorst smolt weg in tranen en kon zijne diepe smart over eene scheiding, die geene hoop op wederzien aanbood, door geene woorden uitdrukken.

1826. Op den 2^{den} Februarij verliet Zijne Excellentie de hoofdplaats en werd door de gansche bevolking uitgeleide gedaan, die de treffendste blijken van dankbaarheid en verknochtheid aan zijn persoon aan den dag legde. Zijne Excellentie bewees mij weinige oogenblikken daarna, de bijzondere eer, mij van boord te schrijven:

Den 2^{den} February, 1826.

WelEd. Gestrenge Heer!

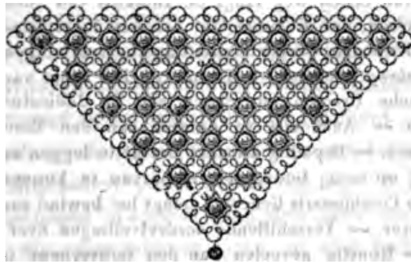
Ik dank U voor al de diensten, door U bewezen; ontvang als een aandenken van mij, den hierbij gevoegden penning, na de overwinning op Sultan MACHMOD BADAROEDIEN, *geslagen.*

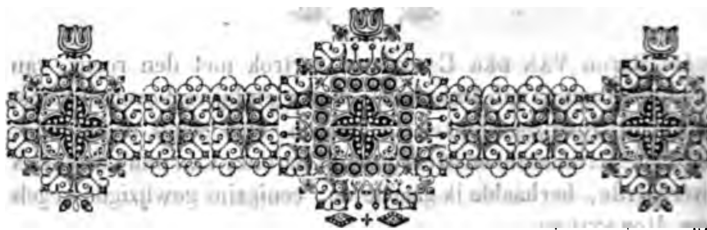
Ik wensch, dat het U en de Uwen bij voortduring wel mag gaan, en verzeker u van mijne achting.

(w. g.) VAN DER CAPELLEN.

De Baron **Van der Capellen** vertrok met den roem, van de gouden eeuw van **Pericles**, met wien hij veel overeenkomst had, aan *Java* geschonken te hebben. Het schip nastarende, dat Zijne Excellentie en Mevrouw de Barones **Van der Capellen** overvoerde, herhaalde ik gaarne de, eenigzins gewijzigde regels van **Horatius**:

Sic te diva potens Cypri,
Sic fratres Helenæ, lucida sidera,
Ventorumque regat pater,
Obstrictis aliis, præter Vulturnum,
Navis, quæ tibi creditum
Debes Capellénem, finibus Belgicis
Reddas incolum, precor,
Et serves animæ demidium meæ.

XI. HOOFDSTUK.

Geschiedenis van Java.

REGERING VAN DEN COMMISSARIS GENERAAL *DU BUS DE GISIGNIES*

INHOUD.

Komst van den Commissaris Generaal. — De Luitenant Gouverneur Generaal keert naar het tooneel des oorlogs terug. — De verbannen Sultan van *Djokjokarta* wordt weder als Sultan van dat rijk hersteld. — Verschillende verordeningen van den Commissaris Generaal. — Koninklijk besluit omtrent het uitzenden van Ambtenaren voor *Indië*. — Besluit tot het aanleggen van eenen weg langs de zuidkust van *Java*. — De Generaal Majoor Bisschop, tot Kommandant van het leger benoemd. — Gezantschap van *Waterloo*. — Tentoonstelling van voorwerpen van volksvlijt. — De *Willemsbrug* geopend. — Premie op het hoofd van Dipo Negoro. — De Inlandsche Grooten onttrokken aan de Judicature der Inlandsche Regtbanken. — Aankomst te *Batavia* van den Gouverneur Generaal Van den Bosch. — Bepaling omtrent het af te leggen examen van jongelingen, om op eenig Gouvernementsbureau te kunnen worden toegelaten. — De Commissaris Generaal draagt het bewind aan den Gouverneur Generaal over. — Verschillende oordeelvellingen over den Commissaris Generaal. — Gunstig gevoelen van den Gouverneur Generaal over het bestuur van Zijne Excellentie.

1826. Naauwelijks was de Oud Gouverneur Generaal vertrokken of te *Batavia* werd de tijding ontvangen, dat de Commissaris Generaal Leonard Burggraaf Du Bus de Gisignies, Gouverneur van *Zuid-Braband*, Kommandeur der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Lid der Ridderschap van *West-Vlaanderen*, te reede was aangekomen. Door dit berigt ging de treurigheid

lie over de afreis van den Baron VAN DER CAPELLEN bestond, in eene, schier algemeene neerslagtigheid, over; en toen op denzelfden achtermiddag de Commissaris Generaal te *Batavia* aan wal stapte, waren er, behalve eene Commissie, om zijne Excellentie te ontvangen, bijna geene Ingezetenen aan de werf aanwezig. Zijne Excellentie door den Koning met eene hooge magt bekleed, om verminderingen in de uitgaven te bewerken, was hen vooral onwelkom, die zich minder over de gevolgen van den oorlog op *Java* dan over hunne beurs bekommerden. Zijne Excellentie vond in het algemeen geene deelneming; geene aansluiting, maar ontwijking, terughoudendheid en aanmerkelijk hier en daar tegenwerking. Zijne portefeuille werd gevreesd als een koker met vergiftige pijlen; velen wilden zich buiten schot houden.

Zijne Excellentie sprak genoegzaam altijd Fransch en had hij een kolossaal ligchaam, iets voorkomends, iets vrolijks, een zeker *air jovial*, dat de harten won, en wanneer hij door iemand over de bezuiniging werd tegengesproken, dan zeide hij, dat men zijn lot als wijsgeer moest dragen, en zulks gewis doen zou, als men, waaraan niet te twijfelen viel, door ware vaderlandsliefde gedreven werd; dat hij aan de hem opgedragene bevelen niets kon veranderen en vertrouwde, dat elk gaarne de welmeenende bedoelingen van Z. M. zou helpen bevorderen. Deze en dergelijke uitdrukkingen volgden elkander met eene zoo zeldzame radheid op, dat de toehoorder daardoor als overstelpt, schier sprakeloos terugkeerde. Sommigen, die sedert jaren groote inkomsten hadden genoten en daarin besnoeid werden, klaagden zeer en meenden, dat zij, hetgeen zij verscheidene jaren te veel hadden getrokken, moesten blijven genieten. Nu eens werd de schuld op den Baron VAN DER CAPELLEN dan weder op den Commissaris Generaal geworpen, maar dit baatte niet met al; hunne inkomsten en dien ten gevolge hunne manier van leven, werden beperkt.

Weldra werd ik bij Zijne Excellentie op *Buitenzorg* te logeren verzocht om over de verstandhouding van het Gouvernement met de Inlandsche Hoven inlichtingen te geven en om de brieven ter aankondiging, dat zijne Excellentie het Opperbewind over *Nederlandsch Indië* had aanvaard, voor de Vorsten

van den Archipel gereed te maken. Van tijd tot tijd moest ik van *Batavia* terugkomen en genoot van zijne Excellentie een goed onthaal, die mij met zijn vertrouwen geliefde te vereeren. Zijne Excellentie ondervond vele moeijelijkheden de krijg duurde op *Java* voort : de een berigtte den inval der muitelingen in deze of gene Residentie, de ander, het verslaan onzer colonnes; deze, de dringende behoefte aan geld gene, derving van inkomsten. Hier hadden misgewassen plaats dáár heerschte schaarschheid ; met een woord, het paleis te *Buitenzorg* weergalmde van klagten en droevige tijdingen, die zoo lang de oorlog voortwoedde, niet konden ophouden.

1826. De Luitenant Gouverneur Generaal De Kock, immer blakende voor het welzijn van *Indië* en van *Nederland*, keerde naar het tooneel des oorlogs terug en liet niets onbeproefd om Dipo Negoro in zijnen overmoed te beteugelen. Wanneer zijne Excellentie over eenig punt met den Commissaris Generaal verschilde, gaf hij zulks aan denzelven op eene zoo onbewimpelde en duidelijke wijze te kennen, dat de Commissaris Generaal alhoewel somtijds verkeerde raadslieden gehoor verleenende, dikwerf van zijne meening terugkwam.

In overeenstemming met de Hooge Regering, werden er, op magtiging van den Commissaris Generaal, door den Raad van *Indië* Muntinghe en mij, als Chef van het Departement van Inlandsche zaken, met den oud Sultan van *Djokjokarta*, die door de *Engelschen* naar *Amboina* verbannen en nader op vergunning van den Baron van der Capellen naar *Soerabaya* vertrokken, en van daar op een wachtschip naar de ree van *Batavia* verzonden was, onderhandelingen op verzoek van Z. H. aangeknoopt. Den Vorst, die eenmaal den scepter over het rijk van *Mataram* zwaaide en tachtig jaren bereikt had, vonden wij met de Sultane thans in eene enge kajuit beperkt.

Zijne dienaren naderden hem echter met denzelfden eerbied als of hij nog op den troon zijner vaderen zat. Dit alles trof ons beide, en de grijsaard weende zeer bij onze komst. Volgens de gewoonte der *Javanen* gingen de onderhandelingen zeer langzaam voort. De Vorst had bereids zoo veel ondervonden, dat hij wantrouwen koesterde, hetwelk door de Sultane gevoed en versterkt werd, en het smertte hem, dat de Baron

Van der Capellen vertrokken was. Verscheidene malen moesten wij hem bezoeken, alvorens hij een volmaakt vertrouwen op het Gouvernement stelde. Op zijn verzoek schreef ik voor hem in het Javaansch eenen brief aan Dipo Negoro en eenen aan den oproerigen Mangkoe Boemi om hen tot onderwerping te bewegen. Na de mondelinge verzekering bekomen te hebben, dat Z. H. geheel met de bedoelingen der Hooge Regering instemde, die in een, door ons beide ontworpen Tractaat begrepen waren, vertaalde ik hetzelve en Z. H. bekrachtigde de minuut met zijne handteekening. Vervolgens haalden wij Z. H. benevens de Sultane en gevolg op eene plegtige wijze van boord; de Heer Muntinghe nam plaats in de koets van Z. H. en ik in die der jeugdige en destijds bijzonder vrolijke Princessen.

Het Vorstelijke gezin werd aanvankelijk bij den Generaal Majoor Holsman gehuisvest en genoot al die oplettendheid, waarop het thans hopen mogt. Ik begaf mij met den Cerimoniemeester naar *Buitenzorg*, alwaar het noodige voor de aanzienlijke gasten werd voorbereid. Van het Tractaat vervaardigde ik verscheidene afschriften en weldra kwam Z. H. met de Sultane en gevolg, door Cavalerie begeleid, te *Buitenzorg* aan. Op den 17den Augustus des namiddags ten vier ure, zou het Tractaat plegtiglijk worden bekrachtigd, nadat de Sultan bereids in eene particuliere audientie bij den Commissaris Generaal was toegelaten: op den bestemden tijd nam de Hooge Regering plaats in eene prachtige zaal; vervolgens verscheen de Commissaris Generaal, die in schitterend costuum, met het kommandeurskruis der orde van den Nederlandschen Leeuw versierd was.

Z. H. de Sultan benevens de Sultane binnengeleid zijnde, stonden de aanwezigen op, behalve de Commissaris Generaal aan wien de Vorst zijne hulde betoonde, waarna Z. H. en al de aanwezigen plaats namen; ik bevond mij ter linkerzijde, tusschen zijne Excellentie en Z. H. De Commissaris Generaal gaf nu te kennen, dat de *acte van verband* door Z. H. aangeboden, in overeenstemming was zoowel met de waardigheid van het Nederlandsch Gouvernement, als met het belang van het Djokjokartasche Rijk. Vervolgens werd die acte door den Algemeenen Secretaris in het Nederduitsch en door mij in het Maleisch voorgelezen; Z. H. verklaard hebbende, dat hij

dezelve volkomen verstond, de vervulling van de, daarin vervatte 12 artikelen op zich nam en bereid was, zulks door eenen eed te bevestigen, werd de Hoogepriester binnengelaten, terwijl allen, behalve de Commissaris Generaal, opstonden. Z. H. legde nu op den koran, in handen van den Hoogepriester, den eed af, ter verbindtenis van de heilige nakoming van gezegde acte, zwerende tevens gehouw en getrouw te zullen zijn aan Z. M. den Koning der Nederlanden; steeds in vrede en vriendschap met het Nederlandsch Gouvernement te zullen leven en zijne verpligtingen aan hetzelve, immer te zullen erkennen; den vrede en de rust in het Djokjokartasche Rijk, met al zijne magt te zullen trachten te herstellen en onafgebroken te handhaven; de bestaande verbonden met het Nederlandsch en het Britsch tusschenbestuur gesloten, te zullen nakomen, en, door zijne Onderdanen te zullen doen nakomen; naar de wetten van regtvaardigheid en billijkheid te regeren, en, in een woord, al datgene te doen, hetwelk een braaf Vorst verpligt is te doen. Vervolgens werd de acte van verband door Z. H. en daarna door zijne Excellentie geteekend, die hem in naam van Z. M. den Koning plegtig benoemde tot en uitriep als Sultan van *Djokjokarta* onder den naam van Sultan SEPPOEH en hem, na de gelukwensching, zijne verpligtingen, in de eerste plaats, jegens het Gouvernement, en in de tweede plaats, jegens zijne Onderdanen op eene nadrukkelijke wijze voorhield; hem, bij de getrouwe betrachting zijner pligten, de verzekering gevende van de bescherming van het Gouvernement. Daarna overhandigde zijne Excellentie aan Z. H. eenen, prachtig met diamanten omzetten kris, waarna de Generaal Majoor HOLSMAN Z. H. eenen Koninklijken mantel omhing, dien zijne Excellentie de Commissaris Generaal Z. H. persoonlijk vereerde. Op dit oogenblik kondigde het geschut van het paleis, door het, voor de Javaansche Vorsten bepaalde salvo van 21 schoten, de verheffing van Z. H. aan de bevolking van *Java* aan, terwijl eene liefelijke muzijk het beminde *Wilhelmus van Nassauën* hooren deed.

Z. H. betuigde zijnen hartelijken dank aan den Commissaris Generaal, die de vergaderzaal verliet en aan Z. H. de Gouvernements geschenken deed aanbieden, die in prachtige diamanten versierselen, goudwerken en rijke kleedingstoffen be-

nden. De Sultane, die van geringe afkomst was, had de
noffelijkheid, in de volle vergadering, dadelijk eenen, met
manten omzetten kam in heur haar te steken. Z. H. die zeer
roffen was, keerde naar zijn paviljoen onder den gouden
tanszonnescherm, terwijl eene verdubbelde wacht hem de
igste eer bewees, terug. Na de gelukwenschingen van de,
deze plegtigheid aanwezig geweest zijnde heeren, ontvan-
n te hebben, kwamen de Javaansche volgelingen van Z. H.
hem den voetkus, als blijk van onderdanigheid bragten; de
den Harto Tjokro Kasoemoe, die in *Nederland* eenige
en was opgevoed, knielde insgelijks voor Z. H. en bragt
m den voetkus; waaruit voldingend bleek, hoe diep, eene,
er de *Javanen* heilige gewoonte, wortel bij hen geschoten
eft. De plegtigheid werd met eenen heerlijken maaltijd besloten,
aarop, behalve de voornoemde personen, ook de voornaamste
gezetenen van *Buitenzorg* met de dames verschenen. Met al-
meene geestdrift werden de toasten gedronken, voor Z. M. den
oning en voor zijne Excellentie den Commissaris Generaal,
oor den Sultan, en voor Z. H. door den Commissaris Generaal
nder het lossen van het kanon ingesteld, welks gebulder in
et holle des nachts door de echo van den *Salak* en het
randgebergte weerkaatst werd; een bal, waarop echte vro-
lijkheid den toon gaf, eindigde deze, in de jaarboeken van
Indië, zeldzame plegtigheid.

De Vorst vertrok weldra naar zijne staten en overleefde
zijne herstelling niet lang. Zijne ten troon verheffing werd
door sommigen toegejuicht en door anderen gelaakt; de een
meende, dat daardoor de grieven van Z. H. en van zijn ge-
slacht zouden hersteld, de Javaansche bevolking tot hem te-
ruggebragt, Dipo Negoro onderworpen en de krijg geeindigd
worden. Eenigen voorspelden, dat zijne verschijning in de
Vorstenlanden nadeelige gevolgen zou hebben, omdat hij te
oud was, om de teugels van het bewind in de bestaande
moeijelijke omstandigheden met klem te voeren; deels, omdat
men zijn gedrag, om het welke hij verbannen was, niet had
vergeten; terwijl men vreesde, dat Dipo Negoro, die zich
zelven reeds als Sultan door zijnen aanhang deed erkennen,
door de komst van Z. H. op den troon, het uiterste zou wagen
om hem te verdrijven. Niets van dit alles gebeurde in dien

uitgebreiden zin; Z. H. op zijnen troon hersteld zijnde, was a zijnen wensch voldaan, om bij zijne vaderen begraven te wo den, en gedurende zijn bestuur, was in hem een vaster steu punt dan in den jongen Sultan, die een klein kind wa maar in de acte van verband, lag een dieper zin, die re goede vruchten gedragen heeft en aan *Djokjokarta* eenm eene betere toekomst belooft.

1827. Zijne Excellentie de Commissaris Generaal voerde eene bel ting op de paarden, den gambier benevens het patentregt en l koperen muntstelsel in; doch daar de ondervinding er l ondoelmatige van aantoonde, zijn de bepalingen dienaangaa gewijzigd of ingetrokken. Eene hoofdcommissie benevens st commissiën van landbouw werden daargesteld om den Java schen grond dienstbaar te maken tot het voortbrengen van tot ver aan denzelven vreemde gewassen. Sommige pogingen, voo de zoo zeer belangrijke invoer van de theecultuur, werd met goed gevolg bekroond; anderen vielen nadeelig uit mislukten geheel, en, hoezeer kostbaar, dienden zij tot leerin om niet te zeer op bloote bespiegelingen te vertrouwen.

Zijne Excellentie heeft op *Java* niet getoond, een voorstan van kunsten en wetenschappen te zijn; maar verklaarde, bij de verlichting op dat eiland als niet nuttig beschouwde.

Bij het verminderen der inkomsten van vele Ambtenare was Zijne Excellentie niet ongevoelig, integendeel betoo bij zich daarover aangedaan, doch moest de hem opgedrage bevelen uitvoeren en zag duidelijk in, dat indien, bij de v bazende sommen, die de oorlog op *Java* kostte, de uitga niet beperkt werden, de toestand der Kolonie zeer bagche moest worden. De bezuiniging trof echter meer de mind dan de hooge Ambtenaren, en leverde alzoo niet die belangri uitkomsten op, welke een tegenovergestelde maatregel in de zou gehad hebben.

1828. De Commissaris Generaal stelde in iedere Residentie ee jaarlijksche vee- en paardenmarkt in, om den binnenlandsch handel en veeteelt te bevorderen en de nijverheid te ontw kelen; aan hen, die de schoonste paarden en buffels ter ma bragten, werd eene premie uitgereikt. Ingevolge de rapport van verscheidene Residenten, heeft die instelling aan haar nutt doel beantwoord.

In Indië werd het besluit van Z. M. den Koning van den *October 1828, N°. 105, ontvangen, waarbij de inkomsten, r, voor *Oost-Indië* te benoemen leeraren der onderscheidene zindheden, op eene, voor hen zeer voordeelige wijze, werden regeld. Eene gratificatie van *f* 1800 – en een voorschot van r maanden op hun te genieten tractement, ontvangen zij er hun vertrek, en bij het aanvaarden van hun beroep, is hun tement voor *Batavia* bepaald, op *f* 500 – mitsgaders *f* 120 – r huishuur en aanzienlijke toelagen voor hunne vrouw en deren, 's maands. Hun is tevens na vijf jaren dienst in *Indië*, *f* 150 – en na de verstrijking van tien dienstjaren, andermaal *f* 150 – verhooging 's maands toegekend. Tien jaren Indische enst geven hun aanspraak op een pensioen van *f* 1000, dat oor ieder verder dienstjaar tot aan dertig dienstjaren toe, et *f* 100 – 's jaars vermeerderd wordt; zoodat de betrekking n Christenleeraar in *Indië*, behalve het aanzien daaraan rbonden, zeer voordeelig is; terwijl het pensioen, bij een uw beroep na terugkomst in *Nederland*, niet vervalt.

Zijne Excellentie nam op den 6^{den} Januarij een besluit om een grooten weg langs het zuiderzeestrand aan te leggen; doch hetzelve werd niet volvoerd, deels uit gebrek aan bevolking in sommige oorden, deels om de moeijelijkheid der bergachtige streken, waardoor die weg loopen moest, alsmede omdat de Javaansche Vorsten ongaarne dien maatregel schenen te ver-men, waardoor die weg door hunne Staten zou loopen.

Op den 8sten Mei kwam de Generaal Majoor Bischoff, aan wien door Z. M. het opperbevel over het leger in Nederlandsch Indië was opgedragen, uit *Nederland* te *Batavia* aan.

Op den 18^{den} Junij had de vergadering van het Genootschap van *Waterloo*, te *Weltevreden* plaats, in tegenwoordigheid van Zijne Excellentie, den Commissaris Generaal, Voorzitter en Instelder van hetzelve in *Indië*. Dit Genootschap had tot Beschermheer Z. K. H. Willem Frederik Karel, Prins der *Nederlanden*, en tot doel, om de gedachtenis aan den vermaarden veldslag van *Waterloo*, welke de onafhankelijkheid van *Nederland* verzekerde, voortdurend te doen zijn. Na den afloop der vergadering werd de eerste tentoonstelling van voorwerpen van den Nederlandsch Indischen volksvlijt en nijverheid ge-

opend en door Zijne Excellentie, de Regering van *Indië* vele voorname Ambtenaren met belangstelling bezocht. Zi Excellentie benevens het Hooge gezelschap bezigtigden v volgens de nieuwe, thans voor het eerst opengeste *Willemsbrug*, die aller goedkeuring wegdroeg en welke *Koningsplein*, met het *Plein van Waterloo* verbond. D dag eindigde met feesten, en des avonds werd aan iede Onderofficier en soldaat in garnizoen te *Weltevreden*, eene ha flesch wijn verstrekt.

1829. De Commissaris Generaal magtigde den Luitenant Gener Luitenant Gouverneur Generaal DE KOCK om eene belooni van twintig duizend Spaansche matten aan diengenen uit loven, welke den Pangeran DIPO NEGORO levend of dood aan Gouvernement zou overleveren; doch deze maatregel bleef zon gevolg en onder verscheidene millioenen *Javanen* werd er n één gevonden, die DIPO NEGORO, een Vorstelijk persoon, we bereids eenen grooten naam had gemaakt, voor geld wi ombrengen of overleveren.

Op den 8sten October werd door den Commissaris Gene bepaald, dat voortaan de Inlandsche Vorsten en Regenten de Judicature der Inlandsche Regtbanken zouden worden c trokken en te regt staan, zoo wel in het civiele als in criminele, voor een' der Raden van Justitie, onder welks res zij behoorden.

1830. Op den 2den Januarij kwam ter reede van *Batavia*, Z. fregat *De Ruppel*, aan boord hebbende, Z. Exc. den G verneur Generaal VAN DEN BOSCH en familie, benevens eer voor *Indië* benoemde Ambtenaren. Z. Exc. werd door e deputatie namens den waarnemenden Lt. Gouverneur Gene aan boord verwelkomd. In den vroegen morgen van den landde Z. Exc. en werd met alle plegtigheid ontvangen en n het paleis te *Weltevreden* begeleid. In de vergaderzaal hetzelve werd Z. Exc. door den Minister van Staat, Com saris Generaal ontvangen, waarna Z. Exc. de Gouverneur neraal door al de autoriteiten en particulieren geluk gewen werd.

Op den 2den Januarij besloot de Commissaris Generaal, voortaan geen jongeling bij een der Gouvernements bure in dienst kon gesteld worden, zonder vooraf een examen

de hoofdcommissie of voor eene subcommissie van onderwijs te hebben afgelegd, waaruit blijken moest, dat hij die kunde bezat, welke hij, op de, door hem verlatene school had kunnen verkrijgen.

De Commissaris Generaal deed op den 16den Januarij eene publicatie afkondigen, waarbij van de overdragt der Regering werd kennis gegeven en een iegelijk gelast, den, door Z. M. den Koning tot Gouverneur Generaal benoemden, Luitenant Generaal J. VAN DEN BOSCH, Kommandeur der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Ridder der Militaire Willemsorde 3de klasse, te eerbiedigen en te gehoorzamen; betuigende de Commissaris Generaal deszelfs opregten dank aan een ieder, die zich door ijver, welwillendheid, trouw en verknochtheid gunstig had onderscheiden, en uitende ten slotte de vurigste bede voor het heil der kolonie en van derzelver bewoners. De Commissaris Generaal werd zeer verschillend beoordeeld, echter werd het gevoelen over zijn' persoon later veel gunstiger dan bij den aanvang van zijn bestuur, en dit was natuurlijk. Zijne Excellentie overwon grootendeels de vooringenomenheid, die hij aanvankelijk tegen zijnen voorganger had gehad, en toonde, het geluk van de kolonie en *Nederland* te bedoelen; in de middelen faalde Z. Exc. somtijds, door, zoo als hij nader zelf verklaarde, eene verkeerde keus ten opzigte van sommigen, op wien hij vertrouwen stelde, gedaan en wel eens gehoor verleend te hebben, aan zoodanigen, die nader bleken, den naam van man van karakter niet te verdienen. Te *Buitenzorg* woonde ik het bij, dat een hoog persoon, die van den Gouverneur Generaal VAN DER CAPELLEN alle welwillendheid en zelfs weldaden ontvangen had, in dezelfde zaal, waar hij vroeger deszelfs welzijn dronk, de gezondheid van den Commissaris Generaal instelde en Zijne Excellentie in uitgezochte vleijerij als de restaurateur van *Java*, als de hersteller van orde en als de handhaver van regt begroette, met de betuiging, dat hij alles in het werk zou stellen, om het ingekankerde kwaad met wortel en tak uit te roeijen. Maar hoe onmagtig is de mensch! daar weldra de tong, die deze woorden geuit had, verstramde, en de hand, waarmede hij den beker bij die gelegenheid had opgeheven, verlamde.

De Commissaris Generaal heeft mij veel goedheid bev
en bij de behandeling van zaken van moeijelijken aard, een
trouwen geschonken, waarvoor ik Zijner Excellentie no
kentelijk ben.

Zijne Excellentie had den landbouw en den staat der fina
verbeterd, doch door den voortdurenden oorlog niet die
deelige uitkomsten verkregen, welke anders met grond
zijne maatregelen waren te voorzien geweest; Zijne Excell
de Gouverneur Generaal verklaarde echter, het bestuur
veel gunstiger omstandigheden te aanvaarden, dan hij
had voorgesteld.

XII. HOOFDSTUK.

Geschiedenis van Java.

OORLOG OP *JAVA* VAN 1825—1830.

INHOUD.

…schriften over den oorlog. — Bevelhebber van het leger. — De Keizer levert hulptroepen. — Komst van den Generaal Van Geen. — Nederlaag van den Kapitein Buschkens. — Zamenzwering. — Verrigtingen van den Generaal De Kock, die *Djokjokarta* ontzet, aan Dipo Negoro schrijft, het bewind tijdelijk aan den Generaal Van Geen opdraagt en het, na terugkomst van *Batavia* weder aanvaardt. — Landweer. — Expeditiën. — De nieuwe voogden met de meesten hunner geleiders vermoord — Nederlaag van Mangkoe Negoro. — De Generaal Van Geen in groot gevaar. — Sultan Sepoeh. — Krijgsverrigtingen. — Bentengstelsel. — Expeditionnaire afdeeling. — Nederlaag van den Resident van *Soerakarta*. — Onlusten in *Rembang*. — Sterfte onder de troepen. — Dood van Sultan Sepoeh. — Wapenstilstand. — De Generaal De Kock verschilt in gevoelen met den Commissaris Generaal over het oorlogvoeren. — Hulptroepen. — De Generaal Van Geen vertrekt naar *Nederland*. — Verraderlijke aanslag te *Soerakarta* verijdeld. — Nederlaag van den Majoor Buschkens. — Sentot door Van Nahuys geslagen. — Kyahi Modjo gevangen genomen. — Dipo Negoro de jonge, verslagen. — Onderwerping van aanzienlijke Hoofden. — Dood van den Generaal Majoor Bischoff. — Kolonel Cochius bestuurt de bewegingen met goed gevolg. — Gevangenneming en onderwerping van voorname personen. — De Kolonel Cleerens heeft een mondgesprek met Dipo Negoro, die zich naar den Generaal De Kock begeeft. — Wapenstilstand. — Dipo Negoro verschijnt andermaal bij den Generaal De Kock, die hem, daar hij als oproermaker blijft spreken, naar *Batavia* zendt. — Beoordeeling daarover. — Brief van den Gouverneur Generaal aan den Generaal De Kock. — Beschouwing over den oorlog op *Java*. — Bewezene diensten in den oorlog, door Z. M. erkend. — Hulde aan de gesneuvelde Helden. — Publicatie in de Javaansche taal. — Javaansche briefwisseling. — De Generaal De Kock wordt door den Keizer bezocht, feesten ter eere van Zijne Excellentie, te *Samarang* en *Batavia*. — Hij vertrekt naar *Nederland*, in *Indië* betreurd en door Z. M. in den adelstand geplaatst.

Les *Mémoires sur la Guerre de l'île de Java de* 1825 *à* 1830, *par le Major* F. V. A. De Stuers, *avec atlas. A Leyde*, chez S. & J. Luchtmans. 1833, zijn door eenen man geschreven,

die gedurende den ganschen laatsten oorlog op *Java* al
judant van den Luitenant Gouverneur, Luitenant Ge
DE KOCK zeer gewigtige diensten heeft bewezen en in d
gelegenheid geweest is om dien krijg in al deszelfs bijzonder
te leeren kennen. Deze gedenkschriften, die tevens vel
zonderheden aangaande DIPO NEGORO en de *Javanen* me
len, zijn zeer belangrijk.

Eene verzameling van officiële rapporten, dien oorlo
treffende, is te *Deventer* bij M. BALLOT, in 1835, i
deelen uitgegeven door den Kolonel NAHUYS, oud Resid
Commissaris aan de Hoven van *Soerakarta* en *Djokjokarta*
Generaal Majoor titulair en Raad van *Indië*. Deze verza
is eene rijke bron voor elk, die zich met al de geve
overwinningen en nederlagen in dien krijg geleverd, b
en geleden, mitsgaders met vele belangrijke zaken, de l
van *Java* betreffende, die door Z. H. E. G. dikwerf
anders dan door den Heer DE STUERS beoordeeld w
wenscht bekend te maken. Voor de zoodanigen, die
omtrent den aard en loop van dien oorlog wenschen in
te worden, wordt het volgende medegedeeld.

BEVELHEBBER VAN HET LEGER.

1825. Bij het uitbarsten van den oorlog begaf zich de Luit
Gouverneur, Luitenant Generaal DE KOCK met eene uitge
volmagt naar de Vorstenlanden en deed de weifelende ho
van het Hof van *Solo* (*Soerakarta*) ophouden, en hetzelve t
aanvaarden van het Opperbestuur over de beide hove
over het leger, naar onze zijde overhellen. De reeds v
en later door zijne Excellentie behaalden en door Z. M
Koning erkenden roem, is te zeer bekend, om er meldin
te maken; doch het kan niet ondienstig zijn, mede te d
wat een Javaansche Prins, die ons in den oorlog krach
ondersteunde, van Zijne Excellentie zeide: «De Java
»Hoofden kennen en beminnen Zijne Excellentie, bij
»zachtzinnig en met beleid den oorlog, hetwelk het mid
»om te overwinnen, en niet het verbranden der d
»het rooven van goederen en het vermoorden van Ja
»Zijne Excellentie eerbiedigt de godsdienst, de vrouw
»dochters der *Javanen*, bewijst aan ieder die onderscho

op hij aanspraak heeft, vertoont zich immer minzaam
is een iegelijk en bevestigt door daden zijne woorden
eloften.»

KORT OVERZIGT VAN DEN JAVAANSCHEN OORLOG.

nvankelijk kon de Generaal over. slechts weinige troepen
ikken; doch hij wist te bewerken, dat de Keizer van
hulptroepen leverde om met de *Europeanen* te strijden.
aankomst van den Generaal Majoor VAN GEEN en van
Panumbahan van *Sumanap* met eene aanzienlijke magt,
evens de zending van eenige duizende *Madurezen* met twee
nen, maakten weldra de bezorgdheid over de verdere uit-
iding van den opstand overbodig. De muitelingen breidden
n opstand wel in een voornaam gedeelte van *Djokjokarta* uit,
ch konden er niet in slagen, de gansche bevolking van dat
jk mede te slepen; zij deden wel gedurig invallen in de
bij gelegene Residentiën, *Kadoe*, *Samarang*, *Soerakarta*,
mbang en *Pekalongan*; doch werden van daar telkens door
ze troepen verdreven. Daar de vijand zich op een zeer uit-
breid terrein met verscheidene colonnes bewoog, werden hem
rst acht en in 1827, na de aankomst der Expeditionaire
deeling, veertien colonnes tegengesteld. De nederlaag, door
n Kapitein BUSCHKENS, ten gevolge van den, door Pangeran
RANG bewerkten opstand, bragt *Samarang* zoo als gezegd
, in verslagenheid; doch de komst van den Generaal VAN
EEN herstelde het vertrouwen. Gelukkiglijk werd bij tijds
tdekt, dat de Oud Regent van *Samarang*, ADI MENGGOLO,
iens zoon Radên SOEKOR, zich bereids bij den Pangeran
RANG gevoegd had, eene zamenzwering tegen het Gouver-
ement bewerkte, weshalve hij gevangen genomen en naar
e *Molukkos* gezonden werd. De Luitenant Gouverneur Ge-
eraal begaf zich met eene aanzienlijke magt van *Soerakarta*
ar *Djokjokarta*, ten einde aldaar, zoo wel door zijnen in-
loed, als door ontwikkeling van strijdkrachten eene gunstige
ending aan den hagchelijken staat van zaken te geven. De
esident van *Djokjokarta* werd door Zijne Excellentie in zijne
functiën geschorst en later door den Gouverneur Generaal uit
e dienst ontslagen; niet lang daarna werd hij en de Secretaris
an *Djokjokarta* door den dood weggerukt. *Djokjokarta* was in

den uitersten nood, door gebrek aan troepen en levensmidd
de zeer talrijke bevolking was grootendeels gevlugt, e
den verwachten aanval van Dipo Negoro, die eene ge
magt te *Salarong* had, zou deze stad een tooneel van
welen geworden zijn, die *Indië* en *Europa* met afgrijzen z
vervuld hebben. De komst van den Generaal De Kock
die hoofdstad. Zijne Excellentie schreef aan Dipo N
eenen vaderlijken, vrijmoedigen brief, om hem van het d
spoor terug te brengen; maar wel verre, van daaraan t
antwoorden, schreef hij, geheel strijdig met zijne vro
woorden, toen hij zich over grieven beklaagde, die hi
Ambtenaren zou ontvangen hebben, dat hij zich uitslu
met de Mahomedaansche godsdienst wilde bezig houden.

Een aanval op *Salarong* bereikte geenszins het doel om
Negoro magtig te worden, en bij den doorkomenden reg
bepaalden zich de krijgsverrigtingen tot het behouden va
bezette punten en tot enkele noodzakelijke verkenningen
het vertrek van den Luitenant Gouverneur Generaal va
tooneel des oorlogs, naar *Batavia* om de Regering van
Gouverneur Generaal over te nemen, droeg Zijne Excell
het bevel over het leger tijdelijk aan den Generaal Van Gee

1826. In het laatst der maand Maart, nadat de Commissaris G
raal door den Luitenant Gouverneur Generaal, die sedert 1
nuarij het bewind over *Indië* gevoerd had, behoorlijk om
den staat van zaken was ingelicht, nam de Luitenant Gouve
Generaal het opperbevel van het leger in de Vorstenla
weder op zich en vestigde zijn hoofdkwartier te *Djokjok*
In overeenstemming met verscheidene Residenten, werd u
aangrenzende Residentiën eene landweer of *Barisan* onde
landsche Hoofden, in dienst gesteld en, door eenige gere
troepen ondersteund, naar *Soerakarta* gezonden. Naar ver
lenden kanten gingen nu Expeditiën op marsch om den vija
te zoeken; doch zelden liet dezelve zich in een open gevecl
belaagde de onzen in wouden en bergengten, doch vloo
ernstige aanvallen van onze zijde, en matte alzoo onze tr
vreesselijk af. In Julij vestigde zich de Luitenant Gouverneu
neraal in de *Kadoe;* eene, naar *Dikso*, het hoofdkwartier van
Negoro, gezondene Expeditie, slaagde er in om hem te
drijven, en de toestand der onzen scheen nu voordeelig

rden. De twee nieuwe voogden van den jongen Sultan, ..DA NINGRAT en PANOELAR, die mede naar *Dikso* getrokken ..ren, om door hunnen invloed de goede zaak te bevorderen, ..rden bij hunnen terugtogt naar *Djokjokarta*, door eenige ..aren en 60 infanteristen onder eenen Officier, begeleid, ..ch hadden het ongeluk door een ligioen muitelingen overval..en en met de meesten hunner begeleiders wreedaardig vermoord te worden.

De Javaansche Prins HARYO ADIPATI MANGKOE NEGORO, wiens getrouwheid voor onze zaak door Z. M. den Koning in zijne benoeming tot Kommandeur der Orde van den Nederlandschen Leeuw, op eene schitterende wijze erkend werd, en die zich met zijne troepen zoo braaf gedroeg, dat hij het Gouvernement aan zich verpligtte, had eenige afdeelingen zijner troepen in het zuidelijke gedeelte van *Djokjokarta* doen post vatten, die door eene overmagt van muitelingen overvallen, deels vermoord en deels op de vlugt geslagen werden.

De Generaal VAN GEEN, die aan het hoofd van een eskadron Cavalerie de onzen nabij *Pisangang* wilde te hulp snellen, werd door den, in groote getale vlugtenden vijand, met woede aangevallen, zoodat hij, na bewijzen van groote onversaagdheid gegeven, en na veel volks verloren te hebben, met moeite aan denzelven ontkwam.

De vijand werd nu weder stouter, zoodat zelfs *Soerakarta*, de zetel des Keizers bedreigd werd. Nu werd het raadzaam geoordeeld den ouden Sultan van *Djokjokarta*, weder op den troon te herstellen, waarvan reeds melding gemaakt is. Nadat zulks geschied was, schreef hij aan de oproerige Prinsen, die hem allen, behalve DIPO NEGORO, antwoordden, terwijl sommigen ook in onderwerping kwamen. Eene Expeditie naar de zijde van *Djatianam* ondernomen, slaagde gelukkig. De Luitenant Gouverneur Generaal wist door kalmte, vast beraad en stipte vervulling van beloften, het wankelend vertrouwen der Inlanders op het Gouvernement te herstellen.

De krijgsverrigtingen doelden nu voornamelijk om den vijand tusschen de rivieren de *Progo* en de *Bogowonto* in te sluiten; dewijl hij aldaar ten noorden door het gebergte van *Minoreh*, ten zuiden door de zee en ten westen door moerassen in zijne bewegingen beperkt werd.

Meer en meer werd het nut erkend van het bentengst
dat is, om het overwonnen of bezette terrein door red
of schansen te behouden. Gedurende den ganschen oorlo
er 161 van die redoutes aangelegd, waarvan enkelen
het bevel van eenen onder-Officier, maar al de overigen
dat van eenen Officier stonden. De meesten dezer re
waren van geschut voorzien, dat zelden van zwaarder k
was dan 12 pond. Het gezamenlijk getal vuurmonden
redoutes bedroeg 200. De bezetting van al de redoutes
7,800 man, waaronder 1800 *Europeanen*. In den g
mouson kwam te *Samarang* eene expeditionnaire afdee
sterk 3,200 man, uit *Nederland* aan. Dezelve bestond uit
flank- en twee liniebataljons. Deze mogt niet gesmak
worden, maar moest in haar geheel blijven. Hierdoor ko
Opperbevelhebber des legers zijn plan, om die afdeelin
zes colonnes te verdeelen en door inlandsche troepen te
sterken, niet volvoeren. In *Indië* wordt het in het belan
troepen dienstig en voordeelig geacht om bij elke co
Europesche troepen een zeker getal Inlanders te voegen
tot het doen van verkenningen en tot het verrigten va
dienst op de voorposten, gebezigd worden. Zulks gesc
om de Europeërs, die niet zoo goed als zij tegen het l
gestel en de vermoeijenissen bestand zijn, te gemoet k
en hen hoofdzakelijk in beslissende oogenblikken te doen
deelen. De colonnes bestonden gewoonlijk uit 300 à 40
fanteristen, waaronder een honderdtal *Europeanen* waren;
colonne werd gedekt, door veertig man Cavalerie en
stukken kanon van 2 à 3 pond. Gewoonlijk was er bij
colonne een detachement pionniers en de geheele sterkt
dezelve met het veldhospitaal, de vrouwen der inlan
soldaten benevens de *koelies* of dragers, bedroeg door
ongeveer 1000 man.

1827. De krijgsverrigtingen der colonnes in het zuidergeb
slaagden aanvankelijk, doch de verontrustende tijdinge
Madion vorderden dringend, dat er eene aanzienlijke
derwaarts gezonden werd. Eene colonne onder de bevele
den Resident van *Soerakarta* Kolonel NAHUYS, die vrij
den krijg bijwoond, werd door de muitelingen nabij *A*
slagen, hetwelk door den Resident aan het, tegen zijne c

te vroeg vuur geven, wordt geweten. Een groot gedeelte dezer colonne kwam bij deze noodlottige gelegenheid om. Het blijkt, dat vooral de overijlde terugtogt onzer inlandsche troepen aanleiding tot deze nederlaag heeft gegeven.

Naar aanleiding van het rapport van den Kolonel NAHUYS, betreffende deze Expeditie, waarin Z. H. Ed. Gestr. onder anderen zegt, dat niettegenstaande het, door hem aan den Luitenant der Infanterie MARNITZ herhaaldelijk en zeer hoorbaar gegeven bevel: «Niet te vroeg vuren, en vooral niet voor dat gij het vuur des vijands ontvangen hebt, en bedaard, bedaard,» die Officier echter te vroeg heeft doen vuren, schreef de Luitenant Gouverneur Generaal aan den Commissaris Generaal: «De dispositiën, welke de Kolonel NAHUYS genomen had, waren voorzichtig en doelmatig, en de geleden tegenspoeden zijn een gevolg van de valsche berigten, welke men hem had gegeven, en dus ook van de meerdere en betere magt, die de vijand aanvoerde, dan waarop in den aanvang gerekend was. De bevelen schijnen goed gegeven te zijn, maar het te vroegtijdig vuren van onze zijde en het lafhartig gedrag der Madionsche ruiterij, zijn omstandigheden, welke bij deze gelegenheid noodlottige gevolgen hebben gehad.

In de Residentie *Rembang* werd de rust verstoord door SOSRO DI LOGO, die bij de herstelling van den ouden Sultan op den troon van *Djokjokarta*, uit den kraton gevlugt was, alwaar hij het bevel over de *pradjoerits* of krijgslieden voerde. De Generaal Majoor HOLSMAN werd naar die Residentie gezonden om er bevel te voeren en slaagde er in, om door de civiele autoriteiten ondersteund, het oproer, dat zich door geheel het Rembangsche had uitgebreid, binnen drie maanden te beteugelen. Ook hier bleek op nieuw, hoe verre het bestuur en de Policie van het Gouvernement de voorkeur verdienen boven het beheer van de Javaansche Vorsten, die, door onze magt ondersteund, er niet in slagen konden, de muitelingen te bedwingen. De sterfte onder de Europesche soldaten werd onrustwekkend; niet minder dan 3000 hunner waren in 1827 aan de gevolgen der vermoeijenissen en van het luchtgestel bezweken, terwijl nog een groot getal lijders de hospitalen vervulde. De Expeditionnaire afdeeling bewees uitmuntende diensten en had ook aanzienlijke verliezen te lijden.

1827. De Sultan SEPOEH, die geenen invloed uitoefende, maar d zijne heersch- en schraapzuchtige vrouw, die van geri afkomst en zeer ongemanierd was, geregeerd werd, stierf het laatst van dit jaar en werd door den jongen Sultan HAMAN KOE BOEWONO V, in de Regering opgevolgd. In den loop v dit jaar hadden de colonnes zich weder gunstig onderscheid doch eenige door dezelve geledene verliezen hadden den invlo van DIPO NEGORO en zijne Priesters weder verdubbeld; Augustus waren onderhandelingen met Kyahi MODJO, gem tigde van DIPO NEGORO, geopend; er had een wapenstilst van twee maanden plaats gehad; doch de uitkomst deed zie dat arglistigheid, veinzerij en valsche godsdienstijver den hoof muiteling deden handelen, daar hij, wel verre van zich onderwerpen, als Opperhoofd der godsdienst op *Java*, wil erkend en geëerbiedigd worden.

1828. De Commissaris Generaal verschilde met den Luitenant Go verneur Generaal DE KOCK over de krijgsverrigtingen meende, schoon zelf geen Militair geweest zijnde, dat DI NEGORO immer moest vervolgd worden; doch de ondervi ding en de krijgskunde van den Generaal DE KOCK kond daarmede niet instemmen, tenzij het den vijand belet werd in oorden, waar het vrede was, door te dringen; dew anders telkens het tooneel van den oorlog verplaatst en he geen aan de eene zijde gewonnen werd, aan de andere zij verloren ging, zonder tot eene heilzame uitkomst te geleide Het bentengstelsel moest alzoo vol gehouden worden, en Opperbevelhebber des legers, die van zijne maatregelen verantwoordelijkheid droeg, liet zich door de gevoelens v den Commissaris Generaal, geenszins van zijn heilzaam we kend plan terug brengen.

1828. Het leger had veel dienst van de *Alfoeren* en *Tidorez* door de Sultans van *Ternate* en *Tidore*, mitsgaders van *Boetonnezen*, door den Sultan van *Boeton* gezonden.

Zij dienden als Infanteristen bij de colonnes te velde. I *Alfoeren* en *Tidorezen* waren met eene bijl, eene werpsp en een schild gewapend; eerstgenoemde droegen slechts e boomschors om hunne naaktheid te dekken; zij waren berue door hunnen naam van menscheneters, en hunne vaardighe en kracht gaven hun een zoo groot overwigt op den *Javan*

het gevecht, dat één *Alfoer* niet zelden met goed gevolg en vijf of zes *Javanen* streed. De *Tidorezen*, die niet zoo rk, maar vlugger zijn dan de *Alfoeren*, deden als ligte Interisten, zeer goede diensten.

Sommige *Alfoeren* waren van pijl en boog voorzien, waarde zij hun doel uitmuntend wisten te treffen. De *Boemezen* hadden geene strijdbijl maar een geweer en eene ik, en, alhoewel aan het woeste zeeroovers leven gewoon, iden zij zich, even als de woeste *Alfoeren* en *Tidorezen*, ar het in acht nemen der krijgstucht, bij de Kommandanen der colonnes bemind te maken. Vele dezer hulptroepen eken in den oorlog, en zij, die na den afloop van den log, naar hun geboorteland, dat van sommigen hunner ij honderd uren van het oorlogstooneel verwijderd was, tegkeerden, mogten de achting en toegenegenheid van de ropesche krijgslieden, ter zake van hunnen moed en uittenden krijgsgeest, wegdragen. Deze hulptroepen van *Ternate* en *Tidore* werden door hunne eigene Hoofden aangevoerd; de *Alfoeren* stonden onder den Majoor KOELABAT, de *Tidorezen* onder den Majoor TSAFIOE–'DDÎN.

De Generaal VAN GEEN, tot Luitenant Generaal bevorderd, naar *Nederland* teruggeroepen, om aldaar als zoodanig te nen, liet in *Indië* roemrijke herinneringen van zijnen moed werkzaamheid achter, daar hij, na de verovering van *Soepa* *Boni* op *Celebes*, zeer veel had bijgedragen om aan de gsverrigtingen op *Java* eene gelukkige wending te geven. In verzameling der officiële rapporten van den oorlog op *Java*, rboven aangehaald, blijkt op zoo menige bladzijde, hoe e dikwerf aan vermetelheid grenzende dapperheid, de beindering zijner strijdmakkers en de goedkeuring van den pperbevelhebber wegdroeg.

Zekere Tomonggong WONGSO DI POERO, had in de maand ei met zijnen zoon MAAS RONGGO WARSITO te *Soerakarta* ne aanzienlijke menigte krijgsbehoeften verzameld met het doel het fort aldaar aan te vallen en den opstand in het Paingsche over te brengen. De Resident NAHUYS onderzocht op vel van den Luitenant Gouverneur Generaal, op eene geheime ze, dezen verraderlijken aanslag; door den Heer DEDEL, retaris der Residentie, den Kapitein Adjudant STAVERS en

den Translateur WINTER ijverig ondersteund, gelukte het he denzelven te leeren kennen en te verijdelen.

Onze colonnes hielden niet op verkenningen te doen en d vijand op te zoeken; dikwerf behaalden zij overwinning doch leden ook eenige nederlagen. De Majoor BUSCHK Kommandant der 8e colonne, werd, niettegenstaande zijne gekozene maatregelen en dapperheid, door den vijand op d 30sten September geheel verslagen. SENTOT, een jeugdig, v en schrander Opperhoofd, de *Bogowonto* overgetrokken zij had zich met een uitgelezen korps, in hinderlaag gelegd viel den Majoor, die reeds in een hevig gevecht gewikk was, met eene ontembare woede aan. De Majoor liet geweer vellen en den stormmarsch slaan; doch SENTOT d met zijne piekeniers eenen zoo woesten aanval, dat er stond velen van de onzen sneuvelden, terwijl nog een gr gedeelte van hen, die zich door de vlugt trachten te redd in den schier algemeenen moord omkwam. Den Maj gelukte het, de benteng *Lingis* met eenige Cavalerie en helft zijner Infanterie te bereiken. Behalve twee hond krijgslieden, betreurden wij in deze nederlaag het verlies den Luitenant der Artillerie VAN DER MOOLEN, den Luite der Infanterie VAN VIERSEN, den Chirurgijn der 3e kl DE PORRE, en den Raden TJAKRA WINATA, Patih van *Br* zoon van den Regent van *Tagal;* tevens waren den vij 2 éénponders met bespanning en amunitie in handen gevall De geheele magt des vijands beliep bij deze gelegenheid 2 man. De Kolonel CLEERENS belette den vijand in *Banjoem* door te dringen; doch SENTOT, die nogmaals op dezelfde w wilde zegepralen, werd door den dapperen Kapitein VAN NA die met de Cavalerie woedend op hem inviel, overhoop g worpen en na een groot verlies geleden te hebben, tot de vl genoopt. Verscheidene vijandelijke Opperhoofden onderwier zich op verschillende plaatsen, en DIPO NEGORO verloor ee grooten steun in den Priester Kyahi MODJO, die met 500 m door den Luitenant Kolonel LE BRON DE VEXALA zoo vervolgd werd, dat hij zich met de zijnen aan hem te *Beng* moest overgeven.

1829. De bewegingen des vijands werden door onze colonnes t schen de *Progo* en *Bogowonto* beperkt. DIPO NEGORO de jo

deed wel eenen hevigen uitval met 3000 man, doch werd door den onverschrokken Majoor MICHIELS overhoop geworpen en tot eene overhaaste vlugt genoopt. In de maand Junij gelukte het den Luitenant Kolonel SOLLEWYN den oudsten zoon van Dipo NEGORO, en Radên SOEKOR, zoon van den oud Regent van *Samarang*, bij eenen togt in het *Kliergebergte*, in handen te krijgen. Eerstgenoemde werd naar *Samarang* gezonden en Radên SOEKOR van *Java* verbannen.

De Generaal Majoor BISCHOFF, die den Luitenant Gouverneur Generaal DE KOCK, welke door zijne Majesteit was teruggeroepen, zou vervangen, overleed op zijne reis naar de Oostenlanden, nadat hij twintig jaren in *Indië* met roem gediend en zeer gewigtige diensten aan den lande bewezen had. De Luitenant Gouverneur Generaal werd hierdoor belet, *Java* te verlaten en scheen bestemd te zijn, den oorlog, dien hij onderscheidene jaren tegen DIPO NEGORO had volgehouden, te moeten eindigen.

Het Nederlandsch Indische leger had zeer zware vermoeijenissen te verduren door de onophoudelijke marschen, die het verpligt was te doen, ten einde de onverwachte, snelle vijandelijke bewegingen te keer te gaan of te verijdelen. In de maand Augustus bestuurde de Kolonel COCHIUS de bewegingen om den vijand te vervolgen, met een beleid en ijver, die de hoogste goedkeuring wegdroegen.

Gewigtige gebeurtenissen volgden elkander weldra tot ons voordeel op. Aanzienlijke vrouwen, waaronder die van den Prins PAKOE NINGRAT, werden door den ijver van den Luitenant ENGELBERT VAN BEVERVOORDEN in de schier ontoegankelijke streken van het *Kliergebergte* gevangen genomen; dien ten gevolge onderwierp zich PAKOE NINGRAT met zijn gevolg. Onderscheidene, door de onzen behaalde overwinningen, waarbij zekere INGEBEI, oom van DIPO NEGORO en zijne beide zonen sneuvelden, werden oorzaak, dat MANGKOE BOEMI die vóór den opstand, zoo als gezegd is, even als DIPO NEGORO, voogd van den jongen Sultan was, zich onderwierp. Hij keerde te *Djokjokarta* terug, alwaar hij met belangstelling en eerbied door de bevolking ontvangen werd. De Luitenant Generaal DE KOCK veroorloofde de, zich onderwerpende personen, tenzij daartegen gewigtige redenen bestonden, naar hunne woon-

steden terug te keeren. Hierdoor werd het vertrouwe de nog rondzwervende Hoofden op eene diergelijke gun: gewekt, en het sinds lang gekoesterde voornemen om z onderwerpen, versterkt en eindelijk tot verwezenlijking ge Het voorbeeld van velen, die zich alzoo onderwierpen, door den dapperen en schranderen SENTOT gevolgd, di te *Djokjokarta* met zijne ruiterij aan den Luitenant Gc neur Generaal onderwierp, en van denzelven blijken va derscheiding ontving, die hem ten prikkel strekten o jeugdig oorlogsheld, aan het Gouvernement belangrijke die te bewijzen.

1830. Het meer en meer afnemende leger van DIPO NEGORO nu door onze colonnes dermate vervolgd, dat hij weldra zeer geringe magt bij zich hield; zijn invloed, die echt belangrijk was om er geen kwaad van te duchten, moes heel onschadelijk gemaakt worden en door volhardende, afmattende gevolgen zag de hoofdrebel zich weldra door al zijne aanhangelingen verlaten. De Kolonel CLEERENS reeds zoovele diensten in den oorlog bewezen had, slaag eindelijk in, DIPO NEGORO, welke hem Gezanten gezonde om te onderhandelen, te bewegen, een mondgesprek met te *Kitjawang* te verzoeken, en zich na hetzelve, naar het k kwartier van den Luitenant Gouverneur Generaal te beg Zijne Excellentie, die te *Batavia* een bezoek bij den Go neur Generaal VAN DEN BOSCH had afgelegd, naauwelij het hoofdkwartier teruggekeerd, stond aan DIPO NEGOR mondgesprek toe, en liet, daar hij met 800 man versc die hem voor het grootste gedeelte onder weg gevolgd w eene aanzienlijke magt in de nabijheid gereed houden. NEGORO verzocht, gedurende de vastemaand van alle onde deling over wereldsche zaken verschoond te worden, en Excellentie, om hem de maat vol te meten, en om misbruik van zijn vertrouwen te maken, stond hem zijn zoek toe.

1830 Gedurende de vastemaand hadden er wederzijdsche bez plaats tusschen Zijne Excellentie en DIPO NEGORO, ma dezelve verscheen laatstgemelde niet en verzamelde al en meer troepen om zich henen, zoodat van onze zijde r regelen van voorzorg genomen werden.

Op den 28sten Februarij, des morgens te 8 uren verscheen Dipo Negoro met zijne ruiters, die als Mamelukken gekleed waren en werd met drie zijner zonen bij Zijne Excellentie toegelaten, in tegenwoordigheid van den Luitenant Kolonel Roest, den Kapitein Adjudant De Stuers en den Kapitein Roeps. Zijne Excellentie onderhield hem minzaam en verlangde, dat hij nu het doel, waarom hij kwam onderhandelen, zou openbaren. Al dadelijk verontschuldigde Dipo Negoro zich, daar hij weder uitstel verlangde. De Generaal De Kock zeide, daarin niet te kunnen bewilligen, maar op een bepaald verzoek te moeten aandringen, daar het geluk van *Java* en het behoud der inwoners en der troepen niet langer aan verkeerde bedoelingen konden worden opgeofferd.

Dipo Negoro kwam na vele uitvlugten op zijne weleer te kennen gegevene aanmatiging terug om Opperhoofd van het Islamismus op *Java* te zijn. De Generaal deed hem opmerken, dat het Gouvernement verbindtenissen had met de Vorsten van *Java*, waarbij aan dezelven de regten van het oppergezag in zaken van godsdienst, waren toegekend en verzekerd, en dat alzoo in zijn gedaan verzoek geenszins kon worden getreden. Hierop gaf Dipo Negoro tot antwoord, dat het Gouvernement met hem naar welgevallen kon handelen, en, toen de Generaal hem zeide, dat hij door zijne volhardende aanmatiging geen vertrouwen verdiende en naar *Batavia* als staatsgevangene zou opgezonden worden, om ter beschikking van den Gouverneur Genaraal te worden gesteld, wilde hij zich daartegen verzetten; de Generaal gaf nu bevel tot zijn vertrek en liet hem de vrijheid die vrouwen mede te nemen, welke hem wenschten te volgen. Dipo Negoro verklaarde eerder te willen sterven dan zich aan dat bevel te onderwerpen. De Generaal drukte hem nu zijn schuldig gedrag en zijne verpligting diep op het gemoed. Het was weldra middag en zijne verwijdering werd nu als noodzakelijk geacht; bij sprak nog met zijne Priesters en kinderen, die echter zwegen. Nu beval de Generaal den Majoor De Stuers en den Kapitein Roeps hem onmiddellijk naar *Oeng'arang* en vervolgens naar *Samarang* te geleiden, ten einde van daar naar *Batavia* gezonden te worden. Aan dit bevel werd terstond voldaan, en Dipo Negoro werd op last van den Gouverneur Generaal naar *Menado* op *Celebes*, verbannen. De troepen

van Dipo Negoro lagen bij zijn vertrek, op bevel van eer Priesters, bij de verschijning van onze talrijke gewape magt, de wapens neder en verheugden zich, dat hun eilenc zwervend, doelloos leven een einde nam en zij naar hu haardsteden konden terugkeeren.

De rust was nu eindelijk op *Java* hersteld en de vrede w in de drie hoofdsteden met 101 kanonschoten den volke a gekondigd.

Er is en er wordt nog wel eens gezegd, dat de wijze, waa Dipo Negoro is gevangen genomen, niet ridderlijk kan genoe worden; doch hierop dient het volgende: Dipo Negoro kwa volgens zijn herhaald geuit verlangen, om te onderhandelen hij wist, dat zijn vroeger gedaan verzoek om aan het Ho van het Islamismus op *Java* te staan, niet alleen gew gerd, maar eene te groote ongerijmdheid was, om het overweging te nemen; dit wist hij, en, nadat de Gener hem langmoedigliijk had toegestaan, zijne vasten ongestoord houden, verschijnt hij om te onderhandelen en herhaalt alle dat vroegere verzoek zonder in eenig redelijk voorstel te tred(Dit was openlijk den draak steken niet alleen met het gedı des Generaals, maar met het Gouvernement, dat hem h doen gevoelen, dat hij op vergeving kon hopen. Dipo Nego was geene erkende mogendheid, geen wettige Souverein, m een eed- en pligtverzaker, wiens strafbare afvalligheid hem re lang des doods schuldig maakte. Zijne huichelachtige aard w reeds dikwerf gebleken en hij toonde op nieuw, wat zij dweep- en heerschzucht beoogden. Hij wilde schijnbaar o derhandelen en was geheel onhandelbaar; hij spotte heimel met de inzigten van den Generaal en veinsde uit godsdien ijver te handelen, terwijl hij het schoone *Java* verwoestt honderd duizende zijner landgenooten in het verderf stort en eindelijk toonde, dat hij geenszins geneigd was, het o aan heilzame raadgevingen te leenen; hij was doof voor stem der rede en menschelijkheid, blind voor zijne verdwaal heid, verstokt in het kwaad en ongevoelig voor de wraakkrete die tegen hem, als oorzaak der algemeene ellende, opstege Het uur der vergelding sloeg en het ware onvergefelijke zwa heid geweest, hem, die *vogelvrij* verklaard was, nu zijne o buigzaamheid zoo zonneklaar bleek, andermaal in de gelegenhe

te stellen, *Java* op nieuw te teisteren en de goedertierendheid van het Gouvernement te honen. Een iegelijk zou daarover wraak geroepen hebben, want een muiter, die niet het minste vertrouwen inboezemt, is buiten de wet, en mag zich driewerf gelukkig noemen, indien hem het schuldige hoofd niet ontnomen wordt.

Aan het leger werd bij dagorder van den 19den April de volgende brief bekend gemaakt.

Batavia, den 8sten *April* 1830.

Aan Zijne Excellentie den Luitenant
Generaal De Kock.

Met bijzonder genoegen heb ik uwer Excellentie's rapporten van den 28sten Maart en den 2den April ontvangen, en daaruit de gevangenneming van Dipo Negoro en van al de, nog in staat van opstand verkeerende Opperhoofden vernomen, waardoor de oorlog op *Java* op de glansrijkste wijze is ten einde gebragt.

Het is, Generaal, aan uw diep beleid en aan uwe onwrikbare standvastigheid in het uitvoeren van het door uwe Excellentie gevormd ontwerp, ondanks de vele moeijelijkheden van allerlei aard, die zich daarbij hebben opgedaan, benevens aan de dapperheid een volharding van het leger, door uwe Excellentie aangevoerd, dat Koning en Vaderland deze gewigtige diensten verschuldigd zijn.

In naam van de Hooge Indische Regering, betuig ik deswege aan uwe Excellentie en aan de braven, die daartoe onder uwe bevelen hebben medegewerkt, mijnen opregten dank. Uwe bedrijven zullen met lof in de geschiedenis van dit land worden vermeld en de gelukkige toekomst hebben voorbereid, die men van de herstelde rust mag te gemoet zien.

Degenen, die door uitstekende daden bijzonder hebben uitgemunt, ben ik bereid aan onzen geëerbiedigden Koning nader bekend te maken, en ik twijfel niet of de belooningen waarop zij regtmatig aanspraak kunnen hebben, zullen hun voorzeker worden verleend.

Het is mijn verlangen, dat uwe Excellentie dezen brief bij dagorder aan het leger bekend make en dat als eene regtmatige hulde, aan ware verdiensten toeg worde aangemerkt.

De Luitenant Generaal, Gouverneur G
over *Nederlandsch Indië*.

(w. g.) J. Van den Bos

BESCHOUWING OVER DEN OORLOG OP JAVA

Wanneer hetgeen op *Java* van 1825 tot 1830 voorg is, blootelijk als eene reeks van elkander opvolgende g tenissen, zonder oorzaak, verband of gevolgen aange en niet uit een staatkundig oogpunt beschouwd word heeft het voor den staats- en krijgsman geene waarde nut in den vervolge. Maar in eenen tijd, dat het magtige *Brittanje* zijnen kolossalen troon in *Indië* bedreigd zie waar de woeste horden van *Afghanistan* een aanzienl dapper leger vernietigd hebben, zal het, dan, in de toe indringenden staatsman niet ontglippen, van welk belan is, op *Java* tooneelen voor te komen, die een treurige einde zouden voorspellen dan de hierboven beschrevene is alzoo van overwegend belang, dat de behandeling Nederland, voor dat hij den standaard des oproers ontrolde, zoodanig, niet uit het oog verloren, maar als waarschu betracht worde, om alles te vermijden, wat eenig Java Hoofd zou kunnen krenken.

Opgemerkt [illegible] zich de hoogere stande Javanen [illegible] onderindi [illegible] vijfjarigen oorlog, als door den omgang met *Nederla* [illegible] Het is alzoo van weinig gewigt de Vorstenaar nimmer bij den Javaanschen Groote in besch [illegible] zedelijk ove [illegible] De oorlog heeft doen zien, dat [illegible] Sc [illegible] Javanen [illegible] Mahomedanen zij

, schoon vroeger door sommigen betwijfeld, tot ons onbe-
enbaar nadeel gebleken, welk eenen grooten invloed de
epzieke Priesters op den dommen *Javaan* uitoefenen.
De, op bevel dier Priesters bij den aanval aangehevene,
sselijke oorlogskreet, waarop in het III Boek, blz. 209 ge-
ld is, heeft ons leger op *Java* felle nepen toegebragt, en
grensde aan het ongeloofelijke, hoe eene rustige bevolking
één oogenblik de priestertaal, als eene godspraak eerbie-
ende, tot eenen staat van woestheid en wreedheid oversloeg,
aan razernij grensde. Het verspreiden van *Djimats* of
imats bezat eene verwondelijke tooverkracht. Een *Djimat*
talisman is een stuk papier, lood of ander metaal, waarop
abische karakters, op eene geheimzinnige of cabalistische
ze, door of in elkander geschreven, voorkomen en door
n Javaan, ja zelfs dikwerf door de Priesters niet kunnen
cijferd worden: doch aan deze teekens, die veelal aan den
an ontleend zijn, wordt door den ligtgeloovige eene kracht
egekend, die het gevaar en den dood doen trotseren. De
agt der Priesters bleek vooral ten slotte, toen DIPO NEGORO
evangen genomen werd, daar, door het magtwoord dat van
zijne lippen gleed, zijne getrouwste aanklevers de wapens
nederlegden.

Eenige mannen, gelijk aan SENTOT, zouden bij eene onver-
moedte uitbarsting van onlusten, zeer gevaarlijk kunnen worden;
n, hoezeer *Java* eene volkomene rust geniet, staat het eene
oogenblik aldaar geenszins voor het andere in. Tijdens den
oorlog heb ik op bevel van den Commissaris Generaal met
Javaansche Hoofden, welke aan onze zijde deel aan dien krijg
namen en in moeijelijke omstandigheden gewikkeld waren,
geheime bijeenkomsten gehad, waarin ik in mijne overtuiging
versterkt werd, dat zij fijner denken dan dikwerf vermoed
wordt. Op het punt hunner eer zijn zij hoogst gevoelig, en
het is moeijelijk, hun vertrouwen volkomen te winnen, hoe
zeer zij den schijn van het tegendeel ook aannemen. Het
vertrouwen der Javaansche Hoofden is echter een onmisbaar
vereischte om tooneelen van wanorde voor te komen, of dezelve
spoedig te doen ophouden. Zonder zoodanig onbepaald ver-
trouwen te bezitten, zou het den Generaal DE KOCK nimmer
gelukt zijn, de welgezinde Hoofden aan zijne oogmerken dienst-

baar te maken, noch de oproerige Bevelhebbers in onderwerping te doen komen, en aan dat vertrouwen, hetwelk Zijne Excellentie in eene zeldzame mate bezat of wist te verwerven, is het gelukkige uiteinde van den oorlog op *Java* te danken; want ieder, die ondervonden heeft, welke schier onoverkomelijke moeijelijkheden de krijg op *Java* aanbiedt, moet volmondig bekennen, en de ondervinding heeft het in vroegere tijden voldingend bewezen, dat noch de magt der wapenen, noch de volmaakste taktiek eenen vijand kunnen ten onderbrengen, zoo als die, welke op *Java* tegen over ons stond. De Javaan toch kent de behoeften niet van den Europeschen soldaat, hij kan zich des noods voeden met hetgeen hem de rivieren, wouden en wildernissen opleveren; hij zwemt de stroomen door met zeldzame snelheid, bestijgt of beklautert de rotsen, lokt den vijand in bergpassen, overvalt hem eensklaps uit kreupelhout, of digt begroeide dorpen, vermoeit zijne tegenpartijders op eene vernielende wijze en verdwijnt op het oogenblik, dat zij na ongehoorde afmatting, over hem denken te zegevieren. Hoe dikwerf zijn niet onze colonnes na verderfelijke marschen in eene verzengde luchtstreek grievend te leur gesteld, daar zij, door den vijand omtrent zijne standplaats misleid, het nuttelooze der gedane inspanning van krachten moesten betreuren. Ieder Officier, ieder Ambtenaar, die aan den oorlog van *Java* deel neemt, moet er alzoo eene studie van maken om het karakter der Javaansche Hoofden en Priesters te doorgronden en door edel voorbeeld, opregtheid, welwillendheid en bedachtzaamheid den grondslag voor eene achting te leggen, die de zuivere bron van onbeperkt vertrouwen wordt. Beleediging, miskenning of verachting vergeet de Javaansche Groote niet; hij heeft een diep gevoel van eer, dat hij echter zelden openbaart, maar hij laat de kiem van verontwaardiging, wrevel, wrok en wraak al dieper en dieper in zijn hart wortelen en wacht het gunstige oogenblik jaren lang geduldig af, om aan zijne gekrenkte eerzucht den lossen teugel te vieren.

Welk een beleid, welk een geduld, welk eene standvastigheid had de Opperbevelhebber niet noodig, om, noch door het verraderlijk gedrag van Dipo Negoro, noch door de gevoelens van hoogere magt, die niet met de ondervinding van

jne Excellentie strookten, geschokt te worden; maar welk n schoon voorbeeld leverde de uitkomst niet op, en welk ne dankbaarheid is *Nederland* en *Java* den man niet verıuldigd, die met onbezwekene trouw ten einde toe volhardde schitterend zegenpraalde. De oorlog op *Java* heeft bewezen, t de Javaan, ofschoon van aard niet krijgszuchtig of heldhaftig, beel van karakter schijnt te veranderen, wanneer bij door ınnen van talenten of geestelijken invloed wordt aangeblan; want de stille landbouwer verlaat dan den ploeg, grijpt : speer met geestdrift aan, trekt verwoed den kris en stort s een losbarstend onweder op zijnen tegenpartijder zoo hevig :der, dat zijn schok onwederstaanbaar is.

De Kapitein ROEPS, die mij zeer vele bijzonderheden van n krijg, door hem bijgewoond, heeft medegedeeld, bewees,)eveel de kennis van de Javaansche taal en het vertrou'en, dat DIPO NEGORO, SENTOT en andere Hoofden in hem elden, vermogten. ROEPS, wiens vroegtijdig sneuvelen op *umatra*, algemeen betreurd wordt, begaf zich alleen naar et Opperhoofd der muitelingen en werd door hetzelve met relwillendheid ontvangen en aangehoord; aan zijne heraalde pogingen om deszelfs verloren vertrouwen op het Gouernement weder te verlevendigen en meer en meer te doen ost vatten, dankt men te regt voor een groot gedeelte, ene toenadering, welke de Opperbevelhebber door brieven n menschlievende maatregelen krachtdadig ondersteunde. Van oe veel gewigt het is, met de Vorsten van den Indischen ırchipel in eene goede verstandhouding te leven, bleek uit le volvaardige hulp, die de Sultans van *Madura*, *Sumanap*, *Ternate*, *Tidor Boeton* en *Tello* aan het Gouvernement bewezen; en zonder de spoedige aankomst der Maduresche en Sumanapsche hulptroepen zou in den beginne de reeds zoo ıagchelijke kans des oorlogs, zeer noodlottig hebben kunnen worden.

Vier Amboneesche soldaten toonden, wat eene goede behandeling op hen vermogt, want toen een hunner Officieren door de muitelingen werd aangevallen, aarzelden zij niet, hem bij te springen en hun leven, schoon vruchteloos, voor hem op te offeren, daar zij met hem sneuvelden.

De waarde van goed geordende schutterijen leverde bewijs op, dat het gevaarlijk is, met de daarstelling daar tot aan het uitbreken van onlusten te wachten.

De gevolgen van den oorlog op *Java*, hadden eene twee dige strekking: vooreerst, uitbreiding van grondgebied en al ten tweede om den Javaanschen Vorsten te toonen, dat hun pogingen om het Gouvernement om ver te werpen, einde gediend hebben om hetzelve te versterken. *Djokjokarta* st aan het Gouvernement de Djabarangkasche landen af voor opofferingen, die het voor het behoud van dat Rijk ged had; terwijl het Solosche grondgebied beoosten den berg *La* en bewesten de rivier de *Bogowonto* met meer dan een millic inwoners, in Junij 1830, volgens eene acte van verband tussch Mr. PIETER MERKUS, Raad van *Indië* en Mr. HUIBERT GERA NAHUYS, Kolonel en Resident van *Soerakarta*, als daartoe d den Gouverneur Generaal gemagtigd, en den Keizer van *S rakarta* gesloten, aan het Gouvernement werd overgedrage zoodat hetzelve in het bezit van de Provincieën, *Banjoe Ma Ledok*, *Bagaleen*, *Madion* en *Kediri* gesteld werd.

Hierdoor verwierf het Gouvernement eene grootere m en invloed in de Vorstenlanden, dan het er immer te vor bezeten had.

De Kommandanten der colonnes niet alleen, maar bij alle Officieren hebben zeer gewigtige diensten in den oorl op *Java* bewezen. Bij de daarstelling der eerste colonne kommandeerde de Majoor DE LEEUW, de 1e; de Colonel I LA TOUR, 2e; de Majoor LE BRON, de 3e; de Majoor VAN D WYK, de 4e; de Kapitein TEN HAVE, de 5e; de Kolonel CLE RENS, de 6e; de Kapitein MICHIELS, de 7e; de Luitenant Kolo DIEL, de 8e colonne. Later werden deze met zes colonr vermeerderd en de Kommandanten der alzoo gevormde veerti colonnes, waren, de Luitenant Kolonel SOLLEWYN van de 1 de Majoor TEN HAVE van de 2e; de Luitenant Kolonel I BRON DE VEXELA van de 3e; de Majoor BAUER van de 4 de Majoor ERREMBAULT DE DUDZEELE, van de 5e; de Kapite VAN NAUTA van de 6e; de Kapitein GENNET van de 7e; staan de drie laatsgenoemde colonnes onder het opperbevel van d Kolonel CLEERENS; de Majoor ELOUT van de 9e; de Kapite PRAGER van de 10e; de Majoor MICHIELS van de 11e; de M

or DE PAULI van de 12e; de Majoor van SPENGLER van e 13e; en de Luitenant Kolonel LEDEL van de 14e.

Tot belooning voor de, in dezen oorlog op *Java* bewezene iensten, behaagde het Z. M. den Koning, te benoemen: tot rootkruis der Militaire Willemsorde, den Luitenant Gouverneur, Luitenant Generaal H. M. DE KOCK, Opperbevelhebber ler land- en zeemagt.

Tot kommandeur dier orde, den Luitenant Generaal J. VAN GEEN, Kommandant der Infanterie en Cavalerie.

Tot Ridders dier orde, van de 3e klasse: den Majoor BAUER, de Luitenant Kolonel LE BRON DE VEXELA, den Kolonel CLEERENS, den Kapitein VAN GEEN, den Luitenant Kolonel LEDEL, den Luitenant Kolonel DE LEEUW, den Majoor MICHIELS, den Luitenant Kolonel SOLLEWYN en den Majoor DE STUERS. Aan honderd vijftig Hoofd- en mindere Officieren, onder-Officieren en soldaten, schonk Z. M. de Militaire Willemsorde van de 4e klasse, terwijl aan vele anderen bij dagorder, de hooge tevredenheid van Z. M. betuigd werd. Verscheidene Officieren en Ambtenaren werden benoemd tot Ridders der orde van den Nederlandschen Leeuw. De Sultans van *Madura* en *Sumanap* werden tot Kommandeurs der orde van den Nederlandschen Leeuw, en de Prins ARYO ADIPATI MANGKOE NEGORO tot Ridder der Militaire Willemsorde, 3e klasse benoemd. Verscheidene Inlandsche Hoofden ontvingen gouden of zilveren medailles of andere blijken van tevredenheid voor hunne bewezene diensten. Later werd ingèvolge bevel van Z. M. aan ieder, die den oorlog op *Java* had bijgewoond eene achtkante bronzen medaille geschonken, met 's Konings beeldtenis op de voorzijde, en met de woorden OORLOG OP JAVA 1825—1830, op de keerzijde:

De volgende regelen, door den Schrijver ter eere, der op *Java* gesneuvelde Helden, vervaardigd, zijn eene geringe hulde aan hunne nagedachtenis.

Zóó ver van ouders, magen, vrinden,
Zóó ongetroost den dood te vinden,
Treft boezems, waren ze ook versteend;
Maar hoort het aan in de andre wereld,
Dat uwe kroon hier blijft omploereld '
Met tranen, om uw dood geweend.

Gij streedt en vielt als Batavieren,
Schonkt roem aan Neêrlands krijgsbanieren,
En vonkelt aan der helden trans;
Uw naam, de schrik der muiterscharen,
Prijkt voort tot 's werelds laatste jaren,
Ja, eeuwig in uw gloriekrans.

Uw stof rust' zacht in Javans aarde,
En schenkt dien grond onschatbre waarde,
Wiens Vorsten eeren 's Konings wet.
Uw moed schonk Neêrland meerder gronden
Dan 's oproers scharen hier verslonden;
Uw bloed heeft Nederland gered.

Zoo wel om zich in het laag Javaansch te oefenen, als er bij onverhoopte gelegenheid, gedeeltelijk gebruik van kunnen maken, volgt hier de Publicatie, tot het uitleve van DIPO NEGÓRO uitgevaardigd. Het Nederduitsch is naar laag Javaansch gewijzigd, tot gemak van den beoefenaar laatstgenoemde taal. De letter *e* zonder klanktoeken voor mende, heeft denzelfden klank als de stomme *e* in *te*, *be*.

Kangdjeng Toewan, hingkang Witjaksono, HENDRIK MERKOES DE KOCK, Litnan Djêndral, Litnan Goepernoer Djêndral, Koemendoer sangking bintang ngageng, hingkang woes holéh pangngoewoso sangking kangdjeng Toewan Minister fan setat, Koemassaris Djêndral hing tanah Nedherlan Hindhyo.	*De doorluchtige, bedachtza Heer,* HENDRIK MERKUS KOCK, *Luitenant Generaal, L tenant Gouverneur Genera Kommandant der Groote S die verworven heeft de magtig van den Minister van St Kommissaris Generaal van derlandsch Indië.*
Haparing werroeh marang saroepané hing hoewong hingkang kabawah hing negoro Soerakarto lan hing Ngajogokarto.	*Geeft te kennen aan een gelijk mensch onder het ge van Soerakarta en Djokjoka*
Sawah saroepaanning wong wis podo ngawroehhi, jên kangdjeng Goepermên hora pisan-pisan jên nijatté paprang-	*Dat het een iegelijk bek is, dat het doorluchtige G vernement geenszins den b bedoelt met de Javaansche*

o bongso Djowo, ha-
ımrih hardjaanné hing-
é lan kabadjikan ne-
wo maannêh.

mengko wis patang
ıwassé, hingsoen wis
haké hingkang kalajan
ahinggo boemi kang
ɔdo kahambah hing
, sahiki woes podo

voes karep hingsoen
jak serroedjoek ma-
ıgngéran Dhipo Ne-
rih hardjaanning tanah
ıaannêh.

ʒéran Dhipo Negoro
m, sahinggo mengko
kari sathithik, podo
rang dhéwêkké, lan
manggon wis hora ka-
nglawan prang karo
t koempenni.

dhyo hoebeng-hoebeng
ndhênné hing mengko
ran Dhipo Negoro,
ego hangnglakokhaké
gan, hijo hora lijo
handhadhêkhaké bi-
wong Djowo, hamargo
ʒaman, hoetoewo koe-
angngan, hoetoewo
ajah, sahinggo ngasi
ıti, mengkono hoego
ng ngasih podo bieng-
ahéliengngaanni hikoe
wani mlarat, lan hora
moe hanak rabiné lan
nak dhoeloerrè; dhadhi
ong moebeng-moebeng,
oewan panggonnaanné.
ɔ hodjo kasi kebatjoet
eh bilahienné wong
wong tjilik toeloesso

volking, maar alleen dat er goede rust en welvaart op Java zij.

Dat het nu reeds vier jaren geleden is, dat ik gearbeid heb met ernst, zoodat het land, dat geheel door muitelingen bezet was, thans geheel rustig is.

En dat ik den Pangeran Dipo Negoro *heb willen aansporen om zich te onderwerpen, opdat Java rust zoude genieten.*

Pangeran Dipo Negoro *heeft niet gewild, zoodat thans van zijne volgelingen weinig overblijven, allen hem verlatende, en zijn verblijf, dat hij houdt, kan niet gegist worden, strijd voerende met de troepen der Compagnie.*

Het voornemen hebbende, slechts rond te zwerven; wijders voert Pangeran Dipo Negoro *den oorlog, ja, om niets anders dan om de Javanen ongelukkig te maken, zoodat (hen) het zwaard treft, of het gebrek aan spijs, of de vermoeijenis, tot dat zij allen omkomen, desgelijks ook diegenen, welke teedere betrekkingen hebben, worden allen verbijsterd, dezelven gedenkende, zelfs de ellende trotserende en hunne vrouwen, kinderen en bloedverwanten niet kunnende ontmoeten; zoodat die menschen rondzwerven, geene vaste woonplaats hebbende.*

Opdat nu de Javanen niet door het ongeluk vertwijfelen (en) de geringe man bestendig

gonné banenandhoer lan basesawah hingsoen hawéh pémoet marang Pangngéran Dhipo Negoro sapisan hengkas, soepojo gelem teloek marang kangdjeng Goepermên, hodjo wani gawé bilahi hanak rabienné, sannak sadhoeloerré.

Hanangnging jên Pangeran Dhipo Negoro hora gelem hanoeroet bopo hingkang dhadhi kersaanningsoen wahoe, hingsoen hawewarah marang saroepané wong Djowo, gedé, tjilik, haannienggallo marang Pangngéran Dhipo Negoro podo sahosso mennjangngingsoeng; mengko hingsoen hanggep kelajan behoetjik, lan nopo barang kaloepoettaanné, kang woes kellakon, hingsoen napoero, sarto hingsoen haparing pangngan, kadhi dêné kang woes podo telloek lawan hing kangdjeng Goepermên, Pangngéran hoetowo Toemenggoeng, hoetowo wong tjilik lan lijo lijané kabéh.

Mennowo hono wong sawidji hoetowo loewih hingkang hangngroso ngawes marang roesakké boeminé ratoe Djowo, hamrih hardjaanné.

Jên Pangngéran Dhipo Negoro temenné hora gelem teloek, mongko mahoe hoewong kadhoego hannjekel hoèrip hoetowo matti marang Pangngnéran Dhipo Negoro, kasrahhaké marang kangdjeng Goepermên.

Hing kono mahoe wong woes hannoedhoehhaké hing temennaanné, hamrih hardjané negoro

moge planten en de bebouwen, geef ik aan Pangeran Dipo *nog eens voor het la hij zich moge onderu het doorluchtige Gou zich niet vermetende h zijner vrouwen en ki zijner bloedverwanten kenen.*

Doch indien Pang Negoro *niet wil op geen mijn wil is, be alle Javanen, groot hem te verlaten, mij verschijnende; hen met welwillendhe gen; en hunne missl die ook zijn mogen, gaan hebben, verge schenk hun spijze, aan die allen, welke het edele Gouvernem worpen hebben, Pan Tommanggongs of g alle anderen.*

Laat er slechts é zijn, die begaan zij verwoesten van den Javaansche Vorsten, voorspoed zij.

Indien Pangeran Goro *zich volstrekt onderwerpen, dat da danigen hem levend of gen en aan het do Gouvernement overle*

Hun zelven, die inderdaad zullen he geboden, tot heil van

mengko kangdjeng
ên haparing gandjaran
arang dhéwêkké kêhhé
ɔ ringgit poetih; halijo
ikoe mengké nemoe
ı maning, kapoenggah
ɔeggoehhané, saking
ı dhi lakonni lan ka-
ın boemi kang patoet
enggoehhané, lan ma-
halijo saking wong
miloe marang ratoené
marang kangdjeng
ʼn sanadhyo wong
sih podo méloe ma-
gngéran DHIPO NE-
jik Pangngéran, hoe-
ːmenggoeng, lan lijo
ɩabéh, jên kadhoego
ːonni hopo kang wis
ıing dhoewoer mahoe
o kangdjeng Goeper-
aringngi hoego gan-

kang woes kadjang-
ıing kangdjeng toewan
is Djêndhral, hing
lerlan Hindhijo, hing,
ım patang tahoen la-
moeng hanindakhaké
hardjo kabètjikkané
owo: hingkang ngikoe
ıgking karsané kang-
ıassarisDjêndhral hing
ıbiwarakhaké hoen–
endhang hiki, hamrih
ırang ngiki. Sanadhyo
ʼan DHIPO NEGORO hisi
ıwan gonné paprang-
jo hora handadêkhaké
gngaanné, malah han-
ːé bilahienné wong
gakéh, loewih kadhi
ıes karasakhaké.

het doorluchtige Gouvernement tot belooning schenken twintig duizend zilveren Spaansche matten; bovendien zullen zij nog belooning genieten, wordende hun rang verhoogd voor het geen zij verrigt hebben en hun een grondgebied overeenkomstig hunnen rang geschonken, en wijders diegenen, welke hunnen Vorst of het Gouvernement gehoorzamen, zelfs ook zij die Pangeran DIPO NEGORO *nog aanhangen, hetzij Pangerangs of Tomonggongs en alle anderen, indien zij somtijds verrigten, hetgeen hierboven vermeld staat, hun ook zal het doorluchtige Gouvernèment belooning schenken.*

Hetwelk is overeengekomen door den doorluchtigen Kommissaris Generaal van Nederlandsch Indië, die sedert vier jaren slechts arbeidt, opdat het goede voorspoedig zij op Java: het is alzoo oorspronkelijk volgens den wil van denzelven, dat ik dezePublicatieuitvaardig, opdat de oorlog ophoude. DIPO NEGORO *houdt slechts den strijd vol, welke hem geen voordeel aanbrengt, maar integendeel voor de geheele bevolking tot erger ramp verstrekt dan die, welke zij reeds ondergaan heeft.*

Katoelis hing pasanggrahhan negoro Maglan, tanggal kaping 21 sasi Sêptêmber, tahoen 1829.

Geschreven in het hoofdkwartier te Magelang, den 21 September des jaars 1829.

Aan de verpligtende goedheid van de Kolonels CLEERENS, LE BRON DE VEXELA en ELOUT en die van den Kapt. ROEPS, heb ik eenige honderden Javaansche brieven te danken, die gedurende den oorlog, met Javaansche Vorsten en Grooten, in het Javaansch door Javaansch en soms met Arabisch karakter in de hooge taal geschreven zijn. Zij zijn zeldzame bronnen, waaruit men leeren kan, hoe de Javanen zich over onderwerpen van velerlei aard uitdrukken, en zullen welligt in druk verschijnen. Hier volgen er een paar brieven van, om eenigzins met den Javaanschen briefstijl en oorlogszaken, bekend te worden.

Hingkang serrat soho hingkang tabó hakathah – kathah sangking sahoedhoro kangdjeng Pangéran HARIJO KASOEMOE JOEDHO, hingkang sinatrijan lebetting nagari *Soerakarto Hadhieningngrat*, hingkang saweg hangnglampahhi hajahhan dhalem hangngloeroeg dateng hing *Bréngkéllan*; datengngo hing kang sahoedhoro kangdjeng Toewan Koernêl Hadhdjidhan KALÉRES, hingkang habaris wonten hing *Solo–tyang*.

Sasampoennipoen kadhyo sapoenniki wyossipoen sahoedhoro pandjennengngan koelo, hinggih sampoen koelo hatampi serrattipoen sahoedhoro, soho sampoen koelo toepiksaanni hing sawirahossing serrat sedhojo.

Wondhênning sahoedhoro hasoeko hoeningngo doematĕng pandjenengngan koelo, jên ning dhientên wingngi Pangeran DIPO NEGORO sangking *Bantoel*

Deze brief met veelvuldige groeten van den broeder, den doorluchtigen Pangeran HARIJO KASOEMOE JOEDHO, *die Edelman is in de stad* Soerakarta Hadhiningngrat, *die nog in dienst van den Vorst uitgerukt tot aan* Brengkêllan, *gericht aan den broeder, den doorluchtigen Heer Kolonel Adjudant* CLEERENS *die gelegerd is te* Solotijang.

Wijders na het bovenstaande geef ik mijnen doorluchtigen broeder te kennen, dat ik den brief van broeder ontvangen heb en dat ik den inhoud van den gekeelen brief heb doorloopen.

Wijders geeft broeder aan mijn Edele te kennen, dat den dag van gisteren Pangeran DIPO NEGORO *van* Bantoel *te* Palassan *zou komen; waar-*

ꞌng hing *Palassan*, toe- hinggal kangdjeng Toe- ꞌndral De Kok hang- ꞌbhaken pradjoerit kang ꞌangéran Dipo Negoro ꞌko sampoen mawoet makaten malih wahoe ı hingkang katjandak ıdhal, sampoen wonten rsaunipoen kangdjêng Djendral De Kok. ꞌning samangké kasoe- radjoerit; malih baris wonten hing *Kedoe* akersakhaken madjeng bojo. Hingkang sa- sahoedhoro hinggih ꞌoeng soekoboengngah; no kasih pandjenneng- clo doemateng sahoe-

terstond de doorluchtige Heer Generaal De Kock *troepen heeft doen oprukken, die Pangeran* Dipo Negoro *geraakt hebben; thans zijn alle (muitelingen) verstrooid; zoo ook zijn die Pangerans, welke men op de muitelingen gevangen heeft gemaakt, reeds voor het aanschijn van den doorluchtigen Heer Generaal* De Kock *verschenen. Thans wordt (de vijand) nog door de hulptroepen vervolgd; wijders zal het gansche leger, dat in de* Kadoe *is, geheel oprukken. Hierdoor is (mijn) broeder zeer verheugd; en de erkentelijkheid van mijn Edele geworde (mijnen) broeder, (voor die mededeeling).*

errat hing dhienten nggal ping pitoe sasi ng tahoen Djim Akir, ıning warso 1754.

Geschreven op donderdag, den 8sten *dag der maand* Soero, *in het jaar Djim Achir, zijnde het jaargetal*. 1754.

---

ng serat kahatoero hing g Toewan Koernel ꞌ Koemandoer soroda- ꞌ tanah *Kedoe* sedhojo.

Deze brief wordt aangeboden aan den doorluchtigen Heer Kolonel Cleerens, *Kommandant der soldaten in het gansche land van* Kadoe.

os koelo ngatoeri pirso ıdjennengngan dalem, eniko Pangéran Dipo Sepoeh wonten hing *Batoe Hoerip*.

Ik geef aan uwe doorluchtigheid te kennen dat Dipo Negoro de oude, *thans in het dorp* Batoe Hoerip *is.*

ngngipoen kolo hing abad wingngi; baris- ꞌn tijang brandal kathah sakiwo tengngennipoen *Batoe Hoerip* poenniko.

Zijne komst had plaats op verleden Zondag; het gros van het leger der muitelingen ligt links en regts van het dorp Batoe Hoerip.

Hingkang wonten doesoen *Karang Kopék* Pangéran tigo nâmi Pangeran HADI SOERYO GOLITO, Pangeran DJOJO KOESOEMOE, Pangeran NGABÉHI; kathahhipoen tyang kawannatoes kang wonten *Karang Kopék* poeniko.

Wondênné parintahhipoen Pangeran DIPO NEGORO dateng kepolo brandal sami dhipoen karsakhaken loemebet dateng siti *Kedoe Perbolinggo* kalih, dhipoen karsakhaken ngepoeng bêtêng *Teratem.*

Mongko loemebettipoen hoetawi pamoekoellipoen kawoelo derêng mirêng tamtoennipoen hing dhienten.

Wondé habdhi dhalem tiejang doesoen, hing sampoen sami telok dateng hing bêtêng sami dhipoen tjepeng, sarto dhipoen sapoe, dhipoen tjoekoer, dhipoen dendo.

Mangkaten malih karsannipoen Pangeran DIPO NEGORO jên sampoen moekoel bêtêng *Teratem,* badé ladjeng tiendak dateng doesoen *Kepoeroen*, hing kang poeniko kahoeningngo hing pandjenneugngan dhalem.

SJARIF KASIM,
hingkang saweg wonten
hing *Tempel.*

De zich in het dorp Kara Kopêk *bevindende, zijn Pangerans* HADI SOERYO G LITO, DJOJO KOESOEMOE NGABÉHI; *eene hoeveelheid v vierhonderd man is te* Kara Kopek.

Wijders is het bevel van Pangeran DIPO NEGORO *de Hoofden der muiteling dat zij in het landschap K eenen inval moeten doen den kant van Probolingo (z zijde) en dat zij het fort* Tera *moesten omsengelen.*

Van hun binnenrukken, slagleveren heb ik nog niet j den dag vernomen.

Wijders zijn UwEd.G. derdanen, de dorpbewoners, zich allen aan het fort o worpen hebben, gezam gevangen genomen en gege geschoren (en) beboet.

Zoo ook is de begeerte den Pangeran DIPO NEG *dat zij, wanneer het fort* Ter *zal geslagen zijn, naar dorp* Kepoeroen *zullen op ken; dit zij uwe doorluch heid bekend.*

(w.e.) SJARIF KASI
die nog te *Tempel*

Zijne Excellentie de Luitenant Gouverneur Generaal, L nant Generaal DE KOCK keerde weldra tot smart der bevo naar *Nederland* terug. Aanzienlijken en geringen, Christe Mahomedanen en Heidenen betuigden mondelijk en schrift hun verdriet over zijn vertrek. Een iegelijk getuigde, dat een deftig, voorzichtig en zedig man was, ervaren in den krij en staatkunde, zeer groot van moed; den kostbaren tijd imm

nuttig bestedende; bedeeld met nederigheid, zachtzinnigheid, rust, waardigheid en eene groote mate van geduld, daar zelfs de geringste persoon toegang tot hem had om over eenig belang te spreken. Het kon alzoo ook geene verwondering of afgunst wekken, dat hij, die den adel der ziel in zich omdroeg en die menigwerf tot heil des lands had doen uitblinken, door zijne Majesteit in den adelstand geplaatst werd.

Toen zijne Excellentie tijdens de reis van den Gouverneur Generaal VAN DER CAPELLEN naar de *Molukkos*, het bewind over *Nederlandsch Indië* voerde, had ik de eer van Zijne Excellentie bevelen te ontvangen, en destijds zoo wel als later, blijken van zijne welwillende belangstelling te mogen ondervinden, die ik steeds erkentelijk zal gedenken.

Op den 17^{den} Februarij gaven de Ambtenaren, Officieren, Kooplieden en Particulieren te *Batavia*, een feest aan den Generaal DE KOCK, ten blijk van de gevoelens van hoogachting en toegenegenheid, die zij zijner Excellentie toedroegen. Op het souper, waaraan 400 personen deel namen, werd zulks dubbelzinnig betuigd. De danszaal was schitterend verlicht en heerlijk versierd. Vóór het gebouw *de Harmonie*, waarin de partij gegeven werd, was eene prachtige illuminatie, prijkende met het naamcijfer van den beminden en geëerden Generaal.

Zijne Excellentie de Generaal DE KOCK, die als A. M. zoo menigwerf in den echten geest der vrijmetselarij in de loge *La Vertueuse* in het O. van *Batavia*, aan het voortdurend gebouw dat niet met handen gemaakt wordt, had gearbeid, legde op den avond van den 15^{den} Februarij in tegenwoordigheid van de B.·. B.·. en kinderen dier loge, plegtiglijk den eersten steen der nieuwe werkplaats, benoorden het paleis te *Weltevrede*, en keerde naar gezegde loge terug, alwaar aan het keurig banket, onder het lossen van het wel aangestampte geschut, de gevoelens, welke den waren broeder veredelen en den Christen versieren, onbewimpeld geuit werden. Het afscheid was gewis aandoenlijk, doch echter mannelijk, zoo als het den echten vrijmetselaar betaamt.

EENIGE BIJZONDERHEDEN

AANGAANDE HET VERTREK UIT INDIË, VAN DEN LUITENANT GOUVERNEUR GENERAAL DE KOCK.

De bevolking van *Samarang*, die zoo veel aan de beschern van den Generaal De Kock te danken en Z. Exc. zoo dik
1830. in haar midden aanschouwd had, werd op den 15den Mei deszelfs komst te dier stede, verheugd en bedroefd. Gaarne zij den redder van *Java* weder, maar dit was welligt voor het laatst; geen wonder alzoo, dat zijn verblijf al stof tot verschillende gevoelens opleverde.

Z. Exc. kwam in den namiddag te drie uren van de *gellaan* te *Bodjong*, bezuiden *Samarang*, aan het Residentie aan. De Europesche en Inlandsche troepen paradeerden ald terwijl het geschut bulderde en alle Staatsdienaren, voorn Ingezetenen, Javaansche en Chinesche Opperhoofden den be den man verwelkomden.

Bij de ontmoeting had eene gebeurtenis plaats, die e is in de geschiedenis van *Java;* de Keizer van *Soeraka* had met acht zijner broeders, benevens vier zijner oom schitterend gevolg, de Hofplaats verlaten en zich naar *Bodj* begeven om Z. Exc. voor het laatst in persoon een bijzo blijk van hoogachting, hulde en dankbaarheid te geven. den avond van zondag den 16den, gaf de Heer Resident Clercq aan Z. Exc. eene schitterende afscheidspartij, wa 250 aanzienlijke Europesche, Inlandsche en Chinesche ga aanwezig waren.

De Keizer van *Soerakarta* verscheen ook met zijne Pri en trok de bewondering der aanwezigen tot zich, daar bij buitengewone beschaving, toonde, met de Europesche nieren bekend te zijn. Z. H. nam deel aan verschillende da en betoonde der Dames veel oplettendheid.

Te middernacht dronk de Resident het wel slagen der van den Luitenant Gouverneur Generaal naar *Nederland*, sprak over het heil, dat de kolonie, *Java* en *Samarang* het bijzonder, mitsgaders de burgers, civiele en militaire A tenaren aan Zijne Excellentie te danken hadden, die voor iegelijk een ware zegen geweest was en het schoone

Luitenant Gouverneur bedankte den Heer Le Clercq
ien wensch, bragt hem openlijk hulde toe voor deszelfs
rijke diensten, als Resident van de *Kadoe*, in de hitte
rlogs, door wijze maatregelen, onwankelbare standvastig-
n moedig gedrag, aan de kolonie bewezen, en wenschte,
marang lang het geluk mogt smaken den verdienstelijken
ercq tot Hoofd te hebben.

Keizer van *Soerakarta* stond van zijnen zetel op en
eenen toast in, waarbij hij verklaarde naar *Samarang*
en te zijn om Zijne Excellentie vaarwel te zeggen en
i boord toe te vergezellen, terwijl zijne ziel, zijn hart
e gedachten Z. Exc. zouden volgen, en dat hij, noch
zijnen, ooit de groote weldaden, van Z. Exc. genoten,
vergeten; betuigende Z. H. ten slotte zijnen dank aan
eer en Mevrouw Le Clercq voor de hem betoonde
heid, en voor de hem alzoo verschafte gelegenheid om
o vele aanzienlijke Ambtenaren en Inwoners van Sa-
in kennis en vriendschapsbetrekking gekomen te zijn,
nog lang wenschte aan te kweeken.

en 17den was geheel *Samarang* in beweging; des morgens
olgde eene menigte Ambtenaren Zijne Excellentie in rijtui-
i *Bodjong* naar *Samarang*, alwaar zich de bevolking schier
ig om Z. Exc. in persoon de laatste hulde te bewijzen.
oten, sloepen en kanoos, die voorhanden waren, voeren

Soerakarta tranen van dankbaarheid en eerbied, voor Z. Exc. plengde.

Omtrent het vertrek van Zijne Excellentie van *Batavia* naar *Nederland*, heeft de Javasche Courant van den 8sten Junij het volgende medegedeeld.

»*Batavia*, den 7den Junij 1830.

Heden morgen ten zeven ure heeft Zijne Excellentie de Luitenant Generaal, Luitenant Gouverneur Generaal De Kock, deze hoofdplaats verlaten en zich begeven aan boord van Z. M. korvet *Nehalennia*, om de terugreis naar het Vaderland te aanvaarden.

De Leden der Regering en de daarbij uitgenoodigde hooge Ambtenaren hebben Zijne Excellentie van deszelfs Hôtel tot aan de werf vergezeld; terwijl overigens het uitgeleiden heeft plaats gehad, overeenkomstig het deswege vastgestelde ceremonieel.

Aan de werf gekomen zijnde, heeft Zijne Excellentie de afscheidsgroete ontvangen van een groot aantal Ambtenaren, Officieren en Ingezetenen dezer plaats, die aldaar tot dat einde waren zamen gevloeid; Zijne Excellentie heeft zulks op de hartelijkste wijze beantwoord en, na hen allen de beste zegeningen toegewenscht en de verzekering van zijne voortdurende toegenegenheid gegeven te hebben, vertrok dezelve naar boord van Z. M. korvet *Nehalennia*, begeleid door de daartoe benoemde commissie.

De beste en hartelijkste wenschen der bevolking van *Batavia*, en wij durven het gerust zeggen, die van geheel Neerlands *Indië*, vergezellen Zijne Excellentie op deze reis.

De welmeenendheid, waarmede die wenschen in de laatste dagen herhaaldelijk zijn geuit, zijn een waarborg, dat Java's ingezetenen de herinnering niet zullen verliezen van hem, dien zij door zijn' standvastigen geest, koelbloedigen moed en onwankelbare goedaardigheid, in de hand der Voorzienigheid, als den middellijken bevrediger van *Java* beschouwen, en ten allen tijde erkentelijk zullen eerbiedigen.

Het onmiskenbaar gevoel van weemoed, waarmede Zijne Excellentie den afscheidsgroet van het *Batavia's* publiek heeft ontvangen en beantwoord, mag ten bewijze strekken van den indruk, die deze openlijke betuigingen van eerbied, achting

ı genegenheid bij Zijne Excellentie gemaakt hebben, en, dien het noodig kon zijn, ten waarborg strekken, van de ıverbrekelijke gehechtheid met welke Zijne Excellentie zich or altijd aan Nederlandsch *Indië* en deszelfs inwoners verocht heeft verklaard.

Onder de openbare festiviteiten bij gelegenheid van het rtrek van Zijne Excellentie den Luitenant Gouverneur gegen, is het met genoegen, dat wij bijzonder vermelden, die, elke door de Leden der Societeit de *Harmonie*, op den 3den zer, en door de *Wedloop Societeit* op den 5den toebereid zijn.

Zijne Excellentie de Gouverneur Generaal, door ongesteldid verhinderd om herwaarts te kunnen komen, heeft de tnoodigingen der Directie van beide de Societeiten op de inzaamste wijs bij brief beantwoord, en op dien grond zich n het bijwonen dier feesten verschoond.

Na dat door den Vice President der directie van de *Harmoe*, successivelijk de gezondheden van H. H. E. E. den Gourneur Generaal en den Hooggeëerden gast, op den avond n den 3den dezer ingesteld, met algemeene geestdrift gedronken aren, zijn er eenige verzen uitgesproken en met groote toeiching ontvangen.

Het lokaal der Wedloop Societeit geene zoo groote vereeniging doogende als de prachtige zalen van de Harmonie, zoo was et gezeldschap aldaar op den avond van den 5den minder lrijk. Maar het heeft zich niet minder hartelijk betoond in e uitdrukking van deszelfs eerbiedige gevoelens en opregte renschen zoo voor den persoon des Gouverneurs Generaal, ie het honorair lidmaatschap en protectoraat der Societeit eeft gelieven te aanvaarden, als voor dien van den Hooggechatten gast.

Daar bij de wedloopen op dien dag en den voorgaanden ehouden, voor het eerst de kostelijke beker is voorgebragt, et welken Zijne Excellentie de oud Gouverneur Generaal Baron AN DER CAPELLEN de Societeit heeft begiftigd, en die juist elangs uit *Europa* is aangekomen, is de directie niet in gebreke ebleven, met eene diepe teug uit dat geschenk, aan den edelen ever, als een der eerste oprigters en voortdurende bevorderaars er Societeit indachtig te zijn, een' toast in te stellen, aan elken met luide toejuiching algemeene eer is aan gedaan.»

Het zoo aandoenlijk afscheid van Zijne Excellentie, die de inlandsche taal tot heil der bevolking met het beste gevolg beoefend heeft, geeft mij aanleiding, de volgende, op het zelve door mij vervaardigde dichtregelen, hier te laten volgen, waar van de regel uit de tweede kolom, dadelijk moet volgen op dien van de eerste.

KAPADA

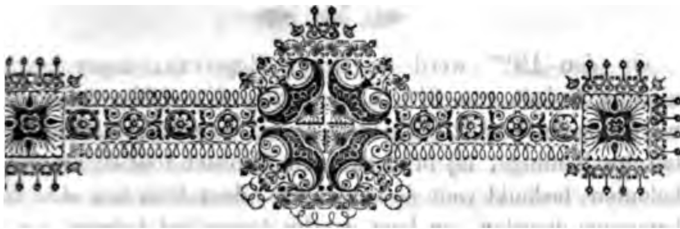
SRIE PADOEKA TOEWAN LITTENAN GOEBERNOER, LITTENAN DJENDRAL

DE KOCK,

TATKALA IEJA BERANGKAT DERI TANAH DJAWA, BERLAJAR KA-NEGRIE WOLANDA.

Srie padoeka toewan bangsâwan, — Termasjhor oleh satijâwan.
Blas kasejhan, limpah dermâwan, — Di dàlam prang songgoh pahlâwan.
Deri Wolanda dâtang kamâri, — Sângat arif, lâgi bustârie.
Oepâma pohon naga sârie, — Bawonnja rampakh menggemârie.
Sjamsjir terhoenos, gilang gomilang, — Gâgah braninja t'jâda terbilang.
Sultan Palimbang, hatinja hilang, — Serta soeramlah makota jang gilang.
Djêndral De Kock soeroh menjârang, — Serta berdiri seperti kârang.
Tampikh soerakh terlâloe gârang, — Talok Palimbang sampej sakârang.
Diro Nagoro sângat cheijânat, — Sahingga namânja djâdi lânat.
Djêndral De Kock tsabarnja amat, — Berkandjanglah, beroleh salâmat.
Oleh prang soeramlah moeka — Orang Djâwa, jang amat doeka.
Pada achir hatinja terboeka, — Senang'lah poela terlâloe soeka.
Ombakh laut béjarlah râta, — Toewan berlâjar, ajer mâta
Ditjoetjor orang tijâda berkâta; — Perasâ-an hâti songgohlah njâta.
Di salâmatkan Allah jang asa, — Djâlan Toewan, senantijâsa.
Handakhlah Radja jang koewâsa, — Membâlas Toewan jang sângat berdjâsa.

XIII. HOOFDSTUK.

Geschiedenis van Java.

DE GOUVERNEUR GENERAAL *VAN DEN BOSCH.*

INHOUD.

De Gouverneur Generaal VAN DEN BOSCH aanvaardt het bewind.— De samenstelling der Hooge Regering.— Reglement op het beleid derzelve.— Commissie tot herziening der regterlijke instellingen.— Vertrek van den Commissaris Generaal.— Bepaling omtrent het medenemen van Inlanders uit de kolonie.— De Gouverneur Generaal beraamt het ontwerp om de rust van *Java* en den bloei van *Nederland* te verzekeren.— Beschouwing dienaangaande.— Vlugt van den Keizer van *Soerakarta*, die achterhaald en verbannen wordt.— BAKOE BOEWONO VII tot Keizer uitgeroepen, sluit een acte van verband en eene van overeenkomst met de Commissarissen MERKUS en NAHUYS.— De Gouverneur Generaal stelt gelden beschikbaar voor behoeftigen, reist over *Java*, bevordert den opbouw eener Engelsche kerk buiten *Batavia*, voegt *Ledok* bij de *Kadoe*.— Verheffing van den Heer CHASSÉ in den adelstand.— De Kolonel DE STUERS, Generaal Majoor en Bevelhebber van het leger.— De Luitenant Generaal DE KOCK benoemd tot Ridder Grootkruis der Orde van den Nederlandschen Leeuw.— Bepalingen omtrent 's Lands geldmiddelen.— Instituut voor de Javaansche taal.— De Gouverneur Generaal reist over *Java* en aanvaardt de waardigheid van Commissaris Generaal, maakt bepalingen omtrent rondzwervers, reist naar *Sumatra*.— Benoeming van Vorsten tot Ridders.— Vertrek van den Commissaris Generaal VAN DEN BOSCH naar *Nederland* na het stichten van onberekenbaar veel goeds voor *Nederland* en *Indië*.

Zijne Excellentie de Gouverneur Generaal VAN DEN BOSCH, op den 16den Januarij het bewind over *Nederlandsch Indië* ıvaardde, was reeds voor twintig jaren als Kapitein Ingenieur *Indië* geweest en had zich in *Nederland* door het stichten ı koloniën, en door het beschrijven der Nederlandsche beingen in *Azia*, *Amerika* en *Afrika* eenen grooten roem worven.

1830. Op den 19den werd de Hooge Regering, ingevolg
ninklijk besluit van 6den Junij 1829, N°. 129, ontb
wordende de Heer P. F. Chassé, als lid derzelve, op bijzo
last des Konings, bij brief van den Minister voor de ma
koloniën, bedankt voor de langdurige, door hem aan de
bewezene diensten, en hem daarbij tevens het behoud v
rang en titel van Raad van *Indië* verzekerd. Bij gemeld
werden tot Raden van *Indië* benoemd, de Heeren :

J. C. Goldman, Mr. J. Bousquet, Mr. P. Mer
Mr. R. G. van Polanen.

Op den 19den werd ook door Z. Exc. de Publicatie af
digd, waarbij het, door Z. M. op den 16den Mei 1829,
vastgestelde Reglement op het beleid der Regering van
landsch Indië werd bekend gemaakt. Van dat Regleme
in het 1e deel, III. Boek, de voornaamste punten medeg

De Gouverneur Generaal in Rade, benoemde eene Com
welke belast werd met de herziening der regterlijke inste
en de manier van procederen in *Nederlandsch Indië*. A
hoofd dier Commissie werd de Raad van *Indië*, Mr. P. M
benoemd.

Z. Exc. de Commissaris Generaal, Burggraaf Du B
Gisignies verliet op den 6den Februarij de Hoofdstad e
onder de, aan zijnen rang verschuldigde eerbewijzingen,
uitgeleide gedaan. Aan de werf ontving Z. Exc. de afschei
van den Gouverneur Generaal, mitsgaders van den Lu
Gouverneur Generaal De Kock, de leden der Indisch
gering, de Ambtenaren, Officieren en Ingezetenen; ver
vertrok Z. Exc. met Z. M. fregat de *Bellona* naar *Ned*

De Gouverneur Generaal bepaalde op den 29sten M
niemand, die *Indië* verlatende, eenen bediende, inlan
Chinees zijnde, naar *Europa* of *Amerika* zou mogen mede
dan tegen eene borgstelling van vier honderd gulden, te v
ren, indien zoodanige bediende, gedurende de drie eerst v
jaren door zijnen meester verlaten, in *Nederland* ge
en van wege het Gouvernement verzorgd en naar *Java*
gevoerd werd.

De Gouverneur Generaal beraamde kort na den v
Dipo Negoro, een ontwerp om het Gouvernement z
mogelijk, schadeloos te stellen voor de opofferingen, die de

op *Java* gevorderd had, en om tevens door uitbreiding van grondgebied, de rust en welvaart van *Java* en daardoor den bloei van *Nederland* meer en meer te verzekeren. De uitvoering van dit schoone onderwerp werd aan den Raad van *Indië* MERKUS en den Resident NAHUYS opgedragen. In de maand April ontving de Heer NAHUYS kennisgeving van hetzelve en ontveinsde de moeijelijkheden niet, die door zoodanig plan, op nieuw konden ontstaan, doch toonde zich bereid, de bedoeling van den Gouverneur Generaal te ondersteunen en het Hof van *Soerakarta* op de vorderingen van het Gouvernement voor te bereiden.

Deze taak was gewis moeijelijk, daar de Keizer, die hulptroepen in den oorlog geleverd had, eerder op uitbreiding dan op beperking zijner magt rekende; en het ontwerp van den Gouverneur Generaal VAN DEN BOSCH heeft voor elk, die met den toestand van *Java* onbekend is, den schijn van ongehoorde hardheid en schreeuwende onregtvaardigheid. Maar VAN DEN BOSCH vertegenwoordigde Z. M. den Koning, en stond in een moeijelijk tijdpunt aan het Hoofd der Regering. De oorlog was wel geëindigd, doch zeer vele Prinsen en Grooten, wier onbevredigde heerschzucht in dien oorlog zonneklaar gebleken was, loerden op eene gelegenheid, die hun, wanneer onze strijdmagt verminderd zou zijn, eenen beteren kans zou aanbieden om de *Nederlanders* te verdrijven. De ondervinding had sedert eeuwen doen zien, dat geenszins de *Javanen*, maar de Vorsten oorlog tegen ons voerden.

Hun invloed, door dien der Priesters versterkt, kon, en zou zeker eenmaal voor ons noodlottig worden. Het was hier dus inderdaad de vraag: « Moeten *Nederland* en *Java* al of niet de vruchten plukken van de gedane opoffering van duizende menschen en millioenen schats? » Zal de dwingelandij der Javaansche Vorsten hunne Onderdanen in eenen staat van slavernij doen blijven of zal het vaderlijk bestuur des Konings deszelfs weldaden aan de *Javanen* doen gevoelen? En, zal de Nederlandsche schatkist nog meer en meer bezwaard worden, om *Java* met moeite te behouden, of zal dat eiland een nieuw bron aan het moederland schenken? De pligt van den Gouverneur Generaal eischte, niets onbeproefd te laten om de rust, vrede en voorspoed van *Java* te verzekeren; dit was hij aan

zijn vaderland, dit aan de *Javanen* verschuldigd; en daa
doordrongen, verwierp hij alle tegenbedenkingen, die uit
gewaande, doch sinds lang verbeurde regt der Javaansche Vors
geopperd werden. De Keizer, zoo wel als de Sultan, w
in geenen deele onbeperkte alleenheerschers; het zij ve
want na de vroegere, bereids medegedeelde oorlogen, bez
zij de Vorstenlanden slechts in leen. De weifelmoedigheid
den Keizer bij het uitbarsten der onlusten aan den dag gel
daar hij destijds er toe overhelde om DIPO NEGORO bi
springen, kon tevens tot maatstaf van zijne houding die
die hij, bij voorkomende onlusten zou aannemen. Er stond
te veel in de waagschaal om zwakheid te verraden en
Gouverneur Generaal volhardde in zijn wijs ontwerp.

Te midden dezer onderhandelingen, vernam men te *Soerak*
1830. dat de Keizer in den nacht van den 5den op den 6den J
strijdig met zijne gezworen belofte van, zonder voork
van den Resident, zijnen kraton niet te verlaten, heimelijk,
zes dienaren vergezeld, was weggereden, na de voorzorg g
te hebben, zijne verwijdering zoo lang mogelijk, voor
Resident verborgen te houden. De Kapitein Komman
SAGERMANS van het fort *Klatten* gaf het eerst de tijding,
de Keizer het fort voorbijgereden was. Nadere berigten n
den, dat hij zich naar de graven zijner vaderen, die te *Imi*
rusten, begeven had. Nu werd aan den Resident van *Djokjo*
en aan al de militaire Kommandanten in den omtrek, van
zaak kennis gegeven, met last om Z. H. op te sporen en
te houden. De Kolonel NAHUYS, door een detachement C
lerie vergezeld, sloeg onmiddellijk den weg in, dien de K
genomen had. Het bleek nu spoedig, dat Z. H. zich
Imigirie begeven had en aldaar des namiddags te vijf
was aangekomen. Gedurende den nacht vertoefde Z. H
de gezegde graven en ging des anderen daags zeer vroeg
Mantjingan, aan het zuiderzeestrand, om aldaar in de,
heilig gehoudene grot van NJAHI GEDÉ LAUT KIDOEL,
en zegen af te smeeken. Deze grot was vroeger door HAMAN
BOEWONO en later door DIPO NEGORO bezocht, toen zij
ontwerp vormden, de *Europeanen* van *Java* te verdrij
Het bleek op nieuw, dat NJAHI GEDÉ volstrekt geenen in
op de zaken van *Java* uitoefende; want in de nabijheid

gat werd de Keizer door den Resident van *Djokjokarta*, Van Nes en den Luitenant Kolonel Sollewyn onder den blooten hemel slapende gevonden: Z. H. werd door hen eerst naar de benteng *Donolojo*, en van daar naar het fort *Klatten* overgebragt. De Baron Lawick Van Pabst geleidde Z. H. vervolgens naar *Samarang*, van waar Z. H. naar *Batavia* werd ingescheept.

Noch in eene der Hofplaatsen, noch in haren omtrek, is door deze belangrijke gebeurtenis de minste stoornis ontstaan; en in deze hagchelijke omstandigheid hebben de civiele en militaire Ambtenaren door waakzaamheid en beleid zich overeenkomstig hunnen pligt gedragen. Z. H. de Keizer werd op den 14den Junij van den troon vervallen verklaard en in de *Molukkos* eene woonplaats aangewezen, ten einde voor de rust van *Java* onschadelijk te zijn.

Slechts weinige maanden te voren had Z. H. zich te *Samarang* bij het vertrek van den Luitenant Gouverneur Generaal De Kock, bijzonder gunstig onderscheiden en zeker niet doen vermoeden, dat hij zich weldra aan het verbreken van zijnen eed en aan grof bijgeloof zou schuldig maken; maar, zóó zijn de Javansche Vorsten; zij gaan spoedig van het eene uiterste tot het andere over, en de staatkunde eischt, zich nimmer door eene schijnbare rust in slaap te laten wiegen.

Dat het ontwerp om eenige van 's Keizers landen onder het bewind van het Gouvernement te brengen, hem tot den, door hem beganen wanhopigen stap hebben geleid, is wel vermoedelijk; doch als Leenman, bezat hij de Vorstenlanden tot weder opzegging toe, en de billijkheid der voorwaarden, waarop de Gouverneur Generaal Z. H. wilde schadeloos stellen, verzwaarde zijne strafbaarheid op eene buitengewone wijze.

De Pangeran Adipatie werd plegtiglijk tot Soesoehoenan van *Soerakarta* uitgeroepen onder den naam van Pakoe Boewono VII.

De nieuwe Keizer sloot met de Heeren Commissarissen Merkus en Nahuys bij het aanvaarden zijner regering eene akte van verband, waarbij hij zich even als zijn voorganger reeds gedaan had, als Leenman van de landen van *Soerakarta* verklaarde, met duidelijke betuiging, dat het Gouvernement het regt bleef behouden om dat leen van hem terug te nemen, indien hij aan zijne verpligtingen, die uit de bestaande of nader te maken contracten mogten voortvloeijen, niet mogt voldoen.

1830 Op den 22sten Junij werd tusschen dezelfde personen e acte van overeenkomst gesloten. Op grond, dat 's Keizers ge in de, ver van de hofstad gelegene provinciën niet w gehandhaafd, zoodat daaruit vele ellenden voor de gering klasse ontstonden, die door de onderdrukking en schraapzu der willekeuriglijk handelende Hoofden geteisterd werd, ter de rustige en bloeijende Gouvernementslanden door dien s van zaken onophoudelijk aan invallen van misnoegde en ' armde naburen waren blootgesteld, werd in die acte bepa dat, behalve in de nabijgelegene provinciën *Mataram*, *Padja* *Soekowati* en *Goenong Kidoel*, het Gouvernement in al overige provinciën van den Keizer, in deszelfs naam het ge zou voeren en daartoe de noodige Nederlandsche en Inlands Ambtenaren aanstellen, terwijl aan Z. H. den Keizer en de Pangerans en voornaamste Rijksgrooten het volle bed hunner inkomsten, vóór den laatsten oorlog genoten, verzek werd. Behalve deze, werden er nog andere, voor de Vorst voordeelige bepalingen in die acte gemaakt, en zóó wa eindelijk eene allergewigtigste zaak tot stand gebragt, die ma ger onder de vrome wenschen behoorde.

Voorwaar, eene zoo belangrijke overeenkomst hebben *Nede* *land* en *Java* in de eerste plaats aan het heldere door en aan het onwankelbare besluit van den Gouverneur Gene VAN DEN BOSCH te danken, en in de tweede plaats aan de ve rigtingen der Commissarissen Mr. PIETER MERKUS en Mr. Hu BERT GERARD NAHUYS, die door hunne kennis, kalmte, bel en volharding, in deze zaak eene uitkomst verwierven, waarv de heilzame gevolgen, zoo wel voor *Java* als voor *Nederlan* eene onschatbare waarde hebben. Meer dan ooit is thans h bezit van het schoone *Java* voor ons verzekerd, en gewis de tijdgenoot en nakomeling aan hem, die het gezegde ontwe vormde, en aan hen, die het uitvoerden, daarvoor volgaar de verschuldigde dankbaarheid betoonen.

De Gouverneur Generaal bepaalde op den 15den August dat, de niet onbelangrijke sommen, op de begrooting gebr tot het plegtiglijk vieren van den geboortedag van Z. M. dit j zouden gebezigd worden om het lot van, op *Java* aanwez weduwen en weezen van onder-Officieren en soldaten en d van naar *Nederland* terugkeerende behoeftige personen, verzachten.

Op den 15den Augustus werd door den Gouverneur Generaal, gedurende zijne reis over *Java*, de dagelijksche behandeling van zaken ter Hoofdplaats, aan den Raad van *Indië*, GOLDMAN opgedragen.

Op den 22sten September keerde de Gouverneur Generaal van zijne reis over *Java*, met de stoomboot te *Batavia* terug, alwaar Z. Exc. met de gebruikelijke eerbewijzingen werd ontvangen.

Door aanmoediging en ondersteuning van Z. Exc. werd in October eene nieuwe Engelsche kerk te *Parapatan*, buiten *Batavia*, voltooid.

Bij Resolutie in Rade van 23sten December werd de Residentie ... ingetroken en bij de Residentie *Kadoe* gevoegd.

Op den 13den Januarij werd officieel bekend gemaakt, dat Z. M. de Koning den Heer P. F. CHASSÉ, oud Raad van *Indië*, in den Nederlandschen Adelstand had verheven met den titel van Baron, als een nieuw bewijs van Zr Ms tevredenheid voor de loffelijke wijze, waarop hij zich, gedurende zijnen buitengewoon langen diensttijd in *Indië* (een en vijftig jaar) van zijne pligten, in de door hem bekleede betrekkingen, laatstelijk van waarnemend Luitenant Gouverneur Generaal, had gekweten.

Te *Batavia* werd in April vernomen, dat de Kolonel bij de Indische Landmagt, H. J. J. L. DE STUERS, door Z. M. benoemd was tot Generaal Majoor en Bevelhebber van het leger in Nederlandsch Indië.

In de maand Mei werd met blijdschap in Indië het berigt ontvangen, dat Z. M. in persoon den Luitenant Generaal DE KOCK het Grootkruis der Militaire Willemsorde had overhandigd.

Op den 22sten Julij werd het stoffelijk overblijfsel van den oud Raad van *Indië*, Baron CHASSÉ, plegtiglijk buiten *Batavia* ter aarde besteld.

De benoeming van den Luitenant Generaal VAN DEN BOSCH, Gouverneur Generaal, tot Ridder Grootkruis der Orde van den Nederlandschen Leeuw, werd met die van verscheidene Indische civiele en militaire Ambtenaren tot Ridder dier Orde, te *Batavia* en elders met vreugde vernomen.

Bij Resolutie van den Gouverneur Generaal in Rade van ... December, werden nieuwe bepalingen gearresteerd op het beheer van 's Lands geldmiddelen.

1832. Te *Soerakarta* werd volgens Resolutie van 26sten Mei Instituut voor de Javaansche taal opgerigt.

Op den 2den Julij verliet de Gouverneur Generaal Ba[…] om zich eerst naar *Samarang* en daarna naar de beide H[…] te begeven. Zoowel te *Soerakarta* als *Djokjokarta*, al[…] Zijne Excellentie met veel plegtigheid werd ontvangen, be[…] den de Vorsten met die komst bijzonder voldaan te [...] terwijl Z. Exc. aldaar in persoon met genoegen de goede [...] standhouding en gehechtheid der Hoven met en aan het *Go*[…] vernement, vernam.

Na de Residentiën *Madion* en *Kediri* bezocht te heb[…] keerde Z. Exc. over *Soerabaya* en *Samarang* naar *Batavia* [...] den 6den Augustus terug.

1833. Naar aanleiding van Zijner Majesteits besluiten, aanvaard[…] de Gouverneur Generaal VAN DEN BOSCH de waardigheid v[…] *Commissaris Generaal* van *Nederlandsch Indië* op den 27[…] Junij, en maakte op den 2den Julij bekend, dat de waardighe[…] van Gouverneur Generaal ad interim, was opgedragen a[…] den Heer JEAN CHRÉTIEN BAUD, Ridder der Orde van d[…] Nederlandschen Leeuw, Z. M. Directeur voor de zaken d[…] Koloniën, dewelke, bereids vroeger, na, met de, aan zij[…] rang overeenkomende plegtigheden, te *Batavia* ontvangen zijn, als eerste, op den Gouverneur Generaal in rang volgen[…] Ambtenaar, deel aan het bewind had genomen.

Op den 23sten Julij bepaalde de Commissaris Generaal, d[…] alle rondzwervers en lediggangers in dienst van den landbo[…] zouden worden gesteld.

De Commissaris Generaal begaf zich op den 11den August[…] van *Batavia* naar *Sumatra's* westkust om aldaar de Residen[…] *Padang* en andere etablissementen in oogenschouw te neme[…] Zijne Excellentie keerde van daar op den 13den November [...] de Hoofdstad terug en werd met de gebruikelijke plegtighed[…] ontvangen. Op *Sumatra's* westkust had de Commissaris Gener[…] den Luitenant Kolonel en Resident aldaar C. P. J. ELOUT, [...] hoofde van uitstekende diensten, bevorderd tot Kolonel.

1834. In Februarij werd te *Batavia* bekend, dat Zijne Majest[…] had benoemd, tot Kommandeur der Orde van den Nederla[…] schen Leeuw, den Keizer van *Soerakarta*, tot Ridder d[…] Orde, den Pangeran Adipati ARIO MANGKOE NEGORO, en

Ridder der militaire Willems-Orde 3de klasse, den Panumbahan van *Pamakasan*, MANGKOE ADI NINGRAT.

Op den 1sten Februarij verliet de Kommissaris Generaal plegtig de stad *Batavia* en begaf zich met zijne familie en gevolg aan boord van Zr Me fregat *Algiers*. Behalve, eene daartoe benoemde Commissie, verzelden verscheidene ingezetenen Z. Exc. tot aan boord om hem hunne afscheidwensehen aan te bieden.

Bij de vermelding van de verschillende stelsels van landbouw, zal van die maatregelen gewag gemaakt worden, welke, door Zijne Excellentie den Commissaris Generaal VAN DEN BOSCH genomen, tot onberekenbaar heil van *Nederlandsch Indië* en *Nederland* gestrekt hebben en nog blijven strekken.

XIV. HOOFDSTUK.

Aardrijks- en Plaatsbeschrijving van Java

RESIDENTIE *BANTAM*.

INHOUD.

NAAM.

De eigenlijke inlandsche naam is *Bantam*, eene verkorting van *Batahan*, dat wederspannig, twistziek beteekent en op de bewoners weleer van toepassing was.

LIGGING. LENGTE EN BREEDTE.

De Residentie *Bantam* vormt het westelijk uiteinde van *Java*, strekt zich uit van 105° 11' tot 106° 40' oosterlengte, en van 5° 55' tot 7° 10 zuiderbreedte, zijnde de grootste breedte van *Sint Nicolaaspunt* aan de N. kust tot *Tjipagar* aan de Z. kust.

GEDAANTE.

Zij vertoont een zeer ongelijkvormig vlak; in het zuiden loopt zij vrij regelmatig van het oosten naar het westen met enige bogten; haar westelijk uiteinde, 1/3 van hare breedte innemende en van het zuiden naar het noorden zich uitstrekkende, vormt eenige inhammen. Langs de noordzijde, noordoostwaarts eene regte lijn trekkende van den noordelijkste punt van den westhoek, tot aan *Sint Nicolaaspunt*, vormt de bogtige kust groote inhammen, terwijl verder de noordzijde eerst door de baai van *Bantam* en vervolgens door een eenigzins bogtig strand, dat eene noordoostelijke rigting heeft, gevormd wordt. Hare oostelijke grens, die eenen stompen hoek vormt, loopt in eene zuidoostelijke rigting tot aan den berg *Gaga*, en van daar in eene zuidwestelijke rigting tot aan de zuidkust.

GROOTTE.

De vlakke inhoud van *Bantam* bedraagt 1466 vierkante mijlen, ieder van een uur.

GRENZEN.

Bantam grenst ten N. aan de straat *Sunda* en de zee van *Java*, ten O. aan *Batavia*, *Buitenzorg* en de *Preanger Regentschappen*, ten Z. en W. aan de *Indische zee* en ten N. W. aan de straat *Sunda*.

WARMTE.

De thermometer teekent in de lage streken van 86° tot 97°, in de hooge landen van 66° tot 80° en op de toppen der hoogste bergen, van 40° tot 60°.

EILANDEN.

De voornaamste eilanden in den omtrek zijn: *Poeloe Tindjiel*, *Kalapa*, *Deli*, *Prinseneiland*, *Meeuweneiland*, *Poeloe Andilem*, *Badoet*, *Lawong'an*, *Papolé*, *Oelar*, *Mejrak*, *Tampaso*, *Poelo Pandjang*, *Lima*, *Koekoe*, *Doewa*, *Pamoejang Ketjil*, *Pamoejang Besar*, *Tonda*, *Dwars in den weg*, *Tampoerong* ook *Toppers-hoedje* genaamd.

POELOE TINDJIEL, ook *Trouws-* en *Travers-eiland* genaamd, ligt aan de zuidkust, bezuiden het district *Tjibiliong*, tegen over de uitwatering der *Tjipahoed* en *Tjimentoijang*, het is 1 mijl lang, 1/4 mijl breed en onbewoond, er is een rif bij

hetzelve. Tusschen den vasten wal en dit eiland is op somı plaatsen geen grond te vinden en op enkele punten 40 vı men water.

Poeloe Kalapa, ligt Z. W. van *Poeloe Tindjiel*, tegen (de rivier *Tjipatoedja*, twee mijlen van de zuidkust, is 1 lang en $^1/_2$ breed; het levert kokosnoten op en diende we voor hen, die de Sultan van *Bantam* verbande.

Poeloe Deli, ligt nabij *Poeloe Kalápa*. Op den 22sten Sept ber 1822, kwamen op dit eiland de *Anachoda Moeda*, Schip van een inlandsch driemast schip (*toop*) met twintig schipbr kelingen, gedeeltelijk op wrakken, gedeeltelijk in eene sloep wal, na twee dagen met de omstuimige zee te hebben gew teld en vijftien matrozen in de golven te hebben zien verzink Daar de boot zeer wrak was, besloten deze ongelukkigen de koı van praauwen van den vasten wal af te wachten; na 29 da; alzoo vruchteloos gewacht te hebben, ging de schipper ı 10 matrozen naar de zuidkust van *Java*, doch door wiı stroom en branding bragt hij elf dagen over den zeer gerin; afstand, in eenen akeligen toestand door en kwam eindelijk *Hamoijang* of *Anoeang*, het westelijkste dorp aan die kust, ı wal. Van daar gingen zij noordwaarts naar *Soedimanik*, de wo plaats van den Demang van *Tjibiliong*. De schipper vert van daar naar de Hoofdplaats *Serang* terwijl zes matrozen ı achterbleven. Het plaatselijk bestuur deed de tien matroz die nog op *Deli* waren, afhalen en hen met hunne lotgenoo naar hunne woonplaatsen terugkeeren. Op *Deli* hadden schipbreukelingen geen ander voedsel gehad, dan hetgeen woeste eiland opleverde, bestaande in kokosnoten, wilde bo vruchten en visch, die zij tusschen de klippen vingen.

Prinsen-eiland, dit eiland, ook *Poeloe Panaitan* of *Pani* genaamd, ligt aan den ingang van straat *Sunda*, N. W. *Java's* westhoek. Van het O. naar het W. is het $4^1/_2$ en het N. naar het Z. 3 mijlen lang. Het is door een rif omgev doch heeft in het Z. W. eene diepe baai, de *Kazuaris* genaamd, waarin van 3 tot 30 vademen water staat. Aan zuidzijde zijn twee kleine riviertjes met zoet water. Het geh eiland is boschrijk en levert verfhout op. Schildpad en trip worden hier gevangen. In 1780 was hier het dorp *Samad* aan die baai met eene bevolking van tweehonderd zielen on

t Hoofd KYAHI LOERA ALIPAN; van tijd tot tijd vestigden h hier inwoners van *Tjiring'in* als landbouwers, die het k weder verlieten; voor de schildpadvangst komen er in den stmoeson eenige visschers wonen. De Sultan van *Bantam* rbande weleer naar dit eiland, die inlanders, welke eenig isdrijf gepleegd hadden of bij hem in ongenade vielen. ewoonlijk wisten zij er spoedig van af te komen en zich eenig afgelegen gedeelte van de Bantamsche bovenlanden verschuilen.

MEEUWEN-EILAND, dit ligt in de *Meeuwenbaai* aan de W. jde, het is onbewoond en zeer ongezond, zoo als bleek toen AENDELS het wilde versterken. Zie bladzijde 142 van dit deel.

POELOE ANDILEM, zijn twee onbewoonde eilandjes in de *Velkomstbaai*.

POELOE BODOET, is een diergelijk eilandje. N. O. van de oorgaande in dezelfde baai.

POELOE LAWONG'AN, is onbewoond, liggende in het midden der *Peperbaai*.

POELOE PAPOLÉ, ligt N. O. van het voorgaande en is onewoond.

POELOE OELAR, ligt N. W. van *Tandjong Lineng*, N. van *Anjer* en W. van het dorp *Tjigading*.

POELOE MEJRAKH, ligt nabij de W. kust, bij het dorp *Mejrakh*, behoorende tot het noordelijkste district, *Tjilegon*. Het bevat nog overblijfselen van de werken, op last van DAENDELS aldaar aangelegd.

POELOE TAMPASO, ligt even benoorden het laatstgenoemde n is onbewoond.

POELOE PANDJANG, ligt aan den ingang van de baai van *Bantam*, N. van die stad; het is een uur lang en een half ur breed; deszelfs bodem bestaat uit koraalsteen met aangespoelde aarde bedekt, is ziltachtig en levert geen drinkwater op, zoodat het van *Bantam* moet worden aangebragt, hetwelk voor de bevolking een groot bezwaar is. Het eiland levert kokosnoten, pisang, rijst en eenige veldvruchten op. De koraal- of klipsteen, die hier menigvuldig is, dient om kalk te branden. Op dit eiland bestaat de bevolking uit *Boeginezen*, *Boetonnezen*, *Javanen* en *Sumanappers*, en telt twee honderd zes en twintig zielen. Onder de mannen worden koene

zeelieden aangetroffen; het eiland staat onder Hoofd, dat onder *Bantam* behoort en het Gouve de zeeroovers ondersteunt. Als Notaris van *Ban* eiland bezocht om een testament voor het H BANDOELING, een *Mandarees*, die dood ziek w bij die gelegenheid zag ik een rooverspraauw in gebrek aan badwater is de bevolking hier morsig, huidziekten behebt; de vrouwen zijn hier leelijk zeer schuw. Ik werd zeer minzaam door deze g landers ontvangen, die mij bij mijn vertrek met sm overlaadden. Er zijn geene straten of geregelde eiland, maar de huizen, die hier op de Makassa bouwd zijn, staan op palen, acht voeten bove verward door elkander, zonder schoorsteen, z door eene opening in het dak opstijgt en alles i vuil en berookt is.

POELOE LIMA en KOEKOE, liggen zuidwaarts; Z. O. *Poeloe Pamoejang Ketjil* O. Z. O. en *Pa* O. van *Poeloe Pandjang* in de baai van *Banta*

POELOE TONDA, is een aanzienlijk eiland op 3 van de noordkust, ten N. van den hoek van *I*

DWARS IN DEN WEG, dit eiland ligt ruim t ten O. van *Anjer*, W. van *Poeloe Mejrakh*.

TAMPOERONG, ook *Toppershoedje* ligt tusschen *weg* en *Sint Nicolaaspunt*.

KUSTEN.

De zuidkust is in het algemeen woest en rots westwaarts van *Anoeang*, zijnde het westelijkste g zuidkust met 150 inwoners; tot aan den westh ontoegankelijke wildernissen, waarin het wild g bazende menigte zich ophoudt: de wouden str deze kust tot aan zee uit en nimmer of zeer een menschelijke voet deze gevaarlijke oorden. I *djettan* (rivier), vijf uren westwaarts van *Ano* koraalplaat, die zich in zee uitstrekt.

Aan het strand en in de wouden zijn hier woudstieren even menigvuldig als die der k weiden. Er zijn hier geene alluviale of aanges

Het spoor van den rhinoceros is hier zeer algemeen, even als dat der tijgers, die hier des nachts de schildpadden overvallen, welke hunne eijeren in het warme zand ter uitbroeding begraven. Die eijeren zijn hier zeer menigvuldig en voor den schipbreukeling of natuuronderzoeker, die hier komt, een versterkend en smakelijk voedsel. Het strand heeft hier een duinachtig aanzien door de opeenhooping van zand, waarin de *Pandanen* even als de duinhelm groeijen en een somber groen en dor voorkomen hebben. Deze duinen zijn smal, en hun doodsch aanzien steekt treurig af bij het nabijzijnde welige plantenrijk, dat zich op eenigen afstand van de kust aan het oog vertoont. In het algemeen vindt men in de nabijheid *Barringtonien*, *Calophylen* en *Eugenien*, die de voornaamste boomen in deze oorden zijn. Zelden vindt men hier kokosboomen, die daarentegen op de nabijgelegene eilanden *Poeloe Kalapa* en *Deli* zeer talrijk zijn. Verder westwaarts gaande, komt men langs deze eenzame kust aan eene baai, die door eene oostelijke landtong, *Tandjong Trelling* en door het westelijk voorgebergte *Pajong* wordt ingesloten; zij heet *Palaboewan Tjiboenar*, naar het riviertje *Tjiboenar*, dat aan den voet van den *Pajong* zich in haar uitstort. Dit strand heeft geene belangrijke rivier dan de *Tjikosik Loehoer* of rivier *van het hooge zand*. Zij kan zoo hevig stroomen, dat zij niet dan met levensgevaar kan overgezwommen worden. Nabij den *Pajong* gekomen, kan men het strand niet verder volgen, daar de voet diens bergs zich tot in zee uitstrekt, en men is verpligt denzelven te bestijgen om de westkust te bereiken. De berg is geheel begroeid, behalve aan de steile kanten der rotswanden. Door het ongebaande van den weg kan men niet te paard blijven en aan de westzijde des bergs is de grond zoo steil, dat men verpligt is, den weg in bogten af te leggen.

De westkust levert een trotsch en prachtig gezigt op; oostwaarts ziet men den heerlijksten plantengroei en westwaarts barre, naakte, steile, doodsche rotswanden, die den woedenden oceaan trotseren. De gansche westkust heet eigenlijk *Hoedjong Koelon*. De vaste kust bestaat aan dit uiteinde uit ronde, begroeide bergen, die achter eene verschansing staan van steile, naakte piramiden, die den voormuur van *Java* vormen en den vreeselijken golfslag van de Indische zee breken, wier woedende

branding op dezelve in schuim verstuift. Aan deze kusten wone eenige Javanen, die de vogelnestklippen bewaken en een ze eenzaam leven leiden, ver van alle bevolking verwijderd.

Aan deze westkust heet de Z.W. punt *Sangjang Idoeng* W. van hetzelve staat de piramide *Sanghyang Sirah*, die vo gelnestjes bevat; verder noordwaarts gaande, heeft men d piramide *Sanghyang Koerong'an Ajam*, waarin eene groote poo en holen met vogelnestjes zijn; de verder noordwaarts staand piramiden heeten *Batoe Aisoppan* en *Messigit* (*Mesdjid*). Aa den vasten wal der westkust zijn er verscheidene; een derzelve is verbazend groot, heeft drie voorname ingangen, bevat zo water en eene menigte vledermuizen. In deze grot is een ze groot graf, dat, ofschoon zulks anders over *Java* het gebruik is niet bewaakt wordt. Het zou door Mahomedanen gemaakt zijn De overlevering zegt, dat hier eenmaal een man woonde, ge naamd KAKIE MOEDIK HOEDJONG KOELON (de vader uit de boven landen der westkust), die gehuwd was met eene dochter va DALAM SOESOEHOENAN PABOEWARANG, zijnde een afstammeling uit het Vorstelijk huis van *Padjadjaran*, die aan de monding der bovengemelde *Tjikosik Loehoer* woonde. Deze dochter heett NYAHI HAJOE GEDÉ (de bovenmate schoone jonkvrouw), e bragt drie zonen ter wereld, als: DHALAM PANGNGALASSA (Vorst der wildernissen,) DHALAM PAMASANG (Vorst der ver eeniging,) en DHALAM PADA HANDAP, (de minste Vorst.) D vader bezocht den Sultan van *Bantam*, werd Mahomedaansd en bewoog zijne zonen het te worden. De oudste vestigde zid te *Tjimara*, de middelste in het oostelijke gedeelte van *Java*, e de jongste te *Panimbang*. Van den oudsten zoon zijn nog na komelingen te *Tjimara* aanwezig. De vader zou voor de menigt tijgers naar het *Prinseneiland* verhuisd zijn, alwaar men wil dat zijn graf nog bestaat.

De noordkust van *Bantam* is van den westhoek tot aan *Tjiringi* boschrijk, moerassig en nu en dan zandachtig; verder westwaart is zij meestal zandachtig tot voorbij *Anjer*, vervolgens word zij koraalachtig en bewesten *Sint Nicolaaspunt*, moerassig e zeer ongezond.

BAAIJEN EN HAVENS.

Z. O. van het *Prinseneiland*, aan de *Behouden Passage* ligt de *Meeuwenbaai* tusschen den westhoek en *Tandjong Alang*,

ij heeft van 10 tot 20 vademen water, met een rif, W. van het *Meeuweneiland*. N. O. van de *Meeuwenbaai* ligt de *Welkomstbaai*, die verscheidene kleine eilanden en eenige riffen bevat, en eene diepte van 20 vademen water heeft. Tusschen *Tandjong Lesong* en *Tjarita* ligt de *Peperbaai* met drie riffen en twee eilandjes, hebbende ver van de kust tot 17 vademen water, en nabij dezelve van 2 tot 6 vademen.

Aan de noordelijkste punt der Residentie *Bantam*, ligt de *Sint Nicolaasbaai* aan de punt van dien naam op 5° 52' Z. Br. en 106° 2' 2" O. L. en bevat een eilandje. Z. O. van dezelve is eene kleine baai en daarna zuidwaarts gaande, heeft men de baai van *Bantam* met *Poeloe Pandjang*, het *Jagerseiland*, het *Hollandsche Kerkhof* en andere eilandjes. Indien het weder niet onstuimig is, kan men in die baaijen ankeren. De baai van *Bantam* biedt bezuiden *Poeloe Pandjang*, bij ruw weder, eene goede wijkplaats aan. Op de ree van *Anjer* ankeren gewoonlijk de schepen, die door straat *Sunda* gaan. Eigenlijke havens voor groote schepen zijn hier niet; doch praauwen, kunnen te *Tanara*, *Ponthang* en *Bantam* binnenvallen.

PUNTEN.

Deze zijn reeds op bladzij 3 van het I. Deel vermeld.

DAMPKRING.

De dampkring is aan de noordkust vochtig en ongezond, in de binnenlanden koeler en gezonder, en aan de zuidkust schraal en schroeijend door de hevige zeewinden.

BODEM.

De bodem is gedeeltelijk bij de beschrijving der kusten vermeld en is over het algemeen vruchtbaar en voor verschillende voortbrengselen, vooral voor rijst en peper, geschikt. Van het noorderstrand, dat laag en vlak is, verheft zich de grond, behalve bij *Anjer*, langzaam naar het zuiden en wordt eerst heuvelen daarna bergachtig. Hier en daar zijn schoone valleijen, waaronder die van *Lebak* vooral uitmunt, dewelke aan volkanische werking haren oorsprong verschuldigd is.

BERGEN.

Door het zuidelijke gedeelte van *Bantam*, loopt de *Goenong Kendang*, welk gebergte zich aan de bergen van *Buitenzorg* aansluit. De *Poeloe sarie* en de *Goenong Karang* in de afdeeling

Pandeglang, hebben kraters, waaruit zwaveldampen opstijg
van tijd tot tijd is het onderaardsche vuur nog werkza
op den 26sten Augustus 1835 had er eene hevige aardbe
te *Lebak* plaats.

De voornaamste Bantamsche bergen zijn de: *Goenong Pa*
in de afdeeling *Tjibikong*, de *Kadoekingkang* en de *Mesigi*
het Panimbangsche; de *Bongko*, *Ondot* en *Trombo*, in de
deeling *Labak*; de *Barepang*, de *Bodjo Negara* en de piek
Anjer, in de afdeeling *Anjer*; de *Pinang* bij *Bantam*;
Kabajoetan, de *Kokosan* en *Aspan* in de afdeeling *Tjirin*
en de *Tangkil* in de afdeeling *Tjilangkahan*.

De bergen zijn tot aan hunne kruinen begroeid en sommi
gedeeltelijk bewoond; de berg *Karang* die 5263 Engel
voeten hoog is, wordt tot op 2000 voeten toe bewoond.

Van de *Goenong Pinang*, dien ik den 26sten Februarij 1
beklommen heb, heeft men een heerlijk gezigt op de scho
rijstvelden van *Serdang*, aan de westzijde; op de zee van *J*
en de baai van *Bantam* in het noorden; op de oostelijke
pen en bosschen, en op den zuidwaarts gelegenen *Kara*
Op den top van den Pinang heeft een Engelschman zich d
begraven. Aan de Z. O. grens der Residentie heeft de b
Tangkil van onderen eenen doorgang waardoor een tak
Sawarna, ter lengte van een kwartier uurs, stroomt, en
in de zuidzee, nabij verscheidene vogelnestklippen in zee uitst

MEREN.

In het Panimbangsche worden vele moerassen aangetroff
die niet onder de meren kunnen gerangschikt worden; al
komt *Danoe* (het meer) in aanmerking; het is twee uren ga
in de lengte, heeft troebel water, is op sommige plaatsen
voeten diep en wordt ten Z. door den berg *Karang* en ten
door den berg *Parekasan* gevormd. Men vermoedt, dat
meer vroeger een vulkaan was; het voert zijn water door
door de Natuur gevormd kanaal, *Pasang Tenang*, acht p
Z. W. van *Anjer* in zee. Het bestuur van *Bantam* heeft
1835 de droogmaking van dit meer ondernomen; vele zw
steenen, maar vooral groote steengroepen, waarover het
vloeijend water zich in eene diepte van 40 voeten nederst
moesten worden opgeruimd, om den stand van het w
zoodanig te verminderen, dat de rondom liggende moera

len landbouw konden worden dienstbaar gemaakt, waardoor en verkregen worden, 800 jonken (*Djoeng*) ieder van 2000 ante Rijnlandsche roeden.

1836 was dit werk reeds aanmerkelijk gevorderd, een elte der rotsmassa was toen weggeruimd en de aftapping in zoo verre plaats gehad, dat er 131 jonken aan den ouw dienstbaar waren gemaakt.

RIVIEREN.

an groote rivieren is *Bantam* arm, doch telt verscheidene ie; aan de zuidkust vindt men van het O. naar het W. *Tjisawarna*, *Tjimadoor*, *Tjiserëj*, *Tjipagar*, *Tjiara*, *Tjilang-in*, *Tjibinoeangin*, *Tjipaoed*, *Tjimentoyang*, *Tjiletok*, *Tji-edja*, *Tjikaledjettan*, *Tjiboenar* en *Tjikosik loehoer*.

Aan de noordkust van de westzijde af telt men de rivieren *maping* en *Tjijolang*, die in de *Welkomstbaai*, en de *Pa-bang* en de *Tjibangor*, die in de *Peperbaai* uitloopen. Aan westkust van het noordelijke gedeelte zijn: de *Tjarita*, *maran*, *Pasang tenang*, *Tjiekoening*, de rivier van *Anjer* de *Tjiromo*. De twee hoofdrivieren storten zich aan de noordkust in de zee van *Java*, namelijk de *Tjioedjoeng* en de *Tjidoerian*. De *Tjioedjong* ontspringt ver boven *Lebak* uit het Kendangsche gebergte, vereenigt zich nabij *Bodjong* in de afdeeling *Pandeglang* met de *Tjiberan*, en is tot aan de handelplaats *Kontjong Bala*, voor inlandsche praauwen bevaarbaar. Bij het dorp *Ponthang* stort zij zich O. van de baai van *Bantam*, met drie armen in zee, en wordt ook naar dat dorp genoemd. De *Tjidorian* is de voornaamste rivier van *Bantam*, ontspringt uit het gebergte *Gaga*, in het Buitenzorgsche, vereenigt zich met de *Tjibeurum* bij *Grobogan*, slingert langs verscheidene dorpen, bepaalt de grensscheiding tusschen de Residentiën *Batavia* en *Bantam*, en stort zich te *Tanara* in zee uit; naar het dorp *Tjikandie*, waar langs zij stroomt, wordt zij dikwerf genoemd.

De *Tjioedjoeng* (*Ponthang*) en de *Tjidoerian* (*Tjikandie*) zijn door een kanaal *Tirtajasa* genaamd, vereenigd; het werd op last van den Sultan ABOE'L-FATAH, die in 1645 regeerde, gegraven, en is van veel nut.

In de baai van *Bantam* stort zich de *Tjipeté* uit, die uit de berg *Karang* ontspringt en in eene noordelijke rigting langs

Ceram en de stad *Bantam* loopt; aan hare monding is e bank, die bij laag water zeer hinderlijk voor de scheepva is. Op deze bank zijn vele krokodillen, die op lijken, kreng en ook op levende personen azen.

BRONNEN.

Boven *Lebak*, twaalf uren van het noorderstrand, en ook na *Pandeglang* zijn koude en warme zwavelbronnen, die dienst bevonden zijn om huidziekten en andere kwalen te genezen.

HUISDIEREN.

De buffels zijn hier menigvuldig, zeer groot en maken een tak van handel uit; in 1828 kosten zij *f* 40 – het stuk, wel hooge prijs door den oorlog veroorzaakt werd; de wijfjes z immer goedkooper en voor *f* 20 – verkrijgbaar.

De koeijen zijn er schaars en kosten *f* 20 –, haar vlees is slecht. Paarden zijn hier slecht en tevens schaars; een heng kost *f* 70 – en eene merrie *f* 18 à *f* 20. Bokken, geiten e schapen zijn hier taai en dor; zij kosten van *f* 1 – 50 tot *f* 2–5 Het gevogelte is in de binnenlanden van *Bantam* overvloed en zeer goedkoop. Ik heb er twintig hoenders voor *f* 1 – zi verkoopen.

WILDE DIEREN.

In het westelijke, woeste, eenzame gedeelte der Residen zijn de rhinocerossen, woudstieren en tijgers zeer menigvuldi Het vleesch der woudstieren is lekker, vooral goed om droogen en er dendeng van te maken.

VOGELEN EN VISSCHEN.

Deze zijn reeds in het I. Deel vermeld. Aan de strand heeft men hier overvloed van lekkere visch voor weinig geld.

LAND- EN WATERDIEREN.

Na hetgeen daarvan reeds is gezegd, moet hier verm worden, dat de krokodillen alhier menigvuldig, zeer gro en sterk zijn. In 1825 zag een visscher van het dorp *Tjil* eenen tijger de rivier *Tjiliman* overzwemmen en door een krokodil aangrijpen; na eenen vreesselijken strijd, waarbij rivier met bloed gekleurd werd, viel de tijger den kroko ten deel. Op het zien van den tijger had de inlander een hoogen boom beklommen, waaruit hij dat zeldzame en wo derlijk gevecht zeer koelbloedig aanzag.

n de afdeeling *Lebak* maken de tijgers van tijd tot tijd vele toffers en de ontoegankelijke uitgestrekte wildernissen le-n onoverkomelijke hinderpalen op, om die vraatzuchtige en uit te roeijen.

INSECTEN.

eze zijn onder *Amboina* reeds vermeld. Er is hier een klein n insect, *Walang Sangit*, dat eenen ondragelijken reuk)reidt en voor de, te veld staande rijst, zeer schadelijk is.

PLANTEN.

e planten aan *Java* eigen, worden hier voor het grootste elte aangetroffen; bij den *Landbouw* zal over eenige be-rijke voortbrengselen gehandeld worden.

DELFSTOFFEN

[etalen zijn hier niet gevonden; de ijzeraarde, welke hier aat, is van geen belang.

MINERALEN.

abij *Lebak* zijn door den Heer SPANOGHE steenkolenmijnen lekt; de daaruit gegravene kolen hebben goede koolteer leverd, zoo als ik die te *Ceram* in 1829 daarvan heb zien en. De teer zou bij de mijnen moeten gestookt worden, de kosten van den vervoer der kolen, te groot zijn, om dit artikel eene goede rekening te maken.

BEVOLKING.

le bevolking van *Bantam* behoort tot de *Wester Javanen*, rvan vroeger gesproken is, en telt 381,900 zielen, waar-er 114 *Europeanen* of hunne afstammelingen, 770 *Chinezen*, *Arabieren*, *Mooren*, *Boeginezen* en *Maleyers*. In de nabijheid *Anjer* wonen eenige Lampongsche familiën. De *Bantam*-r zijn klein van gestalte, goed gebouwd en sterk. In de renlanden, vooral in de afdeeling *Pandeglang*, is de be-ing rustig, braaf, getrouw aan de oude instellingen en oonten. Aan het noorderstrand bij *Tanara* en *Ponthang* is de nder slechter en geneigd tot moord, diefstal en andere mis-en. Het westelijke gedeelte van *Bantam* is onbevolkt, even als het grootste gedeelte des lands bezuiden het Kendangsche ergte. Politie en Justitie hebben eenen heilzamen invloed id, want in de laatste jaren zijn de misdaden aanmerkelijk *Bantam* afgenomen.

KARAKTER DER BEVOLKING.

De aard des volks is niet buigzaam, en vele inlanden dienen den naam van *Bantahan* (*Bantan*) of wederspannig. de stranden heerschen vele ondeugden en de Inlander: daar zinnelijk, traag, minnenijdig, wraakzuchtig en v In de binnenlanden en bergstreken zijn zij daarentegei verbasterd en bezitten vele goede hoedanigheden. Er dorpen, waarin nimmer of zeer zelden misdaden ge worden en dobbelspelen en hanevechterijen geenen i vinden. Over het geheel genomen, vooral met uitzon van de noorderstrandbewoners, kan het karakter des vol gunstig beschouwd worden. In 1828 bedroeg in de g Residentie het getal vonnissen slechts 57, dat, aangezi talrijkheid der bevolking, als gering te beschouwen is, wanneer men daar 35 van aftrekt voor dieverij zonder int zijnde er in dat jaar 8 moorden gepleegd. Men kan ze dat de *Bantammer* eene aangeborene trotschheid bezit eenigzins hinderlijk is aan zijne ontwikkeling. Gestren regtvaardigheid en wijs beleid hebben invloed op hem, en eene goede leiding kan hij langzamerhand vorderinge landbouw en handwerken maken, De Grooten, behalve ver dene brave Inlandsche Hoofden, staan zeer ongunstig be Velen hebben schulden, die zij niet kunnen voldoen en nog dagelijks vermeerderen; hunne huizen en meubelen zij onzindelijk, dat zij den *Europeaan* doen walgen. Behalv de vrouwen, zijn sommigen ook aan den verpestenden an overgegeven, die zoo menigeen reeds ongelukkig gemaakt De Grooten beminnen niet, zoo als vele Hoofden op de visscherijen, jagt, tornooispelen of stoeterijen; in h gemeen zijn zij te arm en te verkwistend; behalve de zaamheden, waartoe zij verpligt zijn, leiden zij een lui l

TAAL EN SCHRIFT.

De *Bantammers* spreken Javaansch en in het zuidoost gedeelte, Sundaasch: de vokaalklank der medeklinker i *a*, terwijl die in het oostelijke gedeelte van *Java* als *ó* uitgesproken. De Hoofden spreken hier meest allen Mal doch doorgaans zeer plat en gebrekkig. Aan de kuste men met het Maleisch hier ook te regt; het zuiver Ma wordt hier echter geenszins gesproken of verstaan. De h

r Hoofden of Inlanders aan elkander of aan het Nederdsche bestuur geschreven, zijn in het Maleisch en dikwerf slecht gespeld, geschreven en gesteld, dat het veel studie eischt, dezelve te lezen en te verstaan.

Ik bezit eene menigte, door *Bantammers* aan mij geschrevene leische brieven, welke dit dagelijks bevestigen, daar zij, die als aanmerkelijke vorderingen in het lezen van Maleische riften gemaakt hebben, er zonder nader onderrigt, schier ts van kunnen lezen.

Het is vreemd, dat deze *Javanen* het Javaansche karakter t bezigen, zelfs niet in hunne Javaansche geschriften, hetwelk t vermoeden versterkt, dat zij van eene andere afkomst n dan de *Ooster Javanen*. Aan een voornaam Hoofd schreef t eenen Javaanschen brief met Javaansch karakter en hij rontschuldigde zich omdat hij mij met hetzelve niet kon twoorden. Het is echter voor den Ambtenaar in deze Resientie eene behoefte, het Javaansch te verstaan, vooral, om dat bij het verhooren van getuigen, die taal dikwerf gebezigd wordt en hij, die het Javaansch niet verstaat, niet volstaan kan met genoegen te nemen in de Maleische vertaling van zoodanig verhoor, vooral, omdat daardoor bereids belangrijke nederlagen en onregtvaardigheden door *Bantammers* gepleegd zijn. Het Javaansche karakter is uit *Padjadjaran* hier wel ingevoerd, doch schier uitsluitend door het Hof gebezigd om aanteekeningen van de inkomsten en bijzondere gebeurtenissen te houden. Na de invoering van het Islamismus, is het in verval geraakt.

GODSDIENST.

De *Bantammers* zijn behalve eenige *Badoeïnen*, *Mahomedanen*, doch zeer onervaren in de kennis hunner godsdienst.

De Priesters zijn, met uitzondering van zeer enkelen, ook ongeletterd en onkundig. De sporen van het voormalige bijgeloof zijn hier nog aanwezig. Ik zag op eene reis van *Tjiring'in* naar *Anjer*, op eenen grooten steen in eene grot, de asch van gebrand reukwerk benevens eenige bloemen, die aldaar geofferd waren door eenen Inlander, welke eenig werk wilde aanvangen. Zoo iets is in de binnenlanden niet zeldzaam en het vertrouwen op eene onzigtbare magt, is de grondslag dezer plegtigheid. HASAN OEDIN, die, zoo als in het 10e Hoofdstuk van het 1e

boek gezegd is, het Islamismus in *Bantam* invoerde, heeft zi
te *Bantan Girang*, een uur bezuiden *Ceram*, nabij den w
van *Pandeglang*, in eene grot, in navolging van het ge
MAHOMED in Arabië deed, van wien wij lezen, dat hij vo
zijne prediking in het geheim tot het Islamismus noodigd
(*Fa innahoe kâna khabla dzalika jad'oe ila 'l-islâmi, sirrân.*
opgehouden; die grot, benevens zijne, nu nog vereerde bi
plaats heb ik bezocht; zij liggen in een stil, liefelijk en ee
zaam oord en zijn voor godsdienstige afzondering bijzond
geschikt. De grot is thans vol slijk en het verblijf van leguan
en vledermuizen. PORTJOK KOEMOEN, die HASAN OEDIN wil
tegenwerken, verzamelde op den berg *Poeloe Sarie* eene
grooten aanhang van Boedhisten, doch zou te midden v
een onweder getroffen en verdwenen zijn.

De *Bantammers* zijn, zoo als ik zelf ondervonden heb, no
zeer bijgeloovig; de oproerige Tommonggong MOHAMAD de
de Bergjavanen gelooven, dat zeker jongeling uit den hem
gedaald was om de ongeloovigen (de Christenen) van *Ja*
te verdrijven. Deze jongeling was in het liegen volhard e
het kostte mij veel moeite te ontdekken, dat hij vroeger i
den ketting gezeten had en MAON genaamd was.

BADOEÏNEN.

Op vier uren afstands bezuiden *Lebak*, en alzoo op rui
zestien uren van de stad *Bantam*, liggen eenige dorpen v
de wereld afgescheiden, op het Kendangsche gebergte, do
wouden, valleijen en heuvelen omringd. Zij worden als hei
beschouwd en geen roover zal dezelve oneerbiediglijk nader
Hier wonen de *Badoeïnen*, die als de afstammelingen v
PRABOE SÈDA, welke de laatste Vorst van *Padjadjaran* w
beschouwd worden. Aan den overwinnenden arm van HAS
OEDIN ontkomen, vestigde hij zich met de zijnen in d
ontoegankelijke oorden en beweende den val van zijn rijk
vooral van zijne godsdienst, die hij, schoon gansch Ban
de maan van *Mekka* huldigde, met zijnen aanhang getro
bleef. Hun naam is aan hunne vroegere godsdienst (v
BOEDHA) of aan eenen berg of riviertje van dien naam,

; nabijheid ontleend. Weleer bewoonden zij verscheidene n, thans vindt men hen nog in de dorpen *Karang*, *Ka-edjang* en *Tjiboam*. Hun getal bedraagt nog geen twee rd en volgens hunne overleveringen, is het op last van ia Bima, een hunner Goden, slechts aan veertig hunner d, de gedenkteekenen te naderen om bij dezelve te offeren. *doeinen* zijn matig, kuisch, eenvoudig, arbeidzaam en cheiden zich gunstig van hunne naburen. Het Hoofd et dorp heet Girang Pohon (Bron der vreugde;) hij door de inwoners gekozen en als hun vader beschouwd, hij hun in den landbouw en in alles, wat op hun :happelijk geluk betrekking heeft, onderrigt geeft. Des s verzamelen zich de bewoners onder het geboomte en ft eenen zang aan, die de oude geschiedenissen voor geest verlevendigt; sommigen der oudsten zingen mede; ouwen naderen inmiddels met de zuigelingen aan de borst iken hunnen mannen den saguweerdrank aan, die door rijachtige bladen eenen aangenamen smaak en geur heeft. bij dit tooneel heerschende eenvoudigheid, voert de ver-ling naar den aartsvaderlijken tijd der vroegste eeuwen g.

elden hebben er onder dit volk misdrijven plaats, en de ffen, die de Girang Pohon oplegt, bestaan in verachting, banning of slagen. De bevolking komt weinig in aanraking t hare naburen. Voor den ruilhandel begeeft zich het Hoofd t eenige bejaarden naar de nabijgelene markten, om zout, ker, oor- en armringen en ruw katoen tegen rijst te verruilen. De vrouwen weven de kleedingstukken, de mannen verrigten den veldarbeid, en dragen eenen witten doek om het hoofd, ijlen eenen witten kiel met blaauwe strepen, en in plaats an broeken, eene soort van schortje, dat met eenen gordel wordt vastgemaakt; de kleeding der vrouwen, die geenen hoofddoek mogen dragen, is genoegzaam dezelfde.

Zij gelooven wel aan een onzigtbaar, wijs, weldadig wezen, dat de Schepper en Onderhouder der wereld is, doch naderen het niet onmiddellijk in den gebede, maar beschouwen Batara Guru als hun Middelaar, tot wien zij hunne gebeden opzenden.

Langs den oever van de *Tjioedjoeng* staan oude steenen, die zeer ruwe beelden moeten voorstellen, doch naauwelijks

er den vorm van hebben; aan dezelven bewijzen zij De algemeene naam dier steenen is *Sangjang;* zij sc aan ieder derzelven, een' hunner Goden of Heiligen vc lende, een bijzonder vermogen toe. *Sangjang Padang* de velden vruchtbaar; *Sangjang Kadoe Koedjang* is de b mer van het dorp van dien naam; *Sangjang pamoedja'an* de offeranden en wordt als de ingever van goede voorı geraadpleegd.

De kinderen van beide geslachten worden hier besneden gebruik uit *Azië* afkomstig schijnt te zijn, en het is vı dat bij hen, even als bij de *Alfoeren*, de besnijdenis vó Islamismus bekend was.

Zij zijn zeer zachtaardig en zullen geene huisdieren (noch derzelver vleesch eten, ten zij dat van buffels, mi door anderen geslagt zijn. Vleesch van wilde koeijen e nocerossen eten zij, doch het gebruik van tabak en (bij den betel, is hun verboden. Zij mogen ééne vrouw l en leven inderdaad zeer gelukkig, onbekend met die t ellenden, die het geluk der beschaafde maatschappijen bitteren.

Nog ver bezuiden de gezegde dorpen liggen de geb Graven hunner voorvaderen; de weg derwaarts is r natuurtafereelen. De *Tjioedjoeng* doorwadende, loopt d door wildernissen en wouden; vervolgens bieden de rijst eene aangename afwisseling aan. De oevers der rivieren naar elkander toe en vormen bijna een gewelf, waaronc reiziger zich aan de gloeijende zonnestalen onttrekt om koele lucht in te ademen. De weg wordt nu langs de be der rivier zeer moeijelijk, rotsklompen belemmeren den gang en verpligten den reiziger den oever te bestijgen e weg over spleten en kloven te vervolgen, waarmede ee heele dag verloopt; daar het terugkeeren vóór den nacht doenlijk is, slaapt hij in eene hut, *Talakaab* (bamboezen genaamd. Met het aanbreken van den dag wordt de voortgezet, en na een klein uur gegaan te hebben, vert zich de graven. Tusschen het digste van een woud breidt eene groote vlakte uit, die, naarmate de oever rijst, zuidv in onderscheidene kunstelooze terrassen verdeeld is. B steenen van verschillende gedaanten en grootte liggen o

hoogte verspreid en worden, wanneer zij regtstandig en dun zijn, door andere steenen ondersteund. Dit zijn nu de geheiligde, de hoog geëerde gedenkteekenen der oudheid; zij zijn met een mos bedekt, dat door de *Badoeïnen* als geneesmiddel hoog geschat, doch slechts in zeer geringe hoeveelheid, uit eerbied voor de graven, medegenomen wordt. Ongaarne zien zij, dat men die graven nadert. Op de benedenste terras is een steen ter eere van SANGJANG MEROEGOL, en op de tweede, de *Djaga Pintoe Ratoe* of de Vorstelijke poortwachters, en de grafsteenen van den Sangjang BATARA GOEROE, TIPARAOE, PADJARIMANG, DJIROIAK, SAYRON, MANDARAYOE, KADOET, PAKAMBOEWANG, DJARA ANAK, BANTARYAGA, PAHADANG en KOSSIK.

Zoo wel op de derde als op de vierde verhooging zijn de steenen met eenige orde geplaatst. In derzelver midden rijst er een van 8 voet omhoog, die door vele anderen omringd is.

Wanneer de vermetele reiziger deze steenen durft naderen, verbleeken de *Badoeïnen*, zij worden beangst door deze heiligschennis, eene huivering bevangt hen, zij zeggen eene waarschuwende stemme te hooren en bidden hem spoedig terug te keeren, ten einde niet plotseling op de plaats door hoogere magt getroffen te worden.

De stilte van het oord, het sombere der wouden, het dof gemurmel der *Tjioedjong*, de plegtigheid der graven en de ontsteltenis der *Badoeïnen*, maken ook op den vreemdeling eenen diepen indruk.

In de nabijheid liggen de overblijfselen van SANGJANG GOENONG PADATANG, TJIMERAK, PARAKYANG, KADOE KOEDJANG, SAPAKA DJONG KOELON en PANAITAN, die door eenen hoogen boom overschaduwd worden. Eens in het jaar bezoeken de *Badoeïnen* die graven en gedenken bij dezelven in statige stilte van de deugden hunner voorvaderen. Hunne maanjaren hebben twaalf maanden, die den naam dragen van 1° *Ka–asa*, 2° *Karo*, 3° *Kotedja*, 4° *Koopat*, 5° *Kalima*, 6° *Ka–anam*, 7° *Kapitoe*, 8° *Kadelapan*, 9° *Kasalapan*, 10° *Kasepoeloeh*, 11° *Hapit Lama*, 12° *Hapit Kajoe*.

De Hoogleeraar BLUME, heeft deze graven bezocht en daarvan zoo als van zijne reis derwaarts, eene schoone beschrijving gegeven, die zoo geheel het schilderachtige der landstreek als het moeijelijke der reis op eene even onderhoudende als

natuurlijke wijs vermeld. Eenige, mij nog onbekende bijzo derheden heb ik aan die beschrijving ontleend. De *Badoeïs* bieden, onder zeven millioen *Javanen*, gewis een bijzon verschijnsel aan, daar zij noch door het Islamismus, noch d de staatsomwentelingen, die *Bantam* geteisterd hebben, a de inzettingen hunner vaderen ongetrouw zijn geworden.

WETENSCHAPPEN.

Buiten eenige Priesters en enkele Hoofden, worden de letter in *Bantam* niet beoefend. Algemeene wetenschappelijke ken wordt bij hen echter niet aangetroffen. Te *Bantam* woon in 1830 de Hooge Priester KYAHI FOKEH, die in de Islamitisc godgeleerdheid en in de sterrenkunde ervaren was. In de Ar bische, Javaansche en Maleische taal had hij groote vordering gemaakt. Verscheidene Hoofden bezaten eene aanzienlij verzameling van Arabische geschriften.

De boekerij van TOEBAGOES DJAGA NALINDRA was zeer ri en bevatte voornamelijk geschriften, die over godsdienst e regtspraak handelden. De Sultan bezat mede eene belangrij verzameling, waaronder zeer prachtige korans waren, die v goud schitterden en schatten gekost hadden; de meesten der boeken hadden zij bij erfenis verkregen en wilden dezelv niet verkoopen. Eenige geletterden in de afdeeling *Tjiring'* hebben eenen grooten naam en onderwijzen ook jeugdige Prie ters of *Santris* uit andere oorden, om hen voor de bedevaart na *Mekka*, voor te bereiden.

Het kostte mij moeite, te vernemen, hoe eigenlijk h onderwijs door de Priesters werd medegedeeld, daar zij zulk of uit trotschheid of uit schaamte, aan den *Europeaan*, d de Arabische spraakkunst kent, niet willen mededeelen; echt is het mij gelukt, met hunne leerwijze bekend te worden; i is deze: aanvankelijk leeren de jongelingen het Arabische k rakter met de leesteekens en daarna de beteekenis der Arabisc woorden, die op de godsdienst betrekking hebben, door midd eener vertolking in het *Javaansch* met *Arabisch* karakter, klan en diacritische teekens. De regelen der Arabische spraakkun worden niet onderwezen. Het werk genaamd *Naukiloe*, d mede tot onderrigt dient, en mij door RATOE BAGOES NITI NA GARA ten geschenke gegeven is, toont die leerwijze aldus aan:

Wedjoed, — *Ana Allah mauhal àdam*, — het bestaan Gods is het tegenovergestelde van het niet.

Ilmoe, — *Angweroehi Allah ikoe mauhal bodo*, — de kennisse Gods is het tegenovergestelde van onkunde.

Batsar, — *Aning'ali Allah ikoe mauhal woeta*, — het gezigt Gods is het tegenovergestelde van blindheid.

Hajat, — *Oerip Allah ikoe mauhal mati*, — het leven Gods is het tegenovergestelde van den dood.

Sama, — *Amiharsa Allah ikoe mauhal toeli*, — het geboor Gods is het tegenovergestelde van doofheid.

Hajoen, — *Kang oerip Allah ora kalawan bapa*, — dat het leven Gods zonder vader is.

Khadiron, — *Kang koewâsa Allah ikoe ora kalawan perboewat* — dat de magt Gods zonder arbeid bestaat.

Alimoen, — *Kang angwikanâni Allah ikoe ora kalawan ang'en-ang'en*, — dat God kent zonder te denken

Wijders worden de hoofdpunten van de godsdienst geleerd, door eenige Arabische woorden, die het hoofd van een voorschrift bevatten, te vermelden en in het Javaansch uit te breiden, zoo als:

FATSLON.

Wa jalzamoe fi 'l – mayiti 'l – moslimi arbàtoe asja'a, *Ikilah fatsal tetep ing majit kang islam ikoe patang perkara: ang'adoesi lan ang'oeles lan analataken lan mendem*, — dit is het artikel, bepaald voor het lijk van eenen regtgeloovige; het bevat vier punten: Baden, in een doodkleed wikkelen, godsdienstige gebeden opzeggen en begraven.

De godsdienstplegtigheden der Islamiten, zoo als zij reeds vroeger zijn medegedeeld, worden op die wijze aan de leerlingen ontvouwd, daarna zijn zij volleerd en worden bekwaam geacht om als *Santri* of proponent, eene bedevaart naar het heilige land te ondernemen.

NIJVERHEID.

De *Bantammer*, door sedert eeuwen onder het juk der dwingelandij van onverstandige Vorsten en schraapzuchtige Hoofden gezucht te hebben, vond geene aansporing voor zijne nijverheid; onder het Nederlandsch Indische Gouvernement geplaatst, wordt hij meer en meer tot arbeidzaamheid aangespoord,

en sedert verscheidene jaren vervaardigt hij voorwerpen, die tot vermeerdering zijner inkomsten en tot verlevendiging van den handel strekken. Hij vervaardigt thans: Buiksingels voor paarden; katoenen, kleedingstoffen, goeniezakken, rijstmandjes, gelooid buffelleder, aardewerk, kwispedoren, suikerpotten. Bij de *Oosterjavanen* staat de *Bantammer* in voortbrengselen van nijverheid nog zeer ten achter. De vischvangst wordt door ongeveer 2000 huisgezinnen in de zee van *Java* uitgeoefend. 700 vaartuigen worden hiertoe gebezigd, die, naar den verschillenden vorm, *Sampan*, *Majang*, *Pakan*, *Djoekoen* en *Pepérek* genaamd worden. De meeste visch wordt, gezouten of gedroogd, in de bovenlanden verkocht; aan de stranden eet men dien versch.

LANDBOUW.

Naar mate de inlander meer en meer het weldadige van de Gouvernementswetten ondervindt, breidt de landbouw zich in *Bantam* uit. Van de poging om een groot meer daaraan dienstbaar te maken, is bereids gesproken en in de laatste jaren is de rijstteelt zeer toegenomen; zoodat die niet alleen in eigene behoefte voorziet, maar ook nog eene belangrijke hoeveelheid voor de markten van *Batavia* en de *Lampongs* oplevert. Er zijn bebouwd 9100 *jonken*, natte rijst- of *sawah* velden en 1900 jonken drooge rijst- of *tagal* velden, die jaarlijks 62,200 *tjains* ongebolsterde rijst opleveren, berekend tegen 6 *tjains* van 2500 oude ponden, van één jonk *sawah*, en 4 *tjains* van één jonk *tagal*, dus te zamen 155½ millioen oude ponden rijst.

Ongeveer tachtig suikerfabrijken zijn in *Bantam* in werking; de teelt van katoen, indigo en tabak neemt er aanmerkelijk toe. Van de menigvuldige kokosboomen wordt uitmuntende olie gemaakt, die voornamelijk naar *Batavia* wordt uitgevoerd. Sedert de laatste jaren is de koffijteelt hier uitgebreid, zoodat er thans drie millioen boomen in tuinen en even zooveel, die rondom de woningen in minder geregelde orde staan, gevonden worden. De hoogere streken zijn voor de koffij zeer geschikt en zullen bij uitbreiding van bevolking, daaraan dienstbaar gemaakt, belangrijke voordeelen afwerpen.

INDEELING DER RESIDENTIE *BANTAM*

in Regentschappen, Districten en Onder-Districten.

NOORDER REGENTSCHAP.				ZUIDER REGENTSCHAP.		WESTER REGENTSCHAP.	
Districten of Demangschappen.	Onder-Districten of Bekschappen.	Districten of Demangschappen.	Onder-Districten of Bekschappen.	Districten of Demangschappen.	Onder-Districten of Bekschappen.	Districten of Demangschappen.	Onder-Districten of Bekschappen.
1. *Ceram.*	7. *Kalodran.* 10. *Tjibining.* 11. *Ceram.*	6. *Baros.*	8. *Tjipeté.* 13. *Baros.*	12. *Sadjira.*	35. *Tjiangasa.* 40. *Somang.* 41. *Sadjira.*	16. *Tjiringin.*	21. *Tjarita.* 22. *Tjiringin.*
2. *Bantam.*	9. *Bantam.* 15. *Serdang.* 16. *Njawana.*	7. *Tjikandi.*	3. *Ragas.* 32. *Ondarandir.* 33. *Tjikandi.*	13. *Lebak Prahiang.*	36. *Kontjàng.* 39. *Lebak Prahiang.* 43. *Rembang.*	17. *Menes.*	24. *Menes.* 25. *Kanangha.*
3. *Tjiroeas.*	4. *Tambakbaja.* 5. *Panjahiran.* 6. *Tjiroeas.*	8. *Kolelet.*	12. *Pakum.* 31. *Pamarajan.* 34. *Kolelet.*	14. *Parong Koedjong.*	37. *Parong Koedjang.* 42. *Kossek.*	18. *Panumbang.*	23. *Panimbang.*
4. *Tjiligon.*	17. *Traté.* 18. *Tjilegon.* 19. *Bodja Nagara.*	9. *Pandeglang.*	28. *Tjekkek.* 29. *Pandeglang.* 30. *Tjada sarie.*	15. *Madhoor.*	38. *Binoewangan.* 46. *Sowarna.* 47. *Madhoor.*	19. *Tjimanok.*	26. *Tjimanok.* 27. *Kadoelassong.*
[illegible]	1. *Tanara.*	10. *Tjiomas.*	14. W. *Tjiomas.* 14. O. *Tjiomas.*			20. *Tjibilong.*	44. *Tjibilong.* 45. *Patoedja.*

De afdeelingen van financiële controle zijn in het N
Regentschap: *Ceram*, met de districten 1, 2 en 3; *Anj*
de districten 4 en 11; *Tjikandie* met de districten 5,
8; *Pandeglang* met de districten 6, 9 en 10.

BESTUUR.

Het civiele bestuur in *Bantam* is, voor zoo ver h
Europesche Ambtenaren betreft, zamengesteld uit een'
dent, een' Secretaris, een' Notaris, een' Vendumeester e
Kommies op de hoofdplaats; drie Adsistent Residenten
de drie Regentschappen; een' Posthouder te *Tanara* e
Controleurs der landelijke inkomsten.

Het militaire personeel bestaat hier gewoonlijk uit een'
mandant, een' Geneesheer en eenige Luitenants, die als
mandanten in de sterkten van *Ceram*, *Pandeglang*, *l*
Anjer en *Tjiringin* geplaatst zijn.

Het Inlandsche bestuur is aldus zamengesteld: Over
Regentschap staat een Regent; die van *Ceram* heeft 's m
een tractement van *f* 750 –; die van *Lebak* en *Tjiri*
ieder *f* 500 –; een Hoofddjaksa (Fiskaal) *f* 140 –; een
te *Ceram* *f* 140 –; een Adjunct Djaksa *f* 100 –; een H
panghoeloe (Hoogepriester) *f* 60 –; een Patie te *Lebak* *f* 1
een te *Tjiringin* *f* 100 –; een Demang te *Ceram*, *f*
twintig Districtshoofden, ieder *f* 50 –; zes schrijvers en O
Collecteurs, ieder *f* 15 –; honderd en zeven oppassers of die
ieder *f* 8 – 's maands.

In de overige Residentiën van *Java* is het bestuur o
zelfden voet ingerigt, ofschoon hier en daar sommige inlan
Hoofden andere titels voeren en hooger traktement gen

De Resident voert het algemeene bestuur en is de
genwoordiger van den Gouverneur Generaal, wien hij v
woording verschuldigd is; in regterlijke zaken ontvang
de bevelen van het Justitiewezen van *Batavia*, in h
nanciële verantwoordt hij zich aan de Rekenkamer en ont
de bevelen van de Hoofden der Departementen van fina
De Europesche Ambtenaren en Inlandsche Regenten
onmiddellijk onder hem en hij beveelt al, wat hij in het b
van den lande nuttig acht, in overeenstemmig met he
glement op het beleid der Regering. De Inlandsche Ho
staan onder de Regenten, Adsistent Residenten en Control

n ieder naar den aard zijner betrekking. Het geheele bestuur erkt zeer geregeld en vlug; de bevelen worden zonder aar-ling uitgevoerd.

De Resident staat aan het hoofd der politie en is President n den Landraad. In criminele zaken en in sommige geschillen et de Regtbank van ommegang uitspraak. Zie blz. 148, Deel, III. Boek.

Nadat de aanslag der landrenten door de Adsistent Residenten Controleurs voorloopig geschied is, hoort de Resident in genwoordigheid der Inlandsche Hoofden, de oudsten of voor-amsten des volks, die hunne dorpen vertegenwoordigen, in nne belangen; indien hunne, tegen dien aanslag geopperde zwaren, grondig zijn, worden dezelve opgeheven. Deze wijze n handelen versterkt het vertrouwen op het Gouvernement in bijeenkomsten van dezen aard, hebben de Hoofden vele ijken van goede trouw gegeven; zelfs zijn er voorbeelden, t zij uit eigene beweging verklaarden, dat hunne dorpen, n gevolge van het gunstig slagen van het gewas, niet hoog noeg waren aangeslagen. In *Bantam* bedraagt de aanslag t $^{1}/_{5}$ van de rijst, betaalbaar in geld, berekend naar den middelden marktprijs, of des noods in producten. De werkzaam-den, vooral bij de uitbreiding van den landbouw, zijn voor Adsistent Residenten en Controleurs menigvuldig; zij moeten landen meten, in klassen rangschikken, en gedurig aantee-ning houden van den staat van het gewas; de uitslag daarvan ordt door den Resident in verband beschouwd met de voor-ellen of bedenkingen der Hoofden om tot eene billijke uitkomst leiden.

De aanmaak van zout levert belangrijke voordeelen op en schiedt door zoutpannen (*Padak*), zijnde landen, waarop het ewater bij vloed wordt binnengelaten en afgesloten; door gloeijende hitte der zon dampt het uit, zoodat het zout gen blijft. Het hoofdpakhuis van den zoutverkoop is te *Tanara*.

De aanmaak van zout mislukt door ontijdige regens en ontijds is het Gouvernement verpligt geweest, zout van *Siam* e laten komen. Onder de verdere inkomsten behooren die an den amfioen en de vogelnestklippen, welke gewoonlijk door Chinezen gepacht worden.

Tijdens mijn verblijf als Secretaris in *Bantam*, heb ik ond vonden, dat verscheidene Hoofden met eenen loffelijken ij hunne pligten vervulden, zoodat velen hunner tot hoog rangen zijn benoemd.

Gedurende mijn verblijf in *Bantam* zoo wel als bij m vertrek naar *Nederland*, heb ik van de Hoofden van *Bant* vele opregte bewijzen van belangstelling ontvangen.

Onder een bedaard en vast bestuur, dat de nuttige Hoofd bevordert en de onverschillige, na waarschuwing, ontslaat, | van de Residentie *Bantam* op goede gronden nog veel vooruitga in landbouw, handel en fabrijkwezen verwacht worden.

WEGEN.

De wegen waren in *Bantam* vroeger zeer gebrekkig; Resident TOBIAS, heeft tijdens het bestuur van den Gouvern Generaal VAN DER CAPELLEN, dezelve veel verbeterd en d welke naar *Lebak* en *Tjilangkâhan* geleiden, doen aanleggen. Resident SMULDERS stelde nieuwe wegen daar, welke van *An* over *Tjiringin*, *Menes* en *Pandeglang* naar *Ceram* loop Van *Anjer* loopt de postweg over *Ceram*, *Ondar Andir* *Tjikandie* naar de Residentie *Batavia*.

De wegen van *Bantam* naar *Buitenzorg* zijn in 1828 1829 in goeden staat gebragt, hetwelk men voornamelijk a de medewerking van de landheeren ADDISON, DRURY, en M MAN te danken heeft. De *Bantammer* gebruikt geene buffelkarr of andere voertuigen; maar draagt zijne waren naar de mar plaatsen of scheept die af in praauwen, zoodat de wegen h niet van zoo veel belang zijn als in die Residentiën, alwa de voortbrengselen op karren of lastdieren vervoerd word Voor colonnes van verschillende wapenen zijn de groote weg geschikt en in tijden van oproer zeer dienstig. Op blz. 1[illegible] I. Deel, III Boek, zijn de poststations, alwaar Gouverneme postpaarden gereed staan, vermeld.

PLAATSBESCHRIJVING.

De plaatsen, die in *Bantam* in aanmerking komen, zij *Bantam*, *Dagotjarck*, *Anjer*, *Ceram*, *Tanahara*, *Tjikand* *Pandeglang*, *Lebak*, en *Tjilangkahan*.

BANTAM.

Bantam, weleer de hoofdstad van het magtige Koningrijk *Bantam*, ligt bezuiden de baai van dien naam en verdient thans naauwelijks den naam van stad. De ruïnen van vroegeren luister liggen hier en daar verspreid. Het Chinesche kamp heeft een onaanzienlijk voorkomen; de meeste huizen der inlanders zijn van bamboes; het paleis des Sultans is het voornaamste gebouw, doch zeer in verval. De moskee, die op een aanzienlijk plein gebouwd is, staat nabij twee groote waringinboomen, (zie blz. 89. I. deel) die de verwondering van vermaarde reizigers hebben verwekt; zij is een vierkant gebouw met eenen toren, doch verdient geene bijzondere opmerking. De *Bamtammer* houdt haar echter bijzonder in waarde omdat zij door SJECH IBN MOELANA is ingewijd en de zoogenaamde vlag van ABRAHAM bevat. De graven der Vorsten, die eenmaal over *Bantam* den schepter zwaaiden, zich in weelde en wellusten baadden en hunne onderdanen als lastdieren behandelden, liggen ten noorden der moskee; zij rusten van hunnen arbeid, maar hunne werken volgen met hen. Aan de noordzijde des tempels liggen de graven der zoogenaamde heilige Mahomedaansche Priesters, die door dweep- en heerschzucht eenen reuk van heiligheid verwierven.

De graven zijn afgesloten en worden door de *Bantammers* met eenen huiverenden eerbied genaderd, doch bevatten geene bijzonderheden. In statigen optogt gaan de Vorsten, Grooten, Priesters en duizende Inlanders deze graven na de vastemaand bezoeken; zij storten bij dezelven hunne gebeden uit en strooijen er bloemen op, terwijl er dagelijks reukwerk op gebrand wordt. Jaarlijks is er bij *Bantam* een *Pasar Kartas* of papiermarkt, zijnde de verkoopplaats van witte en gekleurde papieren lantarens en vlaggen, die door *Chinezen* verkocht en gekocht worden om bij plegtige feesten te gebruiken. Een kanon van veertien voet lang, en veertien duim doorsnede in de monding, ligt bij *Karang Hantoe*, oostwaarts van de stad, en wordt ter zake van deszelfs geheime, genezende kracht, door melaatschen, lammen en kreupelen, doch te vergeefs, bezocht. De stad *Bantam* is zeer ongezond en onbevolkt. Van de gesloopte forten *Speelwijk* en de *Diamant*, zijn de puinhoopen nog zigtbaar.

DAGOTJAREK.

Dagotjarek is de hoofdplaats van het westerregentschap en ligt 22 palen zuidwaarts van *Anjer*, aan de *Peperbaai*. De weg van *Anjer* loopt derwaarts langs het zeestrand en biedt, even als de omstreken dier plaats, schoone gezigten aan; alvorens dezelve te bereiken, komt men door de niet onbelangrijke dorpen *Tjarita* en *Tjiring'in*. Zij is het verblijf van den Adsistent Resident, Militairen Kommandant en Regent. Er is hier een fort en eene kazerne. Dit regentschap is in den tijd, dat de Heer RUYTENBACH hier Adsistent Resident is geweest, veel vooruit gegaan, hetwelk bijzonder aan zijnen ijver en kennis van den inlander en deszelfs taal, is te danken.

ANJER.

Anjer, ook *Anjir*, 23 palen N. W. ten W. van *Ceram* en 82 palen of ruim 27 uren van *Bantam*, ligt aan de *Straat Sunda* en is de verblijfplaats van den Adsistent Resident, Militairen Kommandant, Controleur der landelijke inkomsten en Demang. De schepen, welke uit *Europa* komen, doen gewoonlijk deze plaats aan en voorzien zich hier van schildpadden, eijeren, groenten, vruchten en drinkwater, hetwelk door eene waterleiding van het gebergte zeewaarts wordt afgevoerd. De brieven uit *Europa*, worden door den Adsistent Resident aan den Gouverneur Generaal opgezonden, onder kennisgeving van de aankomst der schepen en passagiers. De reiziger is blijde, hier na eene lange reis, voet aan wal te zetten en kan, des verkiezende, tegen betaling, postpaarden en verder een rijtuig bekomen, om naar *Batavia* te gaan, alwaar hij in eenen dag kan aankomen, terwijl de reis van *Anjer* over zee, bij stilte of tegenwind, wel acht dagen duren kan. Er is hier eene, door DAENDELS aangelegde sterkte, met grachten omgeven; zij is tegen eene inlandsche magt bestand. Voor den handel is *Anjer* een belangrijk punt, en biedt door de aankomst van schepen uit alle oorden, eene bijzondere levendigheid aan; het gezigt van den oever op de eilanden, *Bezi*, *Cracatou* en *Dwars in den Weg* aan den zeekant, en op het schilderachtige der heuvelen aan de landzijde, is inderdaad zeer schoon.

Het volk is hier niet moord- of roofzuchtig, doch niet zoo verbasterd als in de binnenlanden; winstbejag en ook moedigheid drijft het naar de schepen, om die van verrschingen te voorzien en daaruit ontstaat nijd en list. In nabijheid ziet men bezuiden *Anjer* eene, 10. Ned. el booge tte grafnaald, ter eere van den Engelschen Kolonel CATHCART, alhier in 1788 stierf en wiens dapperheid, welsprekendheid deugden, op dezelve in het latijn vermeld staan (zie mijne zen en lotgevallen IV. Deel). De Secretaris CHEVALIER, lde zich in 1822 in dit district aan het hoofd van eenige cavaisten, viel de rooverbende van MOERAD in deze afdeeling aan sabelde hem na een hardnekkig gevecht, eigenhandig neder. arne herdenk ik de genoegens, die ik te *Anjer* door de stvrijheid der Heeren CASPERSZ. en CRONÉ gesmaakt heb.

CERAM.

Ceram, in de inlandsche taal *Serang*, zoo als het soms in ficieële stukken geschreven wordt, een dorp, twee uren bezuiden stad *Bantam*, is de hoofdplaats der Residentie en het verijf van den Resident, Secretaris, Militairen Kommandant, nige Officieren, Ambtenaren, Regent, Fiskaal, Hoogepriester mindere Hoofden. Dit dorp, dat tevens de hoofdplaats is n het Noorder Regentschap, biedt een fraai gezigt op n *Karang* aan, is veel hooger gelegen en alzoo gezonder n *Bantam;* het ligt aan den kruisweg, van *Anjer* op *Batavia* en van *Bantam* naar het zuiderzeestrand.

De Europesche bevolking woont aan den noordelijken, en de landsche bevolking aan den zuidelijken oever der *Tjikandie*, e uit den *Karang* ontspruit en naar *Bantam* stroomt. Onder voorname gebouwen behooren het Residentiehuis, dat van n Secretaris en Regent, het blokhuis, kazerne tevens, het uidmagazijn en de gevangenis; de woningen van den Militairen Kommandant en die der Officieren zijn niet aanzienlijk. ram is een stil, doch niet onaangenaam verblijf voor hem, die zigheden bemint en de nietigheid der zoogenaamde vermaken nt. De natuur is hier schoon; de wegen bieden prachtige zigten aan en men is in de gelegenheid, spoedig te *Anjer*, *Pandeglang* en *Bantam* te zijn. Wanneer weinige *Nederlanders*, ie hier zijn, onderling overeenstemmen, is *Ceram* eene, niet onaangename plaats, terwijl de levenswijs hier onkostbaar is.

TANARA.

Tanara, *Tanahara* of eigenlijk *Tanahala*, dat is: slecht l welken naam het verdient, ligt nabij het N. strand, aan den tenlijken oever en monding der *Tjidoerian*. Hier is het H depôt van zout van *Bantam*, met een inlandsch dorp en moskee; die ik heb helpen herstellen; deze plaats is open, zo schaduw, vol muskieten, ongezonde dampen en brandend l Er is hier niets bijzonders dan eene menigte graftomben alhier overledene Nederlandsche Ambtenaren, belast me administratie van het Hoofddepôt. Onlangs werd deze betrek waargenomen door den Heer TREURNIET.

TJIKANDIE.

Dit dorp ligt op de grensscheiding van de Residentie *Ba* aan de *Tjidoerian*, die hier *Tjikandie* of suikerwater vermoedelijk naar de suikerfabrijken, die reeds lang, dat de *Europeërs* hier hunne werktuigen invoerden, mo bestaan hebben. Om over de rivier te komen, maakt gebruik van een vlot. De suikerfabrijken der alhier won landeigenaars, breiden zich meer en meer uit en geven levendigheid aan deze plaats.

PANDEGLANG.

Pandeglang, de hoofdplaats van het 9de District, ligt l van den berg *Karang*, 15 palen van *Ceram*; zeer hoog legen, is deze plaats bijzonder gezond en biedt de scho natuurtafereelen aan; nabij *Pandeglang* zijn warme mine bronnen, die door lijders met goed gevolg bezocht zijn, wa de zuivere berglucht en het stille leven te midden eener heer natuur, zeker ook veel bijdragen. Er is hier een Mili Kommandant met eenige Officieren in bezetting; de re is hier tegen eene inlandsche magt bestand.

LEBAK.

Lebak ook *Labak Prahiang* heeft den naam ontleend zijne ligging in eene vallei, (*Lebak*); het woord *Prah* schijnt ontleend aan den naam van den reus van *Padjadja* die ook SIOMAN genaamd werd. Dit dorp 7 uren bezu *Pandeglang* gelegen, is de hoofdplaats van het Zuider Reg schap en het verblijf van den Adsistent Resident, Milit Kommandant en Regent; er is hier een fort met eene b

De grond is hier voor verschillende voortbrengselen ge-
. De Adsistent Resident SPANOGHE heeft hier in 1829
eel ijver en zorg thee gewonnen en bereid, die te *Batavia*
tentoonstelling is geweest, en hij heeft hierdoor zoo wel als
vroegere pogingen bijgedragen, de aandacht op dit belang-
rtikel te vestigen. Nabij *Lebak* worden steenkolenmijnen ge-
en.

VUILANGSKANAN

eene eenzame plaats, gelegen aan het zuiderzeestrand, 20
bezuiden *Ceram;* hier was vroeger een Controleur en een
rcollecteur der landelijke Inkomsten, doch de onbelang-
id van deze controle gaf in 1828 aanleiding tot het in-
en dier Ambtenaren en het brengen der collecte van deze
onder het toezigt van den Onder Controleur te *Lebak.*
sommige plaatsen, zoo als te *Kolelet,* ziet men in eene
kooi een doodshoofd van een' aanvoerder van muite-
Hetzelve is voor zijne woning, tot afschrik voor anderen,
ngen.

VOORWERPEN VAN UITVOER.

de aangewakkerde nijverheid, een gevolg van een mild
, is de handel in het Bantamsche zeer verlevendigd.
8, tijdens mijn verblijf in die Residentie, bestond de
aldaar in:

00	bossen ananasgaren ter waarde van	f	683.
	zilvergeld	»	55,797.
	kopergeld	»	23,410.
86	kleedjes	»	206,529.
93	matjes	»	5,598.60.
52	rottingmatjes.	»	3,304.
	katoenen garen	»	2,775.
	zijden garen	»	40.
10	pikols katoen.	»	1,470.
15	pikols boomwol	»	7.50.
	boomzeep	»	2,150.
00	oranjeappelen	»	1,360.
38	pikols koffij	»	3,808.
5	pikols peper	»	150.
54	pikols kurkema	»	108.

60	pikols gember en kontjor . . . . . . *f*	120.
2	pikols tamarinde. . . . . »	10.
	visch, azijn, kokos, kemiericolie en katvisch . . . . »	537.
	kenanga-olie, drooge visch, dendeng, agar-agar . . . . »	48.
231	buffelstieren à *f* 40 – . . . . »	9,240.
218	schapen à *f* 4 – . . . . »	2,072.
5,709	geiten à *f* 1 – 50. . . . . »	8,563.50.
89,389	bosschen Javaansche (inlandsche) suiker »	10,763.
2	muskuskatten . . . . »	4.
2	stekelvarkens . . . . »	1.60.
3	wouwouwen (grijze) langarmige apen »	18.
8	apen. . . . . »	4.
	buffelvet à *f* 5 – de pikol, geitenvellen à *f* – 5 ieder, en oesterschelpen à *f* 1 – het honderd, ganzen, à *f* 2 – . . »	148.50
	eendvogels à *f* 20 –, en hoenders à *f* 8 – het honderd, paauwen à *f* 3 – . . »	205.30
	béo's, (vogels die spreken leeren) à *f* 1 –, vogels à *f* 1 –, vogels à *f* 2 – ieder, eendeneijeren à *f* 1 – het honderd »	586.10
	schildpadeijeren à *f* 10 – de pikol. . . »	40.
	gouden krisscheden à *f* 96 –, zilveren idem, à *f* 8 – soewasa idem à *f* 16 – »	1.280.
	zilveren buikbanden à *f* 30 – koperen sirihdoozen à *f* 1. . . . . »	8,858.
484,32	aarden vaten à 2 cents ieder. . . . . »	968.64
	bantamsche matten à *f* – 50 ieder, verfhout à *f* 3.50 de pikol. . . . . . »	40.
	setjang- en taaihout à *f* 5 – de pikol, houten sirihdoozen à *f* – 25 . . . »	75.
	houten voetzolen à *f* – 10, inlandsche voetzolen à *f* 2 – . . . . »	85.
	bamboezen zeven à *f* – 5 ieder, bamboezen manden à *f* 5 – het honderd »	195.
	garenhaspels à *f* 2 –, ledige kisten à *f* 2,50, vischnetten à *f* 2 –. . . . . »	346.
	vogelnetten à *f* 5 –, pollepels à *f* 2 –, het	

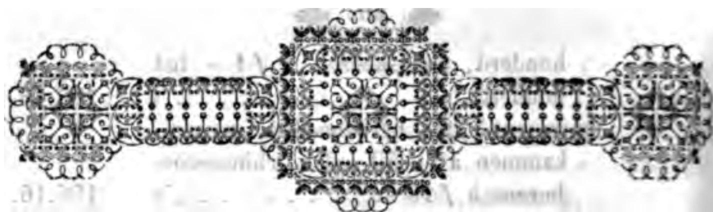
honderd, vischsnoeren à *f* 1 – het honderd. . . . . »	187.43.
kammen à *f* 2 – het honderd, weverskammen à *f* – 50 ieder, rhinocerorshorens à *f* 16 –. . . . . »	196.16.
rijstdeksels à *f* 5 –, toedoengs (hoofddeksels) à *f* 20 – kapmessen à *f* 16 – het honderd. . . . . »	182.60.
krissen à *f* 5 – ieder, houten krisscheden à *f* – 50, was à *f* – 50 het katie . »	270.25.
inktpoeder à *f* 3 – de 10,000 poeders, zeildoeken à *f* 50 –, trommels (*Rabana*) à *f* – 50 het stuk, *Moeté–moeté* (koralen) à *f* 2 –, het katie. . . . . »	1000.50.
491 exemplaren van een gedeelte van den koran à *f* 5 –. . . . . »	2455.
Te zamen. . .	*f* 355,690.76.

deze opgave blijkt tot welke artikelen de inlandsche ɪeid zich bepaalde en welke voortbrengselen *Bantam* voor ındel oplevert; tevens kan er uit gezien worden, hoe ɔop hier de waren in het algemeen zijn.

INVOER.

in *Bantam* ingevoerd wordende koopwaren, zijn: Amot eene hoeveelheid van twaalf kisten 's jaars, Europesche hoofddoeken, lijnwaad, laken, passement, goud, zilver, en, koper– en ijzerwerk, huisraad, papier, thee, wijnen, dranken, porcelein, paarden, tabak, gambier en Euhe levensmiddelen.

XV. HOOFDSTUK.

Geschiedenis van Bantam.

INHOUD.

HANOMAN. — Zijne geschiedenis; dezelve wordt door de *Bantammers* geheel verkeerd voorgesteld. — Bantamsche kronijk. — Vorsten van *Padjadjaran*, die over *Bantam* geregeerd hebben. — Mahomedaansche Vorsten van *Bantam*. — Hunne regering — Gebeurtenissen in *Bantam*, tijdens de vestiging der *Nederlanders* in dat rijk. — Verschillende oorlogen. — RIJKLOF VAN GOENS verovert voor den Sultan deszelfs verloren landen op *Borneo*. — De Gouverneur Generaal ZWAARDECROON bezoekt den Sultan. — Oorlog met de heerschzuchtige Sultane RATOE SJARIEF. — MAAS ZAKARIA. — TOMMONGGONG MAHOMED door den schrijver ondersteund, die een oproer bij *Ceram* doet dempem, waarna *Bantam* vrede en rust geniet.

De Bantamsche kronijken en de *Bantammers* zelve maken gewag van HANOMAN, die in de geschiedenis van SRIE RAMA, welke ik bezit, eene voorname plaats bekleedt; zij melden, dat hij van het oostelijke gedeelte van *Java* met zand en steenen kwam aandragen om de straat *Sunda* te dempen, maar dat hij op het zien der, in dezelve liggende eilanden, zijne vracht wegwierp, waardoor de bergen *Karang* en *Poelo Sarie* ontstonden. Hieruit blijkt weder, hoe de Hindoesche mythologie alhier verbasterd is; in den *Hindostan* wordt hij nog als een halve godheid onder het apenras gehuldigd. Zijne moeder was OENDJOENA, die eene verhevene apin was, welke door het wonderdadige harer melk zeer vermaard is gebleven; eene voorspelling bekomen hebbende van de verbazende daden,

die haar zoon zou verrigten, drukte zij uit spotternij een weinig melk uit hare borst, die als een alles overweldigende Himalaya—vloed, vele bergen als molshoopen medesleepte, welke door dien melkstroom verspreid werden. HANOMAN had PAWANA, de god der winden, tot vader; dezelve wordt ook als eene gedaanteverwisseling van MAHADÉWA, en zijne moeder als eene Brahminsche echtgenoot, die later eene apengedaante aannam, voorgesteld. Zij had, ten einde haren gemaal te bewinnen, van eenen tooverkoek gegeten, die haar, toen zij er van proefde, door eenen roofvogel ontstolen werd, doch haren wensch bevredigde door de geboorte van HANOMAN, die weldra naar de zon (*Soerya*) sprong en die zoodanig ontstelde, dat zij, door hem achtervolgd, naar den hemel van *Indra* vloog, die onmiddellijk eenen dondersteen naar den apengod wierp, welke hem bijna van het leven, en den dichter VALMIKI van een' zijner beroemdste helden zou beroofd hebben. PAWANA hierover vertoornd, riep de magt der winden te hulp en blies *Indra* en de overige goden op, zoodat zij een zoo hevig kolijk kregen, dat zij, om van de pijn bevrijd te worden, HANOMAN in zijne eer herstelden en hem een gedeelte hunner eigene kracht schonken. Onder de groote daden van HANOMAN staat aangeteekend, dat hij, toen de overtogt van de vaste kust van *Indië* naar *Lanka* (*Ceylon*) ten einde *Sita* (*Setie Dewie*), de vrouw van SRIE RAMA, te zoeken, die door MAHA RADJA RAWANA geschaakt was, niet kon volvoerd worden, de bergen uit den omtrek van hunnen grondslag rukte en in zee wierp om *Lanka* te bereiken, en dat de rotsen, die thans de Adamsbrug heeten, er nog overblijfselen van zijn. De *Bantammers*, die, even als zoo vele *Javanen*, de oude godenleer op *Java* toepassen, hebben de tooneelen dezer geschiedenissen verplaatst, waardoor de straat *Sunda* de *Palkstraat*, *Sumatra* het eiland *Ceylon*, en *Java* de vaste kust van *Indië* vervangt.

Sommige beelden stellen hem onder eene menschelijke, doch de meesten onder eene apengedaante voor. Op geboortedagen wordt hij door de *Hindoes* om een lang leven gebeden. HANOMAN draagt ook den naam van MAROETI, naar PAWANA, het Opperhoofd der *Maroets* of geleigeesten der winden, mitsgaders dien van MAHABARAT of de magtige westewind.

Vóór de vestiging van het rijk van *Padjadjaran*, stond *Ba*
op zich zelven en had zijne eigene Vorsten, wier name
niet heb kunnen opsporen. De zetel hunner regering wa
Bantam Girang, nabij *Ceram* (*Serang*.) De inwoners bel
de godsdienst van Buddha. *Bantam* wordt door de voorn
inlanders beschouwd als eerder bevolkt te zijn geworden dan
oostelijke gedeelte van *Java* en dit komt overeen met het
op blz. 11, van het I. Boek vermeld is. Sommigen noe
zich *Djelma boemi* of oorspronkelijke bewoners van den gr
In de Bantamsche kronijk is de stamlijst der Vorsten
Java van Adam af tot aan den eersten Vorst van *Padja*
ran, dezelfde, als die van blz. 450 van het vorige deel.
is zeer vreemd, dat Adam hier weder aan het hoofd
en men zou geneigd zijn te vermoeden, dat de vier eer
door de Mahomedaansche leer den *Javanen* bekend ge
den en door de Priesters boven Sangngyang Weni
gesteld zijn, tenzij die naam, welke bij de *Ceylonnezen*
Siammers bekend is, bij de volksverhuizing uit *Indië* in
heugenis is gebleven. In de Bantamsche kronijk komt Lalé
en niet Bandjaran Sarie (Bloemenlaan) als de eerste Ko
van *Padjadjaran* voor, onder wiens Regering de *Bantams*
met dat rijk vereenigd zijn, en de opvolging der Buddha
Vorsten, is daarin deze : Laléjan, ook Pandji Mahèsa T
draman genaamd, Bandjaran Sari, (schitterende buffel) Mo
ding Wangi, (welriekende buffel) Tjioeng Wenara, die
bijnamen voert van Loetong Kasarong en Angalara
de eerste, naar een zwart apenvel, dat hij van zijnen va
ontvangen, en aangetrokken had; den tweeden bijnaam ontv
hij, nadat hij het weder had afgelegd; zijne lotgevallen
vol wonderlijke avonturen. Hij had eenen zoon, Sila Wa
(geurige glans), die na rondgezworven te hebben, aan e
baai ontscheepte, die hij *Palaboewan Ratoe*, Koningsbaai
ree heette, en die ook Wijnkoopsbaai genaamd wordt.

Te *Padjadjaran*, nabij het tegenwoordige *Buitenzorg*, bouw
hij buiten den kraton eene gehoorzaal, *Sasaka Dhomas* (
honderd pilaren) en eene, *Rarawis Kentjana*, (gouden k
werk), ter plaatse waar thans de gegraveerde steenen (*Ba*
toelis) zijn. Hij was een magtig en bemind Vorst; zijn bew
strekte zich van *Tagal* tot *Java's* westhoek uit, zoodat *Ban*

er hem stond. Hij werd in de Regering ondersteund door en zoon PRABOE GOEROE GALANGAN, (de Vorst, Leeraar steunpilaar). Na hem regeerden MOENDING KOEWAT, (de te buffel), PAKOE WANA (de spil der wildernissen) en BOE SÉDA (Koning des doods). Onder dezen werd *Padja-an* door HASAN OEDIN ingenomen.

e zoon van PRABOE SÉDA, die Praboe POETJOEKOEMOEN laatste der offeraren) heette, verzette zich tegen HASAN IN op den berg *Poeloe sari*, doch verdween op eene wonderbaarlijke wijze. Over de gevlugte bevolking voerden nog twee sten het bewind in het gebergte; zij heetten ALING-ALING Beschermer) en KAKALING (de verborgene.) Al deze Vorsten voerden den titel van PRABOE.

In den godsdienstoorlog werd de oude hoofdstad *Bantam* rang verwoest. De Mahomedaansche Koningen van *Bantam*, in *Djakarta* (*Djakatra*) eenen Vorst benoemden, vestigden nen rijkszetel in de stad *Bantam;* de *Lampongs*, *Palembang*, *Saleibar*, (*Sillebar*) en *Menangkabo* op *Sumatra;* *Sukadana* *Landakk* op *Borneo*, waren hun en vermoedelijk reeds hunne voorgangers, cijnsbaar, en zij regeerden als onafhankelijk de Javaansche Keizers, die dit met leede oogen aanzagen. De Mahomedaansche Vorsten van *Bantam* waren de volgende:

MOELANA HASAN OEDIN, de invoerder van het Islamismus; aanvaardde de Regering in het Javaansche jaar van HADJI SAKA, 1402. De Bantammers bleven bij zijnen dood in 1474, uit achting voor hem, in hunne woning treuren, en hij heeft hierdoor den bijnaam van SABA KINGKIN verkregen.

MOELANA JOESOF volgde hem op en bevestigde het Islamismus meer en meer; hij stierf in 1484, en verwierf na zijnen dood, den naam van *Pasarèjan* of de uitrustende.

MOELANA MOHAMMAD bezweek in den krijg in 1501 en werd daarom SÉDAANNING RANA genaamd. Onder Sultan ABOE 'L-MAFACHIR MAHMOD ABDU'L-KADIR kwamen de *Nederlanders* hier, zoo als vroeger vermeld is; al de volgende Vorsten waren Sultans. Hij werd opgevolgd door ABOE'L-MAALI AHMAD in 1568.

ABOE'L-FATAH, bijgenaamd *Tirta Jasa*, omdat hij een kanaal maakte, volgde hem op in 1575; hij gaf het bewind aan zijnen zoon ABOE'L-NATSAR ABDU'L-KHAHAR

in 1576 over, en werd later, om zijn oproerig gedrag, n *Batavia* verbannen. De nieuwe Sultan deed eene reis n *Mekka* en verwierf den naam van HADJI.— ABOE'L FADI volgde hem in 1613 op.

Nu traden vervolgens op ABOE MAHASIN ZEINO'L-ABOE ABIDIN in 1615; ABOE'L-FATAH MOHAMMAD SJAFAZING ARIFIN in 1661, die naar *Amboina* verbannen is; Sultane RA SJARIF in 1674; Sulthan MOHHAMMAD WASJEA KISMEN 1676; MOHAMMAD ARIF ZEINO'L-ASAKHIN in 1679, naar *Ceylon* verbannen werd; ABOE'L-MAFACHIR MOHAMM ALI OEDDIN in 1706; ABOE'NNATSAR MOHAMMAD MOEHI OED ZEINO 'TSALAMIN in 1731; ABOE'L-FATAH MOHAMMAD HAKH ZEINO'L-MOTAKHIN in 1732, die door DAENDELS 1808, van J. C. naar *Soerabaya* verbannen werd; ABOE' MAFACHIR MOHAMMAD ALI OEDDIN in 1737, welke naar *Bata* verbannen werd; zijn gemagtigde was Pangeran SOERA ME GALA; Sultan MOHHAMMAD, bin Sulthan MOEHI OEDDIN in 17 H. S. die van DAENDELS tot Sultan over de bovenlanden b noemd, zijnen zetel te *Pandeglang* had; MOHAMMAD TSAF OEDDIN in 1745, dat de Bantammers gelijk stellen met h jaar 1815 van J. C.; van dezen Sultan heb ik eene menig brieven gedurende mijn verblijf in *Bantam* ontvangen. Of wel zoo onnoozel was, als hij zich vertoonde, is twijfelacht daar hij voor eenige jaren uit *Bantam* verbannen is.

REGERING DER BANTAMSCHE VORSTEN.

In den regeringsvorm der Vorsten van *Bantam* moest de grofste gebreken bestaan; want de natuur van hun Ge verderfnis nam oorsprong in hunnen onvolmaakten aa terwijl het beginsel, dat hetzelve had moeten veredelen en godsdienst gegrond is, schier levenloos en zonder edele we dadigheid handelde. De godsdienst van *Boedha* was door d Islam verdrongen, doch had nog vele sporen achtergelat en de nieuwe leer werd slechts ten deele bekend, naauwel half begrepen en geenszins beoefend.

De Sultans van *Bantam* dachten slechts aan de voldoeni hunner zinnelijke begeerten en lusten; zij hadden een Hoofdgunsteling, die als Rijksbestuurder, eigenlijk magti dan de Sultan was, welke slechts in schijn regeerde en m met de behoefte en gezindheid der bevolking bekend w

er aan dacht, zich er mede bekend te maken. De Rijksurder voedde de zinnelijkheid van den Vorst, die te en van honderde vrouwen, welke hij ligtelijk verbande, isch vereerd werd. De Vorst was de alleenhandelaar van ornaamste voortbrengselen; wol, zout en peper, liet hij tegen geringe prijzen leveren en hij genoot inkomsten le pacht van amfioen, kapok, pinang en tabak. Aan vrijvan handel werd niet gedacht, en de koopwaren mogten anders dan over de stad *Bantam* uitgevoerd worden. erdienste kwam geenszins, maar gunst alleen bij het been van Hoofden in aanmerking; door dit verderfelijk asel, waardoor alle ontwikkeling van talenten verlamd en kiem van edele zelfstandigheid verstikt wordt, stonden de districten Regenten of Boepaties aan het hoofd des tuurs, die naar het voorbeeld van het Hof, hunne gunsingen hadden. Voor den Sultan, Rijksgrooten en Boepaties esten de onderdanen slaven en zwoegen, die in al hunne hoeften moesten voorzien. De gunstelingen verwierven lanrijen, welke zij erfelijk bezaten; zij matigden zich al meer meer een koninklijk gezag aan en verdrukten de landbouwers. Er steeg wel eens een kreet van wraak over hunne dwingelandij op; doch deze werd in bloed gesmoord, zoodat zelve niet dan zeer zeldzaam door de Sultans gehoord en verhoord werd, toen zij bemerkten, dat de zich uitbreidende magt van de Boepaties hunne inkomsten en gezag beperkte.

Eene zoo willekeurige regering miste het ware beginsel en als in strijd met de goddelijke instellingen, geen stand houden en de ondervinding deed, zoo als reeds gemeld is, in Bantam zien, hoe waggelend een troon stond, die op ongeregtigheid gegrondvest was; dezelve stortte in gruis en liet den verigen luister der Vorsten zelfs geene schaduw over.

GEBEURTENISSEN IN BANTAM,

TIJDENS DE VESTIGING DER NEDERLANDERS IN DAT RIJK.

De *Portugezen* dreven lang voor de komst der *Nederlanders* te *Bantam*, handel op dat rijk; de *Engelschen* hadden er eenigen

tijd vóór de laatstgenoemden, betrekkingen aangeknoo
het eerste boek zijn de eerste lotgevallen der onzen t
tam, en in het eerste deel des derden boeks de overw
van WOLFERT HERMANS-zoon, op *Mendoza*, bij de gesch
van 1602, reeds beschreven. In 1603 werd NICOLAAS (
als eerste koopman te *Bantam* geplaatst, en den *Neder*
vergund, aldaar eene verschansing te maken, die later v
en in 1608 in een aanzienlijk fort verbouwd en na
Gouverneur Generaal SPEELMAN, *Speelwijk* genaamd we
fort beheerschte de baai van *Bantam* en hield den Su
bedwang. Het geraakte in de achttiende eeuw in ver
1808, bij den val des Sultans, werd het verwaarloosd; i
werd er een gedeelte van afgebroken, en thans is h
veel meer dan een puinhoop. KOEN stond hier van 16
het bewind van zaken tot 1618, toen hij Gouverneur G
werd. In 1610 hadden de *Nederlanders* een kantoor te
gevestigd, en in 1618, toen de Regent van *Bantan*
RANA RAKSA DI MENGGALA op onzen ondergang doeld
plaatste KOEN zijnen hoofdzetel naar *Jakatra*, zoo als
vorige deel blz. 160 gezegd is. In 1620 hadden de *B*
mers oorlog met den Keizer van *Java*, die ons verzoc
bij te staan; doch de Regering schoof dit moeijelijke p
de lange baan; In schijn zochten de *Bantammers* onze
schap; doch heulden met de *Engelschen*, en in Octob
dat jaar, blokkeerden wij de baai van *Bantam*. In 1632
de *Nederlanders* hier echter weder eenen koopman. Na
Sultan in 1635 door hen geslagen was, sloot hij met hen
op den 17den Februarij, dien hij weder verbrak, doc
onze wapenen verpligt werd, in 1645 weder te verni
In 1652 had hij de stoutheid, *Batavia* met 62,000
belegeren; in dezen oorlog liet hij de woningen, suiker
en het veldgewas rondom die stad verbranden en
slaven, die tot hem overliepen, aan. In 1659 werd d
wederom gesloten en een vast kantoor door de onzen t
tam opgerigt. De Sultan liet in 1679 dat kantoor afloo
deed ons veel nadeel aan. In 1680 (1610 volgens de B
sche jaartelling) gaf hij het bewind aan zijnen zoon o
in 1681 sloot de Compagnie den vrede met den n
Koning, die de oude Raadslieden zijns vaders door nieuw

vangen. De oude Vorst hierover vertoornd, verwierf eenen oten aanhang, belegerde zijnen zoon en verbrandde de stad ntam in 1682. De Compagnie trad nu gewapenderhand tusenbeiden en verloste den nieuwen Koning.

Nadat *Tangeran* op de oostelijke grens door Kapitein HARTis was ingenomen, werd de oude Koning, die een leger n 50,000 ter zijner beschikking had en door *Engelschen*, enen en *Franschen* ondersteund werd, op de vlugt geslagen. jonge Vorst betoonde den onzen nu veel achting en zou de dere *Europeanen* hebben laten ombrengen, indien de veldheer AK, die hem zulks afried, dit niet belet had. Den Engelhen werd echter door den Sultan groote smaadheid aangedaan n de Compagnie gaf hun op hun verzoek, schepen om naar *tavia* te vertrekken. De oude Koning, die zich in 1683 in stad *Tirtajasa* versterkte, werd door TAK zoodanig aangevallen, dat hij die stad in brand stak en de vlugt nam; AK hem over de rivier vervolgende, en hem niet vindende, eerde terug, doch de vijand inmiddels verscheidene onzer artuigen bemagtigd hebbende, zag de Veldheer velen zijner ijgslieden, die niet zwemmen konden, in den stroom omkon en 200, die door den vijand overvallen werden, sneun, daar zij zich doodvochten ten einde wreede folteringen f slavernij te ontgaan. Kapitein DE RUITER veroverde *Anjer* n vele oproerige Grooten onderwierpen zich aan den nieun Koning, die velen hunner wreed behandelde, voor wilde eren liet werpen of zoo onbarmhartig deed slaan, dat zij er der bezweken. De Compagnie verzette zich hier tegen, odat hij van verdere mishandelingen tegen hen, afzag. De de Koning onderwierp zich en werd door TAK te *Bantam* genade aangenomen; hij moest ongehoorde smaadheid van n zoon, den Sultan, verduren, die hem onder het gemeene k, op verren afstand, voor zich op den grond liet kruipen, n wilde doen krissen, en, toen TAK dit te keer ging, in n beestenhok doen opsluiten, dat insgelijks belet werd. In 1684 maakte de Sultan een verbond met de *Nederlanders*, waarbij hij hun den alleenhandel in peper te *Bantam* toestond, hetwelk der Compagnie aanzienlijke voordeelen opleverde; daartegen schold zij hem zijne schuld van 600,000 rijksdaalders, wegens door haar, voor hem gedane onkosten, kwijt. De oude

Koning, die gevangen zat en wiens leven immer in geva
was, daar zijne oude vrienden hem wilden verlossen en daar
gekuist werden, vertrok, ingevolge de beschikking der Comp
gnie, in 1690 naar *Batavia*, alwaar hij op het punt de Robij
in het kasteel gevangen gehouden werd. Hij stierf aldaar
1695 en zijn lijk werd naar *Bantam* overgevoerd en alda
begraven.

De regerende Sultan was zeer ruw en onbeschaafd; l
ontzag zich niet, tegen eene Armenische Prinses, die hij a
zijn Hof hield, in tegenwoordigheid van anderen zijner vro
wen en van de Heeren VAN HOORN en KAAF, eene zoo o
kiesche taal in het Javaansch te bezigen, als welligt bij h
laagste volk niet gehoord wordt.

RYKLOF VAN GOENS werd in 1698 op verzoek van d
Sultan, kleinzoon van den voorgaande, en met toestemmi
der Indische Regering, naar *Borneo* gezonden, om de lande
die aldaar onder *Bantam* stonden en door eenen Vorst v
dat eiland veroverd waren, met eene gewapende magt te he
nemen, hetwelk onder zijn bevel geschiedde. Het was gee
zeldzaamheid, dat de Raden van Indië en zelfs de Gouverne
Generaal een bezoek bij de Sultans van *Bantam* aflegden. E
Gouverneur ZWAARDEKROON een bezoek aan den Sultan g
geven hebbende, ontving een tegenbezoek van Z. H. die
het oogenblik der godsdienstoefening komende, in de k
ging, doch, als daarmede onbekend, vernemende, waar
het rondgaande zakje met een schelletje diende, zich vero
schuldigde, geen geld bij zich te hebben; daarentegen z
Z. H. des anderen daags eenen zilveren schotel vol zilve
spaansche matten voor de armen.

RATOE SJARIF, tweede vrouw van den bejaarden Sul
ABOE'L FATAH MOHAMMAD SJAFAZIN IL ARIFIN, was zoo heers
zuchtig, dat zij hem bewoog, zijnen zoon den Kroonprins Go
van den troon vervallen te verklaren ten koste van haren
SJARIF ABDULLA CHAFIR. GOESTI, voor zijn leven vreze
stelde zich onder de bescherming der Regering van Bat
De Vorstin volhardde in haar opzet en trotseerde de Co
pagnie. De Regering beducht voor nadeelige gevolgen, die
een verzet tegen de woelige Vorstin zouden kunnen ontst
had de zwakheid hare keus te wettigen; iets, dat geheel stre

et den luister der Maatschappij, die door zoo vele Koningen huldigd werd. De Vorstin nog niet te vreden, (en waar n de grenzen eener heerschzuchtige vrouw?) noopte den ltan ten hare behoeve den schepter neder te leggen, dien j willekeurig over *Bantam* zwaaide. Na den dood des magbezen Konings, werd zij door de Regering en de medewerking n verscheidene Grooten, onttroond en in hechtenis genomen. e Kroonprins GOESTI aanvaardde nu het bewind; doch de er magtige partij der Koningin trok naar *Batavia* en rigtte n de omstreken dier stad groote schade aan. Onze krijgsmagt rsloeg echter dezelve en behaalde eindelijk op haar eene lkomene overwinning. Deze oorlog kostte echter veel volk n geld zonder schadevergoeding aan te brengen.

De val van *Bantam* is reeds onder de geschiedenis van Jans (1808) medegedeeld. Tijdens de regering van den Gouverneur Generaal Baron VAN DER CAPELLEN heeft zekere MAAS ZAKARIA, die ter zake van oproer in hechtenis genomen en te *Batavia* gekerkerd was, na zijne ontvlugting uit de gevangenis, eenen aanhang in *Bantam* verworven en veel kwaad gesticht; hij is eindelijk gevangen genomen en onthoofd; zijn ligchaam is verbrand geworden.

Bij mijne komst in *Bantam*, had de TOMONGGONG MAHOMED, een man van hooge jaren, zich reeds lang oproerig betoond, op verscheidene plaatsen de rust verstoord en alle pogingen van het Civiele en Militaire gezag, om hem in handen te krijgen, te leur gesteld; hij was vogelvrij verklaard, doch de, op zijn hoofd gezette som, vermogt het ook niet, hem levend of dood uit te leveren. Toen ik tijdelijk met het bestuur van *Bantam*, bij afwezigheid van den Resident belast was, bewerkte ik door tusschenkomst van eenen schranderen Palembanger, MOHAMED BASRAH BIN SOLEIMAN, die mijn vertrouwen verdiende, dat de vertrouweling van Tommonggong MAHOMED bij mij kwam; het kostte mij veel moeite dien man, welke mij angstig en kruipend naderde en bewust was, den dood verdiend te hebben, vertrouwen in te boezemen, het welk toch eindelijk gelukte. Op mijne vragen, antwoordde hij, dat zijn meester zwak en ziekelijk was, naar rust verlangde en zich zou onderworpen hebben, doch zulks, aangezien hij den dood verdiend had en vogelvrij verklaard was, niet durfde

minderen ungepast waren en mijne poging goede u
gevolgen kon hebben; daar, indien hij van de vrij
brief misbruik wilde maken, er terstond een tegenbev
denzelven zou gegeven worden, betuigden zij, zich m
gevoelen te vereenigen. Nu schreef ik eenen Maleische
met eenige Arabische spreuken, die op de pligten der I
en op regtvaardigheid betrekking hadden, mitsgaders
brief om naar *Ceram* te mogen gaan, ten einde zich
derwerpen. De vertrouweling van den Tommonggong
vergadering verschenen zijnde, werden hem die brieve
handigd, waarbij ik eenige kleedingstukken en een in
geschrift tot een bewijs van welmeenendheid en opr
voor den Tommonggong voegde. De Inlandsche Hoofd
ik daartoe had uitgenoodigd, verzekerden den vertrou
dat zijn meester nu gerustelijk naar *Ceram* kon ko
dat zijn leven zou gespaard worden. De vertrouwde
met de betuiging, dat hij nu geloofde, wat hij nimn
durven gelooven, en verzekerde, dat de Tommonggo
spoedig zou onderwerpen. Weldra ontving ik eenen Mal
brief, uit *Menés* geschreven door ENTOL BOEDIAN,
schoonvader, de Tommonggong ingevolge mijne brieve
kelijk naar zijne woning was teruggekeerd, doch
ziekelijk was om de reis dadelijk voort te zetten, m
hij eerstdaags te *Ceram* zou komen. Eenigen tijd
verscheen hij werkelijk, erkende zijne schuld en g
aan de genade van het Gouvernement over. Ik verm
hem, dat hij immer de beste gezindheid voor hetzel
gehad, maar door de grove mishandeling van eenen v
ligen Ambtenaar tot den stap gekomen was, zich te wrek

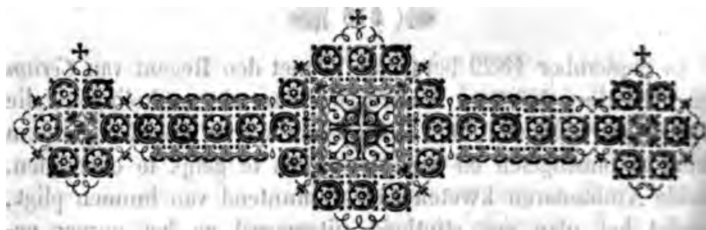
Het Gouvernement wees hem eene woonplaats op *J*
en zorgde voor hem.

In September 1829 beraamde ik met den Regent van *Ceram* en den Heer KÖHLER maatregelen, om de muitelingen, die tot in de nabijheid der Hoofdplaats waren doordrongen, in stilte te omsingelen en van vier zijden te gelijk te overvallen. Beide Ambtenaren kweten zich uitmuntend van hunnen pligt, zoodat het plan met stiptheid uitgevoerd en het oproer gedempt werd. Sommigen der muitelingen sneuvelden en eenige voorname roervinken werden gevangen genomen, terwijl de menigte, die zich had laten medeslepen, huiswaarts gezonden werd met de ernstige aanmaning om te arbeiden en de rust niet weder te verstoren, dewijl het Gouvernement de magt bezat om alle onruststokers te verdelgen. Bij het aangename, dat er in het gelukken der aangewende pogingen gelegen was, had ik de eer, de goedkeuring van het Gouvernement over mijne genomene maatregelen te ontvangen. In diergelijke omstandigheden is mij gebleken, dat eene kalme, bedaarde gemoedgesteldheid bijzonder veel vermag en aan de Hoofden een zelfvertrouwen inboezemt, dat de grootste zwarigheden overwint. Het is zeer noodzakelijk, dat hetgeen uitgevoerd zal worden, niet ruchtbaar worde en hiertoe wordt het vertrouwen der Hoofden en hun diep stilzwijgen over hetzelve, vereischt.

De Adsistent Resident RUITENBACH, de Kapitein DE QUAAY en de Luitenant PRAVY dempten het oproer, dat in de bovenlanden woedde en verwierven daarvoor de goedkeuring van het Gouvernement.

Na ontelbare oorlogen en rampen, die *Bantam* geteisterd hebben, is dat rijk eindelijk tot eenen, vroeger aldaar ongekenden staat van rust en geluk gekomen, die eerst verkregen werd, nadat het ware beginsel, dat ieder staatsbestuur moet bezielen, aldaar werd nageleefd. Het is het beginsel van regt en billijkheid, dat door de weldenkenden zoo sterk wordt aangekleefd, dat de bestrijders van hetzelve magteloos worden om kwaad te stichten en eindelijk de kiem in zich voelen ontwikkelen, die den adel der menschheid bevat.

XVI. HOOFDSTUK.

Aardrijks- en Plaatsbeschrijving van Java.

RESIDENTIE EN HOOFDSTAD *BATAVIA*.

INHOUD.

NAAM.

De Residentie *Batavia* heeft haren naam naar de stad van dien naam ontleend, welke ingevolge besluit van de Compagnie, van 4 Maart 1621, even als het kasteel, dien naam ter eere der *Batavieren*, ontving, nadat KOEN het Koningrijk *Jakatra* had veroverd. Indien het aan hem was overgelaten geworden, zou hij den naam van *Nieuw Hoorn*, ter eere zijner geboortestad, aan het, door hem overwonnen rijk, gegeven hebben.

LENGTE, BREEDTE, GEDAANTE, GROOTTE EN GRENZEN.

Deze Residentie ligt van 106° 21' 0" tot 107° 22' 0" O. L. en de stad op 6° 10' 20" Z. Br.; zij vormt een onregelmatig, langwerpig vierkant, dat 313 vierkante mijlen beslaat, ieder van een uur; zij heeft tot grenzen, ten N. de zee van *Java*; ten O. *Krawang*; ten Z. *Buitenzorg* en ten W. *Bantam*.

WARMTE.

Langs de noordkust staat de thermometer des morgens te 6 uren 3° lager dan des avonds te 9 uren. Een uur zuidwaarts in het binnenland, zoo als te *Rijswijk* en *Weltevreden*, is de stand in het algemeen 2° lager dan aan de stranden. Eenige naauwkeurige aanteekeningen in 1820 te *Weltevreden* gehouden, hebben de gemiddelde uitkomst opgeleverd, als volgt:

Maand.	's Morgens 6 uren.	's Middags 12 uren.	's avonds 9 uren.
Januarij	79.	86.	81.
Februarij	77.	87.	80.
Maart	77.	86.	80.
April	74.	87.	79.
Mei	75.	88.	84.
Junij	72.	87.	79.

In Mei 1821 was de stand van den thermometer bijzonder hoog: schier elken dag stond zij op den middag boven 90° en verscheidene dagen op 91°, 92° en 93°. De sterfte der Choleralijders was in deze maand zeer groot. De hitte was gloeijend en het aardrijk spleet, zoo als ik op verscheidene plaatsen zag, wijd open.

Op de meeste dagen dezer maand, was het des namiddags te 3 uren nog heeter dan op den vollen middag. Aan strand is in deze maand in de schaduw, eene hitte van 102° waargenomen.

EILANDEN.

Benoorden de Residentie liggen verscheidene eilanden, die de *Duizend eilanden* genoemd worden, doch nog geen honderd bedragen. De voornaamsten zijn de volgende:

ONRUST. (*Poeloe kapal* of *Scheepseiland*) ligt ruim twee uren N. W. van *Batavia*, het werd in 1800, (zie III. Boek, I. Deel) door de *Engelschen* verwoest. De Baron VAN DER CAPELLEN heeft het weder doen herstellen en tot het kalefateren en oprigten van schepen doen in orde brengen. Het bestaat uit koraalsteen en schelpen. Het zou, indien er bij eb geene onreine dampen uit de koraalsteenen opstegen, niet ongezond zijn.

KUIPER. (*Poeloe Boerong* of *Vogeleiland*) is zeer laag, ten Z. O. van *Onrust*, thans verlaten, doch weleer va Hoofden voorzien, alwaar de schepen losten en laadde had verscheidene magazijnen.

PURMEREND. (*Poeloe sákit* of *Ziekeneiland*,) ½ mij van *Onrust*. Weleer stond er het Lazarushuis.

EDAM. (*Poeloe Dâmar* of *Harseiland*,) naar eenen g hier vroeger gestaan hebbende harsboom, genaamd, 6 N. O. van *Onrust*. Hier waren weleer eene lijnbaan, ders een vlaggestok tot het geven van seinen van aange schepen. De Gouverneurs Generaal CAMPHUIS en VAN hadden er een Japansch lusthuis en eenen hof met v gewassen. Menig vrolijke partij werd hier gehouden. de bewoonde eilanden worden opgegeven :

ENGELSCH ONRUST. (*Poeloe kelor* of *Mirikwortel eiland* N. O. van *Onrust*.

MIDDELBURG (*Poeloe rambot* of *Haareiland*,) 3 mijlen van *Onrust*.

AMSTERDAM. (*Poeloe Ontong Djawa* of *Javaansch eiland*,) 2 mijlen N. W. van *Onrust*.

ROTTERDAM. (*Poeloe Obi besar* of *Groot aardappelen* 1½ N. O. van *Onrust*.

HOORN. (*Poeloe Ajer* of *Watereiland*.) 2 mijlen N. *Onrust*. De bewoners van deze en andere eilanden vind bestaan in het vangen van *Tripang*, een plantaardig zwartachtig dier (*Holothuria*), dat door de *Chinezen* g wordt, en *Agar-agar* of zeewier, dat tot gelei gekoo konfituur gebruikt wordt. De onbewoonde eilanden zi

SCHIEDAM. (*Poeloe Obi* of *Aardappeleneiland*,) 1 r van *Onrust*.

HAARLEM. (*Poeloe loesi* of *Riviereiland*,) 3 mijlen van *Onrust*.

MONNIKKENDAM. (*Poeloe bâroe* of *Nieuweeiland*,) 1 r van *Haarlem*.

ALKMAAR. (*Poeloe mendjâng'an* of *Herteneiland*.) een vermakelijk eiland, 5 mijlen N. O. van *Onrust*.

ENKHUIZEN. (*Poeloe dâmar ketjil* of *Kleine Harsboom* 4 mijlen N. O. van *Onrust*.

LEIDEN. (*Poeloe njamokh* of *Muggeneiland*,) 4 mij van *Onrust*.

ADER SMITH. (*Poeloe Poetri* of *Prinsesseneiland,*) 5 mijlen en Z. van *Onrust*. Op dit eiland had KOEN in 1618 bijeenkomst met den verraderlijken Pangeran *Gabang Bantam*, (zie, geschiedenis van *Java* 1618, blz. 61.)
len dezer eilanden heb ik bezocht en er fraaije koraal- of wassen benevens zeer goede sponsen, die aldaar in zee jen, verkregen. Een togtje met eene overdekte sloep naar ilanden, levert voor hem, die de zee bemint, een aanme uitspanning op.

KUST.

e Residentie *Batavia* heeft maar eene kust, zij ligt aan ee van *Java*, is laag, moerassig, ongezond en de verblijfts van krokodillen.

PUNTEN.

De punten zijn aan de noordkust, van het westen af: *Tanng Kaik*, *Ontong Djawa*, *Tandjong Pryokh* en *Tandjong rawang*.

REE.

De ree van *Batavia*, die twaalf honderd schepen kan bevatten wordt in binnen- en buitenree onderscheiden; de laatste is het gezondste. De grond bestaat uit blaauwe, weeke modder, waarin de ankers weldra diep indringen, zoodat men van tijd tot tijd verankeren moet. Door de omliggende eilandjes wordt de ree bijzonder beschermd. In den kwaden moeson worden de schepen wel eens van de ankers geslagen. Voor de rivier *Tjiliwong* of rivier van *Batavia*, ligt eene modderbank, waarop dikwerf eene gevaarlijke branding woedt. Er staat op de ree van vijf tot twaalf vademen water. Des morgens ziet men van dezelve dikke dampen, die uit de moerassen der kust opstijgen, zeer ongezond zijn, en het gezigt op *Batavia* beletten. De zon trekt dezelve op en dan levert de ree een heerlijk gezigt op. Schepen van allerlei natiën uit *Amerika*, *Europa*, den *Indischen Archipel* en *Azië* liggen ten anker of doorklieven den rug der purperkleurige golven, die hier eene zeer donkere tint hebben. De groote, logge, morsige Chinesche Wangkangs met twee roeren, steken ongunstig af bij de zindelijke en nette schepen van *Nederlanders*, *Amerikanen* en *Engelschen*; doch brengen sedert eenigen tijd geene Chinesche fortuinzoekers

meer aan, daar zulks verboden is. Zuidwaarts verheffe Buitenzorgsche bergen, statig hunne blaauwende kruinen, halve zij ook wel *De blaauwe bergen* genaamd worden. gelijks wordt de ree verlevendigd door Chinesche en Inlan vaartuigen, die van *Batavia* met den landwind aan l komen en allerlei groenten, vruchten, gevogelte en wi goederen te koop aanbieden. De nieuweling wenschte nu zooveel Maleisch te kennen, dat hij de handelaars kon vers doch moet zich dikwerf met gebaren en teekens behe ·Bij het van boord gaan van den bodem, die den vreemd heeft overgevoerd, werpt hij eenen dankbaren blik op denz en begeeft zich naar de plaats zijner bestemming. Onder ontmoet hij dikwerf iemand, die in *Indië* zijne geliefd trekkingen verloren hebbende, naar *Europa* terugkeer van wien HOMERUS zou gezegd hebben:

> Ganech eenzaam gaat hij heen, door geenen vriend verzeld,
> Langs 't schuimend sop en staart op 't purpren barenveld.

HAVENS.

In de rivieren *Angké* en *Anjol* kunnen alleen ondiepe va gen ankeren en de rivier van *Batavia*, die *Tjiliwong* kan bij hoog water, *Padoewakans* en andere Inlandsche sch tot wijkplaats verstrekken. De ingang van de haven van *Ba* was vroeger door verzanding van de bank schier onbevaar De Baron VAN DER CAPELLEN de belemmering, die daa aan handel en scheepvaart werd toegebragt, willende doe houden, liet een nieuw zeehoofd aanleggen en ver in brengen. Op den 12den Junij 1821 werd dit werk door *nezen* en Inlanders, onder de leiding van het Hoofd van waterstaat begonnen; doch tijdens de Cholera gestaakt Julij 1822 werd het met ijver en kracht voortgezet; er in het geheel anderhalf jaar aan gearbeid was, werd he den 16den December 1824 voltooid en verstrekte den Go neur Generaal zoo wel als den kundigen Heer TROM groote eer. Het bestaat uit klipsteenen en jatiehouten p Vroeger konden dikwerf de ligters, sampans of andere tuigen, die de goederen van de groote schepen afhaalden over de bank komen en sloegen van tijd tot tijd om; do nieuwe werk werd dit gedurende eene reeks van jaren holpen. In 1838 was de haven weder door aanslijking o

rden en het Indische Bestuur liet eenen moddermolen
ederland komen ten einde hare diepte op 20 voet te
en. Niet ver van de monding der rivier staan trekpaarden
le oostzijde, om de opvarende sloepen op te trekken.
ı de sloep eene Gouvernementsvlag voert, worden deze
en, die wel iets te wenschen overlaten, bijzonder gespoord.

DAMPKRING.

n het noorderstrand is de dampkring vochtig en door
mpen der omliggende moerassen zeer ongezond. In den
tijd is de lucht dikwerf zwaar, en wanneer de wolken
hangen, drukkend en zeer benaauwend, even zoo als
in *Europa* voor het uitbarsten van een onweder dikwerf
heeft. In den droogen moeson is de lucht zuiver en
doch niet drukkend. De barometer is hier aan weinig
ıdering onderhevig en staat gewoonlijk op 29^{dm} 10^{str}.
j eene zuivere lucht slagen de proeven met de electriseer-
ine zeer goed. De proeven met de magneet door man-
te nemen, die op de hoogte der studiën van dezen tijd
ı, beloven goede uitkomsten.

AARDBEVINGEN.

e aardbevingen gaan hier somtijds vergezeld van een zwaar
eraardsch geluid en zeeschuddingen; de barometer daalt van
ot 5 strepen. De voornaamste hadden plaats op den 13^{den}
ruarij, 1684; 5^{den} Januarij 1699 des nachts te twee uren,
welke zeer hevig was, de rivier en grachten van *Batavia*,
de rivier van *Tangeran* opstopte, vele huizen op *Batavia*
zelfs in de *Lampongs* deed instorten en zich verder op
matra deed gevoelen; 24sten Augustus 1757; 14^{den} Mei 1758;
^{den} Januarij 1769; 10^{den} Mei 1772; 4^{den} Januarij 1775;
^{den} Februarij 1778; 28sten Julij 1799; 22sten Januarij 1780,
e zeer hevig was, veel schade aanrigtte en in straat *Sunda*
voeld werd; 9^{den} September 1823 des morgens te 8 uren,
e vrij hevig was en welke ik op *Rijswijk* gevoelde; dezelve
veroorzaakte mij eene aandoening, gelijk aan die, welke zee-
iekte voorafgaat; 31sten October 1831, die nog heviger op
Batavia was, zoodat deuren en vensters zich bewogen en de
angstolpen heen en weder slingerden; de lucht was betrokken,
rukkend, zonder wind; 24sten November 1833; 10^{den} October
834; deze aardbeving had plaats bij eenen drukkenden damp-

kring des morgens te half zes uren; zij was buitengew hevig en langdurig; zoodat de bewoners de huizen verli Het paleis te *Weltevreden*, het stadhuis en andere gebou werden beschadigd. De aardbevingen hebben gewoonlijk rigting van het oosten naar het westen en worden dik bij de uitbarsting van een' der vuurbergen, waargenoi Nader zullen wij hier op terugkomen bij de beschrijving *Buitenzorg* en de *Preanger Regentschappen*.

BODEM.

In de Residentie *Batavia* is de grond niet zoo vruchtbaar a vele andere streken van *Java*, hetwelk zoowel aan gebrek water als aan de felle hitte wordt toegeschreven. Voor vru dragende boomen is zij echter bijzonder geschikt. De kleur aarde is donkerbruin. Aan de noordkust is de grond moera

BERGEN EN MEREN.

Deze bestaan hier niet; naar de zuidzijde verheft zich grond allengskens en maakt den voet van het gebergte *Buitenzorg* uit. Hier en daar worden plassen en moera (*Râwa*) aangetroffen, die goed gras opleveren, doch niet o de meren kunnen gerangschikt worden.

RIVIEREN.

Van de westzijde af, stroomen door de Residentie de gende rivieren: de *Tjidoerian* (*Tjikandie*), welke de weste grens bepaalt en bij *Bantam* reeds vermeld is. De *Tjidan* rivier van *Tangeran* ontspruit uit het duizend gebergte stroomt van het Z. naar het N. gaat voorbij *Tangeran* stort zich nabij *Ontong Djawa* in zee. Van hare monding *Tangeran* is zij voor goede vaartuigen en hooger op tot *Romping*, voor vlotten en ligte vaartuigen bevaarbaar. W maakte deze rivier de grensscheiding van *Bantam* en *Jak* uit. Deze rivier is door een kanaal, dat van 1677 tot 1 gegraven is, en de *Mokervaart* heet, met de, bewesten *tavia* stroomende *Angké* vereenigd; de *Angké* schiet e tak oostwaarts in de groote rivier van *Batavia*, die *Tjili* heet en de *Molenvliet* en *Krokot* opneemt. Beoosten *Bat* stroomen de *Antjol*, *Sonthar*, *Maronde*, *Bekasi* en de *Tjita* of rivier van *Krawang*, bepalende de oostelijke grensschei der Residentie, en dienende voornamenlijk voor den afvoer koffij van *Tjikau*.

De buitenlandsche paarden worden van *Makassar*, *Timor*, en *Bima* en de binnenlandsche uit de *Kadoe*, *Preangerlanden* en *Buitenzorg* aangebragt; hun getal beloopt 1,850; paardenstoeterijen zijn hier niet. Uit *Bantam* en *Buitenzorg* worden buffels aangevoerd; het geheele getal der aanwezigen bedraagt ongeveer 60,000 en dat der koeijen 2500.

Aan varkens en gevogelte is hier geen gebrek. Uithoofde der menigte landgoederen, zijn hier geene verscheurende dieren; de tijger en rhinoceros zijn voor nijverheid en beschaving naar de wouden van het gebergte teruggediensd, en het is eene zeldzaamheid, dat een tijger zich in de ommelanden vertoont.

In het oostelijke gedeelte der Residentie, alwaar de grond door gebrek aan bevolking schaars bebouwd wordt, komen echter van tijd tot tijd tijgers uit het Krawangsche; nog onlangs heeft men daarvan een noodlottig gevolg gezien, daar zekere Inlander, BAPA KAIRA, uit de kampong *Tjikadokan*, op het land *Telok Poedjong*, in het oosterkwartier van de Bataviasche ommelanden, in den namiddag van den 28sten December 1841, omstreeks 2 uren, uit het aldaar nabij gelegen bosch komende, werwaarts hij zich begeven had om hout te kappen, onverwachts door twee tijgers werd aangevallen. Op het geschreeuw van zijnen zoon, die in de nabijheid was en het gevaar zijns vaders zag, snelden eenige der kampongbewoners ter hulp, echter niet tijdig genoeg om het leven van BAPA KAIRA te redden. Hij was reeds bezweken en zijn hoofd door de tijgers verbrijzeld, die op het geschreeuw van het naderende volk vlugtten en het verscheurde lijk achterlieten, dat weldra door de verwanten van het slagtoffer begraven werd. De schout van *Bekasie* deed inmiddels verscheidene vallen zetten om, ware het mogelijk, de tijgers te vangen, die in de nabijheid der kampong bleven rondzwerven, om hunne prooi op te sporen, daar een derzelve onophoudelijk nabij de plek, waar zij haar afgemaakt hadden, rondzocht. De kampongbewoners, voor hunne veiligheid vreezende en de mogelijkheid beseffende, dat de tijgers het graf van BAPA KAIRA zouden vinden, besloten op aanmoeding van den schout JAGER, het uitwerksel der geplaatste vallen niet af te wachten, maar door eenen gezamenlijken aanval te trachten, zich van

hunne gevaarlijke vijanden meester te maken. De kring, welken het gewapende volk gevormd had om de bloeddorstige dieren te omsingelen, zich al naauwer en naauwer toesluitende, vertoonde zich eensklaps een derzelve, zijnde eene tijgerin, die door eenen geweldigen sprong op den broeder van BAPA KAIRA, zich eenen weg poogde te banen door den haar omsluitenden kring. De broeder van BAPA KAIRA deinsde niet, maar hieuw haar met eenen Kléwang over het neusbeen, en bragt haar, toen zij zich omkeerde eenen houw over den rug toe. Hierdoor in felle woede ontstoken, rigt zij zich op de achterpooten op, om haren aanvaller te verscheuren, die haar onverşaagd met de linkerhand bij het oor grijpt, en haar, terwijl hij haren opgesperden muil van zich afweert, met de gewapende regterhand verscheidene diepe wonden toebrengt, tot dat hij uit deze ongehoorde worsteling, door drie zijner broeders ontzet werd, die zich na het afmaken van het roofdier mogten verheugen, hunnen braven broeder, die zijn leven gewaagd had om den dood zijns vaders te wreken, zonder zware wonden, in triomf naar zijne woning te geleiden.

Het bestuur van *Batavia* deze edele daad willende erkennen, heeft aan de vier gebroeders eene belooning uitgereikt.

Aan de monding der rivieren wordt eenen grijzen otter gevonden, die veel overeenkomst heeft met de *Mustela lutris*, L, hebbende harige zwemvoeten. Te *Batavia* is dikwerf overvloed van lekkeren zeevisch.

PLANTENRIJK.

In de Residentie *Batavia* worden geene wouden aangetroffen; dezelve zijn reeds lang ter dienste der suikerfabrieken geveld; hier en daar, zoo als te *Bukasie*, vindt men eenig jatiehout. Boomvruchten zijn hier overvloedig; de pompelmoezen, manggistans, mangga's en ramboetans zijn hier beter dan elders. De kaneelboom van *Ceylon* en de muskaatboom uit de *Molukken* herwaarts overgeplant, tieren hier, even zoo als de cacao, zeer goed. De *Tjangkalakh*, van wiens vruchten uitmuntende kaarsen gemaakt worden, en de kokosboom, die zeer goede olie geeft, groeijen hier weelderig. Van tuingroenten, die hier overvloediger dan op andere plaatsen zijn, wordt door de Chinesche warmoeziers veel werk gemaakt. Tabak, betel, turksche tarwe, en eene soort van gerst (*djali*) wordt hier met goed gevolg verbouwd.

e Inlandsche, dat is: de Mahomedaansche bevolking, beuit *Ambonezen, Arabieren, Balinezen, Bandanezen, inezen, Boetonnezen, Javanen, Makassaren, Maleijers, darezen, Mooren, Sumbanezen* en *Papangers*, die allen veel van het oorspronkelijke karakter huns volks verloren en en door den handel zoo wel als door gemengde huken, tot één volk vereenigd schijnen, even zooals de hillende provincialismen der *Nederlanders* zich hier in een zuiver Nederduitsch hebben opgelost.

eze bevolking bedraagt 196,950 zielen. Bij de beschouwing haar karakter, moet men zeggen, dat, ofschoon zij niet eenvoudig en onverbasterd is als de *Bergjavanen* van het elijke *Java*, zij echter veel verlichter en beschaafder is, relk zij aan den omgang met Europesche en andere Chrisn te danken heeft. Bij de, tegenwoordig weldadig werle Justitie en Politie, moet van haar getuigd worden, dat zich bijzonder gunstig onderscheidt en geenszins in zekheid voor de bevolking van vele belangrijke steden van *opa* behoeft te wijken; ó neen, maar zelfs menige being, door ingetogenheid, matigheid en gehoorzaamheid haamd maakt. De godsdienst is hier de Mahomedaansche, e hier stipter dan in de binnenlanden of in *Bantam* wordt rgenomen. De algemeene taal is hier de Maleische, die er zeer verbasterd en met woorden van allerlei natiën oengd is. Er zijn hier echter Maleijers en andere Inlanders, de echt Maleische taal zeer goed verstaan en spreken, rtoe zij echter met den Europeaan niet overgaan, voordat overtuigd zijn, dat hij er grondig in ervaren is. Onder Priesters vindt men hier schrijvers en dichters. De Mabe taal wordt hier met het Arabische karakter geschreven. de behandeling der Maleische taal zal hierover nader roken worden. Het Javaansch word hier zelden gesproken geschreven.

De bevolking moet hier, door het ontzag voor de handhaving wetten, op het pad, dat zij thans betreedt, gehouden rden.

Bij de volksfeesten ziet men te *Batavia* nu en dan *Barong'an*, ode reusachtige beelden van eene ligte stof, binnen welke

twee mannen geplaatst zijn, die dezelve opligten, ronddraaijen en doen voortgaan; deze beelden zijn nog overblijfselen van voorstellingen uit de Hindoesche fabelen en strijdig met de beginselen van het Islamismus, waarbij diergelijke voorstellingen verboden zijn. De weldenkende Inlanders keuren dan ook het vertoonen van *Barong'an* af, die maar al te zeer aantoonen, dat het volk hier nog van het zuurdeesem der afgodsdienst doortrokken is; echter is het niet uit opzettelijke afgoderij, maar als een gevolg van de aloude gewoonten te beschouwen, die zoo noode door den Inlander worden afgelegd.

EUROPESCHE BEVOLKING.

De Europesche bevolking, derzelver afstammelingen daaronder begrepen, bedraagt ongeveer 3000 zielen in deze Residentie. Hieronder zijn vele nakomelingen van *Portugezen* en andere *Europeanen*, die bij inlandsche vrouwen kinderen verwekt hebben.

INDEELING DER RESIDENTIE.

1°. De *Stad* en *Voorsteden*, die zeven districten tellen en in vier en twintig wijken verdeeld zijn, waarvan het kamp der *Chinezen*, waarover een Kapitein dier natie gesteld is, het zesde distrikt uitmaakt; de overige zes staan onder inlandsche Kommandanten, die op voorstel van den Resident, door den Gouverneur Generaal benoemd worden.

2°. De *Bataviasche Ommelanden*, die in de volgende zes districten zijn afgedeeld:

Het *Westerkwartier* of *Tangerang*, tusschen de rivieren *Angké* en *Tjidoerian*, staande onder eenen Hoofdschout.

Het *Noordwesterkwartier*, met eenen Onderschout te *Tandjong Kaik*.

Het *Noordoosterkwartier*, aan de *Tjitarom*, met eenen Demang te *Tjabang Boeng'in*.

Het *Oosterkwartier*, ten oosten van de *Toegoe* en *Senther*, en ten westen van de *Tjitarom*, onder eenen Schout te *Bekasi*.

Het *Zuidoosterkwartier*, onder eenen Demang te *Djatie Nagara*.

Het *Zuiderkwartier*, met eenen Onderschout te *Meester Cornelis*, en eenen Demang in het westelijke gedeelte van dat kwartier, te *Kabajoran*.

LANDERIJEN.

De landerijen in de Residentie *Batavia* behooren aan landeigenaars, waarvan de voornaamsten, zoo als die van *Tandjong oost*, *Tandjong west*, *Japan*, *Grogol*, *Simplicitas* en anderen, *Europeanen* zijn; de kleinere zijn de eigendom van *Chinezen* of inlanders. Al deze landeigenaren staan ten aanzien der politie onder den Resident, en in het belang der bevolking, op hunne landen wonende, zijn door het Gouvernement zeer milde bepalingen gemaakt, die allen landeigenaren niet even aangenaam zijn, dewijl door dezelve hunne magt bijzonder beperkt, de regten van den inlander gehandhaafd en knevelarijen voorgekomen worden. Het valt echter der politie niet gemakkelijk, om immer een wakend oog over al de handelingen van sommige landheeren te houden, en het kan geene bevreemding wekken, indien somtijds die bepalingen overschreden worden.

WEGEN.

De Residentie *Batavia* is rijk in wegen. De groote postweg loopt van *Tjikandie* over *Tangerang*, *Batavia*, *Weltevreden*, *Meester Cornelis* en *Tandjong oost* naar *Buitenzorg*.

Van *Tangeran* loopen verschillende wegen, als: een over *Bergzigt*, *Djamping tlir* en *Parong* naar *Buitenzorg*; een naar *Katapang* en *Tandjong Kaik*, en een naar *Djasinga*.

Van *Batavia* loopt de postweg westwaarts naar *Bantam* en zuidwaarts naar *Buitenzorg*; een weg naar *Tandjong Kaik*, in eene N. W. rigting; een weg in eene O. rigting naar *Krawang* over *Djati Negara* en *Pasar Poeloe Gadong*; de westerweg over *Tanah abang*, *Grogol* en *Simplicitas* naar *Buitenzorg*. De kleinere wegen zijn die van *Goenong Sarie*, *Rijswijk*, het *Koningsplein*, *Prapatan*, *Weltevreden* en anderen. Geene derzelven zijn bestraat, maar meest allen begrind en worden door de bevolking onderhouden; voor de bruggen, die aan het Gouvernement behooren, worden de bouwstoffen voor dezelve verstrekt, doch de herstellingen komen ten laste der ingezetenen. In het algemeen is de staat der wegen zeer goed en zij kunnen meest allen, zelfs in den regentijd, door Militaire colonnes gebruikt worden. De kleine binnenwegen zijn minder bruikbaar en worden zelden door rijtuigen bereden.

DE STAD BATAVIA.

Batavia, de Hoofdstad der Residentie, en van
derlandsch Indië, ligt aan de *Tjiliwong*, in het N
het zeestrand, op 6° 10' 20" Z. Br. en op 106° 5
zij is voor den handel zeer voordeelig gelegen,
haar omringende moerassen steeds ongezond. H
is een langwerping vierkant, dat van het N.
350, en van het W. naar het O. 250 rijnland
lengte heeft; weleer was zij door eenen koraalst
omgeven, met 24 bolwerken, die zoodanig met
plant waren, dat daardoor de vijand zoo wel va
van binnen kon beteugeld worden. Zij is omring
breede gracht, die door de *Tjiliwong* gevormd
Inlanders noemen deze stad *Batawie* of *Batawiej*
op de puinhoopen der overwonnen stad *Djakatr*
wier naam nog in aanwezen is in dien van *Jak*
een weg, die Oostwaarts naar *Goenong Sárie* l
via had vier poorten, als: de *Nieuwpoort* ten
den weg van *Molenvliet*, in 1631; de *Rotter*
aan de oostzijde, in 1636; de *Vierkantspoort* t
die nog bestaat en waardoor men van den ze
stad komt, in 1639; de *Utrechtsche poort* aan d
in 1651, en de *Diespoort* aan de zuidwestzijd
gebouwd.

De grachten waren voorheen van stroomend wat
doch de aardbeving van 1690 wierp de bedding
dempte haar gedeeltelijk, hetwelk veel tot de o
der stad bijdroeg; en, ofschoon uitgebaggerd,
niet weder in haren vroegeren staat. Bij gebr
hoorlijk toezigt, werden zij met onreine voorw
vuld, waardoor de lucht verpest en eene groote st
werd.

Tijdens de regering van den Baron VAN DE
en ook later, werd dit zoo veel mogelijk verholpen
gracht gedempt. Langs de grachten waren kanari
bloemdragende boomen beplant, die eenen liefe
verspreidden; eenigen derzelve hebben den verni
nog wederstaan.

latavia is in 24 wijken verdeeld: 1. *Spinhuisgracht*, 2. *Pasar ong*, 3. *'s Landswerf*, 4. *Stadhuis*, 5. *Zuidervoorstad*, 6. *An-* . 7. *Sonthar*, 8. *Voorburgsgracht*, 9. *Buitenkerk*, 10. *Jaka-* , 11. *Goenong Sârie*, 12. *Weltevreden*, 13. *Kamajoran*, . *Tânah abang*, 15. *Koningsplein*, 16. *Kampong Scott*, . *Rijswijk*, 18. *Noordwijk*, 19. *Molenvliet*, 20. *Prinsenlaan*, . *Krokot*, 22. *Kerkhof*, 23. *Kampong Doerie*, 24. *Kampong-* ; over iedere wijk is een Europesche wijkmeester aange-. De stad bevat eene bevolking van 55,000 inwoners, waar-der 16,600 Chinezen, die in het Z. W. van dezelve in de *Kampong Tjina* of het Chinesche kwartier, wonen. De slaven wel in als buiten de stad wonende, bedragen in de ge-Residentie slechts het getal van 5,040, hetwelk vóór jaren 17,000 beliep en door de afschaffing van den handel in dezelve, eindelijk, dank, der verlichting! zal te niet loopen.

De straten en grachten van *Batavia* snijden elkander regt-hoekig en de huizen zijn naar den Europeschen trant. doelmatig tegen elkander aangebouwd, waardoor de door-stroming van versche lucht zeer belemmerd en in vele wo-ningen geheel belet wordt. De belangrijkste gracht is de *Groote rivier*, langs welke de voornaamste handelhuizen en de factorij der Nederlandsche handelmaatschappij staan. Onder de voorname gebouwen komen in aanmerking: het nieuwe *Stadhuis*, bezuiden een vierkant plein; in 1710 voltooid, verving hetzelve het oude, dat in 1652 gebouwd, doch te laag en te klein was. In den gevel prijkt het beeld der regtigheid; ter regterzijde staat het cijfer der vereenigde Oostindische Compagnie, en ter linkerzijde het stadswapen, zijnde een zwaard met de punt omhoog en met eenen laurier omkranst, op een wit veld. Aan weerszijde zijn bijgebouwen, voor den Cipier en de gevangenen, welke laatsten in de zoogenaamde boeijen zitten. In het stadhuis zijn de bureaux van het plaatselijk Bestuur, en worden de vergaderingen van den Raad van Justitie, Weesmeesters enz. gehouden. De *Ma-leische Kerk*, tevens Hollandsche, staat bij de Jasenbrug, zijnde een vierkant gebouw zonder toren met een orgel; in dezen tempel heeft mijn vader verscheidene jaren gepredikt. Buiten de westerdeur rust de Gouverneur Generaal ZWAARDEKROON onder eene fraaije zerk.

Het *Chinesche Hospitaal*, staande buiten de voormal
Utrechtsche poort; het werd in 1661 opgerigt op de R
nocerosgracht en onderging in 1824 vele belangrijke v
beteringen en wordt uit fondsen, onder beheer van
Collegie van Boedelmeesters, onderhouden.

Het dient ter verpleging van zieken en krankzinni
uit de Chinesche en andere onchristen natiën van *Bat*
en andere plaatsen. Door het toenemend aantal lijders h
het bestuur van dit gesticht in 1840 eenen aanvang gem
met het stichten van eene nieuwe rij gebouwen, beste
om die gene, welke niet geheel krankzinnig zijn, van
krankzinnigen af te zonderen; op den 4^{den} Augustus van d
jaar is door den Resident van *Batavia* aan het half voltooi
gebouw eenen gedenksteen gelegd.

Het *Gereformeerde armenhuis* op de Spinhuisgracht, d
zeer goed ingerigt is.

Het *Stads verband* voor gewonden en ook voor drenkeling
door den Baron VAN DER CAPELLEN gesticht.

Het *voormalig Kasteel*, voor zoo ver er de puinhoopen v
overig zijn. Het stond daar, waar de *Nederlanders* hun e
fort hadden, waaraan zij op den 21sten October 1618 begon
te bouwen; het was eene redoute met twee bolwerken, *Mau*
rits en *Nassau* genaamd. Deze namen verlevendigden in b
naauwde tijden en in zoo menig benarden toestand den m
en geestdrift der bezetting, waardoor langzamerhand het *Kast*
mitsgaders de stad in aanzien kwamen. Uit geringe, doch w
beginselen werd hier iets heerlijks geboren: *Batavia* ver
en werd weldra als de *Koningin van het Oosten*, gehuldig
Dit kasteel in het N. O. van *Batavia*, bestreek de r
beschermde de stad en had vier bolwerken, als: *Batavia*, d
Parel, de *Diamant* en de *Robijn*. Men naderde het over e
steenen brug, die door eene ophaalbrug kon afgesloten word
Romdom een zeer groot plein, dat door tamarindeboom
overschaduwd was, stonden kolossale gebouwen, die tot h
houden der vergaderingen van de Hooge Regering en ande
Collegiën, mitsgaders tot magazijnen en tuighuizen dien
Eenige pakhuizen zijn blijven staan, maar anders is all
gesloopt. DAENDELS deed dit heerlijk gedenkteeken van d
vaderen glorie en onwankelbare volharding slechten om h

iwe kantoor (*Kantor bároe*) te bouwen, waarvan thans
n spoor meer bestaat. Vóór den gewijden grond, waarop
wereldberoemde kasteel prijkte, staat thans nog de *Pinang-*
rt, hebbende, als eene parodie op het verdwenen kasteel,
regterzijde het beeld van MINERVA en ter linkerzijde, dat
i MARS.

De *West- en Oostzijdsche pakhuizen* staan aan de beide oevers
r rivier en hebben de vernieling des tijds getrotseerd; hecht
sterk, groot en ruim, dienen zij om Gouvernementsgoederen
bewaren; zij staan onder het beheer van eenen eersten en
en tweeden algemeenen pakhuismeester, die de bevelen ont-
gen van de directie der producten en civiele magazijnen.

)e *Beurs*, bestaande uit drie zuilengangen, waarop twee
en rusten. Zij staat ten W. van de hospitaalstraat en is
den 8sten September 1818 geopend.

)e *Vischmarkt* aan de westzijde der rivier, zijnde een hoog
, dat op houten kolommen rust. In een klein huisje staat een
ees, die tienmaal sneller dan onze afslagers de vischzoodjes
en iederen verkoop naauwkeurig met een penseel in een
: opteekent, waarin honderde opkoopers hunne vaste
den hebben, die hij van buiten kent, terwijl hij door eene
ame behendigheid, telkens juist diegene opslaat, welke
elasten moet. In een afzonderlijk vertrekje is een graf, dat
eerbied gehouden wordt, dewijl daarin een lijk rust,
welk uit zee tegen den stroom in, de rivier zou op-
reven zijn; doch het zal bij eenen dubbelen vloed, toen
eb moest gaan, stadwaarts voortgestuwd zijn.

Het *Kettinggangersverblijf*, door grachten omringd, dienende
r misdadigers, die bij vonnis in den ketting geklonken,
i de openbare werken voor de kost, zonder loon, ten
eid gesteld worden. Zij worden menschlievend behandeld,
zulks zich waardig makende, ontvangen zij eenig zakgeld
kunnen in hunnen ledigen tijd matjes, korfjes, krishechten
iets anders tot eigen voordeel vervaardigen.

De *Scheepstimmerwerf*, aan de rivier, dienende alleen tot
t kalefateren van ligte vaartuigen.

De *Werf der Oostindische Compagnie*, weleer gebruikt tot
n aanbouw van schepen, die op de ree gebruikt werden;
ans dienende tot bergplaats voor Marinegoederen.

Wijders heeft men nog te *Batavia* de *Hoendermarkt* van de Maleische gracht, waarop inlanders eenige hut ben en hoenders en duiven, gedroogden visch, eije verkoopen; de *Korenmarkt*, hebbende een dak op hou len; op dezelve wordt allerlei koren in het klein, bij *tang*, een schepel van 13 oude ponden, verkocht.

De *Groenmarkt*, bij het Portugesche binnenkerkhof ders en *Chinezen* verkoopen op dezelve: groenten, aa ten en bloemen.

De winkels of *Toko's* bevatten velerlei koopgoederen middelen en meubelen, die uit *Europa* en *Amerika* aangevoerd. De Tokohouders of winkeliers zijn meest komend en vriendelijk, zij bieden den kooper verver aan en zijn niet onervaren in het bedingen van hooge

Dit zijn de voorname gebouwen en openbare plaatse de Hoofdstad, wier voorkomen nog in aanmerking k vele grachten en straten zijn de huizen afgebroken; d zoo fraaije tijgersgracht, waar in 1707 eene Compagni kerij was, die onder het beheer van Andreas La Loderus, Compagnies en stadsdrukker stond, welke ond ren eene *Maleische Woordenboek Sameling* in het Nede en Maleisch, in het Maleisch en Latijn, in het L Maleisch, doch zonder Arabisch karakter, gedrukt heeft slechts in naam. De nog aanwezige gebouwen word *Portugezen*; afstammelingen van *Nederlanders* en o inlanders bewoond, doch zijn zeer vervallen, en, d niet aangewit worden, van buiten morsig en somber. I indruk, dien deze gedeeltelijk afgebrokene en bouwval bij den vreemdeling verwekt, welke haar niet uit la schrijvingen kent, is onaangenaam. De bedrijvende w vert daarentegen, vooral in den morgen, een zonderling spel op en eerst na lange ondervinding kan men met grond eene beschrijving van de wemelende menigte, hier beweegt, geven.

De Ambtenaar, in het wit gekleed, zit in eene houding in het rijtuig en schijnt drukke bezigheden ben; zijne paarden moeten alzoo snel rijden; zijne po of laadje met papieren getuigt van zijnen ijver. De T der berekent in den wagen, die insgelijks spoedig v

e hij eene aangekomene factuur, met goed fatsoen tegen oge prijzen zal van de hand zetten. Een zeekapitein, die ne wijnen niet heeft kunnen verkoopen, dewijl de markt rvan overvoerd is, verkeert in eenen wanhopigen toestand gloeit als vuur. Nieuwelingen, die pas aankomen, hebben de werf een hevig mondgesprek, terwijl hun het zweet het aangezigt afstroomt. Mevrouw N. heeft geschil met en echtgenoot, dien zij verwijt, dat hij niet alles van boord eft medegenomen; de leelijke huurwagen met N° 11 bevalt r niet en hij meent, dat die juist voor haar geschikt is. - en opvarende vischpraauwen verlevendigen de rivier. Inlsche politiedienaars in kostuum, met bloote voeten en en sabel op zijde, maken eene wonderlijke vertooning en niet weinig trotsch op hunnen rang. Gegoede *Chinezen*, voor ettelijke jaren als lastdragers gebruikt werden, liggen chtige zijden kleeding in hunne rijtuigen; hunne scherpe atstrekken, staarten en zwarte mutsjes onderscheiden hen de menigte; aan vlijt, behendigheid en list hebben zij hun in te danken, waarmede sommigen naar *China* denken g te keeren. Portugesche klerken, die zich als Christenen, vooral als bladschrijvers op eenig voornaam kantoor, als igtige personen beschouwen, gaan met een hoog gevoel eigenwaarde, kaal en knapjes naar de schrijftafel. Op verende punten zitten leelijke, sirih kaauwende, oude vroumet inlandsch gebak, dat met sterke olie is toebereid en gehemelte van den *Maleijer* streelt; rijdt nu een onhandige ier een der kraampjes omver, dan klinkt het gillend : *Anakh a! baai baai bagoes! loe langgar orang poenja warong.* kind! het staat fraai, dat gij tegen iemands kraam aan). De marskramers of *Klontons* gaan met een rammelaar , gevolgd door eenen slaaf of vrijen inlander, die gebukt onder den last van katoenen stoffen, bijouteriën en andere terijen, die den verkooper groote winsten opleveren. De ige *Chinezen* metselen, timmeren, schilderen, smeden of en handel. De *Arabieren* met hunne haviksneuzen en scherpe en, bejagen voordeel met edelgesteenten en welriekende n. Koelies of lastdragers banen zich met okshoofden wijn andere goederen eenen weg door de menigte. *Javanen*, die rust als zaligheid beschouwen, eten, op de grond gezeten,

smakelijke rijst van een pisangblad. Uitgeteerde inlanders, d hunne gezondheid en middelen hebben uitgeput, gaan naar d amfioenkitten, alwaar zij door de *Chinezen* bedrogen en t aan hunne laatste penning toe, geduld worden. Ambtena en Officieren, die te weinig meubelen of te veel tijd hebb begeven zich naar de openbare verkoopingen. Lijkwagens, a sprekers, kooplieden met apen, groenten, spek, bloemen vogels, geven in allerlei kleedij of somtijds half naakt, aan h geheel eene bonte mengeling, en het gansche schouwspel buiten *Java* niet worden aangetroffen.

DE OMSTREKEN VAN BATAVIA.

Deze liggen voornamelijk ten Z. der stad en zijn : *Molenvli* die eene verlenging van de *Buitennieuwpoortstraat* is, *Rijs* en *Noordwijk* op een klein uur, *Weltevreden* en *het Koni plein*, op een uur afstands van *Batavia;* voorts *Goenong ri*, *Struiswijk* en *Tanah abang*. Langs al deze wegen st met eenige tusschenruimte, de woningen der *Europeërs* en alzoo beter gebouwd dan de huizen in de stad; zij heb buiten- en binnengalerijen voor de luchtigheid en gewo niet meer dan de benedenverdieping. De daken zijn on matig, daar zij met pannen gedekt zijn, die zeer spoedig zonnegloed opvangen en doorlaten, zoodat de hitte zich den zolder en vervolgens aan de woonvertrekken medede Zij moesten, even als de inlandsche woningen, van dekriet *Atap* voorzien zijn, hetwelk veel tot de koelte bijdraagt: ge rende de felle branding der zon, moeten de deuren en vens gesloten en des morgens vroeg en des namiddags te vijf geopend zijn. Bij vele huizen zijn badplaatsen in de rivier, badkuipen in de bijgebouwen. Gewoonlijk hebben de hu geene kelders en nimmer stookplaatsen of schoorsteenen. keuken is in eene der bijgebouwen achter het huis, waar vens de woningen der bedienden zijn, die met hunne fami bij rijken of grooten eene kleine bevolking uitmaken. De en het koetshuis zijn insgelijks achter de woningen. In p van kelders zijn er vertrekken in de bijgebouwen, die S heeten, hetwelk Engelsch is en eene proviandkamer betee De huizen zijn meestal door eenen tuin omgeven, die een traliehek, dat op eenen steenen muur staat, wordt g ten. De steenen woningen zijn des nachts niet zoo koel

amboezen huizen, doch bieden het belangrijke voordeel aan, zij zindelijker en met gemetselde plavuizen bevloerd zijn; valt alzoo niet moeijelijk, dewijl de zolder van hout is, indringen en nestelen van insecten en andere dieren, die *Amboina* vermeld zijn, te beletten, en menige vrouw akt het genoegen in dezelve eene echt Hollandsche zindeheid ten toon te spreiden.

VOORNAME GEBOUWEN BUITEN BATAVIA.

Onder deze komen in aanmerking: de Societeit *de Harmonie* die schaars bezocht wordt, omdat zij van vele woningen verwijderd ligt, en vele ambtenaren over dag werkzaamheden hebben en des avonds hunne kennissen bezoeken of op gemak te huis zitten. Dit gebouw door DAENDELS gesticht, op den hoek van *Rijswijk* en bevat groote zalen, die tot vieren van het verjaarfeest van Z. M. den Koning dienen, zeer luisterrijk is en door zes honderd personen, waaronder Indsche Grooten en Chinesche Hoofden, wordt bijgewoond. eer werden er groote partijen in aangerigt, die na het invoeren bezuiniging, natuurlijk zeldzaam geworden zijn. Achter het uw is het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenppen, dat voornamelijk door den Vice Admiraal RADERMAt in 1778 is opgerigt en bereids belangrijke werken heeft geven. Er is een museum bij hetzelve, dat van jaar tot belangrijker wordt. De moskeën buiten *Batavia* zijn even le Chinesche tempels of pagoden van weinig aanbelang; le laatsten zijn eenige afgodsbeelden. Naast de *Harmonie* de barakken en stallen der Cavalerie. Op het Koningsn staat eene Evangelische kerk, waarin de Hervormden en rschen hunne godsdienst verrigten. De Gouverneur Generaal heeft op den 24sten Augustus 1835, den verjaardag van M. WILLEM I, plegtiglijk den eersten steen van dit Godsis gelegd; waarbij de Predikant PLUIM MENTZ eene redeving hield. Westwaarts van deze kerk, ligt het Europesche hof, met een fraai hek omgeven. Op hetzelve rust ook ne, door gansch *Batavia* betreurde moeder, naast mijn zoontje. *Weltevreden* praalt het inderdaad prachtige paleis, dat door NDELS begonnen en door DE BUS DE GISIGNIES in 1827 ooid is. Het heeft drie verdiepingen en bevat, behalve de aderzaal der Regering, waarin, nevens die van Z. M. den

Koning, de beeldtenissen van al de Gouverneurs Generaal, v
N. I. geregeerd hebben, naar tijdorde geplaatst zijn, een
hoorzaal, benevens verscheidene zalen, waarin de hoofdbu
van het Bestuur van Nederlandsch Indië, het Hoog Geregt
de Archiven, benevens de landsdrukkerij, die ook Male
en Javaansche boekstaven bezit, geplaatst zijn.

Op het plein van *Waterloo*, dat vroeger den naam van *tevreden* droeg, en in 1828 deszelfs nieuwen naam en gedenkteeken ontving om ook in *Indië*, den roemwaard slag van 1815 te vereeuwigen, waarin Z. M. de Koning bloed voor Neêrlands vrijheid en onafhankelijkheid stortte, de nieuwe Roomsch Katholijke kerk, ten tijde van den (missaris Generaal Du Bus de Gisignies gesticht en op 6den November 1829, door den Apostolischen Prefect der derlandsche zending in Oostindië, Lambertus Prinsen, tegenwoordigheid van Zijne Excellentie en vele aanzienlijke P sonen ingewijd. Het is aan de Maagd Maria toegewijd, 1 voet lang en 50 voet breed. Voor de komst van Daend mogten de R. K. hunne godsdienst op *Java* niet uitoefen doch in 1808 werd hun vergund eene kerk te bezitten, die den 10den April door de Priesters Lambertus Prinsen en cobus Nelissen werd ingewijd; zij stond op *Pasar Sen Weltevreden*, en is om hare bouwvalligheid afgebroken.

Wijders verdient nog opmerking: de loge *La fidèle Sincér* aan den weg van *Jakatra*, waarin volijverig gemetseld wo Onder de luisterrijke feesten in dezelve gegeven, was er g zoo schitterend als dat, hetwelk op den avond van den 1 Julij 1835, in hetzelve ter eere van St Jan, gevierd werd. talrijke, in en buiten *Batavia* wonende broeders waren tot l zelve benevens eene groote zusterschaar genoodigd. Nadat belangrijke bezigheden in den gewijden tempel gesloten war werden de deuren andermaal geopend en de zusters bij ma binnengeleid. De Gouverneur Generaal D'Eerens, die als R. zeer verdraagzaam was, woonde dit feest bij. De zusters w den, nadat zij door den gedeputeerde Grootmeester Natio deftiglijk en hartelijk verwelkomd waren, en, nadat de Mees der Loge zulks herhaald had, met troffeltjes, gehecht aan zijd linten, omhangen. De zusters namen deel aan den dans en a het banket, en toonden ook in deze werkzaamheden niet ijver en volharding voor de broeders te wijken.

› *Weltevreden* staan uitmuntende steenen kazernen, Offi-
woningen, tuighuizen en een hospitaal, welke gebouwen
het Gouvernement in goeden staat worden gehouden.

p *Parapatan* staat de Engelsche kerk, wier opbouw vooral
r den Gouverneur Generaal VAN DEN BOSCH is bevorderd,
waarin door den verdienstelijken zendeling MEDHURST de
nst verrigt wordt.

De Hollandsche schouwburg, een langwerpig vierkant
ouw, staat aan den weg van *Weltevreden*; het is in 1818
or liefhebbers gesticht. Er bestaat geen vast tooneelgezel-
ap voor hetzelve, en de stukken worden er door tooneel-
minnaars, die meestal uit Ambtenaren en Officieren bestaan,
gevoerd; de vrouwenrollen worden er door heeren vervuld,
twelk voor den zinnelijken aanschouwer de begoocheling
eemt, doch niet hinderlijk voor hem is, die weet, dat
waarheid in een beeld onafhankelijk is van de waarheid
stoffelijken bestaans van dat beeld. In den voorgevel
t: *Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas*, of «Al falen
krachten, de wil is echter te prijzen;» van binnen om-
t eene galerij een ovaal met zitplaatsen, alleen voor de
uwen bestemd; de langwerpige binnenruimte wordt door
Heeren bezet, die alzoo door eenen kring van Dames omge-
worden, welke een keurig toilet hebben. De kleeding der
eellisten is rijk en prachtig, en de decoratiën zijn zeer
i. Wanneer de Gouverneur Generaal in zijne loge treedt,
n de aanwezigen op, buigen zich en hernemen hunne
tsen; de gordijn wordt opgeheven en de voorstelling over-
t de verwachting, die men van tooneelliefhebbers heeft,
ke vele anderen en gewigtige werkzaamheden hebben en
publiek bijzonder door hunnen kunstmin en smaak aan
verpligten; vooral, daar het in eene verzengde luchtstreek
r afmattend is, eene belangrijke rol op het tooneel goed
vervullen. Elke tooneelvertooning bedraagt voor eenen
r met eene Dame *f* 8 –. Er wordt eens in de maand eene
rstelling gegeven.

Van tijd tot tijd hebben op *Weltevreden* Hoogduitsche en
nsche tooneelgezelschappen voorstellingen gegeven, die veel
al vonden; echter kunnen zij bij sterfte van eenige hunner
n, moeijelijk anderen vinden om zich staande te houden.

Op *Weltevreden* is eene goede school voor het lage
derwijs, dat door de Regering bijzonder beschermd en
gemoedigd wordt. Een schoolmeester heeft hier eene voord
betrekking en is bij het verbeteren van het onderwijs
vroeger zeer gebrekkig was, hoogst nuttig vóor *Indië*,
velen zijner leerlingen eenmaal Ambtenaren worden.

LEVENSWIJS DER EUROPEANEN.

Men moet de *Europeanen* hier in twee klassen ondersche
de oudgasten of *Orang lâma* en de nieuwelingen of (
bahâroe of *bâroe*, dat in *baren* verbasterd is. *Geestig* Du
schrijvers hebben dit woord in den zin van *golven* of
opgevat, omdat de nieuweling in een gloeijend klimaa
doornat zou zijn van de baren der zee!!

Verscheidene schrijvers hebben een ongunstig, maar
onbillijk vonnis tevens, over de oudgasten geveld; doch
raden al te zeer hunne onbevoegdheid daartoe, dewijl z
oppervlakkige kennis en weinig ondervinding, alles naa
beperkten maatstaf hunner bekrompene denkbeelden v
schoeijen en afmeten. Er is en wordt dan ook nog veel
Indië geschreven, dat naauwelijks de lezing verdient en v
over een iegelijk, die het innerlijke leven der Europ
maatschappij in *Indië* kent, de schouders optrekt. Het is
waarheid, die ik in drie werelddeelen heb opgemerkt, d
levenswijze der menschen zich regelt naar den aard van
land, de bevolking, de behoeften en naar den mindere
meerderen overvloed, waarin men verkeert. In een vr
werelddeel, te midden eener milde, rijke natuur, onder
bevolking, die geen gebrek kent, bevindt zich de *Europ*
op een geheel ander standpunt dan in zijn vaderland; v
alles, zelfs in de natuur, op eene veel geringere schaal
in *Indië*, is zamengesteld. De *Europeaan* staat hier bij
komst even als eene uitheemsche plant op vreemden bo
overgebragt, en heeft eenen geruimen tijd noodig, eer
Indië als zijn tweede vaderland waarderen kan. Niet,
na lang met het luchtgestel en het overwinnen van bekromp
omstandigheden geworsteld en den lande dikwerf belangr

en bewezen te hebben, wordt hij een oudgast. Aangezien
andsche Grooten en de *Chinezen* op eenen ruimen voet
en vele gemakken des levens genieten, is het niet alleen
rlijk, maar zelfs noodzakelijk, dat de *Europeaan* op de
he manier weet te leven, en het is staatkundig, zulks te
ı, omdat de zinnelijke bevolking hieraan sedert eeuwen
on, en bij het tegendeel, ligt geneigd is, hem, die over
gesteld is, gering te schatten. Overdaad van weelde
ıcht moeten echter vermeden worden. De ware oudgast,
de *Nabob*, die zich in wellusten baadt en thans zeer
's wordt aangetroffen), bewoont een groot, ruim en luchtig
met tuin, badplaats en stalling. Hij gaat niet te voet,
rijdt met twee of vier paarden. Te vijf of zes uren
ınde, trekt hij eenen luchtigen sarong en kabaai aan en
met bloote voeten in de muilen, achter zijne woning
om bij eene frissche morgenkoelte, den tuin en stalling
zien; vervolgens drinkt hij een kop koffij, rookt een
en baadt zich. Indien hij ongehuwd is, laat hij zich
jds door eene slavin naar het bad vergezellen, om hem
:t baden, van eenen anderen sarong en kabaai te voorzien.
ontbijt bestaat in rijst met kerri of keukenzuren, spaanschen
:, gezouten eijeren, gebakken visch en thee. In het aan-
ıen wordt hij veelal door eene slavin, slaaf of vrijen
ıder bijgestaan. De koetsier komt met dat rijtuig en die
den vóór, welke hij verlangt, ten einde hem naar een
vernementsbureau of koopmanskantoor te brengen, alwaar
tot in den namiddag werkzaam is. Achter op den wagen
n twee of drie, en bij hooge Ambtenaren, vier of vijf
ienden; een derzelven houdt het vuurtouw vast om zijne
ar aan te steken, een ander draagt den zonnescherm of
jong, en een derde, die oppasser en in Gouvernements
st is, heeft eenen plaat op de borst, waarop het Depar-
ent van zijnen meester gegraveerd staat, en gaat mede
de brieven te bezorgen en andere diensten te verrigten.
De Ambtenaar, zelfs die, welke eene aanzienlijke betrek-
ng bekleedt, bevindt zich reeds des morgens te acht uren
het kantoor en blijft op hetzelve tot vier uren en dikwerf
g later in den namiddag, hetwelk in een verzengend kli-
aat, gedurende de felste hitte, zeer veel gevergd is. Dat hij

zich nu, na zich eenen ganschen dag ingespannen te heb
het zij hij oudgast of nieuweling zij, lekker maakt, zo
men het in *Indië* noemt, is allernatuurlijkst, en dat hij n
middagmaal te paard of in het rijtuig rondtoert en
vrienden of kennissen bezoekt, is, wil hij lid der za
leving worden of blijven, noodzakelijk, terwijl door het
nieten der koelere avondlucht, zijn, op het bureau afg
ligchaam en vermoeide geest versterkt en hersteld word

Sommige oudgasten zijn toonbeelden van onvermoeide v
zaamheid; ik herinner mij, dat ik dikwerf den Raad
Indië GOLDMAN, die vijftig achtereenvolgende jaren in
gediend had, des morgens te zes uren in zijnen tuin aa
schrijftafel vond, en dat hij, nadat hij van het Gouvernem
bureau was terug gekeerd, nog den ganschen avond
werkte. Van zoo iets, zal men in *Europa* weinige
beelden vinden.

Hij was de eenige niet, neen, vele Ambtenaren, voornam
van de hoofdbureaux, zijn dikwerf overstelpt met bezighe
omdat het personeel van weinige Ambtenaren voor eene
uitgebreide bezitting als *Nederlandsch Indië*, zeer klein is, e
die het tegendeel schrijven, zijn of onkundigen of opzette
logenaars.

De oudgast kent de inlandsche taal en wordt op zijne we
gediend; des zaturdags gaat hij naar zijn buitengoed in
bovenlanden en blijft daar tot des maandags. Rijk in geld i
niet, daar zijne inkomsten zijne uitgaven zelden overschrij
Indien de bezuiniging ooit zoo verderfelijk mogt gaan we
om den Indischen Ambtenaar in de gemakken des levens in
vreemd werelddeel, bij eene gloeijende hitte, te beperken,
zouden zijn ijver verlamd en het belang van den staat on
mijnd worden; daar er wel niemand zou gevonden word
die voor een karig loon in *Indië* zou willen zwoegen om
koffers van eenige rijke kooplieden in *Nederland*, te hel
vullen, die zelden erkentelijk zijn voor de diensten door Am
tenaren en Officieren in *Indië* bewezen en niet schijnen
weten, hoeveel er voor hen gedaan wordt.

De levenswijs van den nieuweling is op eene kleinere sch
ingerigt; meestal komt hij uit *Europa* met de wrakken
zijn fortuin in een of twee koffers en neemt daarmede z

n logement, alwaar hij zich, zoowel als in de
hij vervolgens betrekt, in schulden wikkelt; de
raagt van ƒ100– tot ƒ300– 's maands; de woning
noet van het noodige voorzien worden; de zon-
hem uit te gaan; de huurwagen kost ƒ7– daags;
ı, een kok en bleeker moeten bezoldigd worden,
eeft hij nog wissels te betalen, die hij in *Nederland*
en. Geen wonder dan, dat er zijn, die in den
moed laten zinken, en er gevonden worden,
en aan zich zelven slaan, wanneer zij enkel op
f, zonder aanstelling in *Indië* komen. Er behoort
ie, om in een vreemd land, zonder kennissen en
handen aan het werk te slaan; maar hij, die
et opgeeft en zich tot een' der menigvuldige brave
endt en hem raad en bijstand vraagt, met open-
estaande bezwaren, zal, mits braaf zijnde, niet af-
rden. Neen, de gastvrijheid moge wel niet zoo
jn als weleer, daar de ondervinding den oud-
doen zien, dat niet alle nieuwelingen hàar waardig
estaat echter bij voortduring, en de stem der men-
in de weldadige natuur beletten, dat zij ooit zal
e nieuweling wordt somtijds mismoedig, wanneer
genooten in het bezit ziet van rijtuigen, fraaije
ı bedienden; doch dit is geheel verkeerd; hij
als zij gedaan hebben, met ijver zijne loopbaan
daarop onwankelbaar voortgaan; en het zal niet
ij zich eenmaal bij dezelfde gemakken des levens
ı en in rang en middelen toenemen. Hoe velen
d, die kort na hunne aankomst hun lot vervloekten
strijke vochten zich zochten op te beuren, maar
in het graf nederdaalden.

ɔpesche vrouwen, wier echtgenooten goed geplaatst
leven zeer gemakkelijk; de zorg voor de keuken
len kok en koksmaat, de oppassing van paarden
aan den koetsier, de zindelijkheid der woning aan
ıden overgelaten. De wasch komt gesteven, gerekt,
eperst en geplooid te huis en wordt door eene
› linnenkas geborgen. De huisvrouw moet echter
oog over alles houden, dewijl de bedienden anders

beginnen te sloffen, daar zij terstond bemerken, hoedanig l geaardheid is en zich daarnaar regelen. De bedienden en sla worden uitmuntend behandeld; zij behoeven weinig te wer en genieten kost, inwoning, kleeding en zakgeld; de v bedienden hebben een maandelijksch inkomen van *f*8– tot *f* en enkele koks *f*20–. Op *Batavia* is de levenswijs zoo als de huurprijs zeer duur en kan een Ambtenaar of Off zelden iets voor den ouden dag sparen; in de binnenla en op buitenposten is alles, behalve Europesche voortbrengs goedkoop, en alzoo gelegenheid, bij eene matige leefw zijn fortuin te verbeteren.

Buiten de maandelijksche voorstelling in den schouwbu zijn er weinig openbare vermaken; van tijd tot tijd heeft een paardenwedloop plaats, waarbij men de snelheid der pa den en de vaardigheid der rijders, zijnde inlandsche bedienden bewondert. Des zondags en donderdags begeeft zich de E ropesche bevolking in het rijtuig of te paard naar het pl van *Waterloo*, alwaar de muzijk der troepen zich doet hoor Hierdoor is men in de gelegenheid, op één punt, zijne vri den en bekenden te ontmoeten of eene kennismaking met e der schoonen aan te knoopen, die aanleiding tot eene naau betrekking voor het geheele leven geven kan. Gewoonlijk wo er eens in de maand in de Harmonie gedanst en zelden h men, dat daardoor ziekte of verkoudheid veroorzaakt wo zoo als in *Europa*, waar de te huis keerende balgasten d eene scherpe, vinnige nachtlucht op het uitwasemende chaam worden overvallen, en weldra aan hoest, borstkwale tering lijden.

De invloed van het luchtgestel is reeds in het vorige (beschreven, en hier moet opgemerkt worden, dat de nieuwe zich niet in eens aan het bad, het gebruik van vruchten inlandsche spijzen moet overgeven, maar daaraan langz gewennen, en, bij een gezond gestel, matigheid, opgeruii heid des harten, werkzaamheid en vertrouwen op de Vl zienigheid, zal hij gezond leven, zijn vaderland van nut en zich zelven bevoordeelen.

GOUVERNEUR GENERAAL.

De Gouverneur Generaal woont op *Rijswijk* in een f hôtel, en leeft gewoonlijk overeenkomstig zijne hooge waar

heid, als vertegenwoordiger van Z. M. den Koning, op eenen vorstelijken voet en noodigt dagelijks Ambtenaren en Officieren aan zijne tafel, die door eenen Europeschen hofmeester, Sipajers en inlandsche knechten bediend wordt. Van tijd tot tijd woont hij op het paleis te *Buitenzorg* en komt naar *Batavia* om audientie te verleenen of de vergadering der Regering bij te wonen. Op *Batavia* rijdt hij met vier paarden en twee huzaren vooruit; van ouds moesten de rijtuigen voor den Gouverneur Generaal stil houden; bij den Baron VAN DER CAPELLEN had dit geene plaats; maar DAENDELS, liet, naar men verhaalt, de Heeren en Dames voor hem uit hunne rijtuigen komen om hem hunne hulde te bewijzen, hetwelk bij morsige wegen, in den regentijd zeer lastig en onaangenaam was, vooral als zij naar een bal gingen. De hofhouding van den Gouverneur Generaal bestaat slechts uit eenige Adjudanten en een of twee Secretarissen, en zijne levenswijs verschilt weinig van die der Ingezeten. Zijne onbeperkte magt doet hem door een ieder ontzien en hij wordt, als een Vorst in *Europa*, geëerd. Zijn voorbeeld in het gaan naar de kerk, schouwburg, muzijk, danspartijen en paardenwedloopen wordt door de *Europeanen* gevolgd, want hij is de drijfveer der openbare handelingen. Het is natuurlijk, dat de ingezetenen bij eene eentoonige manier van leven, gaarne eene uitspanning genieten en in den Gouverneur Generaal den man wenschen te zien, die de gewenschte openbare vermakelijkheden bevordert. Zijne werkzaamheden, wil hij alle belangrijke zaken grondig onderzoeken, zijn zeker menigvuldig en hoogst gewigtig, daar van zijne besluiten zoo veel voor *Indië* en *Nederland* afhangt; doch hij kan wel eenigen tijd vinden om anderen te verheugen. Zijne inkomsten bedragen twee tonnen gouds 's jaars, doch hij geniet geene voordeelen van geschenken, dewijl dezelve door tegengeschenken ruim betaald worden. Weleer kan dit anders geweest zijn, maar bij eigene ondervinding weet ik, dat de Gouverneur Generaal niets zonder wedervergelding aanneemt. De Inlander heeft een verheven denkbeeld van den Gouverneur Generaal; hij noemt hem *Toewan besaar* dat is: de *Groote Heer*, en het is staatkundig dat denkbeeld te voeden.

STERFTE DER EUROPEANEN.

Van de *Europeanen*, die bij hunne aankomst nog onvolwa zijn, sterven er in *Indië* betrekkelijk meer in eenen gegeven dan van hen, die aldaar in den mannelijken leeftijd aanlan Menigvuldige voorbeelden toonen aan, dat bejaarde lieden, naar *Indië* gaan, dikwerf aldaar eenen hoogen ouderdom reiken; zoo heeft men er verscheidene gezien, die 40, 50 zelfs 60 jaren bij hunne aankomst bereikt hebbende, aldaa 80 en zelfs 90 jaren geleefd hebben. Het schijnt, dat dit aa meerdere kalmte, minderen warmtegraad en geregelder leve wijs der bejaarden, in vergelijking van jeugdige personen, m worden toegeschreven.

HET BAD.

De meeste volken hebben sedert eeuwen het bad, voo in heete gewesten, als heilzaam en noodzakelijk beschouw sommige hebben aan het koude, andere, zoo als de ou Grieken en Romeinen, aan het warme of laauwe bad voorkeur gegeven. De Indiaan baadt zich dagelijks een, tw ja driemaal, en de *Europeaan* heeft in *Indië* dit voorbeeld volgd, en de ondervinding er het nut van aangetoond. warme of laauwe bad wordt in *Indië* alleen aanbevolen v hen, die door jicht, zinkingen, krampen of graveel gekw worden of pas koortsen gehad of mercuur gebruikt hebb zij, die zich, zoo als de meeste *Nederlanders*, nimmer of den hebben gebaad, handelen voorzigtig, zich eerst door wasschen van het geheele ligchaam met eene spons, aan invloed van het koude water te gewennen. Het is gevaarl zoo als sommigen doen, een regenbad te nemen, dat is: n in eenen stortregen te gaan staan, dewijl het zenuwgestel d door hevig wordt aangedaan. Het stortbad of het gieten koud water op het hoofd, is nadeelig, daar het herseng er te zeer door geschokt wordt; voor koudvochtige geste is het echter niet zoo schadelijk als voor volbloedige en duizelingen onderhevige. Bij het baden zal men de volge op ondervinding gegronde regelen, in acht nemen.

1°. Men moet naar ligchaam en ziel kalm zijn, en zich zoo niet onmiddellijk baden na verhittende beweginge driftvervoering.

2°. Het bad wordt des morgens na het ontwaken als het nuttigste beschouwd, dewijl de spijzen dan verteerd zijn.

3°. Wanneer de bader verzwakte of ongestelde oogen heeft, moet hij nog een uur wachten.

4°. Eer men in het bad of in de rivier gaat, moeten de oogen, mits gesloten, en het hoofd goed nat gemaakt worden. Het water is door de koude heilzaam, doch door te lange werkzaamheid nadeelig voor de geopende oogen.

5°. De bader moet zich in het bad zooveel mogelijk bewegen. en de gewrichten en spieren wrijven of doen wrijven.

6°. In een bad mag men een kwartier uurs, doch in de rivier een half uur blijven.

7°. Na het bad wordt het geheele ligchaam goed afgedroogd, waarna er kan gegeten worden.

Reinheid des ligchaams, matigheid in spijs en drank, tamelijke ligchaamsbeweging, werkzaamheid zonder over dag te slapen, kuischheid, eene kalme gemoedsgestalte en behoorlijke nachtrust zijn bijna zekere middelen om in *Indië* gezond en lang te leven.

DE CHINEZEN.

Voor de komst der *Europeanen* hadden de *Chinezen* zich reeds te *Jakatra* gevestigd; volgens hun geschiedboek *Te ong Tauw*, dat de voornaamste bedrijven der Keizers sedert 4000 jaren behelst, zouden zij in 1440 zich te *Bantam* gevestigd hebben, dat gezegd wordt destijds eene belangrijke stad geweest te zijn, die met *Jakatra* eenen voornamen handel dreef, alwaar zij zich vervolgens met der woon, onder bescherming des Konings van dat rijk, ter zake van hunnen werkzamen aard, nederzetten.

De *Chinezen* zetten aan de bedrijvende wereld in *Indië* eene groote levendigheid bij; zij, die in den Nederlandsch Indischen archipel komen, behooren tot de ondernemendste hunner natie. Hunne arbeidzaamheid wordt door geen volk overtroffen en zelden geëvenaard. In allerlei handwerken ervaren, kunnen zij schier alles namaken, wat zij zien. Toen ik eens gemagtigd werd, eene drukpers voor de inlandsche drukkerij aan te schaf-

fen, en men zeer betwijfelde of er eene zou te verkrijgen
liet ik eenen bekwamen Chineschen werkman komen; hij
voor het eerst eene drukpers, nam er de maat van en lev
welda eene pers met eenen door hem vervaardigden cilin
die niets te wenschen overliet. Zij beginnen hunne loop
geheel van onderen af, doch weten door hunne zeldzame
zich weldra een bestaan te verschaffen, en verwerven door
handel of eenig ambacht, niet zelden een aanzienlijk verm
Als warmoeziers zijn zij zeer beroemd en sparen geene m
om hunne gronden te zuiveren, te mesten, te wieden, te
sproeijen en de groenten bij hitte te dekken, zoodat zij
goede tuin- en aardvruchten leveren als naauwelijks in
verzengde lucht kunnen verwacht worden. Zij zijn liefheb
van eten en drinken; hunne spijzen en zelfs de soep eten
slurpen zij op door middel van een paar dunne stokjes,
onbegrijpelijk snel bewogen worden. Afgodendienaars en wel
tig van aard, hebben zij geen begrip van kuischheid of matigh
en hunne zinnelijke driften voldoen zij op eene dierlijke wij
Aan het Chinesche kaart- en dobbelspel zijn zij zeer versla

De *Chinezen* zijn lafhartig van aard, doch wanneer zij wan
dat het Gouvernement zwak van aard is, tot zamenspann
en zamenzwering genegen; hiervan heb ik het volgende bij
woond. Er was eene nieuwe, doch niet drukkende belas
uitgeschreven en binnen kort sloten al de Chinesche ambac
lieden hunne werkplaatsen. De politie hen willende doen w
ken, antwoordden zij, dat zij geld hadden om van te lev
niemand lastig vielen en rust wilden genieten. Dit
eene belemmering ontstaan, daar geene rijtuigen of fabri
konden hersteld of goederen aangemaakt worden. Een
werkbaas liet zich echter overhalen om te arbeiden, doch n
welijks begon hij zijn werk of werd daarin door eenen
zienlijken Chinees gestoord, die hem met de nadeelige ge
gen van zijnen afval bedreigde. Nu had de politie gelegen
den onruststoker te straffen en hij werd op heeter d
niettegenstaande zijn vreesselijk tegenstribbelen, aan eenen
gebonden en door rietjesslagen gedwee gemaakt, zoodat
vergeving verzocht en de overige zamengeschoolde belha
stilletjes henenslopen, hunne winkels openden en hunnen
heid aanvingen als of er niets was voorgevallen.

CHINEESCHE FEESTEN.

De *Chinezen* hebben jaarlijks eenige feesten, die ik bijgewoond heb en belangrijk genoeg acht, hier mede te deelen.

Het eerste feest na het nieuwe jaar vieren zij in een' hunner voornaamste tempels op *Goenong Sarie*, nabij hunne begraafplaatsen; het is aan de nagedachtenis hunner afgestorvene betrekkingen toegewijd. Rijk en arm, aanzienlijk en gering zonderen iets tot hetzelve af en wonen het bij. De Kapitein en Officieren in purpergewaad, met hunne boden, die van een schild op de borst voorzien zijn, begeven zich met de aanzienlijken benevens de Kapiteins der jonken, des morgens te negen ure naar dien tempel; het volk bevindt zich daar reeds en offert op de graven. Onder het schetterend geluid der koperen bekkens en wanluidende violen, worden gestadig voetzoekers gestoken. De Kapitein der *Chinezen* door eenige Officieren gevolgd, die in twee rijen gaan, gaat tot voor den tempel, wiens stoep met een tapijt bedekt is; ieder hunner plaatst zich voor een, op dezelve liggend rood damasten kussen, met het gelaat naar hunnen *Topékong*, zijnde een, bij hun hoog vereerde heilige en geenszins Joosje of de duivel, zoo als algemeen geloofd en door napraten gezegd wordt. Zijn altaar prijkt met oote brandende waskaarsen, fijne vruchten, konfijten, spijn en wierook. De Officieren vallen met het aangezigt ter rde, terwijl de Ceremoniemeester eenige woorden uitspreekt, hun daarna brandende, welriekende stokjes geeft, die zij or hun gelaat brengen en hem wedergeven, om op het ar te plaatsen. De Kapitein ontvangt nu een kopje met oe, een sterke drank, die hij in eenen bak met aarde uitrt, terwijl de Ceremoniemeester het kopje weder op het ar plaatst, hen op een gegeven teeken herhaaldelijk met t aangezigt ter aarde doet vallen, ieder hunner een bordje t Chinesche woorden overhandigt, die hij overluid afleest en lke de namen dier afgestorvenen bevat, wier geesten zij enen, dat deel in hunne hulde nemen. Nu verschijnen de geesijken voor het altaar in eene roode stool met gouden passent omzoomd, dragende eenen priesterlijken mijter op het fd; vier anderen staan blootshoofds, in blaauwe zijde, twee twee, aan weerskanten van het altaar. De Opperpriesheft, het gelaat naar den *Topékong* gekeerd, eenen zang

aan, keert zich nu en dan om, doopt een takje in kom met water, dat hij in het rond sprenkelt; terwijl d taardienaars medezingen en met kleine klokjes bellen. gedaan zijnde, worden al de figuren van bamboes met ver verzilverd en beschilderd papier, staande voor den tempe eenen hoop geworpen en onder eene vervaarlijke muzij het afsteken van zwermen, verbrand. Vervolgens begeeft zi menigte naar de, haar dierbare graven en stort daar za uit, die door velen met aandoening, onder het plengen tranen, aangehoord worden. Voor de aanzienlijke graven offeranden van allerlei spijzen en zelfs varkens en ge Nadat de plegtigheid geëindigd is, worden de toebereide zen op de graven genuttigd en de overige onderling verde

In den achtermiddag keert een iegelijk weder naar woning. De vrouwen, die anders in hunne huizen opges zijn, woonen dit feest in zijden kleeding bij.

Onder de Chinesche feesten telt men ook het *Vuurtrap* Na alvorens in eenen tempel te *Tandjong* bij *Tanah Ab* verscheidene plegtigheden verrigt te hebben, komen de v trappers, ieder een afgodsbeeld dragende, in eene soort geestverrukking naar buiten en loopen heen en weder door vuur, dat twaalf voet in het vierkant heeft en waarva kolen een half voet hoog liggen, waarop zout gestrooid w terwijl de gloed door waaijers wordt aangewakkerd, zood aanschouwer er door de hittte ten minste acht voeten van wijderd blijft. Een Chinees, die eene bel en eenen horen hand houdt, danst rondom het vuur en prevelt gebeden vuurtrappers komen onbeschadigd uit den gloed tot g verbazing der aanschouwers. Zij kunnen onbrandbare kleedi dragen en hunne voeten door eenig smeersel tegen het bestand doen zijn, maar hoe zij niet door de gloeijende luch zij inademen, verzengen, is onbegrijpelijk; het is mij echter gekomen, dat zij hunnen adem, zoolang als zij door het gingen, inhielden, hetwelk oude *Chinezen* echter tegenspr

CHINESCHE SCHOUWBURG; VERTAALDE TOONEELSTUKKEN E ANDERE CHINESCHE WERKEN.

De Schouwburg of *Wajang* is een tooneel, dat op een wordt opgeslagen, zoodat de aanschouwer in de open de vertooning bijwoont. De rollen der tooneelspelers w

3alische meisjes of baardelooze jongelingen met eene schelle, pe, het gehoor beleedigende stem, vervuld. De muzijk rommen, bekkens, fluiten en snarenspel is oorverscheurend erwekt bij den muzikalen mensch eenen sterken afkeer eene natie, die haar welluidend en aangenaam vindt. mige voorstellingen van geschiedkundigen aard, leveren chillende gevechten op, waarin de strijders met slagbijlen, lden, bogen en knodsen gewapend zijn en na de overwin-;den keizer van hunne tegenpartij onttroonen en vermoorden, na zij eenen anderen op den troon plaatsen. Tafels of ten moeten bij gebrek aan decoratiën, torens, muren enz. stellen; de spelers hebben geen denkbeeld van tooneelkunst, is bij hen louter geheugen, werktuigelijk schreeuwen, n, loopen en handelen, zoodat hun spel verveling verwekt. vorden op het tooneel ook pantomimen en voorstellingen ontrouwe echtgenooten en minnarijen gegeven, die echter gebrek aan kunsttalent, en door wansmaak den *Europe*-veldra vervelen, doch den Chinees een half etmaal kunnen ıken. De meeste tooneelstukken zijn beschreven en bevatten tellingen van aloude gebeurtenissen, waarvan sommigen le verovering van *China* door de *Mongolen* in 1260, onder EI KHAN, hebben plaats gehad. Rijke *Chinezen* laten de ıg bij feesten, voor hunne rekening spelen. Het is gevaar-oor den *Europeaan*, met de tooneelspeelsters te spotten heid met haar te maken; daar er voorbeelden zijn, dat ie zich zoo onvoorzigtig gedroeg, verdwenen is zonder dat ; zekers van zijn uiteinde vernomen is.

Chinesche tooneelstukken in vroegeren tijd geschreven, effen de latere in stijl en taal. Hunne, in *Europa*, ertalingen bekende tooneelstukken en andere geschriften oornamelijk:

wees uit het huis van TSIAO gebrekkig in het Fransch ld door PREMARE, onder den titel van: *L'orpheline de ne.*

tooneelspel *Lao seng öl*, door DAVID te London in 1817, treurspel *Han kung tsu* of de smarten van HAN, door ven aldaar in 1829 uitgegeven.

i lanki, ou *l'histoire du cercle de craie*, door JULIEN, n, 1832.

Affectionate Pair, or History of SUNGKIN; *a Chinese translated by* P. P. THOMS, Malacca, 1824.

The four Books, a Chinese classic Work, translated b Rev. D. COLLIE, Malacca, 1828.

Iu-Kiao-Li, ou les deux Cousines; Roman Chinois, tr par M. ABEL RÉMUSAT, 4 *vols.* Paris, 1826.

Narrative of the Chinese Embassy to the Khan of the Tor Tartars, in the years 1712, 13, 14 *and* 15; *by the Ch Ambassador, translated by* Sir G. T. STAUNTON, Londen, 1

The Sacred Edict, containing the maxims of the Em KANGHE, *translated by Rev.* W. MILNE, London, 1817.

Ta Tsing Leu Lee; being the Fundamental laws, a Selection from the supplementary Statutes of the Penal Co China, translated by Sir G. T. STAUNTON, London 1810

The fortunate union, a romance, translated by DAVIS, Lon 1827.

On the poetry of the Chinese, in the transactions of the r asiatic Society, by DAVIS, II *vol.*

RÉMUSAT, *Mélanges asiatiques,* Paris, 1825, 1826, *a que ses Nouveaux Mélanges asiatiques,* 1829 *et sa Gramm*

Het is mij niet bekend, dat de Chinesche taal door *Ne landers* met dat gevolg is beoefend, dat zij er werken vertaald hebben, hetwelk, gemerkt, het aanzienlijk getal *nezen,* dat zich op *Java* bevindt, zeker vreemd is. De verd stelijke zendeling MEDHURST, een *Engelschman,* is er in ervaren en heeft er verscheidene werken in geschreven

ARAKBRANDERIJEN.

De Arakbranderijen in het Maleisch en laag Javaan *Pengngarakkan,* en in het hoog Javaansch, *Pengngaw* genaamd, zijn het eigendom der *Chinezen,* die van den A dien zij *Tsieuw* en *Tsjoe* noemen, even als van den *Bro Badek,* groote liefhebbers zijn. Het arakstoken geschiedt aldus eene branderij van twee ketels kookt men dagelijks tien *gant* of ongeveer 130 oude ponden rijst gaar, daarna spreidt die op groote wannen uit en overstrooit men dezelve met platte, witte koekjes, in het Maleisch *Rágie* en in het Chine *Pe-ka* genaamd, zijnde eene soort van mout, uit Chine zoethout, anijszaad, rijstmeel en knoflook toebereid, betw vermengd en gestampt zijnde, gesten moet, waarna het gekn

gevormd wordt. Het vereenigde mengsel moet in eene
d of *Krandjang* een etmaal gesten en uitlekken; ver-
ens wordt het leksel met de gestende rijst, in eene tobbe
balie, met 16 emmers zoet rivierwater overgestort, om
een etmaal te gesten: voorts giet men alles in twee
te kuipen over, met bijvoeging van 40 emmers water en
mmers siroop, om nogmaals een etmaal te gesten, waarna
het mengsel in twee zeer groote kuipen overgiet, die
bevordering der gesting, halverwege in den grond staan.
Boven het midden dezer naast elkander geplaatste kuipen,
t eene derde, in wier bodem twee pluggen of sponnen
ken; in deze kuip giet men eenige potten *Toewak*, zijnde
, uit den kokosboom getijferd vocht, 120 dragten water en
emmers siroop; door het uittrekken der pluggen wordt dit
cht in de onderste kuipen gelijkelijk verdeeld, en moet met
t mengsel 24 uren uitgesten. Het wordt vervolgens in 200
de aarde potten (*Tampajan*) overgeschept, waarin het 48
en uitgest; daarna worden telkens 50 potten in den grooten
okketel overgegoten, waaruit zij binnen 6 uren worden
rgehaald, zoodat de inhoud der 200 potten in een etmaal
pikols *Tsieuw* uitlevert, die niet van de beste soort is.
ien pikols van dit vocht uit eenen tweeden brouwketel
rgehaald, leveren in 6 uren 4½ pikol arak van de eerste
rt, in het Chineesch *Ké-dji* en in het Maleisch *Arakh âpi*
la genaamd.

Eene andere soort *Ké-si*, in het Maleisch *Arakh âpie* be-
at uit 5½ pikol, overgehaald uit 15 pikols *Tsieuw*.

Er is eindelijk nog eene soort *Toei sio tsieuw* ook *Com-
ies Arak* genaamd; deze wordt niet gestookt, maar door
enging van ⅔ *Arak âpie* met ⅓ *Tsieuw* verkregen, die
r den gemeenen man gebruikt wordt.

Een weinig zuivere arak wordt als niet nadeelig beschouwd;
r de mindere soorten zijn schadelijk en bij onmatig gebruik,
delijk.

XVII. HOOFDSTUK.

Aardrijks- en Plaatsbeschrijving van Ja

RESIDENTIE *BUITENZORG*.

INHOUD.

De reis van *Batavia* naar *Buitenzorg*. — Naam der Residentie. — Liggi
Grootte. — Grenzen. — Warmte. — Dampkring. — Bodem. — Berg
Rivieren. — Dieren. — Plantenrijk. — Plantentuin. — Delfstoffen. —
ralen. — Bevolking. — Ziekten. — Karakter. — Toestand van den inland
Opium. — Taal. — Schrift. — Wetenschappen. — Oudheden — Nijverhe
Landbouw. — Scheepvaart. — Wegen. — Indeeling en bestuur. — In
sche rangen. — Geestelijkheid. — De hoofdplaats. — Handel. — Uitvo
Invoer.

DE REIS VAN BATAVIA NAAR BUITENZORG.

Des morgens te vijf uren komt de lijfknecht zeggen: *Toe karetta soedah sadtja*, Mijnheer, het rijtuig is gereed. De paarden, allen hengsten, die goed met padi (ongebolst rijst) gevoed zijn, snuiven en trappelen reeds op het v plein; de koetsier met eenen *Toedong*, een inlandsch ve hoofddeksel in de gedaante van eenen ronden aardappele op het hoofd, laat de zweep reeds hooren; men stapt in rijtuig, en, na het *Salâmat djâlan* (goede reis) van famili bedienden ontvangen te hebben, verlaat de reiziger de bo stad. Indien hij op *Molenvliet* woont, loopt de weg lang *Harmonie*, en het gebouw van het Bataviaasch genootsc en weldra komt hij over twee bruggen langs het, we door mij bewoonde huis, dat oostwaarts van den weg l

et *Koningsplein*, dat een regelmatig vierkant is en rondom fraaije huizen en tuinen prijkt. In het oosten vertoont de *Willems Kerk* met een koperen koepeldak, terwijl de raad achter dezelve de horizont schijnt te vergulden. Over *Villemsbrug* loopt de weg door *Weltevreden*, waar het *Plein Waterlôo* met de gedenkzuil en den Leeuw prijkt. Oostwaarts ieft zich het Paleis, waarvan vroeger gesproken is. Langs *'tevreden*, *Struiswijk* en *Kramat* bereikt men *Meester nelis;* alwaar in 1811 door de *Engelschen* aan de onzen en slag geleverd werd, waarvan de gevolgen, reeds vroeger chreven zijn. Er is hier slechts een fortje, de *Sterrenschans ester Cornelis*, waarin eene gevangenis is. Regts van hetzelve de kazerne der bezetting; er is tevens een kruidmagazijn de nabijheid. De oostwaarts gelegene markt wordt druk zocht. Vele Chinezen hebben zich te *Meester Cornelis* gestigd en geven veel levendigheid aan deze plaats. De bedenlanden verlatende, ademt men vrijer; de lucht wordt iverder, het gemoed vrolijker en het ligchaam verkwikt.

Te *Bidara Tjina*, een poststation, worden de paarden verpannen, die door eenen looper, welke eenige centen ontngt, terug gebragt worden. De paarden zijn somtijds koppig n worden door denzelven met eene kleine zweep of karwats edwongen. Langs de buitenplaatsen *Makassar*, *Landshutte*, *ka Hâti*, *Rustenburg* en *Ons genoegen*, wordt de poststation *'andjong oost* bij het landgoed van den heer D. C. HELVETUIS AN RIEMSDYK, bereikt. Menigmaal heb ik op dat landgoed ne gastvrijheid ondervonden: dit land is zeer uitgestrekt, ch dun bevolkt, en heeft gebrek aan water. In eene zuiijke rigting over den steeds stijgenden weg voortsnellende, rwijl de vaardige koetsier nu en dan meesterlijk met de lange eep klapt, ademt men die heerlijke berglucht in, welke n des avonds acht tot des morgens negen uren toe, de nedenlanden verfrischt en voor verzenging behoedt. Honderden n koeijen, bebouwde en dorre velden, mitsgaders landhuizen ren bij de naderende bergen en wouden eene aangename wisseling. Te *Tjimang'is* begint reeds het Soendasch of de ergtaal en hier hoort men *Tjokkot seunneuh* in plaats van et verbasterde Maleische: *Kassi api*, geef vuur! als de reiziger ene cigaar wil aansteken. Om te drinken zegt men hier

Tjokkot tjai! Hier ligt het landgoed van den verdienstelijl Heer J. M. VAN BEUSECHEM, die sedert een derde van e eeuw in dienst der kolonie, aanzienlijke betrekkingen bekle De landerijen in dezen omtrek zijn vooral in de laatste ja door de uitbreiding van den landbouw winstgevende geword daar zij *Batavia* thans van rijst, suiker en koffij kun voorzien. Nabij *Tjibinoeng* ligt *Tjitrap*, een landgoed v wijlen den gastvrijen *Nabob*, J. MACHIELS, dat jaarlijks w 100,000 spaansche matten aan vogelnestjes oplevert. Ik heb hem gelogeerd; hij had op zijn land Chinesche en Inlands muzijk, benevens een rijk gekleed korps slaven met tulband dat de Europesche muzijk zeer goed uitvoerde. Zijne woni was een paleis, waarnevens bijgebouwen met groote kam voor gasten stonden. Om den Commissaris Generaal Du B DE GISIGNIES behoorlijk te ontvangen, liet hij een afzonderl huis bouwen en van prachtige meubelen voorzien. Een st van slaven en slavinnen stond gereed, zijne wenken op volgen en de gasten te dienen. Van *Tjiloewar*, de laatste po station, rijdt men over drie rivieren; het gezigt op het landh *Kedong Alang* en op de tolbrug, die over de *Tjiliwong* li is zeer aangenaam; rondom liggen de schoone rijst- of sawa velden en de trotsche bergen beperken de zuidelijke gre op de tolbrug betaalt men een gulden. De weg loopt v volgens regelregt naar het paleis van den Gouverneur Genera dat nog voor eenige jaren een schitterend pronkstuk w doch op den 10den October 1834 door eene hevige aardbev bezweken is. Zijne Excellentie de Gouverneur Generaal interim J. C. BAUD, die het destijds bewoonde, heeft het dat oogenblik met zijne familie, niet dan met veel gev kunnen verlaten. Het moest afgebroken en door een ander v vangen worden, dat geene bovenverdieping en alzoo een v geringer aanzien heeft. Aan de herberg afstappende, bege men zich in de achtergalerij om een der heerlijkste tafereel der schepping te aanschouwen. Nu eens met een zacht g druisch, en dan weder, bij stortregens, met een donderen geweld, stroomt de rivier in de diepte tusschen donker gro boorden. De omstreken, zoo ver het oog schier zien kan zijn bebouwd; de rijstvelden liggen trapswijze op de bent donste helling van den verhevenen *Salak*, die zich vol me

… met zijne gespleten kruin verheft, waarin men donkere … ontwaart, die bij het donkergroen der wouden en de … tint der hoogste gewassen sterk afsteken. Noch de … bergen van *Engeland*, noch de vallei van *Montmorency*, … de baai van *Rio de Janeiro*, noch het overige van *Java* … ik zoo harmonisch en zoo verheven gevonden als dit … der schepping.

NAAM DER RESIDENTIE.

De inlandsche naam is *Bogor*, naar het district van dien …, dat vóór de invoering van het Islamismus een gedeelte … *Padjadjaran* uitmaakte, waarvan de hoofdplaats op twee … afstands van het tegenwoordige paleis lag. De naam *…tenzorg* werd door Sir Raffles aan de Residentie en aan … hoofdplaats gegeven; hij bepaalde, dat deze Residentie zou … uit het Regentschap *Buitenzorg* en de twee zuidelijke …ambten der Residentie *Batavia*. Het Regentschap *Bo-* … was door de Hooge Regering bij besluit van 10den Augustus …5 aan den Gouverneur Generaal Van Imhoff en volgende …verneurs in officio afgestaan. De Gouverneur Generaal …dels had volgens de bestaande schikkingen, *Buitenzorg* … 39,900 Rds. overgenomen, doch moest het nader op hoog … weder afstaan.

LIGGING. GROOTTE. GRENZEN.

Buitenzorg ligt, door andere Residentiën van de zee afge…iden, midden in het land. De oppervlakte bedraagt 747 …ijlen ieder van een uur gaans. De grenzen zijn: *Batavia* … N. de rivier *Tjitarum* en *Krawang* ten O. de Preanger …schappen ten O. en Z. en *Bantam* ten W. De hoofd…ts ligt op 106° 53' 40" O. L en op 6° 51' 35" Z. B.

WARMTE. DAMPKRING.

…s morgens te zes uren staat de thermometer op 73° des …iddags te twee uren op 81° en des nachts op 70°. De …pkring wordt hier, zelfs in den oostmoeson, dikwerf door … afgekoeld, en, daar er weinige moerassen zijn, is bij de …che berglucht het klimaat hier zeer gunstig en dient dikwerf … herstel dier lijders, welke in de benedenlanden verzwakt … Het oude district *Buitenzorg*, tusschen de bergen *Pange-*…, *Salak*, het *Duizendgebergte* en de oostelijke bergketen

op de landen *Tjitrap* en *Soeka Radja*, is dagelijks aan onwed zware regens en zuidewinden blootgesteld. Spoedig gaa voorbij en het is een waar genot, in den zuiveren dampk van dit eden, adem te halen.

BODEM.

Het noordelijke gedeelte van den grond is laag en tot *Batavia* toe, afhellende; het zuidelijke gedeelte is daarente geheel bergachtig; de grond is zeer vruchtbaar en van tijd tijd worden de weinige moerassen, die hier zijn, voor rijstbouw dienstig gemaakt.

BERGEN.

Buitenzorg bevat zeer vele voorname bergen als:

IN HET DISTRICT BUITENZORG.

Gading, *Goelis*, *Mandala*, *Megamendong*, *Pangera* *Salak*, *Wangi*.

IN HET DISTRICT PARONG.

Awie, *Kapoetiean*, *Manara*, *Maloko*, *Mennier*, *Mentjo* *Roemping*, *Soeling*, *Tjampia*.

IN HET DISTRICT DASING'A.

Salak, *Pasir*, *Bedil*.

IN HET DISTRICT TJIBINONG.

Hambalang, *Karang*, *Kota Préang*, *Mendala*, *Poelasa* *Rassamala*.

IN HET DISTRICT TJIBAROESA.

Ajoen–Ajoenan, *Arie*, *Dinding*, *Gambir*, *Gongang*, *Gea* *Kampong Djawa*, *Kandaga*, *Kanjawang*, *Karradak*, *Kem* *Laja*, *Poetrie*, *Préang*, *Roengin*, *Soebang*, *Soeba*, *Soek* *Samboet*, *Soemia*, *Soengsing*, *Tandjong*, *Tjangkak*, *Tjipa*

De voornaamste bergen zijn de *Salak* en de *Pangera* of de noordelijkste top van de *Gedé*. Op den eerstgenoem is eene vlakte, met eene graftombe van eenen kluizena die zich op denzelven bij de religieoorlogen heeft terug getr ken; zij is 1800 voeten boven *Kapandong'an* verheven door geboomte omringd. De *Pangerango* wordt gerekend 8(voeten hoog te zijn. Op het landgoed *Tjampia* is een vogelbe die vogelnestjes oplevert, alsmede op het land *Kalâpa noengg* zijnde de *Karang*. De bergen zijn in het algemeen met een

gen versierd en worden tot op een vijfde hunner hoogte lewoond; hooger op vindt men nog hutten voor die Inlanders, die aldaar de *Arengsuiker* of *Goela Djawa* inzamelen en bereiden. Op vele bergen zijn voetpaden, en die, welke over de *Perlaktie* en *Préang* loopen, dienen voor de geheime gemeenschap met de *Preanger Regentschappen*. Zij worden bewaakt om den smokkelhandel in koffij te keer te gaan.

RIVIEREN.

Buitenzorg heeft vele kleine rivieren en spruitjes, die den grond bewateren en voor de rijstvelden van zeer veel belang zijn. Deze riviertjes zijn niet bevaarbaar. *Tji* is hier de naam voor rivier of beek, zoo als: *Tji Budak*, de rhinoceros-rivier. De rivieren, die in aanmerking komen, zijn: 1° De *Tjidani*, die aan den voet van den berg *Pangerango* ontspringt, te *Parung*, waar men overvaart, reeds zeer breed is en dikwerf een snellen en sterken stroom heeft, zich naar de Bataviasche ommelanden spoedt, langs *Tangeran* loopt en zich bij *Ontong Djawa* in zee stort. 2° De *Tjiliwong*, of groote rivier, die aan den voet van den berg *Gedé* uit het meer *Telaga warna* ontspringt, is tot aan *Tandjong* onbevaarbaar en van daar tot aan *Batavia* toe is zij bevaarbaar gemaakt en stort zich benoorden de stad in zee. De nieuwe rivier (*Kalie Baroe*) of *Slokkan* is een kanaal, dat gedeeltelijk in 1739 door MARTA DI WANGSA demang van *Kampong Baroe*, ter dienste zijner rijstvelden gegraven is; de Gouverneur Generaal Baron VAN IMHOF deed het tot aan *Weltevreden* toe verlengen, alwaar het zich met de *Tjitakar* vereenigt; het werd in 1753 voltooid. Het dient tot het aftappen van water, hetwelk echter alleen ingevolge de, daarvoor door het Gouvernement gemaakte bepalingen, mag geschieden. 3° De *Tjibet*, die uit den berg *Prahoe*, in het land *Tjiamba* ontspringt, zich te *Tandjong* met de *Tjitarum*, welke de oostelijke grens der Residentie bepaalt, vereenigt en zich met haar bij *Tandjong Krawang* in zee stort. Over de watervallen wordt later gesproken.

WILDE DIEREN. VOGELS. HUISDIEREN.

Op die bergen, welke niet zeer steil zijn, worden rhinocerossen en in de wildernissen vele tijgers gevonden, waarvan jaarlijks menig inlander het slagtoffer wordt; vooral in het

zuiden en westen worden deze verscheurende dieren aang troffen. De wouden zijn vervuld met fraai gekleurde vogels die het eenzame der bergstreken aangenaam verlevendigen.

Er zijn hier eenige duizende büffels, die echter, daar jaarlijks ruim acht honderd geslagt worden, niet voldoend zijn; weleer werden er meer uit de Preanger Regentschappen aangebragt dan thans, zoodat zij nu 15 of 16 Sp. matten ten, terwijl zij vroeger voor 8 Sp. m. te bekomen waren.

Runderen en schapen verbasteren hier spoedig, vooral wanneer er geene genoegzame zorg voor gedragen wordt. Er zijn hier 4000 koeijen, zij geven weinig melk. De Europesche koe en de Bengaalsche stier, die eenen bult op de schoft heeft, zijn hier voordeeliger, mits zij goed verzorgd en tegen de grootste hitte beveiligd worden.

Op het landgoed *Tjampia* heeft de heer VAN RIEMSDIJK eene voorname paardenstoeterij van ongeveer twee honderd merriën en eenige groote, fraaije Perzische en Arabische springhengsten; op *Tjiliboet* heeft hij eene kleine stoeterij en aan zijne zorg heeft men op *Java* reeds sedert vele jaren een groot aantal uitmuntende paarden te danken. De kleine stoeterijen van enkele inlanders, die onaanzienlijke merriën houden, en haar door slechte hengsten laten dekken, verdienen naauwelijks de aandacht.

Aan hoenderen en eenden is hier geen gebrek. Zeevisch wordt hier niet aangebragt, tenzij men dien van *Batavia* doet komen. Riviervisch is enkele malen te bekomen.

PLANTENRIJK.

Bij een gezegend klimaat, dat door regens en winden telkens gezuiverd wordt, brengt de vruchtbare bodem schier alles voort, wat onder andere hemelstreken voorkomt. Jatiehout wordt hier zeer schaars gevonden. Onder de voornaamste soorten van timmerhout rekent men de *Angrist*, *Beenggala*, *Hoerve*, *Kapinang'a*, *Manglia*, *Poespa*, *Pinghee* en vooral *Rasmala*.

De wouden in de bergachtige streken groeijen en planten zich zonder behulp van menschenhanden, voort. Er zijn vele wilde vruchtboomen, die goed timmerhout opleveren als: *Angrist*, *Angsana*, *Arak*, *Gadog*, *Ganda Soeli*; *Hoeroe Batoe*, *Hoeroe*

ading, *Hoeroe Hiris*, *Hantap Heulang*, *Hoeroe Madang*, oeroe *Merang*, *Ki Bima*, *Ki Merab*, *Ki Mokla*, *Ki Pedas*, i *Tales*, *Kreteun*, *Manga Rawas*, *Pingkoe*, *Soerim*, *Tjang* *ieratam*. Het sap van de *Bingki* dient in geneesmiddelen; de ortel van den *Dadap* tegen de wormen; de bladeren van de *nda Soeki* tegen ziekten; de bladeren van de *Harinding* tegen ndpijn; de steel van de *Djarak Merak* tegen verzwakking n het gehoor; de bladeren van de *Karembie* in sommige edicijnen; die van de *Bantelie* tegen de wormen; die van i *Jamis* op wonden; de wortelen van *Ki Soeroet*, gebrand n fijngestampt, tegen tandpijn; die van *Ki Poedoeng*, voor raamvrouwen. De gom uit de Karetboom dient tot fakkels in le vogelnestklippen; de wortel van de *Mangkoedoe* tot het bereiden van roode verf; het blad van *Ki Adjeu* tegen de geelziekte; de vrucht van de *Kapok* tot kussens en matrassen. De gom van de *Parlak* geeft wierook. De bladeren en wortelen van de *Soelangka* zijn koortsverdrijvend. De bast van de *Tinggi* dient bij de bereiding van de Sega of verfstof voor de batiksche of geschilderde kleedjes. De stam van den *Pisang* geeft garen; de bast van de *Waroe* levert stof voor touwwerk. De *Areng* geeft palmwijn en suiker. De bloesems van de *Kenang'a*, *Tanjong* en *Tjoelang* zijn zeer welriekend. De *Pinang*-vrucht wordt met betel gekaauwd, en de bladen van den *Lontar* worden tot papier bereid, dat aan perkament gelijk is. De *Doerianboom* geeft eene soort van stiklak, en de *Ceder* van het landgoed *Pondok Gedé*, eene gom, die als wierook kan gebruikt worden. Er zijn hier vele eetbare boomvruchten, als: *Blimbing asam*, *Blimbing Manis*, *Boeharoe*, *Doerian*; onder de oranjeappelen telt men de *Djerok Bali*, *Djerok betoel* of Pompelmoes, *Djerok Djepan*, *Djerok kinkiap*, *Djerok limoe* en de *Djerok tjina*. Wijders heeft men verscheidene soorten van *Djamboe*, zijnde eene soort van langwerpige, saprijke, doch flaauw smakende appelen; de verschillende, hier vallende soorten, zijn de *Djamboe ajer mawar* die eenen rozengeur heeft, *Djamboe* *klee*, — *bidji*, — *dipa*, — *goelampoe*. Wijders de *Sengkal* en de *Dalima* of granaat, die tegen buikpijn en bloedloop gegeven wordt. De *Mangga* (zie I. Boek), en onder dezelve, de *Mangga* *gir*, wier wortels tegen lamheid in de beenen worden aangewend, — *Benggala*, — *Bapang*, — *Dodol*, — *Djangger*, — *Telor* — en

Wedang. Verschillende soorten van *Pisang*, *Manggis*. *L*
nonna, — *pidjetan*, — *pepaja*; *Menteng*; *Petej*, eene groote
die den adem en reuk verpest; *Lampineng*, wier wortelen
buikpijn dienen; *Ramboetan*. *Atjih*; *Rambeh*, *Saekaja*, *Se*
Tjermé, zijnde de laatste eene kleine vrucht, die in azi
suiker wordt ingelegd en wier bladeren als groenten w
gebruikt; de *Timboel* of broodboom, wiens vruchten als gr
bereid of ingelegd worden; de *Tamarinde*, die ingelegd e
geneesmiddel gebruikt wordt. *Bamboes* wordt hier schaar
dan voorheen aangetroffen, toen de landen nog niet aan
ropeanen verkocht waren en er bepalingen omtrent het k
en aankweeken van hetzelve bestonden. De landeigenaar g
niet alleen de opbrengst der rijstvelden en der planta
maar verpacht ook het bamboes aan *Chinezen*, die het
den inlander verkoopt, welke het kapt zonder zeer om
in dat werk te zijn. Bij het aankweeken van vruchtboo
betoont de inlander weinig zorg; van inënten of snoeijen
hij geene kennis; afzetsels of scheuten van andere boo
Tjangkokan genaamd, brengt hij met de aarde in een pi
of ander blad over om te verplanten. Zijne onverschilli
en traagheid belemmeren hem, zijne vruchten te veredel
te verfijnen. Wat natuur en kunst te zamen vermogen
men achter het paleis van den Gouverneur Generaal te
tenzorg, in den

PLANTENTUIN.

De Baron Van der Capellen, voorstander en b
deraar van het schoone en goede, liet dezen tuin in
aanleggen met het doel om daarin Indische, maar voora
vaansche en ook uitheemsche gewassen aan te kweeken
einde aan te toonen, waarvoor de grond op *Java* geschi
en om tevens het gebruik der inlandsche planten te lee
een doel, even nuttig als aangenaam. Wel is waar, had
Nederlandsche Bestuur de verspreiding der kennis van
Indische gewassen reeds vroeger zeer bevorderd, en das
hebben wij de belangrijke beschrijving daarover voorna
te danken, en de werken van Valentyn, Rheede Van I
kenstein, Rumph, Commelyn, Burman en anderen,
daarvan de belangrijke vruchten: doch er ontbrak een pla
tuin, waarin de natuuronderzoeker schier alles op een

vereenigd vond; in de behoefte daaraan, voorzag VAN DER CAPELLEN. *Buitenzorg*, werd uit hoofde der luchtstreek en vruchtbare aarde, als bijzonder geschikt beschouwd, om onder het oog van den Gouverneur Generaal eenen kruidtuin aan te leggen, en het bestuur daar over werd aan den Hoogleeraar REINWARDT opgedragen, die, benevens den Dr BLUME, thans Hoogleeraar, daaraan ongeloofelijk veel moeite en zorg besteedde. Reeds in 1819 zag men in dien hof verscheidene gewassen, uit de *Molukkos*, *Bengalen*, *China*, *Japan*, *Nieuw Holland*, *Europa*, *Amerika* en van *Java* weelderig bloeijen. Door den belangstellenden ijver van de Heeren WILLICH te *Calcutta* en LANGSDORFF, te *Rio de Janeiro*, waren er uit die streken destijds reeds belangrijke planten overgezonden, die overgeplant, welden welig groeiden. De tuin, aan het paleis behoorende, werd door de ontginning van een nabij gelegen stuk gronds vergroot en door het in werking gebragte plan, zeer verfraaid. Bij den aanleg is het schoone met het nuttige op eene bevallige wijze vereenigd, zoodat een geheel ontstaan is, dat door eene gelukkige zamenwerking van natuur en kunst, bij orde, eene bekoorlijke verscheidenheid aanbiedt, die door afwisseling van beplanting, grasperken, vijvers en ruime wandelwegen, dezen hof tot een paradijs maakt, waarvan schaars een voorbeeld zal worden aangetroffen. De gelukkige ligging van 't oord verhoogt nog het schoone, daar het ruime en fraaije gezigt op de nabij gelegene lagchende landschappen en het er in hoogte verschillend en boschrijk gebergte de plek, van waar dit alles zigtbaar is, als eene der schoonsten van den geheelen aardbodem, moet genoemd worden. Er bestaat hier tevens eene diergaarde, die onder den Baron VAN DER CAPELLEN zeer belangrijk was.

DELFSTOFFEN.

Het schijnt nog onzeker, echter stelt men vast, dat de bergen goud bevatten; er wordt bazalt gevonden en op de landen *Koripan* en *Tjampia* zijn kalkbergen wier steen, gebrand zijnde, zeer goede kalk oplevert.

MINERALE BRONNEN.

Op *Tjitrap* is eene minerale bron, die ijzerdeelen bevat; op de berg *Hantsawang* en *Kapoetiean* en op het land *Koeripan* treft men ook zulke bronnen aan. Te *Gadok* bij *Pondok Gedé*,

is eene warme bron, wier water veel overeenkom
Fachinger'water heeft.

BEVOLKING.

De bevolking is sedert twintig jaren met meer da
zielen vermeerderd en bedraagt, voor zoo ver de in
treft, 235,840 zielen en 500 *Chinezen*. Hier zijn
geveer 100 *Europeanen*, 600 *Maleyers*, *Mooren* en
benevens 600 slaven.

ZIEKTEN.

De zorgelooze inlander neemt zich niet in ach
geen hem schadelijk is; wijders is hij verpligt in de
zon, wanneer er dikwerf drooge winden waaijen,
te arbeiden; overtollig gebruik van vruchten en wa
het baden in den killen bergstroom, wanneer hij
is, stelt hem aan vele ziekten bloot. Geen wonde
er onder de bevolking gestadig *cholera*, *enterites*
pleurites, mitsgaders *tussis*, *rheumatismus* en *febr*
tentes worden aangetroffen. Huidziekten zijn hier
vreemd, onder welke men *scabies*, *lichen* en *lepra* a
genezing der *Morbus venerea*, die door de *Ronggen*
seressen wordt overgeplant, wordt meer door het
voedsel uit het plantenrijk, daar de inlander zelden
mitsgaders door de reinigende baden dan door med
werkstelligd. Sedert de invoering der inënting zijn
die vroeger vele slagtoffers maakten, hier zeldzamer
Het veelvuldig gebruik van gedroogden visch wor
zaak van de huidziekten beschouwd, terwijl de kin
het onmatig gebruik, vooral van onrijpe vruchten
wormen gekweld worden, waartegen met goed ge
van den dadap- en djarakboom wordt aangewend.
vele bergachtige streken van *Europa*, worden b
bergbewoners groote kropgezwellen aangetroffen, di
ter niet hinderlijk zijn. Aan Europesche geneesmee
in het algemeen door de bevolking geen vertrouwe
ken, daar zij zich van hare *Doekons* of kwakzalve
die slechts nu en dan op grond van ervaring, do
door bijgeloof, het prevelen van een schietgebed en be
van eenige kruiden, zonder kunne, ouderdom of

in aanmerking te nemen, den lijder pogen te herstellen, zonder daarin dikwerf te slagen.

KARAKTER VAN DEN INLANDER.

De inlander is hier, zoo lang zijne driften sluimeren, zacht en goedaardig. Zijne verstandelijke vermogens zijn, bij volslagen gebrek aan ontwikkeling, zeer beperkt, zoodat zijn geest in zaken, waarin doorzigt en overpeinzing vereischt wordt, werkelijk verstompt. Geen lichtstraal van kennis komt hem te hulp, en in den doolhof zijner botte onkunde schijnt hij zich geheel te verliezen. Over alledaagsche zaken kan hij echter goed oordeelen, doch mist nog de vatbaarheid, verder te gaan. Hij is wijders zeer aan zijnen geboortegrond gehecht, geduldig, herbergzaam, eenvoudig, niet luidruchtig, doch welgemoed en soms vrolijk, doch in het algemeen traag en onverschillig. Daarentegen is hij minnenijdig, wraakzuchtig, ligt- en bijgeloovig, en, beleedigd zijnde, valsch, ja somtijds koelbloedig wreed; in het algemeen bloohartig, doch in sommige omstandigheden niet beangst voor den dood. Zijne veranderlijkheid maakt hem bij beleediging of hoon ligtelijk toornig, en bij onmagt, neemt hij list te baat. Hem met vrede latende, is hij stil en braaf. De aanraking met *Maleijers* en *Chinezen* heeft reeds nadeelige gevolgen op zijne zedelijkheid gehad.

De bevolking van het *noordelijke* gedeelte der Residentie staat ongunstig bekend. Onder landeigenaren geplaatst, waardoor het toezigt der policie immer moeijelijker is dan op Gouvernements landen, en in aanraking staande met vreemdelingen van *Batavia* en elders, is bij haar de eenvoudigheid van de Bergjavanen geheel verdwenen. Zeer oppervlakkige en verkeerde begrippen van het Islamismus hebbende, is hier de inlander bedorven. Het misdadige, het zondige van het kwaad kent hij niet; wroeging over onzedelijkheid is hem vreemd, en alleen de vrees voor de wrekende wet beteugelt hem eenigermate. Het huwelijk is hem niet heilig; echtscheiding en hertrouwing zijn voor hem gewone zaken; veelwijverij, verkwisting en dobbelspel zijn hem geliefdkoosde bedrijven. Al, wat hij in de wereld heeft, zal hij verspelen, en zoo er kans toe bestaat, zijne dochters en zusters verpanden. Het plegen van ontucht met danseressen beschouwt hij eerder als eene deugd dan als eene ondeugd. Eindelijk tot roof en moord overgaande, wacht hem het strafgeregt.

In het algemeen verkeert de bevolking, zonder gebrek hebben, in geene ruime omstandigheden. De landeigenaı weten, dat de *Javaan* weinig behoefte heeft en maken ı zulks ten nutte. In de Residentie *Buitenzorg* zijn meer dan v tig particuliere landen, waarvan vroeger de opgezetenen, t zij nog onder inlandsche hoofden stonden, slechts $^1/_{10}$ van (oogst, volgens oud gebruik, opbragten. Nadat de landen *Europeanen* zijn afgestaan, heeft hierin eene, voor den inl der drukkende verandering plaats gehad, en sedert den t dat de Gouverneur Generaal DAENDELS, die zelf een voorm grondbezitter in *Buitenzorg* was, bij besluit van 13 Maart 18 de landeigenaren van alle beperkingen in de heffing van de brengst hunner landbewoners ontslagen heeft, is de bevolk verarmd, die $^1/_5$ van het gewas moet opbrengen; terwijl sommige landen die inlanders, welke geene rijstvelden bewe ten, de verpligting gelegd werd, jaarlijks een bepaald g bossen ongebolsterde rijst aan de landheeren als cijns te b len. Op al de landen moeten wijders de opgezetenen ee dag in de week voor de eigenaars arbeiden; terwijl weder anderen de jaarlijksche opbrengst vastgesteld was, zonder de landheer door misgewas eenige schade leed.

De Gouverneur Generaal ad interim J. C. BAUD, die ı wel de belangen van de inlanders als die der landeigenaı zeer ter harte nam, beschermde en handhaafde, heeft bij I blicatie in Rade, van 28 Februarij 1836, dezelve, mitsgad de wederzijdsche verpligtingen, naauwkeurig geregeld en v gesteld, en uithoofde dat merkwaardige staatsstuk, zeer v bijzonderheden bevat, die tot de staat-, land- en volkenku van Nederlandsch Indië behooren, wordt het hier medegedee

PUBLICATIE.

VAN WEGE EN IN NAAM DES KONINGS.

De GOUVERNEUR GENERAAL *ad interim van* Nederland Indië *in Rade; allen, die deze zullen zien of hooren le* Salut! *doet te weten:*

In overweging genomen zijnde, dat onverminderd de al meene bepalingen, vastgesteld bij artikelen 77, 110, 11

113, 114, 115, van het *reglement op het beleid der Regering*, uitgevaardigd bij de publicatie van den 19den Januarij 1830 (staatsblad n°. 10), de onderlinge betrekkingen, tusschen het bestuur en de partikuliere grondeigenaren, in het westelijk gedeelte des eilands, — mitsgaders tusschen deze laatsten en de opgezetenen hunner landerijen, een aantal gewigtige punten omvatten, welke verdienen het voorwerp van vaste en duidelijke verordeningen te worden, ter wegneming van de onzekerheid, die daaromtrent, van lieverlede is ontstaan, zoo wel door het in onbruik raken van een aantal voormalige wetten en reglementen, — als door de onvolledigheid derzelve, en de noodzakelijkheid, om daarin die veranderingen te maken, welke de tegenwoordige omstandigheden vorderen;

Zoo is goedgevonden en verstaan:

Met intrekking van alle vroegere en daarmede strijdige bepalingen, — te arresteren, gelijk geschiedt bij deze, het volgende

REGLEMENT OMTRENT DE PARTICULIERE LANDERIJEN, GELEGEN TEN WESTEN DER RIVIER TJIMANOK.

Art. 1. De onvervreemdbare regten van het Gouvernement, welke door den verkoop of afstand van landerijen onaangeroerd zijn gebleven, zijn.

a. De bescherming van alle ingezetenen, zonder onderscheid, en het nemen van de daartoe gevorderde maatregelen.

b. De administratie der justitie en policie, zoo in het lijfstraffelijke als burgerlijke, en al wat strekken kan tot bewaring der rust en tot bevordering der algemeene veiligheid.

c. De beschikking over de ingezetenen, tot wering van alle rampen en onheilen, waarmede de staat bedreigd of bezocht wordt.

d. Het opleggen van belastingen, reëel of personeel, direct of indirect, mits niet noodzakelijk verminderende de heffingen, wettiglijk aan den landeigenaar toegestaan.

e. Het beheer van groote wegen, bruggen, sluizen, kanalen en alle werken, bestemd ten algemeenen nutte en voor de groote communicatiën te land of te water; en

f. alle hooge souvereine regten, zonder uitzondering, die niet in bijzondere gevallen *ex plenitudine potestatis*, door

het Gouvernement uitdrukkelijk aan de landeigenaren zi of worden afgestaan of toegekend, om door hen bij delegati (en niet anders) te worden uitgeoefend.

Art. 2. Uit krachte van het direct eigendomsregt in d landeigenaar gevestigd, is hij bevoegd tot het heffen van e aandeel in den oogst of opbrengst van alle gronden, die de de inlandsche bevolking bebouwd of vrucht gevende gema zijn of worden.

Aan hem behooren alle woeste gronden, mitsgaders de b schen, bamboezen en andere natuurlijke voortbrengselen d lands, met dezen verstande nogtans, dat aan de opgezetene die aan den eigenaar de bepaalde opbrengst voldoen voor d grond, dien zij in gebruik hebben, de vrije beschikking blij over de weiden voor hun vee, en over de bosschen tot l vergaderen van *bamboe*, *rotan*, *alang-alang*, brandhout verdere dagelijksche benoodigheden, mits deze bestemd z voor eigen gebruik en niet ten verkoop.

Het doortrekken van karren en vee en het rusten en w den van hetzelve op woeste gronden, mag niet worden bel anders dan om gewigtige redenen, ter beoordeeling van h plaatselijk bestuur.

Art. 3. Alle gronden door de Inlandsche bevolking, m der daad bebouwd, bewerkt of onderhouden, voor eig rekening en risico, worden, behoudens de uitzonderingen dit reglement voorkomende, verstaan haar in erfpacht en t verbetering te zijn uitgegeven, onder voorwaarde, om a den eigenaar op te brengen, het hem toekomende aandeel in d oogst, en om de verdere op haar rustende verpligtingen t te komen.

Art. 4. De erfpachters kunnen dit hun regt verkoopen vervreemden, en van hetzelve niet verstoken geraken, ande dan op de wijze bij dit reglement bepaald.

Art. 5. Bij wanbetaling van des eigenaars aandeel in opbrengst, — bij verregaande verwaarloozing van den grond, bij veronachtzaming der bepaalde verpligtingen, of eindelijk wangedrag en misdrijf, kan, op last van de plaatselijke auto teit, het regt van erfpacht verkocht of, wanneer daartoe ge gegadigden zijn, verbeurd verklaard worden, ten profijte v den landeigenaar.

Art. 6. Wanneer de landeigenaar ongekultiveerde en nog niet in erfpacht uitgegeven gronden, voor zijne rekening en risico, en door eigene middelen laat bewerken, door dagloonders, worden deze niet beschouwd, erfpachters te zijn van den grond dien zij bearbeiden.

Art. 7. De eigenaren mogen geene andere heffingen van de ingezetenen hunner landen vorderen, dan ter zake van het gebruik van den grond of deszelfs voortbrengselen.

Art. 8. Als zoodanig zijn geoorloofd de volgende heffingen:

a. De *tjoeké*, die geheven wordt bij het snijden van de *padi* of *katjang*, en *afhangt* van de hoegrootheid van het gewas of wel:

b. Het *kontingent*, hetwelk voor het snijden, doch bij het rijpen van de *padi*, *katjang* of ander gewas, jaarlijks met den planter, in bijwezen van het bevoegd Inlandsch hoofd, dan wel de oudsten des volks, geregeld wordt, en bestaat in de afgave van eene zekere hoeveelheid producten, voor eene bepaalde uitgestrektheid gronds.

c. De *tuinhuur*, waaronder wordt verstaan, de huur der gronden met vruchtboomen en andere gewassen, (doch niet met *rijst* of *katjang*), beplant.

d. De *grondhuur*, die geheven wordt van de kleine stukjes grond, waarop (met uitsluiting der tuinen), de huizen der ingezetenen gebouwd zijn, aan welke heffing echter niet onderhevig zijn, dezulken, die reeds *tjoeké* of *kontingent*, dan wel *tuinhuur*, aan den landeigenaar opbrengen.

Art. 9. De wijze van heffing, bekend onder den naam van *pajak*, zijnde eene vaste of voor meer dan een jaar, bepaalde huur van de rijstvelden, berekend naar de uitgestrektheid derzelve, en zonder te letten op den min of meer voordeeligen staat van het gewas op het oogenblik der heffing, wordt uitdrukkelijk verboden.

Art. 10. De hoegrootheid der heffingen, ten behoeve des landeigenaars, op de voortbrengselen van den grond, regelt zich, naar de gebruiken en erkende gewoonten, van elk landgoed. In het algemeen echter, zullen deze heffingen, nimmer meer bedragen, dan het *een vijfde* gedeelte van het werkelijk gewas.

Art. 11. De heffingen hebben plaats, *in natura*, bij het snijden van het gewas, zoo wel voor de aandeelen van den eigenaar in de opbrengsten der *sawah*- of natte rijstvelden, als

voor die der *gagas, tipars, tjegers* en andere droog(
onverminderd de bevoegdheid van den landeigenaar,
vrijwillige overeenkomst met de opgezetenen, de heffin
te bedingen, in welk geval echter de overeenkomst, ter
van het plaatselijk bestuur, zal moeten worden gere
en goedgekeurd, op poene van nulliteit

De heffing op de rijstvelden geschiedt in *padie* en
in *rijst* gevorderd worden, dan bij vrijwillige overe
tusschen den eigenaar en de opgezetenen, te regist
goed te keuren door het plaatselijk bestuur.

Art. 12. Van de heffingen bij *kontingent* zal aan
worden gehouden, in een, zoo wel door den landeig(
door het inlandsche hoofd, te houden register, waarop
van den planter, de uitgestrektheid zoo veel mogelij
ligging der velden, met de begroote opbrengst derzel
bedongen *kontingent,* moeten zijn uitgedrukt, terwij
door den landeigenaar, aan het kampongshoofd, een s
bewijs zal worden uitgereikt, houdende dezelfde op

Art. 13. Daar de heffing ten voordeele van den lan
niet hooger mag stijgen, dan het 1/5 gedeelte van den w
oogst, zal bij mislukking van het gewas, buiten de s
planters, de, bij art. 8, § *b,* bedoelde overeenkomst
heffing te doen, bij wijze van *kontingent,* van zelv
te vervallen, en vervangen worden door de afgave v
op den voet, aangewezen bij hetzelfde artikel § *a.*

Art. 14. Ten einde van het misgewas op eene wett
te doen blijken. zal de planter, ten minste acht da
dat het gewas wordt ingeoost, daarvan aangifte mo
aan zijn kampongshoofd, dat daarvan kennis geeft
landeigenaar of den persoon, door hem, met de in
heffing belast, op dat de inoogsting kan plaats hebl
overstaan van hem of zijne gedelegeerden.

Wanneer verschil ontstaat over de oorzaken van h(
was, zal de tusschenkomst der plaatselijke autoriteit in
worden, welke, na te hebben onderzocht of de mi
van het gewas, *al* of *niet, geheel* of *gedeeltelijk,* aan
achteloosheid, schuld of toedoen van den kant des
dan wel aan oorzaken buiten hem, moet geweten
zonder hooger beroep, zal beslissen.

lanter kan geene aanspraak maken op eene verminderde noch op de, bij dit artikel, ten zijnen behoeve, daar- bepalingen, wanneer hij zich niet op voorschrevene n in tijds, bij zijn kampongshoofd, heeft aangemeld.

15. De landeigenaar mag geen' grondlast heffen, ter n den oogst van een vroeger jaar, sub pœne van als ır te worden gestraft.

neer de aard van sommige kultures, overjarige verre- n, volstrektelijk vordert, zal daaromtrent eene schrif- vereenkomst moeten worden gesloten, welke bij den zal moeten worden geregistreerd en goedgekeurd, ne van nulliteit.

16. De *tuin-* en *grondhuur,* vermeld in art. 8, §§ *c* en door den landeigenaar jaarlijks, met de opgezetenen, geregeld, na de gebruiken en gewoonten van elk land- het bijzonder, ook met betrekking tot de wijze, waarop leigenaars aandeel in de vruchten, (wanneer hij hetzelve ra ontvangt) moet worden afgeleverd; zullende dit alles bepaald worden bij vrijwillige overeenkomst, in te- rdigheid van het kampongshoofd, vergezeld van twee n, te kiezen uit de ingezetenen van het landgoed, de plaatselijke autoriteit, na het noodig onderzoek be- lligd te hebben, alle geschillen welke bij die gelegenheid ı, naar billijkheid en aloude gebruiken, zonder vorm oces, en zonder hooger beroep, zal beslissen.

overeenkomsten zullen op de aanvragen der belang- den, door de plaatselijke autoriteit, moeten worden reerd, en wanneer dit zal hebben plaats gehad, zal rvoor gehouden worden, dat dezelve, na ommekomst huur-jaar niet uitdrukkelijk vernieuwd wordende, stil- d zijn verlengd tot weder opzeggens toe.

17. Wanneer de landeigenaar en opgezetene eene vrij- overeenkomst gesloten hebben, ten gevolge waarvan, ste, in stede van eene opbrengst in natura, eene be- geldsom verschuldigd is, of wel dat de landeigenaar uit ı anderen wettigen hoofde van de opgezetenen geld te n heeft, zal de betaling, wanneer die niet in eene le muntspecie gestipuleerd is, kunnen geschieden in de ige als de opgezetene zal verkiezen.

Art. 18. Ten einde den landeigenaar te beter in het genot zijner wettige inkomsten te beschermen, zal de resident, na behoorlijk onderzoek, zonder vorm van proces, en ter concurrentie van f 50, regt spreken in alle gevallen van nalatigheid of verzuim der planters, in het voldoen hunner verschuldigde opbrengsten.— Na, aan den nalatigen debiteur eenen bepaalden tijd van niet minder dan veertien dagen, tot aanzuivering zijner schuld te hebben gelaten, zullen bij voortdurende wanbetaling, des debiteurs goederen en eigendommen (dagelijksche kleederen lijfsbenoodigdheden en gereedschappen van landbouw uitgezonderd) door het plaatselijk bestuur achterhaald en op de meest voordeelige wijze verkocht worden. Wanneer de verkochte goederen ontoereikend zijn en er verzwarende omstandigheden bestaan, zal aan den debiteur, voor rekening des landeigenaars, eene gevangenisstraf, voor niet langer dan eene maand, kunnen worden opgelegd.

Wanneer de achterstallige schuldvordering, eene waarde van f 50: te bovengaat, zullen partijen zich vervoegen tot hunnen dagelijkschen regter; wordende het nogtans aan de keuze der landeigenaren overgelaten, om dezen weg dadelijk, en mitsdien met voorbijgang van het plaatselijk bestuur, in te slaan.

Art. 19. De opgezetenen zullen geene boomen, hoegenaamd, ombakken, uitgraven, of vernietigen, zonder des landeigenaars toestemming, ook dan wanneer het hout, ingevolge art. 2, voor eigen huishoudelijk gebruik is bestemd. Wanneer ingevolge art. 3, de grond door de opgezetenen in erfpacht bezeten of in huur genomen, door hen met vruchtboomen wordt beplant, zijn die boomen in de erfpacht begrepen, doch zullen zij dezelve niet ombakken anders dan met toestemming van den landeigenaar, ter beslissing, des noods van het plaatselijk bestuur.

Art. 20. De opgezetenen mogen de huizen, opstallen, padidokken of andere gebouwen, door hen op den grond des landeigenaars gebouwd, niet zonder zijne voorkennis en toestemming afbreken, of op een ander landgoed verplaatsen, ten ware zij die, zonder daartoe bouwstoffen van den landeigenaar te bezigen, hebben opgebouwd, of daarvan op eene andere wijze den vollen eigendom hebben verkregen. Des niet te min mogen

e huizen, opstallen, pondokken of andere gebouwen aan gezetenen van hetzelfde landgoed, dan wel aan andere personen, die zich met voorkennis van den eigenaar, op hetzelve men vestigen, worden verkocht.

Art. 21. De landeigenaar mag over geen *sawah*, *tuin* of deren gecultiveerden grond, door eenen opgezetene, of zijne orouders aangelegd, of in erfpacht verkregen, anders dan bij nnelijke overeenkomst beschikken.

Art. 22. De eigenaar mag eigener autoriteit geen' opgezetene n zijn landgoed verwijderen of doen verhuizen, maar kan zulke, die noch vaste woonplaats, noch wettig en bekend ddel van bestaan hebben, en verdacht worden, van ronderving, lediggang of slecht gedrag, bekend maken aan het atselijk bestuur, hetwelk als dan, zal onderzoeken, in hoe er termen bestaan, tot landruiming of wel tot teregtstelling verwijdering van den beklaagde, ingevolge de publicatiën n den 23sten Augustus 1825 (Staatsblad n°. 34), en 23sten lij 1833 (Staatsblad n°. 45).

Art. 23. Nieuwe opgezetenen mogen zich tegen den wil des genaars, niet op een landgoed met der woon nederzetten.

Art. 24. Van het bepaalde bij het voorgaand artikel zijn ter uitgesloten, de personen die door of van wege het ouvernement met eenig ambt of gezag, bekleed zijn; de oefening waarvan, het verblijf op eenig landgoed noodzalijk maakt.

Art. 25. Wanneer voor het plaatsen der woningen van dsdienaren en ambtenaren of voor eenig ander oogmerk van emeen belang, zoo als, het aanleggen van wegen, kanalen, izen, bruggen, gestichten en wat al meer, een afstand van ond wordt gevorderd, zal deze, bij wege van onteigening algemeene nutte, en tegen billijke schadeloosstelling plaats bben, ten ware bepalingen ter contrarie voorkwamen in oorspronkelijke voorwaarden, waarop sommige landerijen, n vervreemd geworden.

Art. 26. De eigenaar heeft het regt om van de mannelijke gezetenen van zijn landgoed, en tegen behoorlijke voeding, s *dag*, arbeid in de week te vorderen, tot het aanleggen of rstellen van binnenwegen, het graven van waterleidingen, t snijden van gras, het ploegen of omspitten van gronden,

het doen van wachten bij woon- en pakhuizen en dergelijke.— Wanneer deze arbeid gevergd wordt op eenen grooteren afstand dan vijf palen, tusschen de plaats der werkzaamheden en de woningen der opgezetenen, zal aan elken arbeider twee cents, voor iederen paal afstands, meerder worden betaald, na het einde van den dag.

Van deze heerendiensten zijn verschoond:

a. Alle personen, welke den ouderdom van 14 jaren nog niet, of dien van 50 jaren reeds bereikt hebben.

b. Alle zieken en verminkten.

c. Allen, die volgens de Inlandsche gewoonten vrij zijn van persoonlijken arbeid en voorts allen, die, ter beoordeeling, des noods, van de plaatselijke autoriteit, kunnen aantoonen, wettige redenen van verhindering te hebben.

Het komen en gaan der opgezetenen van en naar hunne woonplaats zal onder den arbeid gerekend worden, zoo dat ieder steeds zes volle dagen in de week, voor zich zelve zal behouden.

Art. 27. Zoo lang op de Buitenzorgsche landerijen blijft kleven de, bij derzelver overgang in partikulieren eigendom bedongen verpligte teelt en levering van koffij, ten behoeve van het Gouvernement, zullen de opgezetenen dier landerijen tot geene heerendiensten, ten behoeve der eigenaren, verpligt zijn, dan alleen voor zoo veel betreft het onderhouden van wegen en bruggen, en het doen van wachten bij de woon- en pakhuizen.

Dit zelfde vindt plaats ten opzigte van alle landen, bij welker vervreemding door het domein, de afschaffing der heerendiensten speciaal is bedongen.

Art. 28. Elk opgezetene is verpligt, het aandeel des landeigenaars in de opbrengsten van den, door hem bebouwden grond, zonder betaling, naar zijne pakhuizen te vervoeren en aldaar af te leveren, mits die pakhuizen op het landgoed zelf, gelegen zijn; — het vervoeren van producten stedewaarts of buiten de grenzen van het landgoed, mag in geen geval plaats hebben, dan, ten gevolge van vrijwillige overeenkomsten en tegen billijke belooning, ter beslissing, des noods, van de plaatselijke autoriteit.

Art. 29. De opgezetenen zullen tot geene andere diensten
o als het begeleiden van vee, het vervoeren van huisselijke
noodigdheden, het overbrengen van brieven en wat al meer,
or den landeigenaar worden gebezigd, zonder billijke be-
ning, wordende die belooning bij deze vastgesteld op twee
nts voor iederen paal afstands.

Art. 30. Het is den eigenaar geoorloofd om met de opge-
tenen zijns landgoeds, eene vrijwillige overeenkomst te treffen;
n de heerendiensten, welke zij verschuldigd zijn, voor eene
taling in geld of eene afgave van producten af te koopen.—
ze overeenkomsten mogen niet anders dan schriftelijk en
houdens de goedkeuring en registratie van den Resident,
orden aangegaan.

Art. 31. Wanneer de diensten der opgezetenen, na aan-
ding van art. 114, van het Regeringsreglement, worden
reischt, ten algemeenen nutte, dan wel, om, tegen de op
og gezag geregelde betalingen, 's Gouvernements transporten
de personen en goederen van reizigers, het zij door het
veren van manschappen, het zij door de verstrekking van
iffels of bespannen karren, te vervoeren, of te begeleiden,
l de oproeping door het plaatselijk bestuur onmiddellijk aan
Inlandsche hoofden worden gerigt, buitenbemoeijenis van
n landeigenaar, die hieraan geene verhindering, of moeije-
kheid zal mogen toebrengen.

Buffels of karren aan den landeigenaar toebehoorende, zullen
mede, ten voorschreven einde, en op de wijze hierboven
ngeduid, op requisitie der plaatselijke autoriteit, moeten
orden geleverd.

Art. 32. Geene dammen, doorgravingen, waterleidingen,
egen, bruggen, of andere werken, waarbij het Gouvernement,
derden belang hebben, mogen zonder vergunning van de
aatselijke autoriteit, worden aangelegd, verplaatst, verlegd
verstopt, sub pœne, van dadelijk herstel of wegruiming
oor tusschenkomst van 's lands ambtenaren, op kosten van
n landeigenaar, die zich aan de overtreding heeft schuldig
emaakt en onverminderd eene geldboete, van hoogtens f 500:
ar gelang der omstandigheden, ter bepaling van den regter.

Art. 33. Het maken, repareren en berijden der groote
regen; het aanleggen en onderhouden van publieke bruggen,

sluizen, kanalen en waterleidingen; het aftappen van water voor den landbouw en andere einden, het zuiveren der rivieren en waterloopen en het herstellen van derzelver oevers en al wat verder met deze aangelegenheden in verband staat, wordt, van tijd tot tijd, op hoog gezag geregeld; wordende daar omtrent, bij voorraad bevestigd, de bepalingen, voorkomende in de publicatie van 10 Februarij 1824 (Staatsblad n°. 8); en de Resolutiën van 21 December 1828 n°. 37, 16 April 1831 n°. 23, (Staatsblad n°. 27); 2 December 1835 n°. 19 (Staatsblad n°. 56); en 28 Januarij 1836 n°. 24 (staatsblad n°. 6).

Art. 34. Landeigenaars, die eigener gezag *bazaars* of markten aanleggen of die, op de hun toegestane *bazaars* of markten, in overtreding van art. 77 van het Regeringsreglement, onwettige heffingen doen, gedogen of daaruit eenig voordeel trekken, zijn onderworpen aan al zulke straffen als worden bepaald bij de, op deze materie, door de Regering vast te stellen verordeningen; — wordende ten deze bij voorraad bevestigd, *het reglement en tarief voor de onderscheidene bazaars*, gearresteerd bij besluit van den 17^{den} November 1829 (Staatsblad n°. 111); en de daarop, sedert, geëmaneerde alteratiën en ampliatiën en die nog zullen worden gemaakt.

Art. 35. Het regt van jagt en visscherij behoort aan den landeigenaar; niemand mag, zijns ondanks, van hetzelve op zijnen grond gebruik maken, onder dien verstande evenwel, dat het visschen in de rivieren, mitsgaders het vangen van vogels met strikken of netten, en het vernielen van schadelijk en verscheurend gedierte, niet aan de opgezetenen kan worden belet, op de gronden door hen ontgonnen of van den landeigenaar gehuurd.

Art. 36. De opgezetenen zullen, volgens de thans bestaande gewoonte, bij de aftapping van *setu's*, *rawa's* en andere waterplassen, in dezelve kunnen visschen, mits een vijfde gedeelte der vangst aan den landeigenaar afgevende.

Art. 37. Landeigenaren, die andere, meerdere of hoogere opbrengst en diensten van hunne opgezetenen vorderen, dan bij dit reglement uitdrukkelijk zijn toegestaan, of die verzuimen, om op den voet bij hetzelve bepaald, ten opzigte van hunne opgezetenen te handelen, zullen naar exigentie van zaken door het plaatselijk bestuur, op den voet bij art. 60 aangewezen,

estraft, dan wel voor den regter, ter zake van knevelarij en isbruik van gezag, vervolgd worden.

Art. 38. Wanneer de Regering het persoonlijk verblijf van een eigenaar op deszelfs landgoed, schadelijk acht voor de enbare rust, zal hem hetzelve kunnen worden ontzegd.

Art. 39. Landeigenaren, die buiten Nederlandsch Indië afzend zijn, zullen bij eene, in regten geldige akte, zich ter te van hun landeigendom, justiciabel stellen te *Batavia*, en laar *domicilium citandi et executandi* moeten kiezen.

Art. 40. Het ontginnen en bebouwen van gronden, het ltiveren of leveren van bijzondere voortbrengselen, welke de ander niet gewoon is, uit eigen vrije verkiezing te verbouwen; t oprigten van fabrijken; met een woord, alle ondernemingen, elke de landeigenaar voor eigen profijt risico en rekening nvangt, moet hij tot stand brengen, zonder de hulp der nds opgezetenen, ten ware hij zich daarvan door het aangaan n vrijwillige overeenkomsten, verzekert.

Deze overeenkomsten zullen, op straffe van nietigheid, bij t plaatselijk bestuur moeten worden goedgekeurd en geregistreerd, binnen eene maand, na dat dezelve zullen zijn aangean, en, hoezeer op de plaatselijke autoriteiten de verpligting st om alles aan te wenden, wat tot bevordering van nuttige ltures, bedrijven en ondernemingen kan strekken, zullen j tevens nadrukkelijk waken, dat omtrent de inlandsche volking en het tot stand brengen van dezelve niet willekeurig orde gehandeld.

Art. 41. Huurlingen, die voor een tijdvak van meer dan ie maanden worden in dienst genomen ten behoeve van ontnningen, kultures, fabrijken en andere belangrijke ondernengen of werken, en niet behooren tot de opgezetenen van t landgoed, zullen door den eigenaar bij de plaatselijke autoteit worden aangegeven.

Art. 42. Van deze aangiften zal worden aangelegd een gister, hetwelk zal inhouden:

a. De namen der ondernemers.
b. » » » gehuurde arbeidslieden.
c. De plaats, waar dezelve zijn gehuurd en te huis behooren.
d. Het werk, waartoe zij zijn gehuurd, en
e. De voorwaarden, waarop.

Art. 43. Zoodanige huur zal voor niet langer dan 3 jar mogen worden aangegaan.

Na verloop van dien tijd zal dezelve kunnen worden ve nieuwd, ten overstaan van de plaatselijke autoriteit, die z moeten zorgen, dat daarbij vrijwillig, en zonder dwang word te werk gegaan.

Art. 44. De ondernemers, die arbeidslieden langer aanhou den, dan de overeenkomst gedoogt, zullen aan elk hunner voor *iedere* maand, dat zij aldus zijn aangehouden, betale *f* 10 boven het loon, bij de oorspronkelijke overeenkomst be dongen.

Art. 45. De plaatselijke autoriteiten zullen naauwkeurig toezien aan den eenen kant, dat de landeigenaren aan de voorwaarden der, in het voorgaand artikel, bedoelde overeen komst en aan derzelver verpligtingen jegens de werklieden voldoen, en aan den anderen kant, dat de arbeiders of koel lingen wederkeerig al dat geene verrigten, waartoe zij zich verbonden hebben; zorgende dat, wanneer zij zich in overtreding daarvan, verwijderen of door verregaande luiheid of onwillig heid, hunne verpligtingen ontduiken, zij na behoorlijk onder zoek, worden gestraft naar gelang van den aard der zaak en in overeenstemming met de bestaande wetten en reglementen.

Art. 46. De landeigenaren zijn gehouden om jaarlijks, op den 15den December, in den bepaalden of nader te bepalen vorm, aan de plaatselijke autoriteit, waaronder zij sorteren te zenden, eenen naauwkeurigen staat der bevolking op hunne landerijen gezeten, mitsgaders al zulke statistieke opgaven, als van tijd tot tijd, van hen mogten worden gevraagd.

Art. 47. Het bezit van schietgeweer is alleen aan die in landsche opgezetenen geoorloofd, welke daartoe bekomen heb ben eene schriftelijke vergunning van het plaatselijk bestuur, die jaarlijks vernieuwd en gratis afgegeven zal worden, zijnde van dit verbod uitgezonderd degenen, die, bij behoorlijke akte van aanstelling, met de uitoefening van eenig openbaar gezag zijn belast, alles op de straffen bepaald bij art. 14, van het reglement op den invoer, den verkoop en het bezit van vuur wapenen en buskruid (Staatsblad nº. 58 van 1828).

Art. 48. Hanenvechterijen en andere hazardspelen, geen pacht middel uitmakende, zijn verboden.

let spelen van *ronggeng, waijang koelit, toppeng* en
;elijken, ter gelegenheid van feesten, huweljjken en Gods-
stige plegtigheden, zal op de particuliere landerijen, alleen
ekomen verlof van de plaatselijke autoriteit, mogen plaats
len, onverminderd de regten der pachters van 's lands
delen, wanneer deze daarin betrokken zijn.

Art. 49. Het leggen van fidei kommissaire verbanden op
ticuliere landen en gronden, ten behoeve van onchristenen,
ft in het algemeen belang verboden.

Art. 50. Aan de landeigenaren is verboden, het houden of
ruiken van een zoogenaamd *blok*, sub pœne, dat hetzelve
worden vernietigd en de overtreders aan zoodanige verdere
aliteiten zullen zijn onderworpen, als de aard der zaak
gt vorderen; onder dien verstande evenwel, dat aan de
andsche hoofden, belast met de policie op de particuliere
derijen, in het belang van dezelven, door het plaatselijk
tuur de vergunning tot het houden van een blok zal kunnen
orden gegeven, uitsluitend echter ter verzekering van ver-
chte of aan misdaad schuldige personen, en onder uitdruk-
lijke bepaling, dat deze in elk geval, wanneer dit mogelijk
, binnen de 24 uren na derzelver opvatting, aan den naast bij
nden bevoegden ambtenaar moeten worden overgeleverd.

Art. 51. De uitoefening der dagelijksche policie op de
rtikuliere landerijen is, onder het onmiddellijk gezag der
uropesche en Inlandsche ambtenaren, opgedragen aan de, door
n landeigenaar gekozene juragans, tjamats, hoofdmandoors,
rijkmeesters of andere inlandsche hoofden, onder welken titel
ij mogten bestaan; alle welke personen gehouden zijn, de
evelen hen daaromtrent, door of van wege het plaatselijk
stuur te geven, stiptelijk op te volgen en om hunne rapporten
middellijk aan dat bestuur in te dienen.

Art. 52. De landeigenaar is verpligt om in elke verzameling
an woningen, welke ter beoordeeling des noods van de plaat-
lijke autoriteit, als eene dessa, kampong of dorp, moet worden
beschouwd, een inlandsch hoofd te stellen, ter zijner keuze
n om aan elk zoodanig dorpshoofd, tot onderhoud, vrij van
opbrengsten, in gebruik te geven, eene zoodanige uitge-
strektheid *sawas, tipars, tjegers, gagas* of andere rijst-velden
als door een man en een span buffels kan bewerkt worden,

dan wel een stuk tuingrond, van zoodanige uitgestrektheid als gewoonlijk door een man wordt bearbeid. Deze dorps hoofden zullen de functiën waarnemen, bij het *reglement op de administratie der policie en de regtsvordering onder den Inlander*, aan de *dessa's* hoofden opgedragen.

Art. 53. Op landerijen, waarvan de bevolking *vijf duizend* zielen of daarboven bedraagt, zal de landeigenaar bovendien verpligt zijn, een algemeen hoofd, in dienst te stellen, onder zoodanigen titel als plaatselijk gebruik medebrengt, zoo als hoofd-mándoor, hoofd-juragan, tjamat, enz. en aan wien ter belooning zal worden toegelegd, behalve de uitgestrektheid gronds voor de dorpshoofden bepaald, eene maandelijksche bezoldiging van *f* 5 tot *f* 30 kopergeld, naar gelang van de uitgestrektheid der landerijen, ter bepaling des noods, van het plaatselijk bestuur.

Deze hoofden, aan welke die der dorpen ondergeschikt zullen zijn, zullen de functiën waarnemen bij het *reglement op de administratie der policie en de regtsvordering onder den Inlander* aan de divisie-hoofden opgedragen, behoudens dat, voor zoo veel de residentie *Batavia* betreft, hun gezag alleen dat van beambten van policie zal zijn en zij zich zorgvuldig zullen onthouden van de regtspraak bij het evengemeld reglement aan de divisie-hoofden, toebetrouwd.

Art. 54. Wanneer de landeigenaar nalatig is om de bepaalde inlandsche hoofden op zijne landerijen aan te stellen, zal daarin door de plaatselijke autoriteit, ten zijnen koste, worden voorzien.

Wanneer een inlandsch hoofd ongeschikt of onwillig wordt bevonden om voor de politie te zorgen, zal de landeigenaar denzelven door eenen anderen moeten doen vervangen, op schriftelijke uitnoodiging van het plaatselijk bestuur.

Art. 55. De kleine stukjes grond, bekend onder den naam van vrijmans landen, (*tanah mardika*) welke van geheel genoegzame uitgestrektheid zijn, om op ieder derzelve een afzonderlijk hoofd aan te stellen, zullen door de plaatselijke autoriteit in zoodanig getal als zal worden doelmatig geacht, worden vereenigd, onder het opzigt van een algemeen hoofd, onder de benaming van *wijkmeester*, die, in onmiddellijke ondergeschiktheid aan het plaatselijk bestuur, de functien zal waarnemen bij het *reglement op de administratie der policie en de regts-*

rdering onder den Inlander aan de dessa's hoofden opgedragen.
e inlandsche wijkmeesters zullen, ter belooning van hunne
sten, de navolgende heffinge mogen den, als:

Voor het verleenen van een permissie-briefje aan inlanders om een huwelijk te mogen vieren, 50 cents.

Voor het uitreiken van een certificaat van goed gedrag aan inlanders, die zich bij de autoriteit aanmelden willen, tot erlanging van een reispaspoort, 5 cents.

Voor het uitreiken van een bewijs, houdende, dat er geene edenkingen bestaan om aan den houder verlof te geven ot het spelen van *ronggeng* of andere inlandsche spelen. 25 cents ieder.

rt. 56. Onverminderd hunne bevoegdheid tot het ontvangen van ouds gebruikelijke geschenken bij feestelijke of andere enheden, zal geen der inlandsche hoofden bij de drie gaande artikelen bedoeld, noch in geld, noch in producten, van de opgezetenen mogen vorderen of genieten, sub pœne ns van eene geldboete of gevangenisstraf, overeenkomstig bepaalde hieronder bij art. 60, of wel van de straffen op relarij bepaald.

rt. 57. De inlandsche hoofden, op de partikuliere lande-, aan welke in voege voorschreven, het toezigt over de cie is opgedragen, zullen, hoezeer gekozen en voorgedragen dende door den landeigenaar, door de plaatselijke autoriteit den voorzien van eene akte van aanstelling als zoodanig, ke akte, ingeval van ontslag, weder door die autoriteit worden ingetrokken.

Art. 58. De opgezetenen der landerijen zijn verpligt om op vordering en aanwijzing der beambten van policie, zoodanige hten en patrouilles te doen, als voor de veiligheid van per- en goederen noodzakelijk geoordeeld worden.

Art. 59. Het plaatselijk bestuur zal kennis nemen van alle hillen tusschen de landeigenaren en hunne opgezetenen trent opbrengsten, diensten en wederkeerige regten of pligtingen.— Bijaldien partijen niet in der minne kunnen rden bevredigd, zal het plaatselijk bestuur, in de zaak issen of wel partijen naar de bevoegde regtbanken overwij-n, overeenkomstig de bestaande bepalingen, onverminderd toos de bevoegdheid van de Regering om in geval van on-

eenigheden, waardoor de rust mogt worden bedreigd, zoodan maatregelen te nemen als het algemeen belang zal vorder

Art. 60. De plaatselijke autoriteiten zijn bevoegd om ken te nemen van, en zonder hooger beroep te beslissen in d gevallen van overtreding, of inbreuk op de bepalingen bij h tegenwoordig reglement vastgesteld, en om, wanneer gee speciale pœnaliteiten of straffen zijn voorgeschreven, de volgende op te leggen, als:

Voor zoo veel *Europeanen,* derzelver afstammelingen daarmede gelijkstaande personen betreft, eene geldboete, hoogtens *f* 50 of eene gevangenis van hoogstens acht dag

Voor zoo veel aangaat *Inlanders* of daarmede gelijkstaa personen.

a. Eene geldboete van ten hoogste *f* 25.

b. Eene gevangenis van niet langer dan veertien dagen.

c. Rottingslagen, het getal van 25, niet te boven gaan

d. Ten arbeid-stelling aan de publieke werken, voor d tijd van hoogstens drie maanden buiten den ketting, ve den kost, zonder loon.

Art. 61. Het tegenwoordig reglement maakt geene vera dering in de speciale voorwaarden en servituten, onder we sommige landerijen zijn overgegaan in particulieren eigend voor zoo veel dezelve niet strijdig zijn met de algemeene b palingen, voorkomende in het reglement op het beleid d Regering en speciaal in art. 83, 110 en 111 van hetzelf

En opdat niemand hiervan onwetenheid voorwende, deze alom zoo wel in de *Nederduitsche* als in de *Inlandsch* talen worden gepubliceerd en geaffigeerd, ter plaatse, waar zul gebruikelijk is.

Lasten en bevelen voorts, dat alle hoogere en lagere legiën en ambtenaren, justicieren en officieren, ieder vo zoo veel hem aangaat, aan de stipte nakoming dezer de h zullen houden, zonder eenige oogluiking of aanzien des perso

Gegeven te *Buitenzorg*, den 28sten Februarij 1836.

J. C. BAUD.

Ter ordonnancie van den Gouvern
Generaal ad interim in Rade.

De Algemeene Secretaris,
H. J. HOOGEVEE

Het heilzame dezer publicatie, zal ieder onbevoordeelde [illegible]delijk beseffen en zich overtuigd houden van het onstaat[illegible]dige om verder door afstand van grondgebied, aan *Euro*[illegible], waarop later wordt terug gekomen, het Indische [illegible]vernement in eene onafzienbare reeks van noodelooze moeije[illegible]heden te wikkelen, die op Gouvernementslanden niet bestaan. In het Buitenzorgsche worden door het Gouvernement geene [illegible]re lasten van den inlander gevergd dan de verpligte kof[illegible]verantie in het District *Buitenzorg*, het transporteren van [illegible]deren van het Gouvernement en van reizigers, tegen beta[illegible]g; het onderhoud der wegen, insgelijks tegen betaling, met [illegible]zondering van eenige landen in het genoemde district, welke [illegible]ter van de belasting van het halfpercent der geschatte waarde [illegible]n vrijgesteld, en het doen van wachten en ronden op de [illegible]blieke wegen ter handhaving der rust en orde en tot eenige [illegible]ligheid.

OPIUM.

De opium, door den inlander *Afioen* en *Apioen* genaamd, is [illegible] verdikte sap uit den slaapbol, donkerbruin, sterk riekend, [illegible]ter, en bevat een eigenaardig zuur, alcaliën en olie, balsem, [illegible]s, cachou en gom. In den Indischen Archipel is de opuimplant [illegible]t inheemsch, en de proeven, om haar op *Java* tot een winst[illegible]end voortbrengsel aan te kweeken, zijn niet geslaagd; in *[illegible]ropa* heeft men den oosterschen slaapbol ook niet kunnen [illegible] tieren. De beste opium komt uit *Egypte*, en de algemeene [illegible] is: *Opium thebaicum*, van welke oorden dezelve ook af[illegible]stig moge zijn. In oude tijden werd dit heulsap reeds als [illegible]enij gebruikt, dat het zenuwgestel hevig aandoet en alzoo [illegible]t omzigtigheid moet toegediend worden. Hij, die zich aan de [illegible]ium verslaaft, begint met een grein daags, vermeerdert dit [illegible] tijd tot tijd en eindigt na lang gebruik, wanneer de zenu[illegible] al meer en meer hare prikkelbaarheid verliezen, met 16 [illegible]rein of 1 drachma en meer. De toebereide opium heet *Laudanum*. [illegible]j overmatig gebruik van, of vergiftiging door opium, gebruikt [illegible] lijder zuren, naphta, ouden rijnwijn, kamfer, koffij of am[illegible]monium. In zalven pleisters en klisteren wordt de opium ook [illegible]bezigd.

In *Nederlandsch Indië* is het gebruik van den opium *Arabieren* ingevoerd en wordt aldaar uit *Bengalen*, in ki honderd veertig ponden, en tot koekjes van vijf of zes in drooge bladen gepakt, aangebragt. Wanneer de opiu kookt is, heet dezelve *Apioen mantak*. Om den opium te b wordt dezelve in eenen koperen ketel gekookt of gezoden, gens tot zuivering, door een' doek doorgezegen, nogmaals en met fijn gekorven tabak vermengd; daarna worden er van gemaakt ter grootte van een erwtje. De droesem vuil van den gezuiverden opium heet *Tâhie mâdat* en wor lagen prijs aan de mindere klasse verkocht. Alle volken bedwelmende middelen te beminnen, en de *Mahomeda* geene geestrijke dranken mogen gebruiken, zijn groote bers van het amfioenschuiven. Dit geschiedt door in ee boezen amfioenpijp een toebereid pilletje te stoppen en eene lamp op te steken. De schuiver of rooker zuigt oenrook langzaam op en het pilletje wordt gewoonlijk i haal verteerd. Ten einde het genot er van te verlengen de rook eenigen tijd in den mond gehouden en door d ontlast; bij geoefende liefhebbers geschiedt zulks door d en oogen. De pijp wordt *Padoetan* en het rooken of s *Minom mâdat* geheeten. Het weelderige genot, dat de er door ontwaren, moet zeer groot zijn, daar de gel er van verstoken zijnde, schier zinneloos wordt, en er of zeer zelden het gebruik van kan nalaten. De *Tj* gekookte, doch onvermengde opium, is zelfstandiger e insgelijks gerookt. De toebereide opium wordt langs d gebruikt, doch de onbereide wordt meer in de hoogere van *Java* en vooral in de vorstenlanden gekaauwd. H vankelijke gebruik van den opium geeft eerst eene gr gewektheid, die tot den graad van verrukking stijgt de overprikkeling eene bedwelming en verdooving w bij het ontwaken door nieuwen prikkel verdreven wor langs denzelfden trap weder in haar te verzinken.

In *Buitenzorg* zijn zeer vele Hoofden en inlanders opium verslaafd en, ofschoon de naam van *Amfoen* nog als eene schande beschouwd wordt, schijnt de da zekere eer te zijn, die alleen door geld kan verkregen In deze Residentie zijn echter hoofden, die alle bed als ongodsdienstig beschouwen en er geen gebruik van

Dikwerf is het gebruik van den opium een opzettelijk punt
onderzoek geweest. In een rapport, hetwelk in 1803 te
Gravenhage door de Commissie daarover werd uitgebragt,
klaarde zij, in den geest van VAN HOGENDORP, « dat geene
rweging van geldelijk voordeel het bewind moest overhalen
het gebruik van toe te staan.» zij zegt verder het vol-
de: « De Engelschen bezitten in *Bengalen*, het uitsluitend
van den opiumhandel en jaarlijks wordt er een aan-
lijk getal kisten van dat heulsap door hen te *Calcutta*,
kocht.» De opium is in *China*, op de *Maleische kusten*,
matra en *Java* zeer gezocht. Deszelfs uitwerking is verschillend
hangt van de hoeveelheid, die er van gebruikt wordt, af.
tig gebruikt, geeft dezelve eene aangename, doch immer
bedwelmende aandoening, die alle zorg en angst verbant.
Het onmatig gebruik daarvan verwekt eene soort van razernij,
uitwerkselen verschrikkelijk worden, vooral wanneer
gemoed door jaloezij gekrenkt is of door wraaklust of
lere hevige drift ontvlamd wordt. Het heulsap laat een
gift achter, dat de vermogens der ziel en het ligchaamsgestel
ermijnt en den lijder onbekwaam voor den arbeid en aan
redelooze dier gelijk maakt. Het gebruik daarvan is vooral
gevaarlijk omdat hij, die er aan verslaafd is, er nimmer
gebruik van kan nalaten. Om opium te verkrijgen, offert
alles op, zijne eigene welvaart, het bestaan van zijne
w en kinderen en hij verwaarloost zijn werk. Armoede
hiervan het natuurlijk gevolg en dan wordt het hem on-
schillig, op welke wijze hij zijne onbedwingbare drift naar
zal bevredigen; zoodat hij eindelijk noch de eigendom,
het leven van zijnen natuurgenoot eerbiedigt.

Indien wij alleen de inspraak van ons eigen hart en de
schriften van zedeleer en menschelijkheid opvolgden, zouden
iedere wet, hoe gestreng ook, voordragen, op dat in deze
bliek of in de Aziatische bezittingen geen onderdaan zich
andvlekte door den handel in dat afschuwelijk vergift. Doch
beschouwen dit volstrekt onuitvoerbaar ten opzigte dier
en, welke niet aan onzen staat ondergeschikt zijn. Opium
een der voordeeligste artikelen van den oosterschen handel;
zoodanig wordt dezelve door onze kooplieden beschouwd;
indien voor hen in die gewesten de handel openstaat,

hetwelk het belang van den staat gebiedend vordert, is h
onmogelijk, den handel daarin tegen te gaan. In dezen sta
van zaken, adviseren wij dierhalve liever, dat de algemee
invoer van opium te *Malakka* en de uitvoer van daar na
Borneo en alle andere oostersche streken, niet in het be
van den staat, worde toegestaan.»

«Opium,» zegt VAN HOGENDORP, is een langzaam, ma
zeker vergift, dat de Compagnie, om geld te winnen, aan
armen *Javanen* verkoopt. En iemand, die er aan verslaafd
kan er inderdaad, zonder groote moeite geenen afstand van do
en indien het gebruik er van verboden werd, zouden wa
schijnelijk eenige personen, door gemis aan denzelven, sterve
die anders zouden wegkwijnen; doch hoe menigeen zou d
dien maatregel in de toekomst behouden worden.

De meeste misdaden, voornamelijk moorden, die nu geplee
worden, moeten aan den opium, die er de hoofdoorzaak
is, geweten worden.

» Groote geldsommen worden ieder jaar voor opium uit o
bezittingen uitgevoerd en verrijken onze mededingers,
Engelschen: veel wordt er binnengesloken, hetwelk het kw
verergert; om kort te gaan, de handel in opium is een
beleedigendste en schandelijkste zaken, welke het tegenwoor
Gouvernement in *Indië* onteert. Het is dierhalve noodzake
in eens, en geheellijk den handel en invoer van opium
te schaffen, en dien op de strengste straffen, welke de
veroorlooft, te verbieden, dewijl dezelve een vergift is.
smokkelhandel zal dan schier onmogelijk en de gezondh
en het leven van duizenden zullen behouden worden.
geld alleen, dat in plaats van den opium in het land zal b
ven, heeft, in omloop blijvende meer waarde dan het vo
deel, dat de compagnie thans van den verkoop van den opi
trekt.»

Deze maatregel zal geen misnoegen onder de *Javanen* ve
wekken, want de prinsen en regenten, maken er, met
weinig uitzonderingen, geen gebruik van, maar beschouwe
even als hunne aanzienlijkste onderdanen, het amfioenschuive
als schandelijk. Het gebruik van den opium wordt zelfs al
eene beschuldiging van een slecht gedrag beschouwd, en al
voldoende geacht om een hoofd te ontslaan of te verbannen.

Zoo dachten D. VAN HOGENDORP, RAFFLES, CRAWFURD en
dere kundige en verlichte staatsmannen er over; de zaak
echter zoo belangrijk, dat de grootste omzigtigheid alleen
een goed doel kan leiden. In het bovengemelde rapport
rdt wel voorgesteld, in eens en geheellijk den handel en
oer van opium af te schaffen en denzelven door straf-
alingen te keer te gaan; doch die maatregel moet als te
ig beschouwd worden. Iets, dat sedert langen tijd in Indië
aan heeft en door de bestaande bepalingen geoorloofd is,
niet, zonder een denkbeeld van tegenstrijdigheid te doen
staan en inbreuk op de gewoonte dien aangaande te maken,
eens worden vernietigd. In de Mahomedaansche geschriften
rdt wel het gebruik van geestrijke dranken en opium om
misbruik, naar aanleiding van het 216de vers van het
boek van den koran, afgekeurd; doch eveneens worden
rin even als in onze wetten, andere ondeugden verboden,
, de ondervinding leert het, niet met geweld kunnen belet
rden. Indien het beginsel, dat het gebruik van amfioen
adelijk en zedebedervend is, meer en meer veld won en door
hte maatregelen hetzelve kon worden tegengegaan, dan was
aanvankelijk reeds veel genomen. Zoodanig beginsel zou
er Vorsten, Hoofden, Priesters en de meeste onderdanen
prijs gesteld en gevoed worden. Het getal dier Grooten,
elke nu nog amfioen schuiven, zou allengskens kleiner en
iner en door den invloed der Ambtenaren het amfioenschuiven
maal eene zeldzaamheid worden. In hoe verre eene be-
ling, om jaarlijks telkens een minder getal kisten amfioen
te mogen voeren, een gewenscht gevolg zou hebben, laat
ch moeijelijk vooraf bepalen; echter kan men aannemen dat
s sluikhandel daardoor hevig aangeprikkeld en de amfioen
gen eenen zoo hoogen prijs verkocht zou worden, dat vele
bruikers van dat heulsap, om het te kunnen verkrijgen,
ch aan diefstal zouden overgeven.

Een gewigtig bezwaar tegen den invoer van amfioen, is
het belang van de schatkist, die er aanzienlijke voordeelen
van geniet, mitsgaders het belang, dat de handel bij dien
invoer heeft. De amfioenpacht levert millioenen guldens op,
en dit voordeel kan alleen worden opgegeven, wanneer an-
dere voordeelen daartegen opwegen. Doch dat punt vereischt

nog nadere overweging. Tegen dit voordeel staat de u
van geld uit de kolonie, over, en is te belangrijk o
voorbij te zien. De aanvoer van amfioen geschiedt uit I
Indië en de inkoopsprijs van dat artikel bedraagt ja
millioenen, die van *Java* en andere bezittingen naar *Be*
en *Calcutta* worden uitgevoerd; de amfioen wordt met
of met koper tegen eene hooge agio, betaald, waardo
werkend kapitaal aanzienlijk vermindert. Kon nu de am
handel geheel geweerd worden, dan zouden het in omloop
kapitaal zeker aanmerkelijk vergroot worden, andere t
van welvaart daardoor uitbreiding en bloei erlangen,
ondervinding kunnen aantoonen in hoe verre de sc
daarbij zou winnen of verliezen. Indien echter de ui
zelfs voordeelig voor dezelve mogt zijn, is het de vra
de staatkundige gesteldheid van Nederlandsch Indië w
toelaten den amfioenhandel te verbieden; dewijl zoodani
bod onzen naburen in *Indië*, zeer onwelkom zou zijn
als het voorbeeld in *China* zulks aantoont. De moeijelijk
welke daardoor zouden kunnen ontstaan, mogen niet a
beduidend beschouwd worden en de afschaffing van den
oenhandel is een veel te gewigtig punt om er gereedeli
over te gaan.

Wanneer wijders aan den zedelijken, vrijen mens
middelen om kwaad te doen, benomen worden, dan k
zich niet in de deugd oefenen; een amfioenschuiver, l
de mogelijkheid gesteld, amfioen te verkrijgen, zou tot
rijke dranken zijne toevlugt nemen en van het eene l
in het andere vervallen. Een amfioenschuiver is tot
toe nog een voorwerp van minachting in *Indië* en z
blijven zoo lang bij de onderdanen aldaar het beginsel
bestaan, dat hij tegen den geest der godsdienst en zedelij
handelt. Het getal amfioenschuivers zal verminderen naar
die minachting zich sterker doet gevoelen en naar ma
de jeugd gewerkt wordt om haar het ongeoorloofde da
volkomen te doen beseffen. Aan oude amfioenschuivers zo
even als aan de dronkaards, wonderen moeten geschiede
hen te verbeteren, en de tijden der wonderen zijn vo

Thans genieten gewoonlijk de *Chinezen* de voordeel
de amfioenpacht; die voordeelen kunnen somtijds bela

n worden dikwerf naar *China* uitgevoerd. Indien het
rnement Javaansche of Nederlandsche amfioenverkoopers
vaste inkomsten aanstelde, en zich uitsluitend den in-
van den amfioen voorbehield en den verkoopprijs van
nfioen bepaalde, dan zouden de voordeelen, die de ver-
oven den inkoop, de bezoldigingen der vaste verkoopers
ere onkosten opleverde, in de schatkist vloeijen; en bij
leel, dat immer aan het gebruik van amfioen voor den
ker verbonden en niet te weren is, zou het Gouverne-
l de voordeelen genieten, die er uit te trekken zouden

le Residentie *Buitenzorg*, worden jaarlijks van zestien
ttien kisten amfioen verbruikt, die bij greinen, tegen
prijs, door de *Chinezen* aan de *Javanen* worden ver-

zoogenaamde amokspuwen of verwoed moorden, dat
gebruik van amfioen teugelloos zijn kan, heeft ge-
k zijnen oorsprong in eenen lang gekoesterden wrok of
ete, doch behoort onder de zeldzaamheden, en zou.
nder den amfioen, ofschoon in eenen minder hevigen
bot gevierd worden.

TAAL, SCHRIFT EN WETENSCHAPPEN.

Buitenzorg is de Soenda- of Sundataal de heerschende
onder het hoofd *Javaansche taal* voorkomen. Verscheidene
n spreken laag Maleisch en Javaansch en slechts een
heeft gebrekkig onderrigt in het Arabisch gehad. De
che taal en het Javaansch worden hier met Javaansch
er geschreven. Scholen bestaan hier niet en het onderwijs
Priesters is onbeduidend, daar deze zelve zeer onwetend
n den leerling gebrekkig schrijven en lezen leeren, mits-
het prevelen van eenige gebeden, waarvan zij den zin
rondig verstaan. De Regent van *Buitenzorg* heeft in der
en zijner zonen op de Gouvernementsschool te *Weltc-*
laten leeren; hij zelf had door den omgang met *Eu-*
n eenige manieren aangenomen en wist de voordeelen
goede opvoeding te waarderen.
msten of wetenschappen worden hier door den inlander
beoefend, en op welk eenen trap het onderwijs hier in

het algemeen staat, zal men ligtelijk beseffen; indien men na
dat hier slechts 1/1000 van de bevolking lezen en schrijven

OUDHEDEN.

In het rijk van *Padjadjaran*, dat hier voor vier eet
ten gronde ging, hebben de kunsten of wetenschappen e
zins gebloeid, zoo als uit eenige overblijfselen van hetz
moet besloten worden. Op den top van den berg *Ma*
vindt men nog kenteekenen, dat dezelve eenmaal is bewoon
weest; ook vindt men hier, even als bij *Banter Petej*, ru
van vestingwerken, benevens vier putten, welke, na de
woesting van dat rijk, zouden gegraven zijn door Ki
SANGIANG PRABOE SAKTI MOLÉLA, een Boeddaasch G
telijke, die zich hier aan de vervolgingen van het Islamis
onttrokken heeft.

Bij den berg *Karang*, op het land *Kalâpa noenggal*, w
een hol gevonden, dat *Goha gâdjah* of elefantshol heet,
eenen steen, die in hetzelve is, op eenen elefant ge
en door de *Hindoes*, die tijdens het Britsch tusschenbest
op *Java* gekomen waren, gehuldigd werd. Op den berg
Salak, achttien honderd voet boven *Kapandongan*, is eene vl
door bamboes en geboomte omgeven, mitsgaders eene g
tombe van den kluizenaar GOEROE POETRA, die vroeger
Vorst, onder den naam van MOENDING WANG'I bekend
en hier in de nabijheid zijne dagen geeindigd heeft. Op
midden dier vlakte staat een boom, waartegen steenen
opgestapeld.

In de nabijheid van de kampong *Batoe toelis* (beschre
steen), staat een steen, die door den inlander met eer
beschouwd wordt. De overlevering zegt, dat hij door ANSANTA
die het Islamismus hier voortplantte, uit *Arabië* zou
gebragt zijn; doch zulks is onwaarschijnlijk, omdat de karakt
die er in gegraveerd zijn, tot dat oude Javaansche sc
behooren, hetwelk met het schrift van *Ava* overeenko
heeft. Hiernevens wordt het schrift van dien steen voorgest

In de nabijheid van de *Batoe toelis* staan eenige r
steenen beelden, die als eene gedaanteverwisseling van POE
KALI, een bloedverwant en minister van SILA WANG'I, m
gaders van zijnen zoon GLAP NGAWANG en anderen,
hunne godsdienst getrouw gebleven zijn, beschouwd wor

TOELIS TE BUITENZORG.

; der vrouwen van den, van gedaante veranderden **Poerwa** r, zou zoo lang bij zijne beeldtenis geweend en gebe- hebben, dat de steen, waarop zij gezeten was, door hare n verzacht, het spoor harer voeten zou behouden hebben. hen de *Batoe toelis* en den eeuwen ouden Tjampaka- iboom moet het paleis van de hoofdstad van *Padjadjaran* n hebben, waarbij eene prachtige opene zaal gestaan heeft, p achthonderd vergulde zuilen (*Sasaka dhomas*) rustte. ad *Padjadjaran* zou door den vorst **Laléjan** of door zoon **Moending Sari**, die eerst zijnen zetel te *Soeka* gevestigd had, gesticht zijn geworden, en zou zich van aats, waar thans de barak der cavalerie staat, zuidwaarts n het dorp *Peté*, en van daar westelijk tot aan den oever e *Tjidanie*, waar de gezegde Tjampakaboom staat, en ver- ns noordwaarts tot aan het dorp *Iboe Kota*, dat *Hoofdstad* kent, uitgestrekt hebben.

idwaarts van *Pondok gedé* zou **Prabor Sila Wang'i** zich achthonderd volgelingen, die het Islamismus niet wilden lzen, gevestigd hebben. Op eene plaats, die aldaar *Artja as*, dat is: *Acht honderd beelden*, genaamd wordt, zijn en beelden, die eenigzins eene menschelijke gedaante heb- en welke volgens het gevoelen van bijgeloovige inlanders edaanteverwisselingen van hen zijn, die, tot straf voor e verkleefdheid aan de afgodsdienst, in steen veranderd zijn

NIJVERHEID.

de Residentie *Buitenzorg* worden steen-, kalk- en pan- kkerijen aangetroffen, die bijna allen den landheeren toe- oren. De voornaamste steen- en pannebakkerij behoort het vernement, die in het district *Bloebor* gelegen is en jaarlijks millioen steenen en honderd vijftig duizend dakpannen leve- kan; zij staat onder eenen Europeschen opzigter.

)p verscheidene landgoederen zijn kalkovens. Op *Tjampia* r een in de nabijheid van eenen kalkberg, terwijl het hout, tot het stoken dient, in overvloed op het gebergte wast, en kalk alzoo met weinig moeite en kosten gebrand wordt.

landheer **Van Riemsdyk** heeft op *Tjampia* ook eene nbakkerij aangelegd; de daartoe vereischte klei wordt met ter vermengd en door buffels fijn getreden. Al de kalkovens nnen jaarlijks zes duizend tonnen kalk leveren.

Te *Buitenzorg* worden jaarlijks vijf duizend pikols houtL
len door de smederijen verbruikt, en door de Kampong
keren, welke aan den voet van de *Pangerango* en *Tji* S
wonen, gebrand. De houtskolen, welke langs de rivieren T
en *Tjitarum* naar *Batavia* worden afgevoerd, worden
het land *Tjibaroesa* gebrand. De houtskolen worden in ee
grooten ronden kuil gebrand en eerst met bladeren en da
met klei bedekt om te smeulen. De maat heet *Peungké*, zijn
een mandje, dat gevuld, tegen acht cents verkocht wordt.

Houtzaagmolens bestaan hier niet, maar het hout wo
met groote trekzagen door twee inlanders tot balken, planke
deelen en ribben gezaagd.

De stoffen, niet voor den opschik, maar voor noodwend
kleedingstukken vereischt, vooral de gestreepte kleedjes
Ginggangs, worden door de vrouwen geweven, doch die
niet voor den uitvoer.

Negen oliemolens slaan gezamenlijk jaarlijks 6600 *Tak*
of 59,400 flesschen olie.

In 1818 zijn de twee eerste suikermolens opgerigt,
even min als het bereiden van indigo, alhier belangrijke
komsten hebben opgeleverd.

Wanneer de boomen in de bosschen geveld zijn, worden
stammen, die door buffels tot aan den voet der bergen gesle
worden, in de zagerijen gezaagd. Er zouden gewis meer boon
gekapt kunnen worden, doch de afvoer naar de bevaarb
rivieren is moeijelijk en kostbaar; wanneer de ijzeren spo
wegen alom zullen ingevoerd zijn, zal er van de boschri
bergen uitmuntend timmer- en brandhout kunnen gelev
worden. Van het land *Tjibaroesa*, nabij de *Tjibet* en *Tjitaru*
uit de bosschen *Tagal waroe* en *Soemadang'an* nabij de *Tjitar*
en uit het bosch van *Depok*, nabij de *Krokot*, is de afv
van hout het gemakkelijkst.

LANDBOUW.

Onder de verschillende stelsels van landbouw, die na
zullen vermeld worden, zal ook de aard der bebouwing zel
worden medegedeeld. In het Buitenzorgsche wordt de rijstbo
door de inlanders verrigt. De Chinezen bouden zich bijzon
met de teelt van katjang, eene soort van boon, waaruit o
geslagen wordt, bezig; doch zoodra zij gegoed worden, lat

e aan huurlingen, *Boedjangs* genaamd, over, en leggen
eer op den handel en het fabrijkwezen toe. De *Chinezen*
n door hunne behendigheid, slimheid en gezond verstand
ordeel, dat zij over het werkvolk op eene wijze weten
rschen, die hetzelve tot den arbeid aanzet, zonder het
llen. Een Chinees kan het langste praten en daartoe
lander te vadzig, hij zwijgt alzoo liever en gevoelende,
bij den Chineschen landeigenaar in kennis te kort schiet,
hij te beseffen, dat hij voor hem werken moet, en hij
lks ook daarom gaarne, omdat de listige Chinees, die
vakke zijde kent, geenszins afkeerig is, hem nu en
voorschot te geven, waardoor hij hem aan zich verpligt.

SCHEEPVAART.

bepaalt zich alleen tot de rivier *Krokot* voor den afvoer
it uit het bosch van *Depok*, mitsgaders tot de rivier
n, om met praauwen, (*Prahoe bandong*) de voortbreng-
n het land *Sumadang'an* naar *Batavia* te voeren.

WEGEN.

'ootc postweg is in eenen uitmuntenden staat; alleen
elte, hetwelk over den rotsachtigen berg *Méga Mendong*
in den regentijd, wanneer het water langs hetzelve
stroom nederstort, moeijelijk te begaan; vooral wegens
e, zoodat vóór de vier paarden, welke een rijtuig
nog vier buffels gespannen worden, welke acht dieren
rachten moeten aanwenden om hetzelve in vier uren
op de bergkruin te trekken. Tusschen de particuliere
estaan rijwegen, die door de landeigenaren aangelegd
onderhouden worden. Naar *Bantam* loopt een weg,
ig gebruikt wordt, over de landen *Koeripan*, *Romping*,
n *Djasing'a*; terwijl de westerweg over *Gedong Badak*,
, *Depok* en *Tjiniri* naar *Batavia* geleidt.

INDEELING EN BESTUUR.

'*uitenzorg* niet meer den naam van Residentie draagt,
Adsistent Resident, die met het bestuur belast is, aan
l dezer provincie, die in vijf districten is verdeeld, als:
uitenzorg, met de hoofdplaats van dien naam, hebbende
pervlakte van 281 □ palen en bevattende de landen:

Kampong Baroe, Pondok gedé, Sindang Baroe en *Der*
Tjiawie, Tjicerowa Tji Djoerok, Tjiomas, Tjoetak Bl

2°. *Tjibaroesa*, op elf uren afstand van de hoofdplaats, heb
eene oppervlakte van 778 □ palen, bevattende de la
Nambo, Soemadang'an, Tagal waroe, Tjibaroesa, Tjii
en *Tjipamingkis*.

3°. *Tjibinong* met de hoofdplaats van dien naam, op 4
afstand van *Buitenzorg*, met eene oppervlakte van 332 □ p
met de landen *Kalapa noenggal, Kamoepandak, Nang'é*
Soeka radja, Tanah baroe, Tjibinong, Tjilangkap, Tjilin
Tjiloewar, Tjimang'is, Tjitrap.

4°. *Parong*, met de hoofdplaats van dien naam, zes
van *Buitenzorg* verwijderd, hebbende eene oppervlakte
474 □ palen, en bevattende de landen: *Bodjong gedé, D*
Godong badak, Gobang, Koeripan, Pamoelang, Pondok te
Pondok tjabé, Pondok tjina, Ratoejoya, Roemping en Tomn
gongan, Sading oost, Sawang'an, Sampang ilir Tjampia,
kole'an, Tjileboet, Tjing'eroe, Tjipajong, Tjipoetak.

5°. *Djasing'a*, hoofdplaats: *Djasing'a* op dertien uren
Buitenzorg, met eene oppervlakte van 343 □ palen en de la
Bolang, Djasing'a Djanlapang (*Janlapan*), *Krekel, S*
djamboe en Tjikadoe.

Al deze landen, bevatten 904 dorpen of kampongs
ieder, gemiddeld, 252 ¼ inwoners bevatten, benevens
275 gehuchten, ieder gemiddeld met 30 inwoners.

De Adsistent Resident waakt voor de belangen van
Gouvernement, is met de policie belast en zorgt voo
handhaving der hier boven vermelde publicatie. Onder
staan al de inlandsche Ambtenaren, aan wier hoofd zic
Regent van *Buitenzorg* bevindt, die den titel heeft van *Ad*
het toezigt over de Inlandsche Hoofden houdt en m
werkzaamheden van de Gouvernementskoffijtuinen in he
trict *Buitenzorg* belast is. Op de hoofdplaats is een Europ
kommies, die Secretaris van den landaard, Notaris en V
meester is, wijders een Ykmeester, een Hoofddjaksa. een I
panghoeloe, een Kaptiein en een Luitenant titulair der
nezen.

Over ieder district staat een Demang, die maandelijks
traktement geniet en met de policie belast is. In het di

Buitenzorg is een hoofd, dat den titel van *rangga* voert en onder den Regent staat; hij is belast met het bestuur van den *Gandok* of *Gladak*, zijnde eene inrigting, waar de middelen tot vervoer zoo als koelies, paarden en pedaties of karren verkregen worden; tevens draagt hij zorg voor het onderhoud der gevangenen, kettinggangers, waterleidingen, bruggen en wegen. Hij wordt door een minder hoofd, dat den titel van *Pandoeroewan* voert, bijgestaan.

De Hoofden op de particuliere landen, hebben den tite... *Djoeragan*, *Mandor* en *Tjamat*; zij worden door den ...dheer gekozen en indien er niets op hun gedrag te zeggen ...lt, bij acte van den Adsistent Resident bevestigd, die hun ...zelve, in geval van nalatigheid, ontnemen kan, wiens be... ...len zij, voor zoo ver de policie betreft, moeten opvolgen. ...woonlijk zijn zij de vertrouwelingen hunner meesters. Op de landen in het district *Buitenzorg* is een Hoofd, dat ...*mat* genaamd wordt en onder den Regent met de koffij... ...tuur en de policie belast is. Onder den *Tjamat* staat in ...ere onderafdeeling of *Tjoetak* een koffij-gecommitteerde of ...*nmittier koppi*, die weder een' opzigter of *Mandor troep* ...er zich heeft, die de *Tjatja's* of koffijplanters bij troepen ...nder laat afwisselen om de werkzaamheden gelijkelijk te ...leelen. Al deze Hoofden trekken eenige stuivers voor iede... ...pikol koffij van honderd acht en twintig pond, die zij ...het Gouvernements pakhuis leveren. Eindelijk is in ieder ...p een Hoofd, *Kapala kampong* of *Mandor kampong* ge...md, met de policie onder het opzigt der hoogere policie... ...fden, belast.

INLANDSCHE RANGEN.

...p *Java* zijn de inlanders zeer gehecht aan rangen en ...lijke titels; ook in het Buitenzorgsche, schoon minder dan het oostelijker gedeelte van het eiland, wordt daarop nog ...js gesteld. De rangen, die door benoemingen verkregen ...rden, zijn reeds vermeld, en hier moet alzoo alleen van ...titels nog melding gemaakt worden, welke erfelijk zijn. ...titel van *Radèn* is de aanzienlijkste en heeft het vermoeden ...or zich, van uit een oud vorstelijk geslacht af te stammen; ...nneer een *Radèn* met eene *Njahie Radèn* gehuwd is, erven ...kinderen zijnen titel; doch zijne zonen bij eene vrouw,

die van geene adellijke afkomst is, verwekt, voeren den van *Kijâhi mâs*, (Gouden heer).

De mindere titels: *Agoes* en *Entol*, zijn van de *Bantan* overgenomen.

De algemeene naam van Mejufvrouw of Mevrouw, vrouwen of meisjes, is: *Njâhie* of *Njâai;* doch tegen geb vrouwen sprekende, voegt men er den titel van den achter, als: *Njahi Adipatie*, *Njâhie Rangga*, enz. De v van den Regent wordt ook wel op eene hoofsche m *Radên ajoe* of *de schoone princes*, genoemd, al is zij ook tegenovergestelde.

GEESTELIJKHEID.

De geestelijken zijn hier botte, onkundige lieden, die w meer dan lezen en schrijven kunnen en eenige formul en gebeden van buiten kennen. In den oogsttijd brenge ingezetenen aan den dorpspriester een gedeelte rijst, wa hij een derde voor zich behoudt en het overige gedeelt beschikking van den Panghoeloe en andere geestelijken, Bij godsdienstige plegtigheden wordt aan de priesters een schenk in geld, vruchten, gebak, rijst, en eijeren gezonden voornaamste geestelijke is de Panghoeloe, die in de d van de hoofdmoskee van een land of tjoetak door mi geestelijken ondersteund wordt, welke *Katip*, *Modin* of en *Marbot* genaamd worden. De kampongs-of dorpspri heet *Amiel*, die belast is met de begrafenisplegtigheden i dorp, en de ingezetenen bij besnijdenissen en huwelijke den *Panghoeloe* brengt. Eindelijk zijn er nog leeraars of *G* die de studenten in de godgeleerdheid lezen en bidden le

DE HOOFDPLAATS.

TJAMPIA. DJASING'A.

De hoofdplaats, waarnaar de Residentie genoemd is, *Buitenzorg*, naar den oorspronkelijken naam van het buiten blijf van den Gouverneur Generaal, dat thans nog, ook n gezegde aardbeving een aanzienlijk gebouw is, hetwelk doo bijgebouwen, plantentuin en prachtige gezigten als een schoonste en aangenaamste kasteelen bekend is.

Het, door de aardbeving van den 10^den^ October 1834 ingestorte paleis was, in 1744 door den Gouverneur Generaal Baron VAN IMHOF gesticht, in 1809 door DAENDELS vergroot en in 1818 door den Baron VAN DER CAPELLEN herbouwd, vergroot en verfraaid.

Het bestuur der Residentie is te *Buitenzorg* gevestigd; de ambtenaren zoowel als eenige andere Europeanen, hebben hier fraaije woningen, die ver van elkander verwijderd zijn; de inlandsche bevolking woont in Kampongs, in de lommer van het weelige geboomte als verscholen. Het Chinesche kamp, dat ongeveer vijf duizend inwoners telt, is aan weerskanten van den grooten weg, die naar *Tjanjor* geleidt, gebouwd en levert een voortdurend tafereel van nijverheid en winzucht op, waardoor de *Chinezen* hun fortuin weten te verbeteren; niettegenstaande deze kleine stad van tijd tot tijd, zoo als op den 9den July, 1811, den 29sten September en 29sten October 1827, hevig door brand geteisterd werd, wisten zij zich echter weder van hunne geledene verliezen te herstellen. De aardbevingen, die onder *Batavia* vermeld zijn, hebben zich ook hier doen gevoelen en die van den 4en January, 1699 en 10en October 1834, veel schade aangerigt.

Buitenzorg is zoowel door bekoorlijke ligging en gezonde lucht als door de nabijheid van *Batavia*, eene der aangenaamste plaatsen van geheel *Java*. Dikwerf heb ik op het paleis gelogeerd en herdenk met dankbaarheid de genoegens, die ik op de hoofdplaats en in den omtrek bij de landeigenaren genoten heb.

Onder de inlandsche gebouwen komen de moskee en de regentswoning, die aan een vierkant plein, *Haloen-naloen* staan, het meest in aanmerking. De kazerne voor het garnizoen, is doeltreffend ingerigt.

Onder de landgoederen munt vooral *Tjampia* uit, dat aan de familie VAN RIEMSDYK toebehoort, drie uren van de hoofdplaats ligt en zeer uitgestrekt is. Het landhuis, waarin ik tweemaal gelogeerd heb, biedt bekoorlijke gezigten aan en ligt van achteren aan den berg, die de reeds beschrevene vogelnestjes oplevert. Het land is goed bebouwd. Er is hier een fraai kerkje, waarin door gebrek aan Christenen, geene dienst gedaan wordt. Een koepel, die langs honderd negen en zeventig trappen bereikt wordt, biedt een schoon gezigt op de bergen, het paleis

van *Buitenzorg*, de moskee en rijstvelden, aan. Op het, a denzelfden Heer toebehoorende landgoed *Sading*, is aan den vo van den *Salak* een tak zijner menigvuldige wateren, die t breedte van twaalf voet, tegen eenen, door de natuur gevormde muur van bazaltsteen stuit, welke eene opening van ruim di voet heeft, waardoor het water met geweld voortgestuwd, in eei diepte van honderd vijftig voeten nederstort. Eerst vertoont zi het water als verstuivend schuim, dat door den gloed der zo nestralen de kleuren van den regenboog levendig vertoont, ve volgens in eenen kolom naar den afgrond valt en aldaar rotsen stuitende, in eenen ligten damp schijnt op te stijge De gastvrijheid lokt menig gezelschap op *Tjampia*, alwaar gee moeite gespaard wordt om de gasten het verblijf aangena te maken. Des morgens te half zes wordt er bij klokgel opgestaan; heeren en dames verschijnen weldra in een luchtigen sarong en kabaai in de achtergalerij om zich de koffij of thee, inlandsche lekkernijen en confituren te ot nuchteren. Na het bad gaat men te paard of in het rijtu eenen toer in de morgenkoelte door een gedeelte van het hee lijk landgoed maken, vervolgens ontvangt men brieven couranten en schrijft of leest men iets. Een keurig ontbij dat in *Europa* voor een middagmaal zou gelden, vergast het gehemelte, terwijl het oor door inlandsche en later ve aangenamer door Europesche muzijk gestreeld wordt. De dam begeven zich naar de toilet- en de heeren naar de biljarttafe Hier hoort men een liefelijk draaiorgel, ginds eene piano-forte onder het rooken, praten en nuttigen van morgenwijn, wor het één uur, en nu verzamelt zich het gezelschap aan de disch, waarop de voortbrengselen van Indië prijken. Keurig kerri- en vogelnest- of schildpaddensoep, rijst, groenten aardappelen, ossen-, varkens-, herten-, wild zwijnenvleesch hoenders en andere gevogelte, visch, keukenzuren, atjar ananas, mangga, manggistan, en andere vruchten, gember e confituren, alles door koel gemaakte wijnen besproeid en door slaven en bevallige slavinnen toegediend, onder het spelen de Europesche muzijk, terwijl gastvrijheid, ongeveinsdheid e vrolijkheid alles heerlijk doen smaken, maken van eenen zoo danigen maaltijd een denkbeeldig feest, waarnaar men in *Eu ropa* slechts watertanden kan. Na den disch gaan de meeste

paten een weinig rusten, waarna thee met confituren genomen
n weder eenen toer in het rijtuig gemaakt wordt. Bij de
rugkomst wordt er koffij aangeboden, vervolgens begeven
ich de jeugdige gasten aan den dans en de bejaarde aan de
peeltafel. Te tien uren vergadert men zich aan den avond-
maaltijd, en tegen middernacht zoekt ieder verpozing in de
armen des slaaps.

Het landgoed *Djasing'a* ligt op de westelijke grens der Re-
dentie en biedt trotsche en woeste natuurtafereelen aan. Vele
morgens heb ik op hetzelve gesmaakt en ik ben den Heer
LASER, eigenaar van hetzelve, bij wien ik eenen geruimen
jd heb ingewoond, voor zijne gastvrijheid veel verpligt. Hier
daar waren koffijtuinen aangelegd, terwijl sommige gedeelten
g met zware wouden en struiken bedekt waren. De natuur
toont zich hier in hare volle kracht en de heuvelen en
en worden door tijgers en rhinocerossen bewoond. Op den
g van *Parong* naar *Djasing'a* trad ik in een hol, waarvan
toegang met zware heesters begroeid was; flaauwelijk door
ele lichtstralen, die door de rotskloven heendrongen, ver-
t, bood hetzelve een somber verblijf aan, dat vochtig was
uit ongeregelde wanden bestond. Door sommige spleten
op water neder, dat zich op den steenachtigen grond tot eene
achtige zelfstandigheid verdikte en daarna tot druipsteen
lactite) verhardde. Deze druipsteen had eene kegelvormige
ante en eene licht graauwe kleur, en ik nam eenige
ken van denzelven mede. Op *Djasing'a* worden belangrijke
teeningen in rivieren gevonden, zoodat, in het water neder-
orte boomen, geheel versteenen. Op de kruinen der bergen
d ik schelpen, zeegewassen en versteende visschen; de zee
t alzoo hier haar geweld uitgeoefend hebben, en daar de
lem hier vulkanisch is, kan het mogelijk zijn, dat de bergen
eger onder den waterspiegel der zee stonden en door on-
aardsch vuur opgeheven zijn.

HANDEL.

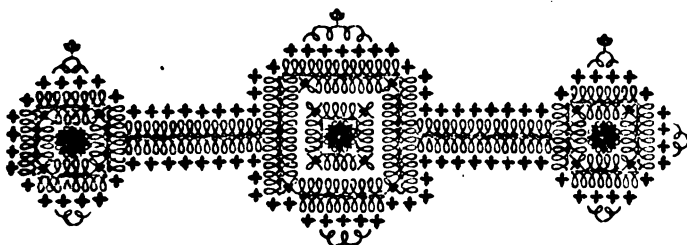
Door de *Chinezen* wordt de voornaamste binnenlandsche
ndel gedreven; jaarlijks verwerken de smeden 100,000 oude
nden ijzer waarvan voornamelijk gereedschappen voor den
dbouw vervaardigd worden. De handel bestaat zoowel in
t- als in inheemsche voortbrengselen. De vreemde handels-

artikelen zijn hier: amfioen, linnen en sitsen van *Beng*
papier, porselein, tabak, thee en vuurwerken uit *China;*
ken, meubelen, provisiën, sitsen uit *Europa*, en gambi
Rio. De koopwaren, welke uit *Bantam* worden ingevoerd
arak, kokosolie, krisscheden, matten van verschillende so
sirih-doozen, sirih-kalk, Javasche tabak en zout. De i
uit de *Preanger Regentschappen* bestaat in buffels, ko
paarden, aardappelen, kamirieolie en Javasche suiker.

De uitvoer naar *Batavia* is belangrijk en bestaat in bu
koeijen, paarden, aardappelen, buffelhuiden, groenten, ka
olie, koffij, rijst, Javasche en gewone suiker, en vogeln

De uitvoer naar de *Preanger Regentschappen* bepaalt
schier alleen tot zout en Europesche voortbrengselen. Da
uitvoer den invoer verre overtreft, zou de Residentie *Buite*
jaarlijks eene belangrijke vermeerdering van kapitaal onde
den, indien niet vele landeigenaren te *Batavia* woonden en a
hunne winsten verteerden. De *Chinezen* weten van de onk
en onnoozelheid van den inlander veel voordeel te trekken
verkoopen aan hem tegen zeer hooge prijzen en, daar hij
werf niet betalen kan, ontvangt hij de waren op schuld o
verpanding van buffels of veldgewassen, hetwelk hem e
het gekochte vijfmaal te duur doet betalen. De, sedert j
opgerigte markten hebben hierin, eene, voor den inla
gunstige verandering, te weeg gebragt, daar hij nu doo
algemeene mededinging der verkoopers minder opgeligt en r
en meer met de waarde der goederen bekend wordt.

XVIII. HOOFDSTUK.

Aardrijks- en Plaatsbeschrijving van Java.

ADSISTENT RESIDENTIE *KRAWANG*.

INHOUD.

GOUVERNEMENTS BESLUITEN OMTRENT KRAWANG.

GRENZEN.

Krawang, dat in 1811 tot de *Preanger Regentschappen* behoorde, werd in Maart van dat jaar, tot eene afzonderlijke Residentie verklaard, later werd het daar weder bijgevoegd, doch bij besluit van Commissarissen Generaal dd. 20sten July 1818, andermaal tot eene afzonderlijke Residentie gebragt onder den naam van *Residentie van Krawang*. Bij Resolutie van den Gouverneur Generaal in Rade, d.d. 23ste September, 1823, werd weder bepaald, dat, te rekenen van den 15den October van dat jaar, de Districten *Indramdjoe* en *Kandang Hauwer* van *Krawang* zouden zijn afgescheiden en gevoegd worden bij de Residentie *Cheribon*, ten gevolge waarvan de rivier, *Kalie Sewoe*, genaamd, in stede van de *Tjimanok*, de scheiding tusschen *Cheribon* en *Krawang* uitmaakt; terwijl tevens bepaald werd, dat van datzelfde tijdstip af, de landen *Tagal waroe*, *Soemadang'an* en *Kandang sampi* van *Buitenzorg* zouden afge-

scheiden en bij *Krawang* gevoegd worden. In lateren tijd he[…] *Krawang* opgehouden eene Residentie te zijn, en is, daar [...] voornaamste landen in hetzelve aan particulieren behoore[n] onder eenen Adsistent Resident geplaatst, waardoor de uitg[a]ven voor het Bestuur verminderd werd.

Ten gevolge der gemaakte bepalingen, zijn de grenzen v[an] *Krawang* ten N. de zee van *Java;* ten O. de rivier *Sewoe* [...] *Cheribon*, ten Z. de *Preanger Regentschappen* en ten W. [...] *Tjitarom.*

LIGGING. GROOTTE. KUST. WARMTE.

Krawang is, behalve aan de noordzijde, door andere Re[si]dentiën omgeven, en beslaat eene oppervlakte van 83 □ Dui[t]sche mijlen. De kust, die langs de zee van *Java* loopt, hee[ft] eene rigting van het N.W. naar het Z.O. Zij biedt bij eene[n] ankergrond van twee tot vijftien vademen water, verscheide[n] klippen en riffen alsmede een eilandje aan, dat *Poeloe boeta* of blind eiland heet. De hoek van *Krawang* ligt op 6° 1' 0[''] Z.B., en 107° 2' 28" O.L.; de hoek *Sedari* op 6° 8' 20" Z.B. en 107° 28' 0" O.L. en de hoek van *Pamanoekan* op 6° 15' 0[''] Z.B. en 107° 47' 0" O.L. Wijders heeft de kust verscheide[ne] bogten en eenen grooten inham bij de rivier *Tjiasem.*

De warmte is hier wel zoo hevig als die der noordkust i[n] het algemeen; de thermometer staat hier veelal boven de 90°, het welk nadeelig voor het gestel is. In het zuidelijke gedeelte, dat aanzienlijke bergen heeft, is het daarentegen, even al[s] elders, waar dezelfde oorzaken bestaan, 30° en 40° koeler.

BODEM.

In de nabijheid der zee, worden vele onvruchtbare [...] gronden aangetroffen. In het binnenland is de grond vrucht[...]baar, terwijl de bodem der bergen zeer vulkanisch zijn.

BERGEN.

De Krawangsche bergen liggen in het zuiden op de gren[s]scheiding der *Preanger Regentschappen;* en de *Tangkoeban Prahoe*, terwijl in het Z. W. de bergdistricten van *Dena[...]* en *Tagal waroe* in aanmerking komen.

De *Tangkoeban prahoe*, die zich nu eens als een uitge[...]brande en dan weder als een werkende vuurberg vertoont, verdient eene beschrijving, die ik door eigene ondervinding [...] geven kan.

1821, toen ik met den Heer BLUME bij den Heer SWALUE
edjong Bron, bij *Bandong*, in de *Preanger Regentschap*
gehuisvest was, wenschten wij dien berg te beklimmen
aartoe liet de Regent den weg, die door struiken, riet
boomte geheel ongebaand was, eenigzins in orde bren-
Toen wij den togt aanvingen was het vier uren in den
en de maan verlichtte onze karavaan, die uit de Heeren
HAAN, LUNEL, PEITSNER en wij beide, mitsgaders uit
Priester, verscheidene inlandsche Hoofden en volgelin-
allen te paard, ongeveer vijftig man, bestond. De nachten
tusschen de keerkringen dikwerf heerlijk; de stilte; en
he berglucht, het licht der maan, het stargefonkel en de
welijk verlichte ruiters boden een, mij vreemd schouw-
aan. De zon steeg met majesteit ter kimmen en wij be-
en ons reeds op steilere wegen, die door hoog riet en
ken liep. De paarden hielden als bergbeklauters hunnen
staande, en wel tot ons geluk, want op de smalle paden
en zij, bij den minsten mistred met ons in de, nevens ons
ende diepte, gestort zijn. Ruiters en paarden waren te acht
reeds zeer vermoeid, zoodat een, ons onder weg wachtend
ijt, ons zeer welkom was. De togt werd echter spoedig
at, die ons over smalle bergruggen en in eenzame streken
vreesselijke kloven en afgronden voerde, die den geest
en toon van OSSIAN stemden. De brave paarden konden
niet verder brengen; wij lieten hen aan de bedienden over.
avaansche Hoofden werden huiverig, verder te gaan; doch
Priester ontstak wierook om de berggeesten te believen,
olgens zijn bijgeloof ongaarne de eeuwige stilte van het
l zagen verstoren. Hij beweerde, dat wij met allerlei soort
oen hadden, dus konden wij ons in het gezelschap van
jasa, Feri, Gargasi, Djin, Sjéthan en *Hantoe* bevinden.
goede man meende het goed. Wij klauterden inmiddels
dig voort en bemerkten door eene sterke zwavellucht, dat
krater nabij was. Het tooneel van verwoesting toonde dit
ers duidelijk aan; de aarde bragt niets meer voort. Lava,
klompen, kalk, zwavel, bazalt en blaauwe aarde ten hemel
orpen, waren op verren afstand in het rond verspreid
hadden door den tijd reeds den invloed der lucht onder-
den. De rand des kraters werd bereikt; de meeste *Javanen*

deinsden terug of durfden niet naderen. Een witachtige die allerlei vormen aannam, steeg uit den afgrond m geruisch als van kokend water. Zoowel een geweerschot, naar den afgrond rigtte, als een steen, dien ik er in a dalen, veroorzaakte een zwaar en langdurig geluid. D LUNEL en wij beide besloten in den krater af te dal overige medgezellen behalve de getrouwe priester en bedienden, weigerden, ons te volgen. De nederdaling o in moeijelijkheid onze berekening. De rulheid van den ; de scherpte en wankelbaarheid der steenen, de kloven over wij henen moesten springen en de duizeling wel diepte deden ons schier berouw gevoelen, de taak onder te hebben. Terug te keeren, zonder den bodem bereikt te h duldde onze eergierigheid niet, en, alleen na ongehoord harding, die ons dikwerf met den dood bedreigde, kw aan den bodem; mijne reisgezellen waren nog een eind achter. Van den eersten bodem, die uit eene donkerbl aarde, welke zoo fijn was als blaauwsel, naderde ik den tv bodem, en eindelijk de laatste vlakte die zich in een verloor, waaruit dikke dampen opstegen. De priester d terug en liet ons aan ons lot over. Het water in het kookte, bruiste en werd met kracht omhoog geworpe wel de hitte van den stoom als van den bodem, was dragelijk en mijne hand, die ik in het water stak, t terstond door de hitte terug. Mijne medereizigers naar c grond volgden mij, doch keerden even spoedig als ik weder Eenige stukken zwavel en eene soort van leiaarde war eenigste voorwerpen, die wij aan deze gapende kake verdelging ontwrongen: wij bevonden ons in eenen krate duizend voeten diepte, en, daar het begon te regenen, moeijelijk te beseffen, hoe wij langs den, onder onze voet rugzinkenden grond, den top weder bereikt hebben. Het g en de angst van bij eenen stortregen er niet te kunnen men, deden ons de laatste krachten inspannen, en schier loos en doornat van zweet, met gescheurde kleederen, gereten schoenen en bonzende harten bereikten wij de waarop wij aamechtig nederzegen en ons door eene teug st dranks en eenige spijs ongeloofelijk verkwikten. Alvoren den afcgt bliezen, wentelden wij steenen, die welligt dui

pond wogen en genoegzaam in evenwigt op den rand des kraters rustten, in den afgrond; maar het geluid, dat zij, nederstortende, bij de afwenteling der, door hen medegesleepte steenen, veroorzaakten, was vreemd, was ongehoord; want het geluid van duizend donderslagen weerkaatste in den afgrond, terwijl het meer met felle woede begon te bruisen en de opstijgende dampen ons vertrek verhaastten. Van dezen krater, die zeker tien minuten gaans in den omtrek was, stond de wand, die zich van het N. O. naar het Z. W. uitstrekte, loodregt en het geheel vervulde zelfs de onverschrokkene ziel met ijzing. Wij snelden zoo spoedig mogelijk terug en bereikten des avonds laat onze woning, nadat wij bijna onophoudelijk, zestien uren aan dezen togt besteed hadden.

De begeerte, om onze nieuwsgierigheid te voldoen, was eene dwaasheid, en, hadden wij haar in het laatst van Maart 1829 willen bevredigen, dan zouden wij er niets van naverteld hebben, want destijds begon de krater, die als uitgediend beschouwd werd, op eens te woeden, en op den 1sten April asch en gloeijende lava uit te werpen, waardoor het, door ons aanschouwde meer, verdwenen is.

RIVIEREN.

De voornaamste rivieren zijn: 1°. De *Tjitarum*, welk van zeer veel gewigt voor de aanzienlijke hoeveelheid koffij is, die uit de Gouvernements pakhuizen van *Tjikau* naar *Batavia* wordt verscheept; 2°. De *Tjimelâjoe*, die door het dictrict *Krawang* stroomt; 3°. de *Tjiasem* in het district van dien naam, benevens de *Tjitjengkol*, die zich met haar nabij *Tjiasem* vereenigt en 5° de *Tjipanaraga* en *Séwoe* in het district *Pamanoekan* allen in de zee van *Java* uitstroomende.

BRONNEN.

De inlanders hebben reeds lang kennis van de bronnen gehad, die hier gevonden en door hen, als heilzaam voor verscheidene kwalen, gebruikt worden. Aan den Resident J. A. VAN BROEK, is men de nadere kennis en aan den ijverigen natuurkundigen BLUME den aard dezer bronnen te danken. Zij liggen nabij het dorpje *Tjirâdja* op een groot uur, ten N. O. van *Wanijâsa* verwijderd, niet ver van den oorsprong der *Tjimelâjoe*. De Heer BLUME heeft in Januarij 1821 eenige koude koolzuur ijzerbronnen in de nabijheid derzelve ontdekt en door

zijne onvermoeide nasporingen weten wij dien aangaande het volgende:

Al deze bronnen ontstaan in elkanders nabijheid uit eenen kleiachtigen grond in het laagste gedeelte van het dal bij *Tjiradja*. Eenigen komen in de bedding eener beek te voorschijn, welke door deze vruchtbare dreven kronkelt. Het water der warme bronnen is in het begin helder, het wordt bij verkoeling troebel, met een witachtig vlies overtogen en laat een geelachtig bezinksel na. De reuk van eenigen dezer bronnen is vooral des avonds zwavelachtig, terwijl de smaak van het water loogachtig en walgelijk is.

16 oncen uit eene der bronnen geschept, gaven bij afscheiding:

$^1/_{16}$ grein koolzuur ijzer,
5 dito zwavelzure kalkaarde,
7 dito koolzure kalkaarde,
8 dito koolzure aluinaarde en vermoedelijk een weinig keiaarde en eenige harsdeelen.

De hoeveelheid koolstofzuurgas, daarin aanwezig, is wegens den hoogen warmtegraad, moeijelijk te bepalen, even zoo als het gezwaveld waterstofgas, dat zeker aan kalkaarde verbonden was.

De koude mineraalbronnen, welke ijzer bevatten, komen in de nabijheid der warme wellen uit eenen minder kleiachtigen grond voort; graaft men die tot op eenige voeten diepte, zoo stoot men op eene bedding van gebrokkelde bazaltsteen, welke zeer vele ijzerdeelen schijnt te bevatten, terwijl bij de warme bronnen koolzure en zwavelzure kalk- en kleiversteeningen, en ook op eenige plaatsen eene bedding van zachte leisteen gevonden worden, waarbij nog hier en daar geheele lagen van versteend hout en bamboes in den slijkgrond bedolven zijn.

Het water der koude bronnen is helder, ontwikkelt eene menigte luchtbellen en bij nederploffing een roestkleurig, nevelachtig bezinksel; het is reukeloos, zuur en wrang.

Uit 16 oncen werden verkregen:

1 grein koolzuur ijzer,
2 dito koolzure kalkaarde,
1 dito zwavelzure kalkaarde, eenige sporen van koolzure aluinaarde, en meer dan drie cubiek duim koolstofzuurgas, terwijl zich na eenigen tijd eenig zwavelwaterstofgas ontwikkelde.

zoo nuttige en versterkende bronnen liggen in een
t voor zieken gunstig en door fraaije omstreken zeer
n is. Des nachts teekent er de thermometer 65° en
ags van 78° tot 83°. Men kan hier noch die weel-
digt op elkander gedrongen planten bewonderen, die
aandacht boeijen, noch dat hoog met wolken omhuld
hetwelk ons, zoo als de zuidoostelijke *Boerangrang*
tsche denkbeelden vervullen kan; neen! eene een-
teekening, maar niet minder aanlokkend voor het oog.
, weinig door hooge wouden beschaduwd, hier en
tot bergen verheffende, vertoonen zich in alle rigtingen
gansche gedaante. Slechts hier en daar wordt het
rastapijt door groepjes van boomen en heesters van
en afgewisseld; terwijl de dalen door stroomen bevoch-
, weelderigen plantengroei aanbieden.

DIERENRIJK.

e *Rhinocerossen*, die hier niet, ten zij enkele malen in
lijke gedeelte, gevonden worden, treft men hier de
eren aan, welke aan *Java* eigen zijn. *Krawang* is echter,
elfs wildernissen en wouden, het verblijf der tijgers,
nenig inlander tot hun slagtoffer maken. Op den berg
arah houden er zich ontzettend veel op, die de schrik
ners zijn. Op den 4den en 5den april 1830 werden al-
eenen tijger twee inlanders verscheurd en één zwaar
en ten gevolge van eene, door den Adsistent Resident
eforceerde jagt, werd het monster gedood en drie jonge
vend gevangen.

PLANTENRIJK.

ond is voor de meeste voortbrengselen geschikt; de
groeit er welig en ook vreemde gewassen, zoo als
rmeld wordt, komen hier goed voort.

BEVOLKING. MIDDELEN VAN BESTAAN.

olking van *Krawang* bedraagt 85,700 zielen, van welke
00 op de Gouvernementslanden en de overigen op
uliere landen wonen; zoodat het Gouvernement uit
identie weinig trekken kan. De vischvangst, die den
een middel van bestaan zou kunnen verschaffen, wordt

weinig en alleen voor eigen gebruik, en op de particulier landen, de koffijteelt en de bereiding van suiker en indig behartigd.

De zoutpannen van *Pakis* aan den mond der *Tjitarum* verschaffen den eigenaren een aanzienlijk voordeel, daar e jaarlijks ruim 5000 kojans zout worden aangemaakt, die doo het Gouvernement tegen *f* 8— de kojan worden betaald.

Te *Tjilangkap* aan de zuidelijke grens, heeft het Gouver nement een etablissement voor den landbouw opgerigt, waarq bannelingen en vrijen onder behoorlijk toezigt werkzaam zijn De kaneel-, thee- en tabaksplantaadjes slagen er goed; de zij deteelt beantwoordt nog niet aan de verwachting; het leerlooijen en weven van goeniezakken leveren daarentegen goede uitkomsten op.

INDEELING. BESTUUR. HOOFDPLAATS.

Krawang wordt verdeeld in Gouvernementsdistricten en in particuliere landen.

De Gouvernementsdistricten zijn: *Adiarsa, Sindang kasih Tjabang boemi* en *Wanijâsa.*

De particuliere landen zijn: *Pamanoekan* en *Tjiasam*, di in de onderdistricten: *Pamanoekan*, *Tjiasam*, *Batoe sirap* e *Segala héran* verdeeld zijn; mitsgaders de landen, die vroeg aan *Buitenzorg* behoorden: *Denamba*, *Sumadang* en *Teg waroe.*

Het bewind van *Krawang* berust bij den Adsistent Resider wien een kommies is toegevoegd, die de werkzaamheden v Secretaris verrigt. In de geheele Provincie is één Rege die twaalf Demangs onder zich heeft; over de Chinezen is e Luitenant dier natie gesteld. De hoofdplaats, die vroeger *Wanijâsa* was, is thans te *Poerwa karta*, dat twee uren v *Tjilangkap*, in het Z. W. gedeelte der Provincie gelegen

OPROER.

Op het, hier boven vermelde etablissement *Tjilangka* waren in 1832 Chinesche landbouwers geplaatst, die uit *Chi* ontboden waren; in den nacht van den 8sten Mei van dat j sloegen zij tot muiterij over en verbrandden dat etablissemen vervolgens begaven zij zich naar *Poerwa karta*, alwaar het Residentiehuis geheel en de hoofdnegorij gedeeltelijk v brandden en verwoestten. Op bevel van den Gouverneur G

mal marcheerden 25 huzaren onder den Ridmeester Le Jolle van *Buitenzorg*; de inlandsche troepen uit de *Preanger Regentschappen*, onder den Resident Holmberg de Beekfelt, 400 man Europesche Infanterie en 300 van de Barisan van Alie Basjah Prawiro Derdjo, uit *Batavia*, waaronder 50 man cavalerie; alle welke troepen onder het bevel geplaatst van den Majoor Michiels, Adjudant van Z. Exc. naar de plaats der muiters marcheerden. De Infanterie van *Batavia* had, daar de weg door zware regens bijna onbegaanbaar was, en de ponten, dienende voor de overvaart der zeer hooge en snel stroomende *Tjitarum*, door de *Chinezen* waren weggenomen, met groote moeijelijkheden te kampen. De marsch van *Tjiarang* naar *Tandjong Poera* was bijzonder moeijelijk en de overtogt der rivier geschiedde door een platbodemd vaartuig of *tampan*, dat twee uren de rivier moest worden opgetrokken. Achter den suikermolen *Gedong Gedé* had in den nacht van den 12den Mei de overvaart der troepen, met uitzondering der cavalerie plaats, die des anderen daags eerst den overtogt kon bewerkstelligen. De Heer Adsistent Resident A. J. Bik was door zijne kennis van het terrein van een onmisbaar nut, daar hij den overtogt zoodanig bestierde, dat de muitelingen denzelven niet gewaar werden. Hij trachtte met dezelve eene onderhandeling te openen, doch zij beantwoordden hem met geweervuur, waardoor twee inlandsche soldaten gewond werden. De muitende *Chinezen* hadden zich in het huis van den Heer Fraser verschanst en met eenige stukken geschut en geweren gewapend. De Europesche fuseliers rukten nu onverwijld op, om het huis aan te vallen, doch de Chinezen deden eenen zoo woesten uitval, dat de eerste gelederen voor een oogenblik terugdeinsden. De Majoor Michiels deed nu den stormmarsch blazen en het geweer vellen, terwijl hij de troepen aanvoerde, zoodat de muiters, die niet onder hunne wapens bezweken, tot de vlugt in de rivier en uit het verlaatste huis gedwongen werden, welk laatste dadelijk door de dappere krijgslieden werd overmeesterd; ongeveer honderd muitelingen kwamen hier bij om, behalve die, welke in de rivier hun graf vonden; zeventig lijken der verdronkenen zag men te *Tjabang Boeng'in*, nabij den hoek van *Krawang*, voorbij drijven. De *Chinezen*, die zich door de vlugt

trachtten te redden, verborgen zich met hunnen aanvoerder in een huis op de *Pasar* (markt). Zich niet willende overgevende, stak het opperhoofd hetzelve in brand, waarbij hij met de zijnen omkwam: de brand sloeg op de belendende gebouwen over, zoodat al de huizen der *Pasar* door de vlammen verteerd werden. Nu was de rust hersteld, maar wat de oorzaak van het oproer geweest is, waaruit al deze jammeren zijn voortgevloeid, heeft de schrijver niet vernomen.

De Heer MACKLOT, lid der natuurkundige commissie, die zeer betreurd werd, mitsgaders de Heer DE VRIES, die dezen togt vrijwilliglijk bijwoonden, zijn de slagtoffers van hunnen ijver geworden.

Bij deze gelegenheid hebben zich bijzonder onderscheiden: de hoornblazer DE HOND, de korporaal JANSZEN, de sergeanten VAN HALM en KUHN, de flankeurs HENDRIKS, KEYZER, DAMS, VAN BEYEREN, MULLER, KUIL en AKKERS.

Er werden zeer goede diensten bewezen door de inlandsche Hoofden ALI BASJAH PRAWIRO DERDJO, den Pangeran SOEMO NEGORO, den Radên Tommonggong PRAWIRO DI POERO en den Tommonggong MARTO POERO, terwijl aan den 1sten Luitenant DE LEAU, die zich aan de spits der troepen bij den aanval vond, het wel slagen van denzelven, voornamelijk wordt toegeschreven. De Majoor MICHIELS werd door den Gouverneur Generaal voor zijn beleid in de demping van dit oproer betoond, tot Luitenant Kolonel verheven.

BRANDEN.

In het landdrostambt *Krawang* ontstond in het dorp *Pang'ajang*, gelegen aan de noordzijde der veldschans *Indramâjoe*, op den 9den Julij 1811, een brand, waardoor in één uur tijds 45 huizen, 28 rijstmagazijnen en 9 kleine gebouwen verteerd werden. De, uit de veldschans verleende hulp, stuitte door het omverhalen van de nabij staande huizen den verderen voortgang der vlammen. Thans behoort dit gedeelte, zoo als gezegd is, aan *Cheribon*.

Het bosch aan de westzijde der *Tjitarum* geraakte op den 20sten September 1835, nabij de rijke koffijpakhuizen van *Tjikewoe* (*Tjikau*) in brand. De wind weerde de vlammen van dezelve af, doch verteerde de boomen, die in den omtrek van twee uren stonden.

e geringe bevolking van *Krawang* en de gedane afstand de belangrijkste landen dezer provincie zijn de oorzaken rdoor, deze, anders zoo veel belovende Residentie, thans nig onmiddellijk voordeel aan het Gouvernement aanbiedt.

XIX.
HOOFDSTUK.

Aardrijks- en Plaatsbeschrijving van Java
RESIDENTIE *PREANGER REGENTSCHAPPEN.*

INHOUD.

REIS VAN BUITENZORG NAAR DE PREANGER REGENTSCHAPPEN.

Van *Buitenzorg* loopt de groote weg eerst in eene zuidelijke en daarna in eene oostelijke rigting; dezelve stijgt reeds spoedig, doch kan tot aan *Toegoe* toe met paarden voor het rijtuig bereden worden. De landgoederen, aan dezen heerlijken weg gelegen, zijn *Pondok Gedé, Tjikoppo* en *Tjiseroa*. Op *Tjikoppo* heb ik eenige malen met mijne familie de gastvrijheid van den Edelen Heer Cransen mogen ondervinden. Dit landgoed ligt reeds op eene aanmerkelijke hoogte van den berg *Mega mendong* en is, zoo wel door den koelen dampkring, de bekoorlijke ligging en den met smaak aangelegden Engelschen tuin, als door bruggen, waterleidingen, eene uitmuntende badplaats, mitsgaders Europesche groenten en vruchten zeer aangenaam. In den regentijd kunnen de lage wolken hier als nevel door de woning drijven, hetwelk eene kille, onaangename

arwording geeft. *Tjiseroa* is aan deze zijde des bergs, het e landgoed in *Buitenzorg* en ligt 18 uren van *Batavia*. leze landhuizen, ziet men naar de zuidzijde op het hemel- e gebergte, dat met de trotsche wouden statig door de en boort; aan den anderen kant verlustigt zich het oog t lager gelegene *Buitenzorg* en somtijds ziet men *Batavia*, ijl men met den verrekijker de schepen in de straat *Sunda* elfs enkele malen de kusten van *Sumatra* kan onderscheiden. an *Toegoe* af worden vier en somtijds zes buffels voor de paarden gespannen om de steile bergkruin of *Pontjak* ereiken; deze afstand is slechts vier palen of ⁵/₄ uurs doch ert in het regensaizoen vier uren tijds om den wagen naar n te trekken, die zeer sterk moet zijn om de schokken ı de steenen, die door de nederstortende stroomen kaal ɔeld zijn, te wederstaan. De dampkring wordt koeler, de t fijner en de ademhaling moeijelijker. Het bloed ondergaat de koude eene groote verandering; de paarden hijgen le buffels huilen en stenen van vermoeijenis; men heeft elijden met de arme trekdieren, stapt uit den wagen en jgt de bergkruin te voet. Hoe hooger, hoe stiller; geene ıen, geene gehuchten, geene bewoners storen het plegtige r oorden. De vogelen worden zeer schaars; de tijger vindt geene prooi voor zijne vraatzucht. Zwarte wolken hullen woeste, trotsche, eeuwen tellende boomen, in duisternis; mwinden ruischen door de wouden; klaterende bergstroo- ı en hevige regens huwen hunne sombere toonen aan dat schen en het woeste dier natuurklanken is verhevene muzijk r hem, die haar verstaat. En, gebeurt het nu, dat er, als n op de kruin des bergs staat, zoo als ik het eens aan- houwde, een onweder in de benedenlanden losbarst, dan ziet verbaasde reiziger de bliksemstralen in de diepte flikkeren; hoort de holle donderslagen in den afgrond rommelen en schouwt boven zijn hoofd den azuren hemel. Doch de jesteit van dit alles kan naauwelijks gevoeld, geenszins uit- drukt worden. Genoeg, men daalt in het paradijs van *Java*, de *Preanger Regentschappen* af, of men bezoekt het meer *Telaga warna*, dat in de nabijheid van eenen uitgebranden ater gevonden wordt. Het afstijgen met den wagen gaat zoo el, dat een ongeluk schier onvermijdelijk schijnt; de behen-

digheid van den koetsier en de vlugheid der, aan dezen sling renden bergrug gewende paarden, doen echter weldra de vre dienaangaande verdwijnen, en *Tjipanas* wordt bereikt. Hi rust men gewoonlijk eenige oogenblikken en beziet het mer waardige; vervolgens wordt de reis naar *Tjanjor* voortgez Vier uitmuntende paarden dartelen en dansen voor het rijtui zij zijn zoo aan het verdoovend zweepgeklap van den koe sier gewoon, dat zij zonder hetzelve niet tegen de hoogten heuvelen willen oprijden, waardoor de wagen achteruit z glijden. Het land vertoont zich fraai; heuvelachtige streke vlakten, rijstvelden, bosschen, bloeijende koffijtuinen, gebud ten en dorpen, door bergen omgeven, maken dit oord tot e bekoorlijk en bezield panorama. Te *Tjanjor* houdt de reizig stil en neemt gewoonlijk zijnen intrek in de herberg. Mij vi de eer te beurt, dat de Resident, Jonkheer VAN DER CAPELLE wel de goedheid had, mij te huisvesten.

NAAM.

De Inlander schrijft den naam dezer Residentie *Tanah Pra jangngan*, ook *Parahijang* en *Pryang'ngan*. De eerste naa van *Prajangngan* zou den naam geweest zijn van den re SIOMAN, die te *Padjadjaran* te huis behoorde; *Parahyang* zo eene verbastering zijn van *Parahilang*, dat is: *allen zij verdwenen* of *verloren*, doelende op hen, die bij de invoe ring van het Islamismus gevlugt en gestorven zijn; *Prajang* zou eindelijk beteekenen: een hemelsch oord; en wat het laatste betreft, is het gewis, dat die naam, aan deze land streek zou voegen, die inderdaad het paradijs van *Java* is.

LIGGING. GROOTTE. GRENZEN.

De *Preanger Regentschappen* zijn zeer hoog gelegen en men kan deze Residentie te regt een bergland noemen. Zij vorm van het O. naar het W. een langwerpig vlak, dat verscheiden bogten heeft. Aan de zuidkust van het westelijk punt *Karang gadjah* tot aan het oostelijkste punt bij de uitwatering der *Tji tandoewie* in de *Segara anakan baai* strekt zich de lengte uit van 106° 12' 0" tot 108° 42' 0" en bedraagt alzoo 50 uren gaans. De grootste breedte is van de *Tjiwoelan* aan de Z. kust, tot aan den mond der *Tjipanas* in het noordelijke district *Tjang giang* en strekt zich 25 uren uit.

vlakke inhoud der Residentie beloopt 9860 vierkante of 616¹/₄ duitsche mijlen.

grenst ten N. aan *Bantam*, *Buitenzorg*, *Krawang* en *bon*; ten O. aan de rivieren *Tjimanok* en *Tjitandoewi* e grens van *Cheribon*; ten Z. aan de zuid- of Indische en ten W. aan *Buitenzorg* en *Bantam*, van welke laatste lentie zij in het Z. W. door de *Tjibarenok* gescheiden is.

KUSTEN EN BAAIJEN.

;t zuidelijkste gedeelte der kust, dat voorbij *Bantam* uit-t, heeft eene westkust, die tien uren gaans is en bij de *irenok* de wijnkoopers- of wijnkoopsbaai vormt, die in nlandsche taal *Pelabohan Ratoe* genaamd wordt. Hier ont-epte de Vorst SILA WANG'I, zie hier boven blz. 306. Deze wordt van de *Tjimandiri* naar het N. door de bergen *Djampang koelon* en de *Tangkoeban Prahoe*, district *Tji roeg*, Regentschap *Tjanjor*, en verder noord- en westwaarts r de kustgebergten van *Soeka boemi* gevormd. Zij heeft eenen rek van 10 en eene breedte van 3 uren. In 1801 is zij last van het Gouvernement door Kapitein JAN CORNELIS ..., opgenomen, en nadat het zich van de nuttigheid dezer i overtuigd had, daar zij van 10 tot 20 vademen anker-nd heeft, is zij aan den handel dienstbaar geworden. In de baai, eene der inhammen van de wijnkoopersbaai, ligt eene ..e klip, die in Augustus 1837 ondekt is op eenen togt ı de Nederlandsche korvet *Castor*, onder bevel van den pitein Luitenant AMPT en den kolonialen schooner de *Kro-kil*, onder bevel van den Luitenant der Nederlandsche Marine ...SCHER. Bij laag water staat op deze klip 2 vademen water. ...e baai ontvangt de *Tjimandiri*, langs welke de koffij sedert ...ge jaren een eind wegs, wordt afgevoerd ten einde dat ...grijk voortbrengsel over zee naar *Batavia* overtebrengen. ... dezen wijzen maatregel, waren nabij deze baai, wier ...rek vroeger woest en onbevolkt was, in 1836 reeds 800 ...gezinnen gevestigd, allen van de noodige rijstvelden voor-...; deze nieuwe kolonie breidt zich meer en meer uit. In den ...moesson biedt deze baai eene goede ligplaats voor schepen ... Het Gouvernement heeft aan dezelve een etablissement ... koffij- en zoutpakhuizen opgerigt.

In het Z. O. der Residentie zijn de westelijke en oostelijke *Penandjongbaai*, die door het vooruitstekend punt *Penandjong* van elkander gescheiden zijn. De westelijke baai heeft wel eenige goede ankerplaatsen, doch is niet zoo veilig als de oostelijke, die door het eiland *Noesa kambang'an* ten oosten en door de punt *Penandjong* ten W. beschermd wordt. Er is hier veel visch, en in de laatste maanden van het jaar begeven zich de bewoners der omstreken met praauwen in zee en keeren met eene goede vangst terug.

Oostwaarts ligt de baai *Sira galoe* tusschen het eiland *Noesa waroe* of *woeh* en de punt *Panamboera*; zij dient den visschers tot schuilplaats.

De baaijen, die tusschen de *Wijnkoopers*- en *Penandjongbaai* liggen zijn: *Legok*, *Genting*, *Tjiantie*, *Tjiliab* en *Tjilautere*, doch zijn van geene beteekenis, daar zij open liggen, zonder bescherming of veiligheid, ten zij bij stilte, aan de visschers praauwen aan te bieden.

WARMTE.

De warmtegraad is in deze Residentie zeer verschillend. Te *Tjonggeijang* heb ik den thermometer des morgens te zeven uren reeds op 97° zien staan; te *Tjikau* is de hitte ook zeer hevig.

Des morgens te 6 uren teekent de thermometer te *Tjanjor* 69° te *Bandong*, en *Garoet* 60°.

Des namiddags te 2 uren te *Tjanjor* 83° en te *Bandong* en *Garoet* 74°.

Des avonds te 6 uren te *Tjanjor* 76° en te *Bandong* en *Garoet*, 67°.

Des nachts te 12 uren te *Tjanjor* 68° en te *Bandong* en *Garoet* 56° en somtijds nog lager. Op de toppen der bergen kan de thermometer tot het vriespunt dalen.

DAMPKRING.

De dampkring is naar den aard van het terrein zeer afwisselend, doch in het algemeen wordt het klimaat als gezond beschouwd; de zuidelijke streken zijn hiervan echter zoo wel door de felle zee-winden, die daar waaijen, als door de moerassen, welke aldaar tusschen de bergen liggen, uitgezonderd. Het klimaat van *Tjanjor* is droog, gematigd, niet zóo veranderlijk als elders en alzoo zeer gezond. *Bandong* en *Garoet* zijn te kil en te vochtig;

Bandong zag ik de nevelen des morgens ten 10 uren som-
s nog niet opgeklaard; overigens zijn de nachten daar koud,
wijl te *Sumadang* en vooral nabij *Karang Sambong* de hitte
hier onverdragelijk is.

In den westmoeson is de dampkring gestadig met dikke
olken vervuld, die dikwerf stortregens doen nederdalen, welke
hier aan wolkbreuken gelijk zijn en waardoor groote nadeelen
ntstaan. De aarde wordt op de bergen van den rotsachtigen
ond losgemaakt en medegevoerd. Op den 6den Maart 1821,
rden door de sterke afwatering der *Tjimandiri*, in het district
mpang, 3330 koffijboomen weggespoeld; een gedeelte gronds
het gebergte in dat district stortte tevens in; acht Inlan-
s verloren daarbij het leven, 41 woningen en 11 rijstschuren
Lombong, benevens eene menigte velden werden vernield
onder de aarde bedolven.

De stortregens worden dikwerf door zware winden verge-
Op den 18den en 22sten November 1823 werden te *Tjan-*
en *Sumadang* 30,000 koffijboomen verwoest en 288,000
bloesem en vrucht beroofd; vele inlandsche woningen en
droogschuren woeijen omver, 59 rijstvelden werden onder
aarde bedolven en onvruchtbaar gemaakt; twee menschen
oren daarbij het leven.

n Februarij 1834, deden de regens de *Tjitarum* dermate
llen, dat zij vele rijstvelden en koffijboomen vernielde,
wijl zij 80 inlandsche woningen wegspoelde.

Op den 26sten December 1834, waren de stortregens zeer
weldig; in het Z. O. der Residentie, zwol de *Tjitandoewi*
rmate, dat te *Kalie poetjang* de grond ter hoogte van twee
et overstroomd werd. De Gouvernementspakhuizen zakten
s duim; de kazerne bekwam groote schade; een gedeelte
n haren grond spoelde met de palissaden en eenige bruggen
oor den stroom en het afdrijvend zwaar geboomte, weg.

De onweders zijn in deze Residentie van tijd tot tijd, vooral
in de bergstreken, zeer zwaar.

In die gedeelten der Residentie, waar de lucht het heetst
is, heeft de *Cholera morbus* de meeste slagtoffers gemaakt.

BODEM.

De bodem der *Preanger Regentschappen* is even gevaarlijk
als bekoorlijk; het onderaardsch vuur heeft denzelven onder-

mijnd; de gloeijende ingewanden der aarde bedreigen (heerlijke oppervlakte met verdelging, en van tijd tot tijd wor die bedreiging vreesselijk vervuld. In het algemeen is de gro vruchtbaar en bestaat in de valleijen uit beste, zwarte tuin de, die voor zeer vele gewassen van verschillende hemelstreh geschikt is. De onvruchtbare gronden liggen in dat gedeel van de districten *Tjanjor* en *Limbang'an*, hetwelk vroeg onder *Oud Soeka poera* behoorende, in 1801 onder dezeh getrokken is.

BERGEN.

Deze Residentie, welke zeer hoog gelegen is, bestaat voo namelijk uit bergen en valleijen; de laatsten bevatten, zoo a gezegd is, beste aarde, die voor eeuwen als lava uit de n bijgelegene kraters geworpen werd. Er zijn hier ruim vijf bergen, welke van den *Gedé* en *Salak* beginnende, zich twee rigtingen uitstrekken; de eene reeks loopt zuidoostwaa tot aan den *Tjikoray* en de andere beslaat het noordelijk gedeelte der Residentie. De grondslag der bergen, bestaat voo namelijk uit bazalt, hetwelk van de hoogste bergen het z verst en hardst is. De lagere bergen bevatten eene om tere bazaltsoort; het is porfierachtig en met kristallen v hoornblende, kwarts, oliviën en zwavelkies vermengd. I toppen der bazaltrotsen vertoonen zich als stompe kegels, d diepe kloven hebben; het bazalt trekt het ijzer zoo sterk aa dat het de magneetnaald op eenigen afstand beweegt. H onderaardsch vuur is in vele bergen nog werkzaam, en ba zich van tijd tot tijd zelfs door die kraters lucht, welke, z als de *Tankoeban Prahoe*, sedert lang als uitgebrand beschouw werden. De hoofdgebergten in deze Residentie, zijn 1°. d *Gedé*, 2°. het *westelijke Kendanggebergte*, 3°. het *Papand janggebergte*, 4°. het *Goentorgebergte*, en 5°. het *Oostelijk Kendanggebergte*.

De voornaamste toppen dezer gebergte zijn de volgende:

1°. Van de *Gedé*, de *Gedé* of *Séda ratoes* 10 palen W. va *Tjanjor*; de *Gomoeroe*, de *Mandalawang'i* en de *Pangge ranggo*;

2°. Van het *westelijke Kendanggebergte*: de *Kadogan*, *Brang breng*, *Limo*, *Patoeha*, *Tilo*, *Bidal*, *Soembong*, *Malabar*, *Em látok* en *Wájang*;

3°. Van het *Papandájanggebergte:* de *Papandájang* op 19 *[len]* Z. van *Tjanjor*, *Kawa Tikaraha* en de *Kawa manok;*

4°. Van het *Goentorgebergte:* de *Goentor*, 4 palen van *Tro-[ng]*, de *Tindjoe laut*, de *Agong* en de *Gádjah;*

5°. Van het *oostelijke Kendanggebergte:* de *Poetri*, *Mandala [ng]'i*, *Karoeng Roeman*, *Boekit Toenggoel*, *Toembak Roejong*, *[ng]a Bodas*, *Karatjak*, *Tjikoraai*, *Tampo Maas*, *Tji Krámas*, *[tas]*, *Parákrak*, *Sirhpaai*, *Tjarenang*, *Bang Boelan*, *Galoeng-ng*, *Taai Koeskoes*, *Pogor*, *Pájong* en de *Poetri;* de laatste het district *Tjáwie*.

Professor REINWARDT, die de voornaamsten dezer bergen lommen heeft, bepaalt de hoogte van den *Gedé* op 2766 ellen en die van de *Patoeha* op 2257 N. ellen.

Op den middelsten der drie toppen van den *Gedé* is een er, die grooter is dan de anderen; dezelve is door ba-zolommen ingesloten en gedeeltelijk met steenen gevuld; eenen trechter stijgen voortdurend water- en zwavel-ipen op.

De krater van den *Patoeha* is 600 voet beneden den hoogsten aan de Z. O. zijde en bevat een meer van ligtblaauw water, eenen sterken aluinsmaak heeft. Er wordt hier zeer zuivere ivel gevonden.

De *Preanger Regentschappen* hebben meer dan de andere identiën van *Java*, van het onderaardsch vuur te lijden. de laatste jaren zijn verschillende streken van dezelve bij-der door het vuurspuwen der bergen geteisterd.

De *Goenoeng goentor* heeft op den 21sten October 1818 vele vul-ische stoffen en steenen uitgeworpen. De Hoogleeraar REIN-WARDT beklom denzelven op den 28sten met groot levensgevaar, dat hij den top niet kon bereiken en door de nedervallende enen zoowel als door de hitte van den grond genoopt werd, [rug] te keeren. Het gesteente van het gebergte is *Bazalt-rfier*, waarvan Bazalt het hoofdbestanddeel is, en met hetwelk *[Vel]dspaat* in korrels van onderscheidene grootte, *Zwavelkies*, *[Kwarts]* en *Oliviën* vermengd zijn.

Op den 14den Juny 1825 had er eene zware uitbarsting van [den] berg plaats, waardoor 1,026,892 koffijboomen deels ver-[nield], deels beschadigd werden. Bij deze gelegenheid werd deze [krater] aanmerkelijk verwijd.

In December 1834 had er weder eene uitbarsting van *Goentor* plaats, waardoor aan het rijstgewas en de koffijtui aanmerkelijke schade werd toegebragt.

In Mei 1840 was de uitbarsting van dezen berg zeer he De krater van dezen berg wierp altijd, nu eens meer eens minder, rook op. Gedurende den dag van den 22sten werd zulks sterker, hetwelk tot 's avonds van den 2 bleef aanhouden; doch 's morgens te half drie uren van 24sten, werd de werking van den krater allerhevigst; er s uit denzelven eene kolom vuur en rook op, naar giss 250 à 300 voeten hoog, terwijl de gloeijende lava naar kanten heenstroomde, zoodat de top des bergs, tot bene de helft van deszelfs hoogte ééne vuurmassa vertoonde. Te zeven uren des morgens begon de krater eenig zand uit werpen, vergezeld van een donderend geluid en opwaarts gaa vuurstralen, hetwelk hoe langer hoe meer toenam, tot des morgens te zeven uren, zand en steenen van onderscheid soort en grootte nedervielen. Die, welke men te *Garoet* vo waren zoo groot als een hoenderei; te *Trogong* daarentege twee palen nader bij aan den berg gelegen, waren de stukk steen veel grooter, zelfs twee vuisten dik, waaronder ook sta ken rots. — Deze steenregen, het geraas van den berg en h uitwerpen van vuurstralen en lava duurden tot des morge half negen ure voort; en te negen uren hoorde men bijna gee geraas meer; doch de zandregen hield nog steeds in zulk ee massa aan, dat de *Goentor* en naburige bergen geheel onzig baar waren en in de omliggende plaatsen, zelfs te *Tjikatjan* (16 palen zuidwaarts gelegen), de dag in stikdonkeren nac verkeerde en men om te zien, verpligt was licht op te steken terwijl zij, die naar buiten gingen, zich van fakkels moeste bedienen. Dit eindigde aldaar eerst omstreeks 3 uren in de namiddag, en te *Garoet*, *Trogong* en omstreken, des avonds 6 uren. Gedurende de uitbarsting (door den, des morgens hee schenden noordewind) dreven vele zwarte wolken van as en zand naar het Zuiden, waardoor, onder anderen, de the heesters te *Tjikatjang* geheel daarmede bedekt werden, zood er vrees bestond, dat, indien er niet spoedig een zware r genbui opkwam, een groot aantal plukbare bladeren verlo zou gaan, en de heesters aanzienlijk lijden. Overigens was

eelheid zand en steenen, welke de berg heeft uitgeworpen, aanzienlijk, dat men na het eindigen der uitbarsting, den d daarmede te *Trogong* ruim twee duim dik belegd vond, en echter door de, op den 25sten des avonds, dáár en *aroet*, gevallen zware regenbui, den volgenden dag veel ler zigtbaar bleef.

et aanzien van den krater en den geheelen berg heeft bij gebeurtenis eene geheele verandering ondergaan, zijnde erste, naar gissing, ten minste driemaal zoo groot als de uitbarsting, terwijl de laatste, die vroeger tot halvege met struiken, gras en ander groen bezet was, thans beneden aan den voet toe, als ware het, in eene zwarte nrots herschapen is.

REIS VAN DEN PROFESSOR *REINWARDT* OP DE BERGEN SALAK EN GEDÉ.

In het eerste halfjaar van 1819 heeft REINWARDT eene etenschappelijke reis door een gedeelte van *Buitenzorg* en de reanger *Regentschappen* gedaan; deze reis voornamelijk een nderzoek van het hooge gebergte in die Residentiën ten doel bbende, heeft hij zich eerst eenigen tijd lang aan den wesijken voet van den berg *Salak* opgehouden, om aldaar zijne aarnemingen omtrent dezen berg, wiens top hij reeds vroeger estegen had en waarvan de hoogte volgens zijne berekening 000 Eng. voeten bedraagt, te vervolgen en zijne reis langs e zuidzijde van den berg voort te zetten; doch het laatste eeft hij wegens de aanhoudende regens en het gemis aan een weg langs die zijde niet kunnen volvoeren. Evenwel eeft het verblijf nabij den fraaijen waterval van de rivier *ntang* op het land *Sading*, zoo door de bijzondere gesteldeid van het gebergte, als door de groote verscheidenheid van atuurlijke voortbrengselen, veel stof tot waarnemingen opeleverd. Het bazaltgesteente van den *Salak* strekt zich ook g tot daartoe uit, gelijk aan de, door den waterval uitgeelde, hooge, uit regelmatige bazaltkolommen bestaande rotsen, enelijk is; en, dat men ook bij eenen anderen waterval, die oor de rivier *Tjibitong* gemaakt wordt, kan ontwaren. Echter

verandert de aard van grond op eenen meerderen afsta
of op andere plaatsen, gelijk dan ook de berg *Tjampia* geh
uit kalkgesteente bestaat. Van deze plaats heeft de Heer RE
WARDT zich vervolgens over de noordelijke helling van d
berg *Salak* naar de zuidzijde van den berg *Gedé* begeven
voorts den hoogsten top van dezen berg beklommen, zijn
weg van *Gekbrong* af over dien kant van den berg nemen
welke door de, van den berg afkomende rivieren *Tjisaton*
Tjiblang is ingesloten. Aanhoudende regens en eene meest alt
betrokkene lucht zijn den Heer REINWARDT zeer hinderl
geweest in het doen van onderscheidene waarnemingen ged
rende zijn verblijf op den top van den *Gedé*, die voorzek
voor eenen der hoogste bergen van *Java* mag worden gehoude
Volgens eene berekening, op de, met den barometer gedaa
waarnemingen, den graad van warmte van het kokend wate
enz. bedraagt de hoogte van den *Gedé* ruim 8,400 Eng. voeten
De hoogste stand van den thermometer was, op den middag
71°, en de laagste, voor zonsopgang tusschen 46 à 47 fahr.
Dit verheven toppunt van den *Gedé* wordt *Séda Ratoes* genaamd
en beteekent «*honderd dooden*»; het is geheel met bosch en
gewassen, in eene diepe plantenaarde staande, overdekt, uit-
gezonderd een gering gedeelte der noordelijke, meer steile zijde,
alwaar eenige rijen van, over elkander staande, bazaltkolommen
te voorschijn komen. Doch geheel anders vertoont zich van
die standplaats een tweede toppunt van den *Gedé*, door de
Inlanders *Kawa* genaamd, hetwelk in het N. W. van den
Séda Ratoes gelegen, schier dezelfde hoogte heeft en van den-
zelven door eene diepe, breede vallei afgescheiden is. Het is
slechts met een klein struikgewas en lage planten schraal
begroeid, even zoo als de, tusschen beide hoogten gelegene
vlakte der vallei, waardoor de grond van beide, reeds bij het
eerste aanschouwen, bij de digte bosschen, die den *Séda Ratoes*
bedekken, ten sterkste afsteekt. De reiziger tot op den bodem
der vallei afgedaald zijnde, ontwaarde spoedig, dat deze
geheel met losse vulkanische asch was opgevuld, en bij mogt
hieruit en uit het voorkomen van den *Kawa* besluiten, dat
deze berg op eene zijner zijden eenen krater moest bevatten,
waaruit deze vulkanische voortbrengselen waren voortgekomen.
Dit vermoeden veranderde in zekerheid, nadat hij den top

ı *Kawa* bestegen had. Naauwelijks was hij aldaar men, toen hij in zijnen verderen voortgang werd ıouden door eene wijd uitgestrekte diepte, overal rond door hooge kale rotsen omgeven, en binnen en dewelke zich van alle zijde blijken van instortingen de hevige uitwerking van het onderaardsche vuur :ennen, zoodat hij niet meer kon twijfelen of hij zich rand van eenen zeer ruimen krater bevond. Het e rondom deze diepte, welker omtrek men wel op een ns kan bepalen, was gedeeltelijk ingestort of afgebroken, lijk uit hooge muren en schuins afloopende rijen van uilen zamengesteld, of in enkele, afzonderlijke rotsen ebleven, en vertoonde de grootste verscheidenheid van e. Ook thans bestaat nog in dit gebergte de voort-) werking van onderaardsch vuur, waardoor deszelfs e van tijd tot tijd veranderd wordt. Aan de noord- le van den grooteren krater, komen aan de binnenzijde ne ruime trechtervormige kolk, uit een groot aantal ;en en scheuren tusschen het gesteente, kokend heete en zwaveldampen met groot geraas te voorschijn; de binnenzijde dezer ruimte is met goudgelen zwavel terwijl een witachtig water den bodem van dezelve De voortdurende stoom van zwavel- en waterdampen t het nabij staande gesteente; zoodat het in de diepte

ins belangrijk voor de geographische kennis der gewassen waarnemingen aangaande de groote verscheidenheid nten op den *Gedé*, naar mate de luchtgesteldheid met chillende hoogten verandert. Groote, zware bosschen ; geboomte, in soort zeer onderscheiden, doch waaronder ge hechte stammen van den *Rasmála* en vele soorten ;eboomen bijzonder uitsteken, kenschetsen de middelbare en den vruchtbaren grond aldaar; doch op eene hoogte ıtrent 5000 voeten, ontmoet men naauwelijks een dier ·n, die aan de lagere streken eigen zijn. Het hooge hout k nu nog bij het hooger opklimmen lang voortduren, verscheidenheid schijnt ook nu nog eerder toe- dan af ıen. De gemelde gewassen worden al meer en meer door n van eenen geheel anderen vorm vervangen, en het is,

vooral op eene hoogte van vijf tot zeven duizend voet, dat luchtgesteldheid tot het voortbrengen der grootste verscheidheid van gewassen bijzonder geschikt schijnt te zijn, waardoor kruidkenner ruime stof tot waarnemingen vindt; dewijl een g gedeelte dezer gewassen nog niet bekend is. Van de zoo e gemelde hoogte tot aan den top des bergs, verandert de geda der gewassen al meer en meer. Het meeste hout groeit h in den vorm van kreupelhout; het is, even als de grond, zwaar mos overdekt en heeft kleine, stijve, drooge bladeren de nabijheid der bergkruin vindt men, niet zonder bevreemd een groot aantal gewassen, die aan de *Alpen*, *China*, *Ja* en *Australië* eigen zijn. Verscheidene dezer gewassen zijn den plantentuin te *Buitenzorg* overgebragt.

DE BERG GALOENGGOENG.

De berg *Galoenggoeng*, gelegen op de oostelijke grens *Preanger Regentschappen*, rigtte op den 8sten en 12den Octo 1822 door vreesselijke uitbarstingen, de grootste verwoes gen aan. Deze berg, die nimmer onder de vuurspuwende gerangschikt, heeft daaronder eene voorname plaats verworv zeer schoone districten zijn daardoor vernield. De ellende bewoners, die nergens konden vlugten, dan op eenige hee len, was onbeschrijfelijk: de gloeijende lava achterhaalde h bereikte de heuveltoppen, en verbrandde hen van de vo af aan. Velen hebben zich wanhopend in den gloeijenden l stroom geworpen, om eenen nog wreeder' dood te ontg

In de districten *Sing'uparna* en *Indikyang* kwamen 2 menschen om; in die van *Tásik melájoe* en *Tjidoyang* bed het getal slagtoffers ruim 1400 en volgens eene opgave den Resident zou het geheele getal der bij die uitbarsti omgekomene menschen 4011 bedragen hebben. 114 kamp werden door de *lava* vernield. Behalve de paarden, ko en buffels, die destijds omkwamen, werden 775,795 k boomen verwoest en 3,851,742 beschadigd. Eene aanzien hoeveelheid rijst werd tevens vernietigd.

De Resident der *Preanger Regentschappen*, Jonkheer VAN CAPELLEN, heeft aan de overgeblevene bewoners alle m lijke hulp verleend en voor die, welke gewond of geb waren, terstond ziekenzalen opgerigt, waarin de Geneesh BRUYNINGA de lijders met zorg verpleegd heeft, zoodat

spoedig herstelden. De Heer WOUTERS, Opziener der landelijke inkomsten van het district *Galoe*, Residentie *Cheribon*, heeft, uit eigene beweging naar het ramptooneel gesneld, de eerste hulp aan de noodlijdenden toegebragt en de op elkander gehoopte lijken doen begraven.

RIVIEREN.

Van de menigte bergen ontspringen zes en veertig rivieren, waarvan de meeste langs dorpen gelegen zijn, en, ofschoon onbevaarbaar, nut aanbrengen. De vijf bevaarbare rivieren worden hier alleen vermeld.

De *Tjimandirie;* zij ontspringt in het district *Tjimanie* in het Z. W. gedeelte der Residentie en stort zich aan de wijnkoopersbaai in zee. Aan hare monding is zij voor praauwen en drie uren opwaarts, voor vlotten bevaarbaar.

De *Tjiwoelan*, (*Tjiwoelong*)*;* zij ontspringt in het district *Limbangan* bij den berg *Kratjak*. stroomt zuidwaarts en valt aan het zuiderstrand in zee. Tot op ongeveer twee uren van hare monding is zij bevaarbaar.

De *Tjitaroem*, (*Tjitarum*), deze aanzienlijke rivier ontspringt in het Bandongsche district *Tjipeudjeu* tusschen de bergen *Soembong* en *Papandajang*. Door de ongelijkheid harer bedding is zij boven *Tjikau* slechts hier en daar bevaarbaar, en van die plaats, stroomt zij langs de westelijke grens van *Krawang* naar zee en stort zich bij den hoek van *Krawang* in dezelve. Zij is, vooral voor den afvoer van koffij, van het hoogste gewigt; haar algemeene loop heeft eene noordwestelijke rigting.

De *Tjimanok;* deze groote rivier ontspringt in het district *Timbang'anten* aan den voet van den *Papandajang*, in het Regentschap *Bandong*. Van *Karang Sambong* af, alwaar de koffijpakhuizen zijn, is zij voor groote praauwen tot aan de zee van *Java* toe, bevaarbaar, zijnde een afstand van zeven en twintig uren. Zij maakt de grens der *Preanger Regentschappen* en *Cheribon* uit. Bij *Karang Sambong* vereenigt de *Tjiloetong* (zwarte apenrivier) zich met haar, waardoor dikwerf een zoo hevige stroom ontstaat, dat hier geene brug kan gebouwd worden, iets, hetwelk in vele opzigten tot voortzetting van den algemeenen postweg, zeer wenschelijk was. Thans heeft de gemeenschap naar den overkant met vlotten plaats. Aan den slakken onbelommerden oever dezer rivier is het gewoonlijk

brandend heet. In het algemeen heeft haar stroo
delijke rigting.

De *Tjitandoewie*, (*Tjitandooi*); deze rivier, die
ding tusschen de *Preanger Regentschappen*, *Cher*
joemaas uitmaakt, heeft eene zuidelijke rigting,
het Sumadangsche van den *Tjakraboewana*, een d
het gebergte *Tjarenang*, stort zich nabij *Noesa*
(een eiland) in de zuidzee en is van het dorp
kleine, en van *Pataroeman* in het district *Dja*
groote praauwen tot aan hare uitwatering toe
Salaweh ligt zestien uren van zee verwijderd.

WATERVAL.

In het regentschap *Bandong*, zes palen van *Oedj*
ik in 1826 met mijne familie den waterval bij
bezocht. De vrouwen gingen een eind wegs in
en de mannen te paard; doch de moeijelijke
weldra te voet te gaan. Op eenen geruimen af
zaakte de storting van dien waterval een zoo
als van verscheidene kanonschoten. De toenaderin
lijk, vooral langs eenen onregelmatigen, door de na
den wenteltrap. Mijne vrouw, tot aan denzelv
wenschte nu het schoone tafereel te aanschou
voorzigtigheid en ondersteuning werd aan dien we
Het gezigt beloonde de moeite. Eene enkele kolo
twaalf voeten doorsnede, stortte in eene steene
den vorm van eenen krater had met een dond
neder. De grond daverde door den geweldigen
water; de lucht werd er door verkoeld en de af
terdeelen tintelden in het zonlicht als vuurvonken
lende kleuren. Zware boomen overschaduwden
oord en sommige waren door den stroom ontw
den afgrond geworpen. Het geheele tooneel veroo
eerbiedwekkenden indruk.

MEREN.

Er zijn verscheidene, doch geene uitgestrekte m
Residentie; de meeste zijn vischrijk, en dat van
het regentschap *Sumadang*, bevat vele lekkere wat
meer *Loebak* in hetzelfde regentschap, is door de

gen, die in en nabij hetzelve gevonden worden, berucht; het bevat geen visch.

In het regentschap *Bandong* vindt men de meren *Bagendit, Lesmacahan, Lelis* en *Tjikaboejoetan*. Op de kruin van den *Patoeha* is er een, alsmede in het district *Tjikamboelan* in het Z.O. der Residentie. In het Regentschap *Limbang'an* is op den berg *Telaga bodas* een meer van dien naam, dat *wit meer* beteekent. Het wordt ook zwavelmeer genaamd, naar den zwavel, die hier gevonden wordt en naar de zwaveldampen, welke hier zoo benaauwend en verstikkend zijn, dat de dieren, die dit oord naderen, dood nedervallen, zoo als zulks door de geraamten, welke hier van dezelve gevonden worden, duidelijk blijkt. De mensch kan hier slechts weinige oogenblikken vertoeven. Dit meer is 5400 voeten boven de zee verheven. Het meer *Telaga warna* of gekleurd meer, is blaauwachtig en ligt op den top van den *Méga mendong;* het bevat eene soort van gouden karpers, die zeer tam zijn.

MOERASSEN.

De moerassen, welke in het zuidelijke gedeelte der Residentie gevonden worden, zijn, uit hoofde der onbevolktheid aldaar, voor alsnog van geen belang. Diegene, welke in de Bandongsche districten liggen, bevatten eene vruchtbare aarde, vooral die van *Baloeboer, Timbang'anten, Tjikamboelan, Tjiheya* en *Tjipodjoe*, mitsgaders die van *Baloeboer, Kawasan* en *Tandjong sarie*, welke reeds gedeeltelijk voor de rijstteelt bruikbaar gemaakt zijn. Bij de sterke toeneming der bevolking zullen deze moerassen eenmaal aan den landbouw dienstbaar worden.

BRONNEN.

Op de bergen worden vele bronnen van helder en gezond water aangetroffen; op de vuurspuwende bergen vindt men zwavelbronnen en op de zuidoostelijke grens tusschen de rivieren *Tjitandoewi* en *Tjiwoelan* is eene bron, die de inlanders *Soemor asin* of zoute put noemen; zij bevat vijf wellen waarvan eene het water borrelend doet opbruisen, dat eenen aangenamen frisschen, scherpen geestrijken smaak, en veel overeenkomst met selterwater heeft. Te *Tjipanas* is eene warme bron, waarover nader gesproken wordt.

DIERENRIJK.

Na hetgeen er van de dieren in het algemeen in het 1e d
IIIe boek, is gezegd, valt hier alleen te melden, dat in
Preanger Regentschappen zeer veel rhinocerossen, tijgers, wo
stieren en herten gevonden worden. Hoe de rhinocerossen
vangen worden, is in dat deel, blz. 95, medegedeeld. De tij
ofschoon door het stellen van eene premie op het vellen
denzelven gesteld, wel eenigzins in getal verminderd, l
niettemin nog menig slagtoffer maken. Het vangen van
verscheurend dier geschiedt door een groot bamboezen hol
de wildernis te plaatsen, met eene geit of eenig ander
daarin vastgemaakt; de val van dit hok is zoodanig met
touw opgehaald, dat dezelve, wanneer de tijger er bin
treedt, nedervalt. De algemeene tijgerjagt geschiedt door *K*
pog dat is: door eenige honderde, met pieken gewapende *Java*
die de plaats, waar zij zich ophouden, omringen en den ci
al kleiner en kleiner maken, terwijl zij de pieken geveld hou
De tijger doet gewoonlijk eenen sprong en verwondt een
meer der pikeniers, doch wordt door de menigte afgema

De woudstier of *Banteng* wordt door jagers te paard gew
lijk met de *Kléwang*, een slagzwaard, afgemaakt of in
achterhoefspieren gekapt, zoodat hij in magtelooze woede
derstort; deze jagt is zeer gevaarlijk. Op dezelfde wijs wo
ook de herten gejaagd, die echter ook in kuilen, vallen
in strikken gevangen worden.

PLANTENRIJK.

De rijkdom van planten, kruiden en boomen boeit, vo
in de valleijen en op de bergen, het oog; in het algem
hebben zij veel overeenkomst met die van *Buitenzorg* en
door de Hoogleeraren Reinward en Blume voor het groo
gedeelte beschreven. Vruchten van gematigde luchtstreken koo
hier zeer goed voort. De aardbeziën zijn te *Bandong* even
de kropsalade en andere groenten uitmuntend; de perzik
hier echter niet smakelijk.

Er zijn hier zeer vele bosschen, als: *Awinjowana*, *Goden*
Koeta Madjakar, *Lewih Tjina*, *Monteng*, *Oetan besaar*, *Ba*
bebek, *Soekotati*, *Songgom*, *Tjimanbo* en anderen.

De Inlander, die zich schier uitsluitend met de koffij-
rijstteelt bezig houdt is van boschwerkzaamheden afkeer

zijne woning van bamboes en kapt alleen zooveel hout
noodig heeft. De vervoer van hetzelve voor den verkoop
moeijelijk en kostbaar; zoodat vele wouden hier in den
n natuurstaat voortgroeijen. In de regentschappen *Tjanjor*
wadang wordt eenig Djatiehout gevonden, dat voor den
w van koffijpraauwen gebezigd wordt. De Areng- en
iierieboom, die suiker en olie opleveren, groeijen in het
n worden zelden aangekweekt. Van het grootste belang
er de koffijboomen waarvan er thans vijf en veertig mil-
bestaan.

DELFSTOFFENRIJK.

METALEN.

len berg *Pârang* nabij het Buitenzorgsche, heeft men
23 goud en zilver gevonden, doch in eene te geringe
heid om de kosten der opdelving te bestrijden. Op den
endong is in 1744 eene mijn geopend en tot 120 voeten
aven, alwaar een goudader ontdekt is, die echter van
nig belang was om voordeelen aan te bieden.

rsteen wordt hier veel gevonden, doch er is nog geene
net denzelven genomen. De inlandsche naam van dien
s *Batoe wadas*, en dezelve dient tot grondslagen van
gen.

MINERALEN ENZ

en zijn salpeter, zwavel, vulkanische stoffen, bazalt,
, kwarts, veldspaat, kalkaarde, kristal en agaat.

BEVOLKING.

le bevolking is in de laatste jaren zoo vermeerderd als
r Preangerlanden, en zulks is voornamelijk aan de zoo
ne koepokinenting toe te schrijven, die hier beter dan
geslaagd is; zoowel de onvermoeide ijver van den ge-
er BRUYNINGA, als de krachtige medewerking van den
nt VAN DER CAPELLEN en de goede gezindheid der be-
g om de bedoelingen hunner Hoofden op te volgen,
n hier zeldzame uitkomsten opgeleverd. In 1816 bedroeg
tal gevaccineerde kinderen 6121 en vermeerderde jaarlijks,
t hetzelve in 1825 reeds 50,000 beliep.

1808 telde men hier 147,000 zielen, in 1820, 198,000
1826 reeds 250,000, terwijl thans de bevolking 532,800
1 telt. De woeste streken bieden voor de, zich zoo sterk

vermeerderende bevolking, vruchtbare gronden aan, die de bearbeider weldra het levensonderhoud verschaffen.

Behalve de *Javanen* zijn hier eenige Europesche Ambtenaren en *Ambonezen*. Slechts enkele *Chinezen* worden hier aangetroffen; vroeger groeide hun getal aanmerkelijk aan en daar zij zich door hunne listigheid en sluwheid ten koste der eenvoudige bevolking verrijkten, haar uitmergelden en aan zinnelijkheid en weelde deden verslaven, werden door voornoemde Resident op hoog bevel de *Preanger Regentschappen* van hunne tegenwoordigheid verlost. Zij moesten met hunne have en goed vertrekken en zich in het Buitenzorgsche vestigen.

KARAKTER VAN DEN INLANDER.

Door hooge bergen van de overige volken afgescheiden, is de *Javaan* hier meer dan elders, onverbasterd en in den natuurstaat gebleven, die door den landbouw gunstig gewijzigd is. De natuur en de omstandigheden, waarin hij verkeert, hebben veel invloed op zijn karakter uitgeoefend. Van zijne jeugd af, aan eene onbeperkte gehoorzaamheid aan zijne Vorsten en Hoofden gewoon, die hem aartsvaderlijk regeren, heeft hij bij onderwerping, veel gelatenheid, zachtheid en vreedzaamheid. Onder eenen helderen hemel, te midden eener heerlijke natuur, in eenen zuiveren dampkring, door statige wouden en trotsche bergen omgeven, is hij gelukkig bij de bevrediging zijner onmiddellijke behoeften. Alles wat hem omgeeft, doet hem meer dan de overige *Javanen*, aan den geboortegrond gehecht zijn. Hij bemint de vallei, het woud of het gebergte, waar hij het levenslicht aanschouwde. Met eerbied vervuld jegens God, zijne ouderen en opperhoofden; afkeerig van misdaden, gevoelig voor huisselijk heil, mededeelzaam en gastvrij; in het algemeen arbeidzaam, voor zoo veel noodig is en in billijkheid van hem kan gevorderd worden; dankbaar voor het vaderlijk bestuur van het Nederlandsch Indisch Gouvernement, en in stille eenvoudigheid voortlevende, in de hoop om eenmaal bij zijne voorvaderen te rusten, vereenigt hij in zich zoo vele uitmuntende hoedanigheden, als bij de verlichte volken niet worden aangetroffen.

Als een blijk van eenvoudigheid en eerlijkheid van den *Bergjavaan*, moge het volgende verhaal strekken; De Heer Van R. over *Java* reizende, ontdekte eerst te *Tjanjor*, 77 palen van

ma, dat de bodem van het kistje, hetwelk onder zijn
ig hing, los was gegaan; hij vermoedde (!) 500 gouden spaan-
matten à f 40. of f 20,000 daaruit verloren te hebben,
hij niet wist, of die gelden medegenomen of achterge-
n waren. Het bleek weldra, dat de gouden spaansche
n ingepakt en onder weg verloren waren. De Resident
an onderrigt, deed gedurende twee maanden vergeefsche
ring naar het verlorene geld. Zekere TAMIEN, korporaal
oliciedienaren, ontdekte op zijne reis naar *Buitenzorg*,
gouden spaansche mat bij eenen Chinees: dadelijk eischte
ie van denzelven en bragt die bij den Resident; weldra
het, dat de Chinees het stuk goudgeld voor f 16 van een
der had gekocht, die het van zekeren SAPIA ten geschenke
ngen had; SAPIA bekende, met drie inlanders, die hij
r niet kende, eene groote som van zoodanig geld op
grooten weg gevonden en met hen gedeeld te hebben; al
hij van dat geld nog bezat, gaf hij uit eigene beweging
TAMIEN, verklarende, er de waarde niet van te kennen.
koste veel moeite, doch het gelukte TAMIEN, de overige
rs van het geld op te sporen: zij gaven het geld, dat zij
nden hadden, gaarne terug; doch een hunner, die het
ven had, het willende opdelven, vond het niet. Zich her-
rende, dat hij aan zekeren BAPA LEMBER van het begraven
dat geld kennis had gegeven, viel het vermoeden op den-
n, van het opgegraven te hebben. Nadat de woonplaats
BAPA LEMBER uitgevonden en deze naar dat geld on-
raagd was, ontkende hij, iets van hetzelve te weten.
IEN onderzocht nu de bamboezen stijlen van deszelfs wo-
, stiet er een' van omver en zag er de bedoelde gouden
ten uitrollen. BAPA LEMBER werd gevankelijk naar *Tjanjor*
ebragt, alwaar TAMIEN aan den Resident de laatste stukken
verlorene 500 gouden spaansche matten ter hand stelde.
ten BAPA LEMBER hadden de inlanders, die in het bezit
aanzienlijke gedeelten van dezelve waren, zich onbaat-
htig en edel gedragen. TAMIEN en de sergeant der oppassers,
LIM, die ook veel ijver en beleid in deze zaak betoond had,
rden door den Heer VON F. rijkelijk beloond, en het Gou-
nement schonk aan SALIM den rang van Inlandsch Kapitein,
wijl TAMIEN tot sergeant bevorderd werd. Beide hadden de

ontvangene belooning bereids onder hunne medemakkers en de Djajang sekars edelmoedig verdeeld.

TOESTAND VAN DEN INLANDER.

De Vorsten in de *Preangerlanden* hebben zich voorheen altijd onafhankelijk van *Madja Pahit* en *Mataram* beschouwd, dewijl zich wel de heerschappij over hen aanmatigden, doch daarvan volstrekt geene grondige redenen konden aantoonen. Bij het tractaat van 28 Februarij 1677 stond de Keizer van *Mataram* hunne landen aan het Hollandsche Gouvernement af, echter bestaat er geen bewijs, dat hij daartoe geregtigd was. Dit heeft de Hooge Regering ook begrepen en hen als zelfstandige Vorsten erkend, die, ingevolge geslotene overeenkomsten, jaarlijks katoen, indigo, peper en zwavel tegen betaling leverden. De toestand van den inlander verschilde alhier immer met die der *Oosterlingen* en *Bantamsche Javanen*, daar hij met dezelve niet in aanraking kwam. Hij behield zijne Soendataal en bleef onderdanig aan zijne Hoofden, voor welke hij arbeidde; van vreemde gewoonten en instellingen afkeerig, wederstond hij langen tijd de invoering van het Islamismus. In beschaving en verlichting is hij verre bij zijne naburen teruggebleven, doch hij is daarentegen ook veel te eenvoudiger en braver. Het Gouvernement zorgde, dat de inlander niet door zijne Hoofden gekneveld, doch dat hij voor de voortbrengselen, die hij genoodzaakt was, te leveren, betaald werd. Toen uit *Frankrijk* het denkbeeld van vrijheid en verlichting zich, als een loopend vuurtje, door *Europa* verspreidde, werd weldra de Javaansche natie met uitzondering van de bevolking der *Preanger Regentschappen*, geëmancipeerd. En, welk een geluk bragt die uitzondering niet te weeg? Het oude verband der staatsinrigting werd hier niet verbroken, maar behoorlijk gewijzigd; de inlander bleef getrouw, gehoorzaam, eenvoudig en braaf, de bevolking nam door wijze maatregelen toe; de verpligte leveringen werden afgeschaft en alleen die van de koffij ingevoerd en in stand gehouden, terwijl er steeds gezorgd werd, dat de planter den bepaalden prijs daarvoor ontving. Door het aanleggen van wegen, het bouwen van koffijpakhuizen, het aanmoedigen van de koffijteelt en zelfs het doen overkomen van kameelen, toonde het Gouvernement, hoe gaarne het aan het moeijelijke van het vervoer der koffij wilde te gemoet komen en de gevolgen van

zijn dan ook, dat de toestand van den inlander in
identie over het algemeen gelukkig is. Tevredenheid
om aangetroffen en nimmer hoort men hier van muit-
oproer; echter is men hier van de liberteit verstoken.
het geluk, dat de bevolking geniet, heeft het Gou-
t uit deze Residentie millioenen schats getrokken.
binnenlanden heerscht de grootste eenvoudigheid in
; alleen op de hoofdplaatsen, waar de Regenten of
loofden wonen, worden diefachtigheid, wulpschheid,
, afgunst, trotschheid ontucht en andere ondeugden
fen. De Hoofden zijn hiervan niet de onmiddellijke
doch hunne hofhouding oefent altijd eenen grooten
op de minderen uit, die zoo gaarne hun voorbeeld
n opzigte van weelde, volgen. De Hoofden zijn aan
vernement verknocht, hetwelk hun aanzienlijke in-
toekent en hun de eer geeft, die hun als inlandsche
toekomt. Zoo lang het Gouvernement het tegenwoordig
lat ten aanzien van de Hoofden en ingezetenen in
sidentie wordt opgevolgd, in werking laat, zal zij
ene goudmijn blijven, die reeds zoo vele millioenen
geleverd.
bouwer van natte rijstvelden is werkzaam en voor zijnen
emiddeld; het vruchtgebruik dier velden is erfelijk
et laatste lid der familie en de landman is ijverig op
door zijne voorvaderen bebouwd. Hij is huisselijk en
jegens zijne betrekkingen en ondergeschikt aan zijne
. Zelden of nooit maakt hij zich aan buitensporigheden
.
iparbebouwer (op *Java* draagt de *Tipar* den naam van
heeft geene duurzame woonplaats; hij bezit buffels en
happen, bebouwt drooge rijstvelden, die na zes jaren
geput, zoodat hij dan elders zijn verblijf vestigt: hij
er welvarend dan de Sawahbebouwer, en, door zijne
ring van woonplaats, minder dan deze door maat-
ijke betrekkingen verbonden, alzoo ruwer dan dezelve.
ngelukkigste der landlieden is de Gagabebouwer; hij
ch buffels nog gereedschappen, zoekt in hoogere streken
k gronds, dat hij gebrekkig bebouwt en somtijds in
eel niet bewerkt en alzoo alleen de rijstkorrels in de

aarde werpt. Zijn oogst is schraal en ontoereikend on geheele jaar te voeden, zoodat hij ligtelijk door den oneerlijkheid gebragt en daarvoor door de Justitie gestr

HET SLUITEN VAN EEN HUWELIJK.

Wanneer eenen jongeling de lust bekruipt in het te treden, wendt hij zich tot zijne ouders, doch voc tot zijne moeder en zegt, dat hij trouwen wil ı N. Dit wordt goed gevonden en een oom of broeder va zoon naar de ouders van het meisje gezonden met een van eene spaansche mat, eenen sluijer en eene sa afgezant vertrekt, begeeft zich naar de woning d gaat terstond met de beenen kruiselings onder het li plaatst de geschenken voor hare ouders en zegt, d hunne dochter nog geen aanzoek tot een huwelijk gel en zij genoegen nemen, in zijnen armen en geringe broeder, een huwelijk tusschen hen tot stand zou k moeder, die innig verheugd is en al lang meesmuilde, dochter nog niet gehuwd was, zegt; « genoeg! m niet zoo veel omslag, want zij is dom en behoeftig, v haar geluk, en niemand is nog om haar uitgekom afgezant keert van het onderzoek doen of *Ngolong'* en boodschapt dit den ouders des jongelings. Na ee of halve maand, somtijds na eene week, heeft he bezoek *Noekoe* (koopen) plaats: de geschenken bestaa in vier spaansche matten, een kleedje, een' sluijer, bete of betelnoot, tabak, gambir en kalk. Bij het derd gaan de ouders des jongelings naar de ouders der bieden hun kleederen, kussens, matrassen, en meub die door hen aangenomen worden. Dit bezoek heet A (overhandigen). Des anderen daags worden de bruid degom gereinigd en opgetooid; zij worden met welriekend poeder over het ligchaam ingewreven, Beid bloemen in het haar en de bruidegom trekt een s een fraai wambuis aan, omgordt zich en steekt eenen gouden schede op zijde. Nu worden de buren gero mede naar de moskee te gaan en de geschenken v priester te dragen, bestaande in eenen gulden, betel e hooren, een matje eene kom lampolie, een hoen, ee lont en een touw. Als dit overhandigd is, gaan all

n tempel, waarin zij op den grond gaan zitten; de getuigen ren de reden van deze komst te kennen; de moeder der uid voegt de handen van den bruidegom en de bruid te len, die door den priester worden gevat, welke er den en over uitspreekt. Bij eenigzins gegoede inlanders worden spartijen door Ronggens gegeven. Bij voorname huwelijken t men Wajangs of inlandsche tooneelvertooningen.

OPIUM.

a het geen reeds over het gebruik van den opium gezegd valt hier weinig bij te voegen. Het gebruik van dit heulsap ier niet zoo algemeen als elders; echter beschouwde een verdienstelijke Resident der *Preanger Regentschappen* het- s als een vreesselijk vergift, dat door diepe verachting ns ben, die er aan verslaafd zijn, moest tegengegaan den; terwijl hij de uitbreiding en verbetering van den land- w en ware verlichting tevens als onmisbaar beschouwde het gebruik van den opium te weren.

TAAL EN SCHRIFT.

le *Javanen* spreken hier de Soendataal, terwijl ook vele nders zich in het Maleisch uitdrukken, dat veel overeen- st met het Maleisch van *Batavia* heeft. Eene soendasche rkunde hebben de *Bergjavanen* niet. De voorname Hoofden ijven bij voorkeur aan elkanderen in het Javaansch; terwijl opschrift van eenen soendaschen brief aan eenen Regent gt, in het Javaansch behoort te zijn. De brieven, zelfs die, ke in het Maleisch zijn, worden met het Javaansche ka- ter geschreven. Tweemaal eenen geruimen tijd in de anger *Regentschappen* vertoefd hebbende, is het Soendaasch r mij met belangstelling beoefend, en op die taal zal nader aggekomen worden, dewelke hier als de volkstaal beschouwd beneden het Javaansch gesteld wordt, hetwelk de meeste ofden hier niet grondig verstaan.

WEGEN.

De groote postweg loopt door het noordelijke gedeelte van t westen naar het oosten, vangt aan de grens van *Buitenzorg* den top van den *Megamendong* aan, beslaat eene lengte n 122 palen of 40 uren gaans, en neemt zijne rigting door *panas*, *Tjanjor*, *Bandong*, *Sumadang* en *Tjongyang* alwaar aan de rivier *Tjimanok* stuit. Tusschen de verschillende

districten bestaan wegen, die voornamelijk tot het vervoere der koffij dienen; dezelve zijn in het algemeen niet voor rij tuigen geschikt; eenigen kunnen door artillerie en velen alleen door cavalerie gebezigd worden. De bearbeiding der koffijtuinen belet de bevolking, zich veel met het onderhoud der binnenwegen bezig te houden.

INDEELING EN BESTUUR.

De Residentie is in vijf Regentschappen verdeeld, als *Tjanjor*, *Bandong*, *Sumadang*, *Limbangan* en *Soekapoera*.

Het Regentschap *Tjanjor* telt drie en twintig districten en 165,000 zielen; het Regentschap *Bandong*, veertien districten en 174,600 zielen; het Regentschap *Sumadang* twee en twintig districten en 102,600 zielen; het Regentschap *Limbangan*, ... districten en 65,700 zielen en het Regentschap *Soekapoera* acht districten en 24,900 zielen, of te zamen 73 districten en 532,800 zielen.

De Hoofdplaats der Residentie is *Tjanjor*, alwaar de Resident zijn verblijf houdt. De Europesche Ambtenaren zijn zeer weinig in getal, als: een Adsistent Resident te *Bandong* en een te *Sumadang*, een Secretaris, die tevens Notaris en Vendumeester, en twee Kommiezen te *Tjanjor*; drie Controleurs der landelijke inkomsten en zes Pakhuismeesters voor de geheele Residentie.

In ieder Regentschap is een Regent, een Hoofdjaksa en een Hoofdpanghoeloe. De policie der districten is aan inlandsche Ambtenaren opgedragen, die den titel voeren van *Radén Demang* of *Radén Kandoeroewan*; mindere hoofden worden *Prya...* genaamd. Tot lof der Hoofden moet gezegd worden, dat zij zich door getrouwe pligtsbetrachting de goedkeuring van het Gouvernement waardig maken.

PLAATSBESCHRIJVING.

Van *Buitenzorg* komende, komt *Tjipanas* vooral in aanmerking. Op de helling van het gebergte gelegen, is deze plaats frisch en koel. Europesche groenten, aardbeziën, erwten, boom en boomvruchten, waaronder perziken, verrassen den reiziger; zij dienen voor de tafel van den Gouverneur Generaal, die zich hier enkele malen komt verlustigen. Ik heb er schoone

hollandsche koeijen en fraaije Arabische, Perzische, Makassaarsche en Bimanesche paarden gezien. Er is hier een badhuis met eene heete bron, (*Tjipanas*), en eene met koud water; de heete bron wordt voor zieken als heilzaam beschouwd; ... ter is deze badplaats ver van de herberg verwijderd, zoodat ... lijders, die zich in het heete water gebaad hebben, aan ... nadeelige uitwerking der buitenlucht op de uitwasemende ... id zijn blootgesteld.

De hoofdplaats *Tjanjor* (*Tjikandjoer* of *Tjikadjoer*, verstuiv... d water) munt door netheid uit; de breede, lijnregte ... ten snijden elkander vierkant; zij zijn aan weerskanten ... t bamboezen hekken afgeschut en hebben het voordeel, dat ... zijde verkoelend bergwater afstroomt. De graven der inlandsche Hoofden liggen onder statig geboomte, door heiningen ... geven; uit eerbied zijn er bloempotten op geplaatst. Even ... op de meeste hoofdplaatsen is hier een vierkant plein met ... e *Moskee*, de *Regentswoning* eene *Pondopo* of opene galerij. ... is hier eene gereformeerde kerk, waarin enkele malen gepredikt wordt. De Djajang sekars of inlandsche huzaren, welke ... r lagen, waren Ambonesche Christenen, die prijs op de ... dienst stelden. Te *Tjanjor* is eene gevangenis van klipsteenen gebouwd, die bij de aardbeving van den 10den October ... 34 veel geleden heeft, waardoor ook de Regentswoning gedeeltelijk instortte. In *Tjanjor* zag ik de school, waarin twintig ... deren in een ruim gebouw (destijds de Ambonesche kerk) onderwijs ontvingen in het lezen en schrijven van het Maleisch, ... laatste met Javaansch karakter. Te *Pasir Ajam* zag ik de paardenstoeterij, ten doel hebbende het ras der cavaleriepaarden ... verbeteren.

De eerste vee- en paardenmarkt te *Tjanjor* in 1829 gehouden, overtrof de daarvan gekoesterde verwachting; op deze ... werden verkocht:

138 paarden voor eene som van	f 10193 —
300 buffels.	» 6700 —
5000 stukken lijnwaden, lakens, sitsen en zijde	» 16200 —
Aan edelgesteente, goud, zilver en galanteriën voor	» 14600 —
Te zamen voor	f 47693 —

De Commissaris Generaal en al de Regenten hebben die markt bezocht en dezelve met eenen maaltijd besloten.

De hoofdplaats *Bandong* ligt zeer hoog op eene uitgest vlakte, tusschen de bergen; de woning van den Regent e huizen van Ambtenaren, maar vooral het prachtige st landhuis van *Oedjong bron* komen onder de gebouwen hi aanmerking.

Het paleis of *Dalam* van den Regent is een van de groo op *Java*. Bij hetzelve is een langwerpig bijgebouw, da huisvesting van aanzienlijke Ambtenaren is ingerigt. Het vo gedeelte is eene groote zaal met glasvensters; het midd gedeelte bevat twee groote en vier kleine kamers, die o Europesche manier van meubelen voorzien zijn. De achter die aan beide zijden open is, heeft het uitzigt op eenen gro vijver, waarin lekkere vischsoorten, zoo als de *Geeramie* en deren, gehouden worden.

In 1821 en in 1826 toen ik te *Bandong* eenen gerui tijd vertoefde, werd ik des namiddags van tijd tot tijd bij Regent genoodigd; tegen vijf uren in de achterzaal p genomen hebbende, werden thee met gebak en confit aangeboden. De Regent was een groot liefhebber van paar en hij liet de fraaisten, die van Arabisch, Perzisch en B neesch ras waren, den vijver rondleiden. Gaarne hoorde bij lof, die hunne schoonheid verdiende. De gemeene *Javaan* mint naast zijne vrouw en kinderen, zijnen buffel het m en de Javaansche Grooten stellen naast hunne familie, paard op hoogen prijs. Onder de paarden, die ik zag, w hertenjagers. De hertenjagt geschiedt door honderde jage paard en is zeer gevaarlijk, daar het vurige paard, wa het een hert ziet, hetzelve in vollen galop narent; de jage bijna naakt op het ongezadelde, briescheude ros, dat struiken en bosschen en over kuilen en kloven springt, welk zoo gevaarlijk is, dat nu eens het paard, dan wede jager en soms beiden in eenen afgrond storten of zich ge lijk aan de takken wonden.

Toen de lichten opgestoken waren, werd de *Gamelan* speeld; weldra verschenen de danseressen rondom eene l met verschillende pitten; mannen, vrouwen, kinderen ve melden zich rondom dezelve; de dans nam eenen aanvang duurde tot negen uren voort. Over deze danseressen of *R gins* zal later gesproken worden.

In de voorzaal werd ik met mijne familie door twee echte ouwen van den Regent opgewacht; zij waren in zijden stoffen kleed en met schitterende diamanten getooid. Men noemt ze dames: RADEN AJOE, die weinig stof tot een gesprek bben; ja en neen, ik weet het niet, en misschien zijn de afdeelen van hetzelve; de tafel was hier, even als bij vele rden op Java, met allerlei spijzen, suikergoed en gebak gevuld, doch leverde, voor den Europeaan weinig belangrijks . Verscheidene inlandsche Ambtenaren, aanverwanten van n Regent, waren mede aangezeten; kaarsen op zilveren ndelaren verlichtten de zaal en achter de gasten stonden ouwelijke bedienden, waarvan er enkelen door schoonheid tmuntten.

Er werd meer gegeten dan gesproken; eene zekere deftigid, die iets automatisch had, deed eene beleefdheid ontstaan; elke met angstvalligheid gepaard, werktuigelijk scheen en lust t leven derfde. De maaltijd eindigde spoedig; de dames naen afscheid en weldra keerden wij, na den Regent voor jne gastvrijheid bedankt te hebben, naar Oedjong bron terug. e tegenwoordige Regent van Bandong is RADIN ADIPATI VIRA NATA KASOEMA, die een braaf en bekwaam ambtenaar in zijne jeugd door den Heer A. DE WILDE, destijds landgenaar van Soeka boemie, gevormd is.

Op den 2den Augustus 1836 is het westelijke gedeelte zer hoofdplaats door eenen fellen brand vernield.

Van Bandong doet men gaarne een uitstapje naar Tjisepan, dat op het gebergte ligt en zoo koud is, dat men er n tijd tot tijd bij vuur wenscht te zitten. Men vindt hier ne menigte schoone en geurige rozen en Europesche groena. Op deze plaats zijn tuinen aangelegd, die goede thee leveren.

Sumadang, de hoofdplaats van het Regentschap van dien am, ligt zeer fraai in de nabijheid van verscheidene heuvelen; en vindt er bruine, roode en ook zwarte aarde, boschjes en bouwde velden, en zelden zal men eén bekoorlijker geheel ntreffen. Door deze negorij stroomt uitmuntend bergwater.

HANDEL.

De binnenlandsche handel bepaalt zich voornamelijk tot st, die veelal ingeruild wordt. Van de landen Tjipoetrie en

en *Soekaboemi* wordt de overtollige rijst naar *Buitenzor*
Batavia afgevoerd. De inwoners van *Djampang wétan*
Djampang koelon verruilen in de Tjanjorsche districten,
tegen buffels en gereedschappen. De zuidoostelijke distri
die gewoonlijk gebrek aan rijst hebben, koopen dezelve
buffels of geld en somtijds ook voor visch. Tot verleven
van dezen handel dragen de markten of pasars, die i
hoofdplaatsen gehouden worden, veel bij.

INVOER.

De ingevoerd wordende koopwaren zijn die, welke o
ders benoodigd zijn, zie hierboven blz. 303.

UITVOER.

De uitvoer is hier zeer belangrijk en neemt gestadig
Thans bestaat die, bij eenen voordeeligen oogst, in 15
pikols koffij, van 125 oude ponden, 35000 pikols rijst,
tjains padie, 62000 pond indigo, 1600 buffels, 1200 paa
500 koeijen, 600 pikols aardappels, 300 pikols verfhout,
pikols kurkema, 1000 pond tabak, 1000 pikols arengsu
1,200,000 cigaren, 1100 pikols bindrotting; voorts in g
ten, bamboes en olie.

XX.

HOOFDSTUK.

rdrijks- en Plaatsbeschrijving van Java.

RESIDENTIE *CHERIBON*.

INHOUD.

eis van *Bandong* naar *Cheribon*. — Naam. — Ligging. — Grenzen. — Kusten. — Ree. — Warmte. — Dampkring. — Overstrooming. — Bodem. — Bergen. — De *Tjermai*. — Rivieren. — Wouden. — Voortbrengselen. — Bevolking. — Spelen. — Onderwijs. — Taal. — Schrift. — Oudheden. — Nijverheid. — Landbouw. — Scheepvaart. — Handel. — Indeeling en Bestuur. — Priesters. — Hoofdplaats. — *Palimanang*. — *Indramajoe*. — *Koeningan*. — *Kandang Hawor*. — Geschiedkundige bijzonderheden.

REIS VAN BANDONG NAAR CHERIBON.

De reis wordt altijd met vier paarden voor het rijtuig rtgezet en de weg levert nog gestadig zeer afwisselende igten en loopt thans om den berg *Polla*, waar men vroeger r rijden moest; door uitgraving leidt nu dezelve langs eene ge helling aan den eenen en langs diepe valleijen en af- nden aan den anderen kant. Het gevaar om hier in eene diepte storten, is inderdaad groot, en zonder eenen behendigen tsier, vlugge paarden en een sterk rijtuig, behoeft men dezen t niet te ondernemen.

Te *Sumadang*, alwaar even als te *Tjanjor* en *Bandong* eene rberg is, logeerde ik bij den Inspecteur der koffijcultuur Es- ttinger, die door gastvrijheid beroemd was. Kasoema Adi

NATA, Regent alhier, werd algemeen om zijne afkomst en gestrengheid zeer geacht en gevreesd. Zijne verknochtheid aan het Gouvernement bewees hij door zijne dapperheid in gevechten tegen de muitelingen, die tegen hetzelve oproerig waren. Hij gaf van tijd tot tijd prachtige feesten, waarop eene oostersche praal ten toon gespreid werd; van allerlei fraaije paarden was hij een groot minnaar.

Sumadang verlatende, zegt men de prachtige en trotsche gebergten met weemoed vaarwel om in woeste streken en eindelijk in eene eentoonige vlakte af te dalen. Van *Karang Sembong*, dat geheel open ligt en brandend heet is, gaat men op een groot vlot over de rivier *Tjimanok* en zet weldra voet op den Cheribonschen bodem. Bij zware afwatering is men verpligt eenige uren met het overzetten te wachten.

NAAM.

De naam *Cheribon*, oorspronkelijk *Tjai–Rebon* thans door den inlander bij verbastering: *Tjerebon* en *Tjarebon* geschreven, zou door SJECH MOELANA, die het Islamismus hier invoerde, aan het gansche land gegeven zijn, ter gedachtenis van het, door hem geliefkoosde garnalenwater, waarop de inlanders hem onthaalden.

LIGGING EN GRENZEN.

Cheribon, dat eene zeer ongelijkvormige gedaante heeft en zich van 108° 0' 0" tot 108° 50' 0" O.L. en van 6° 10' 0" tot 7° 45' 0" Z.B. uitstrekt, wordt ten N. door de zee van *Java*, ten O. door *Tagal* en *Banjoemaas*, ten Z. door de *Segara anakan–baai* en de *Preanger Regentschappen*, en ten W. door laatstgenoemden en *Krawang* begrensd.

KUSTEN EN ZEE.

De zuidkust, die slechts eene kleine streek lands beslaat, komt hier niet in aanmerking. Van *Kalie Sèwoe*, de westelijke grens, loopt de kust O.Z.O. en van de rivier *Tampeleng*, wendt zij zich met eene groote bogt noordwaarts naar den hoek van *Indramajoe*, die op 108° 22' 0" O.L. en op 6° 17' 0" Z.B. ligt. Vervolgens wendt zij zich Z.O. naar *Tandjong Tanah* en van daar tot aan *Cheribon* zuidwaarts, van waar zij naar de rivier *Losari* met eene bogt oostwaarts loopt. Langs deze kust zijn goede ankerplaatsen en de ree van de

Cheribon biedt eene goede en veilige ligplaats aan, terwijl schepen niet ver van den wal behoeven te ankeren, hetvoor de afscheping der voortbrengselen en voor den d in het algemeen zeer voordeelig is. In het westen heeft ree eene zandbank met vier vademen water. Benoorle monding van de *Tjimanok* liggen de *Boompjeseilanden*, an *Poeloe Rakit* en het *Boompjeseiland* de voornaamijn.

. WARMTE. DAMPKRING. OVERSTROOMINGEN.

warmtegraad is hier gelijk aan dien van *Bantam;* de ring komt zeer veel met dien van die Residentie overeen; stranden is het hier ongezond en in 1804 en 1805 ian dezelve eene pest gewoed, die duizende menschen ive heeft gesleept. In het bergachtige gedeelte en vooral *oe* en *Tjiamis* is het klimaat zeer gezond. De moesons ier dezelfde als over geheel *Java;* de regens kunnen er zwaar zijn. Op de bergen blijft in kloven het water ls staan, doorweekt den grond, veroorzaakt groote en en eindelijk nederstortingen van een gedeelte van gen. In het district *Gebang* had op den 27sten Februarij eene zoodanige instorting van een gedeelte des bergs ig *Loewoer* plaats, waardoor een gehucht van acht huizen lles, wat daarin leefde, bedolven werd; de rivier *Tjilok* is daarbij verdwenen. In den berg had men reeds ene groote kloof gezien, in welke buffels indrongen. In rp *Tjitrap* in het district *Talaga* had tusschen den 4den Maart 1817 een soortgelijk ongeluk plaats. De regens ikwerf van zware winden vergezeld, zoodat daardoor schade aangerigt wordt.

1824 spoelde de nieuwe brug bij *Tjikroe* op den postweg *Karang Sambong* benevens vele andere bruggen geheel terwijl in de dorpen *Ambit* en *Pamoelan* vele woningen, n en boomen omver zijn gewaaid.

BODEM.

grond is hier in het Cheribonsche in het algemeen rruchtbaar en voor koffij, indigo en suiker bijzonder kt; de Regentschappen *Koening'an* en *Galoe* leveren ntende koffij. In de afdeeling *Cheribon* ontbreekt de behoorlijke bewatering, hetwelk voor den landbouw

nadeelig is. Bij het dorp *Pakendieng* vindt men roode aa[rde]
die naar *Tagal* vervoerd en even als de roode aarde in somm[ige]
oorden van *Amerika*, gegeten wordt; dezelve heet *Am*[...]

BERGEN.

In *Cheribon* zijn weinige bergen, namelijk: de *Tjerm*[ai],
Poetrie, *Sodong*, *Loewoer* en *het gekartelde gebergte*. De v[oor]
naamste dezer bergen is de *Tjermai*, die *Tjermi*, *Tjerm*[...]
Tjerimai, *Tjermy* geschreven wordt. *Tjermé* is vermoedelij[k]
de goede spelling naar zekeren boom, die vruchten voortbreng[t]
welke zoo heeten; want dat *Tjermy* het ware woord [zou]
zijn, om daardoor de verzoening, tusschen MOELANA en d[en]
koning van *Galoe*, die op dien berg zou plaats gehad hebbe[n]
aan te duiden, komt mij op taalkundige gronden, onaanneme[lijk]
voor. Deze berg ligt op 108° 27' 30" O. L. en 6° 50' 0" Z. [B.]
zijne hoogte wordt op 8000 voeten en zijn krater op 5[...]
voeten diepte, berekend,

De Heer BLUME heeft dezen berg in October 1824 bekl[om]
men en op den 19den dier maand er den top van bereikt. [Des]
avonds teekende er de thermometer 60°. Bazalt werd in d[en]
krater niet ontdekt; de wanden vertoonden eene korst v[an]
aluinaarde en zwavel. Op de helling van dezen berg zi[jn]
duistere bosschen; echter hebben de boomen hier niet d[e]
reusachtige hoogte en zwaarte als die van den *Salak* en [de]
Gedé. De Heer BLUME ontdekte op dezen moeijelijken t[ogt]
zijnen *Erythrocarpus frutescens*, eene soort van *Guarea*, een[ige]
lauriersoorten, eene *Danais*, eene *Echites* met zeer welri[e]
kende bloemen, eene *Cocculus*, eene *Urtica*, en eenen hoog[en]
struik der *Thymileen*, de *Stellera* nabijkomende; wijders een[e]
Ziziphora, *Anemona* en eenen struik van de *Hesperide*[n].
Gebrek aan water was oorzaak, dat planten en struiken i[n]
eenen kwijnenden staat verkeerden. De Resident, welke [van]
het beklimmen van den bergtop tegenwoordig en daarna we[der]
teruggekeerd was, waarschuwde den Heer BLUME, dat [het]
woud rondom *Tjigerobak* in brand stond. Men werd d[en]
brand bijna meester, doch op den 24sten October joeg een he[vige]
wind de vlammen met woede voort. Vreesselijk was des n[achts]
het gedreun der nederstortende boomen, en op den 26sten
leverde de brand, in weerwil van den hevigen regen, die den

[illegible] dag gevallen was, een schouwspel op, als dat van een, [illegible] het gebulder des geschuts, aanrukkend leger, welks [illegible] achter rookwolken verborgen zijn.

Het *gekartelde gebergte*, nabij de redoute van *Palimanang*, [illegible] uit kalk en steen en bevat eene heete bron, die door [illegible] of menschen, welke voor heilig willen gehouden [illegible], bezocht wordt.

RIVIEREN.

De voorname rivieren, die aan de noordkust hare uitwate[illegible] hebben, en noordwaarts stroomen zijn van het westen [illegible] het oosten: de *Séwoe* op de grens van *Krawang*, de *Kan[illegible] kawor*, *Tjiloesara*, *Tjitampolong*, *Tjimanok* of de rivier [illegible] *Indramajoe*, *Tjirebon*, *Tjikaso* en de *Losari*, welke tus[illegible] *Cheribon* en *Tagal* stroomt, en ook *Sang'aron* genaamd [illegible]. Zij ontspringt in het Cheribonsche, valt bij het dorp [illegible]*akan* in het district *Losarie*, en stort zich met drie uit[illegible]teringen bij den hoek van *Losarie* in de zee van *Java*. [illegible] op drie uren van hare monding is zij voor *Prahoe majang* vaarbaar.

WOUDEN.

In de Residentie *Cheribon* zijn verscheidene wouden, die [illegible] lommerrijk en op sommige plaatsen zoo digt in een ge[illegible] zijn, dat door hun loofweefsel geen zonnestraal door[illegible] kan en men dezelve met ontstoken fakkels doortrekt, [illegible] een somber schouwspel oplevert; bij het verlaten der[illegible] is de overgang verrassend, wanneer men eensklaps een [illegible]koorlijk landschap aanschouwt. Deze wouden worden met [illegible] naam van *Kabajan* (geheiligde of gezegende wouden) be[illegible]. In die wouden huivert men van de koelte, kilheid [illegible] somberheid, die er eeuwig in heerschen. In een diergelijk [illegible] buiten *Radja Galoe* staan eenige steenen, die vermoede[illegible] ten tijde der Buddaas tot offerplaats gediend hebben. Op [illegible] plek komt van tijd tot tijd een inlander spijs brengen en [illegible] zijn geroep dalen de apen in menige van de boomen af om [illegible] voedsel, bestaande in rijst en pisang, te nuttigen. Een zeer [illegible] en sterke aap plaatst zich op eenen grooten steen en [illegible] het eerst, terwijl de overigen niets aanraken, zoolang hij [illegible] verzadigd is; indien zij inmiddels iets wegnemen straft [illegible] hen met klappen en heeft het oppergezag over hen. Deze

apen zijn niet bevreesd voor den mensch; zij naderen en snuffelen hem, en het is aardig hier in den natuurstaat hu sprongen, kuren en grappen te zien.

VOORTBRENGSELEN.

De, veel winst gevende voortbrengselen zijn: koffij, beroemd is, suiker, indigo en rijst, welker teelt meer en i uitgebreid wordt. Op die velden, welke daartoe geschikt worden na den rijstoogst aardvruchten geteeld, zoo als: gong, djarak, katejla, kumbelie djawa, kapas, katjang, en uijen. De arengsuiker is tevens een voornaam voortbre dat veel voordeel aanbrengt.

In deze Residentie telt men thans 60,000 buffels, 13, paarden, waaronder die van *Koeningan* sterk en edel zijn, aanzienlijk getal geiten.

De zee en de rivieren leveren uitmuntende vischsoorten

BEVOLKING.

De bevolking zal thans een half millioen zielen bedragen stelt eenen overgang daar, dewijl zij in het westelijke ged voornamelijk uit *Soenda–stammen*, en aan de oostelijke uit *Javanen* bestaat. Zij is niet zoo oproerig als men haar heeft afgemaald, doch laat zich wel eens op datgene, het zij als hare regten beschouwt, veel voorstaan: zij is verlic dan in de *Preanger–* en *Vorstenlanden* en niet onvatbaar rede. De bewoners van *Indramajoe* en *Palimanang* staan o ongunstig bekend; zij zijn woelziek, driftig, onbesuisd maken zich dikwerf aan misdaden schuldig.

Nergens heb ik op *Java* zoo vele gebrekkige, blinde en minkte inlanders aangetroffen als in de nabijheid der stad *ribon*, die den reiziger om eene aalmoes vragen; overigens men hier in het algemeen veel beter gekleed dan in de *Pr gerlanden*. De inlanders hebben hier een spel, dat met *Saroenie* der *Maleijers* op *Sumatra* veel overeenkomst heeft. kampvechters zijn met eenen rotting gewapend, hebben hoofd met doeken of kleedjes omwonden, brengen elka slagen toe, die zij trachten af te weren. Hij, die zich te r gevoelt om zijnen tegenpartijder langer het hoofd te bied verlaat, vooral, wanneer hij voor de schenen getroffen wo het strijdperk, terwijl de overwinnaar toegejuicht wordt.

ONDERWIJS, TAAL, SCHRIFT.

Vóór 1824 bestond hier geene school voor Europesche kinen, doch in dat jaar is er eene te *Cheribon* opgerigt, waarbij 1832 een vaste onderwijzer is benoemd. Dit was zeer noodig r de afstammelingen van *Hollanders* en *Portugezen*, die hier uitstek zwak van ligchaam en geest, lusteloos, en onverlig zijn. De inlandsche scholen zijn 200 in getal en worgemiddeld ieder door 14 kinderen bezocht. De school heet : *pesantrén* en de meester: *goeroe*, die zoodanig onderwijs t, als onder *Bantam* vermeld is. De leerlingen betalen geen olgeld, doch verrigten eenigen arbeid voor den meester. r de aanzienlijkste kinderen worden deze scholen bezocht. Arabische karakter dient voor het onderwijs in de godsst; het Javaansche karakter wordt voor brieven en rapporten zigd. De hoofden kennen het laag Maleisch; wijders is in vestelijke streken het Soendaasch en in de oostelijke, het ansch, de hoofdtaal. De priesters worden door de bevolking rhouden en zijn dweepzieker dan in het westelijker gedeelte *Java*.

OUDHEDEN.

 het dorp *Telaga*, dat bezuiden den berg *Tjermai* ligt, len de *Poesaka* of heilige erfenissen, bewaard; dezelve an in eenen kris en eenige ijzeren gereedschappen, die oedelijk aan eenen der invoerders van het Islamismus of eenen Buddaschen tegenstrever behoord hebben.

j *Kali Astana* op den heuvel *Goenong djati*, een uur benoor*Cheribon*, ligt het graf van den reeds beschrevenen SJEH IBNOE LANA, stichter van den Islam in deze streken. Het wordt na of paleis genaamd en is van eene langwerpige, ovale gete; het ligt met vijf terrassen trapswijze in eene rots. Op de eerste terrassen zijn fraaije Chinesche en Japansche bloemen, die door de Vorsten van *Mataram*, *Bantam* en *Palembang* geschenke gezonden zijn. Op het derde plein zijn drie wooninwaarin de Vorsten jaarlijks offeren; het derde plein bevat ; op het vierde staat eene moskee, welke jaarlijks door Vorsten bezocht wordt. Op de vijfde terras is het graf ene soort van gewelfden koepel. Ik mogt slechts tot aan derde terras naderen. De Heer JACOB KOPPER, die in de ntiende eeuw Oppergezaghebber van Javaas noordoostkust

was, ging met eenige Officieren hooger op; doch een Kapit
benevens zijn bediende, een Luitenant en een vaanderig,
mede naar boven gegaan waren, stierven binnen kort, en t
vermoedde, dat zij op last der priesters, die dit graf bewaakt
vergiftigd waren. De Vorsten van *Cheribon* hebben wel
wensch geuit om in dit graf begraven te worden; doch i
is door de priesters niet ingewilligd geworden. Buiten
grafplaats krioelt het van bedelaars, die van de aalmoeze
giften der grafbezoekers leven en eene, op *Java* schier vre
vertooning maken, dewijl men elders zelden eenen bedelaar

Er worden in de bergdistricten verscheidene grotwe
aangetroffen, die op dezelfde wijs als in *China* aangeleg
door Chinezen vervaardigd zijn. Zoo vindt men er een in
Regentschap *Koeningan* buiten het dorp *Derma*, een bij
paleis van den Sultan Hanom en een, *Soengie Ruga* gena
dat zeer merkwaardig is, op een klein uur afstands van
ribon, toebehoorende aan den Sultan Sepoeh. Deze grot
ken bevatten bruggen, beelden, bloempotten, nagebootst
werk, geheime gangen en kamertjes, vijvers met helder vli
water en visschen, die het aangeboden lokaas uit de hand rui
Deze lustverblijven dienden tot verlustiging van de Vor
wanneer zij zich aan het oog der vrouwen van hunne s
wilden onttrekken.

NIJVERHEID, LANDBOUW, SCHEEPVAART EN HANDEL.

In het Cheribonsche worden vele nijvere lieden aangetro
in de stad *Cheribon* vindt men goud- en ijzersmeden,
gieters, koperslagers, timmerlieden, metselaars en touwsla
De Cheribonsche steenen, die beroemd zijn en uit verst
hout bestaan, worden in het Regentschap *Galoe* zeer fra
sieraden voor mannen en vrouwen geslepen. In het Regents
Cheribon worden houtskolen gebrand, terwijl men zich e
met het bakken van aardewerk, dakpannen en metselste
bezig houdt. Het bereiden van indigo in meer dan hon
vijftig groote en kleine fabrijken verschaft even als het
vaardigen van kleedingstoffen, arengsuiker en katjangolie,
vele handen arbeid. In het dorp *Pandjoenampong* bereiden
inwoners vitriool.

De landbouw gaat gestadig vooruit en bewijst hoe v
het Nederlandsch Indisch Bestuur boven dat der Sultans

zee is, onder wier regering alle takken van landbouw verheid kwijnden en het land aan onlusten gedurig ten stond. De koffij, de beste van *Java*, wordt hier met zorg weekt. Van 1829 tot 1831 werden onder het toezigt n kundigen en ijverigen controleur der landelijke inkom- F. Thilo, in de afdeeling *Galoe* 431,660 koffijboomen lant en 1000 morgens lands met indigo (*Tarom kum-*) beplant, terwijl hij eenen aanvang deed maken met nbouw van hennip, eenige tabaksoorten en peperranken. voortbrengselen des lands veroorzaken eene aanzienlijke vaart over zee en de handel der in- en uitgevoerd wor- waren bepaalt zich voornamelijk tot die voorwerpen, reeds onder *Bantam* zijn opgenoemd.

INDEELING EN BESTUUR.

vijf Afdeelingen of Regentschappen, waarin *Cheribon* d is, zijn:

ibon, met de districten: *Cheribon*, *Bebei*, *Gebang*, *e Rantjang*, *Gegesik*, *Ploemboe* en *Soera Nengala*. De nt, Secretaris, Regent, Kommies, Hoofdjaksa, Hoofd- eloe, Kapitein der Chinezen en Cipier wonen op of in ijheid der hoofdplaats.

ramajoe, met de districten: *Indramajoe* en *Kandang*; de ambtenaren zijn hier: een Adsistent Resident, ies, Jaksa, Panghoeloe, en een Luitenant der Chinezen.

lja, met de districten: *Madja*, *Kadondong*, *Palimanang*, *Galoe* en *Sindang Kasih*; hier zijn: een Regent, Jaksa nghoeloe.

ningan, met de districten: *Koeningan*, *Kedoe gedé*, *Loerah* en *Malebar*, met eenen Adsistent Resident, Regent, en Panghoeloe.

e, met de districten: *Tjiamis*, *Keppel*, *Koewalie* en *r Boti*, met eenen Regent, Jaksa en Panghoeloe.

groote dorpen heeten hier: *Dessaas*, de kleinere: *Kam-* en de gehuchten *Tjantillans*.

verdere inlandsche hoofden zijn in deze Residentie: Dis- oofden, Collecteurs, Onder-Jaksaas, Gecommitteerden, ismeesters, Vaccinateurs, Koewoes, Radens, Onderkoe- Wadanaas, Ingebeis, Pryahies, Mandoors en Loerahs, vers, Santanaas en Goelang-goelangs.

Het getal Priesters, waartoe de Katibs, Moedins en Le
Lebees behooren, is aanzienlijk en bedraagt in de afdeeling Ch
alleen 342, zij zijn niet allen gehuwd; de, met priesters
deze afdeeling gehuwde vrouwen, bedragen een getal van 3

HOOFDPLAATS.

Cheribon, de hoofdplaats der Residentie, ligt aan de
kust van het noordelijke gedeelte aan eenen inham; deze
heeft breede straten met zware tamarindeboomen; weleer
deze plaats welvarende en aangenaam; doch is thans verv
en telt slechts weinig fraaije huizen; er zijn nog blijken
vroegeren bloei en het uitzigt op de zee is schoon. Achte
muren staan eenige kleine huizen, die zeer bedompt zijn,
de wind er niet door kan spelen. In 1804 en 1805 heer
hier eene pest, die de stad schier geheel ontvolkte; tha
het hier tamelijk gezond; doch eene nabijgelegene modder
verspreidt immer nadeelige dampen. Er is hier een fort
Beschermer, dat zestien rijnlandsche roeden in het vierka
op iederen hoek een bastion heeft, terwijl het door eene g
omgeven is; in hetzelve worden de gevangenen en ketting
gers gehuisvest. Het kruidmagazijn van dit fort sprong op
31sten October 1835 in de lucht en veroorzaakte aanmerk
schade.

In het Chinesche kamp, dat zeer volkrijk is, staat
nieuwe Chinesche tempel of *Klinting*, die bepleisterd en
Chinesche figuren rijk beschilderd is en in een vak de n
der stichters bevat. Bouwmeester en schilder van dit geb
waren uit *China* overgekomen.

De Christenen, die in de stad wonen, zijn afstammeli
van *Hollanders* en *Portugezen*; hunne kleur is vaal en
het klimaat en gebrek aan onderwijs, hebben op hun ligc
en geest eenen verzwakkenden invloed uitgeoefend.

Het Arabische kamp, dat zeer morsig is, wordt door
bieren bewoond, die edelgesteenten, juweelen, gouden en
veren sieraden, zijden en sitsen verkoopen. Dit volk, dat
onzindelijk is, lijdt veel aan oogziekte, hetwelk gedeeltelijk
eene scherpe zalf, die zij, even als in *Arabië* aan het end

smeeren om het wit der oogen boter te doen uitkomen.
ijn zeer minnenijdig en onttrekken hunne vrouwen en
rs aan het oog der wereld; deze ongelukkigen zitten in
verlichte, kleine, benaauwde, vuile vertrekken. De voor-
Arabieren worden hier *Sjech* en *Seijid* genaamd; de
titel is die van eenen deftigen bejaarde en de tweede
ı een aanzienlijk man en beteekent: Heer of Vorst. De
sche Hoofden en minderen hebben voor beide eerbied,
omdat zij hen als afstammelingen van den Profeet of als
lige bewoners van het heilige land beschouwen. Op een
tands van *Cheribon* woont de Resident te *Tangkil*, alwaar
el gezonder is dan in de stad; het was op die plaats,
voor het eerst de gastvrijheid van den Resident van
oen mogt ondervinden, wien ik naderhand te *Palembang*
veranderd vond. Tijdens mijn vader zich hier en te
n ophield, om Gods woord te verkondigen, werd hij zoo
lat een langer verblijf alhier als zeer gevaarlijk beschouwd
wesbalve Z.W.E. naar *Batavia* vertrok en weldra op
is naar *Makasser* en de *Molukkos* herstelde.

PALIMANANG.

chen *Karang Sambong* en *Cheribon* ligt *Palimanang*.
een fort en een hospitaal is. Het is hier zeer heet,
mometer wijst in de schaduw somtijds 108°; de lucht
roog en er is heerlijk drinkwater.

INDRAMAJOE.

amajoe aan de monding der *Tjimanok*, is de hoofdplaats
eling van dien naam en de woonplaats van den Adsistent
it; hier worden de, naar *Karang Sambong* terugvarende
auwen, met zout bevracht. Op den 17den April 1823
lhier bij de markt *Lamabang*, op de *Tjimanok*, het
ssak) bij den overtoom met al de daarop zijnde personen;
ensioneerde Luitenant Blondeau en J. Poll verloren
or het leven.

KOENINGAN.

ingan, de hoofdplaats van de Adsistent Residentie *Koe-*
s en *Galoe*, ligt bezuiden den berg *Lawoer*, het lucht-
is hier gezond en de natuur zeer schoon. Deze Adsis-
esidentie is onder mijnen zwager, den Adsistent Resident
Thilo, zeer vooruitgegaan, vooral ten opzigte van de

indigo, waarvan hij de aanplanting bijzonder bevorderde, hij fabrijken oprigtte en uitmuntende indigo leverde ijver werd door den Gouverneur Generaal VAN DEN gewaardeerd, die hem in 1832 tot Resident zou benoemd, indien de dood dit niet verijdeld had. Op den November 1831, als naar gewoonte, des morgens eenige tuinen bezoekende, werd hij tegen den middag door vrouw vergeefs terugverwacht; angstig liep zij van de naar de voorgalerij en zag zijn paard gezadeld, alle een galop terugkomen: vreesselijk ontstelde zij, ma daarop kwam er een Javaan uit de rijstvelden, en bra zijne zweep, muts, sigarenkoker en zakdoek en zei onverschillig: *Njonja! Toewan soedah djatoh dan soeda dieja poenja paha;* (Mevrouw! Mijnheer is gevallen e zijne dij gebroken), hevig ontstelde zij, zond hem eene draagkoets en liep hem wanhopig te gemoet. zag zij haren echtgenoot aangedragen door acht man; doodsbleek en zielsbedroefd. Overal was hij versch gescheurd en leed geweldig aan pijn in den rug, le en zijde. Hij kon niet aangeraakt en de kleederen van zijn ligchaam gescheurd worden. Onder bitter zeide hij haar, dat er een geweldige dwarrelwind wa men, en hij naar zijne muts had gegrepen; zijn paard b schichtig geworden, ging op eens door; de teugels te veel hebbende, sloeg hij, achterover op eenen harden grond met het zware ligchaam door het paard tot nabij *Ka* medegesleept. Het duurde 24 uren eer de Docter NEU van *Palimanang* bij hem kon komen. Er was niets ge doch het gansch ligchaam was zeer diep en zwaar gekneus maanden leed hij als een martelaar; vier operatiën on hij; in den bloei zijner jaren, vol levenskracht worst lang en vreesselijk met den dood en zijne vrouw, buite de eenige *Europeaan* in dit oord, verliet nimmer zij sponde. Na een ijsselijk lijden bezweek hij op den 5^{den} F en werd twee dagen later te *Pandjaloe*, bezuiden *Ka* bij zijn dochtertje begraven. De weduwe J. UITTENBOO die al hare kinderen had zien ten grave dalen, stond sombere graf in een vreemd werelddeel van haren kinderen afgescheurd. De schoonste toekomst, die haar to

was eensklaps in duisternis verdwenen. Een iegelijk, die het hoorde, was er diep door getroffen en de Resident ELIAS, broeder van den Gouverneur Generaal der Westindiën, bragt haar naar Tangkil en lenigde met zijne gade zooveel mogelijk haar bitter lot, daar zij de kelk des lijdens ten bodem toe geledigd had.

In Augustus 1822 werd *Koening'an* door den Gouverneur Generaal Baron VAN DER CAPELLEN met een bezoek vereerd; de afstand van *Cheribon* tot die plaats, bedraagt zeven uren en werd te paard door zijne Excellentie afgelegd, welke bij die gelegenheid een lustverblijf der voormalige Sultans van Cheribon, te *Tjigoegor* gelegen, bezocht en met aandacht de heerlijke ligging dier plaats beschouwde.

KANDANG HAWOR.

Kandang Hawor (verkeerdelijk *Auer* en *Hauer* geschreven) ligt aan het noorderzeestrand, aan de rivier van dien naam, het werd met *Indramajoe* bij Resolutie van de Indische Regering d.d. 23 September 1823 van *Krawang* afgenomen en bij *Cheribon* gevoegd; bewesten *Indramajoe* is het hoofddepot van het zout, dat onder de administratie van eenen Europeschen pakhuismeester staat. Op den 28sten September 1835 werden alhier drie zoutpakhuizen benevens eenige kleine gebouwen door de vlammen verteerd. Een hevige wind en de droogte maakten het blusschen onmogelijk.

GESCHIEDKUNDIGE BIJZONDERHEDEN.

SJECH IBNOE MOELANA, die ook SOENAN GOENONG DJATI genoemd wordt en met NYAHI BINTORO, eene Prinses van Demak, gehuwd was, stierf in het Javaansche jaar 1428 en werd, nadat hij het Islamismus in *Cheribon* had ingevoerd, door zijnen zoon HASAN, opgevolgd. Zijne nakomelingen voerden den titel van Sultan en oefenden een onbeperkt gezag uit. SJECH IBNOE MOELANA, die op *Sumatra* en andere eilanden het Mahomedaansche geloof ingevoerd of bevestigd had, kwam in deze Provincie en vestigde zich te *Goenong djati;* de stad *Cheribon* bestond nog niet, en ontving met het land, zoo als reeds gemeld, dien naam naar het voor hem geliefkoosde water. Hij leefde zeer eenzaam en heilig als een kluizenaar. Zijne kunde in de gronden van het Islamismus en gestrenge leefwijs, kwamen ter ooren van KYAHI GEDÉ van *Demak* en van KYAHI GEDÉ van *Padjang*, welke, vergezeld van

veertig wijze mannen, zich tot hem begaven en zijne geleerdheid weldra hoog waardeerden. Gaarne liet hij zich overhalen de Vorsten van *Galoe* en *Padjudjaran* tot het nieuwe geloof te bewegen en slaagde niet alleen in zijne onderneming, maar werd door die Vorsten als hun Heer gehuldigd. Zich een groot gezag aanmatigende, begaf hij zich naar de boven van *Demak* en *Padjang*, liet de bevolking op het buitenhof komen en maakte haar bekend, dat door de bestiering van den Allerhoogste haar Vorst tot Sultan verheven werd. Hij wist alzoo de wereldlijke en geestelijke magt in zich te vereenigen en kan als een *Chalif* beschouwd worden. De door hem benoemde Sultans begaven zich met hem naar den *Djatiekerg* vergezeld door eenen stoet van tien duizend man, stelden hem als Soesoehoenan of Keizer voor, en gaven hem den titel van *Makhdom* of voorganger. Naar hunne rijken teruggekeerd, zonden zij weldra eenige duizende werklieden, die voor hem eene bemuurde stad bouwden, welke den naam van *Cheribon* ontving. De achting van den Sultan van *Demak* was voor hem zoo groot, dat hij zijne dochter aan hem ten huwelijk gaf. Bij zijnen dood liet SJECH IBNOE MOELANA drie zonen na, die ieder een rijk ontvingen, als: *Cheribon*, *Padjdjaran* en *Bantam*. Van zijne nazaten, die in eene regte linie als sultans over *Cheribon* bij opvolging regeerden, kennen wij Pangeran PASARÉJAN, ook HASAN genaamd, PANUMBAHAN RATOE, PANUMBAHAN GIRI LAJA; laatst genoemde had drie zonen Pangeran MARTA WIDJAJA, Pangeran KARTA WIDJAJA en WANGSA KARTA.

Deze drie zonen ontvingen ieder een gedeelte van *Cheribon*: de een werd Sultan Sepoeh of de oude Sultan genaamd en voerde den eertitel van SJAMSOE'DDIN of zon der godsdienst; de tweede heette Sultan HANOM (ANOM) of de jonge Sultan en voerde den titel van KAMARO'DDIN of maan der godsdienst en de derde heette Pangeran ADIPATIE of Heer des voortreffelijken doods.

Zoo als in de geschiedenis van *Java* vermeld is, stelde de Sultan SEPOEH zich in 1682 onder de bescherming van de Nederlandsche Oostindische Compagnie, die later, door onderscheidene overeenkomsten een groot gedeelte van *Cheribon* in eigendom verwierf. Van dien tijd af werd er een Opperhoofd

wege de Compagnie te *Cheribon* aangesteld; nu eens was een civiel en dan eens een militair ambtenaar. Het Opper-hoofd had eene zeer winstgevende betrekking door het drijven van handel en het ontvangen van geschenken. Uit *Cheribon* trok de Compagnie rijst, jatiehout, katoenen garens, zwavel, indigo en vogelnestjes. De Vorsten genoten uiterlijk nog alle eer, maar door de geslotene verbindtenissen was hun gezag zeer beperkt geworden. In 1802 ontstond er in *Cheribon* een oproer, waartoe de knevelarijen en bedriegerijen der *Chinezen* en *Javanen* gebragt hadden. Zekere RADJA KANOMAN, die in hetzelve eene voorname rol speelde, werd gevangen genomen en naar *Amboina* verbannen; de bevolking was zeer aan hem gehecht en de Gouverneur Generaal DAENDELS deed hem in 1808 terugkeeren en benoemde hem tot Sultan onder den titel van *Sultan Cheribon*. Op den 2[den] Februarij 1809 verdeelde DAENDELS de Cheribonsche landen in twee prefectures: de eene bevatte het noordelijke gedeelte of de zoogenaamde Sultanslanden met het prinsdom *Gabang*, en de andere de zoogenaamde Cheribonsche Preangerlanden, namelijk *Limbangan*, *Soekapoera* en *Galoe*. Aan ieder der drie Sultans werd tevens een jaarlijksch pensioen van 8000 rijksdaalders toegekend; het inkomen van den Resident of Prefect werd op 20,000 rijksdaalders bepaald; het aannemen van geschenken en het drijven van handel hem daarentegen strengelijk verboden; de amfioenpacht werd hem echter opgedragen met bepaling, dat hij honderd spaansche realen voor den verkoop van iedere kist amfioen zou genieten. Het geheele bestuur van *Cheribon* werd tevens geregeld, de inkomsten der Hoofden werden bepaald en de drie Sultans als Ambtenaren van zijne Majesteit den Koning van *Holland* beschouwd. Wekelijks moest de Prefect met ieder hunner eene bijeenkomst hebben om over zaken, hunne districten betreffende, te raadplegen. Uiterlijk behielden zij de gewone eerbewijzingen en teekenen van gezag; en er werd tevens bepaald, uit hoe vele personen hun gevolg bestaan zou.

De Gouverneur Generaal behield zich voor, over den rang en titel van de opvolgers der Sultans nader te beschikken. Aan hunne bestaande wettige afstammelingen en naastbestaanden werd de titel van Pangeran toegekend, terwijl die, welke

zouden geboren worden RADEN en RADEN AJOE zouden bed
De onechte Pangerans moesten dien titel met dien van RA
of MAAS verwisselen. Ieder Sultan mogt in zijn district
ieder huisgezin, naar gelang van deszelfs gegoedheid e
jaarlijksche heffing doen, zoo wel in geld, van twintig, de
of acht en veertig stuivers, als in voortbrengselen van d
grond, en behield de vrije beschikking over de rijstveld
daarentegen moest ieder hunner jaarlijks aan den lande
brengen 2000 kojans rijst van 3500 pond ieder, voor
en eene erkenning in geld ten bedrage van 10,000 rijksdaal
'sjaars. In april 1815 werden de Sultans door de *Engels*
weder in het voormalig bezit hunner landen gesteld; doch h
gezag ontbrak die klem, welke de tusschenkomst van
Gouvernement had vereischt en waardoor het binnenland
bestuur zeer geregeld had gewerkt: dit gevoelden de Sultan
weldra zelve, en in 1819 verzochten zij den Gouvern
Generaal om verhooging van inkomsten. RADJA HANOMAN w
overleden en er werd met de twee overigen eene overeenkom
gesloten, waarbij aan ieder hunner *f* 18,000 's jaars werd t
gekend; daarentegen werden hunne landen weder onder h
bestuur van het Gouvernement gebragt.

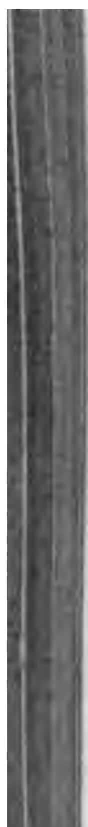
De Sultans werden tot dien stap dringend door een opst
genoopt, dat in Januarij 1818 op hunne landen was uitg
barsten. De muitelingen betoonden eene groote wreedheid e
spaarden hunne eigene Hoofden niet; zij vermoordden RA
ADIPATI NITI DININGRAT, Regent van de *Bengawan* wet
een zeventigjarige grijsaard, die algemeen zeer geacht was, e
AMONG PANTJAS, Demang van het district *Blandong*. Op de
29sten Januarij verbrandden de roovers de dorpen *Radja Gal*
Palimanang en *Bandjaran*, terwijl zij den Adsistent Resid
HEIDENREICH, die tegen hen was opgerukt, vermoordden. H
Opperhoofd der muiters was BAGOES SERRIT, een bloedverwa
van de vroeger beruchte Hoofden BAGOES SIDON en BAGO
RANGIN. Op den 4^{den} en 10^{den} Februarij werd hij door on
troepen verdreven, en op den laatsgenoemden dag sneuveld
drie zijner voorname Onderbevelhebbers.

Het gelukte den Resident SERVATIUS, den oproermaker B
GOES SERRIT meester te worden, die op den 17^{den} Novemb
ingevolge vonnis van gezworenen met de koord gestraft werd.

gemeene Javaan, uit het Samarangsche, en ondersteunde BAGOES RANGIN; zijn regte naam was RONO DIWONGSO; 'en NAJIREM in dienst zijnde, spoorde deze hem aan. het gemeen als iemand van hooge geboorte en bedeeld :nnatuurlijke krachten, te doen gelden. De rust werd eheel hersteld en *Cheribon* ging onder een wijs en billijk gestadig vooruit in landbouw, handel, nijverheid en ng.

sluit van Z. M. d.d. 12 September 1818, werd de ELOUT, Adjudant van den Gouverneur Generaal om ıuntend gedrag bij de gevechten van den 4den en 10den j 1818 in het Cheribonsche, tot ridder der militaire rde van de 4de klasse benoemd.

HANDBOEK

DER

LAND- EN VOLKENKUNDE,

GESCHIED-, TAAL-, AARDRIJKS-

EN

STAATKUNDE.

VAN

NEDERLANDSCH INDIE.

HANDBOEK

DER

LAND- EN VOLKENKUNDE,

GESCHIED-, TAAL-, AARDRIJKS-

EN

STAATKUNDE.

VAN

NEDERLANDSCH INDIE,

GEVOLGD DOOR EEN ALGEMEEN AARDRIJKSKUNDIG EN STATISTIEK OVERZIGT VAN JAVA,

DOOR

P. P. ROORDA VAN EYSINGA,

Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw,

Phil. Theor. Mag. et Lit. Hum. Doctor, Oud Hoogleeraar in de Taal- Land- en Volkenkunde der O.-I. bezittingen, Gep. O.-I. Ambtenaar, Lid van Binnen- en Buitenlandsche Geleerde Genootschappen.

Voor Rekening van den Schrijver.

III. BOEK,

III. DEEL.

AMSTERDAM,
L. VAN BAKKENES.
1850.

VOORWOORD.

In 1845 naar Indië teruggekeerd, is dien ten gevolge de uitgave van dit deel zeer vertraagd geworden. Eene reis over een groot gedeelte van Java en aldaar ontvangene partikuliere mededeelingen hebben die vertraging niet tot nadeel van dit werk doen strekken, daar de lezer hier eene volledigheid aantreft, die de vrucht van veel onderzoek en waarnemingen is. Het aanhangsel bevat een algemeen overzigt van Java's aardrijkskundige en statistieke gesteldheid en zal, naar ik vertrouw, welkom zijn, ofschoon ik overtuigd ben, dat ik ook in dit deel de volmaaktheid niet bereikt heb.

De inhoudsopgave boven de hoofdstukken bevat minder dan de inhoud zelve, zoo als de lezer zelf zal ondervinden.

De spelling der vreemde woorden is zoo naauwkeurig mogelijk behalve in die woorden, welker bedorvene spel-

ling een zeker regt verkregen heeft, zoodat hare zuivere spelling tot vergissing of onverstaanbaarheid zou geleid hebben.

Weldra zal eene naauwkeurige kaart van Java, die bij dit werk behoort en met teekeningen van verscheidene belangrijke gedeelten van dat eiland verrijkt is, in het licht verschijnen; waarbij tevens zal gemeld worden, naar welke meetingen de berghoogten zijn aangeduid.

Leyden, 9 Februarij 1850.

DE SCHRIJVER.

REGISTER DER HOOFDSTUKKEN

VAN HET DERDE DEEL DES DERDEN BOEKS.

AARDRIJKS- EN PLAATSBESCHRIJVING, GESCHIEDENIS ENZ. VAN JAVA.

NB. Boven de Residentie *Soerabaja*, is verzuimd te plaatsen: OOSTELIJK GEDEELTE VAN JAVA.

MIDDEN-JAVA.

I. HOOFDSTUK.

Aardrijks- en Plaatsbeschrijving van Java.

RESIDENTIE *TAGAL*.

INHOUD.

Naam.

Tagal of *Tegal* in het *Ngoko*, *Tegil* in het *Kromo*, hoog gelegen land, dat niet door waterleidingen bevochtigd wordt; ook vlak, hoog land, vlakte. *Tegal-Tegálan*, vlak land met laag kreupelhout.

Ligging.

Benoorden *Banjoe-Mas*, beoosten *Cheribon*, bezuiden de zee van *Java*, bewesten *Pekalongan*.

Grenzen.

De oostelijkste grens, zijnde de rivier *Oeloedjámie*, ligt aan haren mond op 109° 37′ en loopt Zuidzuidwest, 30 mijlen langs *Pekalongan*. Voorts oostwaarts over den top van den *Gēdé* of *Slámat*, tot het gebergte *Kendang*, op 7° 25′ Breedte; voorts W. N. W. tot op den berg *Ageng*,

60 mijlen langs *Banjoe-Mas*, en van dat punt op 108°45', L. N. ten O. tot langs de rivier *Losâri* bij hare monding aan zee, op 6° 53' Br., 30 mijlen langs *Cheribon.* Ten N. 50 mijlen langs de zee.

Gedaante.

De residentie *Tagal* is een langwerpig vlak met vele bogten en hoeken.

Grootte.

De grootte bedraagt 850 □ Engelsche mijlen. De uiterste verschillen zijn in breedte 32, en in lengte 50 mijlen. De groote weg loopt van *West* tot *Oost*, en is 59 palen lang; langs denzelven zijn *twaalf* poststations. Zie 1e deel, 3e boek, 188; een andere van het N. naar het Z. om de *West* is 40, en een om de *Oost* 30 palen lang.

Kust.

Behalve de *Noordkust* bestaat er geene, zij biedt in slijkerigen grond ankerplaatsen; de ree bij de hoofdplaats is open, en bij harde winden niet veilig. Op anderhalve mijl N. O. van dezelve ligt de droogte *Kalajèrok.*

Luchtgesteldheid.

De dampkring is, vooral in de vlakte, zeer heet, en de warmtegraad hooger dan te *Batavia.* De winden doen veel kwaad aan het jong gewas, meestal komen zij uit het Z. W. en N. O., en zijn, vooral voor pas aangekomen vreemdelingen, zeer nadeelig. De bekende *Angin Koembang*, welke over het gebergte van dien naam komt en over de moerassen van *Brebes* waait, is verderfelijk. In den natten tijd worden de winden minder, maar de alledaagsche regenvlagen, om 4 uur na den middag, zijn zeer hevig, vergezeld van donder en zeer sterke rukwinden. Een of twee uren later is het evenwigt hersteld en de natuur wordt weder kalm. De regens komen na de kentering in October van het Zuiden afdalen en vorderen dagelijks eenige honderd roeden om de Noord, zoo dat hunne kreits scherp wordt aangewezen, en het op een paal afstands somtijds zwaar regent en naast den regen te

;elijk helder weder is. De donder slaat hier bijzonder eel menschen dood, gewoonlijk een twintigtal 's jaars. 'ot herstel der door den donder geraakten, doch nog leenden, is een afkooksel van buffeldrek, alle morgens : hoeveelheid van een koffijkom ingenomen, bijzonder oed, ofschoon dit voorschrift denkbeelden van misleiding oet ontstaan.

Bodem.

Behalve de berg *Slâmat* of *Gêdé*, onder *Banjoemâs* :schreven, is de geheele Residentie eene enkele vlakte, e in het Zuiden eenigzins heuvelachtig is. Die vlakte opt door, oostwaarts tot *Pekalongan* en westwaarts tot *heribon*, ongeveer honderd palen of drie en dertig uren ngte. Zij wordt voor de grootste vlakke uitgestrektheid ɔ *Java* gehouden. De grond is zeer vruchtbaar en in :rhouding tot de bevolking vrij goed bebouwd.

Rivieren.

Van het oosten af stroomen in deze Residentie naar en zee, de volgende eenigzins belangrijke rivieren: *Tjioal*, *Ramboet*, *Pamâlang*, *Palawâng-an*, *Maribâja*, *jatjablan-Wêtan*, *Tegal*, *Gangsa* of *Goeng*, *Pamâli*, *'eboeijoetan* en *Losâri* of *Sangâron*. Daarvan zijn de *jiomal*, *Maribâja*, *Pamâli* en *Lossâri* van den tweeen rang voor *Java*. Men telt 43 groote en kleine. De *jiomal*, de grootste, is voor Praauw-*majângs* tot op vintig uren van hare monding bevaarbaar.

Bosschen.

De Zuidelijke streken van de drie Regentscgappen zijn et digte bosschen bedekt, die goed *Jatiehout* en *bam-es* opleveren. Het algemeen toezigt daarover berust bij n Resident. Het getal is niet minder dan zeventig groo-en kleine. Eene massa houtskolen wordt er uitgevoerd, : veertig duizend vragten 's jaars.

Voortbrengselen.

Het voornaamste voortbrengsel is rijst, voorts teelt men indigo, tabak en suiker. De vorderingen van Land-

bouw en Cultures doen de randen der bosschen mee meer inkrimpen. Het brandhout is te geef, men be alleen kaploon en vervoer; de jaarlijksche consu wordt, behalve de gemelde 40,000 pikols houtskolen 7,000 vademen berekend; wijders leveren de bosschen 5,000 balken van verschillende grootte. De thee-cul gaat hier tamelijk vooruit.

Bevolking enz.

BEVOLKINGSSTAAT.

RESIDENTIE *TAGAL.*

	DISTRICTEN.	IN DE JAREN					*Aanm*
		1841.	1842.	1843.	1844.	1845.	
Regentschap *Tagal.*	Tagal.	17,475	21,476	25,070	25,125	25.889	Onder h
	Krangdon.	22,251	14,088	14,795	14.765	18,880	hooren 274 Eur
	Marsbaya.	11,281	13,091	13,179	13,079	14,037	3,068 Chi
	Dockoe Waringin.	25.508	39,459	40,107	40,087	42,990	2,820 Aral
	Pangkah.	29,564	29,026	30,041	29,841	30,183	102 Prad 58 Slav
	Gantangan.	10,256	8,339	8,471	8,351	4,944	
Regentsch. *Pamâlang.*	Pamâlang.	19,671	19,042	22,636	23,889	24,715	Sedert 18l volking
	Tjomal lor.	11,649	11,998	14,613	9,343	9,986	zielen ve
	» kidoel.	8,935	9,044	9,861	15,410	16,902	of ruim 4
	Mandirâdja.	9,150	9,357	10.427	10,579	12,642	's jaars.
	Bongas.	9,097	9,255	9,997	9,858	10,092	
Regentschap *Brebes.*	Brebes.	21,857	22,045	23,987	24,213	29,758	
	Lossârie.	8,890	12,656	19,901	20,747	161,85	
	Boemmâijoe.	12,947	13,397	13,272	13,839	15,291	
	Lebaksioe.	12,361	12,589	11,640	11,542	13,866	
	Sallem.	7,572	8,594	9.416	9,482	10,753	
	Tangoengan.	5,173	5,605	5,720	5,810	6,707	
	Totaal . . .	243,637	259,961	283,195	285,960	303,820	

)e beide natien, Javanen en Soendanezen, wonen in
e Residentie onder elkander, met dien verstande, dat
ı Javaan in een Soendaasch, noch een Soendaneesch
:en Javaansch dorp woont of komt; maar in een dis-
t zijn soms beiderlei *dessa's* (dorpen). Geen vermen-
heeft plaats, zelfs niet bij werkzaamheden der cul-
. Geen Soendanees zal over Javanen of een Javaan
Soendanezen bevelen, maar wel de ambtenaar. Ieder
t zijne eigene taal, eigene zeden, leefwijs, gebrui-
, zelfs tot in de geringste bijzonderheden, huishou-
, landbouw, gereedschap, kleeding.

e Javanen zijn onvergelijkelijk slimmer en beschaaf-
dan de Soendanezen, die eenvoudig en dom zijn. In
)onten is het grootste onderscheid, want terwijl Ja-
:n steeds gezamenlijk iets voor een' enkelen zullen
igten en immer onder hoofden te leiden zijn, werken
de Soendanezen voor zich zelven, kiezen geen ge-
nschappelijk opperhoofd en eerbiedigen de voorname
fden minder. De Javaan heeft hier geen bepaald denk-
d van eigendom van grond; de Soendaneesch volkomen.
e Javaan is gekleed in eene wijde *Sárong*, kort buis-
hooge kraag, de hoofddoek los en dik gebonden, de
ten van voren ingestopt, het ligchaam steeds zoo veel
;elijk gedekt, en trekt altijd zijne beste kleêren aan:
Soendanees loopt gaarne naakt, met een enkel stuk
:r broek, de hoofddoek stijf gebonden met den haar-
t in den hals, de doekpunten er onder, over den rug
;ende. Liefst draagt hij een zijdgeweer schuins op
:, hij is weinig ijdel dan alleen voor den opschik van
leren. De gelaatstrekken verschillen..

e Javaan heeft een platter aangezigt, kleiner neus,
; achteroverliggend voorhoofd en bruiner kleur; de
wen zijn kuischer; de Soendanees heeft een meer
)mend langwerpig gelaat, grooter' neus, ligter kleur,
r voorhoofd; maar de vrouwen zijn schooner dan de
ınsche, evenwel minder braaf.

De Javaan is spoedig gescheiden van familie en land, de Soendanees neemt zijne familie liefst overal mede, en verlaat zijn land niet gaarne. Maar in dienstbaarheid zijn de Soendanezen boven de Javanen te kiezen, wanneer zij met dezelve niet vermengd worden; jaren zijn zij knecht zonder te veranderen van meester, wanneer hun een toegekend loon geregeld wordt uitgereikt. Eerlijk zijn zij uit domheid en trouw uit eenvoudigheid. Groothartigheid bezitten zij zoo niet als de Javanen, en hunne geleerdheid gaat niet verder dan hun werkkring, die vrij beperkt is. Meermalen hebben zij uren werks om eene hoeveelheid gelds onder elkander te verdeelen. De Javaan laat veel over aan de zorg zijner hoofden en zal dezelve tot in de grootste knevelarij eerbiedigen. Dit is bij den Soendanees volstrekt het geval niet; hij kent meer eigen regt.

De bevolking van *Tagal* is afkeerig van oproer, bemint de rust bij nuttigen arbeid. Het verdient opmerking, dat de bewoners van vlakten, bijna overal minder oorlogzuchtig zijn dan de bergbewoners, die door de natuur tegen vervolging en verrassing beveiligd zijn. Het oorlogsvuur woedt op de *Alpen*, de *Pyreneën*, het *Kaukasische* en *Atlas*-gebergte, terwijl in de hun omringende vlakten vrede en rust gevestigd zijn.

Indeeling.

De Residentie *Tagal* is verdeeld in drie Regentschappen, *Tagal*, *Pamâlang* en *Brebes;* die uit eenige districten bestaan, als:

1o. Tagal. Uit *Krangdon*, *Maribàja*, *Kâli-Soko*, *Balâmoa* en *Gantoengan.*

2o. Pamalang. Uit *Pamâlang*, *Tjiomal*, *Mandiridja*, *Boengas* en *Tjiomal-Kidoel.*

3o. Brebes. Uit *Brebes*, *Labaksijoe* en *Boemajoe.*

Bestuur.

Het bestuur berust voor het geheel bij eenen Resident; voor de *Chinezen*, bij eenen kapitein; voor de Maleijers,

bij een Hoofd even als voor de Boeginezen; voor het Islamismus, bij een Hoofdpriester en voor het regt, bij eenen Hoofdfiskaal.

Onder den Resident zijn drie regenten, onder deze aan de *Demangs*, districtshoofden; onder de Demangs in *Loerahs* over verscheidene dorpen, die ieder afzonderlijk onder *Bekels* staan. Onder de Bekels zijn de *auws* en *Kabajans* of eerste en tweede plaatsvervanger n de *Bekels* of dorpshoofden.

Het geestelijke bestuur daalt van den Hoofd-Panghoe-e op de *Panghoeloes* der Regentschappen, en van deze de *Lebĕh's* of dorpspriesters. Deze zijn halve vredegters, bedienaars van 't gebed bij feesten, aanwijzers j de deeling der rijstvelden, besnijders en echtscheiders. e huwelijken worden ingezegend door den Panghoeloe door diens volmagt.

De Secretaris der Residentie is tevens algemeene Ontnger, Secretaris van den landraad, Notaris en Vendueester; voorts zijn hier: één kommies ontvanger der komende en uitgaande regten, een zoutpakhuismeester, n landmeter, die keurmeester van kalk en steen en opener van 's lands gebouwen is. Voor de landelijke inmsten en cultures heeft men hier van ieder der drie assen éénen Controleur; voor de thee-cultuur zijn hier n opziener van de eerste en één van de tweede klasse.

Er bestaat hier een Gouvernementsschool voor het lar onderwijs met eenen onderwijzer van den derden rang.

Talen.

De hoofdtalen zijn hier Javaansch en Soendaasch; de rste taal is hier van die der landen beoosten *Samarang* nigzins verschillend. Alle uitgangen der woorden die ar *ō* zijn, luiden hier als *a*, de oorspronkelijke klank n het Javaansch, Soendaasch, Kawi en Sanskrit. Zij, e aan den ō-klank gewoon zijn, vinden in *sapa*, *kat*, *wedana* in plaats van *sōpo*, *kōno* en *wedōno*, iets aangenaams en zelfs iets pijnlijks: *dhiessih* is hier

in *dhiengngin*, *hora* in *blèh* en *ndikō* in *ndika* v
dert en baart in het eerst verwarring, doch het lijd
gehoor gewent zich weldra hier aan. De Soendane
Javaan verstaan hier elkander, hetwelk in de eige
Soendadistricten het geval niet is.

Onder de verschillende volken hoort men het *Male*
Boegieneesch en *Chineesch*, een ieder naar zijn land

Het Javaansch wordt hier even als het Soendaasch
Javaansch karakter geschreven.

De Islamitische godsdienstige schriften zijn met het
bisch karakter geboekt.

Oudheden of Gedenkteekenen.

In het *Tagal*sche vindt men geene oudheden; het
van SAIDI PRAKIDIEN, een der eerste te *Grissé* aang
men apostelen van den Islam, vindt men te *Pamâ*
en het wordt steeds in eere gehouden.

Tusschen *Bandjâran* en *Labaksijoe*, 13 palen
waarts van de hoofdplaats, bij het dorpje *Pasaréan*
plaats), is een plekje gronds, waarop hooge bo
staan en dat steeds schoon gehouden wordt door d
woners der *dessa*. Door eenige muren komt men i
planken huisje, waar steeds wierook brandt en het
is van den *Soesoehoenan* MANGKOE RAT SÉNOPATI I
NGALOGO, keizer van Java. (Zie zijne levensbeschrijvi
uiteinde in het II. Deel, III. Boek, IV. Hoofdstuk
dit werk.) Alle jaren komt nog een gezantschap
wege den *Soesoehoenan* van *Soerakarta* aan deze h
plaats zijne hulde brengen en menig pelgrim maakt
bedevaart naar dit graf.

Te *Soera*, eene dessa aan den weg van *Labaksiju*
palen zuidwaarts van *Brebes*, zijn heilige graven.
van de overlevering niets bewaard heeft. Zij liggen
der eenig sieraad, te midden van eene met digt kre
hout bewassen plek onder zeer hoog geboomte, w
duizende vledermuizen zich ophouden, op den link
ver der kleine rivier *Daannoewári*. (Het *Monsterwa*

een halve paal verder aan de overzijde der rivier, liggen de grafsteden der oude regenten van *Brebes* op eene stille, donkere, digt beschaduwde plek gronds. Eenigzins verder zuidwaarts aan den weg, ligt nog een andere plek, met digt geboomte begroeid, te midden van bebouwd land. Deze plek zal de Javaan niet bewonen, bebouwen of betreden; zorgvuldig vermijdt hij dezelve. Eene groote menigte apen bewonen dit boschje; niet lang geleden huisden er nog tijgers. Dit is een der gronden, die de Inlander *Tânah angker* noemt, een gevaarvol, heilloos oord, dat hij uit vrees voor allerlei ongelukken te zullen deelachtig worden, nimmer betreedt of van nabij nadert.

Landbouw, Handel, Scheepvaart, Nijverheid.

In de Residentie *Tagal* is de rijstbouw uitmuntend, de suikerteelt en tabakskultuur slagen er beter dan de Indigo; op de hoofdplaats is één negotiehuis en aldaar heeft men vier handelsvaartuigen.

Onder de Chinezen bestaat veel nijverheid en te *Tagal* vindt men steenhouwers, die ook grof beeldwerk kunnen vervaardigen; voorts zijn er goede timmerlieden, smeden en houtsnijders. Het roodverwen der sarongs geschiedt hier op eene zeer fraaije wijze.

De Javaan is hier vatbaar voor ontwikkeling en zou, bij eene goede leiding in handwerken en werktuigkunde, belangrijke vorderingen maken.

Hoofdplaats.

TAGAL. Dit regentschap, het middendeel der Residentie, loopt in eenen scherpen hoek op den *Salâmat* uit. Het bestuur berust bij eenen regent, die den titel voert van *Râdĕn-Toemenggoeng;* eenen Hoofdfiskaal en eenen Hoofdpriester.

De districten van dit regentschap zijn: *Krangdōn*, *Maribâija*, *Kâli-Soko*, *Balàmoa* en *Gantoengngn.*

Tagal, hoofdplaats van het district, regentschap en van de Residentie, is gelegen op 6°54′ Z. B. en op 109°12′30″ O. L., 20 mijlen Noord N. W. van den *Sa-*

làmat, 14 N. W. t. N. van den *Goenong Gadjàh*, 261 palen oost van *Samarang*, 316 van *Soerabaija*, 521 van *Banjoewângie*, 42 west van *Pakalongan*, 74 noord van *Banjoemâs* en 47 oost van *Cheribon*.

De stad heeft niets merkwaardigs dan hare hooge oudheid; volgens de Javaansche kronijken was de berg *Tagal* reeds bevolkt in het jaar 39. De aanleg der hoofdplaats getuigt van vroegere grootheid. Twee ruime pleinen zijn nabij de zee en worden door het Residentiegebouw gescheiden. In vroegere tijden werden op deze pleinen tornooispelen gehouden. Een paar groote huizen prijken nog in de nabijheid als een gedenkteeken der oude Compagnie.

Het oord was vroeger ongezond door de uitdamping der moerassen rondom het fort, eene sterkte uit den Compagnie's-tijd, met halven bastion. Die moerassen zijn gedempt en de ongezondheid heeft grootendeels opgehouden. In 1820 hebben de kinderpokken hier gewoed en in 1821 heeft de cholera hier groote verwoestingen aangerigt. De zuidelijke wijk is die der Chinezen en de oostelijke die der Javanen. De rivier van *Tagal* is van weinig belang. Een hoofd in zee uitloopende, is voor eenige jaren aangebouwd; de ree is open en bloot, en heeft in het oosten de klip *Kârang djèrok*, op 4 mijlen uit den wal, benoorden de monding der rivier *Mara bâja*.

Te *Tagal* zijn gevestigd de Collegien en Departementen, een landraad voor de geheele Residentie; de Europeanen staan onder het regtsgebied van *Samârang*, voorts is er een havenkantoor, een kantoor van ontvangst, eene algemeene pakhuis-administratie, een zoutverkoop, een agentschap van de *Samàrangsche* weeskamer, een subcommissie van onderwijs, en eene van weldadigheid; eene Gouvernements lagere school, eene afdeeling Inlandsche schutterij.

Bandjâran.

Zes palen zuidwaarts ligt het dorp *Bandjâran* aan de rivier van *Tagal*; van hier heeft men een heerlijk gezigt

op de rijzende vlakte en op den berg *Gèdé* of *Salâmat*, uit wiens zuidelijken krater gestadig rook opstijgt. Van *Tagal* loopt tot aan dit dorp een breede weg, die aan weerskanten door hooge boomen overschaduwd wordt; het leen en weder keeren van Inlanders, zoo wel als van vele ier gevestigde Chinezen, maakt dit oord zeer levendig.

De westelijke landen dezer landstreek dienen voor de iikerkultuur; drie nieuwe stoomfabrijken zijn er in erking met twaalf honderd, en eene oude fabrijk met :ht honderd *bouws* aanplant, of een millioen vierkante ›eden suikerriet-velden.

Op 14 mijlen Z. O. t. O. is eene kegelvormige rots, :naamd *Goenong Gâdjah*, wel eenige gelijkenis hebben- : op eenen liggenden, reusachtigen olifant. Zij is onge- :er zes honderd voeten hoog en alleen van de zuidzijde :klimbaar. Hangende rotsklompen zijn er nabij en het :heel is eene enkele steenklomp, welligt het overschot ın een gezonken rotsgevaarte.

Van *Tagal* loopt, behalve de groote landweg, een weg . Z. O. naar *Bandoe dongkal* 30 palen ver, en één . t. W. naar *Labaksijoe*, 13 palen ver.

Pamâlang.

Pamâlang of *Pemâlang*, een beletsel, hinderpaal of elemmering van *Mâlang*, dwars liggen, is op de hoofdlaats minder toepasselijk dan op het Regentschap, dat ı de afhelling van den Noord-Oostelijken voet van den *alâmat* ligt, en het oostelijk gedeelte van het landschap tmaakt.

Pamâlang is verdeeld in de districten *Tjiomal*, *Tjioal Kidoel*, *Pamâlang*, *Boengas* en *Mandierâdja*. Het grooter dan *Tagal* maar kleiner dan *Brebes*. Het be- tur berust bij een' Regent *Râdèn Toemenggoeng*, een' skaal en een' priester.

Pamâlang, de hoofdplaats, is een aardig stadje, ge- ;en op twintig palen van *Tagal*. De bevolking is niet oot, maar de plaats is zuiver en zindelijk.

De groote landweg neemt in het stadje eenen draai van het oost om den noord naar het westen.

De omstreek is aan de Noordzijde goed bebouwd, doch aan den Zuidkant zeer boschrijk.

Te *Randoe Dongkal*, twee en twintig palen Zuidwaarts, is eene groote indigo-plantaadje, en bij *Tjiomal*, dertien palen oostwaarts, een suikerfabrijk, waar echter de landen zeer laag zijn.

Van *Pamâlang* loopt een weg over *Randoe Dongkal* naar *Banjoemas*, langs de oostelijke helling van den *Salâmat*.

De rivier *Tjiomal* is zeer breed en diep en de overtogt geschiedt met een vlot. *Oeloedjâmie*, gedeeltelijk tot deze Residentie behoorende, is een zeer welvarend dorp, met vele Chinezen en steenen woningen. Het ligt op drie palen van *Tjiomal*, op de grens van *Pekalongan*.

Bij *Moga*, een dorp aan de N. N. O. helling van den berg, op duizend voeten boven de hoogte der zee, is de oorsprong van de rivier *Tjiomal*, benevens eene goede badplaats bij *Mandiradja*, alwaar kristal heldere en zeer koele bronnen zijn, die met geweld uit den grond opborrelen. Tot hiertoe daalt de *Salâmat* (*Gédé*) gelijkmatig naar beneden, maar benoorden *Moga* zijn verscheidene heuvelen. Een weinig Z. O. van *Moga* is het dorp *Blik* of *Blakan*, gelegen op eene bergvlakte van den vooruitspringenden voet des *Slâmats*. Ten Noorden van dit dorp is een' zeer groote stompe rotskegel, die met eene wand van eenige honderd voeten, naar de kust afdaalt.

Brebes.

Dit regentschap maakt het westerdeel der Residentie uit en beslaat meer dan ⅔ gedeelte harer oppervlakte. Het is verdeeld in de districten *Brebes*, *Lebaksijoe*, *Boeniaijoe* en *Salm*. Het bestuur berust bij een' Regent Raden Toemengoeng, een' Priester en een' Fiskaal.

Brebes, de Hoofdplaats (*Brébes*, laag, moerassig, w-

htig), ligt acht palen ten westen van *Tagal*, aan regteroever der rivier *Tjipamâli*, de natuurlijke ; der Soenda-landen van *Java* tot aan de *Tjitandoei* Luiden. Het is even als *Pamâlang* een aardig plaats- loch wat ouder van aanzien en met meer Chinezen, an den grooten weg wonen. Te *Brebes* woont een roleur der landelijke inkomsten en cultures, ook is ene afdeeling Inlandsche schuiterij even als te *Pa- ng*.

er de *Tjipamâli* ligt eene brug van de eerste groot- De rivier is hier zeer breed en in den regentijd zeer Even beneden *Brebes* verdeelt zij zich in drieën iaar zee te stroomen. Uit den oostelijksten arm loopt kanaal naar *Tagal*, *Pâdek* genoemd. Aan den oever *Tji-pamâli* (rivier des verbods), boven *Brebes*, staat groote boom, welke twee hoofdtakken heeft, waar- de een zich naar het oosten en de ander zich naar westen uitstrekt. Hier werd in 1330 de vrede geslo- tusschen de rijken van *Madja-Pâhit* en *Padjadjâran* epaald, dat de grensscheiding over dezen boom zou en, terwijl eene der legenden verhaalt, dat deze n bij die gelegenheid zou zijn ontstaan.

oor eenige jaren is in het district *Brebes* de suiker- iur ingevoerd en die der indigo gestaakt. In dit dis- ligt bezuiden de dessa *Djatibârang*, eene uitgestrek- ge vlakte, zonder bosschen. Op 3 palen zuidwaarts de dessa beginnen de bosschen, die zich ver naar het en uitstrekken. Noordwaarts rijst de onafzienbare e eenigermate en vertoont zich als zoo menig groot in Nederland. Over deze vlakte waait, gedurende geheelen droogen tijd, de wind, waarvan gedeeltelijk wag gemaakt; het is een sterke wind, *Angin Koem-* geheeten, uit de rigting van het Z. Z. W., hij is woest van kracht, droog, borstbeklemmend en hoofd- erwekkend, veel gelijkende op de Saumoen van Afri- de Sirocco van Italië en op de Foen van Zwitserland.

De andere hoofdplaatsen der districten zijn: *Lebaksioe*, aan de vereeniging van den weg van *Brebes* en *Tagal*, die van hier naar *Banjoemâs*, bewesten de *Salâmat* loopt. De plaats ligt aan de N. N. O. helling des bergs, 13 palen van *Tagal* en even zoo ver van *Brebes*, van hier tot *Boeniâjoe* is nog 13 palen zuid. *Boeniâjoe* (*Boemi-âjoe*), ligt bewesten den berg op de bergketen *Kombang*, ongeveer 2500 voeten hoog. De afstand van hier tot *Adjibârang* in het Banjoemâsche is 14 palen Z. t. O.: het district *Sâlam* is geheel Soendaasch in den Z. W. hoek op het gebergte als afgezonderd. De hoofdplaats ligt aan een' der armen van de *Tji-Pamâli*, 30 palen zuid van *Brebes*.

De westelijke grens van het Regentschap met *Cheribon* begint op den berg *Ageng*; van daar langs de rivier *Keboeijoetan* tot aan de rivier *Djongkelan*, die in de *Lossârie* valt bij *Babâkan*, en vervolgens de *Lossârie* tot aan zee.

Bij de vermelde dessa *Babâkan* zijn 3 tabaksplantaadjen. Het uitgestrekte district *Brebes* brengt geen bamboes voort; echter geschiedt gelukkiglijk de afvoer van hout en bamboes met zeer veel gemak langs de verscheidene rivieren.

Bezuiden het *Kombang*-gebergte is een stukje gronds, breed 1½, lang 3½ paal, dat ook nog onder *Brebes* behoort.

Geschiedenis.

De overlevering van *Tagal* vermeldt, dat in het begin der tiende eeuw een Chineesch vaartuig op de Noordkust des eilands strandde en de schipbreukelingen zich te *Tagal*, *Samârang* en *Japâra* verspreidden. Een der Chinezen kwam op eenen goeden voet met het Inlandsch hoofd der plaats, door middel van zekeren wondersteen (denkelijk een zeilsteen of kompas), en bekwam daardoor de vrijheid, zich aldaar met der woon te vestigen. Alzoo is *Tagal* de plaats, waar dit volk zich het eerst op *Java* nestelde. In vervolg van tijd schijnen zij magtig geworden te zijn, want bereids omtrent 1150 verzocht het

Tagal hulp bij den koning van *Djenggolo*, LÉJAN, tegen de knevelarijen der Chinezen, die rslagen werden.

erd het land een tooneel van oorlogen tusschen *hit* en *Padjadjâran.* Eene lange betwisting van ed laat het niet toe met zekerheid te vooronder- it *Tagal*, onder *Gâloe*, *Bâjong-Gâloe*, *Djong-* r of *Padjadjâran* regtstreeks behoord hebbe.

Agĕng had hier zijne voorraadschuren van oor- ten in 1629. Alstoen vijandig tegen de Hol- werd *Tagal* in dat jaar door den Hollandschen er verbrand. In 1677 vlugtte *Tagal-Wangi* gelijk boven gezegd is en in 1741 kwam de aan de Compagnie bij afstand door PÂKOE BOE- In 1811 gaf *Tagal* zich aan het Engelsche oor- over, dat ter reede kwam. In 1821 werden de bij het fort gedempt.

II.
HOOFDSTUK.

Aardrijks- en Plaatsbeschrijving van Java.

RESIDENTIE *PEKALONGAN*.

INHOUD.

Naam. — Ligging. — Grenzen. — Grootte. — Warmte, Dampkring. — Bodem. — Bergen. — Kusten en Havens. — Rivieren. — Voortbrengselen. — Bevolking. — Indeeling. — Bestuur. — Verschillende departementen. — *Pekalongan*. — Nijverheid. — Regentschap *Bâtang*. — Geschiedenis.

Naam.

Pe-kalong-an, liever *Pekalongngan*, beteekent vledermuizenverblijf; de naam is vroeger verkeerdelijk *Paccalongan* en *Pekkalongan* geschreven. In het *Kromo* is het *Pangangsaallan*.

Ligging.

De Residentie *Pekalongan* ligt benoorden *Kadoe*, *Bagelen* en *Banjoemâs*, beoosten *Tagal*, bezuiden de zee en bewesten *Samarang*. De uiterste grenspunten zijn van 109° 35′ 0″ — 110° 8′ O. L. en van 6° 55′ — 7° 15′ Z. B.

Grenzen.

De grenzen zijn ten N. 32 mijlen langs de Javasche zee: ten O. de *Kâlie Koetoe* en 15 mijlen langs *Samarang*: ten Z. *Banjoemâs* langs den bergrug loopende van de *Prâhoe*, en ten W. *Kâlie Oeloedjâmie* en 30 mijlen langs *Tagal*, wordende de scheiding gevormd door de genoemde rivier, ook genoemd *Serâgi*, opwaarts tot de rivieren *Laijangan* en *Genting*.

Grootte.

De oppervlakte van *Pekalongan* bedraagt 466 vierkante gelsche mijlen. De uiterste verschillen zijn voor de edte twintig en voor de lengte dertig Engelsche mijlen. groote landweg loopt door dit gewest van het W. naar O., op eene lengte van 40 palen en van het N. naar Z. 37 palen.

Warmte, dampkring.

oor de vlakte van het terrein is de warmtegraad hier weinig verschil onderworpen; alleen de Zuidelijke :k is koeler. De thermometer teekent hier des morgens oonlijk van 74°—76°, des middags van 82°—84°, terde bergkoelte van de *Prăhoe* des avonds van veel ind is op de meerdere of mindere hitte.

e dampkring wordt hier voor gezond gehouden, waarde zeewind, op plaatsen, waar dezelve over geene rassen waait, veel bijdraagt, terwijl bezuiden sommige rassige streken de lucht zeer ongezond is.

e winden zijn hier niet zoo schadelijk als in *Tagal* en et algemeen is het klimaat hier zeer bestendig, het. de Europeanen en Javanen hier gezond doet leven.

Bodem.

e vlakke bodem is in het algemeen schaarsch met wabedeeld en daardoor minder vruchtbaar dan elders. onvruchtbaarheid zoo als te *Bâtang* en in sommige ;ere zuidelijke streken schijnt de oorzaak van de algeringe bevolking te zijn.

Bergen.

: Zuidelijke grens tegen *Bagelên*, loopt over den *hoe*, (schuit). Deze berg ligt op 7° 10′ 30″ Z. Br. op 58′ 20″ O. L. en is 8146 voeten hoog. Het is op zijkruin, dat zich de grenzen van *Kadoe*, *Bagelên* en *ilongan* vereenigen. Aan zijn N. O. voet liggen de nen benevens het bad-etablissement van *Sélo-kâton*, bare steenen), in het *Kendalsche*.

: berg *Prâhoe* maakt eene indrukverwekkende ver-

tooning met zijnen breeden kruin en donkere zware wouden. Bewesten dezen berg sluit het *Diëngsche* gebergte zich aan denzelven aan en vormt den grens met *Banjoemâs* waaraan het behoort, hebbende eene hoogte van 7200 voeten. Daaraan sluit een lager grensgebergte westwaarts, met de kleinere toppen *Groedo* en *Rogo Djambângan* in het district *Wonosobo*, 30 à 40 palen zuidwaarts van *Pekalongan*. Voetpaden loopen in verschillende rigtingen naar de Residentie *Banjoemas*.

Kusten en Havens.

De kust van *Pekalongan* loopt alleen langs het noorderzeestrand en kan zelfs door groote schepen tot op eenen geringen afstand genaderd worden, echter is het hier en daar zandig en moerassig. Benoorden *Oedjoeng Goenoeng* is een rif, dat zich tot 2 mijlen in zee uitstrekt.

Havens zijn er eigenlijk niet, want die naam kan men niet geven aan de mondingen der riviertjes *Pekalongan*, *Pabéjan* en *Bâtang*, die alleen voor Inlandsche praauwen bevaarbaar zijn.

Rivieren.

In *Pekalongan* zijn de rivieren alleen aan de monding op eenen geringen afstand voor kleine vaartuigen bevaarbaar en van te gering gewigt om eene afzonderlijke beschrijving te verdienen. Onder de beschrijving der beide regentschappen zal er nog nadere melding van gemaakt worden.

Voortbrengselen.

De zware wouden, die in verschillende oorden van dit landschap bestaan, getuigen van de vruchtbaarheid van den bodem, die tevens indigo, koffij, rijst, suiker en thee oplevert. Men telt er 11,000 *Djongs Sawah*- en 450 *Djongs Tegal*-rijstvelden; 2,000,000 koffij- en 18,000 moerbezie-boomen voor de zijdeteelt.

Bevolking.

De bevolking bestond hier in 1815 uit 233.227 Javanen, 2353 Chinezen, 564 Arabieren en Maleijers, bene-

'eus ongeveer 302 Europeanen, waaronder vrouwen en .inderen begrepen zijn; hier komen nog 90 Pradjoerits n 84 Slaven bij, zoodat het totaal 236,620 zielen beraagt. De Javanen zijn hier beter te leiden dan die van 'amarang, welke meer ontwikkeld zijn; doch minder :dwee dan die van *Kadoe*, niet zoo hooghartig als die in *Madioen*, overigens zachtzinnig, goedhartig en ar:idzaam. De invloed van de nabijgelegene Soendalan:n laat zich hier zoowel in de leefwijs als in de kleeding ›g opmerken; in den snid van het buisje en in den ıoop van den hoofddoek is meerder netheid en smaak n in die der Soendavolkeren.

Indeeling.

Pekalongan vormt eene afdeeling met twee Regentˇhappen, *Pekalongan* en *Bâtang*.

Bestuur.

Het opperbestuur berust bij den *Resident*; er is een *egent* te *Pekalongan* en een te *Bâtang*. Over de polie staat een *hoofdjaksa*; de *Arabieren*, *Maleijers* en *hinezen* hebben ieder een afzonderlijk hoofd. De titels :r inlandsche hoofden zijn hier *Patik*, *Demang*, *Klion*, *Mantrie*, *Penatoes*, *Penekat*, *Loerah*, *Bebâhoe* ı *Kebayan*.

Verschillende Departementen.

De landraad over den Inlander der geheele residentie in de hoofdplaats *Pekalongan* gevestigd; de Europea:n behooren onder het regtsgebied van *Samarang*; wij:rs bestaat er een havendepartement, een algemeen ver›oppakhuis van zout. In de geheele Residentie zijn vijf ›ntroleurs bij de landelijke inkomsten en kultures, twee ›zieners voor de theekultuur en negen voor de indigoltuur.

Ter hoofdplaats is een agentschap van de Samarangsche es- en boedelkamer, een kantoor van landmeting en atie; eene commissie van onderwijs, eene Gouverneŭts lagere school met eenen onderwijzer van den twee-

den rang. De Hervormden hebben hier twee diakenen, en behooren even als de Catholijken onder *Samârang*; eindelijk is hier een subcommissie van weldadigheid ten behoeve der koloniën in Nederland.

Pekalongan.

De hoofdplaats *Pekalongan* is gelegen op 6° 53′ 45″ Z. B. en op 109° 43′ 0″ O. L. op eenigen afstand van de zee aan de rivier van dien naam, op 303 palen O. van *Batavia*, 64 West van *Samârang*, 100 N. W. van *Magelang* en 42 O. van *Tagal:* beoosten de rivier ligt de Inlandsche stad en bewesten dezelve de Europesche en Chinesche; over de rivier ligt eene groote brug nabij het fort, dat aan den oever derzelve gebouwd is; voor het residentiehuis is een groot vierkant plein, dat door schaduwrijke boomen tot wandelplaats verstrekt; voorts is er een logement, benevens eene societeit.

Wiradessa westwaarts van *Pekalongan* gelegen, is een zeer oud dorp en bestond vroeger dan *Pekalongan*.

In het Z. van het regentschap *Pekalongan* zijn zeer vele bosschen, in het district *Wōnō Sōbō* telt men de bosschen *Ageng*, *Groedoe*, *Hégèr*, *Lolōng*, *Padala* en *Tanaloon;* en in het district *Bandar* heeft men de bosschen *Boekōr*, *Oedjongnegoro* en *Winong*, de eerste leveren vele soorten van meubel- en schrijnwerkershout en de laatste veel timmer- of djatiehout op.

In het regentschap *Pekalongan* stroomen de rivieren *Oeloedjâmie*, *Pabéjan* en *Pekalongan* van het Z. naar zee.

Men vindt in het Pekalongansche eenige *Nipa*-bosschen benevens *Sandjang*- en *Kenting*boomen.

Nijverheid.

In het Pekalongansche vindt men vele metselaren en zeevarenden; men telt er elf kustvaarders, behalve een groot aantal Inlandsche praauwen, welke aan de hoofdplaats eene bijzondere levendigheid bijzetten.

Regentschap Bâtang.

Dit regentschap maakt het oostelijke gedeelte der Resi-

ntie uit; het is verdeeld in de districten *Soeba*, *Sedâ-e* of *Sedojó*, *Marsén*, *Bâtang*, *Keboemen* en *Kâli llak*. Het bestuur berust bij een Regent met den titel n *Râdèn Toemenggoeng*, terwijl over de Chinezen een pitein het bevel voert.

De hoofdplaats *Bâtang* ligt 6 paal beoosten *Pekalonn* en is een eenvoudig Inlandsch stadje, niet ver van zee gelegen; de omstreken zijn weinig bevolkt en verdedelijk vruchtbaarder dan men wel denkt: de suikerltuur tiert hier eenigzins, en wanneer bij meerdere volking de grond goed bebouwd werd, zou dezelve ldra goede vrucbten opleveren.

De voormalige postweg, welke door het bosch van *'iléri* langs het zeestrand liep, is door eenen nieuwen rvangen, welke door het zuidelijke gedeelte der Resintie over eenen bergrug loopt, die eene voortzetting n het Dijengsche gebergte is: door de verschillende uvelen is deze weg moeijelijk, zoo dat men gedurig een an van vier buffels voor het rijtuig gebruikt. Wanneer ze weg eenmaal bevestigd zal zijn en de heuvelen meer meer geslecht worden, zal dezelve gewis zeer aangeam zijn, daar de landbouw zich in de nabijheid van nzelven thans reeds begint te ontwikkelen en het zich it aanzien, dat de woeste streken weldra in vruchtbare rden zullen herschapen worden.

Op 24 paal bezuiden *Bâtang* is het bosch *Sadjâti*, t zich 6 palen ver uitstrekt: de namen der bosschen n *Soeba* zijn: *Banjoe poetih*, *Patjelongan*, *Soeba gon* en *Tragon*.

De rivieren in het regentschap *Bâtang* zijn van het O. ır het W. de *Kâli Koetoe*, *-Orang*, *-Robĕn* en *-Bâtang*.

Geschiedenis.

In gevolge de Javaansche kronijken bestond weleer het k van *Astina*, dat zoo fabelachtige rijk, hetwelk somgen op *Madura* en anderen weder in den *Hindostan* llen, in deze provincie. Pandoe Déwonoto, achtste af-

stammeling van HADJI SAKA was er de eerste, en DJOJO BOJO Vorst van *Doho*, de laatste Koning.

De overlevering doet dit rijk in oorlog zijn met het rijk *Amarto*, welke oorlog de *Broto Joedo* heet, en door het Kawidichtstuk van dien' naam vereeuwigd is.

Het fabelachtige der geschiedenis laat echter niet toe het verdichte van het ware te onderscheiden.

Eene andere overlevering doet het land van de vroegste tijden af aan onder het rijk van *Mendang Kamoelan* voorkomen.

De stranden van *Pekalongan* zijn later aangespoeld.

Tusschen de twee groote rijken *Padjajâran* en *Madj-Pâhit* gelegen, bleef het een geruimen tijd vrij van vreemde overheersching. De zware wouden, welke men alom aantrof, waren van de vroegste tijden af aan een beletsel tegen de uitbreiding der bevolking.

Bij het later ontstaan der rijken van *Pâdjang* en *Matâram*, kwam *Pekalongan* als van zelve onder het beheer dier rijken, het bleef eindelijk onder *Matâram* tot 1741, toen het aan de Compagnie werd afgestaan.

In den oorlog van 1742—1755, had dit land veel te lijden, vooral van *Mangkoe boemi*, die het veel overlast aandeed; het bestuur van dit land was der Compagnie zeer ontrouw en kleefde dan eens deze en dan weder gene partij aan. In 1810 werden in het Bâtangsche door het volk des Sultans eenige rooverijen gepleegd, hetwelk DAENDELS aanleiding gaf, om, door eene daartoe afgevaardigde expeditie, de schuldige dorpen te doen verwoesten en verbranden en tevens voldoening aan den Sulthan te vragen, door welken maatregel de *Demang* van *Tirsono* werd uitgeleverd en doodgeschoten.

In 1811 eischte DAENDELS den afstand van die gedeelten van *Kadoe*, welke onder de geschiedenis van dat land voorkomen, en thans bijna de helft van het regentschap *Bâtang* uitmaken.

III.

HOOFDSTUK.

rdrijks- en Plaatsbeschrijving van Java.

RESIDENTIE *SAMARANG*.

INHOUD.

— Ligging. — Grenzen. — Grootte. — Havens en Rivieren. — lking. — Verdeeling. — *Dĕmak* en *Grobogan*. — De afdeeling *árang*. De hoofdstad uitvoerig beschreven. De omstreken. — *tiga*. — *Oengáran*. — Geschiedenis.

Naam.

a in het Javaansche jaar 1207, twee broeders, van *Padjajâran*, genaamd RÂDÈN TANDOERAN en WANÂRA, elkander bewesten *Samarang*, bij *Toe*- ochten en de strijd gelijk stond, zeide men »*Sá*- *ang*" (gelijke strijd); sommigen willen dat men achting de *p* wegliet en de uitspraak *Sâmarang* ;, en niet *Sammerang* of *Samrang*. Vervolgens een steenen pilaar, *Toegoe* genaamd, tusschen *engoe* en *Samarang* opgerigt; aan RÂDÊN TAN- viel het oostwaarts gelegen deel van *Java*, onnaam van *Mâdja-pâhit*, en aan SIJOENG WANÂRA elijke gedeelte van *Java*, dat bereids den naam *áran* droeg, ten deel. Zie ook het III. Boek, pag. 455. Er zijn er die *Asmâran* willen schrij- *Hasmoro*, vreugde. Mij komt echter als onbe-

twistbaar voor, dat deze naam van *Hărang*, bij verzachting *Arang*, duur, zeldzaam, schaarsch, afstamt, om dat dezelve in de hooge taal *Samâwis* of *Săma hâwis* is, dat van *Hâwis* of *Awis* komt, hetwelk het zelfde beteekent en met *Sama:* »*even duur* in *prijs*," of »*even vreemd*" te kennen geeft.

Ligging.

De Residentie *Samarang* grenst ten Noorden aan de zee van *Java* en aan *Japara*, ten Oosten aan *Japara* en *Rembang*, ten Zuiden aan *Soerakarta* en *Kadoe*, en ten Westen aan *Pekalongan*. De uiterste grenspunten zijn: ten Oosten 111° 7′ 0″, ten Westen 110° 5′ 0″ O. L. ten Noorden 6° 47′ 0″ en ten Zuiden 7° 25′ 0″ Z. Br.

Grenzen.

Samarang grenst oostwaarts 7 mijlen aan *Rembang*. Van *Rembang* kronkelt de scheiding zuidwestwaarts tot den top van den *Merbaboe*, 72 mijlen langs *Soerakarta* van den *Merbâboe* loopt de grens noordwestwaarts 45 mijlen langs *Kadoe*, vervolgens 15 mijlen langs *Pekalongan*. waarvan de *Kâli Koetoe* (eene rivier), de scheiding bepaalt; 40 mijlen noordwaarts langs de zee tot aan de rivier *Tedoenan* of *Tangolangan*, die de oostelijke grens aan zee is en eindelijk 46 mijlen ten noorden en oosten langs *Japara*.

Grootte.

De oppervlakte wordt berekend op 1,423 vierkante Engelsche mijlen: de uiterste verschillen zijn voor de breedte 38 en voor de lengte 62 mijlen. De groote postweg heeft van het Westen naar het Oosten eene lengte van 51, en van het Noorden naar het Zuiden 41 palen.

Havens en Rivieren.

In de Residentie is maar eene openbare haven, de reede van *Samarang*, en eene kleine: *Kali Gâwé* of *Torbâja*. De rivieren in de Residentie zijn: de *Tedoenan*, die de Oostelijke grens bepaalt; de *Demak*, *Boeloessar*, *Kelajeran*, *Torbâja*, *Samarang*, *Kaliwoengoe*, *Ken*-

il, Bodri, *Boegelwaroe* en *Kàli Koetoe* of de westelke grens. Wijders zijn er twee gegravene kanalen, als n van de Oostelijke grens uit de rivier *Tedoenan*, looende langs den grooten weg naar *Samarang*, en een n *Demak* naar *Poerwadâdie*.

Bevolking.

Volgens de telling van 1845 bestond de geheele bevolng van de Residentie *Samarang* uit

Europeanen	2,883,
Javanen en Madurezen ..	738,798,
Arabieren, Maleijers enz.	2,277,
Militairen	3,512,
Slaven	582,
Chinezen	9,579.
Totaal ...	757,631.

Onder dit getal bevinden zich 24,503 vrouwen meer dan mannen. Sedert de telling van 1815, die een totaal gaf van 345,271 zielen, zou de bevolking der Residentie *Samarang* verdubbeld zijn; doch dit is onaannemelijk, dewijl de dorpen sedert dien tijd noch verdubbeld, noch zóódanig vergroot zijn, dat zulks zóó bijzonder in het oog zou vallen; het is alzoo ontwijfelbaar, dat de telling vroeger onjuist geweest is, ofschoon de toeneming der bevolking duidelijk wordt opgemerkt, zoo als mij zulks na een tijdverloop van vijf en twintig jaren, in 1846 bij mijne reis door het Samarangsche, zoo overtuigend bleek, dat ik er door verrast werd.

Verdeeling.

De Residentie is in vier groote afdeelingen gesplitst, als: *Samarang*, *Salatiga*, *Demak* met *Grobogan*, *Kendal*.

Demak en Grobogan.

Deze afdeeling ligt in het Oosten der Residentie, tusschen *Japara*, *Rembang* en *Soerakarta;* ten Westen grenst zij aan *Demak*. Het bestuur berust bij eenen Adsistent Resident, voorts uit eenen Regent Râdèn Toemeng-

goeng voor *Demak*, eenen Onder-Regent voor *Grobogan* en twee Luitenants voor de Chinezen.

Onder *Grobogan* behoort *Wirosâri*, dat vroeger een afzonderlijk landschap was.

Dit regentschap is verdeeld in de districten *Poorwodâdi*, *Wirosâri*, *Grobogan*, *Kradenan* en *Koewoe*. De Regent was vroeger *Mas Toemenggoeng* later *Mas Ngabehi*: eerst in 1811 is hij onder het Gouvernement gekomen.

De hoofdplaats *Grobogan* ligt op 25 palen Zuid-Oost van *Demak* en 42 van *Samarang*. Er bestaat een landraad voor het regentschap op zich zelf, wiens uitspraken aan den Ommegaanden regter onderworpen zijn. De groote landweg loopt Oostwaarts naar *Padâng'an* en Noordwaarts naar *Pâti*. Een tak der rivier *Tedoenan* doorstroomt het land van het Zuiden naar het Noordwesten. De grens aan de Residentie *Japara* wordt door de bergen *Djingkal* of *Tjingkal-Séwo*, *Prowoto* en *Melawat* bepaald. De westelijke grens is de *Tedoenan*, die Noordwestwaarts stroomt.

Demak ligt Westwaarts van *Grobogan* en *Japara*, en Oostwaarts van de afdeeling *Samarang*. De hoofdplaats *Demak* ligt 17 palen Oostnoordoost van *Samarang*, aan de rivier *Demak*, in eene uitgestrekte vlakte, eenige palen van zee. Zij is het verblijf van den Adsistent Resident, den Regent, en aldaar is de landraad van het regentschap. *Demak* is een aardig plaatsje, eenigzins ouderwetsch, doch heilig voor den Islamiet, omdat alhier de eerste tempel gebouwd en de eerste zetel van een algemeen Mahomedaansch rijk op *Java* gesticht werd.

Het regentschap is verdeeld in de districten *Singenkidoel*, *Wedong*, *Demak*, *Mangar* en *Sambong*. Het is de ware vruchtenmarkt. In dit regentschap is de geheele bevolking in blaauw lijnwaad gekleed. Uit de hoofdplaats loopen drie landwegen, een over de Oost naar *Koedoes*, een om de West naar *Samarang* en een om de Zuid naar *Grobogan*.

De Oostelijke grens is de rivier *Tedoenan* of *Tangolang'an.* Verscheidene rivieren stroomen door dit regentschap naar zee. Een gegraven kanaal loopt van hier naar *Samarang*. De groote weg is hier beter dan in *Japara*, maar de heerlegers van miriaden *Musquito's* zijn hier vreesselijk, zoodra men den laatsten rug van het *Moerija*-gebergte achter zich heeft, terwijl de hitte der vlakte het onaangename daarvan voltooit.

Het getal der Europeanen bedraagt in dit Regentschap 12; zij staan onder het regtsgebied van *Samarang*. De militaire magt heeft hier twee afdeelingen Inlandsche schutterij, te *Grobogan* en *Demak*. De rivieren *Tedoenan* en *Demak* zijn bevaarbaar voor kleine vaartuigen. Het vervoer van goederen langs het genoemde kanaal geschiedt gewoonlijk met zeer kleine praauwen.

In het district *Mangar* is eene vuurbron, die geheiligd is, en in *Poorwodădi* zijn modderwellen die eene hitte van 100° FAHR. hebben en de modder 30 voet omhoog werpen.

Samarang.

Deze afdeeling bestaat uit de Regentschappen *Kendal* en *Samarang;* zij bevat de benedenlanden der Residentie; het bestuur berust bij eenen Resident.

Het Regentschap *Samarang* ligt beoosten *Kendal*, bewesten *Demak* en benoorden de afdeeling *Salatiga;* het bestaat uit de districten *Singin wĕlan*, *Singin koelon*, *Singin lor*, *Tingkir* en *Grogol.*

Salatiga zelf vormt een Onderregentschap van *Samarang*, en bestaat uit de districten *Oengaran*, *Ambarâva*, *Salatiga*, *Sorondol* en *Tingkir.* Het laatste district is bij het verplaatsen van den districts-zetel van *Tingkir* naar *Tangâron* in 1844, met den naam van dien nieuwen zetel bestempelt.

De Regent van *Samarang* stond vroeger in rang gelijk met den Rijksbestuurder des Keizers en voerde den titel van *Râdèn Adipâti;* thans is hij *Râdĕn Toemenggoeng Arija.* Het Regentschap heeft een eigen landraad.

SAMARANG, hoofdplaats der Residentie, van het Regentschap, van het district, van de afdeeling van *Midden-Java*, hoofdkwartier van de tweede Groote Militaire afdeeling, zetel van den Resident en van den Raad van Justitie, is gelegen op de Noordkust van *Java*, bijna in het midden op 6° 56′ 0″ Z. B. en op 110° 28′ 40″ O. L., 449 palen van *Anjer* Oost- en 415 palen van *Boejoewangie* Westwaarts; 367 palen Oost van *Batavia*, 210 West van *Soerabaija*, 49 West van *Pati*, 66 Noordwest van *Soerakarta*, 64 Oost van *Pekalongan* en aan den regteroever der *Samarang*, eene, voor zoodanige stad, onaanzienlijke rivier.

Het getal der bewoners binnen de stad bedraagt ongeveer 30,000, waaronder 600 Christenen, 4,000 Chinezen, 1,500 Makasaren en Maleijers, benevens 350 Arabieren. De verschillende natien zijn hier beter afgescheiden en afgezonderd dan te *Soerabaija*.

De kern is de Europesche stad, gebouwd in den trant der oude Hollandsche steden. Het middenpunt van de kern is het politie-kantoor en plein. Oostwaarts van die kern leidt een weg naar *Demak;* aan die zijde is de begraafplaats der Christenen het tusschenpunt met het Chinesche kamp, dat afgelegen en afgezonderd is. In het Zuidoosten sluiten de Javaansche wijken aan die kern aan; Zuidwaarts loopt de weg naar *Salatiga* en aan die zijde is de inlandsche koop- of handelstad en eene tweede Chinesche wijk, die tot om de Zuidwest strekt; daaraan sluit zich het middenpunt der Javaansche stad, de *Hâloen-hâloen*, de moskee en de *Dalam* of vorstelijke woning van den Regent.

Westwaarts is de weg en wijk *Bodjong*, die in aangenaamheid en doelmatigheid der, behoorlijk van elkander gebouwde woningen met lommerrijke tuinen, met de schoonste wegen van *Java* kan wedijveren.

Bewesten de rivier in het noorden der stad zijn de wijken der Arabieren en Maleijers, en beoosten dezelve de Makasaarsche en Inlandsche.

Het Europesche gedeelte was vroeger met wallen en ;rachten omringd; in 1824 zijn de wallen geslecht en de rachten gedeeltelijk gedempt. In 1825 had men daarvan, ij de komst der muitelingen, te laat berouw, toen *Sa-arang* met ondergang bedreigd werd, doch door de aatregelen van den Generaal-Majoor VAN GEEN, die met et leger, waarmede hij *Boni* onderworpen had, aanruk-:, gered werd.

De uitbreiding der bevolking en het aannemen van een ader stelsel hebben de stad doen uitleggen: de vroegere renzen zijn echter nog zigtbaar, binnen dezelve is alles igt opeen gebouwd; daar buiten is de bouwtrant In-isch. Het fort, vroeger aan de rivier gebouwd, is in de orige eeuw, dewijl het van geen nut scheen, geslecht; en enkel bolwerk is er overgebleven en dient voor een ruidhuis.

In het Europesche gedeelte der stad zou men wanen n een oud Hollandsch stadje te zijn, indien niet het on-phoudelijk geschreeuw der rondventers en het gewoel ler bewoners van allerlei kleur en hemelstreek dat denk-eeld deden verdwijnen. De straten zijn er niet zoo stof-ig, noch zoo modderig als te *Soerabaja*. De huizen zijn r echter meer op elkander gepakt en op regt Holland-che wijs met verdiepingen en zolders, zonder galerijen, n alzoo geheel ondoelmatig voor het klimaat.

Vele huizen zijn in *Samarang* niet van binnenplaat-n, goede keukens, riolen en doorloopende *Lieux d'ai-ance* voorzien; er bestaat echter een gild van nachtwer-ers, onder het toezigt der politie.

Dit op elkander gepakt, beknopt, armzalig wonen, evordert de onreinheid en de onzuiverheid der lucht en ten kan dan ook gerustelijk zeggen, dat in deze stad et hoofdkwartier van ratten, waartegen geene Javaan-che kat het waagt te strijden, gevestigd is; voeg hier nu ij het heirleger van gonzende, fel bijtende musquito's, uitsgaders andere diertjes en het laffe en zoutelooze der

gesprekken van sommige Christenen, die noch Maleisch noch Hollandsch spreken, maar alles gebroken zeggen en denken, dan zal men een denkbeeld van het weinig bekoorlijke hebben dat de binnenstad aanbiedt; om dit tafereel te voltooijen is het hier gloeijend heet.

De stad kan in twee voorname deelen gescheiden worden, gevormd door den doorloop van den groote landweg van het Oosten naar het Westen: ieder derzelve wordt weder in tweeën gedeeld door den grooten weg om de Zuid. De scheiding in het Oosten is de brug over het kanaal en in het Westen *Bodjong*, op een afstand van drie palen of een uur gaans van elkander.

Het noordoostelijk deel beslaat het Chineesche kamp en het kerkhof met eenige inlandsche buurten. Bij het naderen van de oostzijde der stad, doet niets hare nabijheid bespeuren dan hier en daar een enkel huisje in een veld, dat vlak en bebouwd is: evenwel steken over die vlakte de toppen der masten van de op de ree liggende schepen als spichtige punten uit. Hier en daar vaart een bootje langs gegravene slooten, die in zee uitloopen. Noordwaarts van den weg loopt het kanaal, dat van uit de rivier *Tedoenan* tot aan *Samarang* gegraven is. Zuidwaarts is het gezigt echt Javaansch: de *Merâpi*, *Merbâboe*, *Oengâran*, *Soembing*, *Sindoro* en *Prâhoe* verheffen hunne kruinen ten hemel en bieden in hunne valeijen de schoonste gezigten aan; bij den aanblik daarvan verzinkt het klein steedsche, dat men achter den rug heeft en spoedig vergeten wordt.

De toegang tot het Chinesche kamp is over eene brug, welke over het kanaal ligt, dat tweemaal door hetzelve heen- en weder loopt, en twee valbruggen heeft. De huizen zijn volgens de Chinesche manier aan elkander gebouwd, donker en voor den handel ingerigt: hier is veel levendigheid en beweging.

Uit de stad loopt de groote weg eerst West- en daarna Zuidwaarts. Het bolwerk, waarin een kruidhuis staat, ligt

e midden van een stuk gronds, dat zoowel eene woestijn ls eene moeras schijnt te zijn.

Nabij die plaats ligt het kerkhof, omgeven door een iek; het zuidelijk deel dient slechts voor begraafplaats en iet overige is bestemd om een toekomstig geslacht eennaal in zijnen schoot te verbergen. De rustplaats der dooden staat hier in eene omgekeerde verhouding tot die van *Soerabaja;* dáár toch is het verblijf der dooden bekrompen, en omgekeerd zijn aldaar de woningen der levenden veel ruimer dan hier.

Het Zuidoostelijk gedeelte van *Samarang* biedt een landafereel aan. Langs den weg naar *Oengâran* wonen weinige Europeanen, doch vele Inlanders en verder op Chinezen, wier woningen aan de Kampongs grenzen, achter le welke rijstvelden liggen.

Het Zuidwestelijk vierde deel is een doolhof van smalle straatjes en steegjes in Inlandsche en Chinesche buurten. Een onophoudelijk gewoel, geloop en geraas doen hier eene onaangename drukte ontstaan, terwijl zij niets bekoorlijks aanbieden. Allerlei ambachten worden hier uitgeoefend, allerlei waren verkocht. Zwart berookt, vuil en morsig is dit gedeelte. De rivier kronkelt door dit onreine nest zonder de reinheid te bevorderen; alles is hier opgepropt en opeengedrongen.

Noordwaarts van dit gedeelte is de wijk der Kazernen, die ruim gebouwd en buiten de oude grens der stad gelegen zijn. Deze opgenoemde wijken zijn aan de Oostzijde der rivier. Aan de westkust is de *Haloennaloen* (*Aloenaloen*) met de Javaansche hoofdgebouwen, de algemeene pakhuizen en magazijnen nabij de rivier.

Het Noordelijke gedeelte is de eigenlijke oude stad. Rondom zijn eenige fraaije wandelwegen naar het strand en gelegenheden voor de liefhebbers van de vogeljagt om zich daarmede bezig te houden. Men vindt in dit gedeelte voorname gebouwen, zoo als in de eerste plaats de Hervormde kerk, een mooi werkstuk, met eenen koepel en

twee torentjes en van binnen geheel op de Hollandsch manier; vervolgens de Roomsche kerk, die niet veel meer is dan een gewoon huis; voorts komt in aanmerking het Policiekantoor, een hecht en sterk gebouw, aan hetwelk de weeskamer, de gevangenis en eenige woningen belenden.

Voor hetzelve is eene Artesische put, die onder den grond tot aan de rivier loopt, om de schepen van water te voorzien; hoewel hetzelve eenen zandigen smaak heeft, is het oneindig beter dan het zeer onreine rivierwater.

In dit gedeelte der stad staan: het Oudemannenhuis, voor twee en zestig oude gedienden ingerigt, het Weeshuis, het Stads- of Residentiebureau, uit welks galerij men een schoon gezigt heeft op den *Oengâran* en op *Bodjong;* eene kazerne, het havenkantoor, arsenaal, oorlogsmagazijnen, een kruidhuis in de stad, door eenen muur omgeven. Deze gebouwen staan allen aan den linkeroever der rivier, terwijl de regteroever beslagen wordt door het groot Hospitaal, dat voor 550 lijders is ingerigt; het is ruim en hoog en diende vroeger ook voor eene kadettenschool: Noordwaarts sluiten zich aan hetzelve de pakhuizen der Handelmaatschappij, de markten, de Maleische en Arabische doolhoven of kronkelende buurten, waaraan zich weder het kantoor van recherche voegt.

De rivier van *Samarang* is eene modderpoel; de aanbouw van een zeehoofd behoort nog onder de *pia vota:* de stranden zijn laag en moerassig; voor de monding der rivier ligt eene bank en de voornaamste koopstad van *Java* ligt achter een geul van slijk, krengen, vuilnis, moerassen en poelen verscholen. De rivier is smal en ondiep, zoodat zij bij springtij buiten hare oevers treedt en de stad onder water zet. De brug over dezelve ligt Westwaarts van het Residentiekantoor.

De menigte pakhuizen is groot en bijna alles is pakhuis: hier is de stapelplaats van voortbrengselen uit geheel het binnenland. De weg van *Oengâran* is dan ook onophou-

:lijk met pakpaarden en ossen met vruchten, tabak, offij, rijst en het noodige voor de stad en de schepen eladen, als bezaaid; de suiker wordt met karren vervoerd. Uit de Zuidelijke streken wordt alles door lastdieren en uit de Oostelijke met wagens of schuiten aangebragt.

Samarang is het ambachtskwartier van *Java*, zoo als *Solo* dat voor den lederbereider en *Japara* voor den schrijnwerker is. Hier is de kern van inlandsch fabrikaat: wevers, lederbereiders, goud- zilver- koper- ijzersmeden, leer- schoenmakers, geelgieters, pottenbakkers, passementwerkers, verwers, suikerbereiders (van den *arèn*); isschers, bootsvolk, priesters, kleine handelaars; alles eeft en wemelt in onophoudelijk gewoel en gewurm om en leven te rekken, dat geen hooger doel kent dan de erzadiging des buiks en het bezit van eenige ijdele sieraen. De verkoop van meubelen, de laarzen uitventende n schreeuwende straatjongens zoowel als de geslepene rabieren doen eene drukte ontstaan, die mij de levenigheid van *Rio Janeiro* herinnert.

Noordwestwaarts van de stad, bewesten de rivier, liggen op eenigen afstand het nieuwgebouwde fort *Prins an Oranje*, en iets verder de kruidmolen, beide in een aag, moerassig strandoord.

Bewesten de groote Stadsbrug loopt eene breede, met hooge boomen bezette laan op het Residentiegebouw aan, en waar paleis in grootte, uitgestrektheid en bouworde, op 1½ paal van de stad, met nog eenige groote gebouwen n een vierkant. De plaats heet *Bodjong*. Weleer was dit het paleis van den Gouverneur van *Java*. Naast hetzelve taat de kazerne der Inlandsche kavallerie, *Djaja Sĕkar* genoemd, die onder de orders van den Resident staat, benevens een goed logement, *Java hotel*.

Bij zamentrekking zijn alzoo in de stad de volgende gebouwen:

1. Het Stadhuis of politiekantoor, bewaarplaats der archieven, middelpunt der stad.

2. De Hervormde kerk aan de voornaamste straat, de stad in tweeën deelt.
3. De Roomsche kerk op het plein, waar het poli kantoor staat.
4. Het Roomsche weeshuis nabij de Hervormde k
5. Het Gereformeerde weeshuis, als boven.
6. De Gevangenis, als boven.
7. De Weeskamer, als boven.
8. Het Residentiebureau, als boven, aan de rivie
9. De Arsenalen en Magazijnen achter en Noordw. van de Hervormde kerk.
10. Het Havendepartement aan de oostzijde der riv
11. De groote Infanterie- en Kavallerie kazerne twee verdiepingen.
12. De Wurtembergsche Infanterie kazerne.
13. De Depotkazerne, belendende aan het Havendepartement.
14. Het Groot Hospitaal, vroeger de Kadettenschool a den weg naar *Bodjong*.
15. De Loge der edele Vrijmetselaren, tevens een societeitsgebouw.
16. De Kazerne voor doortrekkende troepen.
17. De Algemeene Pakhuizen bewesten de rivier.
18. De Militaire provoost in de stad, aan den groote weg.
19. Het Kruidhuis binnen de stad.
20. Het Kruidmagazijn en de Kruidmolens bewesten stad.
21. De Citadel *Prins van Oranje*, in de wijk *Pontjo* een paal bewesten de stad.
22. Het Residentiehuis *Bodjong*, anderhalve paal l westen de stad, benevens *Java Hotel*.
23. De Mahomedaansche tempel der Javanen, bij d *Háloennáloen*.
24. De Mahomedaansche tempel der Arabieren, aan bewesten de rivier.

Collegien en Departementen te *Samarang* gevestigd.

1. De Raad van Justitie, welke het regtsgebied heeft over de Afdeeling van *Midden-Java* en over de Javaansche Prinsen.
2. De Landraad, voorgezeten door den Resident regtsgebied voerende over den Inlander in het Regentschap *Samarang*.
3. De Algemeene Kas en het kantoor van ontvangst van *Midden-Java*.
4. Departement van middelen en domeinen met eene Controle van Recherche en ontvangst van inkomende en uitgaande regten.
5. Het Vendu-Departement voor de Afdeeling *Samarang*.
6. De Pakhuis- en Zout-administratie, Posterij en afdeeling van den Waterstaat.
7. Een Bureau van het Kadaster en de Verponding.
8. Een Agentschap der Javasche bank.
9. Eene Collectie van het Zegel-departement.
0. Eene Sub-Commissie van Onderwijs voor de Scholen.
1. Eene Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt.
2. Eene Kerkenraad voor de Hervormde Gemeente in de Afdeeling,
3. Eene Sub-Commissie van Weldadigheid voor de Kolonien in Nederland.
4. Een Agentschap der Handelmaatschappij.
5. Eene Inspectie der Cultures.
6. Een toezigt over de Nopalcultuur.
7. Een Collegie van Boedelmeesters.
8. Vier Gouvernements lagere Scholen.
9. Eene Commissie tot ondersteuning van behoeftige Christenen.

Militaire Departement.

Over de voormalige tweede groote Militaire Afdeeling is te *Samarang* het hoofdkwartier.

Onder het kommando der Afdeeling van *Midden-Java* staan:

1. Eene afdeeling Infanterie algemeen Depot, voor de bezetting der forten en supplering.
2. Vijf Bataljons Infanterie van Linie.
3. Vijf Kompagnien Veldartillerie.
4. Vier Kompagnien Kavallerie.
5. Drie Kompagnien Sappeurs en Pionniers.
6. Eene Onderdirectie der Genie en eene voor het materieel der Artillerie.
7. Eene Directie over de Militaire geneeskundige dienst.

De Inspectie der Militaire administratie heeft het beheer over dit vak voor de geheele Afdeeling van *Midden-Java*, zoo als de Directie over den Geneeskundigen dienst zich eveneens over de Militaire afdeeling uitstrekt.

Het Civiel Bestuur van *Samarang* berust in de eerste plaats bij den Resident, bij eenen Adsistent-Resident voor de politie der stad en voorsteden, eenen Adsistent-Resident voor de Comptabiliteit en middelen, twee Majoors, vijf Luitenants en eenen Secretaris voor de Chinezen, eenen Majoor der Mooren, een Hoofd der Arabieren, eenen Kapitein der Maleijers, eenen Kapitein der Boeginezen en een Hoofd der Boeginezen, een Ingenieur en een Translateur.

Te *Samarang* behooren een dertigtal kustkoopvaarders te huis, die voornamelijk aan Arabieren, Chinezen en aan enkele Europeanen toebehooren. Tot wering der zeeroovers zijn in deze streken twee Gouvernements kruisbooten aanwezig.

De ree van *Samarang* is open en onbeschut op verren afstand uit den wal. In het drooge saisoen is de ankerplaats bewesten den mond der rivier in modderigen

rond, en in den regentijd beoosten denzelven in zand-n kleigrond op 7 à 8 vademen. De reis naar de ree is n den natten tijd meestal gevaarlijk door de hooge bran-ling der zee. In October is de waterstand hier het hoogst, 'och het getij zeer ongeregeld en slechts eenmaal in het tmaal loopt er vloed, die om de oost gaat.

Op tien mijlen langs de kust kan men niet landen door en strandmodder.

Bewesten den mond der rivier is op drie mijlen af-ands de kleine haven van *Torbája* of *Kâli Gawé*, al-'aar kleine vaartuigen gekalefaterd worden.

De Schutterij bestaat te *Samarang* uit een Bataljon van ier Kompagnien Europeanen en eene Kompagnie Moo-en (Infanterie), dezelve wordt gekommandeerd door enen Europeschen Luitenant-Kolonel en eenen Majoor er Mooren.

De Europesche bevolking is te *Samarang* eenigzins nders dan in andere Javaansche steden en in het alge-ieen minder eenvoudig en meer Europeesch (behalve te *'atavia*). De levenswijs is er grootscher, woeliger en ga-inter, en zelfs de weeskinderen dragen er eene onder-:heidingskleeding.

Even als in de meeste steden van Indie bestaat hier on-er de Europeanen geen middelstand, ieder rekent zich nder den eersten stand, en, daar er onderling in de ran-en en in het vermogen een groot onderscheid bestaat, an het niet anders of de toenadering is gedwongen, on-atuurlijk en alleen een gevolg van de kleinheid des cir-els in denwelken zich ieder beweegt, en die geene ver-:hillende standen gedoogt.

De gelaatstrekken der vrouwen zijn hier ronder en ge-rongener dan te *Soerabaja;* hare kleeding en die der iannen is zwieriger; de leest der vrouwen is minder ink; het haar is achterover gestreken, (*Sanggoel bokor-in*). De kenmerken en indrukken eener groote wereld :noot *Samarang* eene halve ceuw vroeger dan *Soera-*

baja, en zulks is, zoowel onder de Europesche als Indische bevolking, merkbaar.

Alhoewel er te *Samarang* slechts één stand onder de Christenen bestaat, kan men hen echter zeer gevoegelijk in twee afdeelingen scheiden; de eene is die der Oudgasten of Oudjes, zelden te voet gaande, maar steeds in een gemakkelijk rijtuig, op gezette tijden hun grokje of glaasje wijn nemende onder een ontbijt of partijtje whist. De andere afdeeling is die der jeugdige of nieuwe wereld, gekleed naar de mode, te voet of te paard, galant, vrolijk en wel eens speelziek. Onder deze nieuwerwetsche *fashionnables* behooren de planters uit de binnenlanden.

Het drinkwater was te *Samarang* altijd slecht; voor eenige jaren is er echter eene Artesische put geboord, die voor de stad en de schepen genoeg water geeft, dat eenigzins zandig smaakt.

Te *Samarang* verschijnt alle weken een advertentieblad, met het stadswapen, eene vrouw met een anker en lauriertak. Dit blad is zeer dor.

Voor wandelaars heeft *Samarang* weinig wegen, doch voor rijtuigen is het rijk aan schoone omstreken, daaronder behooren vooral, die welke om de West en om de Zuid loopen. De bergruggen komen *Samarang* aan de Zuidzijde op vier palen nabij. De wegen door en langs heuvelen en dalen, bieden de schoonste gezigten aan, even zoo als van de ree het gezigt op het land ook schoon is. In de Zuidwestelijke omstreken heeft het landgoed van wijlen zekeren TOEWAN JOANNES eene zekere vermaardheid, en de plaats waar zijne graftombe staat, biedt het schoonste gezigt aan. De wandelingen om de Noord zijn voor de voetgangers ook aangenaam.

De Javaan is hier oorspronkelijker dan te *Soerabaja*, alwaar de Maduresche invloed zich zeer doet bemerken. De uitspraak is hier nog vol en rond; de *a* wordt aan het einde der woorden als *o* uitgesproken. Het dragen van goederen geschiedt hier op den rug, behalve de

ārènsuiker, die in manden op het hoofd gedragen wordt.

De kleeding der inlandsche vrouwen is paarsachtig; hae gestalte is geenszins rank en zij verdienen, even als de neeste Javaansche vrouwen, den naam van *Schoonen* niet.

Van 1741 tot 1808 was *Samarang* de eigenlijke hoofdad van *Java;* de Gouverneur van *Java* hield aldaar zijen zetel en stond met de Vorsten gelijk. Zijn gebied rekte zich over alle Compagnies-landen op *Java*, beosten *Cheribon*, *Madura* en *Bawéan* uit. In dat tijdak hebben aldaar als Gouverneurs geregeerd: Gobius, isscher, Veryssel, Sterrenberg, van Hogendorp, Iartingh, van den Burg, Siberg, Greve van Overtraten, van Rheede tot den Parkeler en Ysseldyk.

Daendels heeft dat Gouvernement vernietigd.

Zuidwaarts uit *Samarang* leidt de groote landweg naar et binnenland en komt reeds aan den voet der eerste teenheuvelen. Allengskens begint de weg te rijzen; een aal verder kan men noordwaarts het geheele vlakke and der kust, de zee en de stad, die gedeeltelijk verscholen ligt, als een verheven panorama, overzien. Eenmaal stond hier eene sterkte, waarover later gesproken vordt. Op drie palen verder lag weleer het fort *Seondol;* alles is geslecht: eene kleine terp toont de plaats og aan, alwaar eenige kanonnen van hetzelve, met aarde edekt liggen. Het geheele oord is heuvelachtig, schoon neer en meer stijgende. Nog vijf palen verder ligt *Oe'ngáan*, een dorp en fort op 997 voeten boven de zee. De nachten zijn hier zeer koel. In 1811 stond hier het Engelsche leger, toen *Java* overging in vreemde handen. Niets roept deze gebeurtenis in het geheugen terug dan le herinnering der geschiedenis.

Langs dezen weg zijn wel poststations maar geene poserijen. (Zie Boek III, Deel I, bladz. 189.) Te *Djatingale* noeten de rijtuigen met buffels vóór de paarden, tegen de teilte worden opgetrokken. Negen palen boven *Oe'ngáan*, splitst de weg zich in twee takken, die om de *Me-*

râpi en *Merbâboe*, naar *Kadoe*, *Soerakarta* en *Djokja-karta* loopen. Te *Oe'ngâran* begint reeds de Jurisdictie van den Adsistent Resident van *Salatiga*.

De weg van *Samarang* Westwaarts ontmoet op vier of vijf palen reeds de eerste, digt aan zee komende, vooruitspringende heuvelen, maar wordt vervolgens weer laag. Koffij- en indigotuinen komen hier reeds in menigte voor.

Op drie palen Westwaarts van *Samarang*, bezuiden *Bodjong*, is eene grot, in eenen steenachtigen heuvel: voor dezelve is een houten verdek, alles is met Chinesche karakters beschreven, en de Chinezen, welke deze plaats laten bewaken, vereeren die bijzonder. Van ouds moet er een eerwaardige of zoogenaamde heilige in vertoefd hebben.

Kendal, de hoofdplaats van het tweede Regentschap der afdeeling *Samarang*, ligt op 18 palen Westwaarts van *Samarang*. Het bestuur berust bij eenen Regent, *Râdên Toemenggoeng*, en een' eigen landraad voor het Regentschap. Het bestaat uit de districten hier boven opgenoemd. De voornaamste plaatsen zijn: *Kendal* en *Kâliwoengoe*, doch met weinig merkwaardigs. In de laatste tijden echter, is het district *Sélokâlon* in de Medische topographie van *Java* vermaard geworden, na de ontdekking der bronnen *Wono kembany*, die 2015 voeten hoog liggen en eene temperatuur van 76° tot 113° FAHR. hebben. Het Gouvernement heeft er eene badinrigting daargesteld.

Het regentschap is grootendeels vlak en heeft goed bouwland: de suikercultuur is hier belangrijk.

Salatiga.

In goede handschriften vindt men dezen naam als *Sâlo tigo*, geschreven; de beteekenis dezer woorden is: *drie steenen*, naar de drie steenen tempels nabij de hoofdplaats aanwezig.

De verklaring, dat *Salatiga* de drie schuldigen zou beteekenen, van welke de nakomelingen nog in deze af-

deeling woonachtig zijn, zou eerst waar kunnen wezen, wanneer de Javanen hier vroeger Maleisch hadden gesproken en de *h* van *Sâlah* hadden weggelaten, hetwelk zij nimmer doen.

Deze afdeeling ligt Zuidwaarts van die van *Samarang*, Noordwaarts van de *Merbâboe*. Zij staat onder het bestuur van den Adsistent Resident en eenen Onder Regent, die beide onder *Samarang* staan. De inlander staat hier voor den landraad der afdeeling te regt.

Salatiga, de hoofdplaats, is gelegen op 31 palen Zuid-Zuidwest van *Samarang*, op 10 palen Noordoost ¼ noord van den *Merbâboe*, op 1877 voeten boven het waterpas der zee van *Java*.

Het is een lief plaatsje en wordt door den grooten landweg in tweeën verdeeld, aan den welken de huizen met tuintjes liggen. De woning van den Adsistent Resident is een goed gebouw en heeft uit de achtergalerij een prachtig gezigt op de *Merbâboe*. De huizen der Europeanen zijn hier van hout, met sirappen gedekt. In het midden van deze plaats ligt het fort de *Hersteller* op een uim plein, nabij eene rivierkloof. Vervolgens komt men an de Chinesche woningen.

Het is hier het ware koffijland, overal is schier geheel et land met koffijtuinen bedekt. De productie is ongeveer voor het Gouvernement 50,000 en voor particulieren 00,000 pikols koffij van 125 oude ponden, 's jaars.

Het klimaat is koel, 's nachts dikwerf koud, maar niet oo gezond als te *Oengâran*. Zware winden zijn hier niet eldzaam. Er ligt hier gewoonlijk eene sterke bezetting, n de landraad voor het Regentschap is er gevestigd. De Europeanen behooren onder het regtsgebied van *Samarang*. Het Gouvernement heeft hier een zoutpakhuis.

Een groot gedeelte der afdeeling is particulier land, oodat het Inlandsch Hoofd, dat Onder Regent is, slechts e Districten: *Oengâran*, *Ambarâwa*, *Salatiga* en *ingkir* onder zijn beheer heeft.

Oengâran.

Oengâran (verkeerdelijk *Oenâran* of *Oengârang*) is een dorp met een fort in de nabijheid van den berg *Oengâran*. Het fort, de oude grenssterkte der Compagnie, is van steen gebouwd en heeft in 1811 eene treurige vermaardheid gekregen; het draagt het jaartal van 1787. In hetzelve ligt eene bezetting. De dessa *Ooengâran* is eenigzins Noordwaarts gelegen. Het geheel ligt in een dal, Westwaarts palende aan den berg van dien naam.

Noordwaarts zijn de streken zeer heuvelig en Zuidwaarts vrij vlak. *Oengâran* ligt op 13½ paal van *Samarang*, de weg derwaarts is zeer vermoeijend. Op negen palen Zuidwaarts ligt *Bâwen*, een eenvoudige *dessa*, aan de splitsing des wegs, en daarom ook wel eens *Tângan tiga* of *drie armen* genaamd. Hier begint weder de heuvelachtigheid van het terrein. De Westelijke weg geleidt naar *Ambarâwa*, de hoofdvesting van *Java*, nieuw gebouwd en genaamd WILLEM I. Zij ligt 1516 voeten boven de zee aan de Westzijde van eene uitgedroogde moeras of *râwa*, waarnaar het oord *Ambarâwa* of breede *râwa*, heet. Het ligt drie palen van *Bâwen* en vijf en twintig van *Samarang*.

De weg loopt verder op naar *Magellan*. Bij den post *Djamboe*, de grens van *Samarang*, is de weg 1566 voeten boven de zee: links van *Bawen* afgaande, opent het terrein zich en levert een heerlijk gezigt op den *Merbâboe*. Al de omliggende oorden, heuvelen en dalen zijn met koffij beplant. Eenige palen verder loopt de weg eenen heuvel af naar de brug over de *Toendang*, ook *Toentan* en *Tedoenan* genaamd. Vervolgens gaat de weg allengs opwaarts langs de breede vallei van *Ambarâwa* tot *Salatiga*. Uit *Salatiga* loopt een binnenweg naar *Magellang*, die bij *Koppèng*, negen palen Westwaarts van *Salatiga* 4553 voeten hoog is.

De berg *Ooegâran* is een uitgebrande vulkaan, gelegen op 7° 8′ 0″ Z. Br. en op 110′ 24′ 30″ O. L. De vo-

ing WILLEM I ligt vier mijlen ten Z. O. en het fort *Oe-* *gâran* zes mijlen N. O. ten O. van den berg.

Op den berg zijn eenige oudheden en eene warme ron, bij het dorp *Gendarija.* Deze oudheden heeten *'jandi-Songo*, *Gedong Djonggo*, *Gedong Bâtoe* of *)ingen Redjo;* het zijn te zamen negen kleine tempels p terrassen boven elkander aan de helling van den Zuid-)ostelijken top *Soemowono*, 3000 voeten boven de zee, es à zeven palen van het dorp *Banjoe Koening*, op en bergrug *Kroenroengan.* Er liggen hier ook beelden erstrooid, voorstellende: *Ganêsa*, *Maha dèwa*, *Siwa*, *latharâ Goena* en andere figuren, aan dewelken door e Bengalezen geofferd wordt. Op zeer geringen afstand an deze tempels liggen de zwavelbronnen *Telogo nipo*, *'oember Gedong* en *Soember Kamen.*

Geschiedenis.

Nadat de Javaansche kronijk reeds van vele andere laatsen melding gemaakt heeft, wordt eerst het ontstaan an *Kali Woengoe* en *Samarang* vermeld; *Demak* en *'endal* schijnen ook van latere vorming te zijn. De oor-en van *Salatiga* zijn van hoogeren ouderdom. De oude eschiedenis levert echter dienaangaande niets bepaalds, n eerst ten tijde der invoering van het Islamismus heeft et land in de vermaardheid dier vreemde godsdienst edeeld.

In overoude tijden stond het landschap onder *Poer-* *voljarito*, *Djenggolo*, *Padjadjâran* en later onder *Mo-* *'jopâhit.* RÂDÈN PÂTAH, zoon van BROWIDJOJO VII, van *'odjopahit*, stichtte in het midden der 15de eeuw in et bosch *Bintoro*, een gehucht, dat later tot eene stad angroeide en *Demak* genoemd werd.

Deze RÂDÈN PÂTAH was op zijne buitenlandsche reizen Iahomedaan geworden, verzamelde de geheele magt der verige Islamitische Opperhoofden, trok tegen *Modjo-* *ahit* op, versloeg zijnen vader en verwoestte de stad.

De magt aan zich getrokken hebbende, werd hij de eerste Sultan van *Demak*.

Al de bondgenooten erkenden hem, doch werden zelve vorstjes, zoo wereldlijk als geestelijk; echter kwamen zij overeen om in *Demak* eenen algemeenen tempel te bouwen, waartoe ieder het zijne moest bijdragen. De overlevering verhaalt vele wonderlijke gebeurtenissen, welke bij den opbouw en het bepalen van het rigtingspunt onder het gebed, zouden voorgevallen zijn.

De Vorsten, welke dien tempel als het middelpunt der Mahomedaansche magt beschouwden, waren de Soesoehoenans van *Bonang*, *Lépên*, *Giri*, *Ampel*, *Dhento*, *Kalidjogo* en *Koedoes;* de Boepaties van *Toeban*, *Madura*, *Soerabaja* en *Pengging*.

De Sultans van *Cheribon* en *Bantam* erkenden, even als die van *Palembang*, *Indragiri* en *Singapoera*, welke vroeger onder *Màdjapâhit* stonden, de nieuwe oppermagt niet.

De mindere Hoofden waren die van *Pronogoro*, *Sumenap* en *Pamekassan*. Deze allen waren nu zoo vele onafhankelijke vorsten, die ieder voor zich een deel van het magtige rijk geroofd hadden. De eensgezindheid ging spoedig verloren; de Soesoehoenan van *Koedoes* stond naar de oppermagt en moordde naar welgevallen.

Râdèn Pâtah stierf en zijn zoon Tranggono was de laatste vorst, die de magt vereenigd hield. Hij veranderden den titel van *Wali* in *Panghoeloe*, verzamelde de oude wetten en instellingen der Javanen, en die met de Mahomedaansche wetten vermengende, vervaardigde hij het wetboek *Djojo Langkoro*. Hij was een braaf en verstandig vorst, en voor 1421, volgens de Javaansche jaartelling, hadden zich al de vorsten van *Java* aan zijn gezag onderworpen en later werd dit over de Soendalanden of Westelijk *Java* door hem aan Moelana Ibrahim Sultan van *Cheribon* afgestaan. Deze Tranggano zocht den

al te grooten invloed der geestelijken te beperken en overleed in 1461, na, aan het Oostelijk *Java* eenen ongestoorden en schaarsch gekenden vrede te hebben geschonken. Met zijn leven ging ook de grootheid van *Demak* te niet. Het rijk werd ingevolge zijne bepaling onder zijne zonen en schoonzonen verdeeld, doch aan zijnen wettigen opvolger MOEKMID verbleef de heerschappij slechts in schijn en die regeerde over *Prawoto*, *Demak* en *Samarang*. Hij werd op bevel van den Soesoehoenan van *Koedoes* om het leven gebragt. Voor dat hij den troon beteeg, voerde hij den titel van *Harijo Ronggo*.

De landen vervielen aan HADIRO van *Japara* en ook deze werd op last van den Soesoehoenan van *Koedoes* om het leven gebragt. Later kwamen die landen aan den zoon van MOEKMID HARIJO PANGIRI, als Sultan van *Demak*.

Intusschen had *Tingkir*, een plaatsje bezuiden *Salatiga* den naam gegeven aan eenen nazaat van SRI MOHO POENGGOONG, en zoon van HANDÂJANINGRAT, schoonzoon van BROWIDJOJO. Deze TINGKIR gewan eenen zoon, MAS KARABET genaamd, die gehuwd zijnde met de dochter van RÂDÈN PÂTAH, Adipâti van *Pâdjang* en *Matâram* werd. Deze nu werd in de woelingen der priesters en vorstjes als opperhoofd erkend, en weldra verzwolg het rijk van *Pâdjang* alle landen van *Demak* en van zijne bondgenooten en vasallen.

In 1539 (J. J.) werd *Pâdjang* verwoest, kwam onder *Mataram* en bleef onder hetzelve tot 1677 (van onze jaartelling), en toen werd *Samarang*, *Kali Gawé*, en in 1704 nog eene landstreek beoosten, en in 1741 geheel *Kendal* en *Demak* aan de Compagnie afgestaan. In 1812 gebeurde dit met *Grobogan* en in 1830 met *Salatiga*.

In de oorlogen van 1741—1758, van 1811 en van 1825—1830, werd het geheele landschap betrokken. In 1703 werd het leger van den Soesoehoenan MAS bij *Ting-*

kir verslagen. In 1741 bragten de Chinezen den geheelen omtrek van *Samarang* in oproer. Het leger van Pakoe Boewono, sterk honderd duizend man, stond nabij die stad. Alhoewel nu het zeggen was dat het de Chinezen zou bevechten, had echter de bevelhebber Noto Koesoemo in den zin, *Samarang* voor den Keizer te veroveren. De Chinezen trokken nu van *Samarang* naar *Karta Soera* om den Keizer van den troon te jagen. Aanvallen en zamenzweeringen had *Samarang* weder te verduren in den oorlog met Mangkoe Boemi.

Op den 12den September des jaars 1811 werd *Samarang* door de Engelschen zonder slag of stoot in bezit genomen. De Gouverneur-Generaal Janssens stond geposteerd op de hoogte van *Djatingâle*, eene positie, die door 10.000 man keurtroepen tegen elke magt kan verdedigd worden. De stelling werd door 8000 man, meest inlanders verdedigd.

Op den 16den September werden alle hoogten door de Engelschen vermeesterd en Janssens trok over *Oengâran* op *Salatiga* terug. Het fort werd spoedig bemagtigd. De Franschen hadden post gevat bij de brug over de *Toendang* op den weg naar *Salatiga;* hunne geheele magt bestond nog in een dertigtal strijders. Op den 18den teekende de Generaal Janssens des morgens te acht uren in een wachthuisje aan de *Toendang*, de capitulatie, die de Nederlandsch Indische bezittingen in handen des vijands stelde.

In 1757, den 17 Maart, werd te *Salatiga* door den Gouverneur Hartingh de vrede gesloten tusschen den Keizer Mas Said en de Compagnie, met bepaling, dat Mas Said verheven werd tot onafhankelijk prins onder de titels en namen van *Pangéran Dipâti* Mangkoe Negoro. Zie Boek III, deel II blz. 125 en vervolgens.

In den oorlog op *Java* van 1825—1830, kwamen te *Samarang* de Expeditionaire hulptroepen aan, die tet

ar de binnenlanden, het tooneel des oorlogs ezonden. Meermalen was de stad in nood, door ıtogten des vijands zoowel als door de zamen- a van binnen. In Augustus van 1825 rukte de ;sche Schutterij tegen de muitelingen uit, doch e nederlaag, waarbij twaalf schutters sneuvel- 1830 werd *Pangéran* DIPO NEGORO te *Sama-* nengeleid en naar *Menado* verbannen; later is het fort Rotterdam te *Makasar* overgebragt.

IV.
HOOFDSTUK.

Aardrijks- en Plaatsbeschrijving van Java.

RESIDENTIE *KADOE.*

INHOUD.

Naam. — Ligging. — Grenzen. — Grootte. — Verdeeling. — Bevolking. — Bestuur. — *Magelang.* — *Montilan.* — *Pakkies.* — *Boro Boedhoer.* — *Temanggong.* — Rivieren. — Bergen. — Voortbrengselen. — Geschiedenis.

Naam.

De inlander schrijft niet *Kadoe* maar *Kĕdoe*, dat even als *Kĕdoeng*, diepte beteekent en voor deze Residentie, eene vallei, zeer juist gekozen is.

Ligging.

Bewesten *Soerakarta;* Benoorden *Djokjokarta;* ten Zuidwesten en Zuiden van *Samarang* en *Pekalongan;* Beoosten *Bagalen.* De Residentie is ingesloten door het *Merâpi-* en *Merbâboe-*, het *Oengâran-*, *Sindoro-*, *Soembing-*, *Toenggangngan-* en *Prâhoe-*gebergte. De uiterste grenspunten zijn ten Oosten de *Merâpi* op 110°58′20″ O. L., ten Noorden de *Prâhoe* op 7° 10′ 30″ N. Br., die ook het Westelijke punt op 109° 58′ 20″ O. L. is. De Zuidelijkste grens is op 7° 45′ 0″ Br.

Grenzen.

De *Merâpi*-top ten Oosten, aan *Soerakarta* en *Djokjokarta;* van daar Noordwaarts tot den top van den *Mer-*

zes mijlen langs *Soerakarta*, van daar Noordwest ı post *Djamboe* en Noordwaarts tot aan den Zui- ı voet van den *Prâhoe*, dertien mijlen langs *Sa- g* en zestien langs *Pekalongan*. Van den top van *râhoe* over dien van den *Sindoro* en *Soembing* in uidwestelijke en vervolgens in eene Zuidelijke rig- t aan *Djokjakarta*, zes en veertig mijlen langs *len*: vervolgens Oostwaarts langs de rivier *Krassak*, :n langs *Djokjokarta* tot op den top van den *Me-*

Grootte.

□ Eng. mijlen. De uiterste verschillen zijn voor de 34½ en voor de lengte 30⅗ Eng. mijlen.

eg van het Noorden naar het Zuiden is 37 palen lang.

Verdeeling.

ıesidentie is verdeeld in twee Regentschappen: *Ma-* en *Temanggong*.

Bevolking.

845 beliep het cijfer der volkstelling aan

Europeanen.............	174,
Javanen................	354,367,
Arabieren en Maleijers.....	73,
Militairen...............	37,
Djajan Sekars en Pradjoerits	50,
Slaven.................	3,
Chinezen..............	2,484.
Totaal...	357,188.

den onder dit getal 21,460 meer vrouwen dan ı zijn en men mag aannemen, dat het gegeven cij- de bevolking te laag gesteld is.

evolking verschilt niet veel met die der vorsten- doch het Gouvernementsgezag heeft hier bereids gevat. Minder dweepziek dan die van *Japara*, is niet vrij van opgewondenheid en ligtgeloovigheid. zijn de inwoners vreedzame en uitmuntende be-

bouwers der schoone dalen en zij zijn zeer ijverig ter bevordering hunner belangen, zoo dat zij geene gronden onbebouwd laten liggen. In hun bestuur heerscht nog iets aartsvaderlijksch en zij worden als buigzamer, zacht zinniger en gedweeër dan de Madioenezen beschouwd?

Bestuur.

Het bestuur berust bij eenen Resident, een' Hoofdfiskaal en een' Kapitein der Chinezen.

Het mindere bestuur heeft hier zekeren overgang van het Oostelijke naar het Westelijke *Java;* de Hoofden, welke Oostwaarts *Wedono*, *Arijo*, *Mantri*, *Bekel* en *Patinggi* heeten, dragen hier den titel van *Ronggo*, *Demang*, *Kepolo*, *Penatoes* en *Bekel.* De Onder-Demangof Bekelschappen van 25 dorpen heeten hier *Glondongs;* Westelijker *Loerah*schap en in de Soenda-landen *Tjoetak.*

Magelang.

Dit Regentschap beslaat het Oostelijke gedeelte en is verdeeld in de districten *Magelang*, *Ngasinan*, *Ballak*, *Poerbolingo*, *Bliegoe*, *Remameh*, *Menoreh* en *Bandongan.* De Regent, vroeger *Mas Ngabéhi*, later *Radēn Toemenggoeng*, ontving tot belooning voor zijne bewezene diensten den titel van *Râdēn Adipâti Arijo.*

Magēlang, de hoofdplaats, heeft haren naam van *Gelang*, een ring, ontleend; vermoedelijk omdat dezelve geheel door bergen omringd is; dit is de afleiding, die de inlandsche Hoofden mij van den naam gaven. Hare ligging is op 7° 26′ 45″ Z. Br. en op 110° 12′ 20″ O. L. van Greenwich, 15 mijlen Z. O. ½ O. van den berg *Soembing*, 1222 voeten boven de zee, 410 palen van *Batavia*, 49 Z. W. t. Z. van *Samarang*, 256 W. t. Z. ½ W. van *Soerabaja*, 26½ N. N. W. ½ W. van *Djokjokarta*, 25 N. O. ½ O. van *Poerworedjo*, 32½ W. Z. W. ½ W. van *Salatiga*, aan den oever van de *Progo.* De schoonheid van de ligging dezer plaats is moeijelijk te beschrijven; het is een rijke, milde bodem van eene heerlijke vallei, die door trotsche bergen gevormd is: een uitgestrekt dal, met lommerrij-

dorpjes, besproeid door eene bruisende rivier; alles ezaaid, en terwijl de een oogst, zaait reeds een ander; één woord, het is hier het paradijs der aarde.

e *Magelang* is een landraad over den inlander voor geheele Residentie; de Europeanen behooren onder de d van Justitie van *Samarang*. Er zijn hier, behalve Resident en Secretaris, twee Kommiezen, vier Contros voor de landelijke inkomsten en cultures voor de ele Residentie, twee Opzieners voor de thee-cultuur een voor de indigo; een Agentschap van de Samagsche boedelkamer, een kantoor van taxatie en kaer, een ouderlingschap voor de hervormde eerdienst; ler eene Subcommissie van Weldadigheid.

et Militaire Departement heeft te *Magelang* eene beng in een fort aan de Zuidzijde der hoofdplaats, welterkte met geschut van zwaar kaliber gemonteerd is. it *Magelang* loopen hier vier hoofdwegen, als: een I. W. naar *Temanggong*, een om de Noord naar *en* en *Samarang*, een om de Noordoost naar *Saa*, en een om de Zuid, die zich verdeelt naar *Djokrta* om de Oost en naar *Poerworedjo* om de Z. West. p tien palen Zuidwest van de hoofdplaats ligt *Meno-* op 997 voet hoogte boven de zee. Hier is een *ben-* of schans met bezetting. Van hier loopt de weg over 1738 voet hooge *Toenggangan*-gebergte naar *Poerwo-*). De *benteng* is in de Java-oorlog van 1825-1830 bekend geworden. Hier trad Dipo Negoro op 28sten Februarij 1830 met den Luitenant-Generaal nderhandeling en werd op last van Zijne Excellenaar *Samarang* verwijderd. Zie Boek III, Deel II, z. 241.

Montilan.

ontilan, eene andere *benteng*-plaats, ligt op 9 palen oost van de hoofdplaats en 14 O. t. N. van *Menoreh*, veer 1000 voeten boven de zee, aan den grooten van *Djokjokarta*.

Pakkies.

Op 12 palen beoosten *Magelang*, ligt aan den voet van de *Merâpi*, het dorpje *Pakkies*, op 2960 voeten boven de zee.

Boro Boedhoer.

In dit Regentschap staat de tempel van *Boro Boedhoer*. (Zie Boek III, Deel I, bladz. 247.) Om denzelven van *Magelang* te naderen, gaat men Zuidwaarts over *Montilan* en *Anjer* tot nabij *Pisangan*, en vervolgens over de *Progo*, bewesten welke rivier dat belangrijke gedenkteeken der oudheid staat. Door de zorg van het Gouvernement wordt hetzelve zindelijk gehouden, en het is van de asch van de *Merâpi* geheel gezuiverd. In de nabijheid is een *Pondopo* met eenige kamertjes voor de bezoekers opgeslagen om uit te rusten.

Bij mijn bezoek van de *Boro Boedhoer* op den 12den Mei 1846, in gezelschap van mijnen zoon en van den Regent van *Magelang*, *R dên Adipâti Arijo* DANOE NINGRAT, die de beleefdheid had, mijn wegwijzer te zijn, en die om zijne heuschheid en beschaafde manieren zeer geacht is, merkte ik onder het beeldhouwwerk eene groep op, die bijzonder mijne aandacht boeide, daar ik in dezelve eene voorstelling uit de *Ramajâna* herkende: het was de afbeelding van het dingen naar de hand van SITA DÉWI, door middel van het schieten met pijl en boog, door eene rij van lontarboomen, bij welken wedstrijd de schoone aan SRÎ RAMA ten deel viel. Zie mijne uitgave van ŞRÎ RAMA, bij L. VAN BAKKENES te *Amsterdam*, 1843, bladz. 19 en vervolgens.

Op den top van dezen tempel gestegen, aanschouwden wij de Residentie *Kadoe*, die rondom een prachtig amphiteater aanbood, dat alleen de moeite van eene reis uit *Europa* naar *Java* beloont. Op dezen top besloot ik de *Brâta Joeda* in onze taal over te brengen.

Behalve de gewone vertalingen van *Boro Boedho*, kan men ook lezen: *Bara*, omringende, *Boe* of *Bhoe*, eene

ats, *Dha*, van zedelijke verdiensten, wanneer men nelijk deze woorden uit het Sanskrit ontleent. Daaren-in zou *Boro Boedhoer* eene beslotene, verbodene plaats eekenen en volgens verklaring van oude inlanders de e uitspraak zijn.

n de *Javaansche* kronijken van *Demak* afkomstig, :dt gemeld, dat onder de regering van ARDI WIDJOJO, st van *Mendang Kamoelan*, dat rijk bijzonder bloei-en kunstenaren, vooral steenhouwers en graveerders, vreemde landen kwamen. De tempel van *Boro Boe-er* zou destijds door werklieden vervaardigd zijn, die den Hindostan ontboden waren; dit zou ongeveer in jaar 525 der Javaansche tijdrekening, of in 601 der istelijke jaartelling geschied zijn.

ie over dezen tempel wijders III. Boek, I. Deel, bladz. 247 dit werk en de Inleiding, van mijne vertaling van de *la Joeda*. (Bij C. C. VAN DER HOEK te *Leyden*, 1849.)

n het onderdemangschap *Boro* vindt men vijf andere pels van weinig belang, doch in het district *Poerbo-go* is eene vierkante pagode, die zeer kunstig gebouwd Eindelijk worden in de districten *Soemowono* en *Lem-jang* belangrijke bouwvallen van tempels en voor-ingen in steen van verschillende dieren aangetroffen.

Temanggong.

it regentschap bevat het Noordelijk deel van *Kadoe;* is verdeeld in de districten *Teles*, *Lempoejang*, *Te-nggong*, *Prapak* en *Soemowono*. Het bestuur berust een Regent, *Râdèn Adipâti* of bij eenen *Toemeng-ng*, een Fiskaal, een Priester, en een Luitenant voor Chinezen te *Parakan;* in alles behoort het onder *gëlang*.

emanggong, de hoofdplaats van dit regentschap, ligt palen N. N. W. van *Magelang*, 9 mijlen O. van den *mbing* op 1914 voet boven de zee.

e dessa *Katjipit* op den O. N. O. helling van den *mbing*, ligt op 4010 voet boven de zee; de dessa

Kadakang op den W. N. W. helling van den *Merbáboe* op 5453 en de dessa *Kaponang* op 4015 voet.

Op de N. W. helling van de *Merbáboe* liggen de theetuinen *Lodoseboe* en *Madiyondo*, op den top des heuvels *Djellengngang* op 4480 en 4190 voet boven de zee. De theetuin *Rindo Modjo*, Z. O. van den *Soembing*, ligt 3311 voet hoog.

Rivieren.

In de grot *Djombrêt*, district *Lempoejang*, Regentschap *Temanggong*, ontspringt de *Progo*, op 4,123 voet hoogte boven de zee. Eerst vliet zij van hare bron uit de vallei tusschen de *Sindoro* en *Dijèng*, nabij de bron der rivier *Loetoet* en den weg naar *Bagalên*, Zuid van de dorpen *Djombrêt* en *Tjempoko*, Noordwaarts tot nabij het dorp *Moenting*, hoofdplaats van het dlstrict *Lempoejang*, en wendt zich vervolgens om de Oost naar de Zuid, door de onderdistricten *Pottier*, *Mandin* en het district *Temanggong*, neemt de rivieren *Tjenking*, *Merijo* en *Anggrêk* op, stroomt voorbij het dorp *Prapak*, vervolgens Zuidwaarts langs *Magelang*, scheidende de districten *Bandongngan* en *Magelang*, loopt door de onderdistricten *Kantji*, *Sadego* en *Boro*, scheidt de onderdistricten *Menoreh* en *Poerbolinggo*, ontvangt ter linkerzijde de *Elo* of *Ello*, nabij het dorp *Mondoet*, op 782 voet boven de zee, benevens de *Pabellan*, en verlaat het gebied der Residentie *Kadoe*.

Van den *Mera Api* of *Morapi* stroomen af de rivier *Krassak*, die Oost langs de districten *Bligo* en *Remèmêh* loopt en de grens met *Djokjokarta* vormt, voorts stort hij in de *Progo*, bij het dorp *Bligoe*.

In het district *Prapak*, aan den berg *Tjanti*, nabij den grooten weg naar *Samarang*, ontspringt de *Elo*, *Ello*, *Ngello* of *Hello*, eerst loopt zij Z. O., vervolgens Z., stroomt *Medono* voorbij en scheidt de districten *Ngasinan*, *Ballak* en *Magelang*, neemt de rivieren *Segoro Sangati* en *Balong* op, loopt door het

›nderdistrict *Bodjong* en valt bij het dorp *Mondoet* in le *Progo*.

Op het Zuidelijke voorgebergte van de *Merbâboe* ont-pringt de *Pabellan*. Van de *Merâpi* dalen de rivieren *iendal*, *Selingsing* en *Snéwo* af en vallen in de *Pa-ellan*, welke Zuidwaarts tot *Wonogiri* stroomt en aldaar e *Gendal* ontvangt, Z. W. loopt door het *Probolingo-che* tot in de *Progo*, waarin zij zich bij de dessa *Sono-Vingking* uitstort.

Een topographisch overzigt van de bergen *Merâpi* en *lerbâboe* toont aan, dat eene onnoemelijke menigte klei-e rivieren van dezelve nederstroomen en zich in de *Pro-o* vereenigen. Zij allen echter brengen die vruchtbaar-aarheid aan, welke als benijdenswaardig beschouwd ordt.

Bergen.

Even als *Mâlang* is het gewest van alle zijden door ergen omgeven, wier toppen als grenzen zijn aangewe-n, zij zijn, zoo als gemeld is, de *Merâpi*, *Merbâboe*, t *Djamboe-* en *Soemo-Wono*-gebergte, de *Prâhoe*, *ijèng*, *Sindoro*, *Soembing* en het *Toengngangngan*-bergte.

Over de *Merâpie* en *Merbâboe* zie men: *Soerakarta*.

In December 1822 heeft de *Merâpi* verwoestende tee-ns van leven gegeven, die voor *Kadoe* noodlottig wa-n. Bestendig stijgen er zwarte rookwolken uit zijnen ater. De *Merbâboe* ligt 12 mijlen O. t. N. van *Mage-ng*.

De groote weg van *Samarang* loopt over het *Djam-e*-gebergte heen, en is aan de grens van *Kadoe* aan t dalen. Op *Samarangsch* grondgebied is de hoogte van en weg nabij de post *Pingit*, 2100 voeten.

Het *Soemowono*-gebergte, eene Zuid-Westelijke voor-lling van het gebergte *Oengâran*, is op den top 3000 et boven de zee.

Het *Prâhoe*-gebergte behoort voor een klein gedeelte

tot dit landschap en wordt even als de *Dijeng* onder *Bagelên* beschreven.

De *Sindoro* is gelegen op 7° 16′ 20″ Z. B. en 110° 0′ 30″ O. L. 7 mijlen N. W. van den *Soembing*, die op 7° 21′ 15″ Z. B. en 110° 5′ 30″ Z. ligt. De *Sindoro* is 10,018 Rijnl. voeten volgens JUNGHUHN en 10,388 volgens MELVILL boven de zee. Over beider top loopt de grens van *Kadoe* en *Bagalên:* de rug, die beide bergen vereenigt, is bij *Kletong* 4,476 voet hoog. De bodem des kraters van den *Soembing* is 10,205 voet hoog. De beide bergen worden gewoonlijk genaamd *de twee gebroeders.* Hunne spitsen zijn kegelvormig en de *Soembing* is bovenop kaal. De krater is uitgebrand, maar die van de *Sindoro* is nog gedeeltelijk in werking. Op den kruin van den *Soembing* is een heilig graf. Aan de Z. O. helling is de tempel *Selogrijo*, (steenen woning), op 2,225 voet boven de zee in het district *Bandoengngan.*

De districten, welke aan de gebergten liggen, zijn: *Ballak* en *Poerbolinggo* aan den *Merápi; Jetis* en *Lempoejang* aan den *Sindoro*, en *Jetis* en *Bandoengngan* aan den *Soembing*. Het *Toenggangngan-* of *Tjatjâbang*-gebergte ligt in het district *Menoreh*, en de berpas naar *Bagalên* is 1738 voet hoog.

Nabij *Magelang* is het bergje *Sidar* genaamd, waarop een heilig graf is: de overlevering zegt, dat het de navel of het middelpunt des eilands is en dat *Java* met eenen nagel door den kruin van den *Tidar* gedreven, aan de wereld is vastgeklonken.

Voortbrengselen.

De klei- en zandachtige gronden zijn in *Kadoe* voor tabak, suiker en koffij zeer geschikt; de tabak is van eene zeer goede hoedanigheid en alzoo bijzonder gezocht. De soorten zijn: de Havanna, Manilla en gewone *Java*-plant.

Alle Europesche moeskruiden komen er voort, te gelijk met allerlei Inlandsche. Aan water is hier geen gebrek en even als in *Mâlang*, wordt hier het gansche jaar door

ən gemaaid; veldvruchten vindt men tot in het
ewas. Geene hoogere ligging doet den grond braak
overal wordt des landmans vlijt goed beloond. Niet
t plantenrijk is dit land ten lusthof, ook voor het
k is het een gelukkig oord; de paarden van *Ka-*
de beste van *Java* en vormen een bijzonder ras;
ren zijn er dik en vet. Ander vee deelt in de-
nstandigheid.

Geschiedenis.

dit land, waar de fabelachtige overlevering de
oet uitrusten op hunnen togt van het Westen naar
en. Hun brak het zweet uit van vermoeijenis, en
dan ook de rijke voorraad van water in dit oord.
fabelachtigen berg *Djamoor Dhipo* vielen twee
neder op de smederij van *Hempoe Româdhi*,
anus der Javaansche Mythologie en hieruit ont-
de vuurbergen *Merâpi* en *Merbâboe*.
deelde gewoonlijk in de gebeurtenissen van *Soe-*
en *Djojokarta*. Bij de splitsing van het groote
1755 werd *Kadoe* met *Tjatjas* of huisgezinnen
. Tot in 1811 bleef het land buiten bemoeijing
opeesch gezag, ofschoon het in de oorlogen van
758 een werkzaam deel nam. Het gebied strekte
het *Pekalongansche* bijna tot aan het Noorder
it. De Maarschalk DAENDELS bedong op den 6den
1811 den afstand van *Kadoe* tot aan de parallel der
ste punt van *Kendal*, ongeveer op 7° 9′ 0″ Z. B.
rallel werd getrokken met de zee. Westwaarts tot
alongan. Op den 1 Augustus bedong *Sir* RAF-
ı afstand van geheel des Sultans en 's Keizers aan-
le provincie. In 1826 werden de *Djabarangka-*
den en in 1830 nog een ander Zuidelijk deel der
e ingelijfd. Het vroeger in 1811 en 1812 verkre-
eelte stond onder *Pekalongan* tot 14 Maart 1816,
de deelen gescheiden waren.

V.
HOOFDSTUK.

Aardrijks- en Plaatsbeschrijving van Java.

RESIDENTIE *BAGALEN*.

INHOUD.

Naam.

Verschillend schrijft men den naam, als: *Begaleen*, *Bageleen*, *Baglen* en *Bagalen.* De Inlandsche uitspraak is *Bá-glén*, *Be-glén* en *Bĕgalēn;* de zuivere uitspraak is *Bagĕlēn* ook *Paglēn*, dat *Penis* beteekent.

Ligging.

Bewesten *Djokjokarta*, beoosten *Banjoe-Mas.* De uiterste grenzen zijn ten O. 109° 58′ 0″, ten N. de *Prahoe* op 7° 10′ 30″ Z. Br., ten W. de rivier *Aja* of *Djetis*, ten Z. 7° 53′ 0″ Br.

Grenzen.

Ten N. aan *Banjoe-Mas*, *Pekalongan* en *Kadoe;* ten O. aan *Kadoe* en *Djokjokarta*, ten Z. aan de Indische zee en ten W. aan *Banjoe-Mas.* Over de toppen van den *Soembing*, *Sindoro* en *Prâhoe* loopt de N. O. grens.

'. bedraagt de uitgestrektheid langs den Oceaan 45 mijlen.

Grootte.

e Residentie beslaat eene oppervlakte van 923 vier- Engelsche mijlen. De uiterste verschillen zijn voor gte 41 en voor de breedte 48 Engelsche mijlen. De oopt van *Djokjokarta* 50 palen langs de Zuidkust.

Verdeeling.

n hier zes groote Afdeelingen of Regentschappen, *Poerworedjo*, *Koeto Ardjo*, *Keboemen*, *Kårang-* ·, *Ambal* en *Ledok*. De aardrijkskundige verdeeling alleen boven- en benedenlanden aan; *Ledok* vormt n de bovenlanden. Vroeger maakte dat landschap Residentie op zichzelve uit. In 1830 is het onder e gevoegd, later daarvan afgetrokken en weder bij *'ên* gebragt.

Bevolking.

het jaar 1843 leverde de staat der bevolking de ıde cijfers op, als:

Europeanen	217,
Javanen	612,027,
Arabieren, Maleijers enz.	89,
Militairen	1,117,
Djajang Sekars	39,
Pradjoerits	187,
Slaven	14,
Chinezen	1,415.
Totaal ...	615,105.

ı kan op goede gronden van de vermeerdering der ting aannemen, dat haar cijfer in 1848 reeds 700,000 eg.

bevolking, eerst in 1830 onder Europeesch bestuur ıen, heeft de indrukken der vorstelijke regering ıiet vergeten; zij is zachtzinnig, ligt te leiden, ; ontwikkeld en ligtgeloovig. De taal is hier op verre

na zoo zuiver niet als in *Kadoe* en doorgaans lomp en plomp.

Poerwo-redjo.

Deze afdeeling beslaat het Zuidoostelijk deel der Residente aan de zee en langs de *Bogowonto*, ook *Kadoelangi* genoemd. Het bestuur berust bij den Resident voor de zes afdeelingen; een Regent, Râdên Adipâti, een Hoofdfiskaal, een Hoofdpriester en een Luitenant der Chinezen voor de afdeeling *Poerwo-redjo.*

Poerworedjo, dat de aanvang der bloei of bevolking beteekent, de hoofdplaats van het Regentschap en van de Residentie tevens, is gelegen aan den linkeroever der *Bogowonto*, 16 palen van de Zuidkust, 46 palen West ten N. *Djokjokarta*, 25 Zuidwest van *Magelang* en 79 palen Oost ten Zuiden van *Banjoe-mas.* De plaats heet eigenlijk *Gĕdong Kĕbo* of Buffelhuis, welken naam zij in den oorlog van 1825-1830 erlangde en die nog aan het Militaire kampement gegeven wordt; zij wordt ook *Begalen* genoemd, doch is onder dien naam wenig bekend. De naam van *Poerwo-redjo* is te onderscheiden van een ander *Poerwo-redjo* of *Poerwokarto* in *Banjoe-Mas* en *Poerwokarto* in *Krawang*.

De Departementen van algemeen bestuur te *Poerwo-redjo* zijn een landraad over den Inlander voor de Regentschappen *Poerwo-redjo* en *Koeto Ardjo;* verder een Zoutverkoop, vier Controleurs voor de landelijke inkomsten en cultures, drie voor de kaneel- en twee en twintig voor de indigo-cultuur over de geheele Residentie; voorts een Agentschap der *Samarangsche* weeskamer, een kantoor van taxatie en kadaster, en eene Subcommissie van Weldadigheid voor de Kolonien in Nederland.

Te *Gĕdong Kĕbo* ligt een groot garnizoen, dat tot de tweede groote Militaire Afdeeling, hoofdkwartier *Samarang*, behoort. In de andere Regentschappen liggen hier en daar kleine bezettingen in forten. Gedurende den oorlog van 1825-1830 werden er vele forten in *Bagalen* op-

geworpen. Onder deze waren die van *Gĕdong Kèbo* en *Bringkèlan* benoorden *Poerworedjo* aan de *Bogowonto's* regteroever, de voornaamste, en het laatste beroemd om zijne markt.

Koeto Ardjo.

Koeto Ardjo of welvarende stad; een landschap van dien naam, benoorden *Poerworedjo;* dat door eenen Regent, *Rădèn Toemenggoeng*, een' Fiskaal en een Priester bestuurd wordt. In alles behoort dit Regentschap regtstreeks onder *Poerworedjo* en heeft gewoonlijk een afdeeling Inlandsche Schutterij voor de handhaving der bestaande rust.

Keboemen.

Deze afdeeling ligt West van *Poerworedjo*, Oost van *Kârang Anjer* en Noord van *Ambal.* Het bestuur berust bij eenen Adsistent Resident, eenen Regent *Râdĕn Adipâti*, een' Priester en een' Fiskaal. De hoofdplaats ligt 24 palen Noordwest van *Poerworedjo*, 10 van *Ambal* en 8 van *Kârang Anjer.* Uit haar loopen verschillende wegen, als: een Oost- naar *Poerworedjo*, een Zuidwaarts naar *Ambal* en Zuidwestwaarts naar *Patanăhan* en *Kârang Bollong* en een Westwaarts naar *Kârang Anjer.* Te *Keboemen* ligt eene afdeeling Inlandsche kavallerie. Een landraad voert het gebied over de afdeelingen *Kĕboemen* en *Kărang Anjer.*

Karang Anjer.

Deze afdeeling ligt in het Westen van de provincie en heeft ook een' Regent, een' Fiskaal en een' Priester en staat in alles onder *Keboemen.* De hoofdplaats ligt 8 paal West van *Keboemen* en 32 in de rigting van *Poerworedjo.* De Regent is *Rădĕn Adipâti.* In het Regentschap liggen de Redoutes *Patanăhan* en *Kârang-Bollong*, de laatste aan een rond, hoog voorgebergte, dat ook *Kârang-Bollong* heet en 48 palen van *Gĕdong Kĕbo* ligt. Te *Kârang Anjer* is een zoutverkoop.

Ambal.

Dit landschap ligt aan de Zuidkust, bewesten *Poerworedjo.* Het wordt bestuurd door een' Adsistent Resident, een' Regent *Râdên Toemenggoeng*, een' Fiskaal en een' Priester. De hoofdplaats ligt 20 palen West van *Poerworedjo*, nabij de zee. Aldaar is eene redoute en een afdeeling Inlandsche Schutterij. Een landraad handhaaft het regt over den Inlander. Er is een zoutverkoop.

Ledok.

Deze landstreek is het Noordelijk deel der Residentie, vroeger maakte zij eene provincie van *Matâram* en na 1830 een afzonderlijke Residentie uit, doch werd kort daarna bij *Kadoe*, later bij *Bagalên* ingelijfd. Zij wordt bestuurd door een' Adsistent Resident, een' Regent *Râdên Toemmenggoeng*, een' Fiskaal en een' Priester.

Het is eene schoone en vruchtbare landstreek, vol weelde, rijkdom en bekoorlijkheid der natuur. Bergen en dalen, heuvelen en valleijen wisselen elkander af. Eene milde lucht doet allerlei gewassen ontkiemen en spoedig in wasdom toenemen. De koffijboom en theeheester, de indigo en kaneel, de rijst en maïs, alles groeit even welig. Het is een tweede *Kadoe* en *Mâlang*; er zijn in dit Regentschap alleen 130,986 inwoners. De Noorde- en Oostelijke grenzen zijn verre boven de wolken en loopen over de toppen der *Soembing*, *Sindoro*, *Prâhoe* en *Dijêng*.

De hoofdplaats *Wonosobo* ligt op 40 palen Noord van *Poerworedjo* aan den regteroever van de rivier *Serâjoe*, op 2540 voeten boven de zee. Er is een fort met eene bezetting, het is het hoogst gelegene fort op *Java*, op 6 mijlen Z. W. van den *Sindoro*.

Het dorp *Djâdjar* aan de Zuidhelling van de *Prâhoe*, ligt 4620 voet boven de zee en het dorp *Seketang* op 5098 voet nabij den berg *Felirip*, een top van den *Prâhoe*, die 7000 voet hoog is.

Bijna in het midden van dit landschap ligt het dorp

voeran, alwaar in 1829 eene hevige schermutseling plaats
d; het ligt 12 palen Z. O. van *Wonosobo*. In de hoofd-
ats is een zoutdebiet.

Gesteldheid.

Het vlakke land van *Bagalên* geeft het hooge van *Le-*
t niets toe in vruchtbaarheid. Het is eene zeer uitge-
:kte vlakte, die de heerlijkste vergezigten oplevert. De
tures van indigo, rijst, tabak, kaneel, suiker en koffij,
bosschaadjen van allerlei palm- en vruchtboomen, wis-
:n elkander af. Bezuiden de vallei der *Serâjoe*-rivier
gt de grond tot eenige hoogte, wordt naar het Zuiden
kker en aan het strand eenigzins hooger.

Wateren.

De vele kleine riviertjes, die van het Noorden vlieten,
den geene spoedige ontlasting in zee, maar verzamelen
h en vormen een groote *Râwa* of uitgestrekt moeras,
door de rivier *Lërang* zijne wateren in eene oostelijke
ting naar de *Bogowonto* voert, welke zich Westwaarts
mt en met de *Lérang* vereenigd door eenen mond in
: stroomt. Het groote moeras is 8 palen lang, 3 palen
:ed, vischrijk en daardoor voor de omwoners voor-
:lig.

De rivieren in dit gewest zijn de *Bogowonto*, *Djali*,
bang, *Lo-oelo*, *Tjingtjingoeling* en *Djetis*, die zich
ı het Zuiderzeestrand of door de *Râwa* in zee storten.
menwaarts zijn de rivieren de *Begâloe* en *Serâjoe*.

Behalve het opgemeld moeras of de groote *Râwa*, zijn
in het gebied van *Ledok* nog eenige meeren, als: *Te-*
ga Tjebong, 6881 voet hoog; *Telâga Warna*, een
:lkleurig meer, op het *Dijëng*-gebergte, benevens *Te-*
ga Tjebong, 6881 voet hoog en *Telâga Mendjer*, dat
p en 3 palen in omtrek is.

De rivieren en meeren rigten bij zware regens somtijds
ote verwoestingen aan. Van 20 Januarij tot 1 Fe-
arij 1812 werden in het Regentschap *Poeworedjo* 60

woningen, 360 jonken rijstvelden en verscheidene bruggen overstroomd of weggeslagen. In het Regentschap *Ambal* werden 400 jonken rijstvelden en 800 jonken indigovelden overstroomd.

Geschiedenis.

Volgens de oude Javaansche kronijken was *Bagalên* reeds vroeg bevolkt, want in het jaar 525 behoorde dit landschap tot het groote rijk *Poerwo Tjarito*, welke naam Adji Djojo Bojo aan het rijk *Mendang Kamoelan* gegeven had. In gezegd jaar stond het onder het bewind van een' der zonen van Ardi Koesoemo, den beroemden Ardi Widjojo, wiens regering voor *Mendang Kamoelan*, hetwelk naderhand *Prambanan* of *Brabanan* genoemd werd, zeer gezegend was. In lateren tijd is *Bagalên*, bij eene andere indeeling onder het bewind van Panoekoen, een kleinzoon van Sri Moho Poenggoeng, gekomen.

In de vroegste eeuwen deelde *Bagalên* een gelijk lot met *Pekalongan;* het bleef, als te ver van eenig middelpunt verwijderd, vrij van vreemde overheersching. Na den val van *Mâdja pâhit* kwam het land eerst onder *Pengging* en daarna onder *Demak* en *Matâram*. Bij de verdeeling van het eerste rijk, kwamen *Kadoe* en *Bagalên* in 1461 J. J. onder Mas Timor, zoon van Pangéran Trangganoe, den derden sultan van *Demak*.

Bagalên omhelsde het Mahomedaansche geloof en werd onder *Matâram* gebragt door Raden Djamboe, zoon van Senopati, de eerste vorst van dat rijk. Het bleef daaronder (ofschoon *Matâram* van naam verwisselde) tot in 1830. In de oorlogen van 1755 en 1825 had *Bagalên* veel te lijden; in den laatsten oorlog werden bij de herovering allerwege schansen en redoutes opgeworpen.

Merkwaardigheden.

In het kliergebergte bij *Tjatjâbam* op de grens van *Kadoe*, ligt de *Goening Wâ'ngi*, van geringe hoogte: op den top is een graf, dat in heiligen reuk staat en de

ustplaats is van den reeds genoemden RÂDÈN DJAMBOE, lie, als een hevig ijveraar voor het Islamismus, hetzelve loor de wapenen in *Begalên* invoerde en op dit bergje ijnen hoofdzetel en eenen tempel bouwde; de tempel estaat niet meer. Op dit bergje zijn nog drie graven, ie als heilig beschouwd worden.

VI. HOOFDSTUK.

Aardrijks- en Plaatsbeschrijving van Java.

RESIDENTIE *BANJOEMAAS*.

INHOUD.

Naam. — Ligging. — Grenzen. — Grootte. — Verdeeling. — *Banjoemaas*. — *Poerbolinggo*. — *Bandjer Negára*. — *Poerwokĕrto*. — *Tjilátjap*. — Bevolking. — Gesteldheid. — Hooge Streken. — Geschiedenis.

Naam.

Banjoemaas, eigenlijk *Baannjoe-Mas*, goudwater, in de hoftaal *Tojo Kĕntjono*, alzoo genoemd naar een klein riviertje, dat nabij de hoofdplaats in de *Sĕrâjoe* valt en dat weleer goudstof zou afgevoerd hebben.

Ligging.

Bewesten *Bagelĕn*, Bezuiden *Pekalongan* en *Tagal*, Beoosten *Cheribon* en de *Preanger-landen* en Benoorden de Indische zee. De uiterste grenspunten zijn, ten Oosten de *Prâhoe*, op 109° 58′ 20″ L., die ook de Noordelijkste is op 7° 10′ 30″ Br. De Westelijkste is op 108° 31′ 0″ en de Zuidelijkste op 7° 56′ 0″ Br.

Grenzen.

Oostwaarts aan de Zuidkust, de rivier *Djetis* en opwaarts om de Noord langs *Bagelĕn* tot op den top van de *Prâhoe*, 65 mijlen. Van de *Prâhoe* over de toppen van het *Dijĕng*-gebergte, tot op den top van den *Sĭ*-

ıal, 28 mijlen langs *Pekalongan* en over den *Slâmat* een, langs het gebergte *Kombang* en de bergen *Sâwa*, *lroejoeng*, *Sĕlakombang*, *Gĕni*, *Jongan* en *Ageng;* 0 mijlen van *Tugal;* vervolgens West om de Zuid over e bergen *Goemanting*, *Kârang*, *Soebang* en *Bongko*, ıt aan de rivier *Tjidjolang*, die in de *Tjitandoewi* valt ı verder Zuidwaarts van de *Tjitandoewi* af tot de *Se-ira Anăkan*-baai, 40 mijlen langs *Cheribon* en de *Pre-ıger-landen.* Langs de Zuidkust is het landschap 50 mij-ı uitgestrekt, het eiland *Noesa Kambang'an* er niet der begrepen.

Grootte.

97,0 geographische mijlen. De uiterste verschillen zijn, breedte 45½ en in lengte 87⅜ Engelsche mijlen. De ıgste wegen zijn binnen het gebied van *Bator* tot *Tji-jap* 87 en die van *Banjoemaas* naar *Djâja Loehoer* palen.

Verdeeling.

Vijf groote afdeelingen, als: *Banjoemaas*, *Poerboling-*, *Bandjer Negâra*, *Poerwokĕrto* en *Tjilâtjap.*

Banjoemaas.

Deze afdeeling ligt aan den linkeroever der *Sĕrâjoe.* t bestuur berust bij den Resident voor de geheele Re-entie; een' Regent, een Hoofdfiskaal en een' Hoofd-ester, benevens een' Luitenant der Chinezen.

Banjoemaas, de hoofdplaats, is gelegen aan den lin-:oever der *Sĕrâjoe*, die zich bij de stad met een ster-ı bogt van de Oost om de West Noordwaarts wendt, 7°33′45″ Br. en 109°19′20″ L., 62 palen West van *erworedjo*, 76 Zuid van *Tagal*, 19 van de Zuidkust, mijlen Z. t. O. van den *Slâmat* en 40 voet boven de pervlakte der zee. Zij heeft buiten hare belangrijkheid zetel des bestuurs, geene andere.

De Departemenlen en Collegien aldaar gevestigd, zijn: ı landraad voor de afdeeling, die even als in *Bagalèn* ınis velt zonder tusschenkomst van eenen ommegaan-

den regter. De Europeanen staan onder het regtsgebied van den Raad van Justitie van *Samarang*. Er zijn wijders een Zoutverkoop, drie Controleurs voor de landelijke inkomsten en cultures, vijf Opzieners voor de thee-cultuur, een Adsistent voor de kaneel-, zeven voor de indigo-cultuur over de geheele Residentie; een Agentschap der Weeskamer van *Samarang*, eene Subcommissie van Weldadigheid voor de kolonien in Nederland; eene divisie Infanterie van linie en eene afdeeling inlandsche Schutterij. De Residentie behoort tot de tweede groote Militaire afdeeling, hoofdkwartier *Samarang*.

Uit *Banjoemaas* loopen vijf groote wegen, als een om de Noordoost naar *Bandjar Negăra* en *Ledok;* een om de Zuidoost naar *Bagalên;* een om de Zuidwest naar *Tjilâtjâp;* een om de Noordwest over *Adjibârung* naar *Tagal* en een om de Noord, Beoosten den *Slâmat* over *Poerbolinggo* en *Randoe dongkal*, naar *Pamâlang*.

De *Sĕrăjoe*, welke voorbij *Banjoemaas* stroomt, heeft zoo wel om de N. O. als Z. W. vele groote bogten. De gemeenschap van de monding dezer rivier over zee naar *Tjilâtjap* is zeer gevaarlijk, zoo dat er twee kanalen ontworpen zijn, die uit de *Sĕrâjoe* Westwaarts naar *Tjilâtjap* zullen loopen.

De voornaamste dessa's in dit Regentschap zijn *Adiredjo*, *Aja* en *Poerworedjo*.

Poerbolinggo.

Van dezen naam heeft men in *Bagalên* ook eene plaats, terwijl *Poerbolinggo* ook in *Bezoeki* bestaat. De afdeeling ligt Benoorden *Banjoemaas;* ten Noordoosten van *Poerwokerto;* ten Zuidoosten van den *Slâmat* en West ten Noorden van *Bandjer Negăra*. Het bestuur berust bij eenen Adsistent-Resident, een Regent *Râdĕn Toemenggoeng*, een Fiskaal en een Priester.

Poerbolinggo, de hoofdplaats, is gelegen 11 palen ten N. N. O. van *Banjoemaas*, aan de Zuidoostelijke helling van den *Slâmat*. Over deze hoofdplaats loopt een moei-

jelijke bergweg van *Banjoemaas* naar *Pamâlang*, langs de Oostelijke helling van den *Slâmat.* Er ligt even als bij de andere Regenten een detachement inlandsche Schutters, en er is een Landraad met dezelfde magt bekleed als te *Banjoemaas.*

Op de Z. O. helling van den *Slâmat* ligt het dorp *Sërâjoe*, 1,086 voet hoog en heeft in de nabijheid eenen waterval, gevormd door de *Kâli Sopo.* De Zuidhelling des bergs daalt met regelmatige terrassen tot aan het bed der rivier *Sërâjoe.*

Bandjer Negâra.

De naam is te onderscheiden van *Bandjar* in *Rembang.*

De afdeeling vormt het Noordoostelijk deel der Residentie en is ingesloten door *Bagalèn*, *Kadoe*, *Pekalongan* en *Tagal.* Het is verreweg het merkwaardigste gedeelte der landstreek. De grond is er veel hooger en in het hart van midden-*Java.* Met eenen scherpen hoek schiet het noordwaarts tot op den *Prâhoe.*

Het bestuur berust bij een' Adsistent-Resident, een Regent *Râdèn Toemenggoeng*, een Fiskaal, een Priester en een Hoofd der Chinezen, dat te *Bâtor* woont.

Bandjer Negâra, de hoofdplaats, is gelegen op 32 palen N. O. t. O. van *Banjoemaas*, aan den regteroever en niet ver van de *Sërâjoe.* Er bestaat een Landraad en een detachement inlandsche Schutterij. Uit deze plaats loopen drie wegen, één naar *Banjoemaas*, één naar *Kârang Kobar* en één naar *Wonosobo.* De tweede plaats ligt N. t. O. van *Bandjar Negâra* op 3,259, en *Bâtor* 24 palen in die rigting, op 5,200 voet hoogte boven de zee. *Bâtor* ligt 4 mijlen Bewesten het plateau van den *Dijëng.* De huizen zijn aldaar van hout; de bevolking der hoofdplaats *Bâtor* bestaat grootendeels uit Chinezen, die buizen dragen met schapenvacht gevoerd. Geboomte wordt hier niet aangetroffen, en de koude is hier zeer vinnig. Het dorp is geregeld gebouwd, van eene omheining

voorzien en door eene gracht omgeven. De ligging is aan den voet des bergs *Petarångan*, op een hoog en kaal terrein. In het N. O. is de berg *Pakarman*. Van de Oost- en Zuidelijke gebergten heeft men het uitzigt op de Indische zee. Op 8 palen van *Bâtor* ligt de dessa *Dolok*, alwaar veel tabak verbouwd wordt.

Poerwokěrto.

Poerwo, beteekent: oorsprong, begin, en *Kěrto* of *Karto* vrede, bloei, dus: *begin van bloei*. Deze afdeeling is gelegen benoorden die van *Banjoemaas* en beoosten *Tjilâtjap*, bezuiden *Poerbolinggo* en ten zuidwesten van *Bandjer Negara*. Het bestuur berust bij eenen Regent *Râdên Adipâti* een' Fiskaal en een' Priester, die onmiddellijk onder het regtsgebied van *Banjoemaas* staan.

Poerwokěrto, de hoofdplaats, is gelegen op 10 palen ten N. W. van *Banjoemaas*, aan den Zuidoostelijken voet van den *Slâmat*, waaraan het Regentschap grenst. De grond helt naar het Zuiden sterk af en is zeer bergachtig.

De groote weg van *Banjoemaas* naar *Tagal*, loopt over *Poerwokěrto* en *Adjibârang*, bewesten den *Slâmat* op *Lebaksijoe*. In dit Regentschap is de groote dessa *Adjibârang* aan de Zuidwestelijke helling van den *Slâmat* en *Kârang-Loewar*, niet ver van *Poerworědjo*. De weg van *Poerwokěrto* heeft eene uitgestrektheid van 22 palen.

Tjilâtjap.

Deze afdeeling beslaat het Zuidwestelijk gedeelte der Residentie en tevens het eiland, bekend onder den naam van *Noesa Kambângan*.

Tjilâtjap, de hoofdplaats, is gelegen op eene landtong die aan de Oostzijde door de opene zee bespoeld wordt, zich Zuidwaarts tot op eene halve mijl van *Noesa Kambângan* uitstrekt en aan den Westkant Noordwaarts inkrimpt. Deze landtong is laag en moerassig; van den Zuidhoek strekt zich eene zandbank tot op den afstand van eene mijl Zuidoostwaarts uit.

Te *Tjilâtjap* is een zoutverkoop en een algemeen pak-

huis voor den stapel der producten van *Banjoemaas*, die door kustvaarders en ook door Nederlandsche schepen van hier worden afgehaald. Er is hier een landraad voor den Inlander even als te *Banjoemaas*.

Deze landstreek ligt even als *Tagal* op den overgang van de *Soenda*- naar de *Java*-landen, zoodat de rivieren in het Westelijke gedeelte *Tji* en in het Oostelijke *Kàli* genoemd worden. Zij was vroeger de uiterste grenspaal van het *Matâramsche* rijk. De Noordwestelijke streken in de districten *Dâjalohor* (*loehoer*) en *Madoera* zijn nog niet ten volle bekend. Ten Zuiden van de afdeeling *Tjilâtjap* ligt de *Segâra Anakan*-baai, een ondiepe inham der zee, aan dewelke *Noesa Kambângan* ligt. In de nabijheid vindt men eenige visschersdorpen. De rivieren *Tji Auer* (*Tji Awer*), en *Tji Beureum* storten er zich in uit, terwijl de *Tjitandoewi* ten Westen de grens der *Preanger*-landen bepaalt.

Noesa Kambângan of (vlottend eiland), is het grootste aan de Zuidkust van *Java*, 28 palen lang en 4 breed. In oude tijden was het een gedeelte van *Java*, doch door eenen geweldigen vloed is er een gedeelte der oppervlakte van weggespoeld. Het heeft eene uitgebreidheid van 2,3 vierkante geographische mijlen.

De inwoners onderhouden de gemeenschap met de Zuidkust van *Java* door *Sasaks* of vlotten.

Op het eiland zijn verscheidene holen en grotten van druipsteen. Veel wild- en kruipend gedierte worden er alom aangetroffen. Het klimaat is er voor den vreemdeling zeer schadelijk; de lucht is er bedompt en met onzuivere dampen bezwangerd. Een bergrug loopt over het eiland van het Oosten naar het Westen. Er ligt gewoonlijk eene Militaire bezetting in de schans *Kârang Bolong* (rots vol gaten), op den Oost- en in de *Bantêng mâti* (doode Woudstier), op den Westhoek, waarbij het eilandje *Wâroe* (*Noesa Wâroe*), ligt, dat vogelnestklippen bevat.

De omtrek van *Noesa Kambângan* is klippig en de af-

stand tot de *Preanger*-kust slechts eene halve mijl. Het eiland vormt met de kust van *Java* twee havens of zeegaten, waarvan de Oostelijke *Tjilâtjap* en de Westelijke *Kâli poetjang* (*Pinang*-rivier) heet. De laatste behoort onder de *Preangerlanden*; de Oostelijke (ook genoemd *Turtlebay*, bij HORSBURGH op 7° 48′ 0″ Br.) wordt aangeduid door de *Kârang Bôlong*, 75 el uit de steile Noordooostkust des eilands; bij dezelve staat een vlaggestok op 7° 45′ 30″ Br. en 109° 3′ 30″ L. De klip zelve ligt op 7° 45′ 8″ Br. en 109° 5′ 41″ L. Bij het bezeilen van het gat, wordt uit het Oosten regt West gestuurd op de klip (*Kârang bôlong*). Tot op 50 ellen daarvan genaderd, ontwaart men het rif, dat nabij de klip langs de kust gaat; nu wendt men om de Noordwest en volgt de kust langs het afgebakende vaarwater. De miswijzing van het kompas geeft 0° 37′ 0″ Noordwestering. Het getij van hoog en laag water met nieuwe of volle maan is: hoog water 's morgens 8 uur 45 min.. en 's avonds 9 uur 5 min.; laag water 's middags 2 uur 50 min.; de gemiddelde rijzing en daling 1,25 el; grootste rijzing 2,42, kleinste rijzing 0,10 el, omtrent 2 of 4 dagen na volle of nieuwe maan. De stroom is bij vloed om de West, bij eb om de Oost; de snelheid is van 2-3 in den West- en 5-5½ mijl in den Oostmoeson.

Op *Noesa Kambângan* wordt de reusachtige *Lotus*, de *Rafflesia Patma* gevonden, die door de eilanders *Kroeboet* genoemd wordt. Zie Boek III. Deel I. blz. 64.

Het district *Djâja Lohor* in den Noordwesthoek van de afdeeling *Tjilâtjap*, ingesloten door de grenzen van *Tagal* en de *Preangerlanden*, vormde vroeger een afzonderlijk landschap. Het bevat vele heuvelen en rivieren, loopt Zuidwaarts laag en wordt aldaar door de *Segâra anakan* bespoeld.

In deze afdeeling stroomen bewesten de hoofdplaats de *Tji Donan* of *Djamboe* en de *Lomisang* in de enge straat van *Noesa Kambângan*, terwijl de *Tji Awer* en de *Tji*

reum zich door vier monden in de *Segâra anakan* torten.

'e *Messigit Sélo* (*Mesdjid Sélo*), de beroemde grot *Noesa Kambângan*, ligt zuidwaarts van de *Segâra kan;* zij bevat twee verhevene steenen en een hoog . Het geheel heeft iets van eenen steenen tempel, waarzij haren naam ontleent.

'p de *Kârang-bolong* wordt de boombloem *Djojo Koeno* gevonden, welke nergens anders zou worden aanoffen en, bij het erkennen van eenen nieuwen Keizer, vele plegtigheden en offerhanden geplukt, naar het overgebragt wordt.

indelijk zijn *Djamboe*, *Dâja Lohor*, *Madoera*, *Ta-* en *Djëroek Legi* de voornaamste plaatsen in deze afing.

Bevolking.

ı de Residentie *Banjoemaas* hebben de volkstellingen verschillende cijfers gegeven. In 1832 leverde de tel- 404,871 en daarentegen bij ontwikkeling van bloei en vaart bedroeg het cijfer van 1838 slechts 316,063 zie- Volgens de telling van 1844 van het Regenschap *ıdjer Negâra*, en van 1845 van de Regentschappen *ıjoemaas*, *Poerwokerto*, *Poerbolinggo* en *Tjilâtjap*, en de cijfers van

Javanen	399,683,
Europeanen	141,
Militairen	151,
Djajang, Sek. en Pradjoerits	176,
Slaven	12,
Chineëen	1,677.
Totaal	401,840.

De Europeanen zijn voornamelijk Gouvernements ambtenaren van bestuur en cultures: de Chinezen zijn tabaksnders, en in het gebergte, terwijl die van *Banjoemaas* ne... het klein drijven. De Inlandsche bevolking ...

neert zich alleen met den landbouw, een weinig vischvangst en binnenlandschen handel, zoo als Java-suiker (*Goela Djâwa*), buffelhuiden, katoen, tabak, Spaansche peper, olie, kleedjes, roode verfstof. De bevolking is zeer rustig; in het Oostelijke gedeelte tot de *Ooster Javanen* en in het Westelijke tot de *Soendanezen* behoorende, heeft zij geen afzonderlijk karakter of Provincialisme. De koopwaren, die hier ingevoerd worden, zijn gedroogde visch, uijen, gambir, koper, tin, fijn aardewerk, lijnwaden, wollen stoffen, zijde en Javaansch linnen.

Gesteldheid.

Het Oostelijke en Noordelijke gedeelte van de Residentie *Banjoemaas* is zeer bergachtig, maar nabij het Zuiderstrand en langs de *Segâra Anakan* is de grond laag en moerassig. Binnenwaarts is de landstreek gezond. De afgelegenheid maakt het handelsverkeer hier moeijelijk. Het is echter te verwachten dat het weldadige besluit van Z. Exc. den Minister van Staat, Gouverneur Generaal Rochussen, van 29 November 1847, n°. 56 van het Staatsblad, inhoudende de verklaring, dat de haven van *Tjilâtjap* voortaan zal behooren onder de zoodanigen, welke voor den kleinen handel zijn opengesteld, eenen gewenschten invloed op het gewest zal uitoefenen.

Behalve de, voor het Gouvernement te winnen producten van thee, kaneel en indigo, heeft het land eenen schoonen rijstbouw en in de hoogere streken tabak.

Van *Banjoemaas* loopt een weg over *Poerwokarto* en *Adjibârang* naar *Tagal* en een over *Poerworedjo* in *Begalên*, door *Kadoe* naar *Samarang*.

Hooge Streken.

Tot de Residentie *Banjoemaas*, afdeeling *Bandjar Negâra* behoort het bergplateau *Dijêng*, de berg *Pasernang* en de Zuidelijke helft van den *Slâmat*. Het *Dijêng*-gebergte ligt ten Westen van de *Prâhoe* van 7° 8'—7° 12' 0" Br. en van 109° 49' 0"—109° 55' 0" O. L. G.

eene verzameling van bergtoppen van 6700—7200 voe-
ı hooger dan de zee· Te midden dier bergtoppen is
t plateau, dat op 7° 8′ 30″ Br. en op 109° 51′ 0″ O. L.
14 voeten boven de zee ligt. De omtrek dier vlakte wordt
6 palen berekend.

De overlevering maakt gewag, dat hier eenmaal de
ofdzetel stond van een magtig rijk, dat *Astina*, of zoo
sommigen willen, *Amarta* heette, (beide namen van
ten, die in de *Bråta Joedha* voorkomen) terwijl het
in de *Aloenaloen* was van het verblijf van *Pandoe Dé-*
ı *Noto*, vader van *Ardjoena*. (Zie ook *Målang*). *Pan-*
e regeerde aanvankelijk gelukkig, doch door heersch-
cht bezield, wilde hij zich boven *Bathâra Goeroe* ver-
fen en werd tot straf in de poel *Tjondro di moeko*, een
ıtermeer geworpen. Zijn rijk werd verdeeld en zijn zoon
woonde eenigen tijd een' der nog aanwezige tempels tot
ıdenken aan en boetedoening voor zijnen ongelukkigen
ler. Op de vlakte, die gedeeltelijk onder water staat,
dt men vijf tempels, welke bij uitsluiting naar *Ardjoena*
ıoemd zijn. Deze staan in het midden op eene lijn in
rigting van het Noorden naar het Zuiden. Aan de Zuid-
le is een meertje en de overige oppervlakte ligt bezaaid
t steenen. Op geringen afstand, aan eenen weg langs
te wouden staan nog vier tempels, die naar PARTO
ıoemd zijn. Op eenen paal verder Zuidwaarts staan
g vier tempels van BIMO, van welke bereids één geheel
ingestort. De eerbied voor de hooge oudheid dezer ge-
ıkteekenen, heeft er de namen van bewaard.

. Tempel,	*Gĕdong*	SAMIÂDJI of DERMO WONGSO, Koning van *Amarto*.
. Id.	id.	SAMAAR, volgeling van SAMIÂDJI.
. Id.	id.	ARDJOENO of REDJOENO, broeder van SAMIÂDJI.
Id.	id.	SEMBODHRO, vrouw van ARDJOENO.
Id.	id.	SRI KANDI, tweede vrouw van ARDJOENO.

6o. Tempel, *Gèdong* PRÂBOE KRESNO, Koning van DWA-ROWÂTI.

7o. Id. id. NAKOELO en SADÉWO, jongste broeders van ARDJOENO.

8o. 9o. 10o. Id. id. BIMO of WALKOEDORO, ouder broeder van ARDJOENO;

van twee bestaat er geene *Legende* en een is genoegzaam vernietigd.

De beelden, welke alhier van BOEDHA, SIWA, DOERGA, WISNOE, GANA en GANÉSA gevonden worden, doen vermoeden, dat de dienst van BRÂMA zoo wel als die van BOEDHA hier weleer gebloeid heeft. De ouderdom der tempels is moeijelijk met zekerheid te bepalen; naar den verouderden staat te oordeelen, kunnen zij reeds duizend jaren tellen.

Op een' paal afstands ligt de *Kâwah Tjondro di moeko*, een waterkom, door zware bergen omringd, tot de welke men over lava, bazalt, puimsteen, zwavelkorsten en langs kokende zwavelbronnen nadert. De *Kâwah* of krater is ongeveer 400 roeden lang en 200 roeden breed. In de nabijheid der kokende zwavelbronnen is de grond vunzig, en wanneer men er een' stok in steekt, borrelt daaruit kokend water en zwavelmodder op. Langs de randen der wellen hangt de gekristalliseerde zwavel bij trossen neder. Het oord heeft een woest en schrikwekkend aanzien, en de eenmaal plaats gehad hebbende verwoestingen zijn van eenen vreesselijken aard geweest.

Op de vlakte van den *Dijêng* is de oorsprong van de *Kâli Toelis* bij de grensscheiding van *Ledok* en *Banjoemaas*. Het riviertje stroomt in de *Serâjoe*, die eveneens niet ver van daar ontspringt. De in den omtrek van den *Dijêng* gelegene meeren zijn verder: *Telâga Mendjer*, *Tèlâga Lèri*, *Telâga Tjébong*, *Telâga Dringo* en *Telâga Warna*.

Telâga Mendjer is een meer aan deze zijde van *Samarang*, op ongeveer 4500 voeten boven de zee. Het heeft

eene ronde gedaante, als een hol bekken tusschen bergspitsen ingesloten, die tot op 300 voeten boven het meer stijgen. Met een vlot heeft men 2½ uur noodig om de wanden van deze bergkom rond te varen. De diepte is tot 45 en nabij den rand 27 vademen. De kleur des waters is wit en de smaak goed. De bodem van het meer zou volgens de overlevering een ingestorte krater zijn.

De *Tĕlâgi Lĕri* is eene verzameling van warme bronnen van 134°—178° temperatuur Fahr. op 5,965 voeten boven de zee, aan de zijde van *Banjoemaas*. Uit de meeste zwavelwellen borrelt een wit vocht op, dat op rijstwate (*Lĕri*) gelijkt. Gestadig stijgen uit de wellen dampen op en in eene bron ziedt water door hoogere warmte. Sommige wellen zijn heet, andere koeler. Bij het betreden van den grond in hare nabijheid, slaat de hitte tegen de beenen op en de bodem dreunt en trilt onder de voeten.

Tĕlâga Dringo of *Tringo*, ligt 6,454 voeten hoog, een halve paal bezuiden het bergplateau.

Tĕlâga Warna, veelkleurig meer, nabij de *Tjondro di moeko*, bestaat uit twee in elkander loopende meertjes van eene groene kleur, in eene diepte; het is van weinig belang.

Ten Zuidoosten van *Telâga Dringo*, drie palen van het bergplateau, ligt eene kegelvormige diepte, midden in den top van eene afhelling van den *Dijêng*. De bovenste middellijn van den ketel is ongeveeer 500 en de benedenste 100 voeten. De wanden zijn zeer steil, 150 voeten hoog en met struikgewas begroeid, dat welig tiert. De bodem van den ketel is ook begroeid behalve op twee plekken van 25—30 voet doorsnede, die met steenhopen bedekt zijn. Er is slechts een pad langs den rand des ketels om af te dalen en het biedt vele moeijelijkheden aan.

Hier is het befaamde doodendal, de stikvallei, de *Pakarâman*, op 3 palen van *Bâtor*, 3 van den *Dijêng* en 5,800 voeten hooger dan de zee. De naam van deze vallei

is ook *Pa-karandan.* Op de genoemde kale plekken stijgen koolstofzure dampen uit den grond, tot op eene hoogte van 2—3 voet bij vochtig en tot 4 voet bij helder weder. Bij inademing zijn deze dampen doodelijk; in de diepte kan een mensch van vijf voet regtop staan; doch bij het bukken ademt men den dood in. Elk dier houdt hier op te leven. De vreeselijke walm is onzigtbaar en gelijk aan die van de *Grotto del Cano.* De overlevering zegt dat de broeder van Sultan Hamangkoe II, uit gekrenkte eerzucht, bij de verheffing van dezen, zich in het stikdal begaf en onmiddellijk stierf. De dessa, welke het naast bij dit dal ligt, vindt men ten Noorden en heet *Poetjoekan.*

Twee palen van deze plaats wijst een zware rookkolom de *Kâwah Dringoe* aan, door hooge bergspietsen omgeven: het is een poel, waarin de zwavel hevig kookt, met een dreuning, die den grond doet daveren; de ketel is 16 voeten in omtrek. De zwavel is met modder vermengd en wordt tot op 7 voeten opgeworpen. Ten Westen van eenen steen in deze kolk ziedt de zwavel met verdubbelde hevigheid en doet een grijze dikke rookwolk opstijgen.

De berg *Pangonang*, Z. W. van het plateau *Dijëng*, heeft eene hoogte van 7,195 voeten.

Karâng Kobar, eene dessa in de afdeeling *Bandjar Negâra*, op de grens van *Pekalongan*, ligt 3,259 en de theetuin *Pagoondangngn* in hetzelfde gebergte 4,294 voeten boven den oceaan verheven.

Over de bergruggen Westwaarts van *Kârang Kobar*, stijgen de hoogten allengs op tot op het punt van 7°13′30″ Br. en 109°17′0″ O. L., alwaar de top van den *Slamat* zich tot eene hoogte van 11,000 voeten boven de zee verheft. Het is een der regelmatigste kegels van *Java*, die ten Zuiden en Noorden tot in de lage streken afdaalt, doch Oost- en Westwaarts met twee bergvleugels vereenigd is waarvan de eerste 5,000 en de laatste 3,500 voeten hoog blijft. De hellingen zijn zacht en gelijk zonder ter-

ssen. De Zuidelijke helling in het *Poerbolingosche* is
:neden de hoogte van 2,000 voeten terrasvormig, in
eede vlakten zacht afdalende. Van de hoogte van 1,000
t 1,500 beginnen de bosschen; 7,760 voet is de berg
heel kaal. De krater is 600 voet wijd en 500 diep en
stijgen dikwerf rookwolken uit op, die des morgens in
n regentijd voor de lagere streken een bijna zeker tee-
n zijn van regen in den namiddag; is de krater des
orgens zonder rookwolken, dan voorspelt zulks eenen
lderen dag.

Op den 11den en 12den Augustus 1772 barstte deze
ater te gelijk met de *Tjeremai* en *Papandâjang* uit.
itere uitbarstingen tellen van 1825 en 1835. De, uit den
ater en de scheuren dringende rook en damp zijn wit,
n grooten omvang, en het geluid der opstijging is sis-
nd; de dampen zijn zwavelig van reuk, heet en digt.

Westwaarts van den Westelijken voet des bergs, heeft
eene vereeniging plaats met het *Kendang-* of *Kembang-*
bergte, bij de zeelieden bekend onder den naam van
't gehakkelde gebergte. Het is zeer laag en wel het laag-
: gedeelte der bergketen, die van het Oosten af het
land doorloopt. De Zuidewind heeft hier eenen vrijen
oortogt en wordt *Angin Kombang* genoemd: gedurende
:t drooge saisoen waait hij over de vlakte van *Tagal* en
droog en borstbeklemmend.

Geschiedenis.

In vroegere eeuwen bestond hier het rijk *Poerwo tjari-*
, onder *Sri Moho Poenggoeng*. Het was het middel-
ant der heerschappij over geheel *Java*, en de hoofd-
tel was te *Gâloe* of *Segâloe*. Sedert dien tijd schijnt
: afgelegenheid van het landschap aanleiding te hebben
geven tot geringe deelneming in de groote gebeurte-
issen en het is onder *Bagalèn* begrepen geweest.

Banjoemaas werd in 1565 door *Arijo Soereng Rono*
sticht, die als hoofd van *Wirosobo* door den Sultan
ènopâti naar *Rangka Soemârang*, thans *Krâwang*,

gezonden werd; sedert dien tijd is eerst de naam ontstaan.

In 1680 nestelde *Soeropâti* zich alhier en had eene rooversbende onder zich, die de landstreek teisterde. Eerst in Junij 1830 kwam deze provincie onder Gouvernements gezag. *Tjilâtjap* was een zeerooversnest, waardoor *Noesa Kambâng'an* verwoest werd. De roovers werden verjaagd en hunne dorpen verbrand. Op *Noesa Kambângan* werden fortjes aangelegd en *Tjilâtjap* werd eene stapelplaats voor de producten. Eerst sedert weinige jaren heeft de vaart van Nederlandsche schepen op deze haven een begin genomen.

Voor de stichting van *Banjoemaas* schijnen de Chinezen in deze landstreek reeds den baas gespeeld te hebben; want de inlandsche hoofden vroegen aan *Koeda Laléjan*, Koning van *Djenggolo*, nazaat van *Sri Moko Poenggoeng*, ondersteuning en hulp tegen die vreemde, listige uitzuigers, en die koning rukte tegen de Chinezen op, die hij versloeg.

VII.

HOOFDSTUK.

Aardrijks- en Plaatsbeschrijving van Java.

RESIDENTIE *SOERAKARTA*.

INHOUD.

Naam.

Solo, *Soerokarto*, *Soerakarta*. *Solo* heette de plaats óór 1741, toen de keizer zijne Residentie nog niet ver-gd had. *Soero* heeft vele beteekenissen, als: dapper, rijgsman, school, aap, arak; *karto*, vrede, bloeijend: ıen verklaart den zin der woorden door: bloeijend door apperheid. De hoofdstad geeft den naam aan het ge-eele landschap.

Ligging.

De provincie of het landschap is het eenig overgeble-en deel van *Matáram*. Het ligt Westwaarts van *Rem-ang* en *Madioen*; Noordwaarts van *Patjítan*; Noord-ostwaarts van *Djokjokarta*; Oostwaarts van *Kadoe* en ıidoostwaarts van *Samarang*. De Oostelijkste grens is 11°20′0″ O. L., de Noordelijkste op 7°4′0″ Z. Br., de Vestelijkste op 110°27′0″ en de Zuidelijkste op 8°10′0″.

Grenzen.

Ten Zuiden 15 mijlen langs *Patjîtan*, van daar Noordwaarts op over den top van den *Lâwoe* en tot Benoorden de *Beng'âwan Solo* (Solo-rivier). Voorts 15 aan *Rembang*, ten Noordoosten. Van het Noordoosten tot het Noordwesten langs *Samarang* kronkelende tot den top van den *Merbâboe;* van daar tot den top van den *Merâpi* en van denzelven tot de grens van *Patjîtan*, 60 mijlen Zuidoost.

Grootte.

112,7 vierkante Geographische mijlen oppervlakte. De breedte verschilt 66 en de lengte 48 Eng. mijlen. Van de hoofdstad Oostwaarts reikt de grens tot *Gĕdong bantêng* 40, Noordwaarts tot de grenzen van *Selo*, 30; Westwaarts tot *Kâjoe Telon* 27½ en Zuidwaarts tot de rivier *Oepak* of *Oempak*, 25 palen afstands.

Verdeeling.

Twee groote Afdeelingen, *Pâdjang* ten Zuiden en *Soekowâti* ten Noorden. *Pâdjang* heeft vijf districten: *Karto Soero*, *Bojolâli*, *Klatten*, *Lâro* en *Semboejan*. — *Soekowâti* heeft dertien districten, als: *Soekowâti Wĕtan*, *Soekowâti Koelon*, *Gagattan*, *Simawâlan*, *Ampel*, *Gĕtas*, *Assinan*, *Hongobâjan*, *Lâban*, *Selo Kradinan*, *Kadoewang*, *Wiroko* en *Haribojo*.

Bevolking.

Het inwendig bestuur dezer Residentie is tot dus verre niet zoodanig geregeld geweest, dat er eene juiste volkstelling heeft plaats gehad. In 1845 werd de bevolking geschat op

900	Europeanen,
500,000	Javanen,
1,200	Arab. en Maleijers,
426	Militairen,
600	Barissan's van prins MANGKO NEGORO.
67	Slaven,
2,000	Chinezen.
Totaal 505,193	zielen.

Volgens eenen bevolkingsstaat, die vooronderssteld ordt van 1838 te zijn, was de verhouding der districn deze:

District	*Karto Soero*	29,890	zielen.
»	*Bojolâlie*	68,980	»
»	*Klatten*	109,850	»
»	*Lâro*	4,995	»
»	*Semboejan*	5,983	»
»	*Soekowâti Wêtan*	19,063	»
»	*Soekowâti Koelon*	7,975	»
»	*Gagatan*	20,335	»
»	*Simawàlan*	4,960	»
»	*Ampel*	19,893	»
»	*Gĕtas (Bedilan)* .	6,983	»
»	*Assinan*	7,070	»
»	*Hongobâjan*	4,927	»
»	*Làban*	28,670	»
»	*Selo Kradinan* ..	2,990	»
»	*Kadoewang*	6,752	»
»	*Wiroko*	2,980	»
»	*Haribojo*	3,985	»

Totaal . . . 356,281 zielen, allen Javanen.

Deze staat is gewis zeer onjuist geweest, want het is t aannemelijk dat dit cijfer in zeven jaren met 148,912 len zou vermeerderd zijn.

Het getal der dessa's in het Padjangsche bedraagt 3,158 in het Soekowatische 2,516. De bevolking kan hoofdelijk verdeeld worden in die der hoofdstad of de *Nĕ*o en die der provincie. Die der *Nĕgoro* wordt nader chreven, en die der provincie is de landbouwende sse, welke als halve lijfeigenen van de hoofden te beouwen zijn.

Regering en Bestuur.

De regering is hier van tweeërlei aard, 1o. Gouvernetaal, 2o. Inlandsch of keizerlijk. Van wege het Gou-

vernement is hier een Resident, Minister en Afgezant tevens, bestuurder der zaken van hetzelve en hoofd der vreemdelingen. Hij heeft eenen Adsistent Resident, die met de policie belast is, een of twee Translateurs voor de Javaansche taal, een' Kapitein over de Chinezen, een' Hoofdregter en eenen Hoofdpriester.

Als hoofd der Javaansche of inheemsche bevolking en als beheerder van den grond, is de Keizer, zoo lang hij de contracten naleeft, als de eerste persoon te beschouwen. Hij heeft eenen eersten Minister, die den naam draagt van Rijksbestierder of *Pangéran Adipâti*, wiens benoeming met goedkeuring van het Gouvernement geschiedt. De eerste inlandsche hoofden in de binnenlanden zijn: twee Regenten voor *Klatten*, twee voor *Bojolâli* en twee voor *Soekowinâ'ngoon*.

De onafhankelijke vorst *Pangéran Adipâti* MANGKOE NEGORO is een voornaam grondbezitter in verschillende districten, zoo heeft hij in het

District	*Boejojâlie*	123	jonken.
»	*Haribojo*	84	»
»	*Hongobâjan*	26	»
»	*Lâro*	80	»
»	*Semboejan*	216	»
»	*Soekowâti Wêtan*	335	»
»	» *Koelon*	243	»
»	*Wiroko*	60	»
	Totaal...	1,167	jonken.

Deze stukken lands liggen stukswijze van elkander, tusschen 's Keizers landen in, terwijl hier en daar nog stukken gronds liggen, die onmiddellijk aan het Gouvernement behooren.

De Nêgoro.

Door deze benaming verstaat men de hoofdstad of eigenlijk de verzameling van steden, gelegen binnen de *Rangka* of stadsgrenzen. Deze grenzen zijn de rivier

anggang ten Oosten, de rivier *Tjémoro* ten Noorden, *rěmět* ten Westen en de dessa *Grogol* ten Zuiden; deze rens heeft eenen omtrek van vijftien palen en de daar innen gelegene woonsteden worden *Kampong* genoemd, ı onderscheiding van de platte lands dorpen, die *Dessa* eeten.

De *Něgoro*, de eigenlijke hoofdstad, is het rijk in het lein; alle ambtenaren en vassalen des Keizers hebben er unne woonplaatsen.

a) Verdeeling, bestuur.

Het inlandsche bestuur heeft verschillende takken of fdeelingen.

De eerste afdeeling is in handen van den Rijksbestierer of *Râdên Adipāti*, die 20 *Toeměnggoengs*, *Boepâies* of wijkmeesters onder zich heeft, waarvan 8 zijne adslieden zijn, die met nog 5 de hoofden zijn van de 3 wijken of *Kaboepatèn*, waarin de *Něgoro* verdeeld is. eze afdeeling van den Rijksbestierder is van de andere fdeelingen onderscheiden: zij bevat alleen de lagere volkslasse, behalve die genen, welke later volgen; zij heet *Kaalijan.*

De tweede afdeeling van het inlandsche bestuur is in anden van den Kroonprins *Pangéran Adipâti Anom.* j heet *Kadhospâtên* of *Kadhipâtên.* De Kroonprins voert bied over al de leden der Keizerlijke familie, prinsen ı edelen, bekend onder den naam van *Sěntono.* Des eizers zonen heeten *Pangéran Poetro*, zijne kleinzonen *angéran Sěntono*, zijne achterkleinzonen *Râdên Mas jo*, vervolgens *Râdên Mas* en in het 6e gelid *Râdên Bâes.* Des Keizers echte dochters heeten *Râdên Ajoe*, gewd zijnde, *Râtoe;* de klein- en achterkleindochters gelijks *Râdên Ajoe;* in het vijfde gelid wordt de titel *idên Roro* en gehuwd zijnde, *Râdên Ngantên.*

De derde afdeeling is genoemd *Kamisěpoehan*, bestaan uit de onechte kinderen en broederen des Keizers, die

onder de bevelen staan van den jongeren echten broeder des Keizers, welke ook den titel van *Kamisĕpoek* voert. De oudste onechte zoon des Keizers heet *Pangéran Ngabéhi;* de overige onechte zonen heeten *Kangdjĕng Pangéran*. De titel van *Pangéran* eindigt met het derde geslacht.

De vierde afdeeling is de *Pradjoerittan* of die der krijgslieden, staande onder het bevel van het hoofd van 's Keizers lijfwacht.

De vijfde afdeeling is die der priesters, *Pangoeloen* geheeten en onder den hoogepriester staande.

De zesde is die der prinsessen, *Kapoetrên* genoemd: haar verblijf is in den *Dhalĕm* of het binnenste van het Keizerlijk paleis. Zij zijn de vrouwelijke bloedverwanten des Keizers, zijne vrouwen, bijwijven, weduwen zijner aanverwanten, jonge nog ongehuwde dochters van dezelve en kinderen, waarvan de jongens zoodra zij besneden zijn, het vrouwentimmer verlaten. Geen man mag hier binnenkomen. De dienst is aan vrouwen opgedragen en zij, die den Keizer binnen in het paleis bedienen, behooren tot hetzelve. De Matrone, die aan het hoofd dezer inrigting staat, heet *Sĕdah Mirah*. heeft den rang van *Mas Adipâti* en wordt met rijstveld.n betaald.

Het tweede gedeelte des inlandschen bestuurs bestaat uit die afdeeling der *Nĕgoro*, welke aan den onafhankelijken prins Mangkoe Negoro onderworpen is. Hij en zijne onderdanen zijn van den Keizer onafhankelijk, en iedere Javaan, die een jaar op zijn grondgebied gewoond heeft, wordt als zijn onderdaan beschouwd.

Onder het bestuur van het Gouvernement staan alle vreemdelingen, Europeanen, Chinezen, Arabieren, Mooren, Maleijers en Bengalezen.

De vijf eerste voormelde afdeelingen worden *Gogolo'ngan* genoemd.

b) Afdeelingen.

De geheele *Nègoro* kan gevoegelijk in vier wijken worlen verdeeld, als:

1o. De Residentie des Keizers, die *Kràton*, *Kadâton* of *Karatoean* heet. De poort is aan de Noordzijde.

2o. De wijken der onderdanen of de *Golong'ans.*

3o. De stad der Europeanen, het fort en de wijk der vreemdelingen.

4o. De wijk van prins MANGKOE NEGORO.

Het verblijf des Keizers is een paleis van groote uitgetrektheid en volgens de overlevering eene nabootsing van et paleis van *Bathoro Hĕndro*, de vorst van het verblijf er goden, luidens de Javaansche Mythologie. Het is eene aneenschakeling van gebouwen, pleinen en gangen, die enen waren doolhof vormen, waarin de vreemdeling verwaalt. Tot de eerste vlakte nadert men door de poort *'ori glâdak;* op de vlakte of het plein staan twee *Wa'ngin*-boomen als teekens van vorstelijke magt. Op dit lein leidt de poort *Kori Pamoerakan* tot de *Aloen-aloen*, :t groote plein van het paleis. Hier staan weder twee *'aringin*-boomen in het midden en aan elke zijde van de *agèlâran*, de opgang naar de *Siti hinggil* of *Stinggil*, sgelijks benevens twee kanonnen, die zeer vereerd worn; het eene, *Njâhi Stoma* geheeten, boezemde in '45 zooveel eerbied aan de, onder MANGKOE BOEMI op.kkende muitelingen in, dat zij alleen op het hooren van n naam, terugdeinsden.

De *Siti hinggil* (*Stinggil*), is de plaats, waar de Keir zich aan het volk vertoont; aan weerszijden zijn poorn door de welke men naar het binnenste van het paleis at. Aan de Zuidzijde van de *S:ti hinggil* komt men »or de poorten *Kori rentang* en *Kori mangkoe* over :n ander plein, door de poorten *Kori brodjonolo* en *ori kèmandoengan* aan de poort *Kori Sri manganti mènanti*, alwaar de Keizer den Gouverneur Generaal

ontvangt. Door de *Sri mënanti* komt men over een plein in de *Probojoso*, het eigenlijke Keizershof. Regts en links staan de poorten door dewelke men naar het vrouwenverblijf gaat.

De *Dhalëms* of woningen der grooten op *Java* zijn min of meer naar het model van den *Krâton* ingerigt.

In het paleis zijn Europesche meubelen en onder de spiegels zag ik er, die zeer oud schenen, hetwelk van veel waarde voor den bezitter is, die op het huisraad zijner voorouders meer prijs stelt dan op het fraaiste, dat nog nieuw is. Niet alleen oude meubelen, maar ook oude muren, poorten, die zelden hersteld of aangewit worden ten zij de Gouverneur Generaal komt, staan in hooge achting en het gehate herstellen van dezelve noemt men *bongkar* of afbreken, iets, dat als een ramp of onheilspellende gebeurtenis, geschuwd en zoo lang mogelijk vermeden wordt. Deze overdrevene eerbied voor het oude en vervallene is oorzaak van groote onzindelijkheid, en men gaat zelfs zoo ver dat het vuilnis op de wegen en in de toegangen naar het paleis, in plaats van opgeruimd te worden, zich tot bergen opstapelt en het zoo wel voor rijtuigen als voetgangers moeijelijk wordt dit zoogenaamde godenpaleis te naderen.

In 1846 had de Resident HARTMAN de beleefdheid, mij en mijnen zoon aan den Keizer voor te stellen; wij reden door twee ruiters te paard vergezeld naar den *Krâton*, alwaar wij met muzijk ontvangen werden: toen wij den wagen verlieten, moesten wij nog een eind wegs te voet afleggen, dat door de ongelijkheid der wegen en waterplassen met diepe kuilen zeer moeijelijk was, te meer daar er een zeer verfrisschende plasregen nederstortte bij helsche duisternis, die des avonds te acht uren, naauwelijks flaauw verlicht werd door het fakkel- en kaarslicht dat door oude vrouwen gedragen werd, die zich geenszins voordeden als godinnen uit het verblijf van *Bathoro Hendro*. De Keizer liet mij aan zijnen regterhand zitten, en

s thee aanbieden door Europesche bediendeu; Z. H. s eenvoudig en geenszins trotsch, doch scheen uit hooge ffelijkheid, zijne goedkeuring over hetgeen gesproken rd, door een luid, gemaakt gelach, te kennen te gen. Wij konden in de slaapzaal zien, in dewelke zeer oote ledikanten stonden en vele van de voormelde spiels hingen. Op dit zelfde oogenblik ontstond er oproer den *Krâton* door eenen *Pangéran*, die als zinneloos schouwd en in verzekerde bewaring genomen werd. Na u deftig afscheid van den Keizer genomen te hebben, tvingen wij de eerbewijzingen, die ons bij onze binnenmst ten deel vielen, echter speelde de muzijk eene anre wijs.

De inlandsche wijken der *Nĕgoro* zijn stukken gronds, iarop de huizen links en regts zonder orde door elkanr staan. Die blokken zijn door lange lanen van hooge, ıaduwrijke boomen omgeven en rondom elk blok is eene ıot of waterleiding, over dewelke eene menigte bruggeıs liggen. De huizen zijn van bamboes met riet gedekt; kele zijn van hout of steen.

De bevolking is vrij arbeidzaam en oefent velerlei amchten uit, als: timmeren, schrijnwerken, kuipen, draaiı, geelgieten, blikslaan, goud- en grofsmeden, lederreiden, schoen- en zadelmaken. De Solosche zadels en igen zijn bijzonder gezocht en vermaard, terwijl de getikte kleedjes en doeken van *Solo* alom zeer gewild zijn. De Europesche wijk is een groot blok huizen, door drie aten verdeeld; langs en achter dezelve stroomt het rirtje *Pépé*, dat alleen in den Westmoeson bevaarbaar Vóór deze wijk ligt het fort met Europesche troepen; : werd in 1755 gebouwd, vormt een geregeld vierkant t vier bolwerken en bestrijkt het paleis des Keizers. : fort ligt te midden van een ruim exercitieveld, dat ɔr eene lommerrijke laan omgeven is, die langs de izen der Europenen loopt en een schoone wandeling :mt.

De voorname gebouwen, die het stadje versieren, zijn het Residentiehuis nabij de rivier, de kerk, die *f* 24,000 gekost heeft en uit bijdragen gebouwd is, en wier stichting men vooral aan den vromen ijver van den Heer GERICKE te danken heeft; de schouwburg, eenige aanzienlijke woonhuizen en eene societeit, tevens logement.

De straten zijn naauw, de huizen eenvoudig en de muren wit. De blanken zijn reeds grootendeels vervreemd van de taal, kleeding en gewoonten hunner voorvaderen. Zij bestaan ten deele uit de afstammelingen van hen, die alhier weleer op hunnen ouden dag, onder het genot van pensioen een aangenaam verblijf kozen; wijders uit de Civiele en Militaire ambtenaren landhuurders en ambtelooze burgers. De laatstgenoemden zijn in godsdienstbegrippen, zeden en gewoonten den Javaan gelijk geworden; echter heb ik bij hen hartelijkheid en opregtheid gevonden, die hun hart eer aandoen: hun zedelijke en verstandelijke toestand is zeer weinig ontwikkeld, doch zij zouden er prijs op stellen dien verbeterd te zien. Wat hier van *Solo* gezegd wordt, is voor deze volksklasse over geheel *Java* van toepassing.

De Europesche bevolking heeft bereids een tweede kerkhof, eenigzins van de stad verwijderd, en bij eene begravenis volgt gewoonlijk een iegelijk achter het lijk. Even als bij vele Europesche bevolkingen op *Java*, bestaat ook hier het gebruik, dat de vrouwen en kinderen op den avond voor kersdag, in het lange gras tusschen de gedenkteekenen heen, de grafsteden hunner dierbaren opzoeken om die met bloemkransen te behangen of te bestrooijen en, bij de herinnering aan de afgestorvenen, eenige tranen aan hunne nagedachtenis toe te wijden. Zij heeft iets roerends die navolging van de hulde, welke de Javaan op zijnen nieuwjaarsdag aan de graven betoont, als wanneer hij met de spade de grafsteden schoonmaakt, haar bewierookt en met bloemen bestrooit! Wanneer zij, wien die raven dierbaar zijn, ook zijn ontslapen,

ı denkt niemand meer aan de ouden. Zij leggen daar laten en vergeten tot aan de verrijzenis!

Aan de overzijde der rivier ligt het Chinesche kamp, , oord van kleinen handel, groote schraapzucht, mark-:, gewoel en goddeloosheid.

De wijk van den onafhankelijken vorst *Pangéran* ıNGKOE NEGORO, beslaat een voornaam deel van de *Nĕro;* zij bevat zijn paleis of *Dhalèm* met eene verbazend ɔote *Pondopo*, de kazerne zijner troepen, 1,000 man rk, die door het Gouvernement bezoldigd worden, de aangrenzende kampongs. In allen deele is deze rst met zijn grondgebied onafhankelijk; alleen erkent den Keizer als zijn meerdere; hij is gehuwd met ıe nicht van Z. H. Ik legde een bezoek bij dezen vorst , die mij voorkwam een eenvoudig, deftig, braaf man zijn.

c) Rangen.

De inlandsche ambten of bedieningen zijn verdeeld in ıgen en klassen, als:

1o. Rang. *Râdĕn Adipâti*, met een maandelijks inkomen van *f* 1,000, van wege den Keizer.
2o. » *Toemĕnggoeng.*
3o. » *Kliwon.*
4o. » *Pannéwoe*, ontvangende 1,000 *karja* land als soldij, = 250 *Djoengs* land.
5o. » *Mantri.*
6o. » *Pannèkĕt*, ontvangende 50 *karja* land als soldij.

Aan deze rangen zijn alle klassen van ambten en beningen geassimileerd of gelijkgesteld, behalve die der nsen, welke van het algemeen bestuur zijn uitgesloten, ɔh in de afdeeling *Pradjoerittan* of krijgslieden, als bebbers in eene reeks van afdalende rangen plaats nemen. De rijksbestuurder *Râdĕn Adipâti* en de 20 onder hem ande *Toemĕnggoengs*, hebben hunne aanstelling van ı Keizer.

De *Râden Adipâti* heeft, behalve de keizerlijke, nog eene aanstelling van het Gouvernement en wordt als Ambtenaar beschouwd.

d) Klassen.

De gelijkstelling der ambten met de opgenoemde rangen is:

1. De *Sédah Mirah*, bestierster van het Serail met den rang van *Mas Adipâti.*
2. De Portierster aan de poort *Sri mĕnanti*, gelijk aan *Toemĕnggoeng.*
3. De Hoogepriester, hoofd der *Pangoelon*, is in rang gelijk aan eenen *Toemĕnggoeng* en als zoodanig ook hoofd van een *Kaboepatên* of Wijk; zijne ondergeschikte priesters zijn:
    1. *Ngoelomo*, met den rang van *Kliwon.*
    2. *Ketip* of *Ketieb*, met rang van *Pannéwoe.*
    3. *Modin*, gelijk aan dien van *Mantri.*
4. De Opperstalmeester des keizers
5. De *Annalist* of Geschiedschrijver
6. De *Jaksa* of Fiskaal der *Nĕgoro*

   } hebben den rang van *Kliwon.*
7. Dienaren, helpers, hebben den rang van *Mantri.*
8. Policiedienaren en nachtwachten hebben den rang van *Pannèkèl.*

e) Toemĕnggoengs.

De hier boven genoemde *Toemĕnggoengs*, Regenten of *Boepaties*, onder den *Rádên Adipâti* staande, zijn verdeeld en bekleeden de volgende ambten: *acht* zijn raadsheeren van den *Adipâti* en dragen den naam van *Najoko* of *Wedono.* Hun ambt is van driëerlei aard: 1°. Raadgevend, 2°. Belast met het toezigt over hunne wijk en 3° Dienstdoende in het paleis. Vier hunner zijn *Wedono djobo*, om de dienst buiten den *Krâton* en op den *Aloen-aloen* te verrigten, terwijl een van deze vier het hoofd der drie andere is: de overige vier zijn *Wedono djerro* of

ebet en verrigten den dienst binnen den *Krâton*, en ook en hunner beveelt zijne drie ambtgenooten.

Vijf Toemènggoengs zijn *Hânon-ânon* of bezoldigde ienaren des Keizers: hunne bedieningen, behalve het ijkmeesterschap zijn verschillend en zij dragen alzoo ook og andere namen en titels naar den aard dier betrekkingen, als:

1o. *Wĕdono Kahoem*, is de hoogepriester met den titel van *Mas Panghoeloe*, met rang van *Toemenggoeng*.

2o. *Wĕdono Djekso*, Regter Fiskaal des Keizers, met den titel van *Hâmong Prodjo*, met den rang van *Toemènggoeng*.

3o. *Wedono Pâwon*, hof- en victualiemeester des Keizers.

4o. *Wĕdono Glâdag*, opperleverancier in de *Nĕgoro* van Koelies en vervoermiddelen.

5o. *Wĕdono Kâlang*, opperhoutvester en opzigter over de houthakkers des Keizers.

Zes Toemenggoengs zijn Regenten over de binnenlanden, buiten de *Nĕgoro*, als 2 te *Bojolâli*, 2 te *Klatten* n 2 te *Soekowinângoon*. Deze heeten *Toemènggoeng oenoeng*. Zij wonen niet in de *Nĕgoro*.

Een Toemĕnggoeng is *Opper-goenoeng*, hoofd over de egenten der landschappen en resideert in de *Negoro*.

f) Gilden.

Vrij en onbezoldigd zijn alle ambachtslieden en kunstearen, die hun beroep voor eigene rekening uitoefenen, enevens de *Bakoels*, die smallen handel drijven en marktacht betalen.

De bezoldigden of *Hânon-ânon* zijn onder eigene hoofen geplaatst, en bestaan, behalve de opgenoemde *Toeenggoengs Wĕdono's*, uit

a) De *Najogo* of muzijkanten des Keizers onder eenen *Pannéwoe*, die weder aan eenen *Toemĕnggoeng* ondergeschikt is.

b) De schrijvers en handwerkslieden, onder eenen *Loe-*

rah of hoofd met rang van *Mantri* of *Kliwon*, die insgelijks aan eenen Wijkmeester *Toemĕnggoeng* ondergeschikt is.

c) De *Djoerâgans*, schippers of praauwvaarders onder een hoofd, met dezelfde ondergeschiktheid.

Deze gilden wonen chter niet in bepaalde wijken, noch in de nabijheid hunner hoofden, maar naar verkiezing onder de andere bevolking in de *Kampongs* der *Nègoro*.

g) Geregtswezen.

Te *Soerakarta* zijn voor de Justitie en Politie gevestigd:

A. Een Residentie-Raad, bestaande uit den Resident als Voorzitter, vier leden, alle Europeanen, den Adsistent-Resident als Fiskaal en Griffier en eenen Deurwaarder.

Deze Raad neemt kennis van alle *delicten*, door Gouvernements Inlandsche onderdanen bedreven, zonder tusschenkomst van den ommegaanden regter. De Europeanen behooren onder den raad van Justitie te *Samarang*.

B. *Kadipâtên*
C. *Soerambie* } Inlandsche Regtbanken.
D. *Pradhoto*

Nog onlangs bestond hier de *Balé-mângoe*, die thans is ingetrokken. De ondervinding van vele jaren had het Gouvernement het bewijs opgeleverd, dat de uitoefening van justitie en politie in het rijk van *Soerakarta*, zoo als zij ingevolge de Javaansche instellingen plaats had, hoogst gebrekkig was en geleid had tot eene andere uitkomst, dan naar aanleiding van het Contract van 2 Augustus 1812, te verwachten was; en aangezien de gevolgen van dien verderfelijken toestand, hoogst gevaarlijk voor het duurzaam behoud van rust en vrede waren, en allernadeeligst terugwerkten op de goede zeden, den voorspoed en het geluk der bevolking, zoo zelfs, dat hunne persoonlijke vrijheid en hun eigendomsregt maar al te dikwerf niet werden geëerbiedigd; en

lende een einde maken aan dezen staat van zaken, ırdoor het gezag van Zijne Hoogheid den Soesoehoenan rd ondermijnd, — waartegen het Nederlandsch Gou'nement steeds met kracht wenschte te waken, — zoo :ft Hetzelve, in overeenstemming met Z. H. den Soehoenan, op grond van vroegere tractaten, vermeend, leemten te moeten aanvullen en in de bestaande ge:ken te moeten voorzien, en zijn te dien einde overıgekomen en vastgesteld de navolgende:

leginselen en Bepalingen omtrent de uitoefening der Justitie en Politie in het Rijk van *Soerakarta:*

Art. 1. De regterlijke magt over den inlander, voor zoo : deze onderdanen zijn van zijn Rijk, blijft aan Zijne ogheid den Soesoehoenan voorbehouden, zullende de ınissen der drie natenoemene Javaansche Regtbanken, tsdien aan zijne bekrachtiging worden onderworpen.

Art. 2. De uitoefening der regterlijke magt in het Rijk ı *Soerakarta*, is opgedragen aan de *Kadhipâtèn*, de *erambie* en de *Pradhoto*, behoudens het bepaalde in . 23 en 24 hieronder, wordende voorts bij deze de *lé-mângoe* ingetrokken.

Art. 3. De *Kadhipâtên* bestaat uit zoo vele en zoodanige *ıngérangs* en *Toemĕnggoongs*, als zijne Hoogheid de ısoehoenan, bij voorkomende gelegenheden, daartoe beımen zal. Alle geschillen tusschen de *Sĕntono's* en die, welke de *Sĕntono's*, als gedaagden, voorkomen, worı door deze regtbank beslist. Van de uitspraken der *dhipâtên*, kan voor de *Pradhoto* worden geappelleerd.

Art. 4. De *Soerambie* bestaat uit den Hoofd-*Panghoe-:*, als Voorzitter en eenige priesters als leden.

Aan Zijne Hoogheid den Soesoehoenan is, zoowel hunbenoeming, als de bepaling van het getal leden voorhouden.

Door dezen Priesterraad worden alle zaken beslist, ra-

kende huwelijken, echtscheidingen, boedelscheid
erfopvolgingen, bij versterf en bij uitersten wil
daaruit voortspruitende geschillen.

Hierdoor wordt aan dezelve de vroegere regtsmag
andere zaken en over misdaden, uitdrukkelijk (
en ten strengste verboden.

Art. 5. De *Pradhoto* is zamengesteld uit den :
stierder, als President, en uit zes Regenten, doc
Hoogheid den Soesoehoenan te benoemen als Led

Dezelve zal bijgestaan worden, door den *Hûman
djo* en den Hoofd-*Panghoeloe*.

Art. 6. Aan deze regtbank behoort de beslissing v
geschillen over den eigendom, het bezitregt en over
vorderingen, gelijk ook de toepassing van straffen
misdaden.

Art. 7. De kennisneming van deze laatste kan i
ders plaats hebben, dan ten gevolge der toezendi
de stukken van voorloopig onderzoek door den :
stierder aan Zijne Hoogheid den Soesoehoenan, na
van het visa van den Resident, zullen zijn voorzie

Art. 8. De uitspraken dezer regtbank, zoowel ii
van Civielen als Criminelen aard, zullen door den
bestierder, binnen driemaal 24 uren aan den R
ter inzage gezonden worden.

Art. 9. De doodvonnissen kunnen niet ten uitvc
legd worden, dan nadat het *fiat executie* daarop vc
is door den Gouverneur Generaal.

Art. 10. Geene wreede, noch verminkende straffen
len mogen opgelegd worden.

Art. 11. De plaatsen, werwaarts de tot bannis
veroordeelden zullen gebragt worden, worden do
Gouvernement aangewezen.

Art. 12. De *Pradhoto* zal regt spreken, overeenk
de *Hanggêr gĕdé*.

Art. 13. Het getal Regenten, belast met het b
der districten en hunne respective verblijfplaatsen,

nader door Zijne Hoogheid den Soesoehoenan, in overeenstemming met den Resident, worden bepaald.

Art. 14. Deze Regenten worden door Zijne Hoogheid den Soesoehoenan, in overeenstemming met den Resident, benoemd; — Zij zullen behalve de aan hen, als *Loenggoeh*, afgestane Landen, eene maandelijksche toelage genieten van *f* 300, welke gelden uit de som *f* 10,000, maandelijks tot bezoldiging der Regenten beschikbaar gesteld, ten Residentie kantore worden uitbetaald.

Art. 15. De pligten van de Regenten, — de *Goenong's*, de dessa-hoofden en andere inlandsche beambten, zoowel als hunne verhouding tot elkander en tot den Rijksbestierder, zullen door Zijne Hoogheid den Soesoehoenan geregeld en vastgesteld worden, overeenkomstig de Instructien ten deze geannexeerd onder L^a^ A.

Art. 16. Alle klagten wegens geschillen over eigendom, bezitregt en schuldvordering, wegens diefstal, roof, brandstichting, moord, enz. enz., zoo mede alle quaestien, welke tot de beslissing behooren der *Soerambie*, zullen moeten gebragt worden ter kennis van de dessa-hoofden en *Goenong's*, die dezelve, zonder eenige betaling, onder welken naam ook, zullen moeten aannemen en daarna ter kennis brengen van de Regenten der respective districten, waar de klager te huis behoort, of de misdaad gepleegd is.

Art. 17. De Regenten zijn gehouden van alle ter hunner kennis gebragte misdaden en belangrijke overtredingen, onverwijld rapport te doen aan den Rijksbestierder. In kleine geld-quaestien, welke de som van *f* 50.— niet overschrijden, en in geringe overtredingen, kleine vechtpartijen zonder wapenen, ongeoorloofde spelen en andere van gelijksoortigen aard, zullen zij zelven, overeenkomstig het bepaalde bij hunne instructie, mogen uitspraak doen, terwijl zij de klagers in Civiele zaken, voor zoo ver daarin door hen niet kan worden beslist, tot de *Pradhoto*, of de *Soerambie*, zullen moeten overwijzen.

In gevallen, waar het de openbare rust, de regtstreeksche belangen van het Gouvernement of die van Europeanen, dan wel klagten over de pachter van 's Lands middelen betreft, zijn de Regenten verpligt, om regtstreeks en onmiddelijk daarvan kennis te geven aan den Resident.

Art. 18. De Regenten zijn verantwoordelijk voor de rust en veiligheid in hun gebied en regtstreeks ondergeschikt aan den Rijksbestierder.

Art. 19. De Rijksbestierder, die onder den Resident het oppertoezigt over de handhaving der rust en veiligheid blijft houden, zal verpligt zijn, om, bij het ontvangen van gearresteerden, deze onmiddelijk in de boeijen ter hoofdplaats te doen overbrengen.

Art. 20. Al wie den Regenten, in de uitoefening hunner functien, eenigen hinderpaal in den weg legt, of wel door onverschilligheid, veronachtzaming hunner bevelen, als anderzins hen tegenwerkt, zal ter hoofdplaats opontboden en, naar gelang der omstandigheden, teregtgesteld worden.

Wanneer het een Europeaan of daarmede gelijkgestelde opgezetene betreft, zal die opontbieding niet dan op magtiging van den Resident kunnen geschieden.

Art. 21. Wanneer de Resident vermeent, dat een Regent in zijn district niet voldoet aan zijne verpligtingen, zal hij, door middel van den Rijksbestierder daarvan kennis geven aan Z. H. den Soesoehoenan. — Zijne Hoogheid voormeld zal trachten den zoodanigen tot zijnen pligt te brengen.

Na andermaal ingebragte bezwaren tegen denzelfden Regent, zal Zijne Hoogheid, met voorkennis van, en in overleg met den Resident, eenen anderen Regent benoemen.

Art. 22. De onderwerpelijke nieuwe bepalingen laten onveranderd, de verpligtingen en de onderdanigheid der Hoofden jegens Zijne Hoogheid den Soesoehoenan.

Art. 23. Wanneer onderdanen van Zijne Hoogheid den

esoehoenan, als medepligtigen van onderdanen van het uvernement, eenig misdrijf plegen, zullen zij gezamen-k voor den Residentie-Raad, dan wel, ingeval zulks in-meenschap met Europeanen of derzelver afstammelingen gt zijn geschied, voor den Raad van justitie te *Samang* worden teregtgesteld.

De onderdanen van Zijne Hoogheid den Soesoehoenan llen, wanneer zij een misdrijf op Gouvernements grond-ied plegen, voor de Regtbank worden teregtgesteld der pectieve Residentiën, waar de misdaad bedreven is, wijl in tegenoverstelling, Javanen, Gouvernements on-rdanen zijnde, en op des Soesoehoenan's dan wel *Mang-Negoro's* grondgebied, misdrijven plegende, in het ste geval voor de *Prodhoto*, en in het laatste geval, r de Regtbank van den Prins *Mangkoe Nĕgoro*, zul-worden getrokken.

In gevallen van misdaad, door onderdanen van den Soe-hoenan en van den Prins *Mangkoe Nĕgoro*, in gemeen-ap gepleegd, zullen al de beschuldigden teregt staan r de Regtbank, sorterende onder het grondgebied, rop de misdaad heeft plaats gevonden.

Art. 24. Alle onderdanen van Zijne Hoogheid den Soe-hoenan, even als die van den Prins *Mangkoe Nègoro*, len, in zaken wegens overtreding der pachtvoorwaar-, blijven teregtstaan voor den Residentie-Raad.

Art. 25. De gevangenissen in het Rijk van *Soerakarta*, n onder het onmiddellijk gezag van den Rijksbestier-, onder het oppertoezigt van den Resident.

n het onderhoud der gevangenen zal voortdurend, laste van Zijne Hoogheid den Soesoehoenan, worden rzien, door middel van jaarlijksche uitbesteding, door plaatselijk bestuur te houden.

Art. 26. De Resident is, op zijne verantwoordelijkheid, ouden, te waken, dat de hierbij voorkomende bepa-gen zorgvuldig worden opgevolgd, en verpligt te zor-, dat elke afwijking dezer verordeningen, welke ter

zijner kennis zal komen, dadelijk te keer gegaan, en aan Zijne Hoogheid den Soesoehoenan en de Regering respectivelijk bekend gesteld worde.

Aan hem is bijzonder het toezigt opgedragen, dat de Rijksbestierder, de Regenten en de mindere hoofden de voorschriften, in hunnen instructiën vervat, stipt opvolgen en ten uitvoer brengen, en dat zij in het algemeen de pligten vervullen, waartoe zij door hunne bediening gehouden zijn.

Deze beginselen en bepalingen vervat in eene Acte van Overeenkomst tusschen Mr. J. F. W. VAN NES, Lid in den Raad van Nederlandsch Indië, en Kommissaris voor de Vorstenlanden, als daartoe speciaal gemagtigd door Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal J. J. ROCHUSSEN, Minister van Staat, en Zijne Hoogheid de *Soesoehoenan* PAKOE BOEWONO SÉNOPATI INGALOGO NGABDOER RACHMAN SAJIDIN PANOTOGOMO VII, als Leenheer der Landen tot het Soerakartasche Rijk behoorende, gesloten op den 5den Junij 1847, is door Zijne Excellentie, bij Besluit van den 28sten Junij van dat jaar (L^a. A^a.), goedgekeurd en bekrachtigd.

Door deze bepalingen te ontwerpen, te doen waardeeren en aannemen, hetwelk zeer vele zwarigheden heeft ontmoet, heeft Zijne Excellentie eene groote daad verrigt, die bij het naleven dier overeenkomst eene onberekenbare welvaart voor het Rijk van *Soerakarta* zijn zal.

De departementen, welke verder nog te *Soerakarta* bestaan, zijn: een vendu-departement, een bureau van landmeting en kadaster, eene Gouvernements lagere school, eene Sub-Commissie van Onderwijs en een van Weldadigheid, een Predikant en Kerkenraad van de Hervormde Gemeente. Voor de Roomschen komt een geestelijke van *Samarang*, onder welks parochie zij behooren.

De Europeërs vormen hier een kompagnie Schutterij.

Onder de Europeanen hebben in de Residentie *Soera-*

ırta in 1846 plaats gehad: 11 huwelijken, 58 geboorn en 51 sterfgevallen, onder de laatsten waren 14 Miairen, zoo dat er 37 van de 900 en alzoo ongeveer $\frac{1}{24}$ n de Europesche bevolking overleden is.

h) Inkomsten van den Keizer.

De Keizer geniet van het Gouvernement voor de aan ɛtzelve in 1830 afgestane landen, *Montjo nĕgoro*, eene aandelijksche som van *f* 47,000. Hiervan betaalt hij aan ɜn Rijksbestierder maandelijks *f* 1,000 als traktement, ı stelt daarenboven nog in zijne handen *f* 10,000, om ıder de ambtenaren (*Hânon-ânon*), naar evenredigheid verdeelen, en *f* 1,000 voor het onderhoud van brugɜn en wegen. Wijders betaalt hij aan hen, die een erfgt op den grond dier landen hadden, een pensioen tot hadevergoeding; eindelijk geeft de Keizer ook nog eene ɜzoldiging aan de *Rădens Pandji*, die hem in den *Kran* dienen.

Het Gouvernement betaalt maandelijks nog *f* 25,000 ıor het onderhoud der prinsen.

Bezoldigingen.

De Keizer bezoldigt zijne ambtenaren met landen, die *ıloenggoehhan* of zitting heeten. De hoegrootheid der landen is aan geenen regel gebonden, maar hangt n de gunst des gevers af. Deze landgift gaat erfelijk et het ambt op den zoon over, mits deze in staat is, ns vaders schulden te betalen. De prinsen krijgen arvan echter een erfelijk bezit tot in den derden graad, ınneer de Keizer de gift kan intrekken. De bezitter ag de landen niet verkoopen, en de landbouwer verdert slechts van Heer en behoudt zijnen grond. Belve deze bezoldiging ontvangen de ambtenaren ook nog n gedeelte van de voormelde *f* 10,000.

Op deze erflanden drukt geene belasting voor den Keir. De beambten, welke er mede begiftigd worden, zijn leden der *Soerambi* of geestelijke Regtbank, de Fis-

kaals, de *Toemĕnggoengs*, de Pâti van den Rijksbestierder en de dienaressen van de *Kapoetrên* of vrouwentimmer.

Belastingen.

De Rijksbelastingen zijn de volgende:

1. *Goegoer goenong*, een aanslag op den Rijksbestierder, de *Toemĕnggoengs* en andere beambten.
2. *Bébêran*, eene kleine bijdrage voor de prinsen en leden van het vorstelijke gezin.
3. *Wang pagoenoengan*, eene belasting van twee realen of *f* 4.80 koper per *Djong* land, dat de *Toemĕnggoengs-goenoeng* in de provincien van wege den Keizer bestieren.

   Deze belasting is bestemd voor het onderhoud van bruggen en wegen.
4. *Patoembassing Sĕkar*, eene bijdrage van nieuw aangestelden aan de *Wĕdono's* der *Nĕgoro* of aan den *Loerah tâbon.*

   Deze belasting heet ook *Palĕnggah.*

De Keizer geniet ook inkomsten van zijne landen, die niet onder de afgestane begrepen zijn. Hij laat die besturen door de zeven *Toemĕnggoengs Goenoeng*, ook *Rĕdhi* of *Hardhi* geheeten, die er hem de pacht gedeeltelijk in geld of in producten van moeten opbrengen en die aan den Keizer eenmaal 's jaars, en wel op het feest van *Garĕbĕg moeloed*, in persoon aanbieden.

Elke nieuw benoemde *Wedono* eischt van de *Bekels*, die op zijn erfland wonen, op nieuw den pachtschat, welken zij aan zijnen voorganger betaald hebben.

Het platte land.

Buiten de *Nĕgoro* is door den Keizer meer dan de helft zijner landen aan zijne beambten, die in de Hoofdplaats wonen, weggeschonken. Aan een iegelijk, die een stuk erfgrond *Paloenggoehhan* bezit, is het vruchtgebruik daarvan toegekend. De bruikleener kan zelden zijne landen bezoeken, stelt er eenige bestuurders over aan, die, wanneer zij den rang van *Mantrie* hebben, *Dĕmang* hee-

n indien zij dien van *Ngabéhhi* bezitten, *Kliwon* md worden; deze hoofden hebben weder *Loerahs* ofden van verscheidene dorpen, en *Bekels*, hoofden én dorp, onder zich. Dit plattelands bestuur wordt den eigenaar of bruikleener, in zijne betrekking rste persoon, met den naam van *Loerah Tâbon* npeld.

overige land, dat het Keizersland is, wordt door de de zeven *Toemĕnggoengs* bestuurd, die geenen erf- in bezit hebben en eenen minderen rang hebben ie, welke te *Soerakarta* wonen. De aanslag bedraagt lft van al de provinciën ten voordeele des Keizers. ezoldiging dezer *Toemĕnggoengs* wordt gevonden uit erwinst, die zij kunnen maken door landverpachting uropeanen.

geheele platte land van *Soerakarta* is dus verdeeld *uloenggoehhans*, in eigenlijke Keizersgronden en in nd van den Prins *Harijo* MANGKOE NEGORO. In het ne rijk bestaat dus het leenstelsel, waarvan de groote annen in de hoofdplaats wonen en de Keizer zelf eer is, alles echter onder het Opperleenheerschap het Nederlandsch Indisch Gouvernement. Het ge- land dient alzoo om de hofdstad en de hovelingen derhouden.

wetten worden slecht gehandhaafd en de aanzienlij- gaan het kwaad niet tegen, dewijl zij er anders de eelen van moeten missen, en zij beschouwen zich als de ware eigenaars van de eigendommen hunner eren. Een treffend voorbeeld zag ik hiervan te *Soe- ta*, toen er een Javaan op een fraai paard voorbij cieteit reed, want een *Pangéran*, die naast mij in lerij zat, wenkte den ruiter, die dadelijk afsteeg, ielende zijnen eerbied betoonde: de *Pangéran* vroeg wie de eigenaar van het paard was en zeide, nadat zelfs naam vernomen had: «het is een mooi paard, het maar op mijnen stal;» de Javaan hief nog-

maals zijne handen omhoog, mompelde «*Hinggih*» en bragt het paard bij den prins op stal.

Niettegenstaande deze overheersching kust de Javaan de voeten zijns onderdrukkers en gehoorzaamt blindelings zijne bevelen, zelfs wanneer die zich tegen het wettige gezag verzet en het vuur van den krijg ontsteekt. De policie is zeer slap en werkeloos; de een ontziet den ander, en van daar dan ook die ongeregeldheden, onveiligheid, roof, plundering en moord, die maar al te dikwerf het platte land teisteren. In het binnenland heeft men zelfs markten van gestolene goederen gehad, en het is aldaar gevaarlijk, rijkdom ten toon te spreiden, want de kaapzieke roover meent, dat hem daarvan ook een deel toekomt.

Indien de bepalingen der genoemde overeenkomst tusschen het Gouvernement en den Keizer, worden nagekomen, dan zullen die schendingen van het eigendomsregt weldra ophouden en eens ieders bezit beschermd worden.

Elephantiasis of Melaatschheid.

Onder de bevolking heerscht groote armoede; bij vele Javanen, zelfs bij voorname, ziet men aan de ellendige kleeding het kenmerk van gebrek. Een gewone, doch gewoonlijk oude *Sârong* is, behalve de hoofddoek, dikwerf de geheele *Garde-robe*. 's Middags ontdoet hij zich van beide en zich in eene rivier badende tegelijk met de vrouwen, worden de kleedingstukken gespoeld en nat aangetrokken. Zindelijkheid is hier weinig bekend. Vele besmettelijke ziekten heerschen onder het gemeen, vooral de *Leprae* (melaatschheid of lazerij). Er bestaat wel een hospitaal voor de daardoor aangetasten, maar de bediening, bewaring en voeding in deze geheel inlandsche inrigting slecht zijnde, verwijderen de lijders zich uit hetzelve, loopen her- en derwaarts om, en smeeken den voorbijganger om een aalmoes.

De melaatschheid in het algemeen als ongeneeselijk beschouwd, is bewezen voor een geheim middel der *Hin-*

s te wijken. Volgens *Sir* WILLIAM JONES, in het I Deel zijne werken, bladz 553, was het *Maulavi* MIR MO-MED HOESAI'N, die in iedere tak van nuttige weten-p uitmuntte, Mr. RICHARD JOHNSON van *Lac'hnau* naar *cutta* vergezelde en hem, WILLIAM JONES, uit ware genegenheid in den loop van een gesprek zeide: «Eene vruchten van mijn laatste uitstapje is een geschenk r U, dat met uw beroep overeenkomt en in het alge-n heilzaam voor ons geslacht zijn zal; volgens mijn elen is het uwer waardig ten gevolge uwer volharding eneeskundig onderzoek; ik heb voor u een voorschrift egebragt, dat bestanddeelen aanwijst, die gemakkelijk rijgbaar zijn, doch als een magtig geneesmiddel tegen bederf in het bloed, tegen de جذام *djedam* of *ele-ntiasis* en het Persische vuur, welks overblijfselen bron van oneindige kwalen zijn, moeijelijk door eenig r middel kan opgewogen worden. Het is een oud ge-van de Hindoesche geneesheeren, die het dan ook genezing aanwendden van koudvochtige en waterige en, zoo als: beroerte, verdraaijing van het gezigt, eid van zenuwen en diergelijke ongesteldheden. Het or langdurige ondervinding bewezen een krachtig mid-te zijn, en de manier om het te bereiden is deze: n wit rattenkruid (*Arsenicum*), van eene fijne soort og versch ter hoeveelheid van een *tola* of honderd ijf (105) greinen of twintig en een vierde ($20\frac{1}{4}$) scru-voeg daarbij zesmaal zooveel of 630 grein of wel een once min tien grein beste zwarte peper; laat beide middelen bij tusschenpoozen gedurende vier dagen nen ijzeren vijzel stampen en daarna in eenen stee-vijzel met eenen steenen stamper tot een ontastbaar stuifmeel) poeder vermalen, met een weinig water emengd. Maak daarvan pillen ter grootte van een erwtje, en houd die droog in eenen schaduwrijke s.

Alvorens de lijder dit middel inneemt, is het zeer

dienstig hem eerst eenig bloed af te tappen en buikzuiverende middelen te geven, vervolgens neemt hij er 's morgens een pilletje van in met een *Sirih*-blad, en bij gebrek aan *Sirih* of betel, met koud water.»

De beroemde en brave *Sir* WILLIAM JONES heeft dit middel aan aan vele lijders toegediend en verklaart, terwijl hij God tot getuige roept, dat het hen volkomen heeft genezen.

De Javaan heeft in de Vorstenlanden geene de minste kennis van administratie; geld noch goed kan hij bewaren, en hij is uiterst koopziek en kwantselachtig. De meeste prinsen en grooten zijn gewoonlijk diep in schulden verzonken en sterven insolvent. Noch de verhuring hunner landerijen, noch de maandelijksche toelagen, die zij genieten, kunnen hunne spilzucht bevredigen. Door de afpersingen hunner ondergeschikten voorzien zij zooveel mogelijk in hunne overtollige behoeften. De *Toemënggoeng* eischt opbrengsten van den *Dëmang*, de *Dëmang* van den *Loerah*, de *Loerah* van den *Bekël* en deze weder van den geringeren man, op wien alles nederkomt. De Gouvernementslanden staan open, waar de onderdaan niet gekneveld wordt, maar de Javaan heeft *hier* eenen zoo onbeperkten eerbied voor die hoofden, dat hij dikwerf liever hunne knevelarijen duldt dan zijne *Dessa*, waar zijne ouders en hij geboren werden, waar hij eene vrouw nam en waar hij hoopt begraven te worden, vaarwel te zeggen; echter beginnen reeds velen hiervan af te wijken.

Landbeschrijving.

Soerakarta, de hoofd- en hofplaats ligt op 7° 29' 40" Z. Br. en op 110° 49' 0" O. L. van *Greenwich*, 428 palen van *Batavia*, 67 van *Samarang*, 276 van *Soerabaja*, 481 van *Banjoewangi*, 76 West ten Noorden van *Madioen*, 66 Noordnoordwest van *Patjitan*, 44 Noordoost t. O. van *Djokjokarta*, aan den linkeroever van de *Beng'âwan* of groote rivier, 20 mijlen West van den *Lâwoe* en 23 Oost van den *Merâpi*, 331 voeten vol-

; VAN DER WYCK en 290 volgens JUNGHUHN, boven de
ervlakte der zee verheven.

ezegde rivier ontstaat in dit landschap uit de zamen-
ijing van twee aanzienlijke rivieren; de eene komt uit
Zuiden van de grenzen van *Patjitan*, alwaar zij uit
bronnen ontspringt; de andere uit het Zuidwesten
wordt gevormd door vele bergstroomen, die allen van
Merâpi af in den linkeroever vlieten. Op twee mijlen
Zuiden van *Solo* vloeijen die twee groote takken za-
i, nemen den naam van *Bengâwan* aan met bijvoe-
; van *Solo*, en deze *Bengâwan* vliet Noord-noord-
waarts met sterke kronkelingen langs en op 20 mijlen
den *Lâwoe* om de Oost. Beneden *Solo* vallen nog
cheidene rivieren van de *Merbâboe* in den linker- en
den *Lâwoe* in haren regteroever. Behalve de *Bengâ-*
i vloeit nog de rivier *Tedoenan* door het Noordwes-
k gedeelte des gebieds.

ele landhuurders en planters hebben zich in de laat-
tijden in het gebied van *Soerakarta* als zoodanig ne-
;ezet, doch zelden, vooral in de laatste tijden, met
ngrijke voordeelen; zoowel de pacht als de mindere
veeheid van den Javaan alhier voor den Europeaan in
elijking van die in de Gouvernementslanden, zijn
aak, dat de cultures hier minder goede uitkomsten
elders opleveren, terwijl de afvoer der producten te-
kostbaar is en een voornaam deel der winsten ver-
lt.

it *Soerakarta* loopen verscheidene wegen, als: twee
de Oost naar *Ngâwi* en *Madioen*, een om de Zuid
Patjitan, een om de Zuidwest naar *Djokjokarta* en
Noordwest naar *Samarang*.

e meeren in dit landschap zijn van weinig beteekenis
i alleen ter zake der overleveringen of geschiedenis
ngrijk; in het *Padjangsche*: *Telogo pawinian*, *-ten-*
, *-klegan*, *-Modjorogo* en *-kartosono*; in *Soekowâti*:
'ason, *-pedongan* en *-djembângan*.

De bronnen zijn die van *Kapoeran*, *Ploeming*, *Kårang-Geming*, *Tekar*, *Ngoepit*, *Deren*, *Djolotoendo*, *Ngoemboel*, *Hålit*, *Tjokijo*, *Gĕdang*, *Derkilo*, *Ngendo*, *Pengging*, *Kăpat*, *Djemboeng*, *Slamatan* en *Pingok*. De bronnen van *Sangiran*, *Sasélo* en *Kårang pandan* zijn zoutbronnen. De Zuidelijke streken des lands zijn een gedeelte van den *Goenoeng Kidoel*, een dor, onbewoond, waterloos, kalkachtig en weinig bekend strandgebergte. De *Jati*-boom wordt er, doch niet in groote hoeveelheid gevonden.

De bergen, die tot deze Residentie behooren, zijn de *Lâwoe*, *Merâpi* en *Merbåboe*, alhoewel ook de beide laatste gedeeltelijk in *Samarang*, *Kadoe* en *Djokjokarta* gelegen, worden zij echter hier vermeld, dewijl zij eenmaal het middelpunt der heerschappij van *Matåram* uitmaakten.

De *Lâwoe*, die gedeeltelijk tot *Madioen* behoort, wordt onder die Residentie wel nader vermeld, doch wij stippen er het volgende hier van aan.

Aan de Westelijke helling van den *Lâwoe* ligt het landhuis *Kårang pandan*, toebehoorende aan den prins MANGKOE NEGORO; op eene hoogte van 2069 voeten boven de zee, het heeft in de nabuurschap warme bronnen op 1641 voet hoogte, en op 1 mijl ten Zuidwesten van het dorp *Djoerang Djĕrro*, een oord, waar zich koolslof ontwikkelt op 1800 voeten.

Aan den West- en Noordwestelijken rug van den *Lâwoe* liggen de oudheden van *Soekoeh* en *Tjetto;* de eerstgenoemde in de nabijheid van het dopje *Soekoeh*, op eene hoogte van 3525 voeten, zijn ongeveer 26 palen Oost van *Soerakarta* verwijderd en worden op drie, elkander in eene oostelijke rigting opvolgende terrassen, aangetroffen.

Wanneer men van *Kărang pandan* den weg naar *Soekoeh* opgaat, verlaat men dien ongeveer halverwege en daalt in een ravijn aan de linkerzijde af. Aan den overkant van dit ravijn bestijgt men eenen anderen bergrug, be-

kt de *Dhèsa Koemoening* van waar door de zorg van
ı heer HANDT een weg midden door koffijtuinen gebaand
welke in eene Noordoostelijke strekking rijzende, door
r woeste streken en hoog riet henenloopt; eindelijk voert
pad door een groot *Tjĕmoro*-woud, dat zich tot aan
ı kruin van den *Lăwoe* uitstrekt, naar eenen heuvel,
in eene Noordelijke rigting gevolgd, tot deszelfs top
dan Oostwaarts naar de plaats *Tjetto* geleidt, alwaar
ertien terrassen in eene Oostelijke rigting liggen, waar-
ı de vier eerste geene oudheden bevatten. De lezer,
lke eene uitvoerige beschrijving van deze gedenkteenen
nscht te lezen, verwijzen wij naar die van C. J. VAN DER
IS, voorkomende in het 19e deel Verhandelingen van
: Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschap-
n. — Jammer! dat de dood dezen zoo geleerden als
ıerpzinnigen opmerker zoo vroegtijdig heeft weggevaagd.
De *Merbâboe*, vermoedelijk van *Marba* zich bewegen
Aboe asch, is 10,000 voeten hoog. JUNGHUNH's hoog-
neeting is 9923 en die van MELVILLE 10,338 voeten.
Deze berg, de grensscheiding zoowel van *Samarang* als
n *Soerakarta* en *Kadoe* ligt op 7° 25′ 0″ Z. Br. en 110°
′30″ O. L.; is zeer hompelig met puntige Noordelijke
ıken. Aan de Zuidelijke helling ligt de bron der *Pabelan*-
ier op 5,960 voeten en het hoogste op *Java* bewerkte
ıd, op 8,278 voeten; deze helling, die eenen bergrug
rmt, is met de *Merăpi* verbonden. Op dezen rug ligt
t landhuis *Sĕlo* op eene hoogte van 5,049 voeten, met
erlijke groentetuinen.
Aan de Oostelijke helling staat het landhuis *Patăran*
4,035 voet hoog. Het landhuis *Ampel*, 9 mijlen Oost-
arts van den top, ligt 2,041 voeten boven de zee.
Merăpi, eigenlijk volgens oude handschriften, zoo als
Sedjarahhipoen poro ratoe hing tânah Djâwi, *Moro*
of *Moro api*, dat is: verdelgend vuur; *Moro* is het
nskritsche *Mara* doodend, verdelgend; deze berg is
940 voet hoog op 7° 31′ Z. Br. en 110° 28′ 30″ O. L.

Het is een der werkzaamste vuurbergen des eilands. In 1822, 32 en 37 heeft hij gewoed. Boven 7,700 is de top kaal. Op 3,182 en 6,270 voeten hoogte vindt men digte bosschen.

Karto Soero, de oude hoofdstad des rijks, was van 1678 tot 1741 de Residentie des Keizers; zij ligt 7 palen Westwaarts van *Soerakarta* en heette weleer *Wono-karto*. Thans liggen de paleizen verlaten en der verwoesting ten prooi gegeven.

De Keizer.

De Keizer van *Soerakarta* voert nog altijd den ouden titel van Keizer van *Java*, ofschoon hij slechts $\frac{1}{23}$ gedeelte van dat eiland bezit. Gewoonlijk wordt hij *Soesoehoennan* of *Soesoennan* genoemd, dat door *aangebedene* vertaald wordt, maar ook wel Hoogste of Opperste van *Soehoennan*, dat in het Soendaasch de vorst of het opperste gedeelte van het dak heet, zijn kan.

Over zijne onderdanen heeft hij zoowel het geestelijke als het wereldlijke gezag, doch bemoeit zich weinig met de regering des lands, laat dit aan den Rijksbestierder over, wordt door het Gouvernement met den titel van Hoogheid geëerd, ontvangt zeventien salutschoten, twee minder dan de Gouverneur Generaal, twee meer dan de Sultan van *Djokjokarta*. Zijn rang en titel zijn erfelijk in de mannelijke linie zonder regt van eerstgeboorte, zijne regering willekeurig, zonder constitutie of volksvertegenwoordiging; echter kan hij thans geene verminkende straf opleggen en de vonnissen van de Javaansche regtbanken, welke den doodstraf bepalen, kunnen niet zonder bekrachtiging van den Gouverneur Generaal ten uitvoer gelegd worden. De Keizer stamt in eene regte lijn af van den eersten heerscher in de eerste eeuw der Javaansche jaartelling; zijn rijk is een leen van het Gouvernement ingevolge Contract, tusschen beide partijen gesloten.

Geschiedenis.

Dit land was tot aan het begin der 16e eeuw aan an-

re rijken onderworpen; deszelfs geschiedenis verliest
h tot in de fabelachtige eeuwen. De oorden rondom
erakarta zijn even als het oude Griekenland rijk aan
rinneringen uit het gebied der Mythologie. Ieder oord,
ler plekje, heeft zijne eigene merkwaardigheid en ge-
iedenis, die echter op verre na niet allen in de oude
rhalen voorkomen.

De zetel des bestuurs van *Matâram* was vroeger te *Pa-
r Gédé*, dat thans tot het grondgebied van *Djokjokarta*
hoort. Na den binnenlandschen oorlog van *Troeno
iojo* in 1677 verplaatste Hamangkoe Rat I, den zetel
s bestuurs naar *Karta Soera*, om in een beter middel-
nt van zijn rijk te zijn en omdat zijn broeder, *Pangé-
n* Poeger zich te *Mataram* (*Pâsar Gĕdé*) had ge-
stigd.

Toen was *Matâram* nog uitgestrekt van *Banjoe Wangi*
aan de *Preanger-landen* en *Batavia*. De eerste af-
nd van grondgebied was die van *Krâwang* in 1677,
tweede die van *Samarang* in 1678. Na den dood van
zen Keizer wilde de Hollandsche Oostindische Compag-
e zijnen opvolger niet erkennen, omdat hij zich zelven
t Keizer verhief en daarvan blootelijk aan de Compagnie
nnis gaf, in plaats van hare beslissing en erkenning van
nen opvolger op den troon af te wachten. De Compa-
ie verhief nu den oproerigen *Pangéran* Poeger en
ot met hem in 1703 te *Samarang* een voor haar voor-
elig verbond.

Zijn zoon en opvolger was Hamangkoe Rat II, welke
zoon en opvolger had Pakoe Boewono II, Nglang-
engan. Deze vorst was zeer ongelukkig; hij worstelde
ijd met vijanden en met zijne eigene wispelturige ge-
rdheid. Beurtelings vriend en vijand van de Compagnie,
d hij echter aan haar alleen zijn behoud te danken,
twelk hem de helft van zijn rijk kostte; van de hem
ergeblevene helft verloor hij later weder de helft. Zijne
derdanen beschouwden hem als onder een ongelukkig

gesternte geboren. Hij verlegde zijnen zetel naar *Solo*, doch veranderde uit bijgelovigheid dien naam in *Soerakarta*.

In 1755 werd het rijk van *Matâram* ontbonden en in twee rijken, *Djokjokarta* en *Soerakarta* gesplitst; het laatste bleef aan den Keizer. Op PAKOE BOEWONO II volgden de III, IV, V en VI, welke laatste in 1830 verbannen en door PAKOE BOEWONO VII in dat jaar opgevolgd werd.

De landen eenmaal aan *Matâram* behoord hebbende en later afgestaan, zijn, in:

1677 Het grondgebied bewesten de *Tjitâroem*.

1678 Het grondgebied van *Krâwang* tot aan *Pamanoekan*, *Samarang* en *Kâli Gawé*.

1704 Het grondgebied van de *Preanger-landen*, *Torbijoe*, *Gamoela* bij *Samarang*; *Sumanap* en *Pamakassan* met vrijverklaring van *Cheribon*.

1741 Het grondgebied van het eiland *Madura* en al de Noorderstranden van *Cheribon* af, Oostwaarts, als: *Tagal*, *Pekalongan*, *Samarang*, *Japâra*, *Rembang*, *Soerabâja*, *Pasoeroewan*, *Malang*, *Besoeki* en *Banjoe-Wangi*.
Alles aan de Compagnie.

1755 Aan Sultan MANGKOE BOEMI de helft van het nog overgeblevene rijk.

1811 Aan het Gouvernement het Noordelijke gedeelte van *Kadoe;* al de stukjes grond, liggende tusschen *Samarang*, *Dĕmak*, *Grobogan*, *Salatiga* en een gedeelte van *Blora*.

1812 Aan idem, *Soerakarta's* aandeel in de landen *Patjitan*, *Kadoe*, *Blora* en *Wonosobo*.

1830 Aan idem, *Soerakarta's* aandeel in de *Montjonĕgoro*, in *Bagalên* en *Banjoemaas*.

Van het groote *Mataramsche* rijk is door al deze versnipperingen slechts een klein gedeelte overgebleven.

VIII.
HOOFDSTUK.

Aardrijks- en Plaatsbeschrijving van Java.

RESIDENTIE *DJOKJOKARTA*.

INHOUD.

Naam. — Ligging. — Grenzen. — Grootte. — Verdeeling. — Bevolking. — Regering en Bestuur. — Hoofdstad. — Platte land. — Garnizoen. — *Djokjokarta*. — De Sultan. — Geschiedenis. — Onafhankelijke landen.

Naam.

Op verschillende wijze wordt deze naam geschreven, ls: *Djocjocarta*, *Najoe-djijo-Karto* en *Najoe-djio-Kar-*); de ware naam is echter *Jogja-Karta*, van *Jogja*, anskritsch, magtig, bekwaam, en *Karta*, bloeijend, ilig. Men zegt ook eenvoudig *Djokjo* naar den naam in eene *Dessa*, die voor 1755 gelegen was ter plaatse n de tegenwoordige hoofdstad.

Ligging.

Bezuiden *Kadoe* en *Soerakarta*, bewesten *Patjitan* en *erakarta*, beoosten *Bagalèn* en benoorden de Indische e. De uiterste grenspunten zijn: ten Oosten 110° 55′ 0″, n Westen 109° 58′ 0″, ten Noorden 7° 31′ 0″ en ten iiden 8° 15′ 0″.

Grenzen.

Van de zee ten Zuidoosten tot aan den top van den *erāpi* 60 mijlen langs *Soerakarta*; van daar tot aan de

grens van *Bagalên*, Zuidwestwaarts 36 mijlen langs *Kadoe* en vervolgens Zuidwaarts 20 mijlen aan *Bagalên;* Zuidelijk 57 mijlen langs den Oceaan.

Grootte.

57,9 vierkante geographische mijlen. De uiterste verschillen zijn in breedte 44 en in lengte 57 mijlen. De weg van *Patjitan* naar *Magĕlang* loopt over *Djokjokarta* 73 en die van *Solo* naar *Gĕdong Kĕbo* 45 palen ver over het grondgebied.

Verdeeling.

Twee groote provincien, *Matâram* en *Sĕgoro Kidoel*, ook *Goenong Kidoel.* Even als te *Soerakarta* bestaat er eigenlijk eene verdeeling van de hoofdstad en het platte land. De onderdivisien of Regentschappen zijn: *Sléman*, *Kalassan*, *Sentolo*, *Bantool Kârang*, *Pengàsih* en *Nanggoelan*, alle in de provincie *Matâram;* in het Zuidergebergte heeft men: *Awoe-Awoe* en *Semănoe*, aan het hoofd van ieder Regentschap staat een *Rădĕn Toemenggoeng*, behalve het laatste, dat onder eenen *Râden Pandji* staat.

Bevolking.

In *Djokjokarta* bestaat de bevolking uit onderdanen

1°. Van het Gouvernement,
2°. » den Sultan,
3°. » onafhankelijke vorsten.

Onderdanen van het Gouvernement.

	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Europeanen	236.	117.	153.	158.	664.
Javanen	6,498.	6,968.	5,958.	5,935.	25,359.
Arab. Beng. enz.	15.	15.	10.	15.	55.
Chinezen	426.	159.	245.	233.	1,063.
Totalen	7,175.	7,259.	6,366.	6,341.	27,141.

De uitheemsche natien wonen meest allen in de hoofdplaats. De Javanen, welke onmiddellijk onder het Gouver

ɜnt behooren, zijn ingezetenen van het District *Nang-*
ɪn, hetwelk hetzelve toebehoort.

Onderdanen van den Sultan van *Djokjokarta.*

Javanen.

'fdplaats	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
jokarta	11,680.	13,029.	5,890.	6,848.	37,456.
ɜtricten					
ssan	15,728.	18,329.	10,325.	9,157.	53,539.
'an	23,470.	27,041.	15,545.	17,622.	83,678.
ool Kârang	14,993.	16,411.	10,698.	11,177.	53,279.
'âsih	2,102.	3,415.	2,291.	2,641.	10,519.
ɔlo	3,326.	3,634.	2,323.	2,465.	11,748.
ɪnoe	2,462.	2,745.	1,811.	2,048.	9,066.
ɜ-Awoe	2,403.	2,639.	1,140.	1,131.	7,313.
Totalen	76,164.	87,313.	50,032.	53,089.	266,598.

Onderdanen van *Pangéran Adipâti Pàkoe Alam.*

Javanen.

	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
ɪpl. *Djokjokarta*	837.	953.	624.	708.	3,122.
, *Galoor*	9,936.	11,063.	6,831.	8,392.	36.222.
Totalen	10,773.	12,016.	7,455.	9,100.	39,344.

Onderdanen van *Pangéran Adipâti Noto Prodjo.*

Javanen.

	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
ɪpl. *Djokjokarta*	292.	320.	221.	192.	1,025.
ct.	3,556.	3,829.	2,846.	3,139.	13,370.
Totalen	3,848.	4,149.	3,067.	3,331.	14,395.

Algemeen totaal.

Mannen	97.960	
Jongens	66.920	
		164,880
Vrouwen	110,737	
Meisjes	71,861	
		182,598

Geheele bevolking 347,478.

Er zijn alzoo 17718 vrouwelijke individus meer dan mannelijke.

Onder het totaal zijn nog niet gerekend 691 Eur. Militairen, 100 Inl. Infanteristen en 50 Kavaleristen van *Pangéran* Pâkoe Alam, 800 Pradjoerits van den Sultan en 47 Slaven.

Algeheele opsomming.

Europeanen..........	664,
Eur. Militairen.......	691,
Javanen.............	345,696,
Korps van Pâkoe Alam	150,
» » den Sultan.	800,
Arab. en Bengalezen...	55,
Chinezen............	1,063,
Slaven..............	47.
Slotsom...	349,166.

In 1831, één jaar na den vrede en de jongste verdeeling der Vorstenlanden, bestond de bevolking van *Djokjokarta* uit 198,156 zielen. In 1833 was dit cijfer tot 220,680 en in 1838 tot 325,750 gestegen, zoo dat de bevolking sedert 1831 tot en met 1845 met 151,010 of jaarlijks met 10,786 zielen vermeerderd is.

In 1755 telde *Djokjokarta* 350,000, in 1815 660,327 zielen, waaronder echter de bevolking dier landen begrepen was, welke ten gevolge van den oorlog van

5—1830 aan het Nederlandsche Gouvernement zijn staan.

'e aard der bevolking is zeer ligt- en bijgeloovig, p, vreesselijk dom en ligt tot oproer te bewegen.

Regering en Bestuur.

'e Regering berust bij den Sultan, die in rang minder de Keizer is. Hij heeft van wege en met goedkeuring het Gouvernement, eenen eersten Minister Rijksbe- rder, *Râḍên Adipâti*, onder welken, even als te *Soe- arta*, de *Toemĕnggoengs* staan.

[et Gouvernements-bestuur berust bij eenen Resident, ister en Afgezant aan het hof, die een' Adsistent-Re- nt voor de Policie, eenen Translateur, een' Hoofdfis- , een' Priester en een Kapitein voor de Chinezen er zich heeft.

en gedeelte des lands wordt bestuurd door den onaf- kelijken Prins Pâkoe Alam.

Hoofdstad.

'e inrigtingen dezer Stad zijn genoegzaam dezelfde als *Soerakarta*; de woningen der Europeanen liggen alle lom en nabij het fort, dat in 1760 te gelijk met den *iton* gebouwd is. De stad is in twee wijken verdeeld, r onder het opzigt van eenen wijkmeester, terwijl het Chinesche kamp eene afzonderlijke wijk vormt.

e *Krâton* des Sultans is een langwerpig vierkant van)0 voeten lang en 2,400 voeten breed. De muur is voeten dik, door eene gracht omgeven, van wachtto- voorzien en van binnen met eenen aarden wal voor hut versterkt. Deze sterkte wordt beheerscht door geschut van het genoemde fort.

roeger heerschten er binnen de muren van den *Krâ-* pracht, rijkdom en weelde; thans is er alles verval- en verarmd. Binnen den omtrek van dit paleis ligt waterkasteel, een gebouw van twee verdiepingen, een door kunst gevormd eiland, dat uit verschillende en elkander geplaatste terrassen bestaat. De ingang

tot het kasteel is onder water door met eenen gang, in welken men met vierentwintig treden afdaalt, en die door vier torens, welke zich boven het water verheffen, licht en lucht ontvangt. De voormalige pracht schemert uit de vergulde balken, vensteren en rijke portaalversierselen den bezoeker tegen. Het geheele waterpaleis ligt echter der verwoesting ten prooi; geen menschelijk wezen heeft er zijne woonstede, alleen vledermuizen en andere dieren als *Gekko's* en haagdissen bevolken het. Beeldhouwwerk, allegorien en tempeltjes versieren den omtrek. Weelderig plantgewas, door geene hand uitgeroeid, kronkelt zich overal om de gebouwen en de natuur spot hier met der menschen handenwerk. De gracht van het kasteel, eenmaal gevuld met levend water, is thans vol modder en slangen en met planten en struiken begroeid. Van het bovenste gedeelte van dit gebouw heeft men een verrassend vergezigt over kampongs en kokosbosschen.

In 1846 was het een vierde eener eeuw geleden, dat ik dit kasteel had bezocht en ik kon duidelijk zien hoe hetzelve in dien tusschentijd vervallen was.

De Collegien en Departementen te *Djokjokarta* gevestigd, zijn: een Residentieraad over de Gouvernements onderdanen; de Europeanen staan onder het regtsgebied van den Justitieraad van *Samarang;* wijders een landraad of regtbank van Criminele Zaken, voorgezeten door den Resident en den Rijksbestierder en twaalf *Toemènggoengs;* een agentschap voor de wees- en boedelkamer, eene Compagnie Schutterij Europeanen even als te *Soerakarta*, eene Subcommissie van Onderwijs, eene Gouvernements lagere school, eene Subcommissie van Weldadigheid, een Kerkenraad met eenen Hulppredikant, een bestuur over de Vogelnestklippen te *Rangkob* en een lombard.

Platte land.

Van de oude lustsloten buiten de hoofdplaats, bestaan alleen nog de ruïnen. Drie mijlen Oostwaarts van *Djok-*

jokarta liggen die van *Mawad Rĕdjo* en *Rodjo Winângoon*, die slechts eene halve eeuw tellen, geheel verlaten, vervallen en der vledermuizen ten verblijf. De plantengroei neemt alles in en de muren staan te midden van struikgewassen. Deze lustplaatsen zijn kleine gebouwen, omgeven door muren, terrassen en versierde ingangen.

Drie mijlen westwaarts van *Djokjokarta* is een ander klein verlaten lustslot nabij eene torenvormige rots, die *Djokjokarta*, *Kadoe* en *Bagalên* van kalk voorziet; zij heet *Goenong gamping* en ten Zuidoosten van dezelve ligt een ander lusthuis, twee verdiepingen hoog, door eenen muur omgeven en insgelijks met beeldwerk versierd; verder liggen her- en derwaarts verlatene ruïnen van vorstelijke paleizen als toonbeelden der onbestendigheid. Op 1½ mijl Noord van de hoofdplaats ligt het kunstmeer *Plérêt*, dat in 1639 moet gegraven zijn.

In de Residentie *Djokjokarta* zijn nog verscheidene merkwaardige oudheden, zoo als die van *Prambânan* en *Kalassan*, en de grafsteden der vorsten te *Pâsar Gĕdé* en *Imogiri*. Trapswijze terrassen bevatten het stof der afgestorvene heerschers. Te *Pâsar Gĕdé* is de begraafplaats der Sultans, maar te *Imogiri* is het gemeenschappelijke graf der beide vorstenhuizen. De weg derwaarts is in goeden staat; de graven zijn, behalve eenig snijwerk, zonder versierselen, eenvoudig en alzoo overeenkomstig den aard van een handvol stofs.

Aangaande het ontstaan der *Tjandi Séwoe* of duizend tempelen, zegt de overlevering het volgende: Bij de verdeeling van het groote rijk van *Poerwo Tjarito*, bekwam *Râtoe Boko*, de jagersvorst, de streek, in dewelke *Prambânan*, thans *Matâram*, ligt; een' anderen broeder, *Angling Dryo*, viel *Pengging* ten deel, dat aan *Prambânan* grenst. BOKO gewon eene dochter, *Râtoe Loro* (*Roro*) *Djonggrang*, en de vorst van *Pengging* gewon eenen zoon, *Bondowoso* genaamd. Ten gevolge

van twist vermoordde *Bondowoso* den vorst *Boko*, en nu kwam *Prambânan* onder *Pengging*. *Bondowoso* verliefde op *Roro Djonggrang*, welke van hem als huwelijksgeschenk eischte, dat hij duizend tempels in eenen nacht zou bouwen: *Bondowoso* nam de voorwaarde aan, ging aan het werk en werd door hoogere magten ondersteund, zoodat hij des morgens te half vier uren reeds 995 tempels en beelden vervaardigd had. De staatsdienaar van wijlen Boko het huwelijk ongaarne tot stand ziende komen, wilde het werk verijdelen en liet eenige meisjes een begin maken met rijst in een houten blok te stampen, een werk, dat gewoonlijk tegen het aanbreken van den dag aanvangt. *Bondowoso* in den waan gebragt, dat de dag reeds aanbrak, verschrikte en staakte zijnen arbeid; zoodra hij nu bemerkte dat hij misleid was, sprak hij eenen vloek over de maagden van *Prambânan* uit, welke bepaalde dat zij niet voor haar vijfen twintigste jaar zouden huwen; het welk eene groote schande was, daar zij gewoonlijk tien jaren vroeger in den echt traden. Misnoegd begaf hij zich naar *Roro Djonggrang*, die hem spottend vroeg of hij de tempels voltooid had; hierop antwoordde hij ontkennend en zeide, dat zij zelve het ontbrekende zou aanvullen, en terstond veranderde *Roro Djonggrang* in een steenen beeld.

Ten aanzien van *Prambânan* zegt de overlevering, dat de eerste bewoner van het dorp van dien naam *Empoe Rombo* heette; van daar zou hetzelve den naam van *Empoe Rombânan* en bij verkorting *Poerâmbanan* en *Prambânan* gekregen hebben. In het algemeen schrijft men echter *Brambânan*.

De stichting der duizend tempels had in het jaar 1018 der Javaansche tijdrekening plaats.

Onder den algemeenen naam van *Brambânan* zijn verscheidene tempels begrepen, als: *Tjandi Kalassan*, *Tjandi Sâri*, *Tjandi Tjino*, *Tjandi Roro Djonggrang*, *Tjandi Lombok*, *Tjandi Séwoe* en de bouwvallen van *Râdja Boko*.

De *Tjandi Kalassan* staat op 8 mijlen Beoosten *Djokjokarta*, bij het dorp van dien naam, aan den grooten weg en is een twaalfhoekige piramide, van kubieke steenen gebouwd; hare spits is verbrijzeld.

De *Tjandi Sâri* ligt nabij de voorgaande aan de Noordzijde van den weg en is veel grooter maar eenvoudig en vierhoekig.

De *Tjandi Tjîno* ligt bij het dorp van dien naam, aan den berg *Idjoe*, Zuidwestwaarts van den berg *Brambânan*.

De *Tjandi Loro* (*Roro*) en *Tjandi Séwo* zijn reeds in het Iste Boek, Iste Deel, bladz. 243, beschreven.

De *Tjandi Lombok* is eene piramide van 60 voeten hoog, uit zware op elkander gestapelde steenen vervaardigd.

De bouwvallen van het paleis van BOKO liggen ten Zuiden van het dorp *Brambânan* in een bosch op een laag zandsteenen gebergte en zijn aldaar in het rond verspreid.

Het grondgebied van *Djokjokarta* is, even als dat van *Soerakarta*, *Madura* en *Sumenap*, onder de prinsen en grooten gesmaldeeld, om daar uit hun onderhoud te vinden. Een gedeelte behoort aan den prins PÂKOE ALAM, die onafhankelijk over 7,000 *Tjâtjas* het gebied voert. De landen van den Sultan zijn in Regentschappen verdeeld, die eene bepaalde schatting aan Z. H. opbrengen. De Rijksbestierder bezit ook een gedeelte lands, uit welks opbrengsten hij in het onderhoud van bruggen en wegen moet voorzien. Voor de vorstelijke familie is een gedeelte afgezonderd; eindelijk is er nog eene uitgestrektheid gronds, welke dient tot onderhoud der soldaten en trawanten des Sultans.

Pâsar Gĕdé is eene plaats ongeveer 12 palen Zuidoostwaarts van *Djokjokarta*, alwaar, behalve de reeds vermelde vorstelijke graven, als iets merkwaardigs, een groote, gladde, blaauwe steen te zien is, lang $4\frac{1}{2}$, breed $3\frac{5}{6}$

en dik ¼ Rijnlandsche voet. Op zijne oppervlakte zijn twee langwerpige indrukselen en eenige opschriften in het rond in eenen vierhoek, in de Latijnsche, Italiaansche, Hollandsche en Fransche talen, welke aldus luiden: «Ter bestendige gedachtenis aan een ongelukkig lot.» — «Zoo gaat de wereld.» — «Smaad gij, die versmading overwaardig zijt.» — «Waarom wordt gij ontsteld en verbaasd, gij dwaas.» — «Ziet, onwetenden en lacht.» — «Lotgenooten! vaartwel.» — Verder zijn er nog eenige Romeinsche getalletteren en onleesbare woorden op gegrift. Aan de linkerzijde van den steen staat een steenen vijzel van bijzondere grootte en zwaarte op een voetstuk, in hetwelk vier holten gebeiteld zijn, welke drie ballen van verschillende kleur, grootte en zwaarte bevatten. De steen wordt als heilig beschouwd. De legenden dienaangaande zijn verschillend: de twee langwerpige groeven zouden in dien steen ontstaan zijn, door het daarop zitten van zekeren Sultan, wien de ballen tevens tot speeltuig zouden gediend hebben. Van de opschriften bestaan twee overleveringen, van welke de eene meldt, dat deze steen van eene vreemde, op *Java* onbekende soort is en in vroegeren tijd aan het Zuiderzeestrand te gelijk met twee Portugesche schipbreukelingen gevonden is; destijds hadden de Javanen van dat strand nog nimmer eenen blanke gezien en zij klonken die twee ongelukkigen voor hun leven aan dien steen vast. Eene andere overlevering meldt, dat de uitsnijdingen door twee Europesche soldaten, waarvan de eene een Italiaan was, gemaakt zijn, en dat zij dien ten gevolge als heiligschenners beschouwd en met vergift omgebragt werden.

Pâsar Gĕdé is het eerst de regeringszetel van *Matàram* geweest; in het begin der 16de eeuw werd een nazaat van *Browidjojo* alhier tot *Kijàhi Gĕdé* van *Matàram* uitgeroepen. Het oord was toen nog eene woestenij en eerst in 1678 verlegde Hamangkoe Rat I den zetel van *Matàram* naar *Karta Soera.*

an het Zuiderzeestrand, niet ver van de *Oepak*-ri-
, is de befaamde grot *Kârang Wédang* van *Njâhi*
é Sĕgoro Kidoel; het is eene door de natuur gevorm-
altijd druipende grot, in dewelke de, van het gewelf
:nde droppels versteenen en kegelvormige gedaanten
ıemen. Deze grot is befaamd als gewaande verblijf-
ts der vrouw, die in de geschiedenis van *Padjajâ*-
bekend is: zij geleidde den eersten stichter van *Mo*-
Pâhit en beloofde hem en zijne nakomelingen haren
and. Haar rijk was te *Mantjingan*, aan de Zuidkust,
vooral in de grot. De Sultan MANGKOE BOEMI, de
:*géran* DIPO NEGORO en de Keizer PÂKOE BOEWONO VI,
ben deze grot bezocht om door de voorspraak van
Démon van *Njâhi Kidoel* hulp en magt te erlan-
, doch zonder in dat doel te slagen. Laatstgenoemde
t werd in de nabijheid der grot op den 7den Junij
) slapende gevonden, en omdat hij, strijdig met de
:racten, zijne Residentie in stilte verlaten had, gevan-
genomen. Zie Boek III, Deel II, bladz. 266 en 267.
ertig palen Oost van *Pâsar Gĕdé* zijn bij *Rongkob*
ge vogelnestklippen, die onder het opzigt van een
vernements-ambtenaar staan. Eenige mijlen verder
de baai *Sâdeng*, de eenige inham langs de kust; zij
pen en bloot en wordt weinig bezocht.
.et land Beoosten deze baai bestaat uit een dor kalk-
:rgte, het is schaarsch bevolkt, met wouden bedekt
eene Zuidoostelijke voortzetting van den *Marâpi*. Be-
:en de rivier *Progo* is het land ook bergachtig, doch
't geene hooge bergtoppen.
e rivieren van eenig belang zijn de *Progo*, de *Man*-
g'an en de *Oepak*. De *Progo* ontvangt de rivier *Elo*
ıet Zuidelijke gedeelte van de *Kadoe*, op eene hoogte
756 voeten en neemt in het Djokjokartasche de
ıdjoran en de *Bĕdok* in haren linkeroever op. Op
°5′ O. L. stort zij met ontzettend gedruis door de en-
klippige monding in de Indische zee. In den oorlog

met DIPO NEGORO is de *Progo* menigmaal tot operatielijn aangenomen en nabij haren oever blonk in menig gevecht de dapperheid onzer brave krijgslieden uit.

Garnizoen.

Alleen in de hoofdstad ligt garnizoen, dat gewoonlijk uit een Bataillon voetvolk en eene Kompagnie ruiterij bestaat.

De onafhankelijke prins PÂKOE ALAM heeft ten dienste van het Gouvernement een legioen Dragonders beschikbaar. De Sultan heeft eene eerewacht, die onder het bevel staat van een Gouvernementsofficier.

Djokjokarta.

Djokjokarta, de hoofd- en hofstad, is gelegen 806 voeten boven de zee aan den regteroever van den *Oepak*, op 7° 46′ Br. en 110° 21′ 30″ O. L. 75½ palen van *Samarang*, 436½ van *Batavia*, 44 Z. W. van *Soerakarta*, 318 van *Soerabaija*, 14 mijlen Z. W. t. Z. van *Marâpi*, 26½ palen Z. O. t. van *Magëllang* en 46 palen O. t. Z. van *Poerworedjo*.

Uit de hoofdstad loopen verschillende wegen, als: een Noordoostwaarts naar *Soerakarta*, een Noordwestwaarts naar *Magëlang*, een om de West naar *Poerwörëdjo*, een Zuidwestwaarts naar *Kadilangoe* en een Zuidoostwaarts naar *Pâsar Gëdé* en *Patjitan*, *Imogïri* en *Mantjing'an*.

De Sultan.

De titels van den Sultan zijn dezelfde als die des Keizers, doch hij noemt zich daarenboven ook nog *Kalipatolah* (*Chalifatoe 'llahi*), of Stedehouder Gods. Zijn rijk is een leen van het Gouvernement, bezittelijk tot wederopzegging. Zijn zetel is zoodanig erfelijk in zijne mannelijke nakomelingen, echter zonder uitsluitende bepalingen. De troonopvolger wordt door den Sultan aan het Gouvernement voorgesteld, hetwelk de keuze goedkeurt. Iedere nieuwe Sultan wordt van wege het Gouvernement bij acte van Vassalschap aangesteld. Zijne gewone inkomsten bestonden vroeger in eene vergoeding voor het af-

staan der stranddistricten, ten bedrage van 20,000 rijksdaalders. De gewone belasting der oostersche Montjo-negorosche landen bragt 4,425 Spaansche matten op. In 1812 werd hem door het Engelsche tusschenbestuur, voor het verlies der vogelnestjes, Jatiehout, amfioenpacht, tollen en Bazaars toegekend eene jaarlijksche som van 120,000 Spaansche matten. Door eene verrekening met het Gouvernement ten gevolge van het terug ontvangen van landen, werd in 1824 die toelage weder ingehouden. De eerste Sultan legde in vijf en dertig jaren 200,000 Spaansche matten over; de tweede in achttien jaren ruim 1,200,000 dollars, terwijl het kapitaal van den vijfden Sultan, slechts 6,000 dollars bedroeg. Na 1830 ontvangt de Sultan van het Gouvernement, ter gemoetkoming voor de, ten gevolge van den oorlog afgestane landen, de volle som van de gewone inkomsten derzelve.

De Prins Pâkoe Alam ontvangt 's maands 780 Spaansche matten of *f* 1989. In 1836 bedroegen de inkomsten des lands de som van *f* 637,825.

Geschiedenis.

Welligt meer dan van eenig ander land splitst zich de geschiedenis van dit rijk in twee voorname deelen: *oude* en *nieuwe geschiedenis.* In de oude tijden behoorde dit land eerst onder *Poerwo-Tjarito*, daarna onder *Brambânan*, *Pongging*, *Dĕmak*, *Pàdjang* en eindelijk onder *Matâram.* Het groot aantal der tempels, nog aanwezig, pleit er voor, dat dit land in de oudheid door den invloed van geestelijken geregeerd werd. In het begin der zestiende eeuw werd *Matâram* eerst als provincie van *Dĕmak* door dat rijk en later als onderdeel van *Pâdjang* geregeerd en de eerste heerscher te *Pâsar Gĕdé* uitgeroepen. Tot in 1678 bleef *Matâram* eene provincie en de kern van het groote rijk, waarna de rijkszetel naar *Karta-Socra* verlegd werd.

In 1755 stond Keizer Pâkoe Boewono III aan zijnen oom Mangkoe Boemi de helft van zijn rijk door bemidde-

ling van het Gouvernement af. De zonderlingste verdeeling had toen plaats, want de Prinsen en Grooten, die den nieuwen Sultan wilden volgen, kwamen met hunne alom verspreide landen onder zijn gebied. De hoofdzetel werd te *Djokjokarta* gevestigd, destijds nog eene geringe dessa. Het rijk bestond toen uit de oostelijke *Montjonĕgoro's*, *Madioen*, *Magettan Toelong* (zie *Madioen*), *Ngrowo*, *Bĕrbĕk* (zie *Kĕdirie*), de helft van *Banjoemás*, de helft van *Bagelĕn*. *Pádjang*, *Matáram* en *Kedoe* werden dorpsgewijs verdeeld, zoodat het wederzijdsche gebied zonderling door elkander lag. Hierdoor kon er geene goede politie bestaan en was ieder regtsgebied steeds in de war. In 1811 werden hier nog eenige stukken lands bij *Bojoláli* gelegen, alsmede de *Soenda*-districten *Tjiáwĕr Wêtan* en *Gáloe* bijgevoegd.

De nieuwe verbrokkelingen volgden elkander spoedig op; in opvolgende orde stond de Sultan van zijn grondgebied aan het Gouvernement af:

In 1811 al de Sultansgronden in *Samarang*, *Japára* en *Salatiga*, de districten *Grobogan*, *Wirosári*, *Sesélo*, *Warong*, het land tusschen dezelve en *Salatiga*, mitsgaders *Djapára* en *Djipang*.

In 1812 *Djokjokarta's* aandeel in de landen *Kadoe* en *Patjitan*.

In 1824 het aandeel in de *Djabarankasche* landen, gelegen in de *Kadoe*.

In 1830 het aandeel in de *Montjonĕgoro's*, *Bagelĕn*, *Banjoemas*, de *Soenda*-districten en *Pádjang*. Daarentegen werden de provincien *Matâram* en *Goenoeng Kidoel* geheel en onverdeeld aan *Djokjokarta* afgestaan.

De eerste Sultan MANGKOE BOEMI, HAMANGKOE I, was een goed vorst, wijs en opregt. Hij regeerde van 1755 tot 1792, en het verbrokkelde rijk nam onder zijn bewind in magt en aanzien toe. Zijn zoon HAMANGKOE II (SEPOEH), was juist het tegendeel, hij leefde gestadig in onmin met het Gouvernement, hetwelk in 1812 tot zijne

nning naar *Poeloe Pinang* besloot. Vandaar is hij *Amboina* overgegaan en in 1826 naar *Java* terug ɜrd, vervolgens ten troon verheven, doch stierf in . Sultan RODJO HAMANGKOE III was het tegenbeeld vaders, die een schraper, dwingeland en knevelaar RODJO overleed in 1814 en werd door zijnen zoon ıNGKOE IV opgevolgd, die de Europesche levenswijs el was toegedaan. Sommigen zeggen dat hij door DI-EGORO vergiftigd werd; hij stierf in 1822. Zijn minrige zoon HAMANGKOE V werd onder voogdij van NEGORO en MANGKOE BOEMI tot Sultan uitgeroepen. ɜr hun bestuur brak de oorlog van 1825 tot 1830 Toen de oorlog geëindigd en DIPO NEGORO naar *Ce-* : verbannen was, kwamen de hier boven vermelde ɜn aan het Gouvernement.

Onafhankelijke landen.*

ɜhalve de opgenoemde landschappen, onder de ver-ɪng vermeld, behooren tot dit grondgebied:

'. *Galoor*, een land van *Pangéran* PÂKOE ALAM.

'. *Kalibâwang*, het eigendom van *Pangéran* NOTO PRODJO.

'. Het land *Semânoe* in het Zuidergebergte, dat thans regtstreeks onder het Gouvernement staat; vroeger behoorde het aan *Pangéran* ARIO PRÂBOE DI NINGRAT, welke naar *Amboina* is gebannen.

IX.
HOOFDSTUK.

Aardrijks- en Plaatsbeschrijving van Java.

RESIDENTIE *MADION.*

INHOUD.

Naam. — Ligging. — Grenzen. — Grootte. — Verdeeling. — Bevolking. — Gesteldheid van den bodem. — Rivieren. — Wegen. — Voortbrengselen. — *Madioen.* — *Ngâwi.* — *Ponorogo.* — Geschiedenis.

Naam.

De ware spelling is *Madhi-joen;* zie over de beteekenis hieronder. Deze naam is zoo wel die der Residentie als der afdeeling waarin de hoofdplaats ligt, aan dewelke hij ontleend is. Vroeger behoorde dit landschap onder den Keizer, heette *Montjo Negoro* of: verschillende landen, die door Regenten, als Stedehoudehouders, bestuurd werden. Het was toen verdeeld in de Regentschappen *Madioen*, *Magettan* en *Toelong*, die onder *Djokjokarta*, en in *Ponorogo*, *Koetek*, *Manek* en *Djogorogo*, die onder *Soerakarta* behoorden.

Ligging.

Benoorden *Patjitan*, Beoosten *Soerakarta*, Bezuiden *Rembang* en Bewesten *Kĕdiri.* De Oostelijke punt is de berg *Wilis*, op ongeveer 111° 47′ O. L., de Noordelijkste is op 7° 10′ Z. B., de Westelijkste op 111° 10′ O. L. en de Zuidelijkste op 8° 12′ Z. B.

Grenzen.

Noordoost, van de grens van *Patjītan* tot de top van en *Wīlis*, 35 mijlen; Noorden ten Westen, van den op van den *Wilis* tot dien van den *Pandan*, 37 mijen; West, tot aan de *Bengâwan*, 8 mijlen; West ten uiden en West ten Noorden langs het Regentschap *Bloa* in het Rembangsche, 20 mijlen; Zuidwaarts tot den op van den *Lâwoe*, 15 en van daar tot de grens van *Patjītan*, 35 mijlen; Zuiden, 12 mijlen langs *Patjītan*.

Grootte.

De vlakke inhoud bedraagt 1580 vierkante Engelsche mijlen. De uiterste breedte is 62 en de uiterste lengte 37 mijlen. De groote weg, die uit het Noorden van *Ngâwi*, tot *Slâon* in het Zuiden loopt, is 55 palen of 18 uren lang.

Verdeeling.

De Residentie telt drie afdeelingen, als: *Ngâwi* in het Noorden met de Regentschappen *Ngâwi* en *Poerwodâdi*, met *Djogorogo*; *Madioen* in het midden, met de Regentschappen *Madioen* en *Magetlan*, en *Ponorogo* in het Zuiden met de Regentschappen *Ponorogo*, *Soemorotto* en *Ardjowinâng'oen*. De voormalige verdeeling is geweest: *Madioen*, *Poerwodâdi*, *Tjaroeban*, *Ngâwi*, *Djogorogo*, *Magetlan*, *Ponorogo*, *Maospâti*, *Pollorĕdjo*, *Toenggal* en *Soemorotto*. De Regenten hadden verschillende titels; de Hoofdregent van *Madioen* was *Pangéran*; de Regenten van *Djogorogo*, *Ponorogo* en *Soemorotto* waren *Râdên Adipâti*; zes voerden den titel van *Râdên Toemĕnggoeng* en voerden over hunne afdeelingen het bewind, als: *Poerwodâdi*, *Tjaroeban*, *Ngâwi*, *Magetlan*, *Maospâti* en *Pollorĕdjo*, terwijl over *Toenggal* een Regent stond met den titel van *Toemĕnggoeng*, zoo was het na de overname van dit gewest in 1830, en om de Regenten geene aanleiding tot misnoegen te geven, bleven zij in hunne betrekking met hunne rangen, onder voorbehoud, om, bij hun overlijden, zoodanig ten aan-

zien der indeeling en rangen te handelen, als ten dienste des lands nuttig zou geoordeeld worden.

Onderverdeeling.

De Residentie is in Regentschappen en in Adsistent-Residentien verdeeld, welke weder in Districten gesplitst zijn, en wel in dezer voege:

1°. Regentschap *Madioen* heeft zes districten, als: *Madioen*, *Oelāran*, *Bâgi*, *Kanigoro*, *Maŏspâti* en *Tjaroeban*.

2°. Regentschap *Magettan* met vier districten, als: *Magettan*, *Bâlé*, *Boeloe*, *Gorang gārêng*.

3°. Adsistent-Residentie *Ngâwi* met de Regentschappen *Ngâwi* en *Poerwodâdi*;

a. *Ngâwi* met zes districten, als: *Ngâwi*, *Sepreh*, *Derro*, *Gendingngan*, *Djogorogo* en *Sineh*;

b. *Poerwodâdi* met twee districten, als: *Poerwodâdi* en *Kniten*.

4°. Adsistent-Residentie *Ponorogo*, welke in drie Regentschappen verdeeld is, als: *Ponorogo*, *Soemorotto* en *Ardjowinângoen*;

a. *Panorogo* met vier districten, als: *Ponorogo* 1, *Ponorogo* 2, *Koeto*, *Poelong*;

b. *Soemorotto*, met vier districten, als: *Soemorotto*, *Goemolak*, *Poloredjo* en *Porang*.

5°. Regentschap *Ardjowinângoen* met twee districten, als: *Ardjowinângoen* en *Djebeng*, weshalve er thans twee Adsistent-Residentien en acht Regentschappen zijn.

Bevolking.

In 1845 bestond de bevolking der geheele Residentie uit:

	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Europeanen	44.	23.	25.	21.	113.
Javanen	68,387.	87,008.	79,797.	77,809.	313.001.
Arab. en Maleijers	43.	33.	14.	12.	102.
Chinezen	326.	277.	256.	220.	1,079.
Te zamen	68,800.	87,341.	80,092.	78,062.	314,295.

Zoo als elders op *Java* overtreft het getal vrouwen at der mannen, hetwelk de veelwijverij en het spoedig :heiden zeer bevorderlijk is. In 1835 bedroeg de be- olking 215,000 zielen, zoo dat zij in tien jaren met 9,295 zielen vermeerderd is, welke in het oog vallende anwas zoo wel aan de rust en orde als aan het vrucht- are aardrijk en het gezonde klimaat te danken is.

Bij het opgegevene getal zijn niet geteld: 500 man in- ınterie, 100 man kavallerie of *Djájang-Sĕkars* en on- eveer 20 Slaven.

De bevolking is hier niet zoo eenvoudig als in andere edeelten der binnenlanden, hetwelk ontstaan is door de ıenigte afstammelingen van vorsten en grooten, die hier ıeer dan elders eenen zekeren adelijken stand vormen. ier zijn dan ook de titels van *Râdên Mas*, *Râdên Pan- ji*, *Pri-jáji* en andere zeer menigvuldig.

De mannen dragen hier wambuizen en de voorname ılanders zijn hier zeer hoffelijk en groothartig. De stoet an personen in rang is lang van sleep. De mindere Ja- aan is hier slaafscher. onwilliger, minder deugdzaam en 'ouw dan de oostelijker inboorlingen. De pracht is hier latergoud en de eenvoudigheid zeldzaam

Gesteldheid van den bodem.

Het landschap is de schoone vallei, die door de bergen *'andan*, *Wilis*, *Ngebel Pagger* en *Láwoe* omgeven 'ordt. Als Panorama beschouwd. is het een tweede *Má- ang*, maar van nabij houdt de begoocheling op. In de ıabijheid van de *Bĕngâwan Solo* en de *Bĕngâwan Ma- 'ioen* is de grond dor en bestaat uit zwarte. drooge klei an drie tot zeven voeten diep; de bodem is onder den- elven enkel kalksteen. In het Regentschap *Ngâwi*, aan e Oostzijde der *Madioen*-rivier, is het land onvrucht- aar, kaal en onbewoond. De heuvelen vertoonen bij mspitting krijtrotsen en kalklagen. De in die rotsen uit- :houwene wegen zijn onaangenaam te bereizen door de :hittering en den pijnlijken indruk voor de oogen. Gee

ne bronwel, geen beekje vloeit hier. Het schijnt al de wateren zich in dat gedeelte tot de twee str bepalen, die insgelijks over kalkbeddingen voorts De stortregens spoelen de aarde van de rots, vorm pe geulen en maken de wegen bijna onbruikbaar. laatste jaren, vooral in 1846, zijn de wegen aanme verbeterd, zoowel door begrinding als bedijking, b ting met boomen en merkpalen, zoodat de dorp ners nu weten, welk deel zij van dezelven te ond den hebben. Wanneer de regens lang aanhouden de wegen zeer veel en leveren eene soort van ste vende en modderige pijpaarde op. Bij felle hitte b splijt de bodem, de klei verkorrelt en de karig va voorziene zoden kunnen niet vervoerd worden.

Het Zuidelijker gedeelte der Residentie is daarc vruchtbaar te noemen, zoo als de voortbrengselen voldingend bewijzen.

Rivieren.

Deze provincie is wel bedeeld met rivieren, va ken twee zich als stroomen voordoen, namelijk, (*ngâwan Madioen* en de *Běngâwan Solo*, de eerstg de doorstroomt het landschap van het Zuiden n Noorden en neemt eenige riviertjes op, die van he *bel-*, *Wilis-* en *Lâwoe*-gebergte afdalen. Het bed *Béngâwan Madioen* is zeer kronkelend en hare zijn steil. Nabij haren val in de *Bèngâwan Solo* te en *Pijak*, liggen bergen van klipsteenen, die der vaart zeer hinderlijk zijn. In den regenmoeson is terstand zoo hoog dat praauwen van 20 *kojans*, den stroom afvaren, die zoo snel is, dat de vaar die tegen elkander komen, verbrijzeld worden. De hoofdrivieren onderhouden de scheepvaart met *Soe* Vele voortbrengselen worden te water derwaarts en ofschoon *Madioen* ten aanzien van het regtsgebie *Samarang* behoort, staat het uit het oogpunt va del beschouwd, in het naauwste verband met *Soe*

Wegen.

Drie hoofdwegen dienen tot gemeenschap van het Oostelijk met het Westelijke gedeelte, en tot die van het Noorden naar het Zuiden. De eerste komt van *Soerabaja* langs *Bodjonegoro* naar *Ngâwi* en loopt Bezuiden de *Bengâwan Solo* over *Djogorogo* voort tot *Solo*, van waar eene voortzetting door het *Salatigasche* naar *Samarang* plaats heeft. De tweede komt van van *Kĕdîri* en loopt Benoorden de *Wîlis* over *Tjaroeban* naar *Madioen*, de hoofdplaats, en vervolgens om de Noord van de *Lâwoe* naar *Soerakarta*. De derde loopt van *Ngâwi*, Beoosten de *Bĕngâwan Madioen*, naar de hoofdplaats en over *Ponorogo* naar *Patjîtan*. Tusschen *Ponorogo* en *Mlilir* is onlangs een nieuwe weg gelegd, terwijl die, welke tusschen *Sirâketting* en *Panggool* door den Regent is aangelegd en langs het gebergte tot ongeveer 1,500 voeten opwaarts loopt, een meesterstuk van beleid is.

Voortbrengselen.

De hoofdvoortbrengselen zijn hier: rijst, koffij, kaneel, thee, suiker en hout. Het zout wordt aangevoerd. De heilrijke invloed van het Nederlandsch Gouvernement is hier tastbaar en toont aan, wat hetzelve door wijze maatregelen vermag.

Tusschen de 90 en 100,000 *bouws* worden hier met rijst beplant, die zeker 1,000,000 pikols opleveren, waarvan 720,000 pikols tot voeding dienen, terwijl de overige 280,000 pikols gedeeltelijk te water naar *Bodjonogoro* en *Soerabaja* en gedeeltelijk over land naar *Patjitan* en *Soerakarta* worden uitgevoerd. In de laatste jaren is de rijst hier hoog in prijs geweest en heeft *f* 7, *f* 8, ja zelfs *f* 10 de pikol gegolden, die uitgevoerd werd, waardoor de bevolking zeer in welvaart is toegenomen, daar het gedeelte, dat verpligt is tot de dienst van andere culures en van den houtkap, van de opbrengst der landrenen vrijgesteld is.

De koffijcultuur, die thans ruim 70,000 pikols 's jaars

afwerpt, heeft sedert tien jaren eene vermeerdering van 50,000 pikols opgeleverd en daar de inlander *f* 6.25 minstens voor de pikol ontvangt, zoo wordt er in deze Residentie een half millioen guldens door in omloop gebragt.

De suikercultuur is, ten gevolge van het ondoelmatige bestuur eens fabrikants, zeer verachterd; drie fabrijken zijn ingetrokken; alleen die van *Poerwodâdi* en *Gerang-Gâring* bleven bestaan, doch leveren niet van belang op.

De indigocultuur is daarentegen onder het Gouvernementsbestuur verbazend uitgebreid: in 1836 leverde zij slechts 15,500 en in 1846 reeds bijna 83,000 Amsterdamsche ponden op. Tot den aanplant, hiertoe vereischt, werden ongeveer 1470 *bouws* gebezigd. Onvoorziene omstandigheden, die het snijden in den weg stonden, gaven eenen minderen oogst dan die landen anders zouden afgeworpen hebben. De 80 duiten, toegekend voor ieder pond indigo, worden drie maandelijks aan de inlanders, die er de bladeren voor geleverd hebben, behoorlijk uitbetaald.

De kaneelcultuur is hier aanmerkelijk toegenomen en levert reeds 4,000 ponden 's jaars op.

De jatibosschen, vooral van *Tjaroeban*, leveren steeds veel hout op; in 1846 zijn er meer dan 11,000 boomen geveld, die goede balken opleverden.

De toenemende welvaart is duidelijk zigtbaar in de vermeerdering van paarden en hoornvee: er zijn 25,000 paarden, 39,000 koeijen, 76,000 buffels, voor tien jaren waren die getallen slechts 10,000, 24,000, 48,000.

Al de takken van administratie zijn hier in eene volmaakte orde, en deze Residentie, die eerst sedert 1830 aan het Gouvernement behoort, zal ongeveer nu reeds een millioen guldens 's jaars opbrengen, terwijl de bevolking in rijkdom toeneemt. Zoodanige uitkomsten zijn de vruchten van een gelijkelijk werkend, verstandig en

htig bestuur, dat oneindig beter is dan dat van landen.

Madioen.

'*adioen*, de hoofdplaats der Residentie, ligt in haar ielste gedeelte aan de rivier *Bĕngâwan Madioen*, dat *den-rivier* zou kunnen beteekenen, indien *Madioen* :ene wijziging van *Madhjo*, dat *midden* aanduidt, beuwd wordt. Zij ligt op 37 palen hemelbreedte van 'uidzee; 155 Z. W. van *Soerabâja*, 53 W. van *Kĕ*-; 72 N. O. van *Patjitan*; 67 O. t. Z. van *Soerakar*- 15 W. N. W. van den berg *Wilis*; 279 voeten boven ;ee. Zij is eene gewone inlandsche stad en heeft, bee hare schoone ligging, niets merkwaardigs.

et bestuur berust voor het geheel bij den Resident; ' de Chinezen bij een Luitenant-Chinees; voor de dienst der Mahomedanen bij eenen Hoofdpriester. Het ntschap *Madioen* wordt bestuurd door eenen Regent den rang van *Pangéran Adipâti*.

:, te *Madioen* gevestigde Collegiën en Departementen : 1o. een landraad voor de Afdeeling *Madioen*, onder :lke *Magettan* ten aanzien van het regtsgebied bet; de Europeanen staan onder de Jurisdictie van *Saang*; 2o. het residentie-bureau met de algemeene kas; en landmeeters-kantoor; 4o. vijf Controleurs voor de elijke inkomsten en cultures; 5o. drie opzieners voor adigo-, één voor de thee-, één voor de kaneel-cul- en één voor de houtbosschen. Scholen van wege Gouvernement zijn er niet. Voor de eeredienst is er Gecommitteerde, wijders is hier een belangrijk Vendurtement.

'oeger lag hier eene kleine militaire bezetting onder n officier, doch deze post is ten gevolge van den staat rust ingetrokken en de alhier bestaan redoute onder l beheer gesteld.

agettan is het Noordelijk en *Madioen* het Zuidelijk der afdeeling; de handel is er enkel binnenlandsch

en van weinig aanbelang; er zijn 36 Chinezen, doch geene Europeanen.

De berg *Lâwoe* ligt op de grenslijn van de afdeeling *Madioen* en *Soerakarta*, op 7° 31′ 0″ Z. Br. en 110° 10′ 0″ O. L. zijne massa is kolossaal, rond van kruin en breed van rug. Gedurig stijgen er zwaveldampen uit op. Aan zijnen Westelijken voet, onder *Soerakarta*, vindt men warme bronnen en oudheden, maar aan de Oostzijde is niets van dien aard ontdekt. Met Zuidoostelijke ruggen dringt de voet des bergs naar *Patjitan* en het *Pager*-gebergte voort.

Ngâwi.

Deze afdeeling bevat vele dorre streken en weinig bevolking; zij strekt zich in het Noorden voorbij de *Bengâwan Solo* uit. Het bestuur berust bij eenen Adsistent-Resident en een Regent *Râdên Toemĕnggoeng* voor *Ngâwi*, en een van gelijken rang voor *Poerwodâdi*. De eerste beheert het Noorder- en de laatste het Zuiderdeel dezer afdeeling. Door het regentschap *Ngâwi* stroomen twee voorname rivieren, de *Bĕngâwan Madioen* en de *Bĕngâwan Solo*. Zij zijn steil van oevers en dragen niets bij tot het vruchtbaar maken of besproeijen van het land, doch zijn voor de inlandsche scheepvaart belangrijk, die hier bloeijend is. Het getal schippers of *Djoerâgans* is dan ook aanzienlijk.

Ngâwi, de hoofdplaats, ook *Awi*, *Awie*, *Ngâwé* en *Ngâwie* geschreven, ligt op 22 palen N. van *Madioen* aan de zamenvloeijing der genoemde rivieren; W. t. N. van den berg *Pandan*, en N. O. ½ O. van den *Lâwoe*. De Négoro bestaat uit zeer weinige huizen, die op eenige honderde passen van elkander staan en de algemeene pakhuizen. In den hoek der zamenstrooming der rivieren ligt de citadel Generaal VAN DEN BOSCH, die nog niet voltooid is.

Te *Ngâwi* is eene gevangenis voor kettinggangers. De citadel ligt in den Z. W. hoek der afdeeling, op een hoog ter-

rein, 80 voet boven den lagen rivierstand. In de nabijheid is het militaire kamp, alwaar eene bezetting ligt; zoodra de citadel gereed is, zal het, als overbodig worden weggeruimd. De grond, waar de citadel op gebouwd wordt, heet *Pijak*, dat «scheiden, van één gaan» beteekent, vermoedelijk omdat hier de scheiding der beide rivieren is. De inlandsche Nĕgoro bestaat uit kleine groepjes hutten, her- en derwaarts verspreid, zonder regel of orde. De omstreken zijn kaal, dun bevolkt en bevatten kalkgronden.

Te *Ngâwi* is een landraad, een algemeen pakhuis, zoutverkoop en een vendu-departement; de Europesche ambtenaren zijn hier gewoonlijk vier in getal, en de Chinezen die ook niet talrijk zijn, hebben hier een hoofd, doch zonder rang.

Ponorogo.

Ponorogo, eigenlijk *Prono-rogo*, N. en *Prono-râgi*, K. dat is: «de kracht of het hart des ligchaams», beslaat het Zuidelijk deel van de residentie en wordt door eenen Adsistent-Resident bestuurd onder het oppertoezigt van den Resident. Deze afdeeling heeft drie regentschappen: *Ponorogo*, *Soemorotto* en *Ardjowinâng'oen*. Over het het eerste staat een *Râdên Adipâti* en over ieder der beide laatsten: een *Râdĕn Toemĕnggoeng*.

Het grondgebied dezer afdeeling is zeer beperkt, zoodat het waarschijnlijk is, dat bij overlijden van een der Regenten het getal regentschappen zal verminderd worden.

De hoofdplaats ligt aan een' kruisweg op 18 palen van *Madioen* en heeft een' landraad en een vendu-departement. De grond is hier vruchtbaar en heuvelachtig. De indigo, welke hier geleverd wordt is goed en in de nieuwe fabrijk *Tâwang-Sâri* zal gewis de hoedanigheid van dit voortbrengsel nog verbeterd worden.

Te *Ponorogo* ligt gewoonlijk eene afdeeling inlandsche Schutterij.

De Javaan, die hier landbouwer is, drijft weinig han-

del; echter wordt er veel rijst naar *Patjitan* uitgevoerd, waartoe de Chinezen de hand bieden. Derwaarts worden ook de koffij, suiker en tabak gebragt, bestemd om over zee naar *Nederland* vervoerd te worden.

Te *Ponorogo* bestaat eene inlandsche Hoogeschool onder leiding van voorname priesters om de *Santries* of proponenten voor de bedevaart naar *Mekka* voor te bereiden.

Madioen behoort onder de Jurisdictie van *Samarang* en in het krijgskundige onder de tweede groote militaire afdeeling, hoofdkwartier *Samarang*.

Als oudheden merkt men in deze Residentie een *Doerga*-beeld en een gemetseld bad op te *Simpâtan*, regentschap *Magettan*. De borsten van het beeld zijn fonteinen. Hier en daar zijn beelden verstrooid, doch tempels heeft men nog niet gevonden.

Nabij *Ponorogo* is het heilige graf van *Bathâra Kâton*. Voor den wagenpost worden de paarden door de bevolking verstrekt: voor ieder uur afstands betaalt de reiziger *f* 3.75.

Geschiedenis.

Madioen speelt in de nieuwere geschiedenis eene grootere rol dan in de oudere. In de laatste deelde dit landschap tijdens het bestaan van *Poerwo-Tjarito*, *Pâdjang*, *Dèmak* en *Modjo-Pâhit* niet onmiddellijk. In de oorlogen van *Sénopâti*, *Troeno-Djojo*, *Soero-Pâti* en in den Chineschen oorlog was het gestadig een tooneel des krijgs. In den laatstgenoemden vlugtte PAKOE BOEWONO II naar *Pronorogo* met achterlating van al zijne bezittingen. MAS SÂJID hield zich steeds in deze streken op, werd gedurig verjaagd en veroverde *Pronorogo* en *Madioen*, gelijk SOERO-PÂTI vroeger ook gedaan had.

Onder de regering van HAMANGKOE BOEWONO II SEPOEH, stond *Râdèn Ronggo* PRAWÎRO DIRDJO Hoofdregent der *Montjonegoro's* van *Djokjokarta*, bekend als een willekeurig hoofd, die geheel in den geest van zijnen vorst

ıdelde, wiens dochter hij huwde. Door zijnen zoon :d hij een' onderdaan van *Soerakarta*, die hem een aap had geweigerd, ombrengen. Hierdoor ontstond tusen de beide Javaansche hoven eene hevige spanning, door tusschenkomst van het Gouvernement spoedig ıield. Maar onder de alleenheersching van DAENDELS ıgde het PRAWIRO DIRDJO weder, den baas te spelen te vuur en te zwaard de *Montjonĕgoro's* te verwoes-, zoodat DAENDELS hem opeischte; de schuldige zocht lijfsbehoud in de vlugt en eindelijk in eene versterg te *Mâos-Pâti*, doch het magtwoord des gevreesde eikte hem in December 1810 en hij werd afgemaakt. ıe zonen waren *Pangéran* ARIJO PRAWIRO DI NING-:, Hoofdregent van *Madioen; Râdèn Toemĕnggoeng* NGON DIRDJO, Regent van *Ngâwi* en *Pangéran* PRAɪO DIRDJO, ook bekend onder de namen van SENTOT ALI BASSA, Javaansch veldheer in den Java-oorlog, !5—1830.

n dien laatsten krijg werd *Madioen* ook herhaaldelijk rokken; bij *Ngâwi* werd in 1827 eene Colonne van het ıvernement verslagen en na den oorlog werden de *ntjonĕgoro's* in 1830 het eigendom van het Gouvernent.

X.

HOOFDSTUK.

Aardrijks- en Plaatsbeschrijving van Java.

ADSISTENT-RESIDENTIE *PATJITAN.*

INHOUD.

Naam. — Ligging. — Grenzen. — Grootte. — Kust. — Rivieren. — Gesteldheid. — Verdeeling. — Bevolking. — Bestuur. — Collegien. — Plaatsen. — Nijverheid. — Geschiedenis.

Naam.

Patjitan of *Patjittan* beteekent eene wel aangerigte tafel, en wordt in het Engelsch *Pachitan* geschreven.

Ligging.

Bezuiden *Madioen* en *Soerakarta*, beoosten *Djokja* en *Soerakarta*, bewesten *Kĕdiri* en benoorden de zee. De uiterste punten zijn ten O. 111° 31′ 0″ O. L., ten N. 8° 6′ 0″, ten W. 110° 53′ 0″ en ten Z. 8° 21′ 0″ Z. B.

Grenzen.

50 mijlen langs den Indischen oceaan; van de zee Noordwaarts op naar de West, 12 mijlen langs *Kĕdiri*, om de N. W. 10 mijlen langs *Madioen;* om de W. en

V. 15 mijlen langs *Soerakarta* en om de Z. W. tot de zee, 7 mijlen langs *Djokjokarta.*

Grootte.

74 □ Eng. mijlen vlakken inhoud. De uiterste lengte en W. verschilt 38 en de breedte Z. en N. 15 Eng. .en.

Kust.

.angs de kust zijn de *Patjîtan-*, *Sĕgara lâma* of *lima-Pangol-* of *Poengoel*-baai en de hoeken, vermeld bij 8, 9 en 10 § 34. Hoofdst. IX en N°. 12 en 13 § 1. ›fdst. X. der Algemeene Aardrijkskundige en Statistique :hrijving, hierachter gevoegd.

Rivieren.

n de baai van *Patjîtan* loopen twee en in *Sĕgâra ıa* eene rivier uit, welke *Koepan* heet. Verder stroomt *Lorrok* bij het dorp, en de *Pangol* in de baai van dien m in zee.

Gesteldheid.

ᵓatjîtan is een schoon, door eene aaneenschakeling heuvelen gevormd landschap, echter fraaijer voor het dan om te bereizen. De Noordelijkste grens is door natuurlijke ligging van het gebergte *Pagĕr Goenoeng* :bakend. De hoogte der heuvelen bereikt 2,000 voet. voornaamste zijn de *Goenoeng lîma*, zoo genoemd r hunnen vijfpuntigen kruin, die den zeevarenden tot en dient; hij ligt op een uur afstands van zee, be-ten en op 7 palen van *Patjîtan*, hij is 1,000 voet hoog; rts de *Goenoeng Sĕpang*, langs den welken de weg *Ponorogo* loopt; hij is 800 voet hoog en kegelvor-. De grond is zeer goed voor de koffij-cultuur, die :ids aan eenige schepen lading verstrekt.

Verdeeling.

łe Adsistent-Residentie bevat slechts eene afdeeling, een Regentschap uitmaakt; verdeeld in vijf districten, *Patjîtan*, *Sĕmantĕn*, *Pringkoekoe*, *Lorrok* en

Ponggoel of *Poengoel*, ieder onder het bestuur van een' *Wĕdono.*

Bevolking.

In de geheele afdeeling zijn:

Europeanen	30.
Javanen	89,577.
Militairen	37.
Pradjoerits........	35.
Slaven...........	9.
Chinezen.........	100.
Totaal.....	89,788.

Dit was het getal in 1845; in 1815 bedroeg het volgens RAFFLES 22,678 en volgens de telling van 1831, 59,156 zielen, zoodat de bevolking in een tijdvak van 30 jaren met 67,110 zielen vermeerderd en bijna verdriedubbeld is; zoodat vermoedelijk onderdanen van den Sultan en van den Keizer herwaarts zullen gekomen zijn.

Bestuur.

Een Adsistent-Resident, die op zich zelve staande, alleen van het Gouvernement afhankelijk is; een Regent, *Mas Toemĕnggoeng*, een Hoofdpriester en een Hoofdregter.

Collegien en Departementen.

Een landraad, wiens vonnissen aan de revisie van het Hooge Geregtshof onderworpen zijn. De Europeanen staan onder het regtsgebied van *Samarang.* Te *Patjitan* en te *Poengoel* is een zoutverkooppakhuis. Er zijn twee Controleurs voor de landelijke inkomsten en een voor de kaneel-cultuur, een vendu-departement en een kerkelijk gecommitteerde.

Plaatsen.

Patjitan, de hoofdplaats, is gelegen op 8° 12′ 0″ Z. B. 111° 7′ 15″ O. L., op 200½ palen Z. W. ½ W. van *Soerabaja*, 141½ Z. O. ten Z. ½ Z. van *Samarang*, O. Z. O. 502½ van *Batavia*, 71 Z. W. ten W. ½ van *Madioen*, 118

.Z. W ten Z. van *Kĕdîri*, aan de Noordzijde der baai, palen Z. Z. O. van *Soerakarta* en 66 palen Z. O. ten van *Djokjokarta*, in eene vlakte van den Westhoek r Adsistent-Residentie. De ligging is fraai, doch de zeeer eenigzins moerassig. Het oord wordt door deskun;en voor niet gezond gehouden. De *Patjîtan*-baai rdt door de kustvaarders aangedaan om de producten te halen. Uit de plaats loopen wegen om de Oost, ord en West. *Lorrok* en *Pangol* liggen insgelijks aan ıijen op vlakten. Te *Pangol* zijn ook de pakhuizen or den stapel der producten, die van daar afgehaald rden. De twee laatstgenoemde baaijen zijn open en ootgesteld aan den aanslag der zee bij Zuidewind. Te *tjîtan* ligt eene bezetting der krijgsmagt met een' offir. Zij behoort tot de tweede groote Militaire Afdeeling, ofdkwartier *Samarang*.

Nijverheid.

Aan de zeekant bepaalt zich de kostwinning tot de vischngst; na gedroogd te zijn, wordt de visch naar *Kĕdiri*, *zdioen* en *Djokjokarta* uitgevoerd. Overzeesche handel staat hier niet en de binnenlandsche bepaalt zich tot tak, boomwol, olie, groenten, vee en kleine waar. Landuw is hier minder dan elders eene hoofdbezigheid, doch ıbachten worden veel uitgeoefend. Vele waterleidingen orzien in het gebrek aan het besproeijen der velden.

Geschiedenis.

Langs de Zuidkust gelegen, is het landschap eerst laat trokken in de gebeurtenissen der Rijken. Eerst heeft het t *Matâram* behoort en bij de verdeeling van dat rijk in 55 kwam het gedeeltelijk aan *Djokjo*- en gedeeltelijk n *Soerakarta*. MAS SAJID had het op het bezit van dit ndschap voorzien en hield er zich dikwerf in op. Bij de ntracten van 1° Augustus 1812 werden de beide vorsten noodzaakt hun aandeel af te staan aan het Britsche ouvernement, dat het voordeel waardeerde van eene

haven in deze streken aan de Zuidkust. De plek, waar de hoofdplaats ligt, heette toen *Jojăgan*. Al de houtbosschen werden omgekapt, doch het Engelsch Gouvernement trok er weinig voordeel van. Nabij *Patjitan* werd in 1828 tijdens de Java-oorlog een gevecht geleverd. Sedert 1826 is aan de baai den naam van *Pollux*-baai gegeven.

XI.
HOOFDSTUK.

Aardrijks- en Plaatsbeschrijving van Java.

RESIDENTIE *KEDIRI*.

INHOUD.

Naam.

In het *Ngoko* is de naam *Këdiri* en in het *Kromo dintën*, waarvan de beteekenis onzeker is. In vroege- tijd heette dit gewest *Doho.*

Ligging.

Zuidwaarts van *Rembang* en *Soerabaja*, Westwaarts a *Pesoeroewan*, Oostwaarts van *Paljitan* en *Madioen* Noordwaarts van de Indische zee. De O. greus is op 2° 30′, de N. op 7° 20′, de W. op 111° 30′ L. en de punt van de *Sëgoro Wëdi* op 8° 21′ 40″ Z. B.

Grenzen.

De O. grens loopt van den oceaan N. tot den top van n *Kâwi;* voorts van daar W. over den *Kloet* en om de tot aan het *Lamongansche*, wijders W. tot de kruin n den *Pandan*, daarna Z. Z. O. naar dien van den *Wi-* en van daar W. Z. W. en eindelijk Z. langs de grens

van *Patjîtan* tot aan de zee, langs de welke de Zuidergrens 60 palen voortloopt.

Grootte.

De vlakke inhoud is 2,954 □ Eng. mijlen. De grootste lengte verschilt 60 en de grootste breedte 61 mijlen.

Kust.

De Zuidelijke grens wordt door eene kust gevormd, die vele en steile klippen heeft. De afdeeling *Ngrowo* heeft drie kleine inhammen of baaijen aan den oceaan, als: *Gĕmak*, *Sĕgoro Wĕdi* en *Soembrêng*. Ven tijd tot tijd, doch zelden, worden zij door kustvaarders, die naar *Patjîtan* of *Tjilâtjap* bestemd zijn, bezocht. Bij hevigen Zuidewind bruist de oceaan met geweld op de kust, doch verspilt te vergeefs zijne woede op de barre klippen, waarop de golven schuimend verstuiven.

Bergen.

Alhoewel geene bergtoppen zich in dit gewest verheffen, zijn echter de grenzen door dezelve gevormd. De *Kâwi* is 8,000, de *Kloet* 5,500, de *Pandan* 2,200, de *Wilis* 8,332 en het *Ngebel*-gebergte 5,000 voeten hoog. De kruin van den *Kloet* is zeer gekarteld; zijne uitbarstingen zijn altijd zeer verwoestend geweest, zoo als in 1785, 1825 en 1848. Wanneer deze vuurberg woedt, ziet de inlander daarin het voorspel van eenen zwaren oorlog en beroept zich op de geschiedenis; de laatste oorlogen zoo op *Java* als *Bắli* schijnen hem sprekende getuigen te zijn. De bergstreken zijn weinig bewoond en de Noordelijke woest en verlaten. Langs de Zuidkust loopt een laag gebergte.

Rivieren.

De voornaamste rivier is de *Kĕdiri*, beschreven bij Hoofdst. IX der *Algemeene Aardrijkskundige Beschrijving* achter dit deel; de anderen komen onder dat Hoofdstuk ook voor en worden hier onder bij de *Plaatsen* nog aangeduid.

Gesteldheid.

bodem kan in twee deelen onderscheiden worden, ijk: in vlak en in bergachtig land; de Noordweste-oorden zijn woest, onbevolkt en kalkachtig; het :t *Blitar* bevat vele wildernissen en slechts 12,602 ers op eene oppervlakte van 600 □ palen, doch)ij het ontginnen van gronden, door de nabijheid van /ier de *Brantas* vruchtbaar kunnen worden. Het t *Ngrowo* is vruchtbaar en zeer volkrijk. De wil-sen zijn de schuilplaatsen van zeer vele tijgers die, : bezuiden *Kĕdîri*, de wegen onveilig maken en vele :rs verscheuren. Het Gouvernement heeft door het en en betalen van premien van 10, 12 of 14 gul-oor elk tijgervel, kop, staart of voor elken levend ;en tijger, de jagt op die dieren aangemoedigd, : hun getal bereids verminderd is.

Zuidewinden zijn in dit landschap gedurende den oeson bijzonder hevig, terwijl de Westmoeson zeer gd en het klimaat niet ongezond is.

r liefhebbers der jagt levert het land vele tijgers, en paauwen op.

Verdeeling.

Residentie heeft twee afdeelingen: *Kĕdîri* en *Ngro-* lie ieder twee Regentschappen bevatten. Tot de af-g *Kĕdîri* behooren de Regentschappen *Kĕdîri* en *k* en tot de afdeeling *Ngrowo*, de Regentschappen *vo* en *Trenggâlĕk.*

Regentschap *Kĕdîri* bestaat uit de vijf Districten: *i*, *Modjoroto*, *Djambéjan*, *Sokorĕdjo* en *Papar*, ders uit de, op zichzelve staande *Wĕdono*-schappen en *Sringat.* Het Regentschap *Bĕrbĕk* bestaat uit it districten: *Bĕrbĕk*, *Godéjan*, *Soewâlan*, *Ngan-*, *Gĕmĕnggĕng*, *Kĕrtosono*, *Wâroe-djâjêng* en *ong.* Tot het Regentschap *Ngrowo* behooren de vijf :ten: *Toeloeng-agoeng*, *Pĕkoentjên*, *Tanggoel*, *ak*, *Kâlangbrêt* en tot het Regentschap *Trenggâlĕk*,

de districten *Trenggâlĕk*, *Goenoeng-lor*, *Ngarinan*, *Pâkis*, *Kampak*, *Soembing*, *Prîgi*.

Bevolking.

Het cijfer der bevolking beliep in 1845 aan:

Europeanen...	94
Javanen	233,289
Militairen	37
Ḍjâjan Sĕkars .	25
Pradjoerits....	132
Slaven	5
Chinezen	1.661
Totaal...	235,243.
In 1832 beliep het slechts	184,876
Dus in 13 jaren vermeerderd met ..	50,367 zielen.

Bestuur.

Over het geheel staat in de Residentie over ieder Regentschap een Regent; die van *Kèdiri* voert den titel van *Râdĕn Adipàti*, de drie overige zijn *Râdĕn Toemĕnggoengs*, terwijl over de *Wĕdono*-schappen *Blitar* en *Pringat* Onderregenten staan met den rang van *Râdĕn Ngabèhhi*. Voor de afdeeling *Ngrowo* is een Adsistent-Resident. Wijders zijn er een Hoofdpriester, een Hoofdfiskaal en een Luitenant voor de Chinezen. Het verdere personeel komt voor onder het volgende hoofd.

Collegien en Departementen.

De Collegien en Departementen te *Kèdiri* gevestigd, zijn: een Landraad, die over den inlander vonnis velt, dat aan de revisie van het Hooge Hof is onderworpen. De Residentie staat onder het regtsgebied van *Soerabaja*, voor welks Raad van Justitie hare Europeanen te regt staan. Met het Financiele Departement is de Secretaris der Residentie onder toezigt van den Resident belast; voor den zoutverkoop is een Ambtenaar, voor de landelijke inkomsten en cultures zijn twee Controleurs; voor de

ıneel-cultuur is een opziener, voor de indigo-cultuur jn er twee. De Waterstaat, de Wees- en Boedelverantoording en het Krijgswezen behooren onder *Soerabaja*. oor de Hervormde eerdienst bestaat er een kerkeraad onder Predikant en voor de verkoopingen een Vendu-'epartement.

Voortbrengselen.

Behalve de rijstbouw levert *Këdiri* indigo, koffij en ıneel.

Hoofdplaatsen.

Këdiri is de hoofdplaats van de Residentie en van de deeling van dien naam, wordt bestuurd door den Resint, een Regent *Rådên Adipåti*, een Hoofdregter en oofdpriester, benevens een Kapitein en een Luitenant ıor de Chinezen, en beslaat het Noordelijke deel der Reıentie, terwijl *Ngrowo* het Zuidelijke uitmaakt. De *Kë-ri*-rivier stroomt statig door de afdeeling in eene N. O. gting. Boven de hoofdplaats heeft zij nog den naam van *rantas* en neemt verscheidene rivieren in zich op. Bij *ëdiri* ligt de voornaamste brug op *Java*; 560 voet lang ı 40 voet breed.

De hoofdplaats ligt op 7° 84′ 0″ Z. B. en op 112° 3′ 0″ . L., op 82½ paal Z. W. van *Soerabaja*, 54½ O. Z. O. ın *Madioen*, 118 palen O. N. O. van *Paljîlan*, 10 palen . t. Z. van de *Wîlis* en 36 palen van het Z. zeestrand. ɜt Residentiehuis ligt 150 voeten boven de zee, aan den ıkeroever der *Këdiri*. De plaats heeft niets bijzonders de eigenlijke hoofdnegorij ligt van het Residentiehuis rwijderd en telt 3,000 huisgezinnen onder haar regtsbied. Eene Militaire bezetting van 1 officier, 1 Doctor 50 à 60 manschappen maken de krijgsmagt uit in de sidentie. Zij ligt in een fortje, dat in den laatsten Javarlog op den Westelijken rivieroever is gebouwd. Aan n N. W. bogt der rivier bij *Kërto Sono*, zou een fort bouwd worden, dat den naam van *Generaal de Kock* u dragen. Uit de hoofdplaats loopen drie wegen, één

om de N. O. naar *Soerabaja;* één om de N. van den *Wilis* naar *Madioen* en één om de Z. naar *Ngrowo* en het zeestrand. Van *Kěrto-Sono* loopt een weg om de W. naar het *Madioensche* en een om de Z. naar *Blitar.*

De hoofdplaatsen der Districten en Regentschappen zijn naar dezelve genoemd. *Běrběk* of *Brěběk* is de Westelijke en *Kědiri* de Oostelijke afdeeling. De Districten *Blitar* en *Sringat*, in het Z. O. der Residentie, vormen een Onder-Regentschap, dat onder *Kědiri* behoort. Het laatstgenoemde is het oude *Loedojo*, befaamd in de oude Mythologie van *Java.* De *Brantes* doorstroomt het van het O. naar het W. en ontvangt vele wateren van den *Kâwi* en den *Kloet.* De Zuidkust is ongenaakbaar door loodregte rotsen, waartegen de zee bulderend in schuim verspat.

Ngrowo wordt bestuurd door eenen Adsistent-Resident, onder het Opperbestuur des Residents; voorts door de Regenten *Râdên Toemĕnggoengs* der Regentschappen *Ngrowo* en *Trênggâlêk.* De afdeeling beslaat het Z. O. deel des landschaps. Bij elken Regent is een Hoofdpriester en Hoofdregter, benevens een Luitenant over de Chinezen. De hoofdplaats *Ngrowo* ligt 20 palen Z. t. W. van *Kědiri* en 21 Z. O. t. O. van *Trênggâlêk.* Zij ligt aan eene rivier, die eigenlijk *Kědiri* heet en haren naam aan de *Brantes* mededeelt, op het punt, waar zij in derzelver linkeroever valt. *Ngrowo* is in de hoftaal *Ngrâwi*, dat: *naar een meer gaan*, beteekent, vermoedelijk van het meer *Tanggoel* uit hetwelke de *Kědiri* ontspringt.

De bedding der *Brantas*, bestaat uit klippen, die het bouwen van bruggen op de gewone wijze verhinderen, zoodat men er met hangbruggen over gaat. De *Brantas* neemt de *Konto* op, die van den *Kloet* af- en voorbij *Sringat* stroomt, benevens de *Trênggâlêk* en andere min beduidende spruiten.

De afdeeling *Ngrowo* heeft drie kleine inhammen of baaijen aan den oceaan, als: *Gěmak*, *Sěgoro-Wědi* en *Soembrěng.* Van tijd tot tijd, worden zij door kustvaar-

igen, die naar *Patjitan*, *Tjilâtjap* of de wijnkoops-
ai gaan, bezocht.

Trênggâlèk, de hoofdplaats van het Regentschap, ligt
a de grens van *Madioen* en aan de rivier *Trênggâlĕk*.
: groote weg komt uit *Madioen* over *Sâwoe* en *Ngro*-
› naar *Kèdíri*; om de Z. O. loopen van *Ngrowo* wegen
ar *Gâli* aan de Zuidkust en naar *Pâki*, terwijl een om
O. over *Wâlas*, *Sríngat*, *Blitar*, *Tjandi Gambar*
Antang in *Pesoeroewan* loopt. De grens bezuiden den
iwi is gekenmerkt door de ruïnen van eenen muur,
lke van dien berg tot aan de *Brantas* en van die ri-
:r tot aan zee toe zou gestaan hebben.

Nijverheid.

Behalve rijst levert de inlander van zijnen grond
omwol, katoen, tabak en kokosvruchten. Benoorden
Soembrêng-baai wordt bij het meer *Bĕning* kalk ge-
and. Uit dat meer wordt veel visch gevangen en uit de
ppen aan de Zuidkust een weinig vogelnesten gehaald.
: Residentie is op den weg van vooruitgang en vatbaar
or verbetering.

Geschiedenis.

De lotgevallen van deze landstreek vullen een aanmer-
lijke plaats in de kronijken van *Java*. Aan de Zuid-
st zou het rijk *Loedojo* onder BATHÂRA WISNOE, den
ning der geesten en démons bestaan hebben. De be-
erscheresse dier wezens, NJÂHI GĔDÉ SĔGORO KIDOEL
d hier insgelijks eenen voornamen zetel. De tegenwoor-
e Javanen gelooven nog aan derzelver bestaan. De
idoosterstranden zijn nog woest en onbevolkt even als
die geesten er nog hun verblijf houden.

In het jaar 701 werd het land de zetel en het midden-
nt van het rijk *Doho* onder *Djojo Bojo*, een profetisch
st, van wien de overleveringen wonderlijke dingen
halen. Later werd de rijkszetel te *Poerwotjarito* in het
enwoordige *Bagalĕn* verlegd en *Doho* slechts als eene
ovincie beschouwd. De heerschappij werd verdeeld;

Doho bleef met *Koerippan*, later *Djĕnggolo* en *Singosâri*, één rijk. Bij eene latere verdeeling bleef *Doho* op zichzelve, tot dat vreesselijke aardbevingen en uitbarstingen van den berg *Kloet* deze landstreek zoo wel als *Singasâri* en *Djĕnggolo* verwoestten.

Tijdens het bestaan van *Modjo-Pâhit* was *Doho* eene provincie van dat groote Rijk. Met den ondergang van hetzelve in 1400 verdwijnt genoegzaam de naam van *Doho* uit de geschiedenis; in 1472 werd de hoofdstad *Doho* verbrand. Van 1400 tot 1432 J. J. schijnt *Kĕdiri* gedeeltelijk onder de heerschappij van *Madura* gestaan te hebben. Daarna kwam het onder *Pâdjang* en erkende den *Adipâti* van *Soerabaja* als *Wĕdono* of gezaghebber des Sultans van dat rijk. In 1526 werd het landschap door SÉNOPÂTI I voor *Matâram* veroverd. Van toen af deelde het in de gebeurtenissen van *Modjokĕrto*. In 1600 werd *Kĕdiri*, de hoofdplaats, door TROENO DJOJO, die het Rijk van *Matâram* verdeeld had, ommuurd; in 1602 J. J. werd *Kĕdiri* door de Compagnie met behulp van Sultan MANGKOERAT veroverd; TROENO DJOJO gaf zich over en werd gedood. Eene menigte schatten, gouden en zilveren staven, kisten met Spaansche matten en de gouden kroon van *Modjo-Pâhit* werden buit gemaakt, aan welken laatsten een kostbare diamant ontbrak. In 1688 van onze jaartelling kwam het land onder *Sénopâti* en bleef zulks middellijk tot 1703. Op den 20 Augustus 1706 trok het Compagnies leger weder binnen *Kèdiri*, dat tot ontzet gediend had van *Soesoehoenan* MAS, die op den 16e bevorens gevlugt was. Van toen af bleef het bestendig onder *Matâram*. In den Matâramschen oorlog had het veel te lijden van de roofzucht der oorlogvoerende partijen, die met *Mâlang* in betrekking stonden, desgelijks ook in den Java-oorlog. In 1830 is het onder het onmiddellijk gezag van het Gouvernement gekomen; het behoorde tot de *Montjo Nĕgoro* of afgelegene landen, die door Regenten van wege en ten behoeve der Vorsten beheerd wer-

n; was verdeeld in *Ngrowo* en *Brěběk*, die aan den ltan van *Djokjokarta* en in *Sríngat*, *Blítar*, *Kědíri*, ·*ênggâlêk*, *Pâtjé* en *Tjaraboe*, die onder den Keizer n *Soerakarta* stonden.

Oudheden.

De oudheden te *Sríngat* en *Blítar* zijn in 1449 door ʟᴏᴡɪᴅᴊᴏᴊᴏ VII opgebouwd. Aan de Z. W. helling van n *Kloet* zijn de *Tjandi Pěnatâran* in het district *Blí-r*, op 635 voeten boven de zee; wijders heeft men de *'andi Boedang* in het district *Pâpar;* een beeld in het ›l *Sélo Mongling*, op 2 mijlen van *Kědiri*. Te *Pěnam-'ngngan* op den berg *Wílis* zijn hier en daar uitgestrekte ·ndamenten van paleizen, uit baksteen.

XII. HOOFDSTUK.

Aardrijks- en Plaatsbeschrijving van Java.

RESIDENTIE *JAPARA.*

INHOUD.

Naam. — Ligging. — Grenzen. — Grootte. — Kust. — Bergen. — Rivieren. — Eilanden. — Gesteldheid. — Verdeeling. — Bevolking. — Bestuur. — *Pâti.* — *Jawâna.* — *Koedoes.* — *Japâra.* — Geschiedenis. — Oudheden.

Naam.

In het *Ngoko* zegt men *Djapâra* of *Djëporo* en in de beschaafde taal *Djapantĕn.* *Poro* beteekent deel, gedeelte en somtijds schrijft en zegt men *Djoengporo*, hetwelk moest zijn *Hoedjoeng poro*, uiterste gedeelte of uithoek, doelende op den in zee uitspringenden hoek dezer Residentie. Aan de stranden beteekent *Pòro* of *Pórro* somtijds handeldrijven, en in dien zin zou de vertaling Handelshoek zijn.

Ligging.

Ten N. aan de *Java*-zee, ten O. aan idem en *Rembang*, ten Z. aan *Samarang* en ten W. aan idem en aan de *Java*-zee.

Grenzen.

Ten O. 22 palen aan *Rembang*. Ten Z. en Z. W. 46

n langs *Samarang*. Ten W., N., en N. O. 60 palen ;s de *Java*-zee. De O. grens is *Kâli Dolok*.

Grootte.

14 □ Engelsche mijlen. De ongelijkheid der grond vlakte gebragt, zou naar gissing wel het dubbele van maat geven. Het verschil in breedte is 38 en in lengte Engelsche mijlen. De groote landweg is 49 palen O. W.

Kust.

'e kust is moerassig en gedeeltelijk van koraalrif, waar- onaangename en ongezonde dampen opstijgen.

Bergen.

e berg *Moerja* verkeerdelijk *Moria* of *Moerija* ligt et midden der Residentie en bepaalt de grensschei- der vier Regentschappen. Het is een hompelig, breed uind gebergte, van ongeveer 4,000 voet hoog. Ge- nlijk is het met wolken omgeven, gekloofd, puntig 'otsig. De afhellingen zijn zeer flaauw. Op verren af- l van de West of Oost gezien, zinkt de Zuidelijke hel- zacht weg, terwijl de Noordelijke zich nog eens op uiterste strand verheft om de *Tjiltring* te vormen. bergje zinkt zeer steil tegenover het eiland *Manda-* in zee, dat als eene voortzetting moet beschouwd len. De massa van de *Moerja* is kolossaal met vele 'uitspringende bergruggen. In oude tijden zou deze ; volgens de overlevering een eiland gevormd hebben, eeds in het jaar 33 bewoond zijn geweest.

Rivieren.

e *Mârong*, *Gong*, *Banjâran*, *Gĕlies*, *Japâra* en ɔe vloeijen van den berg *Moerja* af en zijn van wei- beteekenis. De *Jawâna*, die uit een *Râwa* voort- t, stroomt aan de Oostkust en de *Tidoenan* aan de tkust in zee.

Eilanden.

nder *Japara* behooren de eilandjes *Mandalika*, *Poeloe g'antèn* en *Karimon Djâwa*. Zie aanhangsel. Hoofdst.

X. § 2. No. 11. 12. 17. De Zuidpunt van de laatsten ligt op 5° 50′ Z. B. en 110° 19′ lengte, 45 mijlen van de *Java*-kust en zij beslaan 28 □ Eng. mijlen; er is een Posthouder gevestigd; de vlaggestok staat 5° 54′ Br. en op 110° 31′ 30″ L. Bevolking en Bestuur staan onmiddellijk onder *Japara*. De ligging is hoog en er wordt water en brandhout gevonden. De Posthouder waakt tegen zeerooverij. De ankerplaats is aan de Westzijde.

Gesteldheid.

De luchtgesteldheid is in deze Residentie zeer heet en de hitte wordt door hevige winden drukkend; de stranden zijn ook voor de gezondheid nadeelig; gevaarlijke koortsen zijn hier inheemsch. Bezuiden de *Moerja* is het op den middag in de vlakte verschroeijend. De plantengroei is hier heerlijk en de grond voor velerlei voortbrengselen uitnemend geschikt.

Verdeeling.

De Residentie bestaat uit vier Regentschappen, als:

1°. *Pâti* met de zeven districten: *Pâti*, *Tengèllès*, *Selowèssi*, *Tjèngkal*, *Angkattan*, *Glonggong* en *Bogerâmi*.

2°. *Japara*, met de vier districten: *Japara*, *Mâjong*, *Bandjâran* en *Karimon Java*.

3°. *Koedoes*, met de de drie districten: *Koedoes*, *Tjendono* en *Oendâhan*.

4°. *Jawâna* (*Djoewono*), met de drie districten: *Jawâna*, *Mantoop*, *Mĕrgo toetoe*.

Bevolking.

Het cijfer der bevolking bereikte in 1845 van de

Europeanen..........	403,
Javanen.............	413,818,
Arab., Mal. en Boegin..	939,
Pradjoerits..........	135,
Slaven..............	130,
Chinezen............	6,610.
Totaal...	422,035.

In dertig jaren zou de bevolking hier meer dan verıbbeld zijn, daar zij volgens RAFFLES in 1815 216,096 elen bedroeg.

Bestuur.

Het bestuur is aan dat der meeste Residentien gelijk en ordt met de Collegien onder het volgende artikel vereld. De Militairen behooren onder *Samarang*.

Plaatsen.

Pâti, verkeerdelijk *Patti* en *Pattie*, de hoofdplaats :r Residentie, beteekent *Dood; Heer*, en bestaat 3½ eeuw, n W. en Z. van *Jawana* en ten O. van *Koedoes*. Dit ndschap is zeer vruchtbaar. De rivier *Jawana* stroomt vars door hetzelve van het Z. W. naar het N. O. Zuidıarts van den grooten weg af strekt zich eene onafzienre vallei uit. Noordwaarts stijgt het land naar den breen hompeligen kruin van het *Moerja*-gebergte. Her- en rwaarts strekken zich de bergruggen Zuidwaarts en verzen zich in de vlakte. Het bestuur berust bij den Resint voor het geheel en bij een' Regent *Rădên Toemĕngeng*, een Hoofd-fiskaal, Hoofd-priester voor het Regentbap en een' Kapitein voor de Chinezen.

Pàti, de hoofdplaats, ligt op 6° 45′ 30″ Z. B. en 111° O. L. Gr. op 411 palen O. t. Z. van *Batavia*, 50 palen .N. O. van *Samarang*, 157 W. N. W. ½ W. van *Soeraja*, 356½ W. N. W. van *Banjoewangi*, 10 palen W. Z. V. ½ Z. van *Jawana*, 40¼ O. Z. O. ½ O. van *Japara*, in :t Z. O. ½ O. van den berg *Moerja*.

De *Hâloen-âloen* wordt door hoog geboomte omringd en :t Residentiehuis is een mooi gebouw; wijders is hier ets opmerkelijks.

Te *Păti* bestaat een landraad voor de inlanders van *ıwana* en van deze afdeeling. De Europeanen staan onr het regtsgebied van *Samarang;* wijders zijn hier eene landsche Schutterij, een Agentschap der Samarangsche 'eeskamer, een Vendu-Departement, een Zoutverkoop ı eene Subcommissie van Weldadigheid.

Uit *Pâti* loopen drie hoofdwegen, als één Z. over *Djoengkĕl-Séwoe* en *Grobogan* naar *Poerwodâdi*, één N. O. naar *Jawana* en om de N. naar *Japara* en één W. t. Z. naar *Koedoes* en verder N. W. t. N. naar *Japara*. In deze afdeeling is de grond voor de suiker-cultuur zeer goed en er zijn hier verscheidene fabrijken voor dat product.

Jawana.

De naam wordt in het Javaansch *Djoewana* of *Djoewono* geschreven, doch zal vermoedelijk *Joewâna* wezen, dat welvaart beteekent. Het is het kleinste Regentschap, heeft een' Regent *Mas Toemĕnggoeng*, een' Fiskaal, een' Priester, voorts een' Kapitein voor de Chinezen. De ligging is in het Oosten der Residentie. Deze afdeeling is welvarend; *Jawâna*, de hoofplaats is een klein, lief stadje, 15 palen W. van *Rembang* en 10 N. O. t. O. van *Pâti*. De voornaamste rivier der Residentie vloeit langs de Oostzijde. (Zie Aanhangsel Hoofdst. IX. § 27). Eene pont vervangt den grooten weg tot aan den overkant. Meer dan eenig ander plaatsje op Java, heeft dit stadje een Hollandsch aanzien. De rivier is diep, breed en groot genoeg voor oorlogsbooten en kleine inlandsche vaartuigen. Van de Oostzijde gezien is de menigte inlandsche huizen groot en zonder geboomte. Nabij de rivier staat het oude, half gebastionneerde Compagniesfort, dat thans niet voor bezetting maar voor magazijn en woonplaats dient. De Chineesche wijk is vrij groot en zeer fraai.

De Collegien zijn hier gelijk aan die van *Pâti*, voorts is hier een Haven-departement.

Koedoes.

Koedoes. De naam schijnt van Arabischen oorsprong en beteekent: heiligheid, reinheid, (قُدُسْ). De ligging is W. t. Z. van *Pâti*, Z. O. ½ Z. van *Japara*, O. N. O. van *Jawana*, zonder haven.

De hoofdplaats *Koedoes* ligt nabij eene naauw ingeslo-

ne vlakte, zoodat de hitte hier onverdragelijk en schroeiend is; dikwerf teekent de thermometer hier 96° FAHR. In het Zuiden dezer afdeeling ligt *Parwoto*, dat eenmaal de zetel eens Soesoehoenan's was (in 1504). Een erg van dien naam ligt nabij die plaats aan de grens van *amarang*.

Van *Koedoes* vindt men gewag gemaakt in het III Boek, Deel, bladz. 34.

Japara.

Deze afdeeling ligt ten W. en N. aan zee, ten O. aan *Iwâna* en ten Z. aan *Koedoes*. Zij beslaat ongeveer $\frac{1}{8}$ n de Residentie is zeer berg- en heuvelachtig en niet zond.

Het bestuur berust bij eenen Adsistent-Resident, een' egent, een' Fiskaal, een' Priester en een' Kapitein der ninezen.

De hoofdplaats *Japâra* ligt geheel bezijden den groon postweg, ten W. van den berg *Moerja*, nabij het rand; zij is als koopstad reeds van het jaar 800 bekend, regelmatig gebouwd en zeer vervallen. Het fort is in 30 wegens bouwvalligen toestand geslecht. Zoo bloeiend en volkrijk als deze plaats weleer was, zoo vervallen zij nu. Zij is nog gezocht om hare kalk zoowel als om *Jati*-houten meubelen, die er voor geringen prijs verardigd worden. Onder *Japâra* behooren de eilandjes, er boven vermeld. Uit de stad loopt een weg N. langs kust om het *Moerja*-gebergte heen naar *Jawâna*.

De alhier gevestigde landraad strekt zich ook over de deeling *Koedoes* uit.

Behalve de gewone inrigtingen is hier ook een houtpel. *Karimoen Java*, dat onder deze afdeeling behoort, reeds onder de eilanden vermeld.

De watergetijden zijn te *Karimoen Java* en *Japâra* aargenomen, doch zeer ongeregeld. Eens in het etmaal n er eb en vloed doch niet volgens gewone regelen. De oogste waterstand is op *Karîmoen Java* in de maand

April, en de hoogste rijzing en daling verschillen 2 ellen en 3 duimen en te *Japâra* in October 2 ellen.

Geschiedenis.

De overlevering meldt eene uitbarsting van de *Moerja* in vervlogene tijden. Omtrent het jaar 1000 vindt men de eerste melding van *Japăra* bij de deeling van het groote rijk *Poerwo tjarito*. Vroeger moet het gebergte een, van *Java* afgezonderd eiland geweest zijn. Nabij *Dëmak*, was weleer een groot woud, *Bintoro* genaamd, alwaar de hoofdstad van het eerste magtige Mohamedaansche rijk op *Java* ontstond. Na *Dëmak* ontstonden *Japâra*, *Koedoes*, *Pâti*, *Djëngkal Séwoe* en *Jawâna*. *Koedoes* had eenen eigen *Soesoehoenan*. Na de scheuring van het rijk van *Dëmak*, werd *Pangéran* HADÎRI, een schoonzoon van TRANGGONO, Vorst van *Japâra*, *Pâti*, *Jawâna* en *Rembang*. Door opstoking van den *Soenan* van *Koedoes*, die zich een hoog gezag als Hoogepriester aanmatigde, werd HADÎRI vermoord. De vrouw van HADÎRI gaf zijne landen aan haren broeder, den Sultan van *Pâdjang*. In 1510 kwamen de Portugezen voor het eerst te *Japâra* aan. Van *Pâdjang* gingen de landen aan *Matâram* over. *Japâra* bleef van dien tijd af onder *Matâram* tot in 1677. In 1603 vestigden de Hollanders zich als handelaren te *Japâra*. In 1618 werd de Loge afgeloopen door de *Adipâti* van *Japâra*. Zie de Geschiedenis, Boek III, Deel II, bladz. 56. In 1677 veroverde TROENO DJOJO het landschap, doch het werd door den Admiraal SPEELMAN voor den Keizer heroverd. Toen werd de zoon van TAGAL WANGI te *Japâra* tot Keizer uitgeroepen, onder den titel van HAMANGKOERAT I, SËNOPÂTI HINGNGALOGO. Na bleef *Japâra* weder onder het groote rijk behooren, doch in 1741 werd het door PÂKOE BOEWONO II, aan de O. I. Compagnie afgestaan. In 1820 woedde te *Japâra* een storm, die het nabij gelegen eiland *Pengantén* van een scheurde.

De stad *Japâra* bleef tot in 1810 de hoofdstad, toen

DAENDELS den grooten weg had aangelegd, die op 24 palen van de hoofdstad liep, zoodat de zetel des Bestuurs naar Pati verlegd werd. Het Residentiehuis is echter veel later daar gebouwd; in 1820 logeerde ik nog bij den Resident in het oude Residentiehuis te *Japâra.*

Oudheden.

In deze Residentie zijn voor zoo ver bekend is, geene oudheden gevonden, edoch hier moet aangeteekend worden dat de Residentie *Japâra* nog niet geheel onderzocht is.

XIII

HOOFDSTUK.

Aardrijks- en Plaatsbeschrijving van Java.

RESIDENTIE *REMBANG*.

INHOUD.

Naam.

Rembang is vermoedelijk het Maleische *Rambang* of *Rembang*, dat open, ruim beteekent en op de kust dezer Residentie van toepassing is.

Ligging.

Ten N. van *Kĕdiri* en *Madioen*, ten O. van *Japára* en *Samarang*, ten Z. van de *Java*-zee en ten W. van *Soerabaja*. De Noordelijkste punt, *Tandjoeng Lĕrang* is op 6° 35′ Br. De Westelijke grens is op 111° 5′ L. en de Zuidelijkste op 7° 25′ Z. Br.

Grenzen.

Ten N. 70 palen aan de zee van *Java*, ten O. 21 palen aan *Soerabaja*, ten Z. O. 32 palen aan *Kĕdiri*, ten Z. 30 palen aan *Madioen* en ten W. 27 aan *Japára*.

Grootte en Landweg.

De geheele oppervlakte beslaat 1,240 □ geographische mijlen. De geheele lengte verschilt 67 en de breedte 50 Eng. mijlen. De groote landweg strekt zich langs de kust 86 palen O. en W.; 69 Z. O.; 30 Z. W. van *Toeban* en *Rembang* naar *Bodjonĕgoro* en 31 palen door de laatstgenoemde afdeeling uit.

Kust.

De kust is eenigzins hoog, hier en daar klippig en kalkachtig en wordt als gezonder beschouwd dan die van *Japăra;* er zijn hier twee kruisbooten, die tegen zeeroof en smokkelhandel waken.

Bergen.

De eenigste berg in deze Residentie is de *Njamplong*.

Rivieren.

De *Bĕng'âwan Solo*, die zich bij *Ngâwi* met de *Beng'âwan Madioen* vereenigd heeft, stroomt door het Zuidelijke gedeelte in eene Oostelijke rigting en is voor den landbouw, handel en afvoer van Gouvernements houtvlotten van groot nut. In het Regentschap *Toeban*, District *Djenoe*, stroomt de *Toewéri*, die uit eene grot ontstaat, doch van weinig aanbelang is. In het Bodjonĕgorosche zijn eenige riviertjes, die door *Bendoengngans* of afdammingen de rijstvelden in den omtrek bewateren.

Eilanden, Banken.

In de baai van *Rembang* liggen kleine koraal-eilandjes met riffen, als de *Twee gebroeders* en *Sawâlan;* de banken zijn: de *Steenbank*, *Kârang Gossa*, *Kârang-Bessi* en *Kârang Oengkal*. Van de riffen wordt koraal gehaald om hutten te bouwen en kalk te branden.

Gesteldheid.

De Noordelijke gronden zijn dor, zandig en onvruchtbaar; wijders zijn in de binnenlanden vele bosschen en bestaat de grond hier en daar uit klippen. Over het algemeen is deze Residentie als onvoordeelig te beschouwen. Ongezond is het luchtgestel hier niet, doch de scherpe

winden in den Oostmoeson veroorzaken dikwerf oogziekten. De hitte is hier onverdragelijk, want niet zelden stijgt de thermometer hier van 78 tot 90 en 96° FAHR. wanneer de felle, drooge Oostewind zich dan verheft, schijnen de longen te verschroeijen. De nachten zijn echter veel koeler. De Zuidwestewind schiet des middags uit en verandert in een N. W. zeewind. Het verblijf aan de stranden is onaangenaam.

Verdeeling.

De Residentie is in vier afdeelingen verdeeld: *Rembang*, *Toeban*, *Blora* en *Bodjonĕgoro*. *Rembang* ligt in het N. W.; *Toeban* in het N. O.; *Blora* in het Z. W. en *Bodjonĕgoro* in het Z. O. *Rembang* en *Blora* vormen eene administratie en maken twee Regentschappen uit. *Toeban* en *Bodjonĕgoro* maken ieder eene afzonderlijke Adsistent-Residentie en Regentschap uit.

Bevolking.

Het cijfer bedroeg in 1845 aan:

Europeanen en hunne afstammelingen	459.
Javanen	467,766.
Maleijers, Arab., Boeg. en Slaven ...	1,361.
Pradjoerits.....................	120.
Chinezen	9,000.
Totaal	478,706.

Dit cijfer is in verhouding tot de groote uitgestrektheid der Residentie zeer gering; de *Kadoe* is, in verhouding van den grond, schier driemaal zoo sterk bevolkt.

De strandbevolking is hier zwak en ziekelijk, veel dommer dan die van *Soerabaja* en dus ook dweepzieker.

Bestuur.

Het bestuur berust bij eenen Resident voor het geheel, bij twee Adsistent-Residenten voor de afzonderlijke afdeelingen en bij een Regent voor ieder Regentschap.

De Hoofdplaatsen der Afdeeling.

Rembang. Deze afdeeling grenst Noordwaarts aan de

zee, Oostwaarts aan *Toeban*, Zuidwaarts aan *Blora* en Westwaarts aan *Japàra*. Zij bestaat uit de Regentschappen *Rembang* en *Blora;* en *Rembang* uit de zeven Districten *Rembang*, *Wăroe*, *Binângoen*, *Krâgang*, *Soelang*, *Pamotlan* en *Sĕdan*.

De groote weg loopt 48 palen door haar heen. De Oost- en Zuidelijke grenzen zijn door eene rij heuvelen afgebakend. Het bestuur berust hier bij den Resident en bij eenen Regent voor den Inlander, een' Kapitein voor de Chinezen, een' Hoofdpriester. De Regent is *Râdên Toenénggoeng*. Deze streek is bevolkter dan die der andere afdeelingen, doch de inlanders zijn hier zeer tenger en ziekelijker dan die der overige landschappen. De kust is riffig en klippig. In deze afdeeling ligt de berg *Njamplong*, amphitheaters gewijs in zee afhellende, bezuiden *Tanljoeng Lérang*. De berg ligt op 6° 41′ Z. Br. en 111° 26′ O. L. en zal 2,000 voeten hoog zijn. De weg loopt langs den Noordelijken voet en het gezigt levert een heerlijk schouwspel op.

De hoofdplaats *Rembang* ligt op 6° 40′ 30″ Z. Br. en 111° 18′ 40″ O. L., vlak aan het strand, 434 palen O. t. Z. ½ O. van *Batavia;* 73 N. t. W. ½ W. van *Samarang;* 134 L. Z. W. van *Soerabaja* en 333½ W. N. W. ½ W. van *Banioewangi*. Het is een regelmatig en aardig plaatsje; de Oostzijde bevat de inlandsche stad, afgebakend met wit gekalkte, puntige planken. Tusschen het plein of de *Paséban* en tot de rivier ligt de Europesche stad en bewesten de rivier, de Chinesche. De Christenen zijn meest hier geboren en niet talrijk. Een gemetseld, half gebastioneerd fortje aan zeestrand gelegen, bevat het Residentiehuis, kantoor, kruidhuis en wachthuis; behalve de kazernen, pakhuizen, gevangenis en ambtenaarswoningen heeft men hier een klein, rond, lief koepelkerkje, een goed schoolgebouw en logement.

De gevangenis is bijzonder groot en alzoo zeer herbergzaam voor de Chinesche smokkelaars, die er dikwerf de

grootste bevolking van uitmaken. Te *Lassĕm*, Oostwaarts van *Rembang*, is eene belangrijke scheepstimmerwerf, waarop niet alleen inlandsche en andere vaartuigen gekalefaterd, maar zelfs schepen van groot charter, gebouwd en door de diepte der rivier met goed gevolg van stapel gelaten worden.

Te *Rembang* zijn gevestigd de Collegien en Departementen zoowel van algemeen bestuur als voor de Justitie en een Landraad over den inlander. De Europeanen staan onder het regtsgebied van *Samarang;* wijders zijn hier een bureau van het Kadaster, een Havendepartement, een Zoutverkoop, eene Subcommissie van Weldadigheid en eene van Onderwijs, eene Gouvernementsschool, een Geneesheer, een Kerkeraad zonder Predikant; de gemeente behoort onder *Samarang;* vier Controleurs voor de landelijke inkomsten en cultures voor de geheele Residentie; eene inspectie voor de zijdeteelt; vier Opzieners over de houtbosschen en *Blandongs* of houtkappers van *Sĕdan*, *Djatirogo* en *Djipang*. Eenige *Pradjoerits* maken hier de bezetting uit.

Sommigen vinden de hoofdplaats gezond, doch ik ben niet van dat gevoelen. In de baai ziet men verscheidene eilandjes en banken. Het omliggende land is wel heuvelig maar niet bergachtig. De suiker-cultuur heeft hier vorderingen gemaakt, overigens zijn de cultures niet zeer belangrijk. Het lage land is beter bewaterd dan dat van *Toeban*. De ter reede liggende schepen moeten op verren afstand blijven.

De voornaamste plaatsen langs den grooten weg van het Oosten af, zijn in deze afdeeling: *Bantjar*, dat weleer door den scheepsbouw bloeide, maar thans van weinig belang is. Het huis van den *Arijo* staat op eene hoogte en ziet op zee uit. Het omliggende oord is bosch- en heuvelachtig. De dessa ligt 40 palen Oost van *Rembang;* wijders heeft men *Kragang*, het verblijf van eenen *Demang*, in wiens district eene zijdeplantaadje is aan den

Oostelijken voet van den *Njamplong*. — *Bonang* eene groote dessa met veel scheepvaart en smallen handel; in deze dessa liggen heilige graven en de plaats dagteekent van het midden der vijftiende eeuw.

Vroeger stond hier het bosch *Djâti Sĕkar*. De *Soenan* Bonang speelde eene rol in de regering van *Demak*. De plaats ligt N. W. van den *Njamplong*. Eindelijk heeft men *Lassĕm* of *Lassum*, dat bijna alleen uit Chinesche huizen bestaat. Eene tamelijk groote rivier loopt hier in zee en de smokkelhandel doet van hier vele Chinezen naar de gevangenis te *Rembang* verhuizen. De plaats ligt niet ver van *Bonang* en op 8 palen van *Rembang*. Bewesten *Rembang* ligt de timmerwerf *Dassoon*, waar groote vaartuigen kunnen hersteld worden; zij is particulier eigendom.

Het voornaamste bestaan der bewoners van *Rembang* is de visscherij en smalle handel in rijst, gambier, kurkema en tabak. Bewesten *Rembang* zijn vele vischvijvers aan het strand. Uit *Rembang* loopen drie wegen, een om de Oost naar *Toeban*, een om de West naar *Jawâna* en een om de Zuid naar *Blora* en *Bodjonĕgoro*.

Blora.

Het Regentschap *Blora* staat onder de afdeeling *Rembang* en bestaat uit de zes districten: *Blora*, *Panolan*, *Randoe Blandong*, *Ngawĕn*, *Kârang Djâti* en *Djĕpon*. Het is zeer uitgestrekt, schaarsch bevolkt, boschrijk en alzoo weinig bebouwd; vroeger was het veel grooter, doch in 1831 is een gedeelte van het district *Randoe Blandong* onder *Madioen* gekomen. Het bestuur berust bij een' Regent met den titel van *Râden Adipâti*, een' Priester en een' Regter. Er zijn hier een Controleur en een pakhuismeester. Onder de gebouwen merkt men op: de Regents- en de Controleurswoning, de gevangenis en het koffijpakhuis.

De hoofdnĕgorij ligt in eene uitgestrektheid lands, welks geschiedenis den oorsprong van *Java* bevat. In het jaar

78 onzer telling, het 1ste der Javaansche, kwam *Adji Sâka* alhier aan en stichtte het rijk van *Mĕndang Kamoelan* in het Z. W. des landschaps, alwaar nog de ruïnen aanwezig zijn. Dit rijk bloeide 1000 jaren en uit hetzelve verspreidden zich de wetten, *adats* of nationale gebruiken; de rijstbouw en de teelt van Turksche tarwe, kokos en pisang over geheel *Java*. Alhoewel de kronijken hiervan gewag maken, meldt echter de afzonderlijke geschiedenis van Adji Sâka, dat hij het eerst op *Java's* Westhoek landde en aldaar bereids eene bevolking aantrof, die zich toen reeds van haren eigen bodem voedde; zoodat de invloed van *Mĕndang Kamoelan* niet in den strengsten zin moet opgevat worden.

Tijdens Koedhoe Laléjan, de eerste stichter van *Mâdja-Pâhit*, ontstond hier een tweede *Mĕndang Kamoelan*, en toen zijn zoon Bandjâran Sâri hem opvolgde, schijnt hier een soort van gemeenebest ontstaan te zijn, daar het volk eigene hoofden koos. Later werden *Mĕndang Kamoelan* en *Djonggaloehan* vereenigd. Onder de regering van *Dĕmak* vormde dit oord eene soort van tusschenlandschap, waaraan weinigen zich lieten gelegen liggen; het verviel en werd woest. De Mataramsche opstandelingen zochten in zijne woestijnen eene veilige schuilplaats. In 1811 werd het land bij Contract door den Keizer aan het Gouvernement afgestaan in ruiling van *Mâlang* en *Antang*.

De *Bĕngâwan* loopt voor een klein gedeelte langs de grens, terwijl de Westelijke grens ook nog aan *Soerakarta* paalt.

Blora is de zetel van het Regentschap, ligt op 22 palen Zuid van *Rembang*, 25 N. W. van *Padangngan*, dat 23 West van *Bodjonĕgoro* ligt. Het is voor de drie Europeanen, die hier wonen, zeer eentoonig en eenzaam. De Jurisdictie van *Rembang* strekt zich over de bevolking dezer afdeeling uit.

Toeban.

Deze afdeeling grenst ten N. aan zee; ten O. aan *Soe-*

rabaja, ten Z. aan de *Bĕngâwan*, die haar van *Bodjo Nĕgoro* scheidt, en ten W. aan *Blora* en *Rembang*.

Het bestuur berust bij een' Adsistent-Resident, een' Regent, een' Regter, een' Hoofdpriester en een' Kapitein voor de Chinezen.

Collegien en Departementen.

Te *Toeban* is een Landraad over den inlander, onder het Regtsgebied van *Samarang*, een Landmeters bureau, een Haven-departement en Ontvangerskantoor van Regten, staande onder de *Recherche* van *Samarang;* een Vendu-kantoor en Zoutverkoop.

In deze plaats bestaat een herberg voor Europeanen. *Toeban*, de hoofdplaats, ligt 63 palen van de hoofdstad *Rembang*, 30 palen N. t. O. van *Bodjonĕgoro* en 42 palen W. van *Sidâjoe*. Het is een aardig stadje; de *Hâloen-Uloen* is groot en er staan twee *Waringin*-boomen op, die hoog, groot en prachtig zijn. Eerbied voor hunne oudheid en schoonheid, doet hen als heilig beschouwen. Men neemt er stekken van, die, als telgen dier heilige boomen, verplant en ook als eerwaardig beschouwd worden. De genoemde boomen zijn de schoonste van *Java*.

De vrachtossen met zware pakzadels, de oudheid en eigenaardigheid der huizen, tooveren als het ware, den reiziger in een ander oord. De ligging nabij de zee geeft frischheid en schenkt door de schoonheid van den omtrek een aangenaam leven. In de nabijheid van *Toeban* is een belangrijke spelonk *Goewa Akbar*, met vele gangen, die stiklucht bevatten; ook heeft men er een vischvijver, met het helderst water en heerlijk lommer, zoodat de schoonheid en stilte van deze plaats den mensch met zichzelven bevredigt. Voegt men hier nog de waterval van *Djojogan* bij, die 150 voeten val heeft, dan gevoelt men al dat schoone, maar beschrijft het niet. In de hoofdnegorij ontspringt op 20 passen van het strand eene zoete bronwel, om dewelke een muur tegen den stijgenden vloed gemetseld is.

De voornaamste *Dessa's* langs den grooten weg zijn *Rĕmbĕs*, een nachtverblijf voor reizende militairen, vlak aan zee. *Djĕnoe*, op eenigen afstand van de zee, in een grootsch oord, alwaar eenige Chinezen wonen. N. W. van *Djĕnoe* is de hoek *Tandjoeng-ouwer-ouwer:* de kalkheuvelen dringen hier meer Noordwaarts op. De weg van *Djĕnoe* naar *Bantjar* is een woestijn van kreupelbosch en dorre heuvelen. Verder nabij de grens van *Rembang* is de dessa *Kârang Tâwan* tusschen *Bantjar* en *Glâga;* bij dezelve loopt eene rivier in de rigting van het strand een eind wegs voort, dat heuvelig, steil en kaal is. Wanneer de zee des nachts tegen die steilten buldert, heeft dit oord iets zeer onaangenaams. Te *Kârang Tâwan* wonen eenige Mooren.

Te *Toeban* ligt eene kleine bezetting van *Pradjoerits*. Uit *Toeban* loopt een weg om de West naar *Rembang*, één om de Oost naar *Soerabaja*, en één om de Zuid naar *Bodjo Nĕgoro*. In *Toeban* is een der oudste moskeën van *Jana*.

Men vindt het eerst van *Toeban* gewag gemaakt bij het verhaal van de eerste vestiging van *Modjo-Pâhit* in 1330, toen vele bewoners dezer landstreek zich bij *Râdèn Tandhoeran* voegden om de nieuwe stad te helpen bevolken. Toen werd *Toeban* eene Provincie van het groote Rijk. Bij het leger der verbondene Mahomedanen voegde *Arijo Tédjo* zich ook in 1477. Later, toen *Toeban* aan *Madura* cijnsbaar was, stelde het zich onder *Padjang*. In de oorlogen van *Troeno Djojo* en *Tjokro di Ningngrat* had *Toeban* ook zijn deel.

Bodjo Nĕgoro.

Deze afdeeling beslaat al het land der Residentie bezuiden of langs de *Bĕngâwan*. Het grenst Noordwaarts geheel aan *Toeban*. De Zuidelijke grens loopt van het N. O. naar het Z. W. langs *Soerabaja* en verder van het Z. O. naar het W. over den top van den *Pandan*, en van daar N. W. naar de *Bèngâwan;* grenzende aan *Kĕdiri* en *Ma-*

dioen. De groote binnenweg komt te *Badâhan* of *Bâbadh*, op het gebied der afdeeling en loopt 76 palen ver naar *Ngâwi.*

Het bestuur berust bij eenen Adsistent-Resident, een' Regent, een' Regter en een' Priester. Er zijn weinig vreemdelingen. Het land bestaat uit de vroeger onder *Djokjokarta* behoord hebbende Regentschappen *Browerno*, *Bodjo Nĕgoro* en *Djipang*, thans tot één vereenigd.

Het geheele land is zeer dun bevolkt en weinig bebouwd. Uitgestrekte bosschen bedekken een groot gedeelte, en die welke zich tusschen *Ngoempak* en *Padangngan* uitstrekken, zijn 20 palen lang, en die van *Panoelan* tot *Plosordjo* 18 palen langs den weg. In dezelven treft men schier geen menschelijk wezen aan; geen bebouwd veld, geene enkele hut wordt aanschouwd. In het laatstgenoemde woud, ook *Ngâwi* genaamd, is de grond zeer ongelijk en bestaat onder de dunne aardlaag enkel uit krijtrotsen. Steile afgronden en waterloosheid kenmerken dit oord. Langs de rivierzijde toont het eene aaneenschakeling van steile rotswanden, klippige afgronden en de bewoners zijn hier apen, paauwen en tijgers. Eene enkele dessa, *Kâli Gĕdé*, staat er te midden in. Uit de hoofdplaats kan men eene dagreis maken zonder eene enkele dessa te ontmoeten. Geen achtste gedeelte is er bebouwd.

De geschiedenis gaat hier terug tot de eerste eeuwen der Javaansche jaartelling. Het rijk van *Mĕndang Kamoelan* strekte zich tot hiertoe uit. Bij de komst van BROWIDJOJO SÉWOLO TJOLO in de zesde eeuw, trok volgens de overlevering, ARDJOENA door deze streken om zich te *Singo Sâri* te vestigen. Toen *Djĕnggolo* verdeeld werd, kwam het rijk van *Ngarâwan* of *Browerno* onder *Mĕngngârang*. De geschiedenis meldt echter niets meer van dit land. Toen later de Mahomedaansche magten op *Modjo-Pâhit* aantrokken, was dit landschap voor een wijl het tooneel des verdedigingsoorlogs; later kwam het onder

Dĕmak, vervolgens onder *Madura*, waaraan het zich onttrok, terwijl het onder *Padjang* kwam. Eerst in 1596 (J. J.) werd het onder *Matâram* gebragt. Als afgelegen oord diende het menigen opstandeling tot schuilplaats en had gedurende de Matâramsche oorlogen veel te lijden. Bij contract van 1° Januarij 1811 kwam dit land onder Gouvernements bestuur. Tijdens het Engelsch tusschenbestuur, werd te *Bodjo Nĕgoro* eene schans opgeworpen, die den naam van *Radjak Wĕssi* ontving. De hoofdplaats werd toen verlegd naar den oever der *Bĕngâwan* op zes palen afstands van de vorige. Bij besluit van 27 Februarij 1828 N°. 2, werd de zetel van het inlandsche hoofdbestuur van het Regentschap *Radjak-Wĕssi* gevestigd in de dessa *Kebo Gâdong*. Bij besluit van 25 September 1828 N°. 14 is de naam van het Regentschap *Radjak Wessi* veranderd in dien van *Bodjo Nĕgoro*. De hoofdplaats van dien naam ligt 30 palen Z. t. W. van *Toeban*, 69 palen Z. O. van *Rembang* en 79 W. van *Soerabaja* aan den regteroever van den *Bĕngâwan*. De *Pasében* is mooi en groot. Er is eene redoute, van aarde opgeworpen, in welke vroeger eene bezetting lag; thans dient zij den *Pradjoerits* tot verblijf. Er is hier een Landraad voor den inlander. De Europeërs behooren onder het regtsgebied van *Samarang*. De voornaamste cultuur is hier tabak.

De voornaamste plaatsen langs den grooten weg van het Oosten af zijn *Badâhan* aan den *Bĕngâwan* met vele Chinezen, die onder den Luitenant van *Bâbadh Lamongngan* staan. *Badâhan* en *Bâbadh* vormen eene Negorij, waarvan het gedeelte, dat tot *Lamongngan* behoort, *Bâbadh* heet; verder *Browerno*, eene groote dessa, vroeger de zetel eens Konings, thans van eenen *Mantri; Pelĕm* en *Tĕmâjang*, van welke laatste plaats de grond kalkachtig begint te worden tot *Ngoempak*, ter plaatse waar vroeger *Bodjo Negoro* en *Radjak Wessi* lagen. De aardhoop van het fort is nog zigtbaar. Het land in den omtrek is laag en staat bij regens onder water.

omdat er geene rivieren in de nabijheid zijn om het af te voeren. Op 6 palen N. van den weg ligt *Bodjo Něgoro*, de hoofdplaats, waarvan *Badâhan* 28, *Pělěm* 16, *Browerno* 22 en *Těmàjang* 12 palen O. verwijderd zijn. Van *Ngoempal* tot *Kěbon Agěng* loopt de weg 18 palen ver door een afgebrand en onbewoond bosch. Te *Kěbon agěng* is eene tabakplantaadje en ook een breed, diep kalkachtig rivierbed, dat alleen in den regentijd tot afvoer van water dient. Van hier tot *Padangan* is het land bebouwd en bewoond. *Padangan* is het oude *Djîpang* en gelegen aan de *Běngâwan*, 24 palen W. van *Bodjoněgoro.* Het plaatsje ligt zeer aardig. Van hier loopt een weg Noordwaarts naar *Rembang.* Vroeger was dit een groot Regentschap, vermaard in de geschiedenis, doch thans is het de verblijfplaats van een' *Mantri.* Van *Padangan* loopt de weg Zuid naar *Ngrawoe* of *Ngrau* 6 palen. Vervolgens beginnen de kalkheuvelen, ravijnen, bosschen en wildernissen en loopen 15 palen voort tot *Ngâwi.* Te *Plosordjo*, 4 palen van *Ngâwi* is de grens. De *Pasanggrahhan* ligt op eene hoogte, vanwaar het oog over de vlakte van *Madioen*, beoosten den *Lâwoe*, weidt. Twee palen verder ziet men de diepte van *Ngâwi*, de digte bosschen en den *Lâwoe.* In deze Weste- en Zuidelijke rigting volgt de weg den voet van het *Pandan*-gebergte op verren afstand.

Langs den regteroever der rivier liggen van boven af de volgende plaatsen, die in aanmerking komen: *Padangan*, dat reeds vermeld is; *Tělěng*, eene groote dessa; *Kandangan*, *Modjo*, *Bodjo Něgoro*, *Sangahan*, *Tija*, *Tambawâtoe*, *Gěbang*, *Doeri*, *Kamolan* en *Badâhan.* *Kamoelan* is de voornaamste dessa, en de rivier, die bij *Tělěng* vol zandplaten en ondiepten is, word aldaar zeer diep; er is eene groote markt op den marktdag *Kaliwon*, en vele Maduresche praauwen varen tot hiertoe de rivier op om rijst te koopen. De lengte der rivier bedraagt van *Padangan* tot *Babadh* 150 palen. Vele oorden langs deze rivier zijn onbewoond en woest.

Uit *Bodjo Négoro* loopen drie wegen, één om de Zuid naar *Ngoempak*, één om de N. O. naar *Toeban* en één om de W. langs de rivier naar *Padangan*. De wegen zijn door de bosschen zeer goed gebaand en met houten hekken afgeheind. De posterijen zijn hier niet van wege het Gouvernement, maar particulier en staan even als de wachthuizen op geregelde afstanden.

Geestelijkheid.

De geestelijkheid is in deze Residentie vrij talrijk en heeft een' Hoofdpriester te *Rembang;* op de andere hoofdplaatsen is een *Panghoeloe* met ondergeschikte geestelijken en zij allen worden van lieverlede meer en meer aan onze wetten en instellingen gewoon; zoodat ook hier het vooruitzigt bestaat, dat de weldadige invloed van het Christendom hier eenmaal ingang zal vinden.

Nijverheid.

In het algemeen wordt hier noch bij de Hoofden, noch bij de minderen rijkdom aangetroffen en de Hoofden worden karig bezoldigd, zoodat de weelde hier geenen prikkel vindt en de handwerken niet worden aangemoedigd. Indien in plaats van de tabaks-cultuur, waarvan de inlander hier zeer afkeerig is, een meer gewilde tak van nijverheid werd ingevoerd, zou de zucht tot arbeidzaamheid gewis bevorderd worden.

XIV.
HOOFDSTUK.

Aardrijks- en Plaatsbeschrijving van Java.

RESIDENTIE *SOERABAJA.*

INHOUD.

Naam. — Ligging. — Grenzen. — Grootte. — Verdeeling. — Bevolking. — De afdeeling *Soerabaja.* — De hoofdstad *Soerabaja* uitvoerig beschreven. — Wijken. — Bruggen. — Gebouwen. — Begraafplaatsen. — Collegien. — Krijgswezen. — Volkenkunde. — Rassen en geaardheid. — Invloed van het klimaat. — Vermaken. — Leefregel. — Klimaat. — Buitenwijken. — Waterleidingen. — Kompasnaald. — *Grissé.* — Islamismus aldaar ingevoerd. — *Grissé* beschreven. — *Sidâjoe.* — Verschillende plaatsen. — *Lamongan.* — *Modjo Kĕrto* en geschiedenis. — Voortbrengselen. — Nijverheid. — *Madura* en geschiedenis. — *Sumenap.* — *Pamĕkassan.* — *Bawéan.* — Geschiedenis van *Soerabaja.*

Naam.

Soerabaja draagt verschillende namen van verschil- ende beteekenissen. De plaats, waar thans de hoofdplaats gt, heette van ouds: *Ampel*, *Ngampel*, *Ampel Dhĕn- ;* de latere namen zijn: *Soero bojo*, *Soero banggi*, *oero Wêsthi*, bij verbastering *Soero Hêsthi*, en *Soerêng 'éwoeh*, die allen «Dapper in het gevaar» beteekenen. e Engelschen schrijven *Suraaija*, en de officiële naam : *Soerabaja.*

Ligging en Grenzen.

Ten Z. van de *Java*-zee, ten W. van *Madura*, ten N. n *Pesoeroewan* en *Kĕdiri*, ten O. van *Kĕdiri* en *Rem- ng.* De uiterste Oostkant is op 112° 47′ 30″ L. De 'ordelijke hoek is *Tandjoeng Pangka* op 6° 51′ 0″ Z. B. Westelijkste grens is 112° L. en de Zuidelijkste op

7° 50′ 0″. *Madura* en *Bawéan* zijn hier niet onder begrepen. Ten Oosten zijn de straat en het naauw van *Madura;* ten Noorden de *Trechter* en de *Java*-zee.

Grootte.

Het landschap op *Java* beslaat eene oppervlakte van 1679 □ Eng. mijlen. Op den meridiaan van *Tandjoeng Pangka* is het breed 60 en op de paralel van *Porrong*, lang 47½ Engelsche mijlen.

Verdeeling.

De verdeeling is tweeledig, als: op en buiten *Java*. Op *Java* is het landschap in drie groote afdeelingen gesplitst, als: *Soerabaja* in het midden, *Grissé* in het Noorden en *Modjo Kërto* in het Zuiden; buiten *Java* op *Madura* zijn er twee afdeelingen: *Madura* en *Sumenap*. *Soerabaja* heeft de elf districten: *Kotta*, *Djabo Kotta*, *Djěnggolo* 1, 2, 3 en 4, *Râwah Poeloe* 1 en 2, *Goenoeng Kěnděng*, *Kaboh*, *Lengkir*. *Grissé* bestaat uit drie Regentschappen: *Grissé*, *Lamongngan* en *Sidâjoe*. Onder *Grissé* behooren de vier districten: *Kotta*, *Petambâkan*, *Běngâwan Djěro*, *Goenoeng Kěnděng*. De afdeeling *Lamongngan* telt de drie districten: *Tengâhan*, *Goenoeng Kěnděng*, *Běngâwan Djěro*. De afdeeling *Modjo Kěrto* bevat de vier districten: *Modjo Kěrto*, *Modjo Sâri*, *Modjo agong*, *Modjo Rědjo*.

Bevolking.

Het cijfer der bevolking voor zooveel de afdeelingen op *Java* betreft, bedraagt aan:

Europeanen	2,670.
Javanen	896,364.
Arab. en Maleijers.	2,632.
Chinezen	5,092.
Totaal	906,758.

Afdeeling *Soerabaja*. Bestuur. Gesteldheid.

Tot deze afdeeling behooren al de landen langs de straat *Madura* van de *Kâli Anjer* af, grens ten Z. en

n den Oostelijken uithoek aan de straat in het naauw, t *Kâli Tângi*, bezuiden *Grissé;* verder tot aan de rier *Kĕdiri*, nabij *Djĕpan.* De Regering bestaat uit een' esident voor het geheele landschap, *Madura* en *Bawéan* onder gerekend; uit een' Adsistent-Resident voor de olicie en een' voor de Financien; een' Regent voor de landers, een' Kapitein en vijf mindere Hoofden voor de hinezen, een' Kapitein voor de Maleijers, een' Hoofd oor de Arabieren en een' voor de Bengalezen. Voor het eewezen is hier een Haven- en Equipagemeester. Het ilitaire bestuur berust bij eenen Luitenant-Kolonel; het egterlijk bestuur bij eenen Raad van Justitie. De Schutrij staat onder eenen Majoor.

De grond in het Regentschap *Soerabaja* is zeer laag zandig, zoo zelfs dat het aan de uitwatering der bijvieren bij *Melîrip*, door dammen tegen overstroomingen moet beveiligd worden. De voornaamste voortbrenglen zijn rijst, suiker en een weinig tabak. Het platte nd is zeer volkrijk. In het Regentschap zijn geene bergen; de Oostelijke kust is zeer laag en glooijend even zoo de Noordkust langs de naauwte der straat. De hitte is uitengewoon, daar de bodem hier zeer zandig is.

De Hoofdstad *Soerabaja*.

Soerabaja, de hoofdstad der Residentie, de derde stad rang op *Java*, ligt op 7° 14′ 24″ Z. Br. en 112° 43′ 45″ L. gerekend naar den Noordelijken hoek der riviermonding. Het midden der stad ligt op een half uur stands van zee, 207 palen van *Samarang*, 568 van *tavia* en 199½ van *Banjoewângi;* 36 mijlen N. n den *Ardjoena* en 6 mijlen Z. van de kust van *Mara.* Hare gedaante is langwerpig van Z. — N., maar al van O. — W. — Zij is regelmatig verdeeld in Euroche, Chinesche, Arabische en Inlandsche stad, ieder et eigen kerken en tempels, en ieder met eigen Hoofn, die voor de Inlandsche stad of wijk 192 in getal n. Hare stichting wordt onder de *Geschiedenis* ver-

meld; hare ligging is voordeelig voor den handel, vooral voor de kustvaart. Hare haven is veilig, en hare omstreken zijn voordeelig om haar tot eene sterke vesting te maken. Zij ligt op den N. O. hoek eener groote vlakte, door de zee aan twee zijden bespoeld en Westwaarts door uitgestrekte kustmoerassen bepaald, door welke de groote weg om de West loopt. De Zuidelijke omtrek is sterk begroeid. De groote rivier van *Kĕdīri* komt met eenen breeden en N. W. loop binnen de stad, wordt aldaar smaller en dieper door de beschoeijingen en kaaijen en deelt haar in tweeën. Het Westelijke deel vormt de Europesche wijk en het Oostelijke benevens het Z. W. deel, de Inlandsche wijken. Even boven de stad verdeelt de rivier zich in drieën; de Oostelijke en Westelijke takken omarmen de stad, de middelste doorloopt haar in de lengte en stort zich op verschillende punten in zee uit.

De Europesche stad bevat twee voorname deelen, welke door den grooten weg, die van het Westen komt, van elkander gescheiden worden. Die weg wordt door eene brug over den Westelijken riviertak of *Kàli Anak* geleidt, ontvangt den naam van Heerenstraat tot aan het Stadhuis, en verliest zich op het Willemsplein, dat aan de rivier ligt. Het Noordelijk deel is eene aaneenschakeling van Magazijnen, Arsenalen en andere Gouvernementsgebouwen. Hier zijn de entrepôts, het kantoor van uitgaande en inkomende regten, de constructiewinkel, de voorraadschuren van kanonnen en verder krijgsmaterieel, de duitenmunt, gevangenis, scheepstimmerwerf, handelpakhuizen en handelshuizen. Het Zuidelijk gedeelte bevat de kazernen, de algemeene- en geldkantoren, terwijl het Laboratium bewesten dezelve en het riviertje *Anak* liggen. De Protestantsche kerk staat in het Noordelijk en de Roomsche in het Zuidelijk deel. Op eene paal Westwaarts van uit het middelpunt der stad, loopt de hoofdwal, die in 1835 begonnen, met lange gordijnen en groote bolwerken uit de zeemoeras is opgeworpen. De Noord- en Zuid-

einden liggen aan de rivier, op meer dan een paal afstands van het middelpunt der stad. Zij sluiten ten Westen vele moerassen in en aan de Zuidzijde vele buitenwijken; hun Zuidwestelijk vierdedeel is 1,600 passen of meer dan 270 roeden lang binnenwerks.

In het Zuidelijk deel aan de Westzijde der rivier *Kědiri*, binnen den omtrek der riviertjes, is de bevolking gedeeltelijk met Chinezen vermengd; er wonen ook eenige Europeanen, doch de Javanen zijn verreweg het talrijkste gedeelte. Van het Noordelijkste gedeelte der stad tot aan de brug, die over *Kâli Anak* voert, bedraagt de afstand bijna een uur gaans, terwijl de breedte nog geen paal ver is. Verder Zuidwaarts van gemelde brug ligt de buitenstad, die zich nog twee palen verder uitstrekt en verdeeld is in de vier groote wijken: *Simpang*, *Kâli assim*, *Kapoetran* en *Dĕnojo*. In de hier boven beschrevene stad zijn de Willems-, Oude Kerkhof-, Parade- en *Aloen*-pleinen. Het eerste is ingesloten door de Entrepôts, Protestantsche kerk, het Recherchekantoor en de rivier; het tweede is grooter, maar bepaald door weinig gebouwen van aanzien, de *Kâli Anak* en de Roomsche kerk en bestaat uit een laag terrein; het derde is klein, maar aangenaam en ligt aan den grooten weg, de groote rivier en aan de groote Infanterie kazerne. Het vierde is het gewone Javaansche stadsplein, ten Oosten van de plaats der vroegere Moskee, die ten gevolge van het versterkingsbestek afgebroken en verplaatst is, naar een, binnen de Zuidwestzijde des wals ingesloten plein, dat in 1845 is aangelegd.

Onder al de gebouwen is er niet één van eenen schoonen stijl. De Gouvernementsgebouwen zijn kolossaal, ruim en groot maar van eene eenvoudige bouworde. De woonhuizen hebben eene, en sommige twee verdiepingen. Naar de Zuidzijde staan de Europesche woningen ruim op binnenpleinen of in tuinen. De kerken zijn klein, eenvou-

dig en eehter nog te groot voor de kerkgangers, niet voor de gemeenten.

Vijf groote bruggen over de *Kĕdiri* ook *Kâli mas* of goudrivier genoemd, onderhouden de gemeenschap met den Oostelijken oever, en de inlandsche stad. De eerste ligt over het Stadhuis in de verlenging van den grooten weg van de West, en over die brug loopt Oostwaarts een andere weg, drie uren ver tot de dessa *Genjêran* aan het Oosterstrand. Deze weg maakt alzoo van de Inlandsche wijk een Noordelijk en een Zuidelijk deel. De eigenlijk Chinesche stad ligt Zuidwaarts: de Noordelijke stadswijk is half Arabisch, half Chineesch. De rivierkade wordt voornamelijk door Europeanen bewoond tot op één paal Noordwaarts, alwaar de Citadel Prins Hendrik gebouwd is.

De groote uitgestrektheid van het Noordelijk deel der stad bevat de plek, waar oorspronkelijk de eerste vestiging van *Ampel Dhĕnto* plaats had. Die plek, thans eene wijk, draagt nog den naam van *Ampel* met den bijnaam van *Soennan* of Soennan Ampel. Het is eene verzameling van ellendige huizen van gebakken steen met kleiaarde gemetseld. In het midden staat eene Arabische moskee met een *minaret*. Benoorden dezen tempel is een groot Javaansch kerkhof met eenvoudige steenklompen, paaltjes en aardhoopen, alles oud, bouwvallig, zonder eenige orde of rangschikking, zonder eenige onderscheiding, schoonheid of pracht. Hier liggen Radja Pandîta, *Soesoehoenan* van *Ampel* en zijne volgelingen begraven. Radja Pandîta, eigenlijk Râdèn Rahhmat wordt door sommigen voor geen Arabier of Javaan gehouden, maar voor een zoon van eenen Koning van *Tjempo* en neef van den laatsten Browidjojo. Andere overleveringen noemen hem den zoon van den Arabier Ibrâhîm Hasmoro, gehuwd met eene dochter des Konings van *Tjempo*, een land, dat buiten *Java* schijnt gelegen te hebben. Hij was een der eerste Mahomedaansche apostelen op *Java*. Deze

grafsteden dagteekenen dus van den tijd, dat *Java* nog het oude *Java* was en voor dat de Koran aan kunsten en wetenschappen den doodsteek gegeven had. Het oord is omgeven door hooge bamboebosschen en poelen, inlandsche woningen en oude vervallene muren, alles statig, somber en stil. Bij den tempel zijn opene gebouwen, waarin eene menigte ellendigen, melaatschen, blinden, kreupelen en lammen huisvesten, met het tweeledig oogmerk om door de liefdadigheid gespijzigd te worden en de hulp van hen, die hier rusten, in te roepen. De nieuwsgierige wordt hier bestormd om aalmoezen en denkt onwillekeurig aan het moederland. De ingangen naar de wijken worden door twee torens aangeduid, die door op elkander gestapelde steenen schijnen gevormd te zijn. Ten Z. W. grenst de Arabische wijk, welke insgelijks eene kleine moskee met een torentje heeft. De huizen zijn echt Arabisch, duister, somber, vuil, muf en gevuld met allerlei koopwaren. De Chinesche wijken sluiten hier aan met netter gebouwde steenen huizen, ook opgepropt met allerlei koopwaren, maar zindelijker. De Zuidelijke helft der inlandsche stad is de regelmatig gebouwde Chinesche kamp met eenen tempel, ten Oosten door Javaansche wijken omgeven en besloten binnen den omtrek der vestingwerken. Aan die zijde vloeit een klein rivierspruitje uit de groote rivier en vereenigt zich met de *Kâli Sâpi;* het strekt zich slechts 300 passen uit en is smal van bedding.

De beide oevers der groote rivier zijn ook hier door eene brug verbonden, die twee honderd voeten lang is. Ten Z. O. ligt een derde en op een paal afstands verder de vierde brug. De vijfde ligt op 2½ paal van de stad. De eerste, derde en vijfde liggen Oost en West, de tweede en vierde Zuid- en Noordwaarts over de rivier. Over de *Kâli Sâpi* liggen slechts twee bruggen, de eene beoosten de andere bewesten het midden der stad.

Gebouwen.

De openbare gestichten binnen den omtrek der Westelijke stad zijn: 1o. het Stadhuis, 2o. de Gereformeerde kerk, de Roomsch Catholijke kerk, 4o: de Mahomedaansche moskee, 5o. het Weeshuis of Diakoniehuis. Geen dezer gebouwen is van hooge oudheid; de Roomsche kerk dagteekent van 1822 en hare dienst wordt door twee Geestelijken verrigt. De Hervormde hebben twee Predikanten. Voor de Javanen is een Hoofdpriester; zij allen genieten inkomsten van het Gouvernement.

In de beide helften der stad zijn, bij zamentrekking de volgende gebouwen:

1o. Het Stadhuis of Residentiegebouw in het midden der stad, ten Westen der rivier.

2o. De Hervormde keık, op den hoek der Heerenstraat en het Willemsplein, als boven.

3o. De Roomsche kerk bij het oude kerkhof, de boom- en kerkstraten, als boven.

4o. Het Diakonie Weeshuis in de boomstraat der Europesche stad, bewesten de rivier.

5o. Het Stapelpakhuis der Handelmaatschappij nabij de Scheepstimmerwerf.

6o. De Scheepstimmerwerf aan den Westoever der rivier.

7o. De Constructiewinkel met koper- en ijzergieterij, timmermanswinkel, smederij, kogelgieterij, kanonboring en de winkel voor allerlei oorlogstuig.

8o. Het Haven-departement, belendende aan den Constructiewinkel.

9o. De Tuighuizen, Stapelplaatsen van kanonnen, kogels en gereedschappen.

10o. De Entrepôt-pakhuizen en het Departement der inkomende en uitgaande regten.

11o. De Gouvernements lagere school.

12o. De inlandsche gevangenis of binnenboeijen.

13o. De Duitenmunt.

4o. Het Arsenaal. De drie laatsten belendende aan elkander, tegenover het eerstgemelde blok.

5o. Het Laboratorium op zichzelve staande, bewesten het kleinste riviertje.

6o. De Pakhuizen voor de Genie en Artillerie, en droogplaats van linnen, in één blok.

7o. De Garnizoensmagazijnen, Schoolgebouw en eene kazerne in één blok, belendende aan de Heerenstraat, het oude hospitaal en de boomdwarsstraten.

8o. De groote Infanterie Kazerne, groot 2,000 roeden.

9o. De Civiele pakhuizen met de kazernen en eene Kavallerie-stalling in één blok.

o. De edele Vrijmetselaars-loge *De Vriendschap* op twee palen afstands buiten de stad.

o. Het Residentiehuis op $2\frac{1}{2}$ palen buiten de stad, in de wijk *Simpang*.

o. Het groote Hospitaal voor 350 zieken, 13 palen buiten de stad.

o. Twee Buskruidmagazijnen, één te *Simpang*, één Westwaarts buiten de stad.

o. De buitenboeijen of gevangenis voor veroordeelden, aan de *Paséban*.

o. De oude Mohamedaansche tempel, als boven.

o. Eene inrigting voor inlanders, door ergelijke kwalen aangetast.

o. De Chinesche tempel, geen Gouvernements- of Stadsgebouw, maar zuiver Chineesch.

o. Twee Arabische moskeën met torentjes.

o. De Citadel Prins HENDRIK met bijgebouwen, pakhuizen en kazernen aan het N. O. einde, beoosten de rivier.

In het Oostelijk uiteinde beoosten de *Kâli Sâpi*, in de jk *Tjantian*, liggen eenige oude graven in den omk eener bouwvallige, begroeide bemuring van op elnder gelegde steenen. Deze graven zijn van *Orang Saang* overzeesche mannen, welke naam HADJI SÂKA met

zijne volgelingen in de geschiedenis draagt even als de invoerders van den Islam. Eene menigte bedelaars en allerlei kranken houden zich hier in een open gebouw op. Zulke oude gebouwen vindt men aan de Oostzijde der *Kâli Anak*, benoorden *Tjantian*. Op anderhalve paal bezuiden *Tjantian*, beoosten *Kâli Sâpi* liggen de graven van *Kapàsan*, zonder geschiedkundige herinnering, dan alleen de naam, even zoo als *Bâtoe Poetih* verder Zuidwaarts, insgelijks eene heilige rustplaats zonder overlevering. Voor de Christenen zijn er twee kerkhoven, een te *Simpang*, tegenover het groot Hospitaal aan de Oostzijde der rivier, bestemd voor in hetzelve overledenen, behalve voor lijken van rang, die naar de stad vervoerd en op het kerkhof ten W. der *Kàli Anak* begraven worden in de wijk *Kramba'ngan*. Deze rustplaats is zeer beknopt en mes tombes versierd. In den regentijd is zij moerassig en de lijken verteeren in den modder. Allerlei gezindheden liggen hier rustig door elkander. Het lijk van den Gouverneur-Generaal MERKUS, die den 5 October 1844 te *Simpang* overleed, rust in de Citadel.

De Collegien en Departementen van Bestuur te *Soerabaja*, zijn.

1o. De Raad van Justite, wiens regtsgebied zich over al de Europesche ingezetenen van Oostelijk *Java* uitstrekt.

2o. De Landraad over de Inlanders, Aziatische en Afrikaansche volken.

3o. De Algemeene kas, de Duitenmunt van het Financiele Departement.

4o. Departement der middelen en domeinen, met eene Controle van Recherche en Kantoor van ontvangst der Uitgaande en Inkomende regten, Zegel-Collecte, Loodswezen en Kadaster.

5o. Het Vendu-Departement, voor de afdeeling *Soerabaja*.

6o. De Pakhuis- en Zoutadministratie, de Posterij, eene afdeeling van den Waterstaat, de Houtstapel.

7o. Een Agentschap der Javasche bank.

8o. Een Agentschap der Nederlandsche Handelmaatschappij.

9o. Eene Subcommissie van onderwijs voor het Schoolwezen.

10o. Eene Commissie van geneeskundig onderzoek en toevoorzigt.

11o. Eene Subcommissie van weldadigheid voor de Kolonien in Nederland.

12o. Een Kerkeraad voor de Hervormde, en een voor de Catholijke gemeente.

13o. Een medewerkend Zendelinggenootschap.

14o. Een Departement der Maatschappij tot Nut van het Algemeen.

Het Militaire Departement heeft te *Soerabaja* een Kommandement over Oostelijk *Java*, en een Haven- en Equipage-Departement voor de Zeemagt, benevens eene Inspectie van Administratie. Deze drie hoofddeelen zijn van elkander onderscheiden. Tot en onder het Kommandement van het Garnizoen en van de Oostelijke afdeeling van *Java*, behooren:

1o. Eene afdeeling Infanterie Algemeen Depot, voor de bezettingen der forten.

2o. Twee bataljons Infanterie van linie.

3o. Twee compagnien Veldartillerie.

4o. Eene compagnie Cavallerie.

5o. Eene compagnie Sappeurs en Pionniers.

6o. Eene Onderdirectie der Genie en eene voor de Artillerie (Materieel).

7o. Eene Directie over de Militaire Geneeskundige dienst.

De Inspectie der Militaire Administratie heeft het beheer over dat vak in de geheele afdeeling van Oost-*Java*, even zoo als de Directie over de Geneeskundige dienst zich over die afdeeling uitstrekt.

Europesche Bevolking.

De afdeeling *Soerabaja* telt binnen en buiten de stad

2,350 Europesche ingezetenen. De geheele bevolking der stad behalve de krijgsmagt, bedraagt 60,000 zielen van allerlei volken. De geborenen en gestorvenen van de Europeërs bedragen ieder $\frac{1}{7}$ der bevolking 's jaars; gewoonlijk worden er onder de Europeërs 40 huwelijken 's jaars gesloten. De geheele bevolking is in het maatschappelijk leven afgezonderd in twee klassen. Middelstand bestaat er niet; kleur, landaard, afstamming, maatschappelijke rang, rijkdom, nering, hantering, ambt of gezag worden in aanmerking genomen. De burger met een ton gouds in bezit, houdt zich nederig bij den tweeden stand en wil zich in den eersten niet indringen; hij onderhoudt nog de eenvoudigheid onzer voorouders. In den eersten stand rangschikken zich de ambtenaren, officieren en enkele landeigenaars en agenten. De echte Europeanen maken slechts $\frac{1}{10}$ der bevolking uit. De verdeeling der Europesche bevolking is aldus:

1°. De oorspronkelijke Europeaan of Amerikaan, (*Töttö*).

2°. Hunne afstammelingen van onvermengd ras.

3°. De *Peranakan*, verdeeld in: *a*) Creolen van Europesche afstammelingen op *Java* geboren. *b*) Mestizen, van Creolen of van een' Europeer en eene Creolin. *c*) Mulatten van eenen *Peranakan*-vader en Javaansche moeder. Al de geslachten, van de Mestizen af, hebben zwart of donker haar, zwarte oogen, een rank gestel, zijn meestal mager, kuiteloos, terwijl de kleur den zoon der keerkringen aanduidt. Allen, die van eene vermenging met Javaansch, Chineesch of ander Inlandsch bloed zijn, hebben steil, zwart, stroef haar en zijn meer gedrongen dan de vorigen. Het tweede en derde geslacht van Mestizen met Mestizen of Mulatten met Mulatinnen is zeer kort van hals, stroef, zwart van haar, rond van gelaat, gitzwart fonkelend van oogen; en de echte, ware Mesties is bruin, bedachtzaam en ondernemend. Al de geslachten der Töttôs zoo lang er nog één droppel Europeesch bloed in is, kleeden zich als Europeërs, naar het klimaat en

de mode van *Parijs*, althans de mannen; de vrouwen zijn in huis op de Inlandsche, maar buitenshuis op de Europesche wijs, doch eenvoudig gekleed. Dit doen zij tot 40 of 50 jaren, een leeftijd waarop zij beginnen te grijzen. Wanneer zij dan nog ongehuwd zijn, nemen zij de inlandsche kleeding aan. De Tôttô loopt gewoonlijk eenvoudig, vergeet de oude mode met de oude rok of jas niet, maar leeft om te sparen of te verteren. Zelden vindt men bij hem den middenweg. De Sînjon van den Terceron tot Quateron is zeer modezuchtig, haakt naar mooije kleederen, heeft een Zondags- en een alledaagsch pak, en leeft in zinnelijk genot.

De statie en pracht onder de Europeanen ten toon gespreid, overtreffen die van Europa. De kleinooden, erfstukken of *Poesâka's* zijn diademen, halsketens, oorbellen, borstsieraden en armbanden van goud met diamanten verrijkt. De opschik bij feestelijke gelegenheden valt echter bezwaarlijk voor de inkomsten van vele mannen; doch de vrouwen zijn hier zeer gesteld op eene rijke juweeldoos. Het bestaan der Europesche bevolking is verschillend. Een gedeelte zoekt het in den handel en bestaat uitsluitend uit Europeanen; een ander deel bestaat uit ambtenaren. De onderafdeelingen beneden Creool zijn bijna alle pennisten of klerken. Handel is echter de hoofdzaak, voornamelijk onder de vrouwen der middelste klassen, geene Tôttô's zijnde. Onderhands handelen zij in olie, vruchten, kleederen, commissiegoederen, goudwerk en allerlei kleine voorwerpen, die door Slavinnen, vrije Javaansche vrouwen, mannen, Maleijers of Chinezen uitgevent worden. Eene groote rol speelt het leenen van geld tegen hoogen intrest en het pand houden voor korten tijd.

De gehuwde, blanke vrouwen, rijk of arm, van hoogen of minderen rang worden allen Mevrouw genoemd. In het openbaar, in den omgang duidt niets meer den tijd der oude Oostindische Compagnie of de oud Holland-

sche zeden aan; neen, alles is op de Parijsche leest geschoeid. Het spel wordt in alle klassen tot eene aanzienlijke hoogte gedreven.

De gesprekken zijn hier dor, onnoozel en kinderachtig. Het is hier even als over geheel *Java*, dat het gezegde van Mevrouw DE STAEL vooral waarheid is: «De liefde is slechts een tusschenbedrijf in het leven van den man, maar zij maakt de geheele geschiedenis uit van het leven der vrouw.» Geene wetenschap, geene litteratuur, geene kunst dan die tot den opschik behoort, geene verheffing of veredeling van denkbeelden, geene reine liefde, geene heilige vriendschap dan bij wijze van uitzondering en dan ook voorbeeldeloos verheven en getrouw.

Het klimaat van *Soerabaja* is zeer heet; de gewone middaghitte is 90° FAHR. binnenshuis. Deze vreesselijke hitte heeft eenen natuurlijken invloed op den Europeschen of blanken inwoner. De vrouwen, wier tint niet regtstreeks de vermenging met Javaansch bloed verraadt, zijn bleek tot doorschijnendheid toe, even als was, of met een donker floers als het ware overtogen. Maar de houding is rank, het wezen deftig, de kleeding eenvoudig schoon. Het onderscheid tusschen haar en de vrouwen van *Samarang* is gelegen in de regelmatigheid harer trekken. Te *Samarang* zijn de gelaatstrekken eenigzins rond en gedrongen, te *Soerabaja* ovaler en regelmatiger, ook is de lengte hier grooter. Het opmaken van het haar en de manier van zich te kleeden is hier eenigzins netter. *Soerabaja*, zeer ver van *Batavia* verwijderd, heeft ook veel later de indrukken ontvangen, die invloed hebben op de levenswijs eener bevolking en *Samarang* reeds sedert eene halve eeuw vroeger het kenmerk van den geest der eeuw gaven.

Maar de geest der schoone kunne onder de Christenbevolking te *Soerabaja*, met uitzondering van de Tôttô's, is vlugger. Ondoorgrondelijk en geheimvol, stil en schijnbaar bedaard, weten zij een zeker geug

over den man uit te oefenen, dat dikwerf aanleiding geeft tot onaangenaamheden, die uit het denkbeeld ontstaan, dat de hier geborene vrouw van den Europeschen man heeft, dien zij als vreemdeling in het land, en als onbekend met de zeden of den taal van den Inlander beschouwt, en dat denkbeeld verdwijnt bijna nooit. Op den leeftijd van 40 tot 50 jaren nemen hare scherpzinnigheid en gezond oordeel af. Zeer weinige mannen mogen zulks echter ondervinden.

Reine vermaken levert *Soerabaja* eigenlijk niet op. Een feest bij dezen of genen, eene toneelvertooning door Militairen en de Chinesche feestdagen brengen eenig genoegen aan, maar alles, wat men in Europa volksvermaak noemt, bestaat hier niet. Er is geen middelstand, geen overgang. Het kind wordt eensklaps man of vrouw. Er is geen middelweg tusschen overeenstemming en afkeer. De hitte des daags verbiedt alle wandeling; eerst te 6 uren des avonds bij de schemering, wanneer de vledermuizen uitvliegen, neemt de Europesche stad het burgerlijk aanzien aan. Bij maneschijn is het wandeltijd en eene wandeling naar de Chinesche stad, onder gelach en gesnap, met het doel om iets van weinig waarde, smaak of aardigheid te nuttigen, is de eenigste uitspanning van het schoone geslacht buiten hare woning. De wegen zijn bij droog weder zandig en stoffig en bij regen modderig. Parken of eigenlijke wandelpleinen zijn er niet evenmin als openbare vermakelijkheden.

De leefregel is om te 8, 9 of 10 uren een klein ontbijt, te 3 of 4 uren het middag- en te 9 of 10 uren het avondeten te gebruiken. De maaltijden zijn half Europeesch, half Inlandsch. Maar behalve bij de feesten der Tôttô's zijn dezelve eenvoudig, en dikwerf zelfs geheel Inlandsch. Men staat gewoonlijk te 7 uren op, gaat 's middags na het eten weder slapen tot 6 uren en om 11 of 12 uur naar bed. Drie vijfden worden hier alzoo van het leven met slapen doorgebragt. Bij de Mestizen en

Mulatten vindt men eene groote zucht naar cigaren rooken, naar çigarito (*kloleh*) of çigarro (Sigaren van tabak, liefst Manilla) alsmede het kaauwen van betel (*Sirih*), dat eene echte Inlandsche gewoonte is.

In de zorg binnenshuis maken Tôttô- en Peranakanvrouwen het sterkst contrast. De eerste verloochenen de gewoonten van haar land niet en vatten alles aan, maar hebben niet dat phlegma, die bedaardheid, welke tot de deugden der laatsten behoort. Doch eene zucht voor het spel, eene zorgeloosheid, die de laatsten bezitten, treft men bij de eersten evenwel niet aan; kinderen, vinden in de eersten eene strengere moeder, van vastere opvoeding. Die deugden, dat karakter, het verstand der eersten, gaat tot in hoogen ouderdom zelden verloren. De laatsten beminnen den dans hartstogtelijk, zijn bij alle gelegenheden daarin onvermoeid en laten de eersten daarin verre achter zich.

Te *Soerabaja* zijn de sterfgevallen veeltijds zeer plotseling, en het aantal der weduwen, zelfs van jongere jaren, is aanzienlijk. De overledene begint van het tijdstip van overlijden af, bereids te ontbinden, en het lijk wordt ter aarde besteld binnen de twee dagen. Dit verhindert alle verspilling bij de begrafenissen. De lijkdragers vormen een soort van gild uit de laatste klassen der Europesche en Inlandsche Christenen.

De menigte der vrouwelijke kinderen, meisjes en ongehuwde dochters, wier getal tot 80 beloopt, doet vooronderstellen, dat er meer meisjes dan jongens worden geboren. Hier is even als elders meer stoffelijk geluk voor de jonge dochter, die geld bezit dan voor de gene, die zulks niet heeft. De huwelijken zijn zelden een gevolg van wederzijdsche neiging. Meisjes zijn met de 14 jaren huwbaar.

Het klimaat en de saisoenen zijn te *Soerabaja* even zoo als over geheel *Java*. In October begint de regenmoeson, die in April eindigt. Zware stortregens en onweders zijn

alsdan aan de orde van den dag, vooral s' middags na 3 uren. De hitte des morgens is gemiddeld 90—92° Fahrn. De stadsstraten zijn bij regens moeras en modder. In den droogen tijd van April tot October, regent het hoogst zelden, de lucht is meestal onbewolkt en de straten zijn enkel stof, zand en asch. De vreemdeling ondergaat hier eene nieuwe acclimatisatie, die zich doet gevoelen door hoofdpijn en loslijvigheid. De inwoners zelve zijn echter zelden aan ziekten onderhevig. De eenige bron voor drink- wasch- en kookwater is de rivier *Kediri*, wier wateren eene menigte vuiligheid, zelfs lijken afvoeren. Het water wordt in groote potten bewaard of in leksteenen gezuiverd, en is alzoo oogenschijnlijk goed. Aardbevingen, felle stormen of wolkbreuken zijn er zeer zelden. — Branden, zoo veel te meer, en meer dan driemaal de oppervlakte van den stadsgrond is in weinige jaren, en kort na elkander afgebrand. Zij bepalen zich echter meerendeels tot de Inlandsche wijken. Epidemien zijn er eigenlijk te *Soeradaja* niet op te merken. Vergiftige gedierten of insecten zijn er wel, maar brengen geen groot nadeel aan. Aan de zeekant zijn eene menigte van krokodillen. Wandluizen en ratten zijn te *Soerabaja* met heirlegers, doch minder dan te *Samarang*, en muskieten eveneens.

De Inlandsche bevolking kan men rekenen eenigzins af te wijken in geslacht en taal van de overige Javanen. Zulks is ontstaan door eene vermenging van Madurezen en Balinezen. Zij is meestal van een sterk gestel. Minder ambachtsgezind dan te *Samarang*, geneert zij zich met handelszaken in het klein, en met werktuigelijke werkzaamheden. Een soort van Berlijnsch zilver, wordt alhier nagemaakt, en uit been worden vele aardige voorwerpen vervaardigd. Een groot gedeelte leeft van de vischvangst.

De Jurisdictie van *Soerabaja* leverde vroeger aan de Compagnie een contingent van 2,000 koyangs rijst. Rondom de stad, van de Noordoost- tot de Zuidwestzijde is zij ingesloten door rijstvelden. Een geheel onderscheid

in grond vindt men tusschen het Oosten en Westen der stad. Het laatste is enkel moeras.

Aan de Zuidzijde der stad sluiten zich de wijken *Simpang*, *Kaliassin*, *Kapoetran* en *Dĕnojo* aan. Het voorlaatste is een groot dorp. *Simpang* bevat het Residentiehuis, het groot Hospitaal en eenige burgerwoningen. Tegenover het Residentiehuis is een steenen beeld, gezeten op eenen troon, omgeven van in steen uitgehouwen draken; het beeld zit met de beenen kruiselings onder zich en heeft den vorm van een zonnenscherm boven zich. De Inlander noemt het *Tjoko* of *Djoko dolok*. Vroeger werd het de kracht toegeschreven, den wensch van onvruchtbare vrouwen te voldoen. Toen was het beeld steeds met geelsel (*Parĕm*) besmeerd, en met bloemen behangen. Maar sedert eenigen tijd is die roep gedaald, daar eenige vrouwen te vergeefs de kracht van den *Djoko dolok* hebben aangeroepen. Het is blijkbaar een oud stuk uit de ruïnen, die in de afdeeling *Modjokĕrto* verspreid liggen. Wanneer men het hier heen gevoerd heeft, is te raden. *Dĕnojo* is het verblijf voor de kavallerie, die hier gekazerneerd en gestald ligt, aan de rivier *Kĕdiri*, op 4 palen van de stad. Eene paal verder, bij *Wonokromo*, gaat eene lange brug over de rivier, en de groote weg Zuidwaarts, tot *Porrong*, aan de rivier *Kâli Anjer*, over de poststations *Djĕmor*, *Pĕgadangan* en *Sidoe Kâri*. De twee eersten zijn gewone dessa's, doch de laatste is in eene groote nĕgorij, of Inlandsche stad, aan de *Kâli Tamba*. Hier zal *Djĕnggolo* vroeger bestaan hebben. Geen overblijfsel duidt echter de waarheid dier vooronderstelling aan. Het omliggend land is waterrijk, vruchtbaar en vlak. Het district heet nog *Djĕnggolo*.

Van *Wonokromo* leidt nog een andere weg Zuidwestwaarts naar *Modjokĕrto*, over *Gĕdong gâdjah*, *Kemoendong*, *Bibio krijïn*, *Sidoeri* en *Singkâlan*, dat bereids 29 palen van *Soerabaja* ligt. Het geheele land, waardoor deze weg loopt, is laag en het water opgedamd. Van

Sinkàlan gaat de weg op *Melìrip*, waar de voornaamste dam is, die het water uit de lage landen Noordwaarts opwerpt in het bed der *Kĕdĭri*-rivier; van *Mĕlĭrip* loopt de weg over *Djăbong* op *Modjokèrto*.

De weg naar *Grisee*, die vroeger ook over *Wonokromo* liep, gaat van uit het Westerdeel der stad door de strandmoerassen 8 palen ver tot aan *Kâli Tângi* over de post *Brandjangan*. Bij *Kâli Tângi* gaat hij weder Noordelijk op het gebied van *Grissee.*

De waterleidingen in dit Regentschap zijn 129, het getal der bruggen is 246. Het getal der rijstvelden 20,000 *Djongs Sàwah*, en 600 *Djongs Tĕgal.* Het getal der landbouwers bedraagt ongeveer 100,000. Eenige Javanen zijn tot Christenen bekeerd en hun getal beliep in 1846 een honderdtal. Het is vooral op *Sidokârè*, op het landgoed van den Heer GUNSCH, dat het Christendom belangrijke vorderingen onder de Javanen maakt, die er reeds eene kerk en school hebben. Thans zijn er ruim 400 Javaansche Christenen.

Het verschil der compasnaald te *Soerabaja*, bedraagt 0° 10′ Noordwestering, volgens DU PERREY, en 0° 51′ N. O. volgens den almanak. De inclinate der compasnaald is volgens DU PERRY A°. 1824, 36° 39′, A°. 1794 volgens *d'Entrecastreau*, was dezelve 25° 40′.

Grissee.

De streek waar *Grissee* ligt, heette oorspronkelijk *Tandĕs*. Bij de aankomst der eerste Apostelen van den *Islam*, noemden zij de landstreek *Garĕsik* of *Garsik*. De Portugezen, in 1510 hier aangeland, noemden het *Agaçai*. Later is de naam door verbastering *Grissee* geworden. Wat nu *Garsik*, *Agaçai* en *Grissee* beduiden zal, wordt vermoedelijk verklaard door *Garsik* of *Karsik*, grof zand, kiezelgruis.

Grissee bevat al de noordwestelijke landen, langs de Javasche zee, is zamengesteld uit drie Regentschappen *Grissee*, *Sidâjoe* en *Lamongan* en op den 21 Septem-

ber 1826 met *Soerabaja* vereenigd. Aan het hoofd des bestuurs staat een Assistent Resident, en voor ieder der onderdeelen een Regent, aan wien vroeger werd toegekend, als voor *Grissee* den titel van *Pangéran*, voor *Sidâjoe*, *Râdên Adipâti*, en voor *Lamongan*, *Kjâhi Toemĕnggoeng*. In 1845 benoemde het Gouvernement, na den dood van den *Pangéran* van *Grissee* den *Kjâhi Toemĕnggoeng* van *Lamongan*, tot Regent van *Grissee*, terwijl een zoon des *Panumbahans* van *Pamakassan*, om staatkundige redenen, tot Regent van *Lamongan* werd benoemd. De bevolking bedraagt omstreeks 136,000 zielen het getal der dorpen 1113, en dat der Europeanen 180.

De grond is over het algemeen arm aan water. De *Bĕngâwan* loopt dwars door de Assistent Residentie van het Westen naar het Oosten. Langs het Noorderstrand loopt eene reeks kalkheuvelen, die nabij *Sidâjoe* begint, en waar langs aan den buitenkant de groote weg loopt. Eene andere reeks kalkheuvelen begint bij *Grissee* en loopt Westwaarts. Geen enkel riviertje stroomt van die dorre heuvelen Oostwaarts naar de hoofdplaats. De enkele, die in *Grissee* (de afdeeling) stroomen, zijn de *Kâli Tângi*, de grens met *Soerabaja*, vervolgens de *Kâli Manjar*, die in den Zuidelijksten arm der *Bĕngâwan* stroomt, en de *Kâli Boengo*, die eenigzins Westwaarts van het Zuiden eveneens in de *Bĕngâwan* valt, en eenige kleine beekjes aan de Noordkust. Daar de grond zeer arm aan water is, zijn er ook geene andere cultures dan de padi of rijst. In het Regentschap *Grissee* maken de *Tambaks* of vischvijvers een tak van landelijke inkomsten uit.

Grissee, de hoofdplaats der Assistent Residentie en van het Regentschap, ligt aan het naauw der straat *Madura*, op een voorhoek, aan den voet van den heuvel *Gtri*, 11 palen Noordwest van *Soerabaja*. Van uit zee gezien is het gezigt zeer fraai op het stadje. Eene menigte Arabieren wonen benoorden en vele Chinezen bezui-

len de Europesche stad. Deze laatste is een groot, langwerpig vierkant plein, op de zee uitloopende, aan de zijde van het welke ten Zuiden, Westen en Noorden de woningen der Europeanen zijn gebouwd. De woningen zijn groot, hoog en der Compagnie waardig. Eenige familiën Europeanen maken die bevolking uit, met die bijzonderheid, dat die familien er gevestigd zijn van honderd jaren herwaarts. Ook is alleen daar nog de oude Compagnies gewoonte onderhouden, van om 6 uur 's morgens, 12 en 1 uur 's middags en 9 uur 's avonds eene bel te luiden, hetgeen vroeger geschiedde, tot aanduiding voor het werkvolk en de pennisten. Het is het eenigste plaatse over geheel Java, dat nog den stempel draagt van wijlen de edele Compagnie.

Grissee is befaamd in de geschiedenis van den Islam op Java. Tijdens de regering van Browidjojo te *Modjopâhit* kwamen in 1391 te *Grissee* de allereerste zendelingen van een vorst van *Gedag* of *Tjaremên* met Maulana Malek Ibrahim aan, die onder het voorwendsel van handel te drijven, het Mahomedanismus met vrucht begonnen in te voeren en zelfs gezag verwierven in het landschap, dat oorspronkelijk *Tandĕs* genoemd, door hun in *Garĕsik* werd herdoopt. Het schijnt dus, dat *Grissee* een ter tijd bereids eene handelplaats was.

Toen zij zagen, dat zij eenen grooten invloed en veel gezag verkregen, en dat de vorst van *Modjo Pâhit* voor als nog niet te bewegen was, om tot den Islam over te gaan, deden zij waarschijnlijk aanzoek bij den vorst van *Tjaremen*, die bereids Mahomedaan was. Deze kwam nu zelfs over naar *Grissee* en bragt zijne dochter Poetri Dèwi Swâri mede. Door tusschenkomst der eerste zendelingen kwam hij in kennis met Browidjojo, dien hij zocht over te halen tot den Islam met aanbod om hem zijne dochter ten huwelijk te geven. De vorst van *Modjopâït* gaf hier echter geen gehoor aan, en die van *Tjaremen* maakte zich gereed tot de terugreis

naar zijn land. Terwijl hij nu te *Grissee* nog vertoefde tot het in gereedheid brengen der vaartuigen, werd Poetri Déwi Swâri ziek en stierf, wijders kwam dit lot velen der reisgenooten van dien vorst over. De koning van *Tjaremên* deed toen aanzoek om voor zijne dochter eene grafstede te mogen laten bouwen. Dit stond Browidjojo toe, en nu werd in de dessa *Lérèn* in het land *Tandĕs* 6 palen bewesten het tegenwoordig *Grissee*, eene tombe en tempel gebouwd, waarmede de vorst van *Tjaremên* een der Mahomedaansche zendelingen, Sjeich Ibn' Moelana belastte. De vorst vertrok en velen gingen over tot den Islam door den grooten roep, die de zendeling door het bouwen van dezen tempel, de allereerste op *Java*, verwierf. De overlevering meldt de voltooijing van dien tempel in 1394. Zij is niet meer te vinden, maar de ringmuur staat nog met een gedeelte der tombe zelve.

Na den dood van Sjeich Moelana werd Râdèn Rahmat, reeds vermeld als Radja Pandito, *Soesoehoenan* van *Ampel Dhĕnto*, priestervorst van *Grissee*. Hij stierf zonder afstammelingen en nu bleef het geestelijk bestuur zeven jaren lang open, zoodat de landstreek regtstreeks onder den Koning van *Modjopâhit* stond. Later kwam te *Grissee* van *Banjoewangi* aan: de Staatsdienaar van den vorst van *Blambangan* benevens zijne vrouw Njâhi Gĕdé Penaté en een aangenomen kind, zoon van zekeren Arabier Maulana Hiksah of Iskak, verwekt bij de dochter van den voornoemden vorst. Deze Njâhi Gĕdé Penaté was zeer godsdienstig Mahomedaansch en werd door Browidjojo VII benoemd tot opvolgster van Radja Pandito, terwijl haar man een hooge betrekking verkreeg in het land van *Grissee*.

Toen gemeld aangenomen kind acht jaren oud was, werd het ter leere besteld bij den *Soesoehoenan* van *Ampel Dhĕnto*, zijnde een vreemde, geen afstammeling van Radja Pandito. De jonge leerling, genaamd Santri Giri, maakte groote vorderingen in de Islamitische godgeleerd-

heid, welke hij wenschte te volmaken door eene reis naar *Mekka* te doen. Hij ging te zamen met den zoon des *Soesoehoenans* SANTRI BONANG naar *Malakka*. Daar troffen zij SJEICH MAULANA HIKSAH, bijgenaamd WALI LANANG, de vader van SANTRI GÎRI, aan, die hun den weg terug naar *Java* deed aannemen en hun de namen schonk van PRABOE SETMOTO of SATROMO aan SANTRI GÎRI, en dien van HANNJOKRO KOESOEMO aan SANTRI BONANG.

In vervolg van tijd stierf NJÂHI GĔDÉ PĔNATÉ, en SANTRI GÎRI werd de eerste *Soesoehoenan* van *Giri* onder den naam van *Praboe Setmoto*. Hij had 3 vrouwen waarbij hij 10 kinderen verwekte. Van deze stammen nog de vorsten van *Madura* af. In zijne regering over *Giri* volgde hem zijn zoon op, genaamd *Soesoehoenan* DÂLĔM, die weder tot zoon en opvolger hadden *Soesoehoenan* PRAPÈN, onder wiens bestier het landschap werd onderworpen aan *Padjang*. De zoon en opvolger van PRAPÈN was KÂWIS KOEWO of KOELO met den titel van *Panĕmbahan*. Doch diens zoon en opvolger, *Pangéran* GÎRI, werd de besturende magt ontnomen en dezelve opgedragen aan twee Regenten, die hun verblijf te *Grissee* hielden, als vasallen van *Matăram*. Zulks geschiedde in 1471. De nazaten der vorsten van GÎRI verbleven slechts *Panghoeloe* of Priester en raakten in vergetelheid.

De overleveringen schrijven aan den laatsten BROWIDJOJO twee veldtogten naar *Gîri* toe, om de magt te fnuiken des *Soesoehoenans*. Alhoewel die oorlogen uit een geschied- en tijdrekenkundig oogpunt beschouwd, uiterst fabelachtig en verward zijn, moet er evenwel eene aanleidende rede tot het ontstaan der overlevering plaats gehad hebben. Het verhaal zelve is verschillend in de Kronijken geboekt.

De Arabieren of afstammelingen, die zich te *Grissee* gevestigd hebben, generen zich meerendeels met koperslagerswerk en den handel. Een dertigtal koopvaardijsche-

pen behooren te *Grissee* te huis, meerendeels het eigendom van Arabieren. Men bouwt en repareert insgelijks hier veel vaartuigen. De inwoners zijn meestal gegoed. Ofschoon de grond over het algemeen kalkachtig en dor is, is de rijstbouw evenwel bloeijend. 6,000 Sawah-, en 700 Tagal-rijstvelden worden door 15,000 landbouwers bearbeid.

Daar er te *Grissee* zelve en in den omtrek geene rivieren zijn, moet het drinkwater op 5 palen afstands gehaald worden te *Soetji*, hetwelk groot ongerief verwekt en veel zoude bijdragen tot verval, indien het plaatsje niet bevoordeeld was met eene goede ligging voor de scheepvaart en eene heiligheid voor den Mahomedaan.

De plaats, waar de voornaamste Europesche woningen staan, is beplant met oude, dikke, hooge tamarindeboomen, die eene aangename wandelplaats opleveren. Van uit dat plein steekt Oostwaarts een lang bruggenhoofd in zee. Aan de Zuidoostzijde van gemeld plein staat aan het strand het fort, dat echter zoo ingesloten is met vreedzame gebouwen, en zoo verbouwd met kantoren en pakhuizen, dat slechts eene enkele halve bastion en een stuk der gemetselde courtine haar oorspronkelijk karakter verraadt.

De *Pasében*, middelpunt der inlandsche stad, ligt aan den Zuidelijken ingang der plaats en heeft een meer steedsch aanzien dan andere plaatsjes. De eene zijde naar het strand wordt beslagen door de Chineesche wijk. Over de Chinezen, zoowel als over de Arabieren, is een hoofd gesteld van wege het bestuur, eveneens over de Maleijers. Het Chinesche hoofd heeft den titel van Kapitein en een Luitenant onder zich voor *Grissee*, een voor *Lamongan* en een voor *Sidâjoe*.

De te *Grissee* gevestigde Collegien en Departementen zijn: een Landraad voor de drie Regentschappen, over allen behalve de Europeanen. Deze laatsten behooren onder het regtsgebied van den Raad van *Soerabaja*, en onder kerkelijk regtsgebied der beide Kerkenraden dier plaats.

ēene kerk is te *Grissee* niet. Bij godsdienstverrigting wordt 'aartoe, even als op alle plaatsen waar geene kerk betaat, het huis des Residents of van een of ander ambnaar of burger gebezigd, en eveneens als elders, waar eene vaste godsdienstbedienaars zijn, wordt een of tweeaal 's jaars, bij rondreis de dienst verrigt, en worden e kinderen gedoopt en wat dies meer zij. Voor de regerlijke magt bestaat er bij den Justitieraad voormeld een mmegaande Regter, wien alle halszaken, waarover de andraad geene uitspraak kan of mag doen, onderworpen ijn en die op gezette tijden daartoe rondreist. Zulks is lleen op den Inlander toepasselijk.

Voor het Departement van Financien bestaat er te *rissee* een bureau van ontvangst van 's Heeren gereggheid, behoorende onder de controle van *Soerabaja*, afdeeling van *Recherche*. De Adsistent Resident is best met het beheer van 's Lands kas, van het Vendu- en egel departement, de verpachtingen, uitbestedingen en ndelijke inkomsten, waarvoor een Controleur bij hem aat. Verder een hoofddepôt en pakhuis van zout. Voor en Waterstaat behoort *Grissee* onder *Soerabaja*, eveneens s voor de Wees- en Boedelkamers en nalatenschappen. oor de Handelmaatschappij bestaat er een emplooi; voor e geneeskundige dienst een geneesheer; voor het onderijs eene school, onder de Subcommissie van *Soerabaja* aande; voor de eerdienst eene oefening of voorlezing an de Protestantsche gemeente; voor de Mahomedanen en Hoofdpriester en Tempel.

De handel te *Grissee* bestaat in velerlei vrachten van *ladura*, in oliën, welke handelstak uitsluitend door Araieren wordt gedreven, gelijk ook die van goud en edele geteenten. Lijnwaden worden veelal door Chinezen verhanleld, gelijk ook houtwerk, zijde, thee, specerijen en roting. De Javanen en overige natien houden zich bij den andbouw, welke een weinig tabak, suikerriet en koffij bij de rijst oplevert, alsmede bij de visscherij en den klei-

nen handel. De pacht op de visscherij alleen, brengt 90 à 100,000 guldens aan jaarlijksche inkomsten aan het Gouvernement op.

Op 5 palen van *Grissee* is de Gouvernements Salpetermakerij te *Soetji* voor het Departement van Oorlog. In *Grissee* zelve wonen 80 of 90 Europesche ingezetenen, waarvan verscheidene het spel zeer beminnen.

Van *Grissee* loopen drie groote wegen. De eene Zuidwaarts naar *Soerabaja*, de andere Noordwaarts naar *Sidâjoe* 17 palen, en de derde Westwaarts naar *Lamongan* 22 palen ver. De weg naar *Sidâjoe* loopt tot aan de *Bĕngâwan*, na eerst met eene groote brug over de *Kâli Manjar* geloopen te hebben. Over de *Bĕngâwan* is een pont of *Sassak*. De rivier is hier omstreeks 800 voet breed. Aan de overzijde der *Bĕngâwan* loopt de weg op *Sidâjoe* door. De posten tusschen beiden zijn *Ngĕpĕk*, *Mandjor* en *Sambâjak*.

Sidâjoe.

Sidâjoe is in de hooge taal *Sidâdjĕng*, het is een inlandsch stadje, gelegen nabij den zeekant, aan den Westelijken oever van den *Trechter* of ingang tot de straat van *Madura*. Van den zeekant is het kenbaar door het witte huis van den Regent; de *Pasében*, passeerbaan of *Aloen-aloen* is zeer fraai, effen en groot. Vele bijzonderheden levert het niet op. De Regentswoning is ruim en heeft een' fraaijen tuin. Het omliggende land is zeer kalkachtig en Noordwaarts beginnen weldra eenige kalkheuvels langs de kust. Op 7 mijlen Noordwaarts is de hoek van *Tandjoeng Pangka* of *Panka*, alwaar steeds loodsen zijn om de aankomende schepen naar *Soerabaja* te brengen.

Noordwaarts uit *Sidâjoe* loopt de groote landweg om de West naar *Rembang* en heeft tot aan de grens de posterijen: *Wadeng*, *Pantjing*, *Sentoel*, *Genting*, *Brandong*, *Pambon* en *Legon*. De voornaamste plaatsen aan den weg zijn *Blimbong*, waar vele Chinezen wonen, on-

der een' Luitenant, en *Bangërangër*, waar het nachtverblijf voor over land reizende militairen is. Aan de *Běngâwan* is de algemeene balkenstapel van *Soerabaja* te *Bëdantën* en *Woengò*. Alhier is het land bereids laag en moerassig. Niet ver beoosten *Bědantěn* verdeelt de rivier zich in twee takken. Van *Bâbadh* af 40 palen West ten Noorden van *Grissee*, loopt de groote rivier met een' kronkelenden stroom van ongeveer 120 palen lengte door en langs het Regentschap. De voornaamste dessa's langs dien loop zijn van boven af aan *Bâbadh*, gedeeltelijk onder *Rembang*, afdeeling *Bodjonëgoro* behoorende met vele Chinezen onder eenen Luitenant; vervolgens *Sintiné* regts en *Bandjer* links, *Pasanggrăhan* links, *Plang* wat links, *Moelek* regts, *Pandéän* links, *Wědangan* regts, *Goebêh* links, *Pâwor* links, *Kibojo* regts, *Kârangwoengo* links, *Oedi* regts, *Kirĕm* links, *Kâri Tëngër* regts, *Gědong Santën* regts, *Bakolan* regts, *Gëdang* en *Doekoe* links, *Winangoon* regts, *Modjopoero* links. *Woengoe* en *Bědantěn* beide links. Over het algemeen zijn beide oevers op een afstand der dessa's kaal en onbewoond, kalkachtig en eenigzins steil. Van de opgenoemde dessa's is *Kibojo* de befaamde verblijfplaats van den *Loerah* der krokolillen in de Javaansche fabelkunde. De naam is eigenlijk Kjâhi Boewojo Singoresso, of de eerwaardige krokodil Singoresso. De rivier is hier ongeveer 750 voeten breed en 7 vademen diep, statig stroomende. De dessa is redelijk groot, maar geheel uit inlandsche woningen bestaande. Bij de dessa *Doekoe* is een overvaart van den weg van *Lamongan* naar *Sidâjoe*. Deze dessa en *Gědang* zijn bijzonder groot en bestaan meestal uit met pannen gedekte woningen; er zijn ook vele Chinezen aldaar. Maar de voornaamste dessa is *Modjopoero*, gedurende een half uur gaans langs den linkeroever der rivier, uit Inlandsche en weinig Chinesche woningen bestaande, zeer aangenaam gelegen.

Langs de rivier wordt veel handel gedreven door mid-

del van kleine Inlandsche vaartuigen. Te *Kĭbojo*, *Gĕdang* en *Modjopoero* zijn vele vaartuigen t'huis behoorende. Langs dezelve zijn nabij *Bâbadh* vele tabaksplantaadjen, waarin er 9 aan gene zijde van *Kĭbojo* liggen.

Sidâjoe levert voor de cultuur behalve 8,000 *Sawah*- en 2,000 *Tĕgal* rijstvelden, veel tabak en velerlei groenten, begunstigd door de *Bĕngâwan*, wier hellingen veelal met moesgroenten van allerlei soort beplant zijn. Het getal der landbouwers bedraagt 12,000.

Sidàjoe deelde altijd in de gebeurtenissen van *Grissee* en stond van oudsher onder de vorsten van *Madura*. Tijdens *Grissee* zich aan *Madura* onttrok en onder *Padjang* kwam, volgde *Sîdâjoe* dit voorbeeld. Later, toen de Chinesche oorlog op *Java* woedde, was Soero diningrat, zoon van Tjokro diningrat, *Pangéran* van *Madura*, Regent van *Sidâjoe;* toen het land door den Madureschen vorst in bezit werd genomen, bleef Soero der Compagnie getrouw, hetgeen later zijne verheffing tot *Pangéran* van *Madura* bewerkte. In 1741 werd de landstreek door Pakoe Boewono II aan de Compagnie afgestaan. Het Regentschap bestaat nog in eene, met den Sultan van *Madura* aanverwante linie. De Regent voert den titel van *Râdên Adipâti*.

Het getal der in het Regentschap *Sidâjoe* wonende Europeanen bedraagt 25. Zij behooren in alles onder *Grissee*, gelijk ook de Inlanders. Collegien of Departementen bestaan te *Sîdàjoe* niet. Aan den houtstapel te *Bĕdanlèn* is een tolhuis aan de rivier *Bĕngâwan*, door een enkel Europeaan bediend, voor den afvoer. Een Controleur beheert de landelijke inkomsten en cultures; een Hoofdpriester bestaat er voor de godsdienst van den Inlander.

Sidâjoe heeft geene haven of reede. De groote weg loopt naar *Batavia*, Noordwaarts om de West, 33 palen ver tot aan de grens van *Rembang*.

Lamongan.

Lamongan is 22 palen Westwaarts van *Grissee*. De weg

loopt over *Ngepel*, *Ambeng*, *Goemining* en *Deket* door vlakke rijstvelden, hetgeen den marsch over dag zeer moeijelijk maakt. Daarbij komt de schraalte van water, welke veroorzaakt, dat in dit Regentschap geen andere cultuur is dan de rijstbouw. In het Zuiden is het land eenigzins heuvelachtig, maar overigens is het eene uitgestrekte hooge vlakte met 5,000 *Sawah-* en 100 *Tegal*-rijstvelden en 5,000 landbouwers. De hoofdplaats is geheel Javaansch, en het verblijf van den Regent ligt eene halve paal bezuiden den grooten weg. Het huis is zeer groot en prachtig. Het plaatsje is zeer schoon, maar het geheel gelijkt meer bosch dan stad of dorp. Beoosten de woning van den Regent is eene groote vierkante waterkom zonder uitloop, gegraven om het regenwater te verzamelen. Het verblijf te *Lamongan* is zeer stil. De voornaamste plaats in het Regentschap is *Deket*, op 4 palen Oost van de hoofdplaats, doch ook een Inlandsch dorp zonder merkwaardigheid. De landweg loopt op het gebied van *Lamongan* nog 14 palen West; alsdan begint het gebied van *Sîdâjoe* tot aan *Bâbadh*, aan de *Bĕngâwan*, alwaar de grens van *Bodjonĕgoro* is. Langs den laatstgenoemden weg is de grond eenigzins poelachtig, met lang, stekelig riet, heinde en ver onbewoond en vlak.

Den Regent behoort de titel van *Kjâhi Toemĕnggoeng*, doch het Gouvernement heeft om staatkundige redenen in 1845 den zoon van den *Panumbahan* van *Pamĕkassan* aldaar als Regent gesteld. Hij is *Pangéran*, en heeft weinig bezigheden.

De Europeanen in het Regentschap bedroegen vroeger een 30tal, die in alles, even als de inlanders, onder *Grissee* behoorden. Thans zijn er geene. In de gebeurtenissen heeft *Lamongan* altijd in het lot van *Grissee* en *Sidâjoe* gedeeld.

Eene enkele rivier met verscheidene kleine takjes is de *Kâli Boengo*, die nabij *Bĕdantĕn* zich in de *Bĕngâwan* werpt. Zij is echter van niet zeer veel beteekenis.

De vlag te *Grissee* staat op 7° 11′ en 112° 41′ OL. Gr.

Modjo Kĕrto.

De naam was oorspronkelijk *Djepan*, of *Djapan*, welke echter in dezen veranderd is bij Gouvernements besluit van 1838. Het woord bestaat uit Modjo, zekere kleine ronde vrucht, en Kĕrto, de vrede. Vroeger stond hier *Modjo Pâhit*, (de bittere vrucht).

De afdeeling beslaat de Zuidwestzijde der Residentie *Soerabaja* en bevat de eigenlijke bergstreken van dat gewest, ten Zuiden. Het bestuur berust bij eenen Assistent Resident, eenen Regent met rang van *Mâs Toemĕnggoeng*. Voor de Inlandsche godsdienst bestaat er en te *Modjo Kĕrto* en te *Modjo agĕng* een *Panghoeloe* of Priester. Voor de Chinezen is er een hoofd met den titel van Luitenant. De afdeeling is zeer boschrijk en uiterst schraal bewoond. Het getal der Europeanen bedraagt een 15tal, die, onder het regtsgebied van *Soerabaja* behooren. Voor het Regtsgebied van den Inlander is er een Landraad.

De landweg komt langs den regteroever der rivier van *Soerabaja* en loopt over *Djepan*, *Wirosobo* en *Banderdjêdjêr* naar *Kĕdîri*. De hoofdplaats *Djepan* of *Modjo Kĕrto* ligt 28 palen West-Zuidwest van *Soerabaja*. Tusschen *Modjo Kerto* en *Wirosobo*, eene halve paal bezuiden den grooten weg, liggen de ruïnen van *Modjopahit*, sedert 1478 van onze jaartelling.

Ten jare 1350 kwam in deze landstreek de eerste *Browidjojo* aan, die *Modjopahit* in 1378 stichtte. De gebeurtenissen, welke vroeger in die oorden plaats vonden, zijn hier achter te vinden bij de geschiedkundige bijzonderheden, vermeld van *Mâlang* en *Soerabaja*. Gedurende eene reeks van 100 jaren heerschten 6 koningen over *Modjopâhit*. Zij allen heette Browidjojo. Van den II, III, IV en V, wordt echter weinig verhaald, maar zoo veel te meer van den VI. Hij was een der befaamdste vorsten van *Java*, door alle tijden heen. Zijne heerschappij strekte over het geheele oostelijk *Java*, tot de grenzen der *Sunda* landen

de *Preanger* en *Cheribon*, verder over *Palembang*, en de overleveringen doen hem zelfs oorlogen met de koningen der Maleijers. De vorsten van het vaste land van *Indie*, van *Makasser*, *Banjermassing* en *Bali* waren zijne afhankelijke bondgenooten.

Gelijk BROWIDJOJO groot in magt was, was hij ook rijk in afstammelingen. Zijne menigvuldige huwelijken zijn zelfs fabelachtig en de Kronijken melde deze:

1o. Met eene prinses van *Tjempo*, een oord, waarvan alleen die naam bekend was. BROWIDJOJO zond zijn' eersten minister daarheen, ter huwelijksaanvraag. Het was een eiland ver buiten *Java*. Zij heette RÂTOE MAS DHOROWÂTI en baarde 6 kinderen, waarvan eene dochter huwde met RÂDÊN BANDOONG, die, tot *Adipâti* van *Pengging* door BROWIDJOJO aangesteld zijnde, den naam van *Handajaningrat* verkreeg. Van hem stamde de Sultan van *Padjang*, MAS KAREBET af in de derde linie, en onder de andere zonen was ARIO LĔMBOE PĔTĔNG.

2. Eene prinses van *Bĕgalên*, eene reuzin, die onder den naam van PANDITO POERO, zich als kluizenaar verkleed had. Uit haar werd geboren ARIJO DHAMAR, later vorst van *Palembang*, stamvader der vorsten van dat Rijk.

3. Eene Chinesche vrouw, die steeds in onmin leefde met de eerste vrouw, ten gevolge waarvan BROWIDJOJO haar aan zijnen eigenen zoon ARIJO DHAMAR, bij deszelfs vertrek naar *Palembang*, wegschonk, toen zij reeds zwanger was. Uit deze zwangerschap werd geboren RÂDEN PÂTAH, later koning van *Dĕmak* en beoorlooger zijns eigenen vaders. ARIJO DHAMAR won bij dezelfde vrouw: RÂDĔN KOESÊN, later *Adipâti* PĔTJO TONDO van *Tĕroeng*.

4. Eene prinses DHĔNNOWO, waarbij hij gewan RÂDĔN GOENTOER.

5. Eene prinses van *Pronorogo*, waarbij hij gewan RADÊN DJÂRAN PANOELI, later vorst van *Sumanap*.

6. Eene gele vrouw, WANDAN KOENING, waaruit gebo-

ren werd BATHORO KÂTON en RÂDÊN BONDAN KĔDJÂWAN, stamvader der vorsten van *Matâram.*

Voorts had hij nog eenen zoon, genaamd DĔWA AGĔNG KÂTOET, later stamvader der vorsten van *Bâli.*

In 1477 en 78 spanden al de Mahomedaansche vorsten van Java met de zonen van BROWIDJOJO tegen hunnen vader zamen, tot zijnen ondergang. Hij was de laatste der Boedhistische vorsten op *Java.* De zaamgespannen magten niet kunnende wederstaan, werd hij in zijn kraton belegerd. De overlevering doet BROWIDJOJO verdwijnen met al zijne getrouwen in een schrikkelijk onweder. Waarschijnlijk vlugtte hij naar het Tenggersch gebergte. *Modjopâhit* werd ten eenemale verwoest en verbrand. Al de inwoners werden vervoerd en gingen tot den Islam over. Met den ondergang van dit Rijk was de invoering van den Islam voltooid.

Sedert is het oord verlaten en vervallen. In de oorlogen van TROENO DJOJO, van 1676 tot 78, en in die van 1688 tot 1741, waren de omliggende oorden wel gewikkeld, doch de plaats van het oude *Modjopâhit* bleef onaangeroerd, verlaten en verafschuwd. Zelfs nu nog durft de Javaan die oorden niet bewonen. Woest en digt bewassen is de plaats waar *Modjopâhit* stond en als het ware, voor aller oog verborgen.

In 1548 kwam de landstreek onder *Matâram.* Van 1688 tot 1703 oefende *Soeropâti* zijn gezag tot deze oorden tot uit. In 1741 kwam zij aan de Compagnie.

Op den hierboven beschreven weg het digte bosch indringende, ontwaart men de ruïnen van de eenmaal magtige stad. Alles is begroeid en verweerd. Kolommen, steenklompen, wanden, kornissen, goden en altaren liggen dooreen. Geen mensch bewoont het oord. De Javaan vermeent, dat de geesten dier strijders zich in de beelden hebben verborgen, of liever, dat zij om hunne aankleving van het Boedhismus, in steen veranderd zijn. Niet alleen in menschelijke steengedaanten, maar ook in die der

dieren, slangen, tijgers, waant hij een' levenden geest te bestaan; zelfs wanneer men voorwerpen zou ontvoeren, die volgens zijne meening niet bezield konden zijn, zoude men ontwijfelbaar worden achtervolgd door tijgers, die als wachters dit oord bewaken.

Bezuiden en bijna overal in deze afdeeling vindt men bij brokken en stukken nog overblijfselen van de vroegere heerschappijen van *Djěnggolo* en *Modjo Pâhit*. Van *Wirosobo* over *Ketânĕn*, naar de vallei van *Welirang* en van den *Pĕnanggoengan*; in de vallei *Djoerang Gembolo;* van *Kĕtânĕn* op *Trawar*, *Tiamadjĕng*, *Sĕndang* en *Bangsri;* langs den zuidelijken voet en de verbinding met den *Ardjoeno;* te *Jollo Toendo* en hier en daar nog om en bij genoemden berg zijn nissen, ruïnen, tempelstukken en dergelijke, de overblijfselen uit de vroegere wereld, uit aardomwentelingen en oorlogsrumoer. Van *Jollo Toendo* loopt de weg op *Jedong*, *Pasétran*, *Bang sri*, *Goewimpol* en *Pandaän* naar *Porrong*, de zuidelijke grens van *Soerabaja*.

Ofschoon het zuidelijk deel der afdeeling zeer bergachtig is, heeft het toch geene eigenlijke toppen. De *Ardjoeno* en *Pĕnanggoengan* behooren deels tot *Pasaroean*. De dessa *Trawas* ligt 2500 voeten boven de zee. De *Pĕnanggoengan* is een kegelvormige berg en uitgedoofde vulkaan op den top met *Alang alang* of lang gras begroeid. De geheele oostelijke grens der afdeeling loopt over steile bergtoppen, onder *Malang* voorkomende.

De bosschen in deze afdeeling leveren niet veel zwaar hout, en waar het gevonden wordt, groeit het op de meest ontoegankelijke plaatsen. 28 Waterleidingen of kanalen en 64 bruggen zijn binnen den omtrek der afdeeling.

In het Regentschap *Lamongan* is eene heilige plaats, waar duizende apen zich ophouden. De voorbijgaande Javaan heeft er eerbied voor.

Voortbrengselen.

De afdeeling *Soerabája* en *Modjo Kĕrto* leveren p. m. 200,000 pikols suiker 's jaars. *Soerabája*, *Grissee*, *Modjo Kĕrto* en *Bawéan* hebben een jaarlijks gewas van ongeveer 1000,000 pikols rijst. *Modjo Kĕrto* levert 10,000 pikols koffij. In de geheele Residentie zijn 30,000 paarden, 140,000 buffels en 80,000 koeijen, Turksche tarwe is niet overvloedig en kost somtijds *f* 7.—*f* 8. de pikol. De *Katjang- Kokos-* en *Dempel olie* zijn hier ook duur. Het rundvleesch kost slechts *f* 0.14 à *f* 0.15 het oude pond. De tabakscultuur wordt hier op geene groote schaal uitgebreid.

Nijverheid.

De stoomfabrijk van den Heer BAYER te *Soerabája*, dienende tot het vervaardigen en herstellen van werktuigen, is van groot nut voor de suikerfabrijken. De cilinders, die er door vervaardigd worden, zijn zeer sterk en worden voor beter gehouden, dan die welke op *Java* ingevoerd zijn. De scheepsbouw te *Grissee* bloeit en de handwerken worden over het algemeen hier met zorg uitgeoefend. In schildpad, ivoor en steen wordt fraai gewerkt, en op de constructiewinkel blijkt het, voor welke hooge ontwikkeling de Javaan in ambachten en handwerken vatbaar is.

Geschiedenis.

De landstreek van *Soerabaja* is even vermaard in de geschiedenis als *Malang*. In de 7de eeuw bestond de landstreek nog niet, welke thans gelegen is tot den *Penanggoengan* Zuidwaarts, tot de rivier *Kĕdíri* en *Djepan* Zuidwaarts en tot *Grissee* Noordwaarts. Het was eene groote zeegolf. Het land spoelde later aan. Omstreeks het jaar 900 bragt de uitbarsting der oostelijke vulkanen eene geheele verandering te weeg. De rivier *Kĕdíri*, die eerst bij *Kĕrto Sono* in zee vloeide, werd met haar bed verlegd, en vloeide Oostwaarts door vele monden in zee. Latere aardomwentelingen in de 13e eeuw deden het Oostelijk

land verheffen, slingerden het rivierbed der *Kĕdiri* Noordwaarts en deden den bodem ontstaan waarop thans *Soerabaja* ligt.

De oorden benoorden den *Penanggoengan* werden het eerst bevolkt in de 11e eeuw, onder de regering van KANDIHAWAN, 27ste afstammeling van ADJI SOKO. Deze verdeelde zijn rijk *Poerwotjarito* onder zijne zonen en WERSI KANDOEJOE bekwam de streken benoorden en bezuiden den *Ardjoeno*. Hij vestigde zijnen zetel omstreeks het tegenwoordige *Sidoekâri*, 15 palen bezuiden *Soerabaja* en noemde zijne zetelplaats *Djĕnggolo*. *Singosâri* bleef als Provincie hieraan onderhoorig. De stichting van *Djĕnggolo* dagteekent van omstreeks 1050.

De zoon en opvolger van den eersten vorst was KOLO SOERIJO. Deze had tot zoon DÈWO KOESOEMO, een der vermaardste vorsten uit de geschiedenis. Hij was een wijs man, die zijne zonen en dochter naar de kust van *Coromandel* zond om aldaar in de godsdienst van BRAMA opgevoed en onderwezen te worden. Hij trachtte de Indische kunsten en beschaving op *Java* in te voeren. Bij zijn' dood werd het rijk weder verdeeld en AMILOEHOER verkreeg *Djĕnggolo*. Onder het bestuur van dezen heerschte drukke gemeenschap met het vaste land. Hij was de vader van den vermaarden PANDJI INO KARTO PATI, de Cid der Javaansche geschiedenis.

Te dezer tijd ontstond er oorlog, en er wordt de eerste melding gemaakt van *Noeso Antoro*, later *Madura*. De vlakten van het tegenwordige *Soerabaja* waren toen getuigen van de volkomene nederlaag der magt van *Noeso Antoro*, onder den veldheer GOEROE BERMONO KONDO. Geen enkele vijand ontkwam. PANDJI sneuvelde insgelijks even als de vorst van *Antoro*: *Klono Praboe Djojo* of *Praboe Djojo Sĕngoro*. Zulks viel voor omstreeks 1150.

Na den dood van AMILOEHOER ging de regering over op den zoon van PANDJI, KOEDHO LALÉJAN. Tijdens diens regering ontstond de algemeene omwenteling in de natuur,

die *Bali* van *Java* scheidde, het eiland *Mengari* deed ontstaan en al de landen rondom den *Ardjoeno*, *Kloet* en *Kâwi* verwoestte, met asch bedekte en ten eenemaal omkeerde. KOEDHO LALÉJAN vlugtte Westwaarts en werd de stichter van het eerste *Padjadjáran*.

De natuur kwam tot rust. De verlaten landstreek kwam weder op. *Padjadjáran* werd verdeeld. De zoon van den zesden vorst van dat rijk door zijnen broeder verjaagd, vlugtte Oostwaarts en stichtte *Modjopâhit* in 1378. Dit rijk bloeide 100 jaren en ging toen onder. Het bestond in het tegenwoordige *Modjo Kĕrto*.

De allereerste vestiging ter plaatse, waar *Soerabaja* ligt, geschiedde omstreeks 1452. De laatste BROWIDJOJO, vorst van *Modjopâhit*, stond aan zijnen neef RÂDÈN RAHMAT het geestelijk bestuur van de streek af onder den titel van *Soesoehoenan*, zijnde de zetel genoemd *Ampel* of *Ngampel Dhĕnto*. Dit is tegenwoordig nog eene wijk der stad beoosten de rivier.

In 1477 trokken al de benden der Mahomedaansche vorsten op *Modjopâhit* aan en verwoestten het ten eenemale. In vervolg van tijd kwam *Ampel* onder *Giri* en werd geregeerd als geestelijke provincie, schijnbaar onder de heerschappij van *Dĕmak*. Toen in 1532 J. J. de Sultan van *Padjang*, MAS KARÊBĔT te *Gîri* kwam, stelden de geestelijke provincien *Soerabaja*, *Grissee*, *Sidájoe*, *Toeban*, *Wirosobo*, *Pronorogo*, *Madioen*, *Kĕdiri*, *Blora*, *Djipang* en *Pesoeroean* zich regtstreeks onder *Padjang*, zich van den geestelijken vorst van *Madura* ontheffende. *Padjang* ging te niet, en *Ampel Dhĕnto*, later *Soerabaja*, kwam onder de heeerschappij van *Matáram*, omstreeks 1530. Van nu af bleef het daaronder en was een *Kaboepatên* of Provincie, bestuurd door een der bloedverwanten van het vorstelijke huis, ontvangende den naam van *Soero-bojo*.

Omstreeks 1673 was TAROENO of TROENO DJOJO, onechte zoon van den Keizer MANGKOE RAT TAGAL WANGI,

Adipâti van Soerabaja. Hij was een ondernemend man, die, aan de eene zijde verontwaardigd over de wreedheid en het despotismus des Keizers, en van den anderen kant aangevuurd en ondersteund door benden Makassaren, welke juist om dezen tijd te *Pasoeroean* geland en reeds te *Soerabaja* gevestigd waren, een opstand waagde, ten gevolge waarvan de Keizer zijne rijksstad moest ontvlugten en in ballingschap stierf. Afwisselende oorlogstooneelen leverden nu de landstreken bewesten, benoorden en beoosten den *Ardjoena* op. In *Soerabaja* zelve vielen verscheidene schermutselingen voor. Te dezer tijd, in 1675, kregen de Hollanders voor het eerst voet te *Soerabaja.* Hunne krijgsmagt kreeg TROENO DJOJO in 1678 gevangen. De nieuwe Keizer HAMANGKOE RAT I, halve broeder van TROENO DJOJO, zich te dier tijde te *Soerabaja* bevindende, toen het geheele rijk eene prooi des vijands geworden was, deed genoemde TROENO DJOJO aldaar met vele krissteken koelbloedig ombrengen, na hem zelve den eersten steek te hebben toegebragt. De ongelukkige werd aan stukken gesneden, die in eene poel geworpen werden.

In December 1678 werd HAMANGKOE RAT I, Keizer van *Java*, te *Soerabaja* gekroond door ANTONIE HURDT, Raad van Indie. 29 jaren later werd zijn zoon SOENNAN MAS, te *Soerabaja* als vervallen verklaard van de Kroon, staatsgevangene der Compagnie en ingescheept naar *Batavia.* Zulks viel voor in Augustus 1708.

Na den dood van TROENO DJOJO had de Keizer het landschap *Soerabaja* geschonken aan TJOKRO DI NINGRAT, *Pangéran* van *Madura*, als leen van *Matâram*, van daar het vermeende regt van *Madura* op *Soerabaja.* Het werd bestuurd door bloedverwanten van den *Pangéran.* Een derzelve betoonde in de oorlogen van 1704 tot 1707 blijken van dapperheid en werd daarom voor zijn persoon tot Raad des Keizers verheven, doch later gekrist. Dit was de oorsprong van eenen nieuwen opstand van *Soerabaja*

met *Mataram* in 1718, waarin de vorst van *Blambangngan* en een der Prinsen van *Madura* deel namen. De gezaghebber GOBIUS werd met den Zeekapitein CHAVONNES naar den Oosthoek gezonden, en toen hij ter reede van *Soerabaja* was aangekomen, kwam de genoemde Prins van *Madura* door zijne broeders verjaagd, schuilplaats zoeken aan boord. Kort daarna kwamen ook de broeders onbewust van het lot des vorigen, aan boord, en door zeker misverstand, dat niet dadelijk genoeg is uitgelekt, werden de oproerige Prins en CHAVONNES door elkander wederkerig toegebragte steken vermoord. De zoon diens Prinsen werd insgelijks nedergehouwen en zijn broeder, die ook aan boord was gekomen, werd te *Soerabaja* gekrist op last van den Rijksbestuurder des Keizers, die te *Soerabaja* aanwezig was. De Prins van *Soerabaja* kwam weder in onderwerping.

In de Chinesche oorlogen nam *Soerabaja* middellijk deel. In 1742 werd de zoogenaamde Chinesche Keizer MAS GRENDI op den 3 October in onderwerping te *Soerabaja* binnengeleid. In 1741 stond PAKOE BOEWONO II, *Nglangkoengan*, aan de Compagnie al de Noorderstranden van zijn rijk af, en daardoor kwam *Soerabaja* in eigendom aan dezelve. De eerste oppergezaghebber van wege de Compagnie was JOHAN FREDERIK GOBIUS, wiens commissie bereids in 1718 was verleend, en de laatste was J. A. MIDDELKOOP als Landdrost en Hoofd-Administrateur van *Java 's Noord Oosthoek*.

Van den Madureschen oorlog viel er een werkelijk deel op de landstreek voor. De *Pangéran* van *Madura*, TJOKRO DI NINGRAT, was vassaal van den Keizer en had de Compagnie in den Chineschen oorlog bijgestaan en alle Chinezen op *Madura* en in de landschappen rondom *Soerabaja* doen vermoorden. Na dien geëindigden oorlog bleef hij echter de ingenomene provinciën bezetten, weigerde de overgave aan de Compagnie, op grond van een vermeend regt en de ondankbaarheid voor zijne bewezene diensten. Den Regent

van *Soerabaja* deed hij bedektelijk aanzoeken om in zijn belang over te komen, hetgeen echter mislukte. Nu leed hij eene menigte Balinezen en Madurezen over steken, het eiland *Mengau*, (later: fŏrt *Lodewyk*, *Oranje* en *Erfprins*) met kanon beplanten om den doortogt te hinderen, en eindelijk viel hij met 2,000 Madurezen in *Soerabaja*, alle nĕgorijen verbrandende. Maar tevens ontvingen deze ook tweemaal de nederlaag. Zulks viel voor in 1743. *Soerabaja* werd er nu van ontslagen.

Soerabaja bleef nu rustig tot in 1752. Alstoen werd de landstreek geregeerd van wege de Compagnie door de twee inlandsche Regenten SETJO NĔGORO en PANDJI; na den dood van den laatsten, werd hij opgevolgd door INDRO NOTO, een bovenlandsche hofgroote uit *Matâram*. Deze benoeming en opvolging was SETJO NĔGORO zeer onaangenaam en stuitend, daar hij, uit een ouden Soerabajaschen stam gesproten, het Regentschap voor zich alleen wilde behouden. Daarbij heulde hij met de vijanden der Compagnie in den Mataramschen oorlog. INDRO NOTO's paleis in de stad werd verbrand. SETJO NĔGORO verwoestte zelfs de omliggende oorden. De Compagnie gaf hem eene acte als énig Regeǹt. Wantrouw deed hem echter de wijk nemen naar *Malang*, waarheen hij door den Prins van *Madura* gejaagd werd.

Aan den Mataramschen oorlog had *Soerabaja* geen deel. *Soerabaja* bleef rustig tot den tijd van den ondergang der Compagnie. Engelsche kruisers sloten allen handel en gemeenschap. In 1807 kwam de Admiraal PELLEW met een smaldeel voor *Soerabaja*, vernielde de batterijen, maakte het geschut onbruikbaar, maar beproefde geene landing, waartegen *Soerabaja* niets konde verrigten. Alleen werd onder hevige bedreiging bedongen, de vloot van levensmiddelen te voorzien.

MADURA.

Naam.

De oude naam is *Antoro*, *Hantoro*, *Noeso Antoro.* Deze naam beteekent »onderling" »tusschen beide;" wanneer de naam van *Madura* is opgekomen, is niet te melden, maar zij had dien reeds toen de Portugezen het allereerst in 1510 *Java* bezochten. De inlander zegt *Madoera*, *Mandoera.* De beteekenis van dezen naam is in het Sanskrit »zoet."

Ligging.

Noordoostwaarts van de landstreek *Soerabâja* en Noordwaarts van den Oosthoek van *Java.* Het *Pondi*-eiland, nabij den Oosthoek, ligt op 113° 56′ L. Gr. O. De Noordoosthoek op 6° 51′ 30″, en de Noordwesthoek *Tandjoeng Clumpis* op 6° 49′ Z. Br. De Westpunt *Oedjoeng Sambilangan* ligt op 112° 36′ O. L. en de Zuidelijkste punt, tegenover het *Bokken-eiland* ligt op 7° 18′ Z. B. De lengte verschilt alzoo 1° 20′ of 80′ en de breedte 0° 29′ 0″ of Engelsche mijlen.

Grootte.

De vlakke inhoud is 1557 vierkante Engelsche mijlen, ongerekend de onderhoorige eilandjes. Deze bedragen met *Kangeang* 292 vierkante mijlen. Hunne beschrijving wordt onder de eilandjes § 2 Hoofdst. X. N°. 5. in het aanhangsel beschreven. De landweg over *Madura* is van *Sembilangan* tot *Sumanap* 102 palen lang.

Verdeeling.

Madura en onderhoorigheden heeft eene tweeledige verdeeling. Als onderhoorigheid van *Soerabaja* als Residentie, wordt het verdeeld in de afdeelingen *Madura* en *Sumanap*, ieder onder een' Assistent Resident; in het aardrijkskundige wordt het echter gesplitst in 3 deelen, als *Sumanap* ten Oosten, *Pamakassan* in het midden en *Madura* in het Westen. De laatste is echter de natuurlijkste en ware verdeeling.

Bevolking.

Met de eilandjes te zamen bedraagt de bevolking van geheel *Madura* 325,000 inwoners, waaronder een 6,500tal Chinezen, 10,000 Maleijers en velerlei vreemde natiën, als Balinezen, Makassaren, Javanen. De Madurees onderscheidt zich van den Javaan door een forscher gestel, sterkeren ligchaamsbouw, meerdere grootte, harigheid in het wezen, in taal eene vermenging van Javaansch, Maleisch en Balineesch met bijzondere tongvallen en lijmerige uitspraak; doorgaans dragen de Madurezen de beenkleederen hooger, de hoofddoek anders; de snid van het wambuis is insgelijks anders; de vrouwen loopen met naar binnengebogene voeten en dragen alles op het hoofd, terwijl de Javaansche het op den rug dragen. De mannen leiden een meer lui leven, geven zich meer af met handel en scheepvaart dan met den landbouw, die veelal der vrouwen deel is. De Madurees draagt een spanbroek tot beneden de knie en de Sarong met twee nederhangende slippen, die in het loopen worden vastgehouden. De kleeding is meest groot geruit, kakelbont en Schotsch, de houding deftig en hoffelijk. Zij zijn dapper, ondernemend, goede zeeroovers, plunderaars, moordenaars en vernielers. Het getal der dessa's bedraagt 1100.

Geschiedenis.

De oudste overleveringen maken het eerst gewag dat het eiland ontstaan is door eene aardomwenteling en dat het vroeger meer verwijderd was van den *Java*wal. Gedurende het bestaan van *Djĕnggolo* wilde de vorst van *Antoro*, Klono Praboe Djojo Sengoro, zich als vorst en heer van dat rijk erkend hebben. De hieruit ontstane oorlog is gemeld onder *Soerabaja*. Van dien tijd af tot de eerste komst der Mahomedanen is eene gaping in de geschiedenis, die alleen eenigzins aangevuld wordt door de overlevering, dat onder den VII Browidjojo het eiland onder zijne zonen stond, waarvan Arjio Lemboe Pé-

TĔNG, of LAMBOE PATI *Madura* en *Pamakassan*, en RÀDÈN DJARAN PANOELI *Sumanap* beheerden. Dit dagteekent van 1460. Na den ondergang van *Modjopàhit*, waartoe de vorsten van het eiland, (ARIJO BARIBIN van *Madura*, en die van *Pamakassan* en *Sumanap*) insgelijks hebben bijgedragen, kwam hetzelve onder geestelijk bestier van *Giri*. De afstamming was van PRABOE SĔTMOTO, SOESOEHOENAN I, ook genaamd SOENNAN RATOE GIRI, in de lijn van zijnen zoon, BAHI GĔDÉ SOWO, die slechts een klein gedeelte in het bestuur had, maar diens zoon, PANGÉRAN WRINGIN PITOE, werd vorst van het eiland met geestelijk gezag, en de landsregenten werden zijne vassalen. De afstamming van BROWIDJOJO bleef echter te *Pamakassan* bestaan. In 1556 kwam *Madura* onder *Matâram* door de nederlaag bij *Blega*. De vorsten bleven echter als vassalen aan het bestuur, onder den naam van BOEPATI. Van WRINGIN PITOE stamden als zoodanig af, MAS PĔNGANTÈN, PANGÉRAN RONGGO, PANGÉRAN RATOE MAS, TJOKRO DI NINGRAT I, II en III.

Tijdens SOENNAN TAGAL WANGI (HAMANGKOE RAT I, 1647) waren de Madurezen de lijfwachters des Keizers en werd TJOKRO DI NINGRAT I door *Pangéran* ALIT aan het hof van *Matâram* vermoord. Tijdens TJOKRO II was TROENO DJOJO BOEPATI van *Soerabaja* en gezaghebber van *Madura*. In 1675 verklaarde hij *Madura* onafhankelijk van den Keizer en onttrok zich insgelijks aan denzelven. De Madurezen togen nu te veld met TROENO DJOJO, ofschoon TJOKRO II den Keizer getrouw bleef. Tot belooning daarvan werd hij na TROENO DJOJO's dood door *Soennan* HAMANGKOE RAT I beschonken met het prinsdom van *Soerabaja*. *Sumanap* echter, of liever het oorspronkelijk deel des eilands, kwam aan MATJAN WOELAN. *Soerabaja* kwam alzoo onder *Madura* en werd door een vassaal van TJOKRO II geregeerd. De gift was echter in leen en niet erfelijk.

Matâram deed in 1704 afstand van *Sumanap* en *Pa-*

makassan ten voordeele der Compagnie. De veldtogten van 1706 tegen SOENNAN MAS werden door de Maduresche en Sumanapsche krijgsbenden bijgewoond onder hunne Prinsen RÂDÈN POERBA NĔGARA en ARIA SOERIA NĔGARA. De Sumanapsche Prins SEDERMA ondersteunde echter in het geheim den vijand en werd hierom door zijne hofgrooten vermoord.

Tijdens den Soerabajaschen oorlog in 1718 spande een der Maduresche Prinsen met de oproerige Prinsen van *Soerabaja* zamen, doch werd door zijne broeders, die der Compagnie getrouw bleven, verslagen en genoodzaakt tot de vlugt op het schip van de CHAVONNES, waarvan hierboven onder *Soerabaja* is verhaald.

TJOKRO DI NINGRAT III bekleedt echter de voornaamste plaats in de geschiedenis van *Madura*. Hij was een ondernemend man, die zeer bezield was met zucht tot grootheid. Hij was gehuwd met eene zuster des Keizers PAKOE BOEWONO II, maar ofschoon vassaal van zijnen schoonbroeder, haatte hij echter dezen, weigerde aan het hof te verschijnen en nam gretig de gelegenheid te baat, om den Keizer als een ontrouw bondgenoot der Compagnie bekend te maken, in den Chineschen oorlog in 1741. Toen de Compagnie de waarheid daarvan inzag, werd TJOKRO DI NINGRAT III, bij acte van den Raad van *Samarang*, van de gehoorzaamheid aan den Keizer ontslagen, en zulks op zijne dringende verzoeken om even als *Pamakassan* en *Sumanap* regstreeks aan de Compagnie onderhoorig te zijn. Hij bood aan, al de Chinezen over gansch *Java* uit te roeijen. Hij deed vier duizend krijgers overschepen en nam bezit van de landen *Sidăjoe*, *Lamongan*, *Toeban* en *Djïpang* alsmede van *Grissee*. Overal liet hij de Chinezen vermoorden.

Toen de Keizer nu de Compagnie weder bijviel, werd hij genoodzaakt aan dezelve af te staan al de strandlanden van *Cheribon* Oostwaarts met *Madura*, en toen PAKOE BOEWONO II door de Chinezen was verjaagd gewor-

den, was TJOKRO DI NINGRAT er grootelijks tegen, om hem weder te herstellen. Hij deed zijne Madurezen de hofstad *Karta Soera* veroveren en des Keizers broeder als *Soesoehoenan* uitroepen, hetgeen echter zoozeer tegen de gevoelens der Compagnie inliep, dat hij verzocht werd af te trekken, hetgeen hij ook deed; maar de in bezit genomen landen wilde hij niet weder aan de Compagnie teruggeven. Hierdoor ontstonden botsingen, die aanlei-leiding gaven tot vijandelijkheden. TJOKRO nam eene menigte Balinezen in dienst, bezette *Grissee* en *Pasoeroewan*, verwoestte het land rondom *Soerabaja*, wapende het eiland *Mengare* in de straat, hinderde de scheepvaart, veroverde *Pamakassan* en *Sumanap* en kwelde de tollenaren in de, aan de Compagnie afgestane landschappen. Tegen de gedeputeerden der Compagnie nam hij eene onafhankelijke houding aan. Nu stak de gezaghebber van *Java's* Noordoosthoek, ELSO STERRENBERG met 100 Europeanen en 255 Inlanders naar *Sumanap* over, hernam de verloren landstreek met weinig moeite en trok met 15,000 Sumanappers op naar *Pamakassan*, alwaar hij de sterkte *Tjetjeré*, op de grens van *Madura* stormenderhand veroverde. De Madurezen echter vielen weder in *Sumanap*, veroverden met 27 vaartuigen het eiland *Telengo* en brandden, moordden en blaakten overal. Bij den berg *Njamploeng* werd de magt der Compagnie ingesloten door de Prinsen SASRA en RANA. Intusschen werden de Madurezen uit *Djipang*, *Lamongan* en *Grisse* verjaagd en in den omtrek van *Soerabaja* en te *Pasoeroean* verslagen. Nabij *Grissee* leden zij eene gevoelige nederlaag. Zij staken nu *Grissee* in brand en vlugtten naar *Madura*. Eene magt der Compagnie zette hen na. *Sembilangan* werd aangevallen en *Sampang* stormenderhand veroverd. TJOKRO DI NINGRAT zijn' ondergang ziende, gaf de kamp op en vlugtte naar *Banjermasing* met zijne zonen. Achterhaald, werd hij naar *Batavia* vervoerd en naar de *kaap de Goede Hoop* verbannen. Zijne zonen

SASRA en RANA DI NINGRAT werden gezonden naar *Ceilon*. Een derde zoon, WÎRA DI NINGRAT, was reeds vroeger door zijnen vader om hulp naar *Bangkahoeloe* gezonden. De vierde, SOERA DI NINGRAT, Regent van *Sidâjoe*, werd nu tot *Pangéran* van *Madura* aangesteld, onder den naam van SĔTJA DI NINGRAT. Dit alles viel voor in 1743. De vorsten van het eiland speelden nu geene groote rol meer. Tijdens den aanval der Engelschen in 1811 gaven zij zich onder derzelver bescherming, doch bij de overgave van het gezag in 1816, gebeurde er ook niets. In de laatste jaren hebben de vorsten met hunne benden deel genomen aan de oorlogen op *Celebes*, *Java* en *Sumatra* en belangrijke diensten bewezen.

De oversteek van *Soerabaja* naar *Kamal* op *Madura* kan bij goeden vaart, met roeijen of zeilen binnen het uur plaats hebben. Van *Kamal* ligt de hoofdplaats *Bangkallan* 12 palen Noorden ten Oosten. *Madura* is verdeeld in drie provincien, als: *Bangkalan* met *Arosbaja*, *Sampang* en *Blega*.

De Regering berust bij eenen Sultan aan wien de landstreek, die het Westelijk gedeelte des eilands uitmaakt, als erfelijk leen in eigendom door het Gouvernement is geschonken. Hij regeert het land en ontvangt de inkomsten er van. De vreemdelingen zijn echter het Gouvernementsbestuur onderworpen. De vorsten worden beschouwd als bondgenooten en bieden als zoodanig hulp. De zonen van den Sultan hebben rangen in het leger en de Sultan zelve heeft eene krijgsmagt die onderwezen wordt door Europeanen van het Gouvernement, alsmede eene lijfwacht van Europeanen, oude soldaten, die hij zelf onderhoudt in soldij, kleeding en behoeften. Bij aankomst te *Soerabaja* of elders ontvangt hij 11 salutschoten. De Europeanen, die hem willen bezoeken, moeten daartoe het intermediair van den Resident van *Soerabaja* verzoeken.

De regering van wege het Gouvernement als leenheer,

berust bij een ambtenaar met rang van Adsistent Resident, onder den Resident van *Soerabaja* staande. Zijne functie is gedeeltelijk als gezant, gedeeltelijk als minister, gedeeltelijk als gezaghebber. Zijne jurisdictie is over de vreemdelingen, over de politie des lands en over de staatkundige belangen. Voor en van wege het Gouvernement en den Sultan is er een eerste Rijksbestuurder of Staatsdienaar met het beheer der zaken over den Inlander belast, alsmede een Hoofdregter, een Hoofdpriester en een Hoofd der Chinezen met rang van Kapitein.

De hoofdplaats en Residentie des bestuurs is te *Bankallan*, *Bangkalan* of *Bankallang*. Vroeger was de zetel te *Blega* en *Sampang*. De Sultan woont in een paleis, *Kraton*, *Karatoean*, zijnde eene gedeeltelijke versterking.

De inkomsten des Sultans zijn enkel producten. Het land is arm aan geld. Havens bestaan er niet. De Sultan handelt zelf met twee schepen, die hij in eigendom bezit. De bevolking geneert zich met het bergwerk, uithouwen van metselsteen, maken van grof lijnwaad, het slaan van touwwerk, het drijven van handel op *Java* met smalle praauwen en de vischvangst. Cultures bestaan er niet, uitgenomen de rijstbouw en eenige veldvruchten. Het land is zeer heuvelachtig, weinig vruchtbaar en steenachtig. De riviertjes bepalen zich tot de kust en zijn klein en van weinig belang; 149 vischvijvers leveren bestaan aan de strandbewoners. Het verpachten of verhuren van landerijen bestaat er niet dan alleen van eenige rijksgrooten aan Chinezen. Het getal der dorpen is 560, dat der rijstvelden 2,000 *Djongs Sawah-* of natte, 250 *Tegal-* of drooge en 900 *Gaga-* of hooge en drooge velden.

Het getal der inwoners van de drie Provincien van *Madura* bedraagt ¼ der bevolking hierboven opgegeven, waaronder een 20tal Europesche ingezetenen, een 1,000tal Chinezen en een 100tal Arabieren, Mooren, Maleijers en Boeginezen. De bezetting bedraagt een 30tal manschappen, 1 officier en 1 doctor. De Militairen behooren onder

de 3de Afdeeling Algemeen-Depot en den Kommandant van *Soerabaja;* de Europesche burgers behooren onder de jurisdictie van *Soerabaja*. Collegien of Departementen zijn er niet.

De voornaamste plaatsen zijn *Arosbaja*, 3 palen van het Noordwesterstrand, alwaar de graven der vorsten en eenige oudheden zijn; *Sotja* en *Sembilangan*, ieder 5 palen van *Bankallan*, aan den trechter en de straat *Madura*. Voorts *Blega*, 25 palen Zuidoost van de hoofdplaats. Daar nabij is het zadelbergje, dat tot baak dient voor de schepen, welke van *Pasoeroewan* naar *Soerabaja* oploodsen. *Sampang* ligt 15 palen verder, vroeger de zetel der vorsten. Van *Sampang* gaat de weg langs het strand, over de posterij *Bazanta* tot *Tjatjeré*, de rivier, die van ouds de grens van *Pamakassan* heeft uitgemaakt. Een andere weg loopt uit *Bankallan* Noordwaarts om de Oost naar *Pamakassan*.

De ligging van *Bankallan* is op 7° 0′ Z. B. en 112° 49′ 30″ O. L. Gr. Er bestaat eene Gouvernements lagere school. Het fort werd in 1747 gebouwd.

Sumanap.

Deze afdeeling beslaat het Oostelijk gedeelte des eilands, de landen van *Pamakassan*, *Sumanap* met de Oostelijke eilanden.

Het Gouvernements bestuur berust bij een' Adsistent Resident van dezelfde verhouding en functie als die van *Madura*, althans bijna even zoo. Voorts uit een Rijksbestuurder, Hoofdregter en een Hoofdpriester voor elk der beïde landen; een Kapitein der Chinezen, een voor de Maleijers en een Hoofd voor de Chinesche afstammelingen.

Pamakassan of *Pamakasan* is een klein landje, dat op zijne grootste breedte Zuid en Noord 25, en Oost en West 15 palen groot is. Aan beide zijden grenst het aan de zee, doch voor de Noordzijde alleen 3 palen ver. Het getal der bevolking is 26,553. De regering berustte onder een, van wege het Gouvernement aangestelden Regent,

die in 1804 tot *Toemĕnggoeng*, in 1811 tot *Râdên Adipâti Mangkoe di Ningrat*, in 1815 tot *Pangéran* en op den 31 Julij 1829 tot *Panumbahan* of *Hertog* aangesteld en bevorderd werd. Bij aankomst op *Java* wordt hij begroet met 7 schoten.

Van ouds her was de rijkszetel te *Peroppo*, alwaar Ario Lamba Pati in 1452 nog heeft geregeerd. In 1583 is de bevolking onder *Pangéran* Agĕng Mahomedaansch geworden. Tegenwoordig is de zetel te *Pamakassan* 38 palen West van *Sumanap* en 59 Oost van *Bankallan.*

Er bestaat in dit landschap een kantoor van ontvangst van regten, waarmede de *Panumbahan* zelf is belast, alsmede een debiet van zout. Cultures bestaan er niet, uitgezonderd rijstbouw. De grond is schraal. Er bestaat een soort van Militie, door eenen Europeaan onderwezen. De zonen van den *Panumbahan* zijn Prinsen in rang, en zelfs een is gehuwd met eene dochter des Keizers van *Soerakarta.* De Zuidoosthoek des lands vormt een hoek waarbij eenige klippen liggen. Van uit *Pamakassan* loopt een weg om de Zuidwest, een om de Oost naar *Sumanap* en een om de Noord naar *Madura* en *Sumanap*, door het binnenland. De inwoners generen zich veel met de vischvangst, wier de verpachting eenen goeden tak van inkomsten oplevert.

In alles behoort de behandeling van zaken regtstreeks onder de afdeeling *Sumanap.* De Rijksbestuurder heeft den titel van *Râdên Toemĕnggoeng.* Een hoofd met rang van Luitenant voert gezag over de Chinezen.

Na den dood van den *Panumbaham* in 1842 is deszelfs tweede zoon, verwekt bij eene dochter des Sultans van *Sumanap*, door het Gouvernement als opvolger benoemd met rang van Regent en titel van *Pangéran Adipâti*, *Arijo Soerijo Koesoemo.* De oudere zoon, verwekt bij eene dochter des Regents van *Sidâjoe*, is in 1845 tot Regent van *Lamongan* aangesteld. Hiertoe bestonden staat-

kundige redenen. De titel van *Panumbahan* is niet erfelijk.

In 1817 deed de Sultan den Commissarissen Generaal het verzoek, dat *Madura* tot eene afzonderlijke Residentie mogt verheven worden, hetwelk toen voor het geheele eiland geschiedde, doch later weder veranderd werd.

De afgelegenheid van *Sumanap* heeft nooit verhinderd dat het in het algemeene lot der gebeurtenissen met *Madura* deelde. *Sumanap* bevat het Oostelijk deel van *Madura* en voert tevens gebied over de Oostwaarts en Zuidelijk gelegen eilanden. Het bestuur berust bij een *Rádên Adipâti* Rijksbestuurder voor en van wege het Gouvernement en den Sultan, over den Inlander, maar de vreemdelingen behooren onder den Assitent Resident. De Regering des lands berust bij een' vorst, aan wien het land in leen is gegeven als erfelijk bezit, eerst met den titel van *Panumbahan* maar sinds 30 November 1825 als Sultan. Zijne verhouding, inkomsten enz. zijn even als die van den Sultan van *Madura*. Hij ontvangt 9 salutschoten. Om zijne geleerdheid en braafheid is hij zelfs in Europa beroemd. Hij heet PAKOE NATA NINGRAT.

Sumanap is aanmerkelijker dan *Madura* of *Pamakassan*. Het getal der inwoners beloopt 184,408 zielen. Het land is echter schraal en dor binnenslands, terwijl de kusten moerassig zijn, vooral aan de Oostzijde. Een keten heuvelen verspreidt zich door het land zonder aanmerkelijke hoogte. *Sumanap* is echter bedeeld met de voornaamste rivieren des eilands, zijnde de *Serokka*, het geheele land van het Westen naar het Oosten doorstroomende; voorts de *Mariengan*, kort van loop, maar diep, nabij de hoofdplaats *Sumanap* en als haven dienende. Verder de *Lapa*, in het Noordoosten, *Amboeten*, *Passang*, *Soengan* en *Batoe Kerbo* aan de Noordkust, van het Oosten af. Zij zijn echter te gering voor scheepvaart.

Terwijl de Noordkust klip- en rotsachtig is, en dor en zandig uit zee gezien, met een geelwit strand, is de Zuid-

kust gemakkelijk te naderen, maar vlak. Zij biedt eene goede haven aan voor Inlandsch vaartuig. Dezelve wordt gevormd door het eiland *Telango* en de hoek van *Serokka*. Zij is van 2 tot 5 vademen diep. Veel kustvaartuig bezoekt dezelve om zout te laden, waarvan de pannen, langs de Zuidoostelijke kust 8000 pikols leveren ten voordeele des Sultans.

De *Sumanappers* zijn uitmuntende zeevaarders, maar ook zulke zeeroovers, dapper en ondernemend. Zij hebben eene andere tongval van dezelfde taal als die der *Madurezen*. Zij zijn zeer vermengd met de natiën beoosten *Java*. Gelijk de smalle handel van *Madura* op *Soerabaja* en *Grissee* en die van *Pamakassan* op *Pasoeroewan* gedreven wordt, zoo bestaat hier de meeste kleine koopmanschap op *Bezoeki* en *Panaroekan*. Het getal der Europesche ingezetenen van de afdeeling *Sumanap* is bij de 100.

Te *Sumanap* bestaat een havendepartement en ontvangstkantoor der regten, een vendudepartement, een agentschap voor de *Soerabajasche* weeskamer, een hoofddepôt en verkoop van zout; eene Gouvernements lagere school, behoorende alle deze Departementen onder *Soerabaja*, gelijk mede de kerkeraad voor de Protestantsche gemeente. Een 10tal koopvaardijschepen met Europeesch tuig behooren te *Sumanap* te huis, waarvan er 3 den Sultan in eigendom toebehooren. De vlaggestok van *Sumanap*, staande op de Noordoostelijke punt van *Kalipöki*, is op 7′ 2′ 30″ Z. B. en 113° 58′ 30″ O. L. Gr.

De Sultan van *Sumanap* voert gebied over de in Hoofdst. X. § 2. N°. 5 van het Aanhangsel beschrevene eilanden *Kangéan*, *Tondok*, *Raos*, *Manok*, *Sapoedi*, *Babi*, *Pondi*, *Telango*, *Giliginting*, *Gili Loewak*, *Gili Radja*, *Giliang* en *Gilipoetak*. Zijn kraton of paleis is gelegen op 109 palen van *Kamal*, de landingsplaats van *Soerabaja*; op 97 van *Bankallan*, en 38 van *Pamakassan*, langs den grooten weg, die op 12° paal van *Pamakassan* op *Sumanapsch* grondgebied loopt.

17 Palen West van *Sumanap* in de dessa AING PANAS, zijn de warme bronnen en modderbronnen, voorkomende bij N°. 25, §. 31. Hoofdst. IX. van het Aanhangsel.

De bezetting bestaat uit een officier, een 30tal manschappen en een doctor, die in een steenen fortje, dat bastions heeft, verblijf houden. Hetzelve is gelegen Oostwaarts van den kraton op eene kleine hoogte, anderhalve paal van de zee. Tusschen den kraton en het fortje is de *Kotta Sumanap* of *Soemanap*, die ook *Maringan* heet. Het fort dagteekent van 1783.

Langs de Noordkust is een weg, die gedeeltelijk te paard, gedeeltelijk met rijtuig bereden kan worden en door het geheele land loopt.

3 Palen Noordwest van den kraton zijn de graven der vorsten op eene aanhoogte. Eenigzins Noordoost wordt een Waringinboom gevonden, in wiens lommer eenige duizende menschen kunnen staan. Aldaar ligt een geëerd priester begraven. Vroeger was het oord onopgemerkt, doch sinds 1843 is er een muur omheen gemetseld en worden er bedevaarten naar toe gedaan. De naam des priesters wordt gezegd *Panumbahan Noto Koesoemo* te zijn.

Op het eiland *Telango* is een belangrijk grotwerk. Aan het Oosteinde des eilands liggen oude graven, waaraan de naam van *Modjopâhit* gegeven wordt. Te *Kapedi* 15 palen Zuidwest van *Sumanap* is eene heldere bronwel, waarin vier palingen zich sinds onheugelijke tijden ophouden. Hun getal van 4 vermeerdert of vermindert niet; zij zijn zeer mak. Drie palen verder West, te *Aing-panas*, zijn de warme bronnen, boven vermeld.

Het binnenland is heuvelachtig, dor en weinig bewoond. De voornaamste heuvelen zijn de *Doewa Soedara*, nabij de Noordkust, en de Noordoostelijke zijn kalkachtig. De grootste lengte des lands is 46 en de grootste breedte is 22 palen. De weg, die van de Zuidwestelijke grens uit *Pamakassan* Oostwaarts om de Noord loopt, is meer dan 100 palen lang tot aan de Noordwestelijke grens.

Bawéan.

Dit eiland maakt op zich zelve eene afdeeling uit, die regtstreeks onder den Resident van *Soerabaja* behoort. De ligging is benoorden *Madura*, 36 mijlen op den Meridiaan van *Soerabaja*. De Zuidpunt ligt op 6° 7′ Z. B. en 112° 43′ O. L. Gr.

De grootte is 58 vierkante Eng. mijlen. Het eiland is omgeven door eene zandbank. In het Zuidoosten is een rif. Het is zeer boschachtig. Belangrijke cultures bestaan er niet. De vischvangst is een voornaam middel van bestaan.

De naam is Baviaan, Bavian, Lubeck, Lobok. Het was vroeger de Noordoostelijke hoek der *Java*-landen voor de aardomwentelingen in de eerste eeuwen.

Het bestuur berust bij een Assistent Resident, een Inlandsch Regent, een Hoofdpriester, een Hoofd der Chinezen en een voor andere vreemde natiën. Het getal der Europeanen is 33 en dat der Inlanders en Chinezen 29,305. Er is een havenkantoor, een zoutverkoop, eene lagere school en eene afdeeling Inlandsche schutterij.

Op dit eiland worden de slaapmatten voor het leger gemaakt. Het Inlandsch regtsgebied behoort aan een landraad en dat der Europeanen aan *Soerabaja*. Vroeger stond het onder *Matâram*, doch sinds 1741 onder de Compagnie. De geschiedenis bepaalt zich tot dit kleine eiland niet.

XV.

HOOFDSTUK.

Aardrijks- en Plaatsbeschrijving van Java.

RESIDENTIE *PASOEROEWAN*.

INHOUD.

Naam. — Ligging. — Grenzen. — Grootte. — Verdeeling. — Bevolking. — *Pasoeroewan*. — Geschiedenis. — De *Bromo*. — Hoofdplaats. — Bevolking van *Tengger*. — *Bangil*. — *Málang*, Geschiedenis, Voortbrengselen. — Paradijs van *Java*. — De Hoofdplaats en het dal *Malang*. Oudheden.

Naam.

Dit landschap heeft geenen bijzonder vastgestelden naam. In de officieele stukken bij het Gouvernement heet het *Pasoeroewan* of *Pesoeroewan*. Van ouds werd het genaamd *Passaroeang*, *Passarwang* en ook *Pasoeroehan*, *Pesoeroehan*. Al deze namen schenen afkomstig van twee woorden: *Pe-soeroh-an* gemagtigde, handlanger, zaakgelastigde en dus de plaats, waar men iets kon laten waarnemen, en *Pasar-oewang* geldmarkt of handelplaats tegen contante betaling. De afleiding van *Pasar-oewong* menschenmarkt, en *Pasar-oebong* dubbeltjesmarkt, het eerste Javaansch, het laatste Madureesch, is niet aannemelijk. De ware uitspraak is *Pasoeroehhan*, een betel- of *Sírih*-tuin, in het *Kromo* zegt men *Pasĕdahhan*. De

Inlander zegt *Gombong*, doch uitsluitend voor de hoofdplaats.

Ligging.

Westwaarts van de voorgaande Residentie. De uiterste Oostelijke grens is 113° 5′ L.; de uiterste Noordelijke punt 7° 34′ B.; de uiterste Westpunt 112° 20′ L. en de uiterste Zuidpunt 8° 29′.

Grenzen.

Ten Oosten 40 mijlen langs de Residentie *Bezoeki* en *Banjoewangi*; ten Zuiden 50 mijlen langs den Oceaan; ten Noorden 25 mijlen langs de straat *Madura* en 12 mijlen langs de Residentie *Soerabaja*; ten Westen 5 palen langs genoemde Residentie en 45 langs die van *Kediri*.

Grootte.

1776 vierkante Engelsche mijlen. Tusschen den *Bromo* en *Kâwi* is de lengte 40 en tusschen het eiland *Sempoe* en de monding der rivier 57 mijlen. De groote weg heeft eene lengte van *Gerimpol* tot *Tongas* van 33 palen.

Verdeeling.

In drie ongelijkvormige afdeelingen, waarvan *Pasoeroewan* en *Bangil* de beneden- en *Malang* de bovenlanden uitmaken. Doch de laatste is grooter dan de beide eersten. *Bangil* is de kleinste en ligt in het Noordwesten; *Pasoeroewan* in het Noordoosten en *Malang* ten Zuiden.

Bevolking.

336,472 zielen, waaronder 578 Europeanen of daarmede gelijkstaande, 217,529 Javanen, 961 Maleijers, 202 Arabieren, 2,229 Chinezen, 114,512 Madurezen, 62 Militairen, 111 Pradjoerits en 288 Slaven.

Pasoeroewan.

Hieronder behooren al de lage landen, die in eenen driehoek liggen benoordoosten het *Tenggersch* gebergte, bewesten de grens van *Bezoeki* en bezuiden de zee van *Java*. Het bestuur berust bij eenen Resident voor de geheele Residentie, een *Râdèn Toemènggoeng* of *Adipâti*,

Regent voor de Inlanders, een Kapitein voor de Chinezen, en een Hoofd voor de Madurezen en Makassaren. Voorts uit de hoofden der districten *Ngempil*, *Tengger*, *Grati*, *Winangon*, *Kĕbon Tjandi*, *Wangkal*, *Mĕlâtên*, *Radjâsa*, *Kotta*, *Djâti*, *Porrong* en *Krâton*.

De landstreek stond van ouds onder de vorsten van *Madura*. Oorspronkelijk deelde zij in het lot aller landschappen in den Oosthoek, die ten tijde van het oude *Modjopăhit* allen onder dat rijk stonden of daaraan cijnsbaar waren. Sedert honderde jaren is evenwel de landstreek aan de Noordzijde dermate aangespoeld dat men die gerust op 11 palen breedte kan stellen, en van daar de weinige melding der landstreek in de oude historien. Later deelde zij met *Bezoeki* in de overheersching van *Matâram*. De eerste zekere melding over de landstreek vindt men in het jaar 1513, toen *Pasoeroewan* zich aan *Madura* onttrok en onder *Padjang* kwam; de tweede melding dagteekent van 1533, toen SÉNOPATI I die landstreek ten onder bragt. Voor de derde maal vindt men gemeld dat in 1673 eene aanzienlijke magt van Makassaren onder de DAINGS GALENGSON en MÂNEPOK te *Pasoeroewan* kwam om TROENO DJOJO te ondersteunen. Na den ondergang van dezen in 1678, kwam zij weder onder *Matâram*. Van toen af bleef zij onder dat rijk middellijk of onmiddellijk behooren tot 1741, wanneer zij aan de Compagnie werd afgestaan door PAKOE BOEWONO II *Sédho Nglangtoengngan*.

Gedurende de regering van *Matâram* onderging de landstreek het lot van onafgebrokene strooptogten, gelaan door SOEROPATI gedurende zijne regering in de landstreek *Antang* van 1698 tot 1700. De landen benoorden den *Tengger* bleven aldus in gedurige onrust tot 1706. In 1742 en 43 deed TJOKRO DI NINGRAT, vorst van *Madura*, zijne benden in die streken rukken en dezelve bezetten uit vijandschap tegen de Compagnie. In het laatste jaar werd zijn veldheer WIRA NĔGARA verslagen.

In dezen tijd werd *Pasoeroewan* een gedurig oorlogstooneel tusschen de Madurezen en de Compagnie. De eersten plunderden en roofden de nĕgorijen uit. In 1747 werd de rust hersteld en sedert deelde het in geene geschiedkundige merkwaardigheden meer.

De bergen in elke afdeeling zijn weinige; aan den Zuidoostelijken uitloop der *Tengger*-gebergten is de *Bromo*, de zetel der godheid van de bewoners dier streken. Hij ligt te midden eener vlakte, die 6829 voet boven de zee en omgeven is door bergtoppen van den *Tengger*. Deze vlakte is kaal, onvruchtbaar en bestaat uit enkel zwart zand, en van daar de naam van *Dassar* of Zandzee. Geen grasscheutje ontkiemt hier; geen insekt leeft of zweeft over de vlakte. Bij stormwind raakt het zand in golvende beweging. Aan de boorden, tegen de helling der bergen staat hier en daar een gehuchtje, bewoond door de afstammelingen van den laatsten BROWIDJOJO, gehecht aan de oude godsdienst der vaderen, de leer van *Brama*, *Wisnoe* en *Siwa*, de scheppende, onderhoudende en verwoestende kracht, de *Sang Hjang Toenggal* in drievoudigheid.

De *Bromo* rijst slechts 200 voeten boven de vlakte, maar die geringe hoogte is vermoeijend in 't bestijgen. Nabij hem stijgt nog een ander kegelvormig bergje hooger uit de vlakte en is *Bâtok* genaamd. De *Bromo* is een steeds rookende vulkaan, altijd werkende met een krater van 300 schreden in omtrek, zoo groot als de top en omgeven door eene afheining. In de diepte kookt de sulfer, wier damp in het opstijgen de borst des aanschouwers beklemt. Jaarlijks komen de bergbewoners onder gezang, muzijk en gebed hunne offers brengen aan het zinnebeeld hunner godheid, en alsdan werpen zij rijst, gebraden hoenders en vruchten in den krater, die gezegd wordt eene onderaardsche gemeenschap met de rivier *Gembong* te hebben, daar men gezien heeft, dat die in den krater geworpen hoenders later langs de rivier te *Pasoeroewan* afdreven.

De *Tengger*, wiens toppen eene hoogte van 9,000 voeten hebben, vormt op en langs zijnen rug den grens met *Malang*, waartoe hij eigenaardig behoort.

De oudste oorkonden schrijven aan eene uitbarsting van den *Bromo* eene gedeeltelijke wording van *Java*, ja zelfs het ontstaan van den nabijliggenden *Soeméroe* toe, de oppervorst van *Java's* hemelzuilen, die nu met verachting op den als verscholen *Bromo*, zijnen vader, nederziet. De *Bromo* vlamde reeds in de derde eeuw onzer jaartelling, maar zijne bekende uitbarstingen dagteekenen van 1767, 75, 1804, 15, 25 en 29.

In zijne nabijheid verdwijnt alle keerkringsplantengroei en luchtgesteldheid. De koude is streng. De kampongs zijn niet verscholen tusschen kokospalmen, maar kaal en bloot; het water is kil; de gezigten zijn schilderachtig. Zijne ligging is 2 palen West van de grens van *Probolinggo*, 9 palen Noord van den *Soeméroe*. Altoos opstijgende dikke zwavelwolken, klimmende boven de naburige bergtoppen, duiden de ligging, en een altoos onderaardsch rommelend geluid en sterke slagen zijne nabijheid aan. Alle voorwerpen en lijken verteeren hier niet zoo als in het benedenland in den tijd van 40 dagen, maar worden mumiën onverderfelijk.

De hoogste dessa op het *Tenggersche* gebergte aan de Noordzijde, is *Wonosári*, op 6,136 voeten boven de zee. Nabij *Grati*, 11 palen Oostwaarts van *Pasoeroewan* is het meer *Ranoe klindonang*, diep 70 voeten, waarin geheiligde krokodillen zich ophouden. Hoe deze alhier gekomen zijn is een raadsel, maar de bevolking bewijst aan die dieren bijna goddelijke eer en voedt hen. Het omliggende oord is vol apen, koel, aangenaam en plegtig.

De heuvelen dringen zich op ééne plaats in deze afdeeling tot bijna aan zee vooruit. De kust is op eenige palen bewesten *Pasoeroewan* hooger dan een paal Zuidelijker. Van hier de verzameling van het water in eene vallei, dat een meer gelijkt.

De grond is steenachtig maar vruchtbaar. Hier is het suikerland van *Java*. 17 fabrijken leveren van hier en *Bangil* jaarlijks omtrent 300,000 pikols, die aan de bevolking een millioen, aan de fabrijkanten goede winst en aan het bestuur een goed tractement verzekeren. Hiervoor worden vele praauwladingen geld van *Soerabaja* herwaarst gezonden. Het product is rijk en de cultuur laat niets te wenschen over. De nabijheid van het gebergte brengt vochtigheid aan en het lage strand verhoogt den warmtegraad. Honderde wagens bedekken in het maalsaisoen de wegen met het riet en duizende handen zijn aan de bereiding bezig. Water en vuur worden hier dienstbaar gemaakt om schatten, werk, scheepsladingen en handel aan te brengen.

Pasoeroewan, de hoofdplaats, ligt aan de rivier *Gembong* nabij de zee, 26 palen O. t. N. ½ N. van den *Ardjoeno*, 690 palen van *Anjer*, 610½ palen van *Batavia*, 249½ palen van *Samarang*, 42½ palen van *Soerabaja* en 157 van *Banjoewangi*, alles langs den landweg. Na *Samarang*, *Batavia* en *Soerabaja* is zij de voornaamste plaats langs het Noorderstrand en uit de Europeanen bestaat er eene schutterij. De woningen der Europeanen staan Oostwaarts van de rivier en langs den grooten weg. De Chinesche stad is Westwaarts en die der Arabieren en Javanen met andere natien Zuidwaarts. Zij is meer stad dan de voorgenoemde plaatsen en geheel uit steenen gebouwen bestaande, behalve de Zuidzijde. Er is een klein Christenkerkje, Oostwaarts afgezonderd en alleen staande. De Arabieren en de andere Mahomedanen hebben insgelijks alhier hunne kerken of tempels. Beoosten en aan de rivier stond vroeger het kleine fortje *Phoenix*, dat wegens bouwvalligheid in 1845 geslecht is. Een nieuw Militair etablissement is aan de Westzijde te midden van een groot veld gebouwd. Dertig soldaten en een Luitenant maken de bezetting uit. Behalve deze is er nog eene barissan of afdeeling on-

geregeld krijgsvolk, *Pradjoerits*, even als te *Banjoewangi*, *Bezoekie* en *Probolinggo*. De bevolking telt twintig duizend zielen van allerlei natien.

De rivier is hier redelijk breed en diep doch bij laag water gering. Alleen Inlandsch vaartuig komt er binnen, maar daarmede is dezelve ook altijd opgepropt. Het strand is zeer hellend vlak en de koopvaardijschepen liggen op 1¼ paal ver op 5 à 7 vademen geankerd. Voor de rivier is eene zeer ondiepe zandbank. De monding is naauw en verscholen tusschen kreupelbosch en struiken. De vlaggestok staat op 7° 39′ 30″ Z. B. en 112° 58′ L. O. Gr.

Een Landraad door den Resident voorgezeten, doet de crimineele zaken behalve de halszaken van den Inlander af. De Europeanen behooren onder het regtsgebied der Justitie van Oost-*Java* te *Soerabaja* en zijn honderd in getal.

De omstreken zijn fraai. De suikerrietvelden sluiten de stad rondom in. De groote weg is zeer goed en loopt nabij het strand. Van *Tongas* ten Oosten af is dezelve wel bevolkt en eenigzins heuvelachtig. De voornaamste plaatsen aan dezelve, zijn: *Mĕlâtên*, *Grati*, *Kandang*, *Sâpi*, *Djâti*, *Radjâsa* en *Krâton*.

Zuidwaarts loopt uit *Pasoeroewan* een groote weg naar *Malang*, 23 palen ver in eene Zuidwestelijke rigting naar den bergpas, die den voet van den *Ardjoena* ten Zuidoosten met den *Tengger* vereenigt en 1,500 voeten hoog is. Deze weg stijgt ongemerkt op tot 15 palen ver aan den post *Porrong*. Van daar wordt hij meer bergachtig. De eerste 12 palen loopt hij over eene vlakte, die Zuidwaarts tot aan den voet van het digt begroeid *Tenggersch* gebergte reikt, maar verder op wordt het van weerszijde meer boschachtig en weldra hoort men alleen het geruisch en gesuis van insecten en murmelende beekjes. Hier is de reis des nachts gevaarlijk en menigeen verscheurd geworden door tijgers. De diepe valleijen, digte bosschen en het kreupelhout bieden veilige schuilplaatsen aan voor dat gedierte.

Een andere weg loopt van *Pasoeroewan* Zuidoostwaarts naar *Tossari*, de hoofdplaats van het district *Tengger*, middelpunt der afgescheidene bevolking, waarvan boven met den *Bromo* tegelijk eenige melding is gemaakt. Deze is geheel verschillend van die der lagere landen. Hier heerscht de oude aartsvaderlijkheid. Lange woningen dienen tot verblijf voor verscheidene huisgezinnen. In die woningen wordt een eeuwig vuur onderhouden uit godsdienstigheid en uit oorzaak der koude. Hier groeit geen rijst, geene kokosboomen en hier vloeijen geene rivieren. Te midden van eene groote vierkante plek wordt eene diepe, geheimzinnige hulde toegebragt aan een gedenkteeken, mogelijk de grafplaats van den laatsten BROWIDJOJO. Eenvoudigheid en gastvrijheid heerschen hier. Diefstal en doodslag zijn hier onbekend. Het getal der Tenggerrezen bedraagt nog 4,252. Zij vermengen zich niet met de overige Javanen. Hunne taal is eenigzins verschillend van de Javaansche. In den oorlog hebben zij nimmer eenige partij gekozen.

In de afdeeling *Pasoeroewan* zijn 622 dessa's. In de rivier *Gembong* zijn een soort van vergiftige slangen, *Hoelo wĕlang* en ook *Oelèr wĕlang* genaamd.

Bangil.

Deze afdeeling beslaat den Noordwesthoek der Residentie en derzelver grenzen aan die zijde, terwijl zij Zuidwaarts tot aan den *Ardjoena* en *Malang* reikt. Oostwaarts grenst zij aan *Pasoeroewan* en Noordwaarts aan de zee en *Soerabaja*. Het bestuur berust bij een Regent, *Râdèn Adipâti*, een Controleur voor de landelijke inkomsten en de hoofden der districten *Kotta*, *Gempol*, *Pendakan* en *Gemping*. Ofschoon klein van bestek is het Regentschap volkrijk en heeft 506 dorpen of dessa's.

Het landschap deelde altijd in de lotgevallen van *Pasoeroewan* en maakte van ouds een gedeelte daarvan uit. In de oorlogen tegen *Soesoehoenan* MAS werd *Bangil*

den 16 October 1706 stormenderhand veroverd, bij welke gelegenheid SOERO PATI gewond werd.

Eene lange en hooge brug over de *Káli Anjer* verbindt den weg uit dit Regentschap met dien van *Soerabaja.* Aan die brug ligt de groote dessa *Gempol* met vele steenen huizen. *Bangil* zelve is eene *Kotta* of Inlandsche stad waarvan de voornaamste gebouwen rondom het groote plein staan. De rivier, welke er doorstroomt, is breed, doch alleen in den regenmoeson van eenige beteekenis en over eene bedding van keijen. De gezigten rondom zijn bekrompen van wege het nabijzijnde gebergte. De kotta ligt op 9 palen West van *Pasoeroewan* en 6 mijlen Oost van de *Penanggoengan.* De geheele omtrek is sterk bebouwd met suikerriet en rijst. Een twintigtal *Pradjoerits* maken de civiele bezetting uit. De weg door de afdeeling *Bangil* loopt van *Gemping* tot *Gempol* langs en op een afstand van het strand. Van *Gempol* loopt een binnenweg Zuidwaarts langs de Oosterhelling van den *Penanggoengan* en *Ardjoena* naar den grooten weg van *Malang* en komt aan denzelven uit bij den 19den paal. Hij loopt door digte bosschen en wordt weinig gebruikt. Liefhebbers, die den *Penanggoengan* willen beklimmen of naar de ruïnen van *Sollo Toendo* gaan, doen zulks van uit *Gempol.*

De reede van *Bangil* wordt weinig bezocht omdat er weinig te halen is en de producten naar *Pasoeroewan* vervoerd worden. Zij is ook geene erkende haven.

Malang.

De naam beteekent «dwars». Het landschap beslaat de hooge landen van *Pasoeroewan* en is een der schoonste valleijen van *Java*, rondom door hooge gebergten ingesloten. De grens, die haar van de overige landen scheidt, is natuurlijk en loopt van het Zuiderstrand, bij het dorpje *Sediki*, Noordwaarts tot den top van den *Sméroe.* Vandaar over de hoogste ruggen van het Tenggergebergte tot den top van den *Ardjoeno;* verder over

de toppen van het *Dorowâti*-gebergte tot den top van den *Kâwi*, en vervolgens bogtig langs de helling tot het Zuiderstrand.

Het bestuur berust bij eenen Assistent Resident, eenen *Râdên Toemĕnggoeng*, Regent, en de hoofden der districten *Karangloh*, *Kotta-Malang*, *Sengoro*, *Gondang Lĕgi*, *Pakkies*, *Anting*, *Penangoengan* en *Sisir* of *Bâtoe*. De bevolking in 413 dessa's en dorpen bedraagt 80,899 zielen.

Malang bekleedt in de geschiedenis een der beroemdste plaatsen. Hier bloeide vroeger het Rijk van *Singosâri*, eer dat nog *Modjopâhit*, *Padjadjâran* of *Djĕnggolo* bestonden. ARDJOENO, vorst van *Mĕndang Kamoelan*, in 600 vandaar verjaagd door BROWIDJOJO SÉWOLO TJOLO, stichtte *Singosâri* in 639, bezuiden het gebergte, waaraan hij zijnen naam schonk, in eene vlakte, zoo heerlijk, dat, indien de volgende eeuwen daarin geene verandering hadden te weeg gebragt, deze plaats te regt als het paradijs van *Java* kon genoemd worden, dat door hem als de zetel van een nieuw rijk zou gekozen zijn. Eene reeks van 9 heerschers waren met de schoone streken te vreden, maar DJOJOBOJO niet meer. Hij veroverde meer westelijker streken, verlegde den zetel der heerschappij naar *Doho*, thans *Kĕdîri*, en *Singosâri* bleef aan het rijk als eene provincie behooren, van 800 af. Het rijk werd verdeeld en *Singosâri* verbleef aan *Djenggolo*, een rijk, dat het tegenwoordige *Soerabaja*, *Pasoeroewan*, *Kĕdiri* en *Malang* in zich bevatte. Na de verdeeling van dat rijk in 1100, kwam *Singosâri* aan AMIDJOJO, de zoon van DÉWA KOESOEMA, terwijl de dochter van dezen, DÉWI KILI SOETJI, zich wijdde aan den opbouw der tempelen, waarvan de ruïnen ten huidigen dage nog verstrooid liggen, maar niettemin nog alle teekenen van kunst, heerlijkheid en grootheid aantoonen. Van nu af verdwijnt de naam van *Singosâri* uit de geschiedenis. (Zie ook Banjoemas).

Ten tijde der overheersching van *Modjopăhit* deelde deze landstreek in het lot van alle Oostelijke streken. Maar bevorens had eene groote catastrophe plaats gehad. Eene algemeene omwenteling in de natuur en ijsselijke uitbarstingen van den berg *Kloet* bedekten de landen van *Djĕnggolo* met vele plagen, ziekten en duisternis, scheurde *Bali* van *Java* en hierin deelde ook *Singosâri*, alles werd der verwoesting prijs gegeven. De bodem der landstreek werd opgehoogd, zoodat de oude gedenkteekenen nu als begraven liggen. Maar niets bragt deze gebeurtenis tot de nakomelingschap dan de overlevering alleen.

Na den ondergang van *Modjopâhit* schijnen de dweepzieke veldheeren dit landschap veracht te hebben. Toen *Pasoeroewan* zich onder *Pâdjang* stelde, schijnt zulks voor deze landstreek van geen gevolg geweest te zijn. Eerst in 1533 trok SÉNOPATI I herwaarts en onderwierp het landschap aan *Matăram*.

In den opstand van TROENO DJOJO in 1673 werden de strandlanden *Probolinggo* en *Pasoeroewan* veroverd, maar van *Malang* is geene melding. Toen evenwel *Kĕdiri* veroverd was, was *Malang* van het groote rijk afgesneden en behoorde onder TROENO DJOJO. Hieraan kwam ook een einde met den dood van dezen in 1678. Wederom werd *Malang* in 1688 door SOEROPATI afvallig gemaakt, en deze bleef 20 jaren in het vreedzaam bezit van hetzelve tot in 1707, wanneer hij stierf. Doch toen ging *Malang* nog niet over aan het rijk. *Soesoehoenan* MAS, door de Compagnie afgezet, deed de magt van SOEROPATI in zijne zonen voortleven tot in 1708 wanneer hij verbannen werd. In 1741 kwam *Malang* door afstand van PAKOE BOEWONO II *Nglangkoengan*, aan de Compagnie.

In 1811 stond DAENDELS *Malang* en *Antang* aan den Keizer af. Hij schijnt weinig belang in die landschappen gesteld te hebben. Maar deze tractaten zijn nooit ten uitvoer gelegd. Eerst sedert 1830 is *Malang* belangrijk geworden. Toen nog was de streek zoo woest, dat eenmaal een tij-

ger zijne jongen wierp in de moskee ter hoofdplaats *Malang*.

Paradijs van *Java*.

Thans is het een der rijkste gewesten van *Java*. Op de puinhoopen der voorwereld, der oudheden en gedenteekenen worden koffij en tabak geteeld! De laatste heeft zekere vermaardheid en het eerste product levert jaarlijks 80 à 90,000 pikols op. Thans wordt er gewoekerd met den grond, die eenmaal een magtig rijk droeg. Niet genoeg, dat de tijd en het Mahomedaansch fanatismus alles vernielde, maar de koffij, eene plant uit Arabie, medicijn in bedestonden, bedekt de ruïnen, alsof de god der verdelging, aan wien de eerdienst alhier gewijd was, in zijn eigen ondergang smaak had gevonden. De plant groeit welig als in haar oorspronkelijk vaderland. Niet alleen dit, maar ook de tabak, voortbrengsel eener wereld, waar een ander fanatismus alles vernielde, tiert hier met voordeel en is zeer gezocht. Tot op de toppen der bergen treft men den koffijboom aan, boven de wolken verheven. Tot in de dalen wordt de tabak geplant in en langs alle hellingen, diepten en rivieren.

Om de vallei van *Malang* panoramisch te overzien, sla men, staande op den heuvel *Boworing* nabij *Malang*, het oog naar het Zuiden, Westen en Noorden. De heerlijkste schakeringen doen zich hier op. Overal stuit het gezigt tegen de hellingen der bergen, waar langs tot ver omhoog, kleine groepjes en boschjes de plaatsen der dorpen aanduiden. De diepte met allerlei kleuren, vakken en stippen vult de maat vol, die het genieten van een heerlijk gezigt den mensch aanbiedt. Van een anderen kant bestijge men den heuvel *Goewo Sigollo gollo*, ver Noordwestwaarts van gemelden *Boworing*, en het oog weidt over dezelfde vlakte tot aan den *Sméroe* niet alleen, maar tot in zee Noordoostwaarts. Weder van de Nooroostzijde biedt hetzelfde gezigt andere tooneelen aan, en te gelijk van den top van het *Tengger*-gebergte over de Noordelijke vlakte van *Pasoeroewan* tot in zee.

De cultuur brengt welvarenheid mede. De Inlandsche Hoofden zijn welgesteld. Den landbouwer wordt een goeden oogst, den handel worden schatten verzekerd. Aller handen van ieder huisgezin zijn bezig. Alle stroomen worden aan werktuigen dienstbaar gemaakt tot ontbolstering der koffij. Ieder huis is van een droogbak voorzien, ieder kind kent de behandeling. Het transport heeft menig honderd stuks rundvee en wagens in dienst.

Bij dit alles heeft de natuur in dit gewest ook het hare toegebragt om de driften te temperen door den minderen invloed van het weldoende gesternte, dat alles verlicht. De aanmerkelijke hoogte brengt een aangenaam klimaat aan. Op korten afstand zijn vele luchtstreken aanwezig. De bergstroomen ruischen door diepe kloven en over keijen met helder en kil water. Overal springen en borrelen warme bronnen; overal doen zich merkteekenen en overblijfselen op van het bestaan van een vroeger rijk. De Noordelijke streken zijn de vreedzame schoonheid zelve, de Zuidelijke bieden alle woestheid der natuur aan. Het is daar, waar als het ware de Chaos nog bestaat. Ondoordringbare wouden langs en op het kustgebergte *Ginding*, dat den aanslag des oceaans wederstaat, zijn vol apen, herten, tijgers en wilde stieren; daar gonzen de muggen, knorren de zwijnen en zweven de vlinders. Kreupelbosch, steile bergpassen en diepe valleijen leiden naar het Zuiderstrand; het is steil hoog en woest, waar geen schepsel zijne woonplaats heeft gevestigd dan de zeemeeuw, de zwaluw en het insect. Geen schip klieft de wateren, geen wind voert den steven herwaarts. Een enkel vaartuig, zoekende de kust te halen, loopt soms in het gezigt. Afgezonderde klippen en rotsbrokken door den golfslag af- en uitgeknaagd, rijzen spitsig langs den oever als wachters van het verblijf, waar geesten en démons zich ophouden, het oude *Loedojo*. Schijnbaar kalm dringen de baren op de kust aan, zieden, sissen, klotsen en bruisen door de holen en kloven met hoog opslaande, witschuimende branding.

Enkele klippen dienen tot verblijf voor die vogelen, wier nestjes gewild zijn. Maar het gevaar der inzameling belet het uithalen.

Zeldzaam bezoekt een zeker ras van Nomaden de wilde streken van het Zuiden. Zij trekken her- en derwaarts naar hun goeddunken. Hunne kleeding bestaat in *Kârongs* of gewone biezenmatten. Zij kennen geenen rijkdom, rang, noch behoefte aan weelde. In deze streken regent het alle dagen. De vruchtbaarheid maakt de wouden ondoordringbaar; 17 palen breedte beslaat de streek, die langs de Zuidkust aldus geschapen is.

De overige bewoner der vallei van *Malang* is eenvoudig en nog de ware Javaan, schoon veel vermengd met Madurezen. Geen karaktertrek is in hem door verschillende gebeurtenissen gewijzigd. Hij verhaalt met eenvoudige overtuiging voor zich zelve de legenden omtrent de hem omringende oudheden, die hij uit den mond zijner ouders heeft gehoord en geleerd, en hij bestrooit nog die beelden en ruïnen met bloemen om daarvoor zegening te erlangen.

De bergen, die de vallei van *Malang* omringen, zijn de *Soeméroe* of *Sméroe*, de *Tengger*, de *Ardjoeno*, de *Indorowâti*, de *Kloet* en de *Kâwi*. Het *Tengger*-gebergte heeft een Zuidoost- en Noordwestelijke strekking, den *Sméroe* met den *Ardjoeno* verbindende. Zijne hoogste ruggen reiken 9,000 voeten boven de zee. Het eigenlijk begin is op 12 palen Noordwest van den *Sméroe*. De Zuidelijke hellingen zijn steiler dan de Oostelijke. De *Tengger*-rug is breed en lang, van het Noorden gezien eene kolossale klomp, digt begroeid met donkere wouden, maar van de Zuidzijde is hij helderder en minder met bosch bezet. De koffijboom wordt bijna tot aan zijnen top geplant en draagt zware trossen vruchten. Hier en daar zendt hij een voorheuveltje in de vallei af. Kronkelende, steil klimmende wegen voeren naar de dessa's, die opwaarts liggen. Daldiepten, kloven en ravijnen wisselen steile hoogten en ruggen af.

De *Ardjoena* of *Ardjoeno* maakt een gebergte uit, dat viertoppig is; de hoogste is de *Ardjoena*, op 11,588 voeten in het O. ten Z. West ten Noorden is op weinig afstands de top *Wĕlierang* 10,360 voeten hoog. De andere toppen zijn de *Kĕmbar*, Noordoostwaarts maar veel lager, benevens de *Bâtok* Zuidoostwaarts. Van uit den *Wĕlîrang* stijgen dikwijls dikke rookwolken op. Van de Noordzijde vertoont het gebergte zich drietoppig met gelijke Oost- en Westelijke afhelling, en deze drie punten zijn tot ver Oostwaarts in afstand op te merken. Noordwaarts zendt de *Ardjoena* nog eenen top, de *Penanggoengan*, in het land van *Soerabaja* af. Om den berg van de Zuidzijde te bestijgen, bewerkstelligt men zulks van den grooten weg af, op 28 palen van *Pasoeroewan*, over *Karangloo* en *Sîsir* of *Bâtoe*. Van de Zuidzijde is het eene opeengestapelde menigte van bergen in massa, donker begroeid. De top van den *Ardjoena* heeft van alle zijden eene spitse punt of uithoek.

Bezuiden strekt een bergrug zich uit van de hompeligste gedaanten, welker hoogste toppen 4,000 voet stijgen. Dezelve is *Dorowâti* geheeten en sluit een bergachtig dal in. Zuidwaarts strekt het zich uit tot den *Kloet*, eveneens hompelig van kruin, 5,500 voeten hoog. Zuidoostwaarts hangt de *Dorowâti* aaneen met de *Kâwi*, een kolossaal gebergte van 8,000 voet hoogte, op 10 palen West van de stad *Malang* en Zuid-Zuidwest van den *Ardjoena*. De voet is breed en de Zuidelijke glooijing loopt zacht hellend naar het strandgebergte *Ginding*, dat van geringe hoogte, ten Zuiden de vallei *Malang* insluit. Van uit de Zuidzee is de *Kloet* even als de *Kâwi* stomper dan de *Sméroe*, en wanneer de laatste in het N. t. O. op 4 mijl van den wal wordt waargenomen dan zijn de *Kloet* en de *Kâwi* N. t. W.

Al de wateren van de geheele vallei *Malang* storten zich in drie beddingen, waarvan de *Kâli Wĕlang* ten Noordoosten en de *Brantas* ten Zuidwesten naar de Noor-

derstranden stroomen. De derde is de *Konto*, sterk kronkelend in het Noordwesten; deze verliest zich in de rijstvelden benoorden den *Kâwi*. De rivieren zijn in het aanhangsel beschreven, Hoofdst. IX. § 6 en § 30. 9. In de geheele afdeeling kunnen zij niet bevaren worden; ook zijn de rivieren zonder visch en alleen eene enkele soort, *Tjĕngkarĕng*, treft men er in aan.

Te *Malang*, de hoofdplaats, ligt te midden der vallei op 6 mijlen O. Z. O. van den *Kâwi*, het Residentiehuis. Het fort en de *Passanggrahan* liggen in eene Oostelijke rigting van den *Kăwi*. W. N. W. van den *Sméroe* en Z. t. O. van *Ardjoena's* Oostelijke topspits en eenige seconden West van de meridiaan van *Soerabaja*, op 32 Engelsche mijlen Zuid-Zuidoost van *Pasoeroewan*, naar den weg te rekenen. Het is een gewoon Inlandsch plaatsje aan een groot plein, waaraan de voornaamste woningen belenden met de Inlandsche wijken in geregelde vakken, door straten gescheiden. De groote landweg, van welken uit *Pasoeroewan* een tak Zuidwaarts herwaats loopt, eindigt ook hier. Kleinere wegen leiden naar al de omliggende voornaamste plaatsen heen. Deze zijn Zuidwaarts naar de districten *Sĕngngoro* en *Godang lĕgi*, bergwegen; zij loopen van *Sèngngoro* Zuidwestwaarts om de Zuidzijde van den *Kàwi* naar het Kedirische, Oostwaarts naar den *Bromo* over *Kĕdal*, *Glaga dogo* en *Gobrook glaga* en Noordwestwaarts naar *Sîsir* of *Bătoe* en *Ngantang*, alsmede kleine bergwegen naar het Modjokertosche.

Het fort of blokhuis staat eene halve paal Noordoostwaarts op eene hoogte, Oost van den grooten weg, die in die rigting doorloopende, op 6 palen verder de dessa *Karangloo* of *Singosări* langs gaat. Nog 6 palen verder is de grens te *Lawang*. De voornaamste plaatsen na *Malang* zijn *Lawang*, een lief gelegen plekje, 1,500 voeten hoog, nabij den bergpas aan den grooten weg. *Lawang* beteekent deur, poort of ingang. Van hier kan men tot in zee benoorden *Pasoeroewan* zien. De oorden rondom

Lawang zijn zonder vergrooting door velen als de liefelijkste oorden van *Java* aangemerkt. Het ligt 12 palen van *Malang*, en 23½ van *Pasoëroewan*. Verder zijn *Batoe*, 12 palen Noordwest van *Malang*, aan den Zuidelijken voet van den *Ardjoena; Ngantang*, 30 palen van *Malang*, 18 West van *Bâtoe; Gobrook glaga*, 22 palen O. Z. O. van *Malang; Pakkies*, 11 palen O. Z. O. van *Malang; Kèpandjên* 12 en *Panganglêlé* 24 palen Zuid van *Malang*. Op 17 palen Zuid van *Panganglêlé* is het Zuiderstrand.

Oudheden.

Het dal *Malang* is rijk aan overblijfselen uit de oudheid en uit het rijk van *Singosâri*. Deze naam beteekent fraaije leeuw van *Singo*, eigenlijk *Singha* (leeuw) en *Sâri* (bloem; puik). De gedenkteekenen zijn op verscheidene plaatsen groepsgewijs, zoo als te *Singosâri*, 6 palen benoorden, te *Djago* 20 palen Oost, te *Kidal* 5 palen Noordoost van *Malang*, aan de Westelijke helling van den *Sméroe;* te *Ngantang* 30 palen Noordwest en te *Polâman* 9 palen Noord van *Malang*.

Aan den 25sten paal van *Pasoeroewan* leidt de weg Westwaarts met eenen zijweg naar een klein meertje, waarbij eenige ruïnen van tempelgebouwen zijn, en op eenigen afstand is in een somber oord eene grot, die vroeger tot verblijfplaats van eenen kluizenaar strekte. De grot heet slechts *Goewo* en het meertje *Polâman*. Dit is van zeer helder water met duizende vischjes. Eenigzins Zuidwaarts aan den 29sten paal en bewesten den grooten weg, loopt een zijweg naar de ruïnen van *Singosâri* op eene uitgebreide vlakke plaats, omgeven door digte koffijtuinen. Eene plegtige stilte beheerscht dit oord. De beeldstukken liggen ordeloos dooreen en geene gedachten kunnen den voormaligen toestand der stad gissen. In eenen omtrek van eene halve paal treft men eenen tempel of gebedehuis aan, wel onderhouden en omgeven door kleinere beelden. Verder vier steenklompen, denkelijk alta-

ren; 2 kolossale beelden in zittende houding van 13 voeten hoog; een stier en twee kleinere; de zonnewagen en vele kleine beelden, alle beschadigd, verminkt en verwaarloosd. Uit heiligen eerbied houdt men de plaats schoon, offert nog aan die beelden en verhaalt de legenden. Alles is van grijzen steen, verweerd en ingevreten. Maar het oog kan evenwel nog de schoonste reliefstukken herkennen op de vierkante, witachtige, opeen gevoegde steenen der Zuidelijkste stukken. Zij zijn keurig net en natuurlijk.

Op 6 of 7 palen Zuidoost van *Malang*, bij het dorp *Kidal*, is een bedehuis van denzelfden vorm als dat te *Singosâri*, doch grooter, hooger en prachtiger bewerkt, ook beter overgebleven. Het staat te midden van koffijtuinen. Het verheven beeld- en bijtelwerk zijn zeer fraai en de uitgehouwen dierenbeelden eigenaardig. Maar het haalt niet bij den tempel van *Djago*, eenige palen Oostelijker. Deze ligt eveneens verscholen te midden van koffijtuinen en bestaat uit een hoofd- en twee bijgebouwen, met eene ruïne in het front van rooden steen. Het hoofdgebouw is eene klomp van drie verdiepingen, te zamen 20 trappen hoog. Het front staat naar het W. N. W. De lengte is 85, en de breedte 40 voeten. De reliefs, beelden, het bloemwerk en het geheel vormen een schier onbeschrijfbaar schoon werkstuk. Aan weerszijde staan overblijfsels van altaren, van dewelke de Noordelijke bereids tot den grond geslecht en met koffijboomen overdekt zijn

Te *Ngantang* bestaat een met oude *Kawi*-letters bedekte steen, waarvan de ontcijfering niet doenlijk schijnt: een dergelijke staat nabij den zijweg, die naar *Singosâri* leidt. De brokken en steenen, beelden en vazen dienen zelfs hier en daar tot afpalingen der wegen, tot sieraden in de woningen der hoofden, tot herstelling van waterleidingen en zelfs tot metselwerk; welk een verandering in het doel der gedenkteekenen der oudheid!

De Javaan moge niet de vroeger beschaafde zijn, hij gevoelt echter voor die stukken en brokken, overblijfselen

van kunst en eerdienst, eenen eerbied, die niet gegrond is op de kunstige zamenvoeging, op de fraaije uitbijteling der zinnebeelden, uitgehouwen met kunst en smaak op de kalksteenen, maar op de overleveringen en legenden, op de overblijfselen der onzigtbare magten, op het geloof aan de geesten, die hij vermeent dat in die beelden huisvesten en van wie hij de vervulling zijner wenschen afsmeekt. Hij kan niet gelooven dat het geslacht zijner voorvaderen die werkstukken heeft voortgebragt, maar hij schrijft hunne wording toe aan onzigtbare, bovennatuurlijke krachten.

De koffij wordt te *Bangil*, *Ngantang*, *Singosàri* en *Malang* in de pakhuizen opgeschuurd en van daar per as naar *Pasoeroewan* vervoerd. In den tijd van afvoer is de weg steeds met karren bedekt. Te *Sisir* of *Bàtoe* is eene inrigting om de koffijnoot regelmatig te pellen. Maar overal elders waar loopend water is, zijn kleinere, eenvoudige pelmolens.

De eenige erkende haven der Residentie is die van *Pasoeroewan;* de *Plelot-* of *Simonsbaai* wordt nooit bezocht. De verkoop van zout geschiedt alleen te *Pasoeroewan.* Voor Europeanen, die vele behoeften hebben, is *Malang* te ver afgelegen. Een 86tal Europeanen maakt de blanke bevolking van het Regentschap uit.

XVI.
HOOFDSTUK.

Aardrijks- en Plaatsbeschrijving van Java.

RESIDENTIE *BEZOEKI* EN *BANJOEWANGI.*

INHOUD.

Ligging. — Grenzen. — Grootte. — Onderhoorigheden, Klippen, Baaijen, Hoeken en Kapen. — Verdeeling. — *Banjoewangi's* Verdeeling, Bestuur en Bevolking. — Geschiedenis. — Gesteldheid des lands. — Bergen en Cultuur in *Banjoewangi.* — De Straat en Plaatsen. — *Bezoekie.* — Districten. — Grens. — Lotgevallen. — Grondgesteldheid. — Cultuur. — Hoofdplaats. — Baai. — Naam. — Bronwel. — *Pamanoekan.* — Kleinere plaatsen. — Kerkhof. — Groote weg. — *Banjoe hangit* de Zuidkust. — *Probolinggo.* — Verkoop van *Besoeki* en *Pamanoekan.* — Gesteldheid van *Probolinggo.* — Hoofdplaats *Probolinggo.* — Plaatsen. — Kruisboot. — Zoutverkoop. — Baaijen. — Bevolking der Residentie.

Ligging.

Op den Oosthoek des eilands. De uiterste hoek ten Zuiden is op 8° 46′ Z. B., de uiterste Oostelijke hoek op 114° 38′. De uiterste grenzen ten Noorden zijn op 7° 36′ 30″ en de uiterste Westelijke op 113° 0′.

Grenzen.

Ten Oosten 5 mijlen langs den Indischen Oceaan; 50 mijlen langs straat *Bali;* 15 mijlen langs de Java-zee. Ten Noorden 100 mijlen langs de Java-zee, waarvan 45 langs de straat *Madura.* Ten Westen 40 mijlen langs de Residentie *Pasoeroewan;* de Noordelijke scheiding is de rivier *Melâlên* en de Zuidelijke de top van den *Sméroe* en een klein riviertje, dat bij de dessa *Sodiki*

aan het Zuiderstrand in zee valt. Ten Zuiden 140 mijlen langs den Indischen Oceaan.

Grootte.

De oppervlakte der Residentie bedraagt 4,126 vierkante Engelsche mijlen. Tusschen *Banjoewangi* en den *Smé-roe* is de lengte 38¾ van die mijlen en tusschen *Tan-djoeng Tjina* en *Tandjoeng Mistäka* de breedte Noord en Zuid 62 mijlen. De groote landweg heeft eene middellijke lengte van 150 palen van de Westelijke grens tot *Banjoewangie.*

Onderhorigheden; Klippen; Baaijen; Hoeken en Kapen.

Het eiland *Noesa båron*, groot 21 en het eiland *Mis-tåka* groot ½ vierkante mijl, beide aan de Zuidkust en onbewoond. Het eiland *Gilbowan* voor en ten Noorden van straat *Bali* ½ mijl vierkant, onbewoond, ten Oosten. Het eiland *Katapään*, ¼ mijl vierkant, onbewoond, be-noorden. De klippen in straat *Bali* zijn de *Meinders droogte* en *Louisa* klippen. De baaijen en hoeken: baai van *Poegĕr Djådjan*, *Vleermuis-*, *Grégijan-*, *Tjiken-* en *Pampang*-baaijen; de *Mistäka-* en *Kårang Pĕdang*-hoeken, de Zuidoost-hoek *Goenoeng Ikan;* kaap *Sandåno*, *Tandjoeng Djangké*, *Tjína*, *Ringgit*, *Tandjoeng Këta*, *Tamporrong*, *Gringsing*, *Bantoelan*, *Bantar* en *Mëlå-tên* benoorden.

De bergen onder *Bezoeki* en *Banjoewangi* behoorende, zijn bij de afzonderlijke landstreken beschreven.

Verdeeling.

Het landschap is verdeeld in drie voorname afdeelingen, als: 1°. *Banjoewangi* ten Oosten; 2°. *Bezoeki* in het midden en 3°. *Probolinggo* ten Westen.

Ten aanzien der verdeeling en benaming der afdeelingen en districten, wordt opgemerkt, dat het Regentschap *Bezoekie* bestaat uit de drie afdeelingen *Bezoekie*, *Pa-naroekan* en *Bondowoso*.

De afdeeling *Bezoekie* bestaat uit de vier districten *Binor*, *Bezoeki*, *Plandingan* en *Boengattan;* de af-

deeling *Panaroekan* bestaat uit de zes districten *Panaroekan*, *Sitoebondo*, *Kapongan*, *Kalitikoes*, *Soember Wâroe* en *Pradjĕkan;* de afdeeling *Bondowoso* bestaat uit de zeven districten *Bondowoso*, *Wonosârie*, *Penanggoengngan*, *Soekokĕrto*, *Wĕringngin*, *Djĕmbĕr* en *Poegĕr*.

Het Regentschap *Probolinggo* bestaat insgelijks uit drie afdeelingen, als: *Probolinggo*, *Lamadjang* en *Kraksan*. De afdeeling *Probolinggo* is zamengesteld uit de vijf districten: *Probolinggo*, *Soembĕr Kârĕng*, *Tongas*, *Tengger* en *Drîngoe;* de afdeeling *Lamadjang* bestaat uit de drie districten: *Lamadjang*, *Kandang'an* en *Lanoe Lemong'an*, en de afdeeling *Kraksan* uit de vijf districten: *Gending*, *Pĕdjarakkan*, *Kraksan*, *Djaboeng* en *Pahîton*.

Het Regentschap *Banjoewangie* bestaat alleen uit de twee districten: *Banjoewangie* en *Rogo Djampi*.

Banjoewangi's Verdeeling, Bestuur en Bevolking.

Onder *Banjoewangie* behooren al de kusten langs de straat *Bali* en den Zuidoosthoek. Het heeft tot verdeeling slechts twee districten, *Banjoewangie* en *Rogo Djampie*. De bevolking is zeer schraal, vooral naar den Zuidkant. Het bestuur berust bij een' Adsistent Resident over het geheel; een *Râdĕn Toemĕnggoeng* Regent voor de Javanen; een Hoofd der Chinezen, een der Maleijers en een der Madurezen. De bevolking is zeer vermengd met Balinezen van een grof gestel en onbeschaafder dan in de westelijke deelen.

Geschiedenis.

De landstreek bleef van ouds onbekend en geheimzinnig. De overleveringen melden niets van de regering in deze landen dan dat er een' vorst regeerde, die onafhankelijk of cijnsbaar was. Fabelachtige verhalen leeren slechts eenen vorst bij naam kennen, namelijk MÈNAK DJINGGO, die omstreeks het begin van de 16de of het einde van de 15de eeuw zou geregeerd hebben. De

ılleroudste oorkonden melden, dat het landschap vroeger nog aan *Bàli* vast was, doch in 1290 werd het er van ıfgerukt, eene gebeurtenis, die met een enkel woord tot de nakomelingschap is overgeleverd. Tijdens het bestaan van *Modjopâhit*, 1378—1478, moet de magt van dat rijk zich tot hiertoe hebben uitgestrekt, ofschoon daaromtrent niets zekers kan worden gezegd. Na den val van het groote rijk vlugtte waarschijnlijk de laatste Browidjojo met zijnen zoon Déwa Agong Kâtoet herwaarts. De overlevering doet den vorst sterven op het *Tengger*-gebergte en zijnen zoon oversteken naar *Bali*, waar dezelve de oude godsdienst der vaderen ongestoord onderhield.

De eerste melding van de aankomst der apostelen van den Islam, dagteekent ongeveer van 1430. Het gewest werd tot dien tijd altijd *Blambangngan* genoemd, welke benaming een laag uitgestrekt voorgebergte zou beteekenen, dat later bijna in vergetelheid geraakt en tot het schiereiland van den Zuidoosthoek overgegaan is. De Inlander evenwel vergeet haar niet, maar geeft die nog aan het oord. De benaming van *Banjoewangie* vindt haren oorsprong in de legende, die verhaald wordt onder No. 2 van de opsomming der rivieren, onder Hoofdst. IX. § 30. zie Aanhangsel.

Later werd het land cijnsbaar gemaakt aan *Matâram* door Sénopati I. Doch de herhaalde afval en wederspannigheid deden de veldtogten herwaarts herhalen.

In 1636 zond de Vde vorst van *Matâram* eene menigte bewoners van *Blambangngan* in ballingschap als slaven naar *Matâram*, waar hunne nakomelingen nog bestaan onder de namen van *Gâdjah mâti* en *Pinggiers*, als eene afgezonderde klasse van *Paria's*. De vorsten van *Matâram* bragten hen van *Matâram* naar *Kartasoera* en *Soerakarta* over.

Echter kon *Blambangngan* nimmer als onderworpen beschouwd worden. Geen invloed van een ver verwijderd vorst kon daar van kracht zijn. De eerste kennis van

Europeesch bezit dagteekent van 1741. Men hechtte echter altijd weinig waarde aan den bergachtigen grond en aan het half heidensche geslacht, dat dien grond bewoonde. Bij al de beschrijvingen werd de landstreek stiefmoederlijk behandeld, met een enkel woord of alleen met den naam gemeld, als lag zij niet op *Java*. Hare oorden en bergen zijn eerst in later tijd bekend geworden. Verwijderd van de uiterste grenzen van wetenschappelijk onderzoek, onderzocht geen geleerde hare woeste, eenzame en ontvolkte oorden. Geen bepaalde de hoogte harer bergen, geen onderzocht de gesteldheid. De naam zelfs was verscheiden, zoowel van landstreek als bergen. Geene moeite werd aangewend om eene zuivere kaart van land en kust daar te stellen. De groote landweg zelfs, die aan alle landschappen van *Java* eene gemakkelijke verbinding en gemeenschap toestond, schonk zulks aan *Banjoewangi* niet. Bosschen en bergen sluiten het af. Vroeger was de eenige gemeenschap over zee. Thans nog leidt eene moeijelijke bergweg Westwaarts heen. Gedurende de twee eeuwen van een Europeesch Gouvernement op *Java* en 85 jaren van onderhoorigheid der landstreek aan hetzelve, bezocht voor 1846 slechts éénmaal een Gouverneur Generaal dit land, en dat nog slechts éénen enkelen halven dag.

Gesteldheid des lands, Bergen.

Van het geheele land is slechts $\frac{1}{5}$ gedeelte bebouwd, namelijk de vallei tusschen het gebergte en de zee. Aldaar is de aarde zwart, zandig en vruchtbaar. Van den oever af, die zwartzandig en minder vlak is, rijst de grond allengs, en op 2 palen van het strand overziet men de landstreek en de zeestraat reeds van het amphitheater eener hoogere ligging van 400 voeten. Zulks is ook toepasselijk voor de streek, waar de hoofdplaats ligt. Van de reede gezien, vertoont deze streek zich fraai. Het nabijzijnde gebergte, dat zich viertoppig op eenige mijlen achter de kust verheft, digt begroeid en hoog gerugd, Noordwaarts aan,

zet aan het gezigt eene verhevenheid bij, die, zonder hetzelve op te luisteren door overdrevene woorden, het liefelijkste oord voorstelt, waar de natuur in alle hare grootheid, verschrikkelijkheid en schoonheid leeft. Daar drong het laatst de beschaving van het Westen door. Daar heerscht nog een voorvaderlijk gevoelen, eene godsdienstige gezindheid, die meer van de leer van BOEDHA dan van MAHOMED heeft.

Zuidwaarts aan, voorbij de *Pampang*-baai en het voorbergje *Ikan*, stijgt de kust regt opwaarts uit den Oceaan met digt geboomte bedekt, onbewoond en omzoomd door riffen op een afstand van 100 roeden. Voorbij den Oostelijken hoek en het *Slokkerif* beginnen die steile kusten, welke nader beschreven zijn onder Hoofdst. X. § 1. 1. Bezuiden om krimpt de kust weer Oostwaarts in, vormt de *Tjtken-* en *Grégijan*-baaijen en stelt het schiereiland daar, dat door hare benaming de eenige herinnering is aan de overleveringen der voortijden. Het heet *Blambangngan*, is 214 vierkante Engelsche mijlen groot. Een enkel dorpje, *Prowa*, ligt aldaar. De diepte ten Zuiden is meestal 70, 50 of 30 vademen, tot op ½ mijl van de steile kust. Een immer schuimende golfslag en branding bulderen tegen deze rotswanden en kalkoevers. In de uitgehoolde holen huizen die zwaluwen, wier nestjes zoo gezocht zijn; zij worden in de natuurlijke historie *Hirundo Esculenta* genoemd. De klippen brengen eene som van ongeveer 7,000 guldens op. Het grootste levensgevaar gaat vergezeld bij den uithaal dier nestjes.

Westwaarts op, langs de Zuidkust vertoont het land eene opeenstapeling van bergen van verschillende hoogte, waarboven echter de *Idjĕng* zich kennelijk verheft met tweetoppigen kruin.

Noordwaarts aan van de Oostelijke vallei af, begint het land eveneens rijzig en steil te worden met digte wouden. Daar verheft zich de *Talâga Wâroeng*, ook *Tĕlâga Wâ-*

roe van 4,584 voet met breeden kruin, als steunpunt van *Java* in den Noordoosthoek. Doch hier is geen verbolgen oceaan noch steile oever en geene uitgehoolde steile rots. Eene kalme zee bespoelt den voet, en in den nacht ruischt alleen de vloed met korten golfslag op den oever. Voor den ingang der zeeëngte ligt het eilandje *Gilbowang* met fraai groen geboomte en ligtgelen koraalgrond, steeds ter woonplaats dienende van honderde zeevogels; even als een wachter vertoont het zich in eene streek, wier oevers steil en onbewoond zijn. De diepte der zee in de nabijheid is veelal 50 vademen.

De bergen, wier aaneengeschakelde keten de landstreek *Banjoewangie* van het Westen afsluit, beginnen in het Noorden met de opgenoemde *Tĕlăga Wăroeng*. De Zuidwestelijke helling waarover de weg loopt, staat in verbinding met het *Idjĕngsche* gebergte, dat zich op 13 mijlen Z. Z. W. van de *Tĕlâga Wâroeng* verheft. De hoogste top van dat gebergte, genoemd *Merâpi*, is 9753 voet. Het ligt op 9 mijlen van de straat *Bali*. Het *Idjĕngsche* gebergte heeft nog andere toppen, van welke de *Widadàri* 7,572 voet hoog is en eenen krater heeft van 800 voet middellijn en 350 voet diepte. Van hier ontspringt de rivier *Kàli poetih* uit het meer, dat in den krater is. Op den 23 en 24 Januarij 1817 barstte deze vulkaan verwoestend uit. Eene andere top heet *Ranté*; de *Merâpi* is de Noordelijkste. Van uit dat gebergte loopen takken Zuid- en Westwaarts van 600 voet hoogte. Het laatste noemt men *Ranoe*- en het Zuidelijkste het *Saing*-gebergte. Van het eerste heeft de top *Mâjang* meer dan 6,000 en van het laatste de *Raauw* 7 à 8,000 voeten hoogte.

Cultuur in *Banjoewangi*; de Straat; Plaatsen.

In het Banjoewangische is men in de laatste jaren begonnen tabak, koffij en nopal te planten. De plantaadje van dit laatste voortbrengsel ligt op 2½ paal Zuidwestwaarts van de hoofdplaats en is genaamd *Soeka Rádja*.

Het oord in dien omtrek is rijzend en schoon. Een gezigt op de straat, de reede en het tegenoverliggend *Bali* beantwoordt aan de schoonheid van het geheel.

De straat is in den Westmoeson stil en bedaard, eene rivier gelijk, doch in den Oostmoeson verbolgen en woest aan den open kant van den Oostewind. Onder den *Java*-wal is de ankergrond op 14, 15 en minder vademen in den eerstgemelde moeson altijd beter dan onder den *Bali*-wal, die zeer bergachtig en op het oog onbewoond, woest en weinig bebouwd is. De koopvaardijschepen, die na het invallen van den Westmoeson zich beoosten *Samarang* bevinden, zijn gehouden door straat *Bali* in den Oceaan te zeilen. De vlaggestok van *Banjoewangi* staat op 8° 13′ Z. B. en 114° 25′ 30″ O. L. van Gr.*

De eenige plaats van eenige beteekenis in geheel de afdeeling is de hoofdplaats zelve, eveneens *Banjoewangi* genoemd en gelegen op 10 mijlen Zuidoost van den top *Merápi*, aan den oever der straat, op een afstand over den landweg van 847 palen van *Anjer* in *Bantam*, 767½ van *Batavia*, 406 van *Samarang* en 93 palen van de hoofdplaats *Bezoeki*. *Banjoewangie* is een gewoon Javaansch dorp, de kampongs zijn uitgestrekt en die der Javanen staan rondom de *Paséban* of het stadsplein, waar de woningen van den Regent en andere Inlandsche ambtenaren en de Mahomedaansche kerk zich bevinden op ongeveer 1,000 passen van de zee. De Chinesche kampong ligt Zuidelijker aan zee en afgescheiden door het riviertje, welks mond tot haven dient. Het fortje ziet op zee uit en staat afgezonderd op een groot plein, aan welks kanten de huizen der weinige Europeanen en dat van den Adsistent Resident en het Logement zijn. Aan zee is een hoofd voor aankomende booten en eene lange brug over de ondiepe rivier, die van het Zuidwest komende, een eind ver landwaarts en Noordwaarts schiet en op 100 roeden verder in zee stroomt. De, in den Westmoeson van de straat *Bali*

doorvarende schepen vertoeven meestal een paar dagen voor *Banjoewangi*, om de laatste behoeften en water op te doen, omdat deze hier eenigzins goedkooper dan elders zijn. Het land levert echter weinig meer op dan eenige vruchten, wilde varkens in overvloed en hetgeen voor de schepen kan dienen. Het waterhalen gaat met bezwaren van vervoer vergezeld. Er zijn twee ambtenaren voor het Havendepartement en eenige geëmploijeerden bij de cultuur der nopalplant. Het kerkhof ligt midden in de plaats, is redelijk groot, en tusschen de sombere *Kĕmbodja*-boomen leest men vele Engelsche namen van walvischvangers op gemetselde tomben.

De overige plaatsjes zijn de dessa *Pampang* aan de rivier en baai van dien naam en eenige gehuchten in het hooge land; en benoorden *Banjoewangie*, *Soeko wèdi* aan de zee en langs den grooten weg; *Seka bibi*, *Ketapâän*, *Banjoe wĕnning*, *Batoe dodol*, *Alas boeloe*, *Tĕgal Alas*, *Tjora Soemoer*, *Boenkalingan*, *Tjorrok Kramassan*, *Bâtjol mâti*, dat op 24 palen afstands van de hoofdplaats ligt, bezuiden den *Tĕlâga Wâroeng*. Tot hiertoe is eene redelijke weg geschikt voor rijtuig, maar van hier tot *Soembĕr wâroe* aan de *Kâli poetih*, een afstand van 18 palen, is de weg zoo rotsig, steenachtig en woest, dat men denzelven te paard moet afleggen. Van *Bâtjol mâti* af treft men langs den grooten weg nog de dorpen aan: *Bantĕng mâti*, *Laboewan kanso*, *Bèttĕt*, *Batakol* en *Blorakan*, alle gehuchtjes van weinig beteekenis. Posterijen zijn in dit landschap buiten den brievenpost niet. De wegen zijn er alleen voor het binnenland. Naar de onbewoonde Zuidelijke streken zijn voetpaden. Tot het afhalen van hout, bamboes of mosselen aan de *Pampang*-baai bedient men zich van klein vaartuig. Loodswezen bestaat hier alleen particulier. Oudheden zijn er niet veel en alleen op 4 palen bewesten *Banjoewangie* is een tempel. De Gouvernements kruisbooten, waar-

n er éénc te *Banjoewangie* te huis behoort, moeten tot
a *Goenong Ikan* Zuidwaarts, op roovers kruisen. De
heele bevolking van *Banjoewangie* bedraagt slechts
,475 zielen.

Het gewest *Banjoewangie* is altijd eene provincie op
:h zelve geweest en eerst in 1826 bij *Bezoekie* gevoegd.
:t fort *Utrecht* te *Banjoewangie* ligt geheel afgeschei-
n van alle andere gemeenschap behalve langs den en-
len weg ter zee òf te land. De bevolking is er vreed-
am, meest heidensch.

Banjoewangie heeft altijd bekend gestaan als een on-
zond oord. Het verdient dien naam slechts ten deele.
ıngs de stranden staan bij laag water eenige poelen,
e altijd veel toebrengen tot de ongezondheid. Eenige
ınderde roeden landwaarts in, kan men echter derzelver
vloed ontgaan.

Door de hoofdplaats loopt een riviertje en een beekje,
t laatste Noordelijk en uit zeer helder stroomend water
staande; dit is de eigenlijke rivier, wier water (*banjoe*)
:lriekend (*wangi*) moet geworden zijn. Zij is 15 voet
eed en 21 of minder diep, ijskoud, over klipsteenen
ischende. De Zuidelijke rivier is ook ondiep maar bree-
r en kronkelend stroomende over zand, helder van
ıter.

Bezoekie.

De afdeeling grenst ten Oosten aan *Banjoewangi*, ten
ɔorden en Zuiden aan de zee en ten Westen aan *Pasoe-*
ɪewan. Het eiland *Noesa Bâron* behoort onder *Poegĕr.*

De landstreek van *Bezoekie* deelde altijd in dezelfde
:rlatenheid en vergetelheid van *Banjoewangie* tot in
310. Toen waren de landen *Bezoekie* en *Panaroekan* ten
ɪordeele van den lande verpacht voor 9,000 Rijksd. zil-
:r 's jaars aan eenen Kapitein der Chinezen. Ten ge-
ılge van den slechten staat van 's lands finantien werden
:ze landen op den 26 Julij 1810 aan dien Kapitein Chi-

nees verkocht voor 400,000 Spaansche matten, welke berekend werden dat zij, met de renten à 9 pct. 's jaars, in 10 jaren, waarop het leven van den Kapitein voormeld, werd geschat, zouden beloopen aan papier, 670,000 Rijksdl. De betaling werd geregeld en aangenomen als: Spm. 400,000, in Rijksdl. 533,333.16.

Overgenomen Lands schulden door den Kapitein der Chinezen Han Tjanpit	Rijksdl.	388,959. 9.8.
Aan assignatien voor de circulatie van geld afgegeven voor	»	120,000.
Aan contanten betaald door dien Chinees	»	24,374. 6.8.
Hetgeen te zamen uitmaakt de som van Spm. 400,000 of aan Rijksdaalders		533,333.16.

De voorwaarden waarop de koop geschiedde, beantwoordden allezins aan de ongunstige meening, die men had opgevat van den Oosthoek van *Java*. De landen werden onbekwaam geacht voor de koffij-cultuur. Het Gouvernement behield alleen voor zich de pacht van amfioen en de uitgaande en inkomende regten. De kooper kon de schuld bij assignatien betalen in 5 termijnen van zes maanden zonder intrest. Hem werd vrijheid verleend voor den aankoop van *Jati*-hout, ontheffing van alle onkosten van overschrijving enz. en alleen was hij gehouden te zorgen voor het onderhoud van publieke wegen. Onder deze voorwaarden werden die landen in vollen eigendom als een allodiaal goed, even als de particuliere landerijen in den omtrek van *Batavia*, aan Han Tjanpit afgestaan.

Het beheer onder den Chinees was echter van geen langen duur. In 1813 barstte er tegen denzelven en den later bij *Probolinggo* te noemen *Han Tikko* een opstand uit, die ten gevolge had, het door het Engelsche Gouvernement weder afkoopen dier landen en het brengen onder eigen beheer.

Grondgesteldheid; Cultuur; Hoofdplaats; Baai; Naam.

De grond is overal zeer bergachtig tot aan de kust. Het zuiden is weinig bewoond. De zuidkust is gedeeltelijk steil, meer westwaarts in het district *Poegĕr* laag en zandig; maar zij is overal gevaarlijk aan die zijde. De Noordkust evenwel biedt eenige veilige ligplaatsen aan de straat *Madura* en de baai van *Bezoekie* eene ontzagwekkenden gezigtseinder aan, vol hooge bergen en bergvlakten. De zeekust is zandig, maar de vruchtbaarheid van het geheele land stelt eene plantengroei daar, die verbazend is.

De bergen, die zich bepaaldelijk in de afdeeling *Bezoekie* verheffen, zijn de *Ringgit*, digt bij het Noorderstrand, op 4,016 voet hoogte; het is een uitgebrande vulkaan, wier gekartelde, hoornachtige kruin met punten en spitsen, de kenmerken draagt van hare uitbarstingen. Die hoornachtige spitsen leveren de onmiskenbare teekenen van herkenning op. Deze berg is evenwel met digt bosch begroeid. Langs zijnen voet, die tot aan zee reikt, loopt de grooten landweg. Zijne uitbarstingen dagteekenen van 1586 en later. Toen keerde hij de stad *Panaroekan*, weleer eene welgestelde plaats, als een Javaansch *Pompéji* om.

Een andere berg is de *Yang* of *Hjwang* op de westelijke grens, 6,000 voeten hoog, 22 mijlen Zuidwestelijk van den *Ringgit*, aan den westelijken bergrug *Rânoe*. Het is een breede bergrug, ontzagwekkend, als torschende het hemelgewelf, met diepe kloven en vele kleuren, geel, donker- en lichtgroen. Een derde berg is de *Mâjang*, op 2 mijlen van het Zuiderstrand, ook 6,000 voet hoog. Hij is echter nog weinig bekend. Nabij het strand en den uithoek van den *Tamporrong*, westwaarts van den *Ringgit*, rijzen hooge pieken op, nabij *Binor*, die 2,000 voeten zullen halen. Het geheel is eene aaneenschakeling van bergwanden en rotskloven.

De landbouw bestaat in dit gewest hoofdzakelijk in de Indigo- en Koffij-cultuur, die met veel vrucht en goede hoedanigheid verkregen wordt van dezelfde streek, die door de ambtenaren onder DAENDELS daarvoor ongeschikt werd geoordeeld. De Tabak is meer bijzaak. Men heeft vroeger begonnen den wijnstok met gewenscht gevolg te planten, maar gelijk alle nieuwigheden tegenstand ontmoeten, viel zulks den nieuwen wijn ook te beurt, terwijl de later aangenomen monopolie van invoer en de goedkoopte der Fransche wijnen, alle onderneming dienaangaande den bodem insloeg. De druiven evenwel zijn van bijzonder groote trossen en zeer goed. Vruchten brengt *Bezoekie* in overvloed voort. De Suiker-cultuur is niet lang geleden tot *Bezoekie* doorgedrongen.

De hoofdplaats *Bezoekie* is een aardig plaatsje, luchtig en ruim. Als gewoonlijk is het middelpunt een groot vierkant plein, op welks midden een waringin of Indiaansche vijgeboom, een heilige boom, zich verheft. De tempel staat ter westzijde, even als overal op *Java*, des Regents paleis bezuiden, de woning van den *Pâti* en Controleur benoorden, terwijl de oostzijde besloten is door de militaire post, fort of redoute, belendende aan des Doctorswoning, en de Residentiekantoren. Het Residentiehuis staat oostelijker. De Javaansche en andere Inlandsche *Kampong's* strekken zich rondom in luchtig uit elkander gebouwde wijken uit, en de Chinesche kamp ligt noordelijker naar het strand, dat hier zeer zandig en mul is. Vele putten of vischvijvers bij den vloed vol, en bij ebbe ledig, brengen eenigzins bij tot de ongezondheid der plaats, die van drie zijden door bergen omgeven en alleen benoorden aan de zee open is. Een twintigtal Europeanen en afstammelingen, grootendeels van drie famillien, 4 Europesche ambtenaren, 1 Officier en eene kleine Europesche bezetting met een 20tal Inlandsche soldaten en een 300tal Chine-

zen zijn de Uitlanders, die de plaats met de Inlanders bewonen. Deze laatsten zijn meest Madurezen. Hun karakter komt nabij dat der drie natien Javanen, Balinezen en echte Madurezen. Schoon eenvoudig en nog aartsvaderlijk, gebeuren er echter vele moorden, vooral door zeeroovers in de oostelijke districten. Maar hier bestaat nog het gebruik, dat de bergbewoners in het nederdalen naar de stranden, steeds te paard achter elkander rijdende, bij ontmoeting van een' Europeaan halt houden, afstijgen en zoo lang wachten tot de Europeaan voorbij is. Meer handeldrijvend, meer zeevarend dan het volk van *Banjoewangi*, zijn zij goede visschers en de gemeenschap met het tegenoverliggende *Madura* is levendig. In kleine smalle booten door bamboeze vlerken beveiligd voor het omslaan, wagen zij zich alleen in zee en zweven over dezelve als zwaluwen.

Twee markten in de plaats brengen eenige levendigheid in den handel aan. Men draagt hier, gelijk overal, waar Madurezen zijn, de vruchten op het hoofd, vanwaar de vele kropgezwellen zullen voortkomen, die hier vele oude vrouwen hebben. De marktartikelen bestaan meerendeels in grof Inlandsch lijnwaad, vele vruchten, waaronder de Mangga's eene voorname plaats bekleeden en eene zekere plaatselijke vermaardheid hebben. Voorts Tabak, *Arên*-suiker, Maïs of Djâgong en Visch.

De hoofdplaats is besloten binnen 2 riviertjes, beide van weinig belang, onbevaarbaar, maar gevreesd in den westmoeson, weshalve de daaroverliggende bruggen sterk, hoog en lang zijn. De mond van het oostelijkste, *Kâli Bedoekie*, dient voor haven, is aldaar breed van bed, doch bij laag water droog. Verder op stroomen zij met kronkelende bedden en helder water door diepe geulen over kiezelsteenen langs schoone oorden. In de plaats langs den grooten weg bedraagt de onderlinge afstand ½ paal, doch de mondingen loopen in elkander door een hoofd,

in 1838 daargesteld, waardoor eene kleine havenkil gevormd wordt in dewelke de kleine vaartuigen als in eene rivier liggen. De vlaggestok van *Bezoekie* staat op 7° 44′ Z. B. en 113° 41′ 30″ L. O. Gr.

De baai van *Bezoekie* wordt veel bezocht door schepen, die aldaar koffij komen laden en door oorlogsvaartuigen op de zeerooversjagt. Te *Bezoekie* behooren 2 kanonneerbooten te huis, eveneens tegen de zeeroovers, waarvan de kust hier veel lijdt door de nabijheid der eilanden van *Sumanap*, schuilplaatsen der zeeroovers. Doch dikwijls komen deze vagebonden in de haven van *Bezoekie* zelve, onder voorwendsel van handel, schuilplaats zoeken.

Er bestaat hier een havendepartement en kantoor van regten. De inkomsten kunnen evenwel de uitgaven niet dekken, dierhalve wordt van tijd tot tijd koper- en zilvergeld van *Soerabaja* ontvangen.

De naam *Bezoekie*, eigenlijk *Basoekie* is afgeleid van de welvarenheid van het plaatsje, daar het woord zelve »welvarend" beteekent. Van lieverlede is die naam op geheel het gewest overgegaan. Sedert 1813 is het eerst onder het onmiddellijke bestuur van het Europeesch Gouvernement gekomen, ofschoon sedert 1741 bereids aan de edele Compagnie afgestaan. In 1824 is *Banjoewangi* met *Bezoekie* vereenigd.

De Chinesche woningen en die der ambtenaren benevens de kerk en het militaire etablissement zijn van steen gebouwd, de overige van bamboes.

Bronwel; Pamanoekan; Kleinere Plaatsen.

Nabij en op 3 palen bewesten *Bezoekie* is eene bronwel van ongeveer 100 voet in omtrek, gemetseld aan den voet van kalkbergen, op 1 paal van de zee. Zij dagteekent van ouden tijd; het water is van temperatuur 's morgens en 's avonds warm, 's nachts warmer, op den middag ijskoud. De kleur is helderblaauw; de smaak

heeft niets bijzonders. 's Nachts komen menigmaal tijgers aan de bron drinken. In den omtrek is het oord woest, onbewoond en somber; eene opene vlakte is voor dezelve. Bamboezen woningen bieden den badgasten schuilplaats aan.

De tweede plaats is *Panaroekan*, gelegen op 4 mijl beoosten den *Ringgit*, 25 palen oostwaarts van *Bezoekie*, dat op 8 mijlen westwaarts van den *Ringgit*, en 11 mijlen Noordnoordoost van den *Yang* ligt, op 682 palen van *Batavia*. *Panaroekan* zal den naam ontvangen hebben van *Taroeka* een gehucht. Het is een zeeplaatsje, wiens gulden eeuw door de uitbarstingen van den naburigen *Ringgit* verdween. Thans is het weder een stapelplaatsje voor koffij, die in den omtrek groeijende, door schepen van hier wordt afgehaald. Kort geleden is de suikercultuur in deze oorden begonnen. De kleine scheepvaart en smalle handel op *Madura* en *Bali* is van hier levendig. De haven is goed, doch door 2 banken voor groote schepen minder dienstig. Het plaatsje heeft dikwerf veel te lijden van zeeroovers, die de kustbewoners verontrusten en soms deerlijk toetakelen. Eene kruis- of kannonneerboot gaat de rooverijen zooveel mogelijk tegen. Te *Panaroekan* is alles Inlandsch, en alleen een pakhuismeester en havenmeester maken het Europeesch personeel uit. Er bestaat een havendepartement en kantoor voor de inkomende en uitgaande regten. In 1540 werd *Panaroekan* door SÉNOPATI veroverd.

Andere plaatsjes in het Bezoekische zijn, langs den grooten weg, van het oosten af van *Soembĕrwâroe*: *Bangéran*, *Palangan*, *Kâlitikoes*, post en nachtverblijf voor reizenden. Alhier eindigt de grooten landweg door DAENDELS aangelegd, op eenen afstand van *Batavia* van 728 palen. Voorts *Bakolan*, *Bo*, *Ardjâsa*, *Satonggat*, *Slettring*, *Landangan*, post, *Kapongan*, *Sampé rampok*, *Pandji*, post, *Mimbakan*, *Dapoewan*, *Patokan*,

Bendong assem, *Blittjĕran*, *Panaroekan*, post en nachtverblijf. Voorts *Bloebasari*, *Pregéjan*, *Klatakan*, *Goendeel*, *Langgăba*, *Kaporan*, *Kapong*, *Batorno*, *Patjorran*, post; *Pantjor*, *Laboewan kĕsambi*, *Ponpon*, *Pasarpoetih*, *Pandan*, *Njamploeng*, *Boengâlan*, posterij; *Bletok*, *Plandingngan*, *Pagger tjarran*, *Arem kandang*, *Koetta*, *Djerook* en *Bezoekie*, westwaarts van *Bezoeki*, *Binor*, *Banjoe hangĕt*, *Pakiton*, waarbij de grens van *Probolinggo* is. In het binnenland loopt een weg van *Bezoeki* naar *Bondowosso*, het Indigo-etablissement, op 11 palen afstands; voorts naar *Sĕgoro Kidoel*, zuidwaarts in 't gebergte, 12 palen verder; *Djĕmbĕr*, 10 palen verder zuidwestelijk; *Gammelar* 14 palen verder in dezelfde rigting, en eindelijk *Poegĕr* aan de rivier van dien naam aan het zuiderstrand, nog 12 palen verder. Van *Poegĕr* loopt een weg Noordwestwaarts naar *Lemadjang* in *Probolinggo*. Tusschen *Bezoekie* en *Bondowosso* liggen de dorpen *Wringin* en *Tambelan*, en tusschen *Djĕmbĕr* en *Gammelar*, het dorp *Rambie*. *Poegĕr* ligt dus 59 à 60 palen van *Bezoekie* zuidelijk. Al de dorpen hebben niet veel bijzonders. De oorden zijn bergachtig en de bewoners ontvangen dikwerf bezoeken van tijgers. Oostwaarts van *Poegĕr* ligt nog het eenzame dorpje *Poegĕr djâdjan* aan den oceaan.

Kerkhof; Groote Weg; Bannjoe hangĕt; De Zuidkust.

Het kerkhof der Europeanen te *Bezoekie* ligt 1¼ paal zuidoostwaarts. In vergelijking van de weinige Europeanen is het redelijk bedekt met tomben. Maar de verderfelijke, alle gedachtenis vernietigende witkwast, heeft vele namen uitgewischt. Een plankje aan eenen boom gespijkerd, vermeldde weleer de namen van de overledene vrouw en drie kinderen van den eersten Militairen Kommendant alhier, sedert 1822. Liefde voor gemak heeft echter menig nabijwonenden inlander genoopt, gebruik te maken van al wat hij van klein

hout, bordjes en kruisjes vond, te doen dienen voor brandhout.

De groote weg, die van *Soembĕrwâroe* westwaarts tot *Paiton* of *Pahiton*, 71 palen ver door de afdeeling *Bezoekie* loopt, is fraai en breed tot *Banjoe hangĕt*, 7 palen van *Bezoekie*. Aldaar begint hij kronkelend het strand te volgen, bepaald door voorbergen ten zuiden en de zee of stranden ten noorden. Bij *Binor*, eenigzins verder op, kronkelt hij door het steengebergte tot aan den voorheuvel *Tamporrong*, over denwelken hij achter langs gaat met eene steilte van circa 400 voeten, waartegen rijtuigen moeten opgetrokken worden, tot welk einde steeds eenig wachtvolk hier aanwezig is. Het gezigt van hier over de straat *Madura* is prachtig. Van de *Tamporrong* nederdalende loopt de weg tot *Bezoekie* langs de baai. Tot *Panaroekan* gaat hij noordwaarts om den voet van den *Ringgit*, doch is overal berijdbaar voor rijtuig.

Banjoe hangĕt, de post, 7 palen west van *Bezoekie*, heeft dien naam van *Banjoe* (water) en *Hangĕt* (heet); aldaar zijn heete bronnen.

De zuidkust in deze afdeeling is minder steil en bij *Poegĕr* hellend, maar eveneens klipachtig, bestaande uit kalkrotsen, schraal begroeid. Ankergrond is op 25 vademen nog slecht en klipachtig. Nooit wordt deze kust bezocht om handel. *Poegĕr* zelve ligt in eene lage, zandige, bewaterde streek. Het woord *Poegĕr* beteekent steun, en is waarschijnlijk daaraan ontleend, dat het land tegen den aanslag des oceaans in het land *Bâron* een steunpunt vindt.

Probolinggo; Verkoop van Bezoekie en Panaroekan.

Probolinggo, te onderscheiden van *Poerbolinggo* in *Banjoemas*, heeft tot bestuur een Adsistent Resident, een *Kyâhi Toemĕnggoeng* als Regent en de hoofden der districten *Pahiton*, *Djabong*, *Kraksan*, *Probolinggo*, *Tongas*, *Tengger*, *Lĕmadjang*, *Kapalän*, *Rânoelamongan* en *Padjarâkan*.

Na den verkoop der landen (1811) van *Bezoekie* en *Panaroekan*, stelde DAENDELS der regering voor, ook het Regentschap *Probolinggo* te verkoopen, om gelijke redenen als van de voormelde landen, wegens gebrek aan geld en omdat de Inspecteurs der houtbosschen en koffijcultuur hadden verklaard, dat het jatihout te kalkachtig en de koffijcultuur te gering was. De inkomsten voor het land bedroegen 2,000 Sp. dollars aan recognitie, 70¾ koyang rijst en 140 Sp. dollars aan pacht voor 14 vogelnestklippen 's jaars aan contingent, daaronder waren niet begrepen de koffij en het jatihout. DAENDELS verklaarde, geene goede verwachting te koesteren van dat landschap onder het toenmalige bestuur en had de uitgestrektheid gronds in drie stukken willen verdeelen. Maar men bood hem er 600,000 Sp. dollars voor, en dit aannemende, deed hij daartoe de voordragt aan den Raad van Indie. Na beraadslaging werd op den 3 Dec. 1810 het landschap *Probolinggo* verkocht aan HAN TIKKO, broeder van HAN TJANPIT en Kapitein der Chinezen te *Pasaroewan*, als een allodiaal goed in vollen eigendom, op voorwaarde dat hij zou betalen in tien jaren, bij termijnen van 1/20, de som van een millioen Rijksdaalders zilvergeld, in te gaan ultimo Junij 1811 om de 6 maanden, zonder betaling van renten. Wijders dat hij voor de prompte vervulling zijner beloften zoude verbinden *Probolinggo* en de landen zijns broeders, *Bezoekie* en *Panaroekan*, en dat hij vrij van alle ongelden bleef. Dat hij het gebruik van jatihout in eigen voordeel behield, aan geene gedwongen levering of koffijteelt onderworpen was; dat alle inkomende en uitgaande regten aan het Gouvernement verbleven; dat de pachten van alles, ten voordeele van den eigenaar door het Gouvernement zouden beheerd worden; dat de eigenaar het onderhoud der wegen en het transport tegen betaling op zich zoude nemen.

Gelijk onder *Bezoekie* verhaald is, brak er in 1813 een opstand uit te *Probolinggo*. HAN TIKKO werd op eene wreedaardige wijze om het leven gebragt. Het Gouvernement nam nu wederom de landen over.

Gesteldheid van Probolinggo.

Het *Probolinggosche* is eene aaneenschakeling van bergen, doch de grond is er vruchtbaar, en de *Blandongs* en koffijtuinen toonen nu maar al te wel, dat de bovengemelde redenen bezijden de waarheid waren. De suikercultuur breidt er zich al meer en meer uit en de gronden zijn daartoe buitengewoon goed. De noorderstranden zijn er minder hellend dan te *Bezoekie*, zwartzandig, meerendeels onbegroeid, en de ankergrond is goed op 12 vademen. Om en bij het eiland *Katapâân*, dat koraalachtig is, zijn de schepen in de oostmoeson echter niet veilig door de felle zuidoostelijke rukwinden, welke uit eene lage bergengte tusschen den *Lamongan* en den *Idjĕng* doorschieten. Ook zijn de schepen ter reede van *Probolinggo* verpligt, om de 4 of 5 dagen anker te ligten en van plaats te veranderen opdat de ankers niet te diep in den koraalachtigen kleibodem dringen. Aan de zuidkust deelt de gesteldheid in die van *Bezoekie*, ofschoon de streek zandig is en er tot 5 vademen water staat, doch ankerplaats is er eigenlijk niet; de oever is klippig en weinig bewoond, doch zeer boschrijk.

De bergen, welke zich in dit landschap verheffen, zijn aanmerkelijk. In het zuidwesten op 17 mijlen van het zuiderstrand en aan de grens van *Malang* rijst de *Sméroe* of *Soeméroe* op, ter hoogte van 11,834 voeten, de allerhoogste top op *Java*. Uit zijnen kruin stijgen des morgens dikke rookwolken op. Hij is de Olympus der Javaansche Mythologie en als zoodanig genaamd *Maha Méroe*. Van verre noord- en zuidwaarts gezien, is hij gelijk een broodsuiker, kegelvormig; van uit de vallei van *Malang* en den voet van het *Tenggersche*-gerbergte

is hij tweekruinig en als verscholen. Het schoonste gezigt echter heeft men op hem uit de zuidelijke zee. Vandaar is hij gelijk de Atlas, de hemelen onderschragende en zich verheffende als wachter over de eenzame, woeste stranden van den zuidelijken oceaan. De goden der Javaansche oudheid woonden op zijnen top. Van hieraf westwaarts heerschten geesten en démons over de zuidelijke streken, die toen *Pĕmatjingan* en *Loedojo* heetten. Aan zijne noordelijke afdaling bereikt zijn voet de bergen *Bromo* en *Dassar*, de eerste verheffingen van het *Tengger*-gebergte in *Pasaroewan*. Meer noordoostwaarts rijst de *Lamongan*, de werkzaamste volkaan van *Java*, ter hoogte van 8,000 voet. Somwijlen brandt hij nog geweldig, en dan is uit zee gezien, de vlam helder wit, gestadig toenemende, zich vergrootende, dan weder zich verdeelende en uitgaande, om na eenige oogenblikken ademhalens weder fel te branden. De gedaante is kegelachtig met flaauwe helling en breeden voet. De top is tot op ⅕ van boven kaal, grijsachtig, vervolgens naar onderen met digte wouden begroeid. Aan den voet des *Lamongans* ligt eene kram van 7 meertjes, *Rânoe Lamongan* genaamd, 709 voeten hoog boven de zee, ook meiren van *Klakka* genoemd. Andere bergspitsen zijn minder hoog, en onder dezen is de *Wênni*, een aardig puntig bergje, noordwaarts van den *Lamongan*.

Hoofdplaats Probolingo; Plaatsen.

Probolinggo, de hoofdplaats is gelegen op 723 paal van *Anjer* en 641 van *Batavia*, 41 van *Bezoekie*, 12 mijlen N. N. W. van den *Lamongan*. Zij kan gezegd worden verdeeld te zijn in eene buiten- en binnenplaats. De laatste bevat de Inlandsche wijken langs den grooten weg, beoosten zeker klein riviertje, dat aan de monding tot haven dient voor kleine vaartuigen. Aldaar is eene suikerfabrijk en het Residentiehuis. Regt over het Residentiegebouw loopt eene laan van ongeveer 100 voet

breed, twee honderd roeden ver noordwaarts en komt uit op een groot plein, aan welks regter- of oostzijde de Regentswoning, eenige steenen gebouwen en het kleine Europesche kerkhof zijn, waaraan noordelijk de markt aansluit. De noordzijde aan strand wordt beslagen door het fort, een etablissement met vier lange muren. Ter westerzijde loopt een lang bruggen- of havenhoofd in zee, dat sedert 1838 is aangelegd, waarbij de pakhuizen zijn gebouwd voor het product van koffij en suiker, dat de terugkeerende koopvaardijschepen hier komen afhalen. Liefhebbers, die den *Bromo* willen bezoeken, gaan van *Probolinggo* uit, zuidwaarts naar *Klakka*, langs de westelijke zijde des *Lamongans*. Op de reede voor *Probolinggo* ligt het eiland *Katapàän*, waarvan de ligging is opgegeven onder N°. 6. § 2. Hoofdst. X. in het aanhangsel.

Even als te *Banjoewangie* en *Bezoekie* is hier het personeel der Europeanen gering, en even als in die plaatsen bestaat ook hier een Landraad of regtbank over Inlandsche zaken, beneden de *f* 500, waarin de eerste Ambtenaar voorzitter is, maar zaken van meerder belang worden verwezen naar den Residentie-landraad ter Hoofdplaats.

De overige plaatsen in de afdeeling *Probolinggo* zijn de dessa's *Paiton* of *Pahiton*, gedeeltelijk *Bezoekisch*, *Jabong* of *Djabong*, waar men oudheden aantreft in eenen kleinen tempel, *Tjandi* of *Tjoengkop* van grijzen steen en onbekenden ouderdom. Voorts *Bantoelan*, *Krakan*, nachtverblijf voor reizenden, alwaar een Controleur der landelijke inkomsten verblijf houdt. Voorts *Kawang gégèr*, *Penting*, *Probolinggo;* tusschen beide laatstgemelde plaatsen en op 3 palen oost van *Probolinggo* springt het gebergte tot noordwaarts aan strand vooruit en vormt een voorgebergte van eenige honderde voeten hoog, steil oploopende, waaronder aan de noordzijde langs de zee de weg loopt, die dus eensklaps uitschiet. Van de-

zen voorberg zijn vele klompen steen afgerold, die rondom verspreid liggen. Het voorgebergte heet *Bantar*, doch van zee gezien vertoont het zich lager bij de bergstreek op den achtergrond. Verder westwaarts zijn nog de dessa's *Blob* en *Tongas* nabij de grens van *Pasaroewan*. Binnenslands gaat een weg naar den *Bromo* over *Klakka*, op 18 palen van *Probolinggo;* van hier naar den *Bromo* is de rigting zuidwest en west; maar zuidwaarts aan leidt de weg naar *Lemadjang*, 12 palen verder, en vandaar naar *Kĕntang koelon*, nog 12 palen verder. Dit plaatsje ligt in eene lage waterrijke streek nabij het zuiderstrand. Van hier tot *Poegĕr* is 15 palen. Andere plaatsjes zijn *Bantaren*, 8 palen van *Probolinggo* zuid; *Joso wilangoon* 12 palen zuidoost van *Lemadjang* en de dessa *Tĕmóe* ook 12 palen noordoost van *Lemadjang*. Te *Genting*, *Krakan*, *Djabang* en *Padjarâkan* zijn de blandongs of houtstapelplaatsen.

Kruisboot; Zoutverkoop; Baaijen.

Te *Probolinggo* behoort eene kruisboot te huis tot vervolging der zeeroovers. Op den Meridiaan van die plaats is *Java* het smalst en slechts 12 uren gaans breed noord- en zuidwaarts. *Probolinggo* wordt bij den Inlander genoemd: *Banger*. De vlaggestok staat op 7° 45′ 30″ Z. B. en 113° 14′ 30″ L. O. Gr.

De verkoop van Zout te *Banjoewangi*, *Panaroekan*, *Bezoekie* en *Probolinggo* is aan Inlanders opgedragen. Die 4 plaatsen zijn ook de eenig erkende havens voor schepen. De cultures en landelijke inkomsten zijn aan 6 Controleurs onderworpen. In de Residentie valt voortreffelijk hout, waaronder de beste soorten aan Mahonyhout gelijk zijn. Voorts het zoo zeer gezochte *Kájoe Pĕlĕt* voor krisscheden, dat den eenvoudigen Javaan tot Talisman dient.

Bevolking der Residentie.

In 1845 beliep het cijfer der bevolking aan Europe-

anen 530, aan Madurezen 393,761, aan Javanen, Arabieren, Maleijers en Boeginezen 107,223, aan Militairen 135, aan Pradjoerits 100, aan Slaven 53 en aan Chinezen 5,581 of een gezamenlijk getal van 507,383 zielen, zoodat de bevolking alhier sedert 1815 met 394,151 zielen zou vermeerderd zijn, daar zij toen volgens RAFFLES slechts 113,232 zielen beliep. Men moet het er echter voor houden, dat de volkstelling destijds en ook nog later zeer gebrekkig was.
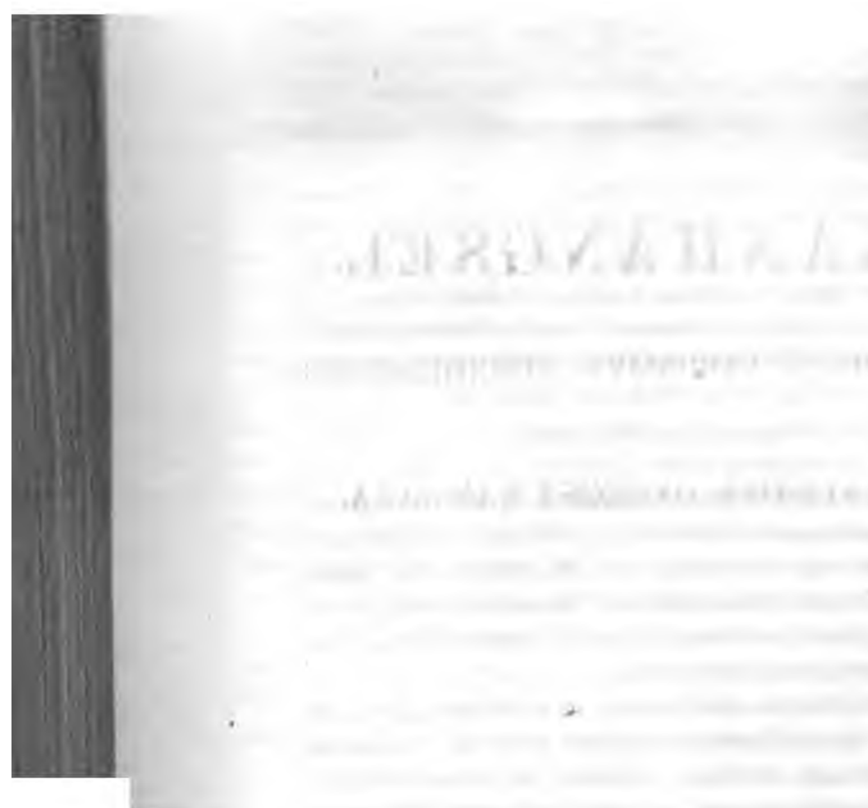

AANHANGSEL.

ALGEMEEN AARDRIJKS- GESCHIEDKUNDIG

EN

STATISTIEK OVERZIGT VAN JAVA.

Algemeen Aardrijkskundig en Statistiek overzigt van Java.

INHOUD.

I. Voormalige toestand.

§ 1. Eene algemeene omwenteling in de Natuur, welligt een algemeene watervloed, die zoo vele zeeën en landen van een, *Engeland* van *Frankrijk*, de zuilen van Herkules van elkander en den Aziatischen Archipel van het vaste land van *Indië* scheurde, kan de oorzaak der wording van *Java* geweest zijn.

§ 2. De ondiepte der Java-zee, de vlakke noordkust, de volgreeks der vulkanen, voortgezet oost- en noordwaarts op de naburige eilanden, schijnen te pleiten voor de vroegere vereeniging met het vaste land van *Azië*, waarvan de juiste tijd niet te bepalen is.

§ 3. Eene uitgestrektheid lands, dobberende op en strijdende met den oceaan, een speelbal van golven en winden, woest, ledig en onbewoond, of weinig bevolkt was destijds het eiland. Een verschrikkelijk hevige storm

uit het zuidwesten veranderde de gedaante. Hij joeg den oceaan noordoostwaarts op, overstroomde de aardstreek, deed de lagere streken verzinken en de hoogere landen schokken.

§ 4. De zuidzijde der algemeene bergketen van *Azie*, ofschoon op vele plaatsen afgebroken, bood echter wederstand aan den aanslag der bulderende zee. Deze verbrak de westkust van *Sumatra* en vormde eene groote golf in het zuidwesten van het eiland *Engano* af tot aan de Wijnkoopsbaai toe. De steile berghoeken van *Java's* zuidwestkust boden echter onwrikbaren wederstand. Zij werden enkel uitgehoold en afgespoeld, gekarteld en gebroken; maar immer bood de zuidkust des eilands eene barre, ongenaakbare uitgestrektheid aan. De woeste golfslag doorknaagde rotsen en bergen; spitse klippen nabij de kust en eene onpeilbare diepte in de nabijheid des lands ontstonden; maar de zeeëngten van *Sunda*, *Bali* en *Lombok* waren nog niet daargesteld.

§ 5. Omstreeks het jaar 300 ontstond eene andere aardomwenteling, voortgebragt door de uitbarstingen der oostelijke volkanen en zware aardbevingen. Toen ontstonden de verzonken bergen en landstreken. De *Wilis* en *Penanggoengan* rezen op en met hen al het land, gelegen tusschen *Karto Sono*, *Pesoeroewan* en *Grissee*. De bergen *Moerjo*, *Wajoejang*, *Pandam* en *Bromono* moeten zekerlijk weder gevonden worden in de *Moria*, *Waijang*, *Pandam* en *Bromo:* de bergen *Tambang Patjitan*, *Banjoek*, *Srengat en Holo Hoeloe*, die de Kronijken vermelden, bestaan niet meer, maar zijn verzonken.

§ 6. Omstreeks den tijd dat Adji Soko op *Java* kwam, waren de eilanden *Noesa Barong* en *Kambang* nog vast aan de zuidkust. De noordkust omvatte nog de eilanden van *Sumanap*, *Bawean*, *Madura*, *Mandalika*, *Carimon Java*, de *Boompjes* en duizend Eilanden. De in de vorige § gemelde aardomwenteling scheurde de eilanden van de zuidkust af, vormde *Bawean* en de *Sumanapsche*

eilanden, maakte *Japara* tot een schiereiland en deed het land verzinken, dat gelegen was langs de noordkust tusschen de voornoemde eilanden, de streken van *Demak Samarang* en *Djakarta*. *Madura* bleef met den westhoek nog vast aan *Java; Bali* en *Sumatra* waren er ook nog niet van afgescheiden.

§ 7. Latere aardbevingen en zeeschuddingen scheurden *Lombok* van *Bali*, *Bali* van *Java*, *Java* van *Madura* en *Sumatra* af. Vervolgens ontstond het eiland *Mengari*. Het verzonken land tusschen *Java en Madura* ten westen, stelde eene uitgestrekte zandbank daar. De stranden ten noorden spoelden allengs aan, welke aanspoeling nog onophoudelijk voortgaat.

II. Naam. Ligging. Grootte.

§ 1. Volgens CLAUDIUS PTOLOMEUS, den Geograaph, waren de eilanden van den Indischen Archipel besloten in den ring van kusten, welke hij met den naam van *Terra Australis* en *Incognita* bestempelde en voort liet gaan tot *Java Mayor*. Hij toont evenwel slechts het noordelijke gedeelte van *Sumatra* aan, hetwelk hij met gemelden naam *Java* of *Yava Mayor* en *Jaba-diu* bestempelt; noemt ook *Java Minor* en stelt die streken of eilanden voor als eene voortzetting van den *Aurea Chersonesus* of *Argentea Chersonesus*, het schiereiland aan gene zijde van de *Ganges*. De Chinees SHI TA HIAN, dien omstreeks 510 *Java* bezocht, noemt het *Yepothi* en *Yawa Dwipa*

§ 2. Bij den eilander is het eiland bekend onder den naam van *Tannah Djâwa*. In de vroegere geschiedenissen komt het voor als *Noesa Kĕndang*. *Noesa* beteekent eiland, en geeft als zoodanig den naam nog aan *Barong* en *Kambangngan*. Het geheele eiland zelve wordt in twee voorname hoofddeelen, verscheiden van naam, aangeduid, als *Tannah Soenda* en *Tannah Djâwa*. De eerste benaming wordt gegeven aan de westelijke, de laatste aan het oostelijke gedeelte. De scheiding heeft niet eensklaps, maar allengs plaats, en men houdt meer bepaaldelijk de

rivier *Tjipamali*, rivier van *Brebes*, ten Noorden en de *Segara Anakan* of *Kinderbaai* ten zuiden, voor de uiterste grens der beide volkeren. In dien toestand is het eiland *Kambangngan* aan geene dier deelen bepaaldelijk toe te wijzen.

§ 3. De oorsprong nu, of het begin dier namen is te zoeken in de eenmaal ontstaan zijnde verdeeling der opperheerschappij over het eiland en wel bepaaldelijk omtrent het midden der 14 eeuw. Wel duidde van ouds de naam van *Djawa* of *Djau* het eiland aan; wel moge die benaming afgeleid zijn, van het Maleische »verre;" van het Perzische *Djawa* of *Djau*, gerst, of het Arabische *Djawioen* (een onbewoonbaar land), doch de veronderstelling is voor waar aan te nemen, dat *Java* voor gemeld tijdperk alleen *Noesa Kĕndang* geheeten werd en na de scheiding der groote rijken van *Padjadjăran* en *Modjopâhit* de bijzondere naamsaanduidingen ontving van *Soenda*, en *Djawa*. Zie III Boek, 1 Deel, blz. 2.

§ 4. De overlevering meldt eensdeels het ontstaan op eene fabelachtige wijze. De oude koning van het eerste *Padjadjăran* vloekte zijnen zoon TJIOENG WANÂRA en voorspelde, dat zijn rijk het eerst zou ophouden te bestaan of zou ondergaan. De oorspronkelijke stam, die als het ware den stichter van *Modjopâhit* uit zijn midden wierp, noemde deszelfs rijk het »buiten gelegene," gezegd *Djobo*, *Djaba*. Van hier *Soenda* en *Djawa*, het echte oorsponkelijke land en het land daar buiten.

§ 5. *Madura* of eigenlijk *Madoera* heette van ouds *Noesa Antoro*, tusschenliggend eiland. Het eiland *Kambangngan* werd vroeger genoemd *Noesa Tembinni*. De naam van *Kambangngan* beteekent drijvend. *Barong* en *Bawean* of *Bawijan* werden immer zoo genoemd.

§ 6. Het eiland *Java* vormt een schuins gelegen onregelmatig vierkant, langwerpig, smal in de rigting van Westnoordwest en Oostzuidoost. De vroegere gedaante vertoonde eenen driehoek, waarvan de eene punt in *Ba-*

wean, de andere in *Blambangngan* en de derde in het Prinseneiland gelegen was.

§ 7. De Geographische bepaling is:

De Noordelijkste hoek, Sint Nicolaas punt in *Bantam*, op 5° 52.′ Z. B. en 106° 2′. O. Greenw. De Zuidelijkste punt is de Zuidoosthoek, het schiereiland *Blambangngan*, op 8° 46′. en 114° 38′ idem. De Oostelijke hoek is de voorgaande, op 8° 44′. en 114° 38′. idem. De Westelijke hoek is *Java*-hoofd, *Oedjong Koelon* of *Djongkoelon*, op 6° 48′. en 105° 11′ idem.

§ 8. De Geographische ligging is in het zuidelijke halfrond des aarbols het eerste klimaat onder den verzengden aardgordel. De omwoners van *Java* zijn de bewoners van *Bali*, *Lombok*, *Sumbawa*, *Floris*, *Smauw*, *Solor Pantar*, *Ombaij*, *Wetter*, de Zuidwester eilanden, *Timor Lâwoet*, *Aroe*-eilanden, het middendeel van *Nieuw Guinea*, *Nieuw Brittanje*, *Salomons-Archipel*, *Mendanâo-Archipel*, Revolutie eilanden, *Guayaquil*, *Payta Truxillo*, langs den Amazonenstroom, den Oosthoek van *Braziliё*, eiland *Fernando* de *Noronha* in *Amerika*; de kust van *Loanga*, *St. Salvador* en *Zanguebar* in *Afrika*; de Admiranten eilanden, *Mahe*, *Diego Garcia* en *Condu*, in de Indische zee. De tegenwoners van *Java* zijn, alleen die van het Rijk van *Borneo Proper* of *Boernei* en de *Natoena's*-eilanden. De tegenvoeters zijn de republikeinen van *Cundinamaica* of *Nieuw Grenada* in *Zuid Amerika*.

§ 9. De Geographische grenzen zijn ten Oosten: *Bali* en een deel der Javaansche en Indische zee; ten Zuiden: geheel de Indische Oceaan; ten Westen: een deel des Oceaans en *Sumatra*; ten Noorden: de Javaansche of *Java*-zee.

§ 10. Tot *Java* behooren middellijk en onmiddellijk de eilanden *Noesa Barong*, *Sempoe*, *Noesa Kambangngan Tindjil*, *Kalappa*, *Poeloe Poetri* (prinsesseneiland) *Cra-*

katoa, *Poeloe Bessi*, *Slebeze*, dwars in den weg, *Meeuwen*-eiland, *Toenda*, *Pandjang*, de duizend-eilanden benoorden *Batavia en Bantam;* de Boompjes-eilanden benoorden *Indramaija;* de *Carimon-Java*-eilanden benoorden *Japara; Mandelika*, *Bawéan* benoorden *Soerabaja* en *Madura* met de Oostelijke eilanden van *Sumanap*, als *Sapoedi*, *Raos*, *Telango*, *Gili ginting*, *Gili radja*, *Gili Lowak*, *Tondo*, *Poetak*, *Pondi* en *Dowa*, benevens *Kangeang*. Ten Oosten het duiveneilandje in straat *Bali*.

§ 11. De tegenwoordige oppervlakte van *Java* en de eilanden bedraagt:

1. *Java zelve.*	2,213.0.	Geog. vierk. mijl.	55,887.	vierk.	pal. van 400 roed.
2. *Noesa Barong.*	1.3.	Geog. mijl vierk. of	32.	vierk.	pal.
3: *Sempoe.*	0.5.	idem	12.	»	»
4. *Noesa Kambangngan.*	2.3.	idem	56.	»	»
5. *Prinsen-eiland.*	3.0.	idem	73.	»	»
6. *Kleinere eilandjes van Bantam.*	2.5.	idem	60.	»	»
7. Eilandjes van *Batavia.*	1.0.	idem	24.	»	»
8. *Carimon Java en Boompjes-eiland.*	1.8.	idem	42.	»	»
9. *Baucan.*	3,6.	idem	87.	»	»
10. *Madura.*	97.3.	idem	2352.	»	»
11. *Eilanden van Sumanap en Kangeang.*	18.3.	idem	440.	»	»
Te Zamen	2,444.6.	idem	59,065.	»	» v. 400. Rijnl. R.

§ 12. De vierhoek der uiterste bepalingen van *Java* is lang Oost en West, 9°. 27′ Lengte, uitmakende 567 Geographische minuten, of 141¾ Geographische mijlen, of 189 uren: de breedte: 2.54′ Breedte uitmakende 174 Geographische minuten, of 43½ Geographische mijlen, of 58 uren.

De eigenlijke breedte des eilands bedraagt op den grootsten afstand, 20 uren; de geringste breedte is 12 uren.

De groote landweg van het Westen naar het Oosten bedraagt 864 palen van 400 Rhijnl. Roeden. De Zuidelijke rigting van dezelve is van *Batavia* 40, van *Soerabaja* 22 en van *Banjoewangi* 17, te zamen 79 palen; alzoo blijft voor den regten afstand, Oost en West, 785 palen, of 209 uren gaans. De landweg over het eiland *Madura* bedraagt ongeveer 190 palen of 50 uren gaans.

III. Inwoners. Godsdienst. Taal.

§ 1. De geschiedkundige oorsprong der inwoners van *Java* is alleen te gissen. Vóór de komst van ADJI SOKO in A° 1, was de landstreek in het midden des eilands reeds bewoond. ADJI SOKO bragt eene volkplanting uit *Indie* mede. Latere volkplantingen kwamen ook uit die streken. Flaauw en fabelachtig zijn de overleveringen uit de tijden, dat *Java* nog woest en onbevolkt was, behalve de bewoning door Reuzen, Monsters en Duivelen zonder godsdienst of vrees voor SANG HJANG SOEKMO (het hoogste wezen), en dat de Sultan van *Roem* zijnen staatsdienaar naar *Java* afzond met 20,000 paren menschen om *Java* te bevolken; en dat de Javanen van Egyptenaren of Perzen zouden afstammen. Het oude *Perzische* rijk van DARIUS is mede onder den naam van *Roem* in de inlandsche geschiedboeken vermeld. De landstreken van de Roode tot de Chinesche zee wedijveren dus om de eer, van aan *Java* zijne oorspronkelijke bevolking geschonken te hebben.

§ 2. Op *Java* zelve bestaan twee groote, geheel van elkander verschilkende volksstammen. De *Soendanezen* beslaan het Westerdeel tot de Rivier *Tjipamali*; de *Javanen* maken de bevolking uit van het Oostelijke deel, doch doen zich eveneens voor, als uit twee verschillende geslachten te bestaan. Van de *Tjipamali* af tot *Soerabaija* toe bestaat de bevolking uit echte *Javanen*, doch Oostelijker, en op het eiland *Madura* is dezelve veel sterker, grooter en hariger van ligchaam.

§ 3 Het tijdstip van het ontstaan der afscheiding van de bevolking is te zoeken in het tijdperk, dat de twee groote rijken van *Padjadjâran* en *Modjopâhit* zijn ontstaan. Het eerste Rijk had geene gemeenschap met het buitenland, en de bevolking bleef overmengd; het tweede Rijk bestond uit een mengelmoes van alle natiën, die met *Java* gemeenschap hadden, niet alleen van de Oostelijke en Noordelijke landen, maar later zelfs van *Sumatranen* en *Indianen*. *Sumbawa*, *Lombok* en *Bali* maakten met *Java* nog een geheel uit en de gemeenschap werd na de afscheuring nog onderhouden. Dus bestaat de bevolking van het Oostelijke deel uit eene vermenging van Javanen met de Oostelijke eilandbewoners, mitsgaders uit Makassaren en bewoners van *Borneo*, *Sumatra* en *Indie* en uit Maleijers. De Soendanezen echter zijn onvermengd en de aborigines van *Java*.

§ 4. Zeden, gewoonten, kleeding, huishouden, landbouw, gereedschappen, grondeigendom, taal en handelingen verschillen tusschen Javanen en Soendanezen grootelijks. Hunne gelaatstrekken, kleur en ligchaamsbouw bieden geene groote afwijkingen aan; maar de vermenging van huwelijken vindt zeldzaam plaats van Soendanezen met Javanen.

§ 5. Eene geringe afwijking van den Soendaschen volksstam bestaat evenwel in het Zuiden van *Bantam*, maar het onderscheid is alleen in Godsdienst en afscheiding onder de Badoewies. Evenzoo leeft eene afgezonderde volkstam op de Oostelijke bergen; het zijn de Tenggerrezen; beide hebben den ISLAM niet omhelsd.

§ 6. Deze beide stammen zijn het overschot der oorspronkelijke afstammelingen uit de oude opgenoemde groote Rijken; hunne godsdienst stelt een scheidsmuur daar tusschen hen en hunne landslieden, met dewelke zij zich niet vermengen.

§ 7. De bevolking van *Java* was voor een paar eeuwen op verre na zoo talrijk niet als thans. In het midden der 18e eeuw

bedroeg dezelve in *Mataram* ongeveer	1,00,000	zielen.
In het Gouvernement der Noordkust.	1,500,000	»
Het Cheribonsche district	90,000	»
Batavia	140,000	»
De *Preanger* Landen	206,000	»
Bantam.	90,000	»
Te zamen uitmakende eene onvolkomene volkstelling van ongeveer . . .	3,026,000	zielen.
In 1831 bedroeg de volkstelling over *Java* alleen, bereids	6,018,000	»
In 1840 was de bevolking reeds aangegroeid tot	7,500,000	»

Volgens de bevolkingsstaten van 1845, door de zorg van den ijverigen en kundigen Heer Bleeker verzameld en in het Tijdschrift van Nederlandsch *Indie* uitgeggeven in den negenden Jaargang, 1° Aflevering, beliep het cijfer der bevolking aan Europeanen 16,270, aan Militairen 11295, aan Inlanders 9,373,989, aan Arabieren, Boeginezen enz. 29,397, aan Chinezen 105,983, en aan slaven 5111, te zamen 9,542,045 zielen; doch het ware cijfer is zeker tien millioen.

De volkstellingen zijn echter nog onvolmaakt. Zij gronden zich op de opgaven der dessa-hoofden aan de *Loerah's* van de *Loerah's* aan de districtshoofden; van deze aan de Regenten, vervolgens door deze aan de Residenten en aan het Gouvernement. De kleine hoofden nu, *Patingi's*, *Bekels*, *Mandors*, *Koewoes*, *Loerah's en Bauws* hebben er voordeel bij, om dat getal minder op te geven dan het werkelijk is. Van hier dat de telling steeds onzeker is. In 1822 werden bij de uitbarsting van de *Galoengoeng* meer omgekomen menschen opgegeven dan het getal in die streken, volgens de opgave werkelijk was geweest. Van de Inlanders zijn alzoo de opgaven te min gesteld. Het getal *Badoewies* in het *Bantamsche* bedraagt slechts acht honderd en dat van den Tenggerschen volkstam ruim 4000 zielen.

§ 8. Na de Javanen volgen als inwoners de Chinezen. Bereids in de 6de eeuw was *Java* bij hen bekend, en in de 10de eeuw kwamen de schipbreukelingen van een, op de kust omstreeks *Samarang* verongelukt vaartuig, zich met der woon op *Java* nederzetten. In de 11de eeuw waren zij reeds sterk genoeg om de bevolking te onderdrukken. Maar hun invloed werd eerst belangrijk in de 15 eeuw en ook later toen zij door de omwentelingen in *China* tot de verhuizing gedwongen werden. Hun getal, dat zich voor het meerendeel tot de stranden bepaalt, beloopt 105,983 zielen.

§ 9. Wijders volgen als inwoners van *Java* de Maleijers, Indiërs, Arabieren en Europeanen, welke laatste ten getale van ongeveer 16000 behalve de Militairen, op *Java* wonen. Weinige Armeniërs behooren onder de inwoners van *Java*.

§ 10. De Madurezen maken een getal van ongeveer 440,000 uit, wonende op het eiland *Madura* en langs de geheele Noordoostkust van *Java*.

§ 11. Na hen volgt de klasse der slaven; zij zijn oorspronkelijk van de Kleine *Sunda- Aroe-* en *Papoesche*-eilanden. Zij zijn ruim 5000 in getal. Voor vijfen twintig jaren bedroeg hun getal nog 30.000 en het is aan de maatregelen van den edelen Gouverneur Generaal Baron VAN DER CAPELLEN en aan de menschlievendheid van vele eigenaars en eigenaressen te danken, dat zoowel door het verbieden van nieuwen aanvoer als door het vrijgeven van slaven hun getal zóó klein is geworden, dat hunne klasse weldra als slaaf niet meer zal bestaan.

§ 12. De Godsdienst op *Java* was in vroegere tijden de Hindoesche, door ADJI SOKO ingevoerd. Vóór dien tijd was zij een mengelmoes van fabelachtigheid. In 598 bragt BROWIDJOJO SÉWOLD TJOLO de Boedhasche godsdienst op *Java*. In het midden der 14de eeuw begon de eerste voortplanting van het Islamismus op *Java* van uit *Grissee*, en sedert het begin der 15de eeuw van uit *Cheribon*

Met het Islamismus kwamen de Arabieren op *Java*. Het Christendom werd weinig voortgeplant en had nimmer invloed, doch begint thans buiten *Soerabaja* veld te winnen.

§ 13. De godsdienst van Brahma bestaat nog onder de Tenggerrezen, die als hunne drieëenigheid, den berg *Bromo* mitsgaders *Wisnoe* en *Siva* huldigen. Zij erkennen eene opperste magt, waaraan zij den naam van *Praboe Goeroe hingkang loehoer* geven. Zij onderhouden even als de oude Perzen een eeuwigdurend vuur in hunne huizen. De bloedige offerhanden ter eere der twee laatste goden, *Wisnoe* en *Siwa*, zijn op *Java* echter ongekend. De *Badoewies* in het Zuiden van *Bantam* zijn nog getrouw gebleven aan de leer van Boedha, de godsdienst hunner vaderen.

§ 14. De Godsdienst van Mahomed wordt wel door den Javaan beleden, doch hij is alleen Mahomedaan in naam. De voorschriften der priesters leeft hij werktuigelijk na en vermengt die met zijne oude Heidensche gebruiken; maar hij heeft eerbied voor geheimzinnigheid. En toch heeft het Mahomedanismus alle overblijfselen der Heidensche eerdiensten vernield en eene geheelen omwenteling in het karakter en de zeden te weeg gebragt. Evenwel heeft de flaauwheid voor het Mahomedaansch geloof slechts onder de geringe volksklasse plaats; de hoogere rangen onderhouden hunne pligten stipt. Maar hun getal moet grootendeels alleen aan de kusten van *Java* gezocht worden.

§ 15. Het Christendom is inderdaad nog van weinig belang op *Java*. De Europeanen, derzelver afstammelingen en Armeniërs worden alle als Christenen beschouwd. Eene scheiding tuschen Christen en Jood bestaat op *Java* in regten niet, evenmin als in de burgerlijke zamenleving. De inboorlingen, afstammelingen, zijn echter veelal verslaafd aan Javaansche gebruiken en bijgeloovigheden.

§ 16. De Chinezen hebben drieërlei godsdienst, alle

heidensch: als, de leer van CONFUCIUS, van TAOE, en van To of Fo. De eerste leert niets bepaalds omtrent God en de wording van alles. De tweede leert het bestaan eener eeuwige rede, duivelen en geesten. De derde is de Boedhasche, uit Indie oorspronkelijk.

§ 17. Behalve hunne godsdienstleer houden de Javanen zich stipt aan zekere gewoonten, genaamd *adats*, zijnde onbeschrevene wetten en gebruiken, die in iedere landstreek, bijna in ieder dorp verschillen, en als overleveringen aangenomen, op het nageslacht voortgezet worden. Het kwetsen der *adat* is gevolgtrekkend. Zij wijken daarvan niet af.

§ 18. De Talen van *Java* zijn zeer verschillend in dialecten. De Javaansche heeft drie hoofddeelen, als de de oude of het *Kawi;* de hooge of het *Kromo*, en de lage of *Ngoko*. De eerste is de taal der oude schriften; de tweede die der hoogere klassen tegen elkander en der lage klassen tegen meerderen, en de laatste is de taal des volks en der hooge klasse tegen minderen. De Javanen leeren, nog zeer jong zijnde, bereids de twee laatste spreken. Geen mindere zal zijnen meerdere in eene andere dan in de *Kromo*-tongval durven aanspreken. De meerdere antwoordt en spreekt in het *Ngoko*, doch met zijns gelijken in het *Kromo*.

§ 19. De *Soenda*-taal heeft het Javaansche letterschrift, maar verschilt veel van het Javaansch, zoodat een Soendanees een Javaan niet kan verstaan en ook omgekeerd. Het Madureesch en Sumanapsch zijn verbasteringen van Maleisch en Javaansch met eene bijzondere uitspraak. De streek van *Soerabaija* heeft eenen zwaren tongval. De Oosthoek heeft gedeelijk een mengelmoes van Javaansch Madureesch en Balineesch.

§ 20 De uitheemsche talen zijn in de eerste plaats het Maleisch, dat hier zeer afwijkt van dat van *Malakka* en de algemeene taal tusschen volk en volk is. Overigens is het zeer verbasterd onder de Europesche afstammelingen. Iedere natie spreekt wijders zijne eigene landtaal. Op

eene markt of verkooping hoort men dikwerf twaalf talen spreken.

§ 21. Er is eene groote verscheidenheid in de uitspraak der verschillende talen. De Soendanezen spreken veel binnensmonds. De Javanen bezigen in den Westhoek tot *Japara* den â-klank die in den Oosthoek beoosten *Japara* als ô wordt uitgesproken, van hier het verschil in Rômô en Râmâ, Arija Arijô, enz. ook zijn vele woorden van eene geheel andere beteekenis bewesten *Samarang* dan beoosten die stad. De Madurezen zijn zeer lijmerig en volmondig in hun spreken. De Javaan uit het binnenland spreekt echter bedaard, langzaam en duidelijk, schoon op lagen toon.

IV. Regeringen. Rijken. Bestuur.

§ 1. In de duisternis der vervlogene eeuwen komen eenige rijken op *Java* voor, wier bestaan als fabelachtig is te beschouwen. Er schijnt evenwel van ouds her eene algemeene regering te hebben bestaan, waarvan de eerste onder een vorst is geweest, door het nageslacht vergood, onder den naam van Kastoebo en Sang Hjang Toenggal, de eenige bovenmagtige opperheer. Onder zijnen zoon, of afstammeling, Bathoro, bijgenaamd Goeroe (de leeraar), is waarschijnlijk het ontstaan te zoeken van *Mëndang Kamoelan* (het eerste *Mëndang*). Dit Rijk was gelegen, of had tot middelpunt de landstreek in het tegenwoordig *Rembang*, waar thans *Blora* ligt.

§ 2. De zetel van het fabelachtige rijk van Bathoro wordt ook gemeld, te hebben bestaan eerst in den *Soerolojo*, of Godenverblijf en later op den top des bergs *Maha Méroe*. Van Bathoro wordt ook gemeld, dat hij zijne onderhebbende landen verdeelde onder negen zijner zonen of volgelingen, aan welken eene bovennatuurlijke magt werd toegekend.

§ 3. Een ander rijk ontstond nu in het Westen des eilands en wordt *Giling Wësi* genoemd. Hetzelve bestond

in de streek, waar tegenwoordig *Tjidâmar* ligt, in de *Preanger* Regentschappen. Het ging echter met den koning Watoe Goenong te niet. De oorspronkelijke afstamming der Javanen moge hieruit af te leiden zijn.

§ 4. Adji Soko verscheen op *Java* en landde in de nabijheid van het tegenwoordige *Bantam*, doch westelijker en volgens zijne geschiedenis te *Djong Koelon* (westhoek). Hij viel het rijk van *Mĕndang* aan, waar toen een vorst, genaamd Mengoekoehan, regeerde. Adji Soko en zijne opvolgers regeerden nu als alleenheerschers over het bekende deel van *Java*, ongeveer eene eeuw. Toen ontstond in de nabijheid van het tegenwoordige *Prahoe* of *Diëngsche* gebergte, het rijk *Lĕngko*, waarover vroeger vier koningen heerschten. Toen versmolt hetzelve weder in de alleenheerschappij van *Mĕndang* en het vereenigde rijk werd nu genaamd *Ngastino* of *Astino*. Het strekte zich uit van het land *Madura* tot de westelijke bergen. Twee heerschers regeerden over dat rijk. A° 78.

§ 5. In 598 verscheen Browidjojo Séwold Tjolo op *Java* en viel insgelijks het groote Rijk aan. De laatste koning daarvan, genaamd Ardjoeno, vlugtte naar de bergen, thans naar zijnen naam genoemd, en stichtte bezuiden dezelve, in een schoon dal, het Rijk *Sîngo Sâri* (de schoone leeuw). Het tweede *Mĕndang* raakt nu in de geschiedenis verloren.

§ 6. *Sîngo Sâri* had eene reeks van 9 heerschers tot op Djojo Bojo. Deze veroverde het tegenwoordige land *Kĕdîri*, en verlegde den zetel des bestuurs bewesten de bergen; zijn rijk noemde hij *Doho; Sîngo Sâri* was nu hiervan eene provincie geworden. *Doho* had 8 heerschers tot op *Prăboe Séwold Tjolo*. A° 800—900.

§ 7. De laatste breidde zijn rijk verder westwaarts uit en verlegde den zetel naar *Bĕgalên*, waar tegenwoordig *Sĕgalo* ligt en noemde zijne heerschappij: *Poerwotjarito*. Daarover heerschten drie koningen, wier magt

geheel *Java* bestuurde. Dit rijk bestond van A° 900 tot 1000.

§ 8 Nu werd het groote rijk gesplitst. De onderdeelen vormden nu de rijken *Bĕgalĕn*, *Djĕnggolo*, *Pĕngging*, *Brambânan* en *Japâra*. *Djĕnggolo* strekte zich uit benoorden het *Ardjoena*-gebergte en heerschte ook over *Singa Sâri* en *Doho*. *Pĕngging* lag Westwaarts van het tegenwoordig *Soerakarta*; *Brambânan*, Zuidwaarts van het tegenwoordig *Djokjakarta*. *Djĕnggolo* bleef de hoofdzetel. Aldaar regeerden 6 koningen; te *Pĕngging* 5 vorsten en te *Brambânan* één.

§ 9. *Djĕnggolo* werd nu een zeer bloeijend rijk, waarvan de zetel benoorden den *Penangoengan* en bezuiden het tegenwoordig *Soerabaja* lag. Te gelijk met hetzelve was ook *Pĕngging* magtig tot in het westen. De derde koning van *Djĕnggolo*, DÉWA KOESOEMA, verdeelde wederom zijn rijk aan zijne kinderen, waardoor ontstonden *Djĕnggolo*, *Singosâri* en *Browĕrno* aan de *Bĕngngâwan*.

§ 10. KOEDA LALÈJAN, 6de vorst van *Djĕnggolo*, werd gnoopt tot de vlugt en stichtte een nieuw *Mĕndang*, dat echter slechts kortstondig bestond. Westwaarts opgaande, zette hij zich neder ter plaatse, waar vroeger *Giling Wĕsi* bestond, en stichtte aldaar het eerste rijk van *Padjadjâran*. 1082. J.J.

§ 11. *Padjadjâran* breidde zich nu uit en vervolg weldra alle andere rijken, zoo als *Mĕndang*, *Japara*, *Pĕngging*, waarin *Brambânan* en *Bagĕlĕn* versmolten waren. Eene geheele aardomwenteling verwoestte *Djĕnggolo*, *Doho* en de oosterlanden; *Galoe*, in het tegenwoordige *Cheribon*, werd een, van *Padjadjâran* afhankelijk Rijk en had 3 heerschers; *Padjadjâran* had 4 heerschers tot AD. 1300.

§ 12. A°. 1300 ontstond er twist tusschen de zonen des heerschers van het eerste *Padjadjâran*, ten gevolge

waarvan een derzelve zich afzonderde en oostwaarts trok tot nabij de plaats van het tegenwoordige *Djapan* of *Modjokĕrto*, Residentie *Soerabaja*. Gevolgd door aanhangelingen uit *Toeban*, *Doko* en de landstreek van *Djĕnggolo*, stichtte hij het rijk *Modjopàhit*, omstreeks A°. 1378. Hetzelve had zeven heerschers, allen genaamd *Browidjojo*, die hunne heerschappij weldra over het geheele bewoonde oostelijk- en midden-*Java* uitstrekten. Hetzelve bestond 100 jare van 1378 tot 1478.

§. 13. Intusschen ontstond op het westerdeel des eilands een Mahomedaansch rijk, *Cheribon*, dat allengskens van 1402 tot 1420 zich uitstrekte over de tegenwoordige landstreken van geheel westelijk *Java*, op de puinhopen van *Padjadjàran*, dat in 1420 had opgehouden te bestaan, nadat het sedert 1400, 6 heerschers had gehad. De eerste heerschte over *Cheribon*, verdeelde reeds zijn rijk in drie hoofddeelen, als: in *Cheribon*, dat zich uitstrekte over het tegenwoordig *Cheribon*, *Krawang* en de *Preangerlanden;* in *Djakarta*, ter plaatse van *Batavia* en *Buitenzorg*, en in *Bantam*, uitmakende het land, bewesten de *Tjidani* en *Palaboewan Ràtoe*.

§ 14. Het Cheribonsche rijk strekte zich uit over de tegenwoordige Residentie van dien naam tot aan de rivier *Maribaja* ten oosten. Het prinsdom *Gabang* en het rijk *Galoe* ten zuiden, waren er in begrepen. Doch slechts 4 vorsten heerschten over hetzelve. Toen werd het rijk onder drie Sultans verdeeld, welke eene gelijke magt uitoefenden, doch die nimmer in oneenigheid leefden. In 1680 kwam *Cheribon* onder het middellijk bestuur der Compagnie. In 1818 hielden de laatste sporen van Rijksheerschappij op, te bestaan. Het Rijk *Djakarta* of *Jakatra* eindigde in 1619. Het rijk van *Bantam* bleef bestaan tot in 1813.

§ 15. Het Rijk der Compagnie vond zijnen oorsprong in den ondergang van *Djakarta*. De eerste uitbreiding vond in 1677 oostwaarts plaats. Allengs vergrootte het.

§ 16. In het oostelijke deel ontstonden op de puinhoopen van *Modjopahit* de regeringen van *Giri*, *Ampel*, *Toeban*, *Japara*, *Koedoes*, *Pati*, *Pĕngging*, *Pamakasan*, *Madura* en de geestelijke staatjes *Bonang*, *Lépên en Kalidjogo*. Geheel in den Oosthoek bestond steeds eene onbekende heerschappij. Alle voornoemde kleine staatjes versmolten weldra in het groote Rijk van *Demak*, A° 1500. De zetel van het rijk was Oostwaarts van *Samarang*; het was de eerste algemeene Javaansch-Mahomedaansche heerschappij op *Java* en besloeg het land van de grenzen van *Cheribon* af tot *Blambangngan* toe. Na den dood des eersten Sultans werd het Rijk langzamerhand onder zijne zonen verbrokkeld. TRANGGONO, de derde heerscher, was de laatste vorst van het Rijk. *Demak* had na hem nog twee vorsten en versmolt toen in *Padjang*, A° 1505.

§ 17. De magt van *Padjang* strekte zich achtervolgens uit over het geheele voormalige Demaksche rijk, dat na den dood van TRANGGONO aldus verdeeld werd: zijn zoon MOEKMID verkreeg *Demak*, *Samarang* en *Parwoto*, als Soesoehoenan; zijn schoonzoon HADIRI werd Soesoehoenan van *Kali Njawat*, *Djapara*. *Rembang* en *Pati*; zijn tweede zoon TIMOR werd Adipati over *Kadoe* en *Bagĕlên*; zijn tweede schoonzoon werd vorst van *Madura*, *Sumanap*, *Grisse*, *Sidajoe*, *Soerabaja*, *Pesoeroewan*; zijn derde zoon PENANGSANG werd Adipati van *Djipang*; zijn derde schoonzoon, MAS KAREBET, verkreeg *Padjang* en *Mataram* als Adipati, en *Pengging* als erfelijk voorstendom. De zetel van *Padjang* bestond benoorden het tegenwoordige *Soerakarta*. Na oorlogen en moorden werd *Padjang* door het bezit der Rijkssieraden weldra als hoofdbestuur erkend. Vier vorsten heerschten over *Padjang*. De eerste Sultan stelde ter plaatse, waar nu *Pasar Gĕdé* ligt, den zetel van eene nieuwe provincie, genaamd *Mataram*, A° 1510.

§ 18. *Mataram* breidde zich insgelijks ten nadeele

van *Padjang* uit. Weldra werden alle andere heerschappijen verzwolgen in die van *Mataram* onder den tweeden vorst SÉNOPÂTI I, in het tijdsbestek van 1526 tot 1583, en de grenzen breidden zich Westwaarts tot over de *Preanger*-landen en *Krawang*, en Oostwaarts tot aan *Bali* uit. *Cheribon* werd cijnsbaar, maar *Bantam* bleef eigenmagtig. *Madura*, *Pamakassan* en *Sumanap* waren onder het groote rijk begrepen. *Mataram* had 11 heerschers tot op PAKOE BOEWANA II, bijgenaamd SOEMARE NGLANGKOENGNGAN. Onder diens bestuur onderging het rijk opvolgende verminderingen en eindelijk bleef er slechts een derde van het groote rijk over.

§ 19. Het rijk der Compagnie (zie § 15), besloeg eerst eene kleine plek gronds aan den mond der rivier *Tjiliwong* in het rijk *Djakarta*, A° 1611. In 1619 werd dat rijk vernietigd en de Compagnie-heerschappij uitgestrekt tot eenige mijlen rondom het nieuw gestichte *Batavia*. In 1677 schonk de 6de vorst van *Mataram* aan haar al het land tot aan de *Tjitaroem* Oostwaarts. De 7de vorst schonk daarbij de streek van *Samarang*. In 1680 kreeg zij een middellijk bestuur van *Cheribon* en *Bantam*. In 1741 stond de 11de vorst al het land aan de Compagnie af, dat van de *Tjipamali* Oostwaarts langs de noorderstranden tot aan den oosthoek ligt, met inbegrip van het tegenwoordige *Pesoeroewan* en het land beoosten den *Kawi* en *Ardjoena*. In 1811 en 12 werden daarbij nog meer landschappen gevoegd. Het rijk der Compagnie had, van 1610 tot 1799, drieëndertig gebieders, onder den naam van Gouverneur Generaal. De Compagnie stierf en het rijk ging in handen van de Nederlanden over.

§ 20. Uit het groote rijk van *Mataram* ontstonden in 1755 twee rijken, genaamd *Soerakarta* en *Djokjakarta*, die nog bestaan. In A° 1844 had het eerste bereids 6 en het tweede 5 heerschers gehad. Het Rijk der Compagnie, overgegaan zijnde in een Gouvernement, had tot 1816 als Gouverneurs, 2 Hollanders, 2 Franschen en 1 Engelschman Tot A°

1844 waren er 7 Gouverneurs van wege den koning; te zamen 45 tot op Jonkheer J. C. REIJNST. Onder dezelve waren 4, die in *Indie* geboren, 3, die niet in de Nederlanden geboren waren, 1 Luitenant Gouverneur, 1 Luitenant Gouverneur Generaal en 3 waarnemende Gouverneurs Generaal. Over het Gouvernement van *Java's* Noordkust regeerden van 1741 tot 1808, 12 Gouverneurs. Het rijk der Compagnie bestond 190, het Hollandsch bestuur 10 jaren, het Fransche 7 maanden, het Engelsche 5 jaren en het Nederlandsche tot op 1850, 34 jaren, te zamen 239 jaren.

§ 21. Het bestuur, der op *Java* bestaande en bestaan hebbende rijken, was voor het meerendeel despotiek zonder grondwetten of constitutie. Des vorsten wil was de eenige constitutie; des vorsten wil was de eenige wet. De titels, die de vorsten voerden, waren eveneens verschillend. De allereerste heerschers werden genaamd *Sang Hjang*, de bovenmagtige, (God). Later namen zij den naam van *Noto*, koning, heerscher, aan. Sinds A° 700, heetten de heerschers over *Singa Sari* en *Doho*, DJOJO, de overwinnende. Sinds A° 1000, *Sri*, de doorluchtige. Vervolgens *Ratoe*, vorst, en *Praboe* heer. De heerschers over *Padjadjaran* heetten *Praboe*, die over *Modjopâhit*, BROWIDJOJO. Zij, die na den val van *Modjopâhit* over *Děmak*, *Pâdjang en Bantam* regeerden en de 5 eerste vorsten van *Matâram*, mitsgaders de vorsten over *Cheribon*, *Djokjokarta*, *Madura* en *Sumanap* in lateren tijd, heetten Sultans. De vorsten over *Giri*, *Ampel*, *Koedoes*, *Kàli djogo*, *Lépên*, *Bonang*, *Parwoto* en *Kâli Njâwat* zoowel als de heerschers over het eerste rijk *Cheribon*, benevens de 6 laatste vorsten van *Mataram* en die van *Soerakarta*, voerden den titel van *Soesoehoenan*, dat is: de persoon, aan wien verzoeken gerigt worden.

§ 21. Al deze rijken, Keizer- of Koningrijken, Prins- of Vorstendommen hadden een volstrekt en eigenmagtig bestuur. Eene enkele maal maakt de geschiedenis gewag van het kort bestaan eener volksvertegenwoordigende re-

gering of gemeenebest, *Mĕndang-kamoelan-Djonggalokan* in A° 1190. Dit gemeenebest werd later eene provincie van *Padjadjâran*, onder den naam *Bâjong Gâloe*.

§ 22. Het vrouwelijke geslacht bleef schier ten allen tijde uitgesloten van de regering. Slechts enkele malen heerschte eene vrouw, zoo als KOESOEMO KĔNTJONO WOENGOE in *Modjopâhit*, en eene Sultane in *Bantam*, A° 1744—49. Het geestelijk bestuur werd te *Giri* ook eenmaal door eene vrouw waargenomen, namelijk van 1468 tot 1481 door NJAI GĔDÉ PĔNATÉ.

§ 23. De oppermagtigheid der heerschappij bij de vorsten leidde hen tot weinige bemoeijenis met de zaken des bestuurs van hun rijk. Een algemeene bestierder des rijks had de teugels des bewinds in handen en handelde naar welgevallen. Alle prinsen en naastbestaanden van den vorst waren dien rijksbestierder middellijk onderworpen. Zij waren zelden raadgevers van den vorst of van zijnen staatsdienaar. Er bestond geen ligchaam, dat het volk vertegenwoordigde. Allen waren den vorst slaafsch onderdanig, die voor zijne onderdanen de zon scheen te zijn, welke zelf zijn geheel rijk verlichtte.

§ 24. De persoon des vorsten was steeds heilig. Wel maakt de geschiedenis gewag van het opstaan van zonen tegen hunnen vader en het ombrengen van slechts éénen SRI PAMĔKAS van *Padjadjâran* A° 1300, maar nimmer hebben onderdanen op *Java* hunne handen geslagen aan den vorst. De Regering van MANGKOE RAT TAGAL WANGI is de eenige, die gekenschetst is door oproeren en persoonlijke aanslagen om de wreedheid van zijn karakter. MAS KAREBET, Sultan van *Padjang* alleen, kwam door vergift om, want van HAMANGKOE RAT II is zulks even onzeker als van HAMANGKOE BOEWONO IV. Ophitsingen van onderdanen tegen hunne meerderen en prijsstelling op het hoofd van vorsten zijn immer te vergeefs beproefd.

§ 25. Het Javaansch bestuur berust bij den vorst, die

zijnen rijksbestierder als uitvoerende magt bezigt. Hij zelf is de wetgevende en regterlijke magt. De laatste draagt hij over op ambtenaren onder het bestuur zijns ministers. De rijksbestierdier is opperhoofd des rijks. Zie bladzijde 58 hierboven. De aan het rijk onderhoorige provinciën staan onder Regenten, die onder den rijksbestuurder staan. De regenten bestieren als Gouverneurs hunne onderhoorigheden zoo als de oude Satrapen die van het Perzische rijk. De Prinsen van echten bloede staan onder het gezag van den kroonprins: de onechte staan onder des vorsten jonger echten broeder.

§ 26. Het bestuur van het rijk der Compagnie en het Gouvernement tot 1812 bestonden in een Europeesch en een Indisch, waarvan de Regenten den zamenhang uitmaakten. De magt der Gouverneurs Generaal was volstrekt in den omvang der hoofdstad *Batavia*, maar betrekkelijk en middellijk in de verder afgelegene streken. Over *Java* zelve stond een Gouverneur, wiens rang aan dien der vorsten gelijk was, zetel houdende te *Samarang*. Zijn gezag strekte zich uit van het Cheribonsche tot den Oosthoek. In de zaken der vorsten nam hij middellijk deel. Te *Soerabaja* was een gezaghebber van den Oosthoek. Op de hoofdplaatsen *Cheribon*, *Tagal*, *Pekalongan*, *Japara* en *Rembang* waren kooplieden als opperhoofden. Die landstreken waren verdeeld in Regentschappen, waarvan de Regenten zekere contingenten als belasting aan de Compagnie hadden te leveren. Overigens bemoeide de Europesche Regering zich niet met het Inlandsch bestuur. De Regent van *Samarang* had rang van Stedehouder of Rijksbestierder der vorsten. Het Bataviasche en Krawangsche stonden onder Europeesch bestuur met landdrosten aan het hoofd. Te *Bantam* was een opperhoofd. De Preangerlanden hielden een ongemoeid eigen bestuur onder hunne Regenten. Alles was geschoeid naar de *Adat* der gewesten.

§ 27. DAENDELS maakte het eerst inbreuk op die Staats

huishouding. Hij beperkte de Regenten en Vorsten en oogde op de gelegenheid om de eersten geheel van magt te ontblooten en de laatsten te knotten.

§ 28. Raffles bragt eene geheele onwenteling te weeg in de staatshuishouding. Hij stelde eene andere wijze van belasting in, die op het bestuur eenen grooten invloed had. De Inlander uit de geringe klasse werd hierdoor gekneveld. De regenten vervreemden van hunne oude inzettingen. Alle banden van aanraking in de takken van het Inlandsch bestuur verslapten. De Javaan stond niet meer onmiddellijk onder zijne eigene hoofden.

§ 29. Het bestuur van *Java* ging in volgende tijden van het Europeesch gezag uit. De Regenten zijn de eerste personen tusschen het Gouvernement en den gemeenen Javaan. De Regentschappen zijn verdeeld in districten, die als opperhoofden over zich hebben eenen ambtenaar onder den titel van *Demang*, *Wĕdono*, *Arija*, *Mantri* of *Bĕkĕl*. In den Oosthoek heeten zij meestal *Wĕdono* en *Bĕkĕl*. In midden-*Java*, *Dĕmang*, *Arija* en *Mantri*. Tot aan de *Soenda*-landen heeten zij *Dĕmang*, *Wĕdana*. In de *Soenda*-landen *Rădên Dĕmang* of *Rădên Kĕndoeroewan*, *Kapâla Tjoetak*, *Ingcbei* of *Ngabéhhi*. De Districtshoofden hebben onder zich de Dessahoofden of *Loerah*-schappen, ook *Kapăla Kampong* genaamd. De Dessahoofden zijn genaamd, in den Oosthoek *Patinggi*, *Kĕpolo*, en Westwaarts heeten zij *Bĕkĕl*, *Loerah*, *Mandor;* in de *Soenda*-landen *Prijâji* en *Koewoe*. De andere takken van bestuur zijn de geestelijkheid en de toegevoegde ambtenaren van Pakhuis-administratie, Houtbosschen, Landelijke inkomsten, Cultures en Justitie.

De geestelijkheid bestaat uit de hoofdpriesters, die op de Hoofdplaatsen leden van de landraden en regtbank van ommegang zijn. Hun zijn alle zaken, betrekkelijk het Mahomedaansch geloof, huwelijken, echtscheidingen en plegtigheden onderworpen. Ter instandhouding en nakoming der landsge-

bruiken, hebben zij onder zich Ambtenaren met den naam van *Djaksa* of *Jaksa*. De priesters, waarvan er een in ieder dorp is, staan allen onder den hoofdpriester of Panghoe. loe. Hun naam is *Santri*, *Bauw* en *Lebé*. Zie ook III Boek, II Deel. blz. 394.

§ 30. Het Europeesch bestuur op *Java* bestaat uit de navolgende collegiën en afdeelingen, welke het Algemeen Gouvernement bestieren.

1. De Raad van *Indie*, bestaande uit den Gouverneur-Generaal, den Vice-President en 3 of 4 leden, benevens 3 Secretarissen van het Gouvernement.
2. De Algemeene Secretarie met het Bureau van Inlandsche zaken.
3. Collegiën van Justitie, bestaande uit: het Hooge Geregtshof, het Hooge Militaire Geregtshof, de Raden van Justitie te *Batavia*, *Samarang* en *Soerabaja*, de Ommegaande Regtbanken en de Landraden. De Advokaten, Procureurs en Notarissen behooren tot deze afdeeling.
4. Generale Directie van Financiën, bestaande uit de:
   a) Algemeene Directie, Secretarie, Boekhouding, Ordonnancering en Begrooting. Het algemeen opzigt over en het beheer der schatkist, muntwezen, staatsrekeningen, gelden, goederen, inkomsten en uitgaven;
   b) Directie der middelen en domeinen, het beheer der inkomende en uitgaande regten, handel en scheepvaart, verpachtingen, belastingen, vendu, zegel, successie, vogelnestjes, Gouvernements-gronden en het loodswezen;
   c) Directie der producten en civiele Magazijnen, belast met het beheer van 's Lands pakhuizen, voorzieningen en behoeften, leveranciën, uitbestedingen, inname en verkoop van producten, beladen van vaartuigen, zouthandel, waterstaat, civiele

gebouwen, houtwerken, zaagmolens, posterijen, drukkerij, constructie-winkel;

d) Directie over de Cultures, beheerende de landelijke inkomsten, de teelt van koffij, specerijen, katoen, cochenille, suiker, indigo, tabak, zijde, thee, peper en de bosschen.

5. Algemeene Rekenkamer voor de rigtige administratie en verantwoording van 's lands geldelijke inkomsten en uitgaven, bij alle collegiën of personen, die met het beheer daarvan zijn belast; mitsgaders het oppertoezigt over de wees- en boedelkamers, pensioen-, school- en armenfondsen.
6. Wees- en boedel-administratie over nalatenschappen en wezen.

De plaatselijke besturen bestaan uit Residenten, Assistent-Residenten, Secretarissen, Schouten, Wijkmeesters en Posthouders, alsmede Tolken. *Batavia* heeft alleen een geheel Europeesch bestuur zonder Regenten, doch Kommandanten en Wijkmeesters onder den Resident.

De uitlanders, staande onder het regtstreeks Europeesch bestuur, worden beheerd, als: Chinezen, door plaatselijke hoofden, genaamd Majoor, Kapitein of Luitenant; Arabieren en Mooren door Kommandanten; Maleijers door een' Kapitein of Hoofd; Boeginezen en Bengalezen onder Hoofden.

Aan iedere natie is in elke plaats eene afzonderlijke wijk tot woonplaats aangewezen. Europeanen, die eene acte van verblijf hebben, mogen zich overal nederzetten, behalve in de Vorstenlanden, ten zij met Hooge vergunning.

§ 31. Geheel *Java* wordt gerekend te zijn, het eigendom van het Europeesch Gouvernement, uitgezonderd de Vorstenlanden, die als een leen 's vorsten grond gerekend worden te zijn. Gouvernementsgrond is in de Residentiën *Batavia* en *Krawang* meerendeels, en in de overige landschappen, op de plaatsen waar particuliere etablissementen gevestigd zijn, het eigendom van particulieren.

De waarde der gronden wordt door de laatsten van de daarop wonende Javanen uitgekeerd. De vierkante Rijnlandsche Roede wordt gerekend tegen 25 cents zilver Indisch Courant. De gronden, waarop de Cultures geplant zijn, behooren echter aan het Gouvernement, bijaldien geen uitsluitende koop van dezelven is aangegaan.

§ 32. Het hoogste bestuur en bevel over de Land- en Zeemagt berust bij den Gouverneur-Generaal of waarnemenden Gouverneur-Generaal, hetzij hij Militair is of niet. Het kommandement over de Landmagt berust bij een' Luitenant-Generaal, en dat over de Zeemagt bij een' Schout bij Nacht, waarvan afgezonderd is het beheer der civiele oorlogsvaartuigen.

§ 33. Het bestuur over de Landmagt berust bij het Algemeen Militaire Departement, bestaande uit:

1. Den Generalen Staf des legers en de Plaatselijke Staf.
2. De Directie van Oorlogswerken, Genie en Sappeurs.
3. De Militaire Administratie des legers, hospitalen en magazijnen.
4. De Militaire Geneeskundige dienst.
5. De Directie der Artillerie en van het materieel van Oorlog.

§ 34. Het bestuur over de Zeemagt wordt gehouden door

1. De Hoofdadministratie der Marine.
2. Het haven- en Equipage-Departement.
3. De Pakhuis-Administratie der Marine.
4. De Stoomvaartdienst.
5. Het beheer der civiele Schoeners- en Kruisbooten.

§ 35. De overige instellingen van bestuur op *Java* zijn:

1. Het Schoolwezen, onder eene hoofdkommissie en subkommissiën.
2. Adminiatratiën van weduwen-, weezen- en verhoogde pensioen-fondsen.
3. Christelijke Eerdiensten.
4. Burgerlijke Geneeskundige dienst.

V. Verdeeling van Java. Plaatselijk bestuur.

§ 1. Ten opzigte der bevolking is *Java* verdeeld in drie groote onderscheidene hoofddeelen. Deze zijn: 1° *Java*, van het Oosten tot aan de Rivier *Pamali;* 2° *Sunda*, het westelijk deel des eilands en 3° *Madura* met onderhoorige eilanden. De bevolking dezer hoofddeelen is onderling onderscheiden in taal, ligchaamsbouw en kleederdragt.

§ 2. De Staatkundige verdeeling van vorige tijden is af te leiden uit de opnoeming der Rijken in Hoofddeel IV. De eerste verdeeling van *Java* in drie groote afdeelingen rekent van omstreeks 1800. Tijdens het Engelsch Gouvernement was de verdeeling:

				vierk. Eng. mijl.
1. *Banjoewangi* met *Bezoeki*, waarv. de oppervl. was,				1274
2. *Probolingo*,	»	»	»	2854
3. *Pesoeroewan*	»	»	»	1952
4. *Soerabaja*	»	»	»	1218
5. *Grissee*	»	»	»	778
6. *Rembang*	»	»	»	1400
7. *Japara*	»	»	»	1025
8. *Samarang*	»	»	»	1166
9. *Pekalongan*	»	»	»	607
10. *Tegal*	»	»	»	1297
11. *Cheribon*	»	»	»	1334
12. *Batavia* en *Buitenzorg*	»	»	»	2411
13. *Bantam*	»	»	»	3428
14. *Preanger Regentsshappen*	»	»	»	10002
15. *Kadoe*	»	»	»	826
16. *Grobogan*	»	»	»	1219
17. *De Vorstenlanden*	»	»	»	11300

§ 3. De tegenwoordige verdeeling van *Java* is:

			vierk. Eng. mijl.
1. *Bezoeki* en *Banjoewangi*, Residentie, beslaande			4126
2. *Pesoeroewan*	»	»	1784

			vierk. Eng. mijl.
3. *Soerabaja* met *Madura*	Residentie	»	3586
4. *Kediri*	»	»	2054
5. *Patjitan*	Ass. Resid.	»	773
6. *Madioen*	Residentie	»	1580
7. *Rembang*	»	»	1983
8. *Joana* en *Japara*	»	»	672
9. *Samarang*	»	»	1423
10. *Pekalongan*	»	»	466
11. *Kadoe*	»	»	631
12. *Bagĕlĕn*	»	»	923
13. *Banjoemás*	»	»	1589
14. *Tegal*	»	»	850
15. *Cheribon*	»	»	2042
16. *Krawang*	Assist.	»	1538
17. *Preanger Regentschappen*	Residentie	»	6077
18. *Buitenzorg*	Ass. Resid.	»	1064
19. *Batavia*	Residentie	»	663
20. *Bantam*	»	»	2560
21. *Soerakarta*	Keizerrijk	»	1803
22. *Djokjokarta*	Koningrijk	»	926

De Engelsche mijl is 20 minuten gaans, of $\frac{1}{60}$ graad des evenaars. 4 Eng. mijlen maken ééne Geographische mijl van 15 op den graad. De mijlpaal op *Java* is van 16 minuten of 400 roeden.

§ 4. De militaire verdeeling van *Java* is den 25 Julij 1839 vastgesteld:

Eerste groote Afdeeling, hoofdkwartier *Batavia* (Weltevreden) West-*Java;*

Residentiën: 1°. *Bantam.* 2°. *Batavia.* 3°. *Krawang.* 4°. *Buitenzorg.* 5°. *Preanger-Regentschappen.* 6°. *Cheribon;*

Bevattende de Militaire posten: *Lebak*, *Pandeglang*, *Tjiringin*, *Anjer*, *Ceram*, *Weltevreden*, *Buitenzorg*, *Palimanang*, *Tomo*, *Indramajoe;*

Tweede groote Afdeeling, hoofdkwartier *Samarang;* midden-*Java;*

Residentiën: *Tegal*, *Banjoemas*, *Bagĕlĕn*, *Pekalongan*, *Samarang*, *Kadoe*, *Japara*, *Rembang*, *Patjitan*, *Madijoen* en de Vorstendommen *Soerakarta* en *Djokjokarta;*

Tot de 2de Afdeeling behooren de posten: *Samarang*, *Oengâran*, *Salatiga*, *Bojolâli*, *Soerakarta*, *Klatten*, *Djokjakarta*, *Montilan*, *Mĕnoreh*, *Magĕlang*, *Ambarâwa*, *Ngâwi*, *Madijoen*, *Ploentoeran*, *Gèdong kebo*, *Noesakambangngan*, *Wonosobo*, *Patanâhan*, *Kârangbollong;*

Derde groote Afdeeling, hoofdkwartier *Soerabaja;* Oost-*Java;*

Residentien: *Soerabaja* met *Madura*, *Kĕdtri*, *Pesoeroewan*, *Bezoeki* met *Banjoewangi*.

Tot de derde Afdeeling behooren de bezettingen van *Soerabaja*, *Kĕdtri*, *Malang*, *Mengari*, *Pesoeroewan*, *Probolinggo* *Bezoeki*, *Banjoewangi*, *Sumanap*, *Bangkalan*, *Bawéan*, *Pamakassan*.

§ 5. Deze militaire verdeeling bepaalt tevens het regtsgebied der Raden van Justitie en der Wees- en Boedelkamers.

§ 6. De Residenten en Assistent-Residenten in §. 3 vermeld, zijn in hun gebied de eerste personen. Zij hebben rang boven den Militairen Kommandant der hoofdplaats en ontvangen, wat de eerste aanbelangt, de eerbewijzingen van Kolonel der landmagt. Hun rang is met den Vorsten gelijk. Zij corresponderen onmiddellijk met het Gouvernement en de Hooge Collegiën, in § 30 genoemd. De meeste Residentiën hebben onderafdeelingen, aan wier hoofd een Assistent-Resident staat.

§ 7. De onderafdeelingen der Residentiën of Provinciën zijn:

1. *Bantam*. Adsistent-Residents-Afdeelingen: 1°. *Tjiringen*. 2°. *Lebak*. 3°. *Anjer*. 4°. *Pandèglang*.
2. *Batavia*. Adsistent-Residents-Afdeeling in de Ommelanden voor de politie.

3. *Preanger*-Regentschappen: id. 1°. *Bandong*. 2°. *Sumadang* en *Soekapoera*.
4. *Cheribon*: id. 1°. *Indramajoe*. 2°. *Koeningan*.
5. *Samarang*. Adsistent-Residents-Afdeelingen: 1° *Salatiga*. 2°. *Poerwodâdi*.
6. *Bagĕlēn*. Adsistent-Residents-Afdeelingen: 1°. *Kĕboemēn*. 2°. *Ambal*. 3°. *Lĕdok*.
7. *Banjoemas*. Adsistent-Residents-Afdeelingen: 1°. *Poerwokĕrto*. 2°. *Poerbolingo*. 3°. *Bandjarnĕgara*. 4°. *Tjilatjap*.
8. *Madijoen*. Adsistent-Residents-Afdeelingen: 1°. *Ngâwi*. 2°. *Pronorogo*.
9. *Kĕdîri*. Adsistent-Residents-Afdeeling: 1°. *Ngrowo*.
10. *Joana* en *Japara*. Adsistent-Residents-Afdeeling: *Japara*.
11. *Rembang*. Adsistent-Residents-Afdeelingen: 1°. *Toeban*. 2°. *Bodjonĕgoro*.
12. *Soerabaja*. Adsistent-Residents-Afdeelingen: 1°. *Grissee*. 2°. *Modjokĕrto*. 3°. *Bawéan*.
13. *Pesoeroewan*. Adsistent-Residents-Afdeeling: 1° *Malang*.
14. *Bezoeki*. Adsistent-Residents-Afdeelingen: 1°. *Probolingo*. 2°. *Banjoewangi*.

De hier niet vermelde Residentiën hebben geene Adsistent-Residentiën.

§ 7. Iedere Residentie is verdeeld in Regentschappen, van het oosten af gerekend:

1. *Banjoewangi*. 2. *Bezoeki*. 3. *Probolingo*. in de Adsistent-Residentien van dien naam.

4. *Pesoeroewan*. 5. *Bangil*, in *Pesoeroewan*. 6. *Malang*, in de Adsistent-Residentie van dien naam.

7. *Bawéan*. (eil.) 8. *Modjokĕrto*. 9. *Grissee*; 10. *Sidajoe*; 11. *Lamongan*. De 3 laatste in de Afdeeling *Grissee*. Voorts 12. *Soerabaja*, ter hoofdplaats.

13. *Rembang*. 14. *Toeban*, in de Adsistent-Residentie. 15. *Bodjonĕgoro* en 16. *Blora* in *Bodjonĕgoro*.

17. *Jawâna*. 18. *Pati*, onder een Resident. 19 *Japara;* 20 *Koedoes*, onder *Japara*.

21. *Bĕrbĕk*. 22. *Ngrowo*, in de Afdeeling *Ngrowo*. 23. *Trengaleh*, idem 24. *Kĕdîri* ter hoofdplaats.

24. *Patjitan*, in de Adsistent-Residentie.

25. *Pronorogo*. 26. *Ardjowinangoen* en 27. *Soemorotto* in de Afdeeling *Pronorogo*.

28. *Ngâwi*. 29. *Poerwodadi* en 30. *Djogorogo*, in de Afdeeling *Ngâwi*.

31. *Madijoen;* 32. *Magĕtlan*, in de Afdeeling *Madijoen*.

33. *Banjoemas* 34, *Poerwokĕrto* 35, *Bandjarnĕgara*, in de Afdeelingen van dien naam.

36. *Bagĕlên*, 37. *Koetoeardjo*, in de Afdeeling *Bĕgalên*.

38. *Kĕboemên*, 39. *Karanganjer*, in de Afdeeling *Kĕboemên*.

40. *Ambal*, 41. *Lĕdok*, in de Afdeeling van dien naam.

42. *Magĕlang*, 43. *Tèmanggoeng* in de Residentie *Kadoe*.

44. *Samarang* ter hoofdplaats. 45. *Kĕndal*, 46. *Demak*, 47. *Grobogan* in de Afdeeling *Salatiga*.

48. *Pekalongan*. 49. *Batang*, in de Residentie *Pekalongan*.

50. *Tagal;* 51. *Brebes* en 52. *Pemalang* in de residentie *Tegal*.

53. *Cheribon* ter hoofdplaats. 54. *Modjolĕngko* in de Afdeeling *Indramajoe*.

55. *Koeningan* en 56. *Galoe* in de Afdeeling *Koeningan*.

57. *Tjiandjor*. en 58. *Bandong* ter hoofdplaats.

59. *Sumadang* en 60. *Soekapoera*, in de Afdeeling *Sumadang*. 61. *Limbangan* idem.

62. *Buitenzorg* en 63. *Krawang*, in de Adsistent-Residentien van dien naam.

64. Noorderregentschap, Afdeeling *Bantam*. 65. Westerregentschap, Afdeeling *Tjiiringin*.

66. Zuiderregentschap, Afdeeling *Lebak*. 67. *Pandeglang*.

§ 8. De Regenten maken den hoogen Inlandschen adel

uit. Hunne ambten zijn meestal erfelijk. Hun titulatuur is verscheiden en niet verbonden aan ambt of rang, maar aan de magt van het Gouvernement onderworpen. Hunne aanstellingen bekomen zij van den Gouverneur Generaal met de titels van *Rădèn Toemĕnggoeng; Kijâhi Toemĕnggoeng; Rădên Adipâti; Raden Arijâ; Mâs Toemĕnggoĕng.* Onder zich hebben zij een' *Pâti* of uitvoerder der bevelen en ook vervanger in geval hunner afwezigheid. Wijders een ondercollecteur voor de inning der landelijke inkomsten en eene Inlandsche hofhouding volgens de Javaansche *adat.*

§ 9. De zamentrekking geeft 20 Residentien; 30 Adsistent-Residentien en 67 Regentschappen, behalve de vorstenlanden. Op het eiland *Madura* zijn twee Adsistent-Residentien voor het Gouvernementsbestuur, onderhoorig aan *Soerabaja.* De eerste voert gezag over de Afdeeling *Bangkalan*, de tweede over die van *Sumanap* en *Pamakassan.* Te *Soerakarta*, *Djokjakarta*, *Madura*, *Sumanap* en *Pamakassan* zijn Rijksbestierders of Stedehouders, belast met het Inlandsch bestuur van wege de vorsten. Zij zijn door het Gouvernement aangesteld en als zoodanig ambtenaren van hetzelve.

§ 10. Het plaatselijk bestuur berust in iedere provincie bij den eersten ambtenaar, die het oppertoezigt heeft over:

1. 's Lands inkomsten en bestier; comptabiliteit, gelden en middelen.
2. Den algemeene handel en scheepvaart, kleinen en grooten handel.
3. De Produkten, aanplanting en fabrijken, cultures.
4. De Politie en Justitie, met alles wat daartoe betrekking heeft.
5. De Inlandsche verstandhouding met Vorsten, hoofden en inwoners.
6. De Militaire gemeenschap, handleening, ondersteuning en zamenleving.

7. Alle Gouvernements-Instellingen, op de provincie betrekkelijk.
8. De kruisbooten van Oorlog tot het tegengaan van zeerooverijen.

Voor het eerste artikel bestaan op de drie hoofdplaatsen, *Batavia*, *Samarang* en *Soerabaja*, algemeene ontvangers. Op de andere hoofdplaatsen zijn de Residentie-Secretarissen of Adssistent-Residenten, belast met de kassen. De strand-Residentien hebben kantoren voor de uit- en ingaande regten met ontvangers. Voor de cultures zijn hun de Controleurs en opzieners toegevoegd. Voor de policie bestaan te *Batavia* Schouten; te *Samarang*, en *Soerabaja* en in de ommelanden van *Batavia* zijn Adsistent Residenten voor de politie. Op de overige plaatsen zijn de Residenten of Adsistent-residenten er regtstreeks mede belast. Voor de verstandhouding met den Inlander bestaan Rijksbestierders, Regenten, Priesters, Districtshoofden, politiedienaren. Met het Militaire Departement wordt schriftelijk gemeenschap gehouden. Van wege het Gouvernement bestaan er Weesmeesters of Agenten, Opzigters en Vendumeesters.

VI. Finantiën. Middelen.

§ 1. De inkomsten van het Gouvernement en van de Vorsten zijn:

A. De landrenten of landelijke inkomsten. Het zijn belastingen in den vorm van tienden, die geheven worden van de rijstvelden in geld, volgens Taxatie, bewerkstelligd door gecommitteerde Europeanen en Inlanders van wege het bestuur, en door de Districts- en Dessahoofden en oudsten van wege den gemeenen man. Voor den aanslag wordt aan het Dessahoofd uitgereikt een bewijs, genaamd *Pijagĕm*, door den eersten ambtenaar der provincie geteekend. Deze *Pijagĕm* is een huurcedul der landerijen tot de Dessa behoorende, en de belasting zelve, eene grondhuur. De Dessa-hoofden slaan hunne onderhoorigen afzonderlijk aan, en

zijn belast met de inzameling der gelden en overdragt aan de Controleurs, voor welke Commissien de Dessa-hoofden ontvangen: 20°/o van een aanslag van minder dan *f* 50. $16\frac{2}{3}$ °/o voor een aanslag van *f* 50, tot *f* 100. $12\frac{1}{2}$ °/o voor een aanslag van *f* 100 tot *f* 200 en $8\frac{1}{2}$ °/o voor een aanslag van meer dan *f* 200 's jaarlijks van hunne onderhoorige dorpen. Van deze aanslagbelasting is niemand uitgezonderd, die eenige aanplanting op 's Gouvernements grond heeft staan. Deze gelden worden ontvangen door Inlandsche ambtenaren met naam van Onder-Collecteur, ten overstaan en onder waarborg van administratie van de Collecteurs over de Landelijke inkomsten en Cultures en de Inlandsche Regenten. Tusschen de Onder-Collecteurs en de Dessahoofden staan de Districtshoofden, die de invordering ondersteunen. De Onder-Collecteur draagt 's maandelijks zijne kas af aan den Algemeenen ontvanger of ambtenaar met de kas belast. De *Preanger*-landen zijn vrij van deze belasting.

B. De Directe Belastingen zijn: eene opbrengst van $\frac{1}{2}$°/o van de getaxeerde waarde van gebouwen; zekere Tax van grondbelasting voor eigendommen en eene Tax op paarden en rijtuigen, af te dragen aan de Stedelijke ontvangers.

C. De Indirecte Belastingen: Inkomende en uitgaande regten; Verpachtingen van Opium, Bazars, hoofdgelden, vogelnesjes, tollen, speelhuizen, slagten van vee, kroegen. Klein zegel; Successie; Loodswezen; Ankeragie-geld. Reglementen en Tarieven bepalen deze belastingen en heffingen. De inning der inkomende en uitgaande regten is op de hoofdplaatsen *Batavia*, *Samarang* en *Soerabaja* opgedragen aan Ontvangers en op de andere plaatsen, waar kusthandel bestaat, aan Commiezen Ontvangers of Plaatselijke ambtenaren. Deze, en ook de Pachters, de Collectrices van het klein zegel, Ontvangers van Successieregt, Haven

departementen voor het loodswezen, loods- en ankeragie gelden, dragen de sommen af aan de algemeene ontvangers. Het klein zegel wordt gecollecteerd op de drie hoofdplaatsen door Weduwen van ambtenaren, en op de overige hoofdplaatsen van Residentien en Adsistent-Residentien, door eenen Ambtenaar. De Loodsen ontvangen vast tractement, behalve die te *Banjoewangi*, welke voor ieder schip, een, volgens Gouvernements tarief bepaald loodsgeld, als salaris ontvangt. In het Staatsblad van Nederlandsch Indië zijn de tarieven voorgeschreven. De inlandsche vaartuigen hebben jaarpassen, waarvan het zegel de belasting uitmaakt. Het regt van Patent, voor het drijven van handteringen, affaires en alle andere civiele bedrijven, is bepaald door de ordonnancie op het klein zegelregt.

D. Het debiet van zout, waarvan het Gouvernement zich den aanmaak en verkoop uitsluitend heeft toegeëigend. De Administratie bestaat uit Hoofddepôts en Depôts van verkoop, opgedragen aan Europeanen en Inlanders. De pikol wordt uitverkocht met de maat, voor *f* 8. Te *Batavia* en *Buitenzorg* is de verkoop verpacht. De gelden van ontvangst worden in de Residentie-kassen gestort.

E. Verkoop van Hout, Balken, Planken, verkocht op publieke vendutien, op aanvragen bij Request aan de Residenten. Opzieners zijn over den stapel gesteld.

F. De Posterijen. Op de drie hoofdplaatsen zijn er vaste beambten mede belast; op de overige hoofdplaatsen, een der ambtenaren, zonder daarvoor afzonderlijke inkomsten te genieten. De briefporten vloeijen in de Residentie- en Ontvangerskassen.

G. De drukkerij te *Weltevreden*. Advertentiekosten per 5 woorden *f* 1. Afzonderlijk drukwerk is aan censuur onderworpen en wordt duur betaald.

H. De Producten, waarvan het Gouvernement zich de cultuur heeft voorbehouden, als Thee, Nopal en Coche-

nille, Zijde, Kaneel, Indigo en Koffij, die geleverd worden aan de Handelmaatschappij.

I. Het Sequester, het regt op onbeheerde boedels en derzelver Administratie.

K. De Constructiewinkel te *Soerabaja* voor hetgene er wordt aangemaakt voor rekening van Particulieren.

L. De verkoop van voorwerpen uit de magazijnen der Genie en Artillerie, enz. voor zoooveel het meerder bedrag voor Admiuistratie aangaat.

M. De verkoop van Produkten en artikelen voor de consumptie op *Java*.

§ 2. Het inkomen der Vorsten bestaat:

a. In hetgeen het Gouvernement hun als maandelijksche bezoldiging of vergoeding voor afgestane landen toekent, hetgeen voor *Soerakarta* 's maands, voor den afstand van de *Montjonĕgoro*-landschappen ongeveer *f* 47,000 bedraagt.

b. In de Belastingen, die zij hunne onderhoorige landen en onderdanen opleggen, bestaande in hoofdgelden, bijdragen, materialen en diensten.

c. In den handel, welke door hen met eigene middelen gedreven wordt.

d. In den aanmaak van zout te *Sumanap*.

VII. Produkten. Cultures. Handel.

§ 1. De Produkten van *Java* zijn: Rijst, Suiker, Koffij, Tabak, Indigo, Thee, Cochenille, Zijde, Kaneel, Cardamon, zout Jâtihout.

Deze zijn, behalve de twee laatste artikelen van uitvoer en handel, voor de Europeesche markten.

§ 2. Men rekent, dat de geheele oppervlakte van *Java* slechts voor ruim een vijfde deel bebouwd is. Van dat $\frac{1}{5}$ kan men $\frac{4}{5}$ aannemen bebouwd te zijn met rijst. De rijstaanbouw werd den Javaan het eerst door ADJI SOKO geleerd, en het gebruik van den Buffel daarbij, door KOEDHA LALÈJAN. Tot de bergen klimmen de velden trapswijze op. Het gewas wordt door afzonderlijke zaaijing en daarna door

verplanting vermenigvuldigd. De velden worden onderscheiden in hooge en lage, drooge en natte velden, genaamd *Sàwah* (lage, natte), *Tĕgal* (drooge, hooge). De poting en inoogsting geschiedt door vrouwen; de bewerking, ontginning en het onderhouden worden door mannen bewerkstelligd. Bij den oogst worden de schoven verdeeld in eene kleine schoof, genoegzaam met een hand te omvatten, en genaamd *Poetjoek*, *Potjong* of *Ikat*. Twee diergelijke worden zamengebonden en heeten *Gêdêng*. Vijf *Gêdêngs* heeten eene *Sanga*.

De rijst, uit den bolster, heeft tot maatstaf het gewigt van 1¼ pond oud Amsterdamsch gewigt. Dit heet een *Katti*. Tien *Katti* maken een *Gantang*; tien *Gantang* maken een *Pikol*; 28 *Pikols* maken een *Kojang*, die dus 3500 Amsterdamsche ponden weegt 2500 ℔ = een *Tjajing*. Deze gewigten verschillen echter op vele plaatsen.

De tijd der ontginning en aanplanting wordt bepaald door de dorpspriesters, die dezelve inzegenen met gebeden en feestmalen. Het begin des oogstes is eveneens een tijdstip van vreugde voor het platte land, en een tijdperk voor de Javaansche Chronologie.

De Inlandsche beambten worden grootendeels bezoldigd in rijstvelden, waarvan de hoeveelheid volgens rang en stand wordt verdeeld. Het produkt hebben zij geheel ter hunner beschikking.

Het Gouvernement verleent contracten aan Europeanen voor de aanplanting en ontbolstering van rijst. De besturen leveren land en werkvolk voor de ontginning aanplanting, onderhoud, inoogsting en werkzaamheden aan den pelmolen. Het gewas wordt aan de bevolking betaald door den eigenaar en contractant der pelmolens, ingevolge eene taxatie van Europesche en Javaansche beambten, daartoe gecommitteerd door den Resident, voor en van wege het Gouvernement. De onderneming is Particulier.

De rijst wordt op de binnenlandsche markten in kleine

hoeveelheden door de Dessa-bewoners verkocht, door de opkoopers verzameld tot Pikols en Kojangs, en uitgevoerd naar elders op het eiland, en in de Kolonie naar *Samatra*, *Lingga*, *Riouw*, *Borneo*, *Makassar* en *Bali*. Het verleenen van voorschotten aan de planters, op het te velde staande gewas, tegen hoogen intrest in produkt te betalen, is, alhoewel verboden, te winstgevend, om niet heimelijk plaats te hebben.

§ 3. De aanplanting van suikerriet heeft verschillende doeleinden voor den Javaan. Hij bouwt hetzelve aan, 1°. voor zich zelve, om op de basars te verkoopen; alsdan wordt het raauw uitgekaauwd, hetwelk er het eenige doel van is; — 2°. om het te verkoopen aan Chinezen, die er suiker van bereiden, en 3°. op order van zijn opperhoofd, om te dienen tot het bereiden van suiker, volgens contracten door het Gouvernement met particulieren aangegaan.

Het suikerriet verschilt in soorten, als 1°. *Tĕboe Otaïti*, zijnde grof, soms ter dikte eens menschen arms, 10, 12 en meer voeten lang en zonder wortel of bladeren, tot 15 ponden per stok zwaar. Het is oorspronkelijk van Otaheite, een der vriendschaps-Eilanden uit den Australischen archipel, op Java overgebragt. Het riet is zeer zoet, saprijk, lang van knoesten, zwaar van bladeren, en moet ruim geplant te worden, op 3 voeten per stok in de rijen, en de rijen op 6 voeten van elkander. De kleur is vaal groen, de stok hard en het uitgeperste riet zeer voos en spoedig in de zon gedroogd. De 2° soort heet *Tĕboe Djapāra*, veel dunner, kleiner, knoestiger en geler dan de 1° soort. Zij is van stok drie vingeren dik, 5 tot 8 voeten lang, kort van knoesten of knobbels, ligt van blad, saprijk als de vorige soort, en geeft witter en vaster suiker dan de Otaïti. De 3° soort is de *Tĕboe Pasar*, van de dikte en lengte tusschen de vorige soorten in, De knoesten zijn lang, de

kleur groen, de soort slecht, vol waterdeelen, weinig suikerrijk, voos en bij uitsluiting geschikt voor verkoop. Het riet kan, afgesneden, niet langer dan twee dagen zonder bederf en verzuring blijven. De voortplanting geschiedt door stekken.

Het Gouvernement verleent contracten voor den aanmaak van suiker, volgens verschillende stelsels. Het verbindt zich dan, om 's jaarlijks, gedurende zeker tijdsverloop — meestal twintig jaren — eene uitgestrektheid te laten aanplanten met suikerriet, van 300, 400 of meer Baauws, iedere Baauw of *Bâhoe* van 500 vierkante Rhijnl. roeden, iedere roede van 12 voet à 12 duim. Wijders om die aanplanting te onderhouden en later bij rijpheid te leveren, alles door middel van het plaatselijk bestuur, dat daartoe de bevelen geeft. De fabrijkant en contractant verbindt zich, al de door hem gemaakte suiker aan het Gouvernement, in 's lands pakhuizen tegen bepaalde prijzen af te leveren, namelijk wanneer het Gouvernement den Fabrijkant sommen heeft voorgeschoten. Na schuldvereffening wordt hem soms vergund, zijn product zelf te verkoopen.

De bereiding der suiker geschiedt op verschillende manier, en de twee voorname stelsels zijn: 1° met open vuur in luchtvolle, en 2° met stoom in luchtledige ketels. De suiker met het eerste stelsel verkregen, is, bij de hoogste witheid grijsachtig van grondkleur en kan tot droog en fijn gruis worden toebereid zonder groven korrel en kristal. Het tweede en nieuwere stelsel geeft witte, harde, grofkorrelige, en geel grondkleurige suiker, doch die echter niet tot de hoogste droogheid te brengen is. Zij droogt in de zon, doch wordt in de schaduw weder vochtig en nat bij inpakking, wanneer zij eenigen tijd is opgelegd.

Het suikerriet, wanneer het bijna eenjarig is, wordt gesneden om vermalen te worden, en in bosschen van 25 stokken naar den molen vervoerd met karren, door

buffels getrokken. Een goede molen kan van 4 tot 6000 bossen in de 24 uren vermalen. Het uitgeperste riet wordt op het veld in de zon gespreid, gedroogd, en wanneer het dien graad van droogte heeft bekomen, dat het kraakt bij het breken, dan is het geschikt tot brandstof en uitermate verhittend. De Otaïti- en Pasar-soorten geven goede brandstof, maar de Japara-soort verkruimelt grootendeels.

Tot het bereiden van den suiker zijn minder werklieden noodig dan tot het buitenwerk, het droogen en aanbrengen. Meestal zijn 6 à 700 Javanen onafgebroken bezig, verwisselende om de 24 uren voor het binnenwerk, terwijl het buitenwerk 's nachts stilstaat. Men begint tegen primo Junij en eindigt vóór den regen-moeson, November, voor zoo ver het riet te velde aanbelangt. Na November doet het Bestuur al het overige ongemalen riet op eigen gezag vernielen en verbranden, om die velden aan de rijstkultuur terug te geven. De aanplanting van het riet heeft op andere gronden plaats in de maanden Julij, Augustus en September en het eerst geplante wordt het eerst gesneden.

Wat het geldelijke der onderneming aanbelangt, zoo komt het daarstellen eener fabrijk, volgens het eerste systhema, te staan op ongeveer ƒ 100,000; — doch volgens het tweede stelsel op ƒ 300,000, met alles wat er toe behoort van gebouwen, werktuigen, bouwstoffen, karren, buffels, het bebouwen en het graven. Het Gouvernement bepaalt bij het contract een voorschot, dat renteloos genoten en in 10 jaren moet worden afgelost door de jaarlijksche inhouding van $\frac{1}{10}$ van het bedrag der waarde van de geleverde suiker. Daarvoor verlangt hetzelve de verpligte levering van de suiker in hare pakhuizen, zonder belofte aan den Contractant van vrijheid van eigen verkoop na de afdoening der schulden. 's Jaarlijks kan de fabrijkant uit 's lands kas voor de dagelijksche bereiding van suiker andere voorschotten genieten, die alle jaren afgerekend en aange-

zuiverd worden. Wenneer het riet te velde tot dien graad van rijpheid is gekomen, dat het bijna tot vermaling geschikt is, wordt het op stam getaxeerd door eene Commissie van wege het Gouvernement en den Fabrijkant benoemd. Het riet wordt gewaardeerd en geschat, hoeveel pikols suiker het kan opleveren. Voor het getaxeerde bedrag wordt de fabrijkant bij het bestuur gedebiteerd, met een bedrag van *f* 3,50 per pikol. Dit dient tot grondslag voor de betaling der planters, die hiervan *f* 3,00 bekomen, terwijl het overige wordt verdeeld onder de hoofden van bestuur, met de zorg van de aanplanting belast. Voor het snijden te veld van iedere bos stokken, groot en klein, wordt ½ cent en voor den aanbreng tot aan den molen van dusdanige bos, ¾ cent door den fabrijkant betaald. De middelen van vervoer moeten door denzelven tevens verschaft worden. De bebouwing der velden voor de aanplanting zoowel als het vervoer en de fabrijkswerkzaamheden worden door de bewoners der omliggende dorpen verrigt. De laatste ontvangen eene dagelijksche betaling van 8, 10, of 15 cents, waarvoor zij 12 uren moeten werken.

De suiker, na gefabriceerd, gedroogd en bereid te zijn, wordt gepakt in manden van gevlochten bamboes, gevoerd met biezen matten. Daarin wordt zij gestampt en vastgepakt, gebonden met rotting en gemerkt, waarna zij naar 's Lands pakhuizen per as of per praam wordt verzonden. Aldaar wordt zij, door eene Commissie van wege het bestuur of door eene geëmploijeerde der Handel-Maatschappij, ten overstaan van een' gecommitteerde van wege den fabrijkant, gekeurd, door middel van boring in de kanassers en gesorteerd onder de nummers, welke derzelver waarde bepalen, en die in gezegelde fleschjes door beide partijen als standmonsters zijn aangenomen. De gewone nummers van het oude of eerste stelsel zijn van 7 tot 15, en die volgens het stoomstelsel, hooger, tot 18 en meer, en helder wit. De prijsbepaling bij

contract, verleend aan den fabrijkant als maximum, is ƒ13, per pikol van 125 Amsterdamsche ponden. Iedere kanasser is van 3½ tot 4 pikols inhoud.

Het fabrikatie-jaar van eene fabrijk, volgens het nieuwe systhema geeft:

Ontvangsten: p. m. 12000 pikols suiker, à ƒ11. maakt, met de stroop		ƒ132,600.
Uitgaven: p. m. 400 bouws riet, gerekend à 1800 bossen van 25 stokken, is voor p. m. 720,000 bossen aan kaploon	ƒ3,600.	
p. m. 720,000 bossen aan vervoerloon	5,400.	
p. m. Taxatien en betaling voor het riet	18,000.	
p. m. Werkloon en uitgaven . . .	30,000.	
		» 57,000.
Zoodat zulk eene onderneming aan voordeel 's jaars kan opleveren		ƒ 75,600.
Waarvan de inhouding, huishouding, aanbouw, onderhoud, enz. zullen afnemen		» 20,000.

§ 4. De koffijteelt bestaat insgelijks op verscheidene manieren, als:

1. Op plantaadjen, waarvan de gronden van het Gouvernement zijn gekocht en die door derzelver eigenaren bestuurd worden. Deze zijn partikulier eigendom; de werkers gehuurd.
2. In geregelde tuinen, onder opzigt en bestuur van Controleurs over de landelijke inkomsten en cultures. Deze zijn Gouvernements eigendom; de planters zijn verpligt tegen betaling, van ƒ8. of ƒ10. de pikol te leveren.
3. In particuliere tuinen, langs de hekken, muren en hagen der dorpen. Deze heet pagger-koffij. Zij moet tegen vastgestelde betaling aan het Gouvernement geleverd worden, en alleen hetgeen voor de Consumptie benoodigd is, kan daarvan terug gehouden worden.

4. Door gedwongene teelt en leverantie, tegen lage prijzen. Dit stelsel bestaat in de *Preanger*-Regentschappen, die daarom vrij zijn van de belasting der landrenten. De planters ontvangen aldaar voor iedere zware of berg-pikol slechts *f* 3,75.

De koffij groeit het weligst in bergachtige streken en hoog gelegene landen, waar de boomen soms gebukt gaan onder den last der roode vruchten. Zij worden tweemaal 's jaars geplukt, door middel van eenvoudige watermolentjes ontbolsterd, gedroogd, in zakken los uitgestort en per viervoet of per as verzonden naar de pakhuizen. De inhoud van iedere zak wordt vóór de inscheping op eenen pikol zwaarte gebragt.

De Gouverneur Generaal ZWAARDECROON deed het eerst in 1723 den koffijboom op *Java* aanplanten. Thans levert *Java* 's jaarlijks 65 millioenen ponden. De eerste kennis van het gebruik der koffij wordt toegeschreven aan den Abbysinischen Mahomedaan CHADELY, en wel als slaapwerende drank in zijne bedestonden. Het oorspronkelijk vaderland is gelukkig *Arabie*.

§ 5. De tabak wordt op *Java* geteeld als vrij handelsartikel. Met het Gouvernement worden contracten aangegaan, waarbij de gronden en het werkvolk voor die cultuur worden aangewezen en verzekerd. De bebouwing geschiedt met drieërlei inzigt: 1°. aanplant tot eigen gebruik; 2°. aanplant om aan opkoopers te slijten, en 3°. plantaadjen van Contractanten. Een drooge zandige grond langs en nabij stroomend water levert de beste gelegenheid op. De tabak wordt voortgebragt door middel van zaad, gestrooid op daartoe aangelegene akkers, die onafgebroken vochtig onderhouden en beschermd worden tegen den invloed der sterke zonnehitte. De jonge plantjes worden van daar op de algemeene bedden overgepoot. De uitgestrektheid van den aanplant bedraagt op de plantaadjen 150, 200 tot 300 bouws van 500 vierkante Rhijnlandsche roeden. De soorten, die op *Jaua* worden aan-

gekweekt, zijn Havanna, Varinas, Japansche en Javasche. De eerste is krom van steel, lobberig, donker, en het blad reikt niet tot aan den stam. De laatste soort is langwerpiger, groener van blad, dat met lobberige zijden, langs den steel, tot aan den stam is vastgegroeid. De andere soorten zijn niet menigvuldig.

De rijpheid doet zich kennen door gele vlekken, die echter tweemaal verdwijnen en ten derdemaal opkomende, vergezeld zijn van eene dikke lobberigheid van het blad tusschen de aderen, die alsdan strak staan. Vooraf worden de kroonen uitgebroken, behalve van die planten, welke men als zaadstekken voor de volgenden aanplanting wil gebruiken. De planten worden onder den steel afgesneden, naar de droogschuur gebragt, op lijnen het onderst boven te droogen gehangen: de bladen worden dan eerst lobberig, sterk klevend, goor riekend, vervolgens van de punten der bladeren af bruingeel en bruin, en wanneer de steel zelf ook geheel droog is, is het voldoende. Het droogen is alleen in loodsen en schuren, door middel van wind en togt raadzaam; in de zon is de hitte te sterk verwelkend en de zonnewarmte droogt de tabak nooit volmaakt uit. Na gedroogd te zijn worden de bladeren op elkander gelegd, gepakt en geperst, dagelijks verlegd, en wanneer de hand geene warmte meer gevoelen kan tusschen de opeengepakte bladeren, is de drooging en broeijing voltooid. De afpakking geschiedt in luchtig gevlochten, met bladeren gevoerde of in digt gevlochten manden. De handel geschiedt bij ponden. Het Gouvernement eigent zich dien handel niet toe.

Vóór de komst der Europeanen op *Java* was de tabak aldaar reeds bekend onder den inlandschen naam van *Soto*. De consumptie op *Java* zelve is groot. De Europeanen gebruiken den tabak als sigaren: de Javanen snijden dien zeer fijn om te kaauwen of als vulsel van cigarrito's te gebruiken, waarvan de bekleeding eene soort van gele bies (*klolêh*) is. De Chinezen rooken tabak,

zoo fijn als wol, die gesausd en welriekend is. De Mooren, Arabieren en Bengalezen gebruiken insgelijks den tabak door dien in grove pijpen (*hoka*) te rooken.

De tabak voor eigen gebruik is aan geene belasting onderhevig. De opkoopers en handelaars schieten de planters sommen voor op het jonge gewas en ontvangen de planten bij stuk, gewigt of akker. De contracten met het Gouvernement werken zoo als die van de suiker-fabricatie. Het bestuur levert de arbeiders uit de omliggende dorpen tegen betaling van 10 of 15 cents per dag en bemoeit zich overigens niet met den verderen gang. Wanneer het gewas rijp is, wordt het getaxeerd door eene commissie van wege het bestuur, die de waarde daarvan schat, welke schatting de maatstaf is voor de betaling, die aan de planters en onderhouders wordt uitgekeerd. De planters zijn echter onderscheiden van de arbeiders.

De tabaksondernemingen zijn particulier en weinigen krijgen voorschotten van het Gouvernement. De droogschuren zijn meestal van bamboes met lang gras gedekt. De ondernemers hebben meerendeels handelschuren. De omzetting bedraagt 's jaars dertig à veertig duizend gulden op iedere plantaadje.

Roman Spane, Spaansch Monnik, ontdekte het eerst in 1496 op San Domingo het gebruik van tabak. Jean Nicot, Fransch gezant aan het hof van Portugal, bragt de plant in 1560 naar Frankrijk, van waar zij over Europa is verspreid.

§ 6. De Indigoplant heet op Java *Tom* en de indigo *Nila*. De plant is zachtgroen van kleur, fraai voor het oog, heesterachtig, droogheidminnend, en knoesterig van stek. Door middel van gisting, rotting, roering en bezinking verkrijgt men het product, dat even als kaas bereid, in stukken gedroogd wordt buiten de zon. De voortplanting geschiedt door middel van zaad. De tijd van aanplant is in den droogen moeson. De verzending geschiedt somtijds binnenslands ter sluik in potten; zij is zoo week als boter, dat

en kleiachtig. Buitenslands geschiedt zij in kisten, droog en stuksgewijs, en 's jaarlijks zendt *Java* 14,000 kisten uit, van 100 tot 200 pond. De cultuur is voor eigen gebruik òf voor het Gouvernement, òf voor Contractanten met hetzelve, op eigen gronden. De consumptie is groot, aangezien de verwerijen menigvuldig zijn en het dragen van blaauw goed algemeen is. Met eene particuliere plantaadje is 's jaars gemiddeld *f* 15,000 omzetting gemoeid; het pond wordt geleverd door de bevolking voor *f* 1,50.

§ 7. Van de thee is nog niet lang geleden eerst op *Java* de aanbouw begonnen. Zij bemint hoog gelegene streken tot 2 à 3000 voeten boven de zee. De plant is heestergewas. In 1826 zijn de eerste theepitten te *Buitenzorg* aangeplant, en in 1829 de eerste theeheesters van *China* op *Java* aangebragt. De soorten, door eene aanplanting verkregen, worden bij de inzameling uitgezocht en heeten Thunsky, Schin, Hysant, Uxim en anderen. De cultuur is gedeeltelijk voor Gouvernements rekening en gedeeltelijk gecontracteerd met particulieren. Het product wordt echter aan het eerste geleverd. De verzending geschiedt in kisten. De hoofdkleuren zijn groen en zwart. De *Java*-thee is niet bijzonder en ijzerachtig van smaak. In 1655 kreeg de Compagnie de eerste kennis van dezelve. In 1661 werd zij het eerst uit *China* naar *Europa* overgebragt.

§ 8. De Nopal en Cochenille-teelt is eene inrigting van het Gouvernement. Nopal heet de plant, en Cochenille het insect, dat ter groote van een vliegje, op die plant leeft. De plant is eene cactus, knoestig stekelachtig, zonder stekken of eigenlijke takken. Het insect wordt gekweekt door overplaatsing en inenting, door middel van peperhuisjes van bladeren, waarin zij gelegd worden en waarmede zij op de plant worden vastgehecht. Het diertje is uitwendig wit, gepoederd, levenloos schijnend, zonder beweging. Bij het dooden is de inhoud mooi rood, purperkleurig. De Nopal-tuinen wor-

den regelmatig aangelegd en zuiver gehouden, aan en langs hellingen en eenigzins beschut tegen hitte door losse overdekking. Tweemaal 's jaars worden de diertjes van de planten ingezameld en gedood door middel van hitte, op platen in eenen oven; vervolgens gedroogd in de zon, waardoor de witte poeder van de insecten afvalt, daarna in grijze en zwarte verdeeld, in vierkante kisten van een en een half voet lengte gepakt, digt geschoven en alzoo verzonden. Zij leveren eene schoone verfstof op. Tot het bereiden van één pond worden 70,000 insekten vereischt. 's Jaarlijks levert *Java* één millioen ponden.

In 1831 werden de eerste Cochenille-insecten ten getale van slechts 5, naar *Java* overgebragt met het oorlogsfregat de Leye. Zij waren heimelijk uit Spanje ontvoerd. Het schip werd vervolgd tot in Straat Sunda. Twee Spaansche planters leerden de cultuur. Van die 5 diertjes stierf 1, 1 werd gestolen, 1 ging verloren, en de overige twee bragten al de thans bestaande op *Java* voort.

De natuurlijke historie wist vroeger niet of de Nopal en Cochenille tot het planten- of dierenrijk behoorde. Oorspronkelijk is zij van *Oaxaca* in *Mexico* (*Noord-America*), waar de Spanjaarden haar onder het diepst geheim voortplantten.

§ 9. De zijdeteelt is van *China* op *Java* overgebragt. De cultuur is voor het Gouvernement en de behandeling heeft veel overeenkomst met de vorige teelt. De aanplanting van moerbezieboomen staat met dezelve in verband, zoo als de de Nopal met de Cochenille. Het product is echter niet overwigtig in den handel.

§ 10. De kaneel is gedeeltelijk inheemsch, gedeeltelijk vreemdeling. Vele kaneelboomen worden in het wild op *Java* aangetroffen, maar het Gouvernement kweekt dezelve aan in geregelde plantaadjen. Zij maakt de tweede bast uit van den kaneelboom, die eens afgeschild zijnde, sterft. De verzending geschiedt in kisten en bundels. De *Java*-kaneel is grof en dik.

§ 11. De Cardamon of *Kapoelâga* is een maagversterkende korrel, waarvan er eenige besloten zijn in een graauw boontje. De teelt is buiten 's Gouvernementsbemoeijenis. De bladeren van den boom dienen voor dekriet van woningen.

§ 12. Het Gouvernement bemoeit zich met geene andere culturen dan de voorgaande. Van al de overige, behalve de papaver- of opium plant en wijnstok, is de aanplanting vrij. Andere artikelen, eveneens producten van *Java*, voor Europa geschikt, zijn rotting, buffelhuiden, djarak-olie, boomwol, tamarinde, kapok of boomwol voor bedden.

§ 13. De cultuur der producten is onderworpen aan landstreek en klimaat, zoodat de artikelen op de eene plaats beter tieren dan op de andere. Alzoo zijn, behalve de rijstvelden, die overal bestaan:

1. De beste gronden voor suikerriet in het Probolingosche, *Pesoeroewan* en *Bantam*.
2. De voornaamste koffijteelt in *Malang*, *Samarang*, de *Preanger*-landen en *Buitenzorg*.
3. De voornaamste tabaksteelt langs de rivier *Bĕngawan*, en in het landschap *Malang*.
4. De indigo groeit het best in *Soerakarta*, *Bezoeki*, *Banjoemas* en *Cheribon*.
5. De thee wordt slechts voornamelijk gekweekt in *Batavia* en de *Preanger*-landen.
6. De cochenille te *Banjoewangi* en in *Bantam*; aanvankelijk ook in *Batavia*.
7. De zijdeteelt is enkel in *Rembang*, aanvankelijk.
8. De kaneel-cultuur voornamelijk in *Bagĕlên*, *Krawang*, *Bantam*, *Madijoen*, *Kĕdiri*. Zie voorts onder iedere Residentie het artikel *Cultuur*.

De vruchtbaarste landen zijn die van *Malang*, *Kadoe* en *Cheribon*.

§ 14. De producten waarvan het Gouvernement zich den handel heeft voorbehouden, zoo als suiker, koffij,

thee, cochenille, kaneel, indigo, worden òf door de Fabrijkanten òf voor Gouvernements rekening bij verpachting, naar de pakhuizen afgevoerd in karren, getrokken door twee buffels of ossen, of wel met paarden, ieder 2 pikols dragende, en ook door ossen, los weg. De eerste wijze wordt overal gebezigd, waar geene bergwegen zulks beletten; maar de tweede manier bestaat hoofdzakelijk in het Samarangsche. De rivieren bieden weinig gelegenheid tot vervoer aan, behalve in het Krawangsche, langs de *Tjitaroem*, en langs de *Bĕngáwan* in het Oosten. In de pakhuizen worden zij opgestapeld, naar de hoofdplaatsen vervoerd, van waar zij in de schepen der Handelmaatschappij worden geladen.

§ 15. De Fabrijkanten, Planters en Contractanten hebben met de Handel-Maatschappij niets te verhandelen en zijn alleen onderworpen aan het Gouvernement, dat met de Fabrijkanten correspondeert, hun voorschotten verleent en met hen rekening houdt.

§ 16. Voor de bemoeijenis met de cultuur genieten de Europesche en Javaansche ambtenaren, die er mede belast zijn, pro cento's en emolumenten, die zonder bezwaar en ook zonder voordeel voor het Gouvernement, de Contractanten en Javaansche planters zijn. Zij zijn de volgende, bij bepalingen, met kracht van wet vastgesteld:

Suiker. De Contractant verkrijgt het riet tegen aanrekening van den getaxeerden pikol voor *f* 3,50.

Het Gouvernement betaalt daarvan aan de planters voor plantloon slechts *f* 3,00.

De Residenten of alleen staande Adsistent-Residenten, de Adsistent-Residenten of Secretarissen en de Javaansche Regenten ontvangen ieder *f* 0.10 per pikol.

De Inlandsche ambtenaren en geëmploijeerden krijgen, voor zoo ver de Districtshoofden aangaat, over hun district, en de Inlandsche gecommitteerden voor de inspectie

van den aanplant, over hun ressort, te zamen *f* 0,10 terwijl het overige vroeger door de Controleurs der cultures genoten, nu vervalt aan 's Lands kas, voor administratie en kleine onkosten *f* 0,10.

Koffij. Hiervan krijgen de Residentie-Opperhoofden per pikol van het Gouvernement *f* 0,10.

De Adsistent-Residenten en Regenten voor zoo veel in hun Ressort valt, alsmede de districts-, onderdistricts- en dessa-hoofden, voor het product, dat insgelijks in hunne onderhoorigheden valt, een pro cento, dat in sommige streken verschilt en van 6 tot 10 cents per pikol beloopt. Andere producten, een dergelijk, doch verschillend pro cento, ter aanmoediging.

Deze emolumen zijn allen boven de traktementen, behalve voor de Javaansche gecommitteerden en opzieners, die hierin en in eene toedeeling van rijstvelden hun onderhoud moeten vinden. Dus verkrijgen zij een hoog bedrag van inkomen, bij voorbeeld: *Pesoeroewan*, volgens het product van 1844, heeft geleverd: uit 14 suikerfabrijken, 280,000 pikols suiker, maakt voor den Resident *f* 28.000. Uit het Regentschap *Malang*, 80,000 pikols koffij, mede voor den Resident *f* 8.000 (*).

§ 17. De betaling door het Gouvernement aan fabrijkanten en planters is, zoo als hier boven gemeld is, en voor den suiker, volgens gesloten contracten: doch approximatief.

Suiker. De pikol, ingepakt, gebonden, droog en wel geconditioneerd in de pakhuizen, voor de soort, die superieur van kwaliteit, en van witheid N°. 18 en meer is, *f* 13 en 12.; voor die welke is middelsoort, N°. 17, 16 15 en 14 gelijk is, *f* 11,50; 11,10; 9, 8 en 7; — voor inferieure kwaliteiten N°. 13, 12, 11, en minder, van *f* 8. tot *f* 6. per pikol.

Koffij. Aan de planters op het midden en oosterdeel

(*) *Door latere bepaling, zijn de inkomsten voor de volgende Residenten zeer verminderd.*

van *Java*, ongerekend de aan de ambtenaren verleende emoumenten, de pikol *f* 10., 11. en 12. In de *Preanger*-Regentschappen en *Buitenzorg*, waar gedwongen teelt bestaat, *f* 3. à 4.

Cochenille. De aanplanters en kweekers zijn bezoldigde geëmploijeerden en de arbeiders zijn ballingen, dus wordt door het Gouvernement hiervoor geene betaling gegeven.

§ 18. Tusschen het Gouvernement en de Nederlandsche Handelmaatschappij bestaat eene verbindtenis, die ten doel heeft, om alle producten aan de tweede te leveren, door zorg en bemoeijenis van het eerste. De producten worden tegen gecontracteerde prijzen geleverd, en het Gouvernement wint hierbij 's jaarlijks eenige millioenen; — van de thee alléén 50 ten honderd van het bedrag der onkosten, of de helft.

Behalve deze levering aan het handelsligchaam, houdt het Gouvernement een gedeelte der producten op *Java* voor de consumptie, die verkocht worden bij verkoopingen. Dit is gewoonlijk het slechtste gedeelte der producten, die door de Handelmaatschappij niet worden aangenomen. Van daar dat er voor de inwoners van *Java* wel eens gebrek is aan artikelen, die het land zelve oplevert, zoo zelfs, dat men in het binnenland zich moet generen met koffij, waaraan de verkooper is gekomen op eene verbodene wijze, hetzij met dezelve uit de koffijtuinen te plukken, of uit de naar boord gebragt wordende zakken te ontvreemden. Ook moet de Javaan zich soms behelpen met de koffij, die door zekere boschkat, *Loewak*, wordt opgegeten en onverteerd ontlast, welke echter van goede kwaliteit is. Soms zelfs geneert men zich met een aftreksel van bladeren van den koffijheester. — Ook is de suiker, welke grootendeels niet te verkrijgen is, slecht van soort, duur van prijs en door de opkoopers vermengd met meel. Men moet zich somtijds behelpen met inlandschen zwartbruinen suiker, genaamd *Goela arên*, bereid uit het sap van den Arênboom·

Aldus komt het, dat de pikol suiker, die aan den Javaan wordt betaald met *f* 3. bij den uitverkoop zelfs tot *f* 40. beloopt. De koffij van *f* 10. insgelijks tot *f* 30. en 36.

§ 19. Op die openbare verkoopingen wordt gewoonlijk van den suiker de middelmatig slechte soort, vochtig en grijs, in kanassers, à *f* 20. de pikol geveild. De koffij tegen *f* 26., naar mate de behoefte hooger of lager doet dingen. Zulks geschiedt op de hoofdplaatsen. De middelen van vervoer, onkosten, overpakking, onderkoop enz., doen de prijzen merkelijk stijgen, tot het bij § 18 opgegeven bedrag der waarde.

Van de overige producten worden alleen een weinig kaneel en indigo voor de consumptie verkocht. Voor het zout bestaan op de hoofdplaatsen pakhuizen, waar het Gouvernement aan den ingezetene, de pikol voor *f* 8. verkoopt.

§ 20. Het zout wordt voor Gouvernements rekening aangemaakt en is eene monopolie voor hetzelve. *Sumanap* levert 's jaars 8000 pikols, waarvoor de Sultan eene vergoeding ontvangt. De voornaamste zoutpannen elders op *Java* zijn te *Kandang Auer* in *Cheribon*, in het *Bantamsche* bij *Tanāra*, alsmede in *Soerabaja*.

§ 21. Behalve deze monopolien van het Gouvernement bestaat er nog een vrije handel op *Java*, waar alle schepen worden toegelaten, die aldaar lading kunnen bekomen. Deze handel bestaat vooreerst in het product der van het Gouvernement gekochte gronden; ten tweede in dat, der van de Inlandsche vorsten en grooten gehuurde landen en ten derde in de producten waarvan de aan- en uitvoer vrij is. De aanvoer bestaat in de eerste plaats uit de artikelen van ballast of kleine lading, die de schepen van *Europa* en *Amerika* medebrengen, wanneer zij met producten van *Java* bevracht moeten wederkeeren. Deze aanvoer bestaat in de benoodigheden voor de Europesche tafel, kleederen en artikelen van weelde, dranken en ingredienten voor fabrijken en al wat tot eene Europesche

levenswijs behoort. Deze artikelen komen op *Java* van 100 tot 300 pro cent duurder te staan dan zij in *Europa* kosten. In de tweede plaats bestaat de invoer uit de landen gelegen in den *Archipel*, welke onder de kustvaart behooren. Tot deze kustvaart bestaan op *Java* 100 schepen en vaartuigen, waarvan 48 aan Chinezen, 30 aan Europeanen, 15 aan Arabieren, 3 aan de Handelmaatschappij, 3 aan de Sultan van *Sumanap* en 1 aan dien van *Madura* toebehooren. De uitvoer bestaat in de producten der vrije landen als boven gemeld en in allerlei voorwerpen van *Java* en op *Java* aangebragt, zoowel naar *Europa*, *Amerika* als den geheelen *Indischen Archipel* en *Australie*.

§ 22. De binnenlandsche handel op *Java* bestaat door de volgende takken:

1. Door de op de hoofdplaatsen gevestigde handelshuizen, Toko genaamd. In de binnenlanden is het oprigten van handelshuizen of pakhuizen zonder vergunning verboden.
2. Door de Chinezen, die overal koopman en handelaar zijn in steden en dorpen. Zij zijn òf loopende, òf te huis blijvende òf rondreizende handelaars in manufacturen voornamelijk.
3. Door de Bengalezen en Mooren, die meest alle rondreizende kooplieden zijn en wier hoofdhandel bestaat in galanteriewaren, snuisterij, edelgesteenten en manufacturen.
4. Door de Javanen in het klein voor de dagelijksche geringe behoeften, grove lijnwaadhandel en droogerijen, medicamenten, visch en kleine waren.

Tot bevordering van dien handel bestaat over geheel *Java* ééne enkele beurs, te *Batavia*. Op de andere plaatsen zijn er geene gebouwen daartoe. Op de hoofdplaatsen zijn steenen loodsen voor groote markten, welke verpacht worden. In het binnenland overal kleinere markten

en bazars, verpacht als boven. Overal kleine uitstallingen, schrale kraampjes met geringe behoeften. Op de hoofdplaatsen openbare verkoopingen, vendutien en veilingen.

Behalve de Gouvernements pakhuizen ter hoofdplaats, bestaan er op de drie hoofdplaatsen nog Entrepôts.

VIII. Munten. Maten. Gewigten. Berekeningen. Effecten.

§ 1. De munten, die op *Java* bestaan, zijn alleenlijk munten van het Europeesch Gouvernement, terwijl geen der inlandsche vorsten eene eigene munt heeft. Maten worden gerekend naar Europesche en Inlandsche.

§ 2. De vroeger bestaan hebbende Munten, Maten, Gewigten en Berekeningen zijn alsnu geheel vervallen. De Compagnie berekende bij Rijksdaalders van 48 stuivers, en had eene eigene munt met haar wapen, welke munt nog in omloop is, althans wat de duiten aanbelangt; alle gestempeld met het jaartal 1790. Behalve de rekening in Rijksdaalders verhandelde zij ook in Bengaalsche-, Sicca-, Bataviasche- Soeratsche- en Arcortsche-ropijen, in allerlei landmaat en gewigt, waarvan de herleiding met winst en provisie, bepaald was.

§ 3. Onder het Hollandsch en Fransch bewind werden de rijksdaalders berekend in zilveren en papieren. Bij de heffing en geldleeningen werd de ropij-Rijksdaalder gerekend van 10 zilveren voor 16 papieren in waarde. Het Engelsch bestuur voerde ook de Engelsche Compagnies munt in, die bijna niet meer in omloop is.

§ 4. De tegenwoordige in omloop zijnde munt heeft tot standpenning, den Nederlandschen gulden, houdende $9.\frac{450}{1000}$ fijn zilver en $9.\frac{945}{1000}$ zwaarte.

De in omloop zijnde Specien zijn:

1. *Gouden.*

1. De Gouden Doubloen, Onzas d'Oro, munt van *Spanje*, *Noord Amerika*, *Mexiko*, *Columbia*, *Nieuw Grenada*, *Ecuador*, *Peru*, *Chili* en *Bolivia*; zij doet, bij ontvangst in 's Lands kassen, waarde Indisch. . . *f* 40.
2 De Halve en kwart Doebloenen naar evenredigheid.

3. De Gouden Nederlandsche penning, waarde en ontvangst. . . . . *f* 10.
4. De Gouden 20 Francs, als boven . . . . . . » 9.45.
5. De Ducaat idem. . . . . . . » 5.50.

2. *Zilveren.*

1. De gerande Ducaton, Holl. idem . . . . » 3.15.
2. De driegulden van ouden en nieuwen Stempel. Hollandsch, ... » 3.
3. De Dollar, Piaster of mat, Spaansche, Noord- of Zuid-Amerikaansche. . . . . » 2.55.
4. De Rijksdaalder, Hollandsche munt . . . . . » 2.50.
5. De 5 Francs, Belgische munt. . . . . » 2.35.
6. De Gulden, standmunt, gerand en ongerand, oude en nieuwe stempel. . . . . » 1.
7. De halve en kwartgulden naar advenant.
8. De Franc, Belgische munt . . . . » 0.45.
9. Het dubbeltje, Hollandsche $\frac{1}{10}$ gulden. . . . » 0.10.

3. *Koperen.*

Hiervan bestaat geen vaste standmunt en vaste waarde in den handel. Volgens Governements rekening gaan in den standgulden 120 duiten. Er bestaan koperen duiten van 60, van 120 en 240 in den standgulden. Deze koperen stukken zijn genaamd Kobang, Doewît, Kêpêng, Pèsèr of Sigar, ook Pitjis. De stempels zijn verschillend en bestaan uit:

1. Duiten, met den Stempel der oude Compagnie, jaargetal 1788 of 1790, wapen der verschillende kamers, *Hollandia*, *Zeelandia*, *Ultrajectum*, *Oost-Frisia* enz.
2. Duiten met den Stempel van LODEWIJK NAPOLEON, diens naamcijfer en het woord *Java*.
3. Duiten met den Stempel der Engelsche Oost Indische Compagnie ter eene, en een Arabisch of Perzisch woord of een haan, ter andere zijde.
4. Duiten met het wapen van *Holland* op de eene, en de woorden *Indiae Batav.* aan de andere zijde.

5. Duiten met het wapen van *Holland* en de woorden: *Neerl. Indie.*
6. Duiten met een hart op de eene en het woord *Java* op de andere zijde.

Van den eersten stempel bestaan dubbele en enkele duiten.

Van den tweeden, alleen dubbele duiten, slecht gestempeld, dun, jaartal 1810, naamcijfer L. N. door een gevlochten, en daarnevens ½ St. ruw gemerkt. Deze zijn onder DAENDELS gestempeld te *Soerabaja.* In het binnenland zijn zij op de markten niet gangbaar. De derde soort is afkomstig van het Gouvernement *Benkoelen* op *Sumatra*, en goed gestempeld; ook gemerkt 1815, doch alleen enkele duiten.

De vierde en vijfde soorten worden dagelijks gestempeld op de Munt te *Soerabaja.*

De plaatjes komen ongestempeld in vaatjes uit *Holland.* Er is veel valsch geld door partikulieren in omloop gebragt uit *Engeland* en *Bengalen*, ligter van gehalte, doch van gelijken stempel als die van het Gouvernement. Het koper is Japansch.

De Duiten zijn altijd vuil en vies, ingepakt in zakken van 5,000 en 2,500 stuks enkele; van 2,500 of 1,250 dubbele, en 10,000 of 5,000 halve duiten. Ook zijn de duiten veeltijds vermengd, de drie soorten ondereen, tot de waarde van 5,000 of 2,500 enkele duiten.

De bepalingen van deze munt zijn geregeld bij de wetten van 28 September 1816; 16 Januarij 1821; 18 Februarij 1826; en 12 November 1839. Bij de derde wet werd de standmunt, de gulden, bepaald op 200 azen fijn zilver en 7 Engelsch trooisch gewigt, en 20 stuivers waarde, ieder van 5 duiten.

Behalve de opgenoemde munten in specie, was er tot Februarij 1846 op *Java* in omloop, tweederlei papieren munt, van drie kleuren, Rood, Blaauw en Zwart van

druk. Zij bestonden uit Schuldbilletten en Bankbilletten, en waren onderscheiden in:

1. Billetten, verwissselbaar bij 's lands kas a 100 duiten de gulden aan agio onderhevig.
2. Billetten verwisselbaar en in den handel tegen 120 duiten de gulden, als boven.

Bij publicatie van den Minister van staat, Gouverneur Generaal J. J. Rochussen van 4 Februarij 1846, zijn recepissen uitgegeven, groot *f* 1, *f* 5, *f* 10, *f* 25 *f* 100, *f* 500 zilver, waarde van 120 duiten de *f* 1 gulden; door dezen maatregel en door Z. Exc. besluit van 30 December 1845, N° 2, waarbij bepaald is, dat van Regeringswege wissels zullen worden afgegeven op het Ministerie van kolonien tot den koers van 95 percent, tegen betaling in zilver bankpapier, is een onberekenbaar gemak en voordeel zoowel aan handelaren als aan partikulieren en tevens een groot nadeel aan woekeraars toegebragt.

§ 5. Ofschoon de standmunt ingesteld en bepaald is op den voet als in het moederland van het Europeesch Gouvernement, bestaat er echter op *Java* tweederlei hoofdmunt, waarvan de standmunt is, de koperen enkele duit, ook gerekend op dubbel en de helft. De hoofdmunten zijn onderscheiden met den naam van koper en zilver: onder welke hoofden alle rekeningen en berekeningen over geheel *Java*, in alle Lands- en Partikulierekassen, belastingen, inkomsten en handel geboekt staan. Deze namen zijn niet metalliek, maar louter financieel.

In al die voornoemde kassen en rekeningen worden deze munten berekend op de specifieke waarde, van $\frac{5}{5}$ voor zilver en $\frac{8}{5}$ voor koper, zoodat in rekening het zilver $\frac{1}{5}$ meer, en het koper $\frac{1}{5}$ minder is: alzoo is de standgulden in waarde, 120 duiten.

Volgens deze berekening wordt alles bij 's Lands kassen

ontvangen en betaald, tegen 6 Gulden koper voor 5 gulden zilver waarde en betaling. Zoo geldt:

1. De Gouden doubloen, van welken landaard ook, ...	*f* 48.	koper.
2. De Gouden Nederlandsche penning . . .	» 12.	»
3. De Gouden Belgische of Fransche 20 Francs.	» 11.34.	»
4. De Ducaat, van welken jaarstempel ook.	» 6.60.	»
5. De Ducaton, of zilveren rijder, Hollandsche munt.	» 3.78.	»
6. De Driegulden. Holl. munt	» 3.60.	»
7. De Dollar, van welken landaard ook. .	» 3.06.	»
8. De Hollandsche Rijksdaalder, nieuwe stempel.	» 3.	»
9. De Fransche of Belgische 5 Francs . .	» 2.72.	»
10. De Gulden, oud en nieuw, gerand en gekarteld.	» 1.20.	»
11. De onderdeelen zijn van den Gulden naar evenredigheid *f* 0.60. en	» 0.30.	»
12. De Franc, Belgisch en Fransch	» 0.54.	»
13. De $\frac{1}{10}$ Gulden, oud en nieuw, mits ongeschonden.	» 0.12.	»

§. 6. Tot vergemakkelijking in den handel, tot gemak voor het Gouvernement en tot voorziening in de behoefte van munt, had hetzelve in omloop gebragt, billetten van onderscheiden waarde, betaalbaar aan toonder, bij de lands kassen, tegen de berekening van koperen munt, numeriek op guldens van 100 duiten als in § 4 vermeld. In 1842 bedroeg de omloop 6 millioenen guldens. De billetten waren genummerd per stuk, op twee hoeken, en eveneens gekenmerkt per Serie, met letters ook op twee hoeken, zoodanig, dat het billet kon worden doorgesneden in het midden, iedere helft de waarde, het nummer en de letter aantoonende, zonder echter waarde te hebben, wanneer zij geschei-

den waren. De Successivelijke waarde was *f* 1, *f* 5 *f* 10, *f* 20, *f* 50, *f* 100, *f*200 *f* 300 *f* 500.

De drukletters en randschrift van die beneden de *f* 100 waren zwart, tot *f* 500 blaauw en van *f* 500 rood gedrukt. Ieder billet was voorzien van twee handteekeningen van ambtenaren. Zij zijn ingetrokken. In 's Lands kassen is steeds eene hoeveelheid kopergeld aanwezig, gelijk het bedrag der uitgegevene papieren in geldsommen.

§ 7. Behalve de door het Gouvernement uitgegevene billetten papieren geld, bestaan in den handel, billetten betaalbaar en verwisselbaar voor de waarde van 120 duiten de gulden, en ontvangbaar bij 's Lands kassen. Deze billetten zijn uitgegeven door de Javasche bank en hebben een respectivelijke waarde van *f* 25 *f* 50, *f* 100, *f* 200, *f* 300 *f* 500 en *f* 100. Bij 's Lands kassen worden zij in waarde numeriek, met het zilvergeld gelijk verhandeld.

§ 8. Er bestaat op *Java* een Financieel en Administratief ligchaam, opgerigt den 1 Januarij 1828, vernieuwd den 1 April 1838, en 1848. Hetzelve heet, Javasche Bank, zijnde eene Compagnieschap zonder firma; waarvan het hoofdbestuur gevestigd is te *Batavia* en die een' voornamen invloed op de maatschappij heeft.

De Javasche Bank bestaat uit vele deelhebbers en actiehouders, die een kapitaal van 2 millioen en meer guldens in fonds hebben. De omzettingen en handelingen, haar bij Reglement aangewezen, bestaan in de volgende operatien.

Actief:

1. Beleeningen te doen op effecten, kostbaarheden en koopwaren, die niet aan bederf onderhevig zijn, en niet ten laste van Buitenlandsche mogendheden, personen, corporatien, compagnieschappen of dergelijke: Schepen en niet Courante artikelen, zijn voor driemaanden, op ⅔ der waarde.

2. Gelden en kapitalen, te ontvangen in rekening courant, als spaarbank; incasseren van gelden, waarde, zoo voor het land als voor partikulieren, bewaren van vreemde specien, alles tegen provisie.
3. Wisselen van gelden en gangbare specien tegen bankpapiergeld.

Passief:

1. Het handelen in goud en zilver. Het openen van credit aan ter goeder naam bekend staande ingezetenen, op beleening van goed of geld tegen provisie.
3. Het in rekening ontvangen van wisselbrieven en acceptatien, zoowel van partikulieren als van vendukantoren, tegen provisie.
3. Het beleenen onder borgtogt, van gelden tegen interest van 9 ten honderd 's jaars, mits niet meer dan *f* 10,000 en niet minder dan *f* 200.
4. Het in leening nemen tegen 9 ten honderd van niet minder dan *f* 100.

De rekeningen der Javasche Bank zijn in zilver. Zij vermag billetten uit te geven, die hierboven als zilver papier vermeld zijn, waartegen zij gehouden is, dat het beloop der door haar uitgegevene waarde, zich regelen moet naar het kapitaal der bank, daaronder begrepen alle beleeningen, escomptes, gedeponeerde gelden, muntspecien of verleende credieten, en dat zij die billetten moet inwisselen ten allen tijde aan het hoofdbureau. Hiervan is zij in 1845 voor den tijd van één jaar ontheven, uithoofde van haar onvermogen en door de hooge agio koers van de zilveren munt, waardoor zij is verpligt geworden, de inwisseling te weigeren. Alzoo zijn de billetten in den omloop wel geldwaardig, maar niet wisselbaar meer aan toonder, bij de Javasche Bank. De billetten zijn van vorm als die van het Gouvernement, maar onderscheiden in druk, waarde en opschrift. Zij worden in den handel voor rekening van zilver aangenomen, en het Gouver-

nement belooft de aanneming in 's Lands kas, zoo lang de Bank aan hare verpligtingen voldoet.

Het personeel van het ligchaam bestaat in een' President en Secretaris, die geenen handel mogen drijven, noch elkander in den bloede bestaan, en eene bezoldiging van *f* 18,000 en *f* 12,000 's jaars hebben. Zij worden door het Gouvernement benoemd. Voorts in 3, jaarlijks aftredende, onbezoldigde Directeuren, die door stemgeregtigde deelhebbers gekozen worden; in Agenten te *Samarang* en *Soerabaja* en in geemploijeerden ten kantore of elders te plaatsen. De aandeelen zijn van *f* 1000 Indisch tegen dividend 's jaars. De President, Secretaris en Directeuren moeten zijn vaste ingezetenen van *Java*, terwijl de eersten Nederlanders van geboorte moeten zijn. De actiehouders kunnen vreemdeling en uitlandig zijn. Het dividend kan op *Java* en in *Holland* ontvangen worden. De vereischt wordende hoeveelheid actien echter is:

Voor den President, het bezit van 20, onvervreemdbaar zoo lang zijne betrekking duurt.

Voor den Secretaris als boven 10 actien.

Voor de stemgeregtigde deelhebbers 4 actien.

Voor verzoeken tot het beleggen van Algemeene vergaderingen worden 10 stemgeregtigde deelhebbers vereischt, te zamen geintresseerd voor 200 aandeelen.

Iedere 4 aandeelen maken eene stem voor de deelhebbers, welke echter niet meer dan 50 stemmen mogen hebben.

De stipste geheimhouding is aan alle dienaren der Bank van de onder hen berustende administratie opgelegd.

§ 9. De in *Indie* te huis behoorende effecten zijn:

1. De Indische achterstand, de ten tijde van DAENDELS gecreëerde schulden, waarvoor later certificaten zijn afgegeven, ieder groot *f* 1000. Rentende 9$\frac{0}{0}$'s jaars.
2. De losbare Solosche schuld, waarvoor obligatien zijn uitgegeven.

3. De Leening van 1836.
4. De actien der Javasche Bank, rentende dividend.
5. De actien der Stoomboot, intresserende een dividend.

§ 10. De in omloop zijnde specien zilver en goud zijn oorspronkelijk van buiten ingevoerd. Op *Java* bestaat maar eene munt, voor koperen duiten, te *Soerabaja*, door DAENDELS opgerigt. De specien worden ingevoerd;

1. Door het Gouvernement, dat 's jaarlijks 2½ millioenen van *Nederland* ontvangt.
2. Door den handel. De Amerikanen brengen meest specie aan. De Belgen ook, doch zeer weinig. Het Spaansche geld komt van *Manilla.*

Bij uitvoer naar andere landen, die geene onderhoorigheden van het Gouvernement zijn, alsmede naar Riouw, wordt van de uit te voeren specien een uitgaand regt geheven van 4 ten honderd. De uitlandsche munt wordt daarbij berekend, de heele gouden Ropij op *f* 16. de halve gouden Ropij op *f* 8. en de zilveren Ropij op *f* 1.04. De Indische en Engelsche Compagnies-munt zijn op *Java* niet gangbaar. Het meeste geld wordt uitgevoerd door Chinezen naar China. Naar Europa gaat de waarde in wissel, tegen koers..

§ 11. Behalve de vastgestelde bepalingen omtrent gouden, zilveren, koperen en papieren munt; behalve de berekeningen in koper en zilver, bestaat op *Java* een agio en wisselkoers, die alle munten aan gestadige daling en rijzing doet onderhevig zijn en zich regelt naar den maatstaf van de duit, die aan geene verandering in waarde is onderworpen. Deze wissel- en agiokoers is voor velen eene verderfelijke, maar voor vele kapitalisten eene winstgevende monopolie. Zij schieten geld voor aan Maleische geldwisselaars tegen 2$\frac{0}{0}$'s maands; en de al of niet dringende behoefte, vraag naar, en schaarschte van zilvergeld doet de koers vaststellen. Hierdoor is het, dat alle Gouvernements be-

palingen omtrent het muntstelsel, alleen kracht hebben, wat de waarde aangaat bij 's Lands kassen, en dat de handelskoërs varieert, van ver boven de waarde tot 50 % toe. tot eenige procenten beneden dezelve. Dus worden alle betalingen in den handel en dagelijkschen omgang berekend naar de maatstaf alleen van koper en zilver, het eerste tot zilver te brengen met 20 % verlies, of te rekenen *f* 5 zilver voor *f* 6 koper of omgekeerd. Hiertoe worden de munten herleid, van de wisselkoers tot koperen duiten en van duiten tot rekening zilver.

Hierdoor ontstaat, dat de munten koers houden als:

		zilver.	koper.	
1.	Gouden doubloenen, volgens de wet gangbaar voor	*f* 40.	*f* 48.	tot *f* 75.
2.	Gouden penningen idem	» 10.	» 12.	» » 18.
3.	20 Franc stukken, Napoleons of Louis d'or.	» 9.45.	» 11.34.	» » 15.
4.	Ducaten, zeer gezocht en gewild . . .	» 5.50.	» 6.60.	» » 12.
5.	Zilveren rijders of ducatons, voor spaarpotten.	» 3.15.	» 3.78.	» » 6.
6.	Drie gulden stukken, gerande idem . .	» 3.00.	» 3.60.	» » 5.50.
7.	Dollars, de Spaansche het liefst . . .	» 2.55.	» 3.06.	» » 4.10.
8.	Rijksdaalders, nieuwe munt, zeer gezien.	» 2.50.	» 3.00.	» » 4.
9.	Vijf Franc stukken, niet zeer gewild. .	» 2.35.	» 2.72.	» » 3.50.
10.	Guldens, de oudste het liefste. . . .	» 1.00.	» 1.20.	» » 1.60.
	De onderdeelen geevenredigd.			
11.	Het Koper papieren geld, aan waarde per.	» 0.83.	» 1.00.	» » 1.04.
12.	Het Zilver papier van de bank, als boven.	» 1.00.	» 1.20.	» » 1.28.

De wisselkoers is meestal geregeld naar den agiokoers van het zilvergeld. Wanneer dat hoog is, is de wisselkoers laag. Op *Holland* wordt meestal getrokken op tijd 6 maanden na zigt. De wisslkoers varieert van 95 tot 80 en minder %. Hieruit vloeit voort, dat men, om het koper tot zilver op te wisselen verliest 20 %; om het zelve tegen wissel in betaling uit te leveren eveneens verliest men 20 % en alzoo slechts $\frac{6}{10}$ deelen overblijven om het geld te remitteeren, boven en behalve het verlies door Commissie, provisie, kassiersloon, renten, zegel en briefport.

§ 12. Alle groote handelshuizen houden boek in zilver gerekend bankpapier, zonder hooger agio dan 20 $\frac{0}{0}$ boven koper. De dagelijksche kleine handel geschiedt in koper. De betalingen van Gouvernements wege aan de Civile Gouvernements dienaren en aan de Militaire magt geschiedde voor 1845:

1. In de Jurisdictie van *Batavia* of over West *Java*, in $\frac{1}{2}$ zilver. $\frac{1}{2}$ koper.
2. In Oost- en Midden-*Java*, Jurisdictien *Samarang* en *Soerabaja*, in $\frac{1}{3}$ zilver $\frac{2}{3}$ koper.

§ 13. Ofschoon de wet het stelsel van maten en gewigten, volgens de tientallige verdeeling heeft aangenomen, is zij echter op *Java* van weinig kracht. De oude maten voor drooge en natte waar, gewigten en afstandsmaten bestaan nog flaauw en gewijzigd.

Op *Java* bestaat geen grondslag voor lengte, afstand of gewigt, noch bij het civiele, noch bij het militair departement. Maar er zijn aangenomen stelsels naar de welke de boekadministratie geregeld wordt. Zij zijn de volgende:

Gewigten. De pikol. Deze is gelijk aan 125 oude Amsterdamsche ponden, of $61\frac{1}{3}$ Ned. pond. kilo.

De *Gantang.* Deze is het tiende van het gewigt eens pikols, of $12\frac{1}{2}$ Amst. pond.

Het *Katti.* Dit is het tiende deel van eene *gantang*, of $1\frac{1}{4}$ Amst. pond.

10 Nederlandsche ponden maken 16 *katti.* De *pikol* wordt ook geschat op $\frac{3}{4}\frac{3}{8}$ anker.

De pikol is het gewigt, waarnaar de producten worden gerekend; als: suiker, koffij, olie, aardappelen, rijst, zout, peper, vleesch enz. Zij is eene Chinesche maat en gewigt, maar de juiste, eigenlijke zwaarte is overal verschillend in den handel. Op de eene plaats wordt den naam van pikol gegeven aan 125, — op eene andere plaats aan 128, Amsterdamsche; op weder eene andere plaats

aan 62½ kilogramma of Ned. ponden. Maar het Gouvernement bepaald 125 voornoemde ponden als boven gemeld, voor één pikol.

Onder den naam van pikol zijn ook bekend, gewone mansdragten, vrachten, goederen, waren, bagagie, van daar heet ook de dragt, *pikolan*. De Chinezen wegen alles en hebben weinige inhoudsmaten, zoodat de olie bij gewigt verhandeld wordt. Deze natte waar wordt in de onderdeelen echter bij het bestuur per kan berekend; gelijk ook de azijn en andere ingrediënten. Ook bij takkers van 2½ per pikol.

Wijders bestaat er bij weinigen in den handel, het oude Amsterdamsche pond en de kilogramma.

Maten. De Rhijnlandsche. Men rekent gewoonlijk met roeden en bouws; met de oude el van 26 Rhijnlandsche duimen; met *Djongs*, *Tjingkal's* en *Toembak's*.

De toepassing van maten, gewigten en berekeningen is voor rijst bijzonder: éène handgreep *pâdi* heet eene *potjong* of *poetjong*. Twee *potjongs* te zamen maken een *Gêdêng*. Vijf *Gêdêngs* eene *Sanga*; vijf *Sanga's* eene *Hamat* of *Hamĕt*. Deze maat is voor rijst in den bolster, op het veld gesneden, in schoven gebonden. De zwaarte is verschillend. Wanneer éène *Gêdêng*, bij de dorsching (stamping) 5 *katti* rijst afwerpt, is het gewoon en middelmatig. De ontbolsterde rijst, of *bras*, wordt berekend, als boven gemeld, per *katti*, *gantang* en *pikol*. 28 *pikols* maken eene *kojang*. 2500 ponden maken een *tjajing*. Voor kalk: bestaat eene maat, die men *gantang* en *tong* noemt. Zij verschilt niet veel te *Batavia* en *Japara*. Alle overige plaatsen regelen zich naar de maat van *Batavia*. De veelvoud van de ton of *tong* is de *kojang*. Te *Batavia* en elders is de *kojang* van 30 ton. Te *Japara* van 20 grootere tonnen, gelijk aan bijna 25 gewone tonnen. Het Gouvernement rekent met de *kojang* van 30 ton. De vlakke maat is de Rhijnlandsche. De *Tjêng*-

kal is de roede van 12 voeten. 500 vierkante Tjêngkals maken eene Bauw of Akker. Vier akkers maken eene *Djong* of *Karija.* Voor taxatien rekent men de rijstvelden verdeeld in *Sâwah*, natte, en *Tagal*, drooge. Iedere *Djong Sâwah* wordt geschat op te brengen 6 Tjains van 2500 oude ponden of 15000, en iedere *Djong Tagal*, 4 Tjains van gelijke zwaarte, en elke hamat 200 katti. Voor inhoud is de groote en kleine *Toembak* van 3 voet diepte, 6 voet hoogte en 12 of 6 voet lengte of breedte, de maat voor brandhout. Bij de land- en zeemagt is de Rhijnlandsche maat algemeen aangenomen. De bevolking berekent zich, en wordt berekend bij *Tjatja's*, ieder gerekend op een huisgezin of familie van 2 mannen, 2 vrouwen en 2 kinderen. Het vee wordt door den Javaan eveneens bij *Tjatja's* of gezinnen gerekend. De vadem heet *Dĕpa*, doch de inlander, die kleiner is, reikt dus minder lang. De span heet *Kilan* en is ook bij den inlander in zwang. De scheepsinhoud is het last van 30 mudden, ieder ven 100 koppen van het decimaal stelsel. De bootsinhoud is de *Koijang* van 3500 Amst. ponden.

Het goud wordt gewogen bij Realen, ter zwaarte van een gouden dollar of *Onzas d'oro*, Spaanseh geld. Een *Dangngan* is gewoonlijk 100 realen, soms ook 70. Een *Pitrah* is 85 realen. Een *Thail* is 2 realen.

Het zilver wordt gerekend bij *Thails*, zijnde $\frac{1}{16}$ van een *katti*, of $\frac{1}{1600}$ *pikol.*

De koffij wordt in de *Preanger*-landen berekend tegen pikols van 225 ponden. Deze worden à *f* 7. betaald.

IX. Bergen. Rivieren. Meeren Bronnen. Baaijen.

§ 1. Ofschoon in iedere landstreek voor de bergen of bergketenen onderscheidene namen zijn, bestaat er toch op *Java* maar ééne enkele hoofdketen, die door het midden des eilands loopt, en den ouden algemeenen naam van *Goenong Kĕndang* of *Kandang* draagt en als zoodanig in de geschiedenis van Hadji Soko reeds voorkomt. De hoogste

verhevenheid is in het midden des eilands, in de Residentie *Kadoe*.

§ 2. De fabelachtige wording der bergen is in de Javaansche letterkunde omschreven in het werk: ***Manik Mojo Padalangngan.*** De eerste godheid voorzag in den toestand van *Java*, dat zich bewoog op de golven der zee, door den aandrang des waters. *Bathoro Goeroe* schiep den grooten berg ***Djamor Dhipo*** aan het westelijk einde van het eiland, dat daardoor in evenwigt en stil lag. Nu namen al de heele en halve goden dien berg op, om hem oostwaarts te dragen. — Er bleef eene hoeveelheid gronds achter, die den berg *Temporo* formeerde. Een ander stuk viel er af bij het overdragen en vormde den berg *Tjaringin.* Weder vielen er stukken af, die den hoogen en grooten ***Wolo Hoeloe*** of *Hoelo Hoeloe*-berg daarstelden, als grondslag van het land *Padjadjaran.* De goden togen echter oostwaarts voort, en telkens vielen er van de gedragen wordende vracht brokken af, die de bergen *Tjirĕbah*, *Tĕgal*, ***Pragolo***, ***Kĕndang***, *Sindoro* en ***Soembing*** deden ontstaan. Toen de goden afgemat waren, rustten zij uit in de landstreek van *Kadoe*, alwaar uit hun zweet de milde bronnen ontstonden, die daar voortdurend vloeijen. Na van hier weder westwaarts getogen te zijn, vielen eenige brokken van den opgeheven berg ***Djamor Dhipo*** af op de smederij van *Empoe Romadhi*, de Javaansche vulkaan, en daardoor ontstonden de brandende bergen ***Merapi*** en ***Merbaboe.*** Verder formeerden andere afgevallen stukken de bergen *Lawoe* en ***Ardjoeno.*** Toen wierpen de goden de overblijvende aarde van den berg ***Djamor Dhipo*** naar het oosten en noorden, waardoor de bergen *Moerjo*, ***Pandan***, ***Bantjak***, *Sokorini*, ***Doelangan*** en ***Kèloet*** of ***Kloet*** ontstonden. De kruin van den berg ***Djamor Dhipo*** deed den *Smĕroe* ontstaan.

§ 3. De niet minder fabelvolle kronijken vermelden de wording der bergen alleen volgens opvolgende orde.

Alzoo ontstond het allereerst het gebergte *Kĕndĕng*, in een onbekend tijdstip, denkelijk vóór de eerste eeuw der gewone jaartelling. Toen daarop de bergen *Wajoejang*, *Bromo*, *Mahaméro*, *Patjitan*, *Tambang*, *Pandan*, *Merapi*, *Srengat*, *Moerjo*, *Banjoek*, *Hoelo Hoeloe*, *Wilis* en *Penanggoengngan*.

§ 4. Alhoewel eenigen bereids wederom in den afgrond zijn terug gezonken, deden zij toch anderen ontstaan, die niet gemeld worden. Van velen zijn de namen veranderd met den tijd of door de taal; anderen zijn geheel fabelachtig en van anderen is niets gemeld over den oorsprong of het ontstaan. In den tegenwoordigen toestand bestaan op *Java* meer dan 90 bergtoppen boven de 5000 voeten hoogte boven de oppervlakte des oceaans. Hiervan zijn er 3 boven de 11000; — 6 boven de 10,000; — 12 boven de 9000; — 17 boven de 8000; — 23 boven de 7000; — en 36 boven de 6000 voeten.

De hoogte der bergen op *Java* is deze bij gebergten:

	Z. B.	O. L.	Rijnl.vt.
1. *Sméroe*, *Sèmiroe*, *Mahaméroe*, Residentie *Bezoeki*,	8° 8′ 0″	113° 0′ 0″	hoog 11834
2. *Ardjoeno*, Residentie *Soerabaija* en *Pesoeroewan*,	7 48 30	112 38 30	» 11588
3. *Gĕdé* of *Slâmat*, in *Tagal* en *Banjoemas*,	7 13 30	109 17 0	» 11000
4. *Soembing*, in *Kadoe* en *Bagelên*,	7 21 15	110 5 30	» 10707
5. *Lâwoe*, in *Soerakarta* en *Madioen*,	7 31 0	111 10 0	» 10414
6. *Sindoro*, in *Kadoe* en *Begalên*,	7 16 20	110 0 30	» 10018
7. *Merbâboe*, in *Samarang*, *Kadoe* en *Solo*,	7 25 0	110 27 30	» 10000
8. *Idjĕng* of *Tassĕm* in *Banjoewangi*,	8 5 15	114 16 45	» 9753
9. *Tjeremai*, in *Cheribon*,	6 54 30	108 28 30	» 9731
10. *Panggeranggo*, in de *Préanger*-landen,	6 45 15	107 1 45	» 9663
11. *Gĕdé*-gebergte, als boven,	6 45 0	109 0 0	» 9550
12. *Tengger*-gebergte, in *Pesoeroewan*,			» 9000
13. *Merapi*, op de grens van *Kadoe*,	7 31 0	110 28 30	» 8940
14. *Wilis* (*Willis*), grens van *Madioen* en *Kediri*			» 8233

	Z. B.			O. L.				Rijnl. vt.
15. *Prahoe*, grens van *Pekalongan* en *Kadoe*,	7°	10′	30″	109°	58′	20″	hoog	8146
16. *Kawi*, grens van *Malang* en *Kediri*,							»	8000
17. *Lamongan*, Residentie *Bezoeki*,	8	0	0	113	23	45	»	8000
18. *Patoeha*, in de *Preanger*-landen,	7	5	0	107	19	0	»	7677
19. *Papandajang*, als boven,	7	35	0	107	50	0	»	7605
20. *Malabar*, als boven,	7	13	0	107	41	0	»	7336
21. *Diëng*, in *Pekalongan*,	7	.8	30	109	51	0	»	7200
22. *Salak*, *Preanger*-landen,	6	42	0	106	47	0	»	6995
23. *Goentoer*, in de *Preanger*-Regentschappen.	7	8	30	108	0	0	»	6700
24. *Soembilan* als boven,								6700
25. *Brêng-Brêng*, als boven,								6500
26. *Tjikoraji* (*Tjikoray*), als boven,	7	21	0	107	54	0	»	6500
27. *Tankoeban Prahoe*, als boven,	6	45	30	107	46	30	»	6239
28. *Telâga Bodas* in de *Preanger*-landen	7	17	30	108	17	0	»	6200
29. *Toembak Roejong* als boven,								6106
30. *Gâjak* op de grens van *Bantam*,	6	45	0	106	46	4	»	6000
31. *Yang*, *Ijang* of *Djaneng* in *Bezoeki*,								6000
32. *Majang* als boven,								6000
33. *Raauw* als boven,								6000
34. *Wajang* in de *Preanger*-landen,								5970
35. *Tiloe* als boven								5866
36. *Kârang* in *Bantam*,	6	15	45	106	6	45	»	5839
37. *Manglajang*, in de *Preanger*-landen,								5700
38. *Boerangrang* idem als boven,								5638
39. *Kloet* in *Kediri*,								5500
40. *Penanggoengngan* in *Soerabaija*,								5452
41. *Galoenggoeng* in de *Preanger*-landen,	7	22	0	108	20	0	»	5150
42. *Halimoen* in het *Bantamsche*,								5029
43. *Tampamâs*, in de *Preanger*-landen,	7	45	30	108	0	30	»	5000
44. *Pontjakjaij* idem,								5000
45. *Rakoetak* idem,								5000
46. *Mandĕlawangi* idem,								5000
47. *Ngĕbêl* grens van *Madioen* en *Kediri*,								5000
48. *Oengâran*, in *Samarang*,	7	9	0	110	23	45	»	4998
49. *Kawa manoek*, in de *Preanger*-landen,								4500
50. *Boekit Toenggoel* idem,								4500
51. *Tjâgak* idem								4300
52. *Dingding ari*, op de grens van *Krawang*,								4500
53. *Kaap Sandâno* of *Talaga wâroeng* in *Bezoeki*,	7	50	30	114	25	0	»	4530

54. *Bockit Djarijan* in de *Preanger*-landen,			Rijnl.vt. L. 4150
55. *Poeloesâri*, in *Bantam*,	Z. B.	O. L.	» 4061
56. *Ringgit* in *Bezoeki*,	7° 42' 30''	113° 51' 15''	» 4016
57. *Pandan* in *Madioen*,			» 4000
58. *Moerija*, in *Japara*},			» 4000
59. *Karâha* in de *Preanger*-landen,			» 3900

§ 4. *Java* is een der rijkst bewaterde gewesten van den bewoonden aardbol. De smalte laat echter niet toe dat er groote rivieren op *Java* vloeijen. De meeste en grootste vallen echter ten noorden in de Javaansche zee. Eene bijzondere eigenschap is, dat de monding der groote rivieren in de nabijheid van eilanden is. In den Indischen oceaan ten zuiden, vallen slechts weinige, en daar, waar de eilanden vóór de monding niet bestaan, maken zij eenen korten of langeren krommen kustbogt, eer zij in zee stroomen. Doch aldaar zijn zij meest onbevaarbaar. De noordelijke stroomen en rivieren hebben weinige rotsige bedden. Daar, waar de Javaan zich dagelijks baadt, zijn de meest bewoonde streken, steden, dorpen en gehuchten aan de oevers van rivieren.

Ongeacht de verscheidenheid van loop, breedte, lengte en bevaarbaarheid, kan men de hoofdrivieren van *Jav* in volgende orde rangschikken:

1. De *Bĕngawan* of rivier van *Solo*, doorstroomende *Soerakarta*, *Madioen*, *Rembang*.
2. De *Kalimaas*, *Brantas*, *Kediri* of rivier van *Soerabaija*, stroomende door *Kediri*.
3. De *Tjimânok* of rivier van *Indramajoe*, stroomende door *Cheribon*.
4. De *Tjitaroem* of rivier van *Krawang*, stroomende door de *Preanger* en *Krawang*.
5. De *Progo*, stroomende zuidwaarts door *Mataram*.
6. De *Serâjoe*, stroomende zuidwestwaarts door *Banjoemas*.

7. De *Tjioedjoeng* of *Ponthang*, stroomende noordwaarts in *Bantam*.
8. De rivier van *Madioen*, stroomende noordwaarts in de *Bĕngawan*.
9. De *Tjikandi*, stroomende noordwaarts tusschen *Bantam* en *Batavia*.
10. De *Bogowonto*, stroomende zuidwaarts door *Djokjokarta*.
11. *Tjipamâli* of rivier van *Brebes*, stroomende door *Tegal*.
12. De *Tjikajongan*, stroomende zuidwaarts in de *Preanger*-Landen.
13. De *Tjiassĕm*, stroomende noordwaarts door *Krawang*.
14. De *Lossâri*, stroomende als boven tusschen *Cheribon* en *Tegal*.
15. De *Tjimalâja*, als boven, door *Krawang*.
16. De *Tjilĭwong*, stroomende door *Batavia*.
17. De *Tjimandiri*, stroomende westwaarts in de *Wijnkoops-Baai*, *Palaboewan Ratoe*.
18. De *Oeloedjâmi*, stroomende noordwaarts tusschen *Pekalongan* en *Tegal*.
19. De *Tjitandoewi*, stroomende zuidoostwaarts in de *Segara Anakan*.
0. De *Poegĕr*, stroomende zuidwaarts door *Bezoeki*.
21. De *Lérang*, stroomende door *Bagĕlĕn*, in de *Bogowonto*.
22. De *Tjiwoelong*, stroomende zuidwaarts door de *Preanger*-Landen.
23. De *Tjiamplong*, stroomende noordwaarts door *Krawang*.
24. De *Djawâna*, stroomende noordwaarts door *Joana* en *Japara*.
25. De *Djomal* of *Tjiomal*, stroomende noordwaarts door *Tegal*.

§ 5. De onnoemelijke menigte van kleinere stroomen. rivieren en beeken sluit zich hieraan. Eene eigenlijke oofdstroom vloeit op *Java* niet. Al de wateren die van

de *Merapi* en *Marbaboe* ten zuidoosten en oosten afstroomen, vormen eenen stroom, die noordoostwaarts op naar de plaats stroomt, waar *Soerakarta* ligt (*). Een andere arm ontspringt in het gebergte van *Kadoewang*, nabij de grenzen van *Patjitan*, op 111° oosterlengte 8¼° zuiderbreedte. Deze arm vereenigt zich bezuiden en niet ver van *Soerakarta* met den eersten, en beiden nemen nu vereenigd den naam aan van *Kali Solo*. Als zoodanig stroomt hij op verren afstand om en langs het gebergte *Lawoe*, ontvangt al de wateren, die van hetzelve ten Westen afstroomen benevens de Rivieren *Begendoe* en *Begel*, die van den *Merbaboe* afvlieten. Nu loopt hij Oostwaarts op, tot de plaats waar *Ngawi* ligt. Aldaar komt eene rivier van het Zuiden, die in het Regentschap *Pronorogo* ontspringt, al de wateren van den *Lawoe* ter linker, en die van den *Wilis* ter regterzijde ontvangt, *Kali Madioen* heet, en van gelijke groote is als de *Kali Solo*. Beide vereenigen zich nu, nemen den naam aan van *Bĕngawan*, stroomen noordwaarts tot *Padangan*, vervolgens Oostwaarts door de Residentien *Rembang* en *Soerabaja* en de Regentschappen *Djipang*, *Bodjonĕgoro*, *Sidajoe*. Alsnu verdeelt de uitgestrektheid der wateren zich in twee takken, waarvan die ten Noorden de breedste is, zij ompoelen een lang moerassig eiland en vallen in zee tegen over *Madura*, in de zeestraat, die de Trechter heet.

De oevers zijn overal hoog en steil. Bij de vereeniging van de beide hoofdrivieren van *Solo* en *Madioen* liggen steile kalkrotsen en eene ontzaggelijke menigte klipsteenen. De oevers zijn aldaar tot 50 en 100 voet hoog, steil en afgesneden. Behalve de *Madioen* neemt de *Bengawan* in haren geheelen loop tot aan zee, geene enkele rivier van rang meer op. Van *Ngawi* af stroomt de *Bĕngawan*

(*) Deze wateren zijn de rivieren *Dengking*, *Ngloesah*, *Goendang*, *Merboeng*, *Karangwoeni nongo*, *Ngladjoen*, *Djebol*, *Sangoong*, *Djemis*, aan den linkeroever, en *Samin*, *Srojo*, *Grompol*, *Mongkoong*, *Bonromo*, *Kedoong*, *Banting*, *Serang* en *Ngaribajo* aan den regteroever.

sterk kronkelend, met een 150 voeten breed bed, met sterken stroom en woest geweld door een kalkachtig boschgebergte, waarin geen rivierdal in den zin van het woord, maar slechts het stroombed is uitgesneden en gekraagd. Beide oevers zijn onbewoond, digt met bosch begroeid, meestal van *Jati-kapor*-boomen, vol apen en paauwen. In die sterke kronkelingen wendt zij zich dan Noord, dan West, dan Zuid langs steile rotsen, van honderd voeten hoog, afgebrokkelde massa's, die hier en daar van weerszijden den stroom insluiten en naauwe doortogten daarstellen, waardoor de wateren in een versmald bed, met verdubbelde kracht en vliegenden stroom doorbruisen. Dusdanige engten zijn er 8 binnen eene dagreis afstands, van de vereeniging der opgenoemde riveren. De gewone engte vermindert tot op $\frac{1}{3}$ of de helft der breedte, en dan hebben de wateren eene diepte van 3 vadem bij lagen stand in Augustus, daar in dien tijd bij *Ngawi* de stroom doorwaadbaar is. Het is niet vreemd alsdan de rivier door krokodillen bewoond te zien. De afstand van *Ngawi* tot *Padangan* of *Djipang* is door de kronkelingen meer dan tweemaal de hemelsbreedte. Op de helft van den afstand beginnen de wateren meer breedte te erlangen. Het rivierbed wordt ondieper, maar tot 500 voet breed. Nabij *Padangan* ligt, gelijk ook op meer plaatsen stroomafwaarts, een eilandje in de rivier, dat het bed in twee armen verdeelt en het dal tot op 600 voeten breedte brengt. Nu worden de oevers allengs bewoond. Vele Tabaksplantaadjen zijn nabij de oevers gevestigd. De hellingen van het rivierdal met die plant bebouwd en de gronden worden zanderiger. Van *Padangan* af tot *Bodjonĕgoro* is de loop uiterst kronkelend, naar alle streken van het kompas zich wendende: aan de holle zijde der bogten zijn de oevers loodregt, sterk afgespoeld en tot 50 voet hoog. Al de uitwendige oevers der bogten zijn bewoond en aangegroeid met uitgestrekte zandplaten. Van *Bodjonĕgoro* tot *Ba-*

badh is de loop wel uiterst kronkelend, maar niet zoo klippig en gevaarvol bij laag water als boven de eerstgenoemde plaats. Op eene plaats in dezen afstand, nabij de dessa *Badan*, heeft de rivier eenen kalkheuvel doorgesneden en eenen geheel anderen loop genomen. De breedte is hier 800 voet voor het dal en 400 voor het rivierbed. Krokodillen zijn bereids op deze hoogte in menigte. De beweging van eb en vloed, ofschoon op 140 Eng. mijlen afstands van zee, is hier merkbaar en tot 2 à 4 voeten op den middag. De stroom, wiens algemeene rigting oostwaarts loopt, wendt zich bij *Babadh* noordwaarts, met minder kronkels, statigen stroom en een 500 voet breed bed. De beide oevers zijn echter grootendeels woest, kaal en onbewoond. Te *Ki-Bòjo*, ongeveer 80 Eng. mijlen van de monding, is de rivier 750 voet breed, 7 vadem diep, statig stroomend en de oevers slechts 10 à 15 voet hoog. Van hier af is de stroom kalm, de eb en vloed tot 6 voet, de oevers worden meer bewoond en laag; het geboomte wordt digter en hooger; de scheepvaart voornamer en Praauw en Toop bevaren den stroom. Bij de dessa's *Gĕdang* en *Doekoe* zijn èn het gezigt op de breede rivier èn de omtrek der landstreek prachtig, opmerkenswaardig en schoon. Digte bosch-dessa's met hoogstammig geboomte verheffen zich op beide oevers, die eenige voeten hoog zijn. De linkeroever vormt alhier een kanaal, dat twee eilandjes van den oever afsnijdt. Een weinig verder afwaarts, nabij de groote dessa *Modjopoero*, op circa 40 mijlen van de zee, is het water reeds zout. De rivier begint te kabbelen met golfjes; het land wordt lager en weldra veranderen de oevers in strandmoeras met poelpalmen begroeid. Nabij den overtogt van den grooten landweg valt de *Kali woengoe* ter regterzijde in de *Bĕngawan*. Zij is ongeveer 50 voet breed en de eenigste en eerste rivier, die na de *Madioen* zich in den stroom uitstort. Eenige mijlen verder, aan de houtstapelplaats

plaats *Bĕdantĕn* verdeelen de wateren zich. Een breede arm loopt Noord ten Oosten naar *Sidâjoe*, en eene kleinere zuidwaarts. Aanvankelijk is de laatste 80 voet breed, die zich tot 400 voet verbreedt, alsdan neemt zij de *Kali Manjar* van 150 voet breedte, uit het West ten Zuiden op, waardoor haar loop oostwaarts gaat, met eenen breeden bogt zuidwaarts kromt, en vervolgens met eene monding van ongeveer 3000 voet in de straat *Madura*, in het Noordwesten van de reede van *Grissee* zich ontlast. De noordelijke arm wendt zich oostwaarts en valt in zee nabij het eiland *Mengari* met eene monding, die eens zoo breed als de zuidelijke is.

De bedding van de *Bèngawan* is in den geheelen loop als uitgesneden en begraven in het land. De stroom is in den regen-moeson onwederstaanbaar. De oevergezigten op de rivier zijn meestal prachtig. Den handel is hij dienstig voor praauwen van allerlei grootte. De afvaart is snel, doch de opvaart zeer langwijlig. Bij laag water in het heete jaargetijde, ontmoet de vaart vele hinderpalen in de groote klipsteenen en nedergetuimelde boomen, wier stammen zich vast werken. Tot bij *Babadh* toe, gaan de bewoners der beide oevers onbevreesd in den stroom zich baden, maar benedenwaarts zijn de badplaatsen afgeschut, uit vrees voor de krokodillen. De afstand, die het water doorloopt van *Ngawi* tot de zee, is 365 Engelsche mijlen in eene regte lijn. Dit is $\frac{1}{2}$ van den geheelen loop.

§ 6. Nabij en ten Zuidwesten van het *Ardjoena*-gebergte ontspringen twee beken, die zuidwaarts en bewesten de dessa *Siseer* vloeijende, zich vervolgens vereenigen met eene andere beek, die van de bron *Songoriti* komt. Het riviertje neemt nu den naam aan van *Brantas* en ontvangt nabij de *Kotta Malang* de *Kali Sari*, die al de wateren afvoert, welke van de Tenggerbergen westwaarts afstroomen, bezuiden de waterscheiding aan de dessa *Geti* op den 27 paal van *Pesoeroewan*. Achter-

volgens vallen de rivieren *Ladjing*, *Amprong*, *Bangngo* en *Galoe* in de *Brantas*. Hierdoor aangegroeid, stroomt zij met bruisenden spoed zuidwaarts tot aan den voet van het zuidelijke gebergte. Als nu neemt zij, even als de vorige bergstroomen, ter linkerzijde, de rivier *Lestie* op, die van het oosten komende, al de wateren afvoert van de westelijke helling van het *Mahaméroe*-gebergte. Door dien sterken aandrang wendt de *Brantas* zich westwaarts en ontvangt ter linkerzijde de *kali Meltro*, welke al de wateren van de oostelijke helling van den *Kawi* afvoert. Nu kronkelt de *Brantas* zich om den zuidelijken voet van den *Kawi* west- en noordwestwaarts heen, door de zuidelijke streken van *Kediri*; neemt al de wateren op, die ter regterzijde van de *Kawi* en *Këloet*, en ter linkerzijde van het zuidelijk- en *Ngebel*-gebergte vloeijen, en wendt zich noordwaarts tusschen den *Këloet* en den *Wîlis* door, tot *Karto Sono*, waar de voorgebergten van het *Pandan*-gebergte de rivier noodzaken tot eenen oostelijken koers. Bij de hoofdplaats *Kediri* en het begin van den noordelijke koers, neemt de *Brantas* den naam van *Kediri* aan. In hare oostelijke strooming ontvangt zij ter regterzijde eenige riviertjes, afstroomende van de thans onbewoonde oorden, waar eenmaal *Modjopâhit* stond. — Nabij *Modjokerto* wordt de koers noordoost en begint de *Kediri* zich bereids te ontlasten in armen, die oostwaarts naar zee stroomen door de landstreek van het vroegere *Djenggolo*. De voornaamste armen zijn de *Kali Anjer*, op de scheiding van *Soerabaija* en *Pesoeroewan* en de *Kali Tamba* door *Sidoekari* heenstroomende. Op eenige mijlen bezuiden *Soerabaija* wendt de rivier zich noordelijk, neemt bij de groote brug van *Wonokromo* den naam van *Kali Mâs* aan en verdeelt zich op de grens der jurisdictie van de stad in drieën. De hoofdstroom loopt midden door *Soerabaija* in zee. De oostelijke tak, *Kali Sapi*, zondert zich bij *Simpang* af met een bed van 50 voet breedte, begrenst de oostelijke jurisdictie der stad

Soerabaija en valt te *Simampir* in zee. De kleinste en westelijke arm van 25 voet breedte zondert zich af in de wijk *Temangoengngan*, en vormt gedeeltelijk de westelijke stadsgrens, stroomende eindelijk door de strandmoerassen in zee.

De stroom bij *Malang* is in den regentijd verwoestend en de massa waters tot 30 voet rijzende. Aldaar heeft het bed eene breedte van 60 voet. De rivier is onbevaarbaar tot aan de helft des loops, zelfs voor kleine booten, en voor middelmatige slechts eenige mijlen van de monding af. Bij de brug van *Wonokromo* is het bed 600 voet breed. De *Kali Anjer* is 500 voet breed van bedding. In *Soerabaija* is de breedte 150 voet en de diepte tot 2 vadem bij de monding en bij hoog water. Haar water dient tot drinkwater voor de bewoners, ofschoon de vuilnis en de menigte afdrijvende lijken van menschen en dieren het doen verafschuwen. Krokodillen zijn alleen op eenigen afstand van de monding. De geheele loop zal in eene regte lijn 250 Engelsche mijlen bedragen.

§ 7. De wateren, die noordwaarts van de bergen *Papendajang* en *Tjikoray*, en van de bergketen tusschen den *Papandajang* westwaarts en den *Wajang* afstroomen, vormen twee sterk kronkelende beken, die op omtrent 108° lengte en $7\frac{1}{4}$° Z. B. zich vereenigen ter hoogte van ongeveer 2000 voet boven de zee, en vervolgens noordwaarts het dal van *Garoet*, in de *Preanger*-landen doorstroomen met sterke en vele bogten. In voornoemd dal ontvangt de rivier al de wateren van de bergen *Ajong* en *Goentoer* alsmede uit de bronnen van *Trogon* ter linkerzijde en van den berg *Telaga bodas* ter regterzijde. Dus versterkt, vloeit zij noordoostwaarts op, neemt den naam van *Tjimanok* aan en doorboort de bergketen tusschen de *Tèlaga bodas* en *Soembilan* van 3000 voet hoog. Welligt heeft zij vroeger het dal van *Garoet*, 2100 voet hoog, als een rustig meer bedekt. In de enge kloof van haar bed door de bergketen, wijzen eenige rotsruïnen bij

Pawenang de eenige overlevering aan van dien toestand; eenige rotsbrokken rijzen uit het dal, als gedenkzuilen der Javaansche voorwereld. Nu noordwaarts voortstroomende, geeft zij de grenzen aan van *Sumadang*, *Bandong* en *Cheribon*, en ontvangt ter linkerzijde de rivier *Tjiloetoeng*, op eene hoogte van 70 voet in haar bed, en ontelbare bergstroompjes, die den stroom sterk vergrooten. Bij *Karang Sambong*, 80 Engelsche mijlen van de monding, is de rivier reeds bevaarbaar na de voornoemde vereeniging. Van daar stroomt de *Tjimanok* noord ten oost- en noordwaarts door de oude Sultanslanden van het Cheribonsche rijk, en na zich in een' ooster- en westerarm verdeeld te hebben, valt zij met twee monden bij *Indramajoe* in zee. Op eenige mijlen afstands voor de monding, liggen de *Boompjeseilanden*.

Reeds van den oorsprong af is zij diep en breed, sterk kronkelend en onstuimig, en bij de ontmoeting van de de *Tjiloetoeng*, bij *Karang Sambong* en *Tomo*, is dezelve zoo woest, dat er geene brug over geslagen kan worden, ter plaatse waar de groote weg de rivier passeert. De volle loop is ongeveer 180 Eng. mijlen.

§ 8. De stroomen, die afvlieten van al de gebergten tusschen 107° 10′ en 107° 50′ Oosterlengte, en 6° 40′ en 7°. 25′. Zuiderbreedte, vormen den oorsprong van den hoofdtak der *Tjitaroem*. De wateren van de bergen *Rakoetak*, *Goentoer* en *Mandelawangi* vereenigen zich met de beek, die van den *Waijang* ontspringt, eene groote moeras vormt, en vervolgens door het gebergte heenbreekt tusschen de *Rakoetak* en *Mandelawangi*. Aan den voet dier keten ontvangt zij eenen tak ter linkerzijde, komende van den *Pontjaktjai* ten Noorden, en neemt alsdan den naam van *Tjitaroem* aan, west ten Noorden aanstroomende. Nu komen de wateren van het Noorden den *Tankoeban Praboe* afstroomen en zich met den *Tjitaroem* ter regterzijde vereenigen. Doch reeds eerder heeft zij zich vereenigd met eenen anderen tak van het Zuiden,

die al de wateren van de Westelijke helling des *Waijangs*, en van het Zuiden der *Malabar*-toppen ontvangen en vereenigd hebbende, in een dal op ongeveer 4000 voet hoogte, den naam van *Tjibeurum* ontvangt, zich met eenen anderen tak van de Noordelijke helling der bergen bezuiden den *Tiloe* vereenigt en onder den naam van *Tjisankoi* door het gebergte breekt tusschen den *Tiloe* en den *Malabar* in eene schuinsche Noordelijke rigting. Gekomen in het dal van *Bandong*, neemt de *Tjisankoi* ter linkerzijde de stroomen op, die van de Westelijke helling des *Malabars* en ter regterzijde die van den *Tiloe* en de zuidelijker gelegen ketens afstroomen, loopt kronkelende Noordwaarts en stort zich in den *Tjitaroem*. Deze stroom loopt nu verder het dal van *Bandong* door, ontvangt ter linkerzijde eene andere tak, van den *Patoeha* afstroomende, en doorklieft weder eene bergketen, die van den *Tombak Roejong* zich Noordoost uitstrekt. Nu stroomt zij door een smal dal, ontvangt twee takken, die van de Noord, van den *Barongrang*, en van de zuid afstroomen van de Westelijke helling des *Tombak Roejongs*. Kort na de opname dezer twee armen, breekt de *Tjitaroem* weder door eene derde bergketen en stroomt kronkelende met een verbreed bed Noord ten Westen op, snijdt den grooten landweg, en vereenigt zich eenige mijlen Noordelijker met de *Tjisokkan*. Deze stroom komt van het zuiden en voert de wateren van de bergketenen op den 7° 15′ Breedte en 107°. 15′ Lengte, die de waterscheiding daarstellen tusschen de Noordelijke en Zuidelijke stroomen. De *Tjisokkan* passeert eveneens den grooten weg aan de Westelijke helling eens bergrugs, langs wiens Oostelijke helling de *Tjitaroem* stroomt. Na de ontmoeting der beide rivieren stroomen zij in het hoofdbed van de laatsten Noordwaarts aan, vormt de grenzen tusschen *Tjiandjoer* en *Bandong*, *Batavia*, *Buitenzorg* en *Krawang*, neemt de wateren op, die zich van de Noordoostelijke helling der Buitenzorgsche bergen in den *Tjibet* ontlasten, welke laatste van

het *Prahoe*-gebergte komt en bij *Tandjoeng Krawang* in den *Tjitaroem* valt. Het bed dezer laatste neemt hier door eene Noord-Noord-Oostelijker rigting aan, die zich langzaam weder naar het Noord-Noord-Westen draait, tot dat zij zich in eene Westelijke rigting door vier armen in zee ontlast; deze mondingen en eilanden vormen eenen hoek, *Tandjoeng Krawang* genaamd. Op eenen aanmerkelijken afstand liggen voor de uitwatering de eilanden der reede van *Batavia*.

Bij *Tjikao* in het Regentschap *Bandong* op 150 Eng. mijlen van hare monding, is de rivier *Tjitaroem* bevaarbaar voor praauwen, die 100 pikols koffij laden. Aldaar is zij 100 voet breed. De boorden zijn twintig en meer voeten hoog. De vaart is gevaarlijk van wege de menigte klippen en rotsen in het bed. In den regentijd treedt zij buiten hare oevers en overstroomt het lage land van *Krawang*. De volle loop zal ongeveer 230 Eng. mijlen bedragen. Hare mindere breedheid dan de *Tjimanok* doet haar evenwel in rang onder deze plaats nemen.

§ 9. De *Progo* ontstaat uit twee groote riviertakken. De Westelijkste heeft eveneens twee hoofdtakken. De Noordelijkste ontvangt al de bergstroomen, die van de Zuidelijke helling van den *Oengaran* en de Oostelijke afdeelingen van de *Sindoro* afvlieten. Zij wordt genoemd *Anggrêk*. De andere tak ontspringt op 4123 voeten hoogte in de grot *Djombrêt* op de Zuidoostelijke afhelling van den *Sindoro*, tusschen dien berg en den *Diëng*, in de nabijheid van den ooorsprong der rivier *Latool*. Eerst neemt deze rivier, die bij uitnemendheid *Progo* genoemd wordt haren loop noordwaarts, wendt zich dan om de Oost Zuidwaarts, en neemt eerst de *Anggrêk*, later de *Tjengking* en *Merio* op en doorstroomt het land van *Kadoe*. Nu komt de *Ello* of *Ngello* haar van de linker- of Oostzijde ontmoeten, op 782 voeten boven de zee, niet ver van de oude ruïnen van *Boro Boedoer*. De *Ngello* ontspringt uit den berg *Tjangki*, behoorende tot het *Oengáran*-ge-

bergte. Zij voert al de wateren af van de zuidelijke helling van dat gebergte, van de Westelijke afdeeling van het *Jamboe* gebergte en van de westerhellingen van den *Merapi* en *Marbaboe*, door de rivieren *Sĕgoro*, *Sanodjati* en *Bâlong*. Eerst is de loop der *Ngello* Zuidoost, dan Zuid en later Zuidwest. Verder vereenigen zich de, van de *Merapi* afstroomende rivieren *Djingking*, *Krassak*, *Gendal*, *Selingsing* en *Snéwo* door de *Papelan* aan den linkeroever met de *Progo*, die hierdoor aanwassende, haren eerst Zuidoostelijken loop, Zuidwestelijk wendt en vervolgens in zee stroomt. Aan hare monding heeft zij een soort van meer of kruisbogt. Voor hare monding liggen geene eilanden, maar het strand is hellend, en op eene halve mijl uit den wal staat 9 vadem water.

De sterke stroom, ondiepten en rotsen laten niet toe, dat de *Progo* bevaarbaar zij. De volle loop is ongeveer 120 Eng. mijlen.

§ 10. De *Serajoe* ontspringt in het *Serajoe*-gebergte en voert al de wateren af, die van de Zuidelijke helling van hetzelve en de Westelijke afdalingen van den *Sindoro* en *Soembing*, door de *Bagĕlên* afvlieten. De Noordelijke stroomen komen van eene hoogte van 6000 voeten en loopen eerst Zuidelijk, dan Zuidwestelijk door het landschap *Banjoemaas*. Al de stroomen der Zuidelijke hellingen van de bergruggen tusschen den *Diëng* en den *Slamat*, stroomen in korte riviertjes af in den regteroever van de *Serajoe*, doch van de Zuidzijde ontvangt zij weinig beken. Met kronkelenden loop stroomt zij vervolgens langs den voet van den *Slamat* Zuidwest en Zuid zuidwest. Op korten afstand van de zee, neemt zij eene Zuidelijke rigting, door de kracht van de wateren, welke van de Zuidwestelijke helling des *Slamats* in haren regter oever afstroomen. Voor de monding liggen geene eilanden, maar op eenigen afstand ten Westen ligt *Noesa Kambangngan*, terwijl de zee nabij de kust ondiep is. Deze rivier is bijna van zee 30 palen opwaarts bevaarbaar. De

volle loop is bij de 100 Eng. mijlen. Zij stroomt door 3 monden in zee.

§ 11. Uit het gebergte *Gayak* en uit het Zuidelijk *Kendang*-gebergte van *Bantam* ontspringt de *Tjioedjong*. Zij stroomt onafwijkbaar in eene Noordelijke rigting. Uit het *Poeloesari* gebergte stroomen de *Tjibongor* en *Tjiberon* af en voeren al de wateren in den linkeroever der *Tjioedjong*. Deze loopt verder Noordwaarts en stroomt door drie armen aan den hoek van *Ponthang* in zee. Door het kanaal van *Tirtajâsa* is zij vereenigd met de *Tjikandi*. Zij is op eenigen afstand der monding bevaarbaar. Voor hare monding ligt het eiland *Toenda* De geheele loop is ongeveer 70 Engelsche mijlen.

§ 12. De rivier van *Madioen* is de eenigste in dat landschap. Zij neemt al de wateren op, die in de geheele Residentie afstroomen van de Oostelijke helling van den *Lawoe* en van de Westelijke van het *Ngebel-* en *Wilis*-gebergte. Haar oorsprong is in het Regentschap *Pronorogo*. De stroom is woest, de bedding sterk kronkelend en nabij de vereeniging met de *Bĕngawan* even zoo groot en breed als deze. Dezelve is zeer klippig, de oevers zijn steil, de loop is ongeveer 50 palen.

§ 13. In het Buitenzorgsche ontspringt de rivier *Tjidoerian* op het *Gaijak*-gebergte en stroomt langs den Oostelijken kant van de vooruitspringende bergketen, die de grens tusschen *Buitenzorg* en *Bantam* aanwijst. Zij stroomt Noordnoordoost en aan het uiteinde der voornoemde bergketen vormt zij de grens tusschen *Batavia* en *Bantam*. Op eenige mijlen van de zee begint haar bed sterk te kronkelen. Aan den grooten landweg neemt zij den naam van *Tjikandi* aan en vereenigt zich verder door het kanaal *Tirtajâsa* met de *Tjioedjoeng*. Van daar is hare rigting Noordoost tot aan zee. Voor de monding liggen op eenigen afstand de *Duizend*-eilanden. In haren loop ontvangt zij weinige wateren. De loop is ongeveer 50 palen.

§ 14. De *Bogowonto* ontspringt aan de Zuidelijke helling van den *Soembing* en vereenigt zich bij *Brinkeleen* met de *Kĕdoelangi*. Van daar af tot aan zee vormt zij de grens van *Mataram*. Zij voert een gedeelte waters af van de massa der groote *Rawa* of lage landen van *Bagĕlên*. Nabij de zee ontvangt zij ter regterzijde de *Sali* en de *Lérang*, die afleidingen der wateren van de *Rawa* zijn wannneer die onder water staat. De monding der *Bogowonto* vormt een' bogt, die zich geheel Westwaarts kromt. Al de rivieren van het hooge land van *Bagĕlên* storten zich in de genoemde *Rawa* uit, waarvan de *Lérang* een kanaal van uitwatering in de *Bogowonto* is. Voor kleine vaartuigen is de *Bogowonto* nabij de monding bevaarbaar. De *Lérang* is overal bevaarbaar. Laatstgenoemde rivier of kanaalstroom is de afwatering der rivieren *Djâli Gĕbang*, en *Lo Oeloe*. De *Bogowonto* heeft eenen loop van ongeveer 45 mijlen. De *Lérang* slechts 10.

§ 15. De *Tjipamâli* ontspringt nabij den berg *Tembok* uit de Westelijke helling van het *Slamat*-gebergte. Zij stroomt eerst Westwaarts en neemt al de stroomen op, die van het gebergte *Kĕmbang* en *Dojolokor* afstroomen. Sterk kronkelende rigt zij zich vervolgens Noordwaarts door digte bosschen en woeste streken. De rivier *Héran*, ontspringende Westwaarts van den *Slamat*, afvoerende de stroomen van het gebergte *Gégér tiga*, neemt de *Kroek* op en stroomt in de regterzijde van de *Pamâli*. De *Goenoeng*, die ten Zuiden van de berg *Sâwa* meer Westelijk ontspringt, vereenigt zich eveneens met de *Pamâli* aan de linkerzijde. Deze neemt nu den loop Noordelijk door het landschap *Brebes*, verdeelt zich benoorden den grooten weg in die stad in verscheidene bogtige takken en loopt met vier monden in zee. Voor de monding liggen geene eilandjes.

De *Tjipamâli* maakt de natuurlijke grens uit tusschen het eigenlijke *Java* en *Sunda*. Op eenige mijlen van de zee verkrijgt zij eene aanmerkelijke breedte, en de brug

in de hoofdstad *Brebes* is ongeveer 40 voet hoog en 150 voet lang. Evenwel kunnen de wateren stijgen tot aan deze brug en haar doen trillen, schoon een 50tal zware balken haar stutten. De oevers zijn in het algemeen steil en hoog afgesneden in den zandigen kleibodem. 10 palen landwaarts in is zij bevaarbaar. De loop bedraagt ongeveer 45 Engelsche mijlen.

§ 16. De *Tjikaijongan* voert al de wateren af, die van de bergketen tusschen de *Tjikorai* en *Haijang* ten Zuiden afstroomen. Haar loop is aanmerkelijker door de massa water, die zij afvoert dan door hare lengte, die slechts 40 palen bedraagt. Hare rigting is Zuidwaarts tot in zee.

§ 17. De *Tjiassem* ontspringt op den *Tankoeban Prahoe*, stroomt Noordwaarts door *Krawang*, vereenigt zich met de *Tji Tjengkol* aan de linkerzijde. Deze komt kronkelend eveneens van de *Tankoeban Prahoe*, wiens Noordelijke wateren zich meestal in deze takken ontlasten. Vereenigd stroomt de *Tjiassĕm* bogtig en noordwaarts in de de bogt van dien naam aan het Noorderstrand. Haar loop is 40 mijlen.

§ 18. Al de wateren van het gebergte *Kĕmbang*, die niet in en door de *Tjipamâli* afvloeijen, stroomen in de *Lossari*, wier bed eene vereeniging is van vele beken. Oorspronkelijk ontstaat zij in de residentie *Cheribon*, onder den naam van *Sangâron*. Zij vormt de grens tusschen gemeld landschap en *Tagal* en is 9 palen opwaarts bevaarbaar. Voor haren mond liggen twee eilandjes. Haar loop is 35 mijlen.

§ 19. De *Tjimalaja* ontspringt niet ver van den oorsprong der *Tji Tjengkol* en *Tjiassĕm*, tusschen de *Boerangrang-* en *Tankoeban Prahoe*-gebergten. Maar van dat punt af houdt zij Noordwestelijker rigting, en neemt al de wateren op, die beoosten de *Tjitaroem* uit de moerassen vlieten. Haar loop levert niet veel aanmerkens-

waardigs op en bedraagt circa 45 mijlen. Voor de monding ligt eene groote zandplaat.

§ 20. Op den *Mégamĕndoeng* in het Buitenzorgsche, ontspringen eenige beekjes, die een bed vormen, waardoor zij noordwaarts afstroomen naar de landen, waar vroeger *Djakarta* bestond. Dat algemeen rivierbed heet *Tjiliwoeng*. Kronkelend van loop stroomt zij tegenwoordig tot de plaats, waar *Batavia* begint. Daar hebben kunst en goede meening haar vernederd tot eene menigte modderpoelen, kanalen en grachten. Eene uitbarsting van den *Salak* in Januarij 1699 veranderde haren loop en bedierf de eenmaal schoone rivier van *Djakarta*. — Het rivierbed is sterk kronkelend tot daar, waar zij zich in de uit haar gegraven kanalen verliest. Voor hare monding liggen vele eilandjes. De loop is 40 mijlen.

§ 21. De bergstroomen van de zuidelijke helling van den *Gĕdé*, *Salak* en *Gajak* worden afgevoerd door de *Tjimandiri*. Deze ontspringt zelve in het Regentschap *Tjianadjoer* en neemt aanvankelijk eenen westelijken loop. De hoofdtak ontvangt de stroomen van den *Gĕdé*. Die van den *Salak* worden in den regteroever gevoerd door de *Tjihoelang* en die van den *Gajak* door den *Tjitaroek*. Van het Zuiden ter linkerzijde komen slechts eenige onbeduidende spruitjes. Nu loopt zij met sterke en vele bogten door de bergstreken, stroomt langs en bezuiden den berg *Tankoeban-prahoe*, en stort zich zuidwestwaarts in de *Pelaboewan Râtoe* of *Wijnkoops*-baai. Tien palen opwaarts is zij voor klein vaartuig bevaarbaar. Bij zware regens kan zij woest en wild zijn en buiten hare oevers treden. De afstand van haren loop is 50 palen.

§ 22. De westelijke helling des bergrugs van den *Diëng* en de noordelijke van dien, welke de waterscheiding uitmaakt tusschen de *Serajoe* en de noordelijke stroomen,

zenden hun water door de beken *Soerat*, *Inderagon*, *Telogo-indro*, *Perkoeto* en *Marong* naar eene algemeene vereeniging, welke aanvankelijk *Kali Sekârang* heet. De massa dezer wateren niet bevat kunnende worden, verdeelt zich bereids een paal verder aan de vereeniging weder in twee deelen, oostelijk en westelijk. De oostelijke tak stort zich in de rivier *Pabéjan* en de westelijke stroomt noordnoordwest voort en ontvangt links de *Pajingan*. Deze komt met twee takken van de bergen *Soemping* en *Taweng*, welke zich vereenigen en in de *Kali Sekârang* verliezen. Deze neemt nu den naam van *Seragi* aan en stroomt noordwaarts, scheidende *Tagal* van *Pekalongan*. Aan den grooten landweg, nabij de dessa *Oeloedjami*, neemt zij dien naam aan en vloeit in zee. De loop is 40 palen, de stroom middelmatig en de oevers zijn niet hoog. Zij kan bevaren worden tot eenige palen opwaarts.

§ 23. De wateren en bergstroomen in het zuiden van het landschap *Cheribon*, ten noorden van den *Galoenggoeng* en ten oosten van het *Tĕlâga-bodas*-gebergte, vloeijen allen af in eene bedding, die door eenige heuvels in het Regentschap *Soemadang* gevormd wordt. In eene zuidwestelijke rigting voortvloeijende, wassen zij weldra tot eene statige rivier aan, die de grens tusschen de *Preanger*-landen, *Cheribon* en *Banjoemaas* aanwijst. Van het Westen ontvangt zij weinig water, maar in den linkeroever vloeijen al de bergbeken, die bezuiden het *Kĕmbang*-gebergte afstroomen. Deze allen vloeijen in vier groote takken op de *Tjitandoewi* aan. De noordelijkste is de *Tjidjolang*, gevormd door de *Tjikawaloeng* en een twintigtal bronnen der bergen, die van het oosten af *Agoeng*, *Goemanteng*, *Karang*, *Soeban* en *Bongko* heeten, welke de grenzen van *Cheribon* en *Banjoemaas* vormen. Hierop volgt zuidelijker de arm *Tjiauwetali*, gevormd door de bronnen en beken *Tjipagadeng*, en die van de heuvelen *Moendjoel*, *Arom* en *Toedji*, nabij

Dajalohor; de derde arm is de *Tjilatjap*, afstroomende van den heuvel *Bisma*; de vierde, zuidelijkste en voornaamste is de *Tjikawoeng*, die veel oostelijker ontspringt aan de grens van *Brebes* op den berg *Mroejoeng*. Deze tak loopt van daar eerst zuidwaarts, ontvangt den van het oosten komenden tak *Tjikondang* en vliet dan westwaarts bogtig tusschen heuvelen door en neemt achtervolgens in den regteroever, van het noorden af, de beken *Tjipantjioe*, *Tjiloemoe* en eene vereeniging van kleinere takken benevens de *Tjilopada* en *Tjikalong* op, eveneens door vele takken ontstaan; de *Tjidjaloe*, *Tjigalaga*, *Tjiboerom*, *Tjigoegoemi* en *Tjiboengkel*, de vier laatsten in een bed te zamenvloeijende en eindelijk de *Tjihadjo*. Nu wordt de *Tjitandoewi* 70 a 80 voet breed en stroomt Zuidzuidwest met weinige bogten gedurende 25 palen zonder eenig merkwaardig beekje ter wederzijde op te nemen tot aan zee. Aan de monding verbreedt zij zich en is bij de uitwatering in de *Segâra Anakan* twee palen breed. Deze breedte wordt op eenigen afstand, ongeveer een halve Eng. mijl, verdeeld door eene, van het eiland *Noesa kambangngan* uitspingende landtong, zoodat de loop des strooms als verlengd wordt, zuidwaarts aan en vervolgens westwaarts tot in volle zee, waar *Noesa kambangngan* eindigt. De volle loop zal 60 Eng. mijlen bedragen. Zij is 25 mijlen opwaarts bevaarbaar en loopt door eene lage vlakte, scheidende *Banjoemaas* van de *Preanger*-landen. Deze landstreek is weinig bewoond, weinig bekend en wordt weinig bezocht.

§ 24. Gelijk de *Tjitandoewi* de hoofdstroom is van *Java's* westelijke zuidkust, is de *Poegĕr* die der oostelijke. Hij voert de wateren af, die van de helling der bergenafvlieten, welke eenen cirkel vormt, door de bergketens *Idjĕng*, *Rănoe*, *Jang* en *Saing* bepaald. Deze rivier stroomt zuidwestwaarts aan en nabij hare uitwatering ontvangt zij ter regterzijde eenen tak, komende van den *Jang*, die haar dwingt eenen zuidelijken loop te nemen, waarna zij in zee vliet

met eene breede monding, voor dewelke op drie mijlen afstands het eiland *Noesa Barong* ligt. De *Poegĕr* vliet door een woest en weinig bewoond gewest, vroeger onder *Blambangan* behoorende, thans onder *Bezoeki;* een oord, waar de mythologie de geesten en démons doet huisvesten. Nabij de zee is het land zandig en laag, maar de rivier is evenwel onbevaarbaar. Zeer nabij de monding staat 32 vademen water. De volle loop is 50 palen afstands.

§ 25. De *Tjiwoelong* ontspringt op den berg *Kratjak*, in het Regentschap *Limbangan*, oostwaarts van de *Tĕlăga bodas*. Van het begin neemt zij eene oostelijke rigting en deelt een gedeelte harer wateren mede aan de *Tjilangal*, die zuidwaarts vliet. Niet ver van daar neemt zij haren loop zelve zuidelijk en zuid ten westen tot aan de zee, waarin zij met eene oostelijke bogt stroomt. Tamelijk breed, heeft zij echter benedenwaarts lage moerassige oevers, die zij bij hoogen waterstand overschrijdt; zij is slechts op vijf palen boven haren mond bevaarbaar. Haar loop zal 50 palen afstands in eene regte lijn bedragen.

§ 26. De *Tjiamplong* doorstroomt de streek, die op eenigen afstand westwaarts van de *Tjimànok* loopt. Hare wateren nemen de beken op van de bergruggen, die de scheiding der *Preanger*-landen ten noorden vormen, beoosten het gebergte *Tampomas.* Doch in haren loop neemt zij verder geenen tak meer op. De loop is bogtig, wendende eerst noordnoordoost, dan noordwest, noordoost en eindelijk noorden ten oosten. Na eenen afstand van 40 palen doorstroomd te hebben, valt zij even bewesten de monding der *Tj.mànok*, met twee monden in zee.

§ 27. De *Djawana* ontspringt uit het groote *Rawa*-(meer), bezuiden den *Moerja* en voert al de stroomen af, die van zijne zuidoostelijke helling alsmede die, welke uit de reeks der zuidelijke kalkbergen en voor-

noemd meer afvlieten. Haar loop is Noordoostelijk. Nabij de zee is zij zeer breed en diep, zoodat de overtogt van den grooten wegs met eene pont geschiedt. Bij *Djawana* heeft zij een eigenaardig Hollandsch aanzigt van den kant van *Rembang*. De diepte aldaar is drie vademen. De monding beoosten het *Moerja*-gebergte is breed, en op eenen afstand oostwaarts liggen eilandjes. De oevers zijn laag. De volle loop is 30 Eng. mijlen.

§ 28. De *Tjiomal* ontspringt noordwaarts van den *Slamat* op ongeveer 1500 voeten boven de zee. Eerst loopt zij noordwaarts, maar gedwongen door den aandrang van vele beken, die haar ontmoeten, neemt zij eene oostelijke rigting. De zich in haar verliezende riviertjes zijn de *Polaga*, *Pienggang*, *Soewakong*, *Sodong* *Granggang*, *Loemenong* en *Kroeh*. De oevers zijn hoog. Het bed is diep en 20 mijlen opwaarts bevaarbaar. Vele krokodillen houden zich in deze rivier op. Bij de overtogt aan den grooten landweg is zij 150 voeten breed; de oevers zijn ongeveer 20 voeten hoog en in den regentijd zeer moerassig. De overvaart geschiedt met een vlot. De monding is eenige palen bewesten die van de *Oeloedjami*. De loop is zeer kronkelend in eene noordoostelijke rigting en 60 palen in eene regte lijn.

§ 29. Dit zijn de hoofdrivieren van *Java*, die de meeste wateren afvoeren van de bergketenen. Eene menigte van kust- en bijrivieren van mindere grootte worden hieronder bij opvolging beschreven. Op *Madura* is de voornaamste rivier de *Serokka*. Deze ontspringt op de grens van *Sumanap* en *Pamakassan*, stroomt oostwaarts in eene regte lijn 25 Eng. mijlen ver. In dien loop neemt zij verscheidene beekjes van weinig belang ter regterzijde op. Maar nabij de monding valt in haren linkeroever een groote tak, die van het noorden komt en uit 5 bronnen op 14 mijlen afstands ontstaat. De monding is breed en ligt eenige palen zuid van *Sumanap*, en tegen over dezelve ligt het eiland *Telangoe* op 2½ mijl afstands.

§ 30. De rivieren van het Zuiden naar het Noorden in zee uitloopende, zijn:

I. In de straat *Bali*, Residentie *Bezoeki*.

1. *Kali Pampang* stroomende oostwaarts door het land *Blambangan* in de *Pampang*-baai, tegenover den *Goenong Ikan:* aan haren mond ligt een eilandje. De loop is 7 palen.
2. *Kali Banjoewangi*, vroeger geheeten *Blambangan*. De naam is oorspronkelijk van de legende, dat de vorst MÊNAK DJINGGO eene dochter had, die verliefd was op een' Mahomedaan, welke met den vorst woorden kreeg, ten gevolge waarvan hij het land en zijne geliefde verlaten moest. De prinses evenwel zond hem eene kris ten geschenke, omhangen met welriekende bloemen. Dit kwam den vorst ter ooren, die de kris in het riviertje wierp, welks water daardoor eene welriekende geur aannam. Van daar den naam van *Banjoe* (water) en *Wangi* (geurig). Zij stroomt eerst oostwaarts, doch bij de monding wordt zij als tegengehouden door eene smalle landtong, die haar bed eenige honderde voeten noordwaarts opleidt; de breedte is middelmatig, bij de monding 80 voet, maar de diepte slechts van 1—3 voeten. Zij is 15 palen lang.
3. *Kali Batjol mati*, die de noordelijke wateren van het *Idjĕng*-gebergt afvoert en bezuiden de kaap *Sandano* in zee stroomt, onbevaarbaar en 15 palen lang.

II. De rivieren van het Oosten naar het Westen zijn:

1. *Kali poetih;* zij komt uit den krater van het *Idjĕng*-gebergte. In den droogen tijd is haar water gering, wit melkachtig, vermengd met kalk en zwavelstoffen, aarde en aluin. In den regentijd is het water helder, doch veeltijds van eenen wrangeren, za-

mentrekkenden smaak en ongezond. De loop is 20 palen, noord en noordnoordoost door *Banjoewangi*,

2. *Kali Panaroekan*. Veeltakkig ontspringende uit het *Ranoe*-gebergte. Het bed is sterk kronkelende in de bergstreek, diep, steenachtig en alleen aan de monden bevaarbaar voor klein vaartuig. Nabij de uitwatering verdeelt zij zich in 4 takken, die met zoovele monden beoosten het gebergte *Ringgit* in eene bogt in zee stroomen, na eenen loop van 25 palen.
3. *Kali Bezoeki*. Kort van loop, smal en diep van bed, sterk kronkelend, aan hare monding tot 100 voeten breed, bij hoog water dienende tot haven voor klein vaartuig, bij laag water droog. De loop is 12 palen.
4. *Kali Lampéjan*. 300 roeden opwaarts bevaarbaar voor Inlandsch vaartuig, 12 palen lang en verdeeld in takken, die ieder op zich zelf in zee stroomen.
5. *Kali Pěgědangan*. Eene aftakking van de voorgaande met lagere oevers, 8 palen lang.
6. *Kali Probolinggo*, eigenlijk *Banger*, smal, klein, aan de monding voor booten bevaarbaar, 40 voeten breed, 13 palen lang. Voor de monding ligt op 2 mijlen het eiland *Katapaän*.
7. *Kali Mělatên*. Afstroomende van de oostzijde van het *Tengger*-gebergte noordnoordoost, met een 50 voeten breed en diep bed, weinig water en onbevaarbaarheid. 15 palen lang.
8. *Kali Djati*. Van het *Tengger*-gebergte noordwaarts stroomende, 12 palen ver.
9. *Kali Gěmbong*. Deze rivier voert uit het regentschap *Malang*, ten noorden der dessa *Gěti*, al de wateren af, die zich niet in de *Brantas* ontlasten. (§ 6) Haar oorsprong ontstaat uit twee groote beken. De oostelijke ontspringt aan den zuidwestelijken voet

van den *Tengger*, nabij den heuvel *Djitijo*. Deze arm heet *Kali Madirdo* en stroomt noordwestwaarts op, tot op 200 roeden beoosten den grooten weg, nabij de 24ste paal in het *Malangsche*. Aldaar ontvangt zij de *Kali Bĕndo*, die aan de zuidoostelijke helling van den *Ardjoena* ontspringende, ooswaarts aanstroomt met kronkelende bedding en weinig breedte, doch met sterken stroom in den regentijd. Zij snijdt den grooten weg onder eene brug van 40 voet lengte en 25 voeten hoogte, en valt in de *Madirdo*, die daardoor zich eensklaps noord en noordoost wendt. De vereenigde beken nemen den naam van *Kali Paras* aan, die stroomende over eene uiterst rotsige bedding, bogtig en krom, eeniuige koffijmolens dienst bewijst, langs de oostzijde van den grooten weg in eene diepe ravijn aan den voet van den heuvel *Bali* vliet, en nabij de dessa *Lawang*, op den bergpas tusschen het *Ardjoena-* en *Tengger*-gebergte, de beek *Sentoeran* opneemt. Deze beek ontstaat door verscheidene bronnen, *Soembĕr* genaamd. Het bed is eene diepe bergkloof of Ravijn, die in eene noordwestelijke rigting tot aan den top van den *Ardjoena* opgaat en in den reregentijd al de omvlietende bergstroomen afvoert. De ravijn is tot 100 voeten diep. Nabij *Lawang* borrelen de bronnen *Sentoeran* uit den voet der heuvelen op. Ten getale van 5 stroomen zij oostwaarts in een vereenigd bed, waarvan het dal tot 250 voet breed is. Bij het snijden van den grooten weg te *Lawang* is het bed een smal en diep gegraven kanaal, terwijl de oude bedding in den loop des wegs is aangevuld. Het water van deze bronnen onder eene brug van 20 voeten lengte doorloopende, stroomt oostwaarts en maakt honderd voet verder eenen waterval van 20 voeten; daarna stroomt zij in haar oud bed, gedeeltelijk opgeleid ten behoeve

der rijstvelden, en vereenigt zich de *Sentoeran* met de *Kali Paras*. Nu vlieten andere beekjes van de helling des *Tenggers* af en vermeerderen haren vloed. De bergpas, door den welken zij vliet, is 1500 voeten boven de zee; haren loop noordwaarts nemende, komt *Kâli Pâras* aan den voet van den heuvel *Bawen*; alhier ontmoet zij eenen naauwen doortogt over verbazend groote klipsteenen, en haar bed vernaauwende tot 14 voet, stort zij hare wateren, die hier eene kolom van 4 voet hebben, met donderend, klatrend en ijzingwekkend geweld in eenen afgrond van 150 voeten diepte met steile loodregte wanden en 50 voeten breedte. De wateren verstuiven in den val en bruisen ziedend in de diepte, verward in haren stroom. Hier nemen de wateren den naam aan van *Kâli Wĕlang* en stroomen met verbreed bed ongehinderd voort tot op 5 palen van *Pesoeroewan*. Aldaar neemt de rivier den naam van *Gĕmbong* aan. De oevers zijn op sommige plaatsen nog twintig voet hoog. In *Pesoeroewan* is zij 100 voet breed en bevaarbaar voor klein vaartuig. De monding is naauw, verscholen in strandgewas en voor dezelve ligt eene bank van 1 tot 3 voeten diepte. De volle loop is 30 palen ver in eene regte lijn.

10. *Kali Tretes*, 10 palen ver, ondiep, breed van bed met kiezelsteenen bodem.
11. *Kali Bangil*, 6 palen lang, bij *Bangil* breed 80 voeten en 40 hoog.
12. *Kali Anjer*, tak van de *Kediri*, 22 palen lang, stroomende oostwaarts. Bij de scheiding van *Pesoeroewan* en *Soerabaja* in de dessa *Gimpol*, is de brug over dezelve 300 voeten lang en 50 hoog. Het bed wordt verder op tot 500 voeten breed.
13. *Kali Tamba*, als de vorige eene afleiding uit de *Kediri*, 20 palen ver; bij *Sidoekâri* 50 voeten breed

en diep genoeg voor klein vaartuig. In de bogt van *Pesoeroewan* stroomen nog verscheidene takken van de *Kediri* uit.

14. *Kali Maas*, *Kediri* of rivier van *Soerabaja*, zie §. 6.

15. *Jono Slower* of *Kali Sétro.*

16. *Kali Tangi*, 6 palen lang, aan den grooten landweg 50 voeten breed. Onbevaarbaar.

17. De twee monden van den *Bĕngawan.* § 5.

18. *Kali Lassĕm*, breed 50 voeten aan den grooten weg, diep genoeg voor klein vaartuig, lang 15 palen. Nabij de monding liggen eilandjes, bewesten de *Njamploeng*-berg.

19. *Kali Rembang*, aan den mond voor haven en scheepstimmerwerf dienstbaar; aan den grooten weg 40 voeten breed, 12 palen lang.

20. *Kali Djawana*, zie § 27.

21. *Kali Djapara*, uit twee takken bestaande, waarvan de een van het oosten van den berg *Moeria* of *Moerja* en de tweede zuidwaarts of uit de *Râwa* van *Pâti* komt. Nabij de monding vereenigen zij zich en bij dezelve liggen eilandjes; zij is 30 palen lang.

22. *Kali Tidoenan*, komende uit de *Râwa* van *Pâti*, 20 palen ver, stroomende westwaarts, bewesten het *Moeria*-gebergte, even als de *Djapara.* De oevers zijn laag; het bed is ondiep; een andere tak komt uit de noordoostelijke helling van de *Marbâboe* en stroomt noordoost, 43 palen ver. De *Tidoenan* is ver opwaarts bevaarbaar voor klein vaartuig.

23. *Kali Dĕmak*, ontspringt uit de lage streken bezuiden den berg *Oengâran* of de *Ambarâwa*, en gedeeltelijk uit het *Djokjakarta*'sche gebergte. Eerst loopt zij oostwaarts aan door bergachtig land, bewatert eene groote vlakte van rijstvelden en vervolgens naauwe hellingen. Onder den naam van *Toendang* snijdt zij den grooten weg op den 24sten paal

nigen zich en nemen den naam aan van *Kali Koepang*. Als zoodanig neemt de rivier eenen tak van de rivier *Pajingan* op en neemt den naam van *Pekalongan* aan, tot aan zee. Zij is 12 palen opwaarts bevaarbaar en in de stad *Pekalongan* 90 voeten breed. Zij is 24 palen lang.

34. *Kali Pabéjan*, ontspringt uit den berg *Godèk*, stroomt noord ten oosten op en ontvangt eerst eene andere beek en daarna eenen tak van de *Oeloe Djami*. De oevers zijn laag. De lengte is 20 palen.

35. De *Oeloedjami* reeds vermeld § 22.

36. De *Tjiomal* reeds vermeld § 28.

37. De *Waloeg* of *Pamalang*, komt uit den *Pakambarang* aan de noordelijke helling van den *Slamat*. Zij, neemt in haren loop naar het N. ten O. geene bijrivieren op. Na eenen loop van 25 palen stroomt zij in zee. Hare breedte is 65 voeten bij den grooten weg.

38. *Tjatjaban wêtan* en *koelon*. Twee takken, waarvan de oostelijke uit eenige bronnen in het lagere land oorsprong neemt, noord en noordwest, vervolgens weder noordwaarts stroomt en zich in den westelijken tak verliest. Deze komt van de noordwesthelling van den *Slâmat*, loopt noordwaarts, ontvangt den anderen tak, neemt den naam van *Palawangan* aan en stroomt met twee monden na een loop van 25 palen in zee.

39. *Kali Maribaija*, komt even eens van den *Slamat*, stroomt bogtig in eene noordelijke rigting tot aan zee. Bij den grooten weg is zij 150 voeten breed. Haar loop is 20 palen lang en haar uitloop is door twee monden. Op eene halve mijl noordwaarts in zee is eene koraalrif.

40. *Kali Tagal*, oorspronkelijk een tak van de *Maribaija*, op 18 palen afstands. De breedte is slechts

40 a 50 voeten. Nabij *Tagal* wordt zij verminderd door het kanaal van *Pagongan*, ter bevochtiging der rijstvelden. De monding is zeer ondiep en voor klein vaartuig ten haven dienende. Een palenhoofd brengt haar in zee.

41. *Kali Goeng* ontspringt uit den berg *Běntong* ten noordwesten van den *Slamat*. Zij is een nieuwe diepe bergstroom, en bij *Kemanglen*, 10 palen van hare monding, 30 voeten breed van overtogt, doch smal van bed. Haar loop is eerst N. W. dan N. O. tot aan zee en 15 palen lang. Zij is onbevaarbaar en neemt de *Kali Héran* op.

42. De *Tji Pamáli* reeds vermeld in § 15.

43. De *Keboeroetan*, ontspringende in het gebergte *Kembang*, loopt west- en noordwaarts, ontvangt eenige riviertjes en die van *Kabakan* op, welke westelijker oorsprong neemt, en stroomt vervolgens in zee na eenen loop van 20 palen.

44. De *Lossari*, bereids vermeld op § 18. De noordkust van *Cheribon* heeft geene rivieren tot

45. De *Tjimanok* of rivier van *Indramajoe* vermeld op § 7.

46. *Tji Amplong* als boven § 26.

47. *Tji Kandangauër*, welke geen anderen loop heeft dan 10 palen door vlak land.

48. *Tji Séwo*, als boven, 12 palen, met eene koraalbank voor de monding.

49. *Tji Pananga*, ook de rivier van *Pamanoekan* of vogelenrivier. Zij ontspringt bezuiden den berg *Tampomas* en ontvangt diens stroomen langs de westelijke helling. Van het oosten wendt zij zich noordwaarts en ontvangt eenen tak, die van den *Tankoeban prahoe* afstroomt. Nu wendt zij zich oost- en noordwaarts, doorstroomt het lage land en valt in zee na eenen loop van 45 palen.

50. *Tji Assem*, bereids vermeld op § 17.
51. *Tji Malaija*, als boven § 19.
52. *Tji Taroem*, als boven op § 8.
53. *Bakassi*. Zij ontspringt met twee armen; de eerste *Tjilengsi* en de tweede *Tjikias*, aan de grenzen van het Buitenzorgsche uit de vooruitspringende gebergten van het *Gĕdé*-gebergte. Zij is bevaarbaar 6 palen opwaarts.
54. *Tjiliwoeng* of rivier van Batavia, bereids vermeld op § 20.
55. *Tjidani* of rivier van *Tangeran*, ontstaat uit de wateren die van de noordelijke helling van den *Salak* afstroomen, in een bed, dat eerst noord- dan westwaarts loopt, vervolgens van het westen eenen tak ontvangt, die van den *Gajak* afstroomt. Beide stroomen nu noordwaarts bogtig voort; de *Tjidani* ontvangt van weêrszijden vele beken, wast aan tot een' redelijken stroom, neemt nog de riviertjes *Tjilitrang*, *Sabi* en *Tjilanra* in zich op, en stroomt bij den hoek *Ontong Djawa* door 5 monden in zee. Nabij de monding liggen de eilandjes *Amsterdam* en *Middelburg*. Haar loop is 45 palen lang.
56. *Tji Mentjereh*, komt van het duizend-gebergte op 30 palen zuidwaarts. Zij splitst zich in twee armen. Voor hare monding liggen twee eilandjes. Hare oevers zijn laag.
57. *Tji Kandi*, bereids vermeld op § 13.
58. *Tji Oedjong* of *Ponthang*, vermeld op § 11.
59. *Tji Pèté*. Deze ontspringt uit den berg *Karang*, stroomt noordwaarts, besproeit vele rijstvelden en stroomt door *Bantam* in zee. Voor de monding ligt eene bank, waarop vele krokodillen zich ophouden, en die de scheepvaart belemmert. Zij stroomt tot op 12 palen afstands ver.

III. Aan de westkust ontlasten zich van het noorden naar het zuiden:

1. *Kali Anjer;* zij heeft eenen loop van eenige palen westwaarts en voor de monding het eilandje *Oelĕr*.
2. *Tjitromo*, eveneens van korten loop, ontspringt uit het *Karang*-gebergte.
3. *Tjibongor*, van de *Poeloe Sari* afdalende, loopt in de rigtingen van zuid- en west in de *Peperbaai*.
4. *Tji Panimbang* is van eenen zuidelijken oorsprong. Voor den mond ligt het eiland *Lawangan*. De loop is 10 palen.
5. *Tji Jolang*, komende van de oost, 20 palen ver. Voor de monding liggen de eilandjes *Bodoet*.
6. *Tji Maping*, als boven, 16 palen ver uit het *Bantamsch* zuider-gebergte. Voor den mond ligt het eilandje *Andilem*.

IV. Aan de zuidkust, van het westen naar het oosten loopen in zee uit de rivieren:

1. *Tjikosik Loehoor;* van korten loop, bergstroom van het zuidelijk *Bantamsch* gebergte.
2. *Tjiboenar* 3. *Tjikaledjettan* 4. *Tjipatoedja*. 5. *Tjiletok*. 6. *Tji mentoijan*. 7. *Tji paoed*. 8. *Tji binoangin*, tegen over het eiland *Tindjiel* uitloopende. 9. *Tji langkahan*. 10. *Tji ara*. 11. *Tji pager*. 12. *Tji serei*. 13. *Tji madoor*. 14. *Tji sawarna*. 15. *Tji barenko*, de grootste van al de vorigen, afstroomende van het *Gajak*-gebergte, met twee groote takken, in eene zuidwestelijke rigting. Zij valt in de *Wijnkoopsbaai* na eenen loop van 24 palen, doch is onbevaarbaar.
16. *Tji mandiri*, gemeld op § 21.
17. *Tji mandra*, ontspringende in het *Badak*-gebergte op de zuidkust en uitloopende in de *Palaboewan Ratoe*, tegenover het eiland *Mandra*. De loop is eerst zuidwest, dan noordwest, 15 palen.
18. *Tji Genting*, ontspringende nabij de voorgaande uit den berg *Hijoer* en stroomende zuidwaarts, sterk

kronkelende in de klippige baai *Genting*, na een' loop van 25 palen in eene regte lijn.

19. *Tjirokâso*, grooter en veeltakkiger dan de vorige. Zij voert de zuidelijke wateren af, die beneden de waterscheiding van de *Tjimandiri* afvloeijen in 13 beken, en loopt kronkelende eerst zuid, dan west. zuidzuidwest, ontvangt eenige takken van de west, die haar noodzaken tot eene oostelijke rigting, waarna zij met eene bogt en zuidelijke wending in zee stroomt, na een' loop van 35 palen.

20. *Tjiboeni*. Deze ontspringt met vele takken uit de bergen van de *Patoeha* en *Tiloe* ten oosten, tot de *Tombak roejong* ten westen; stroomt westwaarts aan, ontvangt verder takken van de west, waardoor haar loop zuidwaarts draait langs de westzijde der *Breng-Breng*-Bergen. Bij haren oorsprong heet zij *Tjilâman* en bij de uitwatering, na eenen loop van 40 palen, wordt zij *Tjîboeni* genaamd.

21. *Tjidamar*, met twee takken afstroomende van de *Patoeha* ten zuiden, 16 palen ver.

22. *Tji pepantjong*, ontspringende bezuiden het dal van *Garoet* van de *Waijang* en *Papandaijang*. De loop is 22 palen.

23. *Tji kandang*, ontspringende als boven. Niet ver van haren oorsprong verdeelt zij zich in twee takken, zendt den oostelijken zuidwaarts af, terwijl zij zuidwestelijk aanloopt en in zee stroomt na eenen loop van 18 palen.

24. *Tji lantâran*, de oostelijke tak van de voorgaande, 16 palen lang.

25. *Tji kaijongan;* vermeld op § 16.

26. *Tji langel* ontspringende van de zuidoostelijke helling der bergketen tusschen de *Galoenggoeng* en *Tjikorai*. Haar eerst zuidoostelijke loop wendt zich bogtig zuid ten west. Na eenen loop van 30 palen stroomt zij in zee.

27. *Tji woelong*. Vermeld op § 25.

28. *Tji mĕdong*, oorsprong nemende als de *Tjilangel*, doch beoosten dezelve, stroomende regt zuid, met kronkelende bogten, 27 palen ver.

29. *Kali poetjang*, uitloopend in de *Oost Penandjong-baai*.

30. *Tji tandoewi*, verméld op § 23.

31. *Tji beurum*, ontspringende uit de *Râwa boewâja*, beoosten den zuidelijksten tak van de *Tjitandoewi*, uit 6 bronnen, die in twee hoofdarmen te zamen-vloeijen, zijnde de oostelijkste *Tjiloning* geheeten. Na de vereeniging der beide takken stroomen zij zuidzuidoostwaarts naar de *Sgara anakan-baai*, en op 3 palen van het strand zendt zij eenen tak oostwaarts naar de *Tjiauwĕr* en stroomt vervolgens zelve zuid, uitloopende in zee met 3 monden, na 20 palen loop.

32. *Tjiauwĕr* of *awor;* deze ontspringt 20 palen van harren mond in eene oostelijke rigting. Eerst stroomt zij west-, dan zuidwaarts, ontvangt nabij de uitwatering eenen tak van de *Tjibeurum* en stroomt zuid ten oost in de *Kinderbaai*, benoorden het eiland *Noesa kambangngan*.

33. *Tjidonan;* voerende de wateren af van de bergen *Koeta djaja* en *Goeling bădak*, in eene zuidwestelijke rigting. Vervolgens loopt zij zuid, bewesten *Tjilatjap*, tegenover *Noesa kambangngan*, na een loop van 19 palen. No. 31, 32 en 33 zijn een eind ver opwaarts bevaarbaar.

34. *Tji Serajoe* of *Banjoe maas* rivier, zie § 10.

35. *Kali Djatis* of *djetis*, van weinig opmerkelijkheid. Zij stroomt zuidzuidoostwaarts uit de heuvelen bezuiden *Banjoemaas*, loopt 12 palen ver en valt aan de westzijde van het voorgebergte *Karang bollong* in zee.

36. *Tjintjin goeling*, komende uit lage landen van *Bagèlên*, stroomende zuidwestwaarts, en in zee beoosten

kaap *Karang bollong* na een' afgelegden weg van 18 palen. Zij is binnen de monding opwaarts eenige mijlen bevaarbaar, doch voor de monding staat eene te sterke branding.

37. *Lo Oelo;* een gegraven bed, dat het water der, in de groote *Rawa* van *Bagĕlĕn* zich ontlastende riviertjes en de *Lo Oelo* zelve, in zee afleidt.

38. De *Bogowonto*, *Lérang* of *Kadoelângi*, zie § 14.

39. De *Progo* vermeld op § 9.

40. *Kali Mantjingan.* Zij komt van de zuidelijke helling van den *Merapi*, uit vele takken, die in een dal te zamen vloeijen, welk dal afgescheiden is van de valleijen der *Progo* en *Bĕngawan.* De *Mantjingan* loopt zuid en zuidwest. Aan haren mond is de grot van *Njai Gĕdé Lawoet Kidoel.* De overlevering verhaalt, dat de dochter van MOENDING WANGI, vorst van *Padjadjaran*, genaamd *Loro Bisoe*, bijgenaamd *Hadjar Koembang* en *Tjĕmoro Toenggal* na haren naneef, den eersten *Browidjoijo* geleid te hebben ter plaats, waar *Modjopait* gebouwd werd, van hem verdween en haren zetel nam in de grot van altoos druipende versteeningen aan de zuidkust, nadat zij hem nog had beloofd, zijne nakomelingen altoos met raad en daad bij te staan. Deze grot is bezocht door MANGKOE BOEMI, de eerste Sultan van *Djokjokarta*, *Dipo Negoro* en *Pakoe Boewono VI.* uit bijgeloovig verlangen naar raad en hulp van de beschermster der vorsten en de beheerscheres der zuidzee, démons en geesten. De rivier stroomt 30 palen ver en heet eigenlijk *Oepak* of *Oempak.*

41. *Kali Gĕdong Bantĕng*, op 50 uren oostelijker dan de voorgaande in zee stroomende. Zij komt van de zuidelijke helling van het *Sméroe*-gebergte. Aan hare monding is de kust bar, steil en woest, gebrokkeld en klippig. Haar loop is 12 palen ver.

42. *Kali Pangkĕn* en *Gĕtĕn.* Eene verzameling van

bergstroomen van de zuidelijke helling van de *Lamongan* en de oostelijke afdaling van den *Sméroe.* Al die stroomen vloeijen door eene lage zandige streek, met weinig diepte, en in elkander nabij de monding tegen over het eiland *Bårong.*

43. De *Poegèr;* vermeld op § 24 is oostwaarts de laatste rivier aan de Zuidkust.

§ 31. De bronnen van minerale wateren zijn, benevens de warme bronnen:

1. In het landschap *Malang* te *Windit*, warme bronnen. Buitenlucht 's morgens 8 uur 72½° F. — Het water 77°. Benoordoosten op 5 palen van *Malang*, 700 voeten hoog.

   te *Songoriti*, benoorden *Malang;* bezuiden de *Ardjoena* 1000 voeten hoog.

   Bron *Neri* en *Pĕngantĕn*, bezuiden *Malang.*

   Bron *Banjoe Bidadari*, tusschen de *Bromo* en de *Sméroe.*

2. In het landschap *Banjoewangi*, bewesten de hoofdplaats, aan den voet van den *Idjeng.*

3. In het landschap *Bezoeki*, bewesten de hoofdplaats, bezuidoosten den *Tamporrong* berg 50 voeten hoog.

   aan den voet van de *Lamongan*, temperatuur 108½° tot 111° F. 1200 voeten boven de zee.

4. In het landschap *Djokjakarta. Karang Tritis*, *Parang Wedang.*

5. In dat van *Soerakarta*, te *Sangiran* en *Sasélo* zoutbronnen. *Karang pandan* idem zie 9.

6. Op het Gebergte *Diëng*, *Telaga léri;* 5760 voeten hoog, van 134° tot 178° F. zwavelbronnen.

7. Op den Berg *Ngebel. Telaga Ngebel*, 2070 voeten, zoutbronnen 146° Fahrenheit.

   Praijan, 500 voeten hoog, zoutachtig 91° F.

8. N. N. W. van den *Lawoe. Gamping*, 900 voeten hoog, zuurachtig, 96° F.

9. W. van den *Lawoe*. *Karang Pandan* 1560 tot 1614 voeten hoog, 76° tot 93° F.
10. In het bed der rivier *Ngello*, 2000 voeten hoog, 96° F. temperatuur.
11. Aan het zuiderstrand, oostwaarts van de *Kali Oepak*, 18 palen van *Djokjakarta*, genaamd *Karang Pannas*, zwavelachtig, 125° tot 135° Fahr.
12. Ten oosten van den berg *Oengàran*, in de *Kali Oelo*, 900 voeten hoog, en ten Z. ZO. *Kali pawon*, 2000 voeten, ten zuiden van denzelven, bij den top *Soemo-wono*, op 3000 voeten, zwavelbronnen.
13. In het landschap *Kĕndal*, te *Sélokâlon*, 2640 voeten hoog, 76° tot 115° temperatuur F. zijnde eene badinrigting van Gouvernementswege NO. van de *Prahoe*.
14. Beoosten den berg *Tjeremai*, zwavelbron van 105° F.
    Bij *Palimânan*, 150 voeten hoog, warme bronnen van 142° F.
15. Nabij den *Galoenggoeng* oostwaarts, ijzerbronnen op 2100 voeten hoogte.
16. Nabij *Tasik malâja*, koolzure bronnen op 1300 voeten hoogte.
17. In de oude krater van den *Galoenggoeng*, 3000 voeten hoog, zwavelachtig, 195° F.
18. Nabij de rivier *Tjimandîri*, 1600 voeten hoog; warme bronnen.
19. Ten zuiden van den *Malabar*, 4500 voeten hoog; 120° F. zuiver water.
20. Aan den *Telâga bodas*; 3000 voeten boven de zee, warme bronnen.
21. Aan de zuidoosthelling van den *Patoeha*, 2700 voeten hoog; warme bronnen.
22. Aan de zuidhelling van de *Tankoeban Prakoe*, op 2600 voeten hoogte warme bronnen.
23. De bronnen van *Tjipannas* 3420 voeten hoog.
4. Z. Z. N. van Batavia, te *Tjilaijam* en *Pondok térong*, op 500 voeten hoogte, koolzuur houdende, tot 78° F.

25. Op *Madura*. 17 palen west van *Sumanap*, zwavelbronnen van 93° bij 82 F. buitenlucht;
modderbronnen van 85 bij 83 F. idem.

26. In het *Krawangsche*, nabij *Tjiratjas*, zwavelzure bronnen; ook ijzerbronnen.

27. In het *Bantamsche* nabij *Lebak*, koude en warme zwavelbronnen.

28. In het *Buitenzorgsche* bij *Tjitrap* en *Koeripan* ijzerbronnen. Te *Gadok* eene warme bron.

29. In het *Banjoewangische* aan de oostzijde van den krater der *Widadari*, eene sterk dampende zwavelbron.

30. Op *Noesa kambangngan*, een kokend meer van ½ paal omtrek, in het midden des eilands, nabij de N. kust.

31. In het *Samarangsche*, afd. *Poorwodadi-Wirosari*, modderwellen, waarvan zout wordt bereid.

32. In het *Samarangsche*-afd. *Demak*; -- *Mangar*, te midden van een vlak veld, eene heilige vuurbron.

§ 32. De, volgens Dr. F. JUNGHUHN opgegeven stikgrotten en koolstofzure plaatsen, zijn:

1. *Patjak Gallang*, aan de helling van den berg *Telaga Bodas*, 5000 voeten hoog, bestaande in eene kleine plek te midden des wouds in een klein dal. De plaats is bedekt met lijken van dieren, onverrot en onvergaan.

2. Eene grot in het noordelijke voorgebergte van den *Tjeremai*, bij *Cheribon*, 300 voeten boven de zee. De gassoort die uit den bodem 4 voeten hoog opwelt, is verdoovend en stikkend.

3. Nabij *Karang pandan* aan de westelijke helling van den *Lawoe*, op 2000 voeten hoog, eveneens stikkend en verdoovend van walm, die in de nabijheid van een riviertje zich ontwikkelt.

4. *Pakaraman*, of het dal des doods. Eene kegelvormige diepte van eene ronde gedaante, van boven ongeveer 500, van onder 100 voeten diameter, op

eene diepte van 150 voeten, op het gebergte *Diëng*. De laag ontwikkelende stikstof is 2 voeten hoog. Gedierten besterven het. De plaats is 5000 voeten hoog.

5. In het *Ngĕbêl*-gebergte, kale plekken tusschen welige graszoden, een paar voeten onder de oppervlakte van den naburigen grond, voortbrengende eene stikstof, die dieren doodt.
6. Verder, op *Noesa kambangngan*, eene wel- en stikgrot, waaruit doodelijke dampen opstijgen.

§ 33. *De meeren en rawa's of moerassen op Java zijn, zooveel bekend is:*

1. In *Bezoeki;* om de zuidelijken voet van den *Lamongan*, 7 meertjes, genaamd *Ranoe* 709 voeten hoog.
2. In *Pesoeroewan;* het Meer van *Gratie*, waarin zich krokodillen ophouden.
3. In *Madijoen;* het meer *Telâga Ngĕbêl* 2338 voeten hoog.
4. In *Pĕkalongan;* de *Telâga Tjĕbong*, op den *Diëng* 6681 voeten hoog.

   De *Telâga Tringo*, als boven 6454 voeten.
5. In de *Preangerlanden;* de *Telâga bodas*, 5400 voeten hoog, 2000 voeten in doorsnede.

   De *Kâwa Patoeha*, een zwavelmeer 6917 voeten hoog en 700 voeten in doorsnede.

   De *Telâga Patengan*, 4956 voeten hoog.
6. In het *Bantamsche;* het meer *Danoe*, 40 voeten diep, 2 uren gaans lang.
7. In het *Japarasche;* eene groote *Rawa* bezuiden het *Moeria*-gebergte.
8. In het *Samarangsche;* de *Amba-rawa*, het groote meer, tijdelijk onder water.
9. In het *Begaleensche;* de groote *Rawa* van 8 palen lang en 4 breed, zeer vischrijk.

   De *Rawa Babahoijo* ondiep en met kreupelhout bewassen.

De *Telága wawar* in het bovenlandsche, klein en onbelangrijk.

De *Telága mendjer*, tusschen den *Diëng* en de *Sindoro*, 3 palen groot.

10. In het *Banjoemaasche:* de *Rawa Boewaja*, nabij de *Tjilandoewi.*

11. In het *Kedirische:* de *Rowo*, bij uitnemendheid dus genoemd, in het zuiden, *Rowo běning.*

12. In *Soemadang:* het meer *Loebak*, zonder visch; in den omtrek vol slangen.

13. In het *Buitenzorgsche:* het meer *Telaga warna*, op den *Méga měndoeng*, oorsprong der *Tjiliwong.*

§ 34. De inhammen, golven en baaijen zijn, in eene opvolgende orde van de oost af.

1. Aan den oostkant, de *Papang*, of *Blambangan-baai.* Hare monding is noordwaarts. Zij is eene mijl diep, noord en zuid, en $\frac{1}{8}$ mijl breed, oost en west. Eene noordwaards loopende landtong vormt haar, en aan de noordzijde van die landtong ligt de *Goenong Ikan:* zie de Kapen. De ingang is vol klippen alsmede de oever. De grootste diepte is 5 vademen. Zij wordt nooit bezocht, tenzij door kleine booten van *Banjoewangi*, om Oesters of Bamboes te halen. In haren geheelen omtrek ligt één enkel klein gehuchtje, *Pampang*, aan de rivier van dien naam, zie Rivieren I. 1.

2. Eene kleine inham, bewesten de kaap *Sandano*, noord en ten westen open. Zij is zeer klein.

3. De inham van *Panaroekan*, beoosten het voorgebergte *Ringgit.* Er liggen twee zandbanken in dezelve; zij heeft tot 9 vademen diepte, en oostwaarts *Tandjoeng Tjina* tot uithoek.

4. De baai van *Bezoeki*, een halve cirkel, tot 5 vademen diep, gevormd door *Tandjoeng Kěta* ten oosten en de voorhoek *Tamporrong* ten westen.

5. De bogt van *Pesoeroewan*, tot 15 vademen diepte. Het zuid en zuidwestelijke land is hoog en vol ber-

gen; het westelijke land is laag en aldaar op 400 roeden van de kust, staat slechts 3 vademen water. De bogt kan gerekend worden eene uitgestrektheid te hebben van *Katapaän* tot het *Bokken*-eiland 7 zeemijlen, zuidoost en noordwest, en even zooveel noordoost en zuidwest.

6. De bogt van *Soerabaija.* Eene lage zandige inham der zee, langs eene moerassige kust, 11 palen te land omtrek hebbende van de oost naar de noord.
7. Op *Madura*, de bogt van *Sampang*, een kleine inham noordwaarts.
8. De bogt van *Pamakasan*, noordwestwaarts ingaande. Zij is vol klippen.
9. De bogt van *Sumanap*, idem van 6 tot 1 vadem; besloten door de eilanden *Telangoe*, *Geli ginting* en de kust van *Madura.*
10. De bogt van *Toeban*, oostwaarts van *Tandjoeng awĕr*, 5 vademen diep, 14 palen breed.
11. De baai van *Rembang;* tusschen de voorhoeken *Njamploeng* of *Lérang* en *Tandjoeng Boewang*, westwaarts groot 28 palen. Zij levert een' mooi gezigt op bij het van de oost afstijgen van den *Njamploeng*. Zij heeft vele riffen en eenige eilandjes in zich besloten, waardoor de reede gevaarlijk is. De diepte is tot 12 vademen, ver uit den wal.
12. De bogt van *Samarang*, eene opene zee, binnen welke de schepen geene beschutting hebben. De reede is op 1 à 2 palen afstands uit den wal; de diepte is tot 8 vademen. In den regen-mouson is de reede gevaarlijk, de ankergrond onvast en de branding sterk.
13. De inham van *Krakahan*, van weinig aanmerkelijkheid, op de kust van *Tagal*, $2\frac{1}{2}$ vadem.
14. De bogt van *Cheribon*, gevormd door den westelijken en noordelijken loop van het land. Zij is van het noorden aanzeilende gevaarlijk door een groot rif,

uitstekende van uit de westkust, oostwaarts. De diepte is tot 6 vademen.

15. De inham van *Indramaijoe*, eene ondiepe bogt, bewesten dien hoek.

16. De inham van *Tjiassĕm*, tot 6 vademen; van weinig belang.

17. De baai van *Batavia*, twintig Eng. mijlen oost en west, groot genoeg voor 1200 schepen; vol eilanden en riffen, die tot beschutting voor hooge zee dienen. De reede is zeer ongezond en somtijds onveilig in het natte jaargetijde.

18. De baai van *Bantam*, 10 palen oost en west en 5 diep, besloten door *Poeloe Pandjang* en eenige banken ten oosten; zij is van weinig betekenis meer, wordt alleen nog door klein Inlandsch vaartuig bezocht en is ondiep.

19. In het westen van *Java* zijn de inhammen en baaijen: De bogt van *Anjer*, oneigenlijk bogt genaamd, eene opene reede met 9 vademen water.

20. De *Peperbaai*, eene diepe golf zuidwestwaarts inloopende; tusschen *Tandjong lesong* en *Tandjong Bankoewang* is zij 18 palen, doch tusschen *Tjiringin* en de hoek *Lesong* 10 palen breed. De twee eilanden *Poeloe Lawongan* en *Papolé* liggen in dezelve. Zij wordt weinig bezocht wegens de ondiepte.

21. De *Welkomstbaai*, breed tusschen de hoeken *Alang* en *Lesong*, noordoost en zuidwest, 13 palen afstand. De eilandjes *Andilem* en *Bodoet* liggen in dezelve, zij wordt eveneens weinig bezocht en heeft eene groote bank aan den ingang.

22. De *Meeuwenbaai*, een breede bogt, welke door het *Meeuwen*-eiland als gevuld wordt. DAENDELS wilde dezelve versterken en offerde aan dat werk vele arbeiders op, waardoor hetzelve te niet liep. De diepte is 9 vademen.

Langs de zuidkust volgen nu, van het westen naar het oosten:

1. De *Wijnhoopsbaai* of *Palaboewan Ratoe*, vorstelijke ankerplaats, waar *Siliwangi* geland zou zijn, na langdurig zwerven uit zijn rijk *Padjadjâran*. In 1801 is zij opgenomen door den kapitein J. C. BAANE. De omtrek is 10, en de breedte 3 uren; de diepte 10 tot 20 vademen. Eene klip, waarop 2 voet water staat, ligt in den zandbogt, die een der inhammen vormt. Zij wordt bezocht om de koffij af te voeren. De ligging is 7° 19′ 30′ ZB. en 106° 22′ lengte.
2. De inham *Genting*, van weinig grootte, met klippen, bezuiden den westhoek van *Palaboewan Ratoe*.
3. De west *Penangoengbaai*, groot 3 uur, diep 12 vademen doch open; bewesten *Oedjong Penanggoeng* (1).
4. De oost *Penangoengbaai*, kleiner, doch veiliger met 10 vadem water, beoosten idem 7° 50′ Z.
5. De *Mauritsbaai* of *Siragaloe*, tusschen *Noesa Waroe* en het punt *Panamboera;* dienstig voor visschers.
6. De *Segarr Anakan* of *Kinderbaai*, ondiep, geheel gesloten door *Noesa kambangngan*. De Rivieren *Tjitandoewi*, *Tjibeurum* en *Tjidonan* stroomen in dezelve uit.
7. Nu volgt eene uitgestrektheid der kust van 40 uren, zonder baaijen behalve een kleine bogt bewesten kaap *Karang bollong*. De eerste baai oostwaarts is de *Sadêng*, open, van weinig beteekenis en klippig. Baai *Sadêng* heet ook *Schildpadbaai*, op 110° 47′.
8. *Patjitan-baai*, eene mooije inham, waarvan de monding tusschen de punten *Karang Semânoe* en *Penambon* 1⅛ Eng. mijl oost en west is. Binnenwaarts wordt zij breeder tot 2 mijlen. Noord en zuid is zij diep 2⅛ mijlen. Zij is zuiver behalve eenige klippen aan de oevers. De waterstrand is tot 13 vademen. Zij ligt op 111° 6′ lengte, en 8° 15′ zuiderbreedte.

(1) O. Pen. baai. 108° 38′ L. – W. Pen. baai ook op 7° 50′ B.

9. *Segara-lama-baai*, klein, op 111° 15′ OL. met riffen.
10. *Pangel-baai*. Beoosten de voorgaande, met twee kleine eilandjes, open en bloot 111° 28′ L. 8° 16′ B.
11. *Soembrĕng-baai* riffig, open, 26 vadem, 111° 32′ lengte.
12. *Sĕgâra wĕdi baai*, met naauwe monding, noordoost en zuidwest, 23 vademen water, bevaarbaar; met eilandjes; 111° 42′ lengte, volgens Eng. rek. en 8° 21′ 40 Br. met 111° 46′ 30″ ZWhoek der baai.
13. *Gĕmak-baai*, minder goed dan de vorige 111° 45′ lengte, open.
14. *Plélot-baai*, klein, tusschen barre, steile, klippige kusten; diep, sterke branding 112° 55′ L. ook genaamd *Wezelsbaai*.
15. *Poegĕr Djadjan-baai* 113° 35′ klippig en gevaarlijk.
16. *Vleermuisbaai* 113° 56′ 9 mijlen oost van *Noesa bårong*. Voor den mond ligt de klip *Mistăka*.
17. *Tjikên-baai*, de bogt bewesten *Blambangan*, de laatste inham ten oosten, open, 10 vademen; ten noorden is de *Grégian*-bogt.

X. Kapen. Hoeken. Baaken. Riffen. Eilanden. Straten en Doorvaarten.

§ 1. Van het oosten des eilands naar het westen, steken de volgende voorgebergten, hoeken en kapen in zee:

1. De zuidoosthoek 8° 46′ Z. B. en 114° 38′ O. L. uitwendig. Het is een voorgebergte, dat in den vorm van een schiereiland de uiterste zuidelijke en oostelijke bepaling van *Java* uitmaakt. Vroeger heette het *Blambangngan*. Rondom is het eene steil uit zee oprijzende hoek, loodregt tot 2 à 300 voeten. De uiterste oosthoek is minder steil dan de zuidzijde, waartegen de opene, woeste zee met steeds bulderend geweld aanbruist en hoog in de lucht haar wit schuim doet opsteigeren. De rots is witachtig, kaal, begroeid aan de uiterste oost- en zuidhoeken, bar en onbewoond. De diepte in de nabijheid is

70 of 50 vademen. Van het oosten vormt zij eenen hoogen hoek, scherp zuidwaarts afdalende, en van de westzij is zij gelijk eenen hoogen muur, wit schitterend. Tusschen de oostelijke en zuidelijke uithoeken wijkt het land inwaarts en is lager begroeid met digte kokosbosschen. Digt opeengestapeld ligt de bergmassa op de hoeken, om stand te bieden tegen den aandrang des Oceaans. De afzonderlijke landshoeken van het voorgebergte heeten, ten westen *Tandjoeng Kârang Tambak;* ten oosten, de oosthoek, en het slokkerif; ten noordoosten, *Tandjoeng Kobong* en ten noorden de *Goenoeng Ikan*, een kegelachtig bergje, liggende op het uiteinde van de landtong, die de *Papang*-baai vormt. Nabij de twee laatste punten zijn riffen met sterke branding. *Goenoeng Ikan* ligt op 8° 23'.

2. Kaap *Sandâno;* de noordoostelijke uithoek van *Java.* Zij wordt gevormd door het gebergte *Talâga warong*, dat 4500 voeten hoog is en op 7° 50' 30" ZB. en 114° 25' lengte ligt. De voorhoek is afhellende met middelmatige glooijing. Van het noorden gezien, schijnt zij met de gebergten *Idjèng* en dat van *Bali* zamen te hangen. Het geheel vertoont een veelkruinige onderschraging van het luchtgewelf. De tinten zijn schoon en zacht; de bodem is woest en rotsig. Eene zacht kabbelende zee bespoelt het voorgebergte. De diepte in de nabijheid is aanzienlijk. Van de oostzijde is het eenen hoogen steilen bergmuur gelijk, met den *Idjèng* te zamen hangende; donker door de digte wouden, die het bedekken. Benoorden de kaap *Sandâno* is de gevaarlijke Meindersdroogte.
3. *Tandjoeng Djangkar*, de voorhoek om te ankeren. Niet zeer groot. Het is een lage hoek.
4. *Tandjoeng Tjîna*, een meer vooruitstekende hoek dan de voorgaande, laag afdalend, vormt de oostelijke bepaling der bogt van *Panaroekan.*

5. Kaap *Ringgit.* Een gekarteld voorgebergte, met spitse hoornige rotspunten, minder noordelijk dan *Tandjoeng Tjina.* Zij ligt op 7° 42′ 30″ ZB. en 113° 51′ 15″ lengte en is 4016 voet hoog. Op verren afstand is zij ken- en zigtbaar. In de nabijheid staat 24 vadem water.

6. *Tandjoeng Këta*, de oosthoek der baai van *Bezoeki*, laag en gering vooruitstekende.

7. *Tandjoeng Tamporrong.* Een kegelrond voorbergje, met een bultige afhelling in zee, ongeveer 400 voet hoog. Zij is de westhoek der baai van *Bezoeki.* Aan den voet liggen zwarte klippen.

8. *Tandjoeng Grinsing*, eene kleine zandige voorhoek.

9. *Tandjoeng Bantoelan*, verder vooruitstekende, met lage zandigen uitloop.

10. Kaap *Bantar.* Geen voorhoek, maar eene steile rots, voorgebergte uit het zuiden springende, ongeveer 200 voet hoog.

11. *Tandjoeng Mélâtên.* Eene lage zandige voorhoek.

12. In de bogt van *Pesoeroewan* zijn verder geene voorname voorhoeken, maar meer noordwaarts springt de lage hoek van *Genjêran* noordoostwaarts uit en komt het digtst met den *Java*-wal bij *Madura.* De ligging van dien ronden voorhoek of het oostelijk begin der engte van *Madura* ligt op 7° 11′ ZB. en 112° 47′ O. lengte van *Greenwich.*

13. Op *Madura* ligt de hoek van *Pamakasan*, in eene zuidoostelijke strekking uitstekende, bezuiden den bogt van *Pamakassan.*

14. *Oedjong Serokka*, beoosten den vorigen en bezuiden de rivier *Serokka.*

15. De oosthoek, tegenover het eiland *Pondi*, dat op 7° breedte en 113° 56′ lengte ligt.

16. De noordoosthoek, op 6° 51′ 30″ br. en 113° 57 lengte; klipachtig, rotsige, witte kust.

17. De noordwesthoek of *Tandjoeng Clampis*, op 6° 49′ br. en 112° 50′ lengte.

18. *Oedjoeng Sembilangngan*, tegenover het eiland *Mengari* en de monding van den noordelijken tak van den *Bĕngâwan*. De hoek der monding heet *Tandjoeng Pĕgat* of *Oedjong Sedaijoe*.

19. *Tandjoeng Pangkè*, een lage, ver in zee uitstekende, scherpe hoek, waar de passage naar de straat *Madura* gerekend wordt in te gaan. Zij ligt op 6° 52′ br. en 112° 32′ lengte. Het vaarwater van den trechter loopt kort daaronder langs met 5 en 3 vademen diepte. De seinen om loodsen van *Sidajoe* geschieden hier met 1 of 2 vlaggen.

20. *Tandjoeng awĕr-awĕr*. Een hoek, zandig, voortgezet door de reeks van kalkheuvels, zij heet *Ouwer* of *Awer*, dat riet beteekent.

21. *Tandjoneg Lérang* of kaap *Njamploeng*. De berg, die op 6° 41′ br. en 111° 26′ lengte ligt, helt als *Amphiteater* tot in zee af. De kust langs *Tandjoeng Lérang* is ver riffig in zee, steil, doch langzaam rijzende. De berg zal 2000 voeten hoog zijn.

22. *Tandjoeng Boewang*, de noordoostelijke uithoek van het voorgebergte *Moeria*.

23. *Tandjoeng Bantoeman*, de noordwestelijke uithoek. Het voorgebergte *Moeria* of *Japara* is hompelig van kruin, 4000 voeten hoog en zendt noordwaarts een' voorheuvel af, die *Tjilĭring* heet en tegenover het eiland *Mandelika* ligt. Van het oosten en westen doet het gebergte zich op als een eiland. Bezuiden is zeer laag land; de berg is breed van kruin, meest bewolkt, de noordelijke helling zacht glooijend en weder zacht rijzend om voornoemd bergje te vormen, en dan steiler in zee noordwaarts afhellende. Het eiland *Mandelika* vertoont zich alsdan als eene voortzetting.

24. *Oedjoeng Kĕndal*, eene ronde hoek, aan de uitwa-

tering der rivier *Bodri*, met een uitgestrekt rif in zee en een kliprif op eene mijl afstands noordwaarts. De hoek vormt de westelijke grens van de bogt van *Samarang.*

25. *Oedjoeng Goenong*, eenige boschheuveltjes, welke eenen steile strandhoek vormen nabij de monding van *Kali orang* (N°. 31).

26. De hoek van *Oeloedjami* aan de monding dier rivier; zandig en rond.

27. De hoek van *Sawadjadjar*, aan de monding der *Tji Pamali*, laag en kort.

28. De hoek van *Lossari*, aan de monding dier rivier, eveneens kort en laag.

29. *Tandjoeng Tanah*, de oostelijke punt van *Cheribon*, uit dewelke oostwaarts een uitgestrekt rif ligt.

30. *Tandjoeng Indramajoe*, aan de monding der rivier *Tjimanoek.* Zij is laag, digt begroeid, en ver uitstekend. Noordwaarts liggen de Boompjeseilanden 6° 13′ en 108° 13′.

31. *Oedjoneg Pamanoekan*, op 6° 11′ br. en 107° 49′ lengte aan de mond der *Pamanoekan*-rivier, zandig en laag.

32. *Tandjoeng Karang*, de noordelijkste hoek van *Krawang*, op 107° 25′ lengte, alwaar een groot rif in zee vooruitsteekt, ook genaamd hoek *Sidari*, op 6° 8′ 20″ of 5° 59′ Br. — 107° 27′. L.

33. *Tandjoeng Krawang*, aan de monding der *Tjitaroem*, makende de oostelijke grens der baai van *Batavia* uit, op 5° 59′ 10″ br. en 107° 2′ lengte, ook bepaald op 6° 1′ Br.; boschrijk.

34. *Tandjoeng Prijok*, oostwaarts van de monding der *Tjiliwong* in de baai van *Batavia.*

35. *Ontong Djawa*, de westelijke grens der baai van *Batavia*, aan de monding der rivier *Tjidani*, op 6° 0′ 30″ br. en 106° 43′ 50″ lengte.

36. *Tandjoeng Kaik*, lage zandige voorhoek.

37. *Tandjoèng Ponthang* aan de monding der rivier *Tjioedjoeng*, tegenover het eiland *Toenda.*

38. *St. Nikolaaspunt.* De noordelijkste voorhoek in het westen van *Java*, op 5° 52′ br. en 106° 2′ lengte. De oostpunt is *Tandjoeng Poedjoet*, op 106° 8′ l. ook genaamd *Bantam*-punt.

39. *Tandjoeng Bankoewan* of *Tjikoening*, de westelijke uithoek ten zuiden van den bogt van *Anjer.*

40. *Tandjoeng Lésong*, tusschen de *Welkomst-* en *Peper-*baaijen. Een voorgebergte en uithoek.

41. *Tandjoeng Alang*, de zuidwesthoek der *Welkomst-*baai en noordhoek van het westelijk *Javasche* voorgebergte van *Bantam.*

42. *Oedjoeng koelon* of *Djongkoelon*, de uiterste westhoek van *Java* op 6° 48′ en 105° 11′.

Om de west zuidwaarts, naar het oosten toe, langs de zuidkust van *Java*, zijn de volgende uithoeken:

1. *Oedjong Sang Hjang Hidong*, de zuidwestelijke uithoek van *Java*-hoofd of het westelijk voorgebergte, hoog en steil, bar en klippig, open voor de woeste zee en felle branding. Langs de kust zijn pyramidale vogelnestklippen, waarvan die ten westen van voornoemd punt, *Sang Hjang Sira* heet, verder noordwaarts: *Sang Hjang Koeroengan Ajam*, met eene uitgehoolde poort; noordwaarts zijn nog de rotsvoorhoeken van dat voorgebergte *Batoe Aisopan* en *Messigit.* Grotten en holen zijn langs de kust van hetzelve in menigte.

2. *Oedjoeng djampang koelon*, de westelijke uithoek der *Palaboewan Ratoe.*

3. *Karang Gadjah*, de zuidelijke derzelve is een hompelig uitgestrekt voorgebergte, dat tot zuidwesthoek de punt *Anjol* heeft, welke ankergrond aanbiedt, doch voor den aanslag der zee open ligt. De zuidpunt is *Karang bollong* of *de holle klip*, beoosten den bogt

van *Genting*. Zij is klippig. *Punt Anjol* ligt op 7° 28′ ZB. en 106° 18′ l.

4. *Oedjoeng Pepantjong*, een geringe steile hoek aan de monding der rivier *Pepantjong*.
5. *Oedjoeng Tjilautaran*, een scherpere hoek aan de monding der rivier *Lawoet Aran*.
6. *Oedjoeng kantjang*, eene stompe punt, ten westen van de monding der *Tjikaijongan*.
7. *Oedjoeng Prigi*, de westelijke hoek der *West-penandjoeng-baai*. Zij heeft ankergrond doch ligt open voor het zuiden.
8. *Tandjoeng Penandjong*, de scheiding tusschen de *Oost-* en *West-Penandjong*-baaijen; een lage hoek, zuidoostwaarts in zee stekende.
9. *Oedjoeng Penamboera*, de oostelijke punt van de *Oost-Penandjoeng*-baai, op 7° 50′ br.
10. *Tjilatjap*, eene lage, lange, zuidwaards loopende punt, gedekt door *Noesa Kambangngan* op 7° 48′ breedte, met goeden ankergrond.
11. Kaap *Karang bollong*, een voorgebergte, rond, hoog, op 109° 22′ met vogelnestklippen.
12. De beide punten, die de *Patjitan*-baai bepalen, *Karang Semanoe* en *Penambon*.
13. Die der *Sumbrĕng*-baai voor dewelke de *Prangjono*-eilanden liggen.
14. Die, welke de *Sĕgara Wĕdi-* en *Gĕmak*-baai scheiden. Langs de geheele kust van *Kĕdiri* en *Malang* is het eene aaneenschakeling van ongenaakbare, loodregte rotswanden, zonder eigenlijke voorhoeken of kapen. De kust vertoont zich als een lang gebergte. De zuidwesthoek van *Segoro wĕdi* ligt op 8° 21′ 40″ br. en 111° 46′ 30′ l. Gr.
15. *Mistaka*-punt, de westhoek der *Vleermuis*-baai. Nabij is geen ankergrond.
16. *Karang Pedang* de oosthoek, hoog, klippig en gevreesd. Eenige mijlen oostwaarts begint het voor-

gebergte *Blambangngan* bij den hoek *Karang Tambak*.

§ 2. De banken en riffen benevens de kleinere eilanden rondom *Java*, zijn, van het oosten afgerekend, even als de voorhoeken.

1. In de straat *Bali*, de *Deptford*-klip, eene steile punt, waarop 2 vadem water staat.

   De *Torris*-klip, bezuiden de eerste; 4 vadem water. Beide kunnen niet aangelood worden en worden aangewezen door tonneboeijen.

2. Voor den ingang, benoorden straat *Bali*: het *Gilbowan* of *Duiven*-eiland; een klein groen eilandje, met een groot witachtig rif, waarvan de zuidzijde het uitgestrekste is.

3. Beoosten kaap *Sandano*, twee banken van 2 voeten water, op $\frac{1}{4}$ mijl uit- en een rif onder en langs den wal.

4. Benoorden kaap *Sandano*, de *Meinders*- of *Muidens*-droogte op 5 Eng. mijlen uit den wal. Het is eene geelwitte zandbank met klippen, bij laag water droog.

5. Onder de zuidoost *Madura*-wal, in de bogt van *Pamakassan*, 5 blinde klippen.

   Verder onder de oostkust de eilanden en riffen of banken, als volgt:

   a). *Kangéjang* of *Kangélang*, in een eigenlijken zin niet onder *Java* behoorende, doch onderworpen aan *Sumanap*. Het vaarwater in den omtrek is voor groote schepen gevaarlijk. De zuidpunt van het eiland ligt op 7° 19′ breedte en 115° 25′ lengte, inwoners 1600 (1).

   b). *Tondok*, met een rif rondom. Een klein eilandje, het oostelijkste der *Sumanap*-eilanden 114° 47′ lengte en 7° 6′ 30″ breedte.

   c). *Raos*, met een uitgestrekt rif benoorden. Inwo-

(1) De noordpunt ligt op 6° 53′ en 115° 17½′ Ol. Eewesten is geen ankergrond op 25 vademen.

ners 3000. Het eiland is lang oost en west 7, en zuid en noord 2 palen. Het ligt bewesten *Tondok.*

d). *Manok* een klein eilandje benoorden *Raos*, noord ten westen, op 4 mijlen.

e). *Sapoedi*, het grootste der *Sumanapsche* eilanden, laag en heuvelig; bewoond door 7000 zielen. De lengte is Zuidoost en Noordwest 9, en de breedte Noordoost en Zuidwest 5 palen. Rondom ligt een smal rif in het westen; nabij *Telangoe* ligt de *Zuid-oost-* of *Jacoba Elizabeth*-bank, met klippen.

f). *Pandjangan*, *Babi* of *Hog*-eiland, een klein laag eilandje benoorden *Sapoedi.*

g). *Pondi*, een klein rond eilandje aan den oosthoek van *Sumanap*, met 250 bewoners; eene bank bezuidwesten en een rif benoorden. Het ligt op 7° breedte 113° 56′ lengte.

h). *Telangoe*, beoosten de bogt van *Sumanap;* strekking oost en west 10 palen; noord en zuid 3. De bewoners zijn 7200 in getal. Rondom is het vaarwater voor klein vaartuig zuiver. De noordwesthoek ligt slechts ½ paal afstands van de kust van *Sumanap;* heuvelig en kalkachtig.

i). *Gili ginting*, een bogtig eilandje bezuiden *Telangoe*, groot 6½ paal, oostzuidoost en westnoordwest, en 4 paal o.n.o. en w.z.w. met 1900 inwoners. Rondom liggen uitgestrekte en afzonderlijke riffen en klippen, heuvelig en kalkachtig. Bezuiden *Sumanap.*

j). *Gili loewak* of *Tortel*-eiland, een klein eilandje beoosten het vorige, met riffen en klippen tusschen beide 1 paal groot; laag en kalkachtig, bezuiden *Sumanap.*

k). *Gili Radja*, bewesten *Gili Tinging*, oost en west 4 palen, zuid en noord 3½, met 2000 in-

woners, en rondom klipriffen; heuvelig en koraalachtig. Bezuiden *Sumanap*.

l). *Giliang*, bezuidwesten het vorige, met 1800 inwoners, 2 palen groot, rondom in riffen.

m). *Gowa-gowa* met 270 bewoners, bewesten het vorige, rondom in riffen en koraalbanken.

n). *Gili poetak*, tusschen de beide vorigen, laag, klein en riffig.

6. In de straat *Madura*, het eiland *Ketapaän*. De ligging van hetzelve is in vele kaarten verkeerd opgegeven en altijd te veel westelijk. De genomene peiling op den 28 Maart 1845, was: *Probolingo*, *Fort*, in het Zuiden;

Katapaän, NW. punt, in het N.O. ten Oosten.
Z.O. punt, in het O.N.O. ½ N.
De *Yang* of *Hjang*, middenspits in het O.Z.O.
De *Ringgit*, midden in het Oosten.
Spits van *Binor*, in het Oost ten zuiden:

hetgeen tot bepaling zal hebben 113° 15′ lengte, en 7° 40′ zuiderbreedte, 2 Eng. mijlen uit den wal. Het is onbewoond, weinig begroeid, omgeven door een koraalrif, laag en steenachtig. Groote slangen houden er zich op. De grootte is twee mijlen in omtrek.

Als boven, het *Bokken*-eiland, digter onder den *Madura*-wal, in den afstand noordwest van het vorige; even zoo groot, nog meer omgeven door een rif en klippen bezuiden.

Als boven, eene ondiepte, in den regten voornoemden afstand, op ¼ van het *Bokken*-eiland.

Als boven, *Zwaantjes*-droogte; bij laag water is de bank gelijk aan een nieuw uitgespreid zeil, geelachtig. Zij kan aangelood worden.

Als boven, zwartzand, eene ondiepte benoorden de vorige.

Als boven, de ondiepte langs de geheele oostkust van *Soerabaija*, op verren afstand uit den wal.

In het naauw der straat, een naauw vaarwater, breede ondiepte langs den noorderwal van *Java*,

De *Karbouwen*-banken, benoorden *Grissee*. Het eilandje *Mengari*, en

De groote zandbank van *Sidajoe*, in den *Trechter*, benoorden het naauw.

7. Benoorden *Madura*, een rif, kort onder den wal, beoosten den Noordoosthoek.

Het rif *Batoe Karbo*, bewesten het vorige, ook digt onder den wal.

8. Het eiland *Bawéan*, waarvan de zuidpunt op 6° 7′ breedte en 112° 43′ lengte ligt. Op denzelfden meridiaan van *Soerabaija*, 36 Eng. mijlen benoorden *Madura*. Het is laag, boschachtig, omgeven door eene zandbank. In het Z. O. een rif. 58 vierk. Eng. mijlen groot.

9. In de baai van *Rembang*, 5 kleine koraaleilandjes, met riffen en eenige banken.

10. Het rif van *Jawana*, beoosten het voorgebergte *Moeria*.

11. Het eiland *Mandalika* benoorden dat voorgebergte, op een mijl uit den wal, klein, 1 paal in omtrek, gelijk een rond bergje zich opdoende. Het is eene koraalrots, begroeid en de ligging is op 6° 25′ br. en 110° 50′ lengte.

12. Bewesten *Japara*, *Poeloe Pĕngantèn*, 2 kleine lage eilandjes, 4 mijlen uit den wal.

13. Benoorden den uithoek van *Kali Bodri*, een rif en koraalbank op 2 mijlen noordwaarts.

14. Benoorden den hoek *Oedjoeng Goenong* op 19 Eng. mijlen afstands eene *Koraal*-klip, niet aan te looden, (*Hoogermeerbank*).

15. Benoorden de monding der rivier *Maribaija* eene klip op 4 mijlen uit den wal van *Tegal* (*Lararook*).

16. Het rif van *Cheribon*, uitgestrekt oostwaarts van *Indramaijoe* en *Tandjoeng Tanah*.

17. *Carimon Java*-eiland, benoorden *Japara* en het *Moeria*-gebergte, de zuidpunt 5° 50″ br. en 110° 19′ lengte; 45 mijlen noordnoordwest van *Tandjoeng Bantoeman*. 24 vierk. mijlen groot.

18. De *Boompjes*-eilanden, benoorden *Indramaijoe*-hoek; het zuidelijkste ligt in 25 vadem water op 5° 54′ br. en 108° 23′ 30″ lengte. 22 mijlen noord ten oost van den hoek *Indramaijoe*. Er zijn drie eilandjes, rondom in koraalriffen.

19. Eene *Koraal*-bank op 107° 55′ lengte, 12 mijlen benoorden de monding van *Tji Séwo* (*Woerden-rots*).

20. In den bogt van *Tjiassĕm*, 5 kleine lage eilandjes en riffen.

21. Benoorden *Oedjoeng Karang*, op 107° 25′ lengte, een groot rif, eenige mijlen uit den wal uitgestrekt. Nog op 3° 48′ en 107° 44′ is eene bank in 1845 ontdekt, van 5 vademen.

22. In de baai van *Batavia*, de eilanden *Edam*, *Alkmaar*, *Enkhuizen* en anderen als volgt.
    1. *Edam* of *Poeloe damar* 6 mijlen N. O. van *Onrust*, vroeger eene lustplaats voor de Gouverneurs Generaal CAMPHUIS en VAN HOORN; eene seinplaats voor aankomende schepen op 106° 55′ en 5° 57′ 15″.
    2. *Alkmaar* of *poeloe Mendjangan*, bewoond, 5 mijlen NO. van *Onrust*.
    3. *Enkhuizen* of *Poeloe damar ketjil*, 4 uren noordoost van *Onrust*; bewoond.
    4. *Leiden* of *Poeloe Njamok*, 4 uren oost van *Onrust*; bewoond.
    5. *Hoorn* of *Poeloe Ajer*; bewoond door *Tripang*-visschers, 2 uren N. O. van *Onrust*.
    6. *Haarlem*, onbewoond; *Poeloe Loesi*, 3 uren noordoost van *Onrust*.
    7. *Onrust*, *Poeloe kapal*, scheepstimmerwerf, 3 uren NW. van den mond der rivier van *Batavia*. Het

is ongezond, klein, 2 palen in omtrek; 250 roeden groot, met een rif.

8. *Kuiper* of *Poeloe Boeron*, zeer laag, ¼ mijl bezuiden *Onrust*, onbewoond; riffig.
9. *Engelsch Onrust*, *Kerkhof* of *Poeloe Kélor*, 1 uur benoordoosten *Onrust*.
10. *Purmerend* of *Poeloe Sakit*, weleer de plaats voor een *Lazarus*-huis, ¼ uur zuidoost van *Engelsch Onrust*. Het heeft een rif.
11. *Amsterdam* of *Poeloe ontong Djawa*, 2 Eng. mijlen benoorden den hoek *Ontong Djawa;* grooter dan het voorgaande, bewoond, 1 mijl groot.
12. *Middelburg* of *Poeloe Ramboet*, ¼ mijl bewesten *Amsterdam*, en even zoo groot, met een afgebakend rif.
13. *Vader Smith* of *Poeloe Poetri*, 5 mijlen oost ten zuiden van *Onrust*. Vroeger een bewoond eiland, thans eene zandbank, met baken, op 9 voet diepte.
14. *Rotterdam*, *Poeloe Oebi*, 1¼ uur N. O. van *Onrust*, met een rif.
15. *Monnikkendam*, *Poeloe Baro*, 1 uur oost van *Haarlem;* onbewoond.

Verder de droogten van *Neptunus*, de *Pasop*, de *Rhijnlandsche*-droogte, de *Reigersdaal*-bank, het wapen ven *Purmerend* of *Karang djalan Poeloe Koloe*, *Karang Rasamba*, *Karang Gosong*, *Karang lombong*, *Karang Papédji* en *Karang Tonggara*.

23. Vóór en ten noordnoordoosten van de *Baai* van *Batavia* liggen de *Poeloe Sariboe*, zijnde honderd kleine eilandjes, gedeeltelijk bewoond, koraalachtig 6° 22′ B. Het *Agniten*-eiland of *Poeloe panggang*, 36 mijlen benoordwesten *Onrust* (1).

(1) De bepalingen van andere droogten zijn. Zuidwachter op 5° 41′ 34″ en 106° 39′. — Jason rif op 5° 30′ en 106° 20′. — 2 broeders op 5° 9′

24. Benoorden de kust van *Bantam*, de eilanden en riffen:

a). *Poeloe Toenda*, op 3 uur noordwaarts van de kust, 5 palen lang. Ten noorden van de hoek van *Ponthang;* het heeft een rif in den omtrek.

b). *Poeloe Pandjang*, aan den ingang der baai van *Bantam*, bewoond door allerlei soort van volk; 3 palen lang.

c). In de baai van *Bantam* liggen de eilandjes: *Poeloe Lima*, *Koekoe*, *Doewa*, *Pamoeijang Ketjil*, *Pamoeijang besaar*.

d). Een van *Tandjong Ponthang* uitstekend rif, dat voortloopt langs de kust der baai.

25. In de straat *Sunda* zijn de eilanden, tot *Java* behoorende:

a). *Toppershoedje* of *Poeloe Tampoerong*, een klein hoog geboomd eilandje.

b). *Poeloe Mĕrak*, nabij de westkust, waar DAENDELS werken liet aanleggen.

c). *Poeloe Tampaso*, even benoorden *Mĕrak*.

d). *Poeloe Oelĕr*, benoorden *Anjer*, bezuiden *Toppershoedje*.

e). Dwars in den weg, west van *Poeloe Mĕrak*, midden in straat *Sunda*. Hoog.

f). *Poeloe Lawongan* en *Papole* in de *Peper* baai: onbewoond.

g). *Poeloe Andilĕm* en *Bodoet*, in de *Welkomst*-baai; 3 onbewoonde eilandjes.

h). *Meeuwen*-eiland, dat DAENDELS wilde versterken; in de *Meeuwen*-baai. Onbewoond.

i). *Kraketouw* eiland, met eene piek van 2620 voet hoogte. Onbewoond.

---

en 106° 3' — Noordwachter 5° 12' 30'' en 106° 28' — Poeloe Babi op 5° 47' 50'' en 106° 15'. — Menscheneter op 5° 57' en 106° 29'. — Bremersdroogte op 5° 22'. Molenwerf op 5° 11'. Pruisdroogte 5° 17' B. en 106° 53' L. Gr.

j). *Slébezee*-eiland, met een' berg van 2736 voet hoogte. Onbewoond.

k). *Prinsen*-eiland, *Poeloe Panitan.* Groot, van oost tot west 13, en noord tot zuid, 9 mijlen. 49 Quadraat Eng. mijlen. Een rif omgeeft het. In het zuidwesten is eene diepe baai, genaamd *Kazuaris-baai*, waarin van 3 tot 30 vadem water staat. 2 kleine riviertjes stroomen op hetzelve. De uithoeken der baai zijn ten oosten *Tandjoeng Sang-hjang*; ten westen *Tandjoeng batoe Rindang.* De noordoostpunt heet *Tandjoeng batoe Hadji.* Het is tijdelijk bewoond. De afstand van de kust van *Java* is eenige mijlen. De ligging is aan den ingang der straat *Sunda.* Het diende vroeger tot een verbanningsoord, ten tijde der Bantamsche Sultans. De baai ligt open voor den vollen aanslag des oceaans. In het midden ligt een berg van 1000 voet.

26. Langs de zuidkust liggen van het westen naar het oosten, de eilanden en riffen:

1. Een rif, in zee uitstekende van de kust bij *Tjikaledetan*, zuidkust van *Bantam.*
2. *Poeloe kalappa*, tegenover de rivier *Tjipatoedja*; 3 mijlen lang, ½ breed, onbewoond; vroeger een verbanningsoord; 9 mijlen van de kust. Op 13 vademen is ankergrond.
3. *Poeloe Deli*, nabij *Poeloe kalappa.*
3. *Poeloe Tindjiel*, *Trouws* of *Trevers*, voor de uitwatering der rivieren *Tjipahoed* en *Tjimentoijan.* Het ligt op 6 mijlen van de kust, is 4 mijlen lang, 2 mijlen breed, onbewoond, met een rif. Tusschen dit eiland en den vasten wal is op sommige plaatsen, geen grond te vinden.

27. Eiland *Mandra* aan den zuidwesthoek van de *Palaboewan Ratoe.* Benoordoosten loopt een rif, kort langs het strand.

28. Langs den hoek *Karang bollong*, in de baai *Genting* een kliprif.

29. *Noesa kambangngan*, het grootste eiland aan de zuidkust, 28 palen lang, 4 breed. Hetzelve is klipachtig, steil, vol grotten. Het sluit de *Sĕgara Anakan* en vormt 2 havens, de oostelijkste van *Tjilatjap*, de westelijkste van *Kalipoetjang*. Langs de geheele kust ligt een kliprif. Beoosten ligt de klip *Karang bollong* genaamd. De afstand van de kust is 1 mijl. Bewesten ligt een eilandje, *Noesa Waroe* genaamd, waarbij eenige klippen zijn. De twee eilandjes zijn rijk aan vogelnestjes. De kusten zijn steil en hoog. 37 vierkante mijlen groot.

30. Van de baai *Sadèng* of *Schilpad*-baai op 110° 47′ lengte, tot aan de *Plélot*-baai op 112° 55′ is de kust vol klippen, afzonderlijke rotspiramiden, even als langs den westhoek van *Java*. De enkelde afgezonderde, doch zeer kleine eilandjes zijn: *Poeloe Prangjono*, *Panéjan*, *Serak*, *Lima*, alle bezuiden de kust van *Kĕdiri*, en *Sempoe*, een grooter eilandje, eenigzins westwaarts van baai *Plélot*, 2 mijlen lang. Zij zijn alle onbewoond en dienen tot verblijf voor zeevogelen, meeuwen en zwaluwen, die zich nestelen in de holen, waar de mensch niet dan met levensgevaar komen kan. Riffen in zee zijn hier niet, daar de diepte soms onpeilbaar is. *Sempoe* is 8 vierkante mijlen groot.

31. *Noesa bárong*, voor den uitloop der rivier *Poegèr*. Een, overal steil uit zee oprijzend, tot 100 en 300 voeten hoog, 8 palen lang en 3 palen breed eiland, onbewoond, onbewoonbaar, waterloos, kalkrotsachtig, op 5 mijlen van de kust. De heuvelen binnenslands, zullen 600 voet hoog zijn. Het ligt op 8° 38′ br. en 113° 15′ lengte. — 21 Engelsche vierkante mijlen groot.

32. Voor de baai van *Poegèr Djadjan* liggen eenige

klip- en rotseilandjes, woest en onbewoond 10 in getal, op 3 mijlen uit den wal.

33. Eiland *Mistaka*, voor de *Vleermuis*-baai, klein, riffig en onbewoond.

34. Om den zuidoosthoek een rif, *Slokkerif* genaamd, langs den steilen oever.

§ 3. De straten en doorvaarten, belendende aan de kust van *Java* en *Madura*, zijn in eene eveneens opvolgende orde van het oosten af, om de noord:

1. Straat *Bali*. De oostelijke doortogt tusschen *Java* en *Bali*, begint aan den oosthoek van *Java*, waar zij, in eene noordnoordoost en zuidzuidwestelijke strekking, 6 uren breed is, wordende ten noorden belend door den *Sembrana*-hoek op *Bali*. Bij de *Goenong Ikan* is de breedte 3 uren. Bij *Banjoewangi* slechts 1 uur. De kust van *Bali* is hier steil, bergachtig. De diepte in het begin is van 70 tot 25 vadem, en op de reede van *Banjoewangi* 16 vadem zwart zand. Het naauwste is zij van een uur benooorden *Banjoewangi*, tot 3 uren noordelijk, en alsdan is de breedte van het vaarwatér slechts 1 Eng. mijl. Beide oevers zijn met riffen omzoomd; de kusten steil en digt bewassen, als liep de zee door eene kloof. Van het noorden afkomende, houdt men beoosten het *Duiven*-eiland, en alsdan heeft men geen' ankergrond. Bewesten het eilandje is de passage gevaarlijk. Sterke stroomen komen door de straat, noord en zuid, met sterk gedruis en golvende beweging. De opening kan men zoo min van de noord als van de zuid op verren afstand uit zee zien. De koers van de zuid is noordoost; N.N.O., — N. — N. ten O. en N.N.O. De noordelijke invaart is tusschen het *Gilboan*- en het *Harten*-eiland, welk laatste digt onder den steile *Bali*-wal ligt. De klippen in de straat zijn vóór *Banjoewangi*, de *Depfords*- en *Torris*-klip, waarop baken liggen. Midden vaarwaters is men zonder gevaar. De

doortogt is 40 Eng. mijlen lang. In de oostmousou is hij zeer woest.

2. Straat *Sapoedi*. De doortogt om, van om de noord van *Madura* naar straat *Bali* te loopen, tusschen *Madura*, *Pondi* ten westen en *Sapoedi* ten oosten. De passage is digter onder den *Sapoedi*- dan onder den *Pondi*-wal. De koers is noordnoordwest en zuidzuidoost. De diepte midden vaarwater 10 tot 18 vadem. De zuidoostbank ligt niet in het opgegeven vaarwater, maar meer westelijk.

3. Straat *Madura*. De doortogt tusschen *Java* en *Madura*. Men kan dezelve gevoegelijk in drieën verdeelen, als: 1) de Straat; 2) het Naauw; en 3) de Trechter. De eerste begint bij *Tandjong Tjina* ten zuiden en het eiland *Talango* ten noorden, in die strekking 32 Eng. mijlen breed. De diepte is hier tot 25 vadem. Bij de hoek van *Pamakassan* vernaauwt zij tot 25 Eng. mijlen. Tusschen deze hoogte en het begin van het *Naauw*, liggen de eilandjes *Katapaän* en *Bokken*-eiland, alsmede de banken *Zwaantjes*-droogte, *Zwartzand*, de *Nieuwe bank*, en eene *klip*. Bij *Pesoeroewan* is de koers van het vaarwater N. en N. W. alsdan op 14 tot 7 vadem loopende, op een zeker heuveltje op de kust van *Madura* aan, dat het zadelbergje geheeten wordt, tot onder den *Madura*-wal, op 5 vademen, modder. Alsdan gaat de koers west, tot aan den hoek van *Genjéran*, waar het *Naauw* begint. Hetzelve is aldaar 2 mijlen breed, waarvan het vaarwater $\frac{1}{4}$, digt onder den *Madura*-wal loopt. Nabij de reede van *Soerabaija* verwijdt het zich tot 3 en 4 mijlen. De koers gaat van daar noordwest tot aan het eilandje *Mengari* of *Fort*. Aldaar begint de *Trechter*, gevormd door de noordoostwaarts wijkende kust van *Madura*, en de noordnoordwest en noordelijke *Java*-kust ten westen. In het *Naauw* liggen, behalve de oeverondiepten, de *Karbou*-banken, en in den *Trechter* ligt

de groote bank van *Madura*, waarop 2 vadem water staat. De lengte der *Straat* is 70, het *Naauw* 5 en de *Trechter* 12 mijlen, die tusschen de hoeken *Pangké* en *Clampis*, aan den ingang 12 mijlen breed is, waarvan de bank 10 beslaat. De stroomen zijn sterk, meestal 's morgens noord, en 's avonds oost. Het naauw is in alle jaargetijden veilig. In de straat is nog de korte passage bezuiden het *Katapaän*-eiland, die veilig is.

4. *De Straat Sunda* of liever *Soenda*. De doortogt tusschen *Sumatra* en *Java* begint aan den hoek *Djongkoelon* en aan den, in eene noordwestelijke strekking zich bevindende hoek van *Bellimbing* op *Sumatra*, en is aldaar 50 Eng. mijlen breed. Nabij *Java* is in die strekking, tusschen de *Djongkoelon* en het *Prinsen*-eiland, de behouden passage. Het naauw begint tusschen *Tandjoeng Lesong* en 't *Kraketouw*-eiland, waar het 17 Eng. mijlen breed is. Tusschen *Tandjoeng Bangkoewan* op *Java* en de *Varkenshoek* op *Sumatra* is de naauwte 12 Eng. mijlen breed. Midden vaarwaters ligt het eiland *Dwars in den weg* en *Toppers hoedje*. Het einde is aan de *Sint Nicolaas-punt*, alwaar de straat 15 mijlen breed is. De volle lengte is 70 Eng. mijlen.

5. *De Engte van Noesa-kambangngan*. Zij begint aan het oosten, bij den uithoek van het eiland op 7° 45′ br. en 109° 5′ 41″, waar de klip *Karang bolong* ligt, die het baken is voor het inzeilen der engte. De kust van *Noesa kambangngan* is aldaar zeer steil en met riffen omgeven. Bewesten die klip, op 1½ Eng. mijl verder, ligt aan den *Java*-wal van het oosten en noorden, eene lage landtong, die zich met eenen bogt tot bij de kust van het eiland uitstrekt en vervolgens westwaarts weder opkrimt tot aan de *Sĕgara Anăkan*. De uiterste zuidelijke punt ligt op 7° 48′ breedte, en op de landtong ligt het vlek *Tjilatjap*, sedert eenige jaren bezocht door kustvaarders, om er koffij af te halen. De inham, die gevormd wordt, door de opening in het

noordoosten, wordt geheeten *Turtle*-baai. Bij het inzeilen van om de oost, houdt men koers regt op de klip *Karang bolong* aan, tot voor het zeegat, en volgt dan de bakens van weerskanten. De diepte is alsdan van 5 tot 8½ vadem, graauwe zandgrond. Bij *Tjilatjap* is het vaarwater ½ Eng. mijl breed. De *Noesakambangngan*-kust loopt noordwest, steeds steil en klippig, de *Java*-wal is laag en zandig. Bij het inzeilen ontmoet men bij opvolging de kapen *Rempak*, *Balè*, *Toempang*, *Tjibĕllok*, *Oedjoeng agĕng*, *Patji*, *Karang Adja*, *Kĕnoja*, *Sédon;* deze laatste ligt tegenover de rivier *Tjidonan*, en al de anderen liggen op de kust van het eiland. Bewesten *Sédon* wordt de kust laag, maar aan den westhoek weder steil en hoekig tegenover de rivier *Tjitandoewi*. Tegenover die lage kust ligt noordwaarts de *Sĕgara Anakan*. Zij is eene ondiepe inham, van 4 vadem water. De westelijke uitgang der engte kromt rondom den hoek van *Bantêng mati* en *Tandjoeng Penamboera*, eene smalle, hooge landtong, bewesten dewelke de *Maurits*- of *Oost-Penandjoeng*-baai op 7° 50′ ligt. Het vaarwater is aan de oostzijde der landtong 1½ mijl breed en van 6 tot 14 vademen diep, onder den oosterwal klippig. Aan de zuidzijde van den hoek *Penamboera* is zij smaller. De westelijke uitgang wordt gesloten door het eilandje *Noesa waroe*, klein en steil, strekkende noord ten oost en zuid ten west; benoorden liggen klippen. De doortogt is benoorden en bezuiden, alwaar onder den eilandwal zuidwaarts klippen liggen, doch het vaarwater 5 tot 14 vademen diep is. Aan de monding van de *Tjitandoewi* staan de koffijpakhuizen van *Kali Poetjang*, die het product uit de *Preanger*-landen opstapelen ter afhaal voor kustvaarders. — De koers der engte is van de noordoost af, zuidwest, west, noordwest, west, zuid, zuidoost, zuidwest, noord, west en zuid. Van *Karang bolong* tot *Sĕgara Anakan*

is zij $7\frac{1}{2}$, de *Sĕgara Anakan* 1, en de bogtige kromme westelijke uitgang 8 Eng. mijlen lang, te zamen $16\frac{1}{2}$. De engte wordt alleen door kustvaarders bezocht.

6. *De Engte van Noesa barong.* Aan de oostzijde ligt *Noesa barong* op vijf mijlen van den *Java*-wal, doch aan den westhoek is deze breedte eens zoo groot. De diepte is nabij den wal 25 vademen en meer. Benoorden het eilandje is op zulk eene diepte, ankergrond, maar zeer digt onder den wal en gevaarlijk, koraalgrond, en open voor de west. De passage is zuiver, maar beoosten op twee mijlen liggen eenige klipeilandjes in de koers. Zij wordt zelden of ooit bevaren. Geene koopmanschap, eene geringe bevolking en woeste kust, onderscheiden dit eilandje.

7. *Java* heeft twee voorname schiereilanden; het eerste is de zuidoosthoek, tot *Banjoewangi* behoorende en geheeten *Blambangngan*, strekkende zuidoost. Het heeft twee land-engten. De smalte is drie palen tusschen de *Grégian*- en *Pampang*-baai. Het is 20 palen lang, onbewoond, woest, dor en bar. De oppervlakte is 214 Eng. vierk. mijlen. De beschrijving is onder *Banjoewangi*.

   Het tweede is *Java*-hoofd, de westhoek, veel woester, dor en bar als het vorige. De benaming is *Oedjoeng koelon*. De breedte der landengte is 16 palen. De oppervlakte is 475 vierk. Eng. mijlen.

XI. Versterkingen. Magazijnen. Zaken van Oorlog.

§ 1. De Oost-Indische Compagnie bouwde op alle hoofdplaatsen waar zij een hoofdagent, koopman of eene bezitting had, kleine forten met halve bastions, vierhoekig, van steen opgehaald, met opgevulde wallen. Zij dienden tot woonplaats van alle Compagnies dienaren en verdediging in geval van oorlog. Op de meeste hoofdplaatsen der strandresidentien bestaan zij nog, doch meerendeels verlaten, half gesloopt, tot geheel andere doeleinden bestemd of tot verblijfplaats voor Inlandsch krijgsvolk.

§ 2. De eerste plannen ter verdediging van *Java* ontworpen, dagteekenen van den ondergang der voornoemde edele Compagnie, ten tijde van den 33sten Gouverneur-Generaal, Mr. Pieter Gerardus van Overstraten, in 1800. Zijn stelsel strekte zich evenwel slechts tot *Batavia* uit, en heeft nimmer eene proef doorgestaan.

§ 3. De beide Fransch-Hollandsche Gouverneurs-Generaal, Herman Willem Daendels en Jan Willem Janssens zetten dat werk voort. Daendels versterkte te gelijk verscheidene punten. In den oosthoek deed hij in 1808 het eilandje *Mengari*, in het naauw der straat van *Madura*, met kracht en magt versterken en tot eene vesting inrigten onder opzigt van den Luitenant Gouverneur-Generaal Arnold Adriaan Buyskes. Weldra rezen wallen op uit de zee. Honderd stukken kanon bedreigden de komende vloten. Daendels gaf bevel aan den kommandant van het fort, om in geen geval, zelfs niet op order der Hooge Regering, de sterkte over te geven. Hij noemde hetzelve ter eere van den Koning van Holland, »Fort Lodewijk." Tweemalen ging hetzelve zonder slag of stoot, eerst van Fransche in Engelsche, en van deze in Nederlandsche handen over, in 1811 en 1816. In het laatste jaar, veranderde het van Meester en naam, welke nu in »Fort Oranje" herdoopt werd. Deze laatste naam deelde evenwel in de veranderingen in de oorlogszaken, en in 1839 ontving het den naam van »Fort Erfprins." De bodem waarop het fort staat, blijft den naam van »Poeloe Mengari," behouden.

In den westhoek bragt Daendels alle oorlogskrachten bijeen, en het scheen hem genoegzaam, om *Java* van daar uit alleen te verdedigen. Hij verliet *Batavia*, sloopte het kasteel en versterkte de stelling van meester Cornelis, met 8 redouten. Aan de straat *Sunda* deed hij de *Meeuwen*-baai versterken, om te dienen tot dekking zijner zeemagt, en het eiland *Mërak*, verder noordwaarts op, ter verdediging der straat. Meester Cornelis waarin 7000

man geretrancheerd lagen, ging op den 26 Augustus 1811 na een gevecht van 2 uren over. De overige versterkingen hebben nimmer dienst gedaan. Allen zijn nu verlaten.

§ 4. Na den geëindigden oorlog van 1825 tot 1830, ontwierp de 40ste Gouverneur-Generaal, JOHANNES VAN DEN BOSCH, een plan van verdediging des eilands, volgens het welke de vestingen worden aangelegd. Derzelver ligging is, of zal zijn:

1. Te *Ambarawa*, benoordwesten de bergen *Merbaboe* en *Merapi*, de hoofdvesting genaamd WILLEM I. Zij ligt in eene diepte, die geïnnundeerd kan worden. Derzelver bouworde is gelijk de oude Portugesche vestingen, gezien op verren afstand. Zij bestrijkt de *Amba Rawa* en heet *Vesting*.
2. Te *Soerabaïja*, in de strandmoeras, aan de straat *Madura*. Zij heeft tot benaming erlangd, »PRINS HENDRIK." Hare grondslagen zijn in 1838 gelegd. Hare grootte is voor 800 man. Hare werken palen aan de rivier *Kalimâs*. Hare gronden zijn opgehoogd uit de zilte strandmoerassen. Het fort is opgehaald van steen, met 4 bastions en heet *Citadel*.
3. Te *Samarang*, bewesten de rivier, in laag rijstland, nabij de strandmoeras. Zij is genaamd »PRINS VAN ORANJE. Zij is gelijk aan de vesting te *Soerabaïja*.
4. Te *Ngawi*, aan de zamenvloeijing der rivieren van *Solo* en *Madioen*, op een hoogen kalkrotsachtigen bodem. Zij is genaamd »GENERAAL VAN DEN BOSCH." Zij is kleiner dan de vorige.
5. Te *Weltevreden*, aan de scheiding van een kanaal uit de rivier *Tjiliwong*, op 4 Eng. mijlen van de zee; op eenen aardachtigen bodem. Zij is genaamd »PRINS FREDERIK en heet *Fort*.
6. Te *Kartosono*, aan de rivier van *Kĕdiri*, geprojecteerd een fort, dat genaamd zal worden »GENERAAL DE KOCK."
7. Te *Gombong*, een geprojecteerd fort, te noemen »GENERAAL COCHIUS.

Te *Bandong*, in de *Preanger*-landen, een idem te noemen »KOLONEL VAN DER WIJCK.”

§ 5. De Forten, op inlandsche wijze, genaamd *Bêntêng*, zijn, van het oosten af te rekenen, benevens de Militaire posten, de volgende:

1. Fort *Utrecht*, aan straat *Bali*, te *Banjoewangi*, met aarden wallen, vierhoekig, met 8 stukken geschut, platte steenen gebouwen en 40 man bezetting, onder twee officieren.
2. Te *Bezoeki* een klein etablissementje, te zamenhangende met de kantoren, zonder bastions, met 2 stukjes kanon, 20 man en 1 officier bezetting.
3. Te *Pesoeroewan*. Het oude fort PHOENIX uit den tijd der Compagnie, met halve bastions, aan de oostzijde der rivier, is in 1845 geslecht en een nieuw etablissementje bewesten de rivier is van steen gebouwd, zonder wallen met 2 hoeken en 2 rondeelen, 2 stukjes en 40 man bezetting onder een officier.
4. Te *Probolinggo*, een groot vierkant fort, aan de zee, met lange gordijnen, kleine bolwerken, zonder wallen, met weinig verdediging, 2 stukjes, 40 man en een officier bezetting.
5. Te *Malang*, een blokhuis van twee verdiepingen hoog, op een heuveltje, aan den linker-oever van de *Brantas*. ½ paal van de *Kotta Malang*. Het heeft 2 kamers voor den officier, 1 voor behoeften, 1 voor magazijn en 1 voor kruidhuis beneden, en de 2de verdieping dient tot verblijf voor de bezetting. Het heeft geene wallen, maar 2 kleine bastions, zuidoost en noordwest, met ieder een klein stukje kanon. De bezetting bestaat uit eenige soldaten en een officier.
6. Te *Kĕdĭri*, een dito als te *Pesoeroewan*, in den Javaschen oorlog aangelegd.
7. Te *Soerabaja*, de voornoemde Citadel PRINS HENDRIK, benoorden de stad.

Het fort KALIMAAS, van weinig belang; op den oostelijken oever en uitloop der rivier, aan de zee. In 1837 sprong het in de lucht, bij blixem. Er lagen 700 pond kruid in en 4 Javaansche Soldaten als wacht. Oud kanon ligt in den grond gezonken. De gedaante is rond. De omwalling der stad, in 1835 begonnen, langs de westzijde door strandmoeras heen, 3 à 4000 passen ver; met 2 linien van werken.

8. Op het eiland *Mengari*, dat geheel beslagen wordt door de wallen van het fort ERFPRINS. Hetzelve voert 100 stuk kanon en 200 man bezetting onder drie officieren. De krijgs- en strafgevangenissen zijn in hetzelve. De gevangenen bedragen gemiddeld 150. Rondom liggen banken en zijn vele krokodillen. Het ligt tegenover *Sembilangan* op *Madura*, 5 palen te land van *Bangkallan*. Het is sterk, maar heeft geen drinkwater, dat van *Soerabaija* moet gehaald worden, 4 uren ver. Somwijlen zijn Civile staatsgevangenen op hetzelve gebannen.
9. Te *Grissee*, een steenen fortje met halve bastions, verbouwd en ingerigt tot kantoor van in- en uitgaande regten.
10. Te *Rembang*, een fortje als boven, nabij strand.
11. Te *Ngawi* het fort GENERAAL VAN DEN BOSCH, reeds gemeld, met sterke bezetting.
12. Te *Madion* eene bezetting in een klein fortje, van 1 officier en eenige manschappen.
13. Te *Patjitan*, als boven.
14. Te *Jawana*, een oud fort als te *Grissee*, voor andere doeleinden dienende.
15. Te *Japara*, een fortje, 1830 gesloopt.
16. Te *Samarang*, de Citadel PRINS VAN ORANJE, eene sterke bezitting.
17. Te *Oengáran*, een gemetseld stenen fortje, met halve bastions, opgevulde wallen, een paar stukken geschut, eene kleine bezitting; gelegen op 13 palen van *Sa-*

marang, oostwaarts van den grooten weg. In 1811 ging het zonder slag of stoot aan de Engelschen over. Het heeft zich nooit verdedigd. Het dagteekent van 1785.

18. Te *Salatiga*, een steenen fort, onbewoond. De bezetting van een bataillon ligt gekampeerd in bamboezen kazernen. 2 kanonnen staan vóór het fort.
19. Te *Bojolali*, een steenen fortje met weinig bezetting.
20. Te *Soerakarta*, een steenen fort met sterke bezetting. In 1755 is het fortje gebouwd. 30 stukken.
21. Te *Klatten*, een steenen fortje, met bezetting van disciplinair gestraften.
22. Te *Djokjakarta*, een steenen fort, in 1760 gebouwd, en sterke bezetting.
23. Te *Magëlang*, eene aarden vesting met sterke vuurmonden op gemetselde fondamenten draaijende: in 1830 op den 3 Mei sprong het oude fortje in de lucht. In *Kadoe* zijn hier en daar aarden *bëntêngs* gedurende den oorlog opgeworpen.
24. In het *Cheribonsche* de forten *Palimanan*, *Tomo* en *Indramajoe* met eenige kompagnien bezetting, onder een' kapitein.

    Te *Cheribon* zelve is het fort de *Beschermer*, uit de dagen der oude Compagnie, doch thans tot andere einden dienende.
25. Te *Gëdong Këbo*; in den Javaschen oorlog werd er een fortje opgerigt. Thans is er eene sterke bezetting, aan den westelijken oever der *Bogowonto*.
26. Te *Karang bolong*, het voorgebergte. Eene versterking met eene kleine bezetting.
27. Op *Noesa kambangngan*, de aarden fortjes *Karang bolong*, *Bëntêng mati*, *Kali poetjang* en *Tjilatjap*, onder één kommando.
28. Te *Wonosobo* en *Banjoemaas*, in laatstgemeld landschap, fortjes en bezettingen.
29. In het Bataviasche te *Weltevreden*, het fort Prin-

FREDERIK en het overschot der veldschans MEESTER CORNELIS. Het wereldberoemde kasteel werd door DAENDELS geslecht.

30. In het *Bantamsche*, het oude kasteel SPEELWIJK, in *Bantam;* thans verlaten en grootendeels gesloopt.

Te *Lebak*, *Pandeglang*, *Anjer* en *Tjiringen* kleine versterkingen.

Te *Dagotjarek* een fortje. Te *Ceram* een blokhuis met bezetting.

31. Op *Madura*, te *Bangkallan* en *Sumanap* gemetselde fortjes met bezetting.

§ 6. De Magazijnen van Oorlog zijn voornamelijk te *Soerabaija*. Daar zijn drie kruidhuizen. Honderde kanonnen, duizenden kogels en uitgestrekte gebouwen met allerlei oorlogs-instrumenten mitsgaders de constructie-winkel voor den aanmaak van allerlei materieel. De Lands scheepstimmerwerf en meer gebouwen beslaan een groot terrein.

§ 7. De aanmaak van andere militaire behoeften geschiedt te *Samarang*, voor allerlei tuig; op het fort ERFPRINS de kleeding voor de troepen van *Oost-* en *Midden-Java*, te *Batavia* voor die van *West-Java;* ledergoed te *Soerakarta* en te *Samarang*. Bij *Samarang* is eene kruidmolen. Op *Madura* is eene salpetermakerij en nabij *Grissee*, te *Soetji*, insgelijks.

§ 8. De legermagt van het Europeesch Gouvernement op *Java* bestaat uit ongeveer 4000 Europeanen en 10,000 Inlanders. Hiervan sterven 's jaarlijks $\frac{1}{10}$ à $\frac{1}{8}$. Het grootst gedeelte is in *Midden-Java* zamengedrongen. De Residentien der *Preanger*-landen en *Krawang* zijn zonder Militaire magt.

§ 9. De Europesche bevolking, vormt in de hoofdplaatsen Schutterijen, als te *Batavia*, *Samarang*, *Kadoe*, *Soerakarta*, *Djokjakarta*, *Soerabaija* en *Pesoeroewan*. Zij zullen allen te zamen 3000 man sterk zijn en staan onder de Inspectie van een Militairen Kolonel.

§ 10. Te *Batavia*, *Samarang*, *Soerabaija* en *Pesoe-*

roewan zijn Inlandsche Schutterijen van Mooren, Bengalezen of Slaven. Hun getal zal 1000 bedragen.

§ 11. De Residenten en Regenten hebben een zeker getal Inlandsche ongeregelde Soldaten ten gerieve, tot eerbewijzing of anderzins. Europesche onderofficieren leeren dezelve. Ieder troepje heeft een Javaansch officier. De kleeding is als die van het leger, doch het haar onafgesneden. Zij zijn verdeeld in voetknechten, genaamd *Pradjoerits* of *Barisans*, en *Kavallerie* genaamd *Djajang Sĕkar*, welke laatste te *Soerabaija*, *Samarang* en *Cheribon* bestaan. Het getal dezer civiele troepen bedraagt 8000 man.

§ 12. De Inlandsche vorsten op *Java* hebben elk zekere krijgsmagt, genaamd *Pradjoeritan*. Die van *Soerakarta* en *Djokjakarta* hebben geen zeker doel, doch die van de onafhankelijke Prinsen *Arijo Praboe Prang Wédono*, *Pakoe Alam* en *Noto Prodjo* zijn ten dienste van het Gouvernement volgens beloften. De vorsten op *Madura* hebben eveneens eene eigene magt zonder eigen doel, doch volgens overeenkomst om het Gouvernement ten dienst te staan.

§ 13. De menigvuldige veranderingen in de organisatie, kleeding, dienst, het getal, de landaarden, benaming, emplacementen, soldijen, toelagen en de geheele toestand des legers in het algemeen, of der deelen in het bijzonder, laten niet toe, juiste opgaven te doen.

§ 14. Geheel *Java* is één Garnizoen, in geval van Desertie of verwijdering. Verwijdering buiten het land per vaartuig tot in zee, is ontvlugting. Iedere bezetting heeft haar aangewezen *Raijon*, van ongeveer 1 uur van het middelpunt, buiten het welke zij zich niet zonder verlof mag begeven.

§ 15. De Militaire magt bestaat uit de verschillende bestanddeelen, uit alle kleuren, talen en natien van 30 verschillende volken. Zij worden echter tot 4 hoofd-

deelen gebragt, als Europeanen, (blanke-), Amboinezen (bruine Christenen); Africanen, (zwarten); en Inlanders (alle Aziaten en Mahomedanen). De Schutterij is verdeeld in Europeanen, Sipoijs of Bengalezen, Mooren, en Javanen.

EINDE

VAN HET DERDE DEEL DES DERDEN BOEKS EN

VAN HET LAATSTE DEEL VAN

JAVA.

